

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı

**EĞİTİM AMACIYLA YURT DIŞINA GÖNDERİLEN
ÖĞRENCİLER (1908-1922): PROSOPOGRAFİK BİR ÇALIŞMA
ÖRNEĞİ**

İsmail AYHAN

Doktora Tezi

Ankara, 2021

EĞİTİM AMACIYLA YURT DIŞINA GÖNDERİLEN
ÖĞRENCİLER (1908-1922): PROSOPOGRAFİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

İsmail AYHAN

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

İsmail Ayhan tarafından hazırlanan “Eğitim Amacıyla Yurt Dışına G3nderilen 3đrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir alışma 3rneği” başlıklı bu çalışma, 24.03.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak j3rimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Bahri ATA (Başkan)

Doç, Dr. Seyfi YILDIRIM (Danışman)

Doç. Dr. Saime Selenga G3KG3Z (3ye)

Doç. Dr. M. Emin ELMACI (3ye)

Dr. 3đr. 3yesi Aynur ERDOğAN ÇOŐGUN (3ye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen 3đretim 3yelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

Enstit3 M3d3r3

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

İsmail AYHAN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

İsmail AYHAN

ÖZET

AYHAN, İsmail. Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti tarafından 1908-1922 arasında eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrenciler, grup biyografisi yöntemiyle incelenmiştir. Söz konusu inceleme, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi fonlarındaki arşiv belgelerine, bu öğrencilerle ilgili başvuru belgeleri, biyografik ansiklopedilere, hatıralara ve çeşitli internet taramaları sonucunda erişilen e-belge, bilgi ve kayıtlara dayanmaktadır.

Çalışma, II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşen askerî ve siyasî olaylar esas alınarak 1908-1913, 1914-1918, 1919-1922 tarih dönemlerine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu tarih aralıklarında eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrencilerin özellikleri dört bölümde ele alınmıştır.

İlk bölümde, eğitim ve modernleşme ilişkisi ele alınarak, devlet politikalarında eğitimin gücünün artmasıyla nitelikli insan yetiştirmek doğrultusunda yurt dışı eğitim uygulamalarına başvuran çeşitli ülkelerden örnekler verilmiş ve yurt dışı eğitim politikalarının tarihi süreci üzerinde durulmuştur. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde başlayan yurt dışı eğitim uygulamalarının II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar geçirmiş olduğu evreler anlatılmıştır. Daha sonra 1908-1922 tarih aralığında yurt dışına gönderilen öğrencilerin sosyokültürel düzeylerini ortaya koyabilmek amacıyla ilk olarak öğrencilerin cinsiyetleri, doğum tarihleri, doğum yerleri, Türkiye'de en son mezun oldukları okullar ve kademeler, babalarının meslek kategorileri, öğrenim amaçları ile bağlı oldukları kurumlar, tablo ve grafikler ile irdelenmiştir.

İkinci bölümde, öğrencilerin yurt dışına gönderildiği yıllar ve ülkelerin dağılımı, burs aldıkları kurumlar ile ülkelerin dağılımı ve yurt dışında eğitim alınan okulların dağılımı, tablo ve grafikler ile irdelenmiştir. Ayrıca yurt dışında bulunan öğrencilerin ödenekleri, teftişleri ve genel sorunları dönemin müfettiş raporları esas alınarak yorumlanmıştır.

Üçüncü bölümde yurt dışı eğitimin sonuçları irdelenmiştir. Bu doğrultuda eğitime gönderilen öğrencilerin öğrenim gördüğü alanlar esas alınarak başarı/başarısızlık durumları ortaya konulmuş, yurda dönen öğrencilerin eğitim gördükleri bilim dallarına göre Osmanlı ve Türk modernleşmesine katkıları, Cumhuriyete intikal edenler üzerinden ele alınmıştır.

Yukarıda üç safhada yapılan incelemeler sonucunda, Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşadığı savaşlar nedeniyle maruz kaldığı insan kaybına ve malî zorluklara rağmen yurt dışı eğitime önem verdiğini tespit ettik. Bu zorluklar içinde Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) önderliğinde başlatılan ve tam bağımsızlıkla sonuçlanan İstiklal Harbi sürecinde yurt dışı eğitime destek verildiği gibi TBMM hükûmetinin kurulmasıyla yurt dışı eğitilmiş kadroların önemli görevler üstlendiği de belirlenmiştir. Sayıları, nüfusa oranla çok az kalan bu öğrencilerin büyük çoğunluğunun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde üniversitelerde görevlendirildiği ve üst düzey memuriyetlere getirilerek devletin ve toplumun sorunları için büyük çabalar harcadıkları tespit edilmiştir. Son olarak yurt dışı eğitim uygulamalarının başarı-başarısızlık durumunun, kurumlara ve bilim dallarına göre değiştiği, hedeflenen oranda olmasa da başarı oranının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Yurt dışı eğitim, Modernleşme, Türkiye Cumhuriyeti

ABSTRACT

AYHAN, İsmail. Students sent abroad for the aim of education (1908-1922): An example of prospographical study, Phd Thesis, Ankara, 2021.

In this study, students who were sent abroad for education have been investigated with group biography method. The investigation is based on the archive documents of the Presidential State Archives in the funds of Ottoman and Republic Period, biographical encyclopedias about students, memoirs and various internet searches.

The study was prepared based on the military and political events that took place in the Second Constitutional (II. Meşrutiyet) Period and it was predicated upon the historical periods of 1908-1913, 1914-1918, 1919-1922. The features of the students who were sent in these periods have been discussed in four sections.

In the first section, the relation between education and modernization has been discussed. Examples from various countries applying for education abroad in order to educate qualified people by the increase of the power of education in state policies have been given and the historical process of foreign education policies have been emphasized. Also in this section, the phases of foreign educational practices from Tanzimat Period to Second Constitutional Period have been explained. After that, students' birth dates and birth places, the grades and schools that they graduated from, profession categories of their fathers, their genders, their purpose of education and the institutions they were in have been examined via tables and graphics in order to put forth the sociocultural level of the students who were sent abroad between 1908 and 1922.

In the second section, the distribution of students abroad according to the years and countries they were sent to, their distribution according to the foundations and countries they recieved scholarship from, the schools where students were educated at have been examined via tables and graphics. Beside that, the funds, investigations and general problems of students abroad have been commentated based on reports of investigators of the period.

In the third section, the results of foreign education have been examined. Accordingly, the success / failure status of those who were sent for education were presented and the success status of those, who returned to the country, according to the branches of science they studied and their contributions to Ottoman and Turkish modernization have been discussed.

As a result of the investigations made above, we have determined that Ottoman valued education abroad despite human loss and financial difficulties which it faced due to wars took place during the Second Constitutional Period. Among these difficulties, it was determined that students were sent for education abroad, albeit limited, during the War of Independence, which was initiated under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and resulted in full independence, and with the establishment of the TBMM government, those students undertook important duties in government cadres. It has been determined that the vast majority of these students, whose number was very little compared to the population of the country, were appointed at universities in the Republic of Turkey's first period and were brought to the state's senior civil service and they spent great efforts for the problems of the community. Finally, it was determined that the success-failure status of foreign educational practices varies according to institutions and branches of science, and the success rate is high, although not at the targeted rate.

Key Words: Second Constitutional Period, Study abroad, Modernization, Republic of Turkey.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	IV
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	V
ETİK BEYAN	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	IX
İÇİNDEKİLER	XI
KISALTMALAR DİZİNİ	XVII
TABLolar LİSTESİ	XX
GRAFİK LİSTESİ	XXVI
HARİTALAR LİSTESİ	XXVIII
ÖNSÖZ	XXIX
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE KAPSAMI	5
ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ	11
ARAŞTIRMANIN PROSOPOGRAFİK METODU VE UYGULANMASI	13
ARAŞTIRMANIN PROSOPOGRAFİK AŞAMALARI	16
Birinci Aşama	16
İkinci Aşama	16
Üçüncü Aşama.....	17

I.BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN DİNAMİKLERİ VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI

1.1. EĞİTİM VE MODERNLEŞME İLİŞKİSİ	20
1.2. DEVLET POLİTİKALARINDA EĞİTİMİN GÜCÜNÜN ANLAŞILMASI VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI	24
1.2.1. Dünya’da Yurt Dışı Eğitim Uygulamalarının Yaygınlaşması.....	27
1.2.2. Osmanlı Gerilemesine Çözüm Arayışları: Modern Batı İle Temaslar	37
1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI	71
1.3.1. Yurt Dışı Eğitim Nizamnameleri (1908-1922).....	72

1.4. 1908-1922 YILLARI ARASINDA YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN SOSYOKÜLTÜREL YAPILARI	88
1.4.1. Doğum Tarihlerine Göre Dağılımı	88
1.4.2. Doğum Yerlerine Göre Dağılımları	95
1.4.3. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Türkiye’de Mezun Oldukları Kademelere ve Okullara ve Göre Dağılımları	114
1.4.3.1. Askerî Okullar	118
1.4.3.2. Yüksekokul Kademesi	119
1.4.3.3. Meslekî ve Teknik Okullar.....	121
1.4.3.4. İdadî Kademesi.....	122
1.4.3.5. Güzel Sanatlar Okulu	124
1.4.4. Öğrencilerin Babalarının Meslek Kategorilerine Göre Dağılımı	125
1.4.4.1. Osmanlı Hanedanı Üyeleri	137
1.4.4.2. Üst Düzey Devlet Memuru	146
1.4.4.3. Devlet Memuru	154
1.4.4.4. Meslekî Uzman	164
1.4.4.5. Askerî Personel	167
1.4.4.5.1. Paşalık Statüsü.....	168
1.4.4.5.2. Miralay (Albay).....	174
1.4.4.5.3. Diğer Askerî Personeller	176
1.4.4.6. Diğer Meslek Grupları	182
1.4.5. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Gönderiliş Amaçları.....	192
1.4.5.1. Akademik Tahsil	196
1.4.5.2. Akademik İhtisas.....	197
1.4.5.3. Meslekî Tahsil	198
1.4.5.4. Meslekî İhtisas	199
1.4.5.5. Askerî İhtisas.....	199
1.4.5.6. Çıraklık Eğitimi.....	200
1.4.5.7. Staj Yapmak	200
1.4.5.8. Öğrenim Amacı Tespit Edilemeyenler.....	200
1.4.6. Öğrencilerin Gönderildikleri Yıllar ve Bağlı Oldukları Kurumlara Göre Dağılımları	201

II. BÖLÜM

1908-1922 YILLARI ARASINDA YURT DIŞINDA EĞİTİM DÖNEMİ

2.1. ÖĞRENCİLERİN GÖNDERİLDİKLERİ YILLAR VE ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMLARI	212
2.2 GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN BAĞLI OLDUKLARI KURUMLAR VE GÖNDERİLDİKLERİ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMLARI	219
2.2.1. Öğrenci Gönderen Kurumlar	221
2.2.1.1. Maârif Nezâreti	221
2.2.1.1.1. Almanya	225
2.2.1.1.2. Fransa	229
2.2.1.1.3. Avusturya-Macaristan	231
2.2.1.1.4. İsviçre	234
2.2.1.1.5. Amerika	237
2.2.1.1.6. Belçika.....	240
2.2.1.1.7. İngiltere, İtalya, Japonya ve Diğer Ülkeler	243
2.2.1.2. Harbiye Nezâreti	244
2.2.1.2.1. Almanya	246
2.2.1.2.2. Fransa'da Alınan Eğitim	249
2.2.1.2.3. İsviçre, İngiltere ve Diğer Ülkelerde Alınan Eğitim	251
2.2.1.3. Ticaret ve Ziraat Nezâreti.....	252
2.2.1.3.1. Avusturya-Macaristan	254
2.2.1.3.2. Almanya	255
2.2.1.3.3. Fransa	256
2.2.1.3.4. İsviçre	258
2.2.1.4. Bahriye Nezâreti.....	259
2.2.1.4.1. İngiltere	260
2.2.1.4.2. Almanya	261
2.2.1.5. Maliye Nezâreti.....	263
2.2.1.6. Adliye ve Mezaheb Nezâreti.....	263
2.2.1.7. Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti.....	265
2.2.1.8. Diğer Nezâretler Adına Gönderilen Öğrenciler	265
2.2.2. Vilayetler Adına Gönderilen Öğrenciler.....	267
2.2.2.1. Adana Vilayeti	267

2.2.2.2. Aydın Vilayeti.....	268
2.2.2.3. Diğer Vilayetler.....	269
2.2.3. Öğrenci Gönderen Diğer Kurumlar	270
2.2.3.1. Devlet Tarafından.....	270
2.2.3.2. Türk-Alman Cemiyeti	270
2.2.3.3. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Masrafı Karşılanaanlar	275
2.2.3.4. Hereke Fabrika-yi Hümayun.....	276
2.2.4. Kendi İmkânları İle Eğitime Gidenler	278
2.2.5. Göndereni Tespit Edilemeyenler	280
2.2.5.1. Almanya	283
2.2.5.2. Fransa	286
2.2.5.3. İsviçre.....	287
2.2.5.4. Avusturya-Macaristan, İtalya, Amerika ve Diğer Ülkeler.....	289
2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ÖĞRENCİLERİN GÖNDERİLDİKLERİ ÜLKELER, EĞİTİM ALDIKLARI KURUMLAR VE ÖĞRENİM KADEMELERİ	290
2.3.1. Almanya.....	296
2.3.2. Fransa.....	310
2.3.3. Avusturya-Macaristan.....	323
2.3.4. İsviçre.....	329
2.3.5. İngiltere.....	337
2.3.6. İtalya, Belçika ve Amerika	343
2.3.7. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Osmanlı Talebelerinin Eğitim Aldığı Şehirler ³⁵¹	
2.4. YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN ÖDENEKLERİ, TEFTİŞİ VE GENEL SORUNLARI.....	363
2.4.1. Öğrenci Ödenekleri.....	363
2.4.2. Öğrencilerin Teftişi ve Bu Alandaki Çalışmalar	366
2.4.2.1. Teftiş Raporları ve Öğrencilerin Sorunları	369
III. BÖLÜM	
1908-1922 ARASI UYGULANAN YURT DIŞI EĞİTİM POLİTİKALARININ SONUÇLARI	
3.1. 1908-1922 ARASINDA YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM DURUMLARI.....	379

3.1.1. 1908-1922 Yılları Arasında Masrafları Devlet Tarafından Karşılanan Öğrencilerin Eğitim Durumları.....	382
3.2. YURT DIŞI EĞİTİM DURUMLARI BELİRLENEN ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENİM ALANLARI VE BİLİM DALLARINA GÖRE DAĞILIMLARI .	384
3.2.1. Askerî Alanlar.....	389
3.2.2. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler.....	393
3.2.3. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler.....	396
3.2.4. Sosyal Bilimler.....	398
3.2.5. Sağlık Bilimleri.....	400
3.2.6. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi.....	401
3.2.7. Temel Fen Bilimleri.....	403
3.2.8. Tarımsal Bilimler.....	404
3.3. YURT DIŞI EĞİTİMLERİNİ TAMAMLAYIP YURDA DÖNEN ÖĞRENCİLERİN BURS VEREN KURUMLARA GÖRE DAĞILIMLARI ..	405
3.3.1. Maârif Nezâreti.....	407
3.3.2. Harbiye Nezâreti.....	411
3.3.3. Bahriye Nezâreti.....	413
3.3.4. Kendi İmkânı İle Avrupa'ya Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlar ve Meslekî Durumları.....	415
3.3.5. Devlet ve Devlete Bağlı Diğer Kurumlar.....	417
3.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE İZ BIRAKAN YURT DIŞI EĞİTİMLİLERİN KISA BİYOGRAFİLERİ.....	420
3.4.1. Sağlık Bilimlerinde.....	420
3.4.1.1. Maârif Nezâreti.....	421
3.4.1.2 Harbiye Nezâreti.....	427
3.4.2. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi.....	435
3.4.2.1. Maârif Nezâreti.....	436
3.4.3. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler.....	445
3.4.3.1. Maârif Nezâreti.....	446
3.4.3.2. Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti.....	448
3.4.3.3. Harbiye ve Bahriye Nezâreti.....	451
3.4.3.4. Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti.....	453
3.4.4. Askerî Alanlar.....	457

3.4.5. Sosyal Bilimler	465
3.4.5.1. Maârif Nezâreti	465
3.4.6. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	487
3.4.6.1. Adliye Nezâreti	488
3.4.6.2. Maliye Nezâreti.....	508
3.4.7. Temel Fen Bilimleri.....	512
3.4.8. Tarımsal Bilimler.....	523
SONUÇ	528
KAYNAKÇA	536
EKLER	573

KISALTMALAR DİZİNİ

A.AMD.	: Âmedî Kalemî
a.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.MKT.MHM	: Mühimme
ABD.	: Amerika Birleşik Devletleri
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	: Bab-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CTAD.	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
ÇTTAD.	: Çağdaş Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
DH.EUM.	: Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.EUM.SSM.	: Seyr-ü Sefer Müdüriyeti
DH.KMS.	: Kalem-i Mahsûs
DH.MB.HPS.M.	: Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MKT.	: Mektûbî Kalemî
DH.MUİ.	: Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi
DH.UMVM.	: Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti
DTCF.	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
EİE.	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi
Haz.	: Hazırlayan
HR. SYS.	: Siyasî Kısım
HR.İD.	: İdari Kısım
HR.SFR. 3.	: Londra Sefareti
İ.AS.	: Askerî

İ.BH.	: Bahriye
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.HB.	: Harbiye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.MBH.	: Mabeyn-i Hümayun
İ.ML.	: İrade Maliye
İ.MMS.	: Meclisi Mahsus
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
MF.ALY.	: Maârif Nezâreti Tedrisât-ı Âliye Dâiresi Belgeleri
MF.MKT.	: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri
MTA	: Maden Tetkik Arama
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
No.	: Numara
Ord.	: Ordinaryüs
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ŞD.	: Şura-yı Devlet
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİÇF	: Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Y.HUS.	: Hususi Maruzat
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Mârûzat Evrakı
Y.PRK.	: Yıldız Perakende
Y.PRK.ASK.	: Askerî Maruzat
Y.PRK.HR.	: Hariciye Nezâreti M

Yay. Haz.
YÖK

: Yayına Hazırlayan
: Yüksek Öğretim Kurumu

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1909 Yılında Gönderilmesine Karar Verilen Tıp Öğrencileri.....	73
Tablo 2. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğum Tarihlerine Göre Dağılımları.....	89
Tablo 3. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Yerlere Göre Dağılımları	97
Tablo 4: 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları İdari Bölgelere Göre Dağılımları	101
Tablo 5. Türkiye Dışından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Yerlere Göre Dağılımları	107
Tablo 6. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gönderilen Öğrencilerin Günümüz Türkiye Coğrafi Bölgelerine Göre Dağılımları.....	111
Tablo 7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Mezun Oldukları Okullara Göre Dağılımları	115
Tablo 8. Yüksekokul Kademesinden Mezun Kız Öğrenciler	120
Tablo 9. Yabancı Okullardan Mezun Olan Öğrenciler	123
Tablo 10. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerine Göre Dağılımları	126
Tablo 11. Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerinin Gönderildikleri Dönemlere Göre Ayrıntılı Dağılımları.....	128
Tablo 12. Osmanlı Hanedanı Üyelerinden Yurt Dışı Eğitime Gönderilenlerin İsimleri	144
Tablo 13. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı	193
Tablo 14. 1908-1922 Yılları Arası Öğrencilerin Gönderildikleri Yıllar ve Bağlı Oldukları Kurumlara Göre Dağılımları.....	202
Tablo 15. 1908-1922 Yılları Arası Öğrencilerin Gönderildikleri Ülkeler ve Yıllara Göre Dağılımları	212
Tablo 16. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Bağlı Oldukları Kurumlara ve Gönderildikleri Ülkelere Göre Dağılımları	219

Tablo 17. Maârif Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı	222
Tablo 18. Maârif Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	226
Tablo 19. Maârif Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	228
Tablo 20. Maârif Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	229
Tablo 21. Maârif Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	230
Tablo 22. Maârif Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	233
Tablo 23. Maârif Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	233
Tablo 24. Maârif Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	236
Tablo 25. Maârif Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	236
Tablo 26. Maârif Nezâreti Adına Amerika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	239
Tablo 27. Maârif Nezâreti Adına Amerika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	239
Tablo 28. Maârif Nezâreti Adına Belçika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	241
Tablo 29. Maârif Nezâreti Adına Belçika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	242
Tablo 30. Harbiye Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı	244
Tablo 31. Harbiye Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	247
Tablo 32. Harbiye Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	248

Tablo 33. Harbiye Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	249
Tablo 34. Harbiye Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	250
Tablo 35. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı.....	252
Tablo 36. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları	254
Tablo 37. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları.....	254
Tablo 38. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	255
Tablo 39. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	256
Tablo 40. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	257
Tablo 41. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	257
Tablo 42. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	258
Tablo 43. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	258
Tablo 44. Bahriye Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı	259
Tablo 45. Bahriye Nezâreti Adına İngiltere'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	260
Tablo 46. Bahriye Nezâreti Adına İngiltere'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	261
Tablo 47. Bahriye Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları.....	262
Tablo 48. Bahriye Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	262

Tablo 49. Kapitülasyonların Kaldırılması Ekibinde Yer Alan Yurt dışı Eğitimli Hukukçular.....	264
Tablo 50. Göndereni Bilinmeyenlerin Aldıkları Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı.....	280
Tablo 51. Göndereni Tespit Edilemeyen Almanya'daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları	283
Tablo 52. Göndereni Tespit Edilemeyen Almanya'daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	285
Tablo 53. Göndereni Tespit Edilemeyen Fransa'daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları	286
Tablo 54. Göndereni Bilinmeyenlerden Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	286
Tablo 55. Göndereni Tespit Edilemeyen İsviçre'deki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları	288
Tablo 56. Göndereni Bilinmeyenlerden İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları	288
Tablo 57. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Ülkeler ve Öğrenim Amaçları.....	293
Tablo 58. 1908-1922 Yılları Arası Almanya'ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	297
Tablo 59. Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin ve Bilim Dallarının Yıllara Göre Dağılımı	304
Tablo 60. 1908-1922 Yılları Arası Fransa'ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	311
Tablo 61. Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin ve Bilim Dallarının Yıllara Göre Dağılımı	318
Tablo 62. 1908-1922 Yılları Arası Avusturya ve Macaristan'a Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	324
Tablo 63. Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin ve Bilim Dallarının Yıllara Göre Dağılımı	327
Tablo 64. 1908-1922 Yılları Arası İsviçre'ye Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	330

Tablo 65. İsviçre’de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin ve Bilim Dallarının Yıllara Göre Dağılımı	333
Tablo 66. 1908-1922 Yılları Arası İngiltere’ye Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	337
Tablo 67. İngiltere’de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin ve Bilim Dallarının Yıllara Göre Dağılımı	340
Tablo 68. 1908-1922 Yılları Arası İtalya, Belçika ve Amerika’ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları	344
Tablo 69. 1908-1922 Yılları Arası İtalya, Belçika ve Amerika’ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Kademelerinin Bilim Dallarına Göre Dağılımları	349
Tablo 70. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Şehirlere Göre Dağılımları	352
Tablo 71. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Durumlarının Gönderildikleri Yıllara Göre Dağılımları.....	380
Tablo 72. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Durumları	382
Tablo 73. Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Bilim Dallarına Göre Dağılımları	385
Tablo 74. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilip Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayan Kız Öğrenciler.....	387
Tablo 75. Askerî Alanlarda Yurt Dışı Eğitimlerini Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Alanlarına Göre Dağılımları	390
Tablo 76. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Ülkeye Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları.....	394
Tablo 77. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim alanlarına Göre Dağılımları	397
Tablo 78. Sosyal Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları	398
Tablo 79. Sağlık Bilimlerinde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları	400
Tablo 80. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları	402

Tablo 81. Temel Fen Bilimlerinde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları	403
Tablo 82. Tarımsal Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları	404
Tablo 83. Yurt Dışı Eğitim Durumları Belirlenen Öğrencilerin Burs Veren Kurumlara Göre Dağılımları	405
Tablo 84. Maârif Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları	407
Tablo 85. Harbiye Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları	411
Tablo 86. Bahriye Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları	414
Tablo 87. Kendi İmkânı İle Avrupa'da Eğitim Alıp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları	416

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğum Tarihlerine Göre Dağılımları.....	93
Grafik 2. Türkiye Dışından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Dağılımları..	110
Grafik 3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Coğrafi Bölgelerine Göre Yüzdelik Oranları	113
Grafik 4. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin En Son Mezun Oldukları Kademeler.....	124
Grafik 5. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerinin Yüzdelik Dağılımları	127
Grafik 6. Üst Düzey Devlet Memuru Kategorisi Yüzdelik Oranları	147
Grafik 7. Üst Düzey Devlet Memuru Kategorisinde Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri	153
Grafik 8. Devlet Memuru Kategorisi Yüzdelik Oranları	155
Grafik 9. Devlet Memuru Kategorisinde Yer Alan Öğrencileri Gönderen Kurum Bilgisi	160
Grafik 10. Meslekî Uzman Kategorisi Yüzdelik Oranları	165
Grafik 11. Meslekî Uzman Kategorisinde Bulunan Öğrencileri Gönderen Kurum Bilgileri	166
Grafik 12. Askerî Personel Kategorisi'nde Yer Alan Öğrencilerin Yüzdelik Oranları	168
Grafik 13. Paşa Statüsünde Bulunan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri	170
Grafik 14. Miralay (Albay) Kategorisinde Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri	174
Grafik 15. Diğer Askerî Personel Alanında Bulunan Rütbelerin Oranı.....	177
Grafik 16. Diğer Askerî Personel Alanındaki Ailelerin Çocuklarının Gönderen Kurum Bilgisi	179
Grafik 17. Diğer Meslek Grubu Yüzdelik Oranları	183
Grafik 18. Diğer Meslek Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgisi.	184
Grafik 19. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı....	195
Grafik 20. Öğrencilerin Gönderildikleri Ükelere Göre Oranları	218
Grafik 21. Ükelere Göre Eğitim Alan Öğrenci Oranları.....	295

Grafik 22. Yurt Dışı Eğitimde En Çok Tercih Edilen Şehirler	360
Grafik 23. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitimini Tamalayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Başarı ve Başarısılık Durumları	383
Grafik 24. Yurt Dışı Eğitimlerini Başarı İle Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Bilim Dallarına Göre Dağılımları	387
Grafik 25. Maârif Nezâreti'nce Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları	410
Grafik 26. Harbiye Nezâreti'nce Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları	413
Grafik 27. Bahriye Nezâreti Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları	415
Grafik 28. Kendi İmkânı İle Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları	417

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları İdari Bölgeler	106
Harita 2. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Ülkeler ve Öğrenci Sayıları	362

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmak adına her alanda reformlar gerçekleştirdiği son dönemdir. 1800'lü yıllardan itibaren modern bilgi ve teknolojinin Osmanlı'ya aktarılması ve nitelikli insan gücünün oluşturulması adına Osmanlı Devleti, Batılı ülkelerden askerî uzmanlar getirterek ilk olarak ordunun modernizasyonuna ağırlık vermiştir. Zamanla sivil alanlarda da zorunlu hale gelen modernleşme ihtiyacı, Batılı ülkelere öğrenci gönderilmeye başlanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde sistemli hale getirilmeye çalışılan yurt dışı eğitim uygulamaları, sahip olduğu birikim ve tecrübe ile II. Meşrutiyet Dönemi'ne miras kalmıştır. İttihat ve Terakki yöneticileri, önceleri sadece erkeklerin faydalandığı bu uygulamadan kadınların da faydalanmasını sağlayarak yurt dışı eğitim uygulamasının kapsamını genişletmiş ve Osmanlı-Türk eğitim tarihinde bir ilke imza atmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ikinci defa meşrutî yönetimi yaşadığı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eğitim, kültür, sanat, mimari, edebiyat ve siyasî alanlarda gerçekleştirdiği reformlar ve yaşamış olduğu değişimler hiç kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Yeni rejim, modern Türkiye'nin inşasında yurt dışı eğitilmiş bu öğrencilerden önemli ölçüde faydalanmıştır.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde çok sayıda arşiv çalışanın ve alanında uzman hocalarımla ve arkadaşlarımla önemli ölçüde desteklerini gördüm. Hepsine çok teşekkür ediyorum. Özellikle çalışmanın ilk gününden son gününe kadar benden hiçbir desteğini esirgemeyen, elindeki bilgi ve belgeleri cömertçe benimle paylaşan başta değerli danışman hocam Doç. Dr. Seyfi Yıldırım'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca, bu konuda değerli çalışmaları bulunan ve sahip olduğu belge ve dökümanları bana vererek veri tabanımızın oluşturulmasında büyük katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Aynur Erdoğan Çoşkun hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Tez izleme komitesinde yer almalarıyla gurur duyduğum, çalışmanın her aşamasını dikkatlice takip ederek gerek metodolojik gerekse içerik bakımından tavsiyelerde bulunarak eksikliklerimizin giderilmesinde bir danışman gibi bana yol gösteren ve bu çalışmanın tamamlanmasını sağlayan kıymetli hocalarımla Prof. Dr. Bahri Ata'ya ve Doç. Dr. Saime Selenga Gökgez'e çok özel teşekkürlerimi sunuyorum. Fransa'da Grenoble Alpes Üniversitesinde doktora eğitimi devam eden Yüksek Mimar Ümmühan Öztürk'e ve Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára'da (Macaristan Ulusal Arşivi) görev

yapan Prof. Dr. Katona Csaba'ya ülkelerinde eğitim alınan kurumların günümüzdeki isimlerinin ve yerlerinin belirlenmesinde bana yardımcı oldukları için çok teşekkür ederim.

Çalışma süresince bana her türlü maddî ve manevî desteği veren kıymetli eşim Senem Ayhan ve değerli arkadaşlarım Mustafa Yiğitoğlu, Selin Şekerci, Ferat Yılmaz, Hanifi Şekerci, Abdusselam Ertekin, Emel Demir Görür ve Yunus Özişçi'ye çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Eğitim amacıyla yurt dışına ğrenci gönderilmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden ve Türk eğitim tarihindeki en büyük ve en uzun projelerden birisidir. Modernizasyon ve reform sürecini başlatan devletlerden Rusya ve Japonya gibi Osmanlı Devleti de yurt dışındaki eğitim kurumlarına ğrenci gönderilmesini, zamanla eğitim politikasının merkezine koymuş ve modernleşmenin en önemli kaynağı olarak görmüştür. Bu politika, Batı bilim ve teknolojisinin Osmanlı'ya aktarılmasında zamanla modernleşmenin en etkili yollarından biri olmuştur. İlk etapta sadece askerî alanlarda ihtisas yapmak üzere öğrenciler gönderilmiştir. Bu ğrenciler, yurda döndüklerinde modern Batı'nın sadece bilgi ve teknolojisini değil; Batı kaynaklı düşünce akımlarının da yurda aktarılmasını sağlamışlardır. Modern eğitimi ve fikirli bu kişiler, Osmanlı topraklarında modern eğitim kurumlarının açılmasına ve bu vesile ile toplumun dönüşümüne de önayak olmuşlardır. Osmanlı modernleşmesinin kesintisiz olarak devam etmesini sağlayan yurt dışı eğitimi, devletin ve toplumun her kademesinde yer alarak ilerleyen süreçte modern Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna da vesile olmuşlardır. Yurt dışı eğitim, dönemsel olarak i ve dış olaylardan etkilenmiş ve nitelik-nicelik açısından artan-azalan bir ivme sergilemiştir. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadarki süreçte devletin maruz kaldığı gerek iç gerekse dış politikalar nedeniyle sekteye uğrayan bu uygulama, modernleşmenin odak noktasında yer alması nedeniyle süreklilik ve zorunluluk arz eden bir girişim olmuştur.

Osmanlı modernleşme sürecinde eğitim amacıyla yurt dışına ğrenci gönderme politikalarının başarı/başarısızlık boyutunu anlayabilme, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla değin her alanda hızla değişim göstermiş Batı'yı anlayabilmek ve Osmanlı'nın sahip olduğu jeostratejik konumunu ve toplumsal yapısını bilmekle mümkündür. Batılı devletler, uzun süren modernleşme sürecinde "bilgiyi" etkin olarak kullanmış ve tarımsal üretimden sanayileşmeye bağlı olarak teknoloji üretimine geçerek büyük bir güce ulaşmışlardır. 16. yüzyılda başlayan bu değişim, devlet ve birey anlayışında da büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Batı, Orta ağ'ın skolastik zihniyetinden kurtularak ekonomik alanda dinamik, girişimci ve üretken bireyler yetiştirdiği gibi, bilim ve teknolojik alanda da zgrlk fikri özümseyen ve deneye önem veren bireyler

yetiştirmeyi başarabilmiştir. Osmanlı Devleti, bu değişimin zorunlu olduğunu hissettiği zaman işe yarar bilgi üretmekten mahrum, geleneksel eğitim kurumlarının varlığını fark etmiştir. Bu kurumlar, merkezî denetimden uzak ve yeniliklere kapalı olup modern bilgiyle yetişmiş kadrolara sahip değildi. Devletin içinde bulunduğu durum, topyekûn bir değişimi zorunlu kılmaktaydı. Bu değişimi sağlayacak nitelikli insanlar, bu insanları yetiştirecek kurumlar, kurumları ayakta tutacak mali kaynaklar ve en önemlisi değişime destek verecek toplumsal ideolojinin oluşması gerekmektedir. Çare ise Batılı eğitim anlayışını merkeze alarak, modernleşebilmektir. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, nasıl bir modernizasyon gerçekleştireceği noktasında aslen Batılı devletleri model aldığı gibi Rus ve Japon modernleşmesini de karşısında örnek olarak bulmuştu. Bu ülkeler, eğitime büyük ödenekler ayırmış, Batı'ya çok sayıda öğrenci göndererek özellikle askerî ve ekonomik boyutta modernleşmeyi başarabilmişlerdi. Bunun neticesinde bu ülkeler askerî başarılar kazanmakla birlikte, kırsaldaki kalkınmayı dahi sağlayabilmişlerdir. Osmanlı'da, nitelikli insan yetiştirmek ve toplumsal değişimin sağlanması adına ilk ciddi reformlar, II. Mahmud döneminde başlamış ve bu süreç Cumhuriyet'e kadar artarak devam etmiştir.

Batılı toplumların bilgi üretimine ve eğitime destek vermesi hızla iktisadî, teknik ve askerî alanda üstün devlet olmalarının önünü açmıştır. Batı Avrupa, gerçekleştirdiği bu inkılaplar ve reformlar neticesinde, kendi içinde değişimi isteyen diğer devletlerin yönünü kendine çevirmesine neden olmuştur. Batı'ya yönelişin hızı ve algılanışı her devlet tarafından farklı metotlarla gerçekleşmiştir. Kimi devletler Batı'nın sahip olduğu teknolojinin arka planında yatan fikri ve toplumsal değişimleri bütüncül olarak ele alırken; kimi devletler de Batı'yı taklit ve onların teknolojisini kısa yoldan transfer etme yoluna gitmiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, Batı'ya gönderilen ilk elçiler tarafından yerinden gözlemlenerek hazırlanan raporlar sayesinde yönünü Avrupa'ya çevirmeye başlamıştı. Bu raporlarda, Avrupa'nın sahip olduğu eğitim ve kültür düzeyi ile askerî gücü vurgulanırken; sahip olunan bu gücün mahiyetinin araştırılması yönünde tavsiyelere yer verilmemiştir. Devletin eski gücüne bir an evvel kavuşabilmesinin çaresi kamusal, malî, ekonomik ve tarımsal alanlarda yapılacak reformlara bağlı iken; raporlarda ilk ve en önemli reformların askerî alanlarda yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktaydı. Bu

doğrultuda Osmanlı yönetimi, düzeltilmesi gereken ilk kurumun “ordu” olduğuna karar vermiştir. Dönemin bürokratlarınca da orduda yapılacak düzenlemeler ile kısa zamanda eski güç ve ihtişamın yakalanacağı düşünülmekteydi. Burada, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu jeopolitik konum ve toplumsal anlayış sebebiyle ıslahatlara askerî alanda başlanması normal karşılanabilir. Çünkü Batı'nın ciddiye almadığı Doğulu Hristiyan devlet olan Rusya'ya yenilmek, Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yaratmıştı. Rusya'nın İstanbul önlerine kadar gelmesi, boğazlardan geçiş hakkı elde etmesi ve kapitülasyonlardan faydalanması, modernleşmenin rotasının askerî yönde çizilmesinin dış sebeplerinden birisi olmuştur. Defalarca vuku bulan Rus yenilgisi, Batı nezdinde Osmanlı'nın ne kadar yetersiz olduğunu net olarak göstermiştir. Batı için Osmanlı, artık direncini kaybetmiş ve kolayca toprakları ele geçirilebilecek bir devlet görüntüsündedir. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, Rusya'nın yüzyıl önce başlattığı topyekûn modernleşmeyle sahip olduğu modern orduya, bir an evvel Batı'nın sahip olduğu teknolojiyi transfer ederek cevap vermek istemişti.

Osmanlı modernleşmesinin askerî ekseninde yoğunlaşmasının bir sebebi de yüzyıllardır her alanda üstünlüğünü koruyabildiği ve jeopolitik açıdan sınırlarına en yakın Avrupa'nın, bilim ve teknolojide yakaladığı üstünlükle güçlü bir orduya sahip olmasıydı. Dolayısıyla işgale ve sömürüye açık hale gelen topraklarını korumak için yapılacak ilk iş, ordunun ıslah edilmesiydi. Eldeki mevcut kadroların yetersizliği, Batılı askerî uzmanların Osmanlı ordusu ile tanışmasını zorunlu kılmıştı. Daha hızlı ve etkili bir dönüşüm için modern müesseseler açılarak Batılı tarzda eğitime başlanmıştı. Modern kurumların artması ile birlikte yenilikçi zihniyete sahip eğitimcilerin varlığı, zorunlu hale gelmişti.

Askerî alanda başlayan ıslahatlar neticesinde zamanla Batı'yı tanıyan ve bilen, modern zihniyette askerî ve örgütlü kadrolar oluşmaya başlamıştır. Toplumsal yapının zorlukları düşünüldüğünde bu askerî kadrolar, dönemin modernleşmeyi savunan ilk entelektüel ve örgütlü sınıfını oluşturmuşlardır. Bu sınıf, Batı karşısında gittikçe güç kaybeden ve küçümsenen Osmanlı için başta askerî alanlar olmak üzere modern eğitim kurumlarının açılmasında ve toplumun fikri yapısının değişmesinde lokomotif görevi üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler nezdindeki “küçümsenen” görüntüsünü yeniden güçlendirme adına giriştiği modernleşme çabalarının bir ayağını da yurt dışı eğitim

uygulamaları oluşturmaktadır. Avrupa'ya 1830 yılından itibaren öğrenci gönderilmeye başlansa da 1835 yılında askerî eğitim amacıyla gönderilmeye başlanan öğrencilerle yurt dışı eğitimi, sistematik bir uygulamaya dönüşmüştür. Askerî alanlarda başlanan bu uygulama, ilerleyen dönemlerde tıp, mühendislik, pedagoji ve tarım gibi sivil alanlarda da kendisini göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nde modern bilgi ve teknolojiyi Avrupa'dan Osmanlı'ya transferini sağlamak amacıyla başlatılan bu proje aynı zamanda, modernliğin fikri temelleri olan rasyonelleşme ve sekülerizmin de öğrenciler vasıtasıyla yurda taşınması anlamına geliyordu. Tanzimat'la başlayan dışa açılma, Osmanlı Devleti için değişen dünya sisteminde ayakta kalabilmesinin veya gücünü koruyabilmesinin çaresi olarak görülmekteydi. II. Abdülhamid, işte bu noktada projenin seyrini değiştirmek istemiş ve devletin ihtiyaç duyduğu modern bilgi ve teknoloji ile nitelikli insan gücünü, Batı'nın tekelinden kurtarıp Osmanlı sınırları içerisinde üretmek istemiştir. Sultanın bu isteğinin arkasında, modernleşmeyle aynı hızda hareket edemeyen kitlelerin ve seküler görünüm arz eden ve de Tanzimat reformlarına tepki gösteren İslamcı sınıfın desteği de yer almaktadır. Ayrıca devlet harcamalarında tasarruf edilmesi düşünülmüşse de açılan modern okullar ve bu okulların ihtiyaç duyduğu uzman eğitimciler ile araç gereçler, ciddi bir külfet meydana getirmiştir. Osmanlı modernitesinin oluşturulmaya çalışıldığı II. Abdülhamid döneminde, durma noktasına gelen yurt dışı eğitime, özellikle modern tıbbın ve askerî teknolojinin gerisinde kalınmamak adına sınırlı sayıda öğrenci gönderilmesiyle devam edilmiştir.

Modernleşme çabalarında devlet, "eğitimi" zamanla modernleşmenin en büyük lokomotifini olarak kabul etmiştir. Yani devlet, önceki dönemlere nazaran eğitimi, daha fazla kamu hizmeti olarak görmeye başlamış ve müstakil kurumlar kurarak eğitim alanındaki hizmetlere büyük önem verdiğini göstermek istemiştir. İlerleyen süreçte devlet ve eğitim arasındaki münasebet gittikçe daha koyu bir hal alacaktır.

II. Meşrutiyet'te, Batı'ya gönderilen öğrencilerin eğitimleri gerek Balkan Savaşları'ndan gerekse I. Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenmişse de; 1914-1918 yılları arasında başta Almanya olmak üzere, Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısında ciddi oranda artış olmuştur. Bu durum, savaş dönemlerinde özellikle askerî teknolojide ve tıp dalında ihtiyaç hissedilen nitelikli insan gücünün karşılanması adına devletin eğitime verdiği önemi göstermektedir. Savaşlar nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakanlar

veya eğitimlerini tamamlayanlar yurda döndüklerinde askerî ve sivil alanlarda toplumun en önemli nitelikli insan gücünü teşkil etmişlerdir. II. Meşrutiyet kuşağı, başta eğitim ve sanat alanlarında olmak üzere siyasî, askerî ve teknik açıdan modern Türkiye'nin tesisinde önemli bir unsur olmuştur. Yurt dışı eğitim uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi modern sistemini kurmak amacıyla örnek aldıkları Avrupalı devletlerle bilimsel ve kültürel etkileşimin artırılmasında ve güçlü bağların kurulmasında da en etkili politikalarından biri olmuştur.

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti'nin 1908-1922 yılları arasında eğitim amacıyla Batı'ya gönderdiği öğrencileri ve onların eğitim hareketliliğini prosopografi (grup biyografisi) metoduyla incelenmesidir. Prosopografi metoduyla ele alınan bu çalışmada, devlet imkânları kullanılarak lisans ve lisansüstü eğitimine gönderilenler ile askerî ve meslekî alanlarda eğitim görmek ve de ihtisas yapmak için gönderilen öğrenciler konu edinmiştir. Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin öğrenim amaçlarını tespit edebildiklerimizi “akademik tahsil”, “akademik ihtisas”, “meslekî tahsil”, “meslekî ihtisas”, “askerî ihtisas”, “staj” ve “çıraklık” başlığı altında sınıflandırdık. Bu öğrencilerin sosyal alt yapı ve tabakalarını bilmek adına öğrencilerin kimler olduğu, hangi coğrafyada doğup büyüdüğü, nasıl bir eğitim sürecinden geçtikleri, ailevi durumları, hangi ülkelere kaç yılında gönderildikleri, gittikleri ülkelerde hangi eğitimi aldıkları, uzmanlık alanlarının ne olduğu ve yurda döndükten sonra nasıl istihdam edildikleri elde edilen veriler doğrultusunda irdelenmiştir. Ayrıca çıraklık eğitimi ve meslekî-technik dallarında uzmanlaşmak isteyen öğrencilerinden bir kısmının da bilgileri çalışmamızda yer almıştır. Çünkü bu öğrencilerden bazıları gittikleri ülkede akademik tahsil yapma taleplerinde bulunmuşlardır. II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitim olanaklarından kendi imkânlarıyla veya özel burs alarak faydalanmak isteyenlerin oranı da çok fazladır.

Eğitim amacıyla yurt dışına öğrenci gönderme politikaları üzerine, bilimsel olarak son dönemlerde, Osmanlı ve sonrası dönemler için doktora düzeyinde önemli tarih araştırmaları yapıldığı görülmektedir. Yapılan ilk çalışmalar arasında; Adnan Şişman'ın *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)* ismini

taşıyan doktora tezi yer almaktadır. Mustafa Gençoğlu'nun *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması-* adlı doktora tezi, Osmanlı dönemi için yapılan ikinci kapsamlı çalışmadır. Aynur Erdoğan'ın, *Türkiye'de Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*" isimli yüksek lisans tezi ve kendisinin *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi* adlı doktora çalışmasında Tanzimat, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen bazı öğrenciler hakkında bilgiler yer almaktadır. Atatürk ve sonrası dönemde ise Ayşen İçke'nin *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)* adlı doktora tezi, yer almaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan ve yurt dışı eğitimi önemli eğitimcilerin bilgilerinin verildiği önemli bir çalışma da Cengiz Aslan tarafından hazırlanan *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)* isimli doktora tezidir. Kansu Şarman'ın 1925-1945 arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin anılarını, ellerindeki belgelerden yola çıkarak hazırladığı *Türk Promethe'ler, Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)* isimli eser, Atatürk dönemi yurt dışı eğitimi gözler önüne sermektedir. Bu eserde, bilgileri bulunabilen 40 kişinin Avrupa'daki eğitim süreci ve Türk modernleşmesine katkıları aktarılmıştır. Ardından, Seyfi Yıldırım tarafından yapılmış olan, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği* adındaki doktora tezi, yurt dışı eğitimi hakkında grup biyografisi yöntemiyle hazırlanan önemli bir doktora çalışmasıdır.

Mustafa Ergün'ün, 1996 yılında Ocak Yayınları tarafından basılan *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri (1908-1914)* adlı eserinde, bu konu ile ilgili dönemin gazete ve zabıt ceridelerine dayanılarak yurt dışı eğitim politikaları üzerinde durulmuş fakat bu eserde yurt dışına gönderilen kişilerin kimler olduğuna dair biyografik bilgilere yer verilmemiştir. Ergün, bu konu hakkında kapsamlı bir çalışma yapılması gerekliliğini de vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemini kapsayan 1908-1922 yılları arasında yurt dışına eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler hakkında arşiv materyallerine dayanan kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın bugüne kadar yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle çalışmamız, 1908-1922 yılları arası Osmanlı Devleti'nin modernleşme kapsamında yurt dışına öğrenci gönderme uygulamalarını konu edinmiştir. Bu araştırmanın kronolojik sınırı, Osmanlı'da yeniden anayasal düzene geçildiği 1908 yılından 1922 yılına kadarki dönemi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti bu 14 yıllık süre zarfında, 31 Mart Hadisesi (1909), Trablusgarb Savaşı (1911), Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve ardından İstiklal Harbi (1919-1923) gibi çok büyük askerî ve siyasî olaylar yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan II. Meşrutiyet Dönemi'nde, uygulanan askerî, siyasî ve ekonomik politikalarından ve eğitim reformlarından en çok etkilenen alan yurt dışı eğitim uygulamaları olmuştur. Bu dönemde, devlet marifetiyle gerek nezâretler ve vilayetler gerekse diğer resmi kurumlar adına gönderilen öğrenciler, çalışmamızın temel evrenini oluşturmuştur. Belirtmek isteriz ki bu çalışma, sosyolojik bir çalışma olmayıp; yurt dışı eğitimin yapısal ve somut yönü ile ilgilidir. Tabiki de yurt dışı eğitimin toplumsal eylemlere etkisi kaçınılmazdır fakat II. Abdülhamid döneminde doğan ve II. Meşrutiyet Dönemi fikir hareketleri içerisinde büyüyen yurt dışı eğitime gönderilen bu öğrencilerin fikri yapılarını anlamak, farklı bir metodoloji ve bakış açısı ile ele alınarak tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi disiplini içerisinde detaylı bir çalışma ile ortaya konulabilir. Çalışmamızın bu alana ilgi duyan araştırmacılara katkı sağlamasını ümit etmekteyiz.

İncelediğimiz dönemde gönderilen öğrencilerin bazıları kendi imkânları ile bazıları da özel kurumlardan aldıkları burslar ile eğitime gitmişlerdir. Bu öğrencilerden birçoğu ailelerinden gelen ödeneklerin yetersiz olması veya özel durumlardan paralarının gelmemesi neticesinde zor durumda kalmışlardır. Buldukları ülkelerdeki sefaretlere aracılığıyla devletten yardım isteyen bu öğrenciler, ilgili Nezâretin onayı alındıktan sonra ekseriyetle devlet himayesine alınmışlardır. Buna mukabil, resmî olarak eğitime gönderilen bazı öğrencilerin, gittikleri ülkelerde gönderiliş amacından saparak farklı alanlarda çalışması, gayriahlâkî davranışlarda bulunması, siyasî faaliyetlere girmesi, şartnamenin gerektirdiği şekilde hareket etmemesi yahut hastalanması veya ölmesi gibi gerekçelerle burslarının kesildiği de görülmektedir. Ayrıca devlet, İttihat ve Terakki yönetiminin meslekî ve teknik eğitim politikaları kapsamında özellikle Darüleytam ve Darüşşafaka gibi kurumlarda eğitim gören ve şartları tutan birçok öksüz ve yetim öğrenciyi fabrikalarda öğrenim görmek üzere Almanya'ya göndermiştir. Bu öğrenciler arasından sayıları az da olsa tıp, sanat ve mühendislik gibi dallarda eğitim görmek

isteyenler tespit edildiğinden konumuz, zanaat eğitime gönderildiği belirlenen öğrencileri de kapsamaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son dönem eğitim politikalarına yönelik bir araştırma olduğu için *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı* 'nda yer alan materyaller konumuzun omurgasını oluşturmaktadır. Arşiv fonlarından elde edilen yaklaşık 4000 belge incelenerek, tasnif yapılmıştır. Bu belgeler, devletin ve diğer kurumların bu konudaki resmî görüşlerini yansıtması açısından önem arz etmektedir. Millî Kütüphane, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Türk Kızılayı Arşivi'nde yer alan belgelerden de istifade edilmiştir. Ayrıca çok sayıda kitap, dergi, gazete, ansiklopedi, tez, makale gibi eserlerden ve resmî internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı fonlarında yurt dışına gönderilen öğrencilerle ilgili birçok belgenin görüntüsünün dijital ortama aktarılmış olması çalışmamızı kolaylaştırırken; henüz bazı belgelerin tasnifinin yapılmamış olması çalışmamızın karşılaştığı güçlükler arasındadır. Karşılaştığımız önemli güçlüklerden biri, biyografi çalışmaları yapanlar için çok önemli bir kaynak olan Emekli Sandığı Arşivi'nin araştırmacılara kapalı olmasıdır¹. Ayrıca Osmanlı memurlarının terfi, tayin ve özel bilgilerinin tutulduğu *Sicill-i Ahval Defterleri*'nin sadece 1879-1908 yılları arasında görev alan kişileri kapsamaması ve öğrencilerin yurda döndükten sonraki yaşantıları hakkında ulaşabileceğimiz arşiv belgelerinin çok az olması nedeniyle, ikincil kaynaklar taranarak çalışmamızın dinamikliği korunmak hedeflenmiştir.

Bununla birlikte, yukarıda isimleri verilen yurt dışı eğitimle ilgili çalışmaların da karşılaştığı önemli bir sorun bizim de karşımıza çıkmıştır. Bu sorun, 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun kabulünden önce kişilerin genellikle lâkapları, baba isimleriyle yahut ailelerindeki önemli kişilerle birlikte ifade ediliyor olmasıdır. Bu sebeple 1908-1922 yılları arasında gönderilen 2150 kişinin isimleri belgelerde genellikle baba isimleri ile birlikte ya da isimlerinin sonuna “efendi”, “bey” veya Arapça “oğlu” anlamına gelen

¹Emekli Sandığı'na 31.10.2017 ve 89606695-10.99 /767 sayılı yazıya istinaden Sicil Arşivi'nde araştırma yapma hususunda yaptığımız başvuru, “6645 sayılı kanunla değiştirilen 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu'nun 35'inci maddesinin 5'inci fıkrasında; Kurumumuzun, bu kanun ve diğer kanunlarla verilen görevleri yerine getirmek amacıyla işlediği kişisel veriler ile ticarî sır niteliğinde olan verileri, veri sahibinin noter onaylı muvafakati olmadan gerçek veya tüzel kişilerle paylaşamayacağı hükmüne bağlanmıştır. Buna göre, kişisel verileri içeren söz konusu talep kapsamındaki verilerin paylaşımı uygun görülmemiştir.” hükmü uyarınca kabul edilmemiştir.

“bin” kelimeleri getirilerek ifade edilmiştir. Bazı öğrenciler ise sadece isimleri ile belirtilmektedir. Bu durum, öğrencilerin eğitimlerini tamamlayıp yurda döndükten sonra Türk modernleşmesine katkılarını ortaya koyabilmek adına kimlik bilgilerinin tespitini bir hayli güçleştirmiştir.

Çalışmada kullanılan ve Osmanlı Arşivi fonlarından temin edilen binlerce arşiv belgesinde karşılaştığımız diğer güçlükleri de burada belirtmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, belgelerin bazılarında gönderilen öğrenci bilgilerinin eksik ve düzensiz şekilde kayıt altına alınmasıdır. Belgelerin bazılarında öğrencinin sadece adı ve gönderildiği ülke belirtilirken, bazılarında sadece öğrenci sayılarından bahsedilmektedir. Belgelerin bazılarında ise gönderilen öğrencinin ismi lakap ve baba ismi kullanılmadan verilirken; aynı öğrencinin farklı belgelerde baba isimi ya da lakabıyla verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, veri tabanına girişte isimlerin mukarrer yazılmaması adına özenle ayıklanmasını gerektirmiştir. Karşılaştığımız diğer bir güçlük, belgelerde benzer isimli öğrencilerin bir hayli fazla olmasıdır. Bu isimler, doğum yerleri, baba isimleri ve eğitim bilgileri ile tekrar karşılaştırılarak veri tabanına eklenmiştir. Benzer isimli öğrencilerin bazıları ise gittikleri ülkede farklı dallarda eğitim aldıklarından aynı isim, farklı branşlarda karşımıza çıkabilmektedir. Bu öğrenciler hakkında detaylı bilgiler olmadığı için bu ayrıştırma yapılamamıştır. Birçok belgede öğrencilerin kesin olarak gönderildiği tarih belirtilmemiştir. Bu durumda, belgede belirtilen Meclis-i Vükelâ tezkire tarihleri ile öğrencinin kaç ay veya yıllığına gönderildiği yahut ne zaman döneceği hakkındaki bilgiler dikkate alınarak öğrencilerin gittiği veya döndüğü tarih tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönemin ulaşım şartları göz önüne alındığında, örneğin; Şam’dan yola çıkan bir öğrencinin İstanbul’a gelmesinin 5-6 hafta sürdüğü, pasaport ve Nezâretin resmî işlemleri bitirme süresi de dikkate alınır bazı öğrencilerin gönderiliş tarihinin gün-ay-yıl olarak tespitinin tam olarak bilinemeyeceğini belirtmeliyiz.

Yurt dışında eğitim almak isteyen bazı öğrencilerin, nezâretlerin açtığı sınavlara girmeden mezun oldukları alanlar doğrultusunda Avrupa’ya gitmeyi ve devletin destek vermesini talep ettikleri tespit edilmiştir. Bu isimlerden çoğu, ilgili Nezâretin onayını almışsa da padişah iradesinin ne şekilde onay verdiği tam olarak belirlenememiştir. Bu

isimler veri tabanına aktarılarak biyografik kaynaklar taranmış ve bu kişiler hakkında eksik kalan bilgiler tamamlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmalarımız esnasında “Tahsil Amacıyla Avrupa’ya İzam Kılınan Talebeler” başlığıyla bulunan çok sayıda belgeye ulaşılmıştır. Belgelerde yurt dışına gönderilen öğrencilerin hangi düzeyde eğitim aldıkları maalesef belirtilmemiştir. Eldeki diğer veriler doğrultusunda, öğrencinin yurt dışına gitmeden önceki meslekî durumu, mezun olduğu alan ve okul bilgileri dikkate alınarak Avrupa’daki eğitim düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşayan bu kişiler hakkında yazılan eserler arasında Ali Akyıldız’ın *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Nüzhet İslimyeli’nin *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, Celal Esad Arseven’in *Türk Sanatı Tarihi*, Hasan Basri Erk’in *Meşhur Türk Hukukçuları*, Veli Behçet Kurdoğlu’un *Şair Tabibler*, Fethi Erden’in *Türk Hekimleri Biyografisi*, Ahmet Say’ın *The Music Makers in Turkey*, Erdoğan Başar’ın *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, Hilmi Ziya Ülken’in *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Semih Yalçın’ın *Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler*, Ali Yiğit ve Harun Tunçel’in hazırladıkları *100. Yılında Türkiye’de Coğrafyacılar*, Mete Tunçay’ın *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Hülya Toker ve Nurcan Aslan’ın hazırladıkları *Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Emrullah Nutku’nun *İstiklal Harbi’nde Denizciler*, Necmeddin Sefercioğlu’nun *Türk Ocağı’na Hizmet Edenler Ocakta Kim Kimdi?*, Yusuf Sarımay’ın “*Türk Milliyetçiliği’nin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*”, Metin Özata’nın *Atatürk ve Tıbbiyeliler*, Yahya Kemal Kaya’nın *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, Arı İnan’ın *Tarihe Tanıklık Edenler-Cumhuriyetin Kurucu Kuşağı İle Söyleşiler* ve *Who’s Who in Turkey* gibi eserler yer almaktadır. Ayrıca M. Orhan Bayrak’ın *Türkiye’yi Kimler Yönetti?* isimli eserinde Cumhuriyet’in ilanından 1992 yılına kadarki süreçte üst düzey yönetim kadrolarında görev alan isimler hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu kaynaklardan sağlanan verilerle gönderilen bazı öğrencilerin soyadlarına ulaşılmış ve yurda döndüklerinde nasıl istihdam edildikleri konusunda bilgilere ulaşılmıştır. Tez konumuzun belirlendiği 2016 yılından itibaren başladığımız çalışmalar esnasında yukarıda belirtilen güçlüklerle rağmen arşiv

materyallerinin ve ikincil kaynakların incelenmesi sonucunda 1908-1922 yılları arasında eğitime gönderilen öğrencilerin bilgileri bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Araştırmalarımız neticesinde, 1908-1922 yılları arasında devlet burslusu ve özel olarak yurt dışına gönderilen toplam 2150 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin 677'si akademik tahsil (bunlardan 24'ü akademik tahsillerinden sonra ihtisas ve staj yapmıştır), 314'ü sadece akademik ihtisas, 267'si meslekî ihtisas, 265'i askerî ihtisas, 60'ı meslekî tahsil, 134'ü çıraklık eğitimi, 59'u staj eğitimi almışlardır. 350 öğrencinin eğitim amacı ise bütün çabalarımıza rağmen belirlenememiştir. Elimizdeki bu bilgiler esas alınarak 87 tablo ve 28 grafik hazırlanmış ve buna bağlı olarak 1908-1922 yılları arası yurt dışı eğitim ile ilgili çeşitli anlam çıkarma ve yorumlama yapılmaya çalışılmıştır.

Oluşturduğumuz isim listeleri, tablo ve grafikler, 1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerle ilgili detaylı ilk çalışma olması nedeniyle, II. Meşrutiyet Dönemi eğitimi ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir. Belirlenen öğrenci sayılarının kesin sayılar olmadığını belirtmek isteriz. Ayrıca konumuzla ilgili yeni bilgi, belge ve materyallerin çıkma ihtimali çok yüksektir. Bu nedenle tespit edilen şuan ki öğrenci bilgilerinin ve araştırma bulgularının, modernleşme, eğitim ve siyaset ilişkileri üzerine inceleme yapan araştırmacılara önemli bir veri sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılacak sonraki çalışmalarla, bu öğrenciler hakkında eksik kalan bilgilerin tamamlanacağı muhakkaktır.

ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ

Tezin I. Bölümü'nde, eğitim ve modernleşme hakkında yapılan çalışmalar incelenerek Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği eğitim reformlarının arka planı oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıl Batılılaşma süreci kapsamında askerî ve sivil eğitim politikaları ele alınarak devletin, Avrupa'ya öğrenci göndermeye başladığı tarihe kadar gerçekleştirdiği reform hareketlerinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca gerek devletin gerekse toplumun dönüşümünde büyük etkileri görülen yurt dışı eğitim uygulamalarının, nasıl başladığı ve devletin önemli politikaları arasına nasıl girdiği üzerinde ikincil çalışmalar irdelenerek açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca II.

Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki yönetiminin, modernleşme politikaları kapsamında eğitim uygulamaları çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu dönemde, Osmanlı geleneksel eğitim sistemi başta olmak üzere devletin ve toplumun fikri anlayışının dönüşümünde önemli politikalar uygulanmıştır. Devlet adına bu dönüşümü gerçekleştirecek nitelikli kişilerin yetiştirilmesi için İttihat ve Terakki yönetimi, modernleşme çabalarının merkezine “eğitimi” alarak, Batı'ya daha çok öğrenci göndermiştir. II. Abdülhamid'in kendi modernleşme kuramı doğrultusunda durma noktasına gelen Batı'ya öğrenci gönderme uygulamaları, II. Meşrutiyet'te kız öğrencilerin de ilk defa eğitim amacıyla gönderilmesiyle yükselen bir ivme kazanmıştır. Bu politikalar, 1912 yılındaki Balkan Savaşları'ndan ve 1914 yılında başlayıp etkileri çok boyutlu olan I. Dünya Savaşları'ndan ve de iç politikadaki çalkantılardan doğrudan etkilenmiştir. Bu bölümde, öğrencilerin yurt dışına gitmeden önceki bilgileri ele alınarak, doğum yerleri ve tarihleri, doğdukları coğrafya, aile bilgileri ve eğitim durumları irdelenerek öğrencilerin sosyokültürel özellikleri üzerinde açıklamalar yapılmıştır.

II. Bölüm'de, başta arşiv belgeleri olmak üzere kitap, makale, tez, biyografi, ansiklopedi gibi ikincil kaynaklara dayanılarak bilgisayar ortamında tablo ve grafikler oluşturulmuştur. Devlet burslusu ve kendi imkânı ile giden öğrenciler hakkında yoğun veri girişinin olduğu bu bölümde öğrencilerin yurt dışı eğitime gönderilmesiyle başlayan süreç ele alınmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin bağlı olduğu kurumlar, gönderilen ülkeler, gönderildiği tarihler, eğitim aldığı kurumlar, eğitim gördüğü alanlar ve eğitimlerinin kademeleri ve yurt dışı eğitim sonrası istihdamları ve katkıları, tablo ve grafikler ile ortaya konulmuş ve II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitim uygulamaları bir önceki dönemden farklılıkları belirtilerek analizler yapılmıştır. Ayrıca eldeki veriler doğrultusunda gönderilen bazı öğrencilerin teftiş raporları ve buldukları ülkelerde yaşadıkları özel durumlar hakkında da bilgiler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Tezin III. Bölümü'nde, 1908-1922 yılları arasında eğitimlerini tamamlayıp dönen öğrencilerin bilgilerine yer verilmiştir. Gönderilen öğrencilerden dünya çapında bilinen bilim insanları yetiştiği gibi; hastalık-vefat, ahlâksızlık veya ailevi sorunlardan geri dönmek zorunda kalanlar da olmuştur. Eğitimlerini başaran-başaramayanların oranları, geri dönenlerin öğrenim gördüğü alanlar, döndüklerinde bağlı oldukları kurumlara göre

dağılımları, hazırlanan tablo ve grafiklerle analiz edilmiştir. Ayrıca gönderilen öğrencilerden bilim, sanayi, ekonomi, siyaset, teknoloji ve sanat alanlarında ulusal ve uluslararası alanda başarı/katkı sağlayanların Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşmesine etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN PROSOPOGRAFİK METODU VE UYGULANMASI

Tarih araştırmalarında son dönemlerde prosopografi metodu gittikçe artmakta ve önem gören bir araştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir. *Prosopografi* kelimesinin, köken olarak Yunanca 'prosôpôn-graphia' (προσῶπον-γραφία) kelimesine dayandığı ve "dışsal bireysel özellikler" anlamına geldiği belirtilmektedir². Prosopografi metoduyla yapılmış çalışmalarda açıklaması yapılan ortak tanım, "tarihte bir grubun ortak özelliklerinin araştırılması" şeklindedir³. Tarihi bir incelemede bireysel başarı/olay veya örneklerden genelleme yapıp sonuçlara ulaşmak, tarihçilerin çok tercih ettiği bir yöntemdir. Prosopografik çalışmaların bu yöntemden farkı ise araştırmaya konu olan şahısların bireysel olarak değil; bireylerin bağlı olduğu grupların topluca incelenmesidir. Grubun ortak özelliklerinin ele alındığı bu metotla, hedeflenen çalışmanın analitik bir sentezinin yapılabilmesi sağlanmaktadır. Örneğin; III. Selim döneminin devlet ideolojisini anlamak isteyen bir araştırmacı, dönemin aynı meslek gruplarından oluşan bir sınıfı (bürokrat, asker, din adamları... vb. gibi) seçerek, bu sınıftaki şahıslar hakkında bilgi toplar. Böylece, III. Selim'in siyasi, sosyal ve ekonomik anlayışının ne olduğunu daha etkili ve çok boyutlu olarak ortaya koyabilir. Ayrıca seçtiği meslek grubunu diğer meslek gruplarıyla kıyaslayarak gruplar arasındaki sosyokültürel farklılıkları ortaya koyabilir.

Prosopografi yöntemi ile belirli özellik ve niteliklere sahip bir grup bir araya getirilerek, grubun veya aktörlerin tümü hakkında organik bütünlük sağlanmaya çalışılır. Kolektif grup çalışmalarında kişilere ait bilgilerin (doğum yeri ve tarihi, yaşadığı kültür, aldığı

² Koenraad Verboven, Myriam Carlier, Jan Dumolyn, "A Short Manual to the Art of Prosopography" **Prosopography Approaches and Applications A Handbook**, s. 36-37.

³ Seyfi Yıldırım, **Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 6.

eğitim, siyasî faaliyetleri... vb. gibi) toplanıp bilgisayar ortamına aktarılması, bu metodun kullanılmasında büyük kolaylıklar sağlar.

Ralph W. Mathisen, 1980’li yıllardan itibaren bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerin prosopografik çalışmalara çok büyük kolaylıklar getirdiğini belirtmektedir. Veri tabanına aktarılan bilgiler sayesinde kişi veya grup bilgilerine, doğru bir şekilde ve daha hızlı ulaşma fırsatı sağlanır. Bۆylece zamandan tasarruf sağlandığı gibi, bu veriler ile aynı anda farklı analizler yapma imkânı da doğar. Veri tabanında depolanan bilgilerde eksiklik veya yanlışlık olması durumunda, sonradan sağlanan materyallerle düzeltilme olanağı vardır⁴.

Bu yöntem ile bireysel farklılıkları öne çıkanlar hakkında monografik çalışma yapma imkânı da doğmaktadır. Prosopografi metodu, geleneksel tarih anlayışında hâkim olan büyük kişilerin tarihi yerine; az sayıdaki aile, ortak eğitlimliler, aynı meslek grupları, işçiler gibi aynı özelliklere sahip bir grup insan hakkında çalışmalar yapılmasına olanak sađlar⁵. Bu yöntem sayesinde, geleneksel ve modern ilişkisinde toplumların dinamik olarak yeniden ve yeniden biçimlenişi ve uzun vadede geçirdiği değişimler bağlamında dönüşümüne seçili toplumsal grup ve kümelerin önemli katkıları olup olmadığı, geri planda kalmış veya ihmal edilmiş insan ve toplumsal insan gruplarının da gün yüzüne çıkabilmesi mümkün olmaktadır.

Çalışmamızda, prosopografik eserlerden bir hayli istifade edilmiřtir⁶. Olivier Bouquet’in *Sultanın Paşaları (1839-1909)* isimli çalışması, Osmanlı Devleti’nin son 35 yılında iç ve dış politikada önemli görevler üstlenen 282 paşa hakkında çok detaylı bilgileri barındırmaktadır. Bu prosopografik çalışma, “paşalık statüsü grubunun” diğerlerinden farkını ortaya koyan çok önemli bir eserdir. Bouquet, paşaların vergilerin toplanmasından ve tebaanın askere alınmasından tutun da isyanların bastırılmasına kadar çok önemli noktalarda görev aldıklarını belirtmektedir. Bouquet’in, bu paşaların

⁴ Ralph W. Mathisen, “Where are all the PDBs?: The Creation of Prosopographical Databases for the Ancient and Medieval Worlds”, s. 98. https://prosopography.history.ox.ac.uk/course_syllabuses.htm. 04.09.2018.

⁵ Edward Hallett Carr’a göre, tarihi olayları daha iyi açıklayabilmek adına dikkat edilmesi gereken hususun, tarihte başrolü oynayanların “az sayıda kişiler” den çok “genel olarak insanlar” olduğu yönündedir. Ona göre başrol yalnızca egemen sınıfın veya yöneticilerin değildir. Bunun da, insanları toplu olarak diğer bir deyişle kurmuş oldukları toplumu incelemekle mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bkz. Edward Hallett Carr, John Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 37-38.

⁶ Bu eserlerin künyeleri kaynakça da belirtilmektedir.

fikri yapılarına yönelik prosopografik bir yöntem uygulamadığı görülmektedir⁷. Carter V. Findley'in, *Kalemiyeden Mülkiye'ye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* adlı eseri ise "kalemiye" denilen yönetici sınıfın 1830'lardan sonra nasıl "mülkiye" adı ile dönüşüme uğradığını örgütsel boyutu ile ele alan önemli bir toplumsal tarih çalışmasıdır. Findley, çalışmasının sadece seçkinler çalışması olmadığını, her kademedeki memurların dahi bir manzarasının sunulmaya çalışıldığını belirtmektedir⁸. Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin'in, *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* isimli iki ciltlik eseri, tıp tarihi çalışmaları için prosopografik yöntemle hazırlanmış bir kaynaktır. İlk baskısı 1906, ikinci baskısı 1914 yılında yapılan eserde, yayımlandığı dönemin zor şartlarına rağmen binlerce doktorun biyografisinin kayıt altına alınmış olması, büyük bir başarıdır. Bu eser bilim tarihi alanında çalışanlar için de önemli bir kaynak durumundadır. Serdar Başaran ve Levent Düzcü'nün, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Denizciler Yelkenli ve Buharlı Çağın Emektarları* isimli eserinde, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türk denizciliğinde önemli görevlerde bulunmuş isimlerin biyografilerine yer verilmiştir. 2016 yılında basılan bu eserde Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde askerî eğitim almak üzere yurt dışına gönderilmiş bazı isimler de bulunmaktadır. Metin Özata'nın *Atatürk ve Tıbbiyeliler* isimli eserinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün subaylık döneminden hayatının son günlerine karşılaştığı tıpçılar hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Tıp dalında önemli yeniliklerin ülkemize aktarılmasını sağlayan bu doktorlar, aynı zamanda Kuva-i Milliye emrinde önemli görevler de almışlardır.

Tez için sağlanan veriler, prosopografi metoduyla çalışılmasını mümkün kılmaktadır. Çalışmamızda, 1908-1922 yılları arasında eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesine somut katkıları ortaya konulmaya çalışılacaktır. İsimleri tespit edilebilen 2150 kişinin bilgileri bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra bu öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri tespit edilerek yer aldıkları toplumsal tabaka gösterilmeye çalışılmıştır. Hakkında detaylı bilgilere ulaşabildiğimiz ve yurt dışı eğitim durumlarını tespit edebildiğimiz 660 kişi arasında, toplumun elit tabakasından bulunan ailelerin çocukları olduğu gibi esnaf ve zanaatkar ailelerin çocukları da önemli oranda bulunmaktadır. İsimleri bilinip hakkında detaylı bilgiye

⁷ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. XXV.

⁸ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9.

sahip olamadığımız 1490 öğrencinin ise ekseriyetle alt ve orta düzey tabakadan geldiği tahmin edilmektedir.

ARAŞTIRMANIN PROSOPOGRAFİK AŞAMALARI

İncelediğimiz tarih aralığında eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler hakkındaki veriler Microsoft Excel sayfasına kaydedilmiştir. Bu veriler, “adı ve soyadı”, “cinsiyeti”, “tebaası”, “doğum tarihi”, “doğum yeri”, “coğrafi bölgesi”, “mezun olduğu kademe”, “mezun olduğu okul”, “yurt içi eğitim durumu”, “baba mesleği”, “babasının ismi”, “yurt dışı öncesi deneyimleri”, “gönderen kurum”, “gönderildiği ülke”, “eğitim aldığı şehir”, “gittiği tarih”, “döndüğü tarih”, “belge tarihi”, “ana bilim dalı”, “bilim dalı”, “öğrenim amacı”, “öğrenim kademesi”, “üniversite/lise/kurum bilgileri”, “çalışma alanı”, “yurt dışı eğitim sonrası durumu” ve “katkıları” şeklinde kişisel, özel ve devletçe kaydı tutulan objektif ve sübjektif bilgiler Microsoft Excel çalışma sayfasına aktarılmıştır. Çalışmamızın aşamaları şu şekildedir:

Birinci Aşama

Bu dönem hakkında çalışma yapan Seyfi Yıldırım ve Aynur Erdoğan’dan konumuzla ilgili birçok bilgi, belge ve çeşitli tavsiyeler alınmıştır. Araştırmalarımızda *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*’ndan temin edilen belgeler esas alınmış, öğrencilerin biyografilerini içeren makale, kitap, ansiklopedi ve internet kaynaklarından önemli ölçüde faydalanılmıştır.

İkinci Aşama

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde başlatılan ilk incelemeler neticesinde, belgelerin bir kısmının PDF’lerinin dijital ortama aktarıldığı bir kısmının da aktarılmadığı anlaşılmıştır. Dijital ortama aktarılmayan belgeler, İstanbul’dan talep edilmiştir. Başta maarif fonu olmak üzere bütün fonlarda belirlenen tarih aralığında tarama yapılmıştır. Karşılaştığımız güçlüklerden biri, maarif fonunda yer alan bazı belgelerdeki öğrenci isimlerinin, Hariciye Siyasî veya Mektubi Kalemî’nde bulunan belgelerde de

geçmesidir. Bu nedenle, belgelerin temini, tespiti ve ayrıştırılması yaklaşık 12 ay sürmüştür. Tespit edilen yaklaşık 4000 belgeden çalışma için önem arz eden 2800'ü, hızlı bir şekilde transkripsiyonu yapıp bilgisayara aktarılmıştır. Tez yazım aşamasında elde edilen 500'e yakın yeni belgenin çevirisi yapılarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreç esnasında, öğrenci bilgilerini içeren diğer eserler de taranarak bilgisayara aktarılmıştır.

Üçüncü Aşama

Bu aşamada, tasnifleri tamamlanmış belgelerden ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler, öğrenciler hakkında tüm bilgilerin sınıflandırıldığı ilgili cetveller ve kategorik alanlara şu şekilde kaydedilmiştir:

► **Adı Soyadı Alanı:** Cetvelde oluşturduğumuz ilk sütun, ad ve soyad bilgilerinin girildiği alan olmuştur. Öğrencilerin isimleri, önceden de belirttiğimiz gibi “efendi” ve “bey” unvanları ile yazılmıştır.

► **Cinsiyet Alanı:** Bu alana, öğrencilerin cinsiyetleri yazılarak toplamda kaç erkek ve kaç kız öğrencinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Kız öğrenciler hakkında diğer veriler de dikkate alınarak çeşitli tablo ve grafikler oluşturulmuştur.

► **Doğum Tarihi Alanı:** Doğum tarihlerinin yazıldığı bu alan, öğrencilerin doğduğu dönemin koşullarından nasıl etkilendiklerini tespit etmek adına önemlidir.

► **Doğum Yerleri ve Coğrafi Bölgesi Alanı:** Öğrencilerin doğdukları kentin özelliği, onların sosyokültürel anlayışlarının oluşmasında önemli bir etkidir. Bu alana girilen şehirlerin çeşitliliği, öğrencilerin kültürel farklılıklarını yansıtması açısından önemlidir. Yurt dışı eğitime gönderilen bazı öğrencilerin doğduğu şehirler, günümüzde Türkiye sınırları dışında kalmıştır.

► **Mezun Olduğu Okul Alanı:** Öğrencilerin en son mezun olduğu okulların isimlerinin girildiği bu alan sayesinde, geleneksel ve modern tarzda eğitim gören öğrencilerin kimler olduğu tablo ve grafiklerle belirtilmektedir.

► **Mezun Olduğu Kademe Alanı:** Bu alan, öğrencilerin yurt dışına gönderilmeden önce en son hangi kademedен mezun olduğunu belirlemek amacıyla oluşturulmuştur.

► **Yurt İçi Eğitim Durumu Alanı:** Bu alanda, öğrencilerin yurt dışı eğitime gönderilmeden önceki eğitim durumları ve çalıştıkları son kurum hakkında bilgiler yer almaktadır.

► **Babasının İsmi Alanı:** Öğrencilerin babalarının isimlerinin yazıldığı bu alan sayesinde, benzer isimdeki öğrencilerin ayrıştırılması ve kardeş olanların tespiti sağlanmıştır.

► **Baba Mesleği Alanı:** Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin hangi düzey bir aileden geldiklerini anlamak için baba meslek bilgileri bu alana yazılmıştır. Gelir düzeyi yüksek aileler çocuklarının kaliteli eğitim almaları yönünde hareket etmişlerdir.

► **Gönderen Kurum Alanı:** Bu alanda, öğrencilerin hangi kurum tarafından gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Öğrenciler, resmî ve özel kurumlardan aldıkları bursla eğitimle gönderilmişlerdir. Göndereni tespit edilemeyen kişilerin sütunu boş bırakılmıştır.

► **Gönderilen Ülke Alanı:** Bu alan, öğrencilerin gönderildiği ülkelerin hangileri olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz 14 yıllık süreç zarfında Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarını yaşamış olan Osmanlı'nın özellikle Almanya ile kurmuş olduğu ittifak, öğrencilerin çoğunlukla bu ülkeye gönderilmesinde etkin olmuştur.

► **Gönderilen Şehir Alanı:** Eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler Avrupa'nın farklı merkezlerinde eğitim almışlardır. Bazı öğrenciler eğitimlerini tamamladıktan sonra farklı şehirlerde uzmanlık eğitimine devam ettiler. Ayrıca I. Dünya Savaşı nedeniyle birçok öğrenci yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Şehir isimleri, hazırlanan tablo ve grafikler ile belirtilmektedir.

► **Gittiği ve Döndüğü Tarih Alanı:** Çalışmamız kendi içinde üç tarih aralığında ele alınmıştır. 1908-1913, 1914-1918 ve 1919-1922 yılları aralığında gönderilen öğrenciler hakkında istatistikler hazırlanmıştır. İlki Balkan Savaşları'nın, ikincisi I. Dünya Savaşı'nın ve üçüncüsü ise İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte yurt dışına gönderilen öğrencilerin bu süreçten nasıl etkilendikleri tablo ve grafiklerle gösterilmektedir.

► **Ana Bilim Dalı ve Bilim Dalı Alanı:** Bu alan, yurt dışına gönderilen öğrencilerin hangi alanlarda eğitim, uzmanlık veya staj gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu sayede, devletin kalkınma politikalarını gerçekleştirecek insanların eğitim gördüğü alanların isimleri bu alana girilerek, sayısal oranları tablo ve grafikler ile açıklanmıştır.

► **Öğrenim Amacı Alanı:** 1908-1922 yılları arasında öğrencilerin hangi amaçla gönderildiklerini belirlemek üzere oluşturulan bu alanda, lisans, mastır, doktora, staj ve meslekî eğitim gören öğrencilerin sayısal verileri girilerek tablo ve grafikler oluşturulmuştur.

► **Üniversite/Lise/Kurum Bilgileri Alanı:** Öğrencilerin hangi ülkelerde hangi kurumlarda eğitim aldıklarını belirlemek üzere yaptığımız çalışmalar neticesinde tespit edilen lise üniversite, sanat okulları ve fabrika isimleri bu alana kaydedilmiştir.

► **Öğrenimini Tamamlayamayanların Alanları Alanı:** İsimleri tespit edilebilen 2150 öğrenciden çoğunluğu savaşlar nedeniyle geri dönmek zorunda kalmışken bazıları da hastalık, ölüm, öğrenciden beklenmeyen kötü hal, tavır ve davranış ve benzeri başka “ahlaksızlık” gerekçesi, başarısızlık ve ailevi durumlar gibi nedenlerle dönmek zorunda kalmışlardır. Bu alana kaydedilen bilgilerle, geri dönenler hakkında tablo ve grafikler oluşturulmuştur.

► **Yurt Dışı Eğitim Sonrası Alanı:** Öğrencilerin yurt dışı eğitimlerini tamamlamasının ardından, ulusal ve uluslararası düzeyde gösterdikleri başarıları, döndüklerinde hangi kurumlarda istihdam edildikleri ve Türk modernleşmesine katkılarının ne ölçüde olduğunu anlamak üzere oluşturulan bu alana biyografik bilgiler girilmiştir.

► **Kaynakça Alanı:** İsim listesinin ve diğer bilgilerin kaynakçalarının belirtildiği bu alanda, arşiv belgelerinin türleri ile diğer literatür eserlerinin isimleri belirtilmektedir.

I.BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN DİNAMİKLERİ VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI

Tezin bu ilk bölümünde, II. Meşrutiyet Dönemi modernleşme olgusunu anlayabilmek için eğitim ve modernleşme ilişkisi üzerinde durulmuştur. Osmanlı modernleşme sürecinde, eğitimin işlevsel olarak hangi sorumlulukları üstlendiği ve devletin kalkınma stratejilerinde nasıl bir rol aldığı dönemsel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Japonya, Rusya, Mısır ve İran gibi devletlerin yurt dışı eğitim uygulamalarından örnekler verilerek yurt dışı eğitimin, Osmanlı Devleti'nde nasıl başladığı, dönemin özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile hedeflenen yapısal değişim hareketi, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde kazalarda okullaşmayı da içine alan büyük bir proje haline geldiği anlaşılmaktadır⁹. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde bu proje daha da genişleyerek devam etmiştir. İlk olarak askerî alanda modernleşmeye ağırlık verildiği için askerî öğrenciler yurt dışına eğitime gönderilirken, artan okullaşma nedeniyle gerek idadî gerek yüksek okul düzeyinde eğitim veren okulların öğretmen ihtiyacı için de yurt dışına kız ve erkek öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. 1908-1922 yılları arasında uygulanan yurt dışı eğitim uygulaması, modernleşme projelerinin devamını sağlayacak nitelikli insan gücünün sağlanmasında en önemli kanallardan biri olmaya devam etmiştir.

1.1. EĞİTİM VE MODERNLEŞME İLİŞKİSİ

Eğitim ve modernleşme arasında çok boyutlu bir ilişki vardır. Geleneksel anlayış sergileyen kurumlardan ve toplumsal görüşlerden sıyrılmak isteyen devletler, eğitimin ekonomik ve sosyal değişmelerdeki işlevsel gücünden faydalanmak istemişlerdir.

⁹ II. Abdülhamid döneminde, eğitim alanındaki reform hareketleri Anadolu'nun her sathında etkisini göstermiştir. Eğitimin yaygınlaşması adına gösterilen çabalar sonucunda rüştiyeler 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, darülmüalliminler 4'ten 32'ye çıkarılmıştır. 1876 yılında sayıları 200 olan iptidaîler 4000-5000 civarına yükseldiği gibi 10.000 civarında sıbyan okulu eğitim vermekteydi. Bkz. Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s.164.

Sosyal yapıyı meydana getiren unsurlar birey, grup, aktör ve kurumlardır. Dinamik bir yapıya sahip olan bu unsurlar daima birbiriyle etkileşim halindedir. Dolayısıyla bu unsurlardan birinde yaşanan değişim/modernizasyon diğerini de etkilemektedir¹⁰. Eğitimin sosyal değişmelerdeki rolü hakkında farklı görüşler vardır. Fransız sosyolog Emile Durkheime'a göre, eğitimin içeriği zamana ve mekâna göre değiştiği gibi bireyin yeteneklerinin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi de eğitim ile mümkündür. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda yetişen bireyler, toplumun bütünlüğünün ve devamlılığının sağlanmasında görev almış olacaklardır. Bu da eğitimin toplumsal bir olgu olduğunu ve belirli bir amacının olduğunu gösterir¹¹.

John Dewey'e göre eğitimin sosyal değişmeyi başarabilmesi için toplumdaki diğer kurumların da aynı doğrultuda değişmesi gerekmektedir. Dewey'in bu görüşünün, Türk eğitim sisteminin modernleşme tipine benzediği ileri sürülebilir. Türk devriminde görüldüğü gibi modernleşme ve kalkınma çabaları eğitim ile topluma benimsetilebilmiştir¹². Modernleşmeyi hedefine koyan her yönetim, modernleşmeyi sağlayacak eğitilmiş insan gücüyle hareket etmek zorunda olduğunun farkındadır. *Modern* kelimesi Türkçede "Çağcıl" ve "Çağdaş" olarak tanımlanmaktadır¹³. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de özellikle aydınlar arasında kullanılmaya başlanan *modernleşme* kavramı, bizde en bilinen anlamıyla "çağdaşlaşma" olarak tezahür etmiştir.

Jürgen Habermas'a göre *modern* kavramı ilk olarak, 5. yüzyılda Hristiyan olan Roma'yı, geçmişteki pagan inancına sahip Roma'dan ayırmak için kullanılmıştır¹⁴. Yenilenmiş olmayı ve sürekli ilerlemeyi içinde barındıran *modern* kavramı ayrıca akılcılık, hümanizm, insan hakları, laiklik, demokrasi, bilimsel düşünce, demokrasi, teknikleştirme, teknoloji, uzmanlaşma, özgürleşme ve eşitlik gibi parametreleri de

¹⁰ Altan Eserpek, "Eğitim ve Sosyal Değişme", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 11, S.1, 1978, s. 124-125.

¹¹ Emile Durkheim, "Education and Sociology,"den aktaran Mine Tan, "Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma", **A.Ü.E.B.F.**, C. 23, S. 2, 1990, s. 561.

¹² Ahmet Eskicumalı, "Eğitim ve Sosyal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü", **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran, 2002, S. 45, s. 497.

¹³ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b96bf665e7086.29496418. 10.09.2018.

¹⁴ Gönül Pultar, **Moderniteyi Sorgularken, Kültür ve Modernite**, Türkiye Kültür Araştırmaları – Tetragon Yayınları, İstanbul, 2003, s. 26.

içinde barındırmaktadır¹⁵. Batılı devletlerin bilim ve teknolojiye gösterdikleri başarının temelinde yatan iktisadî ve sosyal alandaki kalkınmalar, bu parametreler ekseninde gerçekleşmiştir.

15. yüzyılda Cristophe Colombo ve Macellan ile yapılan coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin, Avrupa modern bilim ve teknolojisinin hızla gelişmesine zemin hazırladığı muhakkaktır. Coğrafi Keşifler, kilisenin eğitim kurumları üzerindeki tahakkümünün de azalmasına sebep olmuştur. Hilmi Ziya Ülken, bu keşiflerle 12. yüzyılda Avrupa'ya hocalık eden İslam ilminin artık etkisini kaybettiğini belirtmektedir. Ülken'e göre yeni ticaret yollarının bulunmasıyla, Osmanlı'nın da içinde olduğu Akdeniz limanları önemini kaybetmiş, bu da devletin Batı ile olan bağlantısının kesilmesine ve derin bir skolastiğin içine sürüklenmesine vesile olmuştur¹⁶.

15. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa, kendi içinde yaşadığı çatışmalar/dönüşümler neticesinde, bilimsel aklın ön plana çıktığı, sanat ve estetiğe önem veren bir toplum meydana getirmiştir. Toplumu en hızlı ve en etkili şekillendirebilecek faktörün eğitim olduğunu anlayan Batı Avrupa, meslekî, askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda uzmanlar yetiştirmek için hızla okullaşmaya gitmiştir. Avrupa, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirerek tüm dünyayı etkileyen ideolojik ve teknik gelişmelerle hızla modernleşmiştir. Bu devrimler neticesinde geleneksel kurumların yerine modern eğitim veren kurumların açılması hız kazanmıştır.

Avrupa modernleşmesinde önemli etkileri olan Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan milliyetçilik, eşitlik, özgürlük, adalet ve insan hakları kavramları, devletin kulu/tebaası olan insan anlayışı yerine, kendine güvenen, haklarını bilen ve savunan ve halk için devlet anlayışını ön plana çıkararak düşünce anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Fransız Devrimi ile tek kişinin egemenliği yerine halkın egemenliği fikri yayılarak, devletin asli görevinin halka hizmet etmek olduğu fikri hızla yayılmıştır. Dünyada despotik yönetim anlayışı hızla değişmeye başlarken, demokratik devlet anlayışı hızla etkisini göstermeye başlamıştır. Devlet sistemindeki bu dönüşümler ile birlikte devleti ve kurumları yönetecek nitelikli kişilere duyulan ihtiyaç hızla artarak, iktidarı elinde bulunduran

¹⁵ Pelin Önder Erol, "Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu", *Sosyoloji Dergisi*, 2016, S. 33, s. 52.

¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2013, s. 11-12.

hükûmetler, toplumsal eşitliğin sağlanması ve refahın artmasına yönelik hukukî ve ekonomik eğitime ağırlık vermişlerdir. Bu aynı zamanda, kendi bürokratik güçlerini korumanın ve güçlerinin devamını sağlamanın da gereği olarak görülmüştür. Fransız devrimiyle millî devlet kurma anlayışı hızla yayıldığından millî bilincin kazandırılmasında eğitim kurumları, en önemli araç olarak görülmeye başlanmıştır¹⁷.

Sanayi devrimi ile artan fabrikalaşma neticesinde ise istihdam sorunu ortaya çıkmış ve fabrikalarda çalışabilecek nitelikli insan gücü ihtiyacı, özellikle meslekî odaklı eğitime önem verilmesini gerektirmiştir. Fabrikalarda üretilen malların ülke sınırları içinde ve dışında pazarlanabilmesi için bu alanda eğitilmiş insana gereksinim de çoğalmıştır. Bu durum, ulusal ekonomik kalkınma sürecinde eğitimin ne kadar önemli olduğunu gösteren bir gelişme olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte artan okullaşma sayesinde bireylerin eğitim yoluyla üreten, pazarlayan ve geliştiren yönleri de ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca modern kentleşme ile öğretmen, doktor, asker, mühendis... vb. gibi kentlerin ihtiyaç duyacağı tüm alanlarda nitelikli insan yetiştirmek için hızla yüksek eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Kısacası iki büyük devrim neticesinde Avrupa, ekonomik ve toplumsal yapının değişmesinde ekonomik sermayeden ziyade insan sermayesinin daha önemli olduğunu kavramıştır¹⁸.

Gelişmek isteyen her devlet, sahip olduğu beşerî ve iktisadî güç kaynaklarıyla kalkınmışlık düzeyini yükseltebilir. Beşerî güç kaynakları ise eğitilmiş insan oranı ile belirlenir. Dolayısıyla, eğitimin sosyoekonomik gelişmelerdeki ve ulusal kalkınmadaki anahtar rolünün önemini önceden fark eden devletler, çağdaşlarına oranla daha hızlı gelişmişlerdir. Kalkınma, modern teknolojiyi kullanabilen, üreten ve ürettiğini pazarlayabilen, modern bilgi ve sanatı özümseyen bireyler sayesinde mümkündür. Kalkınma hedeflerini gerçekleştirecek insanlar, belirli bir eğitim süreciyle yetiştirilir. Batı Avrupa, temel eğitime çok önceden önem vermiş ve yenilikçi teknolojiyi özümsemiş bir toplum sayesinde Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirebilmiştir. Batılı devletlerin 1200'lü yıllarda başlattığı şehirleşme faaliyetleri ve 1400'lü yıllarda etkileri

¹⁷ Yıldırım, a.g.t. s. 19.

¹⁸ "İnsan sermayesi" Amerikalı ekonomist Theodore Schultz'un 1960 yılında ortaya attığı, 1962 yılında ise Gary Becker'in ilerlettiği bir kavramdır. Schultz'a göre insanın üretkenliğini artıracak her türlü etkinlik bu kavram içerisinde yorumlanmalıdır. İnsanın verimliliğini artırmada sağlık, eğitim ve göç gibi unsurlar çok etkilidir. Bu alanlara yatırım yapanlar üretim sürecinde verimliliği sağlayabileceklerdir. Bkz. Necla Tural, "Eğitim Yatırımlarının Getirileri ve Eğitimde Kaynak Dağılımı", **A.Ü.E.B.F Dergisi**, C. 32, S. 1, 1999, s. 113-114.

görölmeye başlanılan Rönesans ve Reform hareketleri, Sanayi Devrimi'ni hazırlayan diğer sosyal hareketlerdir¹⁹. Eğitimi en hassas ve en politik konuları arasında gören sanayileşmiş devletler, modern bilgi ve teknoloji anlayışının önemini, en etkili ve en hızlı biçimde eğitim yoluyla topluma özümsetebilmişlerdir.

Devleti yönetenlerce sağlam zemine oturtulamayan eğitim politikaları, bireyin ve toplumun istenilen şekilde eğitilememesine neden olduğu gibi bundan, modernleşmenin ve kalkınmanın sürekliliği de olumsuz etkilenir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunların altında doğal olarak eğitim olgusu yatmaktadır. Çünkü ekonomik ve sosyal hakları yetersiz bir toplum, kalkınmanın önündeki en büyük engeldir. Bu yetersizliklerin giderilmesi, ilköğretimden orta ve yükseköğretime kadar tüm örgün ve yaygın eğitim kurumlarının nitelikli insan yetiştirilmesiyle mümkündür²⁰. Yahya Kemal Kaya, kalkınma sürecinin ön koşulu olarak *okuma-yazmayı* yani eğitimi görmektedir. Ona göre “Dünyamızda eğitim düzeyi büyük olup da geri kalmış bir toplum gösterilemeyeceği gibi, eğitim düzeyi düşük olup da sanayileşmiş, kalkınmış bir toplum da gösterilemez.”²¹ Buradan yola çıkarak bir toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyuttaki gelişmişlik yahut gelişmemişlik düzeyinin eğitime verdiği önemle görülebileceğini belirtmek isteriz.

1.2. DEVLET POLİTİKALARINDA EĞİTİMİN GÜCÜNÜN ANLAŞILMASI VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI

İnsanlık tarihinde, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ilk olarak mabetlerin yakınlarında başladığı düşünülmektedir. Çivi yazısını bulan Sümerler, oluşturdukları eğitim sistemiyle sivil ve resmî eğitim uygulamalarının dünyadaki ilk örneklerini göstermektedir. Samuel Noah Kramer, *The Sumerians* adlı eserinde, Sümerler'de “edubba” (tablet evi) denilen okulun tapınakların yanında veya sarayın içinde yer aldığını, ihtiyaçlar doğrultusunda tüm halkın bu eğitimlere katılabildiğini belirtmiştir²².

¹⁹ Mustafa Ergün, “Eğitim ve Kalkınma (Bölgesel Kalkınmada Eğitimin Rolü)”, **3. Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Dicle Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezi, Diyarbakır, 2011, s. 5.

²⁰ Umut Taş, Füsün Yenilmez, “Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı,” **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9/1, s. 165.

²¹ Yahya Kemal Kaya, **Eğitim ve Kalkınma**, Bilim Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 4.

²² Samuel Noah Kramer, **The Sumerians**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1963, s. 229-231.

Sümerlerde eğitimin resmî hedefi, idarî ve ekonomik işlerde yazı bilen bireyler yetiştirmektir. Bu durum devletin ve tapınağın, bölgesel iletişiminin sağlanması açısından da önemlidir. Sümerli öğrencilerin okullarda yazılı tabletler üzerinde matematik, geometri, astronomi, tıp, botanik, coğrafya ve teoloji derslerini okudukları, yapılan kazılar sonucunda anlaşılmaktadır²³. Sümerlerin bu uygulaması, buldukları coğrafyada kendinden sonra gelen Mısır ve Mezopotamya kültürlerini de etkilemiştir.

Anadolu'da kurulan medeniyetlerde de okulların dinî kurumlar etrafında şekillenmesi, önceki medeniyetlerin etkileri arasında gösterilebilir. Bu etkiyi, Orta Çağ'da birçok üniversitede psikoposların ders vermesinde ve eski kilise okullarının üniversiteye dönüştürülmesinde görmekteyiz²⁴. Bu dönüşümün gerekçesi olarak, kiliselerin vesayetinde olan eğitimin zamanla insanları tatmin etmemeye başlaması gösterilmektedir. İtalya'da 1000 yılında hukuk eğitimi almak isteyen bir grup öğrenci, kendilerine hoca bulabilmek için bir tür dernek/lonca kurmuşlardır. Bu loncaya korporasyon anlamına gelen "üniversitas" ismi verilmiştir. 12. yüzyıla gelindiğinde ise Paris'teki öğrenciler de özgürlükçü düşüncelerle "üniversitas" kurmuşlardır. Toktamış Ateş, Avrupa'daki özgür üniversitelerin kurulma sürecinin bu şekilde olduğunu belirtmektedir²⁵. Din-eğitim ilişkisi, Orta Çağ sürecinde gerek İslam gerekse Hristiyan devletlerine de referans olmuş ve eğitim kurumları, modern devletlerin kurulmasına kadar dinî kaideler gözetilerek faaliyet göstermişlerdir. Sümerlerin kontrol edilebilen okullar (edubba) yapması, toplumsal ve siyasal değerlerin eğitim sayesinde aktarıldığına dair ilk örnek olarak kabul edilebilir. Eğitim ve din ilişkisi arasındaki ilişki çalışmamızın sınırlarını aşması nedeniyle burada çok detaylandırılmamıştır.

Modern çağdan önce ve sonra kurulan her devlet, toplumu kontrol etmek/yönlendirmek adına eğitim-öğretim faaliyetlerini kendi tekelinde tutmaya çalışmıştır. Modern öncesi dönemlerde dinî grupların ve üstün sınıfların tekelinde olan eğitim, modernleşme süreciyle kamusal, laik ve merkezî bir sisteme doğru evrilmiştir. 19. yüzyıla

²³ S.N.Kramer, **L'sh'istorie Commence Sumer'den aktaran Cahid Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, C. 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 23.

²⁴ Fransa ve Kuzey Avrupa üniversitelerinin oluşumunda Paris'in önemi büyüktür. Pierre Abelard'ın hocalık yaptığı Paris Notre Dame Psikoposluk Okulu Paris Üniversitesine dönüşmüştür. İsmail Güven, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014, s. 6; Baltacı, **a.g.e.**, s. 24.

²⁵ Toktamış Ateş, **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 6.

gelindiğinde Batı Avrupalı devletler, modernleşme sürecini sağlamak, bürokratik yönetim tarzını yaymak ve askerî gücü pekiştirmek için eğitimi kontrol altına almaya başlamışlardır²⁶. Bu doğrultuda, ilkokul zorunlu hale getirilerek ilgili bakanlık veya birimler kurulmuştur. Bunu ilk olarak uygulayan devletler Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Prusya ve Osmanlı'dır²⁷. Bu adımın atılmasında Osmanlı'nın çağdaşları ile aynı, hatta bazılarından daha erken davrandığını 1824 yılında II. Mahmud döneminde ilan edilmiş olan “zorunlu ilköğretim” fermanı ile görmekteyiz²⁸.

Eğitimin merkezileşmesi adına Fransa, 1793 yılında ilköğretimi zorunlu hale getirmiş fakat 1802 yılında bundan vazgeçmiştir. 1881-1882 yılında Jules Ferry'nin Fransız Eğitim Bakanlığı dönemi'nde ilköğretim sistemli hale gelebilmiştir. Almanya, 1819 yılında bu uygulamaya başlamış, 1888 yılında ilköğretimin parasız olarak verilmesine karar vermiştir. İngiltere ise ilköğretimi 1876 yılında zorunlu, 1891 yılında da parasız yapmıştır²⁹.

Genel olarak baktığımızda modern bilgi ve teknolojideki gelişmeler, her ne kadar Batı Avrupa ülkelerinde doğup gelişmişse de bilginin dinamik bir yapıda olması ve sürekli gelişmesi, tüm insanlığı ilgilendiren bir mevzudur. Avrupalı devletlerin modern eğitime verdikleri önemle ulaştıkları seviye, çağdaşlaşmayı nereden ve nasıl yapacaklarına dair arayış içinde olan devletlere yol göstermiştir. Avrupa sınırları dışındaki ülkeler de zamanla kültürel, ulusal, sosyal ve ideolojik gelişmelerini sağlamak için eğitimi,

²⁶ Türkler'de eğitimin merkezden kontrol çabalarına (Devlet hazinesinden eğitime para ayrılması, öğretimin düzenlenmesi ve mezunlara devlet tarafından istihdam sağlanması) yönelik ilk uygulamaların Karahanlılar ve Büyük Selçuklular'a kadar gittiği belirtilmektedir. Devlet, din ve mezhep çatışmalarına meydan vermemek ve hukuka dayalı bir yönetim sergilemek için dönemin medreselerine ödenek vererek buradaki öğretimi kontrol altında tutmuştur. Medreselerden mezun olanlar devlet tarafından çeşitli görevlerle istihdam edilmişlerdir. Bkz. Mahmut Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat**, MEB Yayınları, Ankara, 2002, s. IX-X.

²⁷ Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 6, Ankara, 2000, s. 1.

²⁸II. Mahmud'un eğitim reformları kapsamında 1824 yılında ilan ettiği fermana, küçük yaştaki çocukların geçim kaygısı nedeniyle mektepten alınıp “ehl-i hiref” (esnaf) yanına verildiklerinden cahil kaldıklarını, bu çocukların büyüdükten sonra okuma yazmaya heveslerinin kalmadığını, bunun da cehalete ve dinden uzaklaşmaya sebep olduğu belirtilmiştir. Anne ve babaların bu tutumlarının dinen de caiz görülmediği vurgulanarak küçük yaştaki çocukların zorunlu eğitime tâbi olmasını istemiştir. II. Mahmud'un bu projesi Rusya Harbi, Mısır, Bağdat, İşkodra meseleleri nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bkz. Mahmut Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, **a.g.e.**, s.1-2.

²⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010**, Pegem Akademi Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 2010, s. 151.

modernleşmenin en önemli aracı olarak görmüş ve “Batılılaşma” sürecini başlatmışlardır.

1.2.1. Dünya’da Yurt Dışı Eğitim Uygulamalarının Yaygınlaşması

Avrupalı devletler, Orta Çağ ve 17. yüzyılın sonlarına kadar yurt dışı eğitimini, Hristiyanlığın yayılması ve politik araçlar için bir araç olarak kullanmışlardır. Buna örnek olarak Cizvit misyonerleri aracılığıyla Yukarı Mısır’daki Kıpti ve Ermeni çocuklarının Katolik eğitimi almaları için Marsilya’daki misyoner okullarına gönderilmesi gösterilebilir³⁰. Yurt dışı eğitim uygulamalarının sistemli ilk örneklerinden birini Kuzey Hollanda göstermiştir. Eğitim amacıyla Fransa’ya 1375 yılında öğrenci gönderilmeye başlanmış ve 1650 yılına kadar bu uygulamaya devam edilmiştir. Paris Üniversitesinde yetişen çok sayıda Frisian öğrenciler sayesinde Hollanda’da Groningen Üniversitesi açılmış ve bu sayede Hollanda’dan yurt dışına öğrenci gönderme oranı azalmıştır. Hollanda’dan gönderilen öğrenciler arasında dünyaca meşhur bilim insanları yetişmiştir. Tarihçi Ubbo Emmice ve ünlü politikacı Viglius Van Aytta bunlar arasındadır³¹. Hollanda yurt dışı eğitim uygulaması yoluyla yüksek düzeydeki eğitim açığını kapatmaya çalışmıştır.

Eğitim alanındaki rasyonel gelişmelerle birlikte modernleşmenin bileşeni olarak kabul edilen yurt dışı eğitim 19. yüzyıl itibariyle dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Modernleşme sürecinde yurt dışı eğitim çabalarına farklı bir örnek de Rusya modelidir. Rus toplumu değişimi istemekle birlikte kendi içindeki bazı gruplar tarafından Avrupa’dan gelecek yeniliklere kuşkucu bakmaktaydı³². I. Petro dönemine kadar Rusya, ciddi bir reform yaşamamış fakat reformlar için gerekli zemin önceden açılmış olan askerî fabrikalar ve Avrupa’dan getirilen uzmanlar sayesinde atılmıştı. Ayrıca dinî kitapların basımı için matbaalar kurularak reformist adımlar da atılmıştı. I. Petro, 1678 yılında gerçek kimliğini gizleyerek gittiği Avrupa’da, bir buçuk yıl işçi ve çırak gibi

³⁰ Katolik okullarında eğitim gören Rafeal Türki’nin ilk Mısırlı öğrenci olduğu ve kendisinin Kıptilikten Katolikliğe geçtiği belirtilmektedir. Bkz. Yıldırım, a.g.t., s. 22.

³¹ Yıldırım, a.g.t., s. 21.

³² Batı’nın ilerleyici düşüncesine tedbirli yaklaşmayı tercih eden ‘Slaveofil’ler, dinî hayatı yeniden düzenleyen 7. yüzyıl ortalarında yapılan reformları benimsemeyen ‘Raskolnikler’dir. Raskolnikler, gerçekleştirilecek reformlar için önemli fikri temeller atmışlardır. Melih Coşgun, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 44, Temmuz-Ağustos 2014, s. 8.

çalışarak araştırmalar yapmış ve Batı'nın ileri düzey teknolojisini yerinde görmüştür. 1698 yılında vuku bulan “Streltsi” isyanıyla Avrupa turunu yarıda bırakmıştır. Geleneksel bir yapı sergileyen Streltsiler muhafazakâr “Raskovnik” (eski din) taraftarıydılar. Çar öldükten sonra yerine geçecek kişiyi belirleyebilen ve Çar'ın aldığı kararlarda fikir beyan eden ve yeniliklere karşı çıkan güçlü bir yapıları vardı³³. I. Petro, II. Mahmud benzeri sert adımlar atarak yeniçerilere benzeyen Rus seçkin askerlerini ortadan kaldırmıştır³⁴. I. Petro, Nizam-ı Cedid'e benzer “Noviy Stroy” adı verilen modern ordular kurarak Almanya'dan askerî uzmanlar getirtmiş ve orduyu modernleştirmiştir. Ayrıca dönemin gemicilik yapımında gelişmiş olan İtalya'nın Venedik şehrine gönderilen Rus öğrenciler sayesinde, Rus donanmasının modernizasyonunda önemli gelişmeler sağlanmıştır³⁵.

Bu çabalar neticesinde Rus ordusu, Avrupa orduları arasındaki yerini almayı başaramamıştır. Akdes Nimet Kurat, Rusya'nın, Avrupa askerî teknolojisini başarılı bir şekilde transfer etmesi sonucunda, Osmanlı ile yapılmış dokuz savaşın ikisi hariç (1711 Prut ve 1856 Kırım Savaşı) yedisinde başarılı olabildiğini ve Rus ordularının bu sayede İstanbul önlerine kadar gelebildiğini belirtmiştir³⁶. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı ağır yenilgiler, ordunun modernleştirilmesinde itici güç olduğu anlaşılmaktadır.

I. Petro, modern sanatlar alanında da yurt dışına öğrenci göndermiştir. Bu öğrencilerden Gravürcü Aleksey Zubov ve portre ressamı İvan Nikitin, Rus resim sanatında dine dayalı olan anlayışın yerine realizm anlayışını getirmişlerdir³⁷. 1757 yılında açılan Güzel Sanatlar Akademisi, Rus resim sanatına çok önemli isimler kazandırmıştır. Bunlardan biri de F. Matveyev'dir. Matveyev 1779 yılında mezun olduktan sonra uzmanlaşmak için Roma'ya gönderilmiştir. Hayatının geri kalanını burada geçiren sanatçı, Rusya'dan eğitim için gelen öğrencilere destek oldu ve onlara eğitimlik

³³ Melih Coşgun, **Osmanlı ve Rus Modernleşmesi'nin Siyasi Alanda Karşılaştırılması**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012, s. 73.

³⁴ Murat Belge, **Batılılaşma: Türkiye ve Rusya**, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44.

³⁵ Coşgun, a.g.t., s. 73.

³⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. V.

³⁷ Zulfiya Şahin, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5, S. 2, Yıl 2014, s.185.

yapmıştır³⁸. Ayrıca I. Petro'nun bizzat kendisinin planlayıp çizdiği söylenen ve sembol şehir olarak inşa edilen St. Petersburg, Rusya'nın Avrupalı gibi görünmek istediğini gösteren önemli bir semboldür. Halkın %80'nin köylülerden oluştuğu Rusya'da³⁹, tepki çeken bu yenileşme adımları sınıfsal mücadelenin artmasına sebep olmuştur. Artan tepkiler üzerine I. Petro'nun seçkinlerin haklarını kısıtlayan adımlar atması, ilerleyen süreçte seçkinler ve köylüler arasında daha da ciddi çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Kısacası Rusya modernleşmesi alttan üste doğru değil; üstten alta doğru gerçekleştiğinden Rus halkı, devletle mücadeleye girişmiş ve devrimler yaşanmıştır.

Modernleşmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştiren bir diğer devlet ise Japonya'dır. Japonya'nın Batı sınırlarından çok uzakta olmasına rağmen Batılı devletlerin sahip olduğu bilim ve teknolojiyi alarak hızla kalkınması, Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir. II. Abdülhamid döneminde üst düzey yetkililerin karşılıklı ziyaretleri ile yakınlaşmaya başlayan ilişkiler, dönemin Bahriye Mektebi mezunlarının da deneyim kazanmak amacıyla bulunduğu Ertuğrul Fırkateyni'nin Hindistan, Çin ve Japonya'ya gönderilmesiyle daha da kuvvetlenmiştir⁴⁰. 1889 yılında başlayan yolculuk 1890 yılında Japonya'da tamamlanmıştır. 3 ay Japonya'da kalan Ertuğrul, dönüş yolunda olumsuz hava koşulları nedeniyle batmış ve gemideki 607 kişilik mürettebattan sadece 69 kişi kurtulabilmiştir. Bu olay günümüzde bile Türk-Japon ilişkilerinin sağlam bir dostluk zemininde devam etmesini sağlamıştır. 1903 tarihli bir belgede Japonya'nın coğrafi, beşerî, ekonomik ve sosyal özellikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Bu belgede Japonya'nın artan fabrikalaşmasından bahsedilmekle birlikte ithalat ve ihracatta önemli gelişmelerin olduğu belirtilmektedir⁴¹.

Japonya, Avrupa'da hızla artan bilim ve teknolojidaki gelişmeleri öğrenmek adına gerek Tokugawa (1603-1868) ve gerekse Meiji (1868-1912) dönemlerinde yurt dışı eğitime özen göstermiştir. İki dönem arasındaki fark, Tokugawa döneminde dış dünyadan izole kendine has bir görünüm sergileyen Japonya, yurt dışına sadece askerî teknolojilerin öğrenilmesi ve transfer edilmesi için öğrenci göndermiştir. Meiji döneminde ise her alanda kalkınma hamlelerine girişilmiş ve yurt dışına çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.

³⁸ Şahin, a.g.m., s. 185.

³⁹ Coşgun, a.g.m., s. 11.

⁴⁰ BOA Y. MTV. 38/136. (H-21-09-1306)

⁴¹ BOA Y. PRK. HR. 33/41, Lef 1-2. (H-29-12-1320).

Japonya'nın kıtalardan uzak ve adalarla çevrili olan coğrafi konumu ile doğal kaynak yönüyle çok zengin olmaması sosyopolitik açıdan da kapalı ve geleneksel bir görünüm sergilemesine neden olmuştur. Japonya'yı Batı'nın bilim ve teknolojisine yönlendiren ilk dış etmenin, Amerika donanmasının 1853-1854 yılında Japonya sularına gelip ticari antlaşma yapmak istemesi gösterilmektedir⁴².

Tokugawa döneminde (1640-1867) merkezî idare güçlenmiş ve homojen bir toplum yapısı oluşmuştur. İç karışıklıkların bastırılmasıyla kırsal kesimlere kadar her alanda eğitim faaliyetlerine önem verilmiştir. Sanayi ve tarımda üretim artmış, fabrikalaşma çoğalmıştır. Bu durum taşralardaki nüfusun sosyoekonomik yapısını güçlendirmiştir. Dönemin bazı feodal beyleri, modernleşmenin karşısında yer almamış ve Avrupa ile Amerika'ya ticarî ayrıcalıklar gösterilerek başlayan ilişkiler, öğrencilerin Avrupa'ya eğitime gönderilmesiyle daha da ilerlemiştir. Tokugawa döneminde yaşanan sosyoekonomik ve siyasî gelişmeler, Meiji döneminde Japonya'nın dış dünyaya açılarak büyük hamleler gerçekleştirmesinde fayda sağlamıştır.

İmparator Meiji, Batı'nın her alanda yükselmesine vesile olan bilim ve teknolojik gelişmeleri, geleneksel Japon kültürünü reddetmeden almıştır. Meiji, bu sayede modernleşmeye karşı olan feodal beyleri susturabilmiştir. Meiji'nin beşinci yılında (1872) yürürlüğe giren Temel Eğitim Kanunu'un, Japonya'nın Batı tarzı modern eğitim sürecine geçişinde dönüm noktası olduğu belirtilmektedir. Bu kanunla eski savaşçılar, çiftçiler, tüccarlar ve kadınların mutlaka okuma yazma öğrenmesi öngörülmekteydi. Bunun sağlanmasında her mahallede yer alan ve Osmanlı'da sıbyan veya mahalle mekteplerine benzeyen "Terakoya" isimli okullar etkili olmuştur. Bu kanunla başlayan seferberlik neticesinde 1880'li yıllarda ilköğretimde eğitim kurumlarına kayıtlı

⁴² 1853 yılında Amerikalı Commodore Matthew Perry komutasındaki dört savaş gemisi, Tokyo Limanı'na gelmiş ve Japon limanlarının ticaret ve ikmal amacıyla dışa açılması gerektiği yönünde Japon İmparatoru'na mektup bırakmıştır. Ertesi yıl bu istek Tokugawa tarafından kabul edilmiş ve "Kanagawa Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Amerika'ya limanlar açılmış ve bazı ticari ayrıcalıklar verilmiştir. İlerleyen süreçte İngiltere, Rusya, Fransa ve Hollanda ile de ticari antlaşmalar yapılmıştır. Böylece Tokugawa döneminin sonlarına doğru Japonya dışa açılmaya başlamıştır. Mete Tuncoku, "**Japon Kalkınmasında Sosyo-Politik Etmenler**", **Kalkınmada Japon Modeli ve Türkiye**", Ankara Ticaret Odası ve Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası Tarafından Düzenlenen Seminer, Ankara, 1985, s.8. Ayrıca bkz. Yıldırım, a.g.t., s. 23.

öğrencilerin oranı toplam nüfusun %41,1'i iken bu oran 1970 yılında %99,8'e yükselmiştir⁴³.

Japon modernleşmesinin başarılı olmasındaki diğer bir etmen de Samuray sınıfıdır. Samuraylar, disiplinli eğitim sürecinden geçmiş ve maliye, yönetim, eğitim ve tıp dalında uzmanlaşmış bir sınıftı. Meiji reformları doğrultusunda feodal yönetimlere son verilerek ekonomik kaynakları kesilen Samuraylar, bu duruma karşı çıkmaktansa modern eğitim kurumlarından eğitim almayı ve bu kurumlarda ders vermeyi kabul etmişlerdir⁴⁴. Halkın büyük saygı duyduğu bu insanlar, geleneksel kurumların modernleştirilmesinde aktif rol almışlardır. İç etmenler arasında ayrıca Japon eğitim ilkeleri içerisinde yer alan milliyetçilik, Batı medeniyetinden faydalanma, devlet otoriterliği, halkın eğitime katılması ve pragmatik yaklaşımlar da Japonya'nın gelişmesinde etkili olmuştur.

Japon yurt dışı eğitim uygulamalarını daha iyi irdeleyebilmek için bu uygulamaların dört safhada yönünü görmek mümkündür: Tokugawa yönetiminin son döneminde gönderilen öğrenciler başlangıç safhası, Meiji'nin iktidara geldiği ilk dönemlerde çok sayıda öğrenci gönderilmesi gelişme safhası, 1875-1881 yılları arasında seçkin ve başarılı öğrencilerin gönderildiği seçici safha ve 1882'den sonra sadece öğrencilerin değil çok sayıda devlet görevlilerinin de gönderildiği dördüncü safha. Tokugawa döneminde 1862-1867 tarih aralığında gönderilen öğrenciler, Japon yurt dışı eğitiminin başlangıç safhası olarak gösterilmektedir. Tokugawa, 1862 yılında Hollanda'ya 15 öğrenci, 1865'te Rusya'ya 6 öğrenci, 1866'da İngiltere'ye 12 ve 1867 yılında da Fransa'ya 9 öğrenci göndermiştir. Japon bölgesel idarelerince gönderilen bu öğrenciler modern bilim ve askerî teknolojinin Japonya'ya taşınmasında öncü vazifesi gömüşlerdir. 1868-1874 arası dönemi Japon yurt dışı eğitiminin ikinci safhası olup bu

⁴³ Makoto Aso-Ikuo Amano, **Japon Eğitim Sisteminin Kültür Kaynakları**, Çev. Mustafa Özcan, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 21-22.

⁴⁴ Samurayların, Batı'dan alınan bilime önem verdikleri, bu sınıfın Japonya'da orta ve yüksek düzeyde eğitim görenlerin çoğunluğunu oluşturduğu belirtilmektedir. Ayrıca 1878 yılında Tokyo İmparatorluk Üniversitesi hazırlık sınıfına gidenlerin %81,8'ni bu sınıfın teşkil ettiği, Hokkaido ve Hitotsubashi Üniversiteleri'nin 1885 yılında verdiği mezunların arasında Samurailerin oranının %75,7 ve %52,6 olduğu belirtilen diğer bir husustur. Bkz. Aso-Umano, **a.g.e.**, s. 29.

dönemde 256'sı teknik alanda olmak üzere toplamda 446 öğrencinin gönderildiğini belirtmektedir⁴⁵.

Tokugawa yönetiminin son bulmasının ardından İmparator Meiji, 1871 yılında Avrupa ülkelerine askerî, hukukî, eğitim ve politik gözlemlerde bulunmak üzere üst düzey bir heyet göndermiştir. Bu heyete dâhil olan öğrenci sayıları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. "İwakura Heyeti" olarak adlandırılan bu heyetle birlikte 350 Japon öğrencinin eğitim almaları için götürüldüğü belirtilirken⁴⁶, farklı bir akademik çalışmada ise gönderilenlerden 5'i kız olmak üzere en küçüğü 6, en büyüğü 16 yaşında olan toplam 42 öğrencinin, ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerine eğitim görmek üzere bırakıldığı belirtilmektedir⁴⁷.

Üçüncü safha olan 1875-1881 yılları arasında ise hukuk, kimya, mühendislik ve tıp dallarında başarılı 58 öğrenci gönderilmiştir. Son aşama olarak belirtilen 1868-1881 tarih aralığında ise gönderilen öğrenci sayıları düşüş yaşarken devlet görevlilerinde önemli artış yaşanmıştır. Gönderilenlerin 415'i öğrenci iken 969'u devlet görevlisidir. 1882 ve 1895 yılları arasında ise 186 öğrenci, 2814 devlet görevlisi gönderilmiştir⁴⁸. Tuncoku, gönderiliş tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Meiji döneminde İngiltere'ye gemicilik, tekstil ve tarım dalında 107, Amerika'ya makine, fizik, kimya ve elektrik dalında 97, Prusya (Almanya)'ya askerî ve hukuk dalında 41 ve Fransa'ya ise maliye, ekonomi, bankacılık ve medeni kanunlar alanında eğitim görmek üzere 14 öğrencinin gönderildiğini belirtmiştir⁴⁹.

Japonya, Batılı ülkelerden öğretim üyesi ve uzmanlar getirterek kalkınma hamlelerinin farklı bir örneğini de göstermiştir. 1872 yılında 362 yabancı öğretim üyesini ve 1874 yılında da teknoloji bakanlığında görev yapan 300 yabancı uzmanı istihdam etmekteydi⁵⁰. Zamanla yurt dışı eğitiminden dönen öğrencilerin boşluğu doldurmasıyla

⁴⁵ Yıldırım, a.g.t., s. 24.

⁴⁶ Yusuf Avcı, **Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s.59.

⁴⁷ Hasan Fatih Seval, "Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti", s. 104. http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/55_japon_kalkinmasinin_temel_tasi_meiji_restorasyonu_ve_iwakura_heyeti.pdf. 12.09.2018.

⁴⁸ Yıldırım, a.g.t., s. 23-25.

⁴⁹ Tuncoku, a.g.m., s. 12.

⁵⁰ Cafer Tayyar Sadıklar, "Japon Ekonomik Kalkınma Modeli ve Türkiye", **Kalkınmada Japon Modeli ve Türkiye**, Ankara Ticaret Odası ve Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası Tarafından Düzenlenen Seminer, Ankara, 1985, s. 7.

yabancı uzmanların sayısı azaltılmıştır. Japonya, yurt dışına gönderilecek öğrencilerin seçiminde çok titiz yöntemler uygulamıştır. Küçük yaşlardan ziyade orta yaş grubundaki kişiler yurt dışı eğitime gönderilmişlerdi. Gönderilenler arasında öğrenciler haricinde asker, bürokrat ve devlet memurları da yer almaktadır. Bu kişiler, Batı ülkelerinin Japonya'dan uzak olması nedeniyle eğitimleri tamamlana kadar orada kalmışlardır. Batı'nın eğitim olanaklarından azamî ölçüde faydalanmaya çalışan öğrenciler, kaldıkları ülkelerin sadece bilim ve tekniğinden değil sosyal ve kültürel özelliklerinden de etkilenmişlerdir. Japonya'nın kalkınmasında ve dünya devletleri arasında güçlü bir konuma gelmesinde iyi yöneticilerin ve onlara destek veren halkın olması çok önemlidir. Yurt dışı eğitimi de buna paralel olarak gelişmiş ve bu öğrenciler Japon kalkınmasında önemli sorumluluklar almışlardır.

Osmanlı Devleti, doğal kaynak yönüyle zengin olmasına ve Avrupa ile yakından temas kurmasına rağmen Japonya'dan önce başladığı modernleşme çabalarında istenen başarıyı sağlayamamıştır. Devlet, 1839 Tanzimat ve 1856 yılında Islahat Fermanı ile ciddi girişimlerde bulundaysa da Japonlardan oldukça geride kalmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde Rusya ve Çin gibi iki büyük devletle olan mücadelelerinde başarı sağlayan Japonya, yakaladığı gücü ispatlamış ve dünya devletleri arasındaki yerini göstermiştir. Osmanlı Devleti ise bu yüzyılda yıkılma sürecinin önüne geçememiştir.

Modernleşme çabalarına ve bu çerçevede yurt dışı eğitime bir başka örnek de İran modelidir. İran'ın modern eğitimle tanışması Muhammed Şah zamanında Amerikalı ve Fransız papazların açtığı okullarla olmuştur⁵¹. Bu okullarda dil eğitimi, dikiş, nakış ev

⁵¹Bu okulların belki de ilki, ABD'nin protestan-evanjelik misyonun simgesel örgütü olarak Amerikan BOARD'ın Osmanlı devleti ile beraber Kaçar İran'ını da bir arada hedeflediğini göstermektedir. Amerikan BOARD'ın ana üssünün İstanbul olduğu bilindiğinden, kurucuları H.G. Dwight ve Eli Smith tarafından İran'da Keldaniler'in yaşadığı bölge olan Urmiye'ye gönderilen protestan rahip **Joseph Perkins** ve A. Grant'in 1835'te gelerek, burada 1838'de açtıkları mektep hemen belirtilmelidir. Bu süreçte Amerikan BOARD 1872'de Tahran'da da mektep açmıştır. Amerikan BOARD misyonu, Hristiyan içi rekabeti gösterecek biçimde Fransız Katolik misyonerlerinin de, hem Osmanlı'da, hem de tüm Doğu Müslüman ülkelerinde ve dolayısıyla İran'da mücadele içinde oldukları karşı-misyon yapısı idi. Fransız Katolik misyonerleri başta Amerikan, İngiliz, İskoç Protestanlığı'nın mektep ve başka kurum ağıyla ve etkisiyle mücadele etmişlerdir. Nitekim, Fransa'nın İran'daki diplomatik siyasi ve ticarî ilişkilerinin yeniden canlanmasında da Fransız Katolikliği rol aldı; öyle ki Fransız Aziz Lazar Tarikatı (Saint Lazare; bir diğer adı, geçmişi 16. yüzyıla uzanan *Saint Vincent de Paul Tarikatı*'dir.) Feth Ali Şah döneminde İran'a nüfuz edebilmiş; İran Fransız Lazaristlerinin misyonu ile tanışmış: İran'daki kent ve taşrasına ağ olarak yayılan Lazarist tarikatının mekteplerinin kurucusu aslında hem meslek hem de tarikat üyesi Lazarist değildi, Fransız oryantalist, Collège de France'ta Ermeni Dili profesörü **Eugène Boré** Fransız Akademisi ve Maârif Nezâreti tarafından bilimsel misyonla İran'a görevlendirilmiştir. Bu arada, Roma (Vatikan), Osmanlı sahasında ve İran'da Gregoryen Ermeniler ve Kürtler nezdinde Dominiken tarikatının

idaresi dersleri verildiği gibi, geleneksel ve modern ilimler alanında da eğitim verilmiştir. Bu okullarda yetişen öğrenciler, modern ve laik kurumların açılmasında öncü kişiler olmuşlardır. İran modernleşmesi, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi askerî yenilgiler üzerine başlamıştır. Kaçar Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü 19. yüzyılda, Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesiyle ve Osmanlı'yla yapılan uzun savaşlar, İran ordusunun modernizasyona ihtiyacı olduğunu göstermiştir⁵².

İran, askerî reformları gerçekleştirecek modern okullara ve bireylere sahip olmadığından Feth Ali Şah (1797-1834) döneminde ordunun modernizasyonu için Avrupa ülkelerinden özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya'dan çok sayıda uzman getirtmiştir. İran'ın Avrupalı devletlerle ilişkileri bu sayede kuvvetlense de istenen başarı tam olarak sağlanamamıştır. Bu doğrultuda Feth Ali Şah zamanında, oğlu Abbas

başarısızlığı karşısında, Aziz Lazar tarikatını 'Ortadoğu'yu iki misyon sahasına bölerek (Suriye ve İstanbul merkez. İstanbul merkezi Suriye dışında kalan Osmanlı topraklarını, Yunanistan'ı ve İran'ı içine aldı) yeniden düzenlemiştir. Eugène Boré, önce İstanbul'a gelmiş ve yanına Lazarist rahip Scaffi'yi almıştır. İstanbul'daki Katolik Fransız Saint Benoit Mektebi de Lazaristlerin kurduğu bir tarikat mektebi idi, Scaffi burada rahip öğretmendi. Boré ve Scaffi, 1839'da İran Azerbaycanı'nda, merkezi Tebriz'de, Müslümanlar ve Hristiyanlar olmak üzere 30 İranlı'nın okuyacağı ilk mektebi açmışlardır. Eugène Boré'nin bu girişimleri Fransa'nın Tebriz'e, Comte Félix-Edouard de Sercey başında olarak Fransız resmî delegasyonun gelişini de tetiklemiştir (1839). Bu elçilik heyeti, Urmiye, Tahran ve İspahan'a da geçmiştir. E. Boré tarafından İspahan'ın Culfa mahallesinde Ermeniler için de bir mektep açılmıştır. E. Boré'nin bilimsel misyonunun önemi açıktı: Fransa, bu misyonun, sair Katolik tarikatlarla da rakip olduğu malum olsa da (Dominiken ve Cizvit) Lazarist Başrahip Fornier'yi 'İran'ın (Perse) Apostolik Mümessili (Préfet) olarak tayin etmiş ve Başrahip Fornier, yanında keşiş Théophile Dequevauvilliers ile beraber Urmiye'ye (İran'ın kuzey-batısındır) ayak basmıştır. Urmiye, tarihî olarak Katolik Keldanî Başpiskoposluğu'nun merkezi olmaktan ayrı, İran'da en yoğun Hristiyan nüfusun yaşadığı saha idi; dolayısıyla Hristiyan Doğu'ya Hristiyan misyonlarının tamamı gibi Lazaristlerin de merkez üssü olarak tayin edilmiştir. Théophile Dequevauvilliers 1840'da ve 1841'de, Lazarist Joseph Darnis, Augustin Cluzel, David adlı rahipleri yanına alarak Misyonu kurmuştur. Lazaristler tarafından 1863 yılında Tahran'da "Sen Lui (Saint Louis)" isimdeki okul (*école* ve sonra *collège*'e çevrildi) da kurulmuştur. Aziz Lazar Tarikatı'nın erkek rahipler yanında kadın rahipler yapılanması da vardı. 1633'te bu tarikatın "Les Soeurs de la Charité" rahibeleri, yani *Hayırsever Rahibeleri* birimi kurulmuş ve Hristiyan Doğu misyon alanlarında biçimlenmiştir. 1866'da *Hayırsever Rahibeler* bünyesinde misyoner Katolik kız mektepleri Urmiye, Selmas, Tebriz ve İsfahan'da açılmıştır. Eugene Boré ile temelleri atılan Aziz Lazar misyonun bu rahibeleri, 1875'te Saint Joseph Mektebi'ni, yine Tahran'daki daha önce kurulmuş olan Saint Louis Mektebi yanında Jeanne d'Arc Kız Mektebi'ni de açmışlardır. Bkz. Leila Koochakzadeh, **L'influence du système scolaire français sur le système scolaire iranien de l'inauguration de l'école Dar ol-Fonoun jusqu'à la fin de l'époque des Qâdjârs (1851-1925)**, Département d'histoire Faculté des Arts et des Sciences (doktora tezi), Montréal, 2016, ss. 108-115. Ayrıca bkz. Florence Hellot-Bellier, "Les Chrétiens d'Iran au XIXème Siècle (1800-1918)", Rika Gyselen (Ed.), **Chrétiens en Terre d'Iran: Implantation et Acculturation**, Association Pour L'Avancement des Etudes Iranniennes, Paris, 2006, ss. 90-91. İran'da faaliyet gösteren bu okullar hakkında ayrıca bkz. Manizheh Sadri, **İran Yenileşme Hareketlerinde Osmanlı Etki ve Katkısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 228-234.

⁵² İbrahim Yetiş, "Kaçar Hanedanlığı Dönemi'nde İran Ordusu", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 41, Ağustos 2017, s.36.

Mirza'nın ve veziri Ebul Kasım Kaimakam'ın girişimleri ile düzenli olmasa da yurt dışına öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır⁵³.

Abbas Mirza'nın, Batı'nın artan askerî tehdidine, Batı tarzı bir ordu kurarak karşı koyma çabaları, İran'ın 19. yüzyılda her alanda başlattığı modernleşme girişimlerinin tetikleyicisi olmuştur. Rus askerî tehdidi karşısındaki güçsüz İran ordularının Avrupaî tarzda modernleşmesini savunan Abbas Mirza, Osmanlı'daki Nizâm-ı Cedîd tarzı düzenli birliklerden oluşan modern bir ordu kurmuştur. Bu doğrultuda top dökümhanesi ve tüfek atölyesi de inşa ettirmiştir. Ayrıca Tercüme Büroları kurdurarak askerî ve teknik eserler Batı dillerinden çevrilmiştir. Abbas Mirza, İranlı öğrencileri bilim ve teknik alanında eğitim görmeleri için Avrupa'ya göndermiştir⁵⁴. Bu amaçla 1811 yılında 2, 1815 yılında ise 5 öğrenci İngiltere'ye gönderilmiştir⁵⁵. İngiltere'ye gönderilenlerden Mirza Rıza Mühendisbaşı topçuluk, Mirza Cafer mühendislik, diğer Mirza Cafer ise tıp, Muhammed Ali Ahangar tüfekçilik ve çilingirlik eğitimi alarak 1819 yılında, Mirza Salih Şirazi de beşerî bilim ve filoloji tahsili yaparak 1820 yılında ülkelerine dönmüşlerdir. İlk gönderilen öğrencilerin sosyal düzeylerinin üst kademe olduğu veya seçkin ailelerden oluştuğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Ekseriyetle askerî eğitim alan bu öğrenciler, İran'ın bürokratik kadrolarında da yer almışlardır. İlerleyen süreçte 1845-1848'de 5, 1849'da 6, 1856-1857'de 3 ve 1858-1859 yılları arasında 42 öğrenci gönderilmiştir. 1849'da gidenlerden 2'si ipekçilik öğrenmek için İstanbul'a gönderilmiştir⁵⁷. Yurt dışı eğitime gönderilen bu öğrencilerden Mirza Salih Şirazi, gözlemlerini yazdığı eseriyle İran toplumunda Avrupalı eserlere olan ön yargının azaltılmasını sağlamış ve yabancı eserlerin tercüme edilmesine vesile olmuştur. Şirazi, yurt dışı eğitimden döndükten sonra matbaa açmış ve *Kağız-ı Ahbar* isimli gazete çıkartarak halkın siyasî meselelerden haberdar olmasını ve halk arasında bu konuda tartışma ortamının doğmasını sağlamıştır⁵⁸.

⁵³ Yetiş, a.g.m., s. 37.

⁵⁴ Tolga Gürakar, **Devrimci Dinamikler Açısından Osmanlı ve İran Çağdaşlaşması**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 133-134.

⁵⁵ Gençoğlu, a.g.t., s. 20.

⁵⁶ Celal Metin, **Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 107.

⁵⁷ Metin, a.g.e., s. 107.

⁵⁸ Gürakar, a.g.t., s. 134.

Osmanlı Devleti'nin, İran modernleşmesine birçok alanda katkısı olduğu gibi benzer yönleri de bulunmaktadır. Osmanlı'da görev yapan İranlı diplomatlar, Osmanlı modernleşmesinin İran'a taşınmasında baş aktörler olmuşlardır. Bunlardan Mirza Seyyid Cafer Han (1836-1856), Emiri Kebir (1844-1847), Sipehsalar (1858-1869) ve Muhsin Han Muin ül-Mülk (1872-1890) gibi önemli isimler, İran modernleşmesinde çaba göstermiş ve İran bürokrasisinde görev almış önemli isimlerdir⁵⁹. Ayrıca İranlı birçok aydın, diplomat ve sanatçı İstanbul'da buldukları sürece kurdukları ikili ilişkiler sayesinde Osmanlı modernleşmesini takip etmiş ve İran halkına Batı bilim ve kültürünün aktarılmasında Osmanlı'dan istifade etmişlerdir.

Genel olarak İran modernleşmesinin Osmanlı ile aynı süreçte başladığı anlaşılmaktadır. Her iki devleti modernleşmeye iten güç, askerî alandaki eksikliklerdir. Rusya karşısında alınan yenilgiler, Osmanlı ve İran'ın reformlara başlamasında itici güç olmuştur. İran, Batı tarzı reformlara Osmanlı Devleti gibi gerilemenin en somut göstergelerinden biri olarak görülen askerî alanda başlamış ve İran da Batı'dan askerî uzmanlar getirtmiştir. İran, coğrafi koşulları nedeniyle Rusya modernleşmesinden etkilenmiş ve askerî alandaki gelişmeleri yakından görmek ve transfer etmek için Rusya'ya, diplomat ve öğrenci göndermiştir. Modernleşmenin gelişim ve dönüşüm süreçleri iki devlette farklı olmuştur. Osmanlı'nın coğrafi konumu itibariyle Avrupa'ya yakın olması ve basın-yayın hayatının İran'a göre daha gelişmiş olması, Batı'nın bilim ve teknolojisindeki gelişmelerden hızlıca haberdar olmasını sağlayan unsurlardandır.

Osmanlı, Batılı ülkeler ile kurduğu ikili ilişkiler neticesinde tıp, mühendislik ve sanat gibi birçok alanda çok sayıda öğrenci gönderirken İran'ın, ilk dönemlerde hassas ve seçici bir politika güttüğü yurt dışına gönderilen öğrenci sayılarının azlığından anlaşılmaktadır. Bunda İranlı yöneticilerin, sistemli bir bakıştan ziyade bürokratların kişisel gayretleriyle hareket etmeleri önemli etkindir. Osmanlı padişahları ve üst düzey bürokratlar ise ekseriyetle modernist tavır sergileyerek olumlu ve olumsuz tepkilere veya nasıl algılanacaklarına itibar etmeyerek halka önyak olmuşlardır. İran'da ise devlet yöneticilerinden ziyade bürokrat aydınlar eliyle modernleşme savunulmuştur. Abbas Mirza ve Nasrettin Şah bu bürokratlar arasındadır. İran modernleşmesinin

⁵⁹ Metin, a.g.t., s. 122.

süreklilik arz etmemesindeki bir etmen de yaşanan her taht değişikliğinden sonra önceki adımların yok sayılması veya ilerletilmemesidir.

1.2.2. Osmanlı Gerilemesine Çözüm Arayışları: Modern Batı İle Temaslar

Osmanlı Devleti'nin coğrafi keşifler nedeniyle dünya ticaret yolları üzerindeki imtiyazını kaybetmesi, süreç içerisinde siyasî ve askerî gücünün zayıflamasına neden olmuş, bu da ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde devletin her kademesinde ve toplumsal düzeyde bu sorunlar had safhaya ulaşmıştır. Dolayısıyla bu yüzyıl itibarıyla devlet adamlarının dönemsel olarak “Kanun-i Kadimi İhya etmek”, “Nizâm-ı Cedîd” ve Tanzimat Fermanı çerçevesinde “İttihad-ı Anasır'ı” gerçekleştirmek ve Yeni Osmanlılar'ın “Usul-ü Meşveret veya Kanun-i Esasî Esasiyi” getirme çabaları, devleti kurtarma adına gösterilen çözüm yollarından bazılarıydı⁶⁰. Bu reform çalışmalarının ardından çağdaş gelişmeler karşısında yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı modernleşmesi hakkında yapılan akademik çalışmalarda, Osmanlı gerilemesinin sebepleri ile ilgili bir hayli eser bulunmaktadır.

Osmanlı'da 17. yüzyıl itibari ile devlette bozulmaların baş göstermesiyle dönemin ileri gelenleri arasında bulunan Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa (18. yüzyıl) gibi isimler çareyi, eskiye dönüşte yani kurumların bozulmamış haline döndürülmesinde görmüşlerdir. Kurtuluş Kayalı, o dönem şartlarında bu fikrin normal karşılanması gerektiğini çünkü klasik dönemin ihtişamının hâlâ devlet ve toplum nezdinde devam ettiğini belirtmektedir⁶¹. Osmanlı yönetim anlayışında hâkim olan yöneten-yönetilen anlayışı, halkın içinde olduğu yönetim anlayışı yerine seçkinler sınıfının yönetimde söz sahibi olduğu bir sistem doğurmuştur. Bu nedenle yönetici üst sınıf, toplumdan ziyade devletin geleneksel kurumlarının düzeltilmesi fikrini savunmuştur. Özellikle 17. yüzyılın son dönemlerinde savaşlar neticesinde alınan ağır yenilgiler ve güç dengesindeki değişiklikler, ordunun zayıflamasının bir sonucu olarak görülmüştür.

⁶⁰ Necati Aksanyar, Türk Toplumunda Batıcılık Akımı, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Haziran, 1999, s. 230.

⁶¹ Kurtuluş Kayalı, “Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1250.

Kayalı, hâkim sınıfın ilk olarak orduyu düzeltmek istemesi de bundan kaynaklandığını belirtmektedir⁶².

İstanbul'un fethiyle başlayan yükselme döneminden; 1699 yılına yani Macaristan'ın elden çıkmasıyla sonuçlanan Karlofça Antlaşması'nın imzalandığı tarihe kadar Osmanlı Devleti, kendini Batı'dan üstün görmüştür. Bu üstünlük kompleksi ne oldu da Batı'ya kaymıştır sorusuna cevap olarak, Osmanlı'nın bilimsel ve toplumsal dönüşümünü çağdaşı olan Batılı devletlerle aynı hızda gerçekleştirememiş olmasıdır diyebiliriz.

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafya itibariyle kıyaslandığında, askerî alanda olduğu gibi eğitim alanında da belirli bir düzeye sahipti fakat Aydınlanma Çağı sonrasında çağdaşlaşma sürecini erken başarıp bilim ve teknolojide hızlı bir gelişme gösteren Batılı devletler ile Osmanlı'nın arasının açıldığını gören padişah ve devlet adamları, Lale Devri'nin yaşandığı devrede Avrupa'ya elçiler göndererek bu gelişmelerden haberdar olmak ve Batı ile ilişkileri geliştirmek istemişlerdir. Bu elçiler arasında önemli bir isim olan Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu "Fransa Sefaretnamesi", Fransa'nın sosyal ve kültürel gelişmişliği hakkında bilgiler içermektedir. 1716-1724 yılları arasında Fransa'nın İstanbul elçisi olarak görev yapan Marquis de Bonnac'ın da tavsiyeleri üzerine Damad İbrahim Paşa tarafından 1720 yılında Fransa'ya gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi⁶³ eserinde, Fransa'nın askerî sisteminden, fabrikalarından, düzenli kentleşmesinden, yüksek kültür ve sanat düzeyinden bahsetmiştir. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin bir yıl kaldığı Fransa'dan döndükten sonra, oğlu Mehmed Said Efendi'nin de desteğiyle Osmanlı'da matbaa açılmıştır⁶⁴.

Sefaretnamelerde, Avrupa'nın her alanda üstünlüğünün vurgulanması, dönemin yöneticilerinde ıslahatların çok derinden yapılması gerektiği fikrini doğurmuştur. Çünkü Batı'yı gören elçiler ve diğer seçkinlerin gördüğü Avrupa bilim ve teknolojisi alınmadığı sürece Osmanlı'nın, Avrupa'nın çok gerisinde kalacağı sonucuna varılmıştır.

⁶² Kayalı, **a.g.e.**, s. 1251.

⁶³ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 53-57.

⁶⁴ Osmanlı ordularının Avrupa karşısında aldığı yenilgilerden sonra Macar asıllı İbrahim Müteferrika'nın matbaa vasıtasıyla Osmanlı'da modern eğitim kurumlarının açılması ve düzenli orduların kurulması gerektiğine dair bir nizamname yayınladığı da belirtilmektedir. Bkz. Recai Doğan, Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 37, S. 1, 1997, s. 425-426.

Zamanla Batı bilim ve teknolojisinin ithalini savunan bir seçkin sınıf oluşmuştur. Bunun devamında devletin her kurumunda olduğu gibi bilim, sanat, edebiyat ve mimaride eskinin yerine yeninin gelmesini savunan bir akım meydana gelmiştir⁶⁵. Zamanla bu akımı oluşturan seçkin kadro, 1839'dan itibaren yönetimde büyük oranda yer edinerek modernleşme çabalarına ağırlık vermişlerdir.

Ercüment Kuran ise 1834 yılından itibaren daimî elçiliklerin kurulduğunu ve bu elçilerin siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel olmak üzere önemli faaliyetlerde bulduklarını belirtmektedir. Osmanlı daimî elçilikleri Batı'yı tanıyan devlet adamlarının yetişmesinde, Batı'dan askerî ve sivil uzmanların getirilmesinde ve Batı'ya gönderilen öğrencilerin işlemlerinde yararlılıklar göstermişlerdir. Elçilerin Avrupalı hükûmetler nezdinde yaptıkları girişimler neticesinde, Türk subaylarının askerî eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderildikleri belirtilmektedir⁶⁶.

Enver Ziya Karal, Osmanlı aydınlarının ve ulemasının gerilemenin gerçek nedenlerini anlayamadıklarını ve gerilemeyi önleyici tedbirlerin alınmasında başarısız olduklarını belirtmektedir. Karal'a göre Osmanlı âlimleri Avrupa'da Rönesans ve Reform ile ortaya çıkan örgütlerin modernleşmede oynadıkları rolü görememişlerdir⁶⁷. Ulema, Osmanlı gerilemesinin çaresini sadece dinî kaideler ekseninde yorumlayarak Batı'nın kâfir olduğunu ksenofobik (yabancı düşmanı) tavırla topluma sürekli aşılama, Batı'ya ve modernleşmeye ön yargılı gelenekçi bir toplum oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yapılan her ıslahat halktan değil Padişah veyahut değişime olumlu bakan üst düzey idareciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ıslahat girişimlerinin eskiye dönüş amaçlı olmasından kalıcı adımlar atılamadığı da görülmektedir. Karal, 18. yüzyıldaki ciddi reform girişimlerine kadar, ıslahatçı devlet adamlarının vefatından sonra, düzenin sürekli sarsıldığını ve başa dönüldüğünü belirtmektedir. İlber Ortaylı, modernleşmeye karşı olan gelenekçilerin rolünü, daha iyi ve sağlıklı kararların alınmasında bir nevi itici

⁶⁵ Şükrü Hanioglu, **Batıcılık**, s.1382

⁶⁶ Elçilerin teşebbüsleri neticesinde 1835 yılında İngiltere'ye gelen subaylar bir yıllık dil eğitiminden sonra Woolwich Kraliyet Harb Akademisi'ne kabul edilmişlerdir. Bu subaylardan Selim, Tahir ve Mahmut Efendiler topçuluk, Halil ve İbrahim Efendiler de topçuluk mühendisliği eğitimi almışlardır. İngiltere bu dönemde en çok tercih edilen ülkelerden biri olmuş ve ilerleyen süreçlerde öğrenci sayısı giderek artmıştır. Bkz. Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 11-18.

⁶⁷ Enver Ziya Karal, "Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri", **Osmanlı Tarihi**, C. 5, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 10-11.

rol oynadıklarını belirterek durumu farklı bir açıdan ele almıştır⁶⁸. Karal ayrıca Osmanlı modernleşmesinde istenen başarının süreklilik sağlanamadığı için radikal girişimlerin genellikle tutucu kesimlerin sert tepkisiyle karşılaştığını ve birçok reform hareketlerinin bu nedenle sekteye uğradığını da belirtmektedir.

Kemal Karpat, Osmanlı'nın 17. yüzyıl sonu ile hızla gerilemesine ve reform hareketlerine başlamasına sebep olan ilk faktörün Osmanlı'daki "millet sistemi" anlayışından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu sayede Osmanlı sınırları içinde yaşayan her gayrimüslim ve farklı etnik unsur, kendi inanç ve kültürünü muhafaza edebilme hakkına sahipti. Bu durum, Osmanlı'da "tek toplum" anlayışının oluşmasına engel olmuştur. Özellikle Hristiyan tebaanın zamanla Batılı fikirlerin ve sahip oldukları ekonomik gücün de etkisiyle, ulusal bağımsızlıklarını kazanmak istemeleri Osmanlı gerilemesinin sebeplerinden biri olarak görülmüştür⁶⁹. Osmanlı'da sermaye birikiminin olmaması, ekonominin durgun bir seyir izlemesine ve savaşlardan elde edilen paranın da yine savaşlar için harcanması Osmanlı'nın iktisadî teşebbüslerde bulunamamasına neden olduğu da ileri sürülmüştür⁷⁰. Devletin üst kademelerinde bulunanların kendi çıkarlarına önem vermeleri ile bozulan idarî yapı da diğer bir etken olarak gösterilmektedir. Batı'nın her alandaki üstünlüğünün yanında Doğu'da Rusya'nın güçlenerek saldırgan bir politika izlemesi de Osmanlı gerilemesinin dış nedenleri arasındadır⁷¹. Rusya karşısında alınan ağır yenilgiler, Osmanlı ordusunun disiplinsizliğini ve askerî teknolojidenden geri kaldığını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı gerilemesine farklı bir pencereden bakan Jonathan Grant, Osmanlı silah üretim sistemi üzerinden değerlendirmede bulunmaktadır. Grant, Batı'nın 16. yüzyıldan itibaren başlayan modern silah üretimi karşısında, Osmanlı'nın kendi silah üretim sistemini modernize edememesinin birçok bilim insanı tarafından gerileme sebebi olarak gösterilmesini yanlış bulmaktadır. Grant, Osmanlı'nın, 18. yüzyıla kadar Batı Avrupa'nın modern askerî üretim anlayışını yakalayamasa da bu yüzyılın sonlarından itibaren askerî uzmanlar getirterek ve Avrupa teknolojisini kopyalayarak kendi üretim

⁶⁸ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

⁶⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 90.

⁷⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 91.

⁷¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 93.

sistemini bir nebze kurmayı başardığını belirtmiştir⁷². Grant, Osmanlı'nın sahip olduğu bu teknolojinin Batı ile özellikle İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi devletlerle değil de Doğu ile kıyaslanması gerektiğini savunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Polonya, Macaristan ve Balkanlar'daki devletlerle ve de Doğu'daki İran ile kıyaslandığı durumda bölgesel olarak üstün bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Grant ayrıca 16. ve 17. yüzyılda İran karşısında alınan askerî başarıların, Osmanlı'nın gücünü göstermesi bakımından önemli bir örnek olduğunu belirtmektedir⁷³. Grant, Osmanlı'nın 1850'den sonra teknolojik gelişme noktasında Avrupa ile arasını epey açtığını ve gerilemeye bu tarihten itibaren başladığını savunur. Özellikle 1854 ile 1914 yılları arasında makineli tüfekten, zırhlı araç ve gemilerin yapımına kadar Osmanlı'nın teknolojik dalgayı kaçırdığını ve askerî üretim seviyesinin çok düşük kaldığını da belirtmektedir⁷⁴.

Niyazi Berkes ise Osmanlı gerilemesinin toprak sisteminin bozulmasıyla başladığını savunur. Toprak rejimi yerine derebeyliğe yönelmesi, köylünün ağalık ve derebeylerin kontrolüne girmesine sebep olmuştur. Tarımsal üretimin düşmesi ve kentlerde sanayinin zayıflaması ile halk gittikçe fakirleşmiştir. Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığı vermesi beraberinde enflasyonun artmasına ve sermayenin azalmasına vesile olmuştur. Bu ekonomik olumsuzluklar, Osmanlı gerilemesinin baş aktörü olarak görülmüştür. Berkes'e göre reformlar, bu gidişatı durdurmak adına yapılmışsa da Osmanlı'da merkantilist ekonomik zihniyetin olmaması nedeniyle modernleşme çabaları isteneni verememiştir⁷⁵.

Ali Gevgilili, Osmanlı siyasal düzeninin Doğulu devlet anlayışının özelliklerini taşıması nedeniyle otoritenin temsili olan sultanın etrafında toplandığını belirtmektedir. Siyasal düzenin görevinin, tarıma dayalı sosyoekonomik düzenin devamını sağlamak olduğu gibi yeni fetihlerle elde edilen topraklar sayesinde önemli gelirler sağlamaktır. Gevgili'ye göre Viyana yenilgisi, sadece askerî alanda değil siyasal alanda da duraklamanın belirtisi olmuştur. Çünkü değişen savaş teknolojisiyle birlikte başka toplumlara hükmetme koşulları artık değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı

⁷²Jonathan Grant, "Osmanlı "Gerilemesini" Yeniden Düşünmek: Osmanlı'da Askerî Teknolojinin Yayılması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Çev. Salim Aydüz, Yıl 2011, S. 19-20, s. 59-60.

⁷³ Grant, a.g.m., s. 60.

⁷⁴ Grant, a.g.m., s. 75.

⁷⁵ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 18-19.

ordularının yeni topraklar elde edememesi, tüm siyasal yapının da dengelerinin bozulmasına neden olmuştur⁷⁶.

Osmanlı Devleti 18. ve 19. yüzyıl boyunca sürekli modernleşme çabalarında bulunmuştur. Devleti reformlar yapmaya iten sebepler, çağın gereksinim ve koşullarına göre değişmiştir. Osmanlı'nın gerileme sebeplerine farklı görüşler sunan çalışmalardan çıkarılacak sonuç kanaatimizce şudur: Osmanlı Devleti, sahip olduğu üstün medeniyet anlayışını 17. yüzyıl itibari ile fetihlerin durmasıyla kaybetmeye başlamıştır. Gücün simgesi sayılan fetih anlayışının yok olmasının sebebi, dönemin ileri gelenlerince ekonomik, siyasî ve toplumsal sorunların bileşeni olarak görülmüştür. Bu sorunların halli için teknik alanlar başta olmak üzere eğitim ve sosyal düzen bakımından gelişmiş Avrupa medeniyetinden faydalanmak kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla 1703 yılında tahta geçen III. Ahmed'in ıslahatları ile başlayan modernleşme süreci, Osmanlı'nın son dönemlerine değin artarak devam etmiştir. II. Meşrutiyet'te de devam eden modernleşme çabaları arasında Batı'ya eğitim amacıyla öğrenci gönderilmesi, devlet tarafından zamanla Batıyla en hızlı etkileşim kurmanın yollarından biri olarak görülmüştür. Bu öğrenciler, yurda döndüklerinde devletin siyasî yapılanmasında, eğitim politikalarının belirlenmesinde ve toplumun modern tarzda dönüşümünde etkili olmuşlardır.

III. Ahmet devrinin ilk dönemlerinde (1703-1718) devletin eski gücüne kavuşması amacıyla "Kanun-i Kadim" düsturuyla ıslahatlara girişilmiştir. Köklü değişikliklerin yapılmadığı bu ilk dönemde sadece askerî yenilikleri destekleyecek idarî, mali ve sosyal alanda ıslahatlar yapılmıştır. Bu dönemde Fransız-Osmanlı yakınlaşmasının ciddi oranda arttığı anlaşılmaktadır. Fransa, özellikle Rusya'ya karşı Osmanlı'yı desteklemeye bu dönemde başlamış ve Karadeniz ve Akdeniz ticaret yollarındaki üstünlüğün Osmanlı'da kalması yönünde çaba göstermiştir. Askerî ıslahatlar doğrultusunda Fransız subaylar tercih edilmiş ve bu etkileşim neticesinde Osmanlı, kültürel hayatında Fransız dilini konuşan aydınlar çoğalmıştır. Bu aydın tabaka ilerleyen süreçte modernleşmenin önemli savunucuları olacaktır⁷⁷. İkinci dönem ise 1718

⁷⁶ Ali Gevgilili, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1990, s. 21-22.

⁷⁷ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyeti'ne Giriş Gayretleri (1700-1839)", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. 6, S. 6, s. 177.

Pasarofça antlaşması ile başlayan ve *Lale Devri* olarak adlandırılan dönemdir. Lale Devri, etkileşim ve değişim açısından ilk adımların atıldığı dönemdir. Mustafa Ergün bu dönemde Batı'ya karşı toplumda var olan psikolojik duvarın yıkıldığını ve özellikle saray hayatında Fransız zevklerinin etkisinin arttığını belirtmiştir⁷⁸. Saray mensuplarının giyim, yaşayış ve süslenme bakımından Avrupa taklitçiliğinin bu dönemde başladığı ve Osmanlı kültürel hayatını etkileyecek olan matbaanın da bu dönemde faaliyete geçtiği görülmektedir. Modernleşme sürecinde matbaanın açılmasını, teknik açıdan olduğu kadar; devlet ricalinde ve toplum nezdinde Batılı eserlerin de okunmaya başlanmasıyla yenilikçi fikirlerin oluşması açısından da ele alınması önemli bir husustur.

Osmanlı Devleti'nin Lale Devri'nde başlayan Batı'yı tanıma veya etkileşim çabaları, savaşlarda alınan ağır yenilgiler neticesinde Batı'nın askerî üstünlüğünü kabul etme ve askerî teknolojiyi transfer etme anlayışına yönelmiştir. Ordunun kendi içinden yeni teknolojiyi getirecek kimselerin olmaması, yabancı uzmanlardan faydalanmayı ve modern kurumlar açılmasını zorunlu kılmaktaydı. Orduda ilk ciddi reform girişimi Pasarofça öncesinde 1716 yılında Fransız subayı olan Rocheford'a rapor hazırlatılarak yapılmıştı⁷⁹. Dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunulan "Bâb-ı Âli Hizmetinde Bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı" adlı raporda istihkâm subayı yetiştirmek üzere bir okul açılması öngörülmekteydi⁸⁰. Bu amaçla yukarıda da belirtildiği gibi İbrahim Müteferrika'nın önerileri doğrultusunda 300 askerle Haydarpaşa çayırında eğitime başlanmıştır⁸¹. Ordunun ihtiyaçları doğrultusunda, 1729 yılında Osmanlı'ya sığınan Comte de Bonneval öncülüğünde Üsküdar'da humbarahane açılmıştır. Bu dönemde eğitim amacıyla yurt dışına öğrenci gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷⁸ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 21.

⁷⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 28.

⁸⁰ Bu raporda ayrıca dünyada savaşların sadece güç, kuvvet ve moralle kazanılamayacağı belirtilmektedir. Avrupa'da teknolojinin silah sanayiine uygulanması ile savaşların sonuçlarının teknik üstünlükle belirlenmekte olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle teknolojinin transfer edilmesi gerektiği ve askerî talim ve terbiyesinin de teknoloji ile aynı doğrultuda geliştiği, Osmanlı'nın da bu gelişmelere biran evel ayak uydurması gerektiği belirtilmektedir. Tüm bunların gerçekleşebilmesi için de Avrupa'dan mühendis ve subayların getirilmesi ve talim, terbiyenin bunların tarafından yaptırılması önerilmiştir. Karagöz, a.g.m., s. 179-180.

⁸¹ Bakınız Dipnot 66.

I.Mahmud döneminde (1730-1754) de askerî ıslahatlara devam edilmiştir. I.Mahmud'a askerî ıslahatlar noktasında rapor sunan isim, Osmanlı tarihinde Humbaracı Ahmet Paşa adıyla bilinen Fransız topçu subayı Comte De Bonneval'dir. Bonneval, 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasına kadarki süreçte gerçekleştirilen askerî ıslahatların fikir babalığını yapan kişidir. Boneval'in çabaları ile ilk olarak 1734 yılında Üsküdar'da Hendesehane açılmış ve burada Fransa'dan getirilen 22 topçu görev almıştır⁸². Ayrıca top dökümhanesi, baruthane ve tüfek fabrikaları da açılan önemli kurumlar arasındadır. Bu fabrikaların, Osmanlı'nın Avrupa teknolojisini transfer etme aşamasından; teknolojinin üretilmesi aşamasına geçildiğini göstermesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır⁸³.

Bu dönem içinde (1731-1732) devlet tarafından Avrupa'ya eğitim maksadıyla gönderilen ilk kişinin (ismi bilinmiyor) saraydan seçildiği ve kendisinin müzik eğitimi aldıktan sonra müzik hocası olarak görevlendirildiği belirtilmektedir⁸⁴. Bu kişinin gizlice Avrupa'ya eğitime gönderilmesinin sebebi olarak dönemin devlet adamlarının ve ulemanın bu fikre karşı çıkacakları düşüncesi olabilir. Bu kişi hakkında detaylı bilgilere ulaşamamıştır. Bu girişimin, münferid olup sistemli bir projenin ürünü olmadığı ortadadır. III. Selim döneminde devlet amacıyla küçük çapta gönderim olsa da Avrupa'ya düzenli olarak öğrenci gönderilmeye II. Mahmud döneminde başlanmıştır.

I.Mahmud'tan sonra padişah olan III. Osman'ın üç yıl süren padişahlığında Batılılaşma girişimleri durma noktasına gelmiş ve kendisinin çeşitli sebeplerle tahttan indirilmesinden sonra yerine III. Mustafa geçmiştir. III. Mustafa, Avrupa'daki gelişmeleri yakından izleyen ve yenilikçi bir kişiliğe sahip bir padişaktır. Kendisinin astronomiye meraklı olması sebebiyle Prusya'ya, Elçi Ahmet Resmî Efendi gönderilmiş⁸⁵ ve devlet tarafından dönemin Prusya kralı II. Frederik'ten astronomi alanında uzman kişiler istenmiştir. Elçi Ahmet Resmî Efendi, Prusya dönüşünde daimî ordu kurulmasının, güçlü bir ekonomik sermayenin ve devlet adamlarının tarih okumasının önemini anlatan bir raporu III. Mustafa'ya sunmuştur. Raporda yer alan öneriler doğrultusunda III. Mustafa, modern usulde topların dökülmesine, topçu

⁸² Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 29.

⁸³ Karagöz, a.g.m., s. 183.

⁸⁴ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yayınları, Ankara, 1964, s. 129.

⁸⁵ Karagöz, a.g.m., s. 183.

sınıfının oluşturulmasına ve Avrupa kaynaklı tıp ve astronomi ile ilgili eserlerin Türkçeye çevrilmesine yönelik ıslahatlar yapılmasına önyak olmuştur⁸⁶.

III. Mustafa döneminin en yenilikçi iki ismi Sadrazam Koca Ragıp Paşa ve Fransız Baron de Tot'tur. Osmanlı'nın Çeşme'de Rus donanması karşısında ağır bir yenilgi almasından sonra Baron de Tot'un önerisiyle Avrupaî tarzda ilk mühendishanenin temeli sayılan "Mühendishane-i Bahr-i Hümayun" 1773 yılında açılmıştır. Bu okul ile donanmanın ihtiyacı olan deniz subayı ve mühendisleri yetiştirilmesi amaçlanmıştır⁸⁷. Tekeli ve İlkin Baron de Tot'un hatıratına dayanarak bu okulun 1759 yılında III. Mustafa döneminde açılan hendesehaneden dönüştürüldüğü bilgisini vermektedir⁸⁸.

I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) çağdaşlaşma taraftarı olan Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın ıslahatlarda önemli yararları olmuştur. Halil Hamit Paşa, ordunun sadece bir kısmının değil tamamen modernleşmesini savunmuştur. Bu doğrultuda sürat topçularının sayısı 300'den 2000'e çıkartılmış, Fransız teknisyenlerin desteğiyle hendesehaneler genişletilmiş ve sınırdaki kaleler Fransız modeller örnek alınarak güçlendirilmiştir. Halil Hamit Paşa, disiplinsiz olan ve Avrupaî tarzda eğitimi kabul etmeyen yeniçerileri ordudan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Donanmanın modernizasyonunda Cezayirli Hasan Paşa'dan istifade edilmiş, Fransız ve İngiliz gemileri model alınarak modern gemiler yapılmıştır. Ayrıca donanma erleri Ege ve Doğu Karadeniz tersanelerinde düzenli eğitime tâbi tutulmuşlardır⁸⁹. Tulon Tersanesi mühendislerinden Le Roy'un başkanlığındaki teknik ekiple birlikte dökümhane ve tophane yapımında Osmanlı ciddi olarak ilk defa dış desteği Fransa'dan almıştır. Dönemin yenilikçi sadrazamı olarak görülen Halil Hamid Paşa tarafından, 1784 yılında Comte de Choiseul-Gouffier'in İstanbul'a gelmesiyle "Mühendishane-i Bahr-i Hümayun" yeniden düzenlenerek daha modern bir görünüm almıştır. Ayrıca Fransız elçisi C. Gouffier ile Fransa'ya 30 öğrencinin gönderilmesi hakkında anlaşma yapılmıştır⁹⁰.

⁸⁶ Karagöz, a.g.m., s. 184.

⁸⁷ Koçer, a.g.e., s. 25.

⁸⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 29.

⁸⁹ Karagöz, a.g.m., s. 185.

⁹⁰ Unat, a.g.e., s. 129; Koçer, a.g.e., s. 26; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 30.

I. Abdülhamid devrinde, modernleşme fikri önceki dönemlere nazaran daha da yayılmış ve birçok devlet adamı, komutan ve elçi, modernleşme konusunda padişaha projeler sunmuşlardır. Avrupalı elçiler arasından özellikle Fransız elçilerden gelen modernleşme tekliflerine daha çok önem verilmiştir⁹¹. Artan Avrupalılaşıma çabaları, küçük de olsa etkilerini yurt dışı eğitimde göstermeye başlamıştır. 1776 yılında gizlice Paris'e dil eğitimi için gönderilen İshak Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nde eğitim amacıyla gönderilen ikinci kişinin olduğu ve kendisinin Fransızca öğrenerek divanda görev yapan Fenerli tercümanların yerine geçmesi amacıyla gönderildiği belirtilmektedir⁹². Halil Hamit Paşa'nın 1784'te, Fransız Büyükelçisi Choiseul-Gouffier aracılığıyla 30 öğrenciyi eğitime göndermek istemesinden yukarıda bahsetmiştik. Mustafa Gençoğlu bu girişimin, Osmanlı'da sistemli olarak öğrenci göndermenin ilk adımı olduğunu belirtmektedir. İkinci adımın ise Ebubekir Râtıp Efendi'nin, Reisülküttap iken Fransa Elçisi Raimond Verninac (1762-1882) vasıtasıyla Osmanlı tebaasından 9-10 yaşlarındaki çocuklar için Paris'te bir okul kurma düşüncesidir fakat Fransızların Mısır'ı işgali ve elçinin görevinin kısa sürmesi bu adımın gerçekleşmemesine sebep olduğu belirtilmektedir⁹³. I. Abdülhamid döneminde gizlice Fransa'ya dil eğitimi için gönderilen İshak Bey, eğitimi tamamlamasının ardından çok önemli diplomatik ve bürokratik görevler üstlenmiştir. Karagöz, İshak Bey'le birlikte üç kişinin daha eğitime gönderildiği bilgisini vermektedir. İncelemelerimiz neticesinde bu üç kişi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

III. Selim dönemi (1789-1807), kapsamlı ıslahatların yapıldığı bir dönemdir. Islahatlar sadece askerlik alanında değil; idarî, siyasî, malî ve özellikle diplomasi alanında da ciddi olarak ele alındığı görülmektedir. Lale Devri'ne son veren Patrona Halil İsyanı (1730), Batı taklitçiliğine yönelik bir reaksiyon olsa da, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd reformları ile Avrupa merkez alınarak yenileşme çabaları devam etmiştir. III. Selim'in önceki dönemlerin başarısızlıklarının yaşanmaması adına devrin komutan ve ileri gelenlerinden ıslahatlar hakkında 22 layiha aldığı belirtilmektedir⁹⁴. Bu layihalarda

⁹¹ Karagöz, a.g.m., s. 186.

⁹² Koçer, İshak Efendi'nin 1824 yılında Divan Tercümanlığına atandığını, kendisinin Fransızca'dan başka Fransıza, Arapça, İbranice ve Latince bilmesi nedeniyle diplomatik ilişkilerde çok yararlılık gösterdiğini belirtmiştir. İshak Efendi ayrıca Mühendishane-i Berrî Hümâyün'un baş hocalığını da yapmıştır. Bkz. Koçer, **a.g.e.**, s. 31-32. Ayrıca bkz. Unat, **a.g.e.**, s. 129.

⁹³ Gençoğlu, a.g.t., s. 19.

⁹⁴ Karagöz, a.g.m., s. 188.

ekseriyetle ordunun ıslahı konusunda tavsiyeler yer almıştır. Devlet erkânı ve ileri gelenlerden alınan layihalar, bu dönemde modernleşmeye önem veren sınıfın çoğaldığını göstermesi açısından önemlidir. 1794 yılında Levent Çiftliği'nde oluşturulan Nizam-ı Cedid Ordusu ile Osmanlı Devleti'nin büyük askerî reformlar gerçekleştirmesinin de ilk nüveleri atılmış oldu⁹⁵. Avrupa'dan getirilen subaylarla yeni usulde eğitim verilmesi, modern silah ve mühimmatların alınması, yeni kışlaların ve mühendis yetiştirecek okulların açılması, Nizâm-ı Cedîd reformları sayesinde daha da kolaylaşmıştır. 1795 yılında ise Ebubekir Ratip Efendi'nin *Avusturya Sefaretnamesi*'nin etkisiyle Mühendishane-i Berr-i Hümâyün açılmıştır. Ordunun sağlık ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla da 1799 yılında "Levent Çiftliği Hastahanesi" kurulmuştur. Bu hastane, Osmanlı'nın ilk çağdaş sağlık kurumu olarak nitelendirilmektedir⁹⁶. III. Selim'in bu cesur girişimleri, Nizam-ı Cedid Ordusu'na karşı çıkan Kabakçı Mustafa Paşa isyanı ile ortadan kaldırılmış ve III. Selim 1808 yılında öldürülmüştür.

II. Mahmud dönemi (1808-1839) Batılılaşma çabaları, önceki ıslahat girişimlerinden farklı bir boyut sergilemiştir. Daha önce Batı bilim ve teknolojisi bir nebze transfer edilmiş ve Avrupa'dan getirilen askerî uzmanlarca ordunun daha disiplinli olması, modern savaş tekniklerinin kavranması ve askerlerin modern silahlar ile eğitim almaları yönünde önemli adımlar atılmıştı. II. Mahmud, daha somut ve radikal adımlar atarak Batı müesseselerini de örnek alarak modern okullar açmıştır. Bu döneme değin modernleşmeyi savunan birçok önemli devlet adamı yetişmiş ve bunların II. Mahmud'a radikal değişimler konusunda destek oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişiler arasında: Mustafa Reşit Paşa, Pertev Paşa, Akif Paşa, Halil Rıfat Paşa, Sait Mehmet Paşa, Reşit Mehmet Paşa, Mehmet Emin Rauf Paşa gibi isimler yer almaktadır. Bu isimler sayesinde o dönem için radikal değişiklikler yapılabilmisti⁹⁷. Oliver Bouquet, bu isimlerden Mustafa Reşid Paşa'yı en üst kategoride görmekte ve kendisinin "*modernleşmenin öncüsü*", "*Tanzimat'ın önde gelen siması*" ve "*büyük reformcu*"

⁹⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY Yayınları, 16. Baskı, İstanbul 2002, s. 96-97.

⁹⁶ III. Selim, kara ordusunun yanı sıra donanma için de Haliç Tersanesi'nde Tıp Okulu açmıştır. Bu okulun esas amacı, ciddi ve yasal olmayan eğitimden geçen hekimlerin gemilerde yer almasını engellemektir. Levent Çiftliği, yapılan her yeniliğe sürekli engel oluşturan yeniçeriler tarafından 1808 yılında yakılmıştır. III. Selim'in tahttan indirilmesiyle tıp reformlarında aksama olmuş ve istenen başarı sağlanamamıştır. Bu başarıyı, 1826 yılında yeniçerileri Yeniçeri Ocağı'nı lağv ederek Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni orduyu kurmuş olan II. Mahmud sağlayacaktır. Bkz. Yıldırım Yavuz, "Batılılaşma Dönemi'nde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. VIII, S. II, Ankara 1988, s. 124.

⁹⁷ Karagöz, a.g.m., s. 193.

olarak görülmesinin şahsındaki yeteneklerden kaynaklandığını savunmaktadır⁹⁸. Mustafa Reşit Paşa'nın, kendisi gibi reformlara önem veren Mehmet Emin Ali ve Mehmed Fuat Paşaların yetişmesinde de önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Ahmet Cevdet ve Mithat Paşalar da Mustafa Reşit Paşa'dan etkilenen önemli paşalar arasındadır. Londra sefirliği yapan Kostaki Musurus Paşa, Reşit Paşa'nın himayesinde yetişmiş önemli paşalardan birisidir. Bouquet, dönemin devlet erkânının, Reşit Paşa'nın vefatının ardından onun hakkında "Osmanlı'nın gelmiş geçmiş en iyi devlet adamlarından biri" olarak söz ettiklerini belirtmektedir⁹⁹.

Modernleşme çabalarının önündeki en büyük engellerden biri olan Yeniçeri Ocağı, 1826 yılında II. Mahmud tarafından kaldırılarak yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adında yeni bir ordu teşkil edilmiştir. Bu ordunun eğitimi için başlangıçta Fransız uzmanlar tercih edilmiştir fakat Osmanlı donanmasının, 1827 yılında Yunan isyanına destek veren İngiliz-Fransız ve Rus gemilerince yakılması, II. Mahmud'un bu devletlere olan güvenini yıkmıştır. Bu durum, Prusya ile Osmanlı arasında askerî ilişkilerin başlamasına vesile olmuş ve III. Selim döneminde de Prusya'dan askerî uzmanlar getirtilerek yeni ordunun eğitiminde çalıştırılmışlardır. Dönemin Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm ile yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı'ya 1835 yılında askerî eğitim vermek üzere Yüzbaşı Helmuth von Moltke ve Friedrich Wilhelm Rembert von Berg isiminde iki subay göndermiştir. Ayrıca Osmanlı talebelerinin Avrupa'da eğitim görmeleri talebi de Prusya tarafından kabul edilmiştir. Zamanla ordunun ihtiyaç duyduğu veterinerler için açılmış olan ilk Baytar Mektebi'nde yine Prusya'dan gelen veteriner hekim Godlewsky isimli bir subaydan istifade edilmiştir¹⁰⁰.

Ordunun ihtiyacı olan subayların yetiştirilmesi için 1834 yılında Mekteb-i Harbiye ve doktor ihtiyacı için de Şehzadebaşı'nda yer alan Tulumbacıbaşı Konağı'nda 14 Mart 1827 (15 Şaban 1242) yılında "Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Ma'mure" okulu

⁹⁸ Mustafa Reşit Paşa, otuzlu yaşlarında Hariciye Nazırlığı makamına yükselmiş, Rûûs Kalemünde yetişmiş ve şairliği ile II. Mahmud'un dikkatini çekmiş önemli bir isimdir. Şairliğinin yanında Yunanistan'da gösterdiği askerî başarı ile iyi bir asker olduğunu da göstermiş ve 1836 yılında Paris sefirliğine atanmıştır. Bkz. Bouquet, **a.g.e.**, s. 26.

⁹⁹ Bouquet, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹⁰⁰ Kemal Turan, **Türk Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000, s. 136-137.

açılmıştır¹⁰¹. Bu okullar haricinde Mızıka-i Hümâyun, Mekteb-i Maarif-i Edebiye, Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mühendishaneler de açılmıştır. Bu müesseseler sayesinde klasik eğitim anlayışından ziyade modern eğitim anlayışında eğitim verilmiş ve laik eğitim sisteminin oluşmasına katkı sağlanmıştır. Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Ma'mure, Avrupa'da eğitim almış Doktor Mustafa Behçet Efendi'nin öncülüğünde açılmıştır¹⁰². Sivil halkın sağlık ihtiyaçlarından ziyade ordunun hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan bu okul, Mustafa Behçet Efendi'nin çalışmalarıyla modern tıp tarihimizin başlangıcı olarak kabul edilmekle birlikte, III. Selim zamanında başlatılan fakat kendisinin tahttan indirilmesiyle yarıda kalan modern bir askerî tıp okulu açma teşebbüsünün devamı niteliğinde olduğu belirtilmektedir.¹⁰³ Okulun açıldığı yıl, Kasımpaşa Deniz Hastanesi de açılmıştır.

Osmanlı toplumunun önemine geç vardığı Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulamasının, Rusya ve Japonya tarafından çok önceleri başlatıldığını ve bu uygulamaya devlet yöneticilerinin destek vermesiyle bu ülkelerin, yurt dışı eğitimden önemli başarılar elde ettiklerini yukarıdaki bölümlerde değinmiştik. Osmanlı da ise özellikle ulema sınıfı ve medreselerin bu konudaki muhalefeti, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar etkisini ciddi olarak hissettirmiştir. Bunun bir örneğini II. Mahmud'un 1830 yılında Askerî Tıbbiye ve Enderun'dan seçilen 150 öğrenciyi, var olan muhalefet nedeniyle yurt dışı eğitime göndermemesinde görebiliriz¹⁰⁴. II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı 1826 yılında kaldırmasında gösterdiği iradeyi, Avrupa'ya gönderilecek 150 öğrenci için neden gösteremediği noktasında, padişahın Avrupa kültürünün küçük yaştaki bu öğrencileri İslam kültüründen uzaklaştıracağı yönündeki söylemlerden ve bu konuda gelecek sert muhalefetle karşılaşmak istememesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ayrıca halk nezdinde yurt dışı eğitimin öneminin henüz tam olgunlaşmamış olması da padişahın fikrinin değişmesine sebebiyet veren diğer faktörlerden birisi olarak gösterilebilir. Gençoğlu, II. Mahmud döneminde Mekteb-i Harbiye ve Mühendishâne-i Berr-i

¹⁰¹ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 340.

¹⁰² Esin Kâhya, "Osmanlı İmparatorluğunda Deneysel Fizyolojinin Kuruluşu". **OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S.1, Yayın Tarihi 1991, s. 128. Ayrıca bkz. Ergin, **a.g.e.**, s. 340.

¹⁰³ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM**, S. 15, Yayın Tarihi: 2004, s. 189.

¹⁰⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 16. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010, s. 152. Ayrıca bkz. Koçer, **a.g.e.**, s. 39.

Hümayun ve Mekteb-i Bahriye'nin toplamda 30 mezun verdiğini bu nedenle 150 öğrencinin topluca gönderildiğine dair kesin bir hükümde bulunulamayacağına ve bu dönemde, incelemeleri sonucunda toplamda 89 kişinin gönderildiğine dair bilgi vermektedir¹⁰⁵.

II. Mahmud döneminde bu olumsuzluklara rağmen yenileşme hareketlerine büyük önem verilmiş, küçük gruplar halinde ve farklı branşlardan Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir. II. Mahmud, devletin tüm kadrolarında yaşanacak olan reformların alt yapısını oluşturmak amacıyla kalifiye insan gücünün önemini anlamış ve Avrupa tarzı eğitim veren askerî okullar açarak bunu gerçekleştirmek istemiştir. Açılan bu modern okullar, ordunun ihtiyaçlarının giderilmesini sağlarken bir yandan da diğer reformların önünü açmıştır. Reformların savunucuları olarak görülmek istenen bürokrat ve memur sınıfı ihtiyacı için de Batı'dan birçok eğitmen getirtilmiştir. Reformların hızlıca gerçekleştirilebilmesi için bu yöntemle birlikte Osmanlı Devleti, yurt dışına öğrenci göndermeyi sistemli bir şekilde uygulamak zorundaydı. Bu noktada Serasker Hüsrev Paşa, cesurca bir girişimde bulunmuş ve masraflarını bizzat karşılayarak 1830 yılında 5 Osmanlı talebesinin Paris'e gönderilmesini sağlayarak, bu uygulamanın sistemli hale gelmesinde büyük emeği olmuştur. Gönderilen 5 kişinin isimleri Ethem, Hüseyin, Ahmet, Abdülatif ve Mehmed Reşid efendilerdir¹⁰⁶. Öğrencilerden Ethem Bey, Sultan II. Abdülhamid döneminde sadrazam olmuştur. Hüseyin Bey, Fransa'da topçuluk eğitimi görmüş ve Ferikliğe kadar yükselmiştir. Ahmed Bey Bahriye Mektebi'nde eğitim görmüş, Abdülatif Efendi Harbiye Miralayı olmuştur. Mehmed Reşid Efendi ise Tophane-i Amire Ferikliği yapmıştır¹⁰⁷. Gönderilen ilk öğrencilerin toplumsal profillerinin incelmesini yapan Erdoğan, bunlardan 4'ünün kölelikten geldiğine dair güçlü delillerin olduğunu ileri sürmektedir. Edhem Efendi'nin Sakız Adası Rumlarından olduğu ve adadaki bir isyan esnasında İstanbul'a getirildiği bilgisi verilmektedir. Edhem Paşa, Serasker Hüsrev Paşa tarafından satın alındıktan sonra onun konağında eğitim almıştır. Öğrencilerden Hüseyin, Ahmed ve Abdülatif efendiler de Hüsrev Efendi'nin

¹⁰⁵ Gençoğlu, a.g.t., s. 21.

¹⁰⁶ Bu öğrencilerden Mehmed Reşid, Ahmed ve Edhem efendilerin daha sonra devlet bursu aldığı belirtilmektedir. Bkz. Aynur Erdoğan, "Tanzimat Dönemi'nde Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S. 20, 2010, s. 125.

¹⁰⁷ Aynur Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 25. Ayrıca bkz. Gençoğlu, a.g.t., s. 22.

konağında eğitim gören öğrenciler arasında olduğu belirtilmektedir¹⁰⁸. Gençoğlu ise Edhem Paşa'nın Serasker Hüsrev Paşa'nın evlatlığı olduğunu belirtmektedir¹⁰⁹.

Hamiyet Sezer, 1830-1839 yılları arasında toplamda 36 öğrencinin askerî eğitim görmeleri için Avrupa'ya gönderildiği bilgisini vermektedir. 1834-1835 yıllarında İngiltere'ye gönderilen grup içerisinde subay olan iki kişi Bekir ve Emin Beyler ile 10 öğrencinin, (İbrahim, Derviş, Enis, Yusuf, Süleyman, Mahmut, Tahir, Arif, Ahmet ve Halil) yer aldığını belirtmektedir. Bunlardan Bekir, İbrahim ve Derviş beylerin önemli isimler olduğu belirtilmektedir. İstihkâm Kaymakamlığına kadar yükselen Bekir Bey, Mühendishane hocalığı yapan Hacı Ömer Efendi'nin oğluydu. Kendisi 1846 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümâyün nazırlığına (müdürlüğü) getirilmiştir. İbrahim Efendi ise ünlü asker ressamlardan Ferik İbrahim Paşa'dır¹¹⁰. Derviş Bey olarak belirtilen kişi de Kimyager Derviş Paşa'dır. Kendisi Londra ve Paris'teki eğitimlerini müteakiben Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki madenleri gezerek, yanında modern alet ve kitapları da beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitime gönderilen Hatice Suat Derviş (Hatice Saadet Baraner)'in ve İsmail Derviş Efendi'nin babası olan Kimyager Derviş Paşa 1853 yılında Harbiye Mektebi Nazırlığı'na kadar yükselmiştir. Ayrıca Ankara Valiliği, Maarif-i Umumiye üyeliği ve Darülfünun Nazırlığı görevlerinde de bulunmuştur¹¹¹. Diğer öğrenciler de yurda döndükten sonra önemli askerî görevlerde bulunmuş ve üst rütbeler almışlardır.

II. Mahmud döneminde, Serasker Hüsrev Paşa'nın masraflarını karşılayarak 1830 yılında Paris'e gönderdiği 5 öğrenci, günümüze kadar devam eden bu uygulamanın ilk örnekleri olmaları nedeniyle önem arz etmektedir¹¹². II. Mahmud döneminde Avrupa'ya gönderilen kişilerin büyük bir çoğunluğunun Fransa'da eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. İkinci sırada ise Almanya (Prusya) ve üçüncü sırada İngiltere gelmektedir. Eğitim alınan

¹⁰⁸ Erdoğan, **Tanzimat Dönemi'nde Yurt Dışına...** s. 141-142.

¹⁰⁹ Gençoğlu, a.g.f., s. 22.

¹¹⁰ Hamiyet Sezer, "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler" **Osmanlı Dünyası'nda Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi**, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, Tebliğler İstanbul 2001, s. 690.

¹¹¹ Sezer, a.g.m., s. 691.

¹¹² Adnan Şişman, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1826'da Paris'e yolladığı öğrencilerin Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya gönderilen ilk öğrenciler olduğunu, bunların *Ecole égyptienne*'de eğitim gördüğünü belirtmektedir. Hüsrev Paşa'nın gönderdikleri öğrencilerin ise 1830'da Paris'e yollandığını, 1839 yılına kadar toplamda 37 kişinin askerî amaçla Fransa'ya eğitime gönderildiğini belirtmektedir. Bkz. Adnan Şişman, "IX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Avusturya'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri Hakkında", **Afyon Kocatepe Üniversitesi**, S. 1, Yıl 1998, s. 11.

dallara baktığımızda bilim ve sanat başta olmak üzere meslekî ve zanaat dallarında birçok öğrencinin Avrupa'da eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Öğrenciler, başarılı bir şekilde eğitimlerini tamamladıktan sonra yurda dönüp üst düzey görevlere yükseldikleri anlaşılmaktadır.

Tanzimat Devri, Türk modernleşme sürecinde çok önemli gelişmeler olduğu bir dönemdir. Bu dönem, modernleşmenin beklenen ve beklenmeyen etkilerinin görüldüğü ve güçlü ya da güçsüz yönlerinin ortaya konulduğu bir dönem olmasıyla da önemlidir. Dönemin padişah ve devlet erkânı, devletin eski gücüne kavuşması için gerekli zihinsel yapının oluşmasını beklemeden, Avrupa modernleşmesini aktarmaya çalışmışlardır. Bu dönemde de akla gelen ilk çözüm yolu, ordunun Batılı tarzda modernize edilmesi yönündedir. Modern bilgiyi aktarmak için ilk etapta yabancı uzmanlar istihdam edilerek beklenen değişim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu girişim, Osmanlı'nın elindeki mevcut askerî kadroların modern teknolojik bilgi bakımından hâlâ çok yetersiz olduğunu ortaya koymakla birlikte, bazı gelenekçi grupların değişime hazır olmadıklarını ve Batılılara ön yargılı olduklarını da ortaya çıkarmıştır. Batılı uzmanların getirilmesi her dönemde halk ve devlet arasında bir gerilimin yaşanmasına sebep olmuştur. Devletin her kurumunda eski ve yeni eğitim gören öğrenciler arasında fikir çatışmaları yaşandığı bir gerçektir. Gerek Padişahlar gerekse devlet adamları, tercihlerini hep yeniden yana yaparak modern müesseseler açmaya devam etmiş ve Avrupa'ya öğrenciler göndererek Batılılaşmaya yönelik tavır sergilemişlerdir. Batı teknolojisinin aktarılmasında kuşkusuz Osmanlı ordusu, öncü bir role sahipti. Modern askerî okulların ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin açılmasıyla, reform hareketlerini savunan entelektüel bir neslin ilk örnekleri de bu sayede çoğalmaya başlamıştır. Bu neslin zamanla devletin üst kademelerinde görev alması, toplumda Batı'ya karşı var olan olumsuz algının değişmesini de etkileyecektir.

Modernleşme hamleleri, zamanla iktisadî reformların yapılmasına da salık vermiştir. Ordunun değişimiyle birlikte ihtiyaçlar da değişmiş ve yeni fabrikalar açılmaya başlanmıştır. Bu fabrikalar, Avrupa'daki ağır sanayi üreten fabrikalara nazaran küçük çaptaki üretim atölyeleri niteliğindedir. Modern tarım ve sanayi hamleleri ile bu açık kapatılmak istenmişse de bu alanda yetişmiş mühendis ve diğer kalifiye eleman azlığı da ortadaydı. Bu doğrultuda önceleri sadece askerî eğitim amacıyla öğrenci

gönderilirken; ziraat, sanayi ve madencilik gibi alanlarda da öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Yurt dışı eğitimi, zamanla ekonomik kalkınma projelerinin gerçekleştirilmesi için de en çok tercih edilen adımlardan biri olmuştur.

Modernleşme, köklü bir bürokratik anlayışa sahip olan Osmanlı devlet yapısında da kendini göstermiştir. Avrupa ile yakından kurulan ilişkiler, zamanla geleneksel tarzda yetişen ve dil bilmeyen bürokratların modasının geçmesine neden olmuştur. Terfi etmenin yolu artık Avrupa dillerini bilmekten ve bu alanda eğitim görmekten geçiyordu. Dolayısıyla modern devlet adamı yetiştirmek için modern okullar açılması zorunlu hale gelmiştir. 1840 yılında açılmış Mekteb-i Maarif-i Adliye ve 1856 yılında yeniden düzenlenen Tercüme Bürosu bu doğrultuda atılan önemli adımlar arasındadır¹¹³. Devlet kadrolarının ihtiyaç duyduğu yeni memur tipi için 1844 yılında Avrupa'ya gönderilen ilk kişinin Dâhiliye Kalemî'nden Necip Efendi olduğu, ikincilerin ise 1849 yılında Tercüme Odası'ndan gönderilen Rıza Efendi ile ünlü şair ve yazar Şinasi olduğu belirtilmektedir¹¹⁴.

Abdülmecid dönemi (1839-1861), modernleşme tarihimizde askerî, siyasî ve hukukî alanda olduğu gibi eğitim açısından da önemli düzenlemelerin olduğu bir dönemdir. 1839 yılında ilan edilmiş olan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, Osmanlı tebaasının anayasal anlamda kişi hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından korunma altına alınmasını sağlayan ilk belge olmasıyla ve de padişah dâhil tüm üst düzey devlet erkânının fermanın getirdiği bu kurallara sadık kalacaklarına dair yemin etmeleri şartını getirmesiyle, Osmanlı modernleşme sürecinde dönüm noktası sayılabilir. Bu fermanla Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya bakışının değiştirilmesi ve bürokrasideki keyfiliklere son verilmesi de amaçlanmıştır. Dönemin en önemli bürokratlarından biri Bâb-ı Âli'de yetişmiş ve 1841 yılında Londra'ya sefir olarak atanmış olan Mehmet Emin Âli Paşa'dır. Kendisi 1846 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın yerine Hariciye Nazırlığı'na getirilmiştir. Âli Paşa, Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın baş mimarlarından ve 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nı kaleme alanlardandır¹¹⁵. Diğer önemli bürokrat ise Mehmet Fuad Paşa'dır. Kendisi tıp eğitiminin ardından Babı Ali-i Tercüme Odası'nda çalışmış ayrıca Londra sefaretinde tercüman olarak çalıştıktan sonra Hariciye Nazırlığı

¹¹³ Erdoğan, a.g.t., s. 43.

¹¹⁴ Gönderilen diğer devlet memurlarının isimleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Erdoğan, a.g.t., s. 44.

¹¹⁵ Bouquet, a.g.e., s. 27.

görevine kadar yükselmiştir. Bouquet, bu iki ismin Mustafa Reşit Paşa'nın hamurunda yoğrulduklarını ve hayatlarını Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın hayata geçirilmesi için harcayan cesur, azimli ve üstün yetenekli paşalar olduklarını belirtmektedir¹¹⁶.

Bu dönemde eğitim sisteminin modernleşmesi ve devlet-eğitim ilişkisinin daha sıkı kurulması adına en önemli girişim olarak 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın kurulmasını gösterebiliriz. Bu meclisin, eğitimin ilk, orta ve yüksekokul gibi kademelere ayrılmasında, sıbyan ve rüştiye okullarının ıslahında ve de Darülfünun açılmasında önemli görevler ifa ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca üniversitede okutulacak kitaplar için Encümen-i Daniş (Bilim Akademisi) isimli bir kurumun açılması da bu meclis sayesinde olmuştur. Eğitimdeki teşkilatlanmanın zamanla artması üzerine Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Eğitim alanındaki diğer önemli gelişme de önceden Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti adıyla faaliyet gösteren kurumun adı Mekâtib-i Umumiye Nezâreti olarak değiştirilmesidir. Koçer'e göre maarif teşkilatımızın çekirdeği bu şekilde meydana gelmiştir¹¹⁷.

Abdülmecid döneminde Tıbhane-i Amire 1840 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Bunlardan İsmail Paşa, Cerrahlık diplomasını aldıktan sonra kendi imkânı ile Paris'e giderek alanında ihtisas yapmıştır. İsmail Paşa yurda döndükten sonra Tıp Akademisi üyeliğine alınmış ve 1847 yılında paşa olarak padişahın başhekimliğine kadar yükselmiştir¹¹⁸. 1854 yılında Mekteb-i Tıbbiye'nin müdürlüğüne atanan İsmail Paşa'nın, tıp tahsili amacıyla Avrupa'ya giden ilk öğrenci olduğu belirtilmektedir¹¹⁹. Ergin, 1847 (1263) yılında Tıbhane-i Amire'nin modern bir eğitim anlayışına sahip olduğunu göstermek amacıyla devletin 4 öğrenciyi Viyana'ya gönderdiğini, bu öğrencilerin 2 yıl süren eğitimden sonra başarılı bir şekilde yurda döndüklerini belirtmektedir¹²⁰. Osmanlı devletinin, milliyet ve din ayrımı yapmaksızın tebaasının çeşitli unsurlarından Avrupa'ya öğrenci gönderdiği anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra oluşan eşitlikçi anlayış gereği Müslüman öğrencilerle birlikte gayrimüslim öğrencilere de imkân tanınmıştır. 1840 yılında gönderilen 11 öğrencinin 9'unu tıp eğitimine gönderilen gayrimüslim öğrenciler oluşturmuştur. Bu öğrencilerle

¹¹⁶ Bouquet **a.g.e.**, s. 27.

¹¹⁷ Koçer, **a.g.e.**, s. 51-53.

¹¹⁸ Berkes, **a.g.e.**, s. 234.

¹¹⁹ Ergin, **a.g.e.**, s. 347.

¹²⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 347.

birlikte Islahat Fermanı'na kadarki 17 yıllık süreçte toplamda 17 gayrimüslim öğrencinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Ermeni asıllı Osmanlı öğrencileri, Mustafa Reşid Paşa'nın sarrafı Mıgırđıç Amira Cezayirliođlu tarafından 1852 yılında Paris'e eğitime gönderilmişlerdi. Bunlardan üçü farklı sebeplerle eğitimi bırakmıştır. Kalanlardan biri *Ecole Centrale des Arts et Manufactures*, diğeri *Ecole Supérieur du Commerce* ve bir diğeri de *Académie Impériale de Medicine*'de eğitim görmüşlerdir. 1855'te gönderilen bir öğrenci de *Faculté de Droit*'da (Hukuk Fakültesi) eğitim görmüştür¹²¹.

1856 yılında da Müslüman, Ermeni, Rum ve Katolik dört Osmanlı tebaası tıp tahsili için Avrupa'ya gönderilmişlerdi. Bu öğrenciler, eğitimlerini başarıyla tamamladıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye'de hocalık yapmışlardır. Yaptıkları ıslahatlar ve ekledikleri yeni dersler ile Osmanlı'da bilimsel tıbbın gelişmesine katkı sağlamışlardır. Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan bu öğrenciler aynı zamanda Osmanlı eğitim, bilim ve siyasî hayatında entelektüel konumda olmuşlar ve bu doğrultuda öğrenciler yetiştirmişlerdir.

1840 yılından itibaren gerek Harbiye Mektebi'nden gerekse diğer kurumlardan mezun bazı öğrenciler, eğitimlerini ilerletmeleri ve deneyim kazanmaları için Avrupa'nın Paris, Viyana ve Londra gibi şehirlerine gönderilmişlerdi. Zamanla öğrenci sayılarının artmasıyla teftişin sağlanması ve öğrencilerin kendi kültürlerinden kopmamaları için dönemin Paris elçisi Cemil Paşa tarafından Paris'te okul açılması fikrine hükümetçe destek verilmiştir. 1856 yılında Darülfünun'un öğretmen ihtiyacı ve Paris'teki öğrencilere Türkçe öğretmek için 2 kişi Avrupa'ya gönderilmiştir¹²². Dolayısıyla buradaki öğrenciler için 1857 yılında *Mekteb-i Osmanî* adındaki okul faaliyete geçmiştir. Ergin, okulun 1859 yılında faaliyete geçtiğini fakat bazı çalışmalarda okulun kayıtlarının 1855 yılına kadar gittiğini de belirtmektedir¹²³. Bu okul ile dağınık ve disiplinden yoksun Osmanlı öğrencilerinin kontrol edilmesi hedeflenmiştir¹²⁴. Fransa'da dağınık haldeki bu öğrencileri bir araya getirmeyi de hedefleyen Mekteb-i Osmanî'de,

¹²¹ Adnan Şişman, "Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri", **X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, 1986, s. 2515. Ayrıca bkz. Sezer, a.g.m., s. 695.

¹²² BOA A. AMD. 79/66.

¹²³ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 454-455. Mekteb-i Osmanî'nin kuruluş yılının bazı çalışmalarda farklı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Koçer, a.g.e., s. 49-52. Bkz. Şişman, a.g.e., s. 24.

¹²⁴ Adnan Şişman, **Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK Yayınları, Ankara-2004, s. 24.

öğrencilerin Fransız okullarında eğitim görebilecek seviyeye gelebilmeleri adına dil eğitimi de müfredatta yer almıştır. Okulun tüm plan ve programı, belirlenen deneyimli bir komisyon tarafından oluşturulmuş ve denetlenmiştir. Bu komisyon, 7 kişilik bir heyetten oluşup sadece okul müdürü Türk'tür. Okulun ilk müdürü yurt dışında eğitim görmüş Ali Nizami Bey'dir¹²⁵. Öğrencilerin dinî ve ahlâki eğitimleri için Selim Sabit, Tahsin ve Kerim efendiler görevlendirilen kişiler arasındadır. Mekteb-i Osmanî'de eğitim gören Ermeni öğrencilerin dinî ihtiyaçları doğrultusunda da Papaz Ohannes Efendi gönderilmiştir. Okulda öğrencilerin ekseriyetle Türk olmalarından Türkçenin konuşulması, bazı öğrencilerin tepkisine neden olmuş ve öğrencilerin Fransız okullarına dağıtılmaları gerektiği yönünde talepler dile getirilmiştir¹²⁶.

Mekteb-i Osmanî'nin açılmasının başka bir sebebi de Osmanlı modernleşmesine birçok hususta örnek olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın daha önce burada Mısır Okulu'nu (*Ecole Egyptienne*) açmasıdır. Bu okulda Mısırlı ve Suriyeli öğrencilerin dil eğitimine önem verilmiştir. Paris'te açılan diğer bir okul ise Ermeniler tarafından açılan *Mekteb-i Muradyan*'dır. Bu okulda Mısırlı ve Suriyeli öğrencilerin dil eğitimine önem verilmiştir. Paris'te açılan diğer bir okul ise Ermeniler tarafından açılan Mekteb-i Muradyan'dır. Ergin'e göre, bu iki okulun Osmanlı'dan önce açılmış olması, Osmanlı'da kıskançlık ve rekabet hislerinin doğmasına neden olmuş ve Mekteb-i Osmanî'nin açılmasını sağlamıştır. Muradyan Mektebi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'a gelerek önemli görevler üstlenmiş isimlerden biri de Sakızlı Ohannes Paşa'dır¹²⁷.

Mekteb-i Osmanî'nin tüm masrafları Osmanlı Devleti'nce karşılanırken; eğitim-öğretim işleri Fransız Maârif Nezâreti'nce düzenlenmiştir. Eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiş, öğrencilerin ilk yıl Fransız dilini öğrenmeleri ve tarih, coğrafya ile savaş sanatları alanında bilgi sahibi olmaları amaçlanmıştır. 1864 yılına gelindiğinde okulun devlete malî açıdan çok yük getirmesi gerekçe gösterilerek eğitime son verilmiştir. Mekteb-i Osmanî, Türk eğitim tarihinde ilk defa yurt dışında açılan Türk Okulu olması nedeniyle önemli bir simgedir. Bu okulun Fransa'da açılmış olması, modernleşmenin en çok Fransa kanalıyla Osmanlı'ya aktarıldığını da gösteren önemli bir örnektir.

¹²⁵ Şişman, a.g.e., s. 32.

¹²⁶ Ergin, a.g.e., s. 455-456.

¹²⁷ Ergin, a.g.e., s. 455.

Tanzimat reformlarıyla birlikte modern eğitim akımları, yüksekokullardan ilköğretime kadar etkisini göstermeye başlamıştı. Bu akımlardan biri de geleneksel araç ve gereçleri geride bırakıp öğrenciyi merkeze alan “Usûl-i Cedîd” hareketidir. Rüştiyelerin açılmasıyla daha da yaygınlaşan bu hareketin en önemli temsilcisi olarak, 1855 yılında Hoca Tahsin Efendi ile birlikte Fransa’ya gönderilen Selim Sabit Efendi gösterilmektedir. Selim Sabit Efendi, Hristiyan teb’a-ı Devlet-i Âliye’den Fransa’da bulunanlara Türkçe öğretmek için gönderilmiş ve kendisi 1863 yılında yurda döndükten sonra “Usûl-i Cedîd” metoduyla eğitim vermiştir¹²⁸. Kendisi ilkokullara yönelik “Risâle-i Elifbâiyye”yi yazarak öğrencilerin okuma ve yazmaya yeni metotlarla geçmesini sağlamak istemiştir. Kendisi ayrıca 1874’te *Rehnumâ-yı Muallimîn* isimli eseri kaleme almıştır. Bu eser, ilkokul öğretmenlerine yönelik olması eğitim-öğretim tarzında pedagojik bilgiler içermesi ve Osmanlı eğitim tarihinde pedagoji hakkında yazılan ilk eser olması cihetiyle önemlidir¹²⁹.

Sultan Abdülmecid, eğitim kurumlarının modern hale gelmesiyle öğrencilerin buralarda Avrupa’ya denk şekilde eğitim almalarını hedeflemiş fakat modern bilgiyi öğrencilere taşıyacak kadronun Osmanlı’da yeterli olmaması, yabancı uzmanların getirtilmesini zorunlu kılmaktaydı. Gerek yurt dışı eğitime öğrenci göndermek gerekse yabancı uzman getirtmek, devletin hızlıca modernleşmesi için bu dönemde başvurduğu en kestirme yol olmuştur. 1856 Islahat Fermanı’ndan sonra gönderilen öğrenciler arasında farklı din ve etnik unsurların da yer aldığını belirtmiştik. Fermanın ilanında, Rusya karşısında durabilmek adına İngiltere ve Fransa ile müttefik olmanın getirdiği yükümlülükler etkin olmuştur¹³⁰. Bu iki gücün kaybedilmemesi ve Avrupa kamuoyuna olumlu izlenimler vermek adına, gayrimüslim öğrencilerin de yurt dışı eğitim imkânlarından faydalandıkları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Her dönemde olduğu gibi bu dönemde de Avrupa’ya gönderilen öğrencilere harcanan parayla Osmanlı’da yeni okullar açılacağına dair yorumlar yapılmıştır. 9 Mayıs 1840 tarihli İrade’de Paris, Viyana ve Berlin gibi şehirlere gönderilen öğrencilerin başarılı oldukları fakat bunlara harcanan para ile yeni okullar açılacağı, bu okullarda Avrupa’daki 50 öğrenci yerine

¹²⁸ Fahri Temizyürek, **Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedid İçerisindeki Yeri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.21.

¹²⁹ Mehmet Salih Erkek, **II. Meşrutiyet Dönemi’nde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programı, İzmir,2009, s. 32-33.

¹³⁰ Erdoğan, a.g.t., s. 27-29.

burada 500 öğrenci yetişebileceği ve Avrupa'dan uzmanların bile getirilebileceği belirtilmektedir¹³¹.

Sultan Abdülmecid'in 1861 yılında vefat etmesi üzerine tahta geçen kardeşi Sultan Abdülaziz, babası II. Mahmud'un gerçekleştirdiği modernleşme adımlarını ağır ekonomik şartlar altında devam ettirmeye çalışmıştır. Enver Ziya Karal, Abdülaziz devrini Islahat Fermanı'nın uygulandığı devir olarak görmektedir. Kendisinin güzel sanatlara yeteneğinin olduğunu ve en çok resim sonra da mimarlık sanatıyla ilgilendiğini belirtmektedir¹³². Sultan Abdülaziz, yanına birçok devlet erkânı ve dönemin ileri gelenlerini alarak, çeşitli gözlem ve ziyaret amacıyla yurt dışı gezileri gerçekleştirmiştir. Kendisi 1863 yılında Mısır'ı, 1867'de de Lyon, Paris, Londra ve Viyana'yı ziyaret etmiştir. Sultan Abdülaziz, Osmanlı padişahları arasında bu amaçla yurt dışına çıkan ilk padişaktır. Bu ziyareti esnasında sarayları ve resim sergilerini gezen Abdülaziz, Avrupa'nın sanat ve yaşayış biçimini de görmüştür. Ayrıca birçok yabancı devlet yöneticileri de bu dönemde Osmanlı'ya resmî ziyaretlerde bulunmuşlardır¹³³.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıktığı günlerde Fransa'da Edouard Dentu tarafından kaleme alınan bir eserde, Osmanlı ve padişah hakkında olumlu yorumlar yapılmıştır. Eserde, Osmanlı ve Fransa'nın iyi müttefikler olduklarından bahsedildiği gibi Osmanlı'nın içinde bulunduğu ağır mali sıkıntılardan da bahsedilmiştir. Kitapta ayrıca sultanın gerçekleştirdiği reformlar kapsamında 21 Mayıs 1867 tarihli irade ile yalnızca çocuklarına kalan vakıf mirasının artık akrabalarına da kalabileceğinden, din görevlilerinin de vergiye tâbi olduğundan bahsedilmektedir. Askerî ve idarî alanda ise Fransa'dan deneyimli kara ve deniz subaylarının istendiğinden, Avrupa sınırlarını korumak üzere 10 Arnavut bölüğü kurulmasından ve vilayet sisteminin Asya ile Avrupa'da bulunan tüm Osmanlı yerleşim alanlarına uyguladığından da

¹³¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

¹³² Enver Ziya Karal, "Islahat Fermanı Devri 1861-1876", **Osmanlı Tarihi VII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2011., s. 113.

¹³³ 1867'de Fransa İmparatoriçesi Eugénie, 1869'da Avusturya-Macaristan İmparatoru Joseph, 1874'te Karadağ Prensi Nikola, 1874'te Çar II. Alexandr'ın temsilcisi olarak Grandük Nikola İstanbul'a gelmiştir. Vildan Çetintaş, "Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler**, C. 1, Ankara 2012, s. 929.

bahsedilmektedir. Yazar, dış politikada Rusya ve Yunanistan sorunları nedeniyle sultanın ciddi reformlar gerçekleştiremediğini de belirtmiştir¹³⁴.

Uğur Ünal, “Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu” isimli doktora tezinde, sultanın diplomatik ilişkilere önem verdiğini belirtmiş ve barışçıl politikalar gütmesi nedeniyle bu dönemi “barış devri” olarak tanımlamıştır¹³⁵. Bu dönemde savaşların olmaması, özellikle askerî ve malî ıslahatlar açısından uygun bir zemin hazırlamıştır. Hüseyin Avni Paşa’nın seraskerliğe gelmesiyle askerî anlamda güçlendirmeler yapılmıştır. Sultan Abdülaziz, ilk olarak farklı milletlerin de olduğu Osmanlı tebaasından “Silahşoran-ı Hassa” bölüğü oluşturmuştur. Bu dönemde ayrıca Avrupa’daki yenilikler takip edilmiş ve dönemin gazetelerinde Avrupa’daki ıslahatlar hakkında bilgi verilmiştir. 21 Haziran 1869 yılında yayımlanan bir nizamname ile Kara Kuvvetleri; Nizamiye, Redif ve Müstahfiz olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. Askerlerin modern eğitim almaları için 1875 yılında “Tensikat-ı Askerîyye” ismiyle açılan okuldan beklenen önemli değişimin olmadığı belirtilmektedir¹³⁶. Bu dönemde Prusya ordusunun 1866 yılında Avusturya-Macaristan ordusunu yenmesi üzerine Osmanlı ordusunun ıslahında Prusya ordusunun eğitim ve metotlarının örnek alındığı anlaşılmaktadır¹³⁷.

Sultan Abdülaziz, resim eğitimine de önem vermiştir. Bu doğrultuda 1863 yılında “Sergi-i Osmanî” adı altında tarım, sanayi ve kuyumculuk üzerine halka açık sergi açılmıştır. Ayrıca 1873 yılında Yüzbaşı Ahmet Ali Bey’in çabalarıyla İstanbul’da Türk ressamlarının da katılmış olduğu bir karma sergi düzenlenmiştir. Bu sergi ile Osmanlı’da sergi fikrinin geliştiği ve ilk defa toplumsal boyut kazandığı belirtilmektedir¹³⁸.

¹³⁴ Edouard Dentu; Abdul-Azis; Libraire Editeur; Palais-Royal, 17 Et 19; Galerie Dorleans; Paris, 1867 eserinden çeviren Nihat Karaer, “Abdülaziz”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, Yıl 2005, s. 313-326.

¹³⁵ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 25.

¹³⁶ Ünal, a.g.t., s. 31.

¹³⁷ Karal, *Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, s. 189.

¹³⁸ Abdülaziz, birçok resim ve heykel sanatçısını İstanbul’a davet etmiştir. Ressam Pierre Desire Guillemet, saray için önemli resimler yapmış ve 1874 yılında kişisel sergi açmıştır. Guillemet, Sultan Abdülaziz döneminde plastik sanatlar alanında akademik eğitime geçilmesinde ciddi katkıları olan oryantalist bir sanatçıdır. Kendi özel atölyesinde 1876 yılında öğrencileri ile birlikte bir karma sergi açmıştır. Guillemet Atölyesi resim ve heykel alanında yaptığı çalışmalarla Abdülaziz tarafından destek görmüştür. Bu dönemde İstanbul’da Batılı şehirler örnek alınarak park ve bahçeler yapılmış, saray ve

Tanzimat modernleşmesinin devam ettiği bu dönemde sivil ve askerî eğitimin Batılılaşması adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1860 yılında 57 rüştiye var iken 1874 yılında bu sayı 386'ya ulaşmıştır. İlk kız rüştiyesi 1861 yılında İstanbul'da eğitime başlamıştır¹³⁹. 1863 yılında ordunun teknisyen ihtiyacı ve Tophane'de kurulan Sanayi Alayları için sanat öğretimi yapmak üzere İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi açılmıştır. 1864 yılında da Bahriye Sanayi ve İmalat Sıbyan Taburları isminde bir okul açılmıştır¹⁴⁰. 1867 yılında Askerî Tıbbiye içerisinde Türkçe tıp eğitimi vermek üzere ek bir sınıf açılmıştır. Bu sınıf, Mülkiye-i Tıbbiye'nin ilk nüvesi olup 1872 yılında Ahırkapı'da ayrı bir binaya taşınmıştır. 1867 yılında öğretmen yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Harbiye mezunlarının da kabul edildiği "Hoca Sınıfı" isimli okul açılmıştır. Bununla birlikte 1867 yılından itibaren rüştiyelere gayrimüslim çocuklar da alınarak Müslüman çocuklarla birlikte eğitim almaları sağlanmıştır. Bu yenilik "Osmanlıcılık" ekseninde gelişen bir ıslahat olup bu doğrultuda Galatasaray Sultanîsi 1868 yılında açılmıştır¹⁴¹. Bu dönemde lise düzeyinde eğitim veren diğer okul ise Darüşşafaka'dır. Bu okul, telgraf memurlarının yetiştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Darüşşafaka 1882 yılında Telgraf ve Fen Mektebi haline getirilmiştir¹⁴². 1868 yılı Batılı tarzda kurumların çokça açıldığı bir yıl olmuştur. Bu yıl içinde Darümuallimin-i Sıbyan ve öğretmen adaylarına pedagojik formasyon vermek amacıyla İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin bulunduğu yerde Matbaa-yi Amire Okulu açılmıştır. Ayrıca sonradan Kandilli Rasathanesi adını alacak olan "İstanbul Rasathanesi" aynı yıl açılmıştır. Bugünkü müzelerin temelini oluşturan İstanbul Arkeoloji Müzesi de bu yılda kurulan Batılı tarzdaki kurumlar arasındadır¹⁴³.

Yükseköğretim alanında da 1862 yılında Darülfünun adına konferans şeklinde dersler verilse de resmî olarak 1870 yılında eğitime düzenli olarak başlanabilmiştir. Dönemin

köşk bahçeleri heykellerle süslenmiştir. Batılılaşma sürecinde ilk defa bu dönemde Fransa'dan heykeller sipariş edilmiş ve İstanbul'da heykeller yapılmıştır. Sultan Abdülaziz'in yurt dışı gezilerinin de etkisiyle Osmanlı padişahları içinde kendi heykelini diktiren ilk kişi olduğu bilinmektedir. Bkz. Çetintaş, a.g.m., s. 927-932.

¹³⁹ Karal, **Islahat Fermanı Devri 1861-1876**, s. 200-201.

¹⁴⁰ Koçer, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁴¹ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁴² Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁴³ Koçer, **a.g.e.**, s.75-79. Sultan Abdülaziz döneminde meslekî eğitim veren kurumların açılmasına önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda 1862 yılında devlet dairelerine memur yetiştirmek için Mahreci Aklam, 1864 yılında Lisan Mektebi, 1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, 1879 yılında Eczacı Mektebi, 1870 yılında Kaptan ve Çarkçı Mektebi ve aynı İnas Rüştiyeleri için de Darümuallimat açılmıştır. Bkz. Karal, **Islahat Fermanı Devri 1861-1876...**, s. 207

ulema ve bazı ileri gelenlerinin Darülfünun'un açılmasına tepki göstermeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Darülfünun'un açılış töreninde Cemalettin Afganî'nin "sanat nübüvvettir" açıklaması, bu kurumun kapatılmasına bahane arayanlara fırsat vermiş ve gelen tepkiler üzerine 1871 yılında Darülfünun tekrar kapatılmıştır. Bu durumun, Osmanlı'nın yükseköğretim düzeyinde henüz eğitime hazır olmadığını bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir¹⁴⁴.

Eğitim tarihimiz açısından çok önemli sayılan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Sultan Abdülaziz döneminde ilan edilmiştir. Fransa örnek alınarak oluşturulan bu Nizamname, devrin önemli isimlerinden Saffet Paşa tarafından hazırlanmıştır¹⁴⁵. 1869 Nizamnamesi ile dağınık ve denetimsiz haldeki eğitim kurumlarının tek bir merkezden yönetilmesi hedeflenmiştir. Eğitim alanındaki her meseleye yönelik düzenleme getiren bu nizamname, dönemin ekonomik ve nitelikli insan gücü yetersizliği nedeniyle tam olarak uygulanamamışsa da, II. Abdülhamid'in hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemleri gerçekleştirilecek olan eğitim reformları için önemli bir zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

Yurt dışı eğitim noktasında girişimlere baktığımızda Fransa, kurulan yakın ilişkiler nedeniyle II. Meşrutiyet öncesinde en çok tercih edilen ülkelerden birisi olmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanından 1864 yılına kadarki süreçte 38'i Müslüman 21'i gayrimüslim öğrenci Paris'e eğitime gönderilmişti. Bu öğrenciler ekseriyetle Mekteb-i Osmanî'de eğitim görmüştü. 1864 ile 1876 yılları arasında ise 60 Müslüman ve 33 gayrimüslim öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir¹⁴⁶. Bunların dinî vazifelerini yapabilmeleri ve bir nevi kontrol altında tutulmaları için Türkiye'den din adamları da gönderildiği anlaşılmaktadır. Mithat Paşa'nın valiliği zamanında yetimhanelerdeki çocuklar çeşitli zanaatları öğrenmek için 1867 yılında Fransa'ya çıraklık eğitimine gönderilmiştir. 1917 yılında Enver Paşa da bu modeli örnek alarak binlerce Darüleytam

¹⁴⁴ Karal, **a.g.e.**, s. 200-207; Koçer, **a.g.e.**, s. 78-80.

¹⁴⁵ BOA Y. EE. 112/6. (H.24.06.1286). Ayrıca bkz. Koçer, **a.g.e.**, s. 85. Bu nizamnamede sayıları 40 bine yaklaşan Sıbyan Mektepleri'nin masraflarının halk tarafından karşılanmasından, sıbyan, rüştiye ve idadilerin Anadolu'ya yayılmasından, bu okulların ihtiyaç duyacağı öğretmenler için Darülmualimin'lerin açılmasından, yükseköğretim kurumlarında işlenen derslerin bir düzene konulmasından, ehil olan yabancı muallimlerin de görevlendirilebileceğinden, ilköğretimin zorunlu olacağından, açılacak sınavlarda başarılı olup devlet hizmetine girenlerin askerlikten muaf tutulacağından, gayrimüslim öğrencilerin din dersleri için kendi içlerinden din görevlileri görevlendirilebileceğinden, yabancı dilde yazılmış ilim ve fen adına faydalı eserlerin tercüme edilebileceğinden de bahsedilmektedir

¹⁴⁶ Sezer, a.g.m., s. 699-700. Ayrıca bkz. Erdoğan a.g.t., s. 336.

(yetimhane çocuklarını) öğrencisini çıraklık eğitimi için Almanya'ya göndermiştir¹⁴⁷. Buradan yola çıkarak Galatsaray Sultanîsi'nin, yurt dışı eğitim uygulamalarından beklenen başarının istenen düzeyde olmaması sonucunda açıldığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti, küçük yaştaki öğrencilerin Avrupa kültürü altında kendi dillerini ve dinî değerlerini kaybetmemeleri için nizamnameler çıkararak bir takım kurallar koymuştur.

1870 yılındaki Fransa-Prusya savaşı nedeniyle Paris'teki öğrenciler Belçika'ya nakledilmişlerdir. 1875'te bütün öğrencilerin geri çağrıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁸. Çünkü onca masrafa rağmen öğrencilerden beklenen başarı sağlanamamıştır. 1830 ile 1876 arasında tespit edilebilen 422 öğrencinin 90'ı gayrimüslimdir. En çok öğrenci gönderen kurumlar arasında Mekteb-i Sanayi, Mühendishane-i Berr-i Hümâyun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun yer almaktadır. Ağırlıklı olarak Fransa sonra da İngiltere eğitim için seçilen ülkelerdir¹⁴⁹.

II. Abdülhamid dönemi (1876-1908) yurt dışı eğitim politikalarına baktığımızda, dönemin iç ve dış siyasetindeki kozmopolit özellik taşıyan olayların, öğrenci gönderilmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, "Güç Dengesi" politikasını kendi lehine kullanmaya çalışarak, Düvel-i Muazzama içindeki devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını en aza indirmeyi amaçlamıştı. Bu kapsamda, 23 Aralık 1876 yılında içinde meşrufî yönetimin de geçtiği Kanun-i Esasî, II. Abdülhamid tarafından ilan edilerek güç dengesi kapsamında konjonktürel bir adım atılmış ve meclis faaliyete geçirilmiştir¹⁵⁰. II. Abdülhamid'in bu adımı atmasında Tanzimat Dönemi'nin Batılı tarzda yetiştirdiği bürokratlardan biri olan Ahmet Mithat Paşa'nın da etkisi olmuştur¹⁵¹.

¹⁴⁷Bahri Ata, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, **Osmanlı Dönemi'nde Avrupa'ya Tahsile Gönderilen Öğrenciler**, Radyo Programı, <https://www.youtube.com/watch?v=bGCi0irhxnQ&t=549s>. 17.10.2018.

¹⁴⁸ Erdoğan, a.g.t., s. 114.

¹⁴⁹ Erdoğan, a.g.t., s. 356.

¹⁵⁰ Akyüz, a.g.e., s. 223.

¹⁵¹ 1872 yılında sadrazamlığa getirilen Ahmet Mithat Paşa, II. Abdülhamid'in 1876 yılında Kanun-i Esasî'yi ilan etmesinde önemli rol almıştır. Ahmet Mithat Paşa da Mustafa Reşit Paşa'nın keşfettiği ve önemli vazifeler verdiği kişilerdendir. Mithat Paşa, idarenin vilayetlere bölünmesi fikrini ortaya koyan kişidir. Niş'te başlayan valilik deneyimi kendisini sadrazamlığa kadar götürmüştür. Mithat Paşa'nın hazırladığı Kanun-i Esasî sayesinde, dış politikada denge politikalarının; iç politikada ise kısa süreli de olsa, demokratik bir dönemin yaşandığı belirtilmektedir. Bkz. Bouquet, a.g.e., s. 33-34.

II. Abdülhamid döneminde diplomasi alanındaki en önemli gelişmelerden biri Almanya ile kurulan stratejik ilişkilerdir. Sultan'ın yönetime geçmesinin ardından Rusya 1878 yılında Batum, Kars ve Ardahan'ı; Avusturya ise Bosna-Hersek'i işgal etmişti. Napolyon 1798 yılında Mısır'ı, 1881 yılında da Tunus'u işgal etmiştir. 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal etmişti. Osmanlı'nın parçalanmasına yönelik bu politikalar, II. Abdülhamid döneminde Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur¹⁵². Almanya ile olan ilişkinin seviyesi, II. Mahmud devrinde 1835'li yıllardan itibaren Prusyalı subayların Osmanlı ordusunu eğitmek için gelmeleriyle belirli bir düzeye gelmişti. 1889 yılında Alman İmparatoru'nun eşi Augusta Victoria'ya, kardeşi Prens Henri, Meklenburg Dukası ve Dışişleri Bakanı Kont Herbert von Bismarck da eşlik etmiştir. Bu gezi, dokuz yıl sonra gerçekleştirilecek olan İstanbul ve Kudüs ziyaretleri için de zemin hazırlamıştır¹⁵³.

1898 yılında II. Wilhelm'in Osmanlı'ya ikinci kez resmî ziyarette bulunması, kutsal toprakları ziyaret etmesi ve yanında Deutsche Bank'ın müdürü olan Von Siemens ve iş adamlarını getirmesiyle iki ülke arasındaki yakınlaşma daha da artmıştır¹⁵⁴. Bu ziyaret, Osmanlı Devleti'nin dış politikada uzun süredir dayandığı Fransa ve İngiltere'den uzaklaşmasına neden olmuştur. II. Wilhelm'in ziyareti ile özellikle ordu ve demir yolları üzerinde önemli antlaşmalar sağlanmış ve ikili ilişkiler hızla artmıştır. İkili ilişkiler kapsamında Alman askerî uzmanlardan Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı askerî eğitiminde görev alması, Osmanlı silah alımının İngiltere'den Almanya'ya kaymasına neden olmuştur. Goltz Paşa, sadece askerî eğitimle kalmamış, düşünsel bazda Osmanlı subaylarında yurtseverlik düşüncesinin artmasında da önemli isimlerden biri olmuştur. II. Abdülhamid tıp dalında da Prusya'dan önemli isimler getirtmişti. Bu amaçla Doktor Rieder, Witting ve Dayke gibi alanında uzman isimler Gülhane Hastanesi ve Uygulama Okulu'nda çalışmaya başlamışlardır. Bu isimler Osmanlı'ya modern tıbbın gelmesinde çok katkı sağlamışlar ve birçok Türk bilim insanının Avrupa'da eğitim görmesine vesile olmuşlardır. Bu isimler arasında: Süleyman Numan (Dâhiliye), Tefik Sağlam (Dâhiliye), Asaf Derviş (Nisaiye), Kenan

¹⁵² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2014, s. 52-55, Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁵³ Ö. Kürşad Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", **Türkiyat Mecmuası**, C. 24, S. 2, Yıl 2014, s. 77.

¹⁵⁴ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, Çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 186.

Tevfik (Nisaiye), Ziya Nuri (K.B.B), Orhan Abdi (Cerrah), Hamdi Suat (Pataloji), Raşit Tahsin (Psikiyatri), Mazhar Osman (Psikiyatri) ve Eşref Ruşen (Cildiye) gibi dünyaca meşhur Türk bilim insanları yer almaktadır¹⁵⁵.

Almanya ile kurulmuş olan yakın ilişkiler eğitim alanında da yaygınlaşarak devam etmiştir. Önceleri Almanya'dan sadece askerî uzmanlar getirilirken, zamanla Osmanlı sınırlarında Alman sivil okulları da açılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Beyrut'ta 1899-1903 yılları arasında 4 rüştiye ve 5 idadî, Selânik'te 1899-1901 yılları arasında 2 rüştiye, Kudüs'te 1901-1903 yılları arasında 6 iptidaî, İzmir'de 1899-1903 yılları arasında 2 rüştiye, 2 idadî ve 1 iptidaî okulu açılmıştır. Ayrıca Almanya, 1882 yılında İstanbul'da "Kindergarten" (Çocuk Bahçesi) isminde okul açmıştır. Bu okulun öğrenci sayısı 1894 yılına gelindiğinde 600'e ulaşmıştır¹⁵⁶. 1897 yılında Osmanlı'nın Yunanistan'ı yenmesi, Osmanlı kamuoyunda Almanya'nın askerî teknik ve gücüne olan güvenin bir kat daha artmasını sağlamıştır. Devamında Osmanlı modernleşme sürecinde iletişim hatları ve demir yolu yapımında yine Almanya ilk akla gelen ülke olmuştur. Osmanlı'nın Bağdat demir yolunun imtiyazını Almanlara vermesi, diğer yandan İngiliz-Rus yakınlaşmasının da bir sebebi olmuştur.¹⁵⁷

II. Abdülhamid'in, anayasanın kendisine verdiği hakla Rus Harbi'ni bahane ederek parlamentoyu kapatmasıyla başlayıp 1908 yılına kadar (mutlakiyet devri) olan süreçte, eğitim alanında önemli adımların atıldığı muhakkaktır. Kanun-i Esasî'de eğitimle ilgili yer alan maddelere baktığımızda, herkesin özgürce eğitim yapabileceğinden, her Osmanlı vatandaşının genel ve özel öğretim imkânına sahip olacağından, farklı din ve inanıştaki vatandaşların kendilerince eğitim yapabileceklerinden ve ilköğretimin zorunlu olacağından bahsedilmektedir¹⁵⁸. 1869 yılında çıkartılmış olan Maarif Nizamnamesi, dönemin ekonomik ve siyasî şartları nedeniyle tam olarak uygulanmamıştı. Ayrıca bu kanunların öngördüğü modern eğitimi verecek nitelikli insan gücünün az olması da diğer önemli faktörler arasındadır. II. Abdülhamid dönemi

¹⁵⁵ Turan, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁵⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 62-65.

¹⁵⁷ Mantran, s.191.

¹⁵⁸ Meslek ve Sanat Okulları'nın açılması, ilk kez özel eğitim alanında Dilsiz, Sağır ve Körler Okulu'nun faaliyete girmesi, Türk, azınlık ve yabancı okulların ve Anadolu'daki rüştiye ve idadiye özelliğindeki okul Sayılarında artış olması, rüştiye düzeyinde kızların okula gitmesinin sağlanması, Din ve Ahlâk derslerinin saatlerinin artırılması, Alman subayların askerî eğitim sisteminde ağırlık kazanması, Maârif Nezâretince ilk defa eğitim istatistiklerinin yayınlanması, eğitimin sıkı denetime tâbi tutulması, bu yeniliklere örnek gösterilebilir. Bkz Akyüz, **a.g.e.**, s. 225-226.

Tanzimat devrinin bir devamı olarak bu aksaklıkların giderilmeye çalışıldığı ve hızla okullaşmaya gidildiği bir dönem olmuştur. II. Abdülhamid dönemi, bu aksaklıkların giderilmeye çalışıldığı ve hızla okullaşmaya gidildiği bir dönem olmuştur. 1869 Maarif Nizamnamesi ile öngörülen eğitim hedefleri, bu dönemde tüm Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamıştır. Kodaman, araştırmaları neticesinde bu dönemde rüştiyelerin 250'den 600'e, idadîlerin 5'ten 104'e, darümualliminlerin 4'ten 32'ye, iptidaîlerin 200'den 5000'e ve sıbyan okullarının da sayılarının 10.000'e ulaştığını belirtmiştir¹⁵⁹. Ergin'e göre, Sultanın 31 yıllık iktidarı bir takım sorunlara rağmen maarif tarihimizde artan bu okullaşma oranlarıyla "yayılma ve ilerleme" devri olarak görülmüştür¹⁶⁰.

II. Abdülhamid döneminde yeni kurumların açılmasından ziyade, var olan kurumlar yeniden tasarlanmış ve sayıları artırılmış olsa da ilk defa açılan kurumlar arasında Hukuk Mektebi (1880), Sanayi-i Nefise Mektebi (1883), Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı (1884) gibi okullar yer almaktadır. Önceleri Tıp Mektebi'nde ders olarak okutulan veterinerlik, 1891 yılında Halkalı Ziraat Mektebi'ne taşınmış sonra da müstakil bir binaya taşınarak eğitime devam edilmiştir. Aynı yıl Ticaret Mektebi içinde Dilsizler ve Körler Okulu açılmıştır. 1900 yılında ise Darülfünun tekrar açılmıştır¹⁶¹.

II. Abdülhamid döneminde meslekî ve ihtisas eğitimi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'nce 1888 yılında çıkarılan irade ile açılan Harir Darüttalimi'dir. İpek böcekçiliği ve tohumculuk alanında eğitim veren bu okula, Bursa dışındaki illerden de öğrenci kabul edilmiştir. 1889 yılında Selânik'te Ziraat Ameliyat Mektebi açılmıştır. Yüksekokul statüsünde olmayan bu mektep, 1909 yılında düzenlemeden geçirilerek Ziraat Mekteb-i Âlisi adında yüksekokul düzeyine çıkarılmıştır. 1902 yılında Ankara'da Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi açılmıştır. Burada tiftik keçisinin beslenmesi, yetiştirilmesi ve büyütülmesi üzerine eğitim verilmiştir. Aynı yıl İzmir'de Bağcılık Aşı ve Ameliyat Mektebi açılmıştır. Bu mektebe sadece bağcılık ile uğraşan kişiler alınmıştır¹⁶².

Osmanlı-Rus Harbi'nin sebep olduğu ekonomik sıkıntılar ve ağır borçların da etkisiyle Avrupalı devletler, alacakları için 1881 yılında Duyûn-ı Umûmiye Dairesi'ni açmıştı.

¹⁵⁹ Kodaman, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁶⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 874.

¹⁶¹ Koçer, **a.g.e.**, 125-145.

¹⁶² Ergin, **a.g.e.**, s. 875-877.

Bu durum, Avrupalı devletlerin, Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına olanak sağlamıştır. Çünkü Düyûn-ı Umumiye'nin denetimini eline geçirenler, Osmanlı'dan bir takım kazanımlar elde etmek istemişlerdi. Osmanlı, bu ağır ekonomik ve siyasî şartlar altında 1875 yılında yurt dışındaki öğrencileri geri çağırmak zorunda kalmıştır¹⁶³. Zaten 1870 yılında yurt dışı eğitime ara verilmişti. Bu kriz sürecinden olumsuz etkilenen yurt dışı eğitim politikalarına tamamen nokta konulmasa da gönderilen öğrenci sayısında ciddi oranda azalma olmuştur. II. Abdülhamid döneminde eğitim kurumlarındaki niceliksel gelişme; yurt dışı eğitimin gelişmesi noktasında kendisini gösterememiştir. Osmanlı topraklarının, öğrencilerin yoğun olarak gönderildiği Fransa ve İngiltere tarafından işgal edilmiş olması, devlet ve halk nezdinde bu uygulamanın daha çok sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca Tanzimat modernleşmesiyle birlikte Avrupa ilminden ziyade, kültürünün Osmanlı'ya aktarılmasına tepki gösteren zümreler ortaya çıkmıştı. Basın ve halk nezdinde modernleşmenin taklit edildiğine ve İslâmî değerlerden uzaklaşılacağına dair üşünceler sıkça dile getirilmekteydi. Bunlara ek olarak, Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılığın arttığı ve tepeden inme modernleşme çabalarının, gerek aydınlar gerekse halk nezdinde beklenen karşılığını bulamaması, dile getirilen eleştiriler arasındaydı. Tüm bunlar göz önüne alındığında, II. Abdülhamid döneminde yurt dışına gönderilen öğrenci sayısının, Tanzimat Dönemi'nde gönderilenlere oranla daha az olmasını anlaşılır kılmaktadır.

Sekülerleşmeye yönelik eleştirilerin farkında olan II. Abdülhamid, İslâmî değerleri ön plana çıkararak, modernleşmeyi özgül imkânlarla gerçekleştirmek isteyen politikalara yönelmiştir. Fakat modernleşme, devletin ayakta kalabilmesi adına önceki deneyimlerden ders alarak devam etmesi gereken zorunlu bir süreçti. Avrupa medeniyetinin bilim ve teknikte çok ilerlemiş olması ve bu seviyeye ulaşmak için çok zamana ihtiyaç duyulması, öğrenci göndermeyi zorunlu kılan etkenlerden biriydi. Ayrıca Darülfünun'un kapanmış olması, açılması düşünülen Sultanîlerin öğretmen ihtiyacı, devlet kadrolarındaki yetişmiş eleman azlığı ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda daha hızlı adımlar atmak istemesi gibi nedenlerle Osmanlı, az sayıda da olsa yurt dışına öğrenci göndermeye devam etmek zorunda kalmıştır¹⁶⁴.

¹⁶³ Erdoğan, a.g.t., s. 114.

¹⁶⁴ Yıldırım, a.g.t., s. 35.

II. Abdülhamid döneminde öğrencilerin gönderildiği ülkelere baktığımızda başı Fransa'nın çektiğini, daha sonra sırayla Almanya, İsviçre, Belçika ve Avusturya'nın tercih edildiğini anlamaktayız. Bazı öğrenciler staj yapmak ve daha iyi eğitim almak amacıyla farklı ülkelerde eğitim almayı tercih ederken, bazı öğrenciler ise uluslararası politika gereği yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Araştırmalarda, bazı öğrencilerin pedagoji-hukuk, iktisat-matematik ve pedagoji-tıp gibi birden fazla alanda uzmanlaşmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Erdoğan, bu dönemde toplamda 315 öğrencinin yurt dışı eğitime gönderildiği bilgisini vermektedir. Yıllara göre bakıldığında 1880-1889 arasında 34, 1890-1899 arasında 160, 1900-1908 arasında ise 121 öğrencinin eğitim amacıyla yurt dışına gönderildiği belirtilmektedir¹⁶⁵.

II. Abdülhamid dönemi gönderilen öğrencilerin tahsil durumlarına bakıldığında tıp, lisan, askerî, denizcilik, veterinerlik, mühendislik, hukuk, iktisat, kimya, mimarlık, öğretmenlik, resim, sanayi ve özellikle ziraat alanlarında öğrencilerin eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ilk gönderilen öğrencilerin, modern tarım metotlarının transferini gerçekleştirmek amacıyla ziraat dalından seçildikleri anlaşılmaktadır. 1880 ve 1884 yılları arasında aralarında gayrimüslimlerin de olduğu Osmanlı öğrencileri, başta ziraat olmak üzere madencilik, mimarlık, hukuk gibi alanlarda eğitim almak için Fransa'ya gönderilmiştir. Bu dönemde 12 subay ve 6 ziraat öğrencisi Berlin'e ve müzik eğitimi için de Viyana'ya öğrenciler gönderilmiştir. 1893 tarihinde dil ve kimya tahsili için Viyana'ya öğrenci gönderilirken, 1895 tarihinde ise askerî kadrodan 5 doktor Prusya'ya tıp eğitimi için gönderilmiştir. Bu süreçte yurt dışında eğitim alan Halit Ziya (Uşaklıgil) gibi önemli isimler de mevcuttu. Millî mimarlık akımının ekollerinden ve Ziya Gökalp'in etkisinde kalan Ahmet Kemalettin, 1895 yılında gittiği Almanya'dan 1900 yılında dönmüştür. Kendisinin Mescid-i Aksa'nın tamirinde önemli katkıları olmuştur¹⁶⁶. Bu kategoriler içerisinde oransal açıdan bakıldığında II. Abdülhamid Dönemi'nde askerî eğitim, hukuk, ziraat ve tıp alanlarında daha fazla öğrenci gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Erdoğan, a.g.t., s..335.

¹⁶⁶ Gençoğlu, a.g.t., s.142., Ayrıca bkz. Erdoğan, a.g.t., s. 117.

¹⁶⁷ Öğrenci listeleri için yararlanılan Arşiv belgelerinden bazıları şunlardır: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri BOA BEO. 1627/121971, BEO. 780/58450, DH. MKT. 530/45, İ. DH. 1012/79915, Ayrıca bkz. Erdoğan, a.g.t., s. 361-372.

II. Abdülhamid döneminde tıp dalında gönderilen öğrenciler, eğitimlerini tamamlamalarının ardından ulusal ve uluslararası düzeyde önemli başarılar elde ederek yurda dönmüşlerdir. Bu dönemde gönderilmiş tıpçılar arasında Cemil Topuzlu, Besim Ömer Akalın, Şerafettin Mağmumi, Akil Muhtar Özden ve Galip Ata (Ataç) gibi isimler yer alır. Bu öğrenciler Askerî Tıbbiye mezunu olmakla birlikte Avrupa’da aldıkları eğitimle alanında ilklere imza atmışlar ve çağdaş tıp uygulamalarının Anadolu’ya gelmesinde önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

1875 yılında ise Askerî Tıbbiye’den mezun öğrencilerden Naim Efendi Viyana’ya, Hayrettin ve Osman Efendiler ise Paris’e gönderilmiştir. Bu öğrencilerin cerrahlik eğitimi için Avrupa’ya gönderilen ilk öğrenciler olduğu belirtilmektedir¹⁶⁸. Naim Paşa, yurt dışında eğitim alan operatör Cemil Topuzlu’nun hocalığını yapmıştır. Cemil Topuzlu, o zamanki adıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane’den 1886 yılında Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 3 yıl kaldığı Paris’te cerrahi ve deri hastalıkları alanında ihtisas yaptıktan sonra 1890 yılında yurda dönmüştür. Yurt dışında, önemli isimlerin yanında eğitim almış olan Topuzlu, Osmanlı’ya modern cerrahiyi ve asepsiyi getiren doktor olarak bilinmektedir¹⁶⁹.

Modernleşme kapsamında Tanzimat Dönemi (1839) ile II. Meşrutiyet Dönemi (1908) arasında Sağlık Bilimlerinde toplamda 157 öğrencinin tıp eğitimi için Avrupa’ya gönderildikleri anlaşılmaktadır. Fransa, tıp eğitimi noktasında 111 öğrenci ile en çok tercih edilen ülke konumundadır. Almanya’ya 27, Avusturya’ya 10, İsviçre’ye 6 ve İtalya’ya ise 1 öğrenci gönderilmiştir. Devlet tarafından Fransa’ya tıp öğrenimine gönderilenlerin sayısı, II. Mahmud devrinde 2, Tanzimat’ta 45 ve II. Abdülhamid döneminde 107 olarak belirtilmektedir¹⁷⁰. Erdoğan ise bu dönemde tıp eğitimi için toplamda 62 öğrencinin gönderildiği bilgisini vermektedir¹⁷¹. Gönderilen öğrenciler çoğunlukla Askerî Tıbbiye’den seçilmiş, Paris Üniversitesi (Sorbonne) Tıp Fakültesi (Faculté de Médecine de l’Université de Paris) başta olmak üzere, Val de Grâce Askerî

¹⁶⁸Cemil Topuzlu, “Ülkemizde Cerrahliğin Tarihçesi”, Yayına Hz.: Semih Başkan, Osman Akata, İbrahim Ceylan, Yılmaz Kadioğlu, Adnan Ataç, **Türk Cerrahi Derneği Tarihçesi**, Türk Cerrahi Derneği Yayınları, Aralık 2010, S.11.

¹⁶⁹ Ayşe Nur Gökçe, “1933 Üniversite Reformu’na Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri”, **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. 62, S. 4, Yıl: 1999, s. 447.

¹⁷⁰ Mustafa Gençoğlu, **Osmanlı Devleti’nce Batı’ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)** -Bir Grup Biyografisi Araştırması-, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 90.

¹⁷¹ Erdoğan, a.g.t., s. 362-363.

Tıp Okulu, Lyon Askerî Tıp Fakültesi ve Montpellier Tıp Fakültesi'ni tercih etmişlerdir¹⁷². Fransa'nın en çok tercih edilen ülke olmasını sadece diplomatik ilişkilerle açıklamak eksik kalır. Fransız İhtilali'nden sonra Paris'in bilim, kültür ve sanat başkenti olması, dünyadaki birçok ülkenin Fransa'ya üniversite eğitimi için öğrenci göndermesinde ana etkindir. Genel olarak bu dönemde Almanya'ya toplamda 109 öğrenciden 83'ünün askerî eğitim amacıyla gönderildiği belirtilmiş bunun da, denge politikaları kapsamında Almanya ile kurulan ilişkinin ilk etapta bu çerçevede kalmasının istendiği yönünde yorumlanmıştır¹⁷³. Her iki ülke arasındaki yakın ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın son bulduğu 1918 yılına kadar devam etmiştir.

İlk dönemlerde gönderilenlerin seçiminde, öğrencinin okuldaki başarısı kıstas alınmış ve genelde Mekteb-i Harbiye, Darüşşafaka gibi okullardan iyi dereceyle mezun olanlar yurt dışı eğitime gönderilmişti. Ayrıca gönderilecekler, hangi nezâret veya kurum adına gidecekse kurulan ilgili komisyonlarca ön elemeye tâbi tutulmuşlardı¹⁷⁴. Zamanla gönderilen öğrencilerin yaşadıkları sorunlar göz önüne alınarak gerekli düzenlemelere gidildiği anlaşılmaktadır.

6 Zilkade 1311 / 11 Mayıs 1894 tarihinde Meclis-i Kebir-i Maarif¹⁷⁵ tarafından hazırlanıp uygulamaya konulan Nizamname, yurt dışı eğitim uygulamaları ile ilgili ilk Nizamname olması ve II. Meşrutiyet'te yurt dışına gönderilecek talebeler için temel teşkil etmesi nedeniyle önem arz etmektedir. Sekiz maddeden oluşan bu nizamnameye göre öğrenciler, Maârif Nezâreti'nce yapılacak merkezî bir sınavla seçileceklerdi. Öğrencilerin yetenekleri ve kapasiteleri doğrultusunda Nezâretin belirlediği alanlarda eğitim görme zorunluluğu olacaktı. Seçilen öğrencilerin Osmanlı okullarından mezun oldukları alanlarda eğitim almaları şart koşulacaktı. Eğitime gönderileceklerin Osmanlı vatandaşı olması, 20 yaşından küçük ve 26 yaşından büyük olmaması, sağlıklarının eğitime engel olmayacak şekilde sıhhatli olması ve bağlı oldukları okullarca güzel ahlâklı olduklarına dair belge almaları zorunlu kılınmaktaydı. Öğrencilerin kâfi derecede Türkçe okumaları ve yazmaları, tercih edilmelerinde önemli unsur olacaktı. Öğrencilere, kendilerini gönderen kurumlarca 250 ila 300 frank aylık ücret verilecek ve

¹⁷² Gençoğlu, a.g.t., s. 91.

¹⁷³ Erdoğan, a.g.m., s. 148.

¹⁷⁴ Gençoğlu, a.g.t., s. 59.

¹⁷⁵ II. Meşrutiyet Dönemi eğitim alanında gerçekleştirilen tensikatlar neticesinde Meclis-i Maarif kaldırılarak yerine Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuştur. Bkz. Ergün, a.g.e., s. 159.

aldıkları eğitim dil eğitimini de gerektiriyorsa bu süre boyunca ücretlerin ödenmesine devam edilecekti. Öğrencilerin okula devam edip etmedikleri, buldukları okulların kurallarına uyup uymadıkları, başarı veya başarısızlıkları ve okul dışındaki davranışları, buldukları şehrin elçilik ve şebenderliklerince takip edilecek ve altı ayda bir öğrencinin bağlı bulunduğu devlet dairesine bu bilgiler rapor edilecekti. Bunlarla birlikte siyasî faaliyetlere girerek devlete mugayyir davranışlarda buldukları tespit edilenler geri çağrılacakları gibi kendilerine imzalatılan senetler gereğince verilen paralar geri alınacak ve bu öğrencilerin devlet dairelerinde görev almaları yasaklanacaktı¹⁷⁶.

1894 Nizamnamesi'nde belirlenen şartlar, gönderilecek öğrencilerin tek elden yani Maârif Nezâreti tarafından kontrol edilmek istendiğini göstermektedir. Merkeziyetçi bir amaç güden bu nizamname ile ayrıca yurt dışı eğitim uygulamalarının kurumsallaşması da hedeflenmiştir. Öğrenciler hakkında istenen raporlar, özellikle Jön Türkler'in siyasî faaliyetleri göz önüne alındığında, istihbari bir nitelik taşıdığı da söylenebilir. Çünkü II. Abdülhamid'in modernleşme çabalarında “dindar” ve “gayretli” bir neslin yetişmesi için yurt dışına gerek resmî gerek özel olarak gönderilen kişilerin sıkı bir denetim altında tutulması çok önemli görülmekteydi¹⁷⁷. Bu nedenle 1894 tarihli Nizamname'nin yayımlandığı tarih, Jön Türkler'in Avrupa'ya kaçtıkları ve orada örgütlenmeye başladıkları döneme denk gelmesi açısından tesadüf olarak görülmemektedir¹⁷⁸. Öğrencilerin özellikle Avrupa fikriyatından etkilenecek bunu Osmanlı'ya transfer etmeleri, II. Abdülhamid döneminde yurt dışı eğitimini durma noktasına getiren başlıca sebeplerden biriydi. Öğrencilerin onca masrafa rağmen kendilerine verilen bu imkânları Avrupa'da siyasî faaliyetlerde bulunarak boşa harcadıklarını düşünen yönetim, öğrencilerin Osmanlı yönetimine karşı muhalif hareketlerde bulunmalarını engellemek ve kontrol altında tutulmalarını sağlamak için Avrupa yerine İstanbul'da Darülfünun'da eğitim görmeleri hedeflenmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Örneğin; Fransa'da Alfort Mektebi'nde baytarlık eğitimi alan Emin İzzet ve Galip efendilerin devletten burs aldığı halde eğitimlerini yarıda bırakmaları üzerine genel bir düzenlemeye gidilmiş ve Maârif Nezâreti'nce nizamname yayımlanmıştır. BOA ŞD. 213/17. (6 Zilkade 1311) 11 Mayıs 1894. Bu konuda Ayrıca bkz. Gençoğlu, a.g.t., s. 59.

¹⁷⁷ Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, a.g.t., s. 170.

¹⁷⁸ Erdoğan, a.g.t., s. 167.

¹⁷⁹ Yıldırım, a.g.t., s. 36.

Genel olarak baktığımızda, yurt dışı eğitime gönderilen bazı kişilerin gittikleri ülkenin dilini tam olarak bilmemesi, aldıkları eğitimde zorlanması ve onlardan beklenen başarının çok düşük oranda kalması, öğrencilerin Avrupa’da denetimlerinin tam olarak yapılamaması nedeniyle bazılarının sefahate dalmış olması, bazı öğrencilerin mezun oldukları alanların dışında eğitim almak istemesi sebebiyle devletin ihtisas için gönderdiği ve hedeflediği alanların dışına çıkması, farklı etnik gruba ve dine mensup bazı öğrencilerin siyasî faaliyetlere dalması, II. Abdülhamid döneminde Jön Türkler’in, Avrupa’da Türk öğrencileri tek çatı altında toplamaya çalışarak siyasî örgütlenmelere gitmesi ve yönetim aleyhine siyasî faaliyetlere girmesi, gerek Tanzimat Dönemi ileri gelenlerinin gerekse II. Abdülhamid döneminde görev yapan birçok devlet adamının zihninde yurt dışı eğitiminin sorgulanmasına neden olduğunu ve bir takım çekinceler doğurduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu sebepler göz önüne alındığında, II. Meşrutiyet’te yurt dışı eğitim mevzuatlarının sıklıkla güncellendiği ve bu konuda daha sert kuralların getirildiği anlaşılmaktadır.

1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE YURT DIŞI EĞİTİM UYGULAMALARI

Çalışmanın bu bölümünde, 1908-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti’nden yurt dışına eğitim amacıyla gönderilecek resmî ve özel öğrencilerin nasıl seçildikleri, bunların bağlı oldukları tüzük ve yönetmeliklerin neler olduğu açıklanacaktır. Bu yönetmeliklerde devletin öğrencilere yüklediği misyonun neler olduğu ortaya konulacaktır. Ayrıca dönemin bazı ileri gelenlerinin yurt dışı eğitime yönelik düşünceleri irdelenecektir. Daha sonra öğrencilerin Avrupa’ya gönderilmeden önceki sosyokültürel yapılarını belirlemek amacıyla, doğdukları tarih ve yerler ile coğrafi bölgeleri, baba meslekleri ve mezun oldukları okullar, eldeki veriler doğrultusunda tablo ve grafikler ile ayrıntılı olarak irdelenecektir. Bu veriler aynı zamanda yurt dışı eğitim uygulamalarının Osmanlı siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel şartlarından nasıl etkilendiğini anlamamız açısından önem arz etmektedir. Yurt dışı eğitimi hak kazanan öğrencilerin hangi tarih aralığında ve hangi kurum tarafından gönderildikleri hazırladığımız tabloda detaylıca ele alınmıştır. Tespit edilebilen 2150 öğrencinin bazı bilgilerinde eksiklikler mevcuttur. Kimi öğrencilerin doğum yerleri ve tarihi, kimilerinin mezun oldukları okul bilgileri,

kimilerinin ise baba meslek bilgileri veya öğrencileri gönderen kurum bilgileri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eldeki veriler doğrultusunda hazırladığımız tablolarda gösterilen sayı ve rakamlara, resmî öğrencilerle birlikte kendi imkânları ile özel burs alarak veya sonradan bursu kesilen öğrenciler de eklidir. Bu öğrencilerin bilgileri ayrı sütunlarda belirtilmektedir.

Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin, Batı'nın bilim ve teknolojisiyle tanışmalarının yanında Batılı fikirlerle kurdukları temaslar, Osmanlı eğitim ve kültürel sahasında etkisini hızla göstermiş ve kurulan bu temaslar geniş bir uygulama alanı bularak, Osmanlı modernleşmesinin seyrini büyük oranda etkilemiştir. Bu etkinin en bariz göstergelerinden biri de II. Meşrutiyet'te gönderilen öğrencilerin ve eğitim alınan ülkelerin çeşitliliğinde kendini göstermektedir. İttihat ve Terakki yöneticileri yönetimi devraldığında, II. Abdülhamid döneminde durma noktasına gelen yurt dışı eğitim uygulamalarını yeniden canlandırmıştır. Yeni yönetim, memleketin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü karşılamak için gençlerin sadece Fransa'da değil, Avrupa'nın birçok şehrinde bulunan üniversite ve fabrikalarda eğitim almalarına imkân vermiş ve gerek resmî gerekse özel imkânlarla binlerce öğrencinin yurt dışında eğitime gönderilmesini sağlamıştır.

II. Meşrutiyet'te oluşan özgürlük havası ile rüştiye düzeyinden Mekâtib-i Âliye düzeyine kadar yüzlerce öğrencinin Berlin, Paris, Viyana, Cenevre, Lozan ve Londra gibi merkezlere akın etmeleri, Osmanlı gençlerinin ilim tahsiline ne kadar önem verdiklerini göstermekle birlikte bunu Avrupa devletlerine göstermesi açısından da önem arz ettiği dile getirilen bir husustur¹⁸⁰.

1.3.1. Yurt Dışı Eğitim Nizamnameleri (1908-1922)

Osmanlı eğitim sistemi ile Avrupa eğitim sistemi arasında çok farklar olduğu ve bu farkın kapatılması için Avrupa'ya talebe gönderilmesinin artarak devam etmesi gerektiği dönemin ileri gelenlerince sıklıkla dile getirilen mevzular arasındaydı. Hüseyin Cahit (Yalçın)¹⁸¹, bu farkın kapatılması ve Avrupa düzeyine yetişebilmemiz

¹⁸⁰ Ahmet Muvaffak (Menemenlizade), "Pariste Talebe Hayatı", *Tanin*, 14 Temmuz 1909, s.2.

¹⁸¹ Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin önemli bir destekçisi, aynı zamanda *Tanin Gazetesi*'sinin kurucusu ve başyazarı.

için yurt dışına gönderilecek talebeleri bir fırsat olarak görmekteydi. Bu nedenle Osmanlı gençlerine olan güvenini dile getirmekle birlikte, öğrencilerin nitelikli olanlarından seçilmesi ve Avrupa’da sıkı denetim altında tutulmalarını da ifade ederek bu konuda çok temkinli olunmasını belirtmiştir¹⁸². Bu doğrultuda Meclis’te 1909 yılı bütçe görüşmelerinde ele alınan konular arasında yurt dışı eğitime gönderilecek öğrenciler için düzenlemeler de yer almıştır. Buna göre yurt dışı eğitime gönderilecekler için ayrılan 16.000 liralık bütçeden en büyük payı 100 kişi ile Maârif Nezâreti, ardından 36 kişi ile Ziraat Nezâreti almaktaydı¹⁸³. İlerleyen zamanlarda diğer kurumlar da taleplerde bulunmuştur. Örneğin; 9 Kânunuevvel 1324/ 22 Aralık 1908 tarihinde Darülfünun Tıp Fakültesi Reisi Cemil (Topuzlu) Paşa tarafından Maârif Nezâreti’ne gönderilen yazıda, Almanya ve Fransa’ya gönderilmesi düşünülen 10 tıp ve 6 eczacı için gerekli ödeneğin 1325 senesi bütçesine eklendiği, bu öğrencilere gidiş-dönüş masrafları ile birlikte 300 frank burs verileceği ve gönderilecek öğrencilerin seçimi için Şubat’ın birinci gününde müsabaka imtihanının yapılacağı bildirilmiştir¹⁸⁴. Araştırmalarımız neticesinde 1909 yılında Almanya’ya gönderilen 14 tıpçı olduğu belirlenmiş fakat bunların 9’unun bilgilerine ulaşılmıştır. Dönemin gönderilen ilk tıpçıları arasında yer almaları nedeniyle aşağıdaki tablo 1’de bu kişilerin bilgileri gösterilmektedir.

Tablo 1. 1909 Yılında Gönderilmesine Karar Verilen Tıp Öğrencileri¹⁸⁵

İsimler	Tarihi-i İzamu	Mikdar-ı Maaşı	Tahsil Etmekte Olduğu İlim veya Fen	Mülâhazat
Osman Şerefeddin (Çelik) Efendi	Teşrinisani 325	300	Tıp	Tıp Fakültesi tarafından bil müsabaka intihab ve i’zâm edilmiş olup Ağustos 328 da avdet edeceklerdir.
Akif Mehmed Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Hasan Reşad (Sıgındım) Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Hasan Yusuf (Başkam) Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Süleyman Rıfat Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Ekrem Hayri (Üstündağ) Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Ömer Şevket Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Jesi Aram Haçator Efendi	Eylül 325	300	Tıp	
Najor Samuel Spon Efendi	Teşrinisani 325	300	Tıp	

¹⁸² Hüseyin Cahit, “Avrupa’ya Talebe İzamu”, *Tanin*, 13 Ağustos 1909, s. 1.

¹⁸³ Ergün, *a.g.e.*, s. 396-397.

¹⁸⁴ BOA MF. MKT. 1095/22, Lef 1. Bu konu hakkında Ayrıca bkz. Ergün, *a.g.e.*, s. 395.

¹⁸⁵ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

Yukarıda ismi verilen 14 kişinin 1909 yılında tıp dalında eğitim almak üzere gönderildiği tespit edilmiş ve bunların 9'unun resmî statüde olduğu anlaşılmaktadır. Eczacılık alanında ise 1909 yılı itibariyle gönderilen öğrencilerin isimlerine rastlanılmamıştır. Bu öğrencilerden farklı olarak tıpçılardan Ahmet Ali Efendi, Bartın Frengi Hastahanesi Tabib ve Müdürü olarak görev yaparken, Sıhhiye Nezâreti'nce 1909 yılında Frengi hastalığı konusunda araştırma yapmak üzere 1 yıllığına Berlin'e gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁶. Tıpçılardan Abdülhak Adnan (Adıvar) Efendi ve Şemun Efendi¹⁸⁷ kendi imkânları ile giderken; Kemal Cenap (Berksoy)¹⁸⁸ ve Rauf Fehmi (Banerman)¹⁸⁹ efendilerin ise hangi kurum veya kuruluş tarafından gönderildiği tespit edilememiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanının ilk 3 yılında yurt dışı eğitime gönderilen resmî ve özel öğrencilerden 341 kişinin isimleri tespit edilmiştir¹⁹⁰. 1908 yılında 55 kişi gönderilirken, bu sayı 1909 yılında 131'e, 1910 yılında ise 155'e yükselmiştir. Gönderen kurumların dağılımına baktığımızda Maârif Nezâreti 137, Harbiye Nezâreti 62, Bahriye Nezâreti 16, Adliye ve Mezahib Nezâreti 16, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti 8, Ticaret ve Nafia Nezâreti 5, Maliye Nezâreti 4, Sıhhiye Nezâreti 4, Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti 3 ve Adana Vilayeti 1 kişiyi eğitime göndermiştir. Özel burs alarak eğitime giden 3 kişi bulunmaktadır. Ayrıca belgelerde devlet tarafından gönderildiği anlaşılan 16 kişi¹⁹¹ bulunmaktadır. Bunlardan başka kendi hesabına eğitime giden 20 kişi daha olduğu anlaşılmaktadır. Göndereni bilinmeyen kişilerin sayısı ise 46'dır. Meşrutiyetin ilk üç yılında gönderilen 341 kişiden 176'sı Fransa'yı tercih etmiştir. II. Meşrutiyet'in

¹⁸⁶ BOA DH. MUİ. 29/1/51, Lef 3-1.

¹⁸⁷ BOA DH. EUM 4. Şb. 12/32, Lef 3.

¹⁸⁸ Necmeddin Sefercioğlu, **Türk Ocağı'na Hizmet Edenler, Ocakta Kim Kimdi?**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2004, s. 54.

¹⁸⁹ Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948, s. 25.

¹⁹⁰ Mustafa Ergün, bu dönemde devlet tarafından gönderilenlerin sayısını 146 olarak belirtmiştir. Ergün ayrıca öğrencileri yerleştirmek üzere görevlendirilen Dr. Nazım Bey'in raporuna dayanarak Osmanlı tebaasından 200 öğrencinin kendi hesabına eğitimde olduğunu belirtmiştir. Toplamda 346 kişinin eğitimde olduğu bu dönemde, araştırmalarımız neticesinde 341 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden bazılarının sonradan devlet bursu almaya hak kazandığı anlaşılmaktadır. Bunlar hakkındaki bilgiler ilerleyen bölümlerde verilecektir. Bkz. Ergün, **a.g.e.**, s. 398. Ayrıca bkz. Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, s. 228.

¹⁹¹ Arşiv belgelerinde, bazı öğrencilerin gönderen kurum bilgisi net olarak verilmemiş, "Devlet namına" ibaresi kullanılarak ya da belgede sadece aldıkları burs miktarı gösterildiğinden bu kişilerin resmî statüde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır.

ilk üç yılında Fransa'nın en çok tercih edilen ülke olmasında etkili olan saikler arasında ilk olarak Tanzimattan bu yana gelen Fransız etkisini gösterebiliriz. İkinci olarak Fransız eğitim kurumlarının, özellikle Siyasal Bilimler, Güzel Sanatlar ve hukuk dalında eğitim veren okulların, hâlâ Osmanlı nezdindeki itibarını korumasıdır. Üçüncü olarak da Fransız lisanını bilenlerin oranının Almanca ve İngilizce bilenlerin oranına göre daha çok olmasını gösterebiliriz. Almanya ile kurulan askerî, siyasî ve kültürel ilişkiler, 1914 yılından itibaren Fransa'yı gerileterek en çok tercih edilen ikinci ülke konumuna taşıyacaktı. II. Meşrutiyet'le birlikte Amerika, İtalya, Belçika ve İsviçre gibi ülkelere ciddi oranda öğrenci gönderilmeye başlanması dikkatleri çekmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde yurt dışına gönderilen öğrencilerin teftişi ve takibi için 1909 yılında çıkartılan yönetmelik şu maddelerden oluşmaktaydı¹⁹²:

Umumi Şartlar

- 1) *Öğretmen Okulunda eğitim alacak olanların yaşı, 17'den küçük 25'ten büyük olmayacak; diğer okullar için üst sınır, 28'dir.*
- 2) *Eğitime mani bir sakatlığı veya bulaşıcı hastalığının olmadığına dair tıbbî muayene raporu alacaktır.*
- 3) *Çalışkan, gayretli, hal ve hareketinin güzel olduğu okul idaresi tarafından tasdik edilirken bu tasdik Maârif Nezâreti'nin tahkikatıyla teyit edilecektir.*
- 4) *Tahsilini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra Maârif Nezâreti'nin her nerede olursa olsun tayin edeceği eğitim ve idare hizmetlerini belirli maaş ile kabul edip beş sene hizmet edecektir.*
- 5) *Hizmet etmeyi reddettiği takdirde tahsilde bulunduğu müddetçe kendisine verilen tahsisat ile gidiş ve dönüş harcırahlarını tazmin edeceğine dair vereceği taahhüt senedi muteber bir kefil tarafından tasdik olunacaktır.*
- 6) *Gönderilecek talebenin dahil olacakları okullar ve kurumlara devam ve tahsile çaba gösterip göstermedikleri özel görevliler ve başka şekillerde*

¹⁹² "Avrupa'ya Talebe İzamı", **Tanin**, 17 Ağustos 1909, s. 4. Ayrıca bkz. Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, s. 229.

teftiş ve gözetim altında bulundurulacağından, yukarıda bahsedilen tahsil taahhüdüne ihtimam göstermediklerinden ve imtihanlarda başarılı olamadıklarından veyahut durumlarından dolayı kesilecek tahsisatın verilecek olan harcırahın tazminini de kapsar.

Bunların dışında gönderilecek öğrencilerin tahsil alanlarına özel çeşitli şartlar da koşulmuştur.

1) Öğretmenlik tahsili alacaklar, Mekteb-i Sultanî, Darüşşafaka, resmî yahut resmî ruhsatı olan idadî okullarının mezunlarından seçilecektir.

2) Bunların idadî tahsilinden kazandıkları bilgi seviyeleri, yabancı dile ne kadar vakıf oldukları ölçülmek üzere Darülfünun'da teşkil edilen özel komisyonda, müsabaka usulüyle imtihanları gerçekleştirilecek ve en fazla başarı gösterenlerden otuz erkek öğrenci seçilecektir.

3) Güzel sanatlar tahsil etmek isteyenler hakkında Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise) müdürü ile eğitim heyetince müsabaka imtihanı gerçekleştirilecektir.

4) Matematik ve doğa bilimleri tahsil etmek isteyenler Darülfünun, Matematik ve Doğa Bilimleri şubesinde (Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiyye), bu şubelerin müdür ve öğretmenlerinden oluşan komisyonda matematik, doğa bilimleri ve yabancı dilden müsabaka imtihanı suretiyle seçileceklerdir.

5) Ticarî bilimler tahsil etmek isteyenler Mekteb-i Sultanî veya İdadî tahsilini tamamlayan Ticaret Mektebi mezunlarından olmak üzere bu mektep müdürü ile eğitim heyetinden oluşan komisyonda ticarî bilim ve teknikleri ile yabancı dilden müsabaka imtihanıyla seçileceklerdir.

6) Kimya tahsil etmek isteyenler Darülfünun Doğa Bilimleri şubesi, Eczacı Mektebi, Darüşşafaka, resmî veya resmî ruhsatı olan idadî mektebi mezunlarından olmak üzere bu şube müdür ve eğitim heyetinden oluşan komisyonda doğa felsefesi, kimya ve yabancı dilden müsabaka imtihanıyla seçileceklerdir.

7) Mısır'da Ezher Medresesi'nde tahsil etmek üzere gönderilecek beş talebe Darülfünun Yüksek Din İlimleri, Edebiyat ve Öğretmen Okulu, Edebiyat şubesinden Darülfünun Yüksek Dinî İlimler eğitim heyeti tarafından müsabaka ile seçileceklerdir. Müsabaka imtihanlarının gerçekleştirilmesiyle görevli komisyonların tamamına Maarif Meclisi azasından biri başkanlık edecektir¹⁹³.

1909 yılında Avrupa'ya gitmeye hak kazanan öğrencileri yerleştirmek üzere Doktor Nazım Bey ve teftiş için de Salih Zeki efendiler görevlendirilmiştir. Bu isimlerin nezârete talebeler hakkında yeterli bilgi vermemeleri nedeniyle eleştirildiği ve Salih Zeki Bey'in Avrupa'dan geri çağrıldığı anlaşılmaktadır¹⁹⁴. Bu durum üzerine öğrencilerin teftişi ve eğitim ile ilgili işlemlerinin takibi için daha uzman birine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. 27 Şubat 1325/ 12 Mart 1910 tarihli belgede Paris'te bulunan Dr. Blondel'in Maârif Nezâreti hesabına gönderilen öğrencilerin teftişinde ve eğitimlerinin takibinde görevlendirildiği anlaşılmaktadır¹⁹⁵. Kendisine bu görevi karşılığında aylık 400 frank ödeneceğine dair Paris Sefareti'ne yazı gönderilmiştir¹⁹⁶. Mösyö Blondel, görevi kabul etmesiyle birlikte gönderilen öğrencilerin hiçbir düzene uyulmadan gönderildiğini dile getirmiş ve öğrencilerden ümit verici olanların çok az sayıda olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir¹⁹⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Avrupa'da eğitim almak isteyenlerin çoğalmasından dolayı yurt dışı eğitim yönetmeliklerinde, önceki dönemlere nazaran daha kapsamlı ve sert kararların alındığı görülmektedir. Önceki dönemlerde yaşanan sorunların tekrarlanmaması adına ilk olarak Avrupa'ya eğitime gönderilecek subaylarla ilgili 5 Muharrem 1327/27 Ocak 1909 tarihinde “Avrupa'ya İzam Edilecek Zabitan-ı Askerîyenin Şerâit-i İntihabiye ve Ta'limiye ve Tahsisat Manzumesi Hakkında Ta'limat-name” başlığıyla 12 madde yayımlanmıştır¹⁹⁸. Bu talimatnameden, gönderilecek

¹⁹³ İncelemelerimiz neticesinde, 7. maddede belirtilen Mısır Ezher Medresesi'ne gönderilen öğrencilerin isimlerine rastlanılmamıştır. Aynur Erdoğan'nın çalışmasının tablolar bölümünde de Mısır Ezher Üniversitesine gönderilenlerin isimlerine dair bilgi yer almamaktadır. Bkz. Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, s. 372-389.

¹⁹⁴ BOA MF. MKT. 1143/22, Lef 1-2. Doktor Nazım Bey'in görevlendirildiğine dair Ayrıca bkz. Ergün, **a.g.e.**, s. 398.

¹⁹⁵ BOA HR. İD. 1380/67, Lef 3-1.

¹⁹⁶ BOA HR. İD. 1380/65, Lef 2-1.

¹⁹⁷ Ergün, **a.g.e.**, s. 399.

¹⁹⁸ **Düstûr**, I. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1329, s. 108-110.

askerlerin, devletin ihtiyaç duyduğu kurmay, doktor, piyade, süvari, topçu ve istihkâm gibi alanlarda istihdam edilmek üzere gönderildikleri anlaşılmaktadır. Gönderileceklerin yaşça küçük olmamasına, iki yıl iş tecrübesine sahip olan ve en az Kolağası (yüzbaşı ve binbaşı arasındaki rütbe) rütbesinde olanların seçilmesine önem verilmiştir. Öğrencilerin gönderilecekleri ülkelerle resmî yazışmaları Hariciye Nezâreti yapacak olsa da hangi branşta ve kaç yıl eğitim alacakları Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nce belirlenecektir. Resmî veya özel olarak gönderilen kişilerin, Osmanlı Devleti'ni temsil ettikleri vurgusu yapılarak, hal ve hareketlerinde gayriahlâkî davranışlar tespit edilenlerin derhal geri çağırılması önemle üzerinde durulan konulardır. Bu nedenle devlet, öğrencilerin bağlı olduğu şehirlerdeki Ataşe Militerlerden sıkça rapor talep etmiştir. Bu nizamnamede dikkat çeken diğer bir husus ise Londra'da ve St. Petersburg'da eğitim alacaklara verilecek burs miktarının 400, Paris, Berlin, Viyana ve Roma gibi şehirlerde eğitim alacaklara verilecek burs miktarının ise 300 frank olarak belirlenmesidir.

Kendi imkânları ile giden askerî öğrencilerin dahi resmî öğrenciler gibi sıkı takibinin yapılması dikkatimizi çeken diğer bir husustur. Bu doğrultuda 26 Cemaziyevvel 1328/5 Haziran 1910'da yabancı ülkelerde kendi imkânlarıyla eğitim almak isteyen bahriye subayları için “*Memalik-i Ecnebiyede Muhassesat-ı Zatiyesi İle Tahsil İstid'asında Bulunan Zabitanı Harbiye Hakkında Nizamname*” adında 10 maddelik ek bir nizamname çıkarılmıştır¹⁹⁹. Bu maddeler incelendiğinde kendi imkânları ile gidecek kişiler, eğitim alacakları alanda diploma sahibi olduklarını ve yeteri derecede deneyimli olduklarını ispatlamak zorundadırlar. Bu gruptaki öğrenciler, eğitim aldıkları şehirlerde bulunan Ataşe Navaller'e, yoksa Sefareti Seniyye'ye, o da yoksa Şehberderliklere karşı sorumlu olup eğitim süreçleri hakkında bilgi vermek mecburiyetindedirler. Bu kişiler, yurda döndüklerinde bağlı oldukları dairelerin belirleyeceği kurallara uymak zorundaydılar.

Askerî öğrenciler, çıkartılan bu nizamnamelerle sıkı kontrol altında tutulmuşlar ve gönderilenlerin büyük çoğunluğu, eğitimlerini ciddiyetle tamamlamak zorunda kalmışlardır. Sivil öğrenciler açısından ise bu tablo, daha farklı bir görüntü sergilemekteydi. Sivil öğrencilerden bazılarının kendilerinden bekleneni verememeleri,

¹⁹⁹ *Düstûr*, II. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1330, s. 298-299.

önceki dönemlerde olduğu gibi II. Meşrutiyet'te de sık sık eleştiri konusu olmaktadır. Dönemin ileri gelenleri arasında yurt dışı eğitim hâlâ sorgulanan konular arasındaydı. Avrupa'ya eğitime gitmek isteyen öğrenci sayısındaki artış, kamuyunun daha çok dikkatini celbetmekteydi. Dolayısıyla bu uygulamanın, dönemin gazetelerinde daha ciddi sorgulandığını ve mecliste bu konunun üzerinde daha çok durulduğunu görmekteyiz. 13 Şubat 1325/26 Şubat 1910 tarihli meclis oturumunda dönemin Orman ve Meadin ve Ziraat Nazırı olan Mavro Kordato Efendi, bu konuda gelen eleştirilere cevap vermiştir. Meclis'teki bu konuşmalar konumuz için önem arz etmesi nedeniyle, belgeye bağlı kalınarak aktarılmıştır. Bu doğrultuda gelen ilk soru “*İkmali tahsil için Avrupa'ya gönderilmiş olan talebinin intihabında isabet olunmuş mudur? Orada ne suretle tahsil etmektedir?*” şeklindeydi. Kordato'nun cevabı: “*İkmali tahsil için Avrupa'ya gönderilen talebeler, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektepleri mezunları arasından bilmüsabaka isbatı ehliyet edenlerden intihap olunmuştu. Bunlar, onbeş neferden ibaret olup, onüçü Fransa'nın Ziraat ve Baytar ve Ormancılık Mekâtib-i Âliye'sine ve Pastörün Darülfünunu'na ve ikisi de Almanya'da Berlin Darülfünunu'na ve Ormancılık Mektebi Âlîs'ine talebe sıfatıyla kabul ettirilmişlerdi. Ameliyatta kesbi vukufları bir kat daha arttırılmak üzere muallimlerinin Nezâreti tahtında muavin sıfatıyla sureti dâimede laboratuvarlarda çalışmaktadırlar. Bunlar her sene muallimleri tarafından imtihan olunarak derece tahsilleri bilinmek üzere not verilmesi tahtı temine alınmıştır. Fenni Maâdin tahsili için Avrupa'ya gönderilen talebe, Hendesei Mülkiyye Mektebi'nden bâ şahadetname mezun üç efendidir. Bunlardan ikisi el'an Paris Maadin Mektebi'nde tahsilde devam etmekte olup, üçüncüsü illeti asebiyyesiyle tabip tarafından verilen rapor üzerine memleketi olan İzmir'e avdet ettiği Paris Sefareti Osmaniyyesinden iş'âr olunmuş olmakla, mumailyhin hastalığının derecesi Aydın Vilâyetinden isti'lâm edilmiştir. Bunlar Sefareti Osmaniyyenin Nezâreti altında 'bulunmaktadır.'” şeklinde olmuştur. Kordato, verdiği cevapta öğrencilerin, sınavlarda başarı gösterenlerden seçildiğini, Avrupa'da hangi okullarda eğitim alacaklarının önceden belirlendiğini, Avrupa'da başlarında uzman bir hocanın refakatinde bulduklarını ve gelişmelerinin takip edildiğini belirterek mebusların şüphe ettiği birçok hususa açıklık getirmeye çalışmıştır²⁰⁰.*

²⁰⁰ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, **TBMM Kütüphanesi**, C.1, 13 Şubat 1325/ 26 Şubat 1910, s. 482-483.

Sivas Mebusu Nazaret Dagavaryan Efendi, yurt dışı eğitimle ilgili yaşanan sorunların bilinmesi açısından Meclis'te önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu sorunlar arasında Fransa'nın Nancy Ormancılık Mektebi'ne gönderilen öğrencilerin çok yeteneksiz oldukları, ormancılık eğitimine gerekli ehemmiyetin verilmediği, öğrencilerin rastgele yollandığı ve öğrencilerin matematik ve lisan bilmedikleri hususu yer almaktadır. Dagavaryan Efendi ayrıca öğrencilerin çoğunun ders almaktan ziyade dinleyici sıfatıyla orada bulduklarını ve müsabaka imtihanlarının önceden haber verilmemesini dile getirmiştir²⁰¹. Bunun üzerine söz alan Aristidi Paşa, gönderilenlerin tamamının Osmanlı tebaasından oldukları ve müsabakalarda en iyi dereceyle geçenlerin seçildiğini belirtmektedir. Ormancılık alanında 15 uzmanın görüşleriyle, gönderilecek kişilerin hangi okullarda eğitim almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin azamî derecede derslerine önem verdiğini söyleyerek bu konuda haksızlık yapıldığını dile getirmiştir. Ayrıca öğrencilerin seçiminde gönül-hatır işi olmadığını, ellerindeki en iyilerinin seçilerek gönderildiğini de belirtmektedir. İsmail Mahir Efendi'nin "*30 öğrenci gönderilmesi gerekirken neden 18 kişi gönderildiğine*" dair sorusu üzerine Kordato Efendi, mevcut koşullarda eğitime gidebilecek ancak 18 kişinin bulunabildiğini belirtmektedir. Meclis'te dile getirilen sorunlardan biri de devletin Avrupa'daki temsilcileri olarak görülen sefaretlerin, iş yükü nedeniyle öğrencilerin denetimi ve kontrolünü kabul etmemeleridir²⁰². Bu konu, eleştirel düzeyde kalmış ve bu soruna kesin bir öneri getirilmediği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli eğitimcilerinden Satı Bey, Maarif Nazırı Emrullah Bey'e takdim ettiği layihasında yurt dışı eğitim konusunda önemli tespitlerde bulunduğu görülmektedir. 21 Haziran 1326/ 4 Temmuz 1910 tarihinde yayımlanan bu layihada, önceden yapılan yanlışlıklar arasında, öğrencilerin seçimi ve yerleştirilmesi noktasında esaslı bir programın uygulanmadığı ilk vurgulanan husus olmuştur. Çok hızlı kararlar alınarak, öğrencilerin seçiminde sadece Fransızca lisanını bilmelerinden başka bir kıstasın olmaması eleştirilmiştir. Öğrencilerin büyük kısmının alanlarında uzmanlaşmak yerine, sadece Avrupa üniversitelerinden diploma alma gayesinde olmaları ve kendilerine tevdi edilen alanların dışına çıkılarak farklı alanlara

²⁰¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, **a.g.e.**, s. 483.

²⁰² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, **a.g.e.**, s. 483-485.

yönelmeleri, memleketin özellikle Darülmualiminler’de ihtiyaç duyduğu öğretmen açığının kapanmasını geciktirmiştir. Satı Bey, tüm bu olumsuzların esas sorumlularının öğrencilerden ziyade onları gönderen kurumlarda olduğunu belirtmektedir. Satı Bey’e göre, öğretmen olacakların mutlaka alanları ile ilgili staj yapmalarının hayatî bir önem arz etmektedir²⁰³. Satı Bey’in, yurt dışı eğitim uygulamalarına eleştirileri olduğu gibi yapıcı yönde tavsiyeleri de vardır. 8 maddeden oluşan önerileri şunlardır²⁰⁴:

1. Avrupa’ya gönderilecek talebeler için kapsamlı bir program hazırlanmalıdır. Talebelerin hangi amaçla gönderilecekleri ve nasıl seçilecekleri önceden belirlenmelidir.
2. Gönderilecek kişiler, memleketin gerçekten ihtiyaç duyduğu alanlar göz önüne alınarak seçilmelidir. Özellikle meslekî eğitime yönelik alanlarda öğrenci seçilmeli ve uygulamalı eğitime önem verilmelidir.
3. Gönderilecek kişilerin sayılarından ziyade nitelikli olmalarına önem verilmelidir. Sayıları az da olsa yetenekli öğrenciler seçilmelidir.
4. Gönderilecek kişilerin sadece sahip oldukları bilgiye göre değil, bu kişilerin önceki eğitim durumlarına, gayretlerine ve ahlâklarına da bakılmalıdır.
5. Öğrencilerin Avrupa’ya gitmeden önce hazırlık aşamasından geçmeleri büyük önem arz etmektedir. Sınavları kazananların hemen gönderilmemesi, belirli bir dil eğitimi alması gerekmektedir.
6. Gönderilecek kişilerin yüksekokul mezunlarından ve önceden öğretmenlik veya memurluk yapmış kişiler arasından seçilmesi önem arz etmektedir.
7. Öğrencilerin sadece Fransa’ya değil, farklı ülkelere de gönderilmesine özen gösterilmelidir. Aynı okula 4 veya 5’ten fazla öğrenci yerleştirilmemelidir.
8. Öğrencilerimizin aldıkları eğitim seviyesi, Avrupa’da eğitim veren üniversitelerin seviyelerinden çok düşüktür. Bu eksikliği kapatmak adına,

²⁰³ Uğur Ünal-Togay Seçkin Birbudak, **Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 86-92.

²⁰⁴ Ünal-Birbudak, **a.g.e.**, s. 92-101.

Avrupa'dan aldığımız derslerin okullarımızda daha iyi anlaşılabilmesi için yine Avrupa'dan uzmanlar getirilmelidir.

Satı Bey'in layihalarına genel olarak baktığımızda, Osmanlı eğitim kurumlarından özellikle yüksek eğitim düzeyindekilerden mezun olanların, eğitim seviyelerinin çok düşük olması, önemle üzerinde durulan mevzulardan birisidir. Satı Bey, Japonya örneğinden yola çıkarak gönderilecek kişilerin eğitimlerinin bir bölümünü ikinci bir ülkede yapmalarını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin cesur kalemlerinden birisi de millî şairimiz Mehmet Âkif'tir. Pozitif bilimlerin önemine inan Âkif, bilim ve sanatın milliyetinin olmadığını ve onlarsız yaşamının mümkün olamayacağını "*Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını / veriniz hem de mesainize son süratini*" diyerek savunmuştur²⁰⁵. Âkif'in bu düşüncesinin oluşumunda Japon'yanın çağdaşlaşma mücadelesinde gösterdiği başarı da etkili olmuştur diyebiliriz. *Süleymaniye Kürsüsü* şiirinde Japon halkının, taklitçilikten uzak ve kendi değerlerine sahip çıkarak Batı bilim ve teknolojisini özümseyebildiğini belirtmektedir²⁰⁶. Mehmet Âkif, hayalindeki ideal nesli "Asım" isminde sembolleştirmiştir. Asım, manevî değerlerine bağlı kalan ve Batı'da eğitim görmüş bir gençtir. Buna mukabil Âkif, Osmanlı modernleşmesinin hedeflenen başarıyı gösteremediğini düşünmektedir. Bunun sebeplerinden birisinin de pozitif bilimi yurda getirmesi gereken Avrupa'daki Osmanlı gençlerinin, öz değerlerinden uzaklaşarak Avrupa'nın sefahatlerini yurda getirmeleridir. Kendisi bu durumu *Fatih Kürsüsünde* şiirinde eleştirmektedir²⁰⁷.

²⁰⁵ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Haz: A. Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 14.

²⁰⁶ ... "İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?

Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek.

Bu uzun boylu mesaî, bu uzun boylu sefer,

Bir kanâat verecekmiş bana dünyâda meğer.

O kanâat da şudur:

Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharrîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını;

Veriniz hem de mesaînize son sür'atini.

Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atin, ilmin; yalnız,.. Bkz. Mehmet Akif Ersoy, **a.g.e.**, s. 376.

²⁰⁷ ... "Fransız'ın nesi var? Fuşu, bir de ilhâdı;

Her ne kadar, öğrencilerin lisan bilen nitelikli öğrencilerden seçilmelerine özen gösterilse de bazı kurumlardan gelen şikâyetlere bakıldığında bu durum eleştirilmektedir. İstanbul Maarif Müdürü Ali Reşat Efendi, Maârif Nezâreti'ne gönderdiği 9 Ağustos 1326/22 Ağustos 1910 tarihli bir yazıda, Mekteb-i Sultanî mezunlarından müsabaka imtihanlarına girecek öğrencilerin, Türkçe ve Fransızca düzeylerinin diğer Mekâtib-i İdadî mezunlarına göre daha iyi olmaları nedeniyle avantajlı olduklarını, bu durumun eşitsizlik olarak görülebileceğinden diğer idadî mezunlarına yönelik farklı bir çalışmanın yapılması gerektiği yönünde fikir beyan etmiştir²⁰⁸.

Yurt dışı eğitim uygulamalarının çeşitli açılardan tartışıldığı bu süreçte, 1911 yılında, Avrupa'ya eğitime gönderilen öğrenciler için “*Maârif Nezâreti'ne Mensup Olup Avrupa'da Tahsilde Bulunan Talebe-i Osmaniye Hakkında İttihaz Olunan Mukarrerat*” isminde yeni bir yönetmelik hazırlanmıştır²⁰⁹. Sefaretlere yüklenen sorumlulukların da yer aldığı bu yönetmelik, gazetelerde ilan edilmiş ve öğrencilere duyurulmuştur²¹⁰. Bu yönetmelik, 1911 yılında çıkarılmış olsa da madde 1, 7, 8, 9 ve 12'den anlaşılacağı üzere, önceden eğitime gönderilen, 1909-1910 yılları arasındaki, öğrencileri kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu yönetmeliğin maddeleri arasında dikkatimizi çeken bir husus, gönderilen öğrencilerin eğitim alacağı alanların ve kurumların belirlenmesi öğrencilerin kendi kararları ile değil; Nezâretin belirlediği alanlar ve kurumlar olmasıdır. Ayrıca öğrenciler, dil eğitimi için buldukları vilayetlerde yer alan “Ecole Normale primaire supérieure” (madde 2 ve 12) gibi okullarda kendilerine verilen sürenin sonunda başarılı oldukları takdirde fakültelere geçiş yapabileceklerdir. Aksi takdirde yurda dönmek

Kapıştı bunları “yirminci asrın evlâdı!”

Ya Alman'ın nesi var zevki okşayan? Birası:

Unuttu ayrıntı, ma'tûha döndü kahrolası!

Heriflerin, hani dünyâ kadar bedâyi'i var:

Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâyi'i var.

Giden birer avuç olsun getirse memlekete;

Döner muhîtimiz elbet muhît-i ma'rifete.

Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi ;

Beğenmesek, “Medeniyet!” diyor; inandık, iyi!

“Ne var, biraz da ma'ârif getirmiş olsa...” desek

Emîn olun size “Hammallık etmedim!” diyecek.” Bkz. MehmetAkif Ersoy, **a.g.e.**, s. 546.

²⁰⁸ BOA MF. MKT. 1159/1, Lef 3-1.

²⁰⁹ BOA. MF. MKT. 1169/53. Lef 1-2. (9 Nisan 1911) (R. 27 Mart 1327)

²¹⁰ “Avrupa'da Bulunan Talebe Hakkında”, *Tanin*, 9 Nisan 1911. Ayrıca bkz. Salih Erkek, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Talebeleri”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, 20-24 Eylül 2010 Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt IV, II. Kısım, Ankara 2015, s. 803.

zorundadırlar. Ayrıca madde 11’de sonradan devlet bursu alanların kendilerine belirtilen sürede kefil bulamamaları sonucunda ödeneklerinin kesileceği de belirtilen diğer bir husustur. Bu yönetmelikle sefaretlerin, öğrencilerin takibinden bizzat sorumlu tutuldukları da anlaşılmaktadır.

1911 yılı itibari ile İttihat ve Terakki yöneticileri, yurt dışı eğitim uygulamalarında farklı girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki, öğrencilerin gönderileceği ülkelerle ikili ilişkiler bağlamında yazışmalar yapılarak, öğrencilerin kabulü noktasında kolaylıklar sağlanması istenmiştir. Bu girişimler sonucunda, İtalya’da bulunan Sanayi-i Nefise Mektepleri’ne, resmî statüdeki mimarlık mekteplerine, Torino ve Milano’daki Darülfünunlara ve Toscana ile Cenova’daki fabrikalara Osmanlı öğrencilerinin kabulü noktasında olumlu sonuçlar alındığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda İtalya Hükûmeti Ticaret Okulları için 6, Macaristan Budapeşte Üniversitesi için 1 ve Viyana Ticaret Okulları için 10 Osmanlı öğrencisini kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Fransa Lyon Belediyesi ise daha yapıcı yaklaşarak “Collège Orientale” adlı dört yıl eğitim verecek bir hazırlık lisesi açmış ve binlerce Doğulu öğrencinin bu kente gelmesine vesile olmuştur²¹¹.

Araştırmalarımız neticesinde, Osmanlı talebelerinden bazılarının İtalya’da Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde “elektrik” dalında eğitim almak istedikleri belirlenmiştir. 1909 yılında İtalya’ya gönderilmek üzere 30 kişinin isimleri tespit edilmiş ve bunlardan 15’inin Toscana’da, 11’inin ise Cenova’da bulunan elektrik fabrikalarında meslekî ve teknik eğitim görmek amacıyla nezârete dilekçe yazdıkları anlaşılmaktadır²¹². Dikkatimizi çeken diğer önemli bir husus da, Sanayi-i Nefise Mektebi ile Tıp Fakültesi talebelerinden bazılarının aldıkları eğitimin yetenekleri ile uyuşmadığını belirterek, Hariciye Nezâreti’ne elektrik dalında kendilerini geliştirmek istediklerine dair dilekçeler yazmalarıdır²¹³. Bu talebelere, Toscana’da bulunan elektrik fabrikasında çalışmaları için

²¹¹ Ergün, **a.g.e.**, s. 400-401.

²¹² Haziran 1325 tarihli bir dilekçede, memleketin sanayi noktasında çok zayıf olduğu, bu zayıflığa son vermek adına İtalya’daki fabrikalarda ihtisas yapılmasına müsaade edilmesi gerektiği öğrenciler tarafından vurgulanmıştır. BOA HR. İD. 1384/60, Lef 2-1.

²¹³ Tıbbiye Mektebi müdavimlerinden Asaf Bin İsmail, İbrahim Bin Hamdi ve Tıp Mektebi mezunlarından İbrahim Necati’nin, vatanın tefeyyüzü için gayretli oldukları ve bu doğrultuda İtalya’nın Toskana’daki elektrik fabrikasına gitmelerine müsaade buyrulması talepleri. BOA HR. İD. 1384/58, Lef 2-1.

gereken izin verilmiştir²¹⁴. Genel olarak İtalya'ya 1910 yılında 4, 1913 yılında 2, 1914 ve 1918 yılında da ise 1'er kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. 7 öğrencinin gönderildiği tarih ise bilinmemektedir. Bazı talebelerin isteklerine ne yönde cevap verildiği ise bilinmemektedir.

4 Cemaziyelâhir 1331/11 Mayıs 1913 yılında “*Memalik-İ Ecnebiye'ye Tahsil İçin Muhassasâtı Fevkalade İle İzam Olunacak Bahriye Zabitanı Hakkında Nizamname*” başlığında 24 maddelik Nizamname çıkartılmıştır²¹⁵. Bahriye Nezâreti tarafından hazırlanan bu nizamnamede, yabancı memleketlere gönderilecek öğrencilerin Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefini temsil ettikleri vurgulanarak (madde 14) öğrencilerin, buldukları kurum ve şehirlerdeki ahlâki davranışları (madde 7, 8, 13), kılık kıyafet düzenleri (madde 14) ve çalışkan olmaları üzerinde önemle durulduğu dikkatimizi çekmektedir.

22 Zilkade 1331/23 Ekim 1913 tarihinde “*Avrupa'da Ekmel-i Tahsil Eden Talebenin Darülfünun Muallim Muavinliklerinde İstihdamı İçün 1329 Maarif Bütçesinde 34,560 Kuruluşun Mûnakalesi Hakkında Kanun-i Esasî Muvakkat*” başlığı altında Avrupa'da eğitimlerini tamamlayanların Darülfünun muallim muavinliklerinde istihdamı için iki maddelik bir geçici kanun yapıldığı anlaşılmaktadır²¹⁶.

II. Meşrutiyet'te ilk defa öğrenci gönderilen ülkelerden biri de Amerika'dır. 22 Nisan 1326/5 Mayıs 1910 tarihli belgede Amerika'ya her yıl için 10 talebenin resmî statüde kabul edileceği belirtiliyordu. Bu konudaki talebin Columbia Üniversitesi heyetinden geldiği anlaşılmaktadır²¹⁷. İncelemelerimiz neticesinde Amerika'ya 1910 yılından daha önce askerî staj amacıyla zabitan gönderildiği anlaşılmaktadır. 14 Kânunuevvel 1324/27 Aralık 1908 tarihli belgede 32 zabitanının Amerikan donanmalarında görevlendirilmesi talebine dair belgede aynen şu bilgiler verilmektedir²¹⁸:

16 kıt'a Sefine-i Harbiye'den mürekkep olup Amerika'ya gitmek üzere Süveyş Kanalı tarikiyle Bahr-i Sefide gelmekte olan Amerika donanmasına yiyecek vesaire masrafları Amerikanca donanma masarîfi meyanında teşfiye verilmekte seyrü seferle Amerika'ya

²¹⁴“İtalya'ya Talebe İ'zâmı”, **Sabah**, 28 Haziran 1909.

²¹⁵ BOA İ. MMS. 166/24, Lef 9, *İ.*, MMS., 166/24, Lef 10. Ayrıca bkz. **Düstûr**, V. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1332, s. 371-375, Ayrıca bkz. BOA İ. MMS.166/24, Lef 9-10.

²¹⁶ **Düstûr**, V. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1332, s. 836.

²¹⁷ BOA HR. İD. 1390/4, Lef 3-1. (22 Nisan 1326) 5 Mayıs 1910, MF. MKT. 1152/11, Lef 2-1.

²¹⁸ BOA İ. BH.8/30, Lef 1. (14 Kânunuevvel 1324) 27 Aralık 1908.

kadar azimet ve badehu avdet eylemek üzere Ribat-ı Bahriye-yi Devlet-i Aliye'den ikişer zabitin terfiki hükümetlerince müstelzemi memnuniyet olacağı ve hükümetçe muvafakat edildiği takdirde resmen müracat kılınacağı Amerika Sefiri tarafından beyan edildiği ve şu suretle nuru seydiğanı zevatın fünunu bahriyece tezyid-i mümareseleri muccep ve binaenaleyh badi-i muhassenat olacağı bahriye nazırınca beyan olunmuş ve her sınıfa mensup muhtelif rütbedeki zabitanın lisanı aşına ve aile terbiyesi görmüş kimselerden herbir sefine için cem'an 32 zabitin tefrik ve tayini ve kendilerine yalnız levazım-ı seferiye tedariki ve avdet masarifi olmak ve Bahriye Nezâreti Aliyesi vasıtasıyla tesfiye edilmek üzere maliyece 100 er lira harcırah itası meclis-i mahsusu vükelaca uygun kılınmış olmakla irade-i seniye-i padişahî her vechle şeref sudur buyrulur ise mantuk-ı alisi infaz olunacağı beyanıyla tezkeri-yi senaviri terkim kılındı efendim.

Belgede, Süveyş Kanalı üzerinden Akdeniz'e gelmekte olan ve oradan Amerika'ya doğru yol alacak Amerikan donanmasına, Amerikan Sefiri'nden gelen talep doğrultusunda Osmanlı zabitlerinin de katılması istenmiştir. İkili ilişkiler açısından önemli bir diplomatik temas anlamına gelen bu girişim, Osmanlı Devleti tarafından kabul görmüş ve bu konuda 20 Muharrem 1332/18 Aralık 1913'te "*Tahsisatı Fevkalade İle Memalik-i Ecnebiye'ye Tahsil İçin Gönderilecek Zabitan-ı Bahriyenin Tahsisat ve Harcıra-ı Vesairesi Hakkında Kanun-i Esasî Muvakkat*" başlığıyla 9 maddelik nizamname çıkartılmıştır²¹⁹. 1913 yılında çıkartılan bu Nizamnamede Amerika'ya gönderilecek zabitler hakkında ilk defa madde yer almış olması önemlidir.

Mayıs 1914 tarihinde "*Memalik-i Ecnebiyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname*" adıyla çıkartılan Nizamnamede ise gönderileceklerin sahip olmaları gereken vasıflar, talebenin seçim şekli ve kabulüyle ilgili şartlar, tahsil müddeti, tahsisatın kesilmesi, kayıt silinmesi ve tazmin hususları, döndüklerinde istihdam şartları ve öğrencilerin teftişi hakkında yirmi beş madde yer almaktadır²²⁰.

1916 yılında "*Almanya'da Yetiştirilecek Askerî ve Sivil Mühendisler, Talebeler, Fenni Memur, Usta ve Amelelere Nezâret Vazifesiyle Mükellef Olmak ve Berlin Sefareti Seniyyesi'ne Merbut Bulunmak Üzere Teşkil Edilen Askerî Murahhasların Vazaifine ve Salahiyetine Dair Talimatnamedir*" başlığı altında çıkartılan Nizamname ile Avrupa'ya talebe gönderme işinin bir intizama sokulmak istendiği anlaşılmaktadır. Tahsil müddetlerinin belirginleştirilmesi, sınava girmeden kimsenin gönderilmeyeceği, tahsil

²¹⁹ *Düstûr*, VI. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1334, s.127-129.

²²⁰ *Düstûr*, VI. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1334, s. 744-748.

sürelerinin okul müdüriyetleri ve müfettişlerle birlikte belirleneceği, yeteri sayıda talebe gönderilen alanlarda tekrar öğrenci gönderilmeyeceği, dil konusunda başarı sağlayamayan öğrencilerin geri çağrılacağı, döndüklerinde mecburî hizmet yapacaklarına dair bazı öğrencilerin kefaletname vermedikleri, bu öğrencilerin kefaletname vermemeleri halinde tahsisatlarının kesileceği gibi hususlar yönetmelikte önemle vurgulanan konulardır²²¹.

TBMM Hükûmetinin I. İcra Vekilleri Heyeti içerisinde ilk Maarif Vekili olarak görev alan Dr. Rıza Nur Bey, 4 Mayıs 1920 tarihinde Mecliste bir konuşma yapmıştır. Hükûmetin maarif alanındaki amaçlarını açıkladığı bu konuşmada, çocuklarımıza verilecek her türlü eğitimin dinî ve millî kaideler gözetilerek yapılacağına, bütün okulların Türk milletinin karakterine uygun ve bulunduğumuz coğrafi şartlara göre çağdaş bir şekilde yeniden düzenleneceğine, Milli bir lügat hazırlanacağına, Doğu ve Batı uygarlıklarından ilmî ve fenni alanda önemli eserlerin dilimize çevrileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur²²². TBMM hükûmeti, tüm zorluklara rağmen çağdaş eğitim anlayışına yönelik çalışmalara hız kesmeden devam etmiş ve 1922 yılında yurt dışı eğitime yönelik 26 maddeden oluşan “*Ecnebi Memleketlere Tahsil İçin Gönderilecek Talebeye Mahsus Kanun Projesi (1922)*” başlıklı bir kanun taslağı hazırlamıştır²²³. Hazırlanan bu kanun taslağında, çok masraflı bir uygulama olan yurt dışı eğitimin sadece devlet tarafından değil, özel kuruluşlarca da desteklenmesi gerektiğinin açıkça vurgulanması dikkatimizi çekmektedir. Bu durum, yeni kurulan hükûmetin içinde bulunduğu ekonomik zorlukları da bir nebze göstermesi açısından önemlidir. Madde 6, 7, 8 ve 9’da bu vurgu açıkça yapılmış olmakla birlikte sermayesi bir milyon ve üzerinde olan yerli ve yabancı şirketlerin de yurt dışına öğrenci göndermek zorunda oldukları belirtilmektedir. Şirketlerin ihtiyacı olmaması durumunda, Maârif Nezâretinin ihtiyaç duyduğu alanlarda öğrenci göndermeleri gerektiği ayrıca belirtilmektedir. Bu kanun taslağında dikkatimizi çeken diğer bir husus da, devlet ve devlete bağlı kurumlarca

²²¹ “Almanya’da Yetiştirilecek Askerî ve Sivil Mühendisler, Talebeler, Fenni Memur, Usta ve Amelelere Nezâret Vazifesiyle Mükellef Olmak ve Berlin Sefareti Seniyyesi’ne Merbut Bulunmak Üzere Teşkil Edilen Askerî Murahhasların Vazaifine ve Salahiyetine Dair Talimatnamedir”, Matba-i Askeriye, İstanbul, 1332 (1916).

²²² İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 2013, s. 47.

²²³ BCA. 180.09.32.171. Ayrıca bkz. Fahri Kılıç-Gökhan Güçin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Alanında Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Tarihçiliğine Etkileri”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Aralık 2017, Yıl 10, S. : XXXII, s. 28-30. ss. 19-54.

gönderilecek öğrencilerin ödeneklerinin Maârif Nezâreti'nce sıkı bir takibe sokulmak istendiği ve bunun tek elden yapılmasına önem verildiğidir. Kurumların öğrenci ödeneklerini Maârif Nezâreti kanalıyla yapmak zorunda olduklarını belirten hususlar madde 12, 13, 14, 15, 16'da vurgulanmıştır.

1922 yılında çıkartılan bu kanun taslağı, Cumhuriyetin ilanından sonraki yurt dışı eğitim düzenlemelerinin merkezileşmesi adına çıkartılan nizamnamelere temel teşkil etmesi bakımından önemlidir.

1.4. 1908-1922 YILLARI ARASINDA YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN SOSYOKÜLTÜREL YAPILARI

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin hangi dönemde doğdukları, öğrencilerin hangi siyasî ve sosyal şartlar altında eğitim aldıkları ve aldığı eğitimin niteliğinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Çalışmanın önceki bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarında eğitim reformlarının ve yurt dışı eğitim uygulamalarının gelişim süreci dönemsel olarak ele alınmıştır. Öğrenci hangi dönemde doğmuşsa o dönemin şartlarında eğitim alarak yurt dışına gönderilmiştir. Bu durum yurt dışı eğitim uygulamalarında dönemsel olarak yaşanan değişiklikleri somut verilerle değerlendirebilme imkânı da vermektedir.

1.4.1. Doğum Tarihlerine Göre Dağılımı

II. Meşrutiyet'te yurt dışına gönderildiğini tespit edebildiğimiz 2150 kişiden 928'inin doğum tarihi bilgilerine ulaşılmıştır. Emekli Sandığı Arşivi'nden araştırmamıza yönelik talebin onaylanmaması, eksik kalan verileri tamamlama adına bizi diğer kaynaklara yönlendirmiş, elde edilen veriler sorgulandıktan sonra öğrencilerin doğum tarihleri bilgisayara aktarılmıştır. Arşiv belgelerinde öğrencilerin doğum tarihleri hicrî ve rumî takvime göre yazıldığından, miladî takvim esas olarak tablolarımız oluşturulmuştur. Araştırdığımız öğrencilerden 1222'sinin doğum tarihleri bilinmediğinden Aşağıda yer alan tablo 2'de "Doğum Tarihi Tespit Edilemeyen" olarak yazılmıştır.

Tablo 2. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğum Tarihlerine Göre Dağılımları

Dönem	Doğum Tarihi	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
						S	%
Sultan Abdülaziz Dönemi (1861-1876)	1869	1				1	0,05
	1871		1			1	0,05
	1872	2				2	0,09
	1873		1			1	0,05
	1874	1	1			2	0,09
	1875	2	2		1	5	0,23
II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908)	1876	2	2			4	0,19
	1877	4	4			8	0,37
	1878	7	3			10	0,47
	1879	6	2			8	0,37
	1880	12	4	1		17	0,79
	1881	15	5		3	23	1,07
	1882	10	3		3	16	0,74
	1883	14	10		4	28	1,30
	1884	15	3		3	21	0,98
	1885	4	5		2	11	0,51
	1886	8	8		4	20	0,93
	1887	7	8	1	7	23	1,07
	1888	12	6		8	26	1,21
	1889	4	12	3	4	23	1,07
	1890	11	12		2	25	1,16
	1891	10	11		9	30	1,40
	1892	5	8	4	12	29	1,35
	1893	4	10	4	9	27	1,26
	1894		13	2	7	22	1,02
	1895	3	12	4	7	26	1,21
	1896		14	4	1	19	0,88
	1897		39		8	47	2,19
	1898		55	5	6	66	3,07
	1899		107	1	15	123	5,72
	1900		54	5	23	82	3,81
	1901		25	9	10	44	2,05
	1902		12	14	37	63	2,93
1903	1	3	12	11	27	1,26	
1904	1	1	24	1	27	1,26	
1905			16		16	0,74	
1906			5		5	0,23	
	Toplam	161	456	114	197	928	43,16
Doğum Tarihi Tespit Edilemeyen		326	320	24	552	1222	56,84
TOPLAM		487	776	138	749	2150	100

Tablo 2'deki verilere baktığımızda doğum tarihleri tespit edilen öğrencilerden 12'sinin (%1,28) Sultan Abdülaziz döneminde, 916'sının (%98,71) ise II. Abdülhamid döneminde doğdukları görülmektedir. 1919-1922 yılları arasında İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte gönderilen öğrenciler arasında Sultan Abdülaziz döneminde dünyaya

gelenler bulunmamaktadır. “Doğum tarihleri tespit edilemeyenler” satırında yer alan öğrencilerin hangi dönemde doğdukları bilinmemektedir. II. Meşrutiyet’te yurt dışı eğitime gönderilen 916 öğrenci, II. Abdülhamid döneminde doğmuştur. Bu öğrencilerin doğup büyüdüğü dönem, siyasî olarak varlığını korusa da sosyal ve kültürel açıdan iç politikada çatışmaların/çözümlerin olduğu bir süreçti. Devletin bölünmezliğini koruma adına Tanzimat ile ortaya çıkan fikir akımlarından Osmanlıcılık politikası devam etmekle birlikte, II. Abdülhamid döneminde bir dış politika çizgisi olarak İslamcılık fikri de doğmuştu. Bu ideolojik değişimle birlikte “Osmanlı milleti” kavramı yanında “İslam milleti” anlayışının da ön plana çıktığı görülmektedir²²⁴. Bu anlayış doğrultusunda yönetime sadık, dindar ve itaatkâr bir neslin yetiştirilmesi görevi en çok Maârif Nezâreti’nin omzuna yüklenmişti. Bu amaçla müfredatta dinî konulara ağırlık verilmiş ve atanan öğretmenlerde bu özellikler aranmıştır. Selçuk Akşin Somel’e göre, Sultan bu amaçla çıktığı yolda başarılı olamamış ve baskıcı politikalar neticesinde eğitimde beklenen başarıyı yakalayamamıştır. Bu başarısızlığın göstergesi olarak da Somel, artan Jön Türk muhalefeti ve meşrutiyet inkılabını göstermektedir²²⁵.

1908-1913 yılları arasında gönderilenlerden 326’sının, 1914-1918 yılları arasında gönderilenlerin 320’sinin, 1919-1922 yılları arasında gönderilenlerin 24’ünün ve gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 552’sinin doğum tarihleri tespit edilememiştir. Doğum tarihleri bilinmeyenler için şu çıkarımda bulunabiliriz: Örneğin; ilk dönemde doğum tarihi belirlenemeyen 326 kişiden çoğunluğu oluşturan 223 kişinin akademik tahsil veya akademik ihtisas amacıyla gönderildiği belirlenmiştir. Bu kişilerin en son aldıkları eğitim kademelerine bakıldığında yüksekokul veya Darülfünun düzeyinde eğitim gördüklerinden yaşlarının 18 ile 30 yaş aralığında olduğu varsayılmaktadır. Buradan yola çıkılarak 1908-1913 arasında gönderilen bu öğrencilerin 1883 ile 1895 yılları arasında yani II. Abdülhamid döneminde doğdukları düşünülmektedir.

Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da Sultan Abdülaziz döneminde doğan 12 öğrencinin oldukça ileri yaşlarda (43 ve daha üstü) olmalarına rağmen eğitime gönderilmiş olmalarıdır. Bunların 8’i askerî kurumlardan mezun olan albay ve yarbay

²²⁴ Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliği’nin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20.

²²⁵ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 339.

statüsündeki öğrenciler olduğu, bu öğrencilerin ileri yaşlarda dahi olsa askerî alanlarda ihtisas yapmak için kurumların ihtiyaçları doğrultusunda gönderildikleri anlaşılmaktadır. Askerî kurumlarca gönderilenler arasında farklı branşlarda eğitim gören öğrenciler de bulunmaktadır. Örneğin Selim Sırrı Tarcan, 1874'te doğmuş, 35 yaşında iken Harbiye Nezâreti'nce Beden Eğitimi dalında eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir.

1869-1906 arasında doğdukları anlaşılan öğrencilerin etkisinde kaldıkları başlıca önemli siyasal gelişmeler arasında Balkanlar'daki milliyetçi hareketlenmeler, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, devletin içine düştüğü ekonomik sıkıntılar neticesinde Muharrem Kararnamesi ile 1881 yılında Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması ve İngiltere ile Fransa'nın sömürgeci politikaları nedeniyle Osmanlı'nın Almanya'yla yakınlaşması yer almaktadır. Bu dönemde doğan öğrencilerin algısında İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelere karşı düşman olma; Almanya ile de dost olma bilincinin hâkim olduğu bir ortam sunulmuştur diyebiliriz. II. Abdülhamid dönemi'nin bu siyasî atmosferi içerisinde Almanya ile kurulan yakın ilişkiler, II. Meşrutiyet'te en çok öğrenci gönderilen ülkelerin başında Almanya'nın gelmesine zemin hazırlayan önemli bir faktör olmuştur.

II. Mahmud döneminde başlayan Batı tarzı radikal değişiklikler, sosyal ve kültürel alanda etkisini göstermekle birlikte yapılan reformlara karşı muhalif bir zümrenin de temelleri atılmıştı. Mustafa Reşit, Ali ve Fuat Paşa gibi değişimi savunan yeni entelektüel tabaka, tepkilerin odak noktasında yer almıştı. Abdülaziz dönemi'nin sert ve merkeziyetçi uygulamalarında muhalefet kanadı daha belirgin hale gelse de artık Batı tarzı modernleşmeyi savunan aydın tabakanın gücü kırılmayacak noktadaydı. Batı'nın fikir ve edebiyat dünyasından etkilenen İbrahim Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880) ve Namık Kemal (1840-1888) gibi aydınlar, Devlet-i Aliye'nin geleceği için hem idarenin hem de toplumun bilinçlenmesi noktasında mücadele etmişlerdir. Değişimi savunan bu isimler ve diğerleri zamanla artan baskılar nedeniyle ya Avrupa'ya kaçmışlar ya da sürgüne gönderilmişlerdi. Namık Kemal'in, mutlakıyetle yönetilen devletin ciddi bir revizyondan geçmesini savunarak, 1859 yılında Sultan Abdülmecid'in tahttan indirilmesi girişiminden sorumlu tutulduğu iddia edilmektedir. Ayrıca bu örgütlü

girişim daha sonraki muhalif hareketlerin de tetikleyicisi olarak görülmüştür²²⁶. II. Abdülhamid, iktidara geldiğinde artan bu muhalif girişimlerinin önünü kesmek adına baskıcı olarak nitelendirilen bir yönetim tarzı sergileyerek, basın-yayın hayatında sansür uygulamıştır. Ülken, baskıcı yönetim anlayışının aslında Abdülaziz devrinde başladığını, Şinasi, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin başını çektiği “Genç Osmanlılar” grubunun bu dönemde teşekkül ettiğini ve 1890 ile 1908 arasında faaliyet gösteren Jön Türkler'in bu grubun devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir²²⁷. Vatan, hürriyet, hak ve insanlık fikirlerinin hızla yayıldığı bu süreçte, baskılar nedeniyle Avrupa'nın çeşitli merkezlerine kaçan Jön Türkler, 1889 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'ni kurarak siyasî ve kültürel alanda faaliyetlere başlamışlardır.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın entelektüel fikri yapısının zemininde Mekteb-i Mülkiye ve Askerî Tıbbiye okullarının önemi büyüktür. II. Abdülhamid dönemi'nin önemli fikir yuvalarından biri olarak görülen Mekteb-i Mülkiye, 1859 yılından beri faaliyettedir. Sultan Abdülhamid, okulu kapatmamış, ilginç bir şekilde burada Recaizade Mahmut Ekrem ve Murat Bey gibi önemli isimleri görevlendirmişti. Okul, bu isimler sayesinde daha akademik bir görünüm almış ve Avrupaî tarzda eğitim vermeye başlamıştır. Şerif Mardin, burada yetişen öğrencilerin batıl itikatlardan uzak, yenilik ve medeniyet aşkı ile dolduklarını, felsefi kaidelere göre yetiştirildiklerini ve de yurt dışı eğitimli simalardan Türk olmayan Sakızlı Ohannes Paşa gibi isimlerden nitelikli eğitim aldıklarını belirtmektedir. Mardin, II. Abdülhamid gibi muhafazakâr bir insanın yönetimine rağmen bu okul vasıtasıyla “pozitivizm”, “realizm” ve “emek” gibi kavramların öğrencilere aktarılabilirdiğini belirtmektedir²²⁸. II. Abdülhamid devrinde “Osmanlı Milleti” politikasının devam ettirildiğini Sakızlı Ohannes Paşa örneğinde gördüğümüz gibi farklı dine ve milliyete mensup birçok tebaanın eğitim, yönetim, ticaret vs. birçok alanda kendilerine rahatça yer bulabildiklerini söyleyebiliriz. Mekteb-i Mülkiye mezunlarının, hedeflenen bürokratik memur görüntüsünde olsalar da okulun, 1887 yılından sonra siyasî faaliyetlerin merkezî olması nedeniyle II. Abdülhamid'in “itaatkâr

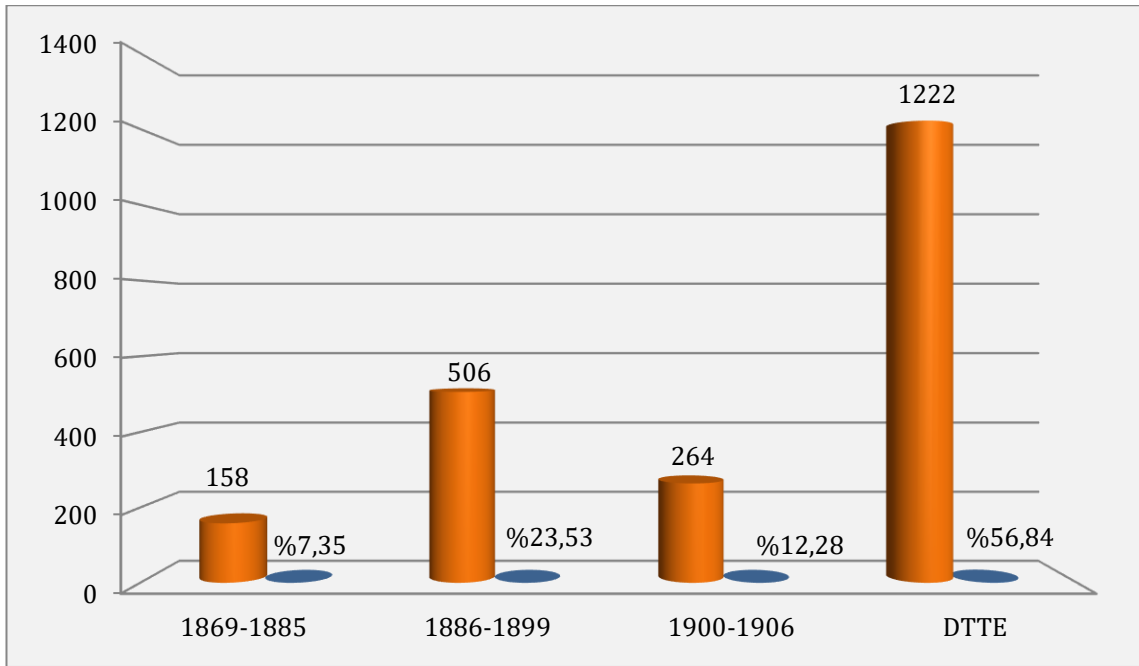
²²⁶ Mehmet Beşirli, “Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908”, **Dinî Araştırmalar**, Eylül-Aralık 1999, C. 2, S. 5, s. 150.

²²⁷ Hilmi Ziya Ülken, “Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11 S. 1 Yayın Tarihi: 1963, s. 24.

²²⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1989, s. 43.

nesil” yetiştirme hedefi doğrultusunda başarılı olamadığı dile getirilmiştir²²⁹. Aynı durum, Tıbbiye’de de gözlemlenmektedir. 1887 yılında Askerî Tıbbiye’nin disiplini ve teftişi için yapılan bir atama, öğrencilerin aşırı tepki göstermesine neden olmuş ve bu durum İbrahim Temo’ya göre İttihat ve Terakki’nin kurulmasını sağlamıştı. Çünkü öğrenciler disiplinden ziyade okulun programının ıslah edilmesinden ve Avrupa’daki eğitim kalitesine yükseltilmesinden yanaydı. Öğrencilerin bir şikâyeti de okuldaki “beyzade” olarak tanımlanan imtiyazlı öğrenci grubunun gördüğü ayrıcalıklardı. Saray erkânından ve Bâb-ı Âli’nin yüksek bürokrat ailelerinden gelen bu öğrenciler, özel bir sınıfta eğitim görmekte ve mezun olduktan sonra hızla rütbe alarak yüksek kademelere atanmaktaydılar. Var olan bu ikilik, Askerî Tıbbiye’deki taşralı öğrencilerin II. Abdülhamid yönetimine karşı örgütlenmesinde sosyal etkenlerden biri olmuştur²³⁰.

Grafik 1. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğum Tarihlerine Göre Dağılımları

Grafik 1’de gösterildiği gibi öğrencilerden 158’i (%7,35) I. Abdülaziz döneminde ve II. Abdülhamid döneminin iktidarının ilk 10 yılında, 506’sı (%23,53) orta dönemlerinde, 264’ü (%12,28) ise son dönemlerinde dünyaya gelmişlerdir. Doğum tarihleri belirlenemeyen 1222 kişi % 56,84’lük orana sahiptir. Bu öğrenciler yurt dışına

²²⁹ Mardin, **a.g.e.**, s. 58.

²³⁰ Mardin, **a.g.e.**, s. 58.

gönderilmeden önce 431 kişinin askerî, 25 kişinin güzel sanatlar, 116 kişinin lise 121 kişinin meslekî, 216 kişinin de yüksekokul düzeyinde eğitim aldığı belirlenmiş, 1246 kişinin ise mezun olduğu eğitim kademesi belirlenememiştir. Ancak eldeki veriler bize bu konuda bazı fikir üretmelerimize imkân vermektedir.

1869-1885 arasında doğan 158 öğrencinin eğitim amacıyla en çok tercih ettiği ülke 93 kişi ile Almanya'dır. Ardından 54 öğrenci ile Fransa ikinci sırada yer almaktadır. Geriye kalan 11 kişiden 4'ü Avusturya-Macaristan'ı, 3'ü İsviçre'yi, 2'si Rusya'yı ve 1'er kişi ise İngiltere ve İsveç'i tercih etmiştir. 1886-1899 arasında doğan 506 öğrencinin gönderildiği ülkelerin çeşitliliği artmıştır. 245 öğrenci ile Almanya ilk sırada yer alırken, 128 öğrenci ile Avusturya-Macaristan ikinci sırada yer almaktadır. Fransa 68 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ardından 34 kişi ile İsviçre, 6 kişi ile İngiltere, 5 kişi ile Belçika gelmektedir. Geriye kalan ülkeleri tercih edenlerin sayısı 3 ve 3'ün altında kalmaktadır. 7 öğrencinin ise tercih ettikleri ülkeler belirlenememiştir. Bu doğum aralığındaki öğrencilerden 8 kişinin ilk defa Amerika'ya eğitime gönderildikleri belirlenmiştir. Bu öğrenciler New York'ta Columbia Üniversitesine kabul olunarak eğitimlerini tamamlamalarının ardından yurt içinde ve dışında önemli başarılar sağlamışlardır. Bu öğrencilerden biri olan Cevad Eyüp Taşman, Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına 1911 yılında Columbia Üniversitesine maden ve elektrik mühendisliği dalında tahsile gönderilmiştir²³¹.

1883 yılında İstanbul doğumlu olan ve 1908 yılında Paris'e tıp ihtisasına gönderilen Bahri İsmet Temizer, Bordeaux ve Paris Fakültelerinde kulak-burun-boğaz (KBB) alanında 2 yıl süren çalışmalarından sonra yurda dönmüştür. Kendisi, 1910 yılında Gülhane'de Prof. Viling tarafından Gülhane Tatbikat Askerî Tıp Kliniği Boğaz-Burun Servisi hocalığı yapmış ardından Balkan Savaşları'nda Manastır ve Yanya Menzil hastanelerinde görev almıştır. I. Dünya Savaşı'nda da yararlılıklar göstermiş olan Temizer, uzun yıllar hocalık yapmış ve çok önemli talebeler yetiştirmiştir²³².

Savaşlar nedeniyle öğrencilerin birçoğunun yurda döndüğü yahut eğitimlerine başka ülkelerde devam etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Öğrencilerden bir kısmı savaş bittikten sonra bağlı oldukları Nezâretin de onayıyla yarıda kalan tahsillerini bitirmek

²³¹ BOA MF. ALY.45/60, Lef 1-7.

²³² Erden, **a.g.e.**, s. s. 219-220.

amacıyla tekrar gönderilmişlerdi. Eğitimi yarıda kalıp yeniden Avrupa'ya giden talebelerden biri de Refik Saydam Hükûmeti döneminde Dışişleri Bakanlığı ve Refik Saydam'ın vefatı nedeniyle başbakanlık yapmış olan Şükrü Saraçoğlu'dur²³³. Saraçoğlu, Maârif Nezâreti'nin açmış olduğu sınavı kazanarak 1914 yılında Belçika'ya eğitime gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitimine bir yıl ara verdikten sonra 1915 yılında İsviçre'ye Cenevre Siyasî İlimler Akademisi'nde yarım kalan tahsilini tamamlamak üzere tekrar gönderilmiştir. Kendisi Cenevre Türk Talebe Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır.²³⁴

1900-1906 yılları arasında doğan 264 kişiden 196'sı eğitim almak için Almanya'yı tercih etmiştir. İkinci sırada 50 öğrenci ile Avusturya-Macaristan gelmektedir. Daha sonra 9 kişi ile Fransa'nın, 4 kişi ile İsviçre'nin ve 2 kişi ile de Amerika'nın tercih edildiği anlaşılmaktadır. 1'er kişi ise Bulgaristan, İtalya ve Rusya'yı tercih etmiştir. Doğum tarihi belirlenemeyenlerin en çok gönderildikleri ülkelere baktığımızda 1222 öğrenciden 469'u Almanya'ya, 300'ü Fransa'ya, 150'si İsviçre'ye, 100'ü İngiltere'ye, 67'si Avusturya-Macaristan'a, 29'u Belçika'ya ve 22'si Amerika'ya gönderilmiştir. Geriye kalan 13 kişinin ise Yunanistan, Hollanda, Japonya, Bulgaristan ve Rusya'ya dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Özetle, II. Abdülhamid döneminde dünyaya gelen bu öğrencilerin yurt dışı eğitim için en çok Almanya'yı tercih etmesinin altında, doğdukları çağda Osmanlı'ya karşı sömürgeci politikalar izleyen Fransa ve İngiltere gibi ülkelere karşı Osmanlı Devleti'nin sert tepkiler göstermesi yatmaktadır. Almanya ile kurulan askerî, ekonomik ve kültürel yakınlaşma öğrencilerin nezdinde Almanya'yı güvenilir ülke konumuna getirdiği düşünülmektedir.

1.4.2. Doğum Yerlerine Göre Dağılımları

Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin sosyokültürel alt yapısını anlamak adına ilk olarak doğum tarihleri için hazırladığımız Tablo 2'de ve Grafik 1'de yer alan verilerin daha anlamlı olması için öğrencilerin doğduğu yerin bilinmesi önemlidir. Çünkü

²³³Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Adresi, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu.nun-ozgecmisi.tr.mfa>, 20.07.2018.

²³⁴ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1229.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının hızla daraldığı 19. ve 20. yüzyıl içinde yaşanan savaşlardan ve siyasî çalkantılardan şehirler de etkilenmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin yurt dışına gönderilmeden önce nerede ve hangi atmosferde eğitim aldıklarını görmemiz, daha iyi analiz edebilmek adına bize imkân vermiş olacaktır. Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda, oluşturduğumuz Tablo 3'te ve Grafik 2'de öğrencilerin doğdukları şehir ve ülkeler gösterilmektedir.

Öğrencilerin doğum yerlerini belirlemek amacıyla yaptığımız incelemeler neticesinde, 1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen 2150 kişiden 1024'ünün doğdukları merkezler belirlenebilmiştir. 1126 kişinin ise doğum yeri bilgilerine ulaşamamıştır. Doğum yerlerine dair bilgiler arşiv belgelerinden elde edilmiş, eksik kalan bilgiler biyografik ansiklopediler, hatırat ve internet kaynaklarından elde edilmiştir. Tablo 3'teki veriler incelendiğinde 146 yerleşim yeri arasında günümüz itibari ile Türkiye sınırları dışında kalan şehir isimleri de yer almaktadır. Dönem itibari ile Rusya sınırları içerisinde bulunan Ahıska, Kazan, Astana gibi merkezlerde doğanlar olduğu gibi baba mesleği nedeniyle Avrupa ve Afrika Kıtası'nın farklı şehir ve kasabalarında doğmuş öğrenciler de mevcuttur. Bu kişiler eğitimlerinin bir bölümünü doğdukları merkezde aldıktan sonra Osmanlı Devleti sınırları içerisinde eğitimlerine devam edip, resmî veya özel burslu olarak yurt dışı eğitime gönderilmişlerdi. Örneğin; Ali Sami Sabit Karaman 1877 yılında Şam'da doğmuştur. Bir dönem görevi nedeniyle Şam'da bulunmuş Mustafa Zabit Paşa'nın oğludur. 1896 yılında Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra Harbiye Nezâreti tarafından 1910 yılında askerî alanda ihtisas yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir²³⁵. Kendisi Trablusgarp Savaşı'na gönüllü katılmış ve İstiklal Harbi dâhil tüm savaşlarda görev almıştır.

Tablo 3'te, öğrencilerin 1024'ünün doğduğu kasaba ve şehir isimleri belirtilirken; bazı öğrencilerin ise belgelerde sadece doğduğu ülke isimleri ve sayıları belirtildiğinden tabloya şehir yerine doğdukları ülke ismi yazılmıştır. Aşağıda isimleri belirlenen yerleşim merkezlerinin bazıları Osmanlı sınırları dışında yer almakta ve bunlar tabloda italik olarak gösterilmektedir. 1908-1922 yılları arasında özellikle Balkan coğrafyasında dünyaya gelen öğrencilerin çok farklı merkezlere dağıldıkları görülmektedir. Bu

²³⁵ Hülya Toker, Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C. II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 342-345.

merkezlerin bulunduğu ülkelerin bazıları Osmanlı'dan ayrıldığı halde bu ülkelere ait bazı nahiye ve kazaların idarî olarak Osmanlı'da kaldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Yerlere Göre Dağılımları

Doğum Yeri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
					S	%
Adana	3	12		26	41	1,91
Adapazarı			1	1	2	0,09
Afyon	1			1	2	0,09
Ahıska				1	1	0,05
Aksaray				1	1	0,05
Amasya	2	3			5	0,23
Ankara	1	3		4	8	0,37
Antakya				1	1	0,05
Antalya	1	1		1	3	0,14
Astana				3	3	0,14
Atina	1				1	0,05
Aydın	3	2		1	6	0,28
Bağdat	1	2		1	4	0,19
Balıkesir		3		2	5	0,23
Bartın				1	1	0,05
Bergama	1				1	0,05
Beyrut		4		1	5	0,23
Bitlis			3		3	0,14
Bolu				1	1	0,05
Bosna	1			3	4	0,19
Budapeşte		1			1	0,05
Bulgaristan	4	1	1	5	11	0,51
Burdur	2				2	0,09
Bursa	2	7		5	14	0,65
Ceyhan				4	4	0,19
Çanakkale	1	3	1	1	6	0,28
Çankırı	1				1	0,05
Çorum			1	1	2	0,09
Dağıstan		1			1	0,05
Denizli		1			1	0,05
Deyrizor		1			1	0,05
Dimetoka		1			1	0,05
Diyarbakır	3	1	1	4	9	0,42
Drama		1			1	0,05
Dresden		1			1	0,05
Edinburgh		1			1	0,05
Edirne	3	5	43	9	60	2,79
Elazığ		1			1	0,05
Erzincan	2	3	1	1	7	0,33
Erzurum	4	2	1	1	8	0,37
Eskişehir	1		2	1	4	0,19
Filibe	1	1			2	0,09
Gaziantep	7			2	9	0,42
Gelibolu	1				1	0,05
Gemlik			1		1	0,05
Gilan		1			1	0,05

Giresun	1				1	0,05
Girit	2	5	1	3	11	0,51
Gora		1			1	0,05
Gosine				1	1	0,05
Gümülcine	1			5	6	0,28
Gümüşhane			1		1	0,05
Halep		7			7	0,33
Hanya			1	1	2	0,09
Hayfa		2			2	0,09
Irak		1			1	0,05
Isparta	1	1			2	0,09
İnebolu				2	2	0,09
İstanbul	80	215	29	93	417	19,40
İşkodra		1			1	0,05
İzmir	8	15	2	9	34	1,58
İzmit		1			1	0,05
Kahire		5	1		6	0,28
Karaferye		1			1	0,05
Karaman		1			1	0,05
Kars	1				1	0,05
Kastamonu	1	3	1	1	6	0,28
Kavala		2			2	0,09
Kayseri		3		1	4	0,19
Kazan	1	1			2	0,09
Kıbrıs	1			1	2	0,09
Kırıkkale				1	1	0,05
Kırım		1			1	0,05
Kırklareli	1	1			2	0,09
Kilis			1	6	7	0,33
Kocaeli		1	4		5	0,23
Konya	2	4		3	9	0,42
Kosova	1		3	1	5	0,23
Kozan				2	2	0,09
Köstence			1	1	2	0,09
Kudüs	3	2			5	0,23
Kütahya	1	1			2	0,09
Lefkoşe				1	1	0,05
Leipzig		1			1	0,05
Litvanya				1	1	0,05
Lüleburgaz			1		1	0,05
Malatya	2			5	7	0,33
Manastır	4	1		1	6	0,28
Manisa		2		2	4	0,19
Maraş				4	4	0,19
Mekke		1			1	0,05
Mersin		2		2	4	0,19
Mısır				4	4	0,19
Midilli	1				1	0,05
Mora	1				1	0,05
Muğla		2			2	0,09
Musul		1			1	0,05
Muş			1		1	0,05
Münih		1			1	0,05
Nahçıvan				1	1	0,05
Niğde	2	1	1	2	6	0,28
Nevrekop				1	1	0,05

<i>Oldenburg</i>		1			1	0,05
Ohri		1		1	2	0,09
Ordu				2	2	0,09
Osmaniye		1			1	0,05
<i>Prusya</i>		1			1	0,05
Rize			1	1	2	0,09
Rodos	1	1			2	0,09
<i>Romanya</i>		1			1	0,05
<i>Rusya</i>	1	1			2	0,09
Sakarya		1		1	2	0,09
Samsun	5	5		2	12	0,56
Sarıayak				1	1	0,05
Selânik	15	23	2	4	44	2,05
Serez				1	1	0,05
<i>Sibirya</i>		1			1	0,05
Sinop	2		1	1	4	0,19
Sivas	2	6	3		11	0,51
Sudan				1	1	0,05
Suriye		2			2	0,09
Şam	2	3			5	0,23
Şeyhili				1	1	0,05
<i>Şitrich</i>		1			1	0,05
Tarsus				2	2	0,09
Taşkent			2		2	0,09
<i>Tataristan</i>		1			1	0,05
Tekirdağ			2	3	5	0,23
Terişe		1			1	0,05
Tirebolu	1				1	0,05
Tokat				1	1	0,05
Trabzon	2	6		8	16	0,74
Uşak		1		3	4	0,19
Üsküp		2			2	0,09
Van		3			3	0,14
Vardar				1	1	0,05
Varna	1	1			2	0,09
<i>Wismar</i>		1			1	0,05
<i>Viyana</i>		3			3	0,14
Yafa		1			1	0,05
Yakova		2			2	0,09
Yanya	2	1		1	4	0,19
Yemen		1		2	3	0,14
Yozgat				1	1	0,05
<i>Yugoslavya (İlk Yugoslavya toprakları Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek bölgeleri)</i>		1			1	0,05
Yunanistan	4	1	2	6	13	0,60
Toplam	200	425	117	282	1024	47,63
Tespit Edilemeyen	288	347	20	471	1126	52,37
TOPLAM	488	772	137	753	2150	100

Tablo 3'teki verilere bakıldığında yurt dışı eğitime gönderilen İstanbul doğumlu 417 kişi, % 19,40'lık oranla ilk sırada yer almaktadır. Balkan Savaşları'nın yaşandığı süreçte gönderilen 80, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte gönderilen 215, İstiklal Harbi'nin

yaşandığı süreçte ise gönderilen 29 kişinin İstanbul doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyenlerden ise 93 kişi İstanbul doğumludur. Sayılardaki artma ve azalmanın sebepleri İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan göç edenlerin seyriyle ilişkilendirilebilir. Göçlerin sebepleri arasında ekonomik ve siyasî faktörlerle birlikte İstanbul'da yer alan Darülfünun'un ve diğer yüksekokullar ile birlikte dönemin en kaliteli eğitim kurumlarının varlığı gösterilebilir.

Gönderilenlerden 60 kişi (%2,79) Edirne, 44 kişi (%2,05) Selânik, 41 kişi (%1,91) Adana, 34 kişi (%1,58) İzmir, 16 kişi (%0,74) Trabzon, 14 kişi (%0,65) Bursa, 13 kişi (%0,60) Yunanistan, 12 kişi (%0,56) Samsun ve 11'er kişi (%0,51) ise Bulgaristan, Girit ve Sivas sınırları içinde dünyaya gelmişlerdir. Adana doğumlu 41 öğrencinin yurt dışı eğitime gönderilmesi dikkatimizi çekmektedir. Orta ölçekli bir şehir olan Adana, 1870 yılında müstakil bir sancak statüsü almıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi ile Adana'da İbtida-i ve Usûl-i Cedid adı verilen ilkokullar ile rüştiye ve idadî adı verilen orta düzeydeki modern eğitim kurumlarının sayısı artmıştır. 1891 yılında kurulan İnas Rüştiyesi'nin öğrenci sayısı 1904'e gelindiğinde 192'ye yükselmiştir. Öğretmen yetiştirmek amacıyla 1899 yılında Darülmualimin açılmıştır. Ayrıca çeşitli meslek okulları ile birlikte gayrimüslim ve yabancı okullar da eğitim vermektedir²³⁶. Tanzimat ile başlayan eğitimde modernleşme çabalarının yansımaları Adana'da artarak devam etmiştir. Bu durumun, eğitime önem veren bir nüfusun çoğalmasına neden olduğu göz önüne alınarak II. Meşrutiyet'te orta ölçekli nüfusa sahip Adana ve civarından Avrupa'ya gönderilen öğrenci çokluğunu anlaşılır kılmaktadır. Ayrıca Adana'da yaşayan farklı milliyete mensup vatandaşların yurt dışı eğitime olan taleplerinin çokluğu da bu oranı yükselmesini sağladığı düşünülmektedir. Kastamonu, Maraş, Mersin (İçel), Niğde, Samsun ve Sivas gibi merkezlerden de yurt dışına öğrenci gönderimi önemli orandadır. Nüfusun az olduğu Bartın, Bitlis, Burdur, Çankırı, Kars, Tokat ve Yozgat gibi illerde doğan öğrencilerden de ancak 1 veya 2'şer kişinin yurt dışı eğitime gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 3'te 1908-1922 yılları arasında yurt dışına gönderilen öğrencilerin Türkiye'nin her bölgesinde yer alan şehir ve kasabalarda doğduklarını da görebilmekteyiz. Orta ve küçük ölçekli şehirlerde doğan bu öğrencilerin ekseriyetinin, yükseköğrenimlerini

²³⁶ Özlem Karsandık, "Maârif Salnâmelerine Göre Adana Sancağı'nda Eğitim Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 50, Yıl 2011, s. 151-171.

Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da tamamladıkları anlaşılmaktadır. Çünkü İstanbul, dönemin bilim, sanat ve kültür merkezi olarak Avrupa'ya gitmeden önce öğrencilerin tercih ettiği en önemli şehir konumundadır. Ayrıca öğrencilerin bir kısmının babalarının üst düzey memur, bürokrat, asker, hukukçu, gazeteci, mebus veya doktor olarak görev yapmaları, dönemin en kaliteli yerli ve yabancı özel okullarının İstanbul'da bulunması veya Osmanlı taşrasından göç etmeleri, 'dünya başkentleri' sırasında bu tarihî kenti prosografik cetvelde baş sıraya yerleştirmektedir.

Aşağıda yer alan tablo 4'te ise Osmanlı Devleti'nin 1908-1922 yılları arasında idarî bölgelerine göre öğrencilerin doğdukları merkezler ve oranları gösterilmektedir.

Tablo 4: 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları İdarî Bölgelere Göre Dağılımları

Bölgeler	1908-1913		1914-1918		1919-1922		Yılı Tespit Edilemeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
İstanbul	80	16,43	215	27,71	29	21,01	93	12,42	417	19,40
Edirne Vilayeti	8	1,64	7	0,90	46	33,33	17	2,27	78	3,63
Selanik Vilayeti	17	3,49	30	3,87	3	2,17	8	1,07	58	2,70
Adana Vilayeti	3	0,62	15	1,93			36	4,81	54	2,51
Aydın Vilayeti	12	2,46	21	2,71	3	2,17	11	1,47	47	2,19
Osmanlı Devleti Dışından	4	0,82	20	2,58	1	0,72	9	1,20	34	1,58
Trabzon Vilayeti	9	1,85	11	1,42	2	1,45	12	1,60	34	1,58
Hüdavendigâr Vilayeti	5	1,03	13	1,68	3	2,17	13	1,74	34	1,58
Halep Vilayeti	7	1,44	7	0,90	1	0,72	13	1,74	28	1,30
Konya Vilayeti	8	1,64	8	1,03	1	0,72	7	0,93	24	1,12
Ankara Vilayeti	1	0,21	6	0,77	1	0,72	9	1,20	17	0,79
Sivas Vilayeti	4	0,82	9	1,16	3	2,17	1	0,13	17	0,79
Erzurum Vilayeti	7	1,44	5	0,64	2	1,45	2	0,27	16	0,74
Kastamonu Vilayeti	4	0,82	3	0,39	2	1,45	6	0,80	15	0,70
Girit Vilayeti	1	0,21	5	0,64	2	1,45	6	0,80	14	0,65
Kosova Vilayeti	1	0,21	5	0,64	3	2,17	2	0,27	11	0,51
İzmid Mutasarrıflığı	0		3	0,39	5	3,62	2	0,27	10	0,47
Mısır-ı Bahri			5	0,64	1	0,72	4	0,53	10	0,47
Yanya Vilayeti	3	0,62	2	0,26	2	1,45	3	0,40	10	0,47
Diyarbakir Vilayeti	3	0,62	1	0,13	1	0,72	4	0,53	9	0,42
Manastır Vilayeti	3	0,62	2	0,26			3	0,40	8	0,37
Mamüretü'l Aziz Vilayeti	2	0,41	1	0,13			4	0,53	7	0,33
Beyrut Vilayeti			6	0,77			1	0,13	7	0,33
Suriye Vilayeti	2	0,41	5	0,64					7	0,33

Biga Mutasarrıflığı	1	0,21	3	0,39	1	0,72	1	0,13	6	0,28
Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı	3	0,62	3	0,39					6	0,28
Bağdad Vilayeti	1	0,21	3	0,39			1	0,13	5	0,23
Bitlis Vilayeti					4	2,90			4	0,19
Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti	3	0,62	1	0,13					4	0,19
Kıbrıs Sancağı	1	0,21					2	0,27	3	0,14
Van Vilayeti			3	0,39					3	0,14
Yemen Vilayeti			1	0,13			2	0,27	3	0,14
Rumeli-i Şarki Vilayeti	1	0,21			1		1	0,13	3	0,14
Hicaz Vilayeti			1	0,13					1	0,05
İşkodra Vilayeti			1	0,13					1	0,05
Musul Vilayeti			1	0,13					1	0,05
Zor Mutasarrıflığı			1	0,13					1	0,05
Toplam	194	39,84	423	54,51	117	84,78	273	36,45	1007	46,84
Tespit Edilemeyen	293	60,16	353	45,49	21	15,22	476	63,55	1143	53,16
Genel Toplam	487	100	776	100	138	100	749	100	2150	100

II. Mahmud döneminde idarî birimler eyalet, sancak ve kaza olarak üç kısma ayrılmıştı. 1864 yılında eyalet sisteminden “vilâyet” sistemine geçilmiş, ilerleyen süreçte idarî birimlere “nahiye” teşkilatı da eklenmiştir. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti 30 vilayet ve 13 sancaktan oluşan bir idarî yapılanmaya sahipti. TBMM Hükûmeti döneminde ise Misâk-ı Millî sınırları içinde 15 vilâyet, 19 müstakil liva (sancak), 34 mülhak liva, 302 kaza ve 679 nahiye bulunuyordu²³⁷. Tablo 3’te, gönderilen öğrencilerden 1028 kişinin doğduğu 146 yerleşim merkezi sayısal ve oransal olarak gösterilmişti. Tablo 4’te ise tespit edilen doğum yerlerinin 1908-1922 yılları arasında hangi idarî bölgelere ait oldukları ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Tablo 4’te görüldüğü gibi en çok öğrenci gönderen vilayetlerin başında İstanbul, Edirne, Selânik, Adana ve Aydın vilayetleri gelmektedir. Yurt dışı eğitime gönderilen veya yurt dışı eğitimi en çok talep eden nüfusun bu 5 vilayette doğanlardan oluşması, bu vilayetlerin eğitim düzeyleri ile birlikte ekonomik ve sosyal yapılarıyla da doğru orantılıdır.

Muharrem Öztel’in, Osmanlı’da sosyoekonomik yapısıyla ön plana çıkan vilayet ve sancaklar ile ilgili çalışması bu 30 vilayet içersinde İstanbul, Aydın ve Selânik

²³⁷ Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Nu. 21, Ankara, 2006, s. VII.

vilayetlerinin ekonomik ve sosyal açıdan diğer vilayetlerden farkını ortaya koymaktadır. Bu 30 vilayetten yüz ölçümü en büyük olanların ilk üçü; Trablusgarp vilayeti 330.200 km², Yemen vilayeti 225.000 km² ve Basra vilayeti 138.800 km² 'dir. 1910-1911 yılı itibariyle nüfusun en çok olduğu vilayetler ise sırasıyla; Aydın vilayeti 1.702.911 kişi, Hüdavendigâr vilayeti 1.269.044 kişi, Konya vilayeti 1.254.157 kişi, Kosova vilayeti 1.243.501 kişi, Sivas vilayeti 1.197.483 kişi, Edirne vilayeti 1.171.435 kişi, Ankara vilayeti 1.160.564 kişi, Basra vilayeti 1.150.000 kişi, Yemen vilayeti 1.000.000 kişi ve Trabzon vilayeti 1.084.374 kişilik nüfusa sahiptir²³⁸.

Her ne kadar kapladığı alan ve sahip olduğu nüfus bakımından bu vilayetler, ilk sırada yer alsa da bu şehirlerin Osmanlı hazinesine katkıları; İstanbul, Edirne, Selânik, Adana ve Aydın vilayetlerinin katkılarından daha az olduğu yapılan incelemeler sonucunda anlaşılmaktadır²³⁹. Vilayet Salnameleri'ne göre hazırlanan istatistiklerde, Osmanlı maliyesinin 1325-1327/1909-1912 yıllarına ait toplam üç yıllık tahsilât ortalamasının 2.893.953.988 kuruş olduğu belirlenmiştir. Bu toplam tahsilât miktarı içerisinde en çok gelirin 313.116.161 kuruş ile İstanbul'dan sağlandığı anlaşılmaktadır. İkinci sırada 253.913.164 kuruş ile Aydın vilayeti gelmektedir. Üçüncü sırada ise 217.495.136 kuruş katkı ile Selânik vilayeti gelmektedir²⁴⁰. Bu oranlar göstermektedir ki Aydın vilayeti, İstanbul'dan sonra devletin en önemli ticarî merkezlerinden birisidir. Vilayetin en önemli ve uluslararası liman şehri özelliği ile İzmir'dir. Osmanlı yönetimindeki tarihî ve coğrafi özellikleriyle, Anadolu kıtasının bu ithalat ve ihracat açısından önemli şehri, birçok bankanın şubelerinin ilk açıldığı merkezler arasında yer almasıyla da önemlidir. Burada, Ziraat, Karadiliyone, Midilli, Anadolu, Selânik, Atina ve Osmanlı Bankası'nın şubeleri bulunmaktaydı. Vilayetin gelirinin artmasında yapımları önceden gerçekleştirilen İzmir-Aydın demir yolu (1860), İzmir-Kasaba demir yolu (1866) ve hizmete giren telgraf hatlarının burada bulunması, İzmir'in ve genelde Aydın vilayetinin, diğer vilayetlere nispetle ekonomik ve kültürel gelişmişliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca vilayette yayımlanan gazete sayısının 21 olması da

²³⁸ Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)", **Maliye Dergisi**, S. 160, Ocak-Haziran 2011, s. 205-206.

²³⁹ Öztel'in "Hazinenin Vilayetlerden Elde Ettiği Gelirler (Tahsilâtlar) ve Vilayetlere Yaptığı Ödemeler (1325-1327/1909-1912)" başlığıyla hazırlamış olduğu çalışmada yer alan tabloda İstanbul, Aydın, Edirne, Selânik ve Adana (Halep vilayetine bağlı) vilayetlerinin hazineye sağladıkları toplam gelir içerisindeki oranı %34,75'tir. Bkz. Öztel, **a.g.e.** s. 214.

²⁴⁰ Öztel, **a.g.m.**, s.208.

entelektüel ve kültürel zenginliğin başka bir göstergesidir²⁴¹. Coğrafi konumu itibariyle ekonomik ve kültürel açıdan farklılığını ortaya koyan diğer bir vilayet ise Selânik'tir. Çok uluslu ve kültürlü, kozmopolit bir nüfusa sahip olan Selânik, İstanbul'dan sonra devletin Balkanlar'daki en önemli ticarî merkez konumundadır. Birçok kitabın, derginin ve gazetenin Türkçe, İbrânîce, Rumca, Fransızca ve Bulgarca basıldığı Selânik'te, üç dinin rahatça ibadet edip yaşayabildiği bir ortamdan bahsedilmektedir²⁴².

1908-1922 yılları arasında Osmanlı'nın sınırları dışındaki 24 farklı merkezde doğduğu anlaşılan 13'ü farklı milliyete mensup toplam 34 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Bu kişiler Ahıska, Astana, Dağıstan, Kazan, Taşkent, Tataristan, Bosna, Varna, Romanya, Yugoslavya, Litvanya, Nahçıvan, Rusya, Sibirya, Budapeşte, Viyana, Dresden, Wismar, Münih, Leipzig, Prusya, Oldenburg ve Edinburgh gibi merkezlerde doğmuştur. 1 kişinin ise Şitrich (belgede geçen) doğumlu olduğu belirtilmektedir. Osmanlı sınırları dışında doğmuş isimler arasında Tahir Çağatay, İbrahim Safi, Fikri Altan, Ahmet Lebib Karan ve Mehmet Saib Sav gibi isimler yer almaktadır. Bu isimler arasında babalarının meslekleri gereği ülke dışında doğanlar olduğu gibi sonradan Osmanlı vatandaşlığına geçmiş veya Osmanlı'ya göç etmiş kişiler de vardır.

Genel olarak baktığımızda, yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin doğduğu merkezlerde ilk 5'e giren bu vilayetlerden 4'ü batıda yer alırken 1'i de Türkiye'nin güneyi'nde yer almaktadır. Gönderilen 1024 kişiden 417'si Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da doğmuştur. İstanbul doğumlular %19,40'lık oranla en tepede yer almaktadır. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte (1914-1918) gönderilenler arasında İstanbul doğumluların oranının en yoğun olduğu görülmektedir. Devletin savaş sürecinde ve sonrasında modern tıp ve son askerî teknoloji alanı başta olmak üzere, diğer alan bilgilerine sahip deneyimli asker ve memur ihtiyacı, diğer dönemlere nazaran bu dönemde daha çok öğrenci gönderilmesine sebep olduğu ileri sürülebilir. 1914 yılında başlayan savaş nedeniyle Osmanlı Devleti, yurt dışında eğitim gören vatandaşlarının, özellikle asker ve memurların, yurda dönmesini istemiştir²⁴³. Bu durum, az önce ileri sürdüğümüz hipotezimizin farklı boyutlarda ele alınması gerektiğini de ortaya koymaktadır. birçok üst düzey devlet memuru ve zengin aileler,

²⁴¹ Öztel, a.g.m., 208-210.

²⁴² "Selanik", <https://islamansiklopedisi.org.tr/selanik>. 23/102019.

²⁴³ BOA HR. SYS. 2653/1, Lef 62.

çocuklarını yurt dışı eğitime göndererek bir nevi korumacı bir eğilim sergilemiş olabilirler. Bu düşüncemizin geçerliliği de özellikle I. Dünya Savaşı'nda yurt dışında olan veya eğitime gönderilecek öğrencilerin, askerlikten muaf tutulmaları adına ailelerin ve öğrencilerin taleplerde bulunmalarındır. Ayrıca baba meslek bilgilerini aktaracağımız gelecek bölümde, savaş sürecinde bu ailelerin nasıl bir tutum ortaya koyduklarını eldeki veriler doğrultusunda açıklamaya çalışacağız.

Edirne vilayetinde doğanların dağılımlarına baktığımızda 1908-1913 yılları arasında gönderilenlerden 8'i, 1914-1918 yılları arasında gönderilenlerden 8'i, 1919-1922 yılları arasında gönderilenlerin 45'i ve gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 17'si Edirne vilayetinde doğmuştur. Edirne doğumlular toplamda 78 kişi ile %3,63'lük orana sahip ve ikinci sırada yer almaktadır.

Selânik vilayeti 58 kişi ile %2,70'lik oranda yer alıp üçüncü sıradadır. 1908-1913 yılları arasında gönderilenlerin 17'si, 1914-1918 yılları arasında gönderilenlerin 30'u, 1919-1922 yılları arasında gönderilenlerin ise 3'ü Selânik vilayetinde doğmuştur. Gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 8'i Selânik vilayetinde doğmuştur.

Adana vilayeti 54 kişi ile %2,51'lik orana sahiptir. 1908-1913 yılları arasında gönderilen 3, 1914-1918 yılları arasında gönderilen 15 kişi Adana vilayetinde doğmuştur. 1919-1922 yılları arasında gönderilenlerden Adana doğumlu tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 36'sı Adana vilayetinde doğmuştur.

Aydın vilayeti 47 kişi ile %2,19'lük orana sahiptir. 1908-1913 yılları arasında gönderilen 12, 1914-1918 yılları arasında gönderilen 21, 1919-1922 yılları arasında gönderilen 3 ve gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 11 kişi Aydın vilayetinde doğmuştur. Ardından 34'er kişi ile Trabzon ve Hüdavendigar vilayetinde doğanlar gelmektedir. Geriye kalan orta ve küçük ölçekli vilayetlerde doğan öğrencilerin sayı ve oranları birbirine çok yakın olduğu görülmekte ve bunlar tablo 4'te ayrıntılı biçimde gösterilmektedir. Tablo 4 sayesinde öğrencilerin doğdukları yerlerin çeşitliliği görüldüğü gibi öğrencilerin gönderildikleri yıllara göre sayılarının ve oranlarının değişkenliği de görülmektedir. Aşağıda yer alan Harita 1'de öğrencilerin nerelerden geldikleri ve hangi vilayete bağlı oldukları gösterilmektedir.

Harita 1. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları İdari Bölgeler

Harita 1’de Osmanlı Devleti’nin yurt dışı eğitime gönderdiği öğrencilerin doğdukları vilayetlerin yerleri ve sayıları gösterilmektedir. Eldeki veriler doğrultusunda hazırladığımız bu harita ile öğrencilerin hangi vilayette doğduklarını ve hangi şartlar altında yetiştiklerini daha anlaşılır hale getirmek istedik. Elimizdeki veriler doğrultusunda 2150 öğrenciden 1024’ünün doğduğu vilayet tespit edilmiştir. Harita 1’de görüldüğü gibi İstanbul, Hüdavendigâr ve Aydın vilayetleri ile Batı’ında yer alan Balkan Coğrafyası’nda doğan öğrenci sayısı iç ve doğu bölgelerine nazaran daha fazladır. Ayrıca sayıları az da olsa Anadolu’nun hemen her vilayetinden öğrenci gönderildiği anlaşılmaktadır. İç bölgelerde Konya vilayeti 24, Kuzeydoğu’da Trabzon vilayeti 34, Güney’de Adana vilayeti 54, Güneydoğu’da ise Halep vilayeti 28 kişi ile dikkati çekmektedir. Toplamda 31 vilayette ve 5 sancakta doğdukları anlaşılan 1024 kişiden 47’sinin Osmanlı idarî bölgelerinin dışında doğduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı günümüz Türkiye’sinin sınırları düşünüldüğünde daha da artmaktadır. Bu öğrenciler Aşağıda yer alan tablo 5’te ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Her ne kadar başta İstanbul ve Batı vilayetlerinden öğrenci seçimine özen gösterilmişse de zanaat tahsili için Osmanlı sınırları içerisindeki yetimhanelerden ve meslek okullarından binlerce öğrencinin Avrupa’ya gönderilmesi, Harita 1’de görülen yayılmayı anlaşılır hale getirmektedir. Harita 1 ayrıca devrin yöneticilerinin, savaşlar sürecinde dahi eğitime verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Aşağıda yer alan tablo 5’te ise II. Meşrutiyet’te Osmanlı sınırları içerisinde yer alıp günümüzde, Türkiye sınırları dışında kalan ve de Avrupa’daki yerleşim merkezlerinde doğan öğrencilerin sayıları gösterilmektedir. Arşiv belgelerinde bazı öğrencilerin sadece doğduğu küçük ölçekli kasabanın ismi verilmiş ve günümüzde nereye bağlı olduğu anlaşılmasından aynen yazılmıştır. Bazı öğrencilerin ise doğduğu şehir yerine ülke bilgilerine sahip olduğumuz için tabloda ülke isimleri gösterilmiştir.

Tablo 5. Türkiye Dışından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Yerlere Göre Dağılımları

Ülke	Doğum Yeri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam
						S
Yunanistan	Atina	1				1
	Dimetoka		1			1
	Drama		1			1
	Girit	1	5	1	3	10

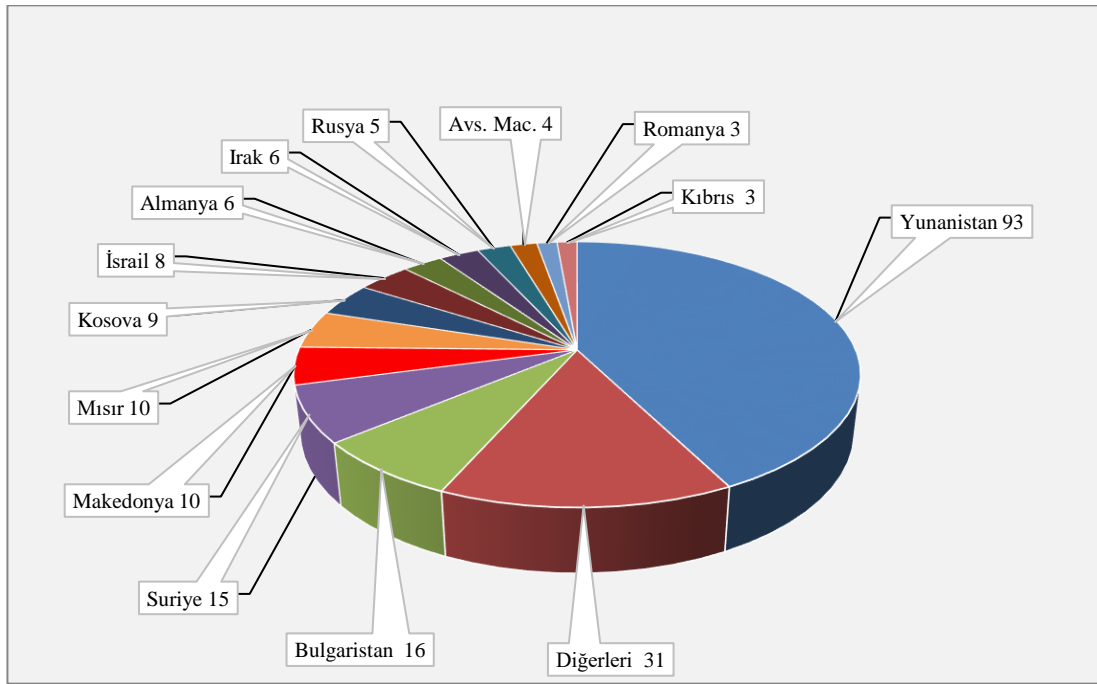
	Gümülcine	1			5	6
	Hanya			1	1	2
	Karaferye		1			1
	Kavala		2			2
	Midilli	1				1
	Mora	1				1
	Rodos	1	1			2
	Selânik	16	24	3	4	45
	Serez				1	1
	Yunanistan	4	1	2	6	13
	Yanya	2	1		1	4
	TOPLAM	28	37	7	21	93
Bulgaristan	Bulgaristan	4	1	1	5	11
	Filibe	1	1			2
	Nevrakop				1	1
	Varna	1	1			2
	TOPLAM	6	3	1	6	16
Makedonya	Manastır	3	1		1	5
	Ohri		1		1	2
	Üsküp		2			2
	Vardar				1	1
	TOPLAM	3	4	0	3	10
Kosova	Gilan		1			1
	Gorama		1			1
	Kosova	1		3	1	5
	Yakova		2			2
	TOPLAM	1	4	3	1	9
Suriye	Deyrizor		1			1
	Halep		7			7
	Suriye		2			2
	Şam	2	3			5
	TOPLAM	2	13	0	0	15
İsrail	Hayfa		2			2
	Kudüs	3	2			5
	Yafa		1			1
	TOPLAM	3	5	0	0	8
Irak	Bağdat	1	2		1	4
	Irak		1			1
	Musul		1			1
	TOPLAM	1	4	0	1	6
Rusya	Dağistan		1			1
	Kırım		1			1
	Rusya	1	1			2
	Sibirya		1			1
	TOPLAM	1	3	0	0	5
Romanya	Köstence			1	1	2
	Romanya		1			1
	TOPLAM	0	1	1	1	3
Mısır	Kahire		5	1		6
	Mısır				4	4
	TOPLAM	0	5	1	4	10
Kıbrıs	Kıbrıs	1			1	2
	Lefkoşe				1	1
	TOPLAM	1	0	0	2	3
Alman	Dresden		1			1

	Leipzig		1			1
	Münih		1			1
	Oldenburg		1			1
	Prusya		1			1
	Şitrich		1			1
	TOPLAM	0	6	0	0	6
Avusturya-Macaristan	Budapeşte		1			1
	Viyana		3			3
	TOPLAM	0	4	0	0	4
Arnavurluk (İşkodra)		1			1	
Azerbaycan (Nahçıvan)				1	1	
Bosna-Hersek (Bosna)	1			3	4	
Govina				1	1	
Gürcistan (Ahıska)				1	1	
İskoçya (Edinburgh)		1			1	
Kazakistan (Astana)				3	3	
Litvanya				1	1	
Lübnan (Beyrud)		4		1	5	
Özbekistan (Taşkent)			2		2	
Sudan				1	1	
Sudi Arabistan (Mekke)		1			1	
Tataristan		1			1	
Tataristan (Kazan)	1	1			2	
Terişe		1			1	
Yemen		1		2	3	
Yugoslavya		1	1		2	
GENEL TOPLAM	48	102	16	53	219	

Tablo 5’te görüldüğü gibi Türkiye sınırları dışında doğup eğitime gönderilen öğrenci sayısı 219’dur. Bu öğrencilerin çoğunluğunun bugünkü Balkan coğrafyası başta olmak üzere Irak, Suriye ve Rusya sınırları içerisinde yer alan merkezlerde doğdukları görülmektedir. Balkan coğrafyası, Avrupa’ya yakın olmasının verdiği avantajla Avrupaî kültür ve yaşam tarzının rahatça kabul edildiği bir nüfus yapısına sahiptir. Ayrıca Batı basın-yayın hayatının Osmanlı’ya ilk giriş yaptığı bölgedir. Bu durum, Batılı fikirlerin Anadolu’ya nazaran Balkanlar’da daha erken ve daha rahat uygulama alanı bulmasına olanak sağlamıştır. Balkan coğrafyasından yurt dışında eğitim gören öğrenciler arasında çok önemli bilim insanları, askerler, doktorlar ve siyasetçiler yetişmiştir. Bu öğrenciler eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda döndüklerinde ihtiyaç olunan kademelerde istihdam edilmişlerdir. Tipik bir örnek verilebilir: Balkan coğrafyasında doğmuş öğrenciler arasından Ekrem Hayri (Üstündağ) Efendi, 1884 yılında Preveze’de

doğmuştur. İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'deki eğitiminin ardından bu okulun açmış olduğu sınavda başarı elde ederek tıp dalında lisans eğitimini tamamlamak üzere 300 mark bursla Eylül 1325 (1909) tarihinde Berlin'e gönderilen ilk talebelere dendir. Belgede dönüş tarihi 1328 (1912) olarak belirtilen Ekrem Efendi, iç hastalıkları, hijyen ve bakteriyoloji uzmanı olarak yurda dönmüştür²⁴⁴. Kendisi Türkiye sınırları içinde ve dışında önemli görevler almıştır²⁴⁵.

Grafik 2. Türkiye Dışından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Dağılımları

II. Meşrutiyet'te Türkiye dışından yurt dışı eğitime gönderilenlerin sayıları Grafik 2'de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere Balkanlar'da en çok pay 93 kişi ile Yunanistan doğumlulara aittir. Tablo 3'teki verilerde Yunanistan'dan en çok Selânik doğumlu 47 kişinin olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada Bulgaristan doğumlu 16 kişi yer alırken, ardından Suriye doğumlu 15, Makedonya doğumlu 11, Mısır doğumlu 10, Kosova doğumlu 9, İsrail doğumlu 8, Almanya doğumlu, 6, Irak doğumlu 6, Rusya doğumlu 5 ve Avusturya-Macaristan doğumlu 4 kişinin yer aldığı görülmektedir. Geriye kalan

²⁴⁴ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

²⁴⁵ Ekrem Hayri (Üstündağ), Türkiye sınırları içinde ve dışında önemli görevler almıştır. Kendisi Seferihisar Belediye doktorluğu, Şam ve Beyrut Tıbbiye Okulu Bakteriyoloji ve Hıfzıssıhha öğretmenliği, Beyrut Sıhhiye müdürlüğü, İstanbul Sıhhiye müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha müdürlüğü ve Trabzon Şehir Hastanesi baştabipliği yapmıştır. Siyasî alanda da görev alan Üstündağ, 19. dönem İzmir Milletvekilliği ve 19. ve 20. Hükümet Dönemi'nde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı da yapmıştır. Bkz. TBMM Albümü, C. 2. s. 572.

diğer 31 öğrencinin nerede doğdukları Tablo 5’te gösterilmektedir. Günümüz Türkiye’sinin sınırları dışında doğan bu öğrencilerden 143’ü devlet tarafından, 1’i ise Türk-Alman Cemiyeti tarafından eğitime gönderilmiştir. 17 kişi kendi hesabına eğitim alırken 3 kişi özel bursla eğitim almıştır. 53 kişinin göndereni ise bilinmemektedir. Öğrencilerin sosyokültürel arka planlarını daha iyi anlamak için aşağıdaki tabloda yurt dışına gönderilen öğrencilerin doğdukları coğrafi bölgelerin oranları gösterilmektedir.

Tablo 6. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Gönderilen Öğrencilerin Günümüz Türkiye Coğrafi Bölgelerine Göre Dağılımları

Bölgeler	1908-1913		1914-1918		1919-1922		Gönderildiği Yılı Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Akdeniz Bölgesi	7	1,44	17	2,20	0	0,0	42	5,59	66	3,07
Doğu Anadolu Bölgesi	9	1,85	9	1,17	6	4,32	6	0,80	30	1,40
Ege Bölgesi	13	2,67	22	2,85	3	2,16	16	2,13	54	2,51
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	10	2,06	1	0,13	2	1,44	12	1,60	25	1,16
İç Anadolu Bölgesi	10	2,06	19	2,46	6	4,32	16	2,13	51	2,37
Karadeniz Bölgesi	13	2,67	17	2,20	5	3,60	18	2,40	53	2,47
Marmara Bölgesi	89	18,31	238	30,83	82	58,99	117	15,58	526	24,47
Türkiye Dışından	47	9,67	102	13,21	15	10,79	53	7,06	219	10,19
Toplam	198	40,74	425	55,05	119	85,61	280	37,28	1024	47,63
Tespit Edilemeyen	288	59,26	347	44,95	20	14,39	471	62,72	1126	52,37
TOPLAM	486	100	772	100	139	100	751	100	2150	100

Tablo 6’daki verilere bakıldığında, 1908-1922 yılları arasında gönderilen öğrencilerden çoğunluğu oluşturan 526 kişi (%24,47) Marmara Bölgesi’nde dünyaya gelmişken, 219 kişi ise Türkiye dışında doğmuştur. 66 kişi (%3,07) Akdeniz Bölgesi’nde, 54 kişi (%2,51) Ege Bölgesi’nde, 53 kişi (%2,47) Karadeniz Bölgesi’nde, 51 kişi (%2,37) İç Anadolu Bölgesi’nde, 30 kişi (%1,40) Doğu Anadolu Bölgesi’nde ve 25 kişi (%1,16) Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan şehir ve kasabalarda dünyaya gelmişlerdir.

Günümüz idarî bölgelerinden gönderilenlerin dönemsel olarak dağılımlara bakacak olursak, 1908-1913 yılları arasında gönderilen 486 öğrencinin 89’u Marmara Bölgesi’nde, 47’si Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında doğmuştur. Öğrencilerin 13’ü Karadeniz, 13’ü Ege, 10’u Güneydoğu Anadolu, 10’u İç Anadolu, 9’u Doğu Anadolu ve 7’si Akdeniz Bölgesi’nde doğmuştur. Bu süreçte veri azlığından gönderilen 288 kişinin doğum yerleri tespit edilememiştir. 1908-1913 arasında yurt dışı eğitiminde en çok tercih edilen ülke 229 kişi ile Fransa olurken Almanya 86 kişi ile ikinci sırada yer

almaktadır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'ne toplamda 21 kişi ile en yoğun öğrenci gönderimi 1908-1913 yılları arasında yaşandığını belirtmek isteriz.

Marmara Bölgesi'nde doğanların oranı, gerek Balkan Savaşları'nın gerek I. Dünya Savaşı'nın ve gerekse İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte en yüksek paya sahiptir. Bunda, öğrencilerin babalarının görev yerlerinin İstanbul'da olması veya ailelerinin eğitim, ekonomik ve siyasî nedenlerle İstanbul'a yerleşmesi, önemli etkenler arasındadır. Ayrıca Balkanlar'dan İstanbul'a göç oranının doğum oranlarını pozitif yönde etkilemesi göz önünde bulundurulmalıdır. İstanbul, Türk medeniyet tarihinde de önemli şehir konumundadır. Osmanlı Devleti'nin eğitim, kültür, edebiyat, mimari ve siyasî alanlarda en hareketli ve bu alanlardaki kaynakların en çok bulunduğu şehir İstanbul'dur. Batılılaşma sürecinin etkilerinin en çok hissedildiği şehrin yine burası olduğunu ileri sürebiliriz. Bu nedenle İstanbul, Anadolu'nun her coğrafyasından hatta Anadolu dışındaki birçok coğrafyadan insanların göç ettiği tarihî olarak kozmopolit bir şehir konumundadır.

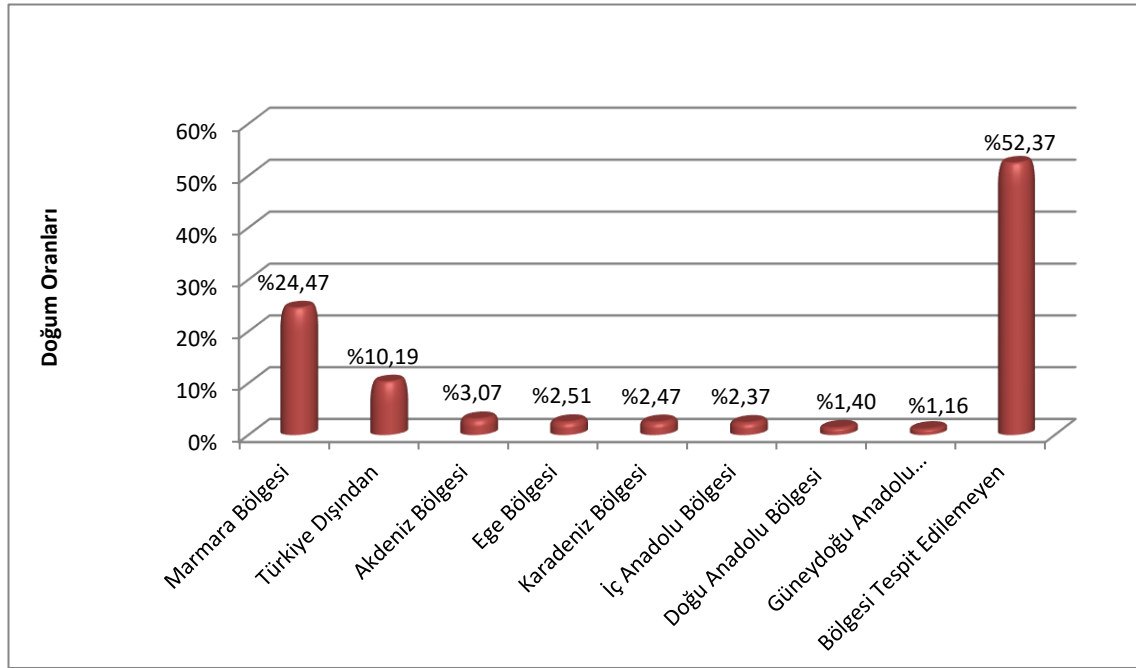
I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1914-1918 yılları arasında, yurt dışı eğitiminde beklenen aksine öğrenci gönderiminde ciddi oranda artış olmuştur. Bu dönemde gönderilen 772 öğrencinin 238'i Marmara Bölgesi'nde doğmuştur. Öğrencilerin 102'si Türkiye dışında, 22'si Ege, 19'u İç Anadolu, 17'si Akdeniz, 17'si Karadeniz, 9'u Doğu Anadolu ve 1 kişi de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan merkezlerde doğmuştur. Bu dönemde gönderilen öğrencilerden 347'sinin doğduğu yerler tespit edilememiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin oranı önceki döneme göre ciddi oranda düşmüştür.

İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte ise yurt dışına öğrenci gönderiminde sayısal olarak büyük düşüş yaşandığı görülmektedir. 1919-1922 yılları arasında gönderilen 140 öğrenciden 82'si Marmara Bölgesi'nde doğmuştur. Öğrencilerin 15'i Türkiye dışında, 6'sar kişi İç Anadolu ve Doğu Anadolu, 5 kişi Karadeniz, 3 kişi Ege Bölgesi ve 2 kişi ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuştur. Veri azlığı nedeniyle bu dönemde gönderilen öğrenciler arasında Akdeniz Bölgesi'nde doğan öğrenci tespit edilememiştir. 20 kişinin ise nerede doğduğu yine veri eksikliği sebebiyle bilinmemektedir.

Gönderim yılı belirlenemeyen 751 öğrenciden 117'si Marmara Bölgesi'nde, 53'ü Türkiye dışında doğmuştur. Bu öğrencilerden 42'si Akdeniz, 18'i Karadeniz, 16'sı Ege,

16'sı İç Anadolu, 12'si Güneydoğu Anadolu ve 6'sı da Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuştur. II. Meşrutiyet'te gönderilen 471 öğrencinin doğduğu bölge tespit edilememiştir.

Grafik 3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gönderilen Öğrencilerin Doğdukları Coğrafi Bölgelerine Göre Yüzdeler Oranları

Yukarıdaki Grafik 3'te gösterildiği gibi doğum oranlarında Marmara Bölgesi %24,47'lik oranla en yoğun bölgedir. İkinci sırada, %10,19'luk oranla Türkiye dışında doğanlar gelmektedir. Üçüncü sırada ise Akdeniz %3,07, ardından Ege %2,51, Karadeniz %2,47, İç Anadolu %2,37, Doğu Anadolu %1,40 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi %1,16'lık oranla gelmektedir. Doğdukları bölgeleri tespit edilemeyenlerin oranı ise %52,37'tir. Tablo 3 ve grafikteki veriler incelendiğinde, II. Meşrutiyet Dönemi yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin doğum yerleri tespit edilen 1024 kişinin oranı %47,63 iken; doğumları tespit edilemeyen 1126 kişinin oranı da %52,37 olarak belirlenmiştir. Devlet arşivlerindeki bazı belgelerde, vilayetler veya nezâretler tarafından yurt dışına topluca gönderilen öğrencilerden bahsedilmektedir. İsimleri belirtilmeyen bu öğrenci sayıları tablolara eklenmemiştir. Bu öğrencilerden askerî eğitim amacıyla gönderilenlerin çoğunlukla İstanbul doğumlu oldukları kanısındayız. Örneğin; 1913 tarihli Bahriye Nezâreti'nce yazılan bir belgede İngiltere hükûmetinin resmî kursları ve mekteplerine şimdiye kadar 40, gayriresmî kurslara ve fabrikalara da

35 zabitin gönderilmiş olduğu bilgisi mevcuttur²⁴⁶. Bu ve buna benzer belgelerde yüzlerce öğrencinin İstanbul'daki okullardan gönderildiği düşünülürse tablo ve grafiklerde sunduğumuz oranlarının ve sıralamanın değişeceği muhakkaktır.

1.4.3. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Türkiye’de Mezun Oldukları Kademelere ve Okullara ve Göre Dağılımları

İncelediğimiz tarih aralığında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin yurt içinde en son mezun oldukları kademeler ve okul isimleri Tablo 7’de gösterilmektedir. Eldeki veriler doğrultusunda 2150 öğrenciden 909’unun kademesi belirlenmiş, bunlardan 886 kişinin okul isimleri tespit edilmiştir. Okul isimleri tespit edilenlerin büyük çoğunluğu İstanbul’da bulunan okullardan mezun olmuştur. Belgelerde, bazı öğrencilerin okul isimleri ayrıntılı olarak verilirken, bazılarının okul isimleri “idadî”, “Sultanî”, “tıp fakültesi”, “mülkiye” olarak belirtilmektedir. Aynı kademede farklı iki okul okuyan öğrenciler ise ayrıca belirtilmektedir. Bazı öğrencilerin ise gerek baba mesleklerinden gerekse doğdukları coğrafya gereği günümüz Türkiye’sinin dışında kalan okullardan mezun oldukları belirlenmiş ve tabloya eklenmiştir. Tablo 7 ile amaçladığımız diğer bir husus da rüştiye, idadî, yüksekokul, askerî okullar, sanat okulları ile meslekî ve teknik eğitim kademelerinden mezun öğrenci sayıları ile yurt dışı eğitime en çok hangi kurumların kaynak sağladığını ortaya koymaktır. Yurt dışına en çok öğrenci gönderen okulların başında Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebi, Askerî ve Sivil Tıbbiye (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane), Mekteb-i Mülkiye, Sanayi-i Nefise Mektebi ve Galatasaray Sultanîsi gelmektedir. Mekteb-i Harbiye mezunları ekseriyetle Almanya’ya, Bahriye mezunları ise İngiltere’ye gönderilmişlerdir. Güzel Sanatlar Eğitimi için Fransa, en çok tercih edilen ülkeler arasındadır. Mühendislik ve teknik alanlarda Avusturya-Macaristan ile İtalya’ya önemli sayıda öğrenci gönderilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca meslekî eğitim noktasında isimlerini tespit edebildiğimiz 72 Darüleytam öğrencisi zanaat eğitimi için Almanya’ya gönderilirken, Darüşşafaka öğrencilerinin ise Fransa’ya Posta ve Telgraf eğitimine gönderildikleri anlaşılmaktadır.

²⁴⁶ BOA A. MKT. MHM. 744/13, Lef 4-1.

Tablo 7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Mezun Oldukları Okullara Göre Dağılımları

	Mezun Olduğu Okul	1908-1913	1914-1918	1918-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam		
						S	%	
İdadî Kademesi	Galatasaray Sultanîsi	9	5	1	13	28	29,17	
	Darüşşafaka	10				10	10,42	
	Özel Eğitim		1	2	1	4	4,17	
	İstanbul Sultanîsi	1		1	3	5	5,21	
	Sultanî		4			4	4,17	
	Alman Mektebi		2		1	3	3,13	
	Amerikan İnas Koleji (Arnavutköy Kız Amerikan Koleji)			2	1		3	3,13
	İzmir İdadîsi				3	3	3,13	
	Edirne Alman Rahibe Mektebi	1				1	1,04	
	Kabataş İdadîsi	1			1	2	2,08	
	Selânik Fevziye Mektebi	2				2	2,08	
	Vefa Sultanî Mektebi			1	1	2	2,08	
	Alianz Mizanis İdadîsi			1		1	1,04	
	Almanya'da Lise Eğitimi aldı			1		1	1,04	
	Ankara İdasîsi	1				1	1,04	
	Aydın İdadîsi	1				1	1,04	
	Bakırköy Mektebi-İstanbul Avusturya Mektebi				1	1	1,04	
	Beyoğlu Sultanîsi			1		1	1,04	
	Bursa Mülki İdadîsi	1				1	1,04	
	Cenevre Kız Lisesi			1		1	1,04	
	Galatasaray İdadîsi ve Breslau Lisesi			1		1	1,04	
	Erzurum Mülki İdadîsi	1				1	1,04	
	Saint Joseph ve Galatasaray Sultanîsi			1		1	1,04	
	Saint Barbe ve Buffon			1		1	1,04	
	Harput Amerikan Koleji	1				1	1,04	
	İzmir Dame de Sion Fransız okulu				1	1	1,04	
	Kadıköy Sultanîsi			1		1	1,04	
	Kıbrıs Türk Okulu				1	1	1,04	
	Manastır İdadîsi	1				1	1,04	
	Mercan İdadîsi	1				1	1,04	
	Notre Dame De Sion (Fransız) ve Amerikan Koleji			1		1	1,04	
	Robert Koleji	1				1	1,04	
	Rum Okulu				1	1	1,04	
	Selânik İttihat ve Terakki Mektebi İdadîsi	1				1	1,04	
	Selânik İdadîsi				1	1	1,04	
	Selânik Terakki İnas İdadîsi				1	1	1,04	
	Trabzon İdadîsi				1	1	1,04	
	Fransız Kız Lisesi				1	1	1,04	
	Üsküdar Amerikan Koleji	1				1	1,04	
	Üsküdar İdadîsi	1				1	1,04	
	Versailles Lisesi				1	1	1,04	
	TOPLAM		35	24	8	28	96	100
	Okul	İstanbul Hukuk Fakültesi	30	5		11	46	21,60
	Kade	Tıp Fakültesi	17	3	5	12	37	17,37

	Mekteb-i Mülkiye	23	3		8	34	15,96
	İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi	2	4	5	2	13	6,10
	İstanbul Darülmualimin	2	4	2	1	9	4,23
	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane	5	1		2	8	3,76
	Halkalı Yüksek Ziraat Okulu	1			7	8	3,76
	Darülfünun	4	1	3	1	9	4,23
	Mekâtib-i Âliye	7				7	3,29
	Hendese-i Mülkiye Mezunu	1			5	6	2,82
	Maden Mühendisliği		6			6	2,82
	Darülmualimat	1	3		1	5	2,35
	Darülmualimin	1			3	4	1,88
	Mühendis Mektebi	1	2		1	4	1,88
	Eczacılık Fakültesi	2				2	0,94
	Mülkiye Baytar Yüksekokulu	1			1	2	0,94
	Ankara Hukuk Mektebi				1	1	0,47
	Atina Tıp Fakültesi	1				1	0,47
	Dişçilik Fakültesi				1	1	0,47
	Hukuk Fakültesi ve Yüksek Ticaret Okulu				1	1	0,47
	İstanbul Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü				1	1	0,47
	İstanbul Üniveristesi Ulûm-ı Tabiiyye-Baytarlık		1			1	0,47
	Mektebi Hukuk-ı Osmanî	1				1	0,47
	Mülkiye Mektebi/ İstanbul Hukuk		1			1	0,47
	Türkistan Üniversitesinde Fizik ve Matematik tahsili			1		1	0,47
	Bulgaristan Öğretmen Okulu	1				1	0,47
	İstanbul Mühendis Mektebi			1		1	0,47
	Moskova Güzel Sanatlar Akademisi				1	1	0,47
	Ticaret Mekteb-i Âlisi		1			1	0,47
	TOPLAM	101	35	17	60	213	100
Askerî Okullar	Mekteb-i Harbiye	52	37		85	174	40,37
	Bahriye Mektebi	17	8		69	94	21,81
	Askerî Tıbbiye	42	6	6	26	80	18,56
	Erkân-ı Harbiye Mektebi	23	33		17	73	16,94
	Yüksek Askerî Veteriner Okulu		1		1	2	0,46
	Bahriye-i Şahanedan Yüksek Gemi İnşaiye Mühendisliği	1				1	0,23
	Diyarbakır Askerî Rüştiye ve İdadisi	1				1	0,23
	Gülhane Tıp Akademisi		1			1	0,23
	Mekteb-i Harbiye ve Sanayi-i Nefise Mektebi	1				1	0,23
	Mekteb-i Harbiye, İstanbul Hukuk				1	1	0,23
	Üsküdar Askerî ve Mülki İdadilerinde ve Saint Benoit'da	1				1	0,23
	Tophane 2. Sanayi Alayı Mektebi				1	1	0,23
	Heybeli Ada Bahriye Mektebi, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi	1				1	0,23
	TOPLAM	139	86	6	200	431	100
	Sana tla	Sanayi-i Nefise Mektebi	9	5	4	4	22

	İnas Sanayi-i Nefise Mektebi		2	1		3	12
	TOPLAM	9	7	5	4	25	100
Meslekî ve Teknik Okul	Darüleytam		4	1	67	72	59,50
	Sanayi Mektebi	4	5	2	6	17	14,05
	Ziraat	6	4		4	14	11,57
	Orman Mektebi		5		1	6	4,96
	Ticaret Mektebi		3	1		4	3,31
	Baytar Mektebi		3			3	2,48
	Ankara Ziraat Okulu				1	1	0,83
	Dokumacı Mektebi				1	1	0,83
	Maden Mektebi		1			1	0,83
	Halep Sanayi Mektebi		1			1	0,83
	Leyli Sanayi Mektebi				1	1	0,83
	TOPLAM	10	26	4	81	121	100
	GENEL TOPLAM	296	178	41	371	886	

Osman Ergin'in Osmanlı Devleti'nde okullaşma bakımından "yayılma ve ilerleme" devri olarak nitelendirdiği II. Abdülhamid dönemi ²⁴⁷, İstanbul dışındaki vilayetlerde okulların sayısında ve çeşitliliğinde önemli artışların olduğu dönemdir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde temelleri atılan Batılı eğitim kurumları, II. Abdülhamid döneminde sayıları artarak devam etmiştir. Bu okullar, etnik ve kültürel farklılıklara sahip öğrencilerin hep birlikte kaliteli eğitim almalarına imkân sağlamıştır. II. Meşrutiyet'te yurt dışına gönderilen ve mezun oldukları okulları tespit edilen 886 kişinin neredeyse tamamının, Batılı eğitim kurumlarından mezun oldukları görülmektedir. Ayrıca yabancı özel okulların çokluğu ve buraya toplumun farklı katmanlarında yer alan aileler başta olmak üzere Türk ailelerindeki talebin önemli oranda olduğunu belirtmek isteriz. Artan okul sayılarının ve çeşitliliğinin orta ve az ölçekli nüfusa sahip yerleşim merkezlerinde, harita 1'de de görüldüğü gibi, yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin sayısında artışa neden olduğunu ileri sürebiliriz. Bu öğrenciler ekseriyetle II. Abdülhamid döneminde açılan bu okullardan mezun olmuşlardır. Tablo 7'deki okul çeşitliliği de bize bunu göstermektedir. Tablo 7'yi, en çok öğrenci gönderen kurumlar açısından değerlendirdiğimizde yurt dışına en çok öğrenci gönderen kurumların başında 431 kişi ile askerî okullardan mezun olanlar gelmektedir. Bunlar içinde ise Mekteb-i Harbiye 174, Bahriye Mektebi 94 kişi ile başı çekmektedir. İkinci sırada 213 kişi ile yüksekokul düzeyinde eğitim veren kurumlar gelmektedir. Bunlar arasında İstanbul Hukuk Fakültesi 46, Tıp Fakültesi 37 ve Mekteb-i

²⁴⁷ Ergin, a.g.e., C. 3, s. 839.

Mülkiye 34 kişi ile başı çekmektedir. Üçüncü sırada 121 kişi ile meslekî ve teknik eğitim veren kurumlardan mezun olanlar gelmektedir. Bunlar arasında Darüleytam 72 kişi ile başı çekmektedir. Dördüncü sırada 96 kişi ile lise düzeyinden mezun olanlar gelmektedir. Bunlar arasında Galatasaray Sultanîsi 28, Darüşşafaka 10 kişi ile başı çekmektedir. Son sırada ise 25 kişi ile Güzel Sanatlar eğitimi veren kurumlardan mezun olanlar gelmektedir. Bu öğrencilerden 22'si Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olmuştur.

1.4.3.1. Askerî Okullar

Osmanlı Devleti'nde, Batılılaşma çabalarının ilk olarak askerî alanlarda başladığı önceden belirtilmişti. Modernleşmeye öncülük eden askerî kurumların başında Hendesehane ve sonradan açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümâyün (Mekteb-i Bahriye), Mühendishane-i Berr-i Hümâyün ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gelmektedir. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batılı standartlarda eğitim vermeye çalışan bu kurumlar sayesinde tıp, mühendislik, veterinerlik, fizik, kimya, eczacılık, haritacılık ve birçok teknik alanda önemli bilim insanları yetişmiştir. Bunların haricinde tarih ve coğrafya alanında da önemli isimler yetişmiştir. Bu okullardan mezun insanlar sadece bilimsel açıdan değil toplumsal ve siyasî açıdan da tarihimizde önemli yerlere sahiptirler. Askerî okullarda yetişen bu kişiler, birçok öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine ve Osmanlı'da Batılı eğitim ve kültür anlayışına sahip kurumların açılmasına önyak olmuşlardır. 1908-1922 yılları arasında yurt dışına gönderilen askerî öğrencilerin sivil öğrencilere nazaran sayılarının çok olmasının sebepleri arasında da bu etkenler yatmaktadır. Tablo 7'de gösterildiği gibi askerî okullardan mezun öğrencilerden 431 kişi yurt dışına gönderilmiştir. Askerî okullar arasından en çok 174 (%40,37) mezun veren kurum olarak Mekteb-i Harbiye ilk sırada gelmektedir. Bahriye Mektebi 94 (%21,37) mezun ile ikinci, Askerî Tıbbiye 80 (%18,56) mezun ile üçüncü ve Erkân-ı Harbiye Mektebi 73 (%16,94) mezun ile dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer askerî okul mezunları 1'er kişidir. Bunların okul isimleri tablo 7'de gösterilmektedir.

Askerî okullardan mezun öğrencileri gönderen kurum bilgilerine baktığımızda, 277 kişinin Harbiye Nezâreti, 101 kişinin Bahriye Nezâreti, 11 kişinin Maârif Nezâreti, 2

kişinin Sıhhiye Nezâreti ve 1 kişinin Sahra Sıhhiye Müfettişliği tarafından yurt dışı eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. 6 kişinin kendi imkânları ile eğitime gittiği anlaşılırken, 31 kişinin hangi kurum veya kuruluşlarca gönderildiği tespit edilememiştir. 429 öğrenciden 390'ı askerî alanlarda eğitim görürken 39 öğrencinin mühendislik, tarih, coğrafya, beden eğitimi, felsefe ve resim gibi farklı alanlarda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır.

1.4.3.2. Yüksekokul Kademesi

İncelediğimiz tarih aralığında askerî okullardan sonra yurt dışı eğitime en çok öğrenci gönderen ikinci kademe 213 kişi ile yüksekokul statüsündeki kurumlardır. İstanbul Hukuk Fakültesi 46 (%21,60) mezun ile ilk sıradadır. Ardından Tıp Fakültesi 37 (%17,37), Mekteb-i Mülkiye 34 (%15,96), İstanbul Tıp Fakültesi 13 (%6,10), İstanbul Darülmüallimin 9 (%4,23), Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane ve Halkalı Yüksek Ziraat Okulu 8'er (%3,76), Darülfünun ve Mekâtibi Aliye 7'şer (%3,43), Hendese-i Mülkiye ve maden mühendisliği 6'şar (%2,94), Darülmüallimat 5 (%2,45) ve Darülmüallimin ile Mühendis Mektebi 4'er (%1,96) mezun ile yurt dışı eğitime öğrenci göndermişlerdir. Belgelerde bazı öğrencilerin okul isimleri yerine genel olarak "Tıp Fakültesi", Mekâtibi Aliye" gibi kavramlar yer aldığından aynen yazılmıştır. Diğer okul isimleri, sayıları düşük ve benzer olduğundan Tablo 7'de gösterilmektedir.

Bu oranlar bize, II. Meşrutiyet'le birlikte yurt dışı eğitiminde sadece askerî kurumların değil, sivil kurumların da ağırlığını koyduğunu göstermektedir. Osmanlı modernleşmesi her ne kadar askerî alanlarda başlamışsa da sivil alandaki modernleşme ihtiyacının yurt dışına gönderilen öğrencilerin sayısında artışa neden olduğu bu rakamlarla görülmektedir. Ayrıca yukarıda ismi geçen kurumların, Osmanlı Devleti içindeki "laiklik ve çağdaşlık" kavramlarının en çok tartışıldığı ve dolayısıyla modern eğitim anlayışını savunan kurumlar olması da dikkatimizi çekmektedir. Dikkatimizi çeken diğer husus da, en çok öğrenci gönderen bu kurumlar arasında medreseler gibi geleneksel eğitim veren kurumların yer almamasıdır.

Yüksekokul mezunlarını gönderen kurum bilgilerine baktığımızda, Maârif Nezâreti 67 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Ardından Adliye ve Mezahib Nezâreti 16, Ticaret ve

Ziraat Nezâreti 5, Maliye Nezâreti 5, Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti 5, Aydın Vilayeti 3, Türk-Alman Cemiyeti 3, Hicaz Demir Yolu Nezâreti 3, devlet hesabına 2, Hilal-i Ahmer Cemiyeti 2, Sıhhiye Nezâreti 2, Konya ve Ankara Vilayeti hesabına ise 1'er kişinin yurt dışı eğitime gönderildiği görülmektedir. Özel burs alarak gönderilen kişi sayısı 3'tür. Sonradan devlet bursu alan kişi sayısı da 3'tür. Gönderilenlerden 9 kişi kendi hesabına eğitim görürken, 74 kişinin göndereni bilinmemektedir. Yüksekokul mezunlarının yurt dışında tercih ettikleri branşların başında 56 kişi ile tıp ve 39 kişi ile hukuk gelmektedir. Ardından 14 kişi ile Ulûm-ı Siyasîyye (Siyasal Bilimler) ve 9 kişi ile pedagoji dalı gelmektedir. Bu dönemde yurt dışı eğitime gönderilenler arasında yüksekokul kademesinden mezun olan 7 kız öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerin yurt dışı eğitim bilgileri, Aşağıda yer alan tablo 8'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 8. Yüksekokul Kademesinden Mezun Kız Öğrenciler

Adı ve Soyadı	En Son Mezun Olduğu Okul	Gönderen Kurum	Ülke	Tarih	Bilim Dalı
Behice Feham Hanım	Darülmuaallimat	Kendi Hesabına	Almanya	1918	Pedagoji
Constantina	Atina Tıp Fakültesi Öğrencisi	Sonradan Maârif Nezâreti Hesabına Geçmiş	Fransa	1912	Tıp
Ester Eskinazi	Darülmuaallimat	Maârif Nezâreti Hesabına	Fransa	1911	Öğretmenlik
Fatma Reşit Atasagun Hanım	İstanbul Darülfünun Fen Şubesi Okurken	Rockefeller Bursuyla	Amerika	1919	Tıp
Havva Hayrünnisa Ataullah Hanım	Tıp Fakültesi ²⁴⁸	Maârif Nezâreti Hesabına	İngiltere	1912	Tıp
Namiye Neşe	Darülmuaallimat	Türk-Alman Cemiyeti Tarafından	Almanya	1917	Tıp
Ayşe Şaziye Hayri (Berin Kurt)	Darülmuaallimat	Türk-Alman Cemiyeti Tarafından	Almanya	1917	Felsefe

II. Meşrutiyet Dönemi ile gelen özgürlük dalgası, etkisini eğitimde de göstermiştir. İttihat ve Terakki yönetiminde, çağdaş eğitime yönelik atılan en büyük adımlardan bir tanesi de kızların yurt dışı eğitim haklarına kavuşmasıdır. İlk defa bu dönemde, aralarında farklı milliyetlere mensup Osmanlı vatandaşlarının da yer aldığı 77 kız öğrenci, yurt dışına çeşitli dallarda eğitime gönderilmiştir. Yukarıda yer alan tablo 8'de sadece yükseköğretim kademesinden mezun 7 kız öğrencinin bilgileri gösterilmektedir. Bu tabloda dikkatimizi çeken husus, 4 kişi ile tıp dalında eğitime gönderilen kız öğrencilerdir. Osmanlı Devleti'nde kız öğrencilerin tıp Fakültesi'nde ders almaları,

²⁴⁸ Havva Hayrünnisa Hanım, İngiltere'de lise eğitimine başladıktan sonra orada tıp fakültesine başlamış ve bu esnada Osmanlı Devleti'nden burs talep etmiştir. Bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 72.

henüz devlet ve toplum nezdinde çok uygun görülmediğinden bu kişiler eğitimlerini yurt dışında almak zorunda kalmışlardır²⁴⁹. Dolayısıyla devlet yöneticileri, kızların tıp eğitimi alabilmesi için tek çare olan yurt dışı eğitim kapılarını kızlara açmak zorunda kalmıştır. Ayrıca savaşlar nedeniyle cephede ihtiyaç duyulan doktor ihtiyacı için kızların tıp eğitimine gönderilmesi büyük önem arz etmekteydi.

1.4.3.3. Meslekî ve Teknik Okullar

İttihat ve Terakki yöneticilerinin meslekî ve zanaat eğitimine ayrı bir önem verdikleri uygulamaları ile ortadadır. Devlet'in sanayi alanında kalkınması, zanaat sahibi bireyler ile mümkün olacağından 1908-1922 arasında binlerce fakir, öksüz ve yetim öğrenci, çeşitli zanaat dallarında eğitime gönderilmiştir. Bu öğrenciler, hedeflenen millî kalkınma politikasının çok önemli bir unsuru olarak görülmekteydi. II. Meşrutiyet'te, veri azlığı nedeniyle yurt dışı eğitime gönderilen meslekî ve teknik okullardan mezun sadece 121 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin en çok mezun oldukları kurumlar arasında 72 (%59,50) kişi ile Darüleytam ilk sırada yer almaktadır. Ardından, Sanayi Mektebi 17 (%14,05), Ziraat Mektebi 14 (%11,57), Orman Mektebi 6 (%4,96), Ticaret Mektebi 4 (%3,31) ve Baytar Mektebi 3 (%2,48) mezun ile gelmektedir. Meslekî ve Teknik okul mezunlarını gönderen kurum bilgilerine baktığımızda Maârif Nezâreti hesabına 67, Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına 21, Aydın Vilayeti hesabına 9, Türk-Alman Cemiyeti hesabına 4, Ticaret ve Nafia Nezâreti hesabına 3, Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına 1, Halep Vilayeti hesabına 1, devlet hesabına 1 ve kendi hesabına 1 kişi gönderilmiştir. 13 kişinin gönderen kurum bilgileri ise tespit edilememiştir. Meslekî ve Teknik okul mezunlarının yurt dışında ekseriyetle Tarımsal Bilimler ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. 1 öğrencinin tıp dalında eğitim görmesi dikkatimizi çekmektedir. 1899 Adana doğumlu Abdülhadi Efendi, Darüleytam mezunudur. Belgede Almanya-Türk Muavenet Cemiyeti tarafından masrafları karşılanmak üzere

²⁴⁹ 1912 yılında İsviçre Tıp Fakültesinden mezun olduktan sonra Bosna'da doktorluk yapan bir kadın tarafından, Hariciye Nezâreti kanalıyla Osmanlı Devleti'nde kadın doktorların resmî ve yerel kurumlarda çalıştırılmasına izin verilip verilmediği sorulmuştur. Sıhhiye Nezâreti'nden kendisine verilen cevapta, Osmanlı Devleti'nde kadınların doktorluk yapmalarının usûlden olmadığı belirtilmiştir. Bkz. Yıldırım, **Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru...** s. 5.

Almanya'ya gönderildiği ve Adana'da görevlendirildiği belirtilmektedir²⁵⁰. Bu kademedede sadece 1 kız öğrencinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Huriye Baha Hafize Öniz Hanım, Leyli Sanayi Mektebi'nden mezun olduktan sonra tahsilini Londra Üniversitesi Betford Koleji'nde pedagoji eğitimi görerek tamamlamıştır²⁵¹.

1.4.3.4. İdadî Kademesi

Yurt dışı eğitim uygulamalarının sistemli hale getirilmeye çalışıldığı II. Mahmud döneminden II. Abdülhamid dönemine kadarki süreci, aslında deneme-yanılma süreci olarak da değerlendirebiliriz. Buna örnek olarak, gönderilecek öğrencilerin yaşları noktasında alınan kararların sıklıkla değişmesini gösterebiliriz. Devlet yöneticileri ve toplum, ilk dönemlerde küçük yaştaki öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesine pek sıcak bakmamaktaydı. Çünkü sefaretlerden gelen ve öğrenci müfettişlerinin gönderdiği raporlara göre küçük yaştaki öğrencilerin ekseriyetle dil sorunu yaşadığı ve iradelerinin daha zayıf olması nedeniyle bu zorluklara dayanamadıkları sıklıkla vurgulanmaktaydı. Bu nedenle dönemin yöneticileri, yurt dışına gönderilecek en uygun yaş aralığının 18 ile 25 olduğunu belirlemiştir. Bu nedenle, ilerleyen süreçte yükseköğretim düzeyinde eğitim gören öğrencilerin gönderilmesine daha çok özen gösterilmeye başlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ndeki bu anlayışın, II. Meşrutiyet'te de etkisini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Yurt dışına akademik tahsil ve ihtisas için gönderilenlerin mezun oldukları kademelere göre yaptığımız incelemeler bize gösterdi ki idadî düzeyinde mezun olanların sayısının yüksekokul düzeyindeki mezunlara göre daha azdır. 1908-1922 arasında yurt dışı eğitime gönderilenlerden isimleri tespit edilebilen sadece 96'sının idadî kademesinden mezun olduğu ve bunlardan 18'inin kız öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. İdadî kademesinde mezun veren kurumlar arasında 28 (%29,17) kişi ile Galatasaray İdadîsi ilk sırada yer almaktadır. Ardından Darüşşafaka 10 (%10,42), Özel Eğitim 5 (%5,15), İstanbul Sultanîsi 5 (%5,21), Alman Mektebi, Amerikan İnas Koleji (Arnavutköy Kız Amerikan Koleji) ile İzmir İdadîsi 3'er (%3,13) mezun ile gelmektedir. Ayrıca Sultanî mezunu olduğu anlaşılan 4 (%4,17) ve özel eğitim aldığı anlaşılan 5 (%5,21) kişi bulunmaktadır. İdadî kademesinden mezunları gönderen kurum

²⁵⁰ BOA MF. MKT. 1243/90, Lef 1.

²⁵¹ Sibel Duruoğlu, **Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 80.

bilgilerine baktığımızda, Maârif Nezâreti hesabına 29, Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti hesabına 8, Türk-Alman Nezâreti hesabına 8, Ticaret ve Ziraat Nezâreti Hesabına 2 ve özel bursla 2 kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Kendi hesabına gönderilenlerin sayısı 14, gönderen kurumu bilinmeyenlerin sayısı ise 32'dir. Öğrenciler arasından eğitimini özel dersler olarak devam ettiren 5 öğrencinin tümü asker kökenli ve üst düzey memurluk yapmış ailelerin çocuklarıdır. Bu 5 öğrenciden 1'i tıp eğitimi alırken, 4'ü güzel sanatlar eğitimi almıştır. Yabancı okullardan mezun öğrencilerin sayısı 16'dır. Veri azlığı nedeniyle bu sayının düşük kaldığı ihtimalini belirtmek isteriz. 16 öğrenciden 6'sı Amerikan, 4'ü Alman, 4'ü Fransız, 1'i Rum ve 1'i de Yahudi okulundan mezun olmuştur. Aşağıda yer alan tablo 9'da yabancı okullardan mezun öğrencilerin isimleri ve yurt dışı eğitim durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Tablo 9. Yabancı Okullardan Mezun Olan Öğrenciler

Adı ve Soyadı	Mezun Olduğu Okul	Gönderildiği Ülke	Ana Bilim Dalı
Arenik (Aranik) Siramirkiyan Hanım	Edirne Alman Rahibe Mektebi	İsviçre	İnas el işleri ve Müzik
Bedriye Bedri Bora (Şükrü Kamil) Hanım	Arnavutköy Kız Amerikan Koleji	Almanya	Tıp
Benal Nevzat İstar Arıman Hanım	İzmir Dame De Sion Fransız Koleji	Fransa	Felsefe
Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım	Notre Dame De Sion ve Amerikan Koleji	Almanya	Öğretmenlik
Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)	Robert Koleji	İngiltere	Tarih
Fazıla Fazlı Hanım	Alianz Mizanis İdadisi	Almanya	İdare-i Beytiye
Fazıla Şevket Giz	Arnavutköy Kız Amerikan Koleji	Amerika	Biyoloji
Hale Asaf	Fransız Kız Lisesi	Fransa-Almanya	Resim
Karebet Haçıkyan (Ağacanyan) Efendi	Harput Amerikan Koleji	Fransa	Kimya
Hatice Safiye Ali Hanım	Arnavutköy Kız Amerikan Koleji	Almanya	Tıp
Mehmed Münib	Alman Mektebi Mezunu	Almanya	Ticaret
Safiye Sami Erol	İstanbul Alman İdadisi	Almanya	Felsefe
Semiramis Rıfat Ekrem Hanım	İstanbul Alman İdadisi	Almanya	Tıp
Tanaş Efendi	Rum İdadisi Mezunu	Almanya	Tıp
Vartanuş Aleksanyan Hanım	Üsküdar Amerikan Koleji	Fransa	Öğretmenlik
Vedad Örs	Saint Joseph ve Galatasaray Sultanisi	Almanya-İsviçre	Filoloji

Tablo 9'daki bilgilere baktığımızda yabancı okul mezunlarından 16 kişi tespit edilmiş, bunların 11'i kız öğrencidir. Kızlar arasından da 3 kişinin farklı milliyetten olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde farklı milliyetlere mensup bazı kişilerin Protestan veya Katolik olduklarına dair kesin bilgi verilmediğinden inanışları hakkında kesin bir hüküm burada veremiyoruz. Bu grupta yer alan 9 kişinin eğitim için Almanya'yı tercih

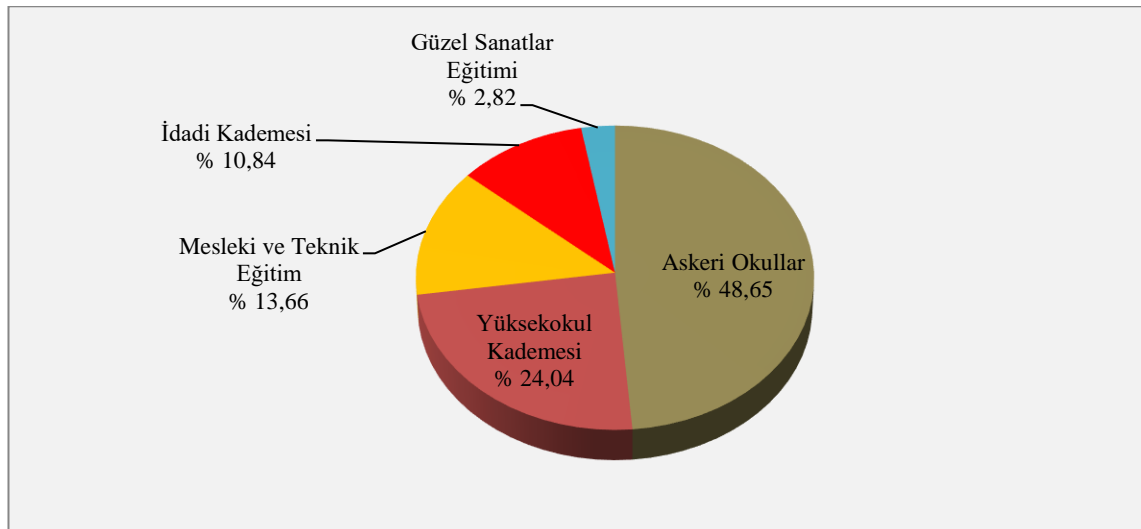
ettiği görülmektedir. Hale Asaf ile Vedat Örs, eğitimlerinin bir bölümünü ikinci ülkelerde yaptıkları anlaşılmaktadır.

1.4.3.5. Güzel Sanatlar Okulu

Güzel Sanatlar Eğitimi alanından mezun 25 kişi tespit edilmiş, bunların 7'si kız öğrencidir. Sanayi-i Nefise Mektebi 22 (%88) mezun ile ilk sırada yer alırken, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun 3 (%12) kişi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin gönderen kurum bilgilerine baktığımızda Maârif Nezâreti hesabına 10, Türk Ocakları tarafından gönderilen fakat sonradan devlet hesabına geçen 2, özel bursla 2, Türk-Alman Cemiyeti hesabına 1 ve Bahriye Nezâreti hesabına 1 kişinin gönderildiği belirlenmiştir. 9 öğrencinin ise hangi kurum tarafından gönderildiği tespit edilememiştir. Gönderilen öğrencilerden 17'si Güzel Sanatlarda eğitim alırken, 5 kişinin elektrik dalında eğitim almaları dikkat çekicidir. 1 kişi de Ulûm-ı Siyasîyye eğitimi almıştır.

Tablo 7'deki verilere genel olarak baktığımızda, öğrencilerin en son mezun oldukları kurumlar arasında ilk ve ortaokul kademesindeki kurumlara rastlanılmamıştır. Dikkatimizi çeken diğer bir husus da, önceden de belirttiğimiz gibi gönderilenler arasında medrese mezunu öğrencilerin bilgilerine rastlanılmamasıdır.

Grafik 4. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin En Son Mezun Oldukları Kademeler

Grafik 4'te görüldüğü gibi, II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitime gönderilenlerin en çok askerî okullardan seçildikleri anlaşılmaktadır. Askerî okullardan mezun öğrencilerin oranı %48,65 ile en yoğun dilimi oluşturmaktadır. Diğer yüksekokul mezunlarının oranı %24,04 ile ikinci sırada gelmektedir. Meslekî ve Teknik eğitim mezunlarının oranı ise %13,66 ile üçüncü sırada gelmektedir. 1908-1922 yılları arasında meslekî ve teknik eğitime artan ilgi yurt dışı eğitimde de kendini göstermektedir. Her ne kadar 121 öğrencinin mezun olduğu okul tespit edilmişse de incelemelerimiz neticesinde 647 öğrencinin meslekî ve teknik alanda yurt dışı eğitime gönderildiklerini belirtmek isteriz. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu meslek dallarına ayrıntılı olarak değinilecektir. İdadî kademesinden mezun olanların oranı %10,84, Güzel Sanatlar Eğitimi mezunları ise %2,82'lik oranla en az tabakayı oluşturmaktadır. Bu veriler bize Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabalarının her alana tezahür ettiğini göstermekle birlikte önceki dönemlerde olduğu gibi II. Meşrutiyet'te de askerî alanda modernleşmenin hız kesmeden hatta artarak devam ettiğini göstermektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde nitelikli askerî kadroların temini için daha çok öğrenci gönderildiği düşünülmektedir.

1.4.4. Öğrencilerin Babalarının Meslek Kategorilerine Göre Dağılımı

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin doğum yılları, yerleri, coğrafi bölgelere göre dağılımları ve günümüz Türkiye'sinin sınırları dışında doğanlarla ilgili yaptığımız tespitlere, öğrencilerin baba meslekleri ile özel olarak destek gördükleri kurum veya kişi bilgileri de eklenince, yurt dışına gönderilen öğrencilerin sosyal arka planları hakkında daha fazla verilere ulaşım, bağlamsal açıdan fikir sahibi olmak için önemli bir adım atmış olacağız. Buraya kadarki bölümlerde öğrencilerden 12 kişinin (%1,29) Sultan Abdülaziz döneminde, 916 kişinin (%98,71) ise II. Abdülhamid döneminde doğduklarını belirtmiştik. Marmara Bölgesi'nde ve Türkiye sınırları dışında doğanlar çoğunlukta olmakla birlikte, orta ve küçük nüfuslu yerleşim yerlerinde doğanların sayılarının azımsanmayacak derecede olduğu tablo ve grafiklerle gösterilmişti. Çalışmamızın bu bölümünde öğrencilerin sosyal statülerini belirlemek için elde edilen veriler doğrultusunda öğrencilerin baba meslekleri irdelenecektir. Öğrencilerin baba meslekleri ile ilgili bilgiler 6 kategoride sınıflandırılmış ve aşağıda yer alan tablo

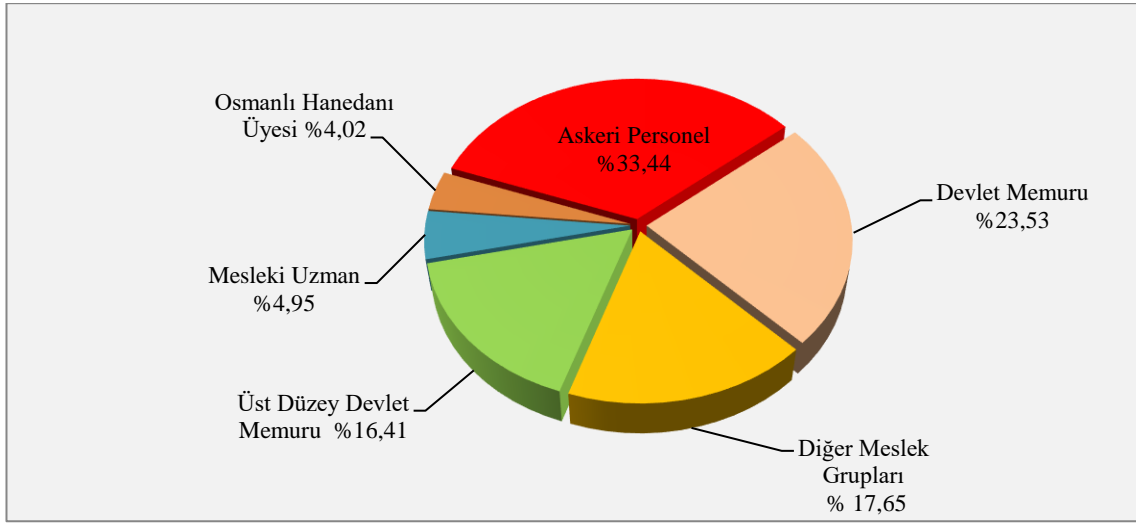
10’da oranları ile gösterilmektedir. Belirtmek isteriz ki asker ve sivil memurların tümü “Devlet Memuru” kategorisindedir. Prosopografik yöntem gereği öğrencilerin sosyokültürel özelliklerinin daha anlaşılabilir olması için baba meslek çeşitliliği ayrı sütunlarda gösterilmiştir. Öğrencilerin babalarının meslekleri ve isimleri hakkında ayrıntılı bilgiler ise tablo 11’de belirtilmektedir. 1908-1922 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi esas alınarak dönemlendirme yapılmıştır. Verilerin azlığı nedeniyle baba meslek bilgilerine ulaşabildiğimiz öğrenci sayısı 323’tür.

Tablo 10. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerine Göre Dağılımları

Meslekler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî Personel (Paşa, Miralay, Albay, Askerî Doktor, Binbaşı, Yüzbaşı)	27	46	7	28	108	33,44
Devlet Memuru	27	29	10	10	76	23,53
Diğer Meslek Grupları (Tüccar, İşçi, Esnaf, Zanaatkâr, Çiftçi, Özel)	25	14	7	11	57	17,65
Hanedan Üyeleri		9		4	13	4,02
Meslekî Uzman (Sivil Doktor, Mühendis, Hukukçu, Gazeteci, Mimar)	4	7	4	1	16	4,95
Üst Düzey Devlet Memuru (Sadrazam, Nazır, Vali, Sefir, Baş Şehbender, Müsteşar)	18	11	13	11	53	16,41
Toplam	101	116	41	65	323	100

Tablo 10’daki verilere baktığımızda gönderilen öğrencilerden 108 kişinin baba mesleğinin askerî personel kategorisinde yer aldığı ve %33,44 ile en yoğun orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada 76 kişi ile devlet memuru kategorisi %23,53’lük oranla yer almaktadır. Üçüncü sırada 57 kişi ile diğer meslek grubu kategorisi %17,65, dördüncü sırada 54 kişi ile üst düzey devlet memuru kategorisi %16,41, beşinci sırada meslekî uzman kategorisi 16 kişi ile %4,95 ve ardından Osmanlı hanedanı üyeleri 13 kişi ile %4,02’lik oranla gelmektedir.

Grafik 5. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerinin Yüzelik Dağılımları

Grafik 5'te gösterildiği gibi baba meslek kategorisinde %33,44'lük oran ile babaları askerî personel olanlar en büyük paya sahiptir. %23,53'lük oran ile devlet memuru kategorisi ikinci, %17,65 ile diğer meslek grupları kategorisi üçüncü sırada gelmektedir. Üst düzey devlet memuru %16,41, meslekî uzman %4,95 ve Osmanlı hanedanı üyeleri %4,02'lik orana sahiptir. Burada önemli bir hususu belirtmekte fayda vardır. Araştırmalarımız neticesinde tespit edilebilen resmî veya özel olarak yurt dışı eğitime gönderilen 2150 öğrenciden 808 kişinin baba isimleri belirlenirken 323 öğrencinin baba meslek bilgileri tespit edilmiştir. Bu sayı, toplam öğrenci sayısının yaklaşık yedide birine denk gelmektedir. Dolayısıyla 323 kişinin baba meslekleri bilgisi, öğrencilerin sosyal arka planları hakkında fikir sahibi olmamızda yardımcı olsa da genele baktığımızda bu sayının daha yüksek olması gerekmektedir. Yapılacak araştırma ve incelemeler ile bu oranların değişmesi muhtemeldir. Gönderilen öğrencilerin baba meslekleriyle ilgili elimizdeki verilerle hazırladığımız tablo ve grafikler bize, baba meslek türlerini, dönemselsel olarak sayı ve oranlarını anlamamız açısından önem arz etmektedir. Bu veriler, öğrencilerin içinde buldukları aile şartları ve onların sosyokültürel boyutları hakkında fikir sahibi olmamızda bize yardımcı olacaktır.

Aşağıda yer alan tablo 11'de öğrencilerin baba mesleklerinin detaylandırılması yapılmıştır. Belgelerde, bazı öğrencilerin babalarının mesleği yerine dedelerinin veya meşhur aile büyüklerinin bilgisinin yer aldığı görülmüştür. Bazı belgelerde ise

öğrencilerin babalarının isminden ziyade sadece meslek bilgisinin verildiğini belirtmek isteriz. Öne çıkan ama baba meslek bilgileri eksik kalan öğrencilerin bilgileri, biyografik kaynaklar taranarak tamamlanmıştır.

Tablo 11. Gönderilen Öğrencilerin Baba Meslek Kategorilerinin Gönderildikleri Dönemlere Göre Ayrıntılı Dağılımları

Meslekler	Öğrenci İsimleri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam
Osmanlı Hanedanı						
II. Abdülhamid'in oğulları	Şehzade Abdurrahim Hayri, Abdulkadir, Ahmed Nureddin, Burhaneddin efendiler.		4			4
II. Abdülhamid'in kızları	Aişe Sultan Şadiye Sultan		2			2
Halife Abdülmecid'in gelini İbrahim Tevfik Efendi'nin kızı	Arife Kadriye Sultan		1			1
Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu	Şehzade Ömer Faruk Efendi		1			1
Mehmed Selaheddin Efendi'nin oğlu	Şehzade Osman Fuad Efendi				1	1
Selim Süleyman Efendi'nin oğlu	Şehzade Abdülhalim ve Şerefeddin efendiler.		1		1	2
Naime Sultan'ın oğlu	Şehzade Cahit Bey Efendi				1	1
Mehmed Şevket Efendi'nin oğlu	Şehzade Cemaleddin Efendi				1	1
Toplam		0	9	0	4	13
Üst Düzey Devlet Memuru						
Adalet Eski Nazırı Celaleddin Bey	Sadrettin Celal (Antel)	1				1
Adana Valisi Celal Bey	Ömer Faruk Celal Efendi		1			1
Amcası Osmanlı son dönemi Harbiye Nazırlarından Şakir Paşa'dır	Abdülkadir Cahit (Tuner)			1		1
Atina sefiri Ahmet Tevfik Paşa	İsmail Hakkı Tevfik (Okday)	1				1
Baba tarafından Sadrazam Halil Hamit, anne tarafından Çerkez Mehmet Rasim Paşa'nın torunu.	Hale Asaf			1		1
Babası Beşiktaş Belediye Reisi Mehmet Rıza. Şeyhülislam Hayri bey amcasıdır.	Mustafa Reşid (Belgesay)	1				1
Bağdat Defterdarı Fehmi Bey	Nuri Fehmi (Ayberk)			1		1
Bahriye Nazırlarından Hüseyin Hüsnü Paşa	Mahmut Celal (Yalnız)	1				1
Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa	Emine Fuad (Tugay)				1	1
Bendegân-ı Şahanedan Ahmet Bey	Ömer Bey				1	1
Beyrut Defterdarı Esbakı Nuri Bey	Abdüllatif Efendi		1			1
Boston Başşehbenderi Avram Farhi Efendi	Yusuf Farhi Efendi				1	1
Cebel-i Garbî Mutasarrıfı Emir Mehmet Kamil Bey	İsmail Hami (Danişmend)	1				1
Dâhiliye Nazırı esbakı Reşit Bey	Cemal Efendi			1		1
Dedesı 1876'da Erzurum Mebusu seçilen ve Hicaz Vilayeti Defterdarı iken Medine'de rahmetli olan Ahmet Muhtar Bey, babası İbrahim Hakkı Beydir.	Mehmet Cevad (Dursunoğlu) Efendi	1				1
Dersaadet Odessa Başşehbenderi Ebul Rıza Namık Bey'in oğlu	Nusret Namık Efendi			1		1
Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) azasından Fuad Bey	Seniha Fuad Hanım				1	1
Eski Adana Valisi Hacı İzzet Efendi	Kutsi (Esencan)	1				1

Eski Sefir	Nebil (Bilhan)			1		1
Eski Yargıç ve Mebuslardan Mehmet Ziya	Raif (Sirer)	1				1
Hammer Osmanlı Tarihi'ni Türkçeye çeviren Bürokrat Ata Bey'in oğlu.	Mehmed Ali Nurullah Efendi (Nurullah Ataç)		1			1
Harbiye Nazırı Sâbıkı Hüseyin Hüsnü Paşa	Hüseyin Ali Efendi			1		1
Harbiye Nezâreti Müsteşarı	Suad Şevki Bey				1	1
Hicaz Valisi merhum Zihni Paşa ile merhume İclâl Hanım'ın oğlu	Hüseyin Şükrü (Baban)	1				1
Hidiv-i Sâbık Arif Paşa'nın Biraderi	Mehmed Mahir (Tomruk) Efendi		1			1
İstanbul Eski Valisi	Mehmed Fuad Efendi	1				1
İzmir Müftüsü Hoca Emin Efendi'nin torunu, meşhur "Mecelle Sârini (İslâm Medeni Hukukçusu) Adliye Nazırı Ali Haydar (Arsebük) Efendi	Ahmed Esad (Arsebük)	1				1
Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Reşit Bey	Cemal Reşit (Rey)	1				1
Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Reşit Bey	Ekrem Reşit (Rey)				1	1
Lazkiye Mebusu Merhum Aslan Bey'in amcazadesi, amcası Mebus	Emir Malik Aslan Bey				1	1
Londra Sefiri Reşit Paşa	Yümni Reşid Efendi			1		1
Maarif Müsteşarı Sâbıkı Muslehiddin Adil Bey	İsmail Baha Efendi		1			1
Mabeyn Başkâtibi, Meclis-i Ayan Üyeliği, Yazar	Vedad Uşaklıgil			1		1
Mabeyni Hümayun Başkâtibi, Müsteşar Ali Fuat Türkgeldi	Mehmet Emin Ali Türkgeldi	1				1
Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi	Mehmed Efendi		1			1
Maliye Müsteşarı esbakı merhum Reşad Bey	Ahmed Adnan Efendi		1			1
Maliye Nazırı Menemenli zade Rıfat Bey	Numan Menemencioglu				1	1
Meclis-i Mebusan Azası Sâbıkından Bursalı Tahir	Bedri Tahir Efendi		1			1
Mutasarrıf Hayri Bey	Münir Hayri Egeli			1		1
Mutasarrıf Mehmed Cemal Bey	Fazıl Ahmet (Aykaç)				1	1
Mutasarrıf Merhum Rıfat Paşa	Hamid Rıfat Efendi			1		1
Mutasarrıflardan Kâmil Bey	Tevfik Kamil Koperler	1				1
Müsteşar-tüccar Mustafa Bey	Belkıs Mustafa Hanım		1			1
Osmanlı mebuslarından Şefik Bey	Eşref Şefik Atabey				1	1
Pederi Giritli Ahmet Efendi Kiği Meclis Mebusan Reisi Esbakı Halil Bey	Hüseyin Cavid Efendi			1		1
Sadrızam Kıbrıslı Kamil Paşa'nın torunu	Yusuf Hikmet (Bayur)	1				1
Sadrızam Müşir Ahmet Esad Paşa'nın oğludur.	Celal Esat (Arseven)	1				1
Sultan Abdülaziz döneminde din adamı olarak Cape Town'a gönderilen Şehr-i Zor ulemasından Ebubekir Efendi'nin torunu Singapur şehbenderi Ahmet Ataullahı'n kızı	Havva Hayrünisa Ataullah Hanım	1				1
Şehremin-i Esbakı (Belediye Başkanı) Tefik Bey	Refik Efendi			1		1
Şurayı Devlet Azası Konstantin Efendi	Anastas Efendi				1	1
Şura-yı devlet azasından Baha Bey	Yusuf Nazir Efendi		1			1
Ticaret ve Ziraat Nazırı Sâbıkı Cemal Bey	Ahmed Kemal Efendi		1			1
Babası Vali	Mustafa Suphi	1				1
Toplam		18	11	13	11	53

Devlet Memurları					
Adliye Tahsildarı Tevfik Bey	Esat Muhlis Oksal	1			1
Adliyecilerden Safiyeddin Bey	İsmail Saip Özer		1		1
Ağır Ceza Reislerinden Azmi Mehmed Bey	Ahmed Suphi Tanel	1			1
Ankara Baytar Müfettişi Numan Sabit Bey Pederi	Mehmed Muhyiddin Efendi			1	1
Ankara Mektupçusu Tevfik Efendi	Muhyiddin Tevfik Efendi		1		1
Aydın Muhasebecisi Mehmet Cemal Efendi	Mustafa İrfan Efendi	1			1
Babası, Osman Tevfik Bey, İdadî, Sanayi Mektepleri ve Askerî Rüştiye gibi okullarda “yazı” ve “tarih” dersi vermekte olup, Mustafa Kemal’in de rüştiyede iken öğretmeni olmuştur.	Ahmed Emin (Yalman) Efendi	1			1
Bağdat mektupçuluğundan emekli, döneminin aydınlarından Suphi Bey	Ali Avni Çelebi			1	1
Bahriye Nezâreti Muhasebe Kalemi Memuru	Mahmut Sait Halman		1		1
Bezmalem Sultanisi Muallimlerinden İhsan Bey	Muzaffer İhsan Efendi		1		1
Bursa İstinaf azası Sâbıkından Abdüllatif Molla Bey	Ömer Faruk Efendi		1		1
Bursa Merkez Tahsil Memuru Hafız Süleyman Efendi	Rüştü Uzel	1			1
Çanakkale Boğazı Sahil Fenerleri Rüşumat Müdürü Mehmet Sabit	Behçet Sabit Erduran		1		1
Defter-i Hakanî Nezâreti Müdürlüğü (Tapu Kadastro Nezâreti)	Mehmet Şemsettin Sunal (Şemsi Sunal)	1			1
Dersaadet Âdli Nezâreti Muamelat-ı Zatiye Müdür Muavini Mehmed Emin Bey	Ahmed Medeni Efendi			1	1
Emekli Memur Behçet Bey	Ekrem Behçet Tezel			1	1
Evkaf Memuru Hamzabeyzade Âti Mahir	Tahir Aslan			1	1
Babası Evkaf müfettişi, Büyükbabası Suphi Paşa’dır.	Zeki Kocamemi			1	1
Hâkim Mehmet Raşid	Hıfızrahman Raşit Öymen	1			1
Hâkim Mehmet Asaf	Musa Anber		1		1
İlk Nüfus Umum Müdürlerinden ve 1884’te Dâhiliye Nezâreti Muhasebecisi olan Ziya Bey	Süleyman Nazmi (Ziya Güran)Efendi	1			1
İstanbul Vilayeti evrak müdürü Mustafa Bey	Şinasi Efendi			1	1
İstanbul Vilayeti Mektubu Mümeyyizi Hüsni Bey	Ahmed Fahri Efendi	1			1
İzmir Tire Maliye Tahsil Müdürü Ali Efendi Pederi	Veysel Sıtkı Efendi		1		1
Kadı	Abdülhak Adnan Adıvar Efendi	1			1
Kadı Mehmet Cemaleddin Efendi	Muammer (Tuksavul)		1		1
Kadı Ahmed Rasim Efendi	Atıf (Akgüç)			1	1
Kadı -Naiplik Hasan Raci Efendi	Yusuf Kemal (Tengirşenk)	1			1
Liman İrade-i Tahlisiye Muhasebe Memuru	İsmail Makdem Efendi		1		1
Maarif Müdürü Mustafa Bey	Ahmed Asım Onur			1	1
Maârif Nezâreti Tercüme Kalemi hulefasından Asaf Bey	Sezai Efendi	1			1
Maârif Nezâreti Tercüme Kalemi hulefasından Asaf Bey	Seyfeddin Efendi	1			1
Mahkeme Azası Mehmet	Ali Eşref (Gürsel)			1	1
Mahkeme Başkatibi Abdi Bey	Celal Abdi (Çelebioğlu)		1		1
Maliye Nezâreti Memuru	Emin Ali (Çavlı)	1			1
Meclisi Maarif Azasından Cevdet	Osman Ziya Efendi		1		1

Bey'in Oğlu					
Medine Sertabibi Doktor Faik	Tevfik (Subaşı)	1			1
Memur Osman Zühtü	Mazhar Osman (Uzman)	1			1
Musevî cemâatine mensuptur. Babası Bahriye Nezâreti emekli memurlarından Sabatay Asio Efendi.	Albert Ferid Asio	1			1
Mübaşir Mustafa	Mehmet Selahaddin Efendi		1		1
Müdde-i Umumilikten (Savcı) Mütakaîd Urfalı Ali Yaver Efendi	Sani Yaver	1			1
Mülga Hariciye Nezâreti Müstahdemin Müdürü Mehmet Müştak	Niyazi Müştak Berker			1	1
Müze Müdürü Halil Bey	Süleyman Edhem Efendi			1	1
Nafia Nezâreti Memurin Müdürü Reşit Bey	Ahmed Ferid Efendi		1		1
Nufus Müdürü Yusuf Besim	Mustafa Şekip Tunç	1			1
Nüfus idare-i Umumiyesi İstatistik Kalemî Şubesi Müdürü Hüseyin Neşe	Namiye Neşe		1		1
Orman memuru Ali Rıza Efendi	Hasan Cevad Efendi		1		1
Posta ve Telgraf Memuru Mehmet Tahsin	Burhanettin (Toker) Bey		1		1
Posta ve Telgraf Nezâreti Evrak Müdürlerinden Hüseyin Sabri Bey	Faik Sabri Duran	1			1
Sancak Muhasebe Müdürlerinden ve Trablusgarb Vilâyeti Vergi Müdürlüğinden emekli Mehmed Tevik Efendi	İbrahim Fazıl Pelin	1			1
Sihhiye Müfettişi Murtaza Efendi	Ali Şeddat Efendi		1		1
Sihhiye Müzesi Müdürü Dr. Hikmet Hamdi Bey	İbrahim Rebiî Efendi		1		1
Sirkeci Rusumat Müdürü (Gümrük) Hüseyin Vasıf	Talat Hüseyin Efendi		1		1
Şair ve hattat, Rüsûmat Emaneti muavin refiki Süleyman Hayri Bey. Abbas Halim Paşa tarafından yurt dışına gönderilmiştir.	Feyhaman Duran	1			1
Şam Tahrirat Müdürü Osman Bey	Nuri Osman Eren			1	1
Şehremaneti memurlarından (Zabıta) salih Efendi	Mustafa Hayrullah Diker	1			1
Şehremaneti müfettişlerinden Kamil Bey	Remzi Gönenç			1	1
Şirket-i Hayriyye Muhasebe Kalemî mümeyyizlerinden İsmail Akif Efendi	Ahmed Ziya (Orbay) Bey	1			1
Telgraf Memurluğundan Ali Efendi	Şükrü Efendi		1		1
Tıp Fakültesi Parazitoloji Profesörü İsmail Hakkı Bey	Faik Çelebi			1	1
Ticaret ve Orman Nezâreti müfettişi Mustafa Nuri	Ahmed Kemal Atay		1		1
Ticaret ve Ziraat Nezaerti İstatistik Müdürü Behiç Bey	İbrahim Ali Bey			1	1
Tophane Veznedarı Hattat İsmail Zühtü Bey	Namık İsmail Yeğenoğlu	1			1
Trabzon Sihhiye Müdürü	Melek Said Hanım		1		1
Tütün Rejisi Müdürlerinden	Nihat İyriboz (Nihat Şevket İyriboz)			1	1
Hukuk Mektebi Hocalarından Hasan Sırrı	Nahit Sırrı Örik		1		1
Müderris Ethem Bey	Mehmet Şemsettin (Günaltay)	1			1
Ticaret Mekteb-i Âlisi müderrislerinden	Şemseddin İhsan Efendi		1		1
Müderris	Ali Rana Tarhan			1	1
Tıp Profesörü İsmail Derviş (Babası İsmail Derviş, Osmanlı İmparatorluğu tarafından	Hamiyet Derviş			1	1

Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrencilerden ünlü kimyager Müşir Derviş Paşa'nın (1817-1818) oğluydu)						
Tıp Profesörü İsmail Derviş (Babası İsmail Derviş, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrencilerden ünlü kimyager Müşir Derviş Paşa'nın (1817-1818) oğluydu)	Hatice Suat Derviş Hanım (Hatice Saadet Baraner)		1			1
Üsküdar Tahrirat Müdürü Hüsnü Bey	Bedri Efendi Bin Hüsnü		1			1
Üsküdar Tahrirat Müdürü Hüsnü Bey	Ahmed Fahri Efendi				1	1
Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin Teşrifatçılarından (Protokol Memuru)	Ömer Nazmi Efendi	1				1
Vilayet Mektupçusu Mustafa Asım	İbrahim Alaaddin Gövsa	1				1
Ziraat Nezâreti Tahrirat ve Encümen Kalemi Müdürü Mehmet Reşat Bey	Mukbile Reşad Hanım		1			1
Toplam		27	29	10	10	76
Meslekî Uzman						
Dava Vekili İsmail Hakkı Bey	Hasan Hayri Efendi		1			1
Dersaadet Tabip Necati Bey Pederi	Mehmed Fuad Necati Efendi				1	1
Dr. İbrahim Şadi	Nijad Sirel		1			1
Dr. Şükrü Kamil Bey	Bedriye Bedri Bora (Şükrü Kamil) Hanım		1			1
Dr. Şazi Bey	Mevlûd Ali Necat Efendi		1			1
Dr. Yusuf Ragıp Bey	Mahmut Ragıp Gazimihal			1		1
Eczacı Hidayet Bey	Mehmed Niyazi Bey		1			1
Gazeteci, Yazar Ebuzziya Tevfik	Abdurrahman Velid Ebüzziya	1				1
Hukukçu Sadık Şihabeddin	Necmeddin Sadık (Sadak) Efendi	1				1
İzmir Dava Vekili Mehmet Emin Kaatçılar	Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım		1			1
İzmirli gazeteci/şair Tevfik Nevzat Bey'in kızıdır	Benal Nevzat İstar Arıman Hanım			1		1
Kefilin ismi Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesi sahibi Osman Zeki Efendi	Mustafa Nuri Efendi	1				1
Kimyager Merhum Rıza Bey	Cafer Mecit Efendi			1		1
Mimar Ahmet Hulusi	İhap Hulusi Görey			1		1
Mühendis Hüseyin Hüsnü Bey	Ali Sami Boyar	1				1
Mülkiye Tıbbiyesi'nin 1867 senesinde ilk sınıfı teskil eden dört talebeden bir numaralı diplomayı alan Dr. Mustafa Şükrü Bey'in oğludur.	Ali Vasfi Atabay		1			1
TOPLAM		4	7	4	1	16
ASKERİ PERSONEL						
Paşa Rütbesi						
.....Paşa	Mustafa Nüşet Efendi		1			1
Ahmed Ratip Paşa	Yusuf Refik Bey		1			1
Ahmet Paşa	Zihni Toydemir		1			1
Babası, Askerî Tıbbiye'de ders veren ve "Tıbbiye Nazırı" veya "Tıbbiye Reisi" olarak da bilinen Dr. Çerkez Ahmet Rasim Paşa	Mihri Müşfik Hanım				1	1
Buharalı Molla Ahmed Zade Mirliya Arif Paşa	Abdülkerim (Kerim) Erim		1			1
Çanakkale muhaberatında şehit düşen Hasan Basri Paşa'nın Oğlu	Hasan Fahir Efendi				1	1
Damat Mahmut Celaleddin Paşa'nın Hafidi (Torunu)	Mehmed Fethi				1	1

Derviş Hüseyin Paşa	İsmi Okunamadı		1		1
Dr. Yusuf Ziya Paşa	Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım		1		1
Edhem Paşa	Abdullah Reşad Ethem Efendi	1			1
Esad Paşa	Sadullah Arif Efendi		1		1
Esad Paşa	Yusuf Süreyya Efendi		1		1
Ferik Sabit Paşa	Ahmed İrfan Efendi		1		1
Fiham Paşa	Betül Hanım		1		1
Halil Paşa Büyük Pederi	Mazhar Ali Efendi			1	1
Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi Reisi, Dersaadet Doktoru İbrahim Hakkı Paşa	Halil Kamil Efendi		1		1
Hüseyin Hüsnü Paşa	Nizamettin Âli Sav			1	1
Hüsnü Paşa	Ömer Lütfü Argeşo	1			1
II. Abdülhamid'in yaverlerinden Trablusgarblı Ali Kırat Paşa	Hatice Safiye Ali Hanım		1		1
İngiliz Ahmed Paşa	İbrahim İskender Ülman			1	1
Kemahlı Mazhar Paşa'nın oğlu Şevket Bey	Müfide Ferit Tek			1	1
Mehmed Ali Paşa	İzzeddin Hadi Efendi		1		1
Mehmed Fuad Paşa	Mehmet Nurettin Alpkartal			1	1
Mehmet Naci Paşa	Ahmet Hamdi	1			1
Mehmet Raşit Paşa	Muammer Raşit Seviğ	1			1
Mehmet Raşit Paşa	Vasfi Raşid (Seviğ) Efendi			1	1
Merhum İsmail Paşa'nın Oğlu Maliye Müsteşarı İrfan Bey Kayıbiraderi	Hüseyin Naşid Bin İsmail Paşa			1	
Merhum Naci Paşa	Mustafa Şahin Efendi		1		1
Mustafa Zabit Paşa	Ali Sami Sabit Karaman	1			1
Mütevvefa Mehmed Paşa	Yusuf Ziya Efendi		1		1
Leh (Polonya) Kökenli Enver Paşa	Celile Hikmet veya Celile Enver			1	1
Rasim Paşa	Ali Bedii Bin Rasim Paşa		1		1
Rüştü Paşa	Sabiha Rüştü Bozcalı		1		1
Salih Sadık Paşa	Mustafa Asım Efendi		1		1
Süleyman Paşa	Mediha Süleyman Hanım		1		1
Şakir Paşa	Akif Şakir Şakar	1			1
Şerif Adnan Paşa	Ahmed Reşad Ebusadık Bin Şerif Adnan Paşa		1		1
Şevket Turgut Paşa	Şevket Turgut Efendi		1		1
Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa	Vedad Örs		1		1
Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa	Sedat Zeki Örs			1	1
Tuğgeneral Sabit Paşa	Nüzhet Sabit	1			1
Toplam		7	22	3	9
Miralay (Albay) Rütbesi					
Abdülmeccid Efendi'nin Başyaveri Osman Efendi'nin Kızıdır.	Behice (Osman) Hanım			1	1
Albay Ahmet Bekir Bey	Hüviyet Bekir Örs (Bek)		1		1
Albay Dr. Selim Bey	Hasan Reşad (Sığındım)	1			1
Albay Yusuf Bey	Selim Sırrı Tarcan	1			1
Babası Miralay Ziya Bey , Tepedelenli Ali Paşa Soyundan, Sadrazam Topal Osman Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Şinasi ile akraba	Melek Celal Sofu			1	1
Bahriye Miralaylığından Emekli ve Kızılay müessislerinden Dr. Mehmed Ali Bey	Ali Haydar Erel		1		1
Buharalı Molla Ahmed Zade Mirliya Arif Paşa	Abdülkerim (Kerim) Erim		1		1

Dersaadet Evrenköyde Miralay Seryaver Halit Bey Pederi	Ahmed Sedat Efendi		1			1
Abdülmecid Efendi'nin Başyaveri Osman Efendi'nin Kızıdır.	Nazire Osman Hanım			1		1
Mehmet Ali Efendi	Mehmed Şevket (Şevket Mehmet Ali Bilgişin) Efendi		1			1
Miralay Besim Cudi	Yusuf Besim Efendi		1			1
Miralay Halil Bey	Adnan Halil Efendi		1			1
Miralay Halil Recai Bey	Mithad Recai Efendi				1	1
Miralay Takaüdü Refik Bey	Cevad Efendi				1	1
Mustafa Rami	Murad Rami Aydın				1	1
Müteveffa Miralay Bekir Bey	Eşref Efendi		1			1
Piyade Albay ve Coğrafya İJzmanr öğretmen Mehmed Nasrullah Bey	Zeki Nasır Barker				1	1
Toplam			2	8	2	5
Diğer Rütbeler						
Asker Emekli Binbaşı Mehmet İzzet Efendi	Ali Rıza Efendi				1	1
Askerî Hekim Kaymakam (Yarbay)'lardan Abdullah Sami Bey	Sıddık Sami Onar				1	1
Askerî Kaymakam Ömer Bey	Neşet Ömer İrdelp	1				1
Askerî Tıp İdadisi Muhasebe Müdürü Binbaşı Mustafa İsmet Bey	Bahri İsmet Temizer	1				1
Askeriyeden Mehmed Ziya Bey	Kemal Ziya Efendi Bin Mehmed Ziya Bey		1			1
Bahriye Kolağalarından Recep Bey	Mehmet Ali Ülgen	1				1
Bahriye Kolağası Ahmed Efendi	Şevket (Doruker) Bin Ahmed Efendi	1				1
Bahriye Mektebi İngilizce Muallimi Yusuf Bey	Hasan Yusuf Başkam	1				1
Bahriye Mühimmat Şubesi Azalığından Binbaşı Fethi Bey Pederi	Sadettin Fethi Efendi		1			1
Bahriye Sağ Kolağası (Önyüzbaşı) İsmail Atıf Bey	Mehmet Necati Özdeniz		1			1
Bahriye Yüzbaşısı Ahmed Efendi	İbrahim Münir Bey	1				1
Binbaşı	Mehmet Şükrü Okan	1				1
Binbaşı İsmail Hakkı Bey	Mehmet Cemaladdin Efendi		1			1
Deniz Binbaşı Kanlıcalı Murat Bey	Hikmet Onat	1				1
Denizcilik Tarihçisi Süleyman (Nutku)	Mehmet Emrullah Nutku		1			1
Dersaadet Binbaşı Ahmed Nazmi Bey	Münir Nazmi Efendi		1			1
Dersaadet Binbaşı Mehmed Cemil Bey	Naim Cemil Efendi				1	1
Dersaadette Makarnı ahzı Askerî şubesinde mukayyed İsmail Efendi	Sabri Efendi				1	1
Dr Kaymakam Aziz Bey	Ali Ragıp Efendi		1			1
Dz. Kd. Yüzbaşı Mustafa Bey	Ahmet Tacettin Talayman		1			1
Emekli Binbaşı Numan Bey	Ali Şükrü Şavlı				1	1
Emekli Kaymakam Nazmi Bey	Mehmed İzzet (Değirmencioglu) Efendi	1				1
Erkân-ı Harp Kaymakamı Mustafa Tevfik	Aziz Fikret Derlen				1	1
Harbiye Binbaşılığından müteakait Nazif Bey	Şevket Efendi	1				1
Harbiye Mektebi ve Kuleli Okulu Kitabet Muallimi Mazhar Bey	Ali Mazhar Pamir				1	1
Harbiye Nezâreti Müsteşarlık Refekat Mumeru Sábıkı Nedim Bey	Vedat Nedim Tör		1			1
Jandarma Subayı Hazım Bey	Şükrü Hazım Tiner				1	1
Kaymakam Aziz Bey	Mustafa Saffet Tuncay	1				1
Kaymakam Abdülkadir Bey	Cevad Efendi		1			1

Kaymakam Hacı Bekir Bey	İsmail İlhami Efendi		1			1
Kol Ağası Mazhar Nebi	Ahmed Hamdi Ülkümen				1	1
Kolağası Ali Rıza Bey	Nureddin Ali Berkol	1				1
İhtiyat zabiti namzeti olup bu kere terhis edilmiş olan Herkelî Ferid Efendi	İsmail Nail Efendi				1	1
Mızıka-yi Humayun Kolağalarından Cemal Efendi	Müfid Cemal Efendi		1			1
Muğla Jandarma Dairesi yoklama kalemi müdürü Ömer Akif	Tevfik Akif Ayışık	1				1
Mülazım Hamid Efendi'nin	Şevket Efendi				1	1
Mülazım Kasım Bey	Mehmet Suphi Efendi				1	1
Mülazım Mustafa Efendi	Adil Efendi				1	1
Piyade Binbaşlılarından Hüseyin Efendi	Ömer Lütfi Eti	1				1
Piyade Binbaşlılarından Cemil Bey	Mustafa Naim Efendi		1			1
Piyade Yüzbaşı Bekir Sıtkı Efendi	Halit Akın		1			1
Sıhhiye dairesi 1. Sınıf hulefasından Hacı Nuri Efendi Mahdumu	Mehmed Hilmi Efendi				1	1
Tabip Kolağası (Önyüzbaşı) Emin İbrahim Bey	Vasfi Efendi	1				1
Tabur Katibi Mehmet Ali Efendi	Ahmed Kemaleddin Efendi Bin Mehmed		1			1
Teğmen Mehmet Ağa	Şükrü Mehmed Sekban				1	1
Tophane İmalât-ı Harbiye Mektepleri Müdürü topçu kaymakamı (Yarbay) Eşref bey	Ahmet Cevdet Çağla		1			1
Umum Jandarma Komutanlığı Başkâtipliği, Kalemi Mahsus Müdürlerinden Ali Şerafettin Bey	Ali Muzaffer Göker	1				1
Yıldız Sarayı Maiyyet Çavuşlarından Mehmed Kerim Efendi	Hasan Fehmi	1				1
Yüzbaşı Hasan Hüsni	Ahmet Raşid (Reşit) Süreyya Gürsey				1	1
Yüzbaşı Osman Bey	Kemal Osman Bozkurt	1				1
Toplam		18	16	2	14	50
Diğer Meslek Kategorileri						
Alaybeyzade Hakkı Efendi	Ali Fevzi Efendi		1			
Babası Tüccar Hacı Raşit Efendi	Ali Sami Yetik	1				
Tüccar Abdullah Efendi	Fahreddin Kerim Gökay				1	
Cemilpaşazade Fuad	Kadri Cemil Paşa	1				
Cemilpaşazade Kasım Bey Çiftçi	Ekrem Cemil Paşa (Cemilpaşazade Ekrem)					1
Çiftçi Hüseyin Ağa	Hüsni Hamit Sayman	1				
Çiftçi Hasan Bey	Mahmud Esat (Bozkurt)	1				
Çiftçi Osman Ağa	Hüseyin Kenan Tunakan				1	
Tüccar Mustafa	Ali Şefik Başman	1				
Çiftçi Ali Bey	Nazım Ilgar				1	
Çiftçi Kanad Osman	Halil Fikret (Kanad) Efendi	1				
Çiftçi İdris Efendi	İsmail Hakkı Tonguç		1			
Çitçi İbrahim Ağa	Murat Cankat		1			
Dedesî Piyale Paşa Kadiri Tekkesi Şeyhi	Mehmed Ruhi (Arel) Efendi	1				
Din Adamı Hafız İsmail Hakkı Efendi	Ahmed Necati	1				
Din Adamı Hafız Yunus Efendi	Hasan (Hüsni) Saka	1				
Düyün-u Umumiye İkinci Müdürü Ekrem Bey	Fikret Mualla				1	
Eski Düyün-u Umumiye İdaresi Erkanından Amet Nuri Bey	Şuayıp Barım	1				
Esnaf Kahveci Ali Efendi	Halil (Pekmen) Efendi Bin Ali Ağa		1			

Eşraftan Mehmed Emin Efendi	Hayri Çizel (Hasan Hayrettin Çizel)		1			
Gümrük Başmüdüdü Nazmi Efendi	Sabiha Sertel			1		
Hacı Hasan oğlu Ömer Efendi	Mustafa Rahmi (Balaban)	1				
II. Abdülhamid'in Kehribarcıbaşı (Tesbih Ustası) Ali Bey	Mehmet Cemalettin (Cemal Sahir)		1			
İlmiye sınıfından Ubeydullah Efendi	Hamit Zübeyr Koşay		1			
İzmir de Tüccardan Fecizade Galip Efendi Pederi	İbrahim Galib Efendi				1	
Kasap Osman Efendi	İbrahim Çallı	1				
Kumaş Üzerine İşlemeci Mustafa Nusret	Ertuğrul Baykal	1				
Maârif Nezâreti Hesabına / (Halide Edip)	Zekeriya Efendi (Sertel)	1				
Makinist Halil Efendi	Namık Zeki Aral	1				
Marangoz Ahmed Efendi	Rahmi Efendi				1	
Misbah (Kandilci) Muharrem Efendi	Mehmed Muharrem Efendi				1	
Molla Haliloğlu Mustafa Efendi	Mustafa Hikmet Efendi		1			
Müftü Hacı İsmailoğulları'ndan Ömer Bey	Asım Gündüz	1				
Müzik Sanatçısı Giriftzen Asım Bey	Musa Süreyya Efendi	1				
Niğde ilerigelenlerinden ve Ziraat Bankası Me'murlarından, Güllü Ahmed oğullarından Hasan Efendi	Zeynel Abidin Özmen	1				
Ozan	İbrahim Safi				1	
Rençber Hasan Efendi	Fikri Altan		1			
Saraç Mehmet Usta	Şükrü Saraçoğlu		1			
Şehid Hasan Efendi	Mustafa Osman		1			
Şehzade Mecid Efendi Tarafından Masrafları Karşılanmış	Tevfik Efendi	1				
Şeyh Abdülkadir Efendi	Mustafa Necati Efendi		1			
Şeyh ve Müderris	Ahmet Lebib Karan	1				
Tanburi Cemil Bey	Mesut Cemil Tel			1		
Tüccar Mihail Efendi	Abdürrezzak Efendi		1			
Galata tüccarından Nesim Efendi'nin mahdumu	Josef Kazez Efendi		1			
Tüccar Lebip Efendi	Mehmet Ali Ersan				1	
Tüccar Mehmed Arif	Ahmed Şükrü (Esmer) Efendi	1				
Tüccar Emin Bey	Şükrü Emin Cangör				1	
Tüccar Hacı Ahmed	İbrahim Refik (Saydam) Bayazıd	1				
Tüccar Süleyman Efendi	Mehmet Kamil Berk	1				
Tüccar Hüseyin Mazhar	Mehmet Saib Sav	1				
Tüccar Habib Hakkı	Tahir Taner	1				
Tüccar Mustafa	Hazım Pekin				1	
Ulemadan Mustafa Fevzi	Şerafettin Kam				1	
Umumiye Müdürü Ahmed Fehim	Fuat Fehim Caculi				1	
Babası Selânik ileri gelenlerinden Poroylu Hacı Tahir Ağa'nın oğlu İzzed Efendi'dir.	Nazım Poroy				1	
Ziraat Bankası Kontrol Kalemi Tetkik Memuru Ruhi Bey	Cemal Hüsnü (Taray)Efendi			1		
Toplam		25	14	7	11	57
Genel Toplam		101	116	41	65	323

Baba meslek kategorilerinin ayrıntılı olarak gösterildiği tablo 11'de, Osmanlı hanedanı üyelerinden çiftçilere; sadrazamlardan esnaflara; paşalardan işçilere ve kandilcilere

kadar alt ve üst düzey ailelerin bulunduğu her sosyal tabakadan ve farklı meslek gruplarına mensup ailelerden öğrencilerin yurt dışı eğitime gönderilmek üzere seçildiği anlaşılmaktadır. İlk tarih aralığımız olan 1908-1913 yılları arasında gönderilen öğrencilerden 101'sinin baba meslek bilgileri tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden 27'si devlet memuru, 25'i diğer meslek, 27'si askerî personel, 18'i üst düzey devlet memuru ve 4'ü meslekî uzman grubuna mensup ailelerin çocuklarıdır. 1908-1913 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilenler arasında Osmanlı hanedanına mensup kişiler bulunmamaktadır. 1914-1918 yılları arasında gönderilen 116 kişiden 46'sı askerî personel, 29'u devlet memuru, 14'ü diğer meslek, 11'i üst düzey meslek grubu, 7'si meslekî uzman ve 9'u hanedana mensup ailelerin çocuklarıdır. 1919-1922 yılları arasından gönderilen 41 kişiden 13'ü üst düzey devlet memuru, 10'u devlet memuru, 7'si diğer meslek grubu, 7'si askerî personel ve 4'ü meslekî uzman grubuna mensup ailelerden seçilmişlerdir. Bu dönemde gönderilen öğrenciler arasından Osmanlı hanedanına mensup kişiler bulunmamaktadır. Gönderim yılı tespit edilemeyen 65 kişiden 28'i askerî personel, 11'i üst düzey devlet memuru, 11'i diğer meslek, 10'u devlet memuru, 4'ü hanedan üyesi ve 1 kişi meslekî uzman grubuna mensup ailelerin çocuklarıdır. Meslek kategorilerinin dönemsel olarak yüzdeleri yukarıdaki grafikte belirtilmişti. Öğrencilerin baba meslek çeşitliliği hakkında hazırladığımız Tablo 11'deki verileri ilgili alt başlıklar altında ayrıntılı olarak ele almamız, öğrencilerin sosyal arka planlarını daha anlaşılır kılmak adına önem arz etmektedir.

1.4.4.1. Osmanlı Hanedanı Üyeleri

Öğrencilerin sosyal arka planlarını anlamak için oluşturduğumuz Tablo 11'in ilk bölümünde, ailesi Osmanlı hanedanına dayanan öğrencilerin bilgileri yer almaktadır. 1914-1918 yılları arasında 9, yılı bilinmeyen dönemde ise 4 hanedan üyesinin yurt dışı eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin baba meslek kategorisi dağılımında %4'lük payla beşinci sırada yer alan 13 hanedan üyesinden 3'ünü sultanlar oluşturmaktadır²⁵². Hanedan üyelerinin yurt dışı eğitime gönderilmeleri, Osmanlı'da şehzadelerin eğitimi noktasında yaşanan değişimi göstermesi açısından önemlidir. Bu

²⁵² Hanedan üyelerinin şecereleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Ali Vasıf Efendi, **Bir Şehzadenin Hatıratı Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştiklerim**, Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, YKY Yayınları, 3. Baskı, 2012, İstanbul, 465-495.

değişimi anlamak adına şehzadelerin eğitim sürecinden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Cevdet Kırpık, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi*²⁵³ adlı eserinde, birçok arşiv belgelerine dayalı olarak şehzade eğitimi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kendisinin ayrıca “Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri”²⁵⁴ ve “Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması”²⁵⁵ adlı makaleleri ile II. Meşrutiyet’te şehzadelerin eğitiminde yaşanan değişimler hakkında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Kırpık, şehzadelerin eğitime doğumdan itibaren valide sultanlar ile saraydaki deneyimli kişiler tarafından başlandığını²⁵⁶; Akyüz ise doğumla birlikte usta denen genç kızların ve çocuğun süttan kesilmesiyle de Has Oda’dan ağaların görevlendirildiği bilgisini vermektedir²⁵⁷. İtina ile süren özel eğitimlerin ardından şehzadeler, geleceğin yönetici adayları görüldükleri için sancak merkezlerine gönderilerek, burada devleti yönetmeye dair her türlü bilgi, beceri ve deneyim kazanırlardı. 16. yüzyıla gelindiğinde ise III. Mehmed döneminde sancağa gönderme uygulaması son bulmuş ve kafes sistemine geçilmiştir²⁵⁸. Şehzadeler, kafes sisteminde her türlü eğitimi almış olsalar da; dünyadan kopuk, toplumdan uzak ve her an öldürülme korkusuyla yaşamışlardır²⁵⁹. Kafeste yetişip tahta çıkan padişahların, sancağa gönderilen şehzadelere göre devlet yönetiminde daha deneyimsiz olmaları, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde baş gösteren idarî sorunların başında gelmekteydi. Çünkü kafes sisteminde şehzadeler sadece teorik bilgilerle yetişirken, pratikte eksik kalmışlardır. II. Mahmud döneminde başlayan somut değişimler şehzade eğitiminde de kendini göstermiştir. Şehzadeler, bu dönemde Padişahın yurt içi gezilerine dâhil edilmiş, Abdülmecid döneminde ise kafes sistemine son verilmesiyle ilk defa yurt dışı gezilerine katılma imkânı bulmuşlardır²⁶⁰.

II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar şehzadelerin eğitiminde iki yöntemin uygulandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, sancağa gönderme uygulamaları ikincisi ise kafes sistemidir. Şehzade eğitiminde üçüncü yöntem olarak Topkapı Sarayı’nda açılmış olan

²⁵³ Cevdet Kırpık, **Osmanlı’da Şehzade Eğitimi**, Ötüken Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2016.

²⁵⁴ Cevdet Kırpık, “Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri”, **Bellekten**, C. LXXI – S. 261 – Yıl: 2007 Ağustos, s. 575-620.

²⁵⁵ Cevdet Kırpık, “Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması”, **Bellekten**, C. LXXIV, S. 269, Yıl: 2010 Nisan, s. 181-226.

²⁵⁶ Kırpık, **Osmanlı’da Şehzade Eğitimi**, s.80-83.

²⁵⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 98.

²⁵⁸ Kırpık, **a.g.e.**, s. 54.

²⁵⁹ Kırpık, **a.g.e.**, s. 58.

²⁶⁰ Kırpık, **Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri**, s.577-578.

Şehzadegân Mektebi'ni gösterebiliriz²⁶¹. Ergin, bu mektep hakkındaki detaylı bilgilerin II. Abdülhamid döneminden itibaren elde edilebildiğini belirtmiştir²⁶². II. Abdülhamid döneminde açılan Şehzadegân Mektebi ile hedeflenen, şehzadelerin eğitimine modern yöntemlerle devam etmek ve bir nevi onları kontrol altında tutmaktır. Necdet Sakaoglu'na göre 1885 yılında bugünkü Yıldız Teknik Üniversitesi'nin müştemilatı durumunda olan binada açılan bu okulda şehzadelerin, diğer okulların zararlı fikirlerinden de korunması amaçlanmıştı²⁶³. Sakaoglu'nun zararlı fikirler olarak yorumladığı diğer okullardan kastının, II. Abdülhamid dönemi siyasi hareketliliği içinde, yönetime karşı muhalif olarak görülen Genç Osmanlılar'ın fikirlerinin en etkili ve yaygın olduğu Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiye gibi okullar olduğu düşünülmektedir. Şehzadegân Mektebi'nin ders programı, her şehzade için ayrı ayrı planlanıyordu. Şehzadelerin ihtiyacı olan temel eğitimden başlayıp yüksek eğitim niteliğindeki derslerin dahi verildiği bu okulda dinî bilgiler, tarih, coğrafya ve matematik dersleri okutulmaktaydı. Şehzadelere belirli aralıklarla sınav yapıp, sonuçları padişaha bildirilirdi. II. Abdülhamid, şehzadelerin İslâmî değerler yönünden iyi yetişmelerini istediği gibi çok yönlü olmaları için resim, müzik ve lisan derslerini de almalarını önemsemiştir. Alanında uzman, yerli ve yabancı hocalar bu okulda dersler vermişlerdir. Şehzadelerin Fransızca eğitimi için Adolf Jako, resim eğitimi için de Ressam Valeri görevlendirilen isimler arasındadır²⁶⁴. Şehzadelerin küçük yaşlarda aldıkları sanat eğitimi arasında özellikle piyanoya önem verildiği anlaşılmaktadır. Sultan V. Murad'ın torununun oğlu Şehzade Ali Vasıp Efendi, hatıratında birçok hanedan üyesinin müzik dalındaki yeteneklerinden şu şekilde bahsetmektedir²⁶⁵:

“ Bütün halalarım piyano çalar ve Osman Fuad amcam da notasız keman, banço ve pek güzel flüt çalardı. Sultan Mecid'in oğlu Burhaneddin Efendi'nin mahdumu İbrahim Teyfik Efendi, Sultan Abdülhamid'in oğulları Burhaneddin ile Abdurrahim efendiler çok iyi piyano çalarlardı. Abdurrahim Efendi ayrıca orkestra idare eder ve bunda çok mahir idi. Pederimin halaları Hadice, ve Fehime sultanlar da piyano çalardı. İbrahim

²⁶¹ Kırpık, a.g.e., s. 91.

²⁶² Ergin, a.g.e., s. 1049.

²⁶³ Necdet Sakaoglu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40, 97.

²⁶⁴ Ergin, a.g.e., s. 1065.

²⁶⁵ Ali Vasıp Efendi, a.g.e., s. 94.

Tevfik Efendi'nin kerimleri Kadriye Sultan ile Fatma sultan da iyi piyano çalardı.”

II. Abdülhamid, sadece kendi ailesinden olanları değil diğer uzak aile fertlerini ve yüksek rütbeli devlet görevlilerinin çocuklarını da bu okula aldirtmiştir. Gazi Osman Paşa, Tunuslu Hayrettin Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa ve Sadrazam Kamil Paşa gibi dönemin önemli isimlerinin çocukları, Şehzadegân Mektebi'nde eğitim alan seçkinler arasındadır²⁶⁶. Zamanla, şehzadelerle aynı okulda eğitim görmeleri mahzurlu bulunan şehzadegânlar ve paşa çocukları, Mekteb-i Harbiye'de açılan özel sınıflara aktarılmışlardır. Bu uygulamaya 1908 yılına kadar devam edilmiştir²⁶⁷. Şehzadegân Mektebi'nde okuyan öğrencilerin bazıları, eğitimlerini daha üst seviyede tamamlamaları ve Avrupa'yı görmeleri amacıyla Viyana'da bulunan *Terezyanom (Theresianum)* Mektebi'ne gönderilmişlerdi²⁶⁸. 1746 yılında Maria Theresa tarafından kurulan ve kendi adıyla anılan bu okulun amacı, yönetim, ordu ve diplomasi alanlarında yetenekli devlet adamları, diplomatlar ve askerler yetiştirmektir. Theresianum Okulu, devrin yöneticileri tarafından birçok değişime uğramıştır. Okul, 1773 yılına kadar Cizvitlerin hâkim olduğu eğitim anlayışıyla yönetilmiştir. Daha sonra mühendislik ve askerî teknik eğitime önem veren Theresianum Okulu, 1849 yılında Eğitim Bakanlığına bağlanmasıyla daha aristokrat ve burjuva ailelere hitap eden bir görünüm almıştır. Okulun öğrencileri arasında ülkelerinin gelecekteki devlet başkanları, üst düzey bürokratları ve önemli bilim insanları olacak kişiler yer almıştır. Bu okulu, Osmanlı Devleti'ndeki elit öğrenciler yetiştiren Enderun Mektebi'ne benzetebiliriz. Theresianum Okulu'nda eğitim gören öğrenciler arasında Mısırlı Abbas Hilmi Paşa da yer almaktadır²⁶⁹.

1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle başlayan dönemde şehzade eğitimi sürecinde dördüncü ve son aşamaya girildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde Şehzadegân Mektebi'nin kapatılmasıyla²⁷⁰ hanedan üyelerinin bazıları, devlet okullarına

²⁶⁶ Ergin, **a.g.e.**, s. 1049-1050.

²⁶⁷ Harp okulu öğrencilerinin şehzadegân ve paşa çocuklarına karşı iyi gözle bakmadıklarını önceki bölümlerde değinmiştik. Bunun sebepleri arasında, kendileri ile aynı sınıfta eğitim almalarına rağmen şehzadegânların okulda özel bir muameleyle tâbi tutulmaları, şehzadegânlara daha okul bitmeden Livalık ve Feriklik rütbelerinin verilmesi ve bunların mezun olmalarının akabinde ailelerine yakın ve mühim noktalarda görevlendirilmeleri gibi etkenler yer almaktadır. Bkz. Ergin, **a.g.e.**, s. 892.

²⁶⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 50.

²⁶⁹ Theresianum Okulu'nun resmî internet sitesinde Abbas Hilmi Paşa'nın ismi yer almaktadır. <https://www.theresianum.ac.at/de/stiftung/kuratorium/geschichte>. 12.09.2018.

²⁷⁰ Ergin, **a.g.e.**, s. 1079.

kayıt olurken bazıları da özel dersler olarak eğitimlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Şehzadelerin, II. Abdülhamid döneminin koşulları gereğince sarayda devam eden zorunlu eğitim süreci artık son bulmuştu. Şehzadeler, oluşan özgürlük havasıyla hızla halka karışmış ve birçoğu dönemin gazeteci, asker ve siyaset adamları ile rahatça iletişim kurmaya başlamıştı. Bazı hanedan üyeleri, özellikle II. Abdülhamid'in çocukları, çok kaliteli eğitim alırken bazı şehzadelerin ise eğitim almadığı bilinmekteydi. Halit Ziya Uşaklıgil'in özellikle Sultan Reşat ile kurduğu iletişim sonucunda sultanın çok iyi eğitilmemiş olduğu izlenimini dile getirmiştir. Aynı şekilde yurt gezileri esnasında sultan Abdülaziz'in oğlu şehzade Yusuf İzzeddin ve Abdülmecid'in oğlu Vahdettin (VI. Mehmed Vahdettin, son sultan) efendilerle kurduğu diyalogdan ikisinin de bilgi seviyelerinin düşük olduğunu belirtmiştir²⁷¹. Dönemin bazı önemli simaları da şehzadelerin eğitim seviyelerinin yetersiz olduğuna dair yorumlar yapmışlardır. Abdullah Cevdet bu konuyu ele aldığı *İctihad* dergisinde şehzadelerin eğitimi için tıpkı Viyana'da bulunan Theresianum Okulu kalitesinde eğitim veren özel bir okulun açılmasını önermektedir²⁷². II. Meşrutiyet'le ayyuka çıkan şehzadelerin eğitimleri sorunu 1913 yılında çıkarılan *Saltanat Azasının Hal ve Mevkileri ile Vazai'fini Tayin Eden Nizamname* ile çözüme kavuşturulmak istenmiştir²⁷³. Nizamnamenin 16. maddesine göre şehzadeler, Avrupa dillerinden birini öğrenmek istiyorlarsa ilk olarak Türkçe ve Arapçayı iyi öğrenmek zorundaydılar. Hangi Avrupa dilini öğreneceklerini ise üyelerinin padişah, sadrazam, şeyhülislam ve Harbiye Nazırı'ndan oluşan Hanedan Umurunun Rü'yetine Mahsus Meclisi karar verecekti. Bu meclis, şehzade eğitiminin kontrolünü eline alarak şehzadelerin belirli bir düzen ve belirlenen şartlar içerisinde hareket etmelerini hedefliyordu. II. Meşrutiyet'te gerek toplum gerekse devlet erkânı nezdinde askerî eğitime daha çok önem verildiğini ve de askerî eğitim veren kurumların ağırlığını koruduğunu söyleyebiliriz. Sadece alt ve orta gelir düzeyindeki aileler için değil; üst düzey ve hanedana mensup aileler için de çocuklarının askerî eğitim almaları önemli görülmekteydi. Çünkü devrin en kaliteli yerli ve yabancı hocaları askerî okul kadrolarında yer almaktaydı. Ayrıca Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte yetişkin her erkek için askerî eğitim zorunluluk arz eden bir husustu.

²⁷¹ Kırpık, *Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri*, s. 607-608.

²⁷² Kırpık, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi*, s. 160.

²⁷³ Kırpık, *Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması*, s.181.

Dolayısıyla şehzadelerin de askerî eğitimine önem verilerek yurt dışında bu alanda eğitime almaları istenmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde şehzadelerin kaliteli bir eğitim ve dil öğrenmeleri için ilk defa yurt dışına çıktıkları anlaşılmaktadır. Şehzadelerden yurt dışı eğitime gönderilen ilk kişi, Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'dir. Kendisi askerî eğitim amacıyla 1913 yılında Prusya Mekteb-i Harbiye'sine gönderilmiştir²⁷⁴. Prusya'dan sonra 1915 yılında Viyana'daki Theresianum Okulu'na²⁷⁵ daha sonra da Almanya'da Lihterfelt Mekteb-i Askerîyesi'ne kabul edildiği anlaşılmaktadır²⁷⁶. Abdülmecid Efendi, oğlunun yurt dışı eğitimde olmasını *İçtihad* dergisinde şu şekilde açıklamıştır²⁷⁷:

“Herkes sa'yinin mükâfatını mesâisinin hitâmunda görür. Ben ibtidâsında gördüm. Oğlum Avrupa'da bir müessese-i ilmiyeye tahsile göndermem o kadar takdir ve tebci olundu ki fedakârlık etmeden evvel fedakârlığın mükâfatını almış oldum. Vâkıa bunu muaheze eden de olmadı değil. Fakat bunlara ke-en-lem-yekün nazarıyla bakabiliriz. Vâkıa İngiltere'ye veyahud Amerika'ya göndermiş olsaydım daha iyi olacaktı, daha amelî bir tahsil ve terbiye içinde bulunmuş olurdu. Fakat bizde de Terezyanum mektebi gibi bir müessesenin vücudunu ne kadar arzu ederim.”

Abdülmecid Efendi, Ömer Faruk Efendi'yi yurt dışı eğitime göndermekle çok isabetli bir karar aldığını, hatta İngiltere ve Amerika gibi ülkelere gönderebilseydi oğlunun teorik açıdan daha iyi eğitim alabileceğini de belirtmektedir.

Ömer Faruk Efendi'nin Avrupa'da eğitim alması, diğer şehzadelerin de yurt dışı eğitim almalarının önünü açmıştır diyebiliriz. Çünkü Osmanlı'daki Ekber ve Erşet Sistemi'ne göre Ömer Faruk Efendi'nin Avrupa'da bulunması ileride padişah olabileceği söylentilerine sebep olacağı, bunun da şehzadeler arasında tartışma yaratacağı

²⁷⁴ Ömer Faruk Efendi'nin gönderiliş tarihi tam olarak bilinmese de Mahmut Şevket Paşa'nın 14 Mart 1913 tarihli günlüğünde şehzadenin o tarihlerde Avrupa'da tahsilde olduğu yazılmaktadır. Murat Bardakçı, **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014, s. 93. Ayrıca bkz. Kırpık, **Osmanlı'da Şehzade Eğitimi**, s. 183.

²⁷⁵ BOA HR. İD. 1391/16, Lef 2-1. (20 Kânunusani 1915), Ayrıca bkz. Ergin, s. 1079.

²⁷⁶ BOA HR. İD. 1391/20, Lef 3-1. (27 Haziran 1915)

²⁷⁷ Abdullah Cevdet, “Şehzade Mecid Efendi Hazretleriyle Mülâkât,” **İçtihad**, 7 Mart 1329, nr:57, s. 1257. Ayrıca bkz. Kırpık, **Osmanlı'da Şehzade Eğitimi**, s. 184.

düşüncesiyle diğer şehzadelerin de bu fırsattan yararlanmasının gerektiği dile getirilmiştir. Bunu dile getiren ilk kişinin İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarında sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa'nın olduğu düşünülmektedir. Mahmut Şevket Paşa bu düşüncesini Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye şu şekilde dile getirmiştir²⁷⁸:

“Faruk Efendi'nin Avrupa'da tahsil etmekte olduğunu ve böyle şehzadegân içinde yalnız kendisinin Avrupa'da tahsil etmiş olması ileride bir tehlike teşkil edeceğini, çünkü onun padişahlığı için propaganda yapılacağını ve bu sebepten gençlerden daha birkaç şehzadenin bera-yı tahsil Avrupa'ya izamı lazım geleceğini anlatmak istedim ise de yine iknaya muvaffak olamadım.”

Mahmut Şevket Paşa bu görüşmeden sonra bu şahsın padişah olması durumunda çok zorluklar çekileceğini ama sessizliğe mecbur olduğunu yazmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın bu endişesinin devlet nezdinde de etkisini göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 26 Zilhicce 1332 (1914) tarihli belgede Alman İmparatoru'nun üç şehzadeyi karargâha kabul ettiklerine dair bir telgraf gelmiştir²⁷⁹. 8 Temmuz 1330 (21 Temmuz 1914) tarihli belgede ise bu sayının dört kişi olduğu anlaşılmalı birlikte Şehzade Cemaleddin, Şehzade Abdurrahim, Şehzade Abdulhalim ve Şehzade Fuad efendilerin tahsil için Almanya'da buldukları ve şehzadelerin İmparator tarafından Prusya ordusuna kabul edildikleri Almanya Hariciye Nezâreti tarafından bildirilmiştir²⁸⁰. Böylece bu dört şehzade ile birlikte toplamda beş kişinin askerî eğitim amacıyla 1914 yılında yurt dışında buldukları anlaşılmaktadır. Şehzadelerin, Alman İmparatoru tarafından Alman Hassa Orduları'na kabul edilmeleri üzerine padişah tarafından teşekkür telgrafı gönderilmiştir²⁸¹. 15 Mayıs 1330 (1914) tarihli belgede yurt dışında bulunan şehzadelerin takibi ve askerî eğitimleri için “askerî mürebbi” sıfatıyla Heyeti Islahiye Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Fon İştampel Bey'in vazifelendirildiği anlaşılmaktadır²⁸². Miralay İştampel, şehzadelerin derslerine düzenli olarak devam etmelerini, kaliteli eğitim almalarını sağlamakla ve masraflarının düzenli olarak kontrol etmekle görevliydi. Padişah tarafından şehzadelerin sağlık ve eğitim durumu takip edilmiş ve bu konuda ilgililerden raporlar istenmiştir. Sarayın başmabeyncisi tarafından

²⁷⁸ Bardakçı, a.g.e., s. 93.

²⁷⁹ BOA İ. MBH. 16/102, Lef 2-1. (26 Zilhicce 1332) 15 Kasım 1914.

²⁸⁰ BOA HR. İD. 1391/11, Lef 3-1. (8 Temmuz 1330)

²⁸¹ BOA HR. İD. 1391/19, Lef 7-1.

²⁸² BOA İ. HB. 159/3, Lef 2-1. (15 Mayıs 1330)

2 Eylül 1914 tarihinde çekilen telgrafa binaen Berlin Sefareti'nden gelen cevapta şehzadelerin sağlıklı oldukları ve kemal-î afiyetle eğitimlerine devam ettikleri bildirilmiştir²⁸³. 14 Haziran 1332 (1916) tarihli belgede Şehzade Abdürrahim ve Osman Fuad efendiler, Alman İmparatoru tarafından görevlendirilen bir generalin gözetiminde sınava tâbi tutulmuşlar ve neticede *alîyyü'l-a'la* derecesinde not aldıkları sadarete bildirilmiştir²⁸⁴.

Hanedan üyeleri yurt dışı eğitime gönderilirken yanlarında refakatçi olarak askerler ve din adamı da gönderilmiştir. 08 Şubat 1335 (1919) tarihli bir belgede, 4 Şubat'ta çıkartılan 341512/61 numaralı tezkereye istinaden yurt dışında eğitim amacıyla bulunan şehzadegân ile refakatçilerinin toplam ödeneklerinin 895.134 kuruş 15 para olduğu bilgisi mevcuttur. Bu belgede ayrıca üç sultanın da 1919 yılı itibari ile yurt dışında oldukları anlaşılmaktadır. Belgede ismi geçen Şehzade Şerefeddin, Ahmed Nureddin, Ömer Faruk, Burhaneddin ve Abdulkadir efendilerle birlikte Şadiye Sultan, Aişe Sultan ve Arife Kadriye Sultan'nın ödenekleri de belirtilmektedir²⁸⁵.

Tablo 12. Osmanlı Hanedanı Üyelerinden Yurt Dışı Eğitime Gönderilenlerin İsimleri

Adı ve Soyadı	Babası	Gönderildiği Ülke	Genel Bilgiler
Şehzade Ömer Faruk Efendi	Halife Abdülmecid	Avusturya Mac.- Almanya	Viyana'da Terezyanom Mektebi, Almanya'da Lihterfelt Askerî Mektebi, Prusya Ordusu
Aişe Sultan	II. Abdülhamid	İsviçre	
Şadiye Sultan	II. Abdülhamid		
Şehzade Ahmet Nureddin Efendi	II. Abdülhamid	İsviçre-Almanya	Potsdam'da askerî eğitim.
Şehzade Burhaneddin Efendi	II. Abdülhamid	Almanya-İsviçre	
Şehzade Abdulkadir Efendi	II. Abdülhamid	İsviçre	
Şehzade Abdürrahim (Hayri) Efendi	II. Abdülhamid	Almanya	Prusya Ordusu
Arife Kadriye Sultan	İbrahim Tevfik Efendi'nin kızı (Sultan Abdülmecid'in gelini)	İsviçre	
Şehzade Osman Fuat Efendi	Mehmet Selahattin Efendi	Almanya	Prusya Ordusu
Şehzade Cemalettin Efendi	Mehmet Şevket Efendi	Almanya-İsviçre	Lozan-Prusya Ordusu

²⁸³ BOA HR. İD. 1391/13, Lef 1.

²⁸⁴ BOA HR. İD. 1391/21, Lef 2-1. 14 Haziran 1332 (1916)

²⁸⁵ Hanedan üyelerinin refakatçileri olarak bulunan Kıdemli Yüzbaşı Hamdi Efendi'ye 16 986 kuruş 5 para, Yüzbaşı Sait Efendi'ye 12696 kuruş 5 para, Yüzbaşı Hüsametdin Efendi'ye 12696 kuruş 5 para, Ulûm-ı Dinîyye Muallimi Şeyh Salih Efendi'ye 23419 kuruş 10 para ve şoför Ahmet oğlu Derviş Ahmet Efendi'ye ise 6963 kuruş ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır. Refakatçilerle birlikte toplam ödeneğin 1.795.134 kuruş 15 para olduğu anlaşılmaktadır. BOA HR. SYS. 2654-4. 36. (26 Şubat 1919).

Şehzade Cahit Bey Efendi	Naime Sultan	İsviçre	
Şehzade Abdülhalim Efendi	Selim Süleyman Efendi	Almanya	Prusya Ordusu
Şehzade Şerefettin Efendi	Selim Süleyman Efendi	Almanya-İsviçre	Potsdam'da askerî eğitim

Tablo 12’de gösterildiği gibi babası padişah olan 7 kişiden 6’sı II. Abdülhamid’in çocukları, 1’i de Abdülmecid’in oğludur. Şehzadeler arasında aldıkları eğitimle öne çıkan isimler üzerinde durmakta fayda vardır. Bunlardan ilki, Ömer Faruk Efendi’dir. Kendisi, 1913 yılında Viyana’da bulunan Terezyanom Mektebi’nin ardından Prusya ordusunda askerî eğitim almıştır. Ömer Faruk Efendi’nin askerî eğitim esnasındaki masraflarının Harbiye Nezâreti bütçesinden karşılandığı anlaşılmaktadır²⁸⁶. I. Dünya Savaşı’nın sonucunda Almanya’nın yenilmesi nedeniyle askerî eğitimi yarıda kalan Ömer Faruk Efendi, yurda dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Eksik kalan eğitimini tamamlamak için Miralay Asım Bey, Binbaşı Nihat Bey ve Topçu Kaimakam Emin Bey gibi dönemin önemli askerlerinden dersler almıştır²⁸⁷. Öne çıkan diğer isim ise Şehzade Osman Fuat Efendi’dir. Osman Fuat, Almanya’da askerî eğitim gören öğrenciler arasında²⁸⁸ ve kendisi Alman Hüsar Süvari Ordusu’nda yer almıştır. Kendisi Almanya ordularında başarılı bir eğitim süreci yaşadktan sonra yurda dönmüş ve çok önemli askerî görevler ifa etmiştir. Enver Paşa’nın imzasıyla İkinci Kafkas Süvari Livasında bölük komutanlığı, Sina Cephesi ve ardından 1918 yılında da Afrika Orduları Kumandanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur²⁸⁹. Şehzade Abdürrahim Hayri Efendi’de I. Dünya Savaşı’nda başarıları ile sivrilmiş ve Almanlar tarafından nadir olarak verilen *Pour Le Mérite* (Liyakat Lişanı) madalyasını almaya hak kazanmıştır. Kendisi Fuat Efendi gibi Kayzer’in seçkin Hüsar Birliği’nin bir üyesiydi²⁹⁰. Kırpık, İbrahim Pazan’ın *Son Saraylı* isimli eserine dayanarak Şehzade Burhanettin Efendi’nin iki oğlu Mehmet Fahrettin ve Osman Ertuğrul’un da Terezyanom Mektebi’nde eğitim aldıklarını belirtmiştir²⁹¹. Arşiv belgelerinde bu konu hakkında kaynak bulunamadığını belirtmek isteriz.

²⁸⁶ BOA MV. 196/139, Lef 1. (10 Şubat 1331)

²⁸⁷ Kırpık, **Osmanlı’da Şehzade Eğitimi**, s. 186.

²⁸⁸ BOA İ. DUİT. 4/134, Lef 1.

²⁸⁹ Kırpık, **a.g.e.**, s. 187194.

²⁹⁰ Ali Vasıf Efendi, **a.g.e.**, s. 28-30.

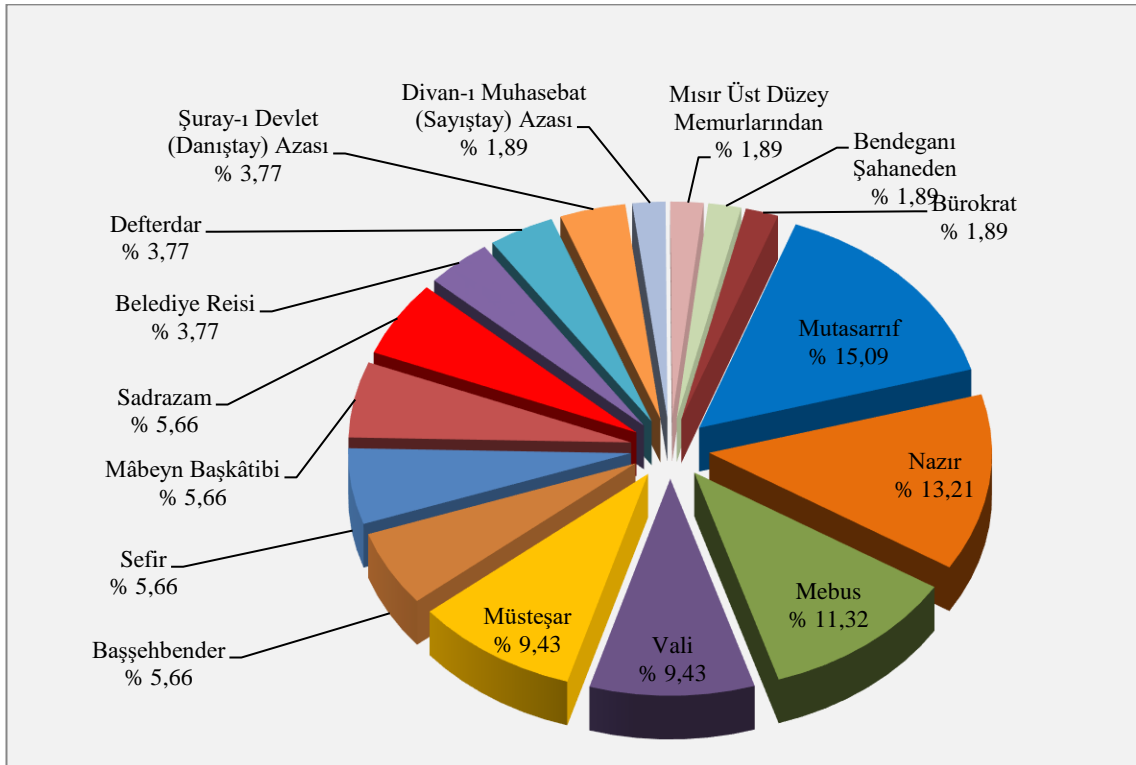
²⁹¹ Kırpık, **a.g.e.**, s. 187.

Şehzadelerin yurt dışı eğitimi hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, 1909 yılında Şehzadegân Mektebi'nin kapatılmasıyla hanedan mensuplarının eğitimi, dönemin ileri gelenleri tarafından tartışılmış ve devletin gelecekteki yönetici adayları olmaları ve devleti temsil etmeleri nedeniyle şehzadelerin iyi eğitim almaları gerektiği sıkça dile getirilen konular olmuştur. Savaşların yoğun olarak yaşandığı II. Meşrutiyet'te hanedanın erkek üyelerinin kaliteli askerî eğitim almaları, dil öğrenmeleri ve diplomatik ilişkiler bağlamında özellikle I. Dünya Savaşı başlamadan önce yurt dışına gönderildikleri anlaşılmaktadır. Şehzadeler, özellikle Viyana'daki Terezyanom Mektebi ve Alman (Prusya) askerî okullarında eğitim görmüşlerdir. Bazıları iki farklı ülkede eğitim görmüşlerdir. Sultanların aldıkları ödenek bilgisine ulaşılmış fakat hangi alanda eğitim gördüklerine dair veri bulunamamıştır. 1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla veraset sistemi de kalkmış olduğundan şehzadelerin tahta geçmeleri mümkün olmamıştır. 1924 yılında çıkartılan kanun kapsamında şehzadeler de diğer hanedan üyeleri gibi yurdu terk etmek zorunda kalmışlardır.

1.4.4.2. Üst Düzey Devlet Memuru

II. Meşrutiyet Dönemi yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerden babaları sadrazam veya sadrazam torunu olanlar ile Adliye, Bahriye, Harbiye, Maliye, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapanlar da mevcuttur. Ayrıca babası mebus, vali, mutasarrıf, sefir, müsteşar ve üst düzey müdürlük yapan öğrencilerle birlikte toplam sayı 53'tür. Bu sayı %16,41'lik oranı teşkil etmektedir. Üst düzey devlet memuru kategorisinde tespit edilenlerin 5'i kız, 48'i erkek öğrencidir. Bu kategoride yer alan ailelerden 12 kişinin günümüz Türkiye'sinin sınırları dışında kalan coğrafyalarda yaşadıkları veya görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Türkiye dışındaki ailelerin çocuklarının küçük yaştan itibaren sanata önem verdikleri ve normal eğitimlerinin haricinde sanat eğitimi aldıkları da anlaşılmaktadır. Üst düzey devlet memuru ailelerinin çocuklarından 28'i Türkiye sınırlarında, 6'sı Türkiye dışında doğmuşlardır. 19 kişinin doğum yerleri tespit edilememiştir. İstanbul doğumlu öğrenci sayısı ise 22'dir.

Grafik 6. Üst Düzey Devlet Memuru Kategorisi Yüzdeler Oranları

Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin ailelerinin meslek dağılımlarına baktığımızda sadrazam 3, nazır 7, mutasarrıf 8, mebus 6, vali 5, başşehbender 3, sefir 3, müsteşar 5, Şuray-ı Devlet (Danıştay) Azası 2, defterdar 2, mabeyn başkâtibi 3 ve Belediye Reisi 2 kişi bulunmaktadır. Geriye kalanlar grafikte belirtilmektedir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi baba mesleği mutasarrıf olanlar %15,09'luk oranla en yoğun dilimi oluşturmaktadır. Babası nazır olanlar %13,21'lik oranla ikinci sırada gelmektedir. Üçüncü sırada %11,32'lik oranla babası mebus olanların ardından, vali ve müsteşar olanlar %9,43'lük oranla gelmektedir. Babası veya yakını sadrazam, başşehbender, sefir ve mâbeyn başkâtibi olanlar %5,66'lık orana sahipken, babası Belediye Reisi, Defterdar ve Şuray-ı Devlet Azası (danıştay üyesi) olanlar %3,77'lik oranda yer almaktadır. Divan-ı Muhasebat (sayıştay) Azası, bürokrat, bendegâni şahane (belgede, sultanın yakınlarından olarak geçiyor) ve Mısır üst düzey yetkilisi % 1,89'lük oranla en düşük yoğunluğa sahiptirler.

Kız öğrencilerin baba meslek çeşitliliğine baktığımızda tamamının üst düzey devlet memurluğu yapmış olan seçkin ailelerden geldikleri anlaşılmaktadır. Sadrazam torunu 1 kişi bulunurken, baba mesleği başşehbender, nazır, vali, müsteşar ve Divan-ı Muhasebat

(sayıştay) azası olan 1'er kişi bulunmaktadır. Bu grupta yer alan kız öğrenciler arasında Belkis Mustafa Hanım, Emine Fuad (Tugay) ve Hale Asaf resim dalında, Fazıla Şevket Giz biyoloji, Seniha Fuad Hanım felsefe ve Havva Hayrunnisa Ataullah Hanım ise tıp dalında eğitim almışlardır.

Bu öğrencilerden Fazıla Şevket Giz, Edirne ve Boğazlar Komutanlığı ve Bağdat Valiliği yapmış Mehmet Şevket Paşa'nın kızı olarak 1903 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlköğretimini özel dersler alarak tamamlamıştır²⁹². Kendisi, Arnavutköy Kız Amerikan Koleji'nden 1922 yılında mezun olduktan sonra burs alarak Amerika'daki Mount Holyoke Collège'de biyoloji eğitimini tamamlamıştır. Fazıla Hanım'ın iki ülke arasındaki dostluk bursu kazanan iki öğrenciden biri olduğu belirtilmektedir²⁹³.

Amerika'ya gönderilen diğer öğrenci Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Azası'ndan Fuad Bey'in kızı Seniha Fuad Hanım'dır. Türkiye'deki eğitim durumu ve Amerika'ya gönderiliş tarihi hakkında veri eksikliği mevcuttur. Seniha Fuad Hanım'ın Amerika'da felsefe dalında eğitim aldığı belirtilmektedir²⁹⁴. Yurda döndükten sonra kadınların eğitimi üzerine *Kadınlar Dünyası* dergisinde yazıları olduğu da belirtilmektedir²⁹⁵.

Devlet yönetimi, sınırları içinde ve dışında devlete büyük hizmetleri bulunan ailelerin çocuklarının Avrupa'da eğitim görme taleplerine ekseriyetle olumlu yaklaşmıştır. Bu ailelerden, çocuklarının gönderildiği ülkelerde karşılaştıkları resmî sorunların halledilmesi hususunda devletten yardım isteyenler olduğu gibi maddî taleplerde bulunanlar da olmuştur. Bunlardan biri Sultan Abdülaziz döneminde din adamı olarak Cape Town'a gönderilen ve Şehr-i Zor ulemasından Ebubekir Efendi'nin torunu Singapur Şehbenderi Ahmet Ataullah'ın kızı Havva Hayrunnisa Ataullah Hanım'dır²⁹⁶. Prens Sait Halim Paşa'dan Maarif Nazırı Şükrü Bey'e gönderildiği anlaşılan 23 Mayıs 1329 (5 Haziran 1913) tarihli telgrafta, Havva Hanım'ın birincilikle girdiği Londra Darülfünunu tıp şubesinin bir yıllık masrafı olan 50 İngiliz Lirası'nın sefaretçe karşılanması ve kendisine aylık 300 frank maaş verilmesi talep edilmiştir. Havva

²⁹² <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari.htm>, 06.05.2019.

²⁹³ Fatma Acun, "Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 22, Yıl 2015, s. 434-435.

²⁹⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 3-1.

²⁹⁵ Savaş Karagöz, Mustafa Şanal, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, s. 685.

²⁹⁶ Çolak, a.g.e. s. 71-72.

Hanım'ın bu yardımlar karşılığında, eğitimini tamamlamasının ardından Osmanlı Devleti'nin kendisine vereceği görevi kabul edeceği belirtilmektedir²⁹⁷. 17 Kânunuevvel 1330 (30 Aralık 1914) tarihli belgede kendisine 300 frank ödeme yapılmasıyla bu talebin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Aynı belgede ahvali hazıra (yani I. Dünya Savaşı) dolayısıyla kendisinden bir müddet haber alınmadığı da belirtilmektedir²⁹⁸. Havva Hanım'ın 1920 yılında halen eğitimine devam ettiği ve ödeneğinin 400 franka yükseltildiği anlaşılmaktadır²⁹⁹.

Belkıs Mustafa Hanım'ın babası, Maliye müsteşarlığı görevinde bulunmuş ve aynı zamanda tüccarlık da yapan Mustafa Bey'dir. Belkıs Hanım, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olduktan sonra 3000 kuruş burs alarak Almanya'ya gönderilmiş ve Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi almaya başlamıştır³⁰⁰. Birçok öğrencinin ikinci bir ülkede eğitimlerini pekiştirdiği veya tamamladığı gibi Belkıs Hanım da eğitiminin bir bölümünü İsviçre Zürih'de tamamlamıştır³⁰¹.

Emine Fuad (Tugay) Hanım, bir tarafı Mısır Hanedanı'na bir tarafı da Osmanlı son dönemi önemli devlet adamlarına dayanan köklü bir aileden gelmektedir. Emine Hanım, Osmanlı-Rus Harbi'nde önemli başarılar göstermiş, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın torunu ve Bahriye Nazırlığı ile diplomatlık yapmış olan önemli devlet adamlarından Mahmut Muhtar (Katırcıoğlu) Paşa'nın kızıdır³⁰². Emine Fuad (Tugay), 1897 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş ve özel eğitim almıştır. Resim eğitimini İsviçre Zürih Güzel Sanatlar Okulu'nda ve Almanya'da yapmıştır. Elçilik yapan Ahmet Hulusi Tugay ile evlenmiştir³⁰³.

Hale Asaf ise baba tarafından Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın anne tarafından da Çerkez Mehmet Rasim Paşa'nın torunu olarak bilinmektedir³⁰⁴. İlk olarak Almanya'da resim eğitimine başlayan Hale Asaf daha sonra İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirmiştir. Ailesinin 1920 yılında Paris'e göndermesiyle Raoul Dufy ve Hanry

²⁹⁷ BOA HR. İD. 1390/51, Lef 2-1. 23 Mayıs 1329 (5 Haziran 1913).

²⁹⁸ BOA HR. İD. 1390/55, Lef 1. 17 Kanunuevvel 1330 (30 Aralık 1914).

²⁹⁹ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1. (27 Mart 1920).

³⁰⁰ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1. (27 Mart 1920).

³⁰¹ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

³⁰² "Emine Fuad Tugay",

<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/52675/001553416007.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 15.02.2019.

³⁰³ "Emine Fuad Tugay", <https://www.iskulturlar.com.tr/yazarlar/emine-fuat-tugay>. 8.01.2019.

³⁰⁴ <http://www.biyografya.com/biyografi/10506>. 8.01.2019.

Matisse'den dersler almıştır. 1921 yılında Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ni kazanmıştır. Kendisi 33 yaşında vefat etmiştir³⁰⁵.

Üst düzey devlet memuru kategorisinde tespit edilebilen 49 erkek öğrenci, yurt dışı eğitime gönderilmiştir. Bu öğrencilerden Celal Esat (Arseven), Sadrazam Müşir Ahmet Esad Paşa'nın oğludur³⁰⁶. Mülkiye ve Sanayi-i Nefise Mektepleri'nde eğitim gördükten sonra³⁰⁷ amcası Kâzım Paşa'nın kendisini bürokrat olması yönündeki telkinleri sonucunda Sanayi-i Nefise'deki eğitimini sonlandırmış ve 1891'de Mekteb-i Harbiye'nin "Zadegân Sınıfı'na" kaydolmuştur³⁰⁸. Buradaki öğrenimi sırasında Şeker Ahmed Paşa ile Hoca Ali Rıza Bey'in kontrolünde çalışan Arseven 1906 yılında Mülazım-ı Evvel rütbesiyle mezun olmuştur³⁰⁹. Arseven 1908 yılında askerlikten ayrılmış ve 1908-1912 yılları arasında yurt dışında resim dalında çalışmalar yapmıştır³¹⁰.

Erkek öğrenciler arasından üzerinde durulması gereken isimlerden biri Hüseyin Ali Efendi'dir. Hüseyin Ali, 1920 yılında Almanya'ya gönderilmiş ve Ulûm-ı Siyasîye-i Milliye dalında eğitim almıştır. Kendisi kısa bir süreliğine, 18 Ağustos 1920 - 21 Ekim 1920 tarihleri arasında Harbiye Nazırlığı yapmış olan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğludur³¹¹. Hüsnü Paşa da Fransa'da eğitim görmüş birisidir³¹². 31 Mart İsyanı'nın baş göstermesiyle Selânik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun komutanlarından birisidir³¹³. Hüseyin Ali Efendi'nin, ilk zamanlarda Türk Alman Muaveneti Cemiyeti tarafından Almanya'ya gönderildiği ve sonradan nezâret hesabına geçtiği

³⁰⁵ Celal Esad Arseven, "Türk Sanatı Tarihi", C. III, Fasikül IV, MEB Yayınları, İstanbul, s. 212.

³⁰⁶ Seyfi Başkan, **Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 18.

³⁰⁷ Nurcan Yazıcı, "Türkiye'de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 7, S. 14, 2009, s. 572.

³⁰⁸ BOA Y. PRK. ASK. 93/5. (H. 00.00. 1310)

³⁰⁹ Rumeysa Işık Yayla, "Kültür ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven", **Uluslararası Amisos Dergisi**, C. 2, S. 3, Aralık 2017, s. 149.

³¹⁰ **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.1, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 137.

³¹¹ "Hüseyin Hüsnü Paşa", http://www.ibrahimpazan.com/index.php?option=com_content&view=article&id=233:harbiye-naziri-cihangirli-hueseyin-huesnue-pasa-1850-1926&catid=18&Itemid=142, 21.12.2018.

³¹² Bouquet, **a.g.e.**, s. 354. (Dipnot 36)

³¹³ Bardakçı, **a.g.e.**, s. 10.

anlaşılmaktadır³¹⁴. Geniş bir aileye sahip olan Hüsnü Paşa, Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanlığını yapmış Mehmet Ali Aybar'ın dedesidir³¹⁵.

Bu kategoride yer alan diğer bir isim de Mahmut Celal (Yalnız)'dır. 1886'da İstanbul'da dünyaya gelen Mahmut Celal, denizci bir aileden gelmiştir. Dedesi Kolağası Ahmet Kaptan, Bosna'dan İstanbul'a getirilerek devşirilmiş ve denizci olarak yetiştirilmiş önemli bir askerdir³¹⁶. Sakallı Celal, 1907 yılında Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan bir süre sonra devlet tarafından Paris'e gönderilmiş ve Sorbonne Üniversitesinde 1 yıl süren Siyasal Bilimler eğitimini yarıda bırakarak yurda dönmüştür³¹⁷.

Bir diğer önemli isim olan Yusuf Hikmet Bayur, Bolayır Mutasarrıfı Haşmet Bey'in oğlu, Osmanlı'nın son dönemlerinde sadrazamlık yapan Kıbrıslı Kamil Paşa'nın torunudur. Babasını erken yaşta kaybetmesi nedeniyle dedesi tarafından yetiştirilen Bayur, 1909'da Galatasaray İdadisi'ni bitirdikten sonra Fransa'ya eğitime gitmiştir³¹⁸.

³¹⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

³¹⁵ Murat Bardakçı, 17 Haziran 2001'de *Hürriyet* gazetesindeki köşesinde Hüseyin Hüsnü Paşa'nın iki oğlu ve bir kızı olduğu bilgisini vermektedir. Büyük oğlu Tahsin Bey'in, Türk siyasî hayatının önemli bir isimlerinden Türkiye İşçi Partisi'nin kurucusu ve genel başkanlığını yapmış olan Mehmet Ali Aybar'ın babası olduğu belirtilmektedir. Paşa'nın kızı Nimet Hanım'ın ise İttihat ve Terakki'nin lider kadrosundan İzmir Valisi Rahmi Bey'le evlendiğini ve bu evlilikten tek çocukları olan Alp Arslan'ın, devrilmesinde Hüseyin Hüsnü Paşa'nın önemli rol oynadığı dönemin Padişahı Abdülhamid'in en yakın adamlarından olan İzzet Holo Paşa'nın torunu Zeynep Mümtaz'la evlendiği yazılmıştır. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın küçük oğlu Muhsin Bey'in ise Salah Birsal'in bir kitabıyla edebiyatımıza geçtiğini ve Birsal'in *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Boğaziçi* isimli eserinde anlatılan Nono Bey'in, Paşa'nın küçük oğlu olan bu Muhsin Bey olduğu yazılmaktadır. Oğulları arasında, belgede tespit ettiğimiz Hüseyin Ali ismi bulunmamaktadır. Murat Bardakçı "31 Mart'ın Paşasına İsyân Haberini Karısı Vermişti" <http://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-31-mart-in-pasasina-isyana-haberini-karisi-vermist-39249372>. 21.12.2018.

³¹⁶ Celal Bey'in babası Hüseyin Hüsnü Paşa, 41 yıl denizcilik yapmış bir askerdir. Bahriye Mektebi ile Mekteb-i Tıbbiye nazırlıklarından sonra 1905 yılında 1. Ferik (Oramiral) unvanı almıştır. Daha sonra Bahriye Nazırlığına getirilen Hüseyin Hüsnü Paşa, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan tensikat sürecinde birçok memur gibi görevinden uzaklaştırılmıştır. Dürüst, çalışkan ve namuslu biri olarak bilindiği için 1909 yılında yeniden Bahriye Nazırlığına getirilen Hüsnü Paşa, Kamil Paşa hükümetinin güvenoyu alamamasından tekrar atanamamış ve 1909 yılında denizcilikten ayrılmıştır. Hüseyin Hüsnü Paşa diğer çocukları Kemal ve Cemal beyleri de Bahriye Mektebi'ne göndermiştir. Hüsnü Paşa, 1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nda yararlılıklar göstermiş birisidir. Akdeniz filosundaki kaptanlık görevi esnasında Midilli Mutasarraflığı yapan Namık Kemal ile yakın dostluk kurmuştur. Hüsnü Paşa, çok okuyan ve yabancı dillere aşina bir insan olarak çocuklarının Batı kültürüne açık bir şekilde yetişmesine olanak sağlayarak ilk iki oğlu Bahriye Mektebi'nde eğitim alırken Celal ve kardeşi Nihal Galatasaray Sultanisi'ne göndermiştir. Hüsnü Paşa'nın tek kızı Cemile ise bir İngiliz Okulu olan High School'a yazdırılmıştır. Cemile Hanım, II. Meşrutiyet Dönemi önemli eğitimcilerinden Satı Bey ile evlendirilmiştir. Orhan Karaveli, *Sakallı Celal*, 4. Baskı, Pergamon Yayınları, İstanbul, 2004, s. 61.

³¹⁷ "Mahmut Celal Yalnız", <http://www.oktayar.com/mahmut-celal-yalniz/tr/29257/name/0/29/0/0/0/4>. 15.02.2017.

³¹⁸ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler – Cumhuriyetin Kurucu Kuşağı İle Söyleşiler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2018, s. 314.

Dikkatimizi çeken diğerk bir husus da, yurt dışı eğitime gönderilenler arasında günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında görev yapmış üst düzey memurlar ile seçkin ailelere mensup öğrenciler vardır. Bu ailelerin çocukları arasından önemli bilim insanı, sanatçı, gazeteci ve asker yetişmiştir. Beyrut Defterdarı Esbakı Nuri Bey'in oğlu Abdüllatif Efendi tıp dalında³¹⁹, Kudüs Mutasarrıfı Ahmet Reşit Bey'in iki oğlu 1900 doğumlu Ekrem Reşit (Rey) ve 1904 Kudüs doğumlu Cemal Reşit (Rey) efendiler sanat alanında³²⁰, Lazkiye Mebusu Merhum Aslan Bey'in yeğeni Emir Malik Aslan Efendi askerî alanda³²¹, Hicaz valisi merhum Zihni Paşa ile İclal Hanım'ın oğlu Hüseyin Şükrü (Baban) hukuk ve gazetecilik alanında³²², Singapur şebkenderi Ahmet Ataullahın kızı Havva Hayrün-nisa Ataullah Hanım tıp dalında³²³, Atina Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Tevfik Oktay askerî alanda³²⁴, Cebel-i Garbî (Trablusgarp) Mutasarrıfı Emir Mehmet Kamil Bey'in oğlu İsmail Hami (Danişmend) tarih ve dil alanında³²⁵, Hidiv-ii Sâbık Arif Paşa'nın kardeşi Mehmet Mahir Efendi heykeltıraşlık dalında³²⁶, Dersaadet Odessa Başşebkenderi Ebul Rıza Namık Bey'in oğlu Nusret Namık Efendi ticaret dalında³²⁷, Londra Sefiri Reşit Paşa'nın oğlu Yümni Reşit Efendi ise mühendislik dalında³²⁸ ve Bağdat Defterdarı Fehmi Bey'in oğlu Nuri Fehmi (Ayberk) tıp dalında eğitim görmüş önemli isimlerdir.

Bağdat Defterdarı Fehmi Bey'in oğlu Nuri Fehmi (Ayberk), 1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1921-1924 yılları arasında Viyana'da tıp dalında akademik ihtisas yapmıştır. Yurda döndükten sonra Çocuk Bakımevi Müttehassıslığı ve uzun müddet Anadolu'nun birçok şehrinde Trahom Mücadele Reisliği görevinde bulunmuştur. Kendisi Haydarpaşa Numune Hastanesi göz müttehassıslığında da vazife almıştır. Ayberk, yurt içi ve yurt dışı birçok tıp kongrelerine katılmış ve 1936 yılında devlet tarafından görevlendirilerek Trahom tetkikatları için Suriye, Filistin, Mısır, Tunus,

³¹⁹ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1.

³²⁰ "Ekrem Reşit Rey'in Hayatı", <https://www.trtarsive.com/izle/100623/ekrem-resit-rey-in-hayati>. 26.12.2018.

³²¹ BOA HR. İD. 1380/51, Lef 3-1.

³²² "H. Şükrü Baban" <http://www.oktayaras.com/h-sukru-baban/tr/29049>. 26.12.2018.

³²³ BOA MF. ALY. 93/51, Lef 1.

³²⁴ "İsmail Hakkı Tevfik Oktay", <http://www.oktayaras.com/ismail-hakki-tevfik-okday/tr/29164/rand/0/0/0/0/3>. 15.11.2020.

³²⁵ **İstiklal Savaşı ve Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, Ata Düşünceleri Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 431.

³²⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

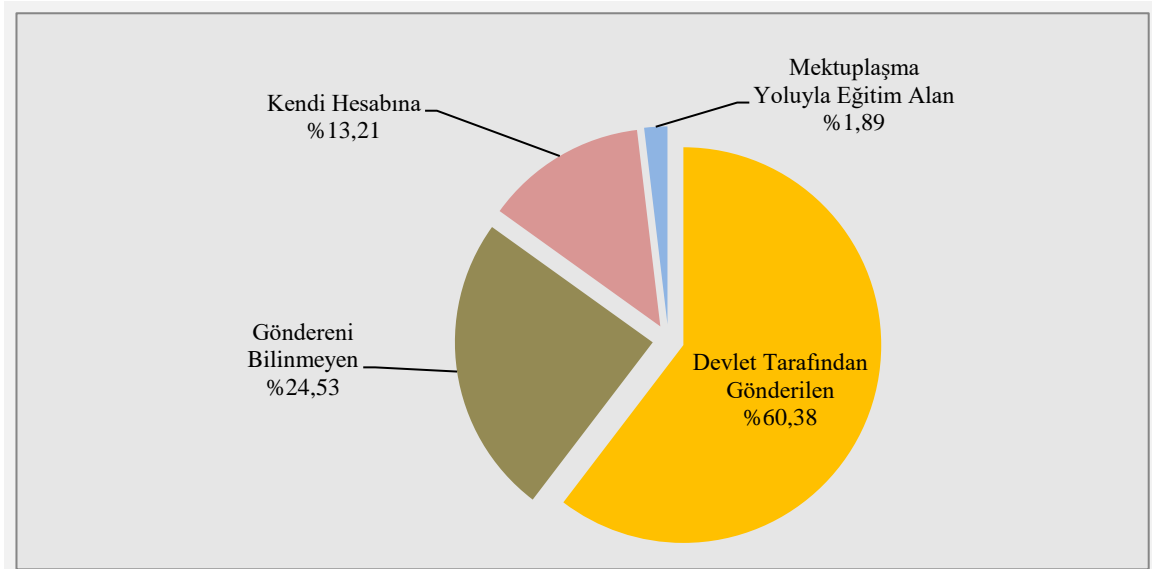
³²⁷ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2.

³²⁸ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1.

Balkan Devletleri, Macaristan ve Polonya gibi ülkeleri ziyaret ederek çalışmalarda bulunmuştur³²⁹. Ayberk'in Trahom ile mücadele kapsamında önemli akademik çalışmaları mevcuttur³³⁰.

Hukukçulardan 1 kişinin, baba mesleğini seçtiği anlaşılmaktadır. Ahmed Esad (Arsebük), İzmir Müftüsü Hoca Emin Efendi'nin torunu, Adliye Nazırlığı yapan ve mecelle uzmanı (İslâm Medeni Hukukçusu) olarak nitelendirilen Ali Haydar (Arsebük)'ün oğludur³³¹. Kendisi Paris Hukuk Fakültesi'ndeki 3 yıllık hukuk eğitiminin ardından yurda dönmüştür³³².

Grafik 7. Üst Düzey Devlet Memuru Kategorisinde Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi üst düzey devlet memuru meslek grubunda yer alan ailelerin çocuklarından 32 kişi devlet tarafından eğitime gönderilmiş ve bunlar %60,38'lik oranla en yoğun grubu oluşturmaktadır. Göndereni bilinmeyen 13 kişi %24,53'lük oranla ikinci sırada gelmektedir. Kendi imkânları ile yurt dışı eğitime giden 7 kişi %13,21'lik oranda yer almaktadır. 1 kişi mektuplaşma yöntemi ile eğitim almış ve %1,89'lük orana sahiptir. Bu grupta yer alan kız öğrencilerden Hale Asaf ve Emine

³²⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 31.

³³⁰ Nuri Fehmi Ayberk'in bu konudaki çalışmaları hakkında Bkz. Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, ss. 121-152.

³³¹ Hasan Basri Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, Adana, 1960, s. 445.

³³² Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, s. 1141-1142.

Fuad (Tugay) kendi imkânları ile eğitime giderken, Belkıs Mustafa Hanım sonradan devlet bursu alanlardandır. Kalan kız öğrencilerden 2'si Maârif Nezâreti tarafından gönderilmiştir. Erkek öğrencilerden 29'u devlet tarafından eğitime gönderilirken, 5 kişi kendi imkânları ile eğitime gitmiştir. 1 kişi mektuplaşma yöntemi ile eğitim alırken, 13 kişinin hangi kurum veya kuruluşlarca gönderildiği ise tespit edilememiştir.

Yurt dışı eğitim imkânlarından hanedan üyeleri, sadrazam çocukları ve yakınları, yüksek rütbeli askerler ve üst düzey gelire sahip diğer ailelerin çocukları faydalandığı gibi toplumun her kademesinde yer alan alt düzey gelire sahip ailelerin çocukları da faydalandığını görmekteyiz. Devletin, bazı üst düzey ailelerin çocuklarına kolaylık sağlayarak yetenekleri doğrultusunda yurt dışında eğitim almalarını sağladığı hatta bu kişilere burs verdiği grafikte de görülmektedir. Hatırı sayılır kişilerce nezâretlere dilekçe yazılarak bu çocukların yurt dışı eğitime gönderilmeleri talep edilmiştir. Bir nevi nepotizm (akraba kayırcılık) olarak algılanabilecek bu davranışın dönemin şartları gereği mantıklı sebepleri bulunmaktadır. Modernleşme çabalarında aciliyet arz eden nitelikli kişilerin varlığı devletin, hanedan üyeleri dahi üst düzey bazı ailelerin çocuklarına da burs bağlanmasında sakınca görmediğini bize göstermektedir. Kaliteli aile ortamında yetişmiş ve özel eğitim almış bu çocuklar, devletin Avrupa'ya göndereceği niteliklere sahip olmaları nedeniyle devlete kısmi de olsa önemli bir kaynak sağlamaktaydı. Bunu avantaja çeviren devlet, bu ailelerden bazılarında ciddi kolaylıklar sağlayarak bu çocukları, yeteneklerini pekiştirmek üzere yurt dışına göndermiş ve bunların deneyimli bir fert olarak yurda dönmelerini ve devlette sadık bir vatandaş olmalarını hedeflediğini söyleyebiliriz.

1.4.4.3. Devlet Memuru

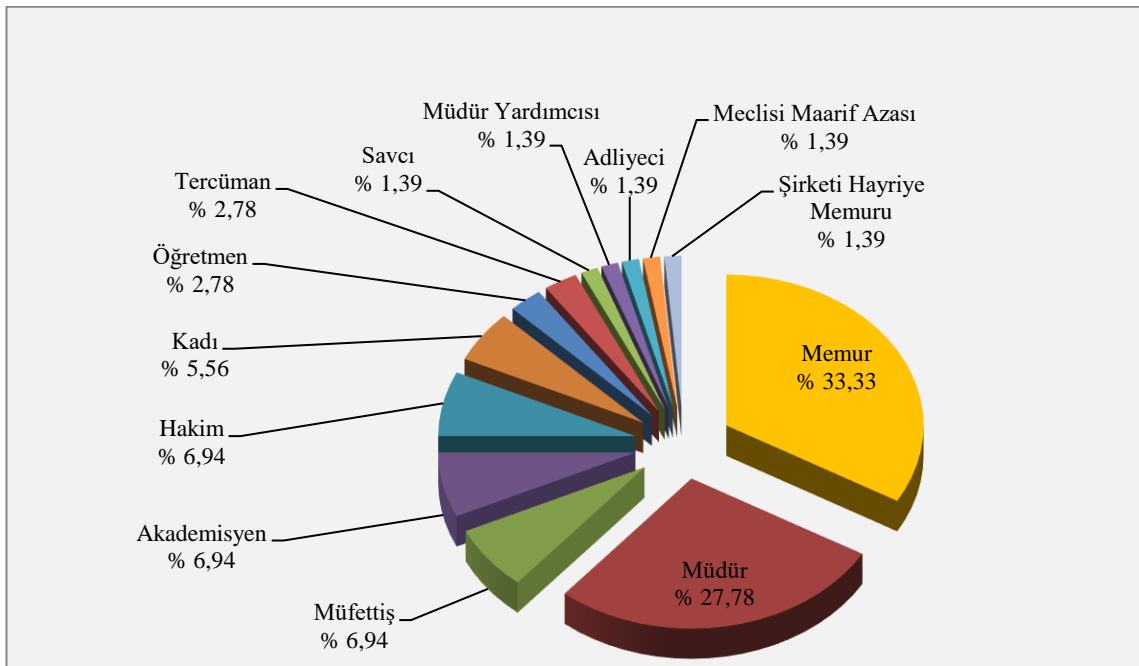
Öğrencilerin sosyokültürel düzeylerini anlamak adına hazırladığımız Tablo 10'da görüldüğü gibi askerî ailelere mensup öğrencilerden sonra 76³³³ kişi ile devlet memuru kategorisi ikinci sırada yer almaktadır. Bu sayı ile %23,53'lük oranı teşkil eden bu aileler arasında vilayet ve kasabalarda bulunan devlet dairelerindeki en üst mertebedeki

³³³ Devlet memuru kategorisine mensup öğrenci sayısı 76'dır. Tıp Profesörü İsmail Derviş ve Tercüman Asaf Bey'in 2'ser çocukları yurt dışı eğitime gönderildikleri için "Devlet Memuru Kategorisi Yüzdelik Oranları Tablosu" 72 kişi üzerinden hazırlanmıştır.

müdürlerden en alt mertebedeki memurlara kadar çeşitli meslek dallarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin babalarından maarif, sıhhiye, tahrirat ve nüfus müdürlüğü yapanlar olduğu gibi müderrislik, müfettişlik, veznedarlık, kâtiplik, posta telgraf memurluğu ve şehremaneti (zabıta) görevi yapanlar da mevcuttur. Toplumun hemen her kesiminden çalışanların yetenekli çocukları, gerek devlet imkânları gerekse kendi imkânları ile yurt dışı eğitim olanaklarından faydalanabildikleri anlaşılmaktadır.

Bu kategoride bulunan ailelere mensup 5 kız ve 71 erkek öğrenci yurt dışı eğitime gönderilmiştir. Öğrencilerin 39'u Türkiye sınırları içinde, 8'i ise günümüz Türkiye'sinin sınırları dışında doğmuştur. 25 öğrencinin doğum yeri bilgilerine ulaşamamıştır. Türkiye'de doğan öğrencilerden 22'si İstanbul doğumludur. Bu kategoride, nüfus yoğunluğu az olan Van, Elazığ, Sinop, Trabzon, Kastamonu, Erzincan, Adana, Samsun ve Sivas gibi illerde doğanların oranı üst düzey devlet memuru kategorisine göre daha fazladır.

Grafik 8. Devlet Memuru Kategorisi Yüzdeler Oranları

Grafik 8'de gösterildiği gibi babası memur 23 kişi %33,33'lük oranla birinci sırada yer almaktadır. Ardından babası müdür 20 kişi %27,78'lik oranla ikinci sırada yer alırken, hâkim, müfettiş ve akademisyen aileden gelen 5'er kişi %6,94'lük oranlarla üçüncü

sırada yer almaktadırlar. Babası kadı olan 4 kişi %5,56'lık öğretmen ve tercüman olan 2'şer kişi %2,78, savcı, müdür yardımcısı, adliyecisi, Meclisi Maarif Azası ve Şirketi Hayriye memuru olan 1'er kişi %1,39'luk oranda yer alıp en az yoğunluğu teşkil etmektedirler. Öğrencilerin baba mesleği kategorisinde müdür statüsünde olanlar arasında tahrirat müdürü (yazı işleri), rüsumat (gümrük) müdürü, nüfus müdürü, istatistik müdürü, personel müdürü (memurin-müstahdemin) ve müze müdürü statüsünde olanlar azımsanmayacak derecededir. Ayrıca Maarif ve Sıhhiye müdürlüğü yapan 1'er kişi bulunmaktadır. Memur statüsünde ise devlet dairelerinde görev yapan tercüman, veznedar, kâtip, postacı, posta ve telgraf ile zabıta memurları gibi çalışanlar yer almaktadır.

Devlet memuru kategorisinde yer alan ailelerin çocuklarından alanında çok başarılı tıpçılar yetişmiştir. Adliyecilerden Safiyeddin Bey'in oğlu İsmail Saip Özer, Viyana ve Berlin Tıp Fakültelerinde kadın hastalıkları konusunda ihtisas yaparak bu alanda önemli yenilikleri ülkemize aktarmıştır³³⁴. Çanakkale Boğazları Sahil Fenerleri Rüsumat Müdürü Mehmet Sabit Bey'in oğlu Behçet Sabit Erduran, Berlin'de Profesör İsrail'in cerrahi ve üroloji kliniğinde asistan olarak bulunmuş, Prof. Bier ve Bingleb ile Prof. Karewski'den dersler almıştır³³⁵. Maarif Müdürü Mustafa Bey'in oğlu Ahmed Asım Onur, Berlin'den geldikten sonra özel hastane açmıştır. Kendisi Milletlerarası Jinekoloji Cemiyeti ile Almanya Doğum ve Kadın Hastalıkları Cemiyeti'nin asli üyeliklerinde bulunmuştur. Onur, tıp ve diğer alanlarda 4 kitap, 23 broşür, yerli ve yabancı dilde 168 makale yazmıştır³³⁶. Memur Osman Zühtü Bey'in oğlu Mazhar Osman (Uzman), Almanya'da psikiyatri alanında ihtisas yapmış ve Türkiye'deki ilk modern ruh sağlığı hastanesini açmıştır³³⁷. Evkaf memuru Hamzabeyzade Âti Mahir Bey'in oğlu Tahir Aslan, Cenevre'deki eğitimini savaş nedeniyle yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Yurda döndükten sonra Anadolu'nun çeşitli hastanelerinde çalışmıştır³³⁸.

Babası bu kategoride yer alan diğer tıpçılarımız arasında Mahkeme Başkâtibi Abdi Bey'in oğlu Celal Abdi (Çelebioğlu), Mülga Hariciye Nezâreti Müstahdemin Müdürü

³³⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 174.

³³⁵ Erden, **a.g.e.**, s. 85.

³³⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 162.

³³⁷ "Mazhar Osman Usman", <https://www.trtarsive.com/izle/77102/iz-birakanlar-mazhar-osman-usman>. 25.12.2018.

³³⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 22.

Mehmet Müştak Bey'in oğlu Niyazi Müştak Berker, Müze Müdürü Halil Bey'in oğlu Süleyman Edhem Efendi, Nüfus İdare-i Umumiyesi İstatistik Kalemi Şubesi Müdürü Hüseyin Neşe Bey'in kızı Namiye Neşe, Posta ve Telgraf Memuru Mehmet Tahsin Bey'in oğlu Burhanettin Toker, Sıhhiye Müzesi Müdürü Doktor Hikmet Hamdi Bey'in oğlu İbrahim Rebi Efendi, Şam Tahrirat Müdürü Osman Bey'in oğlu Nuri Osman Eren, Şehremaneti memurlarından (zabita) Salih Efendi'nin oğlu Mustafa Hayrullah Diker, Şehremaneti Müfettişlerinden Kamil Bey'in oğlu Remzi Gönenç ve Ticaret ve Orman Nezâreti Müfettişi Mustafa Nuri Bey'in oğlu Ahmet Kemal Atay, yer almaktadır.

Devlet memuru kategorisine mensup ailelerden 10 öğrencinin mühendislik eğitimi almak için yurt dışına gönderildikleri anlaşılmaktadır. Bezmialem Sultanîsi Muallimlerinden İhsan Bey'in oğlu Muzaffer İhsan³³⁹, İstanbul Vilayeti Mektubu Mümeyyizi Hüsnü Bey'in oğlu Ahmet Fahri³⁴⁰, Liman İrade-i Tahsiliye Muhasebe Memuru Osman Tevfik Bey'in oğlu İsmail Makdem³⁴¹, Meclisi Maarif Azasından Cevdet Bey'in oğlu Osman Ziya³⁴², Sirkeci Rüşumat (Gümrük) Müdürü Hüseyin Vasıf Bey'in oğlu Talat Hüseyin³⁴³, Telgraf Memurlarından Ali Efendi'nin oğlu Şükrü³⁴⁴, Ticaret Mekteb-i Âlisi müderrislerinden Selahattin Bey'in oğlu Şemseddin İhsan³⁴⁵, Tire kazası maliye tahsil memuru Ali Fuat Efendi'nin oğlu Veysel³⁴⁶, Üsküdar Tahrirat Müdürü Hüsnü Bey'in oğlu Bedri³⁴⁷ ve Veliht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Protokol Memuru'nun oğlu Ömer Nazmi Efendi³⁴⁸, mühendislik dalında eğitim alan isimlerdir. Babası devlet memuru kategorisinde yer alanlardan birisi de Muammer (Tuksavul)'dur. Hicaz, Mısır ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş olan Mehmet Cemalettin Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Tuksavul, 1917 yılında Türk-Alman Cemiyeti tarafından Almanya'ya eğitime gönderilmiştir. Orada lise eğitiminin ardından iktisat dalında eğitime başlamış, daha sonra Kimya Mühendisliği eğitimi de alıp yurda dönmüştür³⁴⁹.

³³⁹BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1, MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

³⁴⁰BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

³⁴¹BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

³⁴²BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1.

³⁴³BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

³⁴⁴BOA BEO. 4675/350604, Lef 8-2.

³⁴⁵BOA BEO. 4675/350604, Lef 8-2.

³⁴⁶BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

³⁴⁷BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2.

³⁴⁸BOA HR. SYS. 2653/11.

³⁴⁹ Muammer Tuksavul, **Doğudan Batıya ve Sonrası**, İstanbul, 1981, s. 143-153.

Babası devlet memuru olarak görev yapan 4 kız öğrenci bulunmaktadır. Nüfus İdare-i Umumiyesi İstatistik Kalemi Şubesi Müdürü Hüseyin Neşe Bey'in kızı Namiye Neşe Hanım, Türk Alman Cemiyeti tarafından sağlanan bursla tıp eğitimi almak üzere 1917 yılında Almanya'ya gönderilmiştir³⁵⁰. Ziraat Nezâreti Tahrirat ve Encümen Kalemi Müdürü Mehmed Reşat Bey'in kızı Makbule Reşat Hanım, Maârif Nezâreti'nce 1914 yılında gönderildiği İsviçre ve Fransa'da resim dalında eğitim almıştır³⁵¹. Hatice Suat Derviş (Hatice Saadet Baraner) Hanım, müzik ve felsefe dallarında eğitim görmüş isimlerdir. Hatice Hanım'ın babası, Osmanlı Devleti tarafından Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrencilerden ve Darülfünun kurucularından ünlü Kimyager Müşir Derviş Paşa'nın oğlu, Tıp Profesörü İsmail Derviş Efendi'dir. İsmail Derviş Bey, 1890'da, Tıbbiye'nin ilk senesinde eğitimini tamamlamak üzere Fransa'daki Lyon Askerî Tıp Fakültesi'ne gönderilmiştir. 1895'te yurda döndükten sonra Tıp Fakültesi'ne fen-i vilâde (doğum) muallim muavinliğine atanmıştır³⁵². Saygın bir aileden gelen Hatice Suat Hanım, 1918 yılında gittiği Almanya'da felsefe ve müzik dallarında eğitim görmüştür. Hatice Hanım, ilk kadın memurlardan Hamiyet Derviş'in kardeşidir ve ikisi birlikte yurt dışında konservatuvar eğitimi almışlardır³⁵³.

Sonradan devlet bursu alıp kefil bulamaması nedeniyle tekrar bursu kesilen Trabzon Sıhhiye Müdürü Ali Said Bey'in kızı Melek Said Hanım, ilginç bir süreçten geçmiştir. Annesi Fransız olan Melek Hanım, ilk olarak Cenevre Kız İdadisi'nde eğitime başlamıştır. Melek Hanım, idadî eğitiminden sonra Cenevre'deki J.J. Rosso Enstitüsü'nde Anaokulu öğretmenliği eğitimi aldığı esnada babasından düzenli olarak ödenek alamaması nedeniyle nezâret hesabına eğitim görme talebinde bulunmuştur³⁵⁴. Dönemin talebe müfettişi Mustafa Rahmi Bey, Melek Hanım'ın talebini içeren ve *J.J. Rousseau* (Jean-Jacques Rousseau) Enstitüsü hakkında kısa bir bilgi içeren telgrafı İstanbul'a bildirmiştir. Maârif Nezâreti, ilk etapta Melek Said Hanım hakkında yeterli bilgi olmadığını ve J.J. Rousseau Enstitüsü'nün anaokul olmasından burada öğretmen yetiştirilemeyeceğini belirten bir yazıyı Cenevre Talebe Müfettişliğine bildirmiştir³⁵⁵. Bunun üzerine Cenevre Talebe Müfettişi, Melek Hanım'ın 19 yaşında olduğunu ve 1

³⁵⁰ Çolak, a.g.e., s. 79.

³⁵¹ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2, MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

³⁵² Gençoğlu, a.g.t., s. 30.

³⁵³ Çolak, a.g.e., s. 78.

³⁵⁴ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 2-1. 20 Nisan 1331.

³⁵⁵ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 3-1. 3 Mayıs 1331.

yıldır Cenevre’de bulunduğunu belirten ve okul hakkında detaylı bilgiler içeren dilekçeyi tekrar İstanbul’a göndermiştir³⁵⁶. Bu defa Nezâret, Melek Hanım’ın Türkçeye yeterince vakıf olup olmadığı bilinmediğinden bu konuda bilgi talep etmiştir³⁵⁷. Cenevre Talebe Müfettişi, Melek Hanım’ın Türkçeyi iyi konuştuğunu ve kendisinin Türkçe kitaplara çalıştığını belirten telgrafı İstanbul’a bildirmiştir. Bunun üzerine nezâret, gerekli şartnamelerin kabul edilmesiyle Melek Hanım’a 1 Ağustos 1331 tarihinden itibaren aylık 300 frank burs verilmesine karar vermiştir³⁵⁸. İlerleyen süreçte Cenevre talebe müfettişi Mustafa Rahmi Bey tarafından, Melek Hanım’ın anne ve babasının boşandığının fark edilmesiyle şahsın, Fransız annesiyle Cenevre’de kalacağı ve yurda dönmeyeceği bilgisi üzerine, Melek Hanım’a ödenen tahsisatın iadesi için kefil göstermesi gerektiği kendisine bildirilmiştir. Melek Hanım’ın belirlenen sürede kefil bulamaması nedeniyle ödeneği Haziran 1332 (Haziran 1916) tarihinden itibaren kesilmiştir³⁵⁹. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi nizamnamelerde de yer alan şartlar gereği gereği devlet bursu ancak öğrencinin ülkeye dönüp hizmet vermesi karşılığında verilmesi prensibinin burada uygulandığı görülmektedir.

Medine Sertabibi Doktor Faik Bey’in oğlu Tevfik (Subaşı), Darülfünun Matematik Bölümü’nden mezun olmuştur. 1910 yılında gönderildiği Sorbonne Üniversitesinde fizik dalında ihtisas yapmıştır. Yurda döndükten sonra Salih Zeki’nin asistanlığını yapmış ve fizik dersleri vermiştir³⁶⁰.

³⁵⁶ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 4-1. 12 Haziran 1331

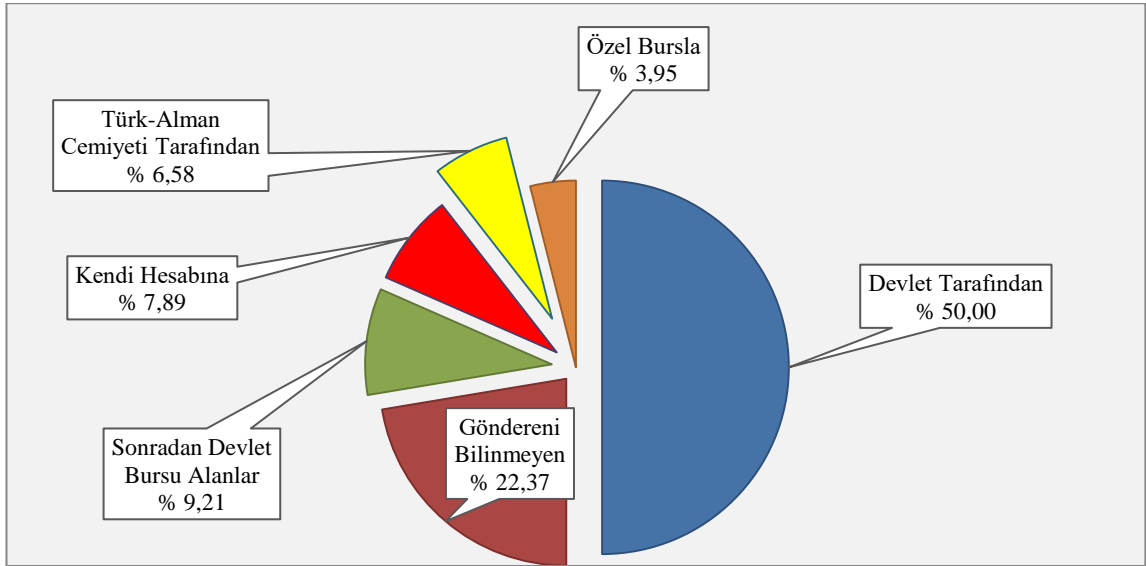
³⁵⁷ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 5-1. 1 Temmuz 1331.

³⁵⁸ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 7-1.

³⁵⁹ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 1. 15 Temmuz 1916.

³⁶⁰ Ali Yusuf Baltacıoğlu, “Müderis Tevfik [Subaşı] 1879-1954”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 19, S. 2, 2018, s. 157.

Grafik 9. Devlet Memuru Kategorisinde Yer Alan Öğrencileri Gönderen Kurum Bilgisi

Grafik 9’da gösterildiği gibi devlet memuru kategorisinde yer alan ailelerin çocuklarından 38’i devlet tarafından eğitime gönderilerek %50’lik payla en yoğun grubu teşkil etmektedir. Göndereni bilinmeyen 17 kişi %22,37’lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Sonradan devlet bursu almaya hak kazanan 7 kişi %9,21, kendi hesabına giden 6 kişi ise %7,89’luk paya sahiptir. Türk-Alman Cemiyeti tarafından gönderilen 5 kişi %6,58 ve özel burs alarak giden 2 kişi ise %3,95 oran ile en az yoğunluğa sahiptir.

Devlet tarafından eğitime gönderilen 38 öğrencinin baba meslekleri çeşitlilik arz etmektedir. Babası hâkim, akademisyen, müfettiş ve müdür gibi geliri yüksek memurluklar ile telgraf memuru, tahsildar, mübaşir ve kâtip gibi daha az geliri olan memurluklar da bulunmaktadır. Bu ailelerin çocuklarından yurt dışı eğitime gönderilen önemli isimler mevcuttur. Bu isimlerden biri de Ahmet Emin Yalman’dır. Yalman, Osmanlı Devleti’nin, Batı’ya açılan penceresi konumunda bulunan, toplumsal ve siyasal olaylardan en çok etkilenen Selânik vilayetinde doğmuştur. Babası Osman Tevfik Bey, güzel yazı yeteneği sayesinde Aşar Kapı Kalemî’ne görevli olarak alınmış daha sonra Vilayet Muhasebe Kalemî’nde görev yapmıştır. Osman Tevfik Bey ayrıca idadî, Sanayi Mektepleri ve Askerî Rüştüye gibi okullarda “yazı” ve “tarih” dersi vermiş, Mustafa Kemal’in de rüştüye de iken öğretmenliğini yapmıştır. Osman Tevfik aynı zamanda “*Ravza-i Edeb (Edep Bahçesi 1883)*” ve “*Mütalaa (1896-1897)*” adlı edebî dergileri

çıkarmıştır³⁶¹. Yalman, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Maârif Nezâreti tarafından 1911 yılında Amerika'ya gönderilmiştir. Yalman, Columbia Üniversite'sinde çeşitli dallarda eğitim alıp yurda dönmüştür³⁶².

Ağır Ceza reislerinden Azmi Mehmet Bey'in oğlu Ahmed Suphi (Tanel), 1891 yılında Samsun'da doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'deki eğitiminin ardından Maliye Nezâreti'nce 1913 yılında Fransa'ya gönderilmiştir. Maliye müfettişliği dalında ihtisas yaptıktan sonra 1914 yılında yurda dönmüştür³⁶³.

Hâkim Mehmet Raşit Bey'in oğlu Hıfzırrahman Raşit (Öymen), 1899 yılında Trabzon'da doğmuştur. İstanbul Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra Maârif Nezâreti'nce 1918 yılında Almanya'ya gönderilmiştir. Fenn-i Terbiye (Pedagoji) dalında eğitim alan Öymen, yurda döndükten sonra öğretmenlik, müdürlük ve milletvekilliği yapmış önemli bir isimdir³⁶⁴.

Şirket-i Hayriye Muhasebe Kalemi Mümeyyizlerinden İsmail Akif Efendi'nin oğlu Ahmed Ziya Orbay, 1878 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'deki eğitiminin ardından maliye dalında ihtisas yapmak üzere Maliye Nezâreti tarafından 1909 yılında Fransa'ya gönderilmiştir. Orbay, günümüz Tapu - Kadastro Teşkilatı'nın temellerini atan kişi olarak bilinmektedir³⁶⁵.

Güzel sanatlara ilgisi olan fakat imkânı olmayan yetenekli öğrencilere, bazı kurum ve şahıslardan özel burs sağlandığı anlaşılmaktadır. Tophane Veznedarı Hattat İsmail Zühtü Bey'in oğlu Namık İsmail de özel bursla yurt dışı eğitime giden öğrencilerden birisidir. Namık İsmail, İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Feyzi Paşa tarafından masrafları karşılanmak üzere 1911 yılında Fransa'ya resim dalında ihtisas yapmaya gönderilmiştir. Julian ve Cormon Atölyeleri'nde özellikle süsleme sanatları dalında çalışmıştır³⁶⁶. Özel burs alan diğer bir öğrenci de Feyhaman Duran'dır. Paris'te Julién Akademisi'nde eğitim gören Feyhaman Duran, Empresyonist (izlenimcilik) espride

³⁶¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 1 (1888-1922)**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul, 1997, s. IX ve 10-11.

³⁶² BOA HR. İD. 1394/4 (M. 16. 01. 1916).

³⁶³ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, a.g.e., s. 1443.

³⁶⁴ Cengiz Aslan, **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 44-45. Ayrıca bkz. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 381.

³⁶⁵ BOA İ. ML. 83/30, Lef 1-10. Ayrıca bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler** s. 835-836.

³⁶⁶ İslimiyeli, a.g.e., C. 2, s. 504-508.

realist çalışan önemli bir ressamımızdır. Babası Rüsumat Emaneti (gümrük) Muavin Refiki Süleyman Hayri Bey'dir³⁶⁷. Kendisi aynı zamanda şair ve hattat olarak bilinirdi. Küçük yaştan itibaren resimdeki yeteneğinin farkında olan babası, Feyhaman Duran'ı Galatasaray Sultanîsi'ne yazdırmıştır. Bir süre resim ve yazı öğretmeni olarak görev yapan Duran'a, Prens Abbas Halim Paşa'nın kızının portresinde gösterdiği başarı Avrupa yolunu açmıştır. Duran, daha önce Viyana'da bulunan Terezyanom Mektebi'nde eğitim görmüş, Abbas Halim Paşa tarafından Fransa'ya gönderilmiş ve 1913 yılında yurda dönmüştür³⁶⁸. Duran, çok önemli öğrenciler yetiştirdiği gibi Güzel Sanatlar Birliği kurucuları arasında yer alarak Türk resim sanatına büyük katkılar sağlamıştır.

Ali Avni Çelebi'nin babası Bağdat Mektupçuluğu'ndan emekli Suphi Bey'dir. Çevresinde entelektüel biri olarak bilinen Suphi Bey ve eşi Ramiye Hanım, oğullarının küçük yaştan itibaren resim yeteneğinin farkındadırlar. Ailesi Ali Avni Bey'i bu alanda eğitim görmesi için Sanayi-i Nefise Mektebine yazdırmış ve onun resim dalında eğitimini desteklemişlerdir³⁶⁹. Ali Avni Çelebi, Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olduktan sonra Türk Ocakları tarafından 1922 yılında Almanya'ya resim dalında eğitim almak için gönderilmiştir. 1924 yılında kendisine devlet bursu bağlanarak resmî öğrenci statüsüne geçmiştir³⁷⁰.

Türk Ocağı tarafından masrafları karşılanan öğrencilerden biri de Zeki Kocamemi'dir. Babası Evkaf müfettişliği yapan Kocamemi'nin köklü bir ailesi vardır. Dedesi 1818-1889 yılları arasında yaşamış olan Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu Suphi Paşa'dır. Zeki Kocamemi'nin ailesi 17. yüzyılın ilk yarısında çeşitli devlet hizmetlerinde, Sancak Beyliği ve Eğriboz Muhafızlığında bulunmuş, Beylerbeyi unvanlı Gazi Kocamemi'ye kadar ulaşır. Abdülatif Suphi Paşa'nın diğer bir oğlu olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Zeki Kocamemi'nin amcasıdır. 1922 yılında Almanya'ya resim eğitimine gönderilen

³⁶⁷ <http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters.artistDetailID=240>. 03.12.2018.

³⁶⁸ İslimyeli, **a.g.e.**, 151-154.

³⁶⁹ "Ali Avni Çelebi", <https://kimdirkimdir.com/ali-aveni-celebi-kimdir/>. 03.12.2018.

³⁷⁰ Önder Küçükerman, "1930'lu Yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi'nde Bir Kubizm Ustası: Ressam Zeki Kocamemi ve Mobilyaları", **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Mobilya, Der: Umut Şumnu**, TMMOB İçmimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

Kocamemi, 1924 yılında devlet bursu almaya hak kazanmıştır. Kocamemi, Cumhuriyet Dönemi Türk resim sanatının önemli isimlerinden birisidir³⁷¹.

Sonradan burs almaya hak kazanan öğrencilerden birisi de Hâkim Mehmet Asaf'ın oğlu Musa Anber'dir. Kendisi Türk-Alman Cemiyeti vasıtasıyla Almanya'nın Radno şehrinde saraçlık eğitimi almıştır. Kendisinin Darüleytam öğrencisi olduğuna dair bilgi mevcuttur³⁷².

Bezmiâlem Sultanîsi muallimlerinden İhsan Bey'in oğlu Muzaffer İhsan Efendi Türk-Alman Cemiyeti'nce masrafları karşılanmak üzere Almanya'ya Mühendislik dalında eğitime gönderilmiştir. Kendisine, Mayıs 1332 tarihinden itibaren burs bağlanmış ve Hildehaym'da mimarlık tahsilinden sonra Hannover'de Mühendis Mekteb-i Âlisi'ne geçmiştir³⁷³.

Babası devlet memuru kategorisinde yer alıp göndereni bilinmeyen 17 öğrenciden 11'inin tıp eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır. Faik Çelebi, Tıp Fakültesi Parazitoloji profesörü İsmail Hakkı Bey'in oğludur. Baba mesleğini seçerek Almanya'daki tıp eğitiminin ardından iç hastalıkları uzmanı olarak yurda dönmüştür³⁷⁴. Adliyecilerden Safiyeddin Bey'in oğlu İsmail Saip Özer³⁷⁵, Evkaf memuru Hamzabeyzade Âti Mahir'in oğlu Tahir Aslan³⁷⁶, Maarif Müdürü Mustafa Bey'in oğlu Ahmed Asım Onur³⁷⁷, Hariciye Nezâreti Müstahdemin Müdürü Mehmet Müştak Bey'in oğlu Niyazi Müştak Berker³⁷⁸, Şam Tahrirat Müdürü Osman Bey'in oğlu Nuri Osman Eren³⁷⁹, Şehremaneti müfettişlerinden Kamil Bey'in oğlu Remzi Gönenç³⁸⁰, emekli memurlardan Behçet Bey'in oğlu Ekrem Behçet Tezel³⁸¹, emekli savcı Ali Yaver Efendi'nin oğlu Sani Yaver³⁸², mahkeme azası Mehmet Bey'in oğlu Ali Eşref

³⁷¹İslimyeli, **a.g.e.**, C. 2. s. 419-420.

³⁷² BOA MF. ALY. 118/68, Lef 1.

³⁷³ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2, BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

³⁷⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 66-67.

³⁷⁵ Erden, **a.g.e.**, s. 174.

³⁷⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 22.

³⁷⁷ Erden, **a.g.e.**, s. 162.

³⁷⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 51.

³⁷⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 276.

³⁸⁰ Erden, **a.g.e.**, s. 105.

³⁸¹ Erden, **a.g.e.**, s. 221-222.

³⁸² Erden, **a.g.e.**, s. 239-240.

(Gürsel)³⁸³ ve Ticaret ve Orman Nezâreti Müfettişi Mustafa Nuri Bey'in oğlu Ahmed Kemal Atay³⁸⁴ tıp eğitiminde eğitim gören öğrencilerdir.

Aydın muhasebecisi Mehmet Cemal Efendi'nin oğlu Mustafa İrfan Efendi elektrik³⁸⁵, Kadı Ahmed Rasim Efendi'nin oğlu Atıf (Akgüç)³⁸⁶ hukuk, Müderris Mehmet Zihni Efendi'nin oğlu Ali Rana Tarhan ise Posta Telefon Telgraf dalında eğitim almışlardır. Tarhan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Gümrük ve Tekel Bakanı olarak, 31 Aralık 1931 - 11 Kasım 1938 arasında kesintisiz 7 yıl bakanlık yapmıştır³⁸⁷. İsviçre'de bulunan fakat göndereni bilinmeyen 3 öğrencinin hangi alanda eğitim aldıkları tespit edilememiştir. Alanı tespit edilemeyen bu kişiler Ankara Baytar Müfettişi Sabit Bey'in oğlu Mehmet Muhyiddin, Dersaadet Âdli Nezâreti Muamelat Zatiye Müdür Muavini Mehmed Emin Bey'in oğlu Ahmet Medeni ve Üsküdar Tahrirat Müdürü Hüsnü Bey'in oğlu Ahmet Fahri efendilerdir³⁸⁸.

1.4.4.4. Meslekî Uzman

Meslekî uzman kategorisinde yer alan 16 kişi %4,95'lik dilimi teşkil etmektedir. Bu aileler arasında mesleğinde uzman mimar, mühendis, doktor, hukukçu, kimyager ve gazeteci olan kişiler yer almaktadır. Bu kategoriye girenler arasında en çok 6 kişi ile doktorluk, ardından 3'er kişi ile hukukçu ve gazeteciler yer almaktadır. Babası mühendis, kimyager, eczacı ve mimar olan 1'er kişi bulunmaktadır. Genellikle üst düzey meslek statüsüne sahip bu ailelerin çocuklarından 4'ü İstanbul ve 2'si İzmir olmak üzere Mekke, Kahire, Çanakkale, Aydın, Isparta, Amasya doğumlu 1'er kişi mevcuttur.

³⁸³ Erden, **a.g.e.**, s. 115.

³⁸⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 27.

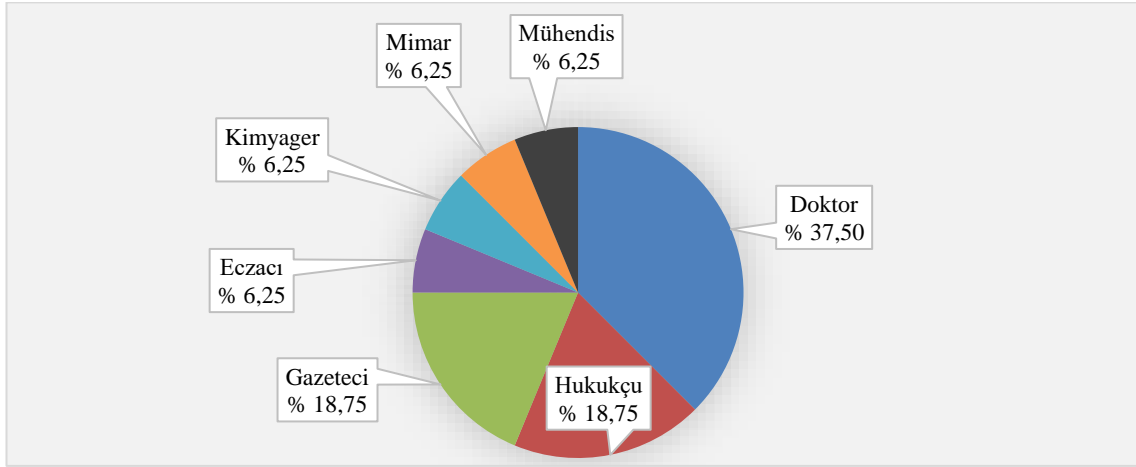
³⁸⁵ BOA HR. İD. 1384/90, Lef 7-1.

³⁸⁶ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, **a.g.e.**, s. 1115. Ayrıca bkz. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 274.

³⁸⁷ "Ali Rana Tarhan", <http://www.oktayaras.com/ali-rana-tarhan/tr/28741/rand/0/0/0/0/21>. 15.11.2020.

³⁸⁸ BOA HR. SYS. 2653/5.

Grafik 10. Meslekî Uzman Kategorisi Yüzdeler Oranları

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi meslekî uzman kategorisinde doktorlar %37,50 ile en yoğun dilimi oluştururken, hukukçular ve gazeteciler 3'er kişi ile %18,75'lik oranlarla ikinci sırada gelmektedirler. 1'er kişi ile eczacı, kimyager, mimar ve mühendis olanlar %6,25'lik oranla en az yoğunluğu teşkil etmektedirler.

Babası meslekî uzman kategorisinde yer alan öğrencilerden 3 kişi tıp eğitime gönderilmiştir. Bu öğrencilerden 2'sinin baba mesleğini seçtiği anlaşılmaktadır. Bedriye Bedri Bora Hanım, Doktor Şükrü Kamil Bey'in kızıdır³⁸⁹. Kendisi Münih Darülfünun'u Tıp Fakültesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüştür³⁹⁰. Ali Vasfi (Atabay), Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'nin ilk talebelerinden Doktor Mustafa Şükrü Bey'in oğludur. Kendisi Bonn'da Prof. Ungar ve Karre'nin ve Berlin'de Prof. Bier'in kliniklerinde çalıştıktan sonra 1921 yılında yurda dönmüştür³⁹¹. İzmir Dava Vekili Mehmet Emin Kaatçılar'ın kızı Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım, 1915 yılında Maârif Nezâreti'nce İsviçre'ye gönderilmiştir. Cenevre Tıp Fakültesi'nde (Faculté de médecine de l'université de Genève) eğitimini tamamlamasının ardından yurda iç hastalıkları uzmanı olarak dönmüştür³⁹².

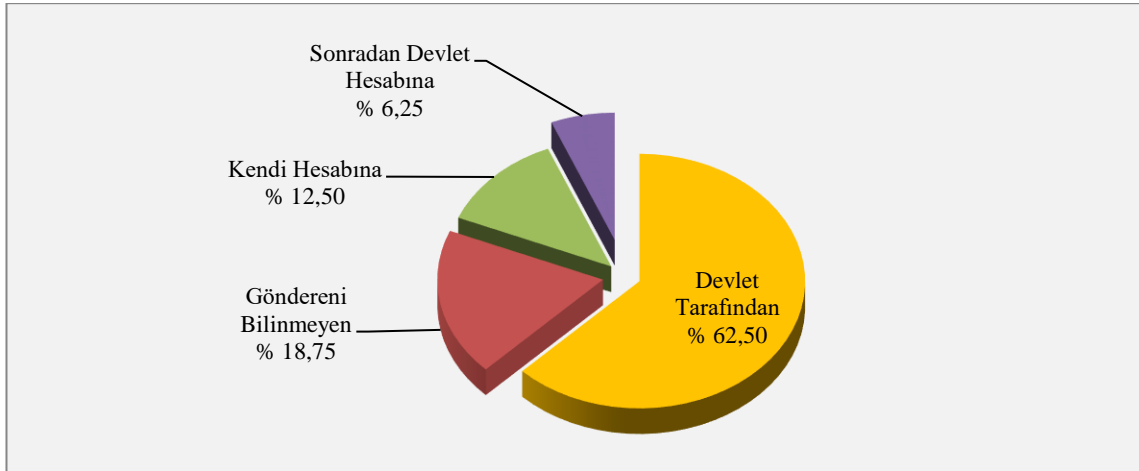
³⁸⁹ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

³⁹⁰ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

³⁹¹ Erden, **a.g.e.**, s. 24.

³⁹² BOA DH. UMVM. 79/21, Lef 1. 001. Ayrıca bkz. Nuran Yıldırım, **Türkiyenin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 5.

Grafik 11. Meslekî Uzman Kategorisinde Bulunan Öğrencileri Gönderen Kurum Bilgileri

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi meslekî uzman kategorisinde bulunan ailelerin çocuklarından devlet tarafından yurt dışı eğitime gönderilen 10 kişi %62,50 ile en yoğun dilimi oluşturmaktadır. Göndereni bilinmeyen 3 kişi %18,75, kendi hesabına giden 2 kişi %12,50'lik oranda yer alırken, sonradan devlet hesabına geçen 1'er kişi %6,25'lik oranla en az yoğunluğu oluşturmaktadır.

Meslekî uzman kategorisinde bulunanların çocuklarından devlet hesabına yurt dışı eğitime gönderilenlerden bazı önemli isimler üzerinde durmakta fayda vardır. Doktor İbrahim Şadi Bey'in oğlu Nijad Sirel, 1915 yılında gönderildiği Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde heykeltıraşlık dalında eğitim almıştır. Nijad Sirel, ülkemizde anıt heykeltıraşlığını yabancı sanatçılardan devralan ilk Türk heykeltıraşı olarak kabul edilmektedir. Kendisinin Mahir Tomruk ile birlikte 1931 yılında yaptığı Bursa Atlı Atatürk Anıtı, en güzel eserlerinden biri olarak gösterilir³⁹³.

Mühendis Hüseyin Hüsnü Bey'in oğlu Ali Sami (Boyar) Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki eğitiminin ardından 1910 yılında Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimine başlamıştır ve Cormon Atölyesi'nde çalışmalar yapmıştır. Kendisi ilk pullarımızın ve paralarımızın resimlerini yaparak bunların Londra'da basılmasını sağlayan kişidir³⁹⁴.

³⁹³ Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, C. 3. Fasikül 1, MEB Yayınları, s. 21.

³⁹⁴ Nüzhet İslimyeli, **Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi**, C.1, Ankara Sanat Yayınları, 1967, s. 97-98.

1949 yılında Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Necmettin Sadak, 1890 yılında hukukçu Şihabettin Bey'in oğlu olarak dünyaya gözlerini açmıştır. 1910 yılında gönderildiği Lyon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Ulûm-ı İctimâiyye (sosyoloji) eğitimi almıştır. Yazmış olduğu sosyoloji kitabı 1936'dan sonra öğretmen okulları ve liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur³⁹⁵.

Meslekî uzman kategorisindeki ailelerden kendi imkânları ile yurt dışı eğitime giden 3 öğrenci mevcuttur. Bunlar, Mimar Ahmet Hulusi Bey'in oğlu İhap Hulusi Görey³⁹⁶ ve Doktor Yusuf Ragıp Bey'in oğlu Mahmut Ragıp Gazimihal ve Hukuk Mektebi hocalarından Hasan Sırrı Bey'in oğlu Nahit Sırrı Örik'tir³⁹⁷.

Kimyager Rıza Bey'in oğlu Cafer Mecit Efendi, Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla 1919 yılında Almanya'da eğitim görürken sonradan Maârif Nezâreti'nden burs alan öğrencilerdendir³⁹⁸.

1.4.4.5. Askerî Personel

Yurt dışı eğitime en çok öğrenci gönderen meslek grubu, toplamda 108 kişi ile ailesi askerî personel kategorisinde yer alanlardır. Bu kategorinin daha anlaşılır kılınması açısından unvanı paşa, miralay ve albay rütbesi olanlar ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Daha küçük rütbeye sahip olanlar ise “diğer rütbeler” başlığı altında ele alınmıştır. Önceden de belirttiğimiz üzere belgelerde bazı öğrencilerin babalarından ziyade devlet hizmetinde önemli vazifeler yapmış dedelerinin veya diğer yakınlarının bilgileri verildiğinden, bazı öğrencilerin aile bilgilerine bu büyüklerinin isimleri yazılmıştır.

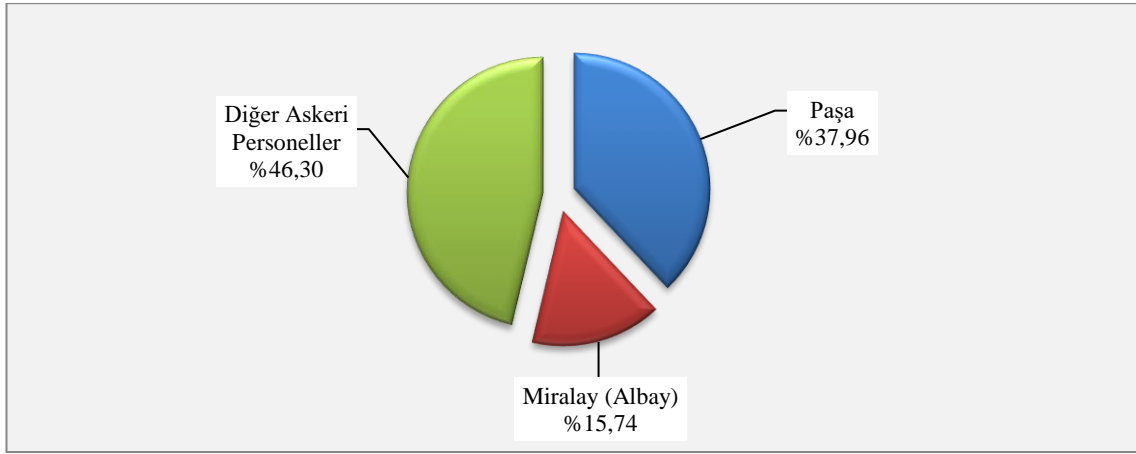
³⁹⁵ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1. Ayrıca bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 41.

³⁹⁶ <http://www.grafikerler.net/cumhuriyet-donemi-grafik-tasarimcileri-t32447.html>, 15.11.2020.

³⁹⁷ <http://www.turkishmusicportal.org/tr/besteciler/detay/mahmut-ragip-gazimihal>, 15.11.2020.

³⁹⁸ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

Grafik 12. Askerî Personel Kategorisi'nde Yer Alan Öğrencilerin Yüzdelik Oranları

Yukarıdaki grafikte gönderilen öğrencilerin ailelerinde askerî personel kategorisi içinde yer alanların sayısı ve yüzdeleri gösterilmektedir. Paşalık statüsünde olan 41 kişi³⁹⁹ %37,96'lık dilimde ve miralay (Albay) statüsünde 17 kişi %15,74'lük dilimde yer almaktadır. En çok pay ise 45 kişi ile albaylıktan daha alt unvanlara sahip ailelerdir. Diğer askerî personeller olarak adlandırılan grup ise 50 kişi ile %46,30'luk oranla en yoğun dilimi oluşturmaktadır.

1.4.4.5.1. Paşalık Statüsü

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerden 41 kişinin baba mesleği paşa statüsündedir. 1830'lu yıllardan II. Abdülhamid iktidarının sonuna kadar paşalık, şu rütbelerden birinin elde edilmesiyle hak edilen bir unvandı: 1- Mirimiran (beylerin beyi), 2- Mirü'l-ümera (emîr-ü l umerâ), 3- Rumeli beylerbeyliği, 4- Vezir, 5- Miriliva, 6-Ferik, 7-Birinci ferik, 8-Müşir. Bouquet, bu rütbelerden bazılarının askerî değil kişilerin yeteneklerinden veya başarılarından aldıkları onursal bir unvan olduğunu belirtmektedir⁴⁰⁰. Mirü'l-ümera, askerî bir olay ile kazanılan bir unvandır. Mir-i miran, 1838 yılında çıkarılan bir nizamname ile askerî bir rütbe vasfı olmaktan çıkmıştır. Beylerbeyliği unvanı onursal bir unvanken zamanla meslekî bir unvan haline dönüşmüştür. Bu rütbelerden sadece miriliva, feriklik ve müşir unvanları askerî rütbelere

³⁹⁹ Paşalık statüsüne sahip ailelere mensup öğrenci sayısı 40 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa, Ferik Sabit Paşa ve Esad Paşa'nın 2'şer çocukları yurt dışı eğitime gönderildiğinden grafik 36 kişi üzerinden hesaplanmıştır.

⁴⁰⁰ Bouquet, **a.g.e.**, s. 126-127.

olarak gösterilmektedir⁴⁰¹. Buradan yola çıkarak paşalığın, sadece üst düzey kumandanlara verilmediği; devlete önemli yararlılıkları olan tebaadan ileri gelenlere de ödül mahiyetinde verildiği anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet'te bu unvana sahip ailelerin, önceki dönemlerdeki gibi seçkin ve elit konumunu koruduklarını söyleyebiliriz.

Bu kategorideki 41 öğrenciden 23'ü İstanbul doğumludur. Babalarının görev yerleri nedeniyle Türkiye sınırları dışında doğduklarını düşündüğümüz Şam, Halep ve Selânik doğumlu üç öğrenci mevcuttur. Kastamonu ve Konya doğumlu 1'er kişi vardır. 13 kişinin doğum yeri bilgisi mevcut değildir. Bu ailelerin çocuklarının yurt içi eğitim durumlarına yönelik yaptığımız araştırmalarda, 39 öğrenciden 15'inin en prestijli okullarda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bu isimlerden Doktor Yusuf Ziya Paşa'nın kızı Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım, Notre Dame De Sion ve Amerikan Koleji⁴⁰², II. Abdülhamid'in yaverlerinden Trablusgarplı Ali Kırat Paşa'nın kızı Hatice Safiye Ali Hanım Amerikan İnas Koleji (Arnavutköy Kız Amerikan Koleji)⁴⁰³, Rüştü Paşa'nın kızı Sabiha Rüştü Bozcalı Güzel Sanatlar Akademisi⁴⁰⁴, Tuğgeneral Sabit Paşa'nın oğlu Nüzhet Sabit Mekteb-i Mülkiye⁴⁰⁵, Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın iki oğlundan Vedat Örs Saint Joseph ve Galatasaray İdadisi⁴⁰⁶ ve ağabeyi Sedat Zeki Örs İstanbul Hukuk Fakültesi⁴⁰⁷ Mehmet Fuad Paşa'nın oğlu Mehmet Nurettin Alpkartal, Mekteb-i Harbiye mezunudur⁴⁰⁸. Diğer öğrencilerden 4'ü Mekteb-i Harbiye, 1'i Erkân-ı Harbiye Mektebi, 1'i Tıp Fakültesi ve 1'i de Sanayi Mektebi gibi en seçkin okullardan mezundurlar.

⁴⁰¹ Bouquet, **a.g.e.**, 139.

⁴⁰² Çolak, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁰³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁰⁴ İslimyeli, **a.g.e.**, C. 1, s. 99.

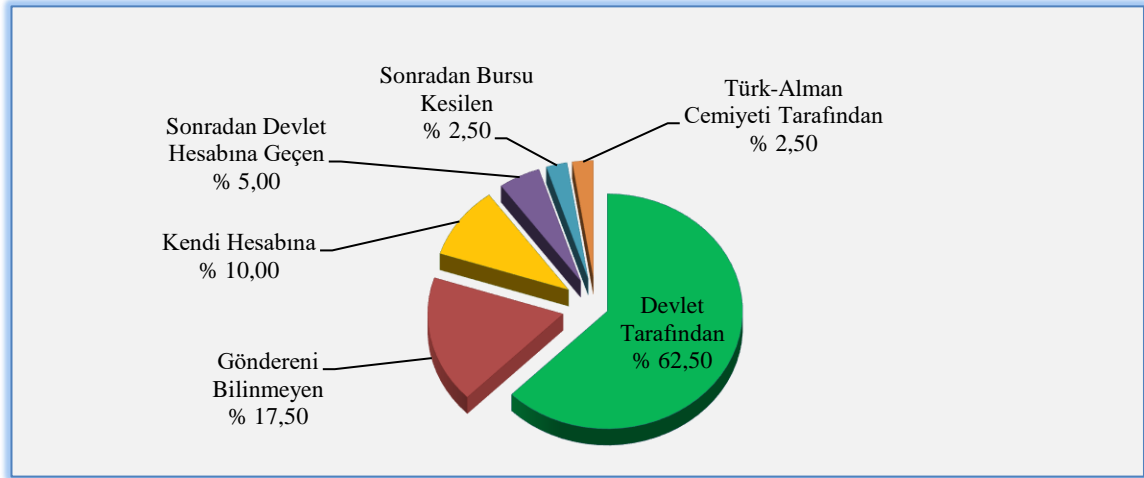
⁴⁰⁵ Necmeddin Sefercioğlu, **Türk Ocağı'na Hizmet Edenler Ocakta Kim Kimdi?**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2004, s. 26-27.

⁴⁰⁶ Yahya Akyüz, "Büyük Dil Bilgini Dr. Vedat Örs'ün Ardından", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/38361>. 15.11.2020.

⁴⁰⁷ "Sedat Zeki Örs", <http://www.oktayaras.com/sedat-zeki-ors/tr/29587/rand/0/0/0/0/19>. 15.11.2020.

⁴⁰⁸ **TBMM Albümü**, C. 2, s. 623.

Grafik 13. Paşa Statüsünde Bulunan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri

Yukarıdaki grafikte gösterildiği gibi baba mesleği paşa statüsünde olan öğrencilerden 27'si devlet tarafından eğitime gönderilmiş ve bu öğrenciler %62,50'lik oranla en yoğun dilimi oluşturmuştur. Kendi hesabına gönderilen 4 öğrenci %10'luk orandadır. Sonradan devlet hesabına geçen 2 kişi % 5 ve devlet hesabına gönderilip sonradan bursu kesilen 1 kişi ile Türk-Alman Cemiyeti tarafından burs sağlanan 1 kişi %2,50'lik dilimle en az yoğunluğu oluşturmaktadır. Öğrencilerden 6'sının hangi kurum veya kuruluş tarafından gönderildiği tespit edilememiş, bunlar %17,50'lik dilimde yer almaktadırlar.

Paşa statüsündeki ailelere mensup çocuklardan devlet tarafından gönderilen 27 kişi arasında, Ticaret ve Ziraat Nezâreti namına eğitim gören 14 kişi çoğunluğu oluşturmaktadır. Nezâret adına Avusturya-Macaristan'a ziraat tahsili için 9, mimarlık tahsili için de 1 kişi gönderilmiştir. Kalan 4 kişiden 1'i Almanya, 1'i Fransa'ya, 1'i de İsviçre'ye gönderilirken 1 kişinin gönderildiği ülke tespit edilememiştir.

Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi Reisi Doktor İbrahim Hakkı Paşa'nın oğlu Halil Kamil Efendi, 1917 yılında nezâret hesabına gönderildiği İsviçre Zürih'te, 1920 yılından itibaren bursu kesilerek yurda dönmesi istenmiştir⁴⁰⁹.

Sonradan burs kazanan öğrencilerden biri de Ferik Sabit Paşa'nın oğlu Ahmet İrfan Efendi'dir. İlk önce kendi hesabına Berlin Ziraat Mektebi'nde eğitim görürken 30

⁴⁰⁹ BOA HR. SYS. 2716/6, Lef 15.

Teşrin-i evvel 1335 (30 Ekim 1919) tarihli arzuhale istinaden kendisine aynı yıl 700 kuruş burs verilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır⁴¹⁰. Mimarlık eğitimi için gönderilen Mustafa Şahin Efendi, Naci Paşa'nın oğludur⁴¹¹. Fransa'da Dombal Ziraat Ameli Mektebi'nde⁴¹² eğitim gören Abdullah Reşat Ethem, Ethem Paşa'nın oğludur⁴¹³. Kardeş olan Sadullah Arif ve Yusuf Süreyya efendiler, Esad Paşa'nın oğullarıdır. İkisi de 1916 yılında Avusturya-Macaristan'a ziraat eğitimi için gönderilenler arasındadır⁴¹⁴.

Paşa çocuklarından askerî eğitim gören 4 kişi bulunmaktadır. Bu kişiler Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları ile İstiklal Harbi'nde yararlılıklar göstermiş komutanlardır. Ahmet Paşa'nın oğlu Zihni Toydemir, 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kendisi Harbiye Nezâreti tarafından topçuluk eğitimi için 1917 yılında Almanya'ya gönderildi⁴¹⁵.

Hüsnü Paşa'nın oğlu Ömer Lütfü Argeşo, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra kendi imkânı ile Almanya'da askerî ihtisas yapmıştır⁴¹⁶. Mehmet Fuat Paşa'nın oğlu Mehmet Nurettin Alpkartal, Harbiye Nezâreti'nce gönderildiği Fransa'da topçuluk dalında ihtisas yapmış ve Fransız Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde eğitim görmüştür⁴¹⁷. Mustafa Zabit Paşa'nın oğlu Ali Sami Sabit Karaman'ın, babasının görevi

⁴¹⁰ BOA HR. SYS. 2654. 8

⁴¹¹ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2.

⁴¹² Arşiv belgesinde Dombal Ziraat Ameli Mektebi olarak belirtilen bu okul, incelemelerimiz sonucunda Mathieu De Dombasle isimli çiftçinin ismiyle kurulan bir tarım okulu olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi, Fransa'nın modern tarım uygulamalarının öncüsü olarak gösterildiği gibi "Dombasle" sabanı olarak bilinen ve 1820'den sonra Fransa'da yaygın olarak dağıtılan ön ucu olmayan pulluk gibi yeni uygulamaların ve gelişmiş tarım aletlerinin mucidi olarak da gösterilmektedir. Dombasle'nin 1822'de açtığı okul, Fransa'nın ilk modern tarım okulu olarak gösterilmekte ve buradan mezun öğrencilerinden ikisinin daha sonra Grignon (1826) ve Nantes yakınlarındaki Grandjouan isimli meşhur tarım okullarını açtıkları belirtilmektedir. Ayrıca Mathieu De Dombasle Okulu'nun 1879 yılında Fransa'nın Nancy şehrinde Meurthe-et-Moselle bölgesinde, 2 yıl süreyle ziraat alanında eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Bu okulda, dönemin büyük toprak sahiplerinin ve çiftçilerin oğullarının en iyi şekilde modern tarım eğitimi aldığı belirtilmektedir. Mathieu De Dombasle hakkında bkz. Michel Boulet, **Établissements D'enseignement Agricole XIXe-XXe siècles**, 1998, p. 9-10., Ayrıca bkz. Thérèse Charmasson, Anne-Marie Lelorrain et Yannick Ripa, **L'enseignement agricole et vétérinaire de la Révolution à la Libération**, I.N.R.P., Paris, 1992, p. XXIII., Ayrıca bkz. Fabien Knittel, "L'Europe agronomique de C.J.A. Mathieu de Dombasle", <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2010-1-page-119.htm>, 16.03.2021.

⁴¹³ BOA HR. SYS. 2653/11. Lef 48.

⁴¹⁴ BOA HR. İD. 1391/53, Lef 2-1.

⁴¹⁵ Toker-Aslan, **a.g.e.**, s. 235-237.

⁴¹⁶ Toker, **a.g.e.** 93-95.

⁴¹⁷ TBMM Albümü, C. 2, s. 623.

nedeniyle 1877 yılında Şam'da doğduğu düşünülmektedir. Kendisi Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra Harbiye Nezâreti'nce Almanya'ya gönderilmiştir⁴¹⁸.

Hukuk dalında Paris'e gönderilenler arasında, Mehmet Raşit Paşa'nın oğlu Muammer Raşit Sevig, Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden⁴¹⁹ ve Tuğgeneral Sabit Paşa'nın oğlu Nüzhet Sabit ise Mülkiye Mektebi'nden sonra Maârif Nezâreti namına Paris Hukuk Fakültesi, Ecole libre des Scienses Politiques'de eğitim görmüştür⁴²⁰.

Bu kategoride dikkatimizi çeken diğer bir husus da paşa çocuklarından Güzel Sanatlarda yurt dışına gönderilen 5 kişinin tamamının kız öğrencilerden oluşmasıdır. Bu öğrencilerden Maârif Nezâreti namına 2 kişi müzik eğitimine gönderilirken, kendi imkânı ile giden 1 kişi ve göndereni bilinmeyen 2 kişi ise resim dalında eğitime gönderilmişlerdir. Fiham Paşa'nın kızı Betül Hanım, Maârif Nezâreti tarafından 1916 yılında İsviçre'ye müzik eğitimine gönderilmiştir. Betül Hanım'ın gayriahlâkî davranışlarda bulunduğu ile ilgili nezâret, İsviçre elçiliğinden bilgi talep etmiş ve elçilikten Betül Hanım'ın İstanbul'a gelmesi istenmiştir⁴²¹. Süleyman Paşa'nın kızı Mediha Süleyman Hanım, Maârif Nezâreti'nce 1918 yılında Berlin'e müzik eğitimi için gönderilen ikinci kişidir⁴²². Çerkez Ahmet Rasim Paşa'nın kızı Mihri Müşfik Hanım resim dalında eğitime gönderilen önemli ressamlarımızdandır⁴²³.

Celile Hikmet Hanım, Polonya kökenli Enver Paşa'nın kızıdır⁴²⁴ ve 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dedeleri Alman ve Polonyalı kişilerin soyundan gelmektedir. Babası, Polonya ihtilalinde Türkiye'ye sığınıp Müslüman olan ve Türk ordusunda kahramanca hizmetleri sırasında şehit edilen Mustafa Celalettin (Borcenski) Paşa'nın oğlu ve Sultan Abdülhamid'in yaveri Enver Paşa'dır. Annesi, Türkiye'ye iltica eden Alman kökenli iken Müşir Mehmet Ali Paşa'nın kızı Leyla Hanım'dır. Babası Enver Paşa'nın bir ara padişahın yaveri olması nedeniyle saray ressamı Zonaro ile yakın dostluğu olmuş ve bu vesile ile ondan dersler almıştır. Daha sonraki yıllarda bu alandaki çalışmalarını ve eğitimini Roma ile Paris'te sürdürmüştür. 1900 yılında evlendiği

⁴¹⁸ Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 342-345.

⁴¹⁹ Erk, **a.g.e.**, s. 457.

⁴²⁰ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁴²¹ BOA DH. EUM 1. Şb. 8/35, Lef 19.

⁴²² BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1.

⁴²³ <https://indigodergisi.com/2016/01/mihri-musfik-hanim-sira-disi-bir-kadin-ressam-resim-sanati-cagdas-resim-ataturk-portresi-fahrunisazeyd-aliye-berger-cumhuriyet-sanatcilari/> 10.02.2019.

⁴²⁴ <http://www.nazanazeri.com.tr/m.aspx?id=1&lang=0> 10.02.2019.

Hikmet Bey'den 1919 yılında ayrılmıştır. Şair Nazım Hikmet'in annesi olan sanatçı, 1956 yılında Ankara'da vefat etmiştir⁴²⁵.

Rüştü Paşa'nın kızı Sabiha Rüştü Bozcalı Hanım da resim dalında eğitim görmüştür⁴²⁶. Hatice Sabiha, 1903 yılında Boğaziçi'nde, Kuruçeşme'deki yalılarında doğmuştur. Sabiha Hanım, gerek baba gerekse anne tarafından çok sayıda paşaların bulunduğu kültürlü bir ailenin tek kızıdır. Babası Rüşdü Paşa, öğrenimini İngiltere'de yapmış bir amiraldir. Annesi yabancı dile aşina ve sanatkâr, Zeliha Handan Hanım'dır. Sabiha Rüştü, küçük yaşta Fransızca, Almanca ve İtalyanca dersler almıştır. On beş yaşındayken Almanya'ya gönderilmiştir. Önce Münih'te, sonra Berlin'de olmak üzere beş yıl eğitim görmüştür. Münih'te Kari Kaspar, Berlin'de Haiman Atölyesi'nde çalışmıştır. Bu eğitimini ünlü ressam Namık İsmail ile birlikte, Corinth atölyesinde sürdürmüştür⁴²⁷.

Akif Şakir Şakar, deneysel fizyoloji alanındaki ünlü bilgin Claude Bernard'ın laboratuvarında fizyoloji ihtisası yapan ve Türkiye'de deneysel fizyolojinin temellerini atan Şakir Paşa'nın oğludur⁴²⁸. Şakar, Askerî Tıbbiyesi'ndeki eğitimini tamamlamasının ardından kendi imkânı ile Viyana'da ihtisas yapmıştır⁴²⁹.

Genel olarak baktığımızda II. Meşrutiyet'te gönderilen öğrencilerden baba mesleği paşa statüsünde olan çocukların güzel sanatlar, hukuk, tıp, öğretmenlik ve mühendislik gibi alanlarda eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durum, bu ailelerin sahip olduğu kültür seviyesini korumak amacıyla çocuklarını bu doğrultuda yönlendirdiklerini göstermektedir. Meslek çeşitliliğinin bu kadar çok olması, öğrencilerin kendi istekleri veya yetenekleri doğrultusunda eğitime gönderildiklerini de göstermektedir. Ayrıca II. Meşrutiyet Dönemi oluşan özgürlük havası ve yeni meslek dallarına duyulan ihtiyaç, yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin tercihlerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

⁴²⁵ "Celile Hikmet",

<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11296/001507740006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 10.02.2019,

⁴²⁶ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 99.

⁴²⁷ "Sabiha Bozcalı",

<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15001/001507750006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 10.02.2019.

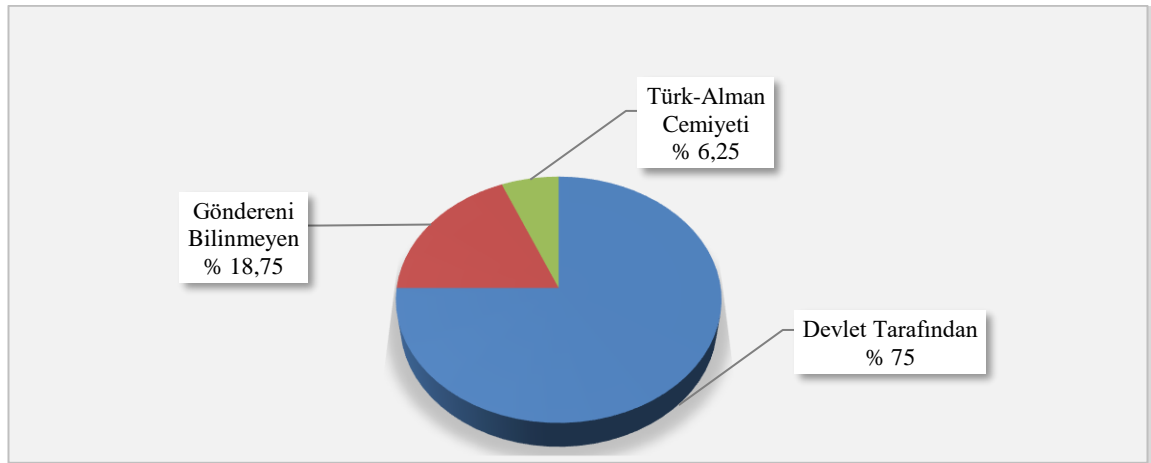
⁴²⁸ Nuran Yıldırım, Dr. Akif Şakir Şakar ve Türkiye'de Çocuk Cerrahisi ve Ortopedinin Kuruluşu, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 190, Ekim 2009, s. 40.

⁴²⁹ "Ord. Prof. Dr. Akif Şakir Şakar", <http://www.dirim.com> 26.12.2018.

1.4.4.5.2. Miralay (Albay)

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen 17 öğrencinin babası, Miralay (Albay) rütbesi taşımakta ve bunlar askerî personel kategorisinde % 16,49'luk oranla en az dilimde yer almaktadır. Bu ailelerin çocuklarından 7'si İstanbul, 1'i Kütahya doğumlu iken 4'ünün doğum yerleri tespit edilememiştir. 5 kişinin ise Türkiye sınırları dışında doğduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin Türkiye'de en son eğitim durumlarına baktığımızda 5 kişinin tıp fakültesi, 3 kişinin Sanayi-i Nefise, 1'er kişinin Mühendis Mektebi, İstanbul Hukuk ve Mekteb-i Harbiye'de eğitim almışlardır. 1 öğrenci özel eğitim alırken, 5 öğrencinin en son eğitim durumu belirlenememiştir.

Grafik 14. Miralay (Albay) Kategorisinde Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgileri

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi baba mesleği miralay olan öğrencilerden 12'si, devlet tarafından eğitime gönderilmiş ve bunlar %75'lik oranla en yoğun dilimi oluşturmuştur. Göndereni bilinmeyen 3 kişi %18,75, Türk-Alman Cemiyeti tarafından gönderilen 1 kişi ise %6,25'lik oranda yer almaktadır.

Devlet namına gönderilen öğrencilerden 3 ve göndereni bilinmeyen 1 kişi tıp dalında eğitim görürken, 2'ser kişi lise kademesinde ve resim dalında eğitim görmüşlerdir. Makine mühendisliği, musiki, öğretmenlik, hukuk, ziraat, resim ile beden eğitimi ve jimnastik dalında da 1'er kişi devlet tarafından eğitime gönderilmiştir. Doktor Selim Bey'in oğlu Hasan Reşat Sığındım, baba mesleğini seçmiş ve 1909 yılında nezâret

hesabına Berlin Tıp Fakültesi'nde ihtisas yapmıştır⁴³⁰. Miralay Refik Bey'in oğlu Cevad Efendi⁴³¹ ve Miralay Mustafa Rami'nin oğlu Murat Rami Aydın⁴³² devlet hesabına eğitim alırken göndereni bilinmeyen Piyade Albay ve Coğrafya uzman öğretmeni Mehmed Nasrullah Bey'in oğlu Zeki Nasır Barker⁴³³ ise tıp dalında eğitim gören öğrencilerdendir.

Baba mesleği miralay rütbesinde bulunan diğer öğrenciler arasında önemli bir isim Selim Sırrı Tarcan'dır. Miralay Yusuf Bey'in görev yeri nedeniyle 1874 yılında Mora'da dünyaya gelen Tarcan, Galatasaray İdadîsi'nin ardından Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u bitirmiştir. 1909 yılında Stockholm şehrinde 2 yıl süreyle, İsveç Kraliyet Askerî Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisi'nde beden eğitimi ve jimnastik dalında eğitim almıştır⁴³⁴. Akademideki eğitiminin ardından 1911 yılında yurda dönmüş ve beden eğitimi öğretmeni olarak göreve başlamıştır⁴³⁵.

Miralay Başyaver Halit Bey'in oğlu Ahmet Sedat Efendi, Maârif Nezâreti hesabına 1916 yılında İsviçre'de makine mühendisliği eğitimi almıştır. Kendisine 1916 yılında 3800 ve 5600 kuruş ödeme yapılmıştır⁴³⁶. Miralay Halil Bey'in oğlu Adnan Halil Efendi'nin, masrafları nezâretçe karşılanmak üzere Berlin'de *oberschule* (ortaokul üstü) tahsil yaptığı anlaşılmaktadır⁴³⁷. Bu dönemde Almanya'daki yasalara göre bir kişinin üniversiteye kabul edilebilmesi için *oberschule* (ortaokul üstü), *gymnasium* veya *realschule* mezunu (11. sınıftan mezuniyet) olma şartı vardı⁴³⁸. Bu şart gereği Adnan Halil Efendi'nin bu süreçten geçtiği anlaşılmaktadır. Başka bir belgede kendisinin 18.02.1921'de Suhl şehrindeki Kaiser Wilhelm Oberschule'den (yüksek okul) olgunluk diploması (Reife) aldığı, 1921 yaz döneminde tıp bölümüne, güz 1921/22 döneminden itibaren de kimya bölümüne geçiş yatığı tespit edilmiştir⁴³⁹.

⁴³⁰ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁴³¹ BOA DH. EUM 1. Şb. 8/9, Lef 12.

⁴³² Erden, **a.g.e.**, s. 30.

⁴³³ Erden, **a.g.e.**, s. 37.

⁴³⁴ Aslan, **a.g.e.**, s. 38.

⁴³⁵ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 56.

⁴³⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

⁴³⁷ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁴³⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 6.

⁴³⁹ BOA. 180. 9. 0. 0 / 32. 171. 1. (Yurt Dışı Eğitim Dosyası 25.01.1922-05.08.1922)

Lise eğitimi alan diğer bir öğrenci de Yedinci Ordu'ya mensup Piyade Ellibeşinci Alay Miralayı Besim Cudi'nin oğlu Yusuf Besim Efendi'dir⁴⁴⁰. Kendisi idadî 8. sınıf tahsilinde iken Türk-Alman Cemiyeti tarafından 1918'de Almanya Potsdam'daki Real Gymnasiumu'na lise eğitimine gönderilmiştir. Teftiş raporlarında kendisinin lise eğitiminden sonra tıp dalında üniversite okumak istediği belirtilmektedir⁴⁴¹.

Padişah Abdülmecid Efendi'nin Başyaveri Osman Efendi'nin kızları Behice ve Nazire hanımlar, Güzel Sanatlarda yurt dışı eğitime gönderilmişlerdi. Behice Hanım, 1919 yılında 2000 kuruş bursla gönderildiği Paris'te nezâret hesabına müzik eğitimi almıştır⁴⁴². Kendisinin bir dönem Almanya'da bulunduğu dair bilgi mevcuttur⁴⁴³. Nazire Osman Hanım da 2000 kuruş burs almayı hak etmiş ve kardeşiyle aynı tarihlerde Paris'te bulunarak resim dalında eğitim almıştır⁴⁴⁴.

Ressam Melek Celal Sofu'nun Babası Miralay Ziya Bey, Tepedelenli Ali Paşa'nın soyundan gelmekte, Sadrazam Topal Osman Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Şinasi ile akrabalığı bulunmaktadır. Melek Hanım, Paris'te Julian ve Ranson Akademisi'nde resim eğitimi almıştır. Kendisi devletten burs almadan tahsil görmüştür. İlk feminist ressam olarak bilinen Melek Celal, Almanya'da vefat etmiştir⁴⁴⁵.

1.4.4.5.3. Diğer Askerî Personeller

Diğer rütbeler grubunda yer alan ailelere mensup 50 kişi, %45,63'lük oranla askerî personel kategorisinde en yoğun dilimi oluşturmaktadır. Bu alanda, Çavuş, Mülazım (Teğmen), Yüzbaşı, Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), Binbaşı ve Kaymakam (Yarbay), rütbesine sahip aileler yer almaktadır. Rütbeleri tespit edilebilenler çavuş 1, mülazım 5, yüzbaşı 3, kolağası 6, binbaşı 13 ve kaymakam 9 kişidir. Askerî kurumlarda çalışan memur sayısı 8, askerî öğretmen 2 kişidir. Bu kategoride yer alan ailelerin çocuklarından 19 kişi İstanbul, 4 kişi Adana, 1'er kişi Sinop, Niğde, Trabzon, Tirebolu,

⁴⁴⁰ BOA İ. AS.11/30. (H-26. 10. 1312)

⁴⁴¹ BOA MF. ALY.121/66, Lef 1-2.

⁴⁴² BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1.

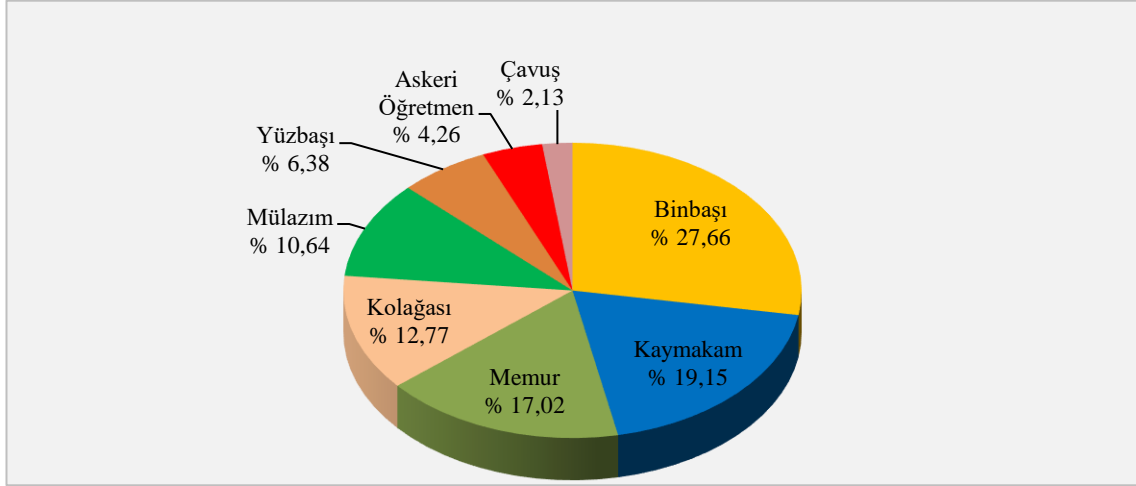
⁴⁴³ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

⁴⁴⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1, BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

⁴⁴⁵ Meltem Yakın, **Türk Resmî'nde Melek Celal Sofu'nun Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 37. Ayrıca bkz. <http://www.nazanazeri.com.tr/m.aspx?id=1&lang=0> 12.02.2019.

Erzincan, Çanakkale, Yozgat ve Diyarbakır doğumludur. 3 kişi Türkiye sınırları dışında (Serez, Kazan, Yemen) doğmuştur. 13 öğrencinin ise nerede doğduğu tespit edilememiştir.

Grafik 15. Diğer Askerî Personel Alanında Bulunan Rütbelerin Oranı

Yukarıdaki grafikte belirtildiği gibi diğer askerî personeller içinde baba mesleği binbaşı olanlar %27,66'lık oranla en yoğun dilimi oluşturmaktadır. İkinci sırada kaymakam olanlar %19,15 ardından askerî kurumlarda memur olan 8 kişi %17,02'lik oranla üçüncü sırada gelmektedir. Kolağası %12,77, mülazım %10,64, yüzbaşı %6,38, askerî öğretmen %4,26 oranında yer alırken, çavuş rütbesinde olan 1 kişi %2,13'lük oranla en küçük dilime sahiptir.

Öğrencilerin Türkiye'de mezun oldukları okul bilgilerinin dağılımına baktığımızda 8 kişi Askerî Tıbbiye, 5 kişi Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, 2 kişi Mekteb-i Mülkiye, 2 kişi Galatasaray Sultanîsi, 2 kişi İstanbul Hukuk Fakültesi ve 2 kişi Mekteb-i Harbiye mezunudur. 1'er kişi Trabzon İdadîsi, Bebek Frerler Okulu, Heybeli Ada Bahriye Mektebi ile Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi, Kabataş İdadîsi, Ticaret Mektebi ve Bahriye Mektebi mezunudur. Bu kategorideki 18 öğrencinin mezun oldukları okul bilgilerine ulaşamamıştır.

Bu kategorideki öğrencilerden baba mesleğini seçenler olduğu gibi ailelerinin yönlendirmesiyle farklı dallarda eğitim görenler de olmuştur. Öğrencilerden baba mesleğini seçen 3 kişi, Bahriye Nezâreti hesabına eğitime gönderilmiştir. Bahriye Sağ Kolağası (Önyüzbaşı) İsmail Atıf Bey'in oğlu Mehmet Necati Özdeniz, Mekteb-i

Harbiye'deki eğitiminin ardından, 1916'da Almanya'ya gönderilmiştir⁴⁴⁶. Bahriye Kolağası Ahmet Efendi'nin oğlu Şevket Doruker, Bahriye Mektebi'ndeki eğitiminin ardından 1910 yılında denizcilik dalında eğitim görmek üzere İngiltere'ye gönderilmiştir⁴⁴⁷. Babasının mesleği binbaşı olan fakat ismi tespit edilemeyen Mehmet Şükrü Okan, Güverte Kıdemli Yüzbaşı iken 1910'da Almanya Helgolant'a denizaltı stajına gönderilmiştir⁴⁴⁸.

Diğer askerî personel kategorisindeki ailelerin çocuklarından, Güzel Sanatlarda eğitim görmek üzere 3 öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Tophane İmalât-ı Harbiye Mektepleri Müdürü Topçu Kaymakamı (Yarbay) Eşref Bey'in oğlu Ahmet Cevdet Çağla, Bebek Frerler Okulu'nda eğitim görmüştür. Babası Eşref Bey aynı zamanda ressamlık yapan ve keman çalan modern bir insandı. Annesi Nazime Hanım da iyi bir piyanisttir. Çağla, 1916'da Maârif Nezâreti hesabına müzik eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Burada müzik eğitimi ile birlikte lise eğitimi de almıştır. Çağla, lise tahsilini ve keman eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüş, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'ne başlamıştır⁴⁴⁹. Yurt dışı eğitime gönderilen önemli ressamlarımızdan biri de Hikmet Onat'tır. Onat, Deniz Binbaşısı Murat Bey'in oğludur. Babası gibi denizci olmak isteyen Onat, 1904 yılında Mekteb-i Bahriye-i Şahane'den Mülazım-ı Sanî (Teğmen) olarak mezun olmuştur. Resim sanatına duyduğu ilgi nedeniyle Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'ni de bitirmiştir. 1910'da açılan sınavı kazanarak devlet tarafından aynı yıl Paris'e resim eğitimine gönderilmiştir. Cormon Atölyesi'nde 4 yıl süren eğitimin ardından I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır⁴⁵⁰. Sıhhiye dairesinden Hacı Nuri Efendi'nin oğlu Mehmed Hilmi Efendi, Almanya'nın Aachen şehrinde Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim gören diğer öğrencilerdendi⁴⁵¹.

⁴⁴⁶ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)**, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.: 16 , s. 671-673.

⁴⁴⁷ BOA HR. İD. 1389/7, Lef 5-1.

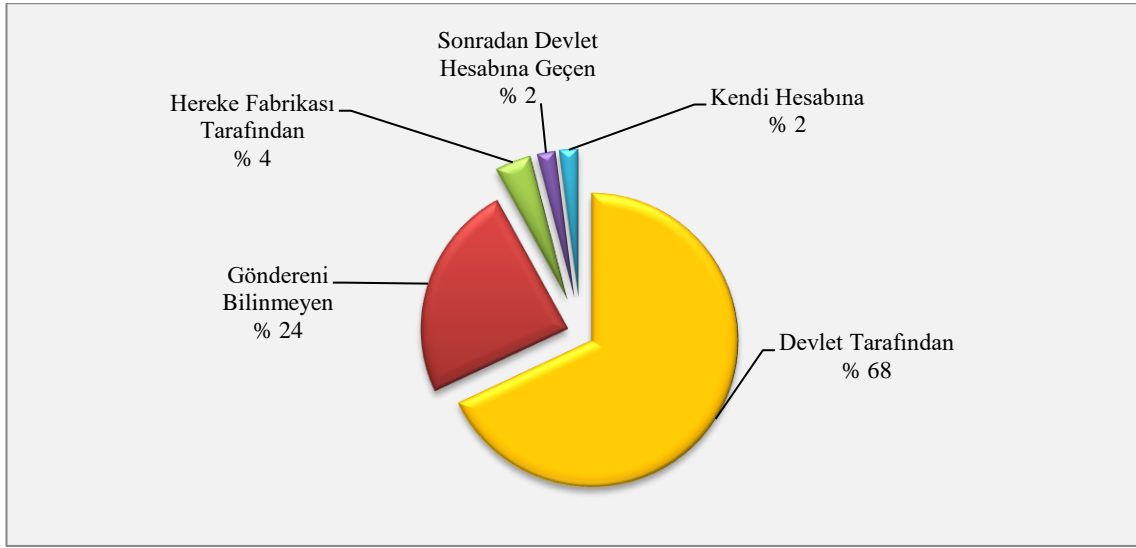
⁴⁴⁸ Evren Mercan, **Osmanlı Bahriyesi'nde Modernleştirme Stratejisi Bağlamında İlk Türk Denizaltıları: "Abdülhamid" ve "Abdülmeccid"**, GK. Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 55.

⁴⁴⁹ <http://www.musikiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/ahmet-Cevdet-cagla-1900-1988>. 15.03.2019.

⁴⁵⁰ İslimyeli, C. II, s. 527-531.

⁴⁵¹ BOA HR. İD. 1388/29, Lef 1, 2, HR. İD. 1388/34, Lef 1.

Grafik 16. Diğer Askerî Personel Alanındaki Ailelerin Çocuklarının Gönderen Kurum Bilgisi

Grafik 16’da gösterildiği gibi diğer askerî personel grubuna mensup öğrencilerden devlet tarafından gönderilen 31 kişi %68’lik oranla en yoğun dilimi oluşturmaktadır. Göndereni bilinmeyen 12 kişi %24, Hereke Fabrikası tarafından gönderilen 2 kişi %4, kendi hesabına giden ve sonradan devlet hesabına geçen 1’er kişi ise %2’lik orana sahiptirler.

Devlet tarafından gönderilen 34 kişiden 10’u, Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına gönderilmişlerdi. Doktor Kaymakam Aziz Bey’in oğlu Ali Ragıp Efendi, 1916 yılında Almanya’nın Borgdoff şehrinde teknik resim ve tezyinat (süsleme) dallarında eğitim görmüştür. Kendisine 1916 yılında 3800 ve 5600 kuruş ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁵². Kaymakam Abdülkadir Bey’in oğlu Cevad Bey ve Kaymakam Hacı Bekir Bey’in oğlu İsmail İlhami efendiler, Nezâret hesabına Avusturya-Macaristan’a ziraat dalında eğitime gönderilmişlerdir⁴⁵³. Bahriye Mühimmat Şubesi’nden Binbaşı Fethi Bey’in oğlu Saadettin Fethi Efendi, 1917 yılında İsviçre Zürih’te ticaret dalında eğitim almıştır. Kendisine 1 Kânunuevvel 1336 (1Aralık 1920) tarihinde 3800 ve 5600 kuruş ödeme yapıldığı belirlenmiştir⁴⁵⁴. Harbiye Nezâreti Müsteşarlık Refekat memurluğu yapmış olan Nedim Bey’in oğlu Vedat Nedim Tör, Galatasaray Sultanîsi’ni bitirdikten sonra Nezâret hesabına 1916’de Almanya’ya gönderilmiştir. Kendisine 28

⁴⁵² BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

⁴⁵³ BOA HR. İD. 1391/53, Lef 1, 2.

⁴⁵⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2, HR. SYS. 2653/5.

Mayıs'ta 1332 (10 Haziran 1916) yılında 600-1800 kuruş ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Kendisi, Berlin Üniversitesinde iktisat dalında eğitim gördükten sonra Türkiye'ye dönmüştür. Tör, önemli müdürlüklerde görev almış, Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri ile birlikte ünlü *Kadro* dergisi (1933-1934) kurucuları arasında yer almıştır⁴⁵⁵.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına, mühendislik eğitimine gönderilenlerden 3 öğrenciden 1'i binbaşı, 2'si kolağası rütbesindeki ailelere mensup öğrencilerdir. Tabur Kâtibi Mehmet Ali Efendi'nin oğlu Ahmet Kemalettin Efendi, 1917 yılında Almanya'ya maden mühendisliği eğitimine gönderilmiştir⁴⁵⁶. Piyade Binbaşı Cemil Bey'in oğlu Mustafa Naim Efendi, İsviçre'nin Zürih şehrinde makine mühendisliği eğitimi almıştır. Kendisi Haziran 1916'da 3800 ve 5600 kuruş ödenek almıştır⁴⁵⁷. Mızıka-i Hümayun Kolağalarından Cemal Efendi'nin oğlu Müfid Cemal Efendi, ilk gittiği tarih kesin bilinmemekle birlikte kendi imkânı ile 1916 yılında Almanya'nın Giessen şehrinde Ziraat Mektebi'nde eğitime başlamıştır. Ailesinin ödenek gönderememesi üzerine kendisine Teşrin-i evvel 1334 tarihinden itibaren 1000 kuruş ödenmeye başlandığı anlaşılmaktadır⁴⁵⁸.

Maârif Nezâreti tarafından, diğer askerî personel çocuklarından 9 kişi yurt dışı eğitime gönderilmiştir. Bu öğrencilerden Ahmet Cevdet Çağla ve Hikmet Onat hakkında önceden bilgi vermiştik. Bu grupta yer alan önemli isimlerden biri de Umum Jandarma Komutanlığı Başkâtipliği Kalemî Mahsus müdürlerinden Ali Şerafettin Bey'in oğlu Ali Muzaffer Göker'dir⁴⁵⁹. Göker, Mekteb-i Mülkiye'den 1909'da birincilikle mezun olduktan sonra Maârif Nezâreti'nin açtığı sınavda başarılı olmuş ve Paris Siyasal İlimler Okulu'nda (Ecole Libre des Sciences Politiques-ELSP) öğrenim görmüştür. 1912 yılında yurda dönen Göker, meslekî hayatına çeşitli kurumlarda öğretmenlik, akademisyenlik, TTK üyeliği ve milletvekilliği yaparak devam etmiş önemli bir bilim insanımızdır⁴⁶⁰. Maârif Nezâreti'nce yurt dışı eğitime gönderilen isimlerden bir diğeri

⁴⁵⁵ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2. <http://www.oktayaras.com/vedat-nedim-tor/tr/29740/rand/0/0/0/21> 15.03.2019

⁴⁵⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2, HR. SYS. 2654/8.

⁴⁵⁷ BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

⁴⁵⁸ BOA BEO. 4675/350604, Lef 8-2.

⁴⁵⁹ BOA MF. MKT. 438/5. (28.10. 1316) 11 Mart 1899.

⁴⁶⁰ Meltem Begüm Saatçı Ata, "Müderislikten Büyükelçiliğe Bir Yakınçağ Tarihi Uzmanı Ali Muzaffer Göker", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 12. S. 23. Bahar 2016, s. 213-248.

ise Yıldız Sarayı Maiyyet çavuşlarından Mehmet Kerim Efendi'nin oğlu Hasan Fehmi'dir. 1911-1916 yılları arasında Japonya'da bulunan Hasan Fehmi'nin Japonya'ya sadece eğitim amacıyla değil, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kapsamında da gönderildiği düşünülmektedir⁴⁶¹. Baba mesleğini seçenlerden Tabip Kolağası Emin İbrahim Bey'in oğlu Vasfi Bey, 1908 yılında gönderildiği Paris Adli Tıp Enstitüsü'nde eğitim almıştır⁴⁶². Bahriye Mektebi İngilizce Muallimi Yusuf Bey'in oğlu Hasan Yusuf Bey de 1909 yılında gittiği Almanya'da tıp eğitimi alan öğrencilerdendir⁴⁶³.

Adana Vilayeti tarafından gönderilen 4 kişiden 1'i binbaşı, 3'ü de mülazım rütbesine mensup ailelerdendir. Almanya'ya gönderildiği belirlenen aşağıda ismi verilen öğrencilerin hangi alanlarda eğitim aldıkları tespit edilememiştir. Bunlar, Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in oğlu Mehmet Cemalettin Bey, Mülazım Mustafa Efendi'nin oğlu Adil Efendi, Mülazım Kasım Efendi'nin oğlu Mehmet Suphi Efendi ve Mülazım Hamit Efendi'nin oğlu Şevket Efendi'dir⁴⁶⁴.

Hereke Fabrikası tarafından 1916 yılında Avusturya-Macaristan'a halı dokumacılığı için gönderilen 2 kişi mevcuttur. Bunlar, levazım cephane kısmında İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) olarak görev yapan Herekeli Ferid Efendi'nin oğlu İsmail Nail Efendi ve Askerlik şubesinde İsmail Efendi'nin oğlu Sabri Efendi'dir⁴⁶⁵.

Diğer askerî personel grubuna mensup ailelerden 12 kişinin hangi kurum veya kuruluş tarafından gönderildiği tespit edilememiştir. Bunlardan 8'i tıp, 2'si hukuk, 1'i elektrik dallarında eğitim alırken 1 kişinin hangi alanda eğitim gördüğü tespit edilememiştir. Harbiye Mektebi ve Kuleli Askerî İdadîsi Kitabet Muallimi Mazhar Bey'in oğlu Ali Mazhar Pamir⁴⁶⁶, Erkân-ı Harp Kaymakam Mustafa Tevfik Efendi'nin oğlu Aziz Fikret Derlen⁴⁶⁷, Askerî Tıp İdadîsi Muhasebe Müdürü Binbaşı Mustafa İsmet Bey'in oğlu Bahri İsmet Temizer⁴⁶⁸, Piyade Yüzbaşı Bekir Sıtkı Efendi'nin oğlu Halit Akın⁴⁶⁹,

⁴⁶¹ BOA HR. SFR. 3., 611/11. Ayrıca bkz. Çankaya **Mülkiyeliler**, C. IV, s. 1291.

⁴⁶² Rıfat Vedat Yıldırım, "Genç Yaşta Kaybedilen Bir Değer: Tıbb-ı Adli Müderrisi Dr. Vasfî Bey (1884-1924)", **Lokman Hekim Dergisi**, S. 7, No 3, Eylül - Aralık 2017, s. 200-210.

⁴⁶³ Erden, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁶⁴ BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 8-1.

⁴⁶⁵ BOA HR. İD. 69/49.

⁴⁶⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 182.

⁴⁶⁷ Erden, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁶⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 219-220.

⁴⁶⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 16.

Yüzbaşı Osman Bey'in oğlu Kemal Osman Bozkurt⁴⁷⁰, Jandarma Subayı Hazım Bey'in oğlu Şükrü Hazım Tiner⁴⁷¹, Teğmen Mehmet Ağa'nın oğlu Şükrü Mehmed Sekban⁴⁷² ve Muğla Jandarma Dairesi Yoklama Kalemi Müdürü Ömer Akif Tevfik Efendi'nin oğlu Akif Ayışık⁴⁷³, tıp dalında yurt dışında eğitim ve araştırmalarda bulunan önemli isimlerdir.

Göndereni bilinmeyenlerden Kolağası Mazhar Nebi'nin oğlu Ahmet Hamdi Ülkümen⁴⁷⁴ ve Tabip Kaymakam Abdullah Sami Bey'in oğlu Sıddık Sami Onar⁴⁷⁵, yurt dışında eğitim görmüş önemli hukukçulardandır. Harbiye Binbaşılı'ndan Nazif Bey'in oğlu Şevket Efendi ise Avusturya-Macaristan'da Ganj Elektrik Fabrikası'nda elektrik tahsiline gönderilmiştir⁴⁷⁶.

Kendi hesabına tıp eğitimine gönderilen Neşet Ömer İrdelp, Askerî Kaymakam Ömer Bey'in oğludur. 1908 yılında gittiği Paris'ten 1910 yılında dönmüştür⁴⁷⁷.

1.4.4.6. Diğer Meslek Grupları

Diğer meslek kategorisi başlığı altında, resmî veya özel olarak gönderilen öğrencilerden 57 kişinin baba mesleği bilgisine ulaşılmıştır. Bu grupta 13 kişi ile babası tüccar olanlar başı çekmektedir. Belirlenen diğer meslek türlerinin sayıları ise din adamı 5, çiftçi 8, esnaf ve zanaatkâr 5, bankacı 2, ileri gelen ailelerden 2, işçi 2, sanatçı 2, şair ve hattat 1, umumiye müdürü 1, Düyûn-ı Umumiye Müdürlerinden 1 ve babası ozan 1 kişi tespit edilmiştir. Özel bursla gönderilen öğrenci sayısı da 4'tür. Babası vefat edenlerin sayısı 10'dur. Bu kategorideki öğrencilerden 34'ü Türkiye'de, 17'si ise Türkiye sınırları dışında doğmuştur. 6 öğrencinin doğum yerleri tespit edilememiştir. Türkiye'de doğan 34 öğrenciden 16'sı İstanbul geriye kalanlar ise Anadolu'nun farklı yerleşim merkezlerinde dünyaya gelmişlerdir.

⁴⁷⁰ Erden, **a.g.e.**, s. 57.

⁴⁷¹ Erden, **a.g.e.**, s. 222-223.

⁴⁷² <http://www.diyarbakirkulturizm.org/yayinlar/28/>. s. 415. 18.03.2019

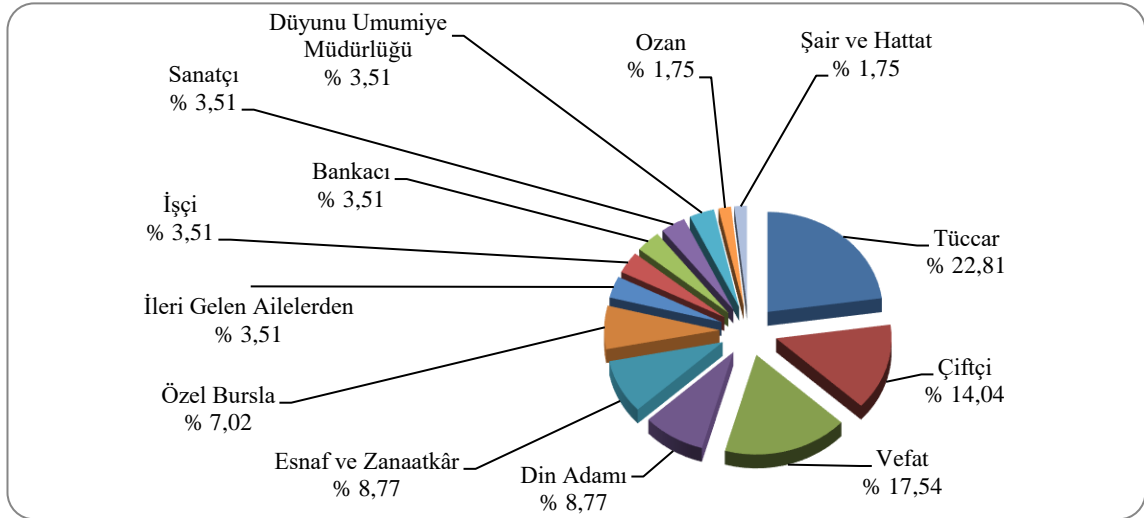
⁴⁷³ Erden, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁷⁴ **TBMM Albümü**, C. 1, s. 359

⁴⁷⁵ Çankaya, **a.g.e.**, s.1198. Ayrıca Bkz. Erk, **a.g.e.**, s.531.

⁴⁷⁶ BOA HR. İD. 1384/91, Lef 1.

⁴⁷⁷ Ayşe Nur Gökçe, "1933 Üniversite Reformu'na Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri", **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, S.62, Yıl: 1999, s. 448.

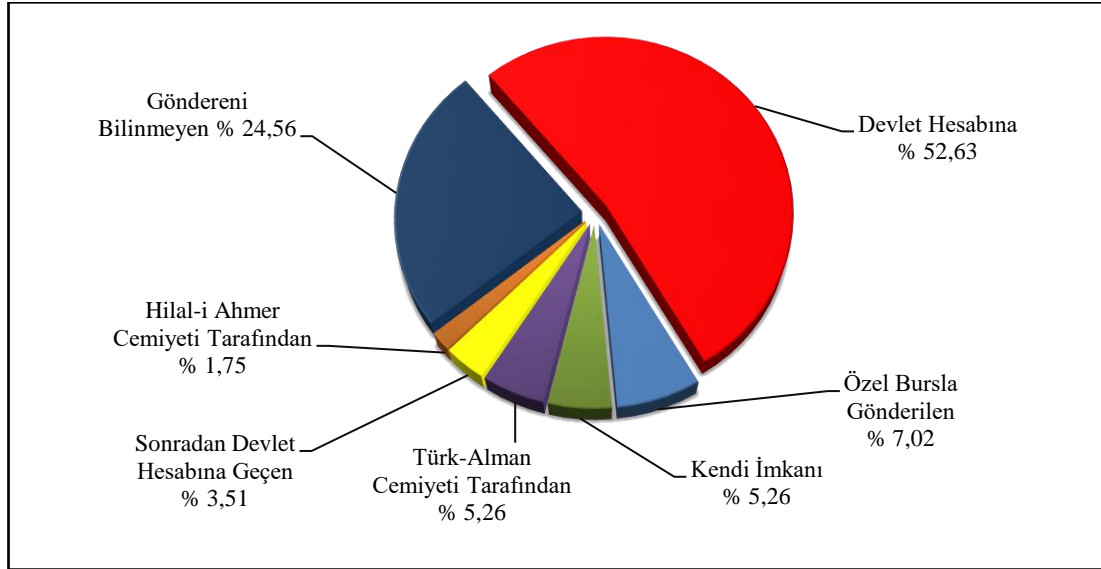
Grafik 17. Diğer Meslek Grubu Yüzdeler Oranları

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi diğer meslek grubu kategorisinde babası tüccar olanlar %22,81'lik oranla en yoğun dilimi meydana getirmektedir. İkinci sırada çiftçi aileden gelenler %14,04'lük dilimi teşkil etmektedir. Ardından babası din adamı olanlar ile esnaf ve zanaatkârlar %8,77'lik dilimde yer almaktadır. Baba mesleği bilinmeyen fakat Halide Edip ve saray erkânınca özel burs sağlanarak gönderilen 4 kişi %7,02'lik oranlara sahiptirler. Düyûn-ı Umumiye Müdürü, ileri gelen aileler, işçi, bankacı ve sanatçı grubundaki ailelere mensup 2'şer kişi %3,51'lik orana sahiptir. Babası, ozan ve şair olan 1'er kişi ise %1,75'lik oranla en az yoğunluğu oluşturmaktadır. Babası vefat edenler %17,54'lük dilimdedir.

Meslek grupları içinde en yoğun olarak öğrencilerin eğitim gördükleri alanlara baktığımızda, babası tüccarlık yapan öğrencilerden yurt dışına gönderilen 7 kişi tıp, 1 kişi resim, 1 kişi mimarlık, 1 kişi hukuk ve 1 kişi de coğrafya, sosyoloji ile hukuk eğitimi almışlardır. 2 kişinin hangi alanda eğitim aldığı tespit edilememiştir. Babası din adamı olan 2 kişi tıp ve 2 kişi de ziraat dalında eğitim alırken, 1'er kişi matematik, mühendislik, resim-el işleri ve beden eğitimi öğretmenliği, ziraat ve hukuk dalında eğitim almıştır. Babası vefat edenlerden 3 kişi ziraat, 3 kişi madencilik, 2 kişi makine mühendisliği ve 1'er kişi ise tıp ve pedagoji dalında eğitim almıştır. Babası çiftçi olan 11 kişiden 4'ü tıp, 2 kişi pedagoji, 1'er kişi matematik, mühendislik, Resim-El İşleri ile Beden Eğitimi Öğretmenliği, ziraat ve hukuk dalında eğitim almıştır. Babası esnaf ve zanaatkâr olan 6 kişi tıp, maden mühendisliği, resim, elektrik, ziraat ve siyasal bilimler

dallarında eğitim almışlardır. babası müzisyen olan iki öğrenci baba mesleğini seçerek müzik eğitimi almışlardır.

Grafik 18. Diğer Meslek Grubunda Yer Alan Öğrencilerin Gönderen Kurum Bilgisi

Diğer meslek grubunda yer alan öğrencilerden devlet hesabına gönderilen 35 kişi %52,63'lük oranla en yoğun tabakayı oluşturmaktadır. Göndereni bilinmeyen 14 kişi %24,56, özel bursla gönderilen 4 kişi %7,02, kendi imkânlarıyla giden ve Türk-Alman Cemiyeti'nce masrafları karşılanan 3'er kişi %5,26'lık dilimde yer almaktadırlar. Sonradan devlet hesabına geçen 2 kişi % 3,51 ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce masrafları karşılanan 1 kişi ise % 1,75'lik oranla en az yoğunluğu teşkil etmektedirler.

Devlet tarafından gönderilen grup içinde babası vefat edenlerin sayısı 8'dir. Din adamı olanların sayısı 6, tüccar 4, esnaf ve zanaatkâr 4, çiftçi 3, bankacı 2 ve ileri gelen ailelerden 2 kişi bulunmaktadır. Devlet tarafından gönderilen 33 kişilik bu grup içerisinde birer kişiyle en düşük oran işçi, sanatçı, şair ve hattat, şehit ve Düyun-u Umumiye'de müdürlük statüsünde olan mesleklere aittir.

Babası diğer meslek kategorisinde yer alan ailelerin çocuklarından devlet tarafından gönderilenlerin aile yapılarını anlamaya yönelik yaptığımız araştırmalarda, ailelerin genel olarak sanata önem veren bir anlayışa sahip oldukları belirlenmiştir. Maddî durumu yerinde olan/olmayan bazı ailelerin çocukları ise yetenekli olmaları sebebiyle özel bursla destek görmüş ve yurt dışı eğitime gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Tüccar Hacı Raşit Efendi'nin oğlu Ali Sami Yetik, Mekteb-i Harbiye ve ardından Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olduktan sonra Maârif Nezâreti tarafından 1910 yılında Fransa'ya resim eğitimine gönderilmiştir. Julian Akademisi'nde eğitim gören Yetik, asker ressamlar kuşağının önemli bir temsilcisidir⁴⁷⁸. Tüccar Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu İbrahim Refik Saydam, 1905 yılında Askerî Tıbbiye'yi bitirdikten sonra, Harbiye Nezâreti'nce tıp eğitimi için 1910 yılında Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin Askerî Tıp Akademisi, Brandenburg, Danzig, Spandau, Scharite'de eğitim gören Saydam, yurda döndükten sonra, Sıhhiye Müfettişliği, Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi Başkanlığı, bakanlık ve başbakanlık görevlerinde bulunmuş önemli bir bilim insanı ve siyasetçidir⁴⁷⁹. Tüccardan Emin Bey'in oğlu Şükrü Emin Cangör tıp dalında⁴⁸⁰, tüccardan Habib Hakkı Bey'in oğlu Tahir Taner ise hukuk dalında⁴⁸¹ eğitim gören önemli isimlerdir.

Çiftçi Hüseyin Ağa'nın oğlu Hüsnü Hamit Sayman, Maârif Nezâreti'nce matematik eğitimi için 1909 yılında İsviçre'ye gönderilmiştir. Kendisi Türk Ocakları yönetim kurulunda yer almıştır⁴⁸². Köy Enstitüleri'nin kurulmasında büyük pay sahibi olan İsmail Hakkı Tonguç, çiftçi İdris Efendi'nin oğludur. Maârif Nezâreti'nce 1918 yılında gönderildiği Almanya Ettlingen Öğretmen Okulu'nda 7 ay süren bir eğitim almıştır⁴⁸³. Çiftçi İbrahim Ağa'nın oğlu Kuzey Kafkasya doğumlu Murat Cankat ise Askerî Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Harbiye Nezâreti'nce 1914 yılında Almanya'ya tıp eğitimine gönderilmiştir⁴⁸⁴.

Babası esnaf ve zanaatkâr grubunda olan öğrencilerden 3 isim üzerinde durmakta fayda vardır. Kasap Osman Efendi'nin oğlu İbrahim Çallı, fakir bir ailede doğmuş, geçimini gazete dağıtıcılığı ve mübaşirlik gibi işlerde çalışarak sağlamıştır. Türk Resim Sanatı'nın en önemli temsilcilerinden birisi sayılan Çallı, Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler için açılan sınavı birincilikle kazanarak Fransa'ya gönderilmiştir. 1910

⁴⁷⁸ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 839. Ayrıca bkz. http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=458 18.03.2019

⁴⁷⁹ Erdoğan Başar, **Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019, s. 234-235.

⁴⁸⁰ Erden, **a.g.e.**, s. 60

⁴⁸¹ "Tahir Taner", <http://www.oktayaras.com/tahir-taner/tr/29658>. 13.01.2019. Ayrıca bkz. <https://jurix.com.tr/article/268>. 13.01.2019.

⁴⁸² Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁴⁸³ Aslan, **a.g.e.**, s. 45. Ayrıca bkz. Yahya Kemal Kaya, "İsmail Hakkı Tonguç", **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, Ed: Hüsnü Ciritli-Bahri Sorguç, Ankara: UNESCO Yayınları, Ankara, 1987, s. 514.

⁴⁸⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 61.

yılında gönderildiği Paris'te Julian ve Cormon atölyelerinde çalışmıştır. 1914 yılında yurda dönen Çallı, empresyonist akım içinde eserler vermiştir⁴⁸⁵. Türk siyasetçi ve devlet adamı Şükrü Saraçoğlu, Saraç Mehmed Usta'nın oğlu olarak 1887 yılında İzmir'de doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Maârif Nezâreti'nce 1914 yılında siyasal bilimler dalında eğitim görmek üzere Belçika'ya gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine dönmek zorunda kalmıştır. Saraçoğlu, 1915 Mayıs'ında tekrar dönerek Cenevre Siyasî İlimler Akademisi'nde eğitimini başarıyla sonlandırmıştır⁴⁸⁶.

Diğer bir önemli isim de ilk Türk operet sanatçısı Cemal Sahir'dir. Kendisi 19 Ağustos 1902 yılında doğmuştur. Babasının II. Abdülhamid'in Kehribarcıbaşı olan ve "Benli" namı ile bilinen Ali Bey, annesinin ise Vezir Macar Fazlı Paşa'nın yeğeni Leyla Hanım olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸⁷.

Kumaş üzerine işlemeci Mustafa Nusret Bey'in oğlu Ertuğrul Baykal tıp dalında⁴⁸⁸, Kahveci Ali Efendi'nin oğlu Halil Efendi maden mühendisliği dalında⁴⁸⁹ ve Marangoz Ahmet Efendi'nin oğlu Rahmi Efendi ise elektrik dalında⁴⁹⁰ eğitim gören diğer öğrencilerdir.

Babası işçi olan iki öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Muharrem Efendi, Misbah (Kandilci) Muharrem Efendi'nin oğludur. Kendisinin Türk-Alman Cemiyeti'nce masrafları karşılanmıştır⁴⁹¹. Namık Zeki Aral, Makinist Halil Efendi'nin oğludur. Maliye Nezâreti'nce, staj yapmak üzere 1912 yılında Fransa'ya gönderilmiştir⁴⁹².

Müziyen Musa Süreyya Efendi, 1884 yılında Giriftzen Asım Bey'in oğlu olarak doğmuştur. Asım Bey, sivil ve askerî görevlerde bulunmuşsa da musiki yönüyle daha çok ön plana çıkmış bir isimdir. Dönemin en önemli bestekârları arasında yer alan Âsım

⁴⁸⁵İslimyeli, **a.g.e.**, C. 1, s. 114-115. Ayrıca bkz. http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=239 12.02.2019.

⁴⁸⁶Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, s. 1229-1230.

⁴⁸⁷İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi, "Cemal Sahir, Ziraatçı Olarak Gitmiş Sanatçı Olarak Dönmüştü", <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/50483/001526336006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 12.02.2019.

⁴⁸⁸Erden, **a.g.e.**, s. 42.

⁴⁸⁹BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 8-1, DH. UMVM. 79/17, Lef 30.

⁴⁹⁰BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 2, DH. UMVM. 79/17, Lef 25.

⁴⁹¹BOA MF. MKT. 1224/54, Lef 3-1.

⁴⁹²**Mülkiyeliler**, **a.g.e.**, s. 1344.

Bey'in ney üflemedeki ilk hocası Neyzen Yusuf Paşa'nın talebelerinden Hasan Dede'dir. Asım Bey, İstiklâl Marşı'nın bugün okunmayan bestelerinden birinin de bestekârlarındandır. Günümüze saz ve sözlü eserlerinden 43'ünün notası ulaşmıştır⁴⁹³. Oğlu Musa Süreyya Efendi, Üsküdar İdadîsi'ndeki eğitiminin ardından devlet tarafından 1910 yılında Almanya'ya müzik eğitimine gönderilmiştir. Prusya Kraliyet Akademisi'nde ve konservatuvarda Batı müziği eğitiminin ardından 1915 yılında yurda dönmüştür⁴⁹⁴.

Kendi hesabına eğitime gönderilen 3 kişiden 2'si resim eğitimi alırken 1 kişinin hangi alanda eğitim aldığı belirlenememiştir. Tüccardan Mihail Efendi'nin oğlu Abdurrezzak Efendi 1918 yılında Viyana'da kendi hesabına eğitim almış, kendisinin uzmanlık alanı tespit edilememiştir⁴⁹⁵. Düyûn-ı Umumiye İkinci Müdürü Ekrem Bey'in oğlu Fikret Mualla, Saint Joseph Fransız Okulu'nda ve daha sonra bir süre Galatasaray İdadîsi'nde okumuştur⁴⁹⁶. Küçükken geçirdiği bir kaza sonucu total kalması ve annesinin ölümünden sonra babasının yeniden evlenmesi gibi olaylar onun sinirli ve uyumsuz bir çocuk olmasında rol oynadığı belirtilmektedir⁴⁹⁷. Ailesinin mühendislik eğitimi alması için onu 1920 yılında Almanya'ya göndermesine rağmen kendisi ressam olmuştur. Mualla, 1921 yılında Münih Güzel Sanatlar Akademisine geçmiştir. Türk resim sanatında bohem kişiliğiyle tanınan Mualla, Paris'e yerleşmiş ve küçük kâğıtlara guajla resimler yaparak geçimini sağlamıştır⁴⁹⁸. Resim dalında eğitim gören diğer öğrenci ise İbrahim Safi'dir. 1898 yılında Nahcivan'da doğan Safi'nin babası ozandır. Moskova Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim almıştır. Kendisi İngiliz ressam Johson Baker'in hocalığını yapmıştır⁴⁹⁹.

Diğer meslek grubunda yer alan ailelerden başarılı ve yetenekli dört öğrencinin, babalarının vefat etmesi veya maddî imkânsızlıklar nedeniyle özel kişi veya kuruluş tarafından masrafları karşılanarak yurt dışı eğitime gönderildikleri anlaşılmaktadır. Nazım Poroy'un babası, Selânik ileri gelenlerinden Poroylu Hacı Tahir Ağa'nın oğlu

⁴⁹³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/asim-bey-giriftzen>. 12.02.2019.

⁴⁹⁴ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁴⁹⁵ BOA DH. EUM 3.Şb. 26/2, Lef 12.

⁴⁹⁶ <http://www.fikretmualla.com/hayati.html>. 04.02.2019. Ayrıca bkz. Fikret Mualla, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/fikret-mualla-kimdir-15302372>. 04.02.2019.

⁴⁹⁷ Fikret Mualla, <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1062>. 04.02.2019.

⁴⁹⁸ Başkan, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁹⁹ İslimyeli, **a.g.e.**, C.3, s. 659-660.

İzzed Efendi'dir. Aile yapısı hakkında yeterli veri bulunmayan Poroy, İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre gazetecilik yapmış ve Veliht Yusuf İzzeddin Efendi tarafından yetenekleri doğrultusunda eğitim görmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Poroy, Paris'te Sorbonne Hukuk Fakültesi'ndeki eğitiminin ardından 1914 yılında yurda dönmüştür. Avukatlık, hukuk müşavirliği, yazarlık ve milletvekilliği gibi çeşitli görevler üstlenmiştir⁵⁰⁰. Poroy, Ahmet Emin Yalman'ın yakın arkadaşdır ve *Yeni Gazete*'de birlikte yazarlık yapmışlardır⁵⁰¹.

Özel bursla gönderilen kişilerden iki önemli isim üzerinde durmakta fayda vardır. Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel, 1919 yılında Amerika'ya Columbia Üniversitesine gazetecilik eğitimine gönderilmişlerdi. Sertel ailesinin Amerika'da burs almalarına aracı olan isimler Halide Edip Adıvar ve Charles Crane'dir⁵⁰². Zekeriya Sertel daha önce 1913 yılında Maârif Nezâreti'nce sosyoloji eğitimi için ⁵⁰³ Fransa'ya gönderilmiş fakat I. Dünya Savaşı nedeniyle geri dönmüştür. Zorlu bir çocukluk hayatı geçiren Zekeriya Bey, 1890 yılında Selânik'te doğmuştur. Zekeriya Bey'in gerçek ismi Zikri'dir. Yazın hayatına başlamasıyla birlikte Ziya Gökalp ve Ömer Seyfeddin gibi önemli kalemlerin "Zikri" ismini beğenmemeleri üzerine yazılarında *Mehmet Zekeriya* imzasını attığı belirtilmektedir⁵⁰⁴. Mehmet Zekeriya, babasının teyzesi ile evlenmesi üzerine babasıyla anlaşamamış ve Gümülcine'de dayısının yanına yerleşerek rüştiye ve idadî eğitimini burada tamamlamıştır. 19 yaşında babasını kaybedince kardeşlerinin bakımını akrabaları üstlenmiş ve kendisi Selânik'te hukuk eğitimine devam etme kararı almıştır. Bu kararı ile mirastan mahrum edilmiş ve geçimini kendi sağlamak zorunda kalmıştır. Selânik'te kendi imkânı ile çıkardığı *Yeni Felsefe* dergisi sayesinde dönemin önemli fikir adamları ile temasa geçmiştir. Bu dergi, İttihat ve Terakki çevrelerinde olumlu

⁵⁰⁰ TBMM Albümü, C. 1, s. 112.

⁵⁰¹ Yalman, Amerika'ya eğitime giderken uğradığı Paris'te ilk işinin gazetedeki yakın arkadaşlarından Nazım Poroy'u aramak olduğunu yazmıştır. Bkz. Yalman, **a.g.e.**, s. 132.

⁵⁰² Halide Edip Adıvar'ın Crane'e yazdığı 16 Eylül 1919 tarihli mektupta Amerika'da eğitim görebilecek 6 kişinin ismini vermektedir. Bunların ismi Sabiha Zekeriya, Bursalı Bayan Fethi, Kütahyalı Fatma, Zekeriya, Burdurlu Hüseyin Şükrü (Kasapoğlu) ve Ahmet Mazhar idi. Bu kişilerden Serteller, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından 2 ay sonra Amerika'ya gönderildikleri belirtilmektedir. Bahri Ata, "Amerikalı İş Adamı, Hayırsever ve Diplomat Charles R. Crane'in Türkiye'deki Eğitim ve Kültür Faaliyetleri", **Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu 23-25 Ekim Eskişehir**, C. II, Yayına Haz. Arzu Güvenç Saygın, Ankara, 2016, s. 872. (853-888). Ayrıca bkz. Korkmaz Alemdar, "Türkiye'de İletişim Bilimleri: Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe", **Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Yıl 1, S. 1, 2018, s. 10.

⁵⁰³ BOA ŞD. 229/32, Lef 32.

⁵⁰⁴ Yıldız Sertel, **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı ?**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 85-86.

eleştiriler almış ve Mehmet Zekeriya'nın İstanbul'da da tanınırlığını artırmıştır⁵⁰⁵. Zekeriya Bey'in eşi Sabiha Sertel, 1895 yılında Selânik'te doğmuştur. Dönme bir ailenin kızı olan Sabiha Hanım'ın babası gümrük başmüdürlüğünden emekli Nazmi Bey ve annesi Atiye Hanım'dır. Nazmi Efendi'nin erken emekli edilmesi nedeniyle emekli maaşının yetmemesi, annesinin ve ağabeylerinin de çalışmasını zorunlu kılmıştı. Mahallenin çamaşırlarını yıkayarak ve dikiş yaparak eve destek olan annesi Atiye Hanım, Namık Kemal hayranı bir insandır. Evde sıkça Tefvik Fikret, Şinasi ve Namık Kemal'in makale ve şiirleri okunurdu. Evin erkek çocuklarından Celal Derviş ve Neşet efendiler hem okumuşlar hem de çalışmışlar ve kendi imkânları ile Fransa'ya eğitime gitmişlerdir. Sabiha Hanım, sıbyan ve rüştiye eğitiminin ardından eğitim hayatına Terakki Mektebi'nde devam etmiştir⁵⁰⁶. Bu okulda, Tanzimatla başlayan modernleşme sürecinin etkileri rahatça hissedilir ve Ali Suavi, Şinasi ve Namık Kemal gibi meşhur kalemlerin eserleri özgürce işlenirdi. Bu ortamda okumaya daha çok merak salan Sabiha Hanım, idadînin ikinci sınıfında (1909) *Rumeli* adındaki gazetede Yunus Nadi ve Mehmet Zekeriya'nın yazılarını okurdu. II. Meşrutiyet'le gelen özgürlük dalgasıyla *Genç Kalemler ve Yeni Felsefe* dergileri büyük ilgi görmüş, Sabiha Hanım da heyecanla bu dergileri takip etmiştir⁵⁰⁷. İdadîyi bitirdiğinde 16-17 yaşlarında olan Sabiha Hanım, bu dergilere yazılar göndermeye başlamıştır. *Sabiha Nazmi* imzasıyla gönderdiği yazılarda ilerencilik, gericilik, kadın hakları ve günün mevzuları hakkındaki düşüncelerini dile getiriyordu. *Osmanlı Cemiyeti'nde Kadın* isimli çalışmasının yılın en iyi yazısı ödülünü alması, Zekeriya Efendi ile Sabiha Hanım'ın tanışmasına ve ilerleyen süreçte evlenmelerine vesile olmuştur⁵⁰⁸. Selânik'in işgal edilmeye başlamasıyla İstanbul'a göç eden Sabiha Hanım, I. Dünya Harbi'nin devam ettiği süreçte Zekeriya Bey ile evlenmiştir. Mütareke Dönemi'nde, İzmir'in işgali ile başlayan süreçte dönemin aydınları kurtuluş çareleri olarak çeşitli fikir ve yayın organları kurarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Mehmet Zekeriya'nın imtiyaz sahibi olduğu *Büyük Mecmua* dergisi etrafında çok önemli kalemler yer almıştır⁵⁰⁹. Zekeriya Bey'in İzmir'in

⁵⁰⁵ Sertel, **a.g.e.**, s.86.

⁵⁰⁶ Sertel, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁰⁷ Sertel, **a.g.e.**, 55-56.

⁵⁰⁸ Sertel, **a.g.e.**, s. 60-61.

⁵⁰⁹ Halka ümit ve cesaret vermek amacıyla açılan *Büyük Mecmua* dergisinde Ali Canip Yöntem, Falih Rıfkı Atay, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhun, Faruk Nafiz Çamlıbel, M. Fuat Köprülü, Mehmet Emin Yurdakul, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve M.K. Tekinalp çeşitli yazılar kaleme almışlardır. Bkz. Sertel, **a.g.e.**, s. 93.

işgalinden sonra tutuklanmasının ardından derginin çıkarılmasında aksaklık yaşanmaması için Sabiha Hanım, imtiyaz sahibi olarak görevi devralmıştır⁵¹⁰. Dergi, İngilizlerin emriyle Basın Yayın Genel müdürlüğü tarafından kapatılınca kendilerine yeni kapılar arayan Sertel çifti, Halide Edip'in "*Bir Amerikan milyoneri 10 Türk gencini Amerika'ya tahsile göndermek istiyor. Benden istediği listeye sizlerin adını da ekledim. Eğer gitmek istiyorsanız hemen hazırlanın.*" önerisi üzerine çift, Amerika'ya eğitime gönderilmiştir⁵¹¹. Zekeriya Bey Columbia Üniversitesinde gazetecilik, eşi Sabiha Hanım önce dil eğitimi için Bernard Koleji'ne daha sonra Columbia Üniversitesi Sosyal Çalışmalar Okulu'nda (New York School of Social Work) eğitim görmüştür⁵¹². Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin çocukluk ve gençlik döneminde yaşadıkları zorluklar, düşünce yapılarındaki oluşumun temelini oluşturmuştur. Her iki yazar da Osmanlı Devleti'nin son dönem modernleşme sürecinden ve Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi sürecindeki ulusçuluk hareketlerinden etkilenmişlerdir.

Diğer meslek grubunda yer alan ailelerin çocuklarından 2 kişi sonradan devlet bursu almaya hak kazanmışlardır. Bunlardan ilki Ali Haydar Taner, 1883 yılında Bulgaristan'ın Kızanlık kasabasında doğmuştur. Babası İsmail Emin Efendi'yi erken yaşlarda kaybetmiştir. 1905 yılında Bulgar Öğretmen Okulu'ndaki eğitiminin ardından 1906'da Bulgaristan'da Muallimin-i İslâmîye Cemiyeti'nin kuruluşunda görev almış ve buranın genel sekreterliğini yapmıştır. Kendi imkânı ile Almanya'da Jena Üniversitesinde eğitim ve psikoloji dalında öğrenim görmüştür. Sonradan Maârif Nezâreti hesabına alınarak resmî öğrenci statüsü kazanmıştır⁵¹³. Devlet bursu alan diğer isim Fuat Fehim Caculi'dir. 1887 yılında Yanya'da dünyaya gelen Fuat Fehim, umum müdürlerden Ahmet Fehim Efendi'nin oğludur. Kendisi Almanya'daki tıp eğitiminin ardından 1920 yılında yurda dönmüştür⁵¹⁴.

Diğer meslek grubunda yer alan ailelerden 3 öğrenci Türk-Alman Cemiyeti tarafından yurt dışı eğitime gönderilmişlerdi. Kahveci Ali Ağa'nın oğlu Halil Efendi, maden mühendisliği öğrencisidir. Kendisi bu alanda eğitim görmek üzere 1917 yılında

⁵¹⁰ Sertel, **a.g.e.**, s. 94.

⁵¹¹ Sertel, **a.g.e.**, s. 98.

⁵¹² Sertel, **a.g.e.**, s. 98.

⁵¹³ Bahri Ata, "1938'de Lise Bakalorya Sınavında Bir Kopya Olayı ve Eğitim Bilimci Ali Haydar Taner'in Başına Gelenler", **Türk Yurdu**, 7. Devre, C. 30, S. 278, Ankara, 2010, s. 37.

⁵¹⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 59.

Almanya'ya gönderilmiştir⁵¹⁵. Misbah (Kandilci) Muharrem Efendi'nin oğlu Mehmet Muharrem Efendi, Beyrut doğumlu ve cemiyetçe Almanya'ya eğitime gönderilmiştir⁵¹⁶. Şehit Hasan Efendi'nin oğlu Mustafa Osman Efendi ise makine-doğramacılık dalında eğitim görmek üzere gönderilen diğer bir isimdir⁵¹⁷.

Gönderen kurum veya kuruluşu belli olmayan 14 kişi yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi % 24,56'lık paya sahiptir. Bu öğrencilerden dikkatimizi çeken husus, bunlardan 11'inin tıp dalında eğitim almış olması ve bunlardan da 7'sinin günümüz Türkiye'sinin dışında doğmuş olmalarıdır. Tıp eğitimi alanların baba mesleklerine baktığımızda 5 kişinin tüccar, 3 kişinin çiftçi ve 1'er kişinin de din adamı, Duyûn-ı Umûmiye ve esnaf kategorisinde yer alan ailelerden seçildiği anlaşılmaktadır. Bu kategoride tıp dalında gönderilen öğrencilerin ailelerinin orta düzey gelirdede oldukları anlaşılmaktadır. Bu tıpçılardan Fahrettin Kerim Gökay, 1900 yılında Eskişehir'de doğmuştur. Belediye ve Maarif Meclisi üyeliklerinde bulunmuş olan Hacı Abdülkerim Efendi'nin oğludur⁵¹⁸. Hacı Abdülkerim Efendi, ticaret hayatına girmeden evvel Trabzon ve Van'da o zaman ıslahat için giden heyetin mümeyyizliğinde bulunmuş, Trabzon Valisi Kadir Bey'in maiyetinde çalışmış, daha sonra memurluğu bırakarak ticaret hayatına atılmıştır. Baba tarafından büyük amcası Abdülsettar Efendi, Hukuk Mektebi müderrislerinden ve Mecelle uzmanıdır. Bir amcası da Trabzon İstinaf Reisi'dir. Babası tüccar olan ve köklü bir aileden gelen Fahrettin Gökay, İstanbul'da Menbaül İdadîsi ve ardından İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. Öğrencilik döneminde talebe derneği başkanlığı da yapan Gökay, Milliyetçi ve Halkçı *Ahrar* gazetesini çıkarmıştır. Gökay, Münih, Hamburg ve Viyana üniversitelerinde 1922-1924 yılları arasında ihtisas yapmıştır⁵¹⁹.

Göndereni tespit edilemeyen diğer tıpçılar şunlardır: Kumaş Üzerine İşlemeci Mustafa Nusret Bey'in oğlu Ertuğrul Baykal⁵²⁰, Çiftçi Hasan Efendi'nin oğlu Fikri Altan⁵²¹, Tüccar Mustafa Efendi'nin oğlu Hazım Pekin⁵²², Çiftçi Osman Efendi'nin oğlu Hüseyin

⁵¹⁵ BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2, DH. UMVM. 79/17, Lef 8-1.

⁵¹⁶ BOA MF. MKT. 1224/54, Lef 3-1.

⁵¹⁷ BOA MF. ALY. 118/68, Lef 8-2.

⁵¹⁸Who's who in Turkey, s. 86.

⁵¹⁹Fahrettin

Kerim

Gökay",

<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/28728/001515705006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 15.03.2019.

⁵²⁰ Erden, **a.g.e.**, s. 42.

⁵²¹ Erden, **a.g.e.**, s. 7.

⁵²² Erden, **a.g.e.**, s. 304.

Kenan Tunakan⁵²³, Tüccar Lebib Efendi'nin oğlu Mehmet Ali Ersan⁵²⁴, Tüccar Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmet Kamil Berk⁵²⁵, Tüccar Hüseyin Mazhar Bey'in oğlu Mehmet Saib Sav⁵²⁶, Çiftçi Ali Bey'in oğlu Nazım Ilgar⁵²⁷, Din Adamı Mustafa Fevzi'nin oğlu Şerafettin Kam⁵²⁸ ve Düyûn-ı Umumiye İdaresi Erkânı'ndan Ahmed Nuri Bey'in oğlu Şuayıp Barım⁵²⁹ efendilerdir.

1.4.5. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Gönderiliş Amaçları

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderildiği anlaşılan 2150 öğrenciden 2073'ü erkek, 77'si ise kız öğrencidir. Kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilere göre çok az görünse de II. Meşrutiyet Dönemi itibari ile ilk defa kız öğrencilerin bu haktan faydalanmaya başlaması, Türk eğitim tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Tanzimat'ın ilanı ile kız çocuklarının eğitimine yönelik daha yenilikçi fikirler ileri sürülmeye başlanmış⁵³⁰ ve ilerleyen süreçte kızlar için iptidaîler, rüştiyeler, darülmualimatlar, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi vb gibi kurumlar açılmıştır. Tanzimatla açılmaya başlayan bu okulların, II. Meşrutiyet Dönemi'ne geldiğinde kızların yüksekokullarda ve yurt dışında eğitim görmelerine zemin hazırlayan faktörlerden birisidir diyebiliriz. 7 Şubat 1914 yılından itibaren kızların Darülfünun'da serbest derslere ve konferanslara girebilmesinin ardından, bazı bölümlere kız öğrencilerin de kabul edilmesi kadınların eğitimi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Kadının

⁵²³ Erden, **a.g.e.**, s. 228-229

⁵²⁴ Erden, **a.g.e.**, s. 92.

⁵²⁵ Erden, **a.g.e.**, s. 50.

⁵²⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 194.

⁵²⁷ Erden, **a.g.e.**, s. 119.

⁵²⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 131.

⁵²⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 38.

⁵³⁰ Tanzimat Dönemi'nde kızların eğitimi hakkında çağdaş fikirleri ile öne çıkan ilk isimler arasında Sadık Rıfat Paşa ve Mehmet Tahir Münif Paşa yer almaktadır. Tanzimat Dönemi'nin resmî ideoloğu olarak gösterilen Sadık Rıfat Paşa, kızların eğitilmesi fikrini ileri süren ilk devlet adamı olarak belirtilmektedir. Kendisi önceden Viyana elçiliği görevi yapmış, görevi esnasında Avrupa'daki eğitim sistemi üzerine incelemelerde bulunmuştur. Bu deneyimlerine dayanarak yazdığı *Avrupa Ahvaline Dair Risale (1841)* ve *Müntehabât-ı Âsâr* isimli eserlerde kızların eğitilmesinin insanlık için çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Kızların eğitimi noktasında fikirler ileri süren diğer aydın ve devlet adamı Mehmet Tahir Münif Paşa'dır. Fransızca'yı çok iyi bildiğini, Batı dillerinden tercüme ettiği *Muhaverât-ı Hikemiyye* isimli eserden anladığımız Tahir Münif Paşa, bu eserinde iyi yetişen bir kızın kendi geleceğini kendisinin belirleyeceğini vurgulamıştır. Her iki devlet adamı tarafından kızlar için o dönem şartlarında oldukça Batılı sayılabilecek bu fikirlerin Türk düşünce hayatına girmesiyle bu konu aydınlar arasında en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Erdem, **a.g.e.**, s. 10-12.

toplumsal hayattaki öneminin anlaşılmasıyla 13 Eylül 1914 yılında İnas Darülfünun' u açılmış ve kadınların bilimsel ve kültürel hayattaki yeri daha da sağlamlaşmıştır⁵³¹. Yurt dışı eğitime gönderildiği belirlenen 2150 kişiden 1800'ünün öğrenim amaçları belirlenirken, veri eksikliği nedeniyle 350 kişinin öğrenim amacı belirlenememiştir. Eğitime gönderilen öğrencilerin günümüzdeki gibi bilim dallarının sınıflandırılmasının yapılmamış olması Tablo 13'ün ve ilgili diğer tabloların ve grafiklerin hazırlanmasını bir hayli zorlaştırmıştır. Öğrencilerin tek tek hangi dalda eğitim aldıkları eldeki arşiv kaynaklarından ve diğer belgelerden süzülerek veri tabanımıza aktarılmıştır. Veri tabanımızdaki bulgular 1800 kişinin cinsiyetleri, eğitim amaçları ve hangi dönemde gönderildikleri hakkında Aşağıda yer alan tablo 13'ün hazırlanmasına imkân vermiştir.

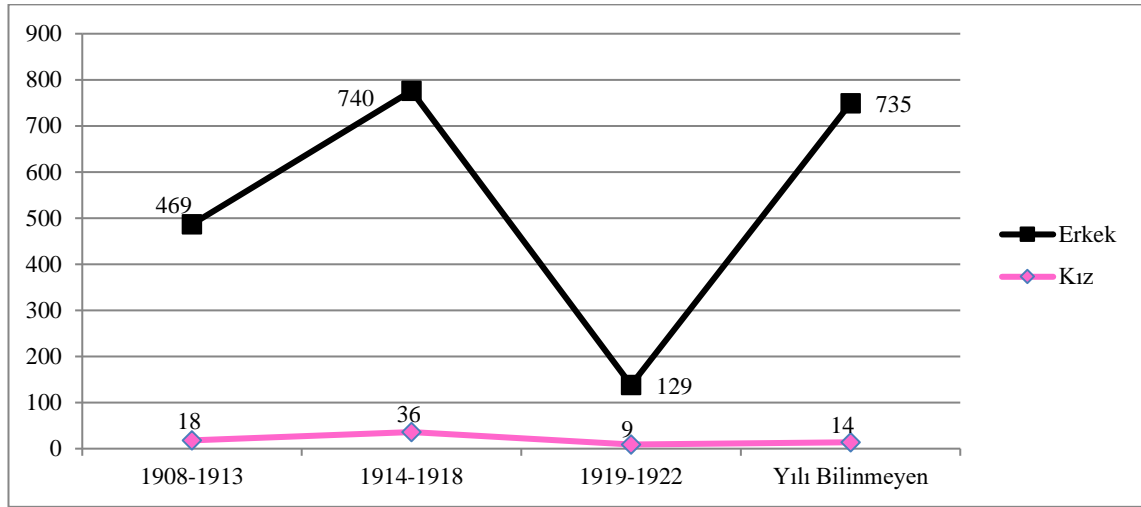
Tablo 13. 1908-1922 Yılları Arası Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Öğrenim Amaçları	C	1908-1913		1914-1918		1919-1922		Gönderildiği Yılı Bilinmeyen		Toplam	
		S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Akademik Tahsil Amacıyla Gönderilenler	K	14	7,07	28	10,33	8	24,24	14	8	64	9,45
	E	184	92,93	243	89,67	25	75,76	161	92	613	90,55
	T	198	100	271	100	33	100	175	100	677	100
Akademik İhtisas Yapmak İçin Gönderilenler	K	2	1,48	5	9,43	1	3,57	0	0	8	2,55
	E	133	98,52	48	90,57	27	96,43	98	100	306	97,45
	T	135	100	53	100	28	100	98	100	314	100
Akademik Tahsil+İhtisas+Staj	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	E	9	100	6	100	0	0	9	100	24	100
	T	9	100	6	100	0	0	9	100	24	100
Meslekî Tahsil Amacıyla Gönderilenler	K	2	50	0	0	0	0	0	0	2	3,3
	E	2	50	11	100	1	100	44	100	58	96,7
	T	4	100	11	100	1	100	44	100	60	100
Meslekî İhtisas Yapmak İçin Gönderilenler	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	E	59	100	123	99,19	4	100	81	100	267	100
	T	59	100	123	99,19	4	100	81	100	267	100
Askerî İhtisas Amacıyla Gönderilenler	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	E	69	100	70	100	0	0	126	100	265	100
	T	69	100	70	100	0	0	126	100	265	100
Çıraklık Eğitimi İçin Gönderilenler	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	E	1	100	63	100	1	100	69	100	134	100
	T	1	100	63	100	1	100	69	100	134	100
Staj Yapmak İçin Gönderilenler	K	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	E	12	100	26	113,04	0	0	21	95,45	59	100
	T	12	100	26	113,04	0	0	21	95,45	59	100
Öğrenim Amacı Tespit Edilemeyen	K	0	0	3	1,96	0	0	0	0	3	0,86
	E	0	0	150	98,04	71	100	126	100	347	99,14

⁵³¹ Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Mehmet Nam, **Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919)**, İdil Yayınları, İstanbul, 2012, s.29.

	T	0	0	153	100	71	100	126	100	350	100
Genel Toplam	K	18	3,70	36	4,64	9	6,52	14	1,87	77	3,58
	E	469	96,30	740	95,36	129	93,48	735	98,13	2073	96,42
	T	487	100	776	100	138	100	749	100	2150	100

Tablo 13'te, öğrenciler öğrenim amaçlarına göre sınıflandırılmış ve erkek ve kız öğrencilerin hangi tarih aralığında gönderildikleri gösterilmektedir. Akademik tahsil amacıyla gönderilen 677 kişiden %90,55'ini erkekler, %9,45'ini ise kızlar oluşturmaktadır. Kız ve erkek öğrenci gönderiminin en çok 1914-1918 arasında gerçekleştiği görülmektedir. Akademik ihtisas amacıyla gönderilen 314 kişiden %97,45'ini erkekler, %2,55'ini ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Bu grupta en çok öğrenci gönderimi 1908-1913 arasında gerçekleştiği dikkatlerimizi çekmektedir. Akademik tahsillerinin ardından akademik ihtisas yaptığı anlaşılan 24 kişi bulunmakta ve bunların tamamının erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Meslekî tahsile gönderilen 60 kişinin %96,7'sini erkekler, %3,3'ünü ise kızlar oluşturmaktadır. Bu gruptaki öğrencilerin ekseriyetinin gönderim yılı bilinmemektedir. Meslekî ihtisas eğitimi için 267 kişinin gönderildiği ve bunlar arasında kız öğrencinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Askerî ihtisas eğitimi için gönderilen 265 kişinin tamamı doğal olarak erkek öğrencilerdir. Çıraklık eğitimi için gönderildiği anlaşılanların 134 kişinin de tamamı erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Belgelerde staj eğitimine gönderildiği anlaşılan 59 kişi tespit edilmiş, bunların tamamı erkek öğrencilerdir. Öğrenim amacı bilinmeyen 350 kişi vardır. Bunlardan 3'ü kız öğrencilerdir. Tablo 13'te görüldüğü gibi kız öğrencilerin neredeyse tamamının akademik tahsil amacıyla gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Grafik 19. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Grafik 19 bize, yurt dışı eğitime gönderilen kız ve erkek öğrencilerin dönemsel olarak hareketlerini göstermektedir. 1908-1913 arasında gönderilenlerin 469'u erkek 18'i kız öğrencidir. 1914-1918 arasında gönderilenlerin 740'ı erkek 36'sı kız öğrencidir. 1919-1922 arasında ise gönderilenlerin 129'u erkek 9'u kız öğrencidir. Veri eksikliği nedeniyle gönderildiği yılı bilinmeyen öğrencilerden 735'i erkek 14'ü ise kız öğrencidir. İlk dönemde gönderilen 469 erkek öğrenciden 375'inin devlet tarafından eğitime gönderildiği belirlenmiştir. 18 kız öğrencinin ise tamamının devlet tarafından eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu tarih aralığında en çok öğrenci gönderilen ülke 229 kişi ile Fransa'dır. Bu durum, Tanzimat'tan itibaren Fransız etkisinin kültürel vs. kategorilerde referans olmaya devam ettiği, devlet bürokratik aklında Fransa imgesel prestijinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Grafik 19'da görüldüğü üzere 1914-1918 arasında gönderilenlerin sayısında yukarı doğru bir ivme gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte yaşanan bu artışın bir sebebi de Almanya ve Osmanlı arasında imzalanan protokollerdir. Jön Türkler'in önde gelen isimlerinden Enver ve Talat paşalar ile Dr. Nazım Bey, devletin yeniden yapılandırılması amacıyla Türk öğrencilerin ve meslekî eğitime gönderilen çırakların eğitimleriyle bizzat ilgilenmişlerdir. Burada dikkatimizi çeken husus, halkın katmanlarından seçilen ve çeşitli zanaat dallarında eğitime gönderilen binlerce öğrencinin yurt dışı eğitim ile ilgili gerekli altyapının hazırlanmasında ve bunların takibinin bizzat bu isimlerce yapılmış olmasıdır. Nitekim bu dönemde Almanya, 439 kişi ile en çok tercih edilen ülkedir.

Bu uygulamaya Almanya penceresinden baktığımızda, kendi ülkelerine binlerce Türk öğrencinin gelmesi demek, bu öğrencilere Alman eğitim anlayışının ve kültürünün aktarımı, bir nevi aşılması idi. Bu öğrenciler, Anadolu'ya döndüklerinde toplumun her kademesinde Alman ekolünün yerleşmesine vesile olacaktı. Bu da Fransız etkisinin kırılması bağlamında rakip Almanya için büyük bir fırsat olarak görülmekteydi. Çünkü Almanlara göre Fransa, Osmanlı'nın millî ekonomiye dayalı bir güç olarak yükselmesini istememekteydi. Almanya açısından diğer bir fayda ise Alman endüstriyel gelişimine bağlı olarak yetiştirilecek Türk gençleri, Almanya'nın Yakın Doğu ve uluslararası politikaları kapsamında, Müslüman dünya bakımında da daha güçlü bir müttefik olarak görmek istedikleri Osmanlı'nın güçlenmesini sağlayacak yönetim ve entelektüel kadrolarını oluşturacaktı. Bu doğrultuda Alman-Türk ve Türk-Alman cemiyetlerinin ortaklaşa hareket etmeleri sayesinde Almanya'da eğitim alan binlerce Türk öğrencinin masrafları karşılanmıştır.

1919-1922 arasında ise yurt dışına gönderilenlerin sayısında büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. İstiklal Harbi'nin yaşandığı bu süreçte yurt dışı eğitim uygulamaları durma noktasına gelse de önceden yurt dışında bulunan öğrencilerin eğitimlerine ekseriyetle devam ettikleri ve bu öğrencilere kolaylıklar sağlandığı da gözlemlenmektedir. Nitekim bu öğrencilerin ekseriyetinin yurda döndükten sonra cephelerde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra yurt dışı eğitilmiş bu öğrencilerin, Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılaplarının en büyük savunucuları olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır.

Cinsiyetlere göre dağılımı gösterdiğimiz Tablo 13'ü ve Grafik 19'u, başlıklar halinde irdeleyerek konumuzu daha anlaşılır hale getirmek faydalı olacaktır.

1.4.5.1. Akademik Tahsil

1908-1922 yılları arasında akademik tahsil amacıyla eğitime gönderilen 613 erkek, 64 kız öğrenci olmak üzere toplamda 677 kişi tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin öğrenim amaçlarının dönemselsel olarak dağılımına baktığımızda 1908-1913 arasında akademik tahsil amacıyla gönderilen 14 kız öğrenci %7,07'lik orana sahipken; erkek öğrenciler 184 kişi ile %92,93'lük oranda yer almaktadır. 1914-1918 arasında gönderilen 28 kız

öğrenci %10,33'lük oranı erkek öğrenciler ise 243 kişi ile %89,67'lik oranı teşkil etmektedir. 1919-1922 arasında ise akademik tahsil yapan 8 kız öğrenci %24,24'lük orana sahiptir. Erkek öğrenciler ise 25 kişi ile %75,76'lık orana sahiptir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 14 kız öğrenci %8, 16 erkek öğrenci ise %92'lik orana sahiptir. Bu öğrencilerinde ekseriyetle 1914-1918 arasında eğitimde olduğu düşünülmektedir.

Akademik tahsil amacıyla gönderilen 64 kız öğrencinin eğitim aldıkları alanlara baktığımızda 25'i Güzel Sanatlar Müzik ve Beden Eğitiminde, 20 kişi Sosyal Bilimlerde, 10 kişi Sağlık Bilimlerinde, 2 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde ve 1 kişi de Temel Fen Bilimlerinde eğitim görmeyi tercih etmiştir. 7 kız öğrencinin bilim dalı tespit edilememiştir.

613 erkek öğrenciden 152'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 116'sı Sosyal Bilimlerde, 106'sı İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 64'ü Temel Fen Bilimlerde, 42'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 62'si Sağlık Bilimlerinde ve 19'u Tarımsal Bilimlerde, eğitim görürken 52 kişinin alanı tespit edilememiştir.

Ayrı bir başlık açmadan belirtmek istediğimiz öğrenci gruplarından birisi de akademik tahsillerinin ardından ihtisas veya staj eğitimi alan 24 kişidir. Tamamı erkek öğrencilerden oluşan bu grupta, tablo 13'te görüldüğü gibi 1908-1913 arasında 9 ve 1914-1918 arasında ise 6 kişi eğitime gönderilmiştir. 1919-1922 arasında ise herhangi bir öğrenci tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 9 kişi bulunmaktadır. Bu öğrencilerden 8 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 7 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 4 kişi Temel Fen Bilimlerinde, 2 kişi Sağlık Bilimlerinde, 1'er kişi Sosyal Bilimlerde, Tarımsal Bilimlerde ve Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde tahsillerini tamamladıktan sonra ihtisas veya staj eğitimi almışlardır.

1.4.5.2. Akademik İhtisas

Osmanlı Devleti'ndeki eğitimlerini lisans düzeyinde tamamladıktan sonra akademik ihtisas yapmak amacıyla 1908-1922 arasında 8 kız ve 306 erkek öğrencinin yurt dışı eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. 314 kişinin dönemsel olarak dağılımlarına baktığımızda 1908-1913 yılları arasında gönderilen 2 kız öğrenci %1,48, 133 erkek öğrenci ise %98,52'lik orana sahiptir. 1914-1918 yılları arasında 5 kız öğrenci %9,43,

48 erkek öğrenci ise % 90,57'lik oranda yer almaktadır. 1919-1922 yılları arasında ise 1 kız öğrenci %3,57, 27 erkek öğrenci ise %96,43'lük oranda yer almaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen kız öğrenci bulunmamakta, erkek öğrenci sayısı ise 98 kişi olarak tespit edilmiş ve bunlar % 100'lük orana sahiptir.

Akademik İhtisas amacıyla gönderilen 8 kız öğrenciden 4'ü Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 2'şer kişi ise Sosyal Bilimlerde ve Sağlık Bilimlerinde eğitim almayı tercih etmiştir. 306 erkek öğrencinin 133'ü Sağlık Bilimlerinde, 64'ü İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerinde, 30'u Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 32'si Sosyal Bilimlerde, 20'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 7'si Tarımsal Bilimlerde ve 6'sı Temel Bilimlerde eğitim almayı tercih etmiştir. 12 öğrencinin ise bilim dalı belirlenememiştir.

Akademik ihtisasta en çok gönderimin 135 kişi ile I. Dünya Savaşı'ndan önce 1908-1913 arasında gerçekleşmiş olması dikkatimizi çekmektedir. Bu durum, II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde lisans düzeyindeki eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin oranının daha çok olduğunu ve bu öğrencilerin belirlenen şartlara daha çok uygunluk gösterdiklerini göstermektedir.

1.4.5.3. Meslekî Tahsil

I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zor koşullardan birisi de Osmanlı Devleti'nin dış dünya ile ticarî bağlantılarının kesilmiş olmasıydı. Bu durum, devletin kendi olanakları ile ayakta kalabilmesini zorunlu kılmaktaydı⁵³². İttihat ve Terakki yönetimi bu krizi fırsata çevirmek isteyerek "Millî İktisat" politikalarını devreye sokmak istemiştir. Bu kapsamda sanayileşmeye yönelik teşvik kanunları çıkartılarak, Avrupa'dan sanayi

⁵³² Zafer Toprak, I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin 15 milyonu besin maddesi, 30 milyonu sınai mallar olmak üzere toplam 45 milyon Osmanlı Lirası ithalat yaptığını, fakat 1915 itibari ile bu ithalatın %3'e düştüğünü belirtmektedir. Toprak, bu durumun İttihat ve Terakki yöneticilerini artık kendi yağında kavrulan bir Osmanlı ekonomisi oluşturmaya ittiğini ileri sürmüştür. Bu oluşumun sağlanmasında ise önlerinde duran en güzel örneğin, millî kalkınmasını başarmış olan Alman milleti olduğu ve bu ülkenin örnek alınması gerektiği dönemin ileri gelenleri tarafından sıklıkla vurgulanan bir husustu. İttihat ve Terakki yönetimi, bu politikanın halka benimsetilmesi amacıyla *İktisadiyyat Mecmuası* adında bir derginin kurulmasına destek vermiştir. Bu dergide, millî iktisat politikasının savunuculuğunu yapanlar arasında Cumhuriyet Dönemi'nin İktisat Bakanlığı'nı (1930) yapacak olan Mustafa Şeref (Özkan) ile Adliye, Dışişleri ve İktisat Bakanlığı yapacak olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in de yazılar kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 26-27.

uzmanları getirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı'daki meslekî ve teknik eğitim veren kurumların az olması ve modern eğitimin istenen düzeyde olmaması sebebiyle Avrupa'da, özellikle Almanya'da ve Avusturya-Macaristan'da, yer alan fabrikalarda eğitim görmek üzere binlerce *işçi öğrenci* gönderilmiştir⁵³³. Öğrencilerin seçimi ve eğitimlerinin takibi noktasında başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere üst düzey bürokratlar, bizzat adı geçen bu ülkelere giderek ikili protokoller imzalamışlardır. 1908-1922 yılları arasında meslekî tahsil amacıyla gönderildiği anlaşılan ve isimleri tespit edilen 60 kişi vardır ve bunların 2'si kız öğrencidir. 1908-1913 arasında gönderilen 2 kız ve 2 erkek öğrenci %50'lik oranlara sahiptirler. 1914-1918 arasında gönderilenlerin tamamı erkek öğrenciden oluşanların sayısı 11'dir. 1919-1922 arasında ise sadece 1 erkek öğrencinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Eldeki verilerin eksikliği nedeniyle gönderildiği yılı bilinmeyen 44 kişi tespit edilmiş ve bunların tamamı erkek öğrencidir.

Meslekî tahsil amacıyla gönderilen 60 kişiden 19'u Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim görürken, 1 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim almışlardır. Kız öğrencilerin 2'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde meslekî tahsil yapmıştır. 38 öğrencinin bilim dalı tespit edilememiştir.

1.4.5.4. Meslekî İhtisas

1908-1922 yılları arasında meslekî ihtisas yapmak amacıyla gönderilen ve tamamı erkeklerden oluşan kişilerin sayısı 267'dir. 1908-1913 arasında 59, 1914-1918 arasında 123, 1919-1922 arasında ise 4 erkek öğrenci gönderilmiştir. Gönderilenlerden yılı bilinmeyenlerin sayısı ise 81'dir.

Meslekî ihtisas için gönderilen öğrencilerden 139 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ihtisas yaparken, 124 kişi Tarımsal Bilimlerde ve 2'ser kişi ise Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde ve askerî alanlarda eğitim almışlardır.

1.4.5.5. Askerî İhtisas

⁵³³ Toprak, **a.g.e.**, s. 200-202.

1908-1922 yılları arasında askerî ihtisas amacıyla gönderilen 265 kişi tespit edilmiş ve gönderilenlerin tamamı erkek öğrencilerdir. 1908-1913 arasında 69, 1914-1918 arasında 70 kişi gönderilirken, 1919-1922 arasında hiç öğrenci gönderilmemiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyenlerin sayısı ise 126'dır.

Askerî ihtisas yapmak için gönderilenlerden 254 kişi askerî alanlarda eğitim alırken, 11 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ihtisas eğitimi almışlardır. Askerî alanlar eğitimi içerisinde topçuluk, torpidoculuk, atış eğitimi, denizcilik, mesaha (uygulamada arazi ölçümleriyle ilgili olan geometri alt bilim dalı, yer ölçme bilimi), havacılık ve diğer askerî teknik alanlar yer almaktadır.

1.4.5.6. Çıraklık Eğitimi

1908-1922 yılları arasında çıraklık eğitimi amacıyla gönderilen 134 kişi tespit edilmiş ve bunların tamamı erkek öğrencilerden oluşmaktadır. 1908-1913 arasında 1, 1914-1918 arasında 63, 1919-1922 yılları arasında ise 1 kişi gönderilmiştir. 69 kişinin hangi tarihlerde gönderildiği tespit edilememiştir. Çıraklık eğitimi için gönderilenlerin tamamı sanat ve zanaat öğrencileri olarak belirtilmektedir⁵³⁴. Gönderilen 134 öğrenci, Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde çıraklık eğitimi almışlardır.

1.4.5.7. Staj Yapmak

1908-1922 yılları arasında staj yapmak amacıyla gönderilen ve tamamı erkek öğrencilerden oluşan bu grubun sayısı 59'dur. 1908-1913 arasında 12, 1914-1918 arasında 26 öğrenci staj amacıyla gönderilirken, 1919-1922 arasında bu amaçla öğrenci gönderilmediği anlaşılmaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 21 öğrenci bulunmaktadır.

Staj yapmak amacıyla gönderilenlerden 47'si askerî alanlarda, 9'u Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 2 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde ve 1 kişi Sosyal Bilimlerde staja gönderilmiştir.

1.4.5.8. Öğrenim Amacı Tespit Edilemeyenler

⁵³⁴ BOA HR. İD. 1391/53, Lef 3, 4.

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerden 350 kişinin veri eksikliği sebebiyle öğrenim amacı tespit edilememiştir. Bunlardan 3 kişi kız öğrencilerdir. 1908-1913 arasında gönderilen öğrenci tespit edilememiştir. 1914-1918 arasında 153, 1919-1922 arasında 71 ve gönderildiği yılı bilinmeyen ise 126 kişi eğitime gönderilmiştir. Öğrenim amacı tespit edilemeyen öğrencilerin hangi alanda eğitim aldıkları da veri eksikliği nedeniyle tespit edilememiştir.

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, öğrencilerin cinsiyetlerini, eğitim amaçlarını ve hangi dönemde gönderildiklerini görebilmek adına hazırladığımız Tablo 13 ve Grafik 19, II. Meşrutiyet'in ilanı ile yurt dışı eğitimde yaşanan hareketlilik hakkında bize bilgiler vermektedir. En çok öğrenci gönderimi toplamda 776 kişi ile 1914-1918 arasında gerçekleştiği ve bunların 740'ının erkek, 36'sının ise kız öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Gönderilen 2150 kişi arasından kız öğrencilerin toplamda 77 kişi ile sınırlı kalması bize Osmanlı Devleti'nin hem idarî hem de sosyokültürel düzeyde kadınların çalıştırılması ve eğitilmesi konusunda eksikliklerini göstermektedir. Diğer taraftan kız öğrencilerin, yurt dışı eğitim imkânlarından ilk defa bu dönemde faydalanmış olması, söz konusu ön yargının kırılması ve anlayışın değişimi adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilmektedir. Yurt dışı eğitime gönderilen ilk grup içerisindeki kız öğrencilerin büyük çoğunluğunun eğitimlerini başarı ile tamamladıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, kendilerine verilen bu fırsatı iyi değerlendirdiklerini ve sonraki dönemlerde gönderilecek kız öğrencilerin sayısının daha da artmasında etkili olduklarını düşünmekteyiz. Nitekim Ayşen İçke tarafından Atatürk dönemi ile ilgili yapılan çalışmada 1923 – 1938 yılları arasında 87⁵³⁵, Seyfi Yıldırım tarafından yapılan çalışmada ise 1940-1970 yılları arasında 121⁵³⁶ kız öğrencinin yurt dışı eğitim imkânlarından faydalandığı yapılan detaylı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu rakamlar baz alındığında II. Meşrutiyet'te gönderilen kız öğrenci sayısının azımsanmayacak derecede olduğu düşünülmektedir.

1.4.6. Öğrencilerin Gönderildikleri Yıllar ve Bağlı Oldukları Kurumlara Göre Dağılımları

⁵³⁵ Ayşen İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 123.

⁵³⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 100.

Yurt dışı eğitiminde yaşanan gelişme ve genişlemenin bir göstergesinin de öğrenci gönderen kurumların çeşitliliğinin II. Meşrutiyet'te artmış olmasıdır. Araştırmalarımız neticesinde 1908-1922 yılları arasında öğrenci gönderen kurum sayısının 34 olduğu belirlenmiştir. Kurum ve kuruluş isimleri arşiv belgelerindeki adlandırma biçimlerine bağlı kalınarak yazılmıştır. Öğrencilerin bilgilerinin yer aldığı bazı belgelerde, öğrencinin bizzat hangi kurum tarafından gönderildiği belirtilmemektedir. Kurum ismi verilmeyen öğrencilerin devlet hesabına eğitime gönderildiği ya da sadece aldıkları burs miktarı verilerek eğitime gönderildiği kayıt altına alınmıştır. Bu sebeple bu öğrencilerin bilgilerini “Devlet Tarafından” başlığı ile açılan kısımda belirttik. Aşağıda yer alan tablo 14'te yurt dışı eğitime gönderildiği tespit edilen 2150 kişiden 1658'inin bağlı oldukları devlet marifetiyle, yani vilayet yönetimleri ve nezâretler tarafından resmî ve özel kurumlar ve fabrikalar sayıları ve oranları, alfabetik olarak sıralanarak detaylı olarak gösterilmektedir. 1 kişi ise mektuplaşma yöntemi ile yurt dışındaki bir üniversitede eğitim almıştır.

Tablo 14. 1908-1922 Yılları Arası Öğrencilerin Gönderildikleri Yıllar ve Bağlı Oldukları Kurumlara Göre Dağılımları

Gönderen Kurumlar	1908-1913		1914-1918		1919-1922		Gönderildiği Yılı Bilinmeyen		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Adana Vilayeti	1	0,20	7	0,90			39	5,23	47	2,19
Adliye ve Mezahib Nezâreti	16	3,28			1	0,72	2	0,27	19	0,88
Ankara Vilayeti							5	0,67	5	0,23
Aydın Vilayeti	1	0,20	5	0,64	2	1,45	11	1,47	19	0,88
Bahriye Nezâreti	27	5,53	18	2,31			72	9,65	117	5,44
Bursa Vilayeti							1	0,13	1	0,05
Çatalca Sancağı							1	0,13	1	0,05
Dâhiliye Nezâreti							2	0,27	2	0,09
Devlet Tarafından	22	4,51	9	1,16	1	0,72	8	1,07	40	1,86
Halep Vilayeti			5	0,64					5	0,23
Harbiye Nezâreti	92	18,85	77	9,90	2	1,45	108	14,48	279	12,98
Hereke Fabrikai Hümayunu							4	0,54	4	0,19
Hicaz Demir Yolu Nezâreti							3	0,40	3	0,14
Hilal-i Ahmer Cemiyeti	1	0,20	2	0,26	0		7	0,94	10	0,47
İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti							6	0,80	6	0,28
Kastamonu Vilayeti							3	0,40	3	0,14
Kendi Hesabına	25	5,12	42	5,40	8	5,80	19	2,55	94	4,37
Konya Vilayeti			5	0,64	1	0,72	1	0,13	7	0,33
Maârif Nezâreti	189	38,73	349	44,86	19	13,77	106	14,21	663	30,84
Maliye Nezâreti	7	1,43					18	2,41	25	1,16
Muavenet Cemiyeti			1	0,13					1	0,05
Mektuplaşma Yoluyla							1	0,13	1	0,05
Orman Maadin ve Ziraat	5	1,02					5	0,67	10	0,47

Nezâreti										
Osmanlı İtibari Millî Bankası Namına			1	0,13					1	0,05
Özel Bursla Giden	4	0,82	1	0,13	5	3,62	1	0,13	11	0,51
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti	8	1,64					1	0,13	9	0,42
Sahra Sıhhiye Nezâreti							1	0,13	1	0,05
Sanayi Nezâreti	3	0,61							3	0,14
Sıhhiye Nezâreti	4	0,82							4	0,19
Sivas Vilayeti			1	0,13			2	0,27	3	0,14
Ticaret ve Nafia Nezâreti	4	0,82	1	0,13			1	0,13	6	0,28
Ticaret ve Ziraat Nezâreti	14	2,87	140	18	10	7,84	58	7,77	222	10,33
Türk Ocakları Tarafından					2	1,45			2	0,09
Türk-Alman Cemiyeti Tarafından			23	2,96			11	1,47	34	1,58
Tespit Edilemeyen	65	13,32	92	11,83	86	62,32	249	33,38	492	22,88
TOPLAM	488	100	778	100	138	100	746	100	2150	100

Tablo 14'te görüldüğü gibi 1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilenlerin bağlı oldukları kurumlar sıralamasında 663 kişi ile Maârif Nezâreti ilk sırada yer almaktadır. Bu sayı %30,84'lük orana denk gelmektedir. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 yılları arasında Maârif Nezâreti adına 189 kişi gönderilmiş ve bunlar %38,73'lük orana sahiptir. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1913-1918 tarih aralığında ise 349 kişi gönderilmiş ve bu sayı %44,86'lık oranı teşkil etmektedir. İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte 1919-1922 tarih aralığında ise 19 kişi gönderilmiş ve %13,77'lik orana sahiptir. Yılı bilinmeyen dönemde ise 106 kişi gönderilmiş ve bunlar %14,21'lik orana tekâmül etmektedir.

Maârif Nezâreti adına 1908-1913 arasında gönderilen 189 kişiden 46'sı Sosyal Bilimlerde, 46'sı Temel Fen Bilimlerinde, 30'u İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 23'ü Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, 20'si Sağlık Bilimlerinde, 13'ü Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ve 7'si de Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi. 4 kişinin hangi alanda eğitime gönderildiği tespit edilememiştir. 1914-1918 yılları arasında gönderilen 349 kişiden 81'i Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 50'si Sosyal Bilimlerde, 26'sı Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, 22'si Temel Fen Bilimlerinde, 15'i İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 8'i Sağlık Bilimleri ve 1'er kişi de Tarımsal Bilimlerde ve askerî alanlarda eğitim görmek üzere gönderilmiştir. 145 öğrencinin ise öğrenim alanları tespit edilememiştir. 1919-1922 arasında ise gönderilen 19 kişiden 7'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, 5'i Sosyal Bilimler, 3'ü Temel Fen Bilimleri, 2'si İktisadî, İdarî,

Hukuk ve Malî Bilimler, 1'i Sağlık Bilimleri ve 1'er kişi ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler ile Tarımsal Bilimler Alanı'nda eğitim görmüştür. Yılı bilinmeyen 106 kişinin alanlarına baktığımızda ise 61 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 15 kişi Sosyal Bilimlerde, 5 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 6 kişi Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 3 kişi Sağlık Bilimlerinde, 5 kişi Temel Fen Bilimlerinde ve 4 kişi de Tarımsal Bilimlerde eğitim gördükleri anlaşılmaktadır.

Harbiye Nezâreti tarafından 1908-1922 yılları arasında gönderilen 279 kişi %12,98'lik bir orana sahiptir. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 arasında 92 kişi %19,14, 1914-1918 arasında 77 kişi %9,90, 1919-1922 arasında ise 2 kişi gönderilmiş ve bunlar %1,45'lik orana denk gelmektedir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 108 kişi ise %14,48'lik bir oranı teşkil etmektedir.

Harbiye Nezâreti'nce 1908-1913 yılları arasında gönderilen 92 kişiden 54'ü askerî alanlarda, 26'sı Sağlık Bilimlerinde, 5'i Sosyal Bilimlerde, 3'ü Tarımsal Bilimlerde, 2'si de Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde ve 1'er kişi de Temel Fen Bilimleri ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almıştır. 1914-1918 arasında gönderilen 77 kişiden 72'si askerî alanlarda, 4'ü Sağlık Bilimlerinde ve 1'i de Tarımsal Bilimlerde eğitim almışlardır. 1919-1922 arasında gönderildiği belirlenen 2 kişi ise Sağlık Bilimlerinde eğitime gönderilmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 108 kişiden 85'i askerî alanlarda, 14 kişi Sağlık Bilimleri, 5 kişi Sosyal Bilimler, 2 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler ve 2 kişi de Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdir.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından 1908-1922 yılları arasında gönderildiği anlaşılan 222 kişi, %10,33'lük oranda yer almaktadır. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 yılları arasında gönderilen 14 kişi %2,87'lik orana sahiptir. 1914-1918 arasında gönderilen 139 kişi ile bu dönem, %18'lik oranla en yoğun öğrenci gönderimi olduğu dönemdir. 1919-1922 arasında gönderilen 10 kişi %7,84'lük oranda yer almaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 58 kişi ise %7,77'lik oranda yer almaktadır. Gönderilen 222 kişiden 113'ü Tarımsal Bilimlerde, 91 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 13'ü İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 2'ser kişi Sağlık Bilimlerinde ve Temel Fen Bilimlerinde, 1 kişi Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi ve 1 kişi de Temel Fen Bilimlerinde eğitim almıştır. 2 kişinin hangi bilim dalında eğitim aldıkları tespit edilememiştir.

Bahriye Nezâreti tarafından gönderilen 117 kişi % 5,44'lük oranı teşkil etmektedir. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 arasında gönderilen 27 kişi %5,53, 1914-1918 arasında gönderilen 18 kişi %2,31, gönderildiği yılı bilinmeyen 72 kişi ise %9,65'lik orana sahiptir. 1919-1922 arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. Gönderilen 117 kişiden 82'si askerî alanlarda, 23 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 8 kişi Sağlık Bilimlerinde ve 1'er kişi de Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, Sosyal Bilimlerde ve Temel Fen Bilimlerinde eğitime gönderilmişlerdir. 1 kişinin eğitim aldığı alan tespit edilememiştir.

Bahriye Nezâreti'nden sonra çoğunluğu oluşturanlar kendi imkânı ile eğitime gidenler gelmektedir. 94 kişinin yer aldığı bu grup, %4,37'lik yoğunluğu teşkil etmektedir. Bu gruptakilerden 25 kişi 1908-1913 arasında gönderilmiş ve bunlar %5,12'lik orana sahiptir. 1914-1918 arasında gönderilen 42 kişi %5,40, 1919-1922 arasında gönderilen 8 kişi ise % 5,80'lik orana sahiptir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 19 kişi ise %2,55'lik oranı teşkil etmektedir. Kendi imkânları ile gidenlerden 26 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 17 kişi Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 15 kişi Sağlık Bilimlerinde, 12 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 10 kişi Sosyal Bilimlerde, 3 kişi askerî alanlarda, 2'ser kişi Tarımsal Bilimlerde ve Temel Fen Bilimlerinde eğitim almıştır. 7 kişinin hangi bilim dalında eğitim aldıkları tespit edilememiştir.

Adana Vilayeti tarafından toplamda 47 kişinin gönderildiği tespit edilmiş ve bu sayı %2,18'lik oranı teşkil etmektedir. 1908-1913 tarih aralığında gönderilen 1 kişi %0,20, 1914-1918 arasında gönderilen 7 kişi % 0,90'lık orana sahiptir. İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreç olan 1919-1922 arasında gönderilen öğrenci tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 39 kişi ise % 5, 23'lük oranı teşkil etmektedir. Gönderilen 47 kişiden 7'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 3'ü Sosyal Bilimler ve 1 kişi de İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitime gönderilirken 36 kişinin hangi bilim dalında eğitim gördüğü veri eksikliği nedeniyle belirlenememiştir.

Türk-Alman Cemiyeti tarafından masrafları karşılanan 34 kişi tespit edilmiş ve bu sayı, %1,58'lik oranı teşkil etmektedir. 1908-1913 arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. 1914-1918 arasında 23 kişiyle en yoğun gönderimin olduğu ve bu sayının %2,96'lık oranı teşkil ettiği anlaşılmaktadır. 1919-1922 arasında da gönderilen

isim bulunamamıştır. Gönderildiği yılı bilinmeyen ise 11 kişi ise %1,47'ye tekâmül etmektedir. Gönderilen 33 kişiden 5'i Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 3'ü Sosyal Bilimler, 2'si Sağlık Bilimleri, 1'er kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi Alanı'nda eğitime gönderilmişlerdi. 21 kişinin ise hangi bilim dalında eğitim aldığı tespit edilememiştir.

Araştırmamız neticesinde elde edilen bazı belgelerdeki isimlerin devletten burs aldığı fakat hangi kurum tarafından gönderildiği belirtilmemiştir. Bu gruptaki öğrencileri "Devlet Tarafından" başlığı altında sınıflandırdık. Devlet tarafından gönderilen öğrenci sayısı 39'dur. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 arasında gönderilen 22 kişi %4,51'e denk gelmektedir. 1914-1918 arasında 9 kişi %1,16, 1919-1922 arasında ise 1 kişi % 0,72'lik oranda yer almaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 7 kişi ise %0,94'lük orana sahiptir. Bu öğrencilerden 10 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 5'er kişi Sağlık Bilimleri ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler, 3'er kişi Temel Fen Bilimlerinde ve askerî alanlarda, 1'er kişi Sosyal Bilimler ile Tarımsal Bilimler Alanı'nda eğitime gönderilmişlerdi. 11 kişinin bilim dalı ise tespit edilememiştir.

Maliye Nezâreti tarafından gönderilen toplamda 25 kişi genelde %1,16'ya tekâmül etmektedir. 1908-1913 arasında 7 kişi gönderilmiş ve bu rakam %1,43'e denk gelmektedir. 1914-1922 arasında gönderilen öğrenci tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyenler 18 kişi ise %2,41'lik oranı teşkil etmektedir. Gönderilen 25 kişinin tamamı İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

Adliye ve Mezahib Nezâreti tarafından gönderilen 19 kişi tespit edilmiş ve bu sayı, %0,88'lik oranı teşkil etmektedir. 1908-1913 arasında gönderilenler 16 kişi çoğunluğu oluşturmakta ve bu sayı %3,28'lik oranda yer almaktadırlar. 1914-1918 arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. 1919-1922 arasında 1 kişi %0,71'lik oranda yer alırken, gönderildiği yılı bilinmeyen 2 kişi %0,27'lik oranda yer almaktadır. Gönderilenlerden 18'i hukuk dalında eğitim görürken 1 kişinin alanı tespit edilememiştir.

Aydın Vilayeti tarafından gönderilen toplam 19 kişi %0,88'lik orana denk gelmektedir. 1908-1913 yılları arasında gönderilen 1 kişi %0,20, 1914-1918 arasında gönderilen 5

kişi % 0,65, 1919-1922 arasında ise gönderilen 2 kişi %1,42'lik orana sahiptirler. Gönderim yılı tespit edilemeyen 11 kişi ise %1,47'lik oranda yer almaktadır. Gönderilenlerden 13 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 2 kişi Sosyal Bilimler, 1 kişi Sağlık Bilimleri ve 1 kişi de İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitime gönderilmişlerdi. 2 kişinin bilim dalı tespit edilememiştir.

Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına gönderilen 10 kişi % 0,47'lik orana sahiptir. 1908-1913 arasında gönderilen 5 kişi %1,02'lik oranı teşkil etmektedir. 1914-1922 arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 5 kişi tespit edilmiş, bunların oranı %0,67'dir. Gönderilen 10 kişiden 9'u Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ve 1'i de Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce masrafları karşılanan yahut takipleri yapılan kişi sayısı 11'dir. Bunlar %0,51'lik orana denk gelmektedir. 1908-1913 arasında gönderilen 1 kişi %0,20'lik orana denk gelmektedir. 1914-1918 arasında ise gönderilen 2 kişi %0,26'lık oranı teşkil ederken 1919-1922 arasında ise gönderilen 1 kişi %0,72'lik oranda yer almaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 7 kişi ise %0,94'lük orana sahiptir. Bu gruptaki 10 kişiden 6'sı Sağlık Bilimleri, 4'ü İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler ve 1 kişi de Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilmiştir.

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti hesabına gönderilen 9 kişi tespit edilmiş ve bu rakam % 0,42'lik orana denk gelmektedir. 1908-1913 arasında gönderilen 8 kişi %1,64'lük orana denk gelmektedir. 1914-1922 arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 1 kişi ise %0,13'lük orana denk gelmektedir. Gönderilenlerin tümü Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi. Telsiz ve telgrafçılık eğitimi için seçilen bu kişilerden 8'i Fransa'ya, 1 kişi ise Amerika'ya eğitime gönderilmiştir.

Özel Bursla gönderilen 11 kişi %0,51'lik orana denk gelmektedir. Dönemsel olarak gönderilen sayıları tabloda belirtilen bu kişilerden 5'i Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, 2'si İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler ve 1'er kişi de Sağlık Bilimleri ile Sosyal Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi.

Konya Vilayeti tarafından gönderilen kişi sayısı 7 kişi %0,33'lük orana denk gelmektedir. Gönderilenlerden 6'sı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 1'i de Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi.

İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti namına gönderilen 6 kişi %0,28'lik orana denk gelmektedir. Gönderilenlerin tamamı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi.

Ankara Vilayeti hesabına gönderilen 5 kişi %0,23'lük dilimi oluşturmaktadır. Gönderim yılı tespit edilemeyen 5 kişiden 2'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 2'si Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilirken 1 kişinin hangi bilim dalında eğitim gördüğü tespit edilememiştir.

Halep Vilayeti namına gönderilen öğrenci sayısı da 5'tir. Bunlardan 3 kişinin Tarımsal Bilimler, 2 kişinin de Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim gördükleri anlaşılmaktadır.

Hereke Fabrika-yi Hümayunu'ndan gönderilen 4 kişi ise % 0,19'luk dilimi oluşturmaktadır. Gönderildikleri yılı tespit edilemeyen 4 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, halı dokumacılığı için gönderildikleri belirlenmiştir.

Sıhhiye Nezâreti tarafından 1908-1913 arasında gönderilen 4 kişi tespit edilmiş ve bunların tamamı Sağlık Bilimlerinde eğitime gönderilmiştir.

Diğer nezâretlerce gönderilen öğrenci sayıları 3 ve daha azdır. Hicaz Demir yolu Nezâreti'nce gönderilen 3 kişi, Hendese-i Mülkiye Okulu'nu bitirdikten sonra şimendifer tahsili için Almanya'ya gönderilmişlerdi. Bunlardan 2'sinin yeteneksiz bulunmaları sebebiyle geri çağrıldıkları anlaşılmaktadır⁵³⁷. Kastamonu Vilayeti namına gönderilen 3 kişiden 1'i Sosyal Bilimlerde, 1'i de Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alırken 1 kişinin bilim dalı tespit edilememiştir. Sanayi Nezâreti namına gönderilen 3 kişi, Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilmişlerdi. Sivas Vilayeti'nce gönderilen 3 kişiden 2'sinin bilim dalı tespit edilememiş, 1 kişi ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almıştır. Türk

⁵³⁷ BOA HR. İD. 1387/4, Lef 3-1, HR. İD. 1387/3, Lef 2-1.

Ocakları tarafından gönderilen 2 kişi ise Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde resim eğitimi almak üzere Almanya'ya gönderildikleri belirlenmiştir.

Çalışmamızın bu bölümü ile ilgili genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, ilk olarak Tanzimat'tan II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde yurt dışı eğitimi ile ilgili yapılan düzenlemeler aktarılmıştır. Daha sonra 1908-1922 arasında yurt dışına gönderilecek öğrenciler için devlet yöneticilerinin yaptıkları düzenlemeler ve bu amaçla nezâretlerin ne kadar bütçe ayırması gerektiği noktasında mecliste tartışılan gündemler belirtilmiştir. Yurt dışına gönderileceklerin seçilmesi, teftişi ve takibi için çıkartılan nizamnameler irdelenmiştir. Daha sonra isimleri belirlenen 2073 erkek ve 77 kız öğrencinin sosyokültürel alt yapılarını ortaya koyabilmek adına öğrencilerin doğum yılları ve yerleri, bağlı oldukları vilayetler, mezun oldukları kademe ve okullar, baba meslek kategorileri, cinsiyetlere göre dağılımları ve gönderildikleri kurumlara göre dağılımları tablolar ve grafiklerle gösterilerek bir takım sonuçlar elde edilmiştir.

1908-1922 arasında yurt dışı eğitime gönderilen 2150 kişiden 928'inin doğum tarihleri tespit edilmiştir. 12 öğrencinin Sultan Abdülaziz, 916 öğrencinin ise Sultan Abdülhamid döneminde dünyaya geldikleri belirlenmiştir. Geriye kalan 1222 kişinin ise doğum tarihleri, yeterli veri olmaması nedeniyle eksik kalmıştır. Nizamnamelerde yer alan şartlar göz önüne alındığında doğum tarihleri bilinmeyenlerin ekseriyetle Sultan Abdülhamid döneminde doğduklarını ileri sürebiliriz. Öğrencilerin doğum yerlerine yönelik incelemelerimiz sonucunda 1024 kişinin doğdukları şehirler tespit edilmiştir. Bunlardan 417'sinin İstanbul'da, geriye kalan öğrencilerden 607'sinin ise Edirne, Selânik, Adana ve İzmir başta olmak üzere Trabzon, Bursa, Sivas, Gaziantep gibi Anadolu'nun çeşitli merkezinde dünyaya geldikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde önceki dönemlere nazaran yurt dışı eğitim uygulamalarının ne kadar genişlediğini ve yayıldığını bize göstermektedir. Ayrıca gönderilenlerden 219'unun günümüz Türkiye'sinin sınırları dışında kalan merkezlerde dünyaya gelmiş olmaları dikkatimizi çeken diğer bir husustur.

Öğrencilerin yurt dışı eğitime gönderilmeden önce Türkiye'de hangi kademe ve okuldan mezun olduklarına dair yaptığımız incelemeler sonucunda 886 öğrencinin bilgilerine ulaşılmıştır. En çok mezun veren kurumların başında 431 kişi ile askerî eğitim veren kurumlar gelmektedir. Ardından 213 kişi ile yükseköğretim düzeyindeki kurumlar, daha

sonra 121 kişi ile meslekî ve teknik eğitim veren kurumlar, ardından 96 kişi ile lise düzeyinde eğitim veren kurumlar ve son sırada ise 25 kişi ile Güzel Sanatlar eğitimi veren kurumlar gelmektedir. Yurt dışına gönderilen öğrencilerin baba meslek dağılımlarına baktığımızda en çok 108 kişi ile Askerî ailelere mensup öğrenciler gönderilmiştir. Ardından 76 kişi ile devlet memuru, 57 kişi ile diğer meslek grubu, 54 kişi ile üst düzey devlet memuru, 16 kişi ile meslekî uzman ve son olarak 13 kişi ile Osmanlı hanedanı üyelerinin geldiği belirlenmiştir. Mezun olunan okullar arasından öne çıkanlar arasında ilk olarak 174 mezun veren Mekteb-i Harbiye gelmektedir. Bunu 94 kişiyle Bahriye Mektebi, 80 kişi ile Askerî Tıbbiye ve 73 kişi ile Erkân-ı Harbiye Mektebi takip etmektedir. Yüksekokul kademesinde mezun veren ve öne çıkan kurumlar arasında 50 kişi ile Tıp Fakültesi⁵³⁸, 46 kişi ile İstanbul Hukuk Fakültesi ve 34 kişi ile Mekeb-i Mülkiye gelmektedir. Meslekî ve teknik eğitim veren kurumlardan en çok mezun verenler arasında ilk sırada 72 kişi ile Darüleytam gelmektedir. Ardından 17 kişi ile Sanayi Mektebi, 14 kişi ile de Ziraat Mektebi gelmektedir. İdadî kademesinde en çok mezun veren kurum ise 28 kişi ile Galatasaray Sultanîsi gelmektedir. Daha sonra 10 kişi ile Darüşşafaka ve 5 kişi ile İstanbul Sultanîsi gelmektedir. Güzel sanatlarda ise en çok mezun veren 22 kişi ile Sanayi-i Nefise Mektebi'dir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ise 3 kişi ile onu takip etmektedir.

Öğrencilerin baba meslek kategorilerine yönelik yaptığımız incelemeler bize ilginç sonuçlar vermiştir. Tanzimatla başlayan yurt dışı eğitim uygulamalarında yurt dışına gönderileceklerin seçiminde sosyokültürel seviyesi yüksek ailelerin çocuklarının gönderilmesine büyük özen gösterilmişti. II. Meşrutiyet'te ise devlet yöneticilerin bu konuda daha esnek davrandığı ve toplumun çeşitli tabakalarından ciddi oranda öğrencilerin seçilerek yurt dışına gönderildiği görülmektedir. Eldeki veriler bize 2150 kişiden 323'ünün baba meslek bilgisine ulaşma imkânı vermiştir. Bu öğrencilerden 108'i askerî personel, 76'sı devlet memuru, 57'si diğer meslek grupları (tüccar, işçi, esnaf, zanaatkâr, çiftçi ve özel çalışan), 53'ü üst düzey devlet memuru grubu, 16'sı meslekî uzman ve 13'ü de Osmanlı hanedanı üyelerine mensup öğrencilerdir.

⁵³⁸ Belgelerde 37 kişinin mezun olduğu kurum bilgisi sadece tıp fakültesi olarak belirtilmektedir. 13 kişinin de İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle tıp mezunu olanların sayısı 50 kişi üzerinden değerlendirilmiştir.

II. Meşrutiyet'te, gerek resmî ve özel kuruluşlarca gerekse kendi imkânı ile yurt dışı eğitime gönderilenlerden 77'sinin kız öğrenci olduğu belirlenmiştir. Kızların eğitimine yönelik çağdaş adımların Tanzimat Dönemi'nde atılmaya başlandığını belirtmiştik. II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar kızların yurt dışında eğitim aldığına dair şuan için bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yöndeki ilk adımların atılması ve kızların yurt dışına eğitim amacıyla sistemli olarak gönderilemeye başlanması, 1908-1922 arasında mümkün olmuştur. Kızların ekseriyetle yurt içinde ve dışında görev yapan üst düzey memur ailelerine mensup oldukları ve modern çağın ihtiyaç duyduğu tıp, pedagoji, müzik ve resim gibi dallarda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin bağlı oldukları kurumlara göre incelediğimizde 2150 kişinin kişinin 34 kurum veya kuruluşça gönderildiği anlaşılmaktadır. Kendi imkânı ile gidenler olduğu gibi özel burs alarak giden öğrenciler de bulunmaktadır. Öğrenci gönderen kurumların başında 663 kişi ile Maârif Nezâreti gelirken ikinci sırada 279 kişi ile Harbiye Nezâreti, üçüncü sırada ise 222 kişi ile Ticaret ve Ziraat Nezâreti gelmektedir.

Avusturya-Macaristan	E	1	100	1	100	1	100			3	100
	T	1	100	1	100	1	100			3	100
Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya	K										
	E							1	100	1	100
Almanya - Fransa	T							1	100	1	100
	K					1	25			1	14,29
	E	1	100	1	100	3	75	1	100	6	85,71
Almanya - Fransa-İtalya	T	1	100	1	100	4	100	1	100	7	100
	K			1	100					1	100
	E										
Almanya - Amerika - Kanada	T			1	100					1	100
	K										
	E							1	100	1	100
Almanya-Belçika	T							1	100	1	100
	K										
	E							1	100	1	100
Almanya-İsveç	T							1	100	1	100
	K										
	E					1	100			1	100
Almanya-İsviçre	T					1	100			1	100
	K			1	33,33					1	25
	E	1	100	2	66,67					3	75
Almanya-Rusya	T	1	100	3	100					4	100
	K										
	E							1	100	1	100
Amerika	T							1	100	1	100
	K					2	100	1	14,29	3	9,68
	E	22	100					6	85,71	28	90,32
Avusturya	T	22	100			2	100	7	100	31	100
	K										
	E					6					
Avusturya-Macaristan	T					6	100			6	100
	K										
	E	22	100	192	100			22	100	236	100
Avusturya-Macaristan, Almanya	T	22	100	192	100			22	100	236	100
	K										
	E			3	100					3	100
Avusturya-Macaristan, Danimarka	T			3	100					3	100
	K										
	E							1	100	1	100
Belçika	T							1	100	1	100
	K										
	E	11	100	17	100	1	100	3	100	32	100
Belçika-Almanya	T	11	100	17	100	1	100	3	100	32	100
	K										
	E	1	100							1	100
Bulgaristan	T	1	100							1	100
	K										
	E			4	100	1	100	4	100	9	100
Fransa	T			4	100	1	100	4	100	9	100
	K	10	4,67	2	3,77	3	30	3	2,34	18	4,44
	E	204	95,33	51	96,23	7	70	125	97,66	387	95,56
Fransa-Almanya	T	214	100	53	100	10	100	128	100	405	100
	K					1	100			1	6,67

	E	11	100	2	100			1	100	14	93,33
	T	11	100	2	100	1	100	1	100	15	100
Fransa-Almanya-İsviçre	K										
	E	1	100							1	100
	T	1	100							1	100
Fransa-Amerika	K										
	E	1	100			1	100			2	100
	T	1	100			1	100			2	100
Fransa-İngiltere	K							1	50,00	1	33,33
	E					1	100	1	50	2	66,67
	T					1	100	2	100	3	100
Fransa-İsviçre	K										
	E	2	100	1	100			2	100	5	100
	T	2	100	1	100			2	100	5	100
Gürcistan, Almanya, Fransa, Avus.-Mac.	K										
	E			1	100					1	100
	T			1	100					1	100
Hollanda	K										
	E			2	100					2	100
	T			2	100					2	100
İngiltere	K	2	6,06					2	2,74	4	3,70
	E	31	93,94	1	100	1	100	71	97,26	104	96,30
	T	33	100	1	100	1	100	73	100	108	100
İsveç	K										
	E	1	100							1	100
	T	1	100							1	100
İsviçre	K	4	13,33	9	16,36			2	2,17	15	8,20
	E	26	86,67	46	83,64	6	100	90	97,83	168	91,80
	T	30	100	55	100	6	100	92	100	183	100
İsviçre-Almanya	K							1	100	1	20
	E	2	100			2	100			4	80
	T	2	100			2	100	1	100	5	100
İsviçre-Belçika	K										
	E							1	100	1	100
	T							1	100	1	100
İsviçre-Fransa	K			1	100					1	50
	E							1	100	1	50
	T			1	100			1	100	2	100
İtalya	K										
	E	35	100	1	100			6	100	42	100
	T	35	100	1	100			6	100	42	100
İtalya-Fransa	K										
	E	1	100							1	100
	T	1	100							1	100
Japonya	K										
	E	1	100					2	100	3	100
	T	1	100					2	100	3	100
Macaristan	K										
	E					2	100			2	100
	T					2	100			2	100
Macaristan-İsviçre	K										
	E					1	100			1	100
	T					1	100			1	100
Romanya	K										
	E							1	100	1	100

	T							1	100	1	100
Rusya	K	1	25							1	14,29
	E	3	75					3	100	6	85,71
	T	4	100					3	100	7	100
Yunanistan	K										
	E	1	100					2	100	3	100
	T	1	100					2	100	3	100
Gönderilen Ülkeler Tespit Edilemeyen	K			2	50			1	4,35	3	8,82
	E	7	100	2	50			22	95,65	31	91,18
	T	7	100	4	100			23	100	34	100
Genel Toplam	K	18	3,70	36	4,64	9	6,52	14	1,87	77	3,58
	E	469	96,30	740	95,36	129	93,48	735	98,13	2073	96,42
	T	487	100	776	100	138	100	749	100	2150	100

1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen 2150 kişiden 2073'ünün hangi ülke/ülkelerde eğitim aldıkları yukarıda gösterilmiştir. Tablo 15'te gösterildiği gibi II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitimde en çok tercih edilen ülke Almanya'dır. Gönderilenlerden 25'i kız ve 958'i erkek öğrenci olmak üzere toplamda 983 kişinin sadece Almanya'da eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bu sayıya Almanya'dan sonra ikinci ülkeye geçiş yapan 20 kişi de eklendiğinde 1003 olmaktadır. Dönemsel olarak baktığımızda Almanya'ya gönderimin en az olduğu dönem Balkan Savaşları'nın da yaşandığı 1908-1913 tarih aralığıdır. Bu süreçte Almanya'ya 83 kişinin gönderildiği ve bunlar arasında ise kız öğrencilerin bulunmadığı görülmektedir. Almanya'ya en çok öğrenci gönderimi I. Dünya Savaşı süreci olan 1914-1918 tarih aralığında yaşandığı anlaşılmaktadır. 20'si kız, 413'ü erkek öğrenci olmak üzere toplamda 433 kişi eğitime gönderilmiştir. İstiklal Harbi'nin yaşandığı 1919-1922 yılları arasında ise 2'si kız 95'i erkek olmak üzere 97 kişinin Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen dönemde ise 3 kız 367 erkek olmak üzere toplam 370 öğrencinin Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderim yılı tespit edilemeyen öğrencilerin, savaş döneminde askerî teknoloji ve tıp dalında yetişmiş personel ihtiyacının karşılanması amacıyla, ekseriyetle I. Dünya Savaşı sürecinde gönderildiği kanısındayız. Yurt dışı eğitime, ilk olarak Almanya'da başlayıp sonradan ikinci veya üçüncü ülkede eğitimlerine devam edenlerin sayısı 20'dir. Bunlardan 7 kişi Fransa, 4 kişi İsviçre, 3 kişi Avusturya Macaristan'ı tercih ederken, 1'er kişi Almanya'dan sonra Belçika, İsveç ve Rusya'yı, 1 kişi Amerika ile Kanada, 1 kişi ise Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere ve İtalya'da eğitimlerine devam etmişlerdir.

Almanya'dan sonra en çok tercih edilen ülke 405 kişi ile Fransa'dır. Bunlardan 18'i kız, 387'si erkek öğrencidir. Dönemsel olarak baktığımızda Fransa'ya en yoğun gönderimin 214 kişiyle 1908-1913 arasında olduğu görülmektedir. Bu dönemde gönderilenlerin 10'u kız 204'ü ise erkek öğrencidir. 1914-1918 arasında gönderilen 53 kişiden 2'si kız öğrencidir. En az gönderimin olduğu 1919-1922 arasında gönderilen 10 kişi bulunmakta ve bunların 3'ü kız öğrencidir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 128 kişi bulunmakta ve bunlardan 3'ü kız öğrencidir. Fransa'dan sonra eğitimlerini devam ettirmek için tercih edilen ülkelere baktığımızda 15 kişi Almanya'da, 5 kişi İsviçre'de, 3 kişi İngiltere'de, 2 kişi Amerika'da ve 1 kişi de Almanya'nın ardından İsviçre'de eğitimlerine devam etmişlerdir.

Avusturya-Macaristan 240 öğrenci ile en çok tercih edilen üçüncü ülkedir. Bu ülkeye gönderilen kız öğrenci tespit edilememiştir. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 arasında bu ülkeye 22 kişi gönderilirken 1914-1918 yılları arasında 192 kişinin gönderildiği görülmektedir. İstiklal Harbi'nin yaşandığı 1919-1922 yılları arasında gönderilen kişi tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 22 öğrenci mevcuttur. I. Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya ve Macaristan'ın ayrılmasıyla 1919-1922 yılları arasında 6 kişinin Avusturya'da eğitim aldığı belirlenmiştir. Avusturya-Macaristan'dan sonra ikinci bir ülkede eğitime devam eden 3 kişi Almanya'yı, 1 kişi de Danimarka'yı tercih etmiştir. 1919-1922 arasında Macaristan'a gönderilen öğrenci sayısı 2 kişidir. Macaristan'dan sonra ikinci bir ülkeye geçen 1 kişi, İsviçre'de eğitim almıştır.

İsviçre, 183 öğrenci ile en çok tercih edilen dördüncü ülkedir. Gönderilenlerden 15'i kız 168'i erkek öğrencidir. Dönemsel olarak baktığımızda 1908-1913 arasında 30 öğrenci gönderilmiş ve bunların 4'ü kızdır. 1914-1918 arasında 55 kişi ile en yoğun öğrenci gönderimi yaşanmış ve bunların 9'u kız öğrencidir. İstiklal Harbi sürecinde İsviçre'ye sadece 6 erkek öğrenci gönderildiği anlaşılmaktadır. İsviçre'ye gönderilen 92 kişinin hangi tarih aralığında gönderildiği belirlenememiştir. İsviçre'den sonra eğitimlerine başka ülkelerde devam eden öğrencilerden 5'i Almanya'yı, 2'si Fransa'yı ve 1'i Belçika'yı tercih etmiştir.

İngiltere 108 öğrenci ile beşinci sırada gelmektedir. İngiltere'de 4 kız öğrencinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Bu ülkeye en yoğun gönderimin 33 kişi ile 1908-1913 arasında

olduğu görülmektedir. Bunlardan 2'si kız öğrencidir. Diğer tarih aralıklarında ise 1'er kişi gönderilmiş ve bu grupta kız öğrenci yer almamaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 73 kişinin 2'si kızdır. İngiltere'den sonra ikinci bir ülkeyi tercih eden öğrenci tespit edilememiştir.

İlk defa öğrenci gönderilen ülkelerden İtalya, 42 öğrenci ile dikkatlerimizi çekmektedir. İtalya'ya gönderilenler arasında kız öğrenci bulunmamaktadır. İtalya'ya en yoğun gönderimin 35 kişi ile 1908-1913 arasında olduğu görülmektedir. 1914-1918 arasında 1 kişi gönderilirken 1919-1922 arasında ise gönderilen öğrenci tespit edilememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 6 kişi mevcuttur. İtalya'da eğitime başlayan 1 kişi, daha sonra Fransa'da eğitimine devam etmiştir.

Belçika'ya gönderilen öğrenci sayısı 32'dir. Bunlar arasında kız öğrenci bulunmamaktadır. 1908-1913 arasında 11 kişi, 1914-1918 arasında 17 kişi, 1919-1922 arasında ise 1 kişinin gönderildiği görülmektedir. 3 kişinin ise gönderildiği yıl tespit edilememiştir. Belçika'dan sonra eğitimini Almanya'da sürdüren 1 kişi mevcuttur.

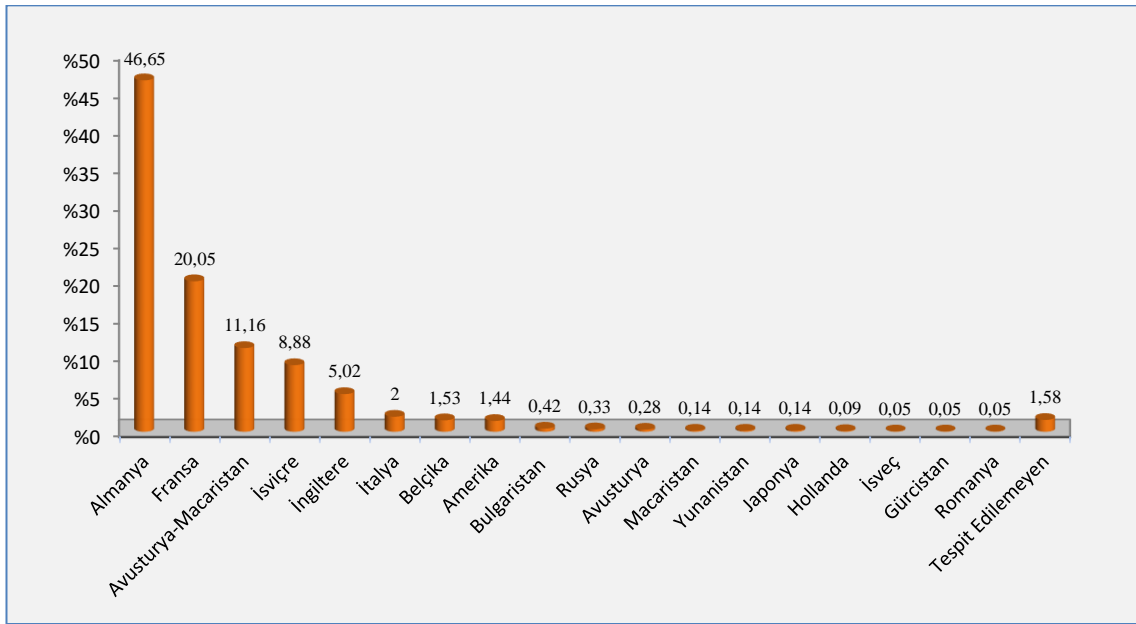
Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'te ilk defa öğrenci gönderdiği ülkelerden biri de Amerika'dır. Bu ülkeye 3'ü kız, 28'i erkek olmak üzere toplamda 31 öğrencinin gönderildiği anlaşılmaktadır. En yoğun gönderimin 22 kişi ile 1908-1913 arasında olduğu fakat gönderilenler arasında kız öğrenci bulunmadığı tespit edilmiştir. 1919-1922 arasında ise sadece 2 kız öğrencinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 7 kişi bulunmakata ve bunlardan 1'i kız öğrencidir. İlk eğitimine Amerika'da başladıktan sonra ikinci bir ülkeye giden öğrenci ise tespit edilmemiştir. İlk eğitimine Avrupa'da başladıktan sonra Amerika'da eğitim gören 3 kişi (Zeki Nasır Barker, Zakar Tarver ve Zekeriya Sertel) olduğu anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'te Bulgaristan'da eğitim gören 9 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden 1914-1918 arasında 4, 1919-1922 arasında 1 kişinin eğitime gönderildiği görülürken, gönderildiği yılı bilinmeyen 4 kişi bulunmaktadır. Gönderilenler arasında kız öğrenci yer almamaktadır.

II. Meşrutiyet'te dikkatimizi çeken diğer bir ülke de Japonya'dır. İlk defa bu dönemde Japonya'ya eğitim amacıyla 3 kişinin (Hasan Fehmi, Edhem ve Tefvik efendiler) gönderildiği anlaşılmaktadır. 1 kişi 1908-1913 tarih aralığında eğitime gönderilirken, 2

kişinin hangi tarih aralığında gönderildiği belirlenememiştir. Tablo 15’te belirtildiği gibi Rusya’da 7, Yunanistan’da 3 ve Hollanda’da 2 kişinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. 1908-1922 yılları arasında gönderilenlerden 3’ü kız 32’si erkek olmak üzere toplamda 35 kişinin hangi ülke/ülkelerde eğitim aldıkları veri eksikliği nedeniyle belirlenememiştir. Aşağıda yer alan Grafik 20’de öğrencilerin gönderildikleri ülkelerin oranları, ilk gittikleri ülkeler toplamı baz alınarak oluşturulmuştur.

Grafik 20. Öğrencilerin Gönderildikleri Ülkelere Göre Oranları

Grafik 20’de gösterildiği gibi 1908-1922 yılları arasında öğrenci gönderilen ülkelerin sayısı 18’dir. En çok öğrenci gönderiminin gerçekleştirildiği Almanya %46,65 (1003 kişi) oranla birinci sıradadır. Fransa %20,05 (431 kişi) oranla ikinci sırada gelmektedir. Avusturya-Macaristan %11,16 (240 kişi) oranla üçüncü sıradadır. İsviçre %8,88 (191 kişi) oran ile dördüncü, İngiltere %5,02 (108 kişi), İtalya %2 (43 kişi), Belçika %1,53 (33 kişi) ve Amerika %1,44 (31 kişi) oranla takip etmektedir. Bulgaristan %0,42 (9 kişi), Rusya %0,33 (7 kişi) ve Avusturya %0,28 (6kişi), Macaristan, Yunanistan ve Japonya %0,14 (3 kişi), Hollanda %0,09 (2 kişi), İsveç, Gürcistan ve Romanya %0,05 (1 kişi) ile takip etmektedir. Gönderildiği ülke tespit edilemeyenler ise %1,58 (34 kişi) oranında yer almaktadır.

Mektuplaşma Yoluyla Bitirmiş		1																		1	
Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti	2	6	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	
Osmanlı İtibari Millî Bankası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Özel Bursla	3	5	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti	-	8	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	
Sahra Sıhhiye Müfettişliği	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Sanayi Nezâreti	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
Sıhhiye Nezâreti	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4
Sivas Vilayeti	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
Ticaret ve Nafia Nezâreti	1	-	-	1	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	
Ticaret ve Ziraat Nezâreti	66	24	98	19	-	8	2	1	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	1	222	
Türk Ocakları	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	2
Türk-Alman Cemiyeti	34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34	
Vidin Maarif Encümeni ve İslam Cemiyeti İdaresi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Tespit Edilemeyen	214	84	36	79	10	9	5	27	8	3	-	1	-	-	-	-	1	2	13	492	
TOPLAM	1003	431	240	191	31	33	108	43	9	6	3	7	1	1	2	3	1	3	34	2150	

II. Meşrutiyet'te gerek devlet tarafından gerekse kendi imkânı ile ve diğer kurumlarca yurt dışına gönderilen öğrencilerin sayıları ve gittikleri ülke isimleri Tablo 16'da gösterilmektedir. Bu dönemde yurt dışı eğitim konusunda icracı bir bakanlık olmamasından her nezâret, Maliye Nezâreti'nin ayırdığı bütçe miktarına göre öğrenci göndermeye çalışmıştır. Resmî veya özel kurumlarca masrafları karşılanan bu öğrencilerden bazılarının devlet bursu kesildiği gibi; bazılarının da sonradan devlet bursu almaya hak kazandığı anlaşılmaktadır. Tablo 16'ye göre Maârif Nezâreti 663 kişi ile en çok öğrenci gönderen kurum konumundadır. II. Meşrutiyet'le birlikte eğitim reformları kapsamında başta Darülfünun olmak üzere diğer nezâretlerin de ihtiyaç duyduğu yetişmiş öğretmen, doktor ve mühendis ihtiyacı için Maârif Nezâreti aracılığıyla öğrenciler gönderilmiştir. Ayrıca kendi imkânı ile yurt dışına gidip ödeneklerinin gelmemesi nedeniyle sorun yaşayan öğrencilerle Maârif Nezâreti'nin ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nezâret tarafından en çok öğrenci gönderilen merkezlerin başında 340 kişi ile Almanya başı çekmektedir. Ardından 148 kişi ile Fransa, 78 kişi ile Avusturya-Macaristan ve 49 kişi ile İsviçre gelmektedir.

Maârif Nezâreti'nden sonra 279 kişi ile Harbiye Nezâreti gelmektedir. Ardından 222 kişi ile Ticaret ve Ziraat Nezâreti, 117 kişi ile Bahriye Nezâreti, 47 kişi ile Adana Vilayeti, 34 kişi ile Türk-Alman Cemiyeti, 25 kişi ile Maliye Nezâreti, 19 kişi ile Adliye ve Mezahip Nezâreti yine 19 kişi ile Aydın Vilayeti, 11 kişi ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti,

9 kişi ile Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti, 7 kişi ile Konya vilayeti ve 6 kişi ile İmalat-ı Harbiye kurumu gelmektedir. Ayrıca kendi imkânı ile gidenlerin sayısı 94 ve devlet tarafından gönderildiği belirlenenlerin sayısı ise 39'dur. Özel bursla giden 10 kişi bulunmaktadır. Diğer kurumların gönderdiği öğrenci sayıları 5 ve 5'in altında kalmakta ve bu tabloda gösterilmektedir.

Tablo 16'ya ülkeler bazında baktığımızda en fazla öğrenci gönderilen ülkenin 1003 kişi ile Almanya olduğu görülmektedir. Bu ülkeye en çok 340 kişi ile Maârif Nezâreti öğrenci göndermiştir. En çok öğrenci gönderilen ikinci ülke 431 kişi ile Fransa'dır. Bu ülkeye en çok öğrenci gönderen kurum, 148 kişi ile yine Maârif Nezâreti'dir. Üçüncü sırada 240 öğrenci ile Avusturya-Macaristan gelmekte ve bu ülkeye en çok öğrenci gönderen kurum, 98 kişi ile Ticaret ve Ziraat Nezâreti'dir. Dördüncü sırada 193 kişi ile İsviçre gelmektedir. Bu ülkeye en çok öğrenci gönderen kurum 49 kişi ile Maârif Nezâreti'dir. Beşinci sırada 108 kişi İngiltere gelmektedir. İngiltere'ye en çok 82 kişi ile Bahriye Nezâreti tarafından öğrenci gönderilmiştir. Altıncı sırada 43 kişi ile İtalya gelmektedir. İtalya'ya Maârif Nezâreti'nce 5 kişi gönderilirken, bu ülkeye 9 kişi kendi hesabına eğitime gitmiştir. 27 kişinin ise göndereni belirlenememiştir. İlerde detaylı bir şekilde ele alacağımız İtalya, Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde özellikle elektrik dalında eğitim almak isteyen çok sayıda öğrencinin gitmek istediği bir ülkedir. Yedinci sırada Belçika gelmekte, bu ülkeye gönderilen kişi sayısı toplamda 33'tür. Belçika'ya en çok öğrenci gönderen kurum 13 kişi ile Maârif Nezâretidir. Sekizinci sırada Amerika yer alırken gönderilen kişi sayısı 31'dir. Amerika'ya en çok öğrenci gönderen kurum 16 kişi ile Maârif Nezâreti'dir. Diğer ülkeler ise tablo 16'da gösterildiği gibi sayıları 10 kişinin altında yer almaktadır.

Gönderilen toplam ülke sayısı 18'dir. Bu ülkelere gönderilen öğrencilerin bağlı oldukları kurumlara göre daha detaylı analizini yapmamızın konumuzu daha anlaşılır kılacaktır. Çalışmamızın bu bölümünde en çok öğrenci gönderen 4 kurum hakkında tablolar eşliğinde analizler yapılacaktır.

2.2.1. Öğrenci Gönderen Kurumlar

2.2.1.1. Maârif Nezâreti

Yukarda yer alan Tablo 16’da gösterildiği gibi Maârif Nezâreti adına yapılan eğitimde 340 öğrenci ile Almanya, en çok tercih edilen ülkelerin başında gelmektedir. Fransa 148 kişiyle ikinci, Avusturya-Macaristan 78 kişi ile üçüncü, İsviçre 49 kişi ile dördüncü, Amerika 16 kişi ile beşinci, Belçika 12 kişi ile altıncı, İngiltere 6 kişi ile yedinci ve İtalya 5 kişi ile sekizinci sırada yer almaktadır. Geriye kalan 3 kişi Avusturya, 1’er kişi Japonya ve Rusya’ya gönderilmiştir. Nezâret adına gönderilen 4 kişinin ise ülkeleri bilinmemektedir. Maârif Nezâreti tarafından gönderilen 663 kişinin hangi bilim dalında ve tarih aralığında eğitime gönderildikleri, Tablo 17’de gösterilmektedir.

Tablo 17. Maârif Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
					S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya	1	16	1	56	74	47,44
Amerika	1			1	2	1,28
Avusturya-Macaristan		62		3	65	41,67
Belçika	4	3			7	4,49
Fransa	2			1	3	1,92
İngiltere	2				2	1,28
İsviçre	2				2	1,28
İtalya	1				1	0,64
Toplam	13	81	1	61	156	100
Sosyal Bilimler						
Almanya	11	31	3	4	49	42,24
Amerika	6			2	8	6,90
Avusturya			1		1	0,86
Avusturya-Macaristan		1			1	0,86
Belçika		1			1	0,86
Fransa	21	13	1	5	40	34,48
İngiltere	1			1	2	1,72
İsviçre	7	4		2	13	11,21
Ülkesi Bilinmeyen				1	1	0,86
Toplam	46	50	5	15	116	100
Temel Fen Bilimleri						
Fransa	29	5	1	3	38	50,67
Almanya	10	7	1		18	24,00
Amerika	1				1	1,33
Belçika		4			4	5,33
İsviçre	6	6		2	14	18,67
Toplam	46	22	2	5	75	100
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi						
Almanya	2	13	2	5	22	35,48
Avusturya			2		2	3,23
Avusturya-Macaristan	3	2			5	8,06
Fransa	13	7	2	1	23	37,10
İsviçre	3	4	1		8	12,90

İtalya	2				2	3,23
Toplam	23	26	7	6	62	100
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler						
Almanya		4	2	2	8	15,38
Amerika	3				3	5,77
Avusturya-Macaristan	1	4			5	9,62
Fransa	24	5		2	31	59,62
İngiltere	1				1	1,92
İsviçre		2		1	3	5,77
İtalya	1				1	1,92
Toplam	30	15	2	5	52	
Sağlık Bilimleri						
Almanya	10	5		1	16	50
Amerika				1	1	3,13
Fransa	5	1			6	18,75
İngiltere	1				1	3,13
İsviçre	3	2	1		6	18,75
Rusya	1				1	3,13
Ülkesi Bilinmeyen				1	1	3,13
Toplam	20	8	1	3	32	100
Tarımsal Bilimler						
Fransa	7				7	53,85
Almanya			1	4	5	38,46
Avusturya-Macaristan		1			1	7,69
Toplam	7	1	1	4	13	100
Askerî Alanlar						
Almanya		1			1	100
Toplam		1			1	100
Bilim Dalı Tespit Edilemeyen						
Almanya		144		3	147	94,23
İsviçre	1	1		1	3	1,92
Ülkesi Bilinmeyen				2	2	1,28
Amerika	1				1	0,64
Avusturya-Macaristan	1				1	0,64
Japonya	1				1	0,64
İtalya				1	1	0,64
Toplam	4	145		7	156	100
GENEL TOPLAM	189	349	19	106	663	

Maârif Nezâreti, 1908-1922 arasında 663 öğrenci ile en çok öğrenci gönderen kurumların başında gelmektedir. Nezâretin göndermiş olduğu bu öğrenciler ile aslında devletin en önemli amacının, Osmanlı Devleti içindeki eğitim kurumlarında bulunan talebelerin, yurt dışında Batılı tarzda eğitim alan bu insanlar tarafından eğitilmelerini sağlamaktır. Devletin bu amacının açıkça belirtildiği “*Memalik-i Ecnebiyedeki Talebe-i Osmaniye'nin Masaraf-ı Tahsiliyesine Dair Kanun Layihası Üzerine Islahat-ı Maliye Komisyonunca Tanzim Edilen Rapordur*” başlıklı 1911 tarihli bir belgede, yurt dışında eğitim alan 188 öğrencinin ismi verilerek bu öğrencilerden devletin beklediği yararlılıklar belirtilmektedir. Bu belgede, hükûmetçe büyük fedakârlık yapılarak

yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen Avrupa'ya gönderilen öğrenciler için ayrılan bütçenin 2.850.000 kuruş olduğu belirtilmektedir. Raporda, yurt dışındaki bu öğrenciler sayesinde memleketin eğitim alanında büyük yenilikler gerçekleştireceği ve bu öğrencilerin yurda döndüklerinde memlekette bulunan Darümuallimin, İbtidailer, Mekteb-i Sultanî ve Darümuallimini Aliye ve Darülfünunlarda görev alarak, buradaki talebelerin de bu sayede Batılı tarzda eğitim alabilecekleri belirtilmektedir⁵³⁹.

Tablo 17'de görüldüğü gibi Maârif Nezâreti adına en fazla Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alınmıştır. Bu eğitim için en çok tercih edilen ülke %47,44 oranla Almanya'dır. İkinci sırada %41,67 oran ile Avusturya-Macaristan, ardından %4,49 oran ile Belçika, %1,92 ile Fransa gelmektedir. İsviçre, Amerika ve İngiltere bu alanda tercih edilen diğer ülkelerdir. Maârif Nezâreti adına alınan eğitimde Sosyal Bilimler Alanı ikinci sırada yer almaktadır. Bu alanda yine Almanya %42,24 ile ilk sırada gelmektedir. Fransa %34,48 ile ikinci, İsviçre %11,21 ile üçüncü sırada, Amerika %6,90 ile dördüncü sırada gelmektedir. Maârif Nezâreti adına yapılan eğitimde Temel Fen Bilimleri alanı üçüncü sırada gelmektedir. Bu alanda ilk sırayı %50,67 ile Fransa almaktadır. İkinci sırada Almanya, ardından sırayla İsviçre, Belçika, Amerika ve İtalya gelmektedir. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi alanı dördüncü sırada gelmektedir. Bu alanda da en çok tercih edilen ülke %37,10 ile yine Fransa olmuştur. Bu alanda az bir farkla Almanya %35,48 ile ikinci sırada gelmektedir. Ardından sırayla İsviçre %12,90, Avusturya-Macaristan %8,06 oran ile gelmektedir. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı beşinci sırada gelmektedir. Bu alanda Fransa %59,62 ile ilk sırada gelmektedir. Almanya %15,38 ile ikinci, Avusturya-Macaristan ise %9,62 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ardından İsviçre, Amerika, Belçika, Bulgaristan, İngiltere ve İtalya gelmektedir. Sağlık Bilimleri alanı altıncı sırada gelmekte ve bu alanda en çok %50 ile Almanya tercih edilmiştir. İsviçre ve Fransa aynı oranda yer almakta ve bunlar %18,75'lik oranı teşkil etmektedir. Maârif Nezâreti adına Tarımsal Bilimler Alanı'nda eğitim gören öğrenciler en çok %53,85 ile Fransa'yı tercih etmiştir. Ardından Almanya %38,46 ile ikinci sırada gelmektedir. Avusturya-Macaristan ise 1 kişi ile üçüncü sırada gelmektedir.

⁵³⁹ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.

Maârif Nezâreti tarafından gönderilen öğrencilerin en çok tercih ettikleri ülkelerde öğrenim amaçlarını ve hangi dalda eğitim aldıklarını tablo ve grafiklerle ortaya koymakta fayda vardır.

2.2.1.1.1. Almanya

Almanya, II. Abdülhamid döneminde Fransa'dan sonra en çok öğrenci gönderilen ikinci ülke konumundaydı. Gençoğlu, 1839 yılında Almanya'ya gönderilen ilk öğrencilerin Mektebi Harbiye'den mezun Ahmet, Ramiz ve Mehmet efendiler olduğu bilgisini vermektedir. Almanya ile artan askerî, siyasî ve ekonomik ilişkiler neticesinde, özellikle II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde 140'ı askerî amaçlı olmak üzere toplamda 198 kişinin gönderildiği belirtilmektedir⁵⁴⁰. Özetle Almanya'nın Osmanlı ile başlattığı askerî ve iktisadî yakınlaşma, 1883 yılında Alman askerî uzmanların Osmanlı'ya gelmesi, 1889'da Anadolu Demir yolu imtiyazının Almanlara verilmesi, 1890 Türk-Alman Ticaret Anlaşmasının imzalanması ve 1903 yılında Bağdat Demir yolu Projesi'nin yine Almanlara verilmesi ile ikili ilişkiler artırılmıştır⁵⁴¹. Bu faktörler göz önüne alındığında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Almanya'ya gönderilen öğrencilerin sayısında önceki dönemlere nazaran büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Bu sıçramada, önceki dönemlerde Almanya'ya askerî ihtisas yapmak üzere gönderilen subayların ve sivil öğrencilerin zamanla üst kademelerde yer almaları da etkili olmuştur.

Maârif Nezâreti'nce gönderilen öğrencilerin tahsil amaçları ve sayıları aşağıdaki tablo 18'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Çalışmamızdaki en önemli güçlüklerden biri de öğrencilerin birçoğunun hangi dalda tahsil veya ihtisas yaptığı belgelerde net olarak belirtilmemesidir. Belgelerde, öğrencilerin öğrenim amaçları hakkında "tahsil" ve "ihtisas" kavramları sıklıkla kullanılmıştır. Bu kavramlar çok genel ifadeler olmakla birlikte lisans ve lisansüstü eğitimi de içinde barındırdığı gibi meslekî tahsil ve meslekî ihtisas anlamlarını da içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin yurt içi eğitim durumlarından ve en son görev yaptıkları bilgilerden yola çıkılarak

⁵⁴⁰ Gençoğlu, a.g.t., s. 72-73.

⁵⁴¹ Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 48-49,

sınıflandırmalar yapılmıştır. Eksik kalan bilgiler, biyografik kaynaklardan elde edilen verilerle tamamlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 18. Maârif Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik Tahsil	27	76	5	12	120	35,29
Akademik İhtisas	7	8	4	1	20	5,88
Askerî İhtisas		1			1	0,29
Çıraklık Eğitimi			1	59	60	17,65
Meslekî İhtisas		3			3	0,88
Staj		1			1	0,29
Tespit Edilemeyen		132		3	135	39,71
Genel Toplam	34	221	10	75	340	100

Maârif Nezâreti adına Almanya’da yapılan eğitimin en başında %35,29 oranla akademik tahsil yapanlar gelmektedir. Ardından, %17,65 oran ile çıraklık eğitimi, %5,88 ile akademik ihtisas yapanlar gelmektedir. % 1 ve altında kalanlar tabloda gösterilmektedir. Nezâret hesabına gönderilen fakat hangi alanda eğitim aldığı belirlenemeyen 135 kişi ise %39,13’lük oranda yer almaktadır.

Maârif Nezâreti adına akademik tahsil amacıyla Almanya’ya eğitime gönderilenlerin aldıkları bilim dallarına baktığımızda, ilk sırada 44 kişi ile Sosyal Bilimler gelmektedir. Bu alanda 19 kişi öğretmenlik, 13 kişi pedagoji, 2 kişi felsefe ve 1 kişi ise lisan eğitimi dallarında akademik tahsil yaparken, 9 kişinin dalı ise tespit edilememiştir. 15 kişi ile Temel Fen Bilimleri ikinci sırada gelmektedir. Bu grupta çoğunluğu 10 kişi ile matematik dalında tahsil yapanlar oluşturmaktadır. 2’şer kişi kimya ve fen bilimleri, 1 kişi ise fizik dalında tahsil görmüştür. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler Dalı’nda akademik tahsil yapan kişi sayısı 17’dir. Elektrik ve makine mühendisliği’nin en çok tercih edildiği bu alanda 4 kişinin dalı ise tespit edilememiştir.

Maârif Nezâreti adına 60 kişi Almanya’da çıraklık eğitimi almıştır. Bu öğrencilerin ekseriyetle Darüleytam talebelerinden seçildiği görülmektedir⁵⁴². Tornacı, marangozluk, değirmencilik, demircilik, tesviyecilik, otomobilcilik, madencilik ve garsonluk gibi

⁵⁴² BOA HR. İD. 1391/77, Lef 2-1.

alanlarda eğitime gönderilen bu öğrencilerden 23'ünün yeteneksiz bulunmalarından eğitimlerini tamamlayamadan yurda geri döndükleri anlaşılmaktadır.

Maârif Nezâreti adına Almanya'da akademik ihtisas yaptığı anlaşılan 23 kişi vardır. Sağlık Bilimleri, 5 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Bunların tamamı tıp dalında ihtisas yapanlardır. Güzel Sanatlar Eğitimi alan 6 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü resim, 2'si heykeltıraşlık, 1'i de müzik dalında ihtisas yapmıştır. Sosyal Bilimlerde ise 5 kişi ihtisas yapmıştır. Bunlardan 3'ü pedagoji, 1'i lisan ve 1'i de öğretmenlik dalında ihtisas yapmıştır.

Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda Maârif Nezâreti'nin, pedagoji başta olmak üzere tıp ve zanaat dallarında eğitim almaları için en çok Almanya'yı seçtiği görülmektedir. Almanya, 1806 Jena Savaşı'nda Fransızlara karşı aldığı yenilgiden sonra eğitim sisteminde köklü değişikliklere gitmiş ve bunun neticesinde 1870 Fransız-Alman Savaşı'nı kazanmıştır. Bu başarı, diğer Batılı ülkeleri Alman eğitiminde yaşanan değişimleri araştırmaya yönlendirmiştir. İki savaş arasında Almanya, eğitim meselesini vatan meselesi olarak görmüş ve millî devlet olma ideolojisinin gerçekleşmesinde eğitimi, en önemli unsur saymıştır⁵⁴³. Bu doğrultuda Amerika, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden birçok ünlü eğitimci, 1890'lı yıllarda Alman eğitim sistemini araştırmaya gitmiştir. Osmanlı Devleti, geç de olsa Satı Bey'in etkisiyle⁵⁴⁴ pedagoji dalında eğitim görmeleri için Almanya'ya öğrenciler göndermiştir. Bu öğrencilerden Halil Fikret Kanad, Maârif Nezâreti adına aylık 300 mark bursla 1910 yılında Almanya'ya dil eğitimine gönderilmiştir. Kendisi dil eğitiminin ardından 1912 senesinde Berlin Fakültesi'nde felsefe eğitimine başlamıştır⁵⁴⁵. Almanya'da eğitim görmüş pedagoğlarımız arasında Mehmet Cevad Dursunoğlu, Ali Haydar Taner ve Nizameddin Kırşan gibi önemli isimler de yer almaktadır. Dikkatimizi çeken diğer önemli nokta da öğrenci gönderiminin en çok 1914-1918 yılları arasında olmasıdır. Savaş dönemi olmasına rağmen gönderimin çok olması devletin, özellikle öğretmenlik ve tıp alanlarında ihtiyaç duyulan nitelikli insan sayısını artırmak ve eldeki kadroları korumak amacıyla yurt dışı eğitime önem verdiğini söyleyebiliriz. Aşağıda yer alan tablo 19'da

⁵⁴³ Bahri Ata, "Dr. Halil Fikret Kanad ve Odenwald Okulu, **Cumhuriyetin Öncü Eğitimcileri Halil Fikret Kanad-İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu**, Yayına Haz. Mustafa Güçlü, A.Selcen Aslangilay, Bizim Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s. 40.

⁵⁴⁴ Ata, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁴⁵ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

Maârif Nezâreti'nin Almanya'ya gönderdiği 340 öğrencinin öğrenim amaçlarının dağılımını gösterilmektedir.

Tablo 19. Maârif Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar				1				1	0,29
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	14	6			2			22	6,47
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	8							8	2,35
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	17		3		53	1		74	21,76
Sağlık Bilimleri	11	5						16	4,71
Sosyal Bilimler	44	5						49	14,41
Tarımsal Bilimler					5			5	1,47
Temel Fen Bilimleri	15	3						18	5,29
Tespit Edilemeyen	11	1					135	147	43,24
Toplam	120	20	3	1	60	1	135	340	100

Tablo 19'a göre Maârif Nezâreti'nin Almanya'da en çok %21,45 ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimleri tercih edildiği görülmektedir. Bu alanda 53 öğrenci çıraklık eğitimini, 17 öğrenci akademik tahsili, 3 öğrenci meslekî ihtisası ve 1 kişi de staj eğitimini tercih etmiştir. İkinci sırada %14,41 ile Sosyal Bilimler gelmekte ve bu alanda 44 kişi akademik tahsili 5 kişi ise akademik ihtisas yapmayı tercih etmiştir. Üçüncü sırada %6,47 ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi yer almaktadır. Bu alanda 14 kişi akademik tahsili, 6 kişi akademik ihtisası ve 2 kişi de çıraklık eğitimini tercih etmiştir. Dördüncü sırada %5,29 ile Temel Fen Bilimleri gelmekte ve bu alanda 15 kişi akademik tahsili ve 3 kişi de akademik ihtisas eğitimini tercih etmiştir. Ardından sırayla %2,35 ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler, %1,47 ile Tarımsal Bilimler ve %0,29

ile askerî alanlarda eğitimi tercih edenler gelmektedir. Veri eksikliği nedeniyle Almanya’da eğitim alan 135 kişinin bilim dalı ve öğrenim amacı tespit edilememiştir.

2.2.1.1.2. Fransa

Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar Batılılaşma sürecinde model aldığı ülkelerin başında Fransa gelmekteydi. Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Fransa ile kurulan yakın siyasî, askerî ve kültürel ilişkiler, gelecekte iki ülkenin eğitim işbirliğine önemli bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca 19. yüzyıl itibarıyla Fransa’da özellikle askerî teknolojinin ileri düzeyde ve Sağlık Bilimleri ile Temel Fen Bilimlerinde kaliteli eğitim veren üniversitelerinin olması, bu ülkeyi Avrupa’nın bilim ve kültür merkezi haline getirdiği gibi dünyanın birçok ülkesinden eğitim almak üzere öğrencilerin tercih ettiği ülke konumuna da getirmiştir. Bu faktörler göz önüne alındığında, II. Meşrutiyet öncesinde yurt dışı eğitiminde en çok tercih edilen ilk ülkenin Fransa olması, anlaşılır kılınmaktadır⁵⁴⁶. Erdoğan, Osmanlı’nın ihtiyaç duyduğu aydın nitelikteki yönetici kadroların yetişebilmesi için en kabul edilebilir eğitim modeli olarak “Fransız Modeli’nin” Osmanlı tarafından örnek alındığını belirtmektedir⁵⁴⁷. İlk öğrenci gönderme projesinin sahibi olan Halil Hamit Paşa’nın, 1784’te, İstanbul’da bulunan Fransız Büyükelçisi Choiseul – Gouffier ile Fransa’ya 30 öğrenci gönderilmesi konusunda anlaşmaya varması⁵⁴⁸kapıyı açmış ve ilerleyen süreçte, II. Mahmud, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde, Fransa’ya gönderilen toplam öğrenci sayısının 504 kişi olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur⁵⁴⁹. II. Meşrutiyet Dönemi’ne gelindiğinde bu üstünlük Fransa’dan Almanya’ya geçmiştir.

Tablo 20. Maârif Nezâreti Adına Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S		S	%
Akademik Tahsil	77	28	2	10	117	79,05
Akademik İhtisas	24	3	2	2	31	20,95

⁵⁴⁶ Erdoğan, “Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi”, s. 139.

⁵⁴⁷ Erdoğan, a.g.t., s. 141.

⁵⁴⁸ Gençoğlu, a.g.t., s. 19.

⁵⁴⁹ Gençoğlu, a.g.t., s. 83.

Genel Toplam	101	31	4	12	148	100
---------------------	------------	-----------	----------	-----------	------------	------------

II. Meşrutiyet'te Maârif Nezâreti adına Fransa'da eğitim alan öğrenci sayısı toplamda 148'dir. Bu sayıyla Fransa, Nezâretçe en çok tercih edilen ikinci ülke konumundadır. Üstte yer alan Tablo 20'ye baktığımızda Fransa'da 117 kişi ile akademik tahsil yapanlar birinci sırada yer alarak bu sayı %79,05'lik bir oranı teşkil etmektedir. Bu oran, Fransa'da eğitim gören öğrencilerin yaklaşık dörtte üçüne denk gelmektedir. Akademik ihtisas yapan 31 kişinin oranı %20,95'tir. Bu ülkeye, akademik tahsil amacıyla en yoğun gönderimin 101 kişiyle 1908-1913 yılları arasında gerçekleştiği görülmektedir. Sonraki dönemlerde bu oranda ciddi bir düşüş yaşamıştır. Fransa'da alınan eğitimin dallarına baktığımızda 30 kişi ile fen ilimlerinde eğitim gören öğrenciler ilk sırada gelmektedir. Daha sonra 18 kişi ile öğretmenlik, 14 kişi ile resim ve müzik, 14 kişi ile siyasal bilimler ve 13 kişi ile hukuk dalında eğitim gören öğrenciler gelmektedir.

Tablo 21. Maârif Nezâreti Adına Fransa'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT	S	%
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	18	5						23	15,54
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	16	15						31	20,95
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	3							3	2,03
Sağlık Bilimleri	4	2						6	4,05
Sosyal Bilimler	34	6						40	27,03
Tarımsal Bilimler	7							7	4,73
Temel Fen Bilimleri	35	3						38	25,68
Toplam	117	31						148	100

Yukarıda yer alan tablo 21'e baktığımızda Maârif Nezâreti adına Fransa'da en çok %27,03 ile Sosyal Bilimlerin tercih edildiği görülmektedir. Bu alanda, 34 kişinin akademik tahsile, 6 kişinin de akademik ihtisasa gönderildiği belirlenmiştir. İkinci sırada %25,68 ile Temel Fen Bilimleri gelmektedir. Bu alanda 35 kişinin akademik tahsil, 3 kişinin ise akademik ihtisas yaptığı görülmektedir. İktisadî, İdarî, Hukuk ve

Malî Bilimler %20,95 ile üçüncü sırada gelmektedir. Bu alanda akademik tahsile ve ihtisasa gönderilenlerin birbirine çok yakın sayıda oldukları görülmektedir. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi %15,54 ile dördüncü sırada yer almaktadır. Bu alanda 18 kişinin akademik tahsil, 5 kişinin akademik ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır. Maârif Nezâreti adına Fransa'da akademik tahsil oranı en düşük alanların 7 kişi ile tarımsal bilimler ve 3 kişi ile mühendislik ve uygulamalı bilimler olduğu görülmektedir.

Maârif Nezâreti adına Fransa'da akademik ihtisas yapanların en çok İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde olduğu görülmektedir. Bu alanda özellikle hukuk dalında ihtisas yapıldığı anlaşılmaktadır.

Genel olarak baktığımızda Maârif Nezâreti adına Fransa'ya gönderilen öğrencilerin en çok Sosyal Bilimlerde eğitim almayı tercih ettiği, Temel Fen Bilimleri ile İktisadî, İdari, Hukuk ve Mali Bilimlerin ikinci ve üçüncü sırada geldiği görülmektedir. Fransa'da Maârif Nezâreti adına meslekî tahsil ve ihtisas yapan ve de çıraklık eğitimi alan öğrenci tespit edilememiştir. Maârif Nezâreti adına Fransa'da 14 kız öğrenci eğitim almıştır. Kız öğrencilerden 12'sinin akademik tahsil, 2'sinin ise akademik ihtisas eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır. Kız öğrencilerin ana bilim dallarının dağılımına baktığımızda 3 kişi müzik, 3 kişi ev idaresi (idare-i beytiyye), 3 kişi öğretmenlik, 2 kişi resim, 1 kişi diş hekimliği ve 1 kişi de tıp dalında eğitim almıştır. 1 kişinin ise hangi dalda eğitim aldığı bilinmemektedir. Geriye kalan kişiler ise resim, dişçilik ve tıp eğitimi almış ve sayıları birbirlerine yakındır. Kız öğrencilerden 8'inin gayrimüslim tebaadan olması dikkatlerimizi çekmektedir. Tablo 21'de dikkatimizi çeken diğer bir husus ise Maârif Nezâreti adına Fransa'ya en çok 1908-1913 yılları arasında öğrenci gönderilmiş olmasıdır. Bu durum I. Dünya Savaşı öncesinde hâlâ Fransız etkisinin devam ettiğinin bariz bir göstergesidir.

2.2.1.1.3. Avusturya-Macaristan

Avusturya-Macaristan, yurt dışı eğitimin uygulamaya konulduğu ilk dönemlerden itibaren gerek askerî gerek fen bilimleri ve gerekse de sanat eğitimi için öğrencilerin tercih ettiği bir ülke konumundaydı⁵⁵⁰. II. Mahmud döneminde bu ülkeye 30 kişi

⁵⁵⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 282.

yollanmışken, Tanzimat'ta bu sayı az bir farkla 36'ya çıkmış, fakat II. Abdülhamid döneminde bu sayı ciddi bir düşüşle 5'e inmiştir⁵⁵¹. Macaristan, uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve Osmanlı ile yakın kültürel bağları olan bir ülke olmuştur. 1908-1922 yılları arasında, Macaristan'a önceki dönemlere nazaran daha çok öğrenci gönderilmiştir. Bu sayının artmasında sebep olan bazı faktörler vardır. Bunlardan ilki, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan özgürleşme hareketleri kapsamında 1908 yılında kurulan "Türk Derneği" adlı kuruluştur. Bilimsel amaçla açılan bu derneğin tek şubesi ise Budapeşte'de "Edebiyyat-ı Osmaniye Cemiyeti" adı altında açılmıştır. Fahri başkanlığını Armin Vambery'nin yaptığı cemiyetin amacı: "*Macaristan'da Lisan-ı Osmanî ve Tarihi Osmaniyye ahalinin enzâr-ı itinâsını celp etmekle beraber Macar müsteşriklerinin ilm-i ensâl-i milel ve ilm-i elsineye dair yazdıkları ve Macarca neşr edilen eserlerini Osmanlılara tarif ve ilâm eylemektir*" şeklinde belirtilmektedir⁵⁵².

Türk Derneğinin açılışından iki yıl sonra 1910 yılında Macar Turancıları tarafından açılan "Turan Derneği" ile İstanbul'daki Turancılar tarafından açılan "Tahsil-i Sanayi Cemiyeti" birbirlerine destek vermiş ve bu iki cemiyet birçok Osmanlı gencinin Macaristan'da eğitim görmelerine vesile olmuşlardır. Avusturya'da olduğu gibi Macaristan'daki kültür merkezi ile Osmanlı öğrencilerini gönderen Tahsil-i Sanayi Cemiyeti arasındaki ilk bağlantıyı Turan ülküsünün önde gelen temsilcilerinden Béla Horvath'ın sağladığı belirtilmektedir⁵⁵³. Macaristan'da eğitim gören Osmanlı talebeleri, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmiş ve Macaristan'a eğitime gelecek öğrencilere yardım ve destek amacıyla İstanbul'da, "Eğitimini Macaristan'da Gören Öğrenciler Cemiyeti"ni açmışlardır⁵⁵⁴.

⁵⁵¹ Avusturya'da tahsil görececek ilk öğrenciler için 1835-1836 yılları arasında Avusturyalı subaylardan Hauslab görevlendirilmiştir. Hauslab, II. Mahmud'un Avusturya İmparatoru ile yazışması neticesinde İstanbul'a gelmiştir. Padişah, Hauslab'la bizzat görüşerek öğrencileri Viyana'ya götürmesi ve fen bilimlerini tahsil ettirmesi hakkında istekte bulunmuştur. Bu doğrultuda Hauslab, Osmanlı öğrencilerini Viyana'ya götürmüş ve onların danışmanlığını yapmıştır. Ayrıca Osmanlı talebelerinin eğitimine yönelik Viyana'da bir okul açıldığı da belirtilmektedir. Bkz. Gençoğlu, a.g.t., s. 79.

⁵⁵² Pınar Yiğit Türker, **Türk-Macar İlişkileri**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2013, s. 57-58.

⁵⁵³ Horvath, Turan Cemiyeti'nin desteğiyle 1913 yılında İstanbul'a gelmiş ve Anadolu'da bir gezi gerçekleştirerek gözlemlerde bulunmuştur. Kendisinin Anadolu'ya gelmesinde Macaristan'dan İmam Abdüllatif'in referans olduğu ve İmam Abdüllatif'in ise daha sonra Macaristan'da Osmanlı öğrencileriyle kültür merkezi arasındaki irtibatı yürüttüğü ve öğrencileri tek tek gezerek onlarla ilgilendiği belirtilmektedir. Bkz. Erdoğan, a.g.e., s. 283.

⁵⁵⁴ Türker, a.g.t., s. 58.

II. Meşrutiyet'te Avusturya-Macaristan, 240 öğrenci ile en çok tercih edilen üçüncü ülke konumundadır. Bu öğrencilerden 78'inin Maârif Nezâreti'nce gönderildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 22. Maârif Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Çıracılık Eğitimi		62		3	65	83,33
Akademik Tahsil	5	7			12	15,38
Akademik İhtisas		1			1	1,28
Genel Toplam	5	70	0	3	78	100

Tablo 22'de görüldüğü gibi Maârif Nezâreti'nce Avusturya-Macaristan'a %83,33 oranla en çok çıracılık eğitimi doğrultusunda 65 öğrencinin gönderildiği dikkatleri çekmektedir. İkinci sırada 12 kişi ile %15,38 oranla akademik tahsil yapanlar gelmektedir. Akademik ihtisas yapan 1 kişi %1,28 oranda yer almaktadır. Çıracılık eğitimi başta olmak üzere en çok gönderimin 70 kişi ile 1914-1918 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte Avusturya Macaristan'a gönderilen kişi sayısı tespit edilememiştir.

Belgede çıracılık eğitimine gönderilen 65 kişinin hangi dalda eğitim aldıkları belirtilmemiş, sanat ve zanaat okullarına gönderildikleri belirtilmektedir⁵⁵⁵. Tablo 22'de gösterildiği gibi akademik tahsil için gidenlerden 4'ü müzik, 2'si iktisat, 2'si siyaset bilimleri, 1'er kişi ise resim, baytar/fen-biyoloji ve ticaret dalında eğitim almıştır. 1 kişinin dalı ise belirlenememiştir.

Tablo 23. Maârif Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıracılık Eğitimi	Staj	ÖAT	S	%
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler					65			65	83,33

⁵⁵⁵ BOA HR. İD. 1391/53, Lef 3, 4.

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	5							5	6,41
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	5							5	6,41
Sosyal Bilimler		1						1	1,28
Tarımsal Bilimler	1							1	1,28
Tespit Edilemeyen	1							1	1,28
Toplam	12	1	0	0	65	0	0	78	100

Tablo 23'e baktığımızda Avusturya-Macaristan'da Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde çıraklık eğitime gönderilenlerin %83,33 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ardından 5'er kişi ile %6,41 oranla İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde akademik tahsil yapanlar gelmektedir. Ardından 1'er kişi ile diğer alanlar gelmektedir. 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasıyla iki ayrı devlet haline gelen Avusturya'ya ve Macaristan'a bu tarihten sonra gönderilen öğrencilerin dağılımına baktığımızda Avusturya'ya 1920 yılında 3 kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan 2'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde akademik tahsil yaparken⁵⁵⁶, 1'i de Sosyal Bilimlerde coğrafya dalında akademik ihtisas yapmıştır⁵⁵⁷. 1920 yılında Macaristan'a da 3 öğrenci gönderildiği ve bunların 2 sinin Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde 1'inin ise Sağlık Bilimlerinde eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Macaristan'a gönderilen 3 kişinin tamamı akademik tahsil yapmışlardır.

2.2.1.1.4. İsviçre

Osmanlı Devleti tarafından Avrupa'nın birçok şehrine gönderilen öğrenciler, aldıkları eğitim ile birlikte bir takım dernekler kurarak, aralarındaki dayanışmayı artırmak istemişlerdir. Dernekleşmenin en yoğun olduğu ülkelerden biri de İsviçre'dir. Özellikle Lozan, Cenevre ve Nöşatel (Neuchatel) gibi şehirler, Türkçülük esasına dayalı Türk Yurdu Derneğinin en faal olduğu şehirlerdir⁵⁵⁸. Bu dernekler, gerçekleştirdiği bilimsel kongreler ve çeşitli basın yayın faaliyetleriyle Avrupa nezdindeki Türk imajını korumaya ve yüceltmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Avrupa'da bulunan

⁵⁵⁶ Abdullah ve Mehmet Zeki efendiler, Maârif Nezâreti hesabına 1920 yılında Avusturya'nın Braunau şehrine eğitime gönderilmişlerdir. BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 2.

⁵⁵⁷ Hamid Sadi Selen, Maârif Nezâreti tarafından 1920 yılında coğrafya dalında ihtisas yapmak üzere Avusturya'ya gönderilmiştir. Bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, s. 1145.

⁵⁵⁸ Sarıay, **a.g.e.**, s. 107.

Türk öğrencilerin, Türklük şuurunu kazanmalarında ve yurda döndüklerinde Türkçülük ideali doğrultusunda çalışmalar yapmalarında önemli rol oynamışlardır⁵⁵⁹.

İsviçre'nin özgürlükçü ortamı, eğitim maliyetlerinin Fransa ve Almanya'ya nazaran ucuz olması, coğrafi konumunun bu ülkelere yakın olması ve kaliteli eğitim imkânları, öğrencilerin bu ülkeyi tercihinde önemli etkenler olmuştur. Ayrıca deneyimli eğitimcilerin İsviçre hakkındaki düşünceleri ve tavsiyelerinin de bu konuda etkili olduğu söylenebilir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun bu konuyla ilgili hazırladığı raporda, Paris'te Osmanlı öğrencilerinin sefahate daldıkları, Türk talebelerinin bol olmasından, öğrencilerin yeterince Fransızca öğrenemediği ve de hayatın pahalı olmasından, öğrencilerin İsviçre'de daha kaliteli ve ucuz eğitim alabilecekleri belirtilmektedir⁵⁶⁰. Ayrıca 1895 yılı itibariyle İttihat ve Terakki Fırkası bünyesinde faaliyette buldukları tespit edilen kişilerin tutuklanmaya başlamasıyla birçok öğrenci, gazeteci ve fikir insanı Avrupa'ya kaçmaya başlamıştır. Jön Türkler'in siyasî baskılar sebebiyle gittikleri ülkeler, bir nevi buralara gelecek olan öğrenciler için önceden hazırlanmış duruma getiriliyordu. Bu ülkelerden biri olan İsviçre'ye, devlet burslusu öğrencilerin özellikle 1895 yılından itibaren gönderilmeye başlanması oldukça dikkat çekicidir. ⁵⁶¹ 1897 yılına gelindiğinde İsviçre'de eğitim alan 15 öğrenciden 7'sinin, cemiyete mensup isimler olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶². II. Abdülhamid döneminde eğitim gören öğrencilerin sayısı 23'e yükselmiştir. Sayının artmasıyla 1898 yılında Cenevre'de Osmanlı konsolosluğu açılmıştır. Bu öğrencilerden bir kısmı sonradan devlet bursu alarak kontrol altında tutulmak istenmiştir⁵⁶³.

⁵⁵⁹ Sarıay, "Türk Yurtları Üye Kayıt Defterine" dayanarak 300 öğrencinin isminin olduğunu belirtir. Bu öğrenciler arasında öne çıkan isimlerden bazıları şunlardır: Yusuf Kemal Tengirşenk, Mahmut Esad Bozkurt, Şükrü Saraçoğlu, İlyas Ragıp (Nurettin Ege), Nail Ahmet Moralı, Hamdullah Suphi, Mustafa Şekip, Mehmet Cevad Açıkalin, Mehmet Emin Erişirgil, Sadri Celal, Selim Nusret, Bkz. Sarıay, **a.g.e.**, s. 111.

⁵⁶⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "İçtimaiyat Tahsil Etmek İsteyen Gençlere", **İ.Ü.E.F. 2009 Sosyoloji Dergisi**, Çevrim yazım haz. Aynur Erdoğan, S. 19, s. 297.

⁵⁶¹ Şerif Mardin, 1899 yılında kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fertlerinin 1895 yılından itibaren tutuklanmaya başladıklarını ve cemiyetin ilk üyelerinin yurt dışına kaçtıklarını belirtir. Bkz. Mardin, **a.g.e.**, s. 61. Aynur Erdoğan araştırmaları neticesinde İsviçre'ye 1895 yılından sonra devlet tarafından öğrencilerin gönderilmeye başlandığını belirtmektedir. Bkz. Erdoğan **a.g.e.**, s. 150.

⁵⁶² 1897 yılı itibari ile cemiyete mensup öğrencilerin isimleri şunlardır: Halil Muvaffak, Mustafa Ragıp, Akil Muhtar, İshak Sükuti, Nuri, Siracuddin ve Abdullah Cevdet. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁶³ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 151.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İsviçre'ye gönderilen öğrenci sayısında sıçrama yaşanmış ve eğitim gören 191 öğrencinin ismi tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden 49'u Maârif Nezâreti'nce eğitime gönderilmiş ve bunların 10'u kız öğrencidir.

Tablo 24. Maârif Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik Tahsil	15	17		5	37	75,51
Akademik İhtisas	4	1	2	1	8	16,33
Meslekî Tahsil	2				2	4,08
Meslekî İhtisas	1				1	2,04
Tespit Edilemeyen		1			1	2,04
Genel Toplam	22	19	2	6	49	100

Tablo 24'te görüldüğü gibi İsviçre'de 37 kişi ile akademik tahsil yapanlar ilk sırada gelmekte ve bunlar %75,51'lik bir orana sahiptir. Bu öğrencilerin II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde gönderildikleri anlaşılmaktadır. İkinci sırada 8 kişi ile akademik ihtisas yapanlar gelmekte ve bunlar %16,33 oranında yer almaktadır. Meslekî tahsil ve ihtisas yapanların oranı düşük kalmış bunlar sırayla %4,08 ve %2,04 oranında yer almaktadırlar. Dönemsel olarak baktığımızda en çok gönderimin 22 kişi ile 1908-1913 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. 1914-1918 arasında ise 19 kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte ise İsviçre'ye gönderilenlerin sayısı 2 kişi ile düşük oranda kalmıştır. 6 kişinin ise gönderim yılı tespit edilememiştir.

Tablo 25. Maârif Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Meslekî Tahsil	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Sosyal Bilimler	11	2						13	26,53
Temel Fen Bilimleri	13	1						14	28,57
Sağlık Bilimleri	4	2						6	12,24
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	5	1		2				8	16,33
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	2	1						3	6,12
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	1		1					2	4,08

Tespit Edilemeyen	1	1					1	3	6,12
Toplam	37	8	1	2	0	0	1	49	100

Tablo 25’te görüldüğü gibi Maârif Nezâreti adına İsviçre’de en çok 37 kişi ile akademik tahsil eğitimi yapıldığı ve bunlar arasında ise 13 kişi ile en çok Temel Fen Bilimlerinin tercih edildiği görülmektedir. Bu öğrencilerden 8’i Ulûm-ı Tabiyye (Fen İlimleri), 4’ü kimya ve 1 kişi de doğa bilimleri dalında eğitim almıştır. 11 kişi ile ikinci sırada gelen Sosyal Bilimlerde ise 5 kişi pedagoji, 3 kişi öğretmenlik, 2 kişi Ulûm-ı İçtimâiye (sosyoloji) ve 1 kişi de coğrafya dalında akademik tahsil yapmıştır. Güzel Sanatlarda eğitim gören 8 kişiden, 5’i akademik tahsil eğitimi almış, bunlardan 2’si resim, 2’si müzik ve 1’i de jimnastik dalında eğitim almışlardır.

Maârif Nezâreti adına İsviçre’de eğitim alan 10 kız öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 5’i Güzel Sanatlarda eğitim almıştır. Öğrencilerden Arenik (Aranik) Siramirkiyan ve Nuran hanımlar inas el işleri ve müzik dalında⁵⁶⁴, Fazlı Şah⁵⁶⁵ ve Mukbile Reşat⁵⁶⁶ hanımlar da resim dalında eğitim almışlardır. Betül Hanım ise müzik eğitimi almıştır⁵⁶⁷. Kız öğrencilerden 4’ü Sosyal Bilimlerde eğitim almıştır. Aleksiyen Vartanos ve Anastasyas Karayanides hanımlar öğretmenlik eğitimi⁵⁶⁸, Refika Refik⁵⁶⁹ ve Melek Said⁵⁷⁰ hanımlar ise pedagoji dalında eğitim almışlardır. İsviçre’de eğitim gören öğrenciler arasında İbrahim Alaaddin Gövsa, Mustafa Rahmi (Balaban) ve Mustafa Şekip Tunç gibi pedagoji dalının önemli isimleri yer almaktadır. Tıp dalında ise Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım, Rıza Nur Efendi ve Tevfik Remzi Kazancıgil gibi önemli tıpçılar yer almaktadır.

2.2.1.1.5. Amerika

⁵⁶⁴ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁵⁶⁵ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.

⁵⁶⁶ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1., MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

⁵⁶⁷ Fiham Paşa’nın kızı olan Betül Hanım, 1 yıl kaldığı İsviçre’de eğitimine önem vermemesi ve gayriahlâkî davranışlarda bulunması nedeniyle İstanbul’a dönmesi istenmiştir. BOA DH. EUM 1. Şb. 8/35, Lef 19.

⁵⁶⁸ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁶⁹ BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

⁵⁷⁰ BOA MF. ALY. 94/90, Lef 1. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 26.

Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerinde kurduğu müttefiklikler, dünya siyasetindeki değişimlerle paralellik göstermiştir. 18. yüzyılda Fransa ile kurulan yakın ilişkiler, 19. yüzyıla gelindiğinde yerini İngiltere'ye bırakmıştır. II. Meşrutiyet'te ise Almanya, yakın müttefiklik ilişkileri kurulan bir devlet olmuştur. Amerika ile Osmanlı arasındaki ilk temasların ticarî çıkarlar doğrultusunda olduğu belirtilmektedir. 1830 yılında imzalanan Ticaret Antlaşması ile Amerika, Osmanlı nezdinde imtiyaz kazanarak bir nevi kapitülasyon elde ettiği belirtilmektedir⁵⁷¹. Bu antlaşma ile Amerikan gemileri, Akdeniz ve Karadeniz sularında rahatça ticaret yapma hakkı elde etmiştir. Bu antlaşmanın Amerika açısından bir kazancı da misyonerlerin Osmanlı topraklarında faaliyete başlamalarıdır⁵⁷². Ticarî amaçla başlayan ilk ilişkiler zamanla siyasî, askerî ve eğitim alanında da kendini göstermeye başlamış ve Amerika, Osmanlı sınırları içinde Kıbrıs da dâhil olmak üzere 42 elçilik açmıştır⁵⁷³.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti tarafından Amerika'ya eğitim amacıyla öğrenci gönderildiğine dair bilgi mevcut değildir. Sadece askerî araştırmalar ve incelemelerde bulunmak üzere az sayıda zabitanın gönderildiği belirtilmektedir⁵⁷⁴. Araştırmalarımız neticesinde Amerika'ya ilk defa II. Meşrutiyet'in ilanından sonra resmî ve özel olarak öğrenci gönderildiği anlaşılmaktadır. Amerika Columbia Üniversitesi idarî heyetinin aldığı karar doğrultusunda, 1 Temmuz 1910 tarihinden itibaren 10 yıl boyunca her sene 3 Osmanlı öğrencisinin eğitim masrafları Amerika tarafından karşılanmak üzere Amerika'ya gönderilmeleri teklifi, Osmanlı hükûmetine bildirilmiştir⁵⁷⁵. Bu karar, Osmanlı Devleti'nce memnuniyetle karşılanmış ve öğrencilerin seçimi konusundaki çalışmalar, hemen başlatılmıştır. Gönderileceklerin seçiminde Amerika'nın İstanbul Seferi'nin de onayının alınması şartı yer almaktadır. Bundaki amaç, seçilen öğrencilerin yetenekli olup olmadıklarını ve İngilizce'ye ne

⁵⁷¹ Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 10-11.

⁵⁷² *American Board* dış ilişkiler sorumlusu James Barton, Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerini çok önemsemiştir. Çünkü "Asya'nın Anahtarı" olarak görülen Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri sadece dinî grupların desteklenmesi olarak değil; ekonomik ve kültürel faaliyetler için de önem arz etmektedir. Bkz. Şafak, **a.g.e.**, s. 62.

⁵⁷³ Şafak, **a.g.e.**, s. 47.

⁵⁷⁴ 1850 yılında Bahriye Mektebi öğretmeni Binbaşı Emin Bey, gemi inşaatı dalında incelemelerde bulunmak amacıyla Amerika'ya gönderilmiştir. 1858 yılında ise Mehmet Paşa başkanlığındaki bir askerî heyetin Amerikan tersanelerini incelediği belirtilmektedir. Ayrıca kendisinin Osmanlı ordusu için Martini Henry, Winchester ve Snyder tüfekleri satın aldığı bilgisi verilmektedir. 1893 yılında ise Ubeydullah Efendi'nin gazeteci olarak, Chicago sergisini ziyaret amacıyla gittiği belirtilmektedir. Bkz. Erdoğan, **a.g.t.**, s. 232.

⁵⁷⁵ BOA MF. MKT. 1152/11, Lef 1-2.

kadar vakıf olduklarını görmek istemeleridir. Araştırmalarımız neticesinde II. Meşrutiyet'te Amerika'ya gönderilen 31 kişinin isimleri belirlenmiştir.

Tablo 26. Maârif Nezâreti Adına Amerika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik Tahsil	11			4	15	93,75
Akademik İhtisas	1				1	6,25
Genel Toplam	12	0	0	4	16	100

1908-1922 yılları arasında toplamda 31 kişinin gönderildiği Amerika'da, Maârif Nezâreti'nce gönderilenlerin 1'i kız olmak üzere toplamda 16 kişi bulunmaktadır. Tablo 26'da görüldüğü gibi akademik tahsil eğitimi alan 15 kişi %93,75 ile ilk sırada gelmektedir. Akademik ihtisas amacıyla 1 kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Amerika'ya en çok gönderimin 12 kişi ile 1908-1913 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Gönderilenlerin 11'i akademik tahsil, 1'i de ihtisas eğitimi almıştır. 1914-1918 ve 1919-1922 yılları arasında Amerika'ya Maârif Nezâreti'nce hiç öğrenci gönderilmediği anlaşılmaktadır. Yılı bilinmeyen 4 kişi mevcuttur.

Tablo 27. Maârif Nezâreti Adına Amerika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	2	1						3	18,75
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	2							2	12,50
Sağlık Bilimleri	1							1	6,25
Sosyal Bilimler	8							8	50
Temel Fen Bilimleri	1							1	6,25
Tespit Edilemeyen	1							1	6,25
Toplam	15	1	0	0	0	0	0	16	100

Maârif Nezâreti adına eğitime gönderilenlerin bilim dallarına baktığımızda, ilk sırada %50 ile Sosyal Bilimler gelmekte ve bu öğrencilerin tamamının akademik tahsil eğitimi

aldığı görülmektedir. Diğer alanlarda eğitim alan kişilerin sayıları 3 ve altındadır. Maârif Nezâreti adına Amerika'ya gönderilenlerin ana bilim dallarına baktığımızda bazı öğrencilerin birden fazla dalda eğitim aldıkları anlaşılmıştır. Bu öğrencilerden Ahmet Emin Yalman'ın Ulûm-ı iktisadiye ve içtimaiye (sosyoloji), tarih ve siyasî ilimler dallarında⁵⁷⁶, Ahmet Şükrü Esmer'in riyaziyyat (matematik) ve elektrik dallarında⁵⁷⁷, Nikolagi Ağnidi'nin ise hukuk ve iktisat dallarında öğrenim gördüğü belirlenmiştir⁵⁷⁸. Asım Rıdvan Efendi elektrik⁵⁷⁹, Seniha Fuad Hanım felsefe⁵⁸⁰, Fazıla Şevket Giz biyoloji⁵⁸¹, Mehmet İzzet Efendi Pedagoji⁵⁸², Memduh Necdet (Otaman) tıp⁵⁸³ ve Yusuf Farhi Efendi ise mühendislik⁵⁸⁴ dallarında eğitim almışlardır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde diğer kurumlarca Amerika'ya gönderilen öğrenciler üzerinde durulacaktır.

2.2.1.1.6. Belçika

Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat ile sistemli olarak başlattığı yurt dışı eğitim projeleri kapsamında öğrencilerin gönderildiği merkezlerin başında Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin geldiği ve değişen askerî ve siyasî koşullar nedeniyle bu merkezlere olan talebin değiştiği önceden belirtilmişti. Özellikle Avrupa kıtası içindeki askerî ve siyasî çekişmeler nedeniyle öğrenciler, eğitimlerine farklı ülkelerde devam etmek veyahut başka ülkeleri tercih etmek zorunda kalmışlardır. Belçika, özellikle Liège ve Brüksel, öğrencilerin eğitimlerini tamamlamak veya eğitimlerine devam etmek için tercih ettikleri ikinci ülke konumundaydı. Buna örnek olarak 1870 yılında patlak veren Fransa-Prusya savaşı nedeniyle, Talebe-i Osmaniyeye Müdürü tarafından Paris Sefiri Cemil Paşa'ya gönderilen yazıda öğrencilerin güvenliği için eğitimini tamamlayanların İstanbul'a, devam edenlerin ise Belçika'ya aktarılması talep edilmiştir⁵⁸⁵. 1871 yılında Fransa ve Prusya arasında antlaşma imzalanınca öğrencilerden 6'sının Belçika'da

⁵⁷⁶ BOA MF. ALY. 93/51, Lef 1, MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁵⁷⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁵⁷⁸ BOA MF. MKT. 1157/32, Lef 1, MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁵⁷⁹ Akrabası tarafından masrafları karşılanarak Amerika'ya gönderilen Asım Rıdvan Efendi, para gelmemesi üzere Boston Başşehbenderliğine başvurmuş ve kendisine hükûmet hesabına harici tahsil eden talebe meyanda tahsisat verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA HR. İD. 01390. 00023. 002. 001.

⁵⁸⁰ BOA BEO. 4675/350604, Lef 3-1.

⁵⁸¹ <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari.htm>, 23.04.2019.

⁵⁸² BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

⁵⁸³ Veli Behçet Kurdoğlu, **Şair Tabipler**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 420-423.

⁵⁸⁴ BOA HR. İD. 1390/24, Lef 2-1.

⁵⁸⁵ Şişman, **a.g.e.**, s. 77-78.

kaldığı, 2'sinin ise Fransa'ya geri döndükleri belirtilmektedir⁵⁸⁶. Dönemin Maarif Nazırı Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul'a dönen öğrencilerin kendilerinden bekleneni veremediğini, öğrencilere yapılan masrafın sürekli arttığı ve bu durumun da hükûmet nezdinde tartışmalara sebebiyet verdiği gerekçesiyle, Fransa ve Belçika'da bulunan öğrencilerin geri çağrılmaları Paris Sefiri'nden talep edilmiştir. Talebe-i Osmaniyye son müdürlerinden Ağâh Efendi, alınan bu karar gereği Belçika'da sayıları 30'a ulaşan öğrencileri İstanbul'a göndermek zorunda kalmıştır. Bu öğrencilerden 2'sinin İstanbul'a dönmeyip kendi imkânları ile eğitimlerine devam ettiği de belirtilmektedir⁵⁸⁷.

Gençoğlu araştırmaları neticesinde Belçika'da eğitim görenlerin sayısının Tanzimat Dönemi'nde 44, II. Abdülhamid döneminde ise 3 olduğunu belirtmektedir. Belçika'da eğitim gören öğrenciler çoğunlukla hukuk, madencilik (Liège'de bulunan maden okulu) ve mühendislik dallarını seçtikleri anlaşılmaktadır⁵⁸⁸.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde, yukarıda yer alan tablo 16'da gösterildiği gibi Belçika'da toplamda 33 öğrencinin eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Gönderilenler arasında kız öğrenci yer almamaktadır. Bu sayıya eğitimlerini ikinci ülke olarak Belçika'yı seçen Ali Rana Tarhan⁵⁸⁹ ve Ekrem Cemil Paşa (Cemilpaşazade Ekrem)⁵⁹⁰ da dâhil edilmiştir. İkisinin de resmî öğrenci olduklarına dair veri bulunamamıştır. Belçika'da okuyan öğrencilerden 12'sinin Maârif Nezâreti adına eğitim aldıkları ve tamamının akademik tahsil yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 28. Maârif Nezâreti Adına Belçika'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik Tahsil	4	8	0	0	12	100

⁵⁸⁶ Şişman, a.g.e., s. 78.

⁵⁸⁷ Şişman, a.g.e., s. 79.

⁵⁸⁸ Gençoğlu, a.g.t., s. 92, 93 ve 98.

⁵⁸⁹ Ali Rana Tarhan, Galatasaray Sultanîsi'ni bitirdikten sonra Posta Telefon Telgraf ihtisası için gittiği Almanya'daki eğitiminin ardından Belçika'ya geçmiştir. Bkz. "Ali Rana Tarhan" <http://www.oktayaras.com/ali-rana-tarhan/tr/28741/rand/0/0/0/21>. 24.04.2019.

⁵⁹⁰ Ekrem Cemil Paşa (Cemilpaşazade Ekrem), 1891 yılında Diyarbakır'da doğmuş, şehrin ileri gelen ailelerinden Cemilpaşazadelere mensuptur. Mühendislik eğitimi için gittiği İsviçre'den sonra Belçika'nın Gand şehrinde eğitimine devam etmiştir. Çanakkale cephesinden sonra gittiği Kafkas cephesinde yaralandı. Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa'nın şifre zabıtlığı ve Nihat Paşa'nın karargâh kumandan yardımcılığı görevlerinde bulundu. Bkz. <http://www.diyarbakirkulturturizm.org/yayinlar/28/> s. 163. 24.04.2019.

Genel Toplam	4	8	0	0	12	100
---------------------	---	---	---	---	----	-----

Tablo 28’de gösterildiği Belçika’da akademik tahsil eğitimi alanlardan 7’si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 4’ü Temel Fen Bilimlerinde ve 1’i de Sosyal Bilimlerde tahsil yapmışlardır. Bu ülkeye en çok I. Dünya Savaşı sürecinde öğrenci gönderildiği görülmektedir.

Tablo 29. Maârif Nezâreti Adına Belçika’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	7							7	58,33
Temel Fen Bilimleri	4							4	33,33
Sosyal Bilimler	1							1	8,33
Toplam	12	0	0	0	0	0	0	12	100

Tablo 29’da görüldüğü gibi Maârif Nezâreti adına Belçika’da en çok %58,33 ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alınmıştır. Elimizdeki verilere göre bu öğrencilerin tamamının mühendislik eğitimi aldığı tespit edilmiştir. Madencilik dalında Liège şehri önemli bir merkez konumunda olmasından yola çıkarak hangi dalda eğitim aldıkları bilinmeyen 5 kişiden 3’ünün Liège şehrinde madencilik dalında eğitim aldıklarını düşünmekteyiz. Temel Fen Bilimleri Alanı’nda eğitim alan 4 kişinin tamamı matematik dalında eğitim alırken, Sosyal Bilimlerde 1 kişi sosyoloji dalında eğitim almıştır⁵⁹¹. Gönderilenler arasında bazı önemli isimler dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan Ahmet Faik Kurtoğlu, Mülkiye Mektebi ve İstanbul Hukuk eğitimi ardından 1915 yılında Belçika’ya gönderilmiştir. Kendisi siyaset ve ekonomi eğitiminin ardından yurda dönerek Türk Ocakları Hars Heyeti’nde yer almış ve milletvekilliğine kadar yükselmiştir⁵⁹². Abdurrahman Zeki Efendi, 1916 yılında Belçika’ya gönderilmiştir. Kendisi, Mustafa Kemal Atatürk’ün silah arkadaşları arasında yer almış ve İstiklal Harbi’ne katılmıştır⁵⁹³.

⁵⁹¹ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.

⁵⁹² Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁵⁹³ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33. İstiklal Savaşı ve Atatürk’ün Silah Arkadaşları, **a.g.e.**, s. 445.

Genel olarak baktığımızda Belçika, önceki dönemlerde öğrencilerin eğitimlerini tamamlamak zorunda kaldıkları ikinci ülke konumundayken; II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 33 öğrencinin özellikle Mühendislik ve Temel Fen Bilimleri Alanı'nda ilk tercih ettiği ülke konumuna gelmiştir.

2.2.1.1.7. İngiltere, İtalya, Japonya ve Diğer Ülkeler

Osmanlı Devleti'nin yurt dışı eğitimde önemli oranda öğrenci gönderdiği ülkelerden biri de İngiltere'ydı. İngiltere'ye II. Mahmud döneminde 24, Tanzimat Dönemi'nde 54 ve II. Abdülhamid döneminde ciddi bir düşüşle bu ülkeye 3 kişi gönderildiği belirtilmektedir⁵⁹⁴. Gönderilen ilk öğrencilerin Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan seçilen 11 kişilik bir grup olduğu belirtilmektedir⁵⁹⁵. Daha çok denizcilik dalında tercih edilen İngiltere'de, eğitimin pahalı olması ve özellikle II. Abdülhamid döneminde İngiltere ile yaşanan problemler sebebiyle de öğrenci sayılarının düşük kaldığını görmekteyiz.

II. Meşrutiyet'te, İngiltere'ye öğrenci gönderiminde önceki dönemlere nazaran artış yaşanmış ve gönderilen sayısı 108'e çıkmıştır. Bunlardan 6'sı Maârif Nezâreti adına eğitim almış, bunların 5'i akademik tahsil, 1 kişi de akademik ihtisas eğitimi almıştır. 2 kişi Sosyal Bilimler, 2 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler ve 1 kişi de Sağlık Bilimlerinde akademik tahsil yapmıştır. Öğrencilerden 1'i tıp dalında ihtisas yapmıştır.

II. Meşrutiyet ile birlikte büyük bir genişleme sürecine giren yurt dışı eğitim uygulamaları, İtalya'ya 43 öğrenci gönderilmesiyle kendini göstermektedir. Tanzimat ve II. Abdülhamid döneminde İtalya'ya 1'er kişinin gönderildiği düşünülürse⁵⁹⁶, II. Meşrutiyet'le birlikte büyük bir sıçrama yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde İtalya'da Maârif Nezâreti adına 5 kişi eğitim almıştır. Ana bilim dallarına baktığımızda 1 kişi mimarlık, 1 kişi heykeltıraşlık, 1 kişi ise ticaret ve iktisat dallarında eğitim almıştır. 2 kişinin dalı belirlenememiştir.

⁵⁹⁴ Gençoğlu, a.g.t., s. 78.

⁵⁹⁵Bu 11 kişilik grup arasında II. Meşrutiyet Dönemi'nde gönderilen bazı öğrencilerin babaları da yer almaktadır. İbrahim Efendi (Ferik Ressam İbrahim Paşa), Derviş Efendi (Kimyager Derviş Paşa), Enis Efendi, Yusuf Efendi, Süleyman Efendi, Mahmud Efendi, Ahmed Efendi, Arif Efendi, Tahir Efendi, Eyüp Efendi ve Halil Efendi'dir. Bkz. Gençoğlu, a.g.t., s. 78.

⁵⁹⁶ Gençoğlu, a.g.t., s. 81.

II. Meşrutiyet'te ilk defa öğrenci gönderilen merkezlerden biri de Japonya'dır. Bu ülkeye toplamda 3 öğrenci gönderildiği tespit edilmiştir. Maârif Nezâreti hesabına Japonya'ya gönderilen Hasan Fehmi Efendi, 1886 yılında Kazan'da doğmuştur. Babası, Yıldız Sarayı Maiyyet Çavuşluğu yapmış olan Mehmet Kerim Efendi'dir. Hasan Fehmi, Mekteb-i Mülkiyeyi bitirdikten sonra Maârif Nezâreti adına 1911 yılında akademik ihtisas için Japonya'ya gönderilmiştir⁵⁹⁷.

Araştırmalarımız neticesinde Rusya'ya toplamda 7 kişinin gönderildiği belirlenmiştir. Bunlar arasında Maârif Nezâreti adına eğitim alan 1 kişi yer almaktadır. Bulgar tebaasından Katerina Hanım, tıp eğitimi almak üzere nezâretçe 1911 yılında Petersburg'a gönderilmiştir. Katerina Hanım'ın kefil gösterememesi nedeniyle devlet bursunun daha sonra kesildiği anlaşılmaktadır⁵⁹⁸.

Tablo 16'da gösterildiği gibi Maârif Nezâreti adına eğitime gönderilen 4 kişinin ülkeleri belirlenememiştir. 1 kişi tıp dalında 1 kişi ise dil eğitimine gönderilmiş, 2 kişinin ise dalı belirlenememiştir.

2.2.1.2. Harbiye Nezâreti

Tablo 16'da görüldüğü gibi Harbiye Nezâreti adına gönderilen 279 kişi ile Nezâret, ikinci sırada yer almaktadır. Harbiye Nezâreti adına yapılan eğitimde 175 öğrenci ile Almanya, en başta yer almaktadır. Fransa 66 kişiyle ikinci, İsviçre 13 kişi ile üçüncü, İngiltere 9 kişi ile dördüncü, Avusturya-Macaristan ise 6 kişi ile beşinci sırada yer almaktadır. Nezâret adına 1'er kişi Belçika, Rusya ve İsveç'te eğitim almıştır. Gönderilen 7 kişinin ise hangi ülkede eğitim aldığı belirlenememiştir. Aşağıda yer alan tablo 30'da Harbiye Nezâreti tarafından gönderilen öğrencilerin tarih aralıkları ve hangi bilim dalında eğitime gönderildikleri gösterilmektedir.

Tablo 30. Harbiye Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
Askerî Alanlar	S	S	S	S	S	%

⁵⁹⁷ BOA HR. SFR. 3, 611. 11., Ayrıca bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. IV, s. 1291.

⁵⁹⁸ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1./MF. ALY. 93/51, Lef 1.

Almanya	26	69		56	151	71,56
Avusturya-Macaristan	2	2			4	1,90
Belçika		1			1	0,47
Fransa	17			16	33	15,64
İngiltere	9				9	4,27
İsviçre				13	13	6,16
Toplam	54	72	0	85	211	100
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya	1				1	33,33
Avusturya-Macaristan				1	1	33,33
Fransa	1				1	33,33
Toplam	2	0	0	1	3	100
Sosyal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya	3				3	30
Fransa	2			2	4	40
Rusya				1	1	10
Ülkesi Bilinmeyen				2	2	20
Toplam	5	0	0	5	10	100
Temel Fen Bilimleri	S	S	S	S	S	%
Almanya	1				1	100
Toplam	1	0	0	0	1	100
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	S	S	S	S	S	%
Fransa	1				1	50
İsveç	1				1	50
Toplam	2	0	0	0	2	100
Sağlık Bilimleri	S	S	S	S	S	%
Almanya	7	4	1	3	15	32,61
Fransa	15		1	9	25	54,35
Avusturya-Macaristan	1				1	2,17
Ülkesi Bilinmeyen	3			2	5	10,87
Toplam	26	4	2	14	46	100
Tarımsal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya	1	1		2	4	66,67
Fransa	2				2	33,33
Toplam	3	1	0	2	6	100
GENEL TOPLAM	92	77	2	108	279	

Tablo 30’da gösterildiği gibi Harbiye Nezâreti adına doğal olarak en çok askerî alanlarda eğitim alınmıştır. Askerî eğitim alan kişilerin ülkelere göre dağılımına baktığımızda Almanya, 151 kişi ile bu alanda en çok tercih edilen ülke olmuş ve bu sayı ile %71,56’lık oranı teşkil etmektedir. Fransa 33 kişi ile ikinci sırada yer alıp %15,64’lük oranı teşkil etmektedir. Geriye kalan İsviçre 13 kişi ile üçüncü sırada, İngiltere 8 kişi ile dördüncü sırada, Avusturya-Macaristan ise 4 kişi ile beşinci sırada gelmektedir. 1 kişi de Belçika’da eğitim almıştır.

Harbiye Nezâreti adına en çok tercih edilen ikinci alan olarak 46 kişi ile Sağlık Bilimleri gelmektedir. Bu alanda en çok eğitime gönderilen ülke, 25 kişi ile Fransa’dır. Bu ülkeye

gönderilenlerin %54,35'lik oranı teşkil ettiği görülmektedir. Almanya 15 kişi ile ikinci sırada yer alırken, Avusturya-Macaristan 1 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. Sağlık Bilimlerinde 5 kişinin hangi ülkede eğitim aldığı belirlenememiştir.

Sosyal Bilimler, 10 kişi ile üçüncü sırada gelmektedir. Bu alanda Fransa 4 kişi ile birinci, Almanya 3 kişi ile ikinci ve Rusya 1 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. 2 kişinin ülkesi belirlenememiştir.

Tarımsal Bilimlerde eğitim alan 6 kişi bulunmaktadır. Bu alanda Almanya 4 kişi ile birinci, Fransa 2 kişi ile ikinci sırada gelmektedir. Güzel Sanatlarda ise 2 kişi eğitime gönderilmiş, bunlar Fransa ve İsveç'te eğitim almışlardır. Nezâret adına Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alan 5 kişi bulunmaktadır. 2 kişi İngiltere'de, 1'er kişi de Almanya, Fransa ve Avusturya-Macaristan'da eğitim almıştır.

2.2.1.2.1. Almanya

Osmanlı Devleti, ordunun modernizasyonu için önceleri sadece Fransa ve İngiltere'den askerî uzmanlar getirtirken, II. Mahmud dönemine gelindiğinde Almanya'dan da askerî uzmanlar getirtmiştir. 23 Kasım 1835 yılında Helmuth von Moltke'nin İstanbul'a gelmesi, Osmanlı-Alman askerî ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı'da 4 yıl kalmış olan Moltke, ordunun modernleşmesi noktasında önemli çalışmalar yapmış ve Osmanlı ordusu içinde eğitmenlik yapan Prusyalı subayların getirilmesine vesile olmuştur. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde iki devlet arasındaki ilişkiler bağı daha da artmıştır. Özellikle ordu içindeki sağlık birimlerinin modern manada yeniden oluşturulması dikkatleri çekmektedir. Bu amaçla Almanya'dan Rieder, Witting ve Dayke gibi önemli tıpçılar getirtilmiştir. Bununla birlikte Türk doktorların Almanya'da eğitim almaları sağlanarak, Türk tıp tarihine çok önemli isimler kazandırılmıştır⁵⁹⁹. Osmanlı-Alman askerî ilişkilerinde ikinci dönüm noktası olarak 1883 yılında Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz Paşa'nın gelmesini gösterebiliriz. Askerî Rüştîye'lerin kurucusu olarak görülen Goltz Paşa, şehzadelerin

⁵⁹⁹ Almanya'ya gönderilen Türk doktorların isimleri şunlardır: Süleyman Numan (dahiliye), Tevfik Sağlam (dahiliye), Asaf Derviş (nisaiye), Kenan Tefvik (nisaiye), Ziya Nuri (KBB), Orhan Abdi (cerrah), Hamdi Suat (pataloji), Raşit Tahsin (psikiyatri), Mazhar Osman (psikiyatri), Eşref Ruşen (cildiye). Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 142.

hocalığını yaptığı gibi Berlin Erkân-ı Harbiye Mektebi örnek alınarak Mekteb-i Harbiye müfredatını güncellemiş ve kendisi bu okullarda hocalık da yapmıştır. Onun fikirleriyle yetişen bazı öğrenciler İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurulmasında rol almışlardır⁶⁰⁰.

Almanya ile eğitim ilişkilerinin seyri 1882 yılında eğitim almak üzere bu ülkeye gönderilen 10 askerî öğrenci ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu isimler arasında Şişli Eftal Hastanesi'nin kurucularından Dr. İbrahim Paşa da yer almaktadır. Bu öğrenciler, yurda döndükten sonra Osmanlı ordusundaki Alman subayların yerine geçtikleri gibi⁶⁰¹ II. Meşrutiyet'te Almanya'ya gönderilecek öğrencilere de önyak olmuşlardır.

Tablo 31. Harbiye Nezâreti Adına Almanya'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî İhtisas	24	47		48	119	68
Akademik Tahsil	2				2	1,14
Staj Yapmak	3	22		8	33	18,86
Akademik İhtisas	9	5	1	3	18	10,29
Meslekî İhtisas	1			2	3	1,71
Genel Toplam	39	74	1	61	175	100

Toplamda 1003 öğrencinin gönderildiği Almanya, Harbiye Nezâreti adına askerî eğitim amacıyla en çok tercih edilen ülke olmuştur. Yukarıda yer alan tablo 31'de gösterildiği gibi Almanya'da askerî ihtisas yapan 119 kişi %68'lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Staj yapan 33 kişi, %18,86'lık oran ile ikinci sırada gelmektedir. Akademik ihtisas yapan 18 kişi üçüncü, meslekî ihtisas yapan 3 kişi ise dördüncü sırada gelmektedir. Öğrencilerin en çok 1914-1918 yılları arasında eğitime gönderildiği belirlenmiştir. 1908-1913 arasında 39 kişi gönderilirken, gönderildiği yılı bilinmeyen öğrenci sayısı da 61'dir.

⁶⁰⁰ Turan, a.g.e., s. 148.

⁶⁰¹ Turan, a.g.e., s. 172.

Tablo 32. Harbiye Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Askerî İhtisas	Staj	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	ÖAT	S	%
	S	S		S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar	119	32						151	86,29
Sağlık Bilimleri				15				15	8,57
Tarımsal Bilimler				2	2			4	2,29
Temel Fen Bilimleri			1					1	0,57
Sosyal Bilimler		1	1	1				3	1,71
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler					1			1	0,57
Toplam	119	33	2	18	3	0	0	175	100

Yukarıda yer alan tablo 32’de görüldüğü gibi, bilim dallarının dağılımına baktığımızda gönderilen 151 kişiden 119’u askerî ihtisas eğitimi almıştır. Askerî ihtisas yapanlardan 13 kişi topçuluk, 4 kişi silah eğitimi, 4 kişi havacılık, 1’er kişi harp tarihi ve fişek yapımı ve 1 kişi de haritacılık dalında ihtisas yapmıştır. Geriye kalan 95 kişi askerî alanlarda ihtisas yapmış fakat bunların dalları tespit edilememiştir. Askerî alanlarda staj yapan 33 kişi arasında 4 şehzade yer almaktadır. Şehzade Osman Fuat, Abdurrahim Hayri, Abdülhalim ve Cemalettin efendiler Prusya ordusunda staj yapmışlardır⁶⁰². Staj yapmak için gönderilen diğer askerlerden 15 kişinin Saksonya ve Bavyera ordularında görevlendirildiği anlaşılmaktadır⁶⁰³. Staj yapanlardan Ahmet Hamdi Efendi’nin diğerlerinden farklı olarak tercümanlık dalında staj yaptığı belirlenmiştir. Kendisine Almanya’da yayımlanan süvari talimnamesini tercüme ve Almanya ordusunun muhtelif birliklerini tanımak ve manevralarda bulunmak görevi de verilmiştir⁶⁰⁴.

Harbiye Nezâreti adına Sağlık Bilimlerinde akademik ihtisas yapan 15 kişi tespit edilmiş, bu kişilerin tamamı tıp ihtisası için gönderilmişlerdir. Bu kişiler arasında Aziz Saim, Murat Cankat, Kutsi (Esencan), Fikret Raif, Şükrü Yusuf Sarıbaş, Ömer Lütfi Eti, Mahmud Ata, Celal Abdi (Çelebioğlu), Şükrü Emin Cangör, Salih Efendi, İbrahim Refik (Saydam) Bayazıd, Ahmet Şükrü Emed, Şükrü Rıza Tinel ile soyadlarını

⁶⁰² BOA HR. İD. 1391/11, Lef 3-1.

⁶⁰³ BOA HR. İD. 1391/30, Lef 5-1.

⁶⁰⁴ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C. I, s. 234-235.

bilmediğimiz Kenan ve Salih efendiler yer almaktadır. Bu grupta, Vahan Balasanyan isimli farklı milliyete mensup 1 kişi bulunmaktadır.

Tarımsal Bilimlerde 2 kişi baytarlık dalında akademik ihtisas, 2 kişi de çiftçilik dalında meslekî ihtisas eğitimine gönderilmişlerdi. Sosyal Bilimlerde gönderilen 3 kişi ise haritacılık, dil eğitimi ve tercümanlık dallarında eğitim almışlardır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ise meslekî ihtisas yapmak üzere 1 kişi demir yolları yapımında eğitim almak üzere gönderilmiştir.

2.2.1.2.2. Fransa’da Alınan Eğitim

Fransa ile köklü ilişkilere sahip Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet’te bu ülkeye toplamda 431 öğrenci göndermiştir. Bu sayı, Fransa’yı en çok öğrenci gönderilen ülkeler sıralamasında ikinci yapmaktadır. Harbiye Nezâreti tarafından Fransa’ya gönderilen öğrenci sayısı ise 66’dır. Tablo 33’te görüldüğü gibi bu ülkeye en çok öğrenci gönderimi 37 kişi ile 1908-1913 arasında gerçekleşirken, I. Dünya Savaşı’nın yaşandığı süreçte ise Fransa’ya hiç öğrenci gönderilmediği dikkatimizi çekmektedir. Gönderim yılı tespit edilemeyen kişilerin de I. Dünya Savaşı öncesinde Fransa’ya gönderildikleri düşünülmektedir. Savaş dönemi olması sebebiyle kurulan ittifaklar gereği bu durum, anlaşılır kılınmaktadır.

Tablo 33. Harbiye Nezâreti Adına Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S		S	%
Akademik İhtisas	19		1	12	32	48,48
Akademik Tahsil	1				1	1,52
Askerî İhtisas	17			6	23	34,85
Staj Yapmak				10	10	15,15
Genel Toplam	37	0	1	28	66	100

Tablo 33’te dikkatimizi çeken diğer bir husus, her ne kadar gönderilenler askerî öğrenciler de olsa Fransa’da en çok alınan eğitimin akademik ihtisas olmasıdır. Detaylarını bir sonraki tabloda vereceğimiz bu durum bize Fransa’nın, akademik

eğitimde hâlâ Osmanlı için önemini koruduğunu göstermektedir. 23 kişinin askerî ihtisas ve 10 kişinin staj eğitimi aldığı tabloda görülmektedir.

Tablo 34. Harbiye Nezâreti Adına Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik İhtisas	Akademik Tahsil	Askerî İhtisas	Staj	Meslekî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	ÖAT	S	%
	S		S	S	S	S	S	S	
Askerî Alanlar			23	10				33	50
Sağlık Bilimleri	24	1						25	37,88
Sosyal Bilimler	4							4	6,06
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	1							1	1,52
Tarımsal Bilimler	2							2	3,03
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	1							1	1,52
Toplam	32	1	23	10	0	0	0	66	100

Yukarıda yer alan tablo 34’e göre Fransa’ya gönderilenlerin bilim dallarının dağılımına baktığımızda, askerî alanlarda eğitim alan 33 kişi %50’lik oranda bulunmaktadır. Bunların 23’ü askerî ihtisas, 10’u staj eğitimi almıştır. Bu grupta 2 kişinin 1911 yılında, 7 kişinin ise 1912 yılında havacılık dalında eğitime gönderildikleri belirlenmiştir. İlk olarak 13 Şubat 1911 yılında yapılan sınavda başarılı bulunan Süvari Yüzbaşı Mehmet Fesa (Evrensev) ve İstihkâm Üsteğmen Yusuf Kenan Beyler pilotaj eğitimi için Paris’te bulunan Bleriot Tayyare Fabrikasının Uçuş Okulu’na gönderilmişlerdi⁶⁰⁵. 1912 yılında, R.E.P Tayyare Fabrikası Direktörü Mösyö Simon’un, uçak satın alınması karşılığında ücretsiz eğitim verilmesi taahhüdü kapsamında, İstihkâm Kolağası Cemal, Piyade Yüzbaşı Refik, Piyade Yüzbaşı Fevzi, Topçu Üsteğmen Nuri ile İstihkâm Üsteğmen Salim (Batur), beş makinist ve marangoz adayı, Paris’e gönderilmiştir. Ayrıca Paris Askerî Ataşe Vekili’nin önerisiyle Fransa’da staj görmekte olan Topçu Yüzbaşı Salim (İlkuçan) Bey de pilot eğitimi almaya başlamıştır. 1912 yılı içerisinde Paris yakınlarındaki Versailles Topçu Okulu’nda bulunan Topçu Üsteğmen Mithat Nuri (Tuncel) ile İstanbul’dan gönderilen Süvari Üsteğmen Mehmet Şükrü Bey’in de pilotaj

⁶⁰⁵ ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-22. Numaralı belgeden aktaran Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, S. 2, C.17, Kasım 2018, s. 230-234. (207251).

eğitimine başlamasıyla sayı 8'e yükselmiştir⁶⁰⁶. Araştırmalarımız neticesinde Almanya ve İngiltere'ye de 10 askerî personelin havacılık eğitimi için gönderildiği belirlenmiştir.

Gönderilenlerden 2 kişi topçuluk dalında askerî ihtisas yaparken, 1 kişinin ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde (Cavid Erdelhun) ⁶⁰⁷ askerî ihtisas yaptığı belirlenmiştir. 10 kişi de askerî alanlarda ihtisas yapmıştır.

Harbiye Nezâreti adına Sağlık Bilimlerinde 25 kişi Fransa'da eğitim almıştır. 1 kişi eczacılık dalında eğitim alırken 24 kişinin tıp dalında eğitim almaları dikkatleri çekmektedir. Sosyal Bilimlerde 4 kişi eğitim almıştır. 2 kişi dil eğitimi alırken, 1 kişi tarih, 1 kişi ise coğrafya dalında eğitim almıştır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ise 1 kişi mühendislik dalında akademik ihtisas yapmıştır. Tarımsal alanlarda baytarlık ihtisası yapan 2 kişi bulunmaktadır. Harbiye Nezâreti'nce resim eğitimi için gönderilen 1 kişi bulunmaktadır.

Rıfki Refik Pasin, Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra Sorbonne Üniversitesinde tarih dalında eğitim almıştır. Kendisi çeşitli kurumlarda öğretmenlik yaptıktan sonra başkonsolosluk ve milletvekilliğine kadar yükselmiştir⁶⁰⁸. Rıza Efendi, Mekteb-i Harbiye'deki eğitimin ardından akademik ihtisas yapmak üzere nezâretçe Fransa Lille'de coğrafya dalında akademik ihtisas yapmıştır⁶⁰⁹. Zihni Üner, Fransa Versailles Yüksek Askerî Mühendis Okulu'nda demir yolu üzerine mühendislik ihtisası yapmıştır⁶¹⁰.

2.2.1.2.3. İsviçre, İngiltere ve Diğer Ülkelerde Alınan Eğitim

Harbiye Nezâreti adına İsviçre'ye 13 kişi gönderilmiştir. Gönderilenlerin 12'si askerî ihtisas, 1'i ise staj yapmak amacıyla gönderilmiştir. Bu kişilerin hepsi 1920 tarihinde eğitime gönderilmişlerdi⁶¹¹. Nezâret adına İngiltere'ye gönderilenlerin sayısı ise 9'dur. Bunların 7'si havacılık dalında askerî ihtisas, 2'si de makinistlik dalında meslekî ihtisas

⁶⁰⁶ Kurt, Korkmaz, **a.g.m.**, s. 233.

⁶⁰⁷ Cavid Erdelhun, askerî ihtisasının ardından yurda dönmüş, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan...**, s. 160-161. Ayrıca bkz. Toker-Nurcan, **a.g.e.**, C. III., s. 189.

⁶⁰⁸ **TBMMM Albümü**, C. 1, s. 374.

⁶⁰⁹ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁶¹⁰ **TBMMM Albümü**, C. 2, s. 662.

⁶¹¹ BOA HR. SYS. 2654/3.

yapmak amacıyla gönderilmişlerdi. Bu kişilerin hepsi Bristol Tayyare Fabrikası'nda (Bristol Aeroplane Company) eğitim almışlardır⁶¹².

Harbiye Nezâreti adına Avusturya-Macaristan'a 6 kişi gönderilmiştir. Bunlardan 3'ü askerî ihtisas, 1'er kişi de meslekî ve akademik ihtisas ile staj eğitimine gönderilmiştir. Gönderilenlerden 4'ü askerî alanlarda eğitim alırken 1 kişi tıp, 1 kişi ise sanayi dalında eğitim almıştır. Nezâret adına Belçika'da 1 kişi askerî ihtisas yapmıştır. İsveç'te ve Rusya'da 1'er kişinin akademik ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır⁶¹³. Selim Sırrı (Tarcan), İsveç'te akademik ihtisas yapan önemli isimlerden birisidir.

2.2.1.3. Ticaret ve Ziraat Nezâreti

Tablo 16'de görüldüğü gibi Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına toplamda 222 öğrenci gönderilmiştir. Nezâret, 98 kişi ile en çok Avusturya-Macaristan'a öğrenci göndermiştir. Almanya 66 kişi ile ikinci, Fransa 24 kişiyle üçüncü, İsveçre 19 kişi ile dördüncü ve Belçika 8 kişi ile beşinci sırada gelmektedir. 2'şer kişi İngiltere ve Hollanda, 1'er kişi ise İtalya ve Macaristan'da eğitim almıştır. 1 kişinin ise ülkesi belirlenememiştir. Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından gönderilen öğrencilerin tarih aralıklarına göre ve hangi bilim dalında eğitime gönderildikleri, Tablo 35'te gösterilmektedir.

Tablo 35. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
					S	%
Tarımsal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya		7	1	3	11	9,73
Avusturya-Macaristan		92		3	95	84,07
Fransa	3			4	7	6,19
Toplam	3	99	1	10	113	100
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya	1	16	1	30	48	53,33
Avusturya-Macaristan	2	1			3	3,33
Belçika	4				4	4,44
Fransa	2		1	13	16	17,78
Hollanda		2			2	2,22

⁶¹² BOA HR. SFR.3. 667/60, Lef 4-1.

⁶¹³ 1914 tarihli belgede Abdülmecid Efendi, Rus lisansı öğrenmek üzere Harbiye Nezâreti tarafından Odessa şehrine gönderilmiştir. BOA HR. İD. 1377/70, Lef 2-1.

İngiltere		1		1	2	2,22
İsviçre	1	8	3	1	13	14,44
İtalya				1	1	1,11
Tespit Edilemeyen		1			1	1,11
Toplam	10	29	5	46	90	100
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya		5		1	6	46,15
Belçika	1	2			3	23,08
Fransa			1		1	7,69
İsviçre		1	2		3	23,08
Toplam	1	8	3	1	13	100
Sağlık Bilimleri	S	S	S	S	S	%
Macaristan			1		1	100
Toplam		0	1	0	1	100
Temel Fen Bilimleri	S	S	S	S	S	%
İsviçre	2				2	100
Toplam	2				2	100
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	S	S	S	S	S	%
Almanya				1	1	100
Toplam				1	1	100
Tespit Edilemeyen	S	S	S	S	S	%
Belçika			1		1	50
İsviçre		1			1	50
Toplam		1	1	0	2	100
GENEL TOPLAM	14	139	11	58	222	

Tablo 35'te görüldüğü gibi Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına yapılan eğitimde ilk sırada 113 kişi ile Tarımsal Bilimler yer almaktadır. Bu eğitim için en çok tercih edilen ülke 95 kişi ile Avusturya-Macaristan'dır. Bunlar %84,07 oranla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 11 kişi ile %9,73 orana sahip Almanya, ardından 7 kişi ile %6,19'luk oranla Fransa gelmektedir.

Nezâret adına alınan eğitimde en çok tercih edilen ikinci alan olarak 90 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerdir. Bu alanda en çok tercih edilen ülke konumundaki Almanya 48 kişi ile %53,33 orana sahiptir. Fransa 16 kişi ile %17,78'lik paya sahip ve ikinci sırada yer almaktadır. Ardından İsviçre %14,44 ile üçüncü, Belçika %4,44, Avusturya-Macaristan %3,33, Hollanda ile İngiltere %2,22 ve İtalya %1,11 ile gelmektedir. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 13 kişi eğitim almış ve en çok tercih edilen ülke yine %46,15 ile Almanya olmuştur. Tablo 35'te görüldüğü gibi diğer bilim dallarını tercih edenler 2 ve daha az sayıda kalmaktadır.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına eğitim gören öğrencilerin en çok tercih ettikleri ülkeler, öğrenim amaçları ve hangi dalda eğitim aldıklarına dair hazırlamış olduğumuz tablolar,

konumuzu anlamak adına önemli veriler sunmaktadır. Nezâret adına en çok eğitim alınan ilk dört ülke tablolar halinde gösterilmektedir.

2.2.1.3.1. Avusturya-Macaristan

Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına toplamda 98 kişinin Avusturya-Macaristan'da eğitim aldığı bunlardan 95'inin meslekî ihtisas eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan tablo 36'da gösterildiği gibi meslekî ihtisas yapanlar, %96,94'lük oranla ilk sırada yer almaktadır. Ardından, akademik tahsil yapan 3 kişinin %3,06 oranı teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 36. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Meslekî İhtisas	2	90		3	95	96,94
Akademik Tahsil		3			3	3,06
Genel Toplam	2	93	0	3	98	100

Avusturya-Macaristan'a en çok gönderimin 93 kişi ile 1914-1918 yılları arasında gerçekleştiği görülmektedir. Savaş dönemi kurulan ittifak nedeniyle öğrencilerin güvenilir ülkelerden birisi sayılan Avusturya-Macaristan'a gönderilmeleri, dış politikanın yurt dışı eğitime etkilerini bize tekrar göstermektedir. Meslekî ihtisasa gönderilen 95 kişiden 90'ı Tarımsal Bilimler'de, 2'si ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ihtisas yapmıştır.

Tablo 37. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Avusturya-Macaristan'da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT	S	%
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Tarımsal Bilimler	2		93					95	96,94
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	1		2					3	3,06
Toplam	3	0	95	0	0	0	0	98	100

Tablo 37’de görüldüğü gibi Tarımsal Bilimler, %96,94’lük bir oranı oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. Bu öğrencilerin 93’ü ziraat dalında meslekî ihtisas yaparken, 1 kişi baytarlık ve 1 kişi de ziraat dalında akademik tahsil eğitimi almıştır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler’de 2 kişi vagon dalında meslekî ihtisas yaparken, 1 kişi mimarlık dalında akademik tahsil eğitimi yapmıştır. Bu grupta yer alan öğrencilerden Mehmet Cemalettin (Cemal Sahir), 1916 yılında ticaret tahsili için gönderilmiş öğrenciler arasındadır.

2.2.1.3.2. Almanya

Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına Almanya’da 66 öğrenci eğitim almıştır. Nezâret adına Almanya’da eğitim gören öğrencilerin öğrenim amaçları Tablo 38’de gösterilmektedir.

Tablo 38. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik İhtisas		9		1	10	15,15
Akademik Tahsil	1	16		3	20	30,30
Çıraklık Eğitimi				3	3	4,55
Meslekî İhtisas		3	2	28	33	50
Genel Toplam	1	28	2	35	66	100

Yukarıda gösterildiği gibi Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına Almanya’ya en çok öğrenci gönderimi 28 kişi ile 1914-1918 arasında gerçekleşmiştir. 35 kişinin ne zaman gönderildiği bilinmemektedir. I. Dünya Savaşı’nda en çok tercih edilen ülkenin Almanya olduğu göz önüne alınırsa, gönderildiği yılı bilinmeyen 35 kişinin de ekseriyetle savaş sürecinde Almanya’ya gönderildiğini ileri sürebiliriz. Nezâret adına Almanya’da alınan eğitimde başı, 33 kişi ile meslekî ihtisas yapanlar çekmektedir. Bunlar %50’lik dilimi teşkil etmektedir. Ardından %30,30 ile akademik tahsil eğitimi yapanlar gelmektedir. Akademik ihtisas yapanlar üçüncü sırada gelip %15,15’lik orana sahiptir.

Tablo 39. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	8	9	28		3			48	72,73
Tarımsal Bilimler	6	1	4					11	16,67
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	6							6	9,09
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi			1					1	1,52
Toplam	20	10	33	0	3	0	0	66	100

Tablo 39’da gösterildiği gibi nezâret adına Almanya’da en çok tercih edilen alan, 48 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerdir. Bu alanda 28 kişi meslekî ihtisas, 9 kişi akademik ihtisas, 8 kişi akademik tahsil ve 3 kişi de çıraklık eğitimi almıştır. Ana bilim dallarının dağılımına baktığımızda en çok 23 kişi ile makinistlik dalında meslekî ihtisas eğitimi alanlar gelmektedir. Ardından 8 kişi ile madencilik, 6 kişi ile ormancılık dalında eğitim gören öğrenciler gelmektedir. Tarımsal Bilimler’de tercih yapan 11 kişi bulunmakta ve bunların 6’sı akademik tahsil, 4’ü meslekî ihtisas ve 1’i de akademik ihtisas yapmayı tercih etmiştir. Bu alanda 6 kişinin ziraat, 4 kişinin baytarlık ve 1 kişinin de şeker üretimi dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler’de ise 6 kişi akademik tahsil eğitimi almıştır. Bunların 4’ü ticaret, 2’si ise iktisat dalında eğitim almıştır. Güzel Sanatlarda ise 1 kişinin terzilik dalında eğitim aldığı belirlenmiştir.

2.2.1.3.3. Fransa

Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına Fransa’da 24 kişi eğitim almıştır. Nezâret adına Fransa’da eğitim gören öğrencilerin öğrenim amaçları Tablo 40’ta gösterilmektedir.

Tablo 40. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Meslekî İhtisas	3		1	10	14	58,33
Akademik Tahsil	1		1	7	9	37,50
Akademik İhtisas	1				1	4,17
Genel Toplam	5	0	2	17	24	100

Nezâret adına Fransa’da en çok %58,33 ile meslekî ihtisas, ardından %37,50 ile akademik tahsil eğitimi alanlar gelmektedir. 1 kişi ise akademik ihtisas yapmıştır. Bu gruptaki öğrencilerden 17’sinin gönderim yılı belirlenememiş, 5 kişinin ise 1908-1913 yılları arasında gönderildiği tabloda görülmektedir. Savaş döneminde kurulan ittifaklık gereği öğrencilerin Fransa’ya gönderilmediği görülmektedir. Bu süreçte ekseriyetle Almanya’ya yoğun olarak öğrenci gönderildiği düşünüldüğünde, gönderildiği yılı bilinmeyenlerin 1914-1918 yılları arasında bu ülkeye gönderildiği düşünülmektedir.

Tablo 41. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	8	1	7					16	66,67
Tarımsal Bilimler			7					7	29,17
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	1							1	4,17
Toplam	9	1	14	0	0	0	0	24	100

Tablo 41’de gösterildiği üzere nezâret adına alınan eğitimde en çok %66,67 ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler gelmektedir. Bu alanda en çok tercih edilen dallara baktığımızda Elektrik Mühendisliği 7, Turuk ve Maabir (Yol ve Köprü) 6 ve ziraat mühendisliği ise 2 kişi tarafından tercih edilmiştir. 1 kişi ise sanayi eğitimi almıştır. Tarımsal Bilimler ise %29,17 ile ikinci sıradadır. Bu alanda eğitim alan kişilerin tamamı ziraat dalında meslekî ihtisas yapan öğrencilerdir.

2.2.1.3.4. İsviçre

Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına İsviçre'ye 19 kişinin gönderildiği belirlenmiştir. Nezâret adına bu ülkede eğitim gören öğrencilerin amaçları Tablo 42'de gösterilmektedir.

Tablo 42. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Meslekî İhtisas		2	1	1	4	21,05
Akademik Tahsil	1	10	3		14	73,68
Akademik İhtisas			1		1	5,26
Genel Toplam	1	12	5	1	19	100

Tabloda görüldüğü üzere nezâret adına İsviçre'de 14 kişi ile en çok akademik tahsilin tercih edildiği anlaşılmaktadır. 4 kişi meslekî ihtisas, 1 kişi ise akademik ihtisas eğitimini tercih etmiştir. En çok öğrenci gönderimi I. Dünya Savaşı sürecinde gerçekleştiğini burada da görmekteyiz.

Tablo 43. Ticaret ve Ziraat Nezâreti Adına İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	9		4					13	68,42
Temel Fen Bilimleri	2							2	10,53
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	2	1						3	15,79
Tespit Edilemeyen	1							1	5,26
Toplam	14	1	4					19	100

Tablo 43'te görüldüğü gibi İsviçre'de akademik ihtisası da eklersek 15 kişinin akademik tahsil eğitimi aldığı ve bunlardan 9'unun Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu alanda 6 kişi makine mühendisliği eğitimi alırken kalan 3 kişinin teknik konularda eğitim almışlardır. Diğer alanlarda ise 3 kişinin ticaret

dalında, 1'er kişinin ise kimya ve fen ilimlerinde akademik tahsil yaptıkları belirlenmiştir.

Genel olarak baktığımızda Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına eğitim gören 222 öğrenciden 147'sinin meslekî ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır. 104 kişi ile ziraat dalında eğitim görenler ilk sırada gelmektedir. Geriye kalanlar ise madencilik, makinistlik, yol yapımı ve terzilik gibi çeşitli zanaat dallarında meslekî ihtisas yapıp yurda dönmüşlerdir. Nezâret adına 59 kişi akademik tahsile gönderilmiştir. Akademik tahsilde en çok 20 kişi ile Almanya, ardından 14 kişi ile İsviçre tercih edilmiştir. Ayrıca nezâret adına eğitime gönderilen kız öğrenci tespit edilememiştir.

2.2.1.4. Bahriye Nezâreti

Tablo 16'da Bahriye Nezâreti adına toplamda 117 kişinin gönderildiği ve bu sayıyla Nezâretin dördüncü sırada yer aldığı belirtilmişti. Bahriye Nezâreti adına yapılan eğitimde 82 öğrenci gönderilen İngiltere, ilk sırada yer almaktadır. Almanya 24 kişi ile ikinci, Fransa 8 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. Rusya 2, İsviçre ise 1 öğrenci ile son sıralarda yer almaktadır. Bahriye Nezâreti tarafından gönderilen öğrencilerin tarih aralıklarına göre hangi bilim dalında eğitime gönderildikleri, Tablo 44'te gösterilmektedir.

Tablo 44. Bahriye Nezâreti Adına Yapılan Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar						
İngiltere	10			48	58	70,73
Almanya	4	18			22	26,83
Fransa				1	1	1,22
Rusya	1				1	1,22
Toplam	15	18	0	49	82	100
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler						
İngiltere	3			19	22	95,65
İsviçre	1				1	4,35
Toplam	4	0	0	19	23	100
Sağlık Bilimleri						
Fransa	5			1	6	75
Almanya				2	2	25
Toplam	5	0	0	3	8	100
Güzel Sanatlar						
	S	S	S	S	S	%

Fransa	1				1	100
Toplam	1	0	0	0	1	100
Sosyal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Rusya	1				1	100
Toplam	1	0	0	0	1	100
Tespit Edilemeyen	S	S	S	S	S	%
İngiltere				1	1	100
Toplam	0	0	0	1	1	100
Genel Toplam	27	18	0	72	117	

Tablo 44’te gösterildiği gibi Bahriye Nezâreti adına en çok askerî alanlarda eğitim alınmıştır. Askerî eğitim alan kişilerin ülkelere göre dağılımına baktığımızda İngiltere’nin 58 kişi ile bu alanda en çok tercih edilen ülke ve bu sayıyla %70,73’lük orana sahip olduğu görülmektedir. Almanya 22 kişi ile ikinci sırada, Fransa ve Rusya ise 1’er öğrenci ile askerî alanlarda en son sırada yer almaktadırlar. Nezâret adına Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alan 23 kişi bulunmaktadır. Bu alanda en çok tercih edilen ülke 22 kişi ile İngiltere’dir. 1 kişi ise İsviçre’de eğitim almıştır. Sağlık Bilimlerinde 8 kişi gönderilmiş ve bunların 6’sı Fransa’da, 2’si ise Almanya’da eğitim almıştır. Güzel Sanatlarda ise Fransa’da 1 kişi eğitim almıştır. Nezâret adına gönderilen 1 kişinin bilim dalı tespit edilememiştir.

2.2.1.4.1. İngiltere

II. Meşrutiyet’te Bahriye Nezâreti adına toplamda 117 kişinin yurt dışı eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin gönderildiği merkezlerin başında 81 kişi ile İngiltere gelmektedir. Nezâret adına İngiltere’de eğitim alan öğrencilerin amaçları Tablo 43’te belirtilmektedir.

Tablo 45. Bahriye Nezâreti Adına İngiltere’de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî İhtisas	11			56	67	81,71
Meslekî İhtisas	1			10	11	13,41
Akademik İhtisas	2				2	2,44
Staj				1	1	1,22
Tespit Edilemeyen				1	1	1,22
Genel Toplam	14	0	0	68	82	100

Tablo 45’te görüldüğü gibi İngiltere’de alınan eğitimde ilk sırada %81,71 ile askerî ihtisas yapanlar gelmektedir. 67 kişiden 57’si askerî dallarda, 10’u ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ihtisas yapmıştır. İkinci sırada %13,58 ile meslekî ihtisas yapanlar, ardından %2,47 ile akademik ihtisas yapanlar gelmektedir. İngiltere’ye gönderilen 82 kişiden sadece 14’ünün gönderim tarihleri belirlenebilmiştir. 68 kişinin hangi tarih aralığında gönderildiği veri eksikliği nedeniyle bilinmemektedir.

Tablo 46. Bahriye Nezâreti Adına İngiltere’de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar				57		1		58	70,73
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler		1	11	10				22	26,83
Temel Fen Bilimleri		1						1	1,22
Tespit Edilemeyen							1	1	1,22
Toplam		2	11	67	0	1	1	82	100

Yukarıda yer alan tablo 46’da görüldüğü gibi, bilim dallarının dağılımına baktığımızda İngiltere’de askerî alanlarda eğitim alan kişilerden 56’sı denizcilik dalında askerî ihtisas yapmıştır. Askerî ihtisas yapanlardan 17 kişi topçuluk, 16 kişi seyr-i sefain, 11 kişi torpidoculuk, 5 kişi levazım, 2 kişi denizcilik, 1 kişi gemicilik dalında eğitim alırken 4 kişi ise askerî alanda eğitim almış ve hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir. Gönderilenlerden 1 kişi ise denizcilik dalında staj eğitimi almıştır.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler Dalı’nda eğitim alan 22 kişinin dağılımına baktığımızda 11 kişi çarkçılık, 6 kişi inşaiye, 2 kişi elektrik, 1’er kişi makine mühendisliği ve telsiz telgraf dalında, 1 kişi ise elektrik ve telsiz telgraf dallarında çift dal eğitimi almıştır. Sağlık Bilimleri ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde kimya ve elektrik dallarında çift eğitim alan 1 kişi mevcuttur.

2.2.1.4.2. Almanya

Bahriye Nezâreti adına 24 kişinin Almanya’da eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bunların, öğrenim amaçları Tablo 47’de belirtilmektedir.

Tablo 47. Bahriye Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî İhtisas	4	16			20	83,33
Akademik İhtisas				2	2	8,33
Staj		2			2	8,33
Genel Toplam	4	18		2	24	100

Tablo 47’de gösterildiği gibi nezâret adına Almanya’da en çok 20 kişi ile askerî ihtisas eğitimi alanlar gelmektedir. 2 kişinin akademik ihtisas, 2 kişinin de staj eğitimi aldığı görülmektedir. En çok öğrenci gönderilen tarih aralığı 18 kişi ile 1914-1918’dir.

Tablo 48. Bahriye Nezâreti Adına Almanya’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları							Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar				20		2		22	91,67
Sağlık Bilimleri		2						2	8,33
Toplam		2		20		2		24	100

Nezâret adına alınan eğitimin başında doğal olarak askerî alanlar gelirken bunlardan 20’si askerî ihtisas, 2’si ise staj eğitimi almıştır. Bu öğrencilerin tamamı denizcilik dalında eğitim almışlardır. Öğrenciler, Alman Deniz Kuvvetlerine bağlı Flensburg Bahriye Mektebi’nde ve Helgoland Denizaltı Filosu ile Vulkan Denizaltısı’nda eğitim görmüşlerdir⁶¹⁴. Sağlık Bilimlerinde ise Osman Nuri ve Raşid efendilerin nezâret adına tıp dalında akademik ihtisas eğitimi aldığı belirlenmiştir⁶¹⁵.

⁶¹⁴ Emrullah Nutku, **İstiklal Savaşı’nda Denizciler**, Ank. Dz. İk. K.lığı, Dz. K.K. Basımevi A.lığı, Ankara, s. 72-74. Ayrıca bkz. Mercan, a.g.t., s. 56.

⁶¹⁵ BOA BEO. 2988/224, Lef 42, Y. A. HUS. 509/24, Lef 3-1.

Harbiye Nezâreti adına Fransa'da eğitim gören öğrencilerin sayısı 8'dir. Bunlardan 7'si akademik ihtisas, 1'i ise askerî ihtisas eğitimi almıştır. Bu kişilerden 6'sı tıp dalında 1 kişi ise resim dalında akademik ihtisas yapmıştır. Nezâret adına Fransa'da ihtisas yapan bu kişiler arasında tıp dalında Mustafa Hayrullah Diker, resim dalında Ali Sami Boyar gibi önemli isimler yer almaktadır. 1 kişi ise Fünun-u Bahriye dalında eğitim almıştır.

Bahriye Nezâreti adına 1 kişi İsviçre'de elektrik, 1 kişi de Rusya'da mesaha ve haritacılık dalında eğitim almıştır.

2.2.1.5. Maliye Nezâreti

Tablo 16'da gösterildiği gibi Maliye Nezâreti adına 25 kişinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu kişilerin tamamı Fransa'da eğitim almıştır. Gönderilenler İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim almıştır. Bunlardan 13'ü maliye, 1 kişi maliye müfettişliği, 1 kişi de Siyasal Bilimlerde dalında akademik ihtisas yapmıştır. İhtisas yapmaya gönderilenlere nezâret tarafından 450'şer frank burs bağlandığı anlaşılmaktadır⁶¹⁶. 8 kişi ise maliye dalında akademik tahsil yaparken⁶¹⁷, Namık Zeki Aral⁶¹⁸ ve Ahmed Ziya (Orbay)⁶¹⁹ Fransa Maliye Nezâreti'nde maliye dalında staj eğitimi almışlardır. Nezâretçe Fransa'ya gönderilen öğrencilerin 7'si 1908-1913 aralığında gönderilirken, 18'inin gönderim tarihi belirlenememiştir.

2.2.1.6. Adliye ve Mezahib Nezâreti

Adliye ve Mezahib Nezâreti adına 19 kişinin yurt dışında eğitim aldığı belirlenmiştir. Gönderilenlerden 16'sı Fransa'da eğitim alırken, 1'er kişi de Almanya, İngiltere ve İsviçre'de eğitim almıştır. Fransa'ya gönderilen 16 kişinin tamamı hukuk dalında akademik ihtisas yapmıştır. Almanya ve İngiltere'ye gönderilen 1'er kişi akademik tahsil eğitimi alırken, İsviçre'ye gönderilen 1 kişinin eğitim amacı belirlenememiştir. İhtisas yapmaya gönderilen 14 kişi, Lozan Konferansı sonucunda kapitülasyonların kaldırılması ekibinde yer alan hukukçular arasında yer almışlardır. Bu ekibe, Maârif

⁶¹⁶ BOA İ. ML. 83/30, Lef 1-7.

⁶¹⁷ BOA HR. İD. 1380/59, Lef 2-1.

⁶¹⁸ **Mülkiyeliler**, C. 2, s. 1344.

⁶¹⁹ BOA İ. ML. 83/30, Lef 1-10. Ayrıca bkz. **Çankaya, Mülkiyeliler** s. 835-836.

Nezâreti'nce gönderilen hukukçular da eklenince sayı 20 olmaktadır⁶²⁰. Konunun önemi açısından kapitülasyonların kaldırılması ekibinde yer alan isimleri tablo halinde göstermekte fayda vardır.

Tablo 49. Kapitülasyonların Kaldırılması Ekibinde Yer Alan Yurt dışı Eğitilmiş Hukukçular

Adı Soyadı	Gönderen Kurum	Yılı	Ülke	Alan	Öğrenim Amacı
Ahmed Esad (Arsebük)	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1910	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Bahir Verdi	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Cevdet Ferit (Basman)	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Feyzi Daim Germeyanlı	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Haydar Çamer	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
İsak Frera	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Mehmet Ali	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Mehmet Kâzım Berker	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Memduh Efendi	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Mişon Ventura	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Mustafa Reşid (Belgesay)	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1908	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Samim Gönensay	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Seyid Haşim	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Tahir Taner	Adliye ve Mezahib Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Baha Kantar	Maârif Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Hüseyin Münir	Maârif Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik Tahsil
Legofet	Maârif Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik Tahsil
Mustafa Şeref Özkan	Maârif Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik İhtisas
Salahattin Sırmalı	Maârif Nezâreti	1909	Fransa	Hukuk	Akademik Tahsil
Vasfi Raşid (Seviğ) Efendi	Maârif Nezâreti		Fransa-Almanya	Hukuk	Akademik Tahsil+Staj

Tablo 49'da dikkatimizi çeken husus, II. Meşrutiyet'te Almanya ile kurulan ittifaka rağmen hukuk dalında Fransa'nın en çok tercih edilen ülke olmasıdır. Bu öğrenciler Paris Sorbonne Hukuk Fakültesi'nde eğitim almışlardır. Öğrencilerden Vasfi Raşid

⁶²⁰ Bahadır Apaydın, **Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Katkıları**, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 262.

(Seviğ), Fransa'daki eğitiminin ardından Saksonya Mahkemeleri'ne staja gönderilmiştir⁶²¹.

2.2.1.7. Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti

Nezâretler adına öğrenci gönderen kurumlardan biri de 10 kişi ile Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti'dir. Tablo 16'da görüldüğü gibi nezâret adına 6 kişi Fransa'ya, 2 kişi Almanya'ya, 2 kişi ise Amerika'ya eğitime gönderilmiştir. Gönderilenlerden 4'ü meslekî ihtisas, 4'ü akademik ihtisas, 2'si ise akademik tahsil eğitimi almıştır. Meslekî ihtisas yapmaya gidenlerden 3'ü ormancılık, 1'i ise pamuk ziraatı dallarında eğitim almışlardır. Akademik ihtisas yapmaya gidenlerden 3'ü maden mühendisliği, 1'i de ormancılık dalında eğitim almıştır. Akademik tahsile gönderilen 1 kişi ziraat mühendisliği, 1 kişi de Maden ve Elektrik Mühendisliği dallarında çift dal eğitimi almıştır. Hendese-i Mülkiye mezunu Abdullah, Halid Ziya ve Hasan Tahsin efendiler, École Nationale Supérieure des Mines'te maden mühendisliği dalında eğitim almış isimler arasındadır⁶²².

2.2.1.8. Diğer Nezâretler Adına Gönderilen Öğrenciler

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti adına 9 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Gönderilenlerin tümü akademik tahsil eğitimi almış, bunların 8'i Fransa'ya, 1'i de Amerika'ya eğitime gönderilmiştir. Bu kişilerden 6'sı Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük dalında tahsil yaparken, telsiz ve telgraf dalında 2 kişi, mühendislik dalında ise 1 kişi akademik tahsil eğitimi almıştır. Bu grupta yer alan 8 öğrencinin Paris Ecole Supérieure des Télégraphes Okulu'nda eğitim almışlardır⁶²³. Salim Saim Efendi ise Amerika'da ismi Enternasyonel Korspondas olarak belirtilen okulda tahsil yaptığı belirtilmektedir⁶²⁴.

Ticaret ve Nafia Nezâreti adına 5 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Tablo 16'da gösterildiği gibi bu öğrencilerden 3'ü İngiltere'de, 1'i İsviçre'de ve 1'ide İtalya'da

⁶²¹ BOA HR. SYS. 2654/11. Ayrıca Bkz. Apaydın, a.g.e., s. 262.

⁶²² BOA HR. İD. 1380/56, Lef 3-1.

⁶²³ BOA DH. MKT. 2632/90.

⁶²⁴ BOA HR. İD. 1390/33, Lef 2-1, HR. İD. 1390/39, Lef 1.

eğitim almıştır. Nezâret adına gönderilenlerden 3'ü meslekî ihtisas, 1'i akademik tahsil ve 1'i de ıraklık eğitimi almıştır. İngiltere'ye gönderilen 3 kişi sanayi dalında ihtisas yapmak için Armstrong Fabrikası'na gönderilmek üzere seilmiřlerdir⁶²⁵. İsviçre'ye gönderilen Ömer Bey mühendislik tahsili yaparken⁶²⁶, İtalya'ya gönderilen Hasan Bin Hamdi ise Çarkçılık dalında eğitim almıřtır⁶²⁷. Başka bir belgede, Nafia Nezâreti adına dil eğitimi görmek üzere gönderilen Mahmut Sami Efendi'nin ismi tespit edilmiřtir⁶²⁸.

Sıhhiye Nezâreti adına gönderilen 4 kişinin ismi tespit edilmiştir. Bunlardan 2'si Fransa'ya, 1'i İsviçre'ye eğitime gönderilirken 1 kişinin gönderildiği ülke tespit edilememiştir. Sağlık Bilimlerinde eğitim gören öğrencilerin öğrenim gördükleri dallara baktığımızda tıp dalında 2, eczacılık ve röntgen dalında 1'er kişi eğitim almıştır. Sahra Sıhhiye Müfettişliği adına gönderilen Murad Rami Aydın ile bu sayı 5'e çıkmaktadır. Kendisi Berlin Tıp Fakóltesi'nde göz dalında akademik ihtisas yapmış bir doktorumuzdur⁶²⁹.

Hicaz Demir Yolu Nezâreti adına 3 kişinin eğitim almak üzere 1909 yılında Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderilenler şimendifercilik dalında meslekî ihtisas yapmak üzere gönderilmiş, bunlardan Latif ve Mustafa Remzi efendilerden yeteri kadar istifade edilemeyeceği gerekçesi ile ödeneklerinin kesildiği anlařılmaktadır⁶³⁰.

Sanayi Nezâreti adına 3 kişinin meslekî ihtisas eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan, Avusturya-Macaristan'a çinkografi dalında eğitime gönderilen Naim İsmail Efendi'nin, ailesinden gelen paranın kesilmesi nedeniyle sonradan Sanayi Nezâreti hesabına burs aldığı belirlenmiřtir⁶³¹. Diğer 2 kişi ise Almanya'da sanayi dalında eğitim almışlardır.

Dâhiliye Nezâreti adına ise 2 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan ilki, Lozan Üniversitesinde akademik tahsilde bulunan ve Veliâht Abdülmecid'in yakınlarından

⁶²⁵ BOA BEO. 3750/281250, Lef 6-2.

⁶²⁶ BOA MF. MKT.1189/6, Lef 1.

⁶²⁷ BOA HR. İD. 1384/73, Lef 3-1, LEF 4-1.

⁶²⁸ BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.

⁶²⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 30.

⁶³⁰ BOA HR. İD. 1387/4, Lef 3-1, HR. İD. 1387/3, Lef 2-1, BEO. 3481/261064.

⁶³¹ BOA HR. İD. 1384/88, Lef 1, HR. İD. 1384/87, Lef 2-1.

olan Cemal Bey'dir⁶³². Diğeri ise Almanya'ya gönderilen Süreyya Bey'dir. Kendisinin öğrenim gördüğü alan ve amacı belirlenmemiştir⁶³³.

2.2.2. Vilayetler Adına Gönderilen Öğrenciler

2.2.2.1. Adana Vilayeti

Adana Vilayeti adına eğitim alan ve isimleri belirlenen öğrenci sayısı 47'dir. Öğrencilerden 42'sinin vilayet hesabına Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. 1 kişi İsviçre ve ek olarak Almanya'da eğitim alırken, 4 kişinin ise hangi ülkede eğitim aldığı belirlenmemiştir. Gönderilenlerden 7'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilmiştir. Bunlardan 6'sı mühendislik dalında akademik tahsile, 1 kişi ise ziraat makineleri dalında meslekî ihtisasa gönderilmiştir. 1 kişi ise İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde hukuk dalında eğitim almıştır. Sosyal Bilimlerde 3 kişinin öğretmenlik eğitimine gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderilenlerden 36 kişinin hangi dalda eğitim aldıkları belirlenmemiş fakat bu öğrencilerin fabrikalarda eğitim aldıkları düşünülmektedir. Vilayet hesabına gönderilen öğrenciler hakkında, Adana Valisi tarafından Umûr-ı Mahalli Vilâyât Müdüriyeti'ne gönderilen 29 Mart 1336/ 29 Mart 1920 tarihli belgede, fabrikalarda ameli tahsil görmek üzere 30 kişinin gönderildiği, bunlar için vilayet bütçesinden yıllık 1800'er kuruş tahsis edildiği ve 1917 senesine ait 54 bin kuruşun Berlin'e gönderildiği belirtilmektedir. Belgede ayrıca eğitimlerini terk eden ve meşru mazeretler doğrultusunda eğitimlerini yarıda bırakan 7 kişinin masrafları düşünülerek kalan paranın teftiş heyeti başkanı Haydar Bey'e Doçe (Deutsche) Bank aracılığıyla gönderildiği anlaşılmaktadır⁶³⁴. Eğitimleri tamamlamayan kişilerin isimleri belirtilmemiştir.

II. Meşrutiyet'le birlikte gönderilen öğrenciler arasındaki farklı milliyete sahip öğrencilerin de çokluğu dikkatimizi çekmektedir. İlerde detaylı olarak irdeleyeceğimiz bu konuya, Adana Vilayeti özelinden baktığımızda, vilayeti adına sonradan burs almaya hak kazanan ve Jena Mektebi Hukuk talebesi olan Ermeni asıllı Diran Babikyan'ın

⁶³² BOA. DH. KMS. 41/53.

⁶³³ BOA. Y. A. HUS. 509/24, Lef 3-1.

⁶³⁴ BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 35. (29 Mart 1336) / 29 Mart 1920.

devletten burs talebine dair dilekçesi dikkatimizi çekmektedir. 2 Şubat 1325/15 Şubat 1910 tarihli dilekçede, ailesinin Adana olaylarında mağdur olduğunu, erkek kardeşinin eşinin vefat ettiğini ve 3 yetim çocuk kaldığını ve çiftliklerinin zarar gördüğünü belirterek, eğitimini tamamlayabilmesi adına vilayetten burs talep etmiştir⁶³⁵. Babikyan'ın talebine 18 Haziran 1910 tarihinde, içinde bulunduğu zor durum ve eğitiminin tamamlanmasına 1 sene kalması dolayısıyla olumlu cevap verildiği anlaşılmaktadır⁶³⁶.

2.2.2.2. Aydın Vilayeti

Aydın Vilayeti adına eğitim alan toplamda 29 talebeye ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır⁶³⁷. İncelemelerimiz neticesinde 19 kişinin isimleri belirlenmiş ve bunların 4'ü kız öğrencidir. Gönderilenlerin 8'i Almanya'da, 5'i Avusturya-Macaristan'da, 4'ü İsviçre'de ve 2'si ilerleyen yıllarda Macaristan'da eğitim almıştır. Vilayet adına eğitime gönderilen 13 öğrencinin Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden 2 kişi makine mühendisliği'nde, 1 kişi Elektrik Mühendisliği'nde, 1 kişi İnşaat Mühendisliği'nde akademik tahsile gönderilirken dalı belirlenemeyen 1 kişi de mühendislik dalında akademik tahsile gönderilmiştir. Gönderilenlerden 3'ü elektrik dalında meslekî tahsile gönderilirken, 5 kişi ise Sanayi-i Hadidiye (demir sanayi) dalında meslekî eğitime gönderilmiştir.

Aydın Vilayeti adına Sağlık Bilimlerinde 2 kız öğrenci tıp dalında eğitim almıştır. 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin tıp eğitimi için Avrupa'ya gönderilen ilk Türk kız öğrencilerinin isimleri Suad Mahmud ve Fatma Saade (Süeda) hanımlardır⁶³⁸. Suad Mahmud Hanım, Jinekoloji ihtisasının ardından bir süre İsviçre'de doktor olarak çalışmış ve 1930'da yurda dönmüştür. Kendisinin evlendikten sonra "Yılmaz" soyadını, 1940'tan sonra ise babasının soyadı olan Oskaner'i aldığı belirtilmektedir⁶³⁹. Fatma

⁶³⁵ BOA HR. İD. 1380/69., Lef 2-1. (2 Şubat 1325) /15 Şubat 1910.

⁶³⁶ BOA HR. İD. 1380/57, Lef 3-1. (18 Haziran 1910).

⁶³⁷ BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 14-1.

⁶³⁸ BOA DH. UMVM. 79/21, Lef 1., HR. SYS. 2654/5, Lef 17.

⁶³⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 6.

Süeda Hanım ise İzmir’de dava vekilliği yapan Kağıtçıoğlu Mehmet Emin Bey’in kızıdır⁶⁴⁰.

Aydın Vilayeti’ne adına gönderilen kız öğrencilerden Zübeyde Hanım ise Pedagoji ve İdare-i Beytiyye (ev idaresi) dalında çift eğitim alarak akademik tahsil yapmıştır⁶⁴¹. Emine Suad Hanım’ın hangi dalda eğitim aldığı belirlenmemiştir.

2.2.2.3. Diğer Vilayetler

Adana ve Aydın vilayetlerinden sonra yurt dışı eğitime en çok öğrenci gönderen vilayetlerden biri de Konya Vilayeti’dir. Konya Vilayeti adına 10 talebe ve 14 ziraat çırağının gönderildiği ve bu öğrencilerin teftişi için Osman Nuri Bey’in görevlendirildiği belirtilmektedir⁶⁴². İncelemelerimiz neticesinde 7 öğrencinin ismi tespit edilmiştir. Gönderilenlerin 6’sı Almanya’da, 1’inin de Belçika’da eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Almanya’ya gönderilenlerin 5’i Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde mühendislik eğitimi almıştır. 1 kişi ise Tarımsal Bilimlerde çiftçilik ve tesviyecilik dallarında eğitim almıştır. Konya Vilayeti adına Belçika’da eğitim alan 1 kişi ise Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, su mühendisliği dalında eğitim almıştır. Su mühendisliği alan kişi Cumhuriyetin ilanından sonra üst düzey görev alan Zeynel Abidin Özmen’dir.

Ankara Vilayeti adına gönderilen 5 kişinin ismi tespit edilmiş ve bunların tamamı Almanya’da eğitim almıştır. Öğrencilerden 2’si mühendislik dalında tahsil yaparken, 2’si ziraat dalında meslekî tahsil yapmıştır. 1 kişinin ise dalı belirlenmemiştir.

Halep vilayetinden yurt dışı eğitime gönderilen 5 kişinin ismi tespit edilmiştir. Gönderilenlerin 3’ü Almanya, 2’si Avusturya-Macaristan’a gönderilmiştir. Bu öğrencilerin tamamı Tarımsal Bilimlerde, meslekî tahsile gönderilmişlerdir.

Kastamonu Vilayeti adına eğitim alan 3 öğrencinin ismi tespit edilmiştir. Bunlardan 2’si Avusturya-Macaristan, 1’i de Almanya’da eğitim almıştır. 1 kişi Peşte Sanayi Mektebi

⁶⁴⁰ Kağıtçıoğlu Mehmet Emin Efendi, isim benzerliği olan Mehmet Ali Kâğıtçı ile karıştırılmamalıdır. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁴¹ BOA HR. SYS. 2653/11., DH. UMVM. 79/21, Lef 1., MF. MKT. 1233/30, Lef 21.

⁶⁴² BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 6.

Alisi'nde Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alırken, 1 kişinin Peşte Darülfünunu'nda eğitim aldığı belirlenmiştir⁶⁴³. 1 kişinin ise eğitim alanı belirlenememiştir.

Sivas Vilayeti adına da 3 kişinin Almanya'ya gönderildiği ve bunlardan 1 kişinin Ziraat Makinaları dalında meslekî ihtisas yaptığı belirlenmiştir. 2 kişinin hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir.

Bursa Vilayetinden gönderilenlerden sadece Kemaleddin Efendi'nin⁶⁴⁴, Çatalca Sancağı adına eğitime gönderilen 1 kişinin ise Mehmed Ali Süleyman Efendi olduğu tespit edilmiştir⁶⁴⁵. Bu kişilerin hangi dalda eğitim aldıkları belirlenememiştir.

2.2.3. Öğrenci Gönderen Diğer Kurumlar

2.2.3.1. Devlet Tarafından

İncelediğimiz belgelerde bazı öğrencilerin “devlet namına” eğitim aldıkları açıkça belirtilirken; bazı öğrencilerin de hangi kurum adına eğitime gönderildikleri tam olarak belirtilmemiştir. Bazı öğrencilerin ise sadece aldıkları aylık burs miktarı belirtilmektedir. Bu kategoride yer alan 39 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Bunların 16'sı akademik tahsil yapmıştır. Akademik tahsil yapanların eğitim gördükleri dallara baktığımızda 3 kişi hukuk, 3 kişi Fen Bilimleri, 2 kişi Elektrik Mühendisliği, 2 kişi tıp, 2 kişi mimarlık, 1 kişi iktisat ve 1 kişi de dış hekimliği eğitimi almıştır. 2 kişinin dalları bilinmemektedir. Devlet adına akademik ihtisas yapan 5 kişi vardır. Bunların 2'si resim, 1'i hukuk, 1'i tıp ve 1'i de öğretmenlik dalında eğitim almıştır. Meslekî ihtisas yapan 6 kişi tespit edilmiştir. Bunların ise 3'ü elektrik, 1'i madencilik, 1'i teknik eğitim ve 1'i de ziraat dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. Devlet adına eğitim alan 3 kişinin ise dalları tespit edilememiştir.

2.2.3.2. Türk-Alman Cemiyeti

⁶⁴³ BOA HR. SYS. 2654/2.

⁶⁴⁴ BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 1-5.

⁶⁴⁵ BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 1-4.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında kurulan ilişkiler, II. Abdülhamid döneminde Alman uzmanların getirilmesi ve bu ülkeye az sayıda da olsa öğrenci gönderilmesiyle devam etmiş fakat bu sayı, Fransa'ya gönderilen öğrenci sayısına nazaran düşük kaldığı belirtilmişti. 1890'lı yıllarda Almanya'ya gönderilen askerî öğrenciler, ikili ilişkilerin artmasına vesile oldukları gibi Alman ekolünde eğitim gören subaylar olarak yurda dönmüşler ve ülke yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Bu subaylar, Kanun-i Esasî'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle neticelenen 1908 devriminin gerçekleşmesinde önemli rol oynadıkları gibi Osmanlı'da Alman lobisinin daha da genişlemesine ve yurt dışına gönderilecek öğrencilerin Almanya'yı tercih etmelerine de önayak olmuşlardır⁶⁴⁶. II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde, dönemin şartları itibari ile Almanya ile kurulan askerî, ticarî ve kültürel ilişkiler, yurt dışı eğitilmiş bu kişilerin de etkisiyle üst düzeye çıkmıştır. Bu noktada, Alman-Türk ve Türk-Alman Derneklerinin ortaklaşa faaliyetleri sayesinde bilhassa meslekî eğitim açısından yurt dışı eğitim uygulamalarının farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Türk-Alman Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'ndan önce Rohrbach, Jackh, Schact, Schmidt gibi Alman eğitimciler tarafından İstanbul'da kurulmuştur⁶⁴⁷. Cemiyet, Alman-Türk Cemiyeti ile eş güdüm halindeydi. Her iki cemiyet de Almanya tarafından yönetiliyordu. Bu cemiyetin kültürel amaçları yanında ekonomik ve siyasî amaçları da bulunmaktaydı. I. Dünya Savaşı öncesinde oluşmaya başlayan Batılı müttefiklere, özellikle Fransa ile Rusya'ya karşı bir güç oluşturmak için Almanya ile Türkiye arasındaki ittifakı güçlendirmek amacını da taşıyordu. Bu dernekler ayrıca Osmanlı'daki Alman okullarının geliştirilmesinde, Almanca ve Türkçe kursların açılmasında, Osmanlı'daki bazı Türk okullarının desteklenmesinde ve hastane, sağlık kuruluşları ile huzur evlerinin geliştirilmesinde ve özellikle Türk gençlerinin eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilmesinde önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir⁶⁴⁸.

Türk-Alman ittifakının sağlam bir zemine oturtulması, eğitim alanında sağlam ilişkiler kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. Osmanlı'nın, Fransız ve İngiliz eğitim sistemi ile milli-güç kaynaklarından uzaklaştığı bu nedenle Alman eğitim sistemine ihtiyacı olduğu

⁶⁴⁶ Rıfat Önsoy, **Türkiye'deki Almanya 1914-1918 "Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch "**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No: 106476, Yer No: A. VII. / 5475. s. 79.

⁶⁴⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 130.

⁶⁴⁸ Önsoy, **a.g.e.**, s. 99-100.

savunulmaktaydı⁶⁴⁹. Bu kapsamda Türk Maârif Nezâreti'nde danışman olarak görev yapan Prof. Dr. Franz Schmidt, Türk-Alman Cemiyeti vasıtasıyla özellikle ziraat, tekstil ve endüstri alanlarında Almanya'da eğitim görmek isteyen öğrencilerin seçiminde görevlendirilmiştir⁶⁵⁰. Alman hükûmetinin, öğrencilerin Almanya'ya kabulünde ekonomik ve siyasî kaygılar da taşıdığı ortadaydı⁶⁵¹. Bu endişenin giderilmesinde, İstanbul'da Alman Büyükelçisi olarak görev yapan F.Schmidt'in önemli çabaları olmuştur. Schmidt, 12. 5. 1916 tarihli yazısında bu konuda Alman hükûmetini ikna etmeye yönelik şu açıklamayı yaptığı anlaşılmaktadır⁶⁵²:

“Türkiye’den Almanya’ya öğrenci gönderilmesi önemli bir olaydır. Bu sayede Türk hükûmetiyle iyi ilişkiler kurmak mümkün olacaktır. Ayrıca Alman-Türk Cemiyeti’ne de yararlı bir alanda faaliyette bulunmak imkânı ortaya çıkacaktır. Türk öğrenciler için Almanya’da ziraat eğitimi görmek Macaristan’da silah fabrikalarında mermi üretmekten çok daha faydalıdır.”

Alman hükûmetinin, ülkelerine gelecek binlerce Osmanlı talebesinin denetimi ve bunların masraflarının karşılanması noktasında ve de diğer Avrupa ülkelerinin bu duruma gösterebileceği tepkilerden endişelenmesi üzerine Türk tarafından İttihatçıların önemli isimlerinden Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Dr. Nazım Bey de öğrenci gönderimine yönelik destek veriyorlardı⁶⁵³. Bunun üzerine Alman hükûmeti, eğitime gelecek olan öğrencilerin masraflarının Alman-Türk Cemiyeti tarafından karşılanması koşuluyla bu uygulamaya izin vereceğini belirtmiş ve cemiyet, hemen çalışmalara başlamıştır. Cemiyet, Almanya’daki bürokratlar, fabrikatörler, belediyeler, ticaret ve sanayi odaları, cemaatler ile görüşmeler yaparak öğrencilerin masraflarının karşılanması noktasında yaklaşık 500 bin mark para toplamıştır⁶⁵⁴. Türk öğrencilerin

⁶⁴⁹ Ryll, Türkiye'nin yabancılaşmasına yönelik kültürel faaliyetlerine yönelik şu açıklamayı yapmıştır: “Fransa'nın büyük bir gayretle yaptığı gibi, bütünüyle Türkiye'nin yabancılaşmasına ve mili-güç kaynağının çökertilmesine yönelik Batı medeniyetiyle ilgili propaganda çalışmaları yürütülse bile, gene de Türkiye'nin anlaşması mümkün olmazdı.” Ryll “**Türkische Schüler auf deutscher Schule**”, Aus deutscher Bildungsarbeit im Auslande, Langensalza, 1928'den aktaran Turan, **a.g.e.**, s. 130.

⁶⁵⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 131.

⁶⁵¹ Önsoy, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁵² J. Kloosterhuis, “**Deutsche Auslandsvereine und auswaertige Kulturpolitik 1906 – 1918**” den aktaran Önsoy, **a.g.e.**, s. 79-80.

⁶⁵³ Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve “Alman Ruhü”**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2015, s. 305.

⁶⁵⁴ Önsoy, **a.g.e.**, s. 81.

Almanya'ya gönderilmesinde 1911 yılında araştırma gezisine katılan isimler de etkili olmuştur. Bu isimlerden Müsteşar Edhem Bey, gezi sonucunda edindiği olumlu düşünceler sonrasında İstanbul Meslek İdadîsi mezunlarını Fransa yerine Alman fabrikalarında stajyer eğitimi almaları için yönlendirmiştir⁶⁵⁵.

Öğrencilerin barınma ihtiyaçları ve maddî giderlerine yönelik sorunların halledilmesinin ardından F. Schmidt'in başkanlığında oluşturulan komisyonda Darülfünun kadrosundan yazar Halit Ziya Bey (Uşaklıgil) ile Berg Strasser, Hüseyin Cahit Bey, İttihat ve Terakki Fırkası Üyesi Dr. Nazım Bey, *Vakit* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey, Sadaret Genel Müdürü Adil Bey, İstanbul Sultanîsi Müdürü Tominski ve İstanbul Sultanîsi öğretmenlerinden Gabel yer almıştır⁶⁵⁶. 30 Nisan 1917 tarihli *Tanin* gazetesinde, öğrencilerden 14 yaşını geçmeyen, başarılı bir eğitim süreci yaşamış, eğitimine mani sağlık sorunları olmayan ve Almanca lisanına vakıf olan kişilerin seçileceğine dair bir yazı yayımlanmıştır⁶⁵⁷.

Bu kapsamda 314 kişilik ilk öğrenci grubu 1917 yılında Almanya'ya gönderilmiştir. Gönderilenlerin eğitim aldığı meslek dalları incelendiğinde metal sanayiinde 64, mobilyacılıkta 44, konfeksiyonculukta 27, gıda sanayiinde ise 36 kişi istihdam edilmiştir. Öğrencilerin 12 merkeze yerleştirildiği ve 37 meslek dalına dağıldığı belirlenmiştir⁶⁵⁸. Gencer, Alman arşiv kaynaklarına dayanarak öğrenci gönderiminin 1916 yılının Ağustos ayında 330 öğrenciyle başladığını belirtmektedir. Bu öğrencilerin 292'sini yetimhanelerden seçilenler oluşturmaktaydı⁶⁵⁹. Önsoy, meslek dallarına bakıldığında öğrencilerin tercih ettikleri sanat dallarından ziyade; Almanya'nın ihtiyaç duyduğu sanat dallarına göre yerleştirildiğini belirtmektedir⁶⁶⁰. Madencilik sektöründe çalışmak amacıyla 160 kişilik ikinci öğrenci grubu da yine 1917 yılında gönderilmiştir. Gencer, madencilik dalında eğitim görmek amacıyla 200 kişinin gönderildiğini

⁶⁵⁵ Almanya'ya gönderilen heyet hakkında detaylı bilgiler için bkz. Yavuz Köse, **Osmanen in Hamburg–eine Beziehungsgeschichte zur Zeit des Ersten Weltkrieges**, Herausgegeben von Yavuz Köse, mit Beiträgen von Camilla Dawletschin-Linder Malte Fuhrmann Elke Hartmann Yavuz Köse Sabine Mangold-Will Ulrich Moennig Stefan Rahner Sandra Schürmann Tobias Völker, Hamburg University Press Verlag der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, Hamburg, 2016, s. 195-203. Ayrıca bkz. Gencer, **a.g.e.**, s. 305.

⁶⁵⁶ Önsoy, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁵⁷ 30 Nisan 1917 tarihli *Tanin* gazetesinden aktaran Önsoy, **a.g.e.**, s. 82.

⁶⁵⁸ Önsoy, **a.g.e.**, s. 92-94.

⁶⁵⁹ Gencer, **a.g.e.**, s. 314.

⁶⁶⁰ Önsoy, **a.g.e.**, s. 95.

belirtmektedir⁶⁶¹. Bu grubun Maraş, Antep, Kilis, Ankara, Niğde, Konya, Bursa ve Manisa gibi Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde yer alan yetiştirme yurtlarındaki yaş ortalaması 14 olan yetim çocuklardan oluşmasına özen gösterilmiştir⁶⁶². Almanya'ya gönderilen üçüncü grup ise tarım dalında eğitim görmek üzere gönderilenlerden oluşmaktaydı. Bu grup çoğunlukla hayvancılık, bağcılık ve balıkçılık dallarında eğitim almıştır. Almanya tarım ülkesi olmamasına rağmen; modern tarım araçları üretimi ile öne çıkmaktaydı. Öğrenciler modern tarım aletlerinin kullanımını öğrenerek bunu Türkiye'de uygulayabileceklerdi⁶⁶³.

Zanaat alanında eğitime gönderilenlerden gelen olumlu izlenimler neticesinde Enver Paşa'nın 10.000 Türk gencini göndermek istediğine dair bir rapordan söz edilmektedir⁶⁶⁴. Bu sayıya ulaşıp ulaşılmadığı ve gönderilenlerin isimleri hakkında kesin bilgi yoktur. Araştırmalarımız neticesinde 25 Teşrin-i evvel 1918 tarihinde Berlin Sefareti'nden gelen bir telgrafta, Almanya'da bulunan 1500'ü aşan talebe ve çırak hakkında İstanbul'un halen gerekli tedbirleri almadığı, bunların tahsisat ve maaşlarının nasıl temin edileceğinin belirlenmediği belirtilmektedir. Alman-Türk Yurdu vasıtasıyla gelenlerin bir müddet iaşelerinin temini dernek yetkililerince karşılandığı fakat diğer nezâretler adına gelen talebelerin açlıkla karşı karşıya kalacakları vurgulanmaktadır.⁶⁶⁵ Aynı şekilde Berlin Yurt dışı Hizmetleri Merkez Bürosu'nda görevli olan Jackh tarafından, dostluk yurdunun İstanbul'daki temel atma töreni ziyaretinde Almanya'daki Türk öğrencilerinin sayısının 1000'e ulaştığını ve iki hafta içinde gidenlerle birlikte bu sayının 1500 olduğu belirtilmektedir⁶⁶⁶.

Türk-Alman Cemiyeti'nin, Alman-Türk Cemiyeti ile ortaklaşa yürüttükleri bu proje neticesinde hangi tarihte ve ne kadar öğrenci gönderildiği kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmalarımız neticesinde cemiyet tarafından gönderilen 33 kişinin ismi tespit edilmiştir. Bunlardan 7'sinin akademik tahsil, 2'sinin de akademik ihtisas eğitimi yaptığı anlaşılmaktadır. Tıp dalında 2, felsefe dalında 2, mühendislik ve öğretmenlik dalında ise 1'er kişi akademik tahsil yapmıştır. Musiki ve maden mühendisliği dalında

⁶⁶¹ Gencer, **a.g.e.**, s. 314.

⁶⁶² Önsoy, **a.g.e.**, s. 95-96.

⁶⁶³ Önsoy, **a.g.e.**, s. 97.

⁶⁶⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 314.

⁶⁶⁵ BOA HR. SYS. 2653/1, Lef 45.

⁶⁶⁶ Gencer, **a.g.e.**, s. 315.

ise 1'er kişi akademik ihtisas yapmıştır. Gönderilenlerden 5 kişi kız öğrencilerden oluşmaktadır. Safiye Sami Erol ve Ayşe Şaziye Hayri (Berin Kurt) felsefe dalında eğitim görmüşlerdir⁶⁶⁷. Namiye Neşe tıp, Refet Süreyya musiki, Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım ise öğretmenlik tahsili yapan kız öğrencilerdendi⁶⁶⁸. Erkek öğrencilerden önemli isimler arasında yer alan Muzaffer İhsan Efendi⁶⁶⁹ ile Halil Efendi⁶⁷⁰ mühendislik dalında, Muammer (Tuksavul) Kimya Mühendisliği dalında⁶⁷¹ ve İbrahim Rebi Efendi⁶⁷² ise tıp dalında eğitim almışlardır.

Konumuzu kısaca özetlersek, önceleri askerî öğrenciler ve subaylar arasından yetenekli olanların seçilerek modern silah eğitimi almak ve cephelerde deneyim kazanmak amacıyla gönderildikleri Almanya'ya, II. Meşrutiyet'te Türk-Alman Cemiyeti'nin girişimleriyle meslekî ve teknik eğitim veren okullardan mezun gençler de gönderilmeye başlanmıştır. Burada dikkatimizi çeken husus, önceleri Fransa ve İngiltere gibi ülkelere sosyokültürel açıdan seçkin ve yaşça büyük kişiler seçilirken; II. Meşrutiyet'le birlikte zanaat ve meslekî eğitime önem verilmesiyle bu görüntü değişmiştir. Gönderilenlerin 14-20 yaş arasından ve yetimhanelerden seçilmesine özen gösterilmektedir. Cemiyet, öğrenci seçiminde İstanbul ile birlikte Anadolu'nun çeşitli merkezlerine yönelmiştir.

2.2.3.3. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Masrafı Karşılananlar

Arşiv belgelerinde yurt dışında eğitim görmekte olan bazı öğrencilerin isimlerinin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin dosyalarında yer aldığı görülmektedir. Öğrencilerin yurt dışına gönderildikten sonra bir kısmının maddî sıkıntılar yaşaması, eğitimlerinin önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmekteydi. Bu nedenle hükûmetin, maddî sorunlar yaşayan yahut I. Dünya Savaşı sebebiyle kendisine ulaşamayan öğrencilerin

⁶⁶⁷ Ayşe Şaziye Hayri Hanım, resmî kayıtlara göre 13 Ağustos 1897, günlüklerinde yer alan kendi verdiği bilgilere göre ise 14 Ağustos 1899'da İstanbul'da doğmuştur. Kendisine "Berin" adının sonradan Darülfünun'dan hocası Ali Ekrem (Bolayır) tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Hakan Sazyek, **Bir Osmanlı Kızının Almanya Günlüğü-Şaziye Berin'in Heidelberg Hatıratı-**, Çolpan Yayınları, Ankara, 2020, s. 1. Şaziye Erol, yurda döndüğünde Türkiye'nin ilk kadın felsefe öğretmenlerinden biri olmuştur. Bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁶⁸ Çolak, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁶⁹ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

⁶⁷⁰ BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2.

⁶⁷¹ Tuksavul, **a.g.e.**, s. 280.

⁶⁷² BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1., MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

tespiti ve bu öğrencilere yardım edilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hükûmetin bu adımı atmasının bir sebebi de savaş nedeniyle çocuklarıyla iletişimi kesilen ailelerin, Darülfünun'a başvurarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin uluslararası antlaşmalar gereği sahip olduğu yetkileri kullanarak kendilerinden haber alınamayan kişiler hakkında bir çalışma yapması talep edilmesidir. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer, bünyesinde yer alan iki hemşireden Münire İsmail Hanım'ı İsviçre'ye ve Safiye Hüseyin Hanım'ı da Avusturya-Macaristan'a göndermiştir. Bu kişiler öğrencilerin ailelerinden aldıkları mektupları ve paraları da yanlarına alarak hareket etmişlerdir. Ayrıca muhtaç sahibi öğrencilere verilmesi için Hilal-i Ahmerce tahsis edilen 50.000 İsviçre frankının Safiye Hanım'a, 15.550 markın da Münire Hanım'a verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁷³.

Araştırmalarımız neticesinde cemiyetçe takibi yapılan yahut masrafları karşılan bu kişilerin sayısı 11'dir. Bu öğrencilerden 8'i İsviçre'de eğitim alırken 1'er kişinin ise Almanya'da, Avusturya-Macaristan'da ve Rusya'da eğitim almışlardır. Gönderilenlerin 9'u akademik tahsil, 1'er kişi de akademik ihtisas ve meslekî ihtisas eğitimi almıştır. Akademik tahsil yapanlardan 6'sı tıp dalında, 1'er kişi ise işletme, ticaret ve hukuk dalında eğitim almıştır. 1 kişi hukuk dalında ihtisas yaparken, 1 kişinin de suni kol ve bacak yapımında meslekî ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır⁶⁷⁴. Öğrencilerden Cafer Mecid Efendi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına Zürih'te teknik okulda eğitim alırken sonradan Maârif Nezâreti hesabına geçerek Almanya Weimar'da eğitimine devam etmiştir⁶⁷⁵. Cemiyet tarafından masrafları karşılanan tıp öğrencilerinin 4'ünün Cenevre Tıp Fakültesi'nde eğitim almışlardır⁶⁷⁶.

2.2.3.4. Hereke Fabrika-yi Hümayun

Osmanlı Devleti, modern devlet olabilme mücadelesini her ne kadar askerî, bilim ve sanat alanında yoğunlaştırdıysa da, sanayi dalında da yenileşme hareketlerine önem verdiğini belirtmiştik. Bu kapsamda Avrupalı devletlere karşı üretim gücünü

⁶⁷³ Murat Uluğtekin- M. Gül Uluğtekin, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013, s. 193-195.

⁶⁷⁴ BOA HR. İD. 1391/40, Lef 2-1.

⁶⁷⁵ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁶⁷⁶ Türk Kızılay Arşivi, 979. 97. / 979. 84-1.

koruyabilmek ve geliştirebilmek adına birçok fabrika açmıştır. Bunlardan birisi de Türk tekstil sanayinin gelişmesinde çok önemli bir kurum olan Hereke Fabrikası'dır. Bu fabrika aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere karşı üretimde hâlâ güçlü bir konumda olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmekteydi. Fabrikanın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1843 yılında Sultan Abdülmecid döneminde Ohannes ve Boğos Datyan isimli iki kardeş tarafından İzmit'te kurulduğu belirtilmektedir⁶⁷⁷. Zamanla üretim hacmi ve sahası genişleyen fabrika, Hazine-i Hassa'ya devredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, modernleşme kapsamında ilk olarak uygulamaya koyduğu yabancı uzmanların istihdamı yöntemi, zamanla işlevini yitirmişti. Devlet, modernleşmeyi daha hızlı ve kalıcı hale getirebilmek için Avrupa'ya öğrenci ve işçi göndermeye devam etmekteydi. Hereke Fabrikası, bünyesindeki yabancı uzmanların ağırlığını kırmak adına da yurt dışı eğitime öğrenci göndermiştir. Abdülkadir Buluş, tarih belirtmeden fabrika adına ilk gönderilen kişilerin Ali Efendi, Eşref Efendi, Şalcı Ahmet Ağa ve Şeref Efendi'den oluştuğunu belirtmektedir. Bu ekipte yer alan Ali Efendi litografya, Şakir Efendi makinist ve montaj, Eşref Efendi çözümlük ve Ahmed Ağa boyacılık dallarında eğitim görmek üzere Fransa'ya gönderilmişlerdi⁶⁷⁸. Bu isimler yurda döndükten sonra dokumacılık sanayisinde istihdam edilmişlerdir.

II. Meşrutiyet'te, Hereke Fabrikası adına eğitime gönderilmiş 4 kişinin ismi tespit edilmiştir. Celaleddin, Ethem, İsmail Nail ve Sabri efendiler, halı dokumacılığı dalında eğitim görmek üzere 1916 yılında meslekî tahsil amacıyla Avusturya-Macaristan'a gönderilmişlerdir⁶⁷⁹. Veri eksikliği nedeniyle bu kişilerin yurda döndükten sonraki istihdamları hakkındaki bilgiler eksik kalmıştır.

Geriye kalan diğer kurumların gönderdikleri öğrenci sayıları 2 ve 2'den daha azdır. Bu kurumlara baktığımızda, Türk Ocakları adına 2 kişi Zeki Kocamemi⁶⁸⁰ ve Ali Avni Çelebi⁶⁸¹, 1922 yılında Almanya'ya resim dalında eğitim görmek üzere

⁶⁷⁷ Abdülkadir Buluş, **Osmanlı Tekstil Sanayi-i Hereke Fabrikası**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 114.

⁶⁷⁸ Buluş, **a.g.t.**, s. 344-345.

⁶⁷⁹ BOA HR. İD. 69/49.

⁶⁸⁰ İslimyeli, **a.g.e.**, C.2, s. 419-420.

⁶⁸¹ İslimyeli, **a.g.e.**, C.1, s. 122.

gönderilmişlerdir. Cumhuriyetin ilanı sürecinde yurt dışında olan bu kişiler, daha sonra 1924 yılında devlet bursu almaya hak kazanmış ressamlarımızdır.

Muâvenet (Yardım) Cemiyeti tarafından masrafları karşılanan 1 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Yorgi Mavrodi Efendi'nin akademik tahsil amacıyla 1918 yılında Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır⁶⁸².

Osmanlı İtibari Millî Bankası adına Dikran Yusufyan Efendi'nin 1918 yılında eğitime gönderildiği belirlenmiştir. Kesin olmamakla birlikte kendisinin bankacılık dalında eğitime gönderildiği düşünülmektedir⁶⁸³.

Pedagoji dalında önemli isimlerden biri olan Hasip Ahmed Aytuna, masrafları Vidin Maarif Encümeni ve İslam Cemaati İdaresi tarafından karşılanarak Sofya Üniversitesinde pedagoji dalında akademik tahsilini yapmıştır. 1931 yılında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Aytuna, çeşitli kurumlarda pedagoji öğretmenliği yapmıştır⁶⁸⁴.

2.2.4. Kendi İmkânları İle Eğitime Gidenler

Eldeki veriler doğrultusunda tespit ettiğimiz 2150 kişiden 94'ünün kendi imkânları ile yurt dışına gittikleri anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitime gönderilen bu kişiler arasından Osmanlı siyasal ve kültürel yaşamında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde önemli katkıları olanlar vardır. Bu nedenle kendi imkânları ile eğitime gidenlerin bilinmesi, yaşanan siyasî ve kültürel değişimin aktörlerini bilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Tablo 16'da görüldüğü üzere bunların 94 kişiden 51'i Almanya'da, 22'si Fransa'da, 9'u İtalya'da, 5'i İsviçre'de, 3'ü Avusturya-Macaristan'da eğitim alırken 1'er kişi Rusya ve Gürcistan'da eğitim almışlardır. 2 kişinin ise hangi ülkede eğitim aldığı bilinmemektedir. Kendi imkânı ile gidenlerden 56 kişi akademik tahsil, 18 kişi akademik ihtisas, 7 kişi meslekî ihtisas, 6 kişi staj, 3 kişi askerî ihtisas eğitimi alırken 1'er kişi çıraklık ve meslekî tahsil eğitimi almıştır. 2 kişinin ise öğrenim amacı belirlenememiştir.

⁶⁸² BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.

⁶⁸³ BOA DH. EUM 2. Şb. 48/31.

⁶⁸⁴ Cavit Binbaşoğlu, "Hasip Ahmet Aytuna", Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 87-111.

Kendi imkânı ile akademik tahsile giden 56 kişinin öğrenim gördükleri dallara baktığımızda ilk sırada 17 kişi ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi gelmektedir. Bu alanda 8 kişi musiki, 7 kişi resim ve 1'er kişi ise tiyatro ve terzilik dalında eğitim almışlardır. İkinci sırada 12 kişi ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler alanı gelmektedir. Bu alanda 5 kişi hukuk, 1 kişi ise hukuk ve iktisat dallarında eğitim almıştır. 5 kişi ticaret, 1 kişi ise Siyasal Bilimler dalında eğitim almıştır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde akademik tahsil yapan 11 kişi vardır. Bunlardan 8'i mühendislik dalında eğitim alırken, 1'er kişi mimarlık ve makine ressamlığı eğitimi almıştır. Sosyal Bilimlerden 9 kişinin akademik tahsil yaptığı belirlenmiştir. Gönderilenlerden 4 kişi dil eğitimi, 2 kişi felsefe, 1'er kişi ise öğretmenlik, edebiyat ve pedagoji dalında eğitim almıştır. Felsefe dalında tahsil yapan 2 kişiden 1'i ayrıca sosyoloji ve ekonomi dallarında da eğitim almıştır. Sağlık Bilimlerinden 5 kişinin akademik tahsil yaptığı belirlenmiştir. Bunlardan 4'ü tıp, 1'i de dış hekimliği dalında tahsil yapmıştır. Tarımsal alanlarda 1 kişi ziraat, Temel Fen Bilimleri Alanı'nda ise 1 kişi fen ilimleri dalında tahsil yapmıştır. Akademik tahsil yapan 2 kişinin öğrenim amacı belirlenememiştir.

Kendi imkânı ile akademik ihtisas yapanlara baktığımızda 18 kişiden 9'u tıp, 1'i de dış hekimliği dalında eğitim almıştır. Güzel Sanatlarda ise 1 kişi resim, 1 kişi de tiyatro dalında ihtisas yapmıştır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde 2 kişi mühendislik eğitimi almış, bunlardan 1'i mimarlık dalında ihtisas yapmıştır. Sosyal Bilimlerde pedagoji dalında Behice Feham Hanım'ın Almanya'da ihtisas yaptığı belirlenmiştir⁶⁸⁵. Akademik ihtisas yapan 2 kişinin ise öğrenim dalı belirlenememiştir.

Kendi imkânlarınca meslekî ihtisas yapan 7 kişiden 3'ü elektrik, 3'ü de ziraat teknolojileri ve aletleri, 1 kişi ise terzilik ve dokumacılık dalında eğitim almışlardır. Aynı şekilde Almanya'ya demircilik ihtisası için giden 1 kişi bulunmaktadır. Kendi imkânı ile staj eğitimi alan 6 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların tamamı elektrik dalında staj yapmıştır. Askerî alanda ihtisas yapmaya giden 3 kişinin ismi tespit edilmiştir. Genelde askerî eğitime gönderilen kişiler, bağlı oldukları kurumun şartlarına tâbi olarak ya tam burslu ya da yarı burslu olarak gönderilmekteydi. Bu 3 kişinin hangi kurumdan burs aldıklarına dair yeterli veri bulunamamıştır. Kendi imkânı ile gittikleri düşünülen 3 kişiden 1'i topçuluk dalında ihtisas yaparken, 2 kişinin öğrenim gördüğü

⁶⁸⁵ BOA MF. ALY. 132/48, Lef 1-2.

alan belirlenememiştir. Gönderilenlerden Ömer Lütfü Argeşo, Almanya'daki eğitiminin ardından yurda dönmüş, I. Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır⁶⁸⁶. Meslekî tahsil yapan 1 kişinin Sanayi Mektebi'nde eğitim aldığı belirlenmiştir. Kendi hesabına İtalya'da eğitime giden 9 kişiden 6'sının Cenova şehrinde bulunan Ansaldo Fabrikası'nda elektrik dalında staj yaptığı belirlenmiştir⁶⁸⁷. 2 kişinin ise öğrenim gördüğü dallar belirlenememiştir.

Kendi imkânı ile yurt dışına giden 94 kişinin baba meslek bilgilerinin dağılımına baktığımızda 9 kişinin askerî personel, 7 kişinin üst düzey devlet memuru, 6 kişinin devlet memuru ve 2 kişinin meslekî uzman (mimar ve doktor) kategorisinde yer alan ailelerden geldikleri belirlenmiştir. Ayrıca 2 kişinin baba mesleğinin tüccar, 1 kişinin Düyûn-ı Umumiye Müdürü ve 1 kişinin ozan olduğu belirlenmiştir. Eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle 65 kişinin ise baba meslek bilgilerine ulaşılammıştır. Masrafları aileleri tarafından karşılandığı düşünülürse, diğer öğrencilerin de üst düzey gelire sahip ailelerin çocukları yahut özel burs alarak yurt dışına gittikleri düşünülmektedir.

2.2.5. Göndereni Tespit Edilemeyenler

Araştırmalarımız neticesinde ismi belirlenen 2150 öğrenciden 492'sinin hangi kurum veya kuruluşlarca gönderildiği tespit edilememiştir. Tablo 16'da görüldüğü gibi göndereni bilinmeyen öğrencilerden 214 kişi Almanya'da, 84 kişi Fransa'da, 79 kişi İsviçre'de, 36 kişi Avusturya-Macaristan'da, 27 kişi İtalya'da, 10 kişi Amerika'da, 9 kişi Belçika'da, 8 kişi Bulgaristan'da, 5 kişi İngiltere'de, 3 kişi Avusturya'da, 2 kişi Yunanistan'da, 1'er kişi ise Rusya ve Romanya'da eğitim almışlardır. Göndereni bilinmeyen 13 kişinin hangi ülkede eğitim aldıkları tespit edilememiştir.

Tablo 50. Göndereni Bilinmeyenlerin Aldıkları Eğitimin Bilim Dallarına ve Yıllara Göre Dağılımı

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler						
Almanya		4	1	19	24	22,02
Amerika	3			1	4	3,67

⁶⁸⁶ Toker-Aslan, a.g.e., C. III, s. 93-95.

⁶⁸⁷ BOA HR. İD. 1384/83, Lef 8, 10-1.

Avusturya-Macaristan	6	18		1	25	22,94
Belçika	1	4		2	7	6,42
Fransa	1	6		4	11	10,09
İngiltere	1			1	2	1,83
İsviçre		4		3	7	6,42
İtalya	23				23	21,10
Yunanistan				2	2	1,83
Tespit Edilemeyen	3			1	4	3,67
Toplam	38	36	1	34	109	100
Sağlık Bilimleri	S	S	S	S	S	%
Almanya	2	5	9	14	30	40
Amerika				1	1	1,33
Avusturya			3		3	4
Avusturya-Macaristan		2		2	4	5,33
Fransa	9	4	2	7	22	29,33
İsviçre	2	5		8	15	20
Toplam	13	16	14	32	75	100
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya		2		3	5	10,64
Avusturya-Macaristan		1		1	2	4,26
Bulgaristan		1			1	2,13
Fransa	2	9		13	24	51,06
İsviçre		3		11	14	29,79
İtalya				1	1	2,13
Toplam	2	16	0	29	47	100
Sosyal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya		1		7	8	34,78
Amerika	4				4	17,39
Fransa		1	1	4	6	26,09
İsviçre		1			1	4,35
İtalya				1	1	4,35
Romanya				1	1	4,35
Tespit Edilemeyen				2	2	8,70
Toplam	4	3	1	15	23	100
Tarımsal Bilimler	S	S	S	S	S	%
Almanya				6	6	40,00
Fransa	1	3		3	7	46,67
İsviçre	1				1	6,67
İtalya				1	1	6,67
Toplam	2	3	0	10	15	100
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	S	S	S	S	S	%
Almanya	1		1	1	3	37,5
Avusturya-Macaristan		1			1	12,5
Bulgaristan		1			1	12,5
Fransa		1		1	2	25
İngiltere				1	1	12,5
Toplam	1	3	1	3	8	100
Askerî Alanlar	S	S	S	S	S	%
Almanya		1		1	2	66,67
Fransa				1	1	33,33
Toplam		1		2	3	100
Temel Fen Bilimleri	S	S	S	S	S	%
Almanya		1			1	33,33
Fransa	1				1	33,33
İsviçre	1				1	33,33

Toplam	2	1	0	0	3	100
Alanı Bilinmeyen	S	S	S	S	S	%
Almanya		7	70	59	136	64,76
Amerika	1				1	0,48
Avusturya-Macaristan		1		3	4	1,90
Belçika				1	1	0,48
Bulgaristan		2		4	6	2,86
Fransa	1	2		8	11	5,24
İngiltere	1			1	2	0,95
İsviçre		1		39	40	19,05
İtalya				1	1	0,48
Rusya				1	1	0,48
Tespit Edilemeyen				7	7	3,33
Toplam	3	13	70	124	210	100
GENEL TOPLAM	65	92	86	249	492	

Tablo 50'de görüldüğü gibi göndereni bilinmeyen öğrencilerden 109 kişinin Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bu alanda en çok tercih edilen ülke 25 kişi ile Avusturya-Macaristan olurken ardından 24 kişi ile Almanya gelmektedir. 23 kişi ile İtalya, üçüncü ülke konumundadır. Fransa 11 kişi ile dördüncü, İsviçre 7 kişi ile beşinci ve 4 kişi ile Amerika altıncı sırada yer almaktadır. Tabloda gösterildiği gibi diğer ülkelere gidenler 2 ve daha az sayıda kalmaktadır.

Sağlık Bilimleri, 75 kişi ile en çok tercih edilen ikinci alandır. Bu alanda 30 kişi ile Almanya ilk sırada yer almaktadır. Ardından 22 kişi ile Fransa gelmektedir. İsviçre bu alanda 15 öğrenci ile üçüncü sırada gelmektedir. Ardından Avusturya-Macaristan 4, Avusturya 3 ve Amerika 1 kişi ile gelmektedir.

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler, 47 kişi ile en çok tercih edilen üçüncü alandır. Bu alanda 24 kişi ile Fransa en çok tercih edilen ülkedir. İkinci sırada 14 kişi ile İsviçre gelmektedir. Almanya 5 kişi ile üçüncü sırada gelirken, diğer ülkeler 2 ve daha az sayıda öğrenci almıştır.

Sosyal Bilimler, 23 kişi ile en çok tercih edilen dördüncü alan konumundadır. 8 kişi ile Almanya ilk sırada yer alırken, 6 kişi ile Fransa ikinci, 4 kişi ile Amerika üçüncü sırada gelmektedir. Tabloda gösterildiği gibi bu alandaki diğer ülkeler, 1'er öğrenci kabul etmişlerdir. 2 kişinin bilim dalı tespit edilememiştir. Tarımsal Bilimler, 15 kişi ile beşinci sırada yer almaktadır. Bu alanda en çok tercih edilen ülke 7 kişi ile Fransa'dır. Ardından 6 kişi ile Almanya gelmektedir. İsviçre ve İtalya ise 1'er öğrenci kabul etmiştir. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, 7 kişi ile altıncı sırada gelmekte ve

bu alanda Almanya ve Fransa 2’şer kişi ile ilk sıralarda yer alırlarken, diğer ülkeler 1’er öğrenci kabul etmişlerdir. Sayıları 4 ve altında olan alanlar Tablo 50’de gösterilmektedir. Askerî alanlarda ise 3 kişi eğitim almıştır. 2 kişi Almanya’da 1 kişi ise Fransa’da eğitim almayı tercih etmiştir. Temel Fen Bilimlerinde eğitim alan 3 kişi ise İsviçre, Fransa ve Almanya’da eğitim görmüşlerdir.

Genel olarak baktığımızda, göndereni bilinmeyen kişilerin eğitim almak üzere en çok 214 kişi ile Almanya’yı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ardından 84 kişi ile Fransa gelmektedir. Üçüncü sırada ise 79 kişi ile İsviçre gelmektedir. Göndereni bilinmeyen kişiler arasında 6 kız öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan Şükran Kemal Hanım Almanya, Melek Celal Sofu ile Benal Nevzat İstar Arıman hanımlar Fransa’da ve Havva Zarife Hanım ise İngiltere’de eğitim almayı tercih etmişlerdir. Hediye Bahtiyar Hanım’ın hangi ülkede eğitim aldığı tespit edilememiştir.

Göndereni tespit edilemeyen öğrencilerin eğitim almayı tercih ettikleri ilk üç ülkeden yola çıkarak hazırladığımız tablolar, bu öğrencilerin öğrenim amaçları ve hangi alanda eğitim aldıklarını daha net görmemiz açısından önemlidir.

2.2.5.1. Almanya

Göndereni tespit edilemeyen öğrencilerin en çok eğitim aldıkları ülkelerin başında 214 kişi ile Almanya gelmektedir. Tablo 51’de bu kişilerin öğrenim amaçları ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 51. Göndereni Tespit Edilemeyen Almanya’daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S		S	%
Akademik İhtisas	3	7	8	19	37	17,29
Akademik Tahsil		6	1	38	45	21,03
Askerî İhtisas		1		1	2	0,93
Çıraklık Eğitimi				1	1	0,47
Meslekî İhtisas				5	5	2,34
Meslekî Tahsil			1	1	2	0,93
Tespit Edilemeyen		7	70	48	125	58,41
Genel Toplam	3	21	80	110	214	100

Tablo 51’de görüldüğü gibi göndereni bilinmeyen kişilerin Almanya’da en çok %21,03 ile akademik tahsil eğitimi aldığı belirlenmiştir. İkinci sırada %17,29 ile akademik ihtisas, ardından %2,34 ile meslekî ihtisas yapmaya gidenler gelmektedir. %1’in altında kalan diğer kişiler diğer alanlarda eğitim almışlardır. En yoğun gönderimin 80 kişi ile 1919-1922 yılları arasında olması dikkat çekicidir. Çünkü önceki tablo ve grafiklerde gösterildiği üzere devlet ve diğer kurumlar tarafından Almanya’ya en yoğun gönderimin genellikle 1914-1918 arasında olduğu belirlenmişti. Oysa bu görüntü göndereni bilinmeyen öğrencilerde değişmiştir. Almanya’ya gönderilen öğrencilerden 21’inin baba meslek bilgilerine ulaşılmış ve bunların 9’unun babaları askerî personel olduğu anlaşılmaktadır. 9 kişiden 3’ü ise paşa çocuklarıdır. Bunlardan Nizameddin Ali (Sav) Hüseyin Hüsnü Paşa’nın⁶⁸⁸, İbrahim İskender (Ülman) İngiliz Ahmed Paşa’nın⁶⁸⁹ ve Vedad Örs ise II. Abdülhamid döneminde Tophane Müşirliği ve Askerî Mektepler Nazırlığı yapan Zeki Paşa’nın oğludur⁶⁹⁰. Öğrencilerden 2’sinin babası miralay rütbesinde iken diğerleri binbaşı, yüzbaşı ve teğmen rütbesindedir.

Üst düzey ailelere mensup 2 kişi bulunmaktadır. Bunlardan Abdülkadir Cahit (Tuner) Harbiye Nazırlığı yapmış olan Şakir Paşa’nın yeğenidir⁶⁹¹. Nebil (Bilhan) ise ilk Maarif Nazırları’ndan Abdurrahman Sami Paşa’nın torunu, eski sefirlerden Nedim Paşa’nın oğludur⁶⁹². 6 kişinin babası önemli görevlerde bulunan devlet memurlarıdır. 2 kişinin baba mesleği ise tüccardır. Çiftçi aileden gelen 1 kişi bulunmaktadır. Almanya’ya eğitime giden 214 kişiden 21’inin baba meslek bilgilerinden yola çıkarak genelleme yapmak mümkün değildir. Baba mesleği tespit edilenlere baktığımızda genel olarak eğitilmiş ve üst düzey gelire sahip ailelerden olmaları, bu ailelerin çocuklarını savaşta kaybetmemek için koruyucu bir tavır sergileme yahut çocuklarının yeteneklerini Avrupa’da alacakları eğitimle daha ileriye taşıma amacıyla çocuklarını İstiklal Harbi’nin yaşandığı süreçte yurt dışı eğitime yönlendirdiklerini ileri sürebiliriz. Bu gruptaki öğrencilerden 110’unun gönderildiği tarih bilinmemektedir.

⁶⁸⁸ Hüseyin Hüsnü Paşa’nın Oğlu Nizamettin Ali Sav’ın, Almanya’da solcu grup içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1967, s. 295.

⁶⁸⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 247.

⁶⁹⁰ Yahya Akyüz, “Büyük Dil Bilgini Dr. Vedad Örs’ün Ardından”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/38361>. 21.08.2020.

⁶⁹¹ Abdülkadir Cahit Tuner, Mazhar Osman’ın yönlendirmesiyle nöroşirürji dalında eğitim almak üzere yurt dışına giden ilk hekim olarak bilinmektedir. Dursun Kırbaş, “Nöroloji Tarihinden” http://www.journalagent.com/tjn/pdfs/TJN_19_1_VIII_X.pdf. 21.08.2020.

⁶⁹² Erden, **a.g.e.**, s. 56.

Tablo 52. Göndereni Tespit Edilemeyen Almanya'daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları								Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî Tahsil	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S		S	S	S	S	S	S	%
Sağlık Bilimleri	3	27							30	14,02
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	14	6	1	3					24	11,21
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	4		1						5	2,34
Sosyal Bilimler	8								8	3,74
Tarımsal Bilimler	1	2		2		1			6	2,80
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	1	1							2	0,93
Askerî Alanlar					2				2	0,93
Temel Fen Bilimleri		1							1	0,47
Tespit Edilemeyen	11							125	136	63,55
Toplam	42	37	2	5	2	1	0	125	214	100

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Almanya'da %14,02 ile Sağlık Bilimleri, en çok tercih edilen alan olmuştur. Buradaki 30 kişinin tamamı tıp dalında eğitim almıştır. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler %11,21 ile en çok tercih edilen ikinci alandır. Bu alandaki 24 kişinin dallarına baktığımızda 4 kişi mühendislik, 3 kişi maden mühendisliği, 2 kişi mimarlık, 1'er kişi ziraat mühendisliği ile inşaat mühendisliği, 1 kişi dericilik, 1'er kişi maden-ziraat ve hukuk, 1'er kişi mensucat-boyacılık ve kimya, 1 kişi Posta Telefon Telgraf ve 1 kişi de tesviyecilik dallarında eğitim almıştır. 1 kişi ise iki dalda gemi inşaat mühendisliği ile telsiz-telgraf dallarında eğitim almıştır. 4 kişinin dalı ise bilinmemektedir.

Sosyal Bilimlerde 8 kişiden 7'si öğretmenlik dalında, 1 kişi ise filoloji dalında eğitim görmüştür. Tarımsal Bilimlerde 6 kişiden 2'si baytarlık (bunlardan 1 kişi felsefe eğitimi de aldı), 2 kişi bağcılık-şarap yapımında 1'er kişi ise bahçıvanlık ve ziraat dallarında eğitim almışlardır. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 5 kişiden 3'ü ticaret dalında, 2'si hukuk dalında eğitim almıştır. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde ise 2 kişi resim dalında eğitim almıştır. Göndereni bilinmeyen 2 kişinin askerî eğitim aldığı belirlenmiştir.

Genel olarak baktığımızda, göndereni bilinmeyen öğrencilerin Almanya’da çoğunlukla tıp ve mühendislik gibi eğitim masrafları çok yüksek olan dallarda eğitim almış olmaları, bu öğrencilerin sosyokültürel ve ekonomik açıdan üst düzey ailelere mensup kişilerden oluştuğunu göstermektedir.

2.2.5.2. Fransa

II. Meşrutiyet’te göndereni tespit edilemeyen 492 kişiden 84’ü eğitim için Fransa’ya seçti. Bu öğrencilerin öğrenim amaçlarının dağılımı, Aşağıda yer alan tablo 53’te gösterilmektedir.

Tablo 53. Göndereni Tespit Edilemeyen Fransa’daki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik İhtisas	11	1	2	17	31	36,90
Akademik Tahsil	2	18	1	15	36	42,86
Askerî İhtisas				1	1	1,19
Meslekî İhtisas	2	5		4	11	13,10
Meslekî Tahsil		1			1	1,19
Staj				1	1	1,19
Tespit Edilemeyen				3	3	3,57
Genel Toplam	15	25	3	41	84	100

Tablo 53’e baktığımızda göndereni bilinmeyen öğrencilerin Fransa’da birçok dalda ve kademede eğitimi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu grupta yer alan öğrencilerin Fransa’da en çok %42,86 ile akademik tahsil eğitimi aldığı görülmektedir. Ardından %36,90 ile akademik ihtisas eğitimi alanlar gelmektedir. Ardından %13,10 ile meslekî ihtisas ve %1 civarında olan diğer kademeler gelmektedir. Bu gruptaki öğrencilerin en çok 25 kişi ile 1914-1918 aralığında eğitime gönderildiği görülmektedir. 15 kişi 1908-1913 ve 3 kişi 1919-1922 aralığında gönderilirken, 41 kişinin gönderim tarihi bilinmemektedir.

Tablo 54. Göndereni Bilinmeyenlerden Fransa’da Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları	Toplam
---------------	------------------	--------

	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî Tahsil	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Çıraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar					1				1	1,19
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	2								2	2,38
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	18	5							23	27,38
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	5	1		4			1		11	13,10
Sağlık Bilimleri	3	19							22	26,19
Sosyal Bilimler	3	3							6	7,14
Tarımsal Bilimler				7					7	8,33
Temel Fen Bilimleri	1								1	1,19
Tespit Edilemeyen	4	3	1					3	11	13,10
Toplam	36	31	1	11	1	0	1	3	84	100

Göndereni bilinmeyen öğrenciler, Fransa’da en çok %27,38 ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitim almayı tercih etmişlerdir. İkinci sırada %26,19 ile Sağlık Bilimleri, üçüncü sırada %13,10 ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, dördüncü sırada %8,33 ile Tarımsal Bilimler, beşinci sırada %7,14 ile Sosyal Bilimler gelmektedir. %2 ve altındakiler tabloda gösterilmektedir. İlk iki sırada yer alan öğrencilerin bilim dallarının dağılımına baktığımızda 15 kişi hukuk dalında, 7 kişi Siyasal Bilimler ve 1 kişi ise ticaret dalında eğitim almıştır. Sağlık Bilimleri’nde eğitim gören öğrencilerin dallarına baktığımızda 21 kişi tıp, 1 kişi ise röntgen dalında eğitim almıştır.

Genel itibari ile göndereni bilinmeyen öğrencilerin Fransa’da tıp, hukuk ve mühendislik başta olmak üzere akademik eğitime ağırlık verdiği anlaşılmaktadır.

2.2.5.3. İsviçre

Göndereni bilinmeyenlerin en çok tercih ettiği üçüncü ülke 79 kişi ile İsviçre’dir. İsviçre’de bulunan bu öğrencilerin öğrenim amaçları ve alınan eğitimin alanları, Tablo 55 ve Tablo 56’da ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 55. Göndereni Tespit Edilemeyen İsviçre'deki Öğrencilerin Öğrenim Amaçları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Akademik Tahsil	3	13		25	41	51,90
Akademik İhtisas				1	1	1,27
Meslekî İhtisas	1				1	1,27
Tespit Edilemeyen		1		35	36	45,57
Genel Toplam	4	14	0	61	79	100

Tablo 55'te gösterildiği gibi İsviçre'de akademik tahsil yapanlar %51,90 ile ilk sırada gelmektedir. Veri eksikliği nedeniyle 36 kişinin hangi amaçla eğitim aldığı belirlenememiştir. İsviçre'de eğitim alan 79 kişiden 14'ü, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte gönderilirken 61 kişinin gönderim yılı bilinmemektedir. 4 kişi ise 1908-1913 aralığında gönderilmiştir.

Tablo 56. Göndereni Bilinmeyenlerden İsviçre'de Eğitim Gören Öğrencilerin Öğrenim Amaçlarının Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Amaçları								Toplam	
	Akademik Tahsil	Akademik İhtisas	Meslekî Tahsil	Meslekî İhtisas	Askerî İhtisas	Ciraklık Eğitimi	Staj	ÖAT		
	S	S	S	S	S	S	S	S	S	%
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	13	1							14	17,72
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	7								7	8,86
Sağlık Bilimleri	15								15	18,99
Sosyal Bilimler	1								1	1,27
Tarımsal Bilimler				1					1	1,27
Temel Fen Bilimleri	1								1	1,27
Tespit Edilemeyen	4							36	40	50,63
Toplam	41	1	0	1		0	0	36	79	100

Göndereni bilinmeyenlerin İsviçre'de tercih ettikleri alanların ilk başında %18,99 ile Sağlık Bilimleri gelmektedir. Sağlık Bilimlerinde eğitim alan 15 kişinin tamamı tıp dalında akademik tahsil yapmıştır. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitim alan 14 kişiden 8'i hukuk dalında (bunlardan 1 kişi aynı zamanda siyaset bilimi dalında da eğitim aldı), 4'ü ticaret ve 2'si Siyasal Bilimlerde eğitim almıştır. Mühendislik ve

Uygulamalı Bilimlerde eğitim alan 7 kişi mühendislik dalında akademik tahsil eğitimi almıştır. Tarımsal Bilimler’de 1 kişi ziraat dalında meslekî ihtisas yapmıştır. Sosyal Bilimlerde ise 1 kişi edebiyat dalında akademik tahsil yapmıştır.

I. Dünya Savaşı’nda Almanya ve Fransa gibi ülkelerde bulunan Osmanlı öğrencilerinin bir kısmı, eğitimlerini devam ettirebilmek için ve diplomatik ilişkiler gereği tarafsız ülke konumunda bulunan İsviçre’yi tercih etmişlerdi. Özgür siyasî ortam ve kaliteli eğitim kurumlarının da bulunması İsviçre’yi, Osmanlı talebeleri için uygun hale getirmekteydi. Dikkatlerimizi çeken diğer bir nokta ise göndereni belli olmayan kişiler arasında İsviçre’de Askerî ve Güzel Sanatlarda eğitim gören öğrencilerin olmamasıdır. İsviçre, daha çok tıp ve hukuk dallarında tercih edilen bir ülke konumundadır.

2.2.5.4. Avusturya-Macaristan, İtalya, Amerika ve Diğer Ülkeler

Göndereni bilinmeyen öğrencilerden 36 kişinin Avusturya-Macaristan’da eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 16’sı meslekî eğitim için bu ülkeyi tercih etmiştir. Bu grupta 11 kişi ile elektrik dalında ihtisas yapanlar, başta yer almaktadır. Dokumacılık, oymacılık, şimendifer ve sanayi dallarında eğitimi tercih edenler arasında, 2 öğrencinin suni kol ve bacak yapımını öğrenmek için bu ülkeye gelmesi dikkatimizi çekmektedir. Akademik ihtisas amacıyla gelen 6 kişiden 4’ü tıp, 1’i Elektrik Mühendisliği ve 1’i de folklor dalında bu ülkede eğitim almıştır. Ardından 5 kişinin akademik tahsil için bu ülkeyi seçtiği anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet’te İtalya’ya toplamda 43 öğrenci gönderildiğini önceden belirtmiştik. Bunlardan 27’sinin hangi kurum veya kuruluşlarca gönderildiği tespit edilememiştir. Bu öğrencilerden 24’ünün meslekî ihtisas yapmak üzere İtalya’ya gittiği anlaşılmaktadır. Meslekî ihtisas için gidenlerden sadece 1 kişi ziraat dalında ihtisas yaparken, 23 kişi elektrik dalında meslekî ihtisas yapmıştır. Kalan 3 öğrencinin aldığı eğitime baktığımızda, hukuk ve dil eğitimi dalında 1’er kişinin akademik ihtisas yaptığı belirlenmiştir. 1 kişinin ise hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir.

Göndereni bilinmeyen 10 kişinin Amerika’da eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 9’unun akademik tahsil ve 1’inin de meslekî ihtisas yapmak üzere gittiği anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden 4 kişi öğretmenlik, 2 kişi elektrik, 1 kişi mimarlık ve

1 kişi de tıp dalında eğitim almayı seçerken, 2 kişinin hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir.

Bulgaristan'da eğitim alan 8 kişiden 3'ü akademik tahsil, 1 kişinin de akademik ihtisas eğitimi aldığı belirlenmiştir. Veri eksikliği nedeniyle kalan 4 kişinin öğrenim amacı tespit edilememiştir. Öğrenim amacı belirlenen 1 kişi ticaret, 1 kişi de spor ve öğretmenlik dalında çift dal eğitim almıştır.

Belçika'da eğitim gören 9 kişi tespit edilmiş bunların 7'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 1'i İktisadi ve İdari Bilimlerde eğitim alırken 1 kişinin alanı bilinmemektedir. 9 kişiden 6'sı akademik tahsil, 1'er kişi akademik ihtisas ve meslekî ihtisas eğitimi almıştır. 1 kişinin öğrenim amacı belirlenememiştir.

İngiltere'de eğitim alan 5 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 3 kişi akademik tahsil, 1 kişi akademik ihtisas ve 1 kişi de meslekî ihtisas eğitimi almıştır. Gönderilenlerin 1'i tiyatro, 1'i elektrik ve 1'i de mühendislik dalında eğitim almıştır. 2 kişinin ise dalı belirlenememiştir.

Avusturya'da eğitim alan 3 kişi bulunmakta ve bunların tamamı tıp dalında akademik ihtisas eğitimi almıştır. Yunanistan'da dokumacılık dalında çıraklık eğitimi alan 2 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'da 1 kişinin akademik tahsil eğitimi, Romanya'da da 1 kişinin öğretmenlik eğitimi aldığı belirlenmiştir.

Son olarak göndereni bilinmeyen kişilerden hangi ülkede eğitim aldığı belirlenemeyen 13 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 3'er kişi akademik ihtisas ve meslekî ihtisas eğitimi alırken 2 kişi de akademik tahsil eğitimi almıştır. 5 kişinin ise öğrenim amacı belirlenememiştir. Gönderilenlerin 3'ü elektrik dalında meslekî ihtisas yaparken, 2 kişi dil eğitimi almıştır. 1 kişinin de mühendislik dalında akademik tahsil yaptığı belirlenmiştir.

2.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ÖĞRENCİLERİN GÖNDERİLDİKLERİ ÜLKELER, EĞİTİM ALDIKLARI KURUMLAR VE ÖĞRENİM KADEMELERİ

Çalışmamızın bir önceki bölümünde öğrencilerin bağlı oldukları kurumlar ve gönderildikleri ülkelere göre dağılımları tablolar halinde belirtilmişti. Bu bölümde ise ülkelere göre yapılan eğitimin, öğrenim kademesi, öğrenim dönemi ve oranları ile birlikte öğrencilerin gönderildikleri ülkelerde hangi okul ve fabrikalarda eğitim aldıkları tablo ve grafiklerle aktarılacaktır. Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi ile başlayan yurt dışı eğitim uygulamalarında öncelikle devletin sonra da toplumun ihtiyaç duyduğu faydaları sağlamak adına öğrencileri en iyi eğitim veren ülkelere ve okullara göndermeye çalışmıştır. İlk dönemlerde askerî eğitim kurumlarına ağırlık verilirken, II. Meşrutiyet'te Avrupa'nın sivil eğitim veren en iyi üniversitelerine ve fabrikalarına öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır.

Öğrencilerin hangi ülkeye ve okula gideceği hususunda bazı faktörlerin etkili olduğu muhakkaktır. Bunlardan ilki, Tanzimat Dönemi'nden miras kalan yurt dışı eğitim uygulamalarıdır. Bu miraslardan belki de en önemlisi, Avrupa'daki hangi üniversitenin hangi bilim dallarında gelişmiş olduğu bilgisidir. Bu okullarda eğitim alıp ülkelerine dönenler, yetişmiş oldukları ekol ile birlikte bu ülkelerin olumlu veya olumsuz yönlerini de topluma aktarmışlardır. Okul seçiminde iki ülke arasındaki ilişkiler de çok önemlidir. Her ne kadar eğitim kalitesi çok yüksek olsa da I. Dünya Savaşı nedeniyle Avrupa'da bulunan birçok Osmanlı talebesi, eğitimini ya yarıda bırakmış ya da başka bir ülkede tamamlamak zorunda kalmıştır.

Gönderilecek ülke ve okul seçiminde, devletin en çok ihtiyaç duyduğu alanlar göz önüne alınmış olsa da, İtalya'ya gönderilenler örneğinde olduğu gibi, devrin şartlarından tıp veya mülkiye mezunu bazı talebelerin İtalya'da elektrik dalında eğitim almak istedikleri ve bu konuda İtalya ile gerekli resmî işlemlerin yapılarak, kendilerine kolaylık sağlanması yönünde taleplerde buldukları anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde arşiv belgelerinde karşılaştığımız güçlükleri kısaca belirtmekte fayda görmekteyiz. Öncelikle, belgelerde belirtilen okul ve kurum isimlerinin çevirisine ciddi zaman harcanmış, günümüzdeki orijinal ismiyle karşılaştırılarak tablolar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bazı belgelerde, öğrencilerin eğitim aldıkları kurum isimleri sadece buldukları şehirlere göre veya okul isminin okunuşuna göre yazıldığı belirlenmiştir. Örneğin; “Berlin Mekteb-i Sultanî”, “Berlin Sanayi-i Nefise Mektebi”, “Prusya Ordusu”, “Potsdam Tıp”, “Saymınt Fabrikası” gibi

isimlendirilen kurumlar, belgelere bağılı kalınarak yazılmıştır. Bazı okul ve kurum isimleri ise o devletin diliyle orijinal olarak belirtilmiş ve tablolara eklenmiştir. Bu doğrultuda Tablo 57'den 70'e kadarki veriler öğrencilerin gittiği ilk ülkeler esas alınarak hazırlanmıştır. Burada, adı geçen üniversiteye bağılı farklı bilim dallarını tek tek belirtmek yerine sadece üniversitenin ismi verilerek toplam sayılar gösterilmektedir. Üniversitelerde alınan eğitimin bilim dallarına göre dağılımları da ayrıca detaylandırılmıştır. Ayrıca öğrencilerin dil eğitimi için gittikleri okul bilgilerinin yok denecek kadar az olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu konuda gittikleri ülkelerin özel şartlarına tâbi tutulan öğrenciler, dil eğitimlerinin ardından Nezâretin belirlediği yahut kendi istedikleri yüksek eğitim kurumlarına geçiş yapmışlardır. Tablo 57'de Roma rakamlarıyla kodladığımız dönemlendirmelerin açılımı şu şekildedir: **I** (1908-1913), **II** (1914-1918), **III** (1919-1922). **ÖAB** (Öğrenim Amacı Bilinmeyen).

Tablo 57. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Ülkeler ve Öğrenim Amaçları

Ülkeler	Öğrenim Amaçları																												T	%				
	Akademik Tahsil				Akademik İhtisas				Meslekî Tahsil				Meslekî İhtisas				Askerî İhtisas				Staj Eğitimi				Çıraklık Eğitimi						ÖAT			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV			I	II	III	IV
Almanya	31	148	14	75	22	38	15	30		6	1	35	1	13	2	46	29	65		49	3	25		8		1	1	64		143	70	68	1003	46,65
Amerika	19		2	7	1								2																				31	1,44
Avusturya			2				4																										6	0,28
Avusturya-Macaristan	6	17		4	2	5		3	1	4		5	11	102		5	2	2				1				62		3		2		3	240	11,16
Belçika	12	14		2		1								1				1												1	1	33	1,53	
Bulgaristan		3	1					1																						1		3	9	0,42
Fransa	106	46	6	45	94	4	6	48		1			9	5	1	17	18			9	2										3	431	20,05	
Gürcistan						1																											1	0,05
Hollanda		2																															2	0,09
İngiltere	4	1	1	4	3			1	1				6			10	18			56	1			1								1	108	5,02
İsveç					1																												1	0,05
İsviçre	21	43	4	41	7	3	3	2	2				2	2	1	1	1	2			12			1					6		37	191	8,88	
İtalya	4			1		1		2					25			2					6			1							1	43	2	
Japonya					1																										2	3	0,14	
Macaristan			3																														3	0,14
Romanya				1																													1	0,05
Rusya	3			1				2									1																7	0,33
Yunanistan	1																														2		3	0,14
Tespit Edilemeyen		3		3	4			9				4	3																			8	34	1,58
Toplam	207	277	33	184	135	53	28	98	4	11	1	44	59	123	4	81	69	70	0	126	12	26	0	21	1	63	1	69	0	152	71	127	2150	100
	701				314				60				267				265				59				134				350					

Tablo 57'e baktığımızda 1908-1922 arasında yurt dışı eğitimde en çok 701 kişi ile akademik tahsil yapanların geldiği görülmektedir. Bunların ülkeler bazında dağılımına baktığımızda 268 kişi ile Almanya ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 203 kişi ile Fransa, üçüncü sırada 109 kişi ile İsviçre gelmektedir. Ardından sırayla 28'er kişi ile Amerika ve Belçika, 27 kişi ile Avusturya-Macaristan, 10 kişi ile İngiltere ve 5 kişi ile İtalya gelmektedir. Diğer ülkeler 5 ve 5'in altında kalıp tabloda gösterilmektedir.

Akademik ihtisas yapan kişi sayısı 314'tür. Akademik ihtisasta 152 kişi ile Fransa'nın ilk sırada yer alarak Almanya'nın önüne geçtiği görülmektedir. Almanya'da akademik ihtisas yapanların sayısı 105'tir. Üçüncü sırada 15 kişi ile İsviçre gelmektedir. Ardından 10 kişi ile Avusturya-Macaristan ve 4 kişi ile İngiltere gelmektedir. Diğer ülkeler 4 ve 4'ün altında kalıp tabloda gösterilmektedir.

Meslekî tahsil yapanların toplam sayısı 60'tır. Bu alanda 42 kişi ile Almanya ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 10 kişi ile Avusturya-Macaristan gelirken, Fransa'yı bu alanda sadece 1 kişinin tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Meslekî ihtisas yapanlara baktığımızda toplam sayının 267 olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda 118 kişi ile Avusturya-Macaristan ilk sırada yer alarak, Almanya ile Fransa'yı geride bırakmıştır. Meslekî ihtisasta 62 kişi ile Almanya ikinci, 32 kişi ile Fransa üçüncü sırada gelmektedir. II. Meşrutiyet'te ilk defa öğrenci gönderilen merkezlerden biri olan İtalya'da meslekî ihtisas yapanların sayısı 27 olarak belirlenmiştir.

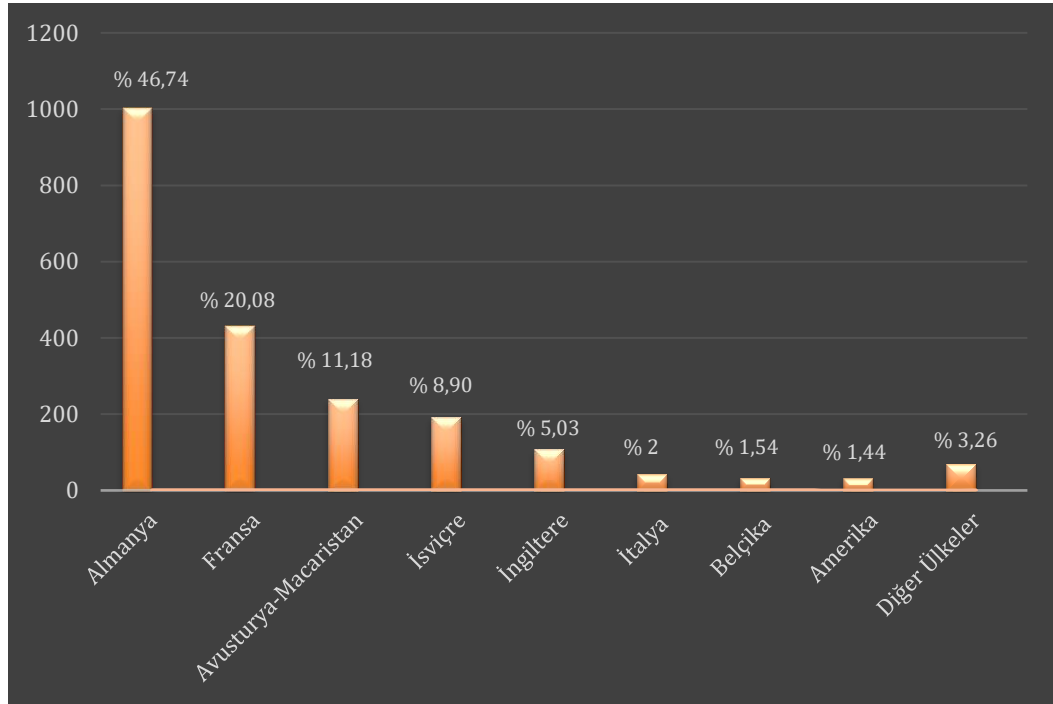
Askerî ihtisas yapanların sayısı 265'tir. Bu alanda 143 kişi Almanya'da eğitim almayı tercih ederken, 74 kişi ile İngiltere ikinci sırada yer almaktadır. Askerî ihtisas için Fransa'yı 27, İsviçre'yi ise 15 kişi tercih etmiştir.

Staj eğitimine gönderilen toplamda 59 kişi tespit edilmiş ve bunlardan 36'sı Almanya'da eğitim almıştır. İkinci sırada ise 13 kişi ile Fransa gelmektedir. İtalya'da ise 6 kişi eğitim almıştır.

Çıraklık eğitimine gönderilenler ise toplamda 134 kişi vardır. 66 kişi ile Almanya ilk sırada yer almaktadır. Hemen ardından 65 kişi ile Avusturya-Macaristan gelmektedir. Öğrenim amacı bilinmeyen 350 kişiden 281'inin Almanya'yı tercih ettiği belirlenmiştir. Bu öğrencilerden 43 kişi İsviçre'de eğitimi tercih etmiştir.

Aşağıda, en çok öğrenci gönderilen 8 ülkeye göre hazırladığımız grafikte, ülkelere göre eğitim alan öğrenci oranları gösterilmektedir.

Grafik 21. Ülkelere Göre Eğitim Alan Öğrenci Oranları

Yukarıdaki grafik, en çok öğrenci gönderilen 8 ülkeye göre düzenlenmiştir. %46.74'lük oranla Almanya ilk sırada gelmektedir. Almanya, akademik ve meslekî ihtisas eğitimi hariç, diğer tüm eğitim alanlarında ilk sırada yer almaktadır. Fransa, %20,08 ile ikinci sırada yer almaktadır. Fransa, önceleri her alanda en çok tercih edilen ülke konumundayken; II. Meşrutiyet'te sadece akademik ihtisas eğitiminde üstünlüğünü koruyabilmiştir. Bu dönemde Fransa, meslekî ihtisas ve çıraklık eğitimi alanlarında Avusturya Macaristan'ın gerisinde kalmıştır. Avusturya-Macaristan, %11,18'lik oranla üçüncü sırada yer alıp, meslekî ihtisas ve çıraklık eğitiminde (Almanya ile aynı oranda) ilk sırada yer alan bir ülke olmuştur. Her ne kadar üçüncü sırada yer alsada, akademik tahsil ve ihtisas yapanların oranının çok düşük olduğu belirlenmiştir.

İsviçre, II. Meşrutiyet'te %8,90 ile en çok öğrenci gönderilen merkezlerden biri olmuştur. 109 öğrencinin İsviçre'de akademik tahsil eğitimi alması önemli bir sayıdır. Çıraklık eğitimi için bu ülkeye gönderilen isim tespit edilememiştir. İsviçre'de akademik ve askerî ihtisas alanlarında 15'er kişinin eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'ten önce çok sayıda öğrenci gönderilen ülkelerden biri olan İngiltere, II. Meşrutiyet'te %5,03 ile beşinci sırada yer almaktadır. Bu ülkede, başta denizcilik dalında askerî eğitim tercih edilmiştir.

II. Meşrutiyet'te dikkat çeken ülkelerden biri de İtalya'dır. Özellikle elektrik tahsili noktasında yoğun bir talep olan bu ülkeye 43 kişi gönderilmiştir. Bunlardan 27'si, meslekî ihtisas eğitimini tercih etmiştir. İsmi tespit edilebilen 6 kişi staj, 5 kişi akademik tahsil, 3 kişi akademik ihtisas ve 1 kişi de çıraklık eğitimi almıştır.

İlk defa öğrenci gönderilen merkezlerden biri de Amerika'dır. Bu ülkede eğitim alan 31 kişi olduğu en çok akademik tahsilin tercih edildiği belirlenmiştir. Meslekî tahsil, askerî ihtisas, staj ve çıraklık eğitimi alanlarında kimsenin ismi tespit edilememiştir. Belçika da Amerika ile benzer durum sergilemekte ve bu ülkede eğitim aldığı tespit edilen 33 kişinin büyük çoğunluğu akademik tahsil eğitimi almıştır.

Ülkeler bazında yaptığımız bu analiz, öğrencilerin ülkelere göre eğitim aldıkları üniversite ve kurum bilgilerini içeren tablo ve açıklamalarla daha anlaşılır olacaktır.

2.3.1. Almanya

II. Meşrutiyet'te, yurt dışı eğitime gönderilen kişilerin sosyokültürel çeşitliliğinin artması ile birlikte, öğrencilerin gönderildikleri ülke ve tercih ettikleri kurum çeşitlilikleri de artmıştır. Yurt dışı eğitimindeki artan gelişme ve genişleme, Jön Türk Hareketi'nin Osmanlı birliğine ve kalkınmasına yönelik önceki dönemlere kıyasla farklı bir boyuttan yaklaştığını ve yurt dışı eğitime daha çok önem verdiğini bize göstermektedir. İttihatçılar tarafından özellikle I. Dünya Savaşı esnasında Almanya'ya gönderilen öğrenciler, Osmanlı ve Türkiye modernleşmesine önemli zemin hazırlamışlardır. Almanya'ya gönderilen 1003 kişi içerisinde tespit edebildiğimiz 307 kişinin üniversite ve kurum isimleri aşağıdaki tabloda dönemselsel olarak gösterilmektedir.

Tablo 58. 1908-1922 Yılları Arası Almanya'ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Üniversite/Kurum Bilgileri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Aachen Üniversitesi				2	2	0,2
Alforl Darülfünunu		2			2	0,2
Alman Bahriye Mektebi		1			1	0,1
Alman Batı Cephesi		1			1	0,1
Alman Denizaltı Filosu		1			1	0,1
Alman Vulkan Denizaltısı		2			2	0,2
Alman Deniz Kuvvetleri		8			8	0,8
Angie Sanayi Mektebi		1			1	0,1
Anhalt Üniversitesi		3		3	6	0,6
Bavyera Mühendis Mekteb-i Âlisi				5	5	0,5
Bavyera Ziraat Akademisi		2			2	0,2
Berlin Üniversitesi	29	60	5	12	106	10,6
Berlin Askerî Tıp Akademisi	2				2	0,2
Berlin Kraliyet Sanayi Mektebi				1	1	0,1
Berlin Mekteb-i Sultanîsi		1			1	0,1
Berlin Sanayi Mektebi		3			3	0,3
Berlin Stern'sches Konservatuvarı			4		4	0,4
Berlin Ziraat Makinaları Fabrikası				1	1	0,1
Saksonya Kraliyet Sanayi Mektebi (Günümüz Dresden Teknik Üniv)				2	2	0,2
Braunschweig ve Hannover Technische Hochschule			1		1	0,1
Braunschweig Carolo-Wilhelmina Teknik Yüksek Okulu (Braunschweig Teknik Üniv.)				1	1	0,1
Breslau Üniversitesi		3	1		4	0,4
Charlottenburg Fabrikası				2	2	0,2
Krefeld Boyacılık ve Kimya tahsili				1	1	0,1
Darmstadt Mekteb-i Sultanî		1			1	0,1
Darülfünun				1	1	0,1
Deutsche Forschungsanstalt für Psychiatrie	1				1	0,1
Dortmunder Gymnasium				1	1	0,1
Dresden Üniversitesi		4		1	5	0,5
Eberswalde Orman Mekteb-i Âlisi	1	1			2	0,2
Ettlingen Pedagoji Akademisi sonra İsveç Stockholm'da Yüksek Beden Terbiyesi Enstitüsü			1		1	0,1
Technikum Mittweida		1			1	0,1
Fişenk Fabrikasında				2	2	0,2
Flensburg Alman Bahriye Mektebi		2			2	0,2
Freiburg Üniversitesi		2		1	3	0,3
Giessen Üniversitesi	1	1		1	3	0,3
Glayoviç (Layoviç)'de Ser Mühendis Mektebi				1	1	0,1
Hamburg'da Prof. Kömel'in Eppendorf Hastahanesi		2			2	0,2
Hannover Makine Fabrikası		1			1	0,1
(Hehet Şinal Rittal) Maadin Akademisi		1			1	0,1
Heidelberg Darülfünunu			1	3	4	0,4
Helgoland Denizaltı Filosu	1				1	0,1
Hohenheim Ziraat Mekteb-i Âlisi		1			1	0,1

Jena Üniversitesi Felsefe Fakültesi	1				1	0,1
Karlsruhe Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi				1	1	0,1
Königliche Universität		1			1	0,1
Köln Tarımsal Araştırma Enstitüsü Bitki Koruma				1	1	0,1
Krupp Fabrikası	1				1	0,1
Kurtz ve Brecher Atölyeleri		1			1	0,1
Leipzig Mekteb-i Sultani		1		1	2	0,2
Mafe Fabrikası'nda				1	1	0,1
Mannheim Lansing Fabrikası				3	3	0,3
Pestalozzi-Fröbel-Haus (Berlin)		1			1	0,1
Mittweida Mühendis Mektebi				1	1	0,1
Münich Hofman Atölyesi		4			4	0,4
Münih Üniversitesi	1	8	5	4	18	1,8
Neuwied Üniversitesi		3		3	6	0,6
Oberschule		4			4	0,4
Potsdam Realgymnasium		1			1	0,1
Prusya Harb Akademisi Dragon Alayı	1				1	0,1
Prusya Kraliyet Akademisi'nde ve Konservatuvarda Batı musikisi	1				1	0,1
Prusya Ordusu				4	4	0,4
Reichmann Elektrik Anonim Şirketinde				1	1	0,1
Rottweil Barut Fabrikası				1	1	0,1
Saksonya Kraliyeti Mittweida şehrinde Sanayi Mektebi'nde- yukarıda da var				1	1	0,1
Saksonya Maden Akademisi		1			1	0,1
Saksonya ve Bavyera Orduları		15			15	1,5
Saymın Fabrikası		1			1	0,1
Stadt Realschule (Şehir Ortaokulu)		2			2	0,2
Stander Endaht (Silah) Mektebi		4			4	0,4
Stuttgart Üniversitesi	1	2		1	4	0,4
Şarlotenburg Darülfünun				1	1	0,1
Tübingen Üniversitesi		1			1	0,1
Universität Darmstadt		6		5	11	1,1
Universität Frankfurt				1	1	0,1
Universität Konstanz		3			3	0,3
Universität Leipzig		4		1	5	0,5
Universität Gottingen		2			2	0,2
Uygulamalı Ticaret İdadisi				1	1	0,1
Waserman ve Robert Koch Enstitüsü, Amerikada Boston'da Harvard, Baltimor'da, Johns Hopkins Hıfzıssıha Mektebi'nde iki sene, Kanada da Toronto Üniversitesi Hıfzıssıha ve Laboratuvarında iki ay kadar çalışmıştır.				1	1	0,1
Würzburg Üniversitesi		2			2	0,2
Yüksek Debatat (Dericilik) Mektebi				1	1	0,1
Yüksek Ticaret Okulu- Leipzig Doktora				1	1	0,1
Toplam	41	172	18	76	307	30,6
Tespit Edilemeyen	45	267	85	299	696	69,4
GENEL TOPLAM	86	439	103	375	1003	100

Tablo 58’de, Almanya’da eğitim alan 1003 öğrenciden 307’sinin öğrenim gördüğü kurum bilgileri yer almaktadır. Bu gönderilenlerin %30,6’sına denk gelmektedir. Veri eksikliği sebebiyle 696 kişinin kurum bilgileri bilinmemektedir. 1908-1913 yılları arasında Almanya’da eğitim alan 86 kişiden 41’i, 1914-1918 yılları arasında gönderilen 439 kişiden 172’si, İstiklal Harbi’nin yaşandığı süreçte ise gönderilen 103 kişiden 19’unun eğitim aldığı kurumlar belirlenmiştir. Gönderildiği yılı tespit edilemeyen 375 kişi bulunmaktadır. Bunlardan sadece 76’sının kurumları tespit edilmiştir. I. Dünya Savaşı sürecinde Almanya-Osmanlı ittifakı göz önüne alınırsa, gönderildiği yılı bilinmeyen öğrencilerin çoğunluğunun 1914-1918 tarihleri arasında eğitim aldığı ileri sürülebilir. Tablo 58’de görüldüğü gibi Osmanlı talebelerinin en çok tercih ettiği üniversitelerin başında Berlin Üniversitesi gelmektedir. Berlin Üniversitesi, gerek Sosyal Bilimler gerekse Teknik Bilimler Alanı’nda Almanya’nın en kaliteli eğitim veren köklü üniversitelerinden birisidir.

Berlin Üniversitesi (Humboldt University), 1809 yılında Wilhelm von Humboldt’un bireysel çabaları sonucunda açılmıştır⁶⁹³. Humboldt Üniversitesi, alışlageldik üniversite anlayışından farklı olarak ilk modern üniversite vizyonu çerçevesinde modern müfredatı, bilimsel araştırma enstitüleri, yeni araştırma ve öğretim teknikleriyle 1810 yılında eğitime başladı⁶⁹⁴. Berlin Üniversitesinde eğitim alan 106 kişinin aldıkları eğitimin ana bilim dallarına ve sayılarına baktığımızda 23 kişi ile tıp dalı en çok tercih edilen alan olmuştur. Ardından 16 kişi ile mühendislik, 13 kişi ile ticaret, 9 kişi ile pedagoji, 6’şar kişi ile hukuk ve müzik ve 5’er kişi ise matematik ve baytarlık dalında eğitim almayı tercih etmiştir. Diğer dallarda eğitim gören öğrencilerin sayısı 3 ve 3’ün altındadır.

Berlin’de yer alan özel Stern’sches Konservatorium’da eğitim alan 4 kişi vardır. Hamiyet Derviş, Ercüment Behzat Lav, Mahmut Ragıp Gazimihal ve Mesut Cemil Tel gibi önemli isimler bu okulda müzik eğitimi almıştır.

⁶⁹³ Wilhelm veon Humboldt hakkında Bkz. **Britannica Concise Encyclopedia**, 2006, s. 908.

⁶⁹⁴ Berlin Üniversitesi hakkında Bkz. <https://www.hu-berlin.de/en/about/humboldt-universitaet-zu-berlin>. 10.07.2019. Ayrıca bkz. **Britannica Concise Encyclopedia**, 2006, s. 204.

Berlin’de bulunan ve günümüzdeki ismi Königliche Gärtnerlehranstalt Dahlem (Dahlem Kraliyet Bahçivanlık Okulu) olan okulda, Ahmed Hamdi Efendi ormancılık dalında eğitim aldı⁶⁹⁵.

Berlin Üniversitesi Kimya Bölümü hocalarından Profesör Emil Hermann Fischer’in⁶⁹⁶ yanında ihtisas yapan Fazlı Faik Yegül⁶⁹⁷, önemli kimyacılarımız arasındadır.

Almanya’da en çok tercih edilen ikinci üniversite Münih Üniversitesi’dir. 1472 yılında Bavyera Eyaleti’nin Ingolstadt şehrinde, Viyana Üniversitesi örnek alınarak kurulan Münih Üniversitesi, 1826 yılında Münih’e taşınmış ve zamanla 200 civarında enstitüye sahip olmuştur⁶⁹⁸. Bu üniversitede eğitim aldığı belirlenen 18 öğrenciden 6’sı tıp, 4’ü heykeltıraş, 3’ü mühendislik ve 1’er kişi ise mimarlık, baytarlık ve resim dalında eğitim almıştır. 5 kişinin hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir. Milletvekili Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu ve Ressam Ali Avni Çelebi gibi bazı isimler bu okul bünyesinde eğitim alan isimlerdendir.

Münih’te öğrenim gören diğer önemli isimlerden biri de Psikiyatrist Mazhar Osman Usman’dır. Kendisi Münih ve Berlin’de eğitim almış, Deutsche Forschungsanstalt für Psychiatrie’de Emil Kraepelin’in⁶⁹⁹ yanında bir sömestir ihtisas yapmış ve onun deskriptif-organik psikiyatri ekolünü benimsemiştir⁷⁰⁰.

Münih’te bulunan Hans Hofmann atölyesi’nde⁷⁰¹ farklı milliyetlere mensup Osmanlı talebelerinden Çolkaryan, Diyamant Josef ve Lion Kabli efendilerin 1918 tarihinde

⁶⁹⁵ BOA HR. SYS. 2654/8.

⁶⁹⁶ Hermann Emil Fischer (1852-1919) bir süre Alman Kimyacılar Derneğinin başkanlığını yapmış, Kaiser Wilhelm Kimya Enstitüsü’nün kurucularından olmuş ve Almanya’nın önde gelen kimyacılarından biri olarak 1.Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın kimyasal madde ve gıda üretimini düzenlemekle görevlendirilmiştir. Daha detaylı bilgiler için bkz. <https://inovatifkimyadergisi.com/hermann-emil-fischer>. 10.07.2019.

⁶⁹⁷ Şule Osmanoğlu, “Türk Tarihinde Veteriner Hekim Büyüklerimiz”, **Veteriner Hekim Dergisi**, 81(1): 3-7, 2010, s. 4.

⁶⁹⁸ Münih Üniversitesi hakkında Bkz. **Britannica Concise Encyclopedia**, s. 1310. Ayrıca bkz. İçke, **a.g.t**, s. 183., Ayrıca bkz. http://www.en.uni-muenchen.de/about_lmu/introducing-lmu/history/index.html. 10.07.2019.

⁶⁹⁹ Emil Kraepelin (1856-1926) Heidelberg ve Münih Üniversiteleri’nde manik-depresif, bipolar bozukluk ve şizofren üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Alman Psikiyatrist’tir. Emil Krapelin hakkında Bkz. **Britannica Concise Encyclopedia**, s. 1052.

⁷⁰⁰ Nuran Yıldırım, “Mazhar Osman Usman (1884-1951)”, **TDVE İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/usman-mazhar-osman> pdf. 10.07.2019.

⁷⁰¹ Hans Hofmann (1880-1966), 1898 yılında Münih’te resim eğitimi alarak kendini geliştirmiş ve 1915 yılında resim okulu açmıştır. Kendisi 20. yüzyılın en iyi resim sanatçıları arasında gösterilmektedir. Daha detaylı bilgiler için bkz. “Hans Hofmann” **Britannica Concise Encyclopedia**, s. 883.

resim eğitimi aldıkları anlaşılmaktadır⁷⁰². Bu okul, Cumhuriyet'in ilanından sonra Ali Çelebi, Zeki Kocamemi, Mahmut Cûda ve Cemal Tollu gibi "D Grubu" ressamlarının da eğitim aldığı sanat merkezlerinden birisidir⁷⁰³.

Almanya'nın diğer yükseköğrenim kurumlarından olan Darmstadt Üniversitesi (technische universitat darmstadt), her ne kadar mühendislik ve teknik bilim alanlarında eğitim veren bir üniversite olsa da elde edilen veriler neticesinde bu okulda 11 Osmanlı talebesinin öğretmenlik eğitimi aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 6'sı Maârif Nezâreti tarafından gönderilirken 5'inin göndereni bilinmemektedir. Bu öğrenciler, İstanbul Mekteb-i Sultanîsi öğrencileri arasından seçilmişlerdir. Darmstadt şehrinde, Türk-Alman Cemiyeti'nce gönderilip sonradan devlet bursu almaya hak kazanan Ahmet Ferid Efendi'nin ismi buna bir örnektir. Öğrenciler hakkında hazırlanan bir raporda kendisi hakkında "*Mukaddeman Türk Alman Muavenet Cemiyeti tarafından gönderilen Kanunisani 334 tarihinde itibaren tahsisat verildi. Şimdiye kadar Sultanî tahsili ikmal etmiş olması icab eder bilahere tababet tahsil etmesi mukarrer idi*" şeklinde tıp tahsil edeceğinin kararlaştırıldığına dair not düşülmüştür⁷⁰⁴.

Almanya'nın Anhalt şehrinde bulunan Anhalt Üniversitesinde öğretmenlik okulunda eğitim alan 6 kişi vardır. Bunlardan 4'ü Maârif Nezâreti'nce gönderilirken, 2 kişinin gönderen kurum bilgisi tespit edilememiştir. Bu öğrenciler de İstanbul Mekteb-i Sultanîsi'nden seçilmişlerdir⁷⁰⁵.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya üniversitelerinde ve fabrikalarında eğitim alan birçok öğrencinin ödeneklerinin kesildiği ve nezâretlerle veya aileleriyle irtibatlarının koptuğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine bazı öğrenciler, eğitim aldıkları kurumlarda hor görüldüklerini ve parasız kalmalarından açıklıkla baş başa kalacaklarını belirten yazılar göndermişlerdir. Adana Vilayeti tarafından Stuttgart'a gönderilen Osman Salahaddin, Ali Nazım, Mehmed Cemal ve Ahmed Vasfi isimli talebelerin, birlikte imza attıkları yazıda bu durum, açıkça dile getirilmiştir. Bu öğrenciler, 2 yıllığına Bavyera Mühendis Mekteb-i Tealisi'ne eğitime gönderildiklerini fakat savaş nedeniyle karşılaşılan bu

⁷⁰² BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.

⁷⁰³ Özkan Eroğlu, **Hofmann Atölyesi'nde Çalışan Türk Ressamları ve Türk Resmîne Katkıları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 6.

⁷⁰⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁷⁰⁵ BOA BEO. 4675/350604, Lef 3-1., MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

problemlerin ciddi boyutlara ulaşmasından intiharın dahi ihtimal dâhilinde olduğunu belirterek acilen para gönderilmesi talebinde bulunmuşlardır⁷⁰⁶.

Neuwied Üniversitesinde eğitim alan 6 kişinin isimleri belirlenmiş, bunların 3'ü öğretmenlik eğitimi alırken diğer 3 kişinin dalları ise belirlenememiştir.

Leipzig şehrinde bulunan okullarda eğitim alan 8 kişinin ismi tespit edilmiş ve bunlardan 5'i Leipzig Üniversitesinde eğitim almıştır. Bu öğrencilerden 2'si iktisat, 1'er kişi ise mimarlık ve ticaret eğitimi almıştır. Bu öğrencilerden Halil Fikret Kanad, Berlin Üniversitesindeki Felsefe eğitiminin ardından, 1913-1914 arasında Leipzig Üniversitesinde pedagoji eğitimine başlamıştır⁷⁰⁷. İktisat eğitimi alanlardan Nejdet Yücer de Berlin'deki eğitiminin ardından Leipzig'e geçmiştir⁷⁰⁸. Mecid Rıza Efendi'nin, Leipzig Mekteb-i Sultanîsi'nde eğitim aldığı belirlenmiş fakat kendisinin hangi dalda yükseköğrenim yaptığı belirlenememiştir⁷⁰⁹.

Dresden Technische Hochschule (Teknik Okul), Saksonya eyaletinin en büyük, Almanya'nın ise büyük ilk 10 üniversitesi arasında yer almaktadır. Bu okulda 2 kişinin makine mühendisliği, 1'er kişinin de baytarlık ve müzik dalında eğitim aldıkları belirlenmiş, 1 kişinin ise eğitim aldığı dal belirlenememiştir. Bu okulda, mühendislik eğitimi alan Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Ahmed Şerif Önay dikkatlerimizi çekmektedir⁷¹⁰. Tespit edilen diğer önemli bir isim de bu okulda veterinerlik eğitimi alan Kocaeli Milletvekillerinden Ahmed Faik Abasıyanık'tır.

Breslau Üniversitesinde eğitim alan 4 kişi vardır. Abdülkadir Cahit (Tuner) Efendi tıp, Ali Şefik Bakay Efendi ziraat mühendisliği ve Hüviyet Bekir Örs (Bek) Efendi öğretmenlik eğitimi alırken, Said Ahmed Efendi'nin aldığı eğitim belirlenememiştir. Stuttgart Üniversitesinde eğitim aldığı anlaşılan 4 kişiden 2'si ziraat mühendisliği, 1'i ticaret dalında eğitim alırken, 1 kişinin de aldığı eğitim belirlenememiştir. Milletvekiliği yapan Mehmet Edip Alpsar, bu okulda ticaret dalında eğitim almıştır. Giessen Üniversitesinde de 3 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 2'si tıp, 1'i de ziraat mühendisliği dalında eğitim almışlardır. Tıp eğitimi almasına rağmen *Türk Antropoloji*

⁷⁰⁶ BOA MF. ALY. 126/76, Lef 1.

⁷⁰⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1., ŞD. 229/32, Lef 26-33.

⁷⁰⁸ TBMM Albümü, C. 1, s. 487.

⁷⁰⁹ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

⁷¹⁰ Ahmed Şerif Önay hakkında detaylı bilgiler için bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C.4, s. 1373.

Mecmuası'nın yazarı olan Saim Ali (Dilemre), bu okulda eğitim alan önemli isimlerden birisidir. Heidelberg Üniversitesinde felsefe dalında eğitim alan 2 önemli isim belirlenmiştir. Bunlar Tahir (Çağatay) Efendi ile Şaziye Hayri (Berin Kurt) Hanımdır. Nizamettin Ali Sav, Berlin'de mühendislik tahsilinin ardından bu üniversitede iktisat doktorasını tamamlamıştır. Konstans Teknikomu'nun (Universität Konstanz) ziraat tahsili için seçildiği anlaşılmaktadır. Halep doğumlu 3 kişiden Mehmed Beşir ve Hasan Tahsin efendiler ziraat mühendisliği, Mustafa Nizameddin Efendi ise ziraat dalında meslekî ihtisas eğitimi için bu okula gönderilmişlerdir⁷¹¹. Freiburg Üniversitesinde 2 kişinin maden mühendisliği, 1 kişinin ise felsefe dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım'ın Berlin'den sonra eğitimine bu üniversitede devam ettiği anlaşılmaktadır. Almanya'da eğitim alınan diğer kurumlardaki öğrenci sayıları 2 veya 2'den daha azdır.

Aşağıda yer alan tablo 59'da Almanya'da eğitim gören öğrencilerin öğrenim kademelerinin ve bilim dallarının yıllara göre dağılımı ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Arşiv belgelerinde, bazı öğrencilerin eğitim aldıkları dalların isimleri “mühendislik”, “askerî”, ve “sanayi” gibi genel ifadelerle belirtilmektedir. Tablo 59'da belgede kullanılan bu kelimelere sadık kalınmıştır. Bazı öğrencilerin ise biyografik kaynaklar taranarak aldıkları eğitim belirlenmiştir.

⁷¹¹ BOA DH. UMVM. 79/12, Lef 1.

Tablo 59'a baktığımızda, Almanya'nın hemen her alanda ve dalda tercih edilen önemli bir ülke olduğu görülmektedir. Almanya'da en çok 203 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler alanının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bunların dağılımına baktığımızda diğer mühendislik dalları ile birlikte toplamda 66 kişi mühendislik, 28 kişi sanayi, 23 kişi makinistlik, 13 kişi demircilik, 10 kişi madencilik, 8 kişi ormancılık, 7 kişi marangozluk, 4'er kişi mimarlık ile değirmencilik ve 3 kişi ise şimendifer dalında eğitim alırken diğer dallarda eğitim gören öğrencilerin sayıları 2 ve 2'den daha az kalmaktadır. Almanya'da akademik tahsil yaptıkları belirlenen 67 kişinin en yoğun eğitim aldıkları dönemlerin dağılımına baktığımızda 34 kişinin, II. Dönemde (1914-1918) eğitim aldığı anlaşılmaktadır. 30 kişinin ise eğitim dönemleri belirlenememiştir. Akademik ihtisas yaptığı belirlenen 21 kişiden 12'si II. Dönemde eğitim almıştır. 8 kişinin eğitim aldığı dönem ise belirlenememiştir. Almanya'da çıraklık eğitimi alan 58 kişi tespit edilmiş, bunların 57'sinin eğitim aldığı tarih aralığı belirlenememiştir. Meslekî ihtisas eğitimi alan 47 kişiden 10'u II. Dönemde eğitim almıştır. 35 kişinin eğitim aldığı dönem ise belirlenememiştir. Meslekî tahsil yapanların sayısı ise 9 iken bunların 8'inin eğitim aldığı tarih aralığı bilinmemektedir.

Tablo 59'da görüldüğü gibi Almanya'da 177 kişi ile askerî alan'da eğitim alan kişiler ikinci sırada gelmektedir. Bu öğrencilerden 143'ünün ihtisas, 34'ünün ise staj eğitimi aldığı belirlenmiştir. Eğitim alınan dallara baktığımızda arşiv belgelerine göre 131 kişinin askerî amaçla eğitim aldığı geriye kalan 13 kişinin topçuluk, 11 kişinin denizcilik, 9 kişinin denizaltı, 5 kişinin havacılık, 4 kişinin silah eğitimi, 2 kişinin fişek yapımı ve 1 kişinin de Harp Tarihi dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. Almanya'da askerî alanda en yoğun eğitim alınan dönemlere baktığımızda toplamda 65 kişinin askerî ihtisas amacıyla II. Dönemde gönderildiği görülmektedir. Askerî ihtisas yapan 29 kişi ise I. Dönemde (1908-1913) tarih aralığında eğitim almıştır. 49 kişinin ise eğitim aldığı dönem belirlenememiştir. Askerî alanda staj gören 34 kişi tespit edilmiş ve en yoğun gönderimin 24 kişi ile II. Dönem gerçekleştiği tabloda gösterilmektedir.

Sosyal Bilimleri tercih edenlerin sayısı 76'dır. Bunlardan 32'si öğretmenlik, 18'i pedagoji, 9'u dil eğitimi, 6'sı felsefe ve 1'er kişi ise haritacılık ve tercümanlık dalında eğitim almıştır. Bu grupta yer alan 9 kişinin dalı tespit edilememiştir. Bunların 68'i akademik tahsil yaparken, 7'si akademik ihtisas, 1'ide staj eğitimi almıştır. Sosyal

Bilimlerde akademik tahsil yapanların en yoğun eğitim aldıkları dönem 41 kişi ile II. Dönem tarih aralığıdır. 11 kişinin ise I. Dönemde eğitim aldığı belirlenmiştir. 13 kişinin ise dönemi belirlenememiştir. Akademik ihtisas yapanların en yoğun eğitim aldığı dönem ise 3 kişi ile II. Dönem aralığıdır.

Sosyal Bilimlerden sonra 75 kişi ile Sağlık Bilimlerinde eğitim gören öğrenciler gelmektedir. 73 kişi tıp, 1 kişi diş hekimliği ve 1 kişinin de dalı belirlenememiştir. Bunların 55'i akademik ihtisas, 20'si de akademik tahsil eğitimi almıştır. Akademik ihtisas yapanların 15'i I. Dönemde, 12'si II. Dönemde ve 9'u da III. Dönemde eğitim almışlardır. 19 kişinin dönemi belirlenememiştir. Akademik tahsil yapanların ise 8'i II. Dönemde, 6'sı I. Dönemde ve 1'i de III. Dönemde eğitim alırken 5 kişinin dönemi belirlenememiştir.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde 39 kişi Almanya'da eğitim almayı tercih etmiştir. Resim ve müzik dalını tercih edenlerin sayısı 14'tür. Bu öğrencilerden 5'i heykeltıraş, 4'ü terzilik ve 1'i de ev idaresi eğitimi almıştır. 1 kişinin dalı ise belirlenememiştir. Bu alanda gönderilen 24 kişi akademik tahsil, 11 kişi akademik ihtisas, 2 kişi meslekî ihtisas ve 2 kişi de çıraklık eğitimi almıştır. Akademik tahsile gidenlerin en yoğun eğitim aldığı dönem 11 kişi ile II. Dönem'dir. 6 kişi III. Dönem, 5 kişi ise IV. Dönem (yılı bilinmeyen) tarih aralığında eğitim almışlardır. Akademik ihtisas yapanların en yoğun eğitim aldığı dönem ise 6 kişi ile II. Dönem'dir.

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 32 kişi Almanya'yı seçti. Aldıkları eğitime baktığımızda 18 kişi ticaret, 7 kişi hukuk, 4 kişi iktisat, 2 kişi Siyasal Bilimler ve 1 kişi de maliye dalında eğitim almıştır. Bu alanda 31 kişi akademik tahsil eğitimi almış, 1 kişi ise meslekî tahsil eğitimi almıştır. Akademik tahsile gidenlerin en yoğun eğitim aldığı dönem 20 kişi ile II. Dönem'dir. 10 kişinin eğitim aldığı tarih aralığı belirlenememiştir.

Tarımsal Bilimlerde 33 kişinin Almanya'da eğitim aldığı belirlenmiş, bunların 12'si ziraat, 8'i baytarlık, 6'sı çiftçilik, 3'ü bahçıvanlık, 2'si bağcılık ve 1'i de şeker imalatı dalında eğitim almıştır. Bu alanda, eğitim alınan dönemlere göre sayılar birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu alanda en çok 13 kişi ile meslekî ihtisas eğitimi, ardından 8

kişi ile akademik ihtisas 6 kişi ile staj ve 5 kişi ile akaemik ihtisas eğitimi alanlar gelmektedir.

Son olarak Temel Fen Bilimlerinde ise 22 kişinin Almanya'yı tercih ettiği görülmektedir. Bunların 11'i matematik, 7'si kimya, 3'ü Fen Bilimleri ve 1'i de fizik dalında eğitimi tercih etmiştir. Akademik tahsil yapan 17 kişiden 9'u I. Dönemde, 8'i ise II. Dönemde eğitim almıştır.

Konumuzu kısaca özetlersek, II. Meşrutiyet'le daha da artan Almanya-Osmanlı ikili ilişkilerinin etkisi, Almanya'ya gönderilen öğrencilerin niteliğinde ve niceliğinde kendisini göstermiştir. Özellikle ekonomik, ticarî ve Askerî alanlara yönelik olarak eğitim almak üzere Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler ile Askerî alanlar, en çok tercih edilen alanlar olmuştur. Almanya'ya toplamda I. Dönemde 86, II. Dönemde 439 ve III. Dönemde ise 103 kişi eğitim almıştır. Gönderim tarihi bilinmeyenler ise 380'dir. I. Dönemde Almanya'ya gönderimin az olmasını, yurt dışı eğitimde ilk dönemde Fransa etkisinin hâlâ devam ettiğinin bir göstergesi olarak görebiliriz. Ayrıca Almanca dilinin gerek devlet kurumlarında gerekse halk nezdinde çok kullanılmaması, bu dili bilen öğrenci sayısının da az olması, ilk dönemde bu ülkeye gönderimin neden az olduğunu bir nebze açıklamaktadır. Osmanlı Devleti ile Almanya'nın 1914-1918 arasında gerçekleştirdiği ikili anlaşmalar gereği, II dönemde bu ülkeye daha çok öğrenci gönderilmesinin en önemli sebeplerinden birisidir. II. Dönemde Almanya'ya öğrenci gönderiminde yaşanan büyük sıçramanın diğer önemli sebebi ise Türk öğrencilerinin Almanya'daki üniversitelerde ve fabrikalarda eğitim almalarını amaçlayan Alman-Türk ve Türk-Alman cemiyetlerinin ortaklaşa çalışmaları ve bu konuyu sistematik olarak ele almaları gösterilebilir. İkinci sebep ise I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu nitelikli asker, memur, mühendis, doktor, öğretmen ve zanaatkâr gibi kadroların yetişmesi için en güvenilir ülke konumunda olan Almanya'nın tercih edilmiş olmasıdır. Veri eksikliği nedeniyle gönderildiği yılı bilinmeyenlerin, kurulan bu ittifak gereği ekseriyetle 1913-1918 yılları arasında eğitim aldıklarını ileri sürebiliriz.

2.3.2. Fransa

II. Meşrutiyet'te Fransa'ya gönderilen kişi sayısı 431'dir. Bu sayıyla Fransa, Almanya'nın ardından ikinci sırada gelmektedir. Fransa'ya en çok İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim almak üzere öğrenci gönderildiği anlaşılmaktadır. Öğrenciler çoğunlukla Paris, Grenoble, Lyon ve Nancy gibi merkezlerde bulunan kurumlarda eğitim almışlardır.

Tablo 60. 1908-1922 Yılları Arası Fransa'ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Üniversite/Okul Bilgileri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Académie Julian (Julian Akademisi)	3			1	4	0,93
Besançon Öğretmen Okulu				1	1	0,23
Bicêtre Kliniklerinde	1				1	0,23
Blériot Havacılık Okulu	2				2	0,46
Bordeaux Üniversitesi	2				2	0,46
Clermont-Ferrand Üniversitesi	1				1	0,23
Collège De France	1				1	0,23
Dilsiz ve Sağır Müessesesi	1				1	0,23
Dombal Ziraat Ameliyat Mektebi ⁷¹²	1				1	0,23
Ecole Libre Des Sciences Politiques	15		1	4	20	4,64
Ecole Nationale Supérieure Des Mines	1			2	3	0,70
École Nationale Vétérinaire d'Alfort	2				2	0,46
Ecole Nationale Spéciale Des Beaux-Art (Paris Güzel Sanatlar Akademisi)	16			1	17	3,94
Ecole Normale Supérieure	3				3	0,70
Edebiyat Fakültesi	2				2	0,46
Elektrik Mekteb-i Âlisi				1	1	0,23
Fénélon Kız Lisesi	1				1	0,23
Fenni Tabaat (Basım-Matbaa) Müessesesi		2			2	0,46
Fransa Mekteb-i Harbiye				1	1	0,23
Fransa Maliye Bakanlığı	1				1	0,23
Fransa Topçu Okulu ve Erkân-ı Harbiye Mektebi				1	1	0,23
Fransa Versailles Yüksek Askerî Mühendis Okulu				1	1	0,23
Gorforda Atıblesi ?		1			1	0,23
Grenoble Üniversitesi		1		5	6	1,39
İnas Mektebi		1			1	0,23
Creuse abrikası				1	1	0,23
Kuduz Hastahanesi	1				1	0,23
Lyon Üniversitesi	2			1	3	0,70
Marie Curie'nin Yanında Asistanlık			2		2	0,46

⁷¹² Mathieu De Dombasle isimli çitçinin ismiyle kurulan bir tarım okulu.

Marsilya Üniversitesi	2		1		3	0,70
Montparnasse'de Namık İsmail'in Öğrencisi			1		1	0,23
Montpellier Üniversitesi	2	2			4	0,93
Nancy Üniversitesi	2				2	0,46
Öğretmen Okulu	16	4			20	4,64
Paris Button Lisesi ve Cenevre Güzel Sanatlar Akademisi				1	1	0,23
Paris Ecole Supérieure Des Télégraphes	8				8	1,86
Paris Institut Nationale Agronomique				1	1	0,23
Paris Ecole Nationale des Ponts et Chaussées (Köprü ve Şöşeler Ulusal Okulu)				7	7	1,62
Paris Üniversitesi	33	1	1	9	44	10,21
Paris'te Prof. Vaquez ve Prof. Balimski'nin Yanında İhtisas				1	1	0,23
Pasteur Enstitüsü	2			1	3	0,70
Piyanist Marguerite Long'un Yanında Özel Eğitim	1				1	0,23
Poitiers Üniversitesi				1	1	0,23
Profesör Pierre Delbet Kliniği	1				1	0,23
R.E.P (Rebort-Esnold Pleteri) Uçak Fabrikası	7				7	1,62
Rizont Eyaleti Ziraat Mektebi ve Bordo Şehri Darülfunun Mektebi	1				1	0,23
Saint-Louis Hastanesi	1			2	3	0,70
Saint-Martin Eyaletinde Schneider Şurekası Fen Elektrik Darülfünunu				2	2	0,46
Sanayi Mektebi			1		1	0,23
Sorbonne Üniversitesi	15	3	2	13	33	7,66
Tefoldenyo Doleno (Belgede geçen)		1			1	0,23
Ticaret Mektebi		1			1	0,23
Université De Lille	1				1	0,23
Üzerun Ziraai Ameliyat Mektebi	1				1	0,23
Ziraat Mektebi				1	1	0,23
Toplam	149	17	9	59	234	54,29
Tespit Edilemeyen	78	39	4	76	197	45,71
TOPLAM	227	56	13	135	431	100

Tablo 60'ta, Fransa'ya gönderilen 431 öğrenciden 234'ünün yurt dışında eğitim aldığı kurumlar gösterilmektedir. Bu sayı gönderilenlerin %54,29'una denk gelmektedir. Veri eksikliği sebebiyle 197 kişinin eğitim aldığı kurumlar bilinmemektedir. 1908-1913 yılları arasında Fransa'ya gönderilen 227 kişiden 149'unun eğitim aldıkları kurumlar belirlenebilmiştir. 1914-1918 yılları arasında Fransa'ya gönderilen sayısı 56'ya gerilemiş, bunlardan sadece 17'sinin kurumları belirlenebilmiştir. 1919-1922 yılları arasında ise bu sayı 13 kişiye kadar düşmüş ve bunlardan 11'inin eğitim aldığı kurumlar

tespit edilmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 135 kişiden 59'unun eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir.

Tablo 60'ta görüldüğü gibi Fransa'da en çok tercih edilen kurumların başında 44 kişi ile Paris Üniversitesi gelmektedir. Paris Üniversitesi, Bologna Üniversitesinden sonra Avrupa'nın en eski ikinci üniversitesidir. 1170 yılında Notre-Dame Katedrali'ne bağlı okullardan biri olarak kurulmuştur. Zamanla, Papalık kurumunun desteğini de alarak Katolik öğretisinin merkezi haline gelmiştir. Paris Üniversitesine bağlı ilk ve en meşhur kolejlerden biri Sorbon Koleji'dir. Napolyon döneminde dinî eğitime ve politika konularına ağırlık veren üniversite, 20. Yy itibari ile bilimsel ve entelektüel bir merkez haline gelmiştir⁷¹³.

Paris Üniversitesinde alınan eğitimin dallarına baktığımızda, 33 kişi (2 kişi ek olarak Siyasal Bilimler eğitimi de aldı) ile hukuk dalında eğitim gören öğrenciler ilk sırada gelmektedir. Bu hukukçular arasından Lozan Konferansı'na katılan önemli isimler bulunmaktadır. Hukuk eğitiminin ardından ikinci sırada 7 kişi ile tıp dalında eğitim görenler gelmektedir. 1'er kişi ise coğrafya ve resim eğitimini tercih etmişlerdir.

En çok eğitim alınan ikinci üniversite ise 33 kişi ile Sorbonne Üniversitesidir. 1257 yılında fakir öğrencilere dinî eğitim vermek üzere Robert de Sorbon tarafından kurulmuş olan Sorbon Koleji, zamanla ilahiyat fakültesi görünümü almıştır. İlerleyen süreçte "Sorbonne" adını alan kolejin yukarıda da belirttiğimiz gibi Paris Üniversitesine bağlı olarak geliştiği ve 1885 yılında üniversite olarak yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır⁷¹⁴.

Sorbonne Üniversitesini tercih eden 33 kişinin aldıkları eğitimin dallarına baktığımızda 6 kişi hukuk, 5 kişi sosyoloji, 3 kişi Fen Bilimleri, 2 kişi Siyasal Bilimler, 2 kişi felsefe, 2 kişi kimya ve 2 kişi de pedagoji dalında eğitim almıştır. Arkeoloji ve sanat tarihi, coğrafya, Elektrik Mühendisliği, fizik, matematik, öğretmenlik, psikoloji ve tarih dalında ise 1'er kişi eğitim almıştır. Dallarını bilinmeyen 3 kişi mevcuttur.

Ecole Libre des Sciences Politiques, 1872 yılında kurulmuştur. Tarihçi Albert Sorel ve ekonomist Pierre Paul Leroy-Beaulieu gibi önemli isimlerin dersler verdiği, bir nevi

⁷¹³ Paris Üniversitesi hakkında Bkz. **Britannica Concise Encyclopedia**, s. 1449.

⁷¹⁴ Sorbonne Üniversitesi hakkında Bkz. <http://www.sorbonne-universite.fr/universite/histoire-et-patrimoine/histoire>. 03.08.2019.

Açıköğretim Fakültesi statüsünde olan bu okul, 1945 yılında resmî hale getirilmiştir. Bu okuldan, Ulusal Siyaset Bilimi Vakfı (FNŞP) ve Siyasal Araştırmalar Enstitüsü (IEP) doğdu⁷¹⁵. Araştırmalarımız neticesinde Ecole Libre des Sciences Politiques Okulu'nda eğitim alan 20 kişinin isimleri belirlenmiştir. Alınan eğitimin dallarına baktığımızda 13 kişi ile Siyasal Bilimler dalı başı çekmektedir. 13 kişiden 1'er kişi ek olarak ekonomi ve hukuk eğitimi almıştır. İktisat dalında 3, hukuk dalında 2, diplomasi ve maliye dalında ise 1'er kişi eğitim almıştır. Bu okulda eğitim gören öğrenciler arasında Abdurrahman Velid Ebüzziya, Ali Muzaffer Göker, Ali Şefik Başman, Fazıl Ahmet Aykaç, Hüseyin Şükrü (Baban) ve Mehmet Emin Ali Türk geldi gibi yazar, diplomat ve hukukçular yer almaktadır.

Eğitim alınan diğer bir okul ise Paris Güzel Sanatlar Akademisi (Ecole Nationale Spéciale des Beaux-Arts)'tır⁷¹⁶. Osmanlı'da Fransız eğitim sisteminin benimsenmeye başlanmasıyla birlikte, Avrupa'ya sanat eğitimine gönderilen birçok öğrenci bu okulda sanat eğitimi almıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışında örnek alınan bu okul, 1648 yılında eğitime başladı⁷¹⁷. 1908-1922 yılları arasında sanat eğitimi almaları için 17 kişi bu okulu tercih etmiştir. Alınan eğitimin dallarına baktığımızda resim dalında 9, mimarlık dalında 5 ve müzik dalında 3 kişi eğitim almıştır. Bu okulda resim dalında Feyhaman Duran, Ali Sami Boyar, Aznif Mehderyan; müzik dalında Harenuş (Hranuş), Hayra Munis ve İskohi Kavanoz hanımlar; mimarlık dalında ise Hanet Boşnakyan, Hüseyin Kaşif, Mizani ve Zare efendilerin eğitim aldığı belirlenmiştir.

Paris Ecole Supérieure des Télégraphes Okulu'nda, 8 Osmanlı talebesinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde Telgraf Müdürlüğü ilk olarak Kırım Savaşı'nda (1853-1856) kuruldu. 1860 yılında 44 telgraf merkezi varken, 1870 yılına gelindiğinde bu sayı 301'e yükselmiştir. Bu hızlı artış beraberinde telgrafçılık dalında yetişmiş teknik

⁷¹⁵ Ecole libre des sciences politiques hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://chsp.sciences-po.fr/en/fond-archive/ecole-libre-des-sciences-politiques-1872-1945-sciences-po>. 03.08.2019

⁷¹⁶ Bu okul, Académie Des Beaux-Arts-Güzel Sanatlar Akademisi, L'Ecole Des Beaux-Arts -Güzel Sanatlar Okulu, L'Ecole National Supérieur Des Beaux-Arts-Ulusal Güzel Sanatlar Yüksek Okulu ve Institut Nationale Des Sciences Et Des Arts-Ulusal Sanatlar ve Bilimler Enstitüsü gibi farklı isimlerle kullanıldığı belirtilmektedir. Derya Uzun Aydın, "Sanayi-İ Nefise Mektebi" ve Paris Güzel Sanatlar Okulu "L'ecole Des Beaux-Arts" Üzerine Bir Değerlendirme", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, S. 6, Eylül 2014, s. 75.

⁷¹⁷ Aydın, ag.m., s. 75.

eleman ve idarî personel ihtiyacını da getirmiştir⁷¹⁸. İlk dönemlerde yabancı memurların görev aldığı telgraf merkezlerine, zamanla Tercüme Bürosundan kâtipler ve Fransızca lisanını bilen farklı meslek gruplarından Türkler de katılmışlardır. Bu kapsamda Abdurezzak, Ali Ulvi, Baha Tali (Öngören), Bekir Vefa (Çeyrekbaşı), Hüsnü Sadık Durukal ve İsmail Hakkı efendiler Telgraf Müfettişliği ve Baş Müdürlük için gönderilirken, Abdüllatif ve Hasan efendiler ise mühendislik eğitime gönderilmişlerdir⁷¹⁹.

R.E.P (Rebort-Esnold Pleteri) Uçak Fabrikası'nda havacılık eğitimi alan 7 Osmanlı askerî personelinin isimleri belirlenmiştir. 1912 yılında Paris'te bulunan R.E.P uçak fabrikasında eğitim alan bu askerlerin isimleri Cemal, Fevzi, Mithat Nuri Tuncel, Mehmet Şükrü, Refik, Salim Batur ve Salim İlkuçan efendilerdir⁷²⁰. Bleriot Havacılık Okulu'nda ise Mekteb-i Harbiye mezunu Mehmed Fesa ve Yusuf Kenan 1 yıl süren eğitim almışlardır. Grenoble Üniversitesinde eğitim alan 6 kişinin isimleri belirlenmiştir. Bunlardan 4'ü Elektrik Mühendisliği'nde eğitim alırken, hukuk ve Fen Bilimleri dalında 1'er kişi eğitim almıştır. Bu üniversitede eğitim alan Ali Fuad Başgil önemli hukukçularımız arasında yer alır. Kendisi Grenoble'deki eğitiminin ardından Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora eğitimi almıştır.

Ecole Pontes et Chaussees “Turuk ve Maabir (Yollar ve Köprüler) Okulu'nda, eğitim alan 6 kişinin olduğu anlaşılmaktadır. 1912 tarihli belgede meslekî eğitim almak üzere gönderildiği anlaşılan öğrencilerin 3'ü farklı milliyetlere mensup Osmanlı talebeleridir. Delöt Yervant, Haiki Gorkin, Kırkor Serkizyan efendiler ile Galip, Halid ve Nizami efendiler eğitim alan kişilerdir⁷²¹.

Montpellier Üniversitesinde öğrenim gören 4 kişinin ismi belirlenmiştir. Bunlardan 3'ü öğretmenlik, 1'i de tıp dalında eğitim almışlardır. Bu öğrencilerden A. Nabi Kastarlak Fransa'daki Montpellier Tıp Fakültesi'ne kaydoldu, fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı Devleti'nin Fransa ile harbe girmesi yüzünden İsviçre'ye geçmiş ve

⁷¹⁸ Bahri Ata, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Telgrafçılar Nasıl Yetiştirildi?”, **Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları**, Eğitim ve Kültür Yazıları, Ankara, PEGEM Akademi, 2011, s. 284.

⁷¹⁹ BOA DH. MKT. 2632. 90. Bu kişiler hakkında Ayrıca bkz. Ata, a.g.m., s. 293.

⁷²⁰ Kurt-Korkmaz, a.g.m., s.233.

⁷²¹ BOA HR. İD. 1393/50, Lef 2-1.

tıp tahsiline Cenevre Üniversitesinde devam etmek zorunda kalmıştır⁷²². Öğretmenlik eğitimi alan Ekrem Saraç⁷²³, Millî Eğitim Bakanlığında müfettişlik ve Teftiş Kurulu Başkanlığı yapmış önemli bir isimdir.

Julian Akademisi'nde (Académie Julian) resim eğitimi alan 4 isim belirlenmiştir. Asker ressamlar kuşağının son temsilcilerinden Ali Sami Yetik, İbrahim Çallı, Namık İsmail Yeğenoğlu ve ilk feminist ressam olarak bilinen Melek Celal Sofu bu okulda eğitim alan önemli ressamlarımızdır.

Ecole nationale superrieure des mines (Mines Paris Tech) okulu, 1783 yılında kurulmuş ve madencilik, İnşaat Mühendisliği ve teknik eğitim alanlarında eğitim veren Fransa'nın en önemli okullarından biri olarak bilinmektedir⁷²⁴. Bu okulda Abdullah, Halid Ziya ve Hasan Tahsin efendilerin maden mühendisliği dalında akademik tahsil eğitimi almışlardır⁷²⁵.

Ecole Normale Supérieur, 20 Ocak 1795 yılında öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmıştır. 1808 yılında yatılı hale gelen okul, Rue Saint-Jacques'te bulunan İmparatorluk Lisesi'ne (günümüz Louis Legrand Lisesi) yakın olan Collège du Plessis Okulu'nda eğitime devam etmiştir. Okulun öğrencileri askerlikten muaf tutulmakta ve 10 yıl boyunca okula hizmet etmek zorundaydılar. École Normale'e giriş sınavı 1815 yılında filozof Royer-Collard tarafından getirilmiştir. Louis Pasteur, 1857 yılında okula müdür olarak atanmıştır. 1903 yılında Paris Üniversitesine bağlanan okulda, Fransa'nın önemli bilim insanları ve filozofları ders vermiştir. Bu okulda 3 Osmanlı talebesinin öğretmenlik eğitimi aldığı belirlenmiştir. Farklı milliyetlere mensup kız öğrencilerden Katrina (Katerina) Danilçef ve Vartanuş Aleksanyan hanımlar⁷²⁶ ile Mehmet Ali Cevdet Barlas⁷²⁷ isimleri tespit edilen kişilerdir.

Université de Lyon'da (Lyon Üniversitesi) eğitim alan 3 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerden Ahmed Malik Sayar Jeoloji Mühendisliği, Necmettin Sadak sosyoloji ve

⁷²² A. Nabi Kastarlık hakkında, Bkz. <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/kastarlık/kastarlık-tr.htm>.

⁷²³ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁷²⁴ "Ecole nationale superrieure des mines (Mines Paris Tech)" hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. <http://www.mines-paristech.fr/Ecole/Histoire/>. 20.07.2019.

⁷²⁵ BOA HR. İD. 1380/56, Lef 3-1.

⁷²⁶ Çolak, a.g.e., s. 39.

⁷²⁷ **İstiklal Savaşı ve Atatürk'ün Silah Arkadaşları**, Ata Düşünceleri Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 374.

Takor Efendi ise baytarlık dalında eğitim almıştır. Marsilya Üniversitesi'nde 3 kişinin isimleri belirlenmiş, bunlar matematik, ziraat mühendisliği ve ziraat dallarında eğitim almışlardır. Bu kişiler Ahmed Kemal (Sunel), Emin Aslan (Tokat) ve Mehmed Abdullah Cevdet efendilerdir.

1888 yılında kurucusunun adını alarak kurulan Pasteur Enstitüsü'nde⁷²⁸, 3 kişinin bakteriyoloji dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. Eğitim alan önemli isimler arasında Osman Şerafettin Çelik, Server Kamil Tokgöz ve Şerafettin Kam yer almaktadır. Saint-Louis Hastanesinde ise Hazım Pekin⁷²⁹ ve Nuri Osman Eren⁷³⁰ cildiye üzerine eğitim almışlardır. Bordeaux Üniversitesi'nde 2 kişinin Kulak-Burun-Boğaz dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. École Nationale Vétérinaire d'Alfort'da 2 kişi baytarlık, Nancy Üniversitesi'nde 1'i ziraat mühendisliği dalında eğitim alırken, 1 kişinin dalı belirlenmemiştir.

⁷²⁸ Pasteur Enstitüsü hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.pasteur.fr/en/institut-pasteur/history>. 20.07.2019.

⁷²⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 304.

⁷³⁰ Erden, **a.g.e.**, s. 276

Tablo 61’de görüldüğü gibi 1908-1922 yılları arasında Fransa’da en çok 108 kişiyle İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitim alınmıştır. Bu alanda 55 kişi akademik ihtisas, 51 kişi akademik tahsil ve 2 kişi de staj eğitimi almıştır. Fransa’da akademik ihtisasa en çok öğrenci gönderimi 33 kişi ile I. Dönemde, 2 kişi ile de II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 20 kişinin eğitim aldığı dönem belirlenememiştir. Akademik tahsil için en çok öğrencinin gönderiminin 17 kişi ile I. Dönemde, ardından 11 kişi ile de II. Dönemde gerçekleştiği görülmektedir. 21 kişinin dönemi belirlenememiştir. Staj eğitimine gönderilen 2 kişinin I. Dönemde eğitim aldığı belirlenmiştir. Bu alanda gönderilenlerin 51’i hukuk, 27’si Siyasal Bilimler, 24’ü maliye, 2’si iktisat, 2’si ticaret ve 1’er kişi de diploması ve maliye müfettişliği dalında eğitim almıştır.

İkinci sırada, 69 kişi ile Sağlık Bilimlerinde eğitim gören öğrenciler gelmektedir. Bu alanda 59 kişinin akademik ihtisas, 10 kişinin de akademik tahsil yaptığı anlaşılmaktadır. Akademik ihtisas için gönderimin en çok 33 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği görülmektedir. Akademik tahsil için gönderilenlerin 7’si I. Dönemde, 3’ü ise II. Dönemde gönderilmiştir. Sağlık Bilimlerinde 62 kişi tıp, 4 kişi Diş Hekimliği, 2 kişi röntgen ve 1 kişi de eczacılık dalında eğitim almıştır.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 53 kişi ile üçüncü sırada gelmektedir. Bu alanda 29 kişi akademik tahsil, 17 kişi meslekî tahsil, 6 kişi akademik ihtisas ve 1 kişi de staj eğitimi almıştır. Akademik tahsilde en yoğun gönderimin 14 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 11 kişinin ise eğitim aldığı tarih belirlenememiştir. Meslekî ihtisas eğitimi için en yoğun gönderimin 5 kişi ile I. Dönemde olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruptaki 10 kişinin eğitim aldığı dönem belirlenememiştir. Meslekî tahsil için giden 4 kişinin I. Dönemde eğitim aldığı belirlenmiştir. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alınan dallara baktığımızda 7 kişi Elektrik Mühendisliği, 6’sar kişi Telgraf Müfettişliği ve Baş Müdürlük, Elektrik, Turuk ve Maabir (Yol-Köprü), 5 kişi mimarlık, 4’er kişi mühendislik ve maden mühendisliği, 3 kişi iraat mühendisliği, 2’şer kişi madencilik, ormancılık ve basım-matbaa, 1’er kişi ise Sanayi, Makine Ressamcılığı –Tesviyecilik, Mensucat, Telsiz-Telgraf, Jeoloji Mühendisliği ve ziraat teknolojisi dalında eğitim almıştır.

Sosyal Bilimlerde eğitim alan 51 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 37'si akademik tahsil, 14'ü de akademik ihtisas eğitimi almıştır. Akademik tahsilde en yoğun eğitimin 17 kişi ile I. Dönemde, 14 kişi ile de II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu alanda alınan eğitimin dallarına baktığımızda 19 kişi öğretmenlik, 7 kişi sosyoloji, 6 kişi felsefe, 6 kişi tarih, 4 kişi dil eğitimi, 3 kişi coğrafya, 2 kişi pedagoji ve 1'er kişi psikoloji ile haritacılık dalında eğitim almıştır. 2 kişinin dalı bilinmemektedir.

Temel Fen Bilimlerinde eğitim alan 43 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 40'ı akademik tahsil, 3'ü de akademik ihtisas eğitimi almıştır. Akademik tahsilde en yoğun eğitimin 28 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu alanda eğitimin dallarına baktığımızda 26 kişi Fen Bilimleri, 10 kişi matematik, 5 kişi kimya, 2 kişinin ise fizik dalında eğitim aldığı belirlenmiştir.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim alan 35 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 26'sı akademik tahsil, 9'u da akademik ihtisas eğitimi almıştır. Akademik tahsilde en yoğun eğitimin 11 kişi ile I. Dönemde ve 8 kişi ile II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Akademik ihtisasta ise en yoğun eğitimin ise 9 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu alanda alınan eğitimin dallarına baktığımızda 18 kişi resim, 7 kişi müzik, 3 kişi ev idaresi ve 1 kişi de tiyatro eğitimi almıştır. 7 kişinin dalları tespit edilememiştir.

Askerî alanlarda eğitim alan 37 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunların 27'si askerî ihtisas yaparken, 10'u da staj eğitimi almıştır. Askerî ihtisasta en yoğun eğitimin I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılırken, staj eğitimine gönderilen 10 kişinin dönemi belirlenememiştir. Askerî alanda eğitim alan kişilerin dallarına baktığımızda 24 kişi askerî eğitim, 9 kişi havacılık, 3 kişi topçuluk ve 1 kişi de denizcilik dalında eğitim almıştır.

Tarımsal Bilimler, 24 kişi ile en az tercih edilen konumdadır. Bu alanda 15 kişi meslekî ihtisas, 7 kişi akademik tahsil ve 2 kişi de akademik ihtisas eğitimi almıştır. Meslekî ihtisasta en yoğun eğitimin 5 kişi ile I. Dönemde, akademik tahsilde de en yoğun eğitimin 7 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Konumuzu kısaca özetlersek, çok eskilere dayanan Osmanlı-Fransa ilişkileri, II. Meşrutiyet'te zayıflasa da özellikle 1908-1913 tarih aralığında Fransa, çok sayıda

Osmanlı talebesine ev sahipliği yapmıştır. Fransa'da eğitim alan kişilerin 289'u Paris'te yer alan kurumlarda eğitim almayı tercih etmiştir. Bunlardan 17'si eğitimlerinin devamı için ikinci bir şehir veya ülkeyi tercih etmiştir. Paris'ten sonra en çok 16 kişi ile Nancy ardından 13 kişi ile Lyon şehri tercih edilmiştir. Fransa'da eğitim alan 61 kişinin ise eğitim aldığı şehirler tespit edilememiştir. Paris'in kültürel ve bilimsel açıdan dünyanın en gelişmiş başkentlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, bu kişilerin ekseriyetle Paris'te eğitim aldıklarını ileri sürebiliriz. Fransa'da en çok Tıp, Hukuk, Maliye ve Siyasal Bilimler dalında eğitim tercih edilmiştir. Resim eğitimi noktasında da Fransa en çok tercih edilen ülkelerden birisidir. Fransa'ya en yoğun öğrenci gönderimi 1908-1913 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. 1914-1918 yılları arasında 56, 1919-1922 yılları arasında ise 13 kişinin gönderildiği belirlenebilmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen kişi sayısı ise 133'tür. I. Dünya Savaşı'nda kurulan Almanya-Osmanlı ittifakı düşünüldüğünde gönderildiği yılı bilinmeyen kişilerin ekseriyetle 1908-1913 yılları arasında gönderildiklerini ileri sürebiliriz. İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte Fransa'ya öğrenci gönderimi durma noktasına geldiği görülmektedir.

2.3.3. Avusturya-Macaristan

II. Meşrutiyet'te Avusturya-Macaristan'a gönderilen kişi sayısı 240'tır. Bu sayıyla en çok öğrenci gönderilen üçüncü ülke konumunda bulunan Avusturya-Macaristan'da Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, en çok tercih edilen alan olmuştur. Öğrenciler çoğunlukla Budapeşte ve Viyana'daki okul ve fabrikalarda eğitim almayı tercih etmiştir. Aşağıda yer alan tablo 62'deki kurum isimleri, günümüzdeki isimleri ile birlikte yazılıp, günümüz isimleri belirlenemeyenler ise belgeye bağlı kalınarak yazılmıştır.

Tablo 62. 1908-1922 Yılları Arası Avusturya ve Macaristan’a Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Üniversite/Okul Bilgileri ⁷³¹	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Baç Bodrok Ameli Ziraat Mektebi		1			1	0,42
Brun Sanayi Mektebi (Brünni Müszaki Egyetem) ⁷³²		1			1	0,42
Budapeşte Elektrik ve Tekstil Fabrikaları	1				1	0,42
Budapeşte Hastaneleri		1			1	0,42
Budapeşte Müzik Akademisi (Budapesti Zeneakadémia)	1				1	0,42
Budapeşte Pedagojumu (Budapesti Tanítóképző Főiskola)		1			1	0,42
Budapeşte Politeknik Mektebi				1	1	0,42
Budapeşte Politika Mektebi	1				1	0,42
Budapeşte Sanayi Mektebi (Állami Középipartanoda, 1898 yılında Magyar Királyi Állami Felső Ipariskola ismini aldı)		1		1	2	0,83
Budapeşte Şimendifer Fabrikası (Ganz és Társa- Danubius Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár)		2			2	0,83
Budapeşte Yüksek Sanatlar Okulu		1			1	0,42
Darülfunun İktisadiyat ve Ulûm-ı Siyasîyye Şubesi		1			1	0,42
Ganz Elektrik Fabrikası (Ganz Villamossági Müvek)	5	6			11	4,58
Herbest Şamo Atölyesi	1				1	0,42
Josef Darülfunun İktisadiyat (Királyi József Müegyetem, from 1934: Magyar Királyi József Nádor Müszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)		1			1	0,42
Kolejvar Sanayi Mekteb-i Âlisi (Kolozsvári Müszaki Egyetem (Romanya’da)				1	1	0,42
Macar Baytar Mekteb-i Âlisi		1			1	0,42
Mimar Mekteb-i Âlisi (Peşte)		1			1	0,42
Peşte Baytar Mekteb-i Âlisi		1			1	0,42
Peşte Çepel Fabrikası				4	4	1,67
Peşte Darülfünunu (Budapesti Tudományegyetem, 1921 yılında Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem ismini aldı)	2	2		2	6	2,50
Peşte Klinikleri				1	1	0,42
Peşte Politika Mektebi		1			1	0,42
Peşte Sanayi-i Nefise Mektebi Akademisi		1			1	0,42

⁷³¹ 1908-1922 yılları arasında Avusturya-Macaristan’da eğitim alınan kurumların günümüzdeki isimlerinin ve yerlerinin belirlenmesinde bize yardımcı olan Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára’da (Macaristan Ulusal Arşivi) görev yapan Prof. Dr. Katona Csaba’ya teşekkür ederiz.

⁷³² Bu okul, günümüzde Çek Cumhuriyeti sınırları içinde “Vysoké učení technické v Brně” isminde faaliyet göstermektedir.

Peşte Ticaret Akademisi		1			1	0,42
Rap Şehri Vagon Fabrikası (Győri Magyar Vagon- és Gépgyár)	2				2	0,83
Tekabuze Fabrikası (Budapeşte)	1				1	0,42
Temeşvar Sanayi Mekteb-i Âlisi (Temesvári Műszaki Egyetem (Romanya'da)		1			1	0,42
Viyana Müzik Akademisi (Bécsi Zeneakadémia)	2	1			3	1,25
Viyana Tıp Fakültesi (Bécsi Orvostudományi Egyetem)	1	1			2	0,83
Viyana Ticaret Akademisi (Bécsi Kereskedelmi Kamara)		1		1	2	0,83
Toplam	17	28		11	56	23,65
Tespit Edilemeyen	5	167		12	184	76,35
TOPLAM	22	195		23	240	100

Tablo 62’de görüldüğü gibi Avusturya-Macaristan’a tahsile gönderilen kişi sayısı 240’tır. Eldeki veriler bize sadece 56 kişinin eğitim aldığı kurum bilgilerine ulaşma imkânı vermiştir. Dönemsel dağılıma baktığımızda, 1908-1913 yılları arasında gönderilen 22 kişiden 17’sinin eğitim aldıkları kurumlar belirlenebilmiştir. 1914-1918 yılları arasında gönderilen sayısı 195’e yükselmiş fakat veri eksikliği nedeniyle bunlardan sadece 28’inin eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir. 1919-1922 yılları arasında ise bu ülkeye gönderilen kişi sayısı belirlenememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 23 kişiden 11’inin eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir.

Avusturya-Macaristan’da en çok tercih edilen kurumların başında 11 kişi ile Ganz Elektrik Fabrikası “Ganz Villamossági Művek” gelmektedir. Ganz Villamossági Művek Fabrikası, 1844 yılında İsviçre doğumlu Abraham Ganz tarafından demircilik alanında kurulmuşsa da 1878 yılına gelindiğinde fabrika, faaliyetlerini elektrik dalında devam ettirmiştir. Bu fabrikanın dünyaca ün yapması, 1884-1885 yılında fabrikanın mühendisleri tarafından üretilen trafo güç kaynağı sistemi ile olmuştur. 1897 yılında 1500 çalışana sahip olan fabrika, dünyanın kuzeyindeki ilk yüksek voltajlı elektrikli tramvay hattını kurmayı başarmıştır⁷³³. 1906 yılında bağımsız bir şirket haline gelen bu fabrikada eğitim alan Abdülhak Behçet ve Bedreddin efendiler⁷³⁴, Elektrik Mühendisliği dalında akademik ihtisas yaparken, isimleri belirlenen diğer 9 kişinin elektrik dalında meslekî ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır.

⁷³³ Ganz Villamossági Művek hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/magyarorszag-A343/ipari-iranytu-A4B9/4-gepgyartas-A4F5/ganz-villamossagi-muvek-A50A/>, 20.07.2019.

⁷³⁴ BOA MF. ALY. 93/51, Lef 1.

İkinci sırada 6 kişi ile Peşte Üniversitesi “Budapesti Tudományegyetem” gelmektedir. Bu üniversite 1635 yılında Cizvit Tarikati üyesi Péter Pázmány tarafından kurulmuştur. Tipik bir Cizvit Üniversitesi görünümünde teolojik eğitim veren bu üniversite, 18. yüzyılda devlet kontrolüne alınarak bu üniversiteye Tıp Fakültesi eklenmiş ve klasik bir üniversite haline gelmiştir. 1777 yılında Buda’da yer alan Kraliyet Sarayı’na taşınan üniversiteye mühendislik ve veterinerlik bölümleri eklenmiştir. 1784 yılında Peşte’ye taşınan üniversite, kendine bağlı birçok fakülte’nin açılmasıyla birlikte büyük bir gelişme göstermiş, 1867 yılına gelindiğinde Macaristan’ın en önemli bilim merkezi haline gelerek dönemin en büyük ilk 15 üniversitesi arasında yer almıştır. 1921’den itibaren üniversitenin adı Kraliyet Macar Pázmány Péter Üniversitesi olarak değiştirilmiştir⁷³⁵. Bu üniversitede eğitim alan 6 kişiden Ahmed Tevfik⁷³⁶ ve Sezai Ziya⁷³⁷ efendiler makine mühendisliği dalında eğitim alırken, diğer 4 kişinin eğitim aldığı dallar belirlenememiştir.

Daha sonra 4 kişi ile belgede Peşte Çepel Fabrikası olarak belirtilen kurum gelmektedir. Hakkında tam olarak bilgi sahibi olamadığımız bu fabrikada, muhtelif sanayi dallarında eğitim almak üzere gönderilen 4 kişiden 2’sinin ahlâksızlıkları gerekçe gösterilerek geri çağrıldıkları anlaşılmaktadır⁷³⁸. Viyana Müzik Akademisi’nde (Bécsi Zeneakadémia) müzik eğitimi alan 3 kişi olduğu anlaşılmaktadır. 2’şer kişi ile Budapeşte Şimendifer Fabrikası (Ganz és Társa- Danubius Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár), Rap Şehri Vagon Fabrikası (Győri Magyar Vagon- és Gépgyár), Budapeşte Sanayi Mektebi (Állami Középipartanoda, 1898 yılında Magyar Királyi Állami Felső Ipariskola ismini aldı), Viyana Tıp Fakültesi (Bécsi Orvostudományi Egyetem) ve Viyana Ticaret Akademisi (Bécsi Kereskedelmi Kamara) tercih edilen diğer kurumlar arasında yer almaktadır.

⁷³⁵ Budapesti Tudományegyetem hakkında daha fazla bilgi için bkz. <https://www.elte.hu/content/az-egyetem-tortenete.t.4?m=18>, 20.07.2019

⁷³⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

⁷³⁷ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2.

⁷³⁸ BOA HR. İD. 1391/74, Lef 1-2.

Tablo 63'te görüldüğü gibi 1908-1922 yılları arasında Avusturya-Macaristan'da en çok 107 kişiyle Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alınmıştır. Bu alanda başta 65 kişi ile çıraklık eğitimi alanlar gelmektedir. Ardından 25 kişi ile meslekî ihtisas, 11 kişi ile meslekî tahsil, 5 kişi ile akademik tahsil ve 1 kişi ile akademik ihtisas eğitimi yapanlar gelmektedir. Avusturya-Macaristan'a çıraklık eğitimine en çok öğrenci gönderimi 62 kişi ile II. Dönemde olduğu anlaşılmaktadır. Meslekî ihtisas için de en çok gönderimin 12 kişi ile II. Dönem ve 11 kişi ile de I. Dönemde gerçekleştiği görülmektedir. Meslekî tahsilde 5 kişi II. Dönemde gönderilirken, 6 kişinin gönderim yılı tespit edilememiştir. Akademik tahsil için en yoğun gönderimin 4 kişi ile yine II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Gönderilenlerin 62'si zanaat, 15'i elektrik, 9'u sanayi, 5'i dokumacılık, 3'ü suni kol ve bacak yapımı, 2'ser kişi makine mühendisliği, oymacılık ve vagon yapımı, 1'er kişi ise elektrik mühendisliği, maden mühendisliği, çinkografi, mimarlık ve şimendifer eğitimi almıştır.

İkinci sırada 97 kişi ile Tarımsal Bilimler alanı gelmektedir. Bunların 93'ü meslekî tahsil, 4'ü de akademik tahsil amacıyla gönderilmiştir. Bu alandaki tüm öğrenciler II. Dönemde eğitim almıştır. Bu gruptaki öğrencilerin 96'sı ziraat dalında eğitim alırken, 1'i de baytarlık dalında eğitim almıştır. Diğer alanlarda eğitim görenlerin sayıları 7 ve 7'nin altında kalmakta ve tablo 63'te bu kişilerin aldıkları eğitimin dalları ve gittikleri dönemler gösterilmektedir.

2.3.4. İsviçre

II. Meşrutiyet'te en çok öğrenci gönderilen merkezlerden biri de İsviçre'dir. Bu ülkede eğitim alan 191 kişinin ismi belirlenmiştir. İsviçre'de en çok tercih edilen kurumların başında Cenevre ve Lozan Üniversitesi gelmektedir. Bu ülkede en çok Sağlık Bilimlerinde eğitim alındığı anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan tablo 64'te, İsviçre'de eğitim alınan kurumların isimleri ve öğrenci sayıları yer almaktadır. Tablo 65'te ise bu ülkede en çok tercih edilen dalların dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 64. 1908-1922 Yılları Arası İsviçre'ye Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Üniversite/Okul Bilgileri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Bienne Teknik Okulu		1	1		2	1,05
Cenevre Güzel Sanatlar Akademisi		1			1	0,52
Cenevre Teknikum	1			1	2	1,05
Cenevre Ticaret Okulu		1		1	2	1,05
Cenevre Üniversitesi	14	6	1	8	29	15,18
Fribourg Üniversitesi				1	1	0,52
İşletme Okulu				1	1	0,52
Jean Jacques Rousseau Enstitüsü	1	1	1		3	1,57
Lozan Üniversitesi	5	3	2	9	19	9,95
Lozan Yüksek Ticaret Okulu				1	1	0,52
Neuchatel Üniversitesi				1	1	0,52
Sèvres ⁷³⁹ İnas Mektebi	1				1	0,52
Sèvres Ecole Normale Superieur	1				1	0,52
Torpedo Fabrikası	1				1	0,52
Zürich Üniversitesi		7	1	3	11	5,76
Toplam	24	20	6	26	76	39,79
Tespit Edilemeyen	9	36	2	68	115	60,21
TOPLAM	33	56	8	94	191	100

Tablo 64'te görüldüğü gibi İsviçre'ye eğitime gönderilen kişi sayısı 191'dir. Bunlardan sadece 76'sının eğitim aldığı kurumlar belirlenmiştir. Dönemsel dağılıma baktığımızda, 1908-1913 yılları arasında gönderilen 33 kişiden 24'ünün eğitim aldıkları kurumlar belirlenebilmiştir. 1914-1918 yılları arasında gönderilen sayısı 56'ya yükselmiş fakat veri eksikliği nedeniyle bunlardan sadece 20'sinin eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir. 1919-1922 yılları arasında ise bu ülkeye gönderilen kişi sayısı 8'e gerilemiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 94 kişiden ise 26'sının eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir.

Cenevre Üniversitesi'nde (Université de Genève) eğitim aldığı belirlenen 29 kişi %15,18 oran ile listenin en başında yer almaktadır. Cenevre Üniversitesi, 1559 yılında John Calvin'in girişimleri ile teolojik esaslara dayalı kolej olarak kurulmuştur. Kolej müfredatında zamanla fizik ve Doğa Bilimleri, hukuk ve felsefe dallarının da yer alması ile İsviçre'nin önemli bir akademisi konumuna gelmiştir. Akademi, 1873 yılında Tıp

⁷³⁹ İsviçre'deki Vaud kantonunun bir belediyesidir.

Fakültesi'nin kurulmasıyla üniversite haline gelmiştir⁷⁴⁰. Cenevre Üniversitesinde eğitim aldığı belirlenen önemli isimler arasında Şerif Efendi (Mehmet Şerif Bilgehan), Şükrü Saraçoğlu, Tevfik Remzi Kazancıgil, Mehmed Ali Nurullah Efendi (Nurullah Ataç), Mustafa Şekip Tunç, Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım ve Hamid Nafiz (Pamir) Efendi gibi önemli kişiler yer almaktadır.

Lozan Üniversitesi (Université de Lozan), 19 kişi ile %9,95 orana sahip ve bu oranla ikinci sırada yer almaktadır. 1537 yılında papazların eğitimi için açılan bu okul, İsviçre'deki tek protestan okul olarak bilinmektedir⁷⁴¹. Bu okulda, 1890 yılında kabul edilen ve uygulamaya geçen Yüksek Eğitim Kanunu ile Tıp Fakültesi açılmış ve okul üniversite statüsü almıştır⁷⁴². Aziz Fikret Derlen, Numan Menemencioglu, Bedri Nedim Göknil, Cemal Bey (Veliahd), Cemal Hüsnü (Taray), Ekrem Cemil Paşa (Cemilpaşazade Ekrem), Mahmud Esat (Bozkurt) ve Mehmet Şemsettin Günaltay gibi bazı önemli isimler bu okulda eğitim alan Osmanlı talebelerindedir.

Üçüncü sırada yer alan Zürih Üniversitesi (Universitas Turicensis), 11 öğrenci ile % 5,76'lık orana sahiptir. Mühendislik ve teknik alanda eğitime ağırlık veren Universitas Turicensis, 1833 yılında monarşik ve dinî devletlerden farklı olarak demokratik bir devlet tarafından kurulan ilk üniversite olması yönüyle dikkat çekmektedir⁷⁴³.

Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'nde eğitim aldığı belirlenen 3 kişi vardır. Édouard Claparède'nin girişimi ile 1912'de kurulmuş olan bu okul, pedagoji ve çocuk psikoloji dalında araştırmalar yapmak üzere açılmıştır. Okulun yöneticileri ve öğretmenleri arasında Jean Piaget, Pierre Bovet ve Adolphe Ferrière gibi ünlü eğitim bilimcileri ve düşünürleri bulunmaktadır. 1929 yılında Cenevre Üniversitesine bağlanan enstitü, 1975 yılında Psikoloji ve Eğitim Bilimleri Fakültesi (FPSE) adını aldı⁷⁴⁴. Bu okulda eğitim alan isimler arasında İbrahim Alaaddin Gövsa, Mustafa Şekip Tunç, Seyit Bilal Efendi

⁷⁴⁰ Cenevre Üniversitesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.unige.ch/universite/historique/>. 31.08.2019.

⁷⁴¹ Lozan Üniversitesi, <http://www.unil.ch/central/home/menuinst/unil-en-bref/hier-et-aujourd'hui/lunil-au-16e-siecle.html>. 31.08.2019.

⁷⁴² Lozan Üniversitesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.unil.ch/central/home/menuinst/unil-en-bref/hier-et-aujourd'hui/lunil-au-19e-siecle.html>. 31.08.2019.

⁷⁴³ Zürih Üniversitesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.uzh.ch/cmsssl/en/about/portrait/history.html>. 31.08.2019.

⁷⁴⁴ Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü hakkında detaylı bilgiler için bkz. <https://www.unige.ch/archives/aijrr/archives/institut/>. 31.08.2019.

ve Melek Said Hanım yer almaktadır. Mustafa Şekip Tunç, 1910 yılında başladığı Cenevre Üniversitesindeki psikoloji eğitiminin ardından, pedagoji eğitimi için Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü'ne geçti⁷⁴⁵.

İsviçre'de tercih edilen diğer kurumların sayıları 2 ve 2'nin altında kalmakta, tablo 64'te bu kurumların isimleri gösterilmektedir. Bu öğrenciler hakkında eldeki veriler doğrultusunda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bilgiler verilecektir.

⁷⁴⁵ BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

Tablo 65'te görüldüğü gibi İsviçre'de en çok eğitim alınan alan 30 kişi ile Sağlık Bilimleridir. Bunların dağılımına baktığımızda 28 kişi tıp en çok tercih edilen daldır. 2 kişinin de eczacılık dalında eğitim aldığı görülmektedir. İsviçre'de Sağlık Bilimlerinde 25 kişi akademik tahsil yaparken, 5 kişi de akademik ihtisas yapmıştır. Akademik tahsile en yoğun gönderimin 8 kişi ile II. Dönemde olduğu daha sonra 4 kişi ile I. Dönem tarih aralığında olduğu görülmektedir. 14 kişinin ise gönderilen tarihi bilinmemektedir. Akademik ihtisas için en yoğun gönderimin 3 kişi ile I. Dönemde olduğu görülmektedir. II. ve III. Dönemde ise 1'er kişi gönderilmiştir.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 26 kişi ile ikinci sırada gelmektedir. Bu alanda 18 kişinin mühendislik dalında eğitim aldığı belirlenmiş, bunların, 5'i makine, 4'ü ise Elektrik Mühendisliği dalında eğitim almıştır. Diğer 9 kişinin hangi dalda mühendislik eğitimi aldığı belirlenememiştir. 26 kişiden geriye kalan 3 kişi elektrik, 2 kişi sanayi, 2 kişi teknik alanda eğitim alırken 1 kişinin dalı bilinmemektedir. Bu alanda 20 kişi akademik tahsil eğitimi alırken, 5 kişi meslekî ihtisas ve 1 kişi de askerî ihtisas eğitimi almıştır. Akademik tahsile en yoğun gönderimin 10 kişi ile II. Dönemde gerçekleştiği görülmektedir. II. ve III. Dönemde 3'er kişi gönderilirken, 4 kişinin gönderim tarihi bilinmemektedir. Meslekî ihtisas için en yoğun gönderimin 3 kişi ile I. Dönemde olduğu görülmektedir. Askerî ihtisas için gönderilen 1 kişinin yine I. Dönemde gönderildiği görülmektedir.

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler 25 kişi ile en çok tercih edilen üçüncü alandır. Bu gruptakilerin 20'si akademik tahsil, 5'i de akademik ihtisas eğitimi almıştır. Bu alanda en çok 12 kişi ile hukuk dalı tercih edilirken ardından 8 kişi ile ticaret, 4 kişi ile Siyasal Bilimler ve 1 kişi ile de işletme dalının tercih edildiği görülmektedir. Bu alanda 21 kişi akademik tahsile gönderilirken, 5 kişinin ise akademik ihtisasa gönderildiği belirlenmiştir. Akademik tahsile gönderilen 14 kişinin gönderim yılı bilinmezken, 5 kişinin II. Dönemde 1'er kişinin ise I. ve III. Dönemde gönderildiği görülmektedir. Akademik ihtisas için 2 kişi II. Dönemde gönderilirken 1'er kişi de diğer dönem aralıklarında gönderilmişlerdir.

Temel Fen Bilimleri 17 kişi ile dördüncü sırada yer almaktadır. Bu alanda, Fen Bilimleri dalı 9 kişi ile en çok tercih edilen daldır. Ardından 5 kişi ile kimya dalı gelmektedir. 1'er kişi de Matematik, Doğa Bilimleri ve fizik dalını tercih etmiştir. Bu

alanda 12 kişi akademik tahsile, 1 kişi ise akademik ihtisasa gönderilmiştir. Akademik tahsile I. ve II. Dönemde 5'er kişi gönderilirken, 2 kişinin IV. Dönemde gönderildiği anlaşılmaktadır. Akademik ihtisasa ise I. Dönemde 1 kişinin gönderildiği görülmektedir.

Sosyal Bilimler, 16 kişi ile beşinci sırada gelmektedir. Bu alanda en çok 8 kişi ile pedagoji dalı tercih edilirken, 3 kişi öğretmenlik, 2'şer kişi edebiyat ve sosyoloji, 1 kişi ise psikoloji dalında eğitim almayı tercih etmiştir. Sosyal Bilimlerde 14 kişi akademik tahsile, 2 kişi de akademik ihtisasa gönderilmiştir. Akademik tahsile en yoğun gönderimin 7 kişi ile II. Dönemde gerçekleştiği görülmektedir. 4 kişi I. Dönem, 3 kişi ise IV. Dönemde gönderildiği anlaşılmaktadır. Akademik ihtisasa ise I. Dönemde 2 kişinin gönderildiği belirlenmiştir.

Askeri alanda eğitim alan kişilerin sayısı 15'tir. Bunların 14' askeri ihtisas, 1'i de ıraklık eğitimine gönderildiği görülmektedir. Askeri eğitime gönderilen 13 kişinin gönderim tarihleri tam olarak bilinmemektedir.

İsviçre'de Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimini tercih edenlerin sayısı 9'dur. Bunların 3' resim, 2'si müzik, 2'si el işleri ve müzik, 1'i de jimnastik dalında eğitim almayı tercih etmişlerdir. 1 kişinin dalı bilinmemektedir. Bu öğrencilerden 6'sı akademik tahsile, 3' de meslek i ihtisasa gönderilmişlerdir. Akademik tahsile en yoğun gönderimin 4 kişi ile II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Meslek i tahsile ise I. Dönemde 2 kişinin gönderildiği görülmektedir.

İsviçre'de Tarımsal Bilimler, en az tercih edilen alan olduğu dikkatimizi çekmekte ve İsviçre'ye sadece 1 kişinin ziraat dalında meslek i tahsile gönderildiği belirlenebilmiştir.

Genel olarak baktığımızda İsviçre'ye gönderilen 191 kişiden 109'unun akademik tahsili tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu ülkede en çok 28 kişi ile tıp ve 12 kişi ile hukuk dallarında eğitim alındığı belirlenmiştir. nceki dönemlere nazaran II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde İsviçre'ye ğrenci gnderimindeki artışın önemli sebepleri vardır. 1913-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı nedeniyle Avrupa'da özellikle Almanya ve Fransa'da bulunan ğrencilerin İsviçre'nin tarafsız ülke konumunda olmasını ve bu ülkenin kaliteli eğitim kurumlarına sahip olmasını fırsat

bilerek, çoğunlukla Cenevre ve Lozan gibi merkezlerde yer alan eğitim kurumlarını tercih etmelerine sebep olduğu düşünülmektedir.

2.3.5. İngiltere

II. Meşrutiyet'te İngiltere'ye gönderilen kişi sayısı 108'dir. İngiltere'de en çok öğrenci gönderilen merkezlerin başında askerî eğitim veren kurumlar gelmektedir. Greenwich Bahriye Mektebi ve Bristol Tayyare Fabrikası (Bristol Aeroplane Company), en çok öğrenci kabul eden kurumlardır. İngiltere'de en çok askerî eğitim amaçlı eğitim alındığı belirlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo 66'da eğitim alınan kurumların isimleri belirtilmektedir.

Tablo 66. 1908-1922 Yılları Arası İngiltere'ye Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Üniversite/Kurum Bilgileri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Armstrong Fabrikası	3				3	2,78
Bath School of Drama (Tiyatro Okulu)				1	1	0,93
Bedford Kolej Mektebi	1				1	0,93
Bristol Tayyare Fabrikası'nın (Bristol Aeroplane Company) Bruoklyn Şubesi	9				9	8,33
Glasgow Üniversitesi	2				2	1,85
Greenwich Bahriye Mektebi	3			13	16	14,81
İngiltere Darülfünunu	1				1	0,93
Londra Üniversitesi	3		1	2	6	5,56
Markoni Fabrikası'nda telsiz telgraf sistemleri eğitimi				1	1	0,93
Middle Temple	1				1	0,93
Mister Kronpeton Fabrikası				1	1	0,93
Oxford Üniversitesi	1				1	0,93
Portsmouth Mektebi				2	2	1,85
Torpedo Fabrikasında	1				1	0,93
Zunlakak Sefinei Harbiyesinde	2				2	1,85
Toplam	27		1	20	48	44,44
Tespit Edilemeyen	6	1		53	60	55,56
TOPLAM	33	1	1	73	108	100

Tablo 66'da görüldüğü gibi İngiltere'ye gönderilen 108 kişiden 48'inin eğitim aldığı kurumlar anlaşılmaktadır. 1908-1913 yılları arasında İngiltere'ye gönderilen 33 kişiden 27'inin kurumları belirlenebilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1914-1918 tarih

aralığında 1 kişi gönderilirken İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte bu ülkeye gönderilen kişi sayısı yine 1'dir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 73 kişi vardır. Bunların sadece 20'sinin eğitim aldığı kurumlar belirlenebilmiştir.

Greenwich Bahriye Mektebi, 16 kişi ile en çok tercih edilen kurumdur. Bu okulda, Osmanlı talebelerinin tamamı denizcilik eğitimi almıştır. Burada dikkatimizi çeken husus, askerî eğitim gören öğrencilerin İtalya'ya karşı istihdam edilmemeleri şartıyla İngiltere tarafından celplerine izin verileceğidir⁷⁴⁶. Bristol Tayyare Fabrikası'nda (Bristol Aeroplane Company) ise 10 Osmanlı talebesi havacılık eğitimi almıştır.

Londra Üniversitesinde eğitim alan 6 kişinin isimleri belirlenmiştir. Londra Üniversitesi, 1828 yılında liberal ve muhalif dinî gruplar tarafından özellikle Katoliklerin, Yahudilerin ve Anglikan olmayan grupların eğitimi için açıldığı belirtilmektedir⁷⁴⁷. Londra Üniversitesinin resmî internet sitesinde ise üniversitenin, 1836 yılında Royal Charter tarafından kurulduğu, ayrıca dünyada kadınlara diploma programlarına katılma ve 1865 yılında öğrencilere nerede olursa olsunlar çalışma ve sınavlara girme hakkını (uzaktan eğitim) veren ilk kurum olduğu da belirtilmektedir⁷⁴⁸. Bu üniversitede eğitim gören öğrenciler arasında Havva Hayrünisa Ataullah Hanım tıp⁷⁴⁹, Huriye Baha Hafize Öniz Hanım pedagoji⁷⁵⁰, Mehmed Reşid Efendi Siyasal Bilimler⁷⁵¹, Sadık Efendi Elektrik Mühendisliği⁷⁵², Salih Murat Uzdilek Elektrik ve Telsiz Telgraf Mühendisliği⁷⁵³ ve Zekeriya Mazlum Efendi⁷⁵⁴ ise hukuk dalında eğitim alan kişilerdir.

Diğer kurumlara baktığımızda Glasgow Üniversitesinde 2 kişi Elektrik Mühendisliği, Bedford Koleji'nde 1 kişi öğretmenlik, Bath School of Drama'da 1 kişi Tiyatro, Middle

⁷⁴⁶ BOA HR. İD. 1389/46, Lef 2-1., HR. İD. 1389/23, Lef 3-1.

⁷⁴⁷ **Britannica Concise Encyclopedia**, 2006, s. 1133.

⁷⁴⁸ Londra Üniversitesi hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. <https://london.ac.uk/about-us>. 4.09.2019.

⁷⁴⁹ BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1., BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

⁷⁵⁰ Duruoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

⁷⁵¹ BOA HR. SYS. 2976/8, Lef 1., MF. ALY. 93/51, Lef 1.

⁷⁵² BOA HR. İD. 1393/50, Lef 2-1.

⁷⁵³ Şeref Etker, "Salih Murat Uzdilek ve 'Logaritmanın Türkiye'ye Girişi', **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 2, S. 1, Yıl: 2011, ss. 55-76.

⁷⁵⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1.

Tempel Okulunda 1 kişi hukuk, Oxford Üniversitesinde 1 kişi tarih ve Portsmouth Mektebi'nde⁷⁵⁵ ise 2 kişi askerî dalda eğitim almıştır.

İngiltere'ye gönderilen Osmanlı Bahriye zabitlerinin eğitim aldıkları 1911-1912 tarih aralığında, Osmanlı ile İtalya arasında yaşanan savaş, Osmanlı ile İngiltere arasında bir takım diplomatik sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, kendi ülkelerinde eğitim alan Osmanlı zabitlerinin müttefiki olan İtalya'ya karşı kullanılmayacağına taahhüdünü Osmanlı'dan istemiş, aksi takdirde zabitanın celblerine müsaade edilmeyeceğini bildirmişti. Osmanlı Bahriye Nezâreti tarafından bu taahhüd kabul edilmiştir. Bu kuralın, yabancı memleketlerdeki diğer öğrenciler için de şart koşulması tehlikesinin ortaya çıkması üzerine nezâret, Londra Sefareti'ne gönderdiği yazıda bu durumun sadece hükûmet nezdinde kalmasını ve diğer öğrenciler için şart koşulmamasını İngiltere Hariciye Nezâreti'ne bildirilmesini istemiştir. İngiltere cevaben, bu taahhüdün tarafsız bir memlekette eğitim alan ve savaş ilan edildiği esnada memleketlerine celbedilecek zabitan için değil, savaş ilan edildikten sonra eğitimlerine devam eden ve savaşın devam ettiği esnada memleketlerine celbedilen zabitan için geçerli olduğunu belirtmektedir. Kendini tarafsız bir ülke olarak gören İngiltere, Rusya-Japonya Savaşı'nda da benzer bir durumun yaşandığını örnek göstermiştir. Japonya tarafından savaş ilan edildiği zaman İngiltere'de tahsilde bulunan Japonya zabitanından bir kısmı savaşın başlamasıyla birlikte ülkelere dönmüş ve onlar hakkında hiçbir taahhüd ileri sürülmemiştir. Fakat savaş başladığında İngiltere'de eğitimlerine devam edip savaşın ilerleyen safhalarında Japonya'ya dönmek isteyenler için de savaşa iştirak etmeyeceklerine dair taahhüd istenildiği belirtilmektedir. İngiltere'nin bu davranışının dostane amaçlar barındırdığı, Rusya-Japonya savaşında Japonya'nın müttefiki olmasına rağmen İngiltere'nin bu tutumunda tereddüt göstermediği Londra sefaretince vurgulanmıştır⁷⁵⁶.

⁷⁵⁶ BOA HR. İD. 1389/36, Lef 2-1., HR. İD. 1389/39, Lef 5-6-7-8-9.

Tablo 67’den anlaşılacağı üzere İngiltere’de en çok 64 kişi ile askerî alanda eğitim alınmıştır. Bu alanda 64 kişi askerî ihtisas yaparken, 1 kişi de staj eğitimi almıştır. İngiltere’ye askerî ihtisas eğitimine gönderilen 47 kişinin gönderim yılı bilinmezken, 17 kişinin I. Dönemde gönderildiği görülmektedir. Bilim dallarının dağılımına baktığımızda 19 kişi denizcilik, 14 kişi topçuluk, 12 kişi torpidoculuk, 8 kişi havacılık, 5’er kişi levazım ve askerî eğitim, 1 kişi ise gemicilik dalında eğitim almıştır.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 31 kişi ile en çok tercih edilen ikinci alandır. Bu alanda 7 kişi mühendislik, 11 kişi çarkçılık, 6 kişi inşaatçılık, 3 kişi elektrik ve 1 kişi de makinecilik dalında eğitim almıştır. Bu gruptakilerden 14 kişi meslekî ihtisas, 10 kişi askerî ihtisas, 5 kişi akademik tahsil ve 1’er kişi akademik ihtisas ve staj eğitimi almıştır. Meslekî ihtisas için 4 kişi I. Dönemde gönderilirken, 10 kişinin gönderim yılı bilinmemektedir. Askerî ihtisas için gönderilen 6 kişinin gönderim yılı bilinmezken, 1 kişinin I. Dönemde gönderildiği görülmektedir. Akademik tahsil için 2 kişi I. Dönemde gönderilirken, 2 kişinin gönderim yılı bilinmemektedir. Diğer alanlara gönderilen kişi sayısı 3 ve 3’ün altında kalmakta ve bunlar tablo 67’de gösterilmektedir.

İngiltere, denizcilik dalında dünyanın en gelişmiş bilgi ve teknolojisine sahip bir ülkedir. Sahip olduğu bu gücün temelinde, coğrafi faktörlerin de etkisiyle yayılmacı bir politika izlemesi yatmaktadır. İngiltere’de Bahriye eğitimleri büyük gemilerde yapılmakta iken, mekanik bilgiye (torpidoculuk, çarkçılık, inşaiye, topçuluk... vb gibi) sahip insan ihtiyacından 1905 yılında denizcilik okulları açılmaya başlamıştır. Liman şehirlerine kurulan bu okulların en önemlileri Greenwich Bahriye Mektebi (Royal Naval Collège), Portsmouth Bahriye Mektebi ve Dartmouth Bahriye Mektepleri’dir⁷⁵⁷. Araştırmalarımız neticesinde Osmanlı talebelerinin Greenwich ve Portsmouth Mektepleri’nde eğitim almışlardır. Bahriyecilik eğitimi için İngiltere’ye ilk başvuru, Osmanlı Devleti’nin reform hareketlerine hız verdiği Tanzimat Dönemi’nde oldu⁷⁵⁸. İngiliz Bahriye subaylarının getirilmesi ile başlayan etkileşim, zamanla yerini bu ülkeye öğrenci gönderilmesiyle devam etmiştir⁷⁵⁹.

⁷⁵⁷ Derya Geçili, “Osmanlı Devleti’nin Donanma İçin Model Olarak Aldığı İngiltere Bahriye Mektepleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XL, 2016/1, s. 123.

⁷⁵⁸ Mustafa Gençoğlu, **Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı**, TAD, C. 34/ S. 58, 2015, s. 611. (603-628)

⁷⁵⁹ 1839’da İngiliz Hükümeti tarafından Binbaşı Sir Baldwin Wake-Walker Osmanlı’ya gönderilmiştir. Osmanlı bahriyesinde 1914’e kadar görevlendirilen ilk amiral olan Walker, 1840 yılında mirlivalık

Osmanlı bahriyesi, uzun yıllar İngiliz bilgi ve teknolojisine göre modernize edilmiş olmasına rağmen gerek 1877-1878 Osmanlı-Rus gerekse 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda başarısız olmuştur. Malî yetersizlikler başta olsa da bu yenilgiler, İngiltere ile kurulan askerî ilişkilerin çok başarılı bir sonuç ortaya koymadığını da göstermektedir. 1878 Berlin Konferansı'nda Almanya hariç, İngiltere'nin de içinde olduğu Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki sömürgeci politikalarının daha görünür hale gelmesiyle II. Abdülhamid, Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır. Bu durum, donanmadaki İngiliz ağırlığının yerini I. Dünya Savaşı esnasında Almanya'ya bırakmasına sebep olacaktır. 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti, gerek deniz gerek kara ordularının modernizasyonu için Almanya'yı başat ülke olarak kabul etmiştir. Her ne kadar Almanya başat ülke konumunda olsa da, var olan Osmanlı donanma teknolojisi İngiltere'den alındığı için Meşrutiyet'in ilk yıllarında İngiliz bahriye uzmanlarından faydalanılmaya ve İngiltere'ye öğrenci gönderilmesine devam edilmiştir⁷⁶⁰.

Tablo 66'ya bakıldığında İngiltere'ye, gerek askerî ve gerek sivil alanda eğitim almak üzere en yoğun gönderimin 33 kişi ile 1908-1913 arasında gerçekleştiği görülmektedir. 1914-1922 arasında gönderilen öğrenci sayısı yok denecek kadar azdır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 73 kişinin ise 1908-1913 yılları arasında İngiltere'ye eğitime gönderildiklerini ileri sürebiliriz. Çünkü savaş sürecinde kurulan müttefiklik gereği, Fransa örneğinde olduğu gibi, İngiltere'ye gönderilen öğrenci sayısında da düşüş yaşanmıştır.

2.3.6. İtalya, Belçika ve Amerika

Tablo 57'de görüldüğü gibi 50'nin altında kalan ülkeler arasında İtalya, Belçika ve Amerika başı çekmektedir. Bu üç ülkede alınan eğitimin, kurumlara ve kademelerine göre dağılımı Aşağıda yer alan tablo 68'de gösterilmektedir.

rütbesiyle padişah yaveri olduğu için "Yaver Paşa" olarak tanınmıştır. Walker'in faaliyetleri için bkz. Gençoğlu, a.g.m., s. 611-613.

⁷⁶⁰ Ergün, a.g.e., s. 403.

Tablo 68. 1908-1922 Yılları Arası İtalya, Belçika ve Amerika'ya Gönderilen Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Kurumlara Göre Dağılımları

Bilim Dalları	Öğrenim Kademeleri																												T	%								
	Akademik Tahsil				Akademik İhtisas				Meslekî Tahsil				Meslekî İhtisas				Askerî İhtisas				Staj Eğitimi				Çıraklık Eğitimi						ÖAT							
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV			I	II	III	IV				
Ülke/Üniversite																																						
İtalya																																						
Ansaldo Elektrik Fabrikası													5												6				1								12	27,91
Milano Güzel Sanatlar Akademisi	1																																1	2,33				
Roma Güzel Sanatlar Akademisi	2				1																												3	6,98				
Roma Hukuk Fakültesi								1																									1	2,33				
Toscana Elektrik Fabrikası													15																				15	34,88				
Tespit Edilemeyen	1																												5				5	11	25,58			
Toplam	4	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	20	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	1	0	0	0	5	0	0	5	43	100				
Belçika																																						
Liège Üniversitesi	6			1																													7	38,89				
Gent Üniversitesi	4																																4	22,22				
Mons Üniversitesi	1	1																															2	11,11				
Brüksel Üniversitesi						1																											1	5,56				
Charleroi Üniversitesi				1																													1	5,56				
Tespit Edilemeyen	1	13												1				1													1	1	18	100				
Toplam	12	14	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	33	183,33				
Amerika																																						
Columbia Üniversitesi	11			2	1																												14	45,16				
Bric Walter Darülmuallemi	4																																4	12,90				
Boston Üniversitesi	1		1																														2	6,45				
California Üniversitesi			1	1																													2	6,45				
Massachusetts institute of				1																													1	3,23				

II. Meşrutiyet'te ilk defa öğrenci gönderilen ülkelerden biri İtalya'dır. Yurt dışı eğitime gönderilen ülkelerin gösterildiği tablo 57'de de görüldüğü gibi 43 kişi ile İtalya, en çok öğrenci gönderilen altıncı ülke konumundadır. İtalya'da, I. Dönemde eğitim alınan kurumların başında 15 kişi ile Toskana Elektrik Fabrikası gelmektedir. Burada bulunan öğrencilerin tamamı elektrik dalında meslekî ihtisas eğitimi almışlardır. İkinci sırada 12 kişi ile Ansaldo İnşaatı Bahriye Fabrikası gelmektedir. Burada 11 kişi elektrik dalında eğitim alırken 1 kişi çarkçılık dalında eğitim almıştır. Elektrik dalında eğitim gören 5 kişinin ise kurum isimleri belirlenememiştir. İtalya'da Güzel Sanatlarda eğitim alan 3 kişi tespit edilmiş, bunlardan 2'si Roma Güzel Sanatlar Okulu'nda ve 1'i de Milano'da eğitim almıştır. II. Dönemde Roma Güzel Sanatlar Okulu'nda sadece 1 kişinin mimarlık dalında eğitim aldığı belirlenmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 6 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 1 kişi Roma Hukuk Fakültesi'nde hukuk dalında eğitim almıştır. Kurumları bilinmeyen 1'er kişi dil eğitimi, ziraat ve sanayi dalında eğitim almıştır. 2 kişinin ise eğitim aldığı yıl ve dallar belirlenememiştir. İtalya'ya en yoğun gönderimin 36 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. II. Dönemde sadece 1 kişinin mimarlık dalında eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. 6 kişinin ise gönderim yılı bilinmemektedir. I. Dönemde 25 kişi meslekî ihtisas, 6 kişi staj, 4 kişi akademik tahsil ve 1 kişi de çıraklık eğitimi almıştır. II. Dönemde 1 kişinin akademik ihtisas eğitimi aldığı belirlenmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 6 kişiden 2'si akademik ihtisas, 2 kişi meslekî ihtisas, 1 kişi akademik tahsil eğitimi alırken 1 kişinin öğrenim amacı belirlenememiştir.

Belçika 33 kişi ile en çok öğrenci gönderilen yedinci ülke konumundadır. Bu ülkeye en yoğun gönderimin 18 kişi ile II. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. I. Dönemde 12 kişi eğitime gönderilirken, III. Dönemde ise 1 kişinin gönderildiği belirlenebilmiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyen 3 kişi bulunmaktadır. I. Dönem'de gönderilen 12 kişinin tamamı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde akademik tahsil eğitimi almıştır. Bu öğrencilerden 5'i Liège Fakültesi'nde (L'Université de Liège), 4'ü Gent Üniversitesinde (Universiteit Gent), 1 kişi Mons şehrinde yer alan Mons Üniversitesinde (Université de Mons) eğitim alırken, 2 kişinin eğitim aldığı kurumlar belirlenememiştir. II. Dönemde gönderilen 18 kişiden 7'si Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 4'er kişi Temel Fen Bilimlerinde ve İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 1'er kişi askerî alanlar ile Sosyal Bilimlerde eğitim alırlarken 1 kişinin alanı belirlenememiştir. Bu dönemde gönderilen öğrencilerden 14'ü akademik tahsil, 2'si akademik ihtisas, 1'er kişi ise askerî

ihhtisas ve meslekî ihtisas eğitimi almışlardır. Bu öğrencilerden 1'i Brüksel Üniversitesinde (Université libre de Bruxelles) siyaset ve ekonomi, 1'i Cenevre Üniversitesinde Siyasal Bilimler, 1'i de Mons Üniversitesinde (Université de Mons) madencilik dalında eğitim almışlardır. Diğer öğrencilerin kurum isimleri belirlenememiştir. Gönderildiği yılı bilinmeyenlerden 1 kişi Liège Fakültesi'nde Maden mühendisliği, 1 kişi Charleroi Ulûm-ı Tabiiye ve Elektrik Mektebi'nde eğitim alırken 1 kişinin eğitim dalı ve kurumu belirlenememiştir.

İlk defa öğrenci gönderilen ülkelerden biri de Amerika'dır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere Columbia Üniversitesi ile yapılan sözleşme gereği 1910 yılından itibaren her yıl 10 Osmanlı talebesinin Amerika'da eğitim almaları sağlanacaktı. İkili anlaşma gereği II. Meşrutiyet'te Amerika'da eğitim alan 31 kişinin isimleri tespit edilmiştir. Amerika'ya en yoğun gönderimin 22 kişi ile I. Dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. II. Dönemde gönderilen öğrenci sayısı tespit edilememiştir. III. Dönemde 2 ve IV. Dönemde ise 7 kişinin Amerika'da eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Amerika'ya I. Dönemde gönderilen 22 kişiden 13'ü Sosyal Bilimlerde eğitim alırken, 5'i Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 1'er kişi ise Temel Fen Bilimleri, Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler ile Tarımsal Bilimler Alanı'nda eğitim almışlardır. III. Dönemde gönderilen 3 kişi, Sağlık Bilimleri, Temel Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimlerde eğitim almışlardır. Gönderildiği yılı bilinmeyen 7 kişiden 3'ü Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 2'şer kişi ise Sağlık Bilimleri ile Sosyal Bilimlerde eğitim almışlardır.

Amerika'da eğitim alınan kurumların başında 14 kişi ile Columbia Üniversitesi (Columbia University) gelmektedir. Bu okuldaki öğrencilerin 13'ü akademik tahsil, 1'i de akademik ihtisas eğitimi aldığı belirlenmiştir. İkincisi sırada 4 kişi ile belgede "Briç Valter Darülmualimini" olarak geçen kurum gelmektedir. Bu kurumdaki öğrencilerin tamamı akademik tahsil eğitimi almışlardır. Boston Üniversitesi ile California Üniversitesinde 2'şer kişi akademik tahsil eğitimi alırken, Massachusetts institute of technology, Vermont Üniversitesi, Amerika Koleji ve belgede "Enternasyonel Korspandas Mektebi" olarak geçen kurumlarda ise 1'er kişinin akademik tahsil yaptığı

anlaşılmaktadır. Akademik tahsil eğitimi alan 4 kişi ile meslekî ihtisas eğitimi alan 2 kişinin eğitim aldığı kurum veya kurumlar tespit edilememiştir.

Aşağıda yer alan tablo 69'da İtalya, Belçika ve Amerika'ya gönderilen öğrencilerin eğitim aldığı dallar gösterilmektedir.

Tablo 69'a baktığımızda İtalya'da en çok 31 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde elektrik dalında eğitimin tercih edildiği görülmektedir. Elektrik dalında 25 kişinin meslekî ihtisas, 6 kişinin de staj yaptığı anlaşılmaktadır. İtalya'da akademik tahsilden ziyade meslekî eğitimin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Belçika'ya gönderilen 33 kişiden 29'unun akademik tahsili tercih ettiği görülmektedir. Belçika'da da Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler en çok tercih edilen alan olmuş ve bu alanda 6 kişi ile Elektrik Mühendisliği dalı ilk sırada gelmektedir. Bu ülkede 12 farklı dalda eğitim alındığı görülmektedir. Amerika'da eğitim aldığı belirlenen 31 kişiden 13'ünün bilgilerine eldeki verilerin eksikliği nedeniyle ulaşılammıştır. Amerika'da eğitim gören öğrencilerin 15 farklı dalda eğitim aldığı ve en çok tercih edilen alanın ise 3 kişi ile tıp dalı olduğu görülmektedir. Bunların tamamı tıp dalında akademik tahsil yapmıştır. Elektrik dalında ise 2 kişi eğitim almıştır. Amerika'ya gönderilenler arasında 8 kişinin farklı milliyetlere mensup Osmanlı talebesi olduğu ve bunlardan 6'sının Gaziantep'ten gönderilen Ermeni asıllı talebeden oluşması dikkatimizi çekmektedir⁷⁶¹.

Genel olarak baktığımızda Amerika'nın ve Belçika'nın akademik tahsil, İtalya'nın ise meslekî tahsil amacıyla tercih edildiği görülmektedir.

2.3.7. Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Osmanlı Talebelerinin Eğitim Aldığı Şehirler

İncelediğimiz tarih aralığında yurt dışı eğitime gönderilen 2150 Osmanlı talebesinden 1452'sinin, gönderildikleri ülkeler ve kaldıkları merkezler tablo 70'te gösterilmektedir. Tablo 70, öğrencilerin gönderildikleri ilk ülkeler ve şehirler esas alınarak oluşturulmuştur. Eğitimlerine ikinci veya üçüncü ülkede devam edenlerin yaşadıkları şehirler ayrı sütunlarda gösterilmektedir. Örneğin sadece Berlin'de eğitim aldıkları anlaşılan 304 kişi mevcuttur. İlk eğitimlerine Berlin'de başlayıp daha sonra Paris, Viyana, Boston gibi şehirlere geçen öğrenciler ise ayrı sütunlarda belirtilmektedir. Belgelerde bazı öğrencilerin sadece buldukları eyalet isimleri belirtildiğinden tabloda bu eyalet isimleri belirtilmektedir. Tablo 70, en çok öğrenci gönderilen ülkeler sıralamasına göre hazırlanmış, tabloda ilk sırada 1003 öğrenci gönderilen Almanya yer almaktadır. Ayrıca, gönderildikleri ülke belli olup kaldıkları şehir belli olmayan öğrencilerin sayıları ve oranları da tabloda belirtilmektedir.

⁷⁶¹ BOA HR. İD. 1390/15, Lef 1, 2.

Tablo 70. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Şehirlere Göre Dağılımları

Ülkeler	Şehirler	Devlet/Kurum Tarafından	Kendi Hesabına	Göndereni Tespit Edilemeyen	Toplam	
					S	%
ALMANYA	Aachen	1		1	2	0,20
	Anhalt	5		2	7	0,70
	Bavyera	2			2	0,20
	Berlin	220	35	45	300	29,91
	Berlin, Bern			1	1	0,10
	Berlin, Boston, Toronto			1	1	0,10
	Berlin, Frankfurt	1			1	0,10
	Berlin, Hamburg			1	1	0,10
	Berlin, Paris	1	1		2	0,20
	Berlin, Stuttgart	1			1	0,10
	Berlin, Viyana	1			1	0,10
	Bonn	3			3	0,30
	Bonn, Freiburg	1			1	0,10
	Bonn, Berlin			1	1	0,10
	Braunschweig			1	1	0,10
	Braunschweig, Hannover	1			1	0,10
	Bremen	4			4	0,40
	Breslau	13		2	15	1,50
	Danzigh, Berlin	1			1	0,10
	Darmstadt	7		6	13	1,30
	Dortmund	2		1	3	0,30
	Dresden	17	1	2	20	1,99
	Ebersvalde	1			1	0,10
	Erfurt			1	1	0,10
	Essen	1			1	0,10
	Ettlingen	1			1	0,10
	Ettlingen, Stockholm	1			1	0,10
	Flensburg	2			2	0,20
	Frankfurt	3		1	4	0,40
	Freiburg	3			3	0,30
	Gdansk			1	1	0,10
	Giessen	3		1	4	0,40
	Giessen, Hamburg			1	1	0,10
	Göthingen	1			1	0,10
	Halle			1	1	0,10
	Hamburg	3		3	6	0,60
	Hannover	10			10	1,00
	Heidelberg	1	1		2	0,20
	Helgoland	1			1	0,10
	Hildesheim, Hannover	1			1	0,10
	Jena	1			1	0,10
	Karlzruha	1		1	2	0,20
	Kiel	54		1	55	5,48
Kirchen (Kıçne belgede)	2			2	0,20	
Konstanz	3			3	0,30	
Köln	1			1	0,10	
Königsberg	4			4	0,40	
Krefeld			1	1	0,10	
Leipzig	7		3	10	1	
Lübeck	1			1	0,10	
Mannheim	5			5	0,50	

	Marburg	1			1	0,10
	Melle	1			1	0,10
	Mittenwalde	2			2	0,20
	München	67	3	5	75	7,48
	München, Paris			1	1	0,10
	München, Berlin		1		1	0,10
	München, Hamburg			1	1	0,10
	München, Hamburg, Viyana			1	1	0,10
	Neuwied	2		3	5	0,50
	Nürnberg	2			2	0,20
	Potsdam	1			1	0,10
	Prusya	5			5	0,50
	Radno	2			2	0,20
	Saksonya			1	1	0,10
	Sedan	1			1	0,10
	Senftenberg	2		3	5	0,50
	Stuttgart	16		1	17	1,69
	Stuttgart, Hohenheim	1			1	0,10
	Stuttgart, Mannheim	1			1	0,10
	Şarlotenburg	1			1	0,10
	Tübingen	2			2	0,20
	Weimar	1			1	0,10
	Würzburg, Duisborg	1			1	0,10
	Würzburg	1			1	0,10
	Zürich	1			1	0,10
	Şehri Tespit Edilemeyen	235	7	121	363	36,19
	Genel Toplam	738	51	214	1003	100
FRANSA	Angers	1			1	0,23
	Besançon	6			6	1,39
	Bordo	1			1	0,23
	Clermont, Ferrand	4			4	0,93
	Grenoble	6		1	7	1,62
	Grenoble, Paris	1		1	2	0,46
	Kaf (belgede geçen)	2			2	0,46
	Lille	7			7	1,6
	Lyon	12		1	13	3,02
	Marsilya	4			4	0,93
	Montpellier	4			4	0,93
	Montpellier, Cenevre		1		1	0,23
	Nancy	14		2	16	3,71
	Paris	197	14	67	278	64,50
	Paris, Saint, Martin	1			1	0,23
	Paris, Lille	1			1	0,23
	Paris, Berlin	1	1	1	3	0,70
	Paris, Berlin, Cenevre	1			1	0,23
	Paris, Cambridge	1			1	0,23
	Paris, Cenevre	1	2		3	0,70
	Paris, London	2	1		3	0,70
	Paris, Saksonya	1		1	2	0,46
	Poitiers (Puvatya geçiyor belgede)	3			3	0,70
	Saint, Cloud	2			2	0,46
	Saint, Martin	1			1	0,23
	Uzerun (Belgede geçen)	1			1	0,23
	Versailles	5			5	1,16
	Vetarmon	1			1	0,23
	Şehri Tespit Edilemeyen	44	3	10	57	13,23

	Genel Toplam	325	22	84	431	100
AVUSTURYA-MACARISTAN	Brünn	2		1	3	1,20
	Budapeşte	7		7	14	5,62
	Budapeşte, Berlin			1	1	0,40
	Budapeşte, Kopenhag			1	1	0,40
	Galiçya	1			1	0,40
	Kolojvar		1		1	0,40
	Peşte	20		13	33	13,25
	Peşte, Bern, Lozan			1	1	0,40
	Raab	2		1	3	1,20
	Schönbrun			1	1	0,40
	Temeşvar			2	2	0,80
	Viyana	6	2	9	17	6,83
	Viyana, Berlin			1	1	0,40
	Yiliç	4			4	1,61
	Şehri Tespit Edilemeyen	165		1	166	66,67
	Genel Toplam	207	3	39	249	100
İSVİÇRE	Bern	2			2	1,05
	Bienne (Almanca ismi Biel)	2			2	1,05
	Cenevre	36	2	26	64	33,51
	Cenevre, Dresden	1			1	0,52
	Cenevre, Jena	1			1	0,52
	Cenevre, Lozan	1			1	0,52
	Cenevre, Paris	1			1	0,52
	Davos	12			12	6,28
	Fribourg			1	1	0,52
	Lozan	19		20	39	20,42
	Lozan, Berlin	1			1	0,52
	Lozan, Cenevre	1			1	0,52
	Lozan, Fribourg		1		1	0,52
	Lozan, Gand			1	1	0,52
	Lozan, Paris	1			1	0,52
	Lozan, Zürich	1			1	0,52
	Logafold	1			1	0,52
	Payerne	1			1	0,52
	Neuchatel	1		2	3	1,57
	Renan (Berne kantonunda)			1	1	0,52
	Sévery (İsviçre'deki Vaud kantonu)	2			2	1,05
	Zürich	11	1	20	32	16,75
Zürich, München		1		1	0,52	
Şehri Tespit Edilemeyen	12		8	20	10,47	
Genel Toplam	107	5	79	191	100	
İNGİLTERE	Bristol	9			9	8,33
	Glasgow	2			2	1,85
	Greenwich	16			16	14,81
	London	27		2	29	26,85
	Manchester			2	2	1,85
	Oxford	1			1	0,93
	Portsmouth	3			3	2,78
	Revnig (belgede geçen)	1			1	0,93
	Şehri Tespit Edilemeyen	44		1	45	41,67
	Genel Toplam	103		5	108	100
İTALYA	Cenova	2	8	3	13	30,23
	Milano	1			1	2,33
	Roma	3		1	4	9,30
	Roma-Paris	1			1	2,33

	Toskana			15	15	34,88
	Venedik	1			1	2,33
	Şehri Tespit Edilemeyen			8	8	18,60
	Genel Toplam	8	8	27	43	100
BELÇİKA	Brüksel	2			2	6,06
	Cenevre	1			1	3,03
	Charleroi	1		1	2	6,06
	Gent	3			3	9,09
	Gent, Berlin	1			1	3,03
	Liège	16		4	20	60,61
	Mons	1		1	2	6,06
	Şehri Tespit Edilemeyen	1		1	2	6,06
	Genel Toplam	26		7	33	100
	AMERİKA	Boston	1		1	2
California		1			1	3,23
Chelsea, Massachusetts		1			1	3,23
Massachusetts		1			1	3,23
Newyork		15		2	17	54,84
Pitsburg				1	1	3,23
Vermont				1	1	3,23
Şehri Tespit Edilemeyen		2		5	7	22,58
Genel Toplam		21		10	31	100
BULGARİSTAN	Sofya	5			5	55,56
	Varna			4	4	44,44
	Genel Toplam	5		4	9	100
RUSYA	Petersburg	2			2	28,57
	Moskova		1		1	14,29
	Odessa	1			1	14,29
	Şehri Tespit Edilemeyen	2		1	3	42,86
	Genel Toplam	5	1	1	7	100
YUNANİSTAN	Atina	1			1	25,0
	Karaferye			2	2	75,0
	Genel Toplam	1		2	3	100
JAPONYA	Şehri Tespit Edilemeyen	3			3	100
	Genel Toplam	3			3	100
HOLLANDA	Borgdorff	2			2	100
	Genel Toplam	2			2	100
Gürcistan, Almanya, Fransa, Avus-Mac.	Tiflis, Berlin, Paris, Viyana, Roma ve Kopenhag		1		1	100
	Genel Toplam		1		1	100
İSVEÇ	Stockholm	1			1	100
	Genel Toplam	1			1	100
ROMANYA	Şehri Tespit Edilemeyen			1	1	100
	Genel Toplam			1	1	100
ÜLKESİ TESPİT EDİLEMEYEN	Şehri Tespit Edilemeyen	19	2	13	34	
	GENEL TOPLAM	1564	94	492	2150	

Tablo 70'e baktığımızda 1003 kişi ile en çok öğrenci kabul eden Almanya'da öğrencilerin 58 farklı şehirde eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi gerek Osmanlı- Almanya arasında imzalanan protokoller gerekse Alman-Türk ve Türk-Alman cemiyetlerinin faaliyetleri neticesinde, Osmanlı'dan gönderilen talebelerin

farklı merkezlerde yer alan üniversite ve fabrikalarda eğitim almalarının önü açılmıştı. Tablo 70’te görüldüğü üzere eğitimlerini tek merkezde yapanlar olduğu gibi eğitimlerine ikinci veya üçüncü merkezlerde yapanlar da mevcuttur. Eğitimlerine farklı şehir ve ülkede devam edenler de mevcuttur. Tablo 70’te ayrıca tek merkezde ve farklı merkezlerde eğitim alan öğrenci sayılarını da göstermektedir. Buna göre Almanya’ya gönderilen 1003 kişiden 619’unun tek merkezde eğitim gördüğü, 22’sinin ise eğitimlerine ikinci veya üçüncü şehirlerde devam ettiği yahut devam etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı talebelerinin eğitim aldığı şehirlerin başında toplamda 308 kişiyle Berlin gelmektedir. 8 kişinin eğitimlerini daha sonra farklı şehirlerde devam ettirdikleri belirlenmiştir. Berlin’de eğitime başlayan 308 öğrencinin eğitim aldıkları alanların dağılımına baktığımızda ilk üç sırada 75 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 63 kişi ile askerî alanlar ve ardından 33 kişi ile Sağlık Bilimleri gelmektedir. 39 kişinin alanı ise tespit edilememiştir.

Berlin’den sonra 79 kişi ile Münih ikinci sırada yer almaktadır. Bunlardan 4’ü eğitimlerini daha sonra farklı şehirlerde devam etmişlerdir. Münih’te eğitim gören öğrencilerin alanlarına baktığımızda 12 kişi Güzel Sanatlarda, Müzik ve Beden Eğitiminde, 11 kişi Sağlık Bilimlerinde, 8 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde ve 3 kişi Tarımsal Bilimlerde eğitim almıştır. Veri eksikliği nedeniyle Münih’te eğitim gören 45 kişinin alanları belirlenememiştir.

Münih’ten sonra 55 kişi ile Kiel şehri gelmektedir. Elimizdeki verilerde Kiel’de sadece 3 öğrencinin alanı belirlenmiş, bunların askerî eğitim amacıyla bu şehirde buldukları anlaşılmaktadır. Geriye kalanlar, Maârif Nezâreti’nce gönderilenlerdir. Bu kişilerin öğrenim amaçları, veri eksikliği nedeniyle bilinmemektedir.

Yukarıda, Ocak 1917 tarihinde *Hamburg* gazetesinde çıkan “Deutsche Städte, in denen türkische Schüler untergebracht sind (Türk öğrencilerine ev sahipliği yapan Alman Şehirleri)” başlıklı haberde⁷⁶², Alman haritası üzerinde Osmanlı talebelerinin i’zâm (yollama-gönderme) oldukları şehirlerin isimleri Türkçe harflerle de gösterilerek okuyuculara aktarılmıştır.

⁷⁶² *Hamburg* gazetesinden aktaran Yavuz Köse, **Osmanen in Hamburg—eine Beziehungsgeschichte zur Zeit des Ersten Weltkrieges**, Herausgegeben von Yavuz Köse, mit Beiträgen von Camilla Dawletschin-Linder Malte Fuhrmann Elke Hartmann Yavuz Köse Sabine Mangold-Will Ulrich Moennig Stefan Rahner Sandra Schürmann Tobias VEölker, Hamburg University Press Verlag der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, Hamburg, 2016, s. 208.

Almanya'nın ardından 431 kişiyle en çok tercih edilen ikinci ülke Fransa'dır. Bu ülkenin 18 farklı şehrinde, Osmanlı talebelerinin eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Öğrencilerden 352'si tek merkezde eğitim alırken, 22'si eğitimlerine ikinci ülkede devam etmiştir. Fransa'ya en çok gönderimin I. Dünya Savaşı'ndan önce gerçekleştiği önceden belirtilmişti. Öğrencilerin en çok tercih ettiği merkez 293 kişi ile Paris şehridir. Paris'in, dünyanın en önemli eğitim, kültür ve sanat merkezlerinden biri olması sebebiyle sadece Osmanlı talebelerinin değil diğer ülkelerin talebelerinin de en çok tercih ettiği merkez konumundadır. Paris'te bulunan 293 öğrenciden 15'inin eğitimlerini ikinci bir şehirde devam ettiği görülmektedir. Paris'te eğitim alanların tercih ettiği ilk üç alana baktığımızda ilk sırada 104 kişi ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler, ardından 52 kişi ile Sağlık Bilimleri ve 34 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler gelmektedir.

Paris'ten sonra 16 kişi ile Nancy şehri gelmektedir. Bu şehirde bulunan öğrencilerden 11'inin Temel Fen Bilimlerinde eğitim almaları dikkatimizi çekmektedir. Daha sonra 13 kişi ile Lyon şehri gelmektedir. Bu şehirdeki öğrencilerin de tamamının Temel Fen Bilimlerinde eğitim almışlardır.

Avusturya-Macaristan'a⁷⁶³ gönderilen 249 kişiden sadece 83'ünün kaldığı şehirler tespit edilmiştir. 83 kişiden 79'u tek merkezde eğitim alırken 4 kişinin eğitimine ikinci şehirde devam ettiği belirlenmiştir. Bu ülkede eğitim alınan şehirlerin başında 34 kişi ile Peşte, ardından 18 kişi ile Viyana gelmektedir. Belgelerden, 16 kişinin Budapeşte'de eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Peşte'de alınan eğitimde ilk sırada 23 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler gelmektedir. Viyana da alınan eğitimin başında 7 kişi ile Salık Bilimleri gelmektedir.

Fransa'nın ardından 191 öğrenci ile İsviçre beşinci sırada yer almaktadır. İsviçre'de 12 farklı şehirde eğitim alındığı belirlenmiştir. İsviçre'de eğitimlerine başlayıp farklı şehir ve ülkede eğitim gören öğrenciler mevcuttur. İsviçre'ye gönderilen 191 kişiden 160'ının tek merkezde eğitim gördüğü, 11'inin ise eğitimlerine farklı merkezlerde devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁷⁶³ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na gönderilen öğrenci sayısı normalde 240'tır. İmparatorluk, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918'de iki ayrı devlet haline gelmiştir. Bu tarihten sonra Avusturya'ya 6, Macaristan'a ise 3 öğrenci gönderilmiştir. Bu 9 öğrencinin eğitim aldığı şehirler de tablo 70'e dâhil edilmiştir.

İsviçre’de eğitim alınan şehirlerin başında 68 kişi ile Cenevre şehri gelmektedir. Bunlardan 4 kişi daha sonra farklı şehirlerde eğitimlerine devam etmiştir. Bu şehirde eğitim görenlerin alanlarının dağılımına baktığımızda ilk sırada 20 kişi ile Sağlık Bilimleri Alanı gelmektedir. Ardından sırayla 11 kişi ile Sosyal Bilimler ve 9 kişi ile Temel Fen Bilimleri gelmektedir. Cenevre’de eğitim gören 14 kişinin alanları belirlenmemiştir. En çok tercih edilen merkezlerden biri olan Lozan’da eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 45’tir. Lozan’da en çok tercih edilen alan 11 kişi ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler’dir. Bu alanda özellikle de hukuk dalında eğitim tercih edilmiştir. Ardından 8 kişi ile Sağlık Bilimleri ve 6 kişi ile Temel Fen Bilimleri gelmektedir. Zürih’te eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 33’tür. Bu şehirde bulunan öğrenciler en çok 11 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimleri tercih etmiş ve bunların çoğunluğu mühendislik dalında eğitim almışlardır.

İngiltere’de eğitim gören 108 kişinin, 8 farklı şehire dağıldığı tablo 70’te görülmektedir. Bu ülkeye gönderilenlerden eğitimlerine ikinci şehirde veya ülkede devam eden kimse tespit edilmemiştir. 29 kişi ile Londra, en çok tercih edilen şehirdir. Bu şehirde alınan eğitime baktığımızda ilk sırada 19 kişi ile askerî alanlar gelmektedir. Londra’dan sonra 16 kişi ile Greenwich şehri gelmektedir. Bu şehirde de en çok askerî eğitim tercih edilmiştir.

İtalya’ya gönderilen 43 öğrencinin 5 farklı şehirde eğitim aldığı belirlenmiştir. Sadece 1 kişinin eğitimine ikinci bir şehirde devam ettiği anlaşılmaktadır. 43 kişiden 15’i Toscana, 13’ü ise Cenova şehrinde eğitim almıştır. İtalya’da en çok 35 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler tercih edilmiş, bu ülkede özellikle elektrik dalında eğitim alındığı belirlenmiştir. Toscana ve Cenova’da yer alan fabrikalar, öğrencilerin bu merkezleri tercih etmesinde önemli bir etkindir.

Belçika’da eğitim alan 33 kişinin 6 farklı merkeze dağıldığı anlaşılmaktadır. Bu ülkede eğitimine başlayan sadece 1 kişinin eğitimine farklı bir şehirde devam ettiği belirlenmiştir. Belçika’da en çok tercih edilen şehir 20 kişi ile Liège’dir. Bu şehirde Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim gören öğrenciler çoğunluktadır.

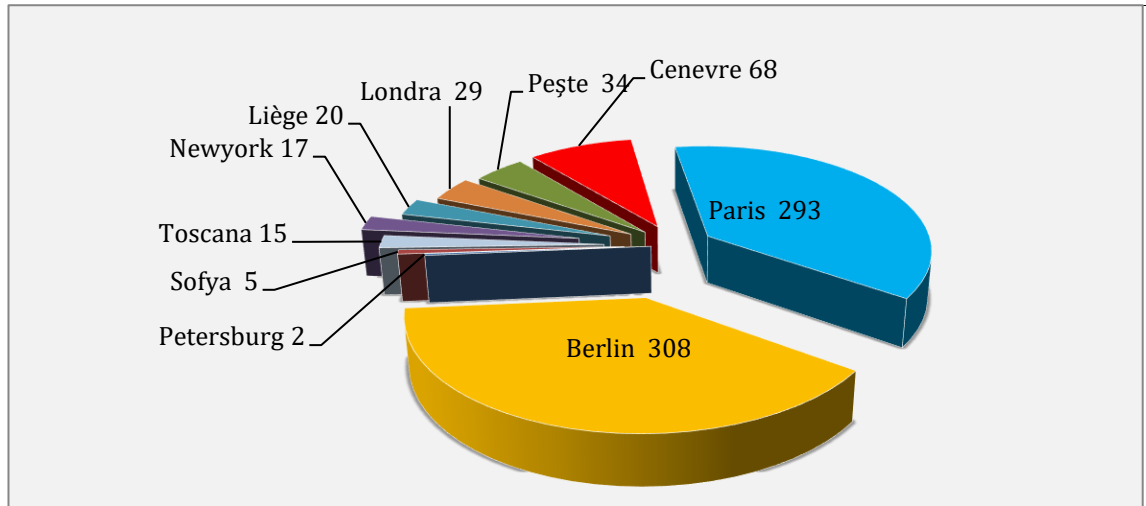
Amerika’da eğitim alan 31 kişi 7 farklı şehire dağılmıştır. Bu ülkede eğitime başlayan 1 kişinin eğitimine farklı bir şehirde devam ettiği belirlenmiştir. En çok tercih edilen şehir

17 kişi ile Newyork'tur. Bu şehirde en çok 10 kişi ile Sosyal Bilimler Alanı'nın tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Bulgaristan'da eğitim alan 9 kişiden 5'i Sofya, 4'ü ise Varna'da eğitim almıştır. 1'er kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler, Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi Alanı'nda eğitim alırken 6 kişinin alanı belirlenememiştir.

Rusya'da eğitim alan 7 kişinin ismi belirlenmiş, bunlar Petersburg, Moskova ve Odessa şehirlerine dağılmıştır. 2 'şer kişi Sağlık Bilimleri ile Sosyal Bilimleri, 1'er kişi ise askerî alanlar ve Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi tercih etmiştir. 1 kişinin alanı belirlenememiştir. Diğer ülkelerde eğitim gören öğrencilerin sayıları 3 ve 3'ün altında kalıp Tablo 70'te gösterilmektedir.

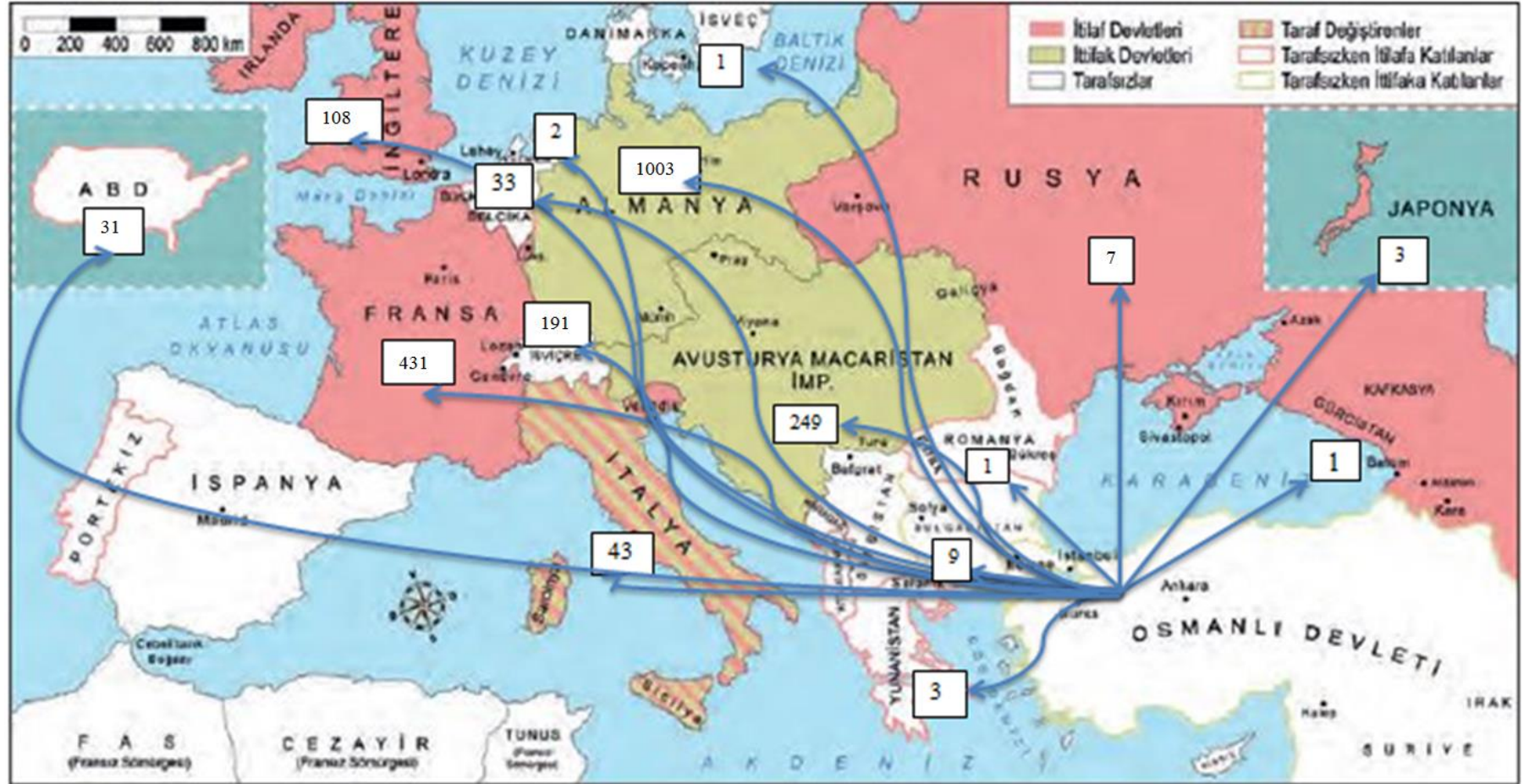
Grafik 22. Yurt Dışı Eğitimde En Çok Tercih Edilen Şehirler

Konumuzu kısaca özetlersek, II. Meşrutiyet'in ilanı ile yönetimde yaşanan değişikliğin, yurt dışı eğitime gönderilen öğrenci sayısında, ülke ve şehir çeşitliliğinin de artışa sebep olduğu tablo 70 ve grafik 22'den anlaşılmaktadır. Önceden, Batılılaşma çabalarında her alanda Fransa örnek alınırken, II. Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde iç ve dış politikadaki değişimin etkileriyle Almanya, Fransa'nın önüne geçmiştir. Almanya ile I. Dünya Savaşı'ndan önce başlayan yakınlaşma, Alman-Türk ve Türk-Alman derneklerinin eğitim faaliyetleri, diğer politik ve kültürel etkileşimler de göz önünde bulundurulduğunda Grafik 22'de de görüldüğü üzere Almanya'ya olan ilginin sebepleri anlaşılır hale gelmektedir.

Aşağıda, I. Dünya Savaşı esnasında müttefiklik ilişkilerine göre renklendirilen bir harita üzerinde Osmanlı Devleti'nden gönderilen talebelerin en yoğun gönderildiği ülkeler gösterilmektedir. İtilaf Devletleri pembe, İttifak Devletleri haki renkte gösterilmektedir. Savaşın ilk dönemlerinde tarafsız konumdaki ülkeler ise beyaz renkte gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin, dönemin iç ve dış politikaları gereği en çok öğrenci gönderimi 1252 kişi ile haki renkte yer alan Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a gerçekleştirdiği görülmektedir. 546 öğrencinin ise pembe renk grubundaki Fransa, İngiltere, Rusya ve Japonya devletlerine gönderildiği anlaşılmaktadır.

Harita 2⁷⁶⁴. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Ülkeler ve Öğrenci Sayıları

⁷⁶⁴ <https://www.inkilaptarihi.gen.tr/1-dunya-savasinin-nedenleri/28.11.2019.>

2.4. YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN ÖDENEKLERİ, TEFTİŞİ VE GENEL SORUNLARI

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, yurt dışı eğitimde gerek devlet bursuyla gerek kendi imkânları ile gönderilenlerin oranı artmıştır. Yaşanan bu artış ile beraber öğrenci sorunları da artmış ve bu sorunların çözülebilmesi ve öğrencilerin daha iyi denetlenebilmesi için kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmiştir. Devlet, öğrencilerin denetimsiz ve keyfi hareket etmelerinin önüne geçebilmek adına talimatnameler çıkarmış ve bu doğrultuda teftiş heyetleri görevlendirmiştir.

2.4.1. Öğrenci Ödenekleri

Avrupa'da eğitim alan sivil ve askerî öğrencilere verilecek ödeneklerin belirlenmesinde, gönderilen ülkelerin eğitim kalitesi, ekonomik yapısı ve coğrafi konumu etkili olmuştur. Ayrıca öğrencilerin hangi branşta eğitim alacağı da ödeneklerin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Örneğın; Amerika donanmalarında askerî staj yapacak bahriyelilere aylık 3000 kuruş verilmekle birlikte yol, elbise ve kırtasiye masrafları ile beraber bu rakam, 6000 kuruŐa kadar çıkmaktadır. Almanya'da eğitim alan bir bahriye zabitanın aldığı ödeneğın 688 kuruŐa kadar düştüğü de olmuştur. 5 Haziran 1910 yılında yabancı ülkelerde kendi imkânlarıyla eğitim almak isteyen bahriye subayları için yayımlanan nizamnamenin 12 maddesinde, zabitlerin gönderildikleri şehirler ve ödenekleri Şu şekilde belirtilmektedir⁷⁶⁵:

Gidecekleri Mahaller	Muhasasât-ı Zatiyelerine İlaveten Frank
Paris	300
Berlin	300
Viyana	300
Roma	300
Petersburg	400
Londra	400

⁷⁶⁵ Düstür, I. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1329, s. 110.

Sivil öğrencilerin ödenekleri, bağlı oldukları vilayetler veya kurumlar tarafından karşılanıp, öğrencilerin aylık veya 3 aylık periyotlarla ödeme aldıkları anlaşılmaktadır. Bazı öğrenciler ise Amerika örneğinde olduğu gibi yabancı ülkelerin kurumlarından burs alarak gitmişlerdir. Maddî durumu yerinde olmayıp yetenekli olmaları sebebiyle özel bursla eğitime gönderildiği belirlenen kişi sayısı 11'dir (bkz Tablo 14). Özel burslu öğrencilerden Ressam Namık İsmail, İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Feyzi Paşa tarafından masrafları karşılanmak üzere 1911 yılında Fransa'ya resim dalında ihtisas yapmaya gönderildi⁷⁶⁶. Paris'te Julién Akademisi'nde eğitim gören bir diğer ressam, Feyhaman Duran'ın masrafları da Prens Abbas Halim Paşa tarafından karşılanmıştır⁷⁶⁷. Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel de özel bursla 1919 yılında Amerika'ya Columbia Üniversitesine gazetecilik eğitime gönderilen isimlerdir. Sertel ailesinin Amerika'da burs almalarına aracı olan isimler Halide Edip Adivar ve Charles Crane'dir⁷⁶⁸. Gerek devlet gerekse özel kurum ve şahıslar tarafından gönderilen öğrenci sayıları tablo 10'da gösterilmiş, öğrencilerin bağlı olduğu kurum ve kuruluş sayısının toplamda 34 olduğu görülmektedir.

Kendi imkânı ile yurt dışı eğitime giden bazı öğrenciler, ödeneklerinin gelmemesi nedeniyle zor durumda kalmışlar ve buldukları şehrin sefaretlerine dilekçeler yazarak yardım talebinde bulunmuşlardır. Devlet, bu öğrenciler hakkında gerekli tahkikatları yaptıktan sonra belirlenen şartname doğrultusunda, bu kişilere ekseriyetle burs vermeyi kabul etmiştir. Araştırmalarımız neticesinde, öğrencilerin ödeneklerinin gelmemesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Öğrencilerin belirlenen şartnameye uymamaları, 2) Vefat veya maddî sıkıntılar nedeniyle ailelerinin para gönderememesi, 3) 1908-1922 yılları arasında vuku bulan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın etkileri. Savaşlar nedeniyle uluslararası alanda yaşanan siyasal problemler, yurt dışı eğitimini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Yurt dışı eğitime gönderilen askerî ve sivil öğrencilerin, Avrupa'ya gidebilecekleri güzergâh, doğal olarak Balkan Coğrafyası'ndan geçmekteydi. Balkan Savaşları nedeniyle yaşanan siyasî sorunlar, öğrencilerin Avrupa'ya geçişinde ve yurda dönüşünde bir takım sıkıntılar yarattığı gibi öğrencilerin ödeneklerinin de zamanında gönderilememesine neden olmaktadır. Aydın vilayetinden

⁷⁶⁶ İslimyeli, a.g.e., C. 2, s. 504-508.

⁷⁶⁷ İslimyeli, a.g.e., 151-154.

⁷⁶⁸ Alemdar, a.g.m., s.10.

Maârif Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda, vilayet hesabına demircilik, elektrik ve pedagoji tahsili için Avrupa'nın çeşitli şehirlerine gönderilen talebelerin ödenekleri, önceleri Yunan hinterlandı üzerinden Bank-ı Osmani ve şehbederlikler aracılığı ile bir şekilde ödenirken; bu öğrencilerin Osmanlı hükûmetinin menfaatleri doğrultusunda eğitim aldıkları gerekçe gösterilerek, Yunan hükûmetince engellemeler çıkartıldığı belirtilmektedir. Bu durum, öğrencilerin çok zor durumda kalmasına ve eğitimlerini yarıda bırakmasına sebep olacağından, bu öğrencilerin ödeneklerinin devlet hesabına gönderilen öğrenciler gibi Maârif Nezâreti tarafından karşılanması istenmiş, olmadığı takdirde öğrencilerin yurda dönmelerinin sağlanması talep edilmiştir⁷⁶⁹.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ile Avrupalı birçok devlet arasında yaşanan haberleşme sorununa ve resmî yazışmaların sekteye uğramasına, öğrencilerin ödeneklerini çok geç almalarına veya alamamalarına neden olmaktadır. Bu durumun yaşandığı ülkelerden biri de İsviçre'dir. Bern Sefareti'nden Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'ya gönderilen 1917 tarihli telgrafta, savaş nedeniyle İstanbul ile İsviçre arasındaki haberleşmede sorun yaşanması nedeniyle devlet hesabına tahsilde bulunan talebelerin ödeneklerini alamadıkları ve bu durumun öğrencileri çok zor durumda bıraktığı dile getirilmiştir. Buna çare olarak öğrencilerin birkaç aylık maaşlarının ve diğer masraflarının İsviçre bankalarına önceden depozito edilmesi gerektiği belirtilmektedir⁷⁷⁰.

Savaş sürecinde Osmanlı Devleti, öncelikle Avrupa'da bulunan talebelerin güvenliğinin sağlanmasını amaçlamıştır. Bu süreçte, öğrencilerin ikili ilişkilerde güvenilir konumdaki devletlere nakli gerçekleştirilmeye çalışılmış veyahut eğitimlerini tamamlayanların bir an evvel yurda dönmeleri istenmiştir. Yüksek Öğrenim Dairesi Müdürü Zühtü Bey'in, talebeleri teftiş etmek ve dönmesi gereken öğrencilerin tespiti için Fransa'daki öğrenci müfettişi Mösyö Blondel ve Almanya'daki öğrenci müfettişi Hakkı Bey'le görüşmek üzere söz konusu ülkelere gittiği belirtilmektedir⁷⁷¹. Savaşın doğurduğu ekonomik yükler, çok pahalı bir uygulama olan yurt dışı eğitimi de etkilemiş ve devlet, Avrupa'daki öğrencilerin yurda dönmesi yönünde uyarılarda bulunmuştur. Savaş nedeniyle eğitimleri yarıda kalan öğrencilere, nezâretlerin de uygun görmesiyle, eğer

⁷⁶⁹ BOA DH. UMVM. 79/20, Lef 1, 2.

⁷⁷⁰ BOA HR. SYS. 2653/1, Lef 47.

⁷⁷¹ Erdoğan, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, s. 54.

isterlerse savaştan sonra eğitimlerine kaldıkları yerden devam edebilme imkânı da verilmiştir.

2.4.2. Öğrencilerin Teftişi ve Bu Alandaki Çalışmalar

1909 yılında çıkartılan talimatnamenin 6. Maddesinde: “Gönderilecek talebenin dâhil olacakları okullar ve kurumlara devam ve tahsile çaba gösterip göstermedikleri özel görevliler ve başka şekillerde teftiş ve gözetim altında bulundurulacağından, yukarıda bahsedilen tahsil taahhüdüne ihtimam göstermediklerinden ve imtihanlarda başarılı olamadıklarından veyahut durumlarından dolayı kesilecek tahsisatın verilecek olan harcırahın tazminini de kapsar.” Hükmünü koyarak, öğrencilerin teftiş edileceği bildirilmiştir⁷⁷². 1909 yılında Avrupa’ya gitmeye hak kazanan öğrencileri yerleştirmek üzere Doktor Nazım Bey ve teftiş için de Salih Zeki efendiler görevlendirilmişlerse de bu iki isim, teftiş raporlarını istenen vakitte göndermedikleri için geri çağırılmıştır⁷⁷³. Bu durum üzerine öğrencilerin teftişi ve eğitim ile ilgili işlemlerinin takibi için daha uzman birine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra, Maârif Nezâreti “Yüksek Öğrenim Dairesi” Müdürü olarak görev yapan Zühtü Bey, 1910 yılında Fransa ve Almanya’ya giderek öğrencilerin yerleştirilmesinde bizzat görev almıştır. Erdoğan, aynı yıl Brüksel’de düzenlenen “fenn-i hendese” konferansına hükümet adına vekil olarak tayin edilen Maarif Meclisi azası ve Darülfünun hocası olan Yusufyan Efendi’nin, konferans haricinde Paris’teki okullar hakkında araştırma yapması ve şehirdeki Osmanlı talebelerinin durumunu tetkik etmesi için de görevlendirildiğini belirtmiştir⁷⁷⁴. Avrupa’daki öğrencilerin, Avrupalı bir bilim insanı tarafından dernek kurularak kontrolünün sağlanması da düşünülmüş ve bu doğrultuda Sorbon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Croset’in başkanlığında bir dernek kurulmuştur⁷⁷⁵.

Avrupa’daki Türk öğrencilerinin diğer milletlerin öğrencilerine göre daha az örgütlü hareket etmeleri, yurt dışında bulunan Zekeriya Sertel’in bu konuda adım atmasına

⁷⁷² “Avrupa’ya Talebe İzamı”, *Tanin* gazetesi, 17 Ağustos 1909.

⁷⁷³ BOA MF. MKT. 1143/22, Lef 1-2. Doktor Nazım Bey’in görevlendirildiğine dair Ayrıca bkz. Ergün, *a.g.e.*, s. 398.

⁷⁷⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁷⁷⁵ Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 398.

sebepe olmuştur. 1913 yılında Maârif Nezâreti hesabına Ulûm-ı İctimâiyye (sosyoloji) tahsili yapan Zekeriya Sertel, dernek kurma konusunda şu açıklamayı yapmıştır⁷⁷⁶:

“Bizden önce Paris’e gelmiş birçok Türk öğrencisi vardı. Az zamanda onlarla da tanıştık. İçlerinde dört-beş yıldan beri burada okuyanlar, doktora yapanlar, öğrenimlerini bitirip memlekete dönmek üzere olanlar vardı. Hemen hemen hepimiz Eğitim Bakanlığı (Maârif Nezâreti) hesabına okuyorduk. Kendi parasıyla gelen zengin çocukları yoktu aramızda. Çoğumuz halk çocuklarıydık. Fakat bütün öteki milletlerin gençleri kendi aralarında örgütlendikleri halde bizim arkadaşlar bir örgüt kurmayı düşünmemişlerdi. Yalnız üniversiteye bağlı örgütlere girmekle yetinmişlerdi. Biz bu eksiği kapatmak için üniversiteye giren bütün Türk öğrencilerini bir araya topladık ve bir “Talebe Yurdu” kurduk. Paramız olmadığı için üniversite dolayında bir apartmanın bodrum katında bir oda kiraladık. İçine bir masa ve birkaç sandalye koyduk, toplantı yeri kurulmuş olmuştur. Havasız, penceresiz, rutubetli ve karanlık bir odaydı. Fakat bizim işimizi görüyordu. Burada haftada bir akşam toplanır, içimizden biri öğrenim dalıyla ilgili bir memleket sorunu üzerinde konuşma yapardı. Sonra aramızda tartışmalara girişirdik. Bu toplantılar çok yararlı oluyordu, hem birbirimizin kendi alanında ne derece geliştiğini öğreniyor, hem de memleket sorunlarıyla yakından ilgilenmek olanağı buluyorduk”

27 Şubat 1325/ 12 Mart 1910 tarihli belgede, Paris’te bulunan Dr. Blondel’in Maârif Nezâreti hesabına gönderilen öğrencilerin teftişinde ve eğitimlerinin takibinde görevlendirildiği⁷⁷⁷ ve kendisine bu görevi karşılığında aylık 400 frank ödeneceği önceki bölümlerde belirtilmişti⁷⁷⁸. Mösyö Blondel, görevi kabul etmesiyle birlikte gönderilen öğrencilerin sıkı bir düzene tâbi tutulmadan gönderildiğini ve öğrencilerden ümit verici olanların çok az sayıda olduğunu belirtmiştir⁷⁷⁹. Blondel’in 6 Ağustos 1912 tarihli bir raporunda, Nuri isimli bir Osmanlı talebesinin çok ciddi ve disiplinli olduğunu, iyi niyetli fakat kabiliyetsiz ve çok zeki olmadığını belirtmektedir. Fakültede Botanik dalında eğitim aldığını ama başarısız olduğunu, bu nedenle tatilde Clermont’da kalarak Botanik Enstitüsü’nde çalışacağını raporunda belirtmiştir⁷⁸⁰. Blondel’in raporlarında vurguladığı diğer problemler arasında öğrencilerin büyük yaşta olmaları ve dil bilmemeleri de yer almaktadır.

Zabitlerin teftişi için ise 5 Muharrem 1327 / 27 Ocak 1909 tarihinde “Avrupa’ya İzam Edilecek Zabitan-ı Askerîyenin Şerâit-i İntihabiye ve Ta’limiye ve Tahsisat Manzumesi Hakkında Ta’limat-name” başlığıyla çıkartılan talimatnamenin 8. maddesinde “Berây-i

⁷⁷⁶ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. Basım, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 49-50.

⁷⁷⁷ BOA HR. İD. 1380/67, Lef 3-1.

⁷⁷⁸ BOA HR. İD. 1380/65, Lef 2-1.

⁷⁷⁹ Ergün, **a.g.e.**, s. 399.

⁷⁸⁰ BOA MF. ALY. 69/12, Lef 8-1.

tahsil bu suretle Avrupa'ya i'zâm olunacak zabitanın derece-i tahsil ve suret-i devamlarıyla hal ve hareketleri hakkında devletler nezdindeki ataşe militerleri tarafından icra-i tatikat olunarak üç ayda bir kere netice tahkikatlarını ve mütalaalarını Erkân-ı Harbiye umumiye riyasetine bildireceklerdir.” Hükmü yer almış ve zabitanın denetiminin ataşe militerler tarafından yapılacağı belirtilmektedir⁷⁸¹.

Kendi imkânı ile askerî eğitime giden zabitanın teftişi de devlet tarafından gönderilenler kadar sıkı tutulmaya çalışılmıştır. 26 Cemaziyevvel 1328 / 5 Haziran 1910'da yabancı ülkelerde kendi imkânlarıyla eğitim almak isteyen bahriye subayları için yayımlanan Nizamnamenin 4. Maddesinde⁷⁸²: *“Tahsilde bulunan zabitanın hareket ve sekenatı ataşe nevaller, ataşe bulunmayan mahallerde ise sefareti seniyye, o da yoksa şehbenderlikler tarafından tahtı teftişte bulundurulacak ve kendilerine tahsil hususunda teshilat lazıme ibraz olunacaktır.”* Hükmü yer almıştır. Ayrıca 4 Cemaziyelâhir 1331 / 11 Mayıs 1913 yılında çıkartılan nizamnamede, zabitanın bulunduğu merkezdeki ataşe tarafından o bulunmadığı zaman da hariciye memuru tarafından kontrol edileceği, ataşe tarafından her 3 ayda bir rapor gönderileceği belirtilmektedir. Ayrıca tahsil edilen müessesenin en büyük amiri tarafından gönderilen öğrenci raporları da Bahriye Nezâreti tarafından dikkate alınacağı belirtilmektedir. Bu raporlarda, gayriahlâkî davranışlarda bulunanların derhal yurda dönmesi sağlanacak ve kendilerine yapılan masrafların maaşlarından kesileceği belirtilmektedir (madde7-8)⁷⁸³.

Maârif Nezâreti'nin 21 Şevval 1328/ 26 Ekim 1910 tarihli tezkeresine binaen Harbiye Nezâreti'nin almış olduğu önemli bir kararla, yüksekokul mezunu olmayıp devlet bursuyla veya kendi imkânı ile Avrupa'da eğitim gören öğrencilere, Osmanlı yüksekokullarında tahsil görenlerin sahip olduğu askerlikten tecil hakkı verilmiştir. Öğrencilerin eğitimlerinin sekteye uğramaması, yapılan masrafların boşa gitmemesi ve memleketin gelişmesinin eğitimle mümkün olacağı vurgulanarak Harbiye Nezâreti'nce bu karar alınmıştır⁷⁸⁴. Bu kararla birlikte askerlik sorunu kalmayan öğrencilerin iyi eğitim veren kurumlara daha kolay kayıt yapabilme avantajı da olmuştur. Harbiye Nezâreti tarafından alınan bu kararın, öğrenciler tarafından suistimal edilmemesi ve

⁷⁸¹ **Düstûr**, I. Tertip, (TBMM Kütüphanesi),1329, s. 109.

⁷⁸² **Düstûr**, II. Tertip, (TBMM Kütüphanesi),1330, s. 298.

⁷⁸³ BOA İ. MMS. 166/24, Lef 9, 10. Ayrıca bkz. **Düstûr**, V. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1332, s. 371-375.

⁷⁸⁴ BOA MV. 146/3, Lef 1.

askerî hukukun korunması için 30 Haziran 1329/ 13 Temmuz 1913 tarihinde ayrı bir kararname çıkartılmıştır. Buna göre veliler, çocuklarının askerlikten tecil hakkından faydalanmasını istiyorlarsa Avrupa’da hangi şehir ve okulda okuyacaklarsa nezârete bildirmek zorundadırlar. Ayrıca her 6 ayda bir okula devam ettiklerine dair bilgi vermek mecburiyetindedirler⁷⁸⁵.

Avrupa’da eğitim gören öğrencilerin gayriahlâkî ve disiplinsiz davranışlarının önüne geçebilmek adına, 1914 yılı itibariyle nezâret bir takım cezaî önlemler alma yoluna gitmiştir. Özellikle devlet burslusu bazı talebelerin gerek şeref ve haysiyete yakışmayan kadınlarla birlikte olduklarına dair gerekese esnafları dolandırarak borç yaptıklarına dair haberlerin gelmesi üzerine, kayıtlarının silineceği ve kanunî işlemlerin yapılacağına yönelik müsteşar tarafından tebligat yayımlanmıştır⁷⁸⁶. Aynı yıl içerisinde, 25 maddeden oluşan bir nizamname daha yayımlanmıştır. Kapsamlı bir şekilde yazılan bu nizamnamede öğrencilerin sıkı bir denetime tâbi tutulacağı ve aykırı davranışlarda bulunanlara yaptırım uygulanacağı çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirtilmişti⁷⁸⁷.

2.4.2.1. Teftiş Raporları ve Öğrencilerin Sorunları

Avrupa’daki öğrencilerin teftişi, tek merkezden yapılmayıp, bağlı olduğu kurumun görevlendirdiği müfettişler tarafından yapılmaktaydı. Bu müfettişler, sorumluluk alanındaki öğrenciler hakkında raporlar hazırlayarak, bu raporları ilgili kurumlara iletmekle görevliydi. Müfettiş raporları, II. Meşrutiyet’te Avrupa’da eğitim gören öğrencilerin yaşadıkları sorunları anlayabilmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti’nin Berlin’de açtığı teftiş merkezinde görevlendirilen Ali Haydar Bey, 1918 yılında “*Memalik-i Ecnebiyedeki Talebe-i Osmaniye Heyet-i Teftişiyesi*” isimli raporunda yurt dışı eğitim uygulamalarında karşılaşılan sorunları detaylıca belirtmektedir. Bu raporda ilk olarak, Almanya’da oluşturulan teftiş idare heyetindeki memurlar ve kâtipler hakkında yapılması gereken düzenlemeler yer almıştır. Harbiye ve Bahriye Nezâretleri hesabına eğitim alan ve sayıları en çok Almanya’da bulunan öğrencilerin teftiştten geçirilerek bir an evvel kayıt ve dosyalarının oluşturulması

⁷⁸⁵ BOA MF. ALY. 43/134, Lef 1.

⁷⁸⁶ BOA MF. ALY. 67/97, Lef 2-1.

⁷⁸⁷ *Düstûr*, VI. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1334, s. 744-748.

gerekmektedir. Buradan elde edilecek tecrübe ile İsviçre ve Avusturya-Macaristan'daki teftişler için de kolaylık sağlanacağı belirtilmektedir⁷⁸⁸.

Raporda, Almanya'da görev alan kâtiplerin sayılarının az olduğu, olanların da 2000 kuruş maaş ile verimli çalışamayacakları bildirilmiştir. Alman hükûmetinin ilgili resmî kurumları, darüleytam çıraklarının bağlı oldukları sanayi odaları, maden idareleri, muhtelif sanayi ustaları, talebelerin eğitim aldıkları mektep müdüriyetleri ile talebelerin kaldıkları hane veya pansiyon sahipleri ile sürekli irtibat halinde olunması gerekmektedir. Bunun için 3 veya 4 Alman kâtibe ve Türkçe haberleşme için de ayrıca 1 kâtibe ihtiyaç vardır. Talebe işleri ile ilgili birçok bay ve bayan memur istihdam edilmesi gerekmektedir. Raporda, sayıca daha az talebe ile ilgilenen Alman-Türk Cemiyeti'nin Berlin şubesinde, sadece talebe işleri ile ilgilenen toplamda 10 erkek ve kadın memurun görevlendirildiği örnek gösterilmiştir. Harbiye Nezâreti hesabına mühendislik eğitimine gelenler için görevlendirilen askerî yetkililere ek olarak yeterince memurunun olduğu kaleme alınan başka bir örnektir⁷⁸⁹.

Talebelerin teftişinin daha sağlam yapılabilmesi için daha nitelikli kadrolara ihtiyaç olduğu, çünkü bu kadroların İsviçre ile Avusturya-Macaristan'daki talebelerin teftişinde öneminin büyük olacağı raporda sıkça vurgulanan hususlardan birisidir. Bu nedenle daha fazla memur istihdam edilerek Nezâretin buna göre ödenek ayırması istenmektedir. Ayrıca müfettişlerin maaşlarını ve harcırahlarını zamanında almaları, görevlerini iyi yapabilmeleri açısından büyük önem az etmektedir⁷⁹⁰.

Darüleytam talebeleri, muhtelif ustaların yanına ve maden ocaklarına yerleştirilmiş, bunların daimî ve zorunlu masrafları için lazım olan paranın Darüleytam Müdüriyeti tarafından düzenli bir şekilde gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu öğrencilerin mevcut borçlarının temizlenmesi için 500 liraya ihtiyaç olduğu, raporda belirtilen diğer bir husustur. Ali Haydar Bey bu borcun neden kaynaklandığını raporda detaylıca açıklamıştır. Bir yıl önce Almanya'ya gönderilen Darüleytam talebelerinin yanlarında iki kat elbise kışlık palto, kundura ve ihtiyaçları kadar çamaşır getirmeleri gerekirken, bazıları beraberinde bu eşyaları getirmemiştir. Bazıları sadece sırtlarındaki talebe

⁷⁸⁸ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 41.

⁷⁸⁹ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 42.

⁷⁹⁰ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 43.

elbisesi ile gelmişlerdir⁷⁹¹. Talebeleri kabul eden ustalar, ilk sene zarfında bu eşyaların temini için Maârif Nezâreti'nin memuru bulunan Arif Cemil Bey'den bu masrafların karşılanması ya da masrafların ustalarca karşılandıktan sonra kendilerine verilmesi teklif edilmiştir. Arif Cemil Bey, nezâretten aldığı yetki ile bu masrafların ustalarca karşılanarak sonradan kendilerine verileceği garantisini vermiştir. İşte bu borç, ustaların talebeler için harcadığı paradan kaynaklanmaktadır. Bazı ustalar, alacaklarını temin için mahkemeye de başvurmuşlardır. Özellikle ustaların yanından kaçan çırakların masrafları için ısrar edilmektedir.

Borçların bir diğer sebebi de firar eden öğrencilerdir. Özellikle sanayi ve maden çıraklarının büyük kısmının, eğitim aldıkları veya çalıştıkları yerden kaçıp Berlin'e geldikleri belirlenmiştir⁷⁹². Alman-Türk Cemiyeti bu durum karşısında kendi vazifelerinin, öğrencileri ustaların yanına ve maden ocaklarına yerleştirmek ile sınırlı olduğunu belirterek öğrencilerin, buldukları yerde kaldıkları sürece cemiyetin muhafazasında olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla kaçan talebelerin takibi de teftiş heyetine bırakılmıştır. Teftiş Heyeti, kaçan bu öğrencilerin yeniden eski yerlerine yerleştirilmesi veyahut yurda dönmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu durumun da çok zaman aldığı ve ciddi para kaybına neden olduğu belirtilmektedir. Kaçan talebelerin daha büyük ahlâksızlıklara ve serseriliklere yönelmemesi için bir süre pansiyonlarda kalması sağlanmakta ve iâşeleri temin edilmektedir. Pansiyon sahipleri, para istemekte ve gerekirse mahkemeye gidileceğini bildirmektedirler⁷⁹³.

Ali Haydar Bey, çalışanların taltif almamaları nedeniyle görevlerini aksattıklarını, dünyanın her yerinde olduğu gibi buradaki çalışanların da taltife önem verdiğini belirtmiştir. Almanya'ya ilk defa darüleytam talebesi gönderildiği zaman, taltif alma ümidiyle ciddiyetle çalışanların, bu gayretlerinin taltif ile mükâfatlandırılmaması üzerine işlerini gevşettikleri görülmüştür. Mesela Bremen'deki fabrikada Sadi isimli birinin teşebbüsüyle Ziraat Nezâreti hesabına 50 kadar Osmanlı talebesi kabul edilip bunlar için ayrıca mektep açılmış ve birkaç yüzbini mark masraf edilmiştir⁷⁹⁴. Sadi Efendi tarafından vaad edilen nişanlar gelmeyince talebeler sıkıntı yaşamışlardır.

⁷⁹¹ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 44.

⁷⁹² BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 45.

⁷⁹³ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 46.

⁷⁹⁴ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 48.

Nezâretçe görevlendirilen Arif Cemil'in girişimleri ile taltif meselesi halledilmiş ve öğrencilerin fabrikada kalması sağlanmıştır. Bu kapsamda iş başında bulunan kişilere, bilhassa Sanayi Odası başkanlarına, Baş Kâtiplere ve Maden Müdürleri'ne birer taltif verilmesi birçok problemin ortadan kalkmasına fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Aksi takdirde fabrikalarda ve madenlerde çalıştırılan küçük yaştaki bu çocukların, usta olarak değil uşak olarak eğitimlerini tamamlayacakları da belirtilmektedir⁷⁹⁵. Eğer Osmanlı hükûmeti ve Nezâreti, bu çocukların yetişmesine önem veriyorsa taltif meselesine de önem vermesi gerektiği raporda önemle vurgulanan diğer bir husustur.

Raporda, öğrencilere imzalatılan kontratlar ve talebelerin neden firar ettikleri üzerinde de açıklamalar yer almaktadır. Önceki sene Almanya'ya sanat tahsili için 300 ve maden ocaklarında çalıştırılmak üzere gelen 200 kadar Darüleytam talebesinin bir kısmı, Alman-Türk Cemiyeti vasıtasıyla, Hannover şehrindeki sanayi ustalarının kontrolüne bırakılmışlardır. Bu ustalar, her öğrenci için Türkçe ve Almanca kontratlar imzalatılarak çırakların 4 sene sürecek eğitim esnasında firar edecek olurlarsa, ustalar Maârif Nezâreti'nden tüm zararlarını ve ziyanlarını talep etmeye hakkı olacaktır⁷⁹⁶. Ustalarının yanından firar edip Türkiye'ye dönenler çok fazla olduğu için, teftiş esnasında bu kontrat meselesinin Maârif Nezâreti'ni epey uğraştıracığı raporda belirtilmektedir.

Ali Haydar Bey, Almanya'daki darüleytam öğrencilerinin sanat eğitimlerini terk etmesinin sebeplerini şu şekilde sıralamıştır: ⁷⁹⁷

...Almanya'ya, Türk çırakları gönderilmesi takarrür ettikten ve bu teklif sanayi odalarının kabul olundutan sonra her bir sanayi odası ne miktarda ve hangi sanatlar için talebe kabul edebileceğini mübeyyin olmak üzere birer cetvel tertip ederek göndermiş, İstanbul'da bu cetveller tetkik olunarak gönderilecek talebenin arzuyu istidadı beyniyesine göre tebligat ihtimal ki yapılmamış, esasen sanayi odalarının gönderdikleri cetvellerde kısmen değirmencilik, fırıncılık, berbelik ve kasaplık gibi meslekler memleketimizde henüz ehemmiyeti derece-i taliyede addolunan sanayi gösterilmiş olduğundan bunlar çizilip yerlerine başka sanatlar intihap olunmuş velhasıl çırakların sanayiye tefriki evvelce bir parça demircilik görmüş olan bir talebe, bir terzi ustasının yanına düşmüş, demircilik hiç hoş olmayan Berlin'de bir demircinin yanına verilmişler. Bunlar, fırsat buldukça birer birer ustalarının yanından firar ediyorlar.

⁷⁹⁵ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 49.

⁷⁹⁶ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 50-51.

⁷⁹⁷ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 53-54-55-56.

Buraya geldikten sonra bazı çocukların dâü's-sılaya düşer oldukları gelen raporlardan anlaşılıyor. Darüleytam çocukları her ne kadar yetim ve biçare iseler de gerek sinlerinin küçük olması gerek tahsillerinin devn olması hasebiyle kendilerini yeni muhit ve büsbütün başka bir takım şerait-i hayatiyeye tevkif etmekte güçlük çekmişlerdir. Avrupa coğrafyasına tarihine ahvali içtimaiye ve siyasine bir dereceye kadar vakıf olan Mekâtib-i Taliye ve Âliye talebesi, kendilerini yeni muhit uydurmakta o kadar müşkilat çekmemektedirler. İaşe hususundaki müşgülatan dolayı dahi çıraklar ayrıca sıkılmışlardır.

Tabiatların ademi imtizacı bazen huluk ve sakin bir çocuk titiz bir ustanın yanına ve bazen de serkeş ve yaramaz bir çocuk hüsnü niyet sahibi ciddi bir ustanın yanına düşmüş, bittabi bunlar imtizaç edememişler, bilhassa hem usta titiz hem de çırak serkeş tesadüf etti ise hiç geçinememişlerdir.⁷⁹⁸

Elebaşılar bir ustanın yanında veya bir şehirde birkaç Türk talebesi mevcut ise ekseriyetle bunların en fenasının diğerlerine tahakküm ederek onları ataletle serkeşliğe ve firara teşvik ettiği raporlardan anlaşılıyor. Bundan kendileriyle bir kafada olmayan ve kendi işine bakan talebeleri adeta boykot ediyorlarmış. Ustalar ve maden müfettişleri diğer talebeden memnuniyet bildirdikleri halde bu fenaların memleketlerine iadesi veya diğer yerlere nakilleri için ısrar ediyorlar.

Bazılarının dahi çıraklık adeti mucibince ustalarının emrettiği dükkân ve sokak süpürmek ve su odun taşımak gibi işleri görmek gururlarına dokunuyor, bundan dolayı işlerini terk ediyorlar.

Bu çocuklar yetim olduklarından ekserisinin eyyam-ı sebaveti gayri muntazam geçmiş, metin bir aile terbiyesinden ve aile şevkatinden mahrum kalmışlar. Sinleri de henüz küçüktür. Binaenaleyh metin bir seciye henüz teşekkül edememiş. Başladıkları işin muvaffakiyetini temin edebilecek azim ve henüz irae edemiyorlar. İntidaları iyi çalışırken 6 ay veya 1 sene sonra gayri mümkünleşiyor. Ya memleketlerine dönmek veyahut tebdili sanat etmek istiyorlar.

Ali Haydar Bey, müfettişlerin her ay maaşlarını düzenli almalarını tekrar belirterek raporunu bitirmektedir. Muslihittin Bey tarafından 15 Mayıs 1918 tarihli yazılan bir raporda ise benzer sorunlar dile getirilmiş olmakla birlikte, “Berlin için bundan sonra ne asıl talebe ne de muavenet görebilecek talebe gönderilmemelidir. Yeni gidecekler küçük şehirlere i’zâm edilmelidir. Kendi hesabına tahsile gelecek talebenin de efradı

⁷⁹⁸ Raporda bazı şanslı talebelerin, iyi ailelerin himayesine girdikleri de belirtilmektedir: “...darüleytam talebesinden İbrahim Fethi Bin Mehmet, zengin bir tacirin ailesine düşmüş, bu ailenin evladı harbde maddül düştüğünden Fethi’yi adeta kendilerine evlatlık almışlar onu sınıfa vermeyip özel hocalar tutup tahsiline itina gösteriyormuş.” BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 54.

ailésinden biri bulunmadıkça Berlin’de azimetlerine müsaade edilmemek bu gibilerin Nezâreti celilerinde müsaade edilmemelidir. Çünkü Berlin hayatı maişet itibariyle en yüksek bir şehir olduğu gibi gençler için pek de müsait ve asude bir muhit teşkil etmemektedir.” denilerek artık öğrenci gönderilmemesi yönünde farklı bir fikir beyan edilmiştir⁷⁹⁹. Akademik tahsil ve askerî eğitim için gelen öğrencilerin yaş ortalamasının daha büyük olduğu göz önüne alınırsa, Muslihittin Bey’in dile getirdiği bu önerilerin zanaat eğitimi için gönderilen küçük yaştaki öğrencileri kapsadığını düşünmekteyiz.

Çalışmamızın bu bölümü ile ilgili bir değerlendirme yaparsak ilk olarak, incelediğimiz tarih aralığında eğitim amacıyla Avrupa’ya gönderilen kız ve erkek öğrencilerin hangi tarih aralıklarında ve hangi ülkelere gönderildikleri üzerinde durulmuştu. İsimleri tespit edilen 2150 öğrenciden 2116’sının gittikleri ülkeler, Tablo 15’te gösterilmiştir. II. Meşrutiyet’te en çok öğrenci gönderilen ülkelerin başında 1003 kişi ile Almanya gelirken, ikinci sırada ise 431 kişi ile Fransa, üçüncü sırada 240 kişi ile Avusturya-Macaristan, dördüncü sırada 191 kişi ile İsviçre ve beşinci sırada 108 kişi ile İngiltere gelmektedir. Geriye kalanlardan 43 kişi İtalya’ya, 33 kişi Belçika’ya ve 31 kişi ise Amerika’ya gönderilmiştir.

İlk tarih aralığımız olan 1908-1913 döneminde 203 akademik tahsil⁸⁰⁰, 134 akademik ihtisas, 71 askerî ihtisas, 60 meslekî ihtisas, 12 staj eğitimi, 4 meslekî tahsil ve 1 kişi de çıraklık eğitimi olmak üzere toplamda 485 kişi eğitim almıştır. Bunların 18’i kız öğrencidir. Bunların 228’i Fransa’da, 86’sı Almanya’da, 36’sı İtalya’da, 34’ü İngiltere’de, 32’si İsviçre’de, 22’si Amerika’da, 22’si Avusturya-Macaristan’da, 12’si Belçika’da ve geri kalan az sayıdakiler ise Tablo 15’te gösterilen ülkelere eğitim almıştır. 1914-1918 tarih aralığında ise 281⁸⁰¹ akademik tahsil, 54 akademik ihtisas, 124 meslekî ihtisas, 11 meslekî tahsil, 61 askerî ihtisas, 63 çıraklık ve 23 staj eğitimi alınmıştır. 157 kişinin ise öğrenim amacı belirlenememiştir. Toplamda 768 kişi eğitim almış, bunların 36’sı kız öğrencilerden oluşmaktadır. Bunların 430’u Almanya’da, 195’i Avusturya-Macaristan’da, 57’si İsviçre’de, 56’sı Fransa’da, 17’si Belçika’da ve geri kalan 9 kişi diğer ülkelere eğitim almıştır. 4 kişinin ise ülkeleri belirlenememiştir.

⁷⁹⁹ BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 58.

⁸⁰⁰ Bu sayıya, akademik tahsilini tamamladıktan sonra ihtisas ve staj eğitimine devam ettiğini tespit ettiğimiz 8 öğrenci de dâhil edilmiştir.

⁸⁰¹ Bu sayıya akademik tahsilini tamamladıktan sonra ihtisas ve staj eğitimine devam ettiğini tespit ettiğimiz 5 öğrenci de dâhil edilmiştir.

1919-1922 döneminde ise 35 akademik tahsil, 28 akademik ihtisas, 4 meslekî ihtisas, 1'er kişi meslekî tahsil ve çıraklık eğitimi almıştır. 71 kişinin öğrenim amacı tespit edilememiştir. Bu dönemde gönderilen 140 kişiden 104'ü Almanya'ya tercih etmiştir. 13'ü Fransa'ya, 8'i İsviçre'ye, 6'sı Avusturya, 3'ü Amerika, 3'ü Macaristan'ı tercih ederken geri kalan 3 kişi ise İngiltere, Belçika ve Bulgaristan'ı tercih etmiştir.

Bu rakamlardaki değişimden anlaşıldığına göre ilk dönemde akademik tahsil eğitimi alanların sayısı, ikinci dönemde artış göstermiştir. Fakat akademik ihtisas eğitimi alan öğrencilerin sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. İlk dönemde akademik eğitimde Fransa, en çok tercih edilen ülke konumundayken, ikinci dönemde Almanya, ardından Avusturya Macaristan en çok tercih edilen ülkelerdir. İlk defa öğrenci gönderilen merkezlerden İtalya'ya en yoğun gönderim 36 kişi ile ilk dönemde gerçekleşmiştir. Ayrıca ilk defa öğrenci gönderilen Amerika'ya, Columbia Üniversitesi ile imzalanan mutabakat gereği en çok öğrenci gönderimi 22 kişi ile ilk dönemde gerçekleşmesi anlaşılır kılınmaktadır.

Kız öğrencilerin ilk defa II. Meşrutiyet'te yurt dışı eğitime gönderildiğini belirtmiştik. İlk dönemde 18 kız öğrenci gönderilirken ikinci dönemde bu sayı 36'ya yükselmiştir. Üçüncü dönemde bu sayı 10'a düşmüştür. 14 kız öğrencinin hangi tarih aralığında gönderildiği bilinmemektedir.

1908-1922 arasında yurt dışı eğitime en çok öğrenci gönderen kurum 663 kişi ile Maârif Nezâreti'dir. Bu sayı, toplamda gönderilenlerin %31,52'sini teşkil etmektedir. Bu kurum adına en çok öğrenci gönderilen ülke 345 kişi ile Almanya'dır. Nezâret adına Almanya'da en çok 74 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alınmıştır. İkinci sırada 49 kişi ile Sosyal Bilimlerde eğitim alınmıştır. Nezâret adına en çok öğrenci gönderilen ikinci ülke 154 kişi ile Fransa'dır. Bu ülkede en çok 43 kişi ile Sosyal Bilimler, 34 kişi ile Temel Fen Bilimleri ve 33 kişi ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim alınmıştır. Maârif Nezâreti adına en çok eğitim alınan üçüncü ülke 78 kişi ile Avusturya-Macaristan'dır. Bu ülkede en çok 65 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler alanında özellikle çıraklık eğitimi alınmıştır. Ardından 50 kişi ile İsviçre gelmektedir. Bu ülkede Nezâret adına en çok 13 kişi ile Sosyal Bilimler ve 11'er kişi ile Temel Fen Bilimleri ile Sağlık Bilimleri alanı tercih edilmiştir. İsviçre'nin ardından 17 kişi ile Amerika gelmektedir. Nezâret adına bu

ülkede en çok 10 kişi ile Sosyal Bilimler alanı tercih edilmiştir. Belçika'da alınan eğitimde ise en çok 8 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler alanı tercih edilmiştir.

Yurt dışı eğitime en çok öğrenci gönderen ikinci kurum 279 kişi ile Harbiye Nezâreti'dir. Bu sayı, toplamda gönderilenlerin %12,86'sını teşkil etmektedir. Nezâret adına en çok öğrenci gönderilen ülke 173 kişi ile Almanya'dır. Nezâret adına Almanya'da en çok 150 kişi ile askerî alanlarda eğitim alınmıştır. İkinci sırada 65 kişi ile Fransa gelmektedir. Bu ülkede en çok 31 kişi ile askerî alanlar ve 25 kişi ile Sağlık Bilimleri alanı tercih edilmiştir. Ardından 13 kişi ile İsviçre, 10 kişi ile İngiltere gelmektedir. Bu ülkelerde alınan eğitimin başında askerî alanlar gelmektedir.

En çok öğrenci gönderen üçüncü kurum 222 kişi ile Ticaret ve Ziraat Nezâreti'dir. Bu sayı toplamda gönderilenlerin %10,40'ına denk gelmektedir. Nezâret adına en çok öğrenci gönderilen ülke 98 kişi ile Avusturya-Macaristan'dır. Bu ülkede en çok 95 kişi ile Tarımsal Bilimler alanı tercih edilmiştir. Almanya 68 kişi ile ikinci sıraya gerilemiştir. Nezâret adına bu ülkede en çok 50 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler alanı tercih edilmiştir. Nezâret adına Fransa'ya gönderilen 24 kişiden 16'sı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almayı tercih etmiştir. Fransa'dan sonra 19 kişi ile İsviçre gelmektedir. Nezâret adına İsviçre'de bulunanların 13'ü Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almayı tercih etmiştir.

Bahriye Nezâreti 117 kişi ile dördüncü sırada gelmektedir. Nezâret adına en çok tercih edilen ülke 81 kişi ile İngiltere olmuştur. Bu ülkede en çok 57 kişi ile askerî alanlar, 22 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler alanı tercih edilmiştir. Nezâret adına Almanya ve Fransa'da eğitim alan kişilerin çoğunluğu askerî alanlarda eğitim almıştır.

Kendi imkânı ile eğitime giden 94 öğrencinin ismi belirlenmiştir. Bunların 50'si Almanya'da, 21'i Fransa'da, 9'u İtalya'da, 4'ü İsviçre'de, 3'ü Avusturya-Macaristan'da eğitim alırken 1'er kişinin Rusya ve Gürcistan'da eğitim almışlardır. Kendi imkânı ile gidenlerden 55 kişi akademik tahsil, 16 kişi akademik ihtisas, 7 kişi meslekî ihtisas, 6 kişi staj, 3 kişi askerî ihtisas eğitimi alırken 1'er kişi çıraklık ve meslekî tahsil eğitimi almıştır. 2 kişinin ise öğrenim amacı belirlenmemiştir.

Veri eksikliği nedeniyle 505 öğrencinin hangi kurum veya kuruluş tarafından gönderildiği tespit edilememiştir. Bu öğrenciler için hazırladığımız Tablo 46'ya baktığımızda 108 kişi Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, 78 kişi Sağlık Bilimleri ve 53 kişi İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler Alanı'nda eğitim almayı tercih etmiştir. Bu grupta yer alan öğrencilerin 219'u Almanya, 87'si İsviçre ve 83'ü Fransa'da eğitim almayı tercih etmiştir.

Almanya'da eğitim alan 1003 öğrencinin öğrenim gördükleri kurumların başında 108 kişi ile Berlin Üniversitesi gelmektedir. Fransa'da eğitim alan 434 öğrencinin öğrenim gördükleri kurumların başında 42 kişi ile Paris Üniversitesi, 33 kişi ile Sorbonne Üniversitesi ve 20 kişi ile Ecole Libre des Sciences Politiques gelmektedir. 240 kişinin eğitim aldığı Avusturya-Macaristan'da en çok öğrenim görülen kurumların başında üniversitelerden ziyade fabrikalar yer almaktadır. Ganz Villamossági Müvek (Ganz Elektrik Fabrikası) 11 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. İsviçre'de eğitim alan 193 öğrencinin öğrenim gördükleri kurumların başında 30 kişi ile Cenevre Üniversitesi, ardından 19 kişi ile Lozan, 11 kişi ile Zürich Üniversitesi gelmektedir. İngiltere'de eğitim alan 109 kişinin ekseriyeti askerî kurumlarda eğitim görmüşlerdir. Bunların başında 16 kişi ile Greenwich Bahriye Mektebi gelmektedir. Ardından 10 kişi ile Bristol Tayyare Fabrikası gelmektedir. İngiltere'de, günümüzde de en seçkin kurumlar arasında yer alan Oxford, Londra ve Glasgow gibi üniversitelerde eğitim alan Osmanlı talebelerinin sayıları azımsanmayacak derecededir.

II. Meşrutiyet'te Batı'ya gönderilen 2150 öğrencinin eğitimleri, gerek Balkan Savaşları'ndan gerekse I. Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenmişse de; 1914-1918 yılları arasında başta Almanya olmak üzere, Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısında ciddi oranda artış olduğu görülmektedir. İttihat ve Terakki yönetimi, savaş dönemlerinde özellikle askerî teknolojide ve tıp dalında ihtiyaç hissedilen nitelikli insan gücünün karşılanması amacıyla bu zor dönemde daha çok öğrenci göndermiştir. Savaşlar nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakanlar veya eğitimlerini tamamlayanlar yurda döndüklerinde gerek askerî gerekse sivil alanlarda toplumun en önemli nitelikli insan gücünü teşkil etmişlerdir. II. Meşrutiyet kuşağı, başta eğitim ve sanat alanlarında olmak üzere siyasî, askerî ve teknik açıdan modern Türkiye'nin tesisinde önemli bir unsur olmuştur.

III. BÖLÜM

1908-1922 ARASI UYGULANAN YURT DIŞI EĞİTİM POLİTİKALARININ SONUÇLARI

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları içerisinde eksikliğini hissettiği en önemli sorunların başında, “nitelikli insan gücünün azlığı” olduğu, bu sorunun çözülmesi adına dönemin devlet adamlarının, aydınlarının, gazetecilerinin ve toplumu oluşturan diğer unsurların “Avrupa'da eğitim görmek” fikrine, büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde yurt dışı eğitime gönderilen ve isimleri tespit edilen 2150 kişiden 1518'i devlet ve devlete bağlı kurumlar tarafından gönderilirken, 94'ü kendi imkânı ile 34'ü Türk-Alman Cemiyeti aracılığıyla ve 11'i ise özel burs alarak eğitime gönderilmiştir. 1 kişinin ise mektuplaşma yoluyla (Fazıl Ahmet Aykaç) eğitim aldığı anlaşılmaktadır. İsimleri belirlenen 492 kişinin ise hangi kurum veya kuruluş tarafından yurt dışı eğitime gönderildiği belirlenememiştir. Eldeki veriler doğrultusunda tespit edilen bu sayı bize göstermektedir ki, II. Meşrutiyet'te yurt dışına gönderilen öğrencilerin sayısında, önceki dönemlere nazaran büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Yurt dışı eğitim projesinin başarılı sonuçlar verip vermediği, bu bölümün başlıca konusunu oluşturmaktadır.

İncelediğimiz tarih aralığında Osmanlı'da ve dünyada yaşanan siyasî, askerî ve ekonomik olaylar kuşkusuz ki yurt dışı eğitimin verimliliğini de etkilemiştir. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi gibi olağan üstü haller ile birlikte tahsisatların kesilmesi, hastalık, vefat vb diğer olumsuz koşullar nedeniyle bazı öğrencilerin eğitimlerinin yarıda kaldığı anlaşılmaktadır. Bazı öğrencilerin ise aylarca ödeneklerinin gelmemesine rağmen kendi imkânları ile eğitimlerine devam ettikleri müfettiş raporlarında belirtilen sorunlardan birkaçıydı. Bu olumsuzluklar nedeniyle eğitimleri sona eren veya sekteye uğrayan kişilerin sayısı, eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrencilerin sayısına oranla çok düşük kaldığını belirtmek isteriz. Dolayısıyla 2150 kişi arasında yukarıda belirttiğimiz elde olmayan sebeplerle başarısız olan öğrencilerin olması, bu uygulamanın başarısız olduğu kanaatini doğurmamalıdır.

Başarı ve başarısızlık durumunun değerlendirildiği bu bölümde; ilk olarak gönderilen tüm öğrencilerin eğitim durumları, ülkeye dönüp dönmedikleri genel olarak irdelenecektir. Bu genel tablo içerisinde yola çıkarak göndereni bilinen ve bilinmeyen tüm öğrencilerin başarı ve başarısızlık durumları da ortaya konularak kıyaslama yoluna gidilecektir. Daha sonra sadece devlet ve devlete bağlı kurumlar tarafından gönderilenlerin öğrenim dallarına, öğrenim dönemlerine ve burs veren kurumlara göre başarı yahut başarısızlıkları, gönderildikleri yıllar esas alınarak tablolar ve grafikler eşliğinde analiz edilecektir. II. Meşrutiyet'te gönderilen resmî ve özel statüdeki öğrencilerin büyük çoğunluğu, devletin kendilerinden istediği alanlarda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır fakat kendilerinden istenen eğitime ek olarak bazı öğrencilerin çeşitli nedenlerle farklı dallarda eğitim aldığı yahut bu yönde taleplerinin olduğu da görülmektedir⁸⁰². Bu gruptaki öğrencilerin sayısı azımsanmayacak derecededir.

3.1. 1908-1922 ARASINDA YURT DIŞI EĞİTİME GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM DURUMLARI

Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin buldukları ülkelerdeki eğitim durumları, başarı ve başarısızlık durumları, o ülkede bulunan öğrenci müfettişleri yahut sefaretler aracılığı ile takip edilmekteydi. Bazı öğrencilerden haber alınamaması veya bazılarının başına buyruk hareket etmeleri nedeniyle bunların takipleri tam olarak yapılamamaktaydı. Öğrencilerin sadece müfettişler ve sefaretler tarafından değil; bağlı oldukları kurumların yetkililerince de takiplerinin yapıldığı ve haklarında raporların tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu raporlarda, öğrencilerin lisan düzeyleri, sınavlarda başarılı olup olmadıkları ve okula devam edip etmedikleri Maârif Nezâretine bildirilmiştir. Nezâret, bu raporlar doğrultusunda sorunlu olan ve verim alınamayacağını gördükleri öğrencilerin yurda dönmesi yönünde adımlar atmıştır. Bazı öğrencilerin de

⁸⁰²Hüseyn Naşid Bin İsmail, ilk önce 1916'da kendi hesabına Avrupa'ya gittiği daha sonra Ziraat Nezâreti hesabına Peşte'de ve Bern'de bulunduktan sonra Lozan Tıp Fakültesine geçtiği anlaşılmaktadır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1. HR. İD. 1391/53, Lef 3-1. Tük-Alman Cemiyeti tarafından gönderildiği anlaşılan Muzaffer İhsan Efendi'nin ilk olarak Hildesheim'da mimarlık eğitimi aldığı daha sonra mühendislik eğitimi için Hannover'e geçtiği anlaşılmaktadır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1. Kadri Efendi, pedagoji ve sosyoloji eğitimi devam ederken savaş nedeniyle geçtiği Cenevre'de Darülfünun'a devam etmiştir. BOA MF. ALY. 55/79, Lef 1., MF. ALY. 148/4, Lef 43-1. Saadettin Fethi Efendi, sanayi talebesi iken hastalığı sebebiyle ticaret tahsiline geçiş yapmıştır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2.

psikolojik sorunlar nedeniyle buldukları koşullara uyum sağlayamadıkları bazılarının da hastalık yahut vefat nedeniyle eğitimlerini yarıda bıraktıkları tespit edilmiştir.

Yurt dışı eğitime gönderildikleri anlaşılan ve isimleri tespit edilebilen 2150 öğrencinin eğitim durumlarını karşılaştırma yapabilmek adına genel olarak ortaya koyacağımız bu bölümde, öğrencilerin başarı ve başarısızlık durumları Aşağıda yer alan tablo 71’de gösterilmektedir.

Tablo 71. 1908-1922 Yılları Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Durumlarının Gönderildikleri Yıllara Göre Dağılımları

Yurt Dışı Eğitime Gönderilenler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Öğrenimini Başarıyla Tamamlayıp Dönenler	215	117	43	174	549	83,18
Savaş Nedeni İle Dönmek Zorunda Kalanlar	20	5	1	10	36	5,45
Çalışmadıklarından Bursu Kesilen				24	24	3,64
Hastalık Nedeni İle Dönenler	3	4		6	13	1,97
Yurt Dışına Yerleşme	1	4		1	6	0,91
Tahsili Terk Eden	1			4	5	0,76
Ödeneğinin Kesilmesi	2	1		2	5	0,76
Başarısızlık				4	4	0,61
İntihar ve Vefat	1			2	3	0,45
Ahlâksızlık		1		2	3	0,45
Maddî Yetersizlik			2	1	3	0,45
Ailevi nedenler	1			1	2	0,30
Tutuklanma			1	1	2	0,30
Kefil Bulamama	1				1	0,15
Siyasî Faaliyetler	1				1	0,15
Görev Yerine Gitmeyen				1	1	0,15
İhraç		1			1	0,15
Haber Alınamayan				1	1	0,15
Toplam	246	133	47	234	660	100

Araştırmalarımız neticesinde, gönderilen 660 (%30,70) öğrencinin eğitim durumları hakkında bilgiye sahibiz. Önceden de belirttiğimiz sebeplerden 1490 (%69,30) kişinin eğitim durumları hakkında yeterli veri bulunamamıştır. Tablo 71’de de görüldüğü gibi 660 kişiden 549’unun eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda döndükleri ve bunların %83,13’lük oranla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Peki, bunların kaçısı resmî ve kaçısı özel statüdeki öğrencilerdir? Eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 549 kişiden 351’inin devlet ve devlete bağlı kurumlarca eğitime gönderildiği tespit edilmiştir.

Geriye kalanların dağılımına baktığımızda, 31'i kendi imkânı ile eğitim alıp yurda dönerken, 10'u özel burs olarak ve 6'sı da Türk-Alman Cemiyeti tarafından masrafları karşılanarak eğitim alıp yurda dönenlerdir. 1 kişinin de mektup (yazışma) yoluyla eğitim aldığı belirlenmiştir. Hangi kurum tarafından gönderildiği bilinmeyen fakat eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 150 kişi vardır.

Eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 549 öğrencinin, eğitim aldıkları dallara yönelik incelemelerimiz neticesinde, öğrencilerden 115'i askerî alanlarda, 103'ü Sağlık Bilimlerinde, 81'i İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 76'sı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 52'si Sosyal Bilimlerde, 47'si Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 17'si Temel Fen Bilimlerinde ve 15'i Tarımsal Bilimlerde eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. Eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen fakat hangi alanda eğitim aldığı bilinmeyen 43 kişi bulunmaktadır. Harbiye ve Bahriye Nezâreti adına eğitime gönderilenlerin teftişinin ve takibinin sıkı bir şekilde yapılmış olması, bu öğrencilerin başarı oranının yüksek olduğunu bize göstermektedir.

Eğitim durumları belirlenen toplam 660 öğrenci arasından eğitimleri yarıda kalan yahut başarısız oldukları anlaşılan 111 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 71'e baktığımızda en çok savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan 36 kişinin %5,45'lik oranı teşkil ettiği görülmektedir. Daha sonra çalışmadıkları gerekçesiyle yurda dönen 24 kişi %3,64'lük oranı teşkil etmektedir. Hastalık nedeniyle başarısız olduğu anlaşılan 13 kişi ise %1,97'lik oranı teşkil etmektedir. Başka ülkeye yerleşenler %0,91'lik oranı teşkil ederken eğitimini terk eden ve ödeneği kesilen kişilerin oranı ise %0,76'dır. Eldeki verilere göre sınavlarda gösterdiği başarısızlık nedeniyle yurda döndüğü anlaşılan 4 kişi, %0,61'lik oranı teşkil etmektedir. 3'er kişinin ise vefat, ahlâksızlık ve maddî yetersizlik sebebiyle eğitimlerinin son bulduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalanların sayısı 2 ve altında olduğu için Tablo 71'e bakılarak bunların dönüş sebepleri ve genel dağılımdaki yerleri görülebilir.

Yurt dışı eğitiminde başarısız olduğu ve yurda döndükleri anlaşılan 111 kişinin gönderen kurum bilgilerinin dağılımına baktığımızda bunların 83'ünün devlet tarafından gönderilenler, 5'inin kendi imkânı ile gidenler, 5'inin Türk-Alman Cemiyeti tarafından gönderilenler ve 18'inin ise göndereni bilinmeyenler olduğu anlaşılmaktadır. 1908-1922 arasında yurt dışı eğitime gönderilen binlerce öğrenci ile Osmanlı

Devleti'nin, II. Abdülhamid döneminde oluşan kendi içine kapanmış devlet ve toplum görüntüsünü yıkmak adına, başvurduğu en önemli yollardan birinin yurt dışı eğitim uygulamalarının olduğu anlaşılmaktadır. Devlet, yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etmiş ve önceki dönemlere nazaran gönderilen sayısı daha da artmıştır. Kalkınmanın en önemli unsurunu nitelikli bireylerin oluşturduğu göz önüne alındığında devlet, bir an önce bu eksikliği kapatmak adına bu uygulamanın en büyük detekçisi olmuştur. Dönem itibariyle üç büyük savaş yaşamış bir dönemin evlatları olarak eğitime gönderilen binlerce kişi arasında başarısız olanların da olması doğal karşılanmalıdır.

3.1.1. 1908-1922 Yılları Arasında Masrafları Devlet Tarafından Karşılanan Öğrencilerin Eğitim Durumları

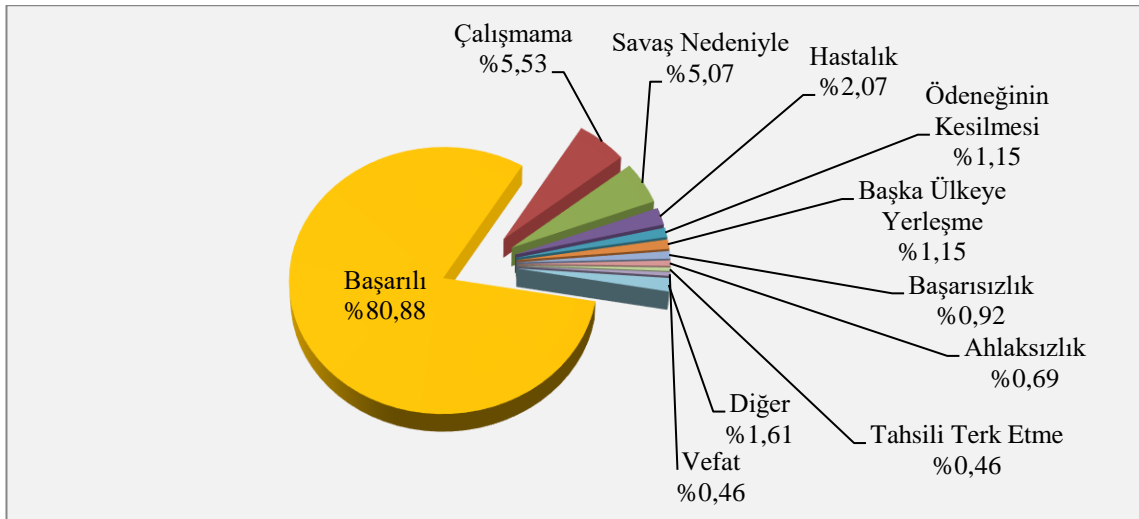
Aşağıda yer alan tablo 72'de devlet tarafından masrafları karşılanan ve eğitim durumları belirlenen 434 öğrencinin gönderildikleri yıllara göre bilgileri ve oranları yer almaktadır.

Tablo 72. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Durumları

Eğitim Durumları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Öğrenimini Başarıyla Tamamlayıp Dönenler	185	84	17	65	351	80,88
Çalışmadıklarından				24	24	5,53
Savaş Nedeni İle Dönmek Zorunda Kalanlar	15	4		3	22	5,07
Hastalık Nedeni İle Dönenler	3	2		4	9	2,07
Ödeneğinin Kesilmesi	2	1		2	5	1,15
Başka Ülkeye Yerleşme	1	4			5	1,15
Başarısızlık				4	4	0,92
Ahlâksızlık		1		2	3	0,69
Tahsili Terk Eden				2	2	0,46
İntihar ve Vefat	1			1	2	0,46
Maddî Yetersizlik				1	1	0,23
Ailevi nedenler	1				1	0,23
Tutuklanma			1		1	0,23
Kefil Bulamama	1				1	0,23
Siyasi Faaliyetler	1				1	0,23
Görev Yerine Gitmeyen				1	1	0,23
İhraç		1			1	0,23
Genel Toplam	210	97	18	109	434	100

Tablo 72'deki veriler incelendiğinde devlet ve devlete bağlı kurumlarca gönderilen 434 öğrenciden 351'inin (%80,88) başarılı bir şekilde eğitimleri tamamlayıp yurda döndükleri görülmektedir. Bu öğrencilerden 112'si askerî eğitim alıp yurda dönenler oluşturmaktadır. Bunların da 109'u Harbiye ve Bahriye Nezâreti, 3'ü⁸⁰³ de devlet tarafından masraflarının karşılandığı anlaşılmaktadır. Öğrencilerden 53'ü Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 50'si İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 39'u Sosyal Bilimlerde, 38'i Sağlık Bilimlerinde, 25'i Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 13'ü Temel Fen Bilimlerinde ve 9'u Tarımsal Bilimlerde, eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönmüştür. Yurda dönen 12 kişinin alanı bilinmemektedir. Öğrencilerin bilim dallarına göre başarı oranlarını ilerleyen bölümde daha detaylı olarak ele alacağız.

Grafik 23. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitimini Tamalayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Başarı ve Başarısızlık Durumları

Devlet tarafından gönderilen öğrencilerden belirttiğimiz olumsuz koşullar nedeniyle eğitimleri yarıda bırakmak ve yurda dönmek zorunda kalan 83 öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Grafik 23'te bunların dağılımlarına baktığımızda öğrencilerden 24'ünün (%5,53) çalışmadıklarından iade edildikleri anlaşılmaktadır⁸⁰⁴. 22'sinin

⁸⁰³ Bu 3 kişi Osmanlı hanedanı üyeleridir. II. Abdülhamid Han'ın oğlu Şehzade Ahmed Nureddin Efendi (HR. SYS. 2654/4, 2.), Halife Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi (HR. SYS. 2654, 3 / HR. İD. 1391/20, Lef 3-1.) ve Selim Süleyman Efendi'nin oğlu Şehzade Şerefeddin Efendi'dir (HR. SYS. 2654/4).

⁸⁰⁴ Çalışmadıklarından iade edilen bu öğrencilerin tamamı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde çeşitli sanayi dallarında eğitim almak üzere devlet tarafından Almanya'ya amele sıfatıyla gönderildikleri anlaşılmaktadır. BOA HR. İD. 1391/77, Lef 2-1.

(%5,07) savaş, 9'unun (%2,07) hastalık, 5'i (%1,15) ödeneğinin kesilmesi, 5'i (%1,15) başka ülkelere yerleşme, 4'ünün başarısızlık (%0,92), 3'ünün (0,69) ahlâksızlık, 2'şer kişinin (%0,46) ahlâksızlık ve tahsili terk, 1'er kişinin ise maddî yetersizlik, ailevi sorunlar, tutuklanma, kefil bulamama, siyasî faaliyetler, görev yerine gitmeme ve ihraç nedeniyle yurda döndükleri anlaşılmaktadır.

Olumsuz koşullar nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan bu öğrencilerden bazıları yarıda kalan eğitimlerini tamamlamak üzere devlet tarafından tekrar gönderilmiştir⁸⁰⁵. Bazı öğrenciler ise tekrar gitmeyip devlette önemli görevler alarak kendilerinden bekleneni vermeye çalışmışlardır⁸⁰⁶. Buradan yola çıkarak devletin, bir şekilde yurda dönmek zorunda kalan bu öğrencileri bir kenara atmadığı, yetenekleri doğrultusunda bu öğrencilerden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

3.2. YURT DIŞI EĞİTİM DURUMLARI BELİRLENEN ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENİM ALANLARI VE BİLİM DALLARINA GÖRE DAĞILIMLARI

⁸⁰⁵ Türk siyasî tarihinde önemli bir isim olan Şükrü Saraçoğlu, bu durumdaki öğrencilerden birisidir. Kendisi Aydın Vilayeti hesabına gittiği Belçika'dan I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır. 1915'te eğitimini tamamlamak amacıyla tekrar İsviçre'ye gönderilmiştir. Bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1229. Belkıs Mustafa Hanım da mütarekenin imzalanması üzerine yurda dönmüş fakat 5 Eylül 1335'te (5 Eylül 1919) tekrar gönderilmiştir. BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2. / BEO. 4675/350604, Lef 5-1. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 77. Ahmed Kemal Efendi, 1917'de Madencilik eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. 1919'da mütarekenin imzalanması nedeniyle dönmek zorunda kalmıştır. Kendisi 1920'de yeniden İsviçre'ye gönderilmiştir. BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

⁸⁰⁶ Havva Hikmet Hanım, I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Kendisi, 1914 yılında Darülmuallimat ana sınıfı muallimliği ve Erenköy İnas Sultanîsi muallimliği görevlerinde bulunmuştur. BOA ŞD. 229/32, Lef 30. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 67. Hasan Salahaddin Efendi, Ekim 1908'de Maârif Nezâreti'nce resim eğitimi için gönderildiği Paris'ten I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Kendisi Davudpaşa Rüştiyesi Resim Muallimliği'ne atanmış ve 1916'da intihar ettiği belirtilmektedir. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1173. İbrahim Hakkı Akyol, 1908'de de Maârif Nezâreti'nce İsviçre'ye gönderilmiş fakat Balkan Savaşı nedeniyle 1912'de yurda dönmek zorunda kalan öğrencilerdendir. Kendisi, Türkiye Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasında yer alarak önemli çalışmalarda bulunmuştur. Ali Macid Arda, "İ. Hakkı Akyol, Coğrafya Ailesinin Büyük Kaybı", **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 13-14, 1955, s.1-2. Salih Murat Uzdilek Bahriye Nezâreti adına Elektrik ve Telsiz Telgraf Mühendisliği eğitimine gönderilmiş fakat savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan öğrencilerdendir. Kendisi Robert Koleji'nde matematik öğretmenliği yapmış ve Mühendis Mekteb-i'nde de Fizik dersleri vermiş olan önemli bir bilim insanıdır. Bkz. Etker, **a.g.e.**, s. 56.

1908-1922 arasında eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 351 öğrencinin bilim dallarına göre dağılımları Tablo 73'te gösterilmektedir. Bu tablodan yola çıkarak, öğrencilerin en çok hangi alanda başarı sağladığı ile ilgili kıyaslama yapılabilecektir.

Tablo 73. Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Bilim Dalları	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî Alanlar	58	38		16	112	31,91
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	16	8	3	26	53	15,10
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	43	4	2	1	50	14,25
Sosyal Bilimler	23	7	3	6	39	11,11
Sağlık Bilimleri	21	8	3	6	38	10,83
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	11	7	3	4	25	7,12
Tespit Edilemeyen	3	7		2	12	3,42
Temel Fen Bilimleri	10	1	2		13	3,70
Tarımsal Bilimler		4	1	4	9	2,56
Genel Toplam	185	84	17	65	351	100

Tablo 73'te ve aşağıda yer alan Grafik 24'te gösterildiği gibi ilk sırada askerî alanlarda eğitim alıp yurda dönen 112 kişi gelmektedir. %31,91'lik dilimi oluşturan bu kişilerden 100'ü askerî ihtisas, geriye kalan 12'si ise askerî staj yapıp yurda dönmüştür. Yurda dönen bu kişilerin ekseriyeti uzman oldukları alanlara göre orduda görev almışlardır. Gerek Balkan Savaşlarına, gerek I. Dünya ve gerekse İstiklal Harbi'ne katılarak önemli yararlılıklar sağlayan bu kişiler arasından önemli komutanlıklar yapanlar olduğu gibi ilerleyen süreçte 2 kişinin valilik ve 12 kişinin de milletvekilliği yaptıkları anlaşılmaktadır.

Askerî alanlardan sonra en fazla 53 kişi ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönenler gelmektedir. %14,89'luk dilimle ikinci sırada yer alan bu gruptaki öğrencilerden 19 kişi akademik tahsil, 19 kişi çıraklık, 7 kişi akademik ihtisas, 5 kişi meslekî ihtisas, 1'er kişi askerî ihtisas ve akademik tahsil ile staj ve 1 kişi de sadece staj eğitimi alıp yurda dönmüştür.

Üçüncü sırada 50 kişi ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenler gelmektedir. %14,04'lük dilimi oluşturan bu gruptaki öğrencilerden 35'i akademik ihtisas, 11'i akademik tahsil, 2'si akademik tahsillerinin

ardından ihtisas ve 2 kişi de sadece staj eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüştür. Bu gruptaki, özellikle hukuk dalında eğitim alıp yurda dönen, öğrencilerden bazıları, kapitülasyonlar, mübadele ve dış borçlar gibi Osmanlı'dan kalan problemlerin çözülmesinde önemli yararlılıklar sağlamışlardır. Ayrıca bu öğrencilerden 12 kişi, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bürokrat kadrosunu teşkil etmişlerdir.

Dördüncü sırada 39 kişi ile Sosyal Bilimlerde eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenler gelmektedir. %11,11'lik dilimi oluşturan bu gruptakilerden 25'i akademik tahsil (bunlardan 1 kişi tahsilinin ardından ihtisas yapmıştır), 13'ü akademik ihtisas eğitimi alırken 1'er kişi staj eğitimi alıp yurda dönmüştür. Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin önemli pedagoglarının bulunduğu bu gruptaki öğrenciler yurda döndükten sonra Batılı eğitim anlayışının ve sisteminin transfer edilmesinde önemli çalışmalar yapmışlardır.

Beşinci sırada 38 kişi ile Sağlık Bilimlerinde eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %10,96'lık dilimi oluşturan bu gruptakilerden 26 kişi akademik ihtisas, 11 kişi akademik tahsil ve 1 kişi akademik tahsil ve devamında ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür. Yurt dışı eğitimi bu tıpçılar, yurda döndüklerinde askerî ve sivil alanda görevlendirildikleri gibi bazı kişiler çalışmalarını ile çok önemli buluşlara imza atarak uluslararası alanda ödüller kazandılar.

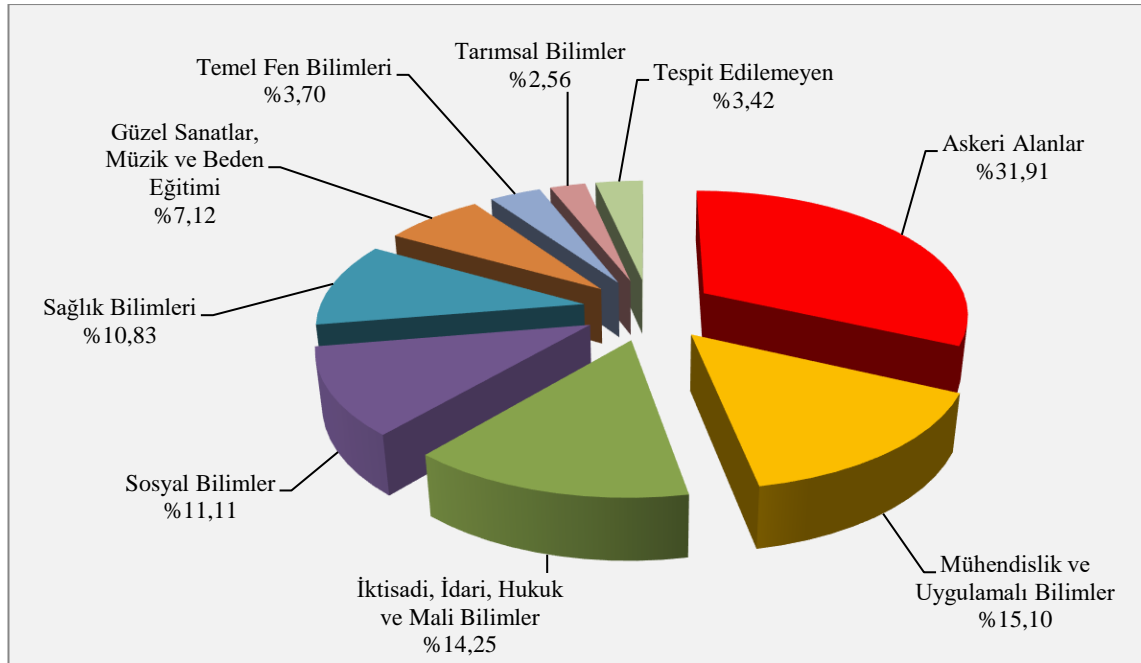
Altıncı sırada 25 kişi ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %7,02'lik dilimi oluşturan bu gruptakilerden 13'ü akademik ihtisas, 8'i akademik tahsil, 2 kişi çıraklık, 1 kişi meslekî tahsil ve 1 kişi de akademik tahsilinin ardından ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür. Bu öğrenciler arasında Asker ve sivil ressamlar yer alıp bunlar, yurda döndükten sonra Çanakkale ve İstiklal Harbi esnasında yaptıkları çalışmalarla İşgallerin haksızlığını, Türk milletinin mücadelesini ve Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu Avrupa'da açtıkları sergilerle başarılı bir şekilde dünya kamuoyuna göstermişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da eğitimci yöleri ile çok önemli ressamların yetişmesine de önayak olmuşlardır.

Yedinci sırada 13 kişi ile Temel Fen Bilimlerinde eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %3,65'lik dilimde yer alan bu öğrencilerden 6'sı akademik ihtisas, 5'i akadameik tahsil, 1'er kişi ise akademik tahsil yaptıktan sonra doktora ve ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür.

Sekinci ve son sırada 9 kişi ile Tarımsal Bilimlerde eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %2,53'lük oran ile dönen öğrenciler sıralamasında sonda yer alan Tarımsal Bilimlerde 4 kişi çıraklık, 2 kişi meslekî ihtisas, 2 kişi akademik tahsil ve 1 kişi de akademik ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür.

Alanı tespit edilemeyen 12 kişi bulunmaktadır. Öğrenim amacı belirlenen 3 kişi akademik tahsil, 2 kişi akademik ihtisas eğitimi almıştır. 7 kişinin ise öğrenim amacı bilinmemektedir.

Grafik 24. Yurt Dışı Eğitimlerini Başarı İle Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Bilim Dallarına Göre Dağılımları

Eğitimlerini başarı ile tamamlayan 351 öğrenciden 22'si kız öğrencilerdir. Aşağıda yer alan tablo 74'te devlet tarafından gönderilen kız öğrencilerden eğitimlerini başarıyla tamamlayanların kimler olduğu, bunların öğrenim amaçları, hangi ülkelerde ve alanlarda eğitim aldıkları gösterilmektedir.

Tablo 74. 1908-1922 Yılları Arasında Devlet Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilip Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayan Kız Öğrenciler

Adı	Ülke	Ana Bilim Dalı	Bilim Dalı	Öğrenim Amacı	İstihdam
Hüviyet Bekir Örs (Bek)	Almanya	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Öğretmenlik/ MEB müfettişliği
Anastasyas Karayanides Hanım	İsviçre	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Darülmülîmatı Aliyede Fransızca Öğretmeni

Ester Esknazi	Fransa	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik İhtisas	Tedrisatı Aliye tarafından İnas İdadisi'nde Fransızca Muallimliği
Huriye Baha Hafize Öviz Hanım	İngiltere	Pedagoji	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Öğretmenlik/Milletvekilliği
Katrına (Katerina) Danilçef Hanım	Fransa	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Bilinmiyor
Refika Refik Hanım	İsviçre	Pedagoji	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Çamlıca İnas Sultanisi'nde Fransızca öğretmenliği
Melek Said Hanım	İsviçre	Pedagoji ve Anaokulu Öğretmenliği	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Cenevre'de kaldı
Subiha Hasan Hanım	İngiltere	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	İzmir Darülmullimat'ta Müdire Oldu
Vartanuş Aleksanyan Hanım	Fransa	Öğretmenlik	Sosyal Bilimler	Akademik Tahsil	Çapa Darülmualimât'ta Mürebbiyelik
Arnif (Aznif Mehderyan)Hanım	Fransa	Resim	Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	Akademik Tahsil	İnas Sanayi-i Nefise'de Resim Öğretmenliği
Emine Müzeyyen Hanım	Fransa	İdare-i Beytiye	Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	Akademik Tahsil	Darülmullimatta Biçki Dikiş Hocası. Sonradan açığa alınmış, bursunu ödemediği için.
Hamide Melek Hanım	Fransa	Musiki	Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	Akademik Tahsil	Maârif Nezâreti
Harenuş (Hranuş) Hanım	İsviçre-Fransa	Musiki	Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	Akademik Tahsil	Üsküdar Mithat Paşa Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Piyano Muallimi
Fazıla Fazlı Hanım	Almanya	İdare-i Beytiye	Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	Akademik Tahsil	Çamlıca Kız İdadisi'nde Almanca Öğretmeni iken intihar etmiştir.
Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım	İsviçre	Tıp	Sağlık Bilimleri	Akademik Tahsil	Doktorluk/Milletvekilliği
Hatice Safiye Ali Hanım	Almanya	Tıp	Sağlık Bilimleri	Akademik Tahsil	Yurt dışından dönen ilk kadın doktor.
Bedriye Bedri Bora (Şükrü Kamil) Hanım	Almanya	Tıp	Sağlık Bilimleri	Akademik Tahsil	Maarif Vekâleti Hıfzıssıhha Şubesi Müdürlüğü yapmıştır.
Suat Mahmut Hanım	İsviçre	Tıp	Sağlık Bilimleri	Akademik İhtisas	Yurda Jinekoloji-obstetrik ihtisası yaparak gelmiştir. 1930'da İstanbul'da Muayehane açmıştır.
Havva Hayrünisa Atullah Hanım	İngiltere	Tıp	Sağlık Bilimleri	Akademik Tahsil	Ebe ve Cerrahi Kadın Hsatahıkları uzmanı olarak çalışmıştır.
Aişe Sultan (II. Abdülhamid'in kızı)	İsviçre				Hanedan üyeleri
Arife Kadriye Sultan (Abdülmeccid'in gelini İbrahim Tevfik Efendi'nin kızı)	İsviçre				Hanedan üyeleri
Şadiye Sultan (II. Abdülhamid'in kızı)					Hanedan üyeleri

Tablo 74'te görüldüğü gibi 22 kız öğrenciden 9'u Sosyal Bilimlerde, 5'i Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde ve 5'i de Sağlık Bilimlerinde eğitimlerini başarıyla tamamlamışlardır. Bunlardan 3'ü hanedana mensuptur. Kız öğrencilerin 19'unun akademik tahsil yaptığı görülmektedir. Yurda döndükten sonra öğretmenlik, müdürlük ve müfettişlik gibi kadrolarda istihdam edildikleri, tıp eğitimi alanların ise uzmanı

oldukları alanda doktorluk mesleğini icra ettikleri belirlenmiştir. Kız öğrenciler arasından Cumhuriyet'in ilanından sonra milletvekilliği yapanlar da olmuştur.

3.2.1. Askerî Alanlar

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu kara, deniz ve hava kuvvetleri 20. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletlere nazaran çok geri kalmıştı. Bu geri kalmışlığın sebepleri arasında ilk olarak orduya siyasetin girmesi, idarî ve teknik yetersizlikler ve iktisadî zayıflıklar gibi etkenleri gösterebiliriz. Devlet, Tanzimat'an bu yana ordu teşkilatının modernizasyonu için Fransa'dan, İngiltere'den ve Prusya'dan çok sayıda askerî uzman getirtmesine ve modern askerî teknolojiyi transfer etmiş olmasına rağmen; Osmanlı'nın savaş kazanabilme yeteneğinin hâlâ çok zayıf olduğu ortadaydı. Bu yüzyılın başında Rumeli Coğrafyası'nda yapılan savaşların kaybedilmesi ve elden çıkan topraklar, bunun bariz göstergesiydi. II. Meşrutiyet'i ilan eden askerî kadro ve bürokratlar bu gerçekliğin farkında olup önceki dönemden miras kalan yurt dışı eğitilmiş askerî kadroların da etkisiyle özellikle Almanya'ya, çok sayıda askerî öğrencinin gönderilmesi sağlanmıştır. İttihat ve Terakki yönetiminde, Almanya ile kurulacak müttefikliğin sadece savaşın kazanılmasında değil; Osmanlı Devleti'nin askerî endüstrisinin ve diğer alanlarında da kalkınmasına fayda sağlayacağı düşünülmekteydi⁸⁰⁷. Bu doğrultuda askerî öğrencilerin dışında Askerî Sanayi Mektebi'nce 1917'de kimya ve mühendislik gibi dallarda yüksek eğitim görmek üzere 36 öğrencinin gönderildiği belirtilmektedir⁸⁰⁸.

II. Meşrutiyet'te Almanya'ya karacılık, İngiltere'ye denizcilik ve Fransa'ya ise havacılık dalında eğitim görmek üzere öğrenciler gönderilmiştir. Almanya ile kurulan yakın ilişkiler neticesinde bu ülkeye Bahriye öğrencileri de gönderilmiş ve zamanla Osmanlı donanmasındaki İngiliz ağırlığının yerini Alman ağırlığı almıştır. İncelemelerimiz neticesinde askerî alanlarda yurt dışı eğitime gönderildiği belirlenen 303 kişi vardır. Bunların 297'si devlet tarafından eğitime gönderilmiştir. Eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenlerin sayısı 112'dir. Aşağıda yer alan tablo 75'te, bu öğrencilerin hangi dalda eğitim aldıkları gösterilmektedir.

⁸⁰⁷ Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, s. 258.

⁸⁰⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 68.

Tablo 75. Askerî Alanlarda Yurt Dışı Eğitimlerini Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Alanlarına Göre Dağılımları

Askerî alanlar	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Askerî	24	13		3	40	35,71
Denizcilik	9	18		6	33	29,46
Havacılık	18	2		1	21	18,75
Topçuluk	6	4		5	15	13,39
Haritacılık				1	1	0,89
Atış Eğitimi	1				1	0,89
Harp Tarihi		1			1	0,89
Toplam	58	38	0	16	112	100

1908-1922 yılları arasında askerî alanlarda eğitimlerini tamamlayanların oranları Tablo 75'te gösterilmektedir. Şunu belirtmek isteriz ki Harbiye ve Bahriye Nezâreti'nce gönderilen ve eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin sayısı 112 kişiden daha fazladır. Öğrencilerin aldıkları eğitimin alanlarına göre dağılımı farklı olduğundan örneğin askerî kurumlarca tıp eğitimine gönderilenler, Sağlık Bilimlerinde eğitim alıp yurda dönen öğrenciler kısmında ele alınmıştır.

Arşiv belgelerindeki bilgiler neticesinde öğrencilerden 40'nın askerî eğitim amacıyla gönderildiği fakat bu öğrencilerin hangi dalda eğitim aldığı net olarak belirtilmemiştir. Bunların oranı %35,71 olup ilk sırada yer almaktadır. Bunlardan 19'u Almanya'da, 7'si Fransa'da, 2'si Avusturya-Macaristan'da, 2'si İsviçre'de ve 1'i de Belçika'da eğitim görmüştür. Bu öğrencilerden 31'i askerî ihtisas, 9'u ise staj eğitimi aldıktan sonra yurda dönmüştür. Yurda dönenlerin çoğu orduda vazifelendirilerek Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarında aktif olarak görev almışlardır. Önemli komutanlıklar da yapan bu kişilerden 2'si valilik, 3'ü de milletvekilliği görevlerine kadar yükselmişlerdir. Bu kişilerden Cafer Tayyar Bey Almanya'daki staj eğitiminin ardından yurda dönmüş ve önemli askerî görevlerine ek olarak Trakya Paşaeli Cemiyeti'ni kurarak millî direniş hareketinde önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu gruptaki öğrencilerin 37'si Harbiye Nezâreti tarafından, 3'ü ise devlet tarafından eğitime gönderilmiştir.

Denizcilik dalında eğitim alan kişiler 33 kişidir. Bunlar %29,46'lık orana sahiptir. Öğrencilerden 13'ü denizcilik (1 kişi ek olarak mühendislik eğitimi aldı), 9'u denizaltı, 3'ü deniz tayyareciliği, 3'ü deniz topçuluğu, 3'torpidoculuk, 1'i mesaha ve 1'i de

gemicilik eğitimi alıp yurda dönmüştür. Almanya'ya 22 kişi gönderilerek denizcilik eğitimi almaları sağlanmıştır. İngiltere'de eğitim alıp yurda dönenlerin sayısı ise 10'dur. 1 kişi de Rusya'da mesaha dalında eğitim alıp yurda dönmüştür. Denizcilik dalında eğitim alıp yurda dönen bu öğrencilerden 5 kişi, Bahriye'de görev alarak İstiklal Savaşı'na büyük katkılar sağladıkları gibi ilerleyen süreçte milletvekilliği görevinde de bulunmuşlardır. Deniz tayyareciliğine gönderilen 3 kişi yurda döndükten sonra Bahri Tayyare Mektebi'nin kurulmasında ve geliştirilmesinde görevlendirilmişlerdir. Öğrencilerden Mehmet Şemsettin Suna resim sanatındaki yeteneği ile ön plana çıkmış ve Londra'da sergilere katılarak ülkemizi temsil etmiştir⁸⁰⁹. Burada dikkatimizi çeken bir husus da İngiltere'de eğitim alan Bahriyeli öğrencilerden 5 kişinin, İtalya'ya karşı istihdam edilmeyeceklerinin garanti verilmesi şartıyla yurda dönüşlerine izin verileceğidir⁸¹⁰. Bu durumun, İngiltere ve İtalya arasında kurulan ittifaklık gereği atılmış bir adım olduğu anlaşılmaktadır.

Denizcilik eğitimi alanların ardından 21 kişi ile havacılık dalında eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %18,75'lik dilimde yer alan bu öğrencilerin tamamı Harbiye Nezâreti'nce eğitime gönderilmiştir. Öğrencilerden 10'u Fransa, 7'si İngiltere ve 4'ü Almanya'da eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. 21 kişiden 19'u orduda görev almış, 1'i de Almanya'da görev uçuşu yaparken vefat etmiştir. Öğrencilerden 1 kişinin yurda döndükten sonra istihdam sorunu yaşadığı belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin havacılık ile ilgili Avrupa'da yaşanan gelişmeleri takip etmek amacıyla 1910 yılında aralarında Yüzbaşı Mustafa Kemal'in de bulunduğu 5 kişilik heyeti gözlemci sıfatı ile Fransa'ya göndermiştir. Aynı yıl içinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından askerî havacılık dalında incelemelerde bulunmak üzere Paris'e Kurmay Binbaşı Ali Fethi Okyar, Berlin'e ise Kurmay Binbaşı Enver (Paşa) Bey gönderilmiştir. Bu araştırma ve inceleme heyetleri ile Avrupa'daki elçiliklerden gelen raporlar doğrultusunda Osmanlı'da 1 Haziran 1911'de Havacılık Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları doğrultusunda Kurmay Yarbay Süreyya Bey'e "Tayyare İstasyonu ve Mektebi" kurulması yetkisi verilmiştir. Bu okulda görevlendirilmek üzere Osmanlı Devleti'nin ilk havacıları olan Yüzbaşı Fesa ile Teğmen Yusuf Kenan Fransa'ya uçuş

⁸⁰⁹ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 696.

⁸¹⁰ BOA HR. İD. 1389/46, Lef 2-1., HR. İD. 1389/23, Lef 3-1.

eğitimine gnderilmiřlerdi⁸¹¹. Gönderilenlerin sayısı zamanla daha da artarak bu kişiler yurda döndükten sonra Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda görevler almışlardır.

Havacılık eğitimi alanlardan sonra 15 kişi ile Topçuluk eğitimi alıp yurda dönenler gelmektedir. %13,39'luk dilimi oluşturan bu gruptakilerin tamamı Harbiye Nezâreti'nce askerî ihtisas yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmişlerdi. Öğrencilerden 12'si Almanya'da, 2'si Fransa (Bunlardan 1 kişi ek olarak İngiltere'de de eğitim almıştır.) ve 1 kişi de Avusturya-Macaristan'da eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. Bu ğrencilerin tamamı orduda görev almıştır. Ayrıca dönenler arasından 4 kişinin, ilerleyen süreçte milletvekilliğine kadar yükseldikleri anlaşılmaktadır.

Son olarak öğrencilerden 1'er kişinin Harp Tarihi, Haritacılık ve Atış Eğitimi dalında eğitimlerini tamamlayıp yurda döndükleri anlaşılmaktadır. Harbiye Nezâreti'nce gönderilen bu öğrencilerden ilk ikisi Almanya'da, sonuncusu ise Avusturya-Macaristan'da eğitim alıp yurda dönmüştür. Atış eğitiminden dönen Mahmud Nedim Bey, Balkan, I.Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Haritacılık eğitimi alan Hattat Hamid Aya, yurda döndükten sonra bir süre Genel Kurmay Harita şubesinde, daha sonra istifa ederek özel olarak çalışmıştır. Harp Tarihi dalında eğitim alan Ahmet Tevfik Bey ise yurda döndükten sonra Harp Tarihi şubesinde çalışmış ve kendisi I. Dünya Savaşı'na katılmıştır.

Askerî alanlarda eğitimlerini tatmamlayıp yurda dönenler arasında 7 Hanedan yesi bulunmaktadır. Daha nce Tablo 12'de isimlerini sıraladığımız bu şehzadeler, yurda döndükten sonra askerî ve idarî pekçok görev almışlardır. Ömer Faruk Efendi, Almanya'nın savaşı kaybetmesiyle yurda dönmüştür. Eksik kalan eğitiminin tamamlanması için Erkân-1 Harbiye Miralayı Asım ve Binbaşı Nihad beylerden özel ders almaya devam etmiştir. Ömer Faruk Bey, teorik bilgilerinin gelişmesi amacıyla da Erkân-1 Harbiye-i Umumiye Dairesi'nde görev almıştır. Kendisi I. Dünya Savaşı'nda Verdun Cephesi'nde savaşmıştır. şehzade Abdülhalim Efendi, I. Ordu'ya ait bir taburda görev almış, Balkan Savaşı'na gönüllü katılmıştır. şehzadeler arasında askerî yönü ile en çok ne çıkan isimlerinden birisi Osman Fuad Efendi'dir. Kendisi padişahın Maiyet-i Seniye Süvari Bölüğü Kumandan Muavini iken 1917'de Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle İkinci Kafkas Süvari Livasında bir bölük komutanlığına atanmıştır.

⁸¹¹ Yalçın, a.g.e., s. 13-18.

Aynı yıl Sina Cephesi'nde görevlendirilmiştir. 1918'de Afrika Orduları Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. İtalyanlara karşı başarılar gösteren Osman Fuad, Mondros Mütarekesi gereğince üstünlük sağladığı İtalyanlara teslim olmak zorunda kalmıştır. 1919'da esaretten kurtulduktan sonra İstanbul'a dönmüş ve padişahın “yaver-i has” ı olarak görev almış aynı zamanda Maiyet-i Seniye Süvari Kumandan Vekilliği yapmıştır. Bu görevi ile Osman Fuad Efendi, 16. yüzyıldan bu yana en üst düzeye getirilen ilk şehzade olmuştur. Orduda görevlendirilen şehzadelerden birisi de Şehzade Cemaleddin Efendi'dir. Kendisi 1919'da 9. Ordu bünyesindeki “Depo Kıtaatı Müfettişi” olarak görev yapmıştır⁸¹². Buradan, İttihat ve Terakki'nin esasen “yürütme”nin Meclis'le beraber “hanedan” üzerinde olduğu ve hanedanın da durumunu “biçimlendirdiği” yani hanedanın nitelikli prestijinin “hükümetin kontrolü altına alındığını” görmekteyiz. Hanedan üzerinde hükümet ve dolayısıyla partinin belirlediği siyaset egemendir.

3.2.2. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler

Osmanlı Devleti'nde mühendislik eğitimi, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar askerî bir kadro tarafından yönetilen Mühendishane-i Berr-î Hümâyun'da verilmekteydi. Bu okul devletin mühendis ve mimar ihtiyacının temin edildiği tek kurum konumundaydı. Dolayısıyla II. Meşrutiyet öncesi Avrupa'ya mühendislik eğitimi için gönderilen 80 kişinin tamamı asker kökenli öğrencilerden oluşmuştu⁸¹³. Buradan yola çıkarak, Avrupa'ya mühendislik eğitimi için sivil öğrencilerin ilk defa II. Meşrutiyet'te gönderildiğini söyleyebiliriz. Çünkü Hendes-i Mülkiye Mektebi'nin ismi, II. Meşrutiyet'te “Mühendis Mekteb-i” olarak değiştirilmiş ve bu okul, sivil öğrencilere de eğitim vermeye başlamıştır. Araştırmalarımız neticesinde 1908-1922 yılları arasında Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilen toplam öğrenci sayısı 494'tür. Bunlardan 353 kişinin devlet tarafından eğitime gönderildikleri anlaşılmaktadır. Geriye kalanlardan 26 kişi kendi hesabına eğitim alırken, 6 kişinin Türk-Alman Cemiyeti tarafından masrafları karşılanmıştır. 109 kişinin ise göndereni tespit edilememiştir. İsimleri tespit edilen 494 kişi arasından sadece

⁸¹² Kırpık, a.g.e., s. 183-196.

⁸¹³ Gençoğlu, a.g.t., s. 93.

mühendislik eğitimine gönderilen kişilerin toplam sayısı ise 143'tür. Bunların 97'si devlet tarafından gönderilmiştir. Eldeki veriler neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda döndükleri anlaşılan mühendis sayısı 20'dir. Mühendislik eğitimine diğer teknik alanlarda eğitim alıp yurda dönenlerin sayılarını da eklersek toplam sayı 53 olmaktadır. Bunların sayıları ve hangi alanlarda eğitim aldıkları, Aşağıda yer alan tablo 72'de gösterilmektedir.

Tablo 76. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Ülkeye Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük	6				6	11,32
Madencilik			1	5	6	11,32
Mühendislik	1	3		1	5	9,43
Ziraat Mühendisliği	2	1		1	4	7,55
Maden mühendisliği	1	2			3	5,66
Demircilik				3	3	5,66
Marangozluk				3	3	5,66
Orman Mühendisliği	1	1			2	3,77
Değirmenci				2	2	3,77
Makine Mühendisliği				2	2	3,77
Demir Yolu	1				1	1,89
Sanayi			1		1	1,89
İnşaiye				1	1	1,89
Şimendifer Tahsili				1	1	1,89
Teknik		1			1	1,89
Madencilik-Elektrik Mühendisliği	1				1	1,89
Elektrik-Makine			1		1	1,89
Makineci	1				1	1,89
Jeoloji Mühendisliği				1	1	1,89
Mühendislik-Telsiz Telgraf	1				1	1,89
Otomobilci				1	1	1,89
Su Mühendisliği	1				1	1,89
Garsonluk				1	1	1,89
Tornacı				1	1	1,89
Kunduracılık				1	1	1,89
Kürkçülük				1	1	1,89
Tenekeci				1	1	1,89
Toplam	16	8	3	26	53	100

Tablo 76'da görüldüğü üzere toplamda 20 kişinin mühendislik eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Mühendislerden 13 kişinin Akademik tahsil, 7 kişinin ise akademik ihtisas eğitimi alıp yurda döndüğü anlaşılmaktadır. Mühendislerin dallarının dağılımına baktığımızda Ziraat 4, Maden 3, Makine 2, Orman 2, Maden ve Elektrik 1, Jeoloji 1,

Mühendislik ve Telsiz-Telgraf 1 ve Su Mühendisliği 1'dir. Yurda dönen 5 mühendisin ise hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir. Bu öğrencilerin eğitim aldıkları ülkelere baktığımızda 11 kişi Almanya'da (1 kişi ek olarak İsviçre'de eğitim aldı), 6 kişi Fransa'da, 2 kişi Belçika'da ve 1 kişi de Amerika'da eğitim alıp yurda dönmüştür. Dikkatimizi çeken bir husus da gönderilen 19 kişinin sivil öğrenciler olmasıdır. Asker kökenli sadece 1 kişi bulunmakta ve kendisi Harbiye Nezâreti'nce gönderilmiştir. Bu öğrenciler, yurda döndükten sonra özellikle Mühendis Mektebi'nde hocalık yapmışlar ve birçok sivil mühendis yetiştirilmesine katkı sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarım, sanayi, maden ve ulaşım gibi sahalarında önemli çabalar sarfeden bu kişiler, millî kalkınmanın öncü isimleri arasında yer almışlardır.

Almanya'ya 10.000 kadar Türk gencinin eğitim amacıyla gönderilmesi projesi konumuz açısından olduğu kadar, Türk eğitim tarihi açısından da çok önemlidir. İncelemelerimize göre Alman arşiv kaynaklarına dayalı 3, Osmanlı Arşiv kaynaklarına dayalı olarak yapılan 1 çalışmada bu proje ile ilgili bilgiler aktarılmıştır⁸¹⁴. Projenin fikir babası olan Enver Paşa'nın Alman mevkidaşlarıyla bizzat görüşmesi neticesinde, Türk gençlerinin çeşitli zanaat dallarında Almanya'da eğitim görmesi amaçlanmıştır. Bu projenin yürütülmesinden, ilk dönemlerde Enver Paşa'nın onursal başkanlığını yaptığı⁸¹⁵ Türk-Alman Derneğinin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciler, ilerleyen süreçte Maârif Nezâreti'nin himayesine geçtiyse de⁸¹⁶ I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte bu öğrencilerin denetiminin ve idaresinin Harbiye Nezâreti'ne geçtiği anlaşılmaktadır⁸¹⁷. Dernek tarafından gerekli alt yapılar hazırlandıktan sonra 1916'da hükûmet tarafından Almanya'ya gönderilen 250 kişilik öğrenci grubu ile projenin ilk adımı atılmıştır. Kırbaç, 250 kişilik bu grubun sanatkâr ve amele statüsünde gönderildiğini belirtmiştir⁸¹⁸. Aynı yıl maden ocaklarında eğitim almak üzere 200 kişi daha

⁸¹⁴ Alman Arşiv kaynaklarına dayalı yapılan çalışmalar şunlardır: Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, Ayışığı Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2000, Rıfat Önsöy, **Türkiye'deki Almanya 1914-1918 "Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch"**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No: 106476, Yer No: A. VII. / 5475 ve Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhı"**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2015. Osmanlı Arşiv kaynaklarına dayalı yapılan çalışma: Safiye Kırbaç, "Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Kişisel, 2003.

⁸¹⁵ Gencer, **a.g.e.**, s. 314.

⁸¹⁶ Kırbaç, **a.g.e.**, s. 99.

⁸¹⁷ BOA MF. MKT. 1235/41, Lef 1.

⁸¹⁸ Kırbaç, **a.g.e.**, s. 90

gönderilmiştir. 1917 yılının Nisan ayı itibarıyla 500'ü çırak, 200'ü maden stajyeri ve 500'ü de ziraat öğrencisi olmak üzere toplamda 1200 kişinin Almanya'da eğitimde olduğu⁸¹⁹, Haziran ayında ise bu sayıya 160 Türk gencinin daha eklenerek bunların maden işletmelerinde eğitim almaları amacıyla gönderildiği belirtilmektedir⁸²⁰. Turan, 1918 yılına geldiğinde ise Almanya'da 800 öğrencinin çeşitli zanaat dallarında eğitim aldığını belirtmiştir⁸²¹. Kırbaç, araştırmaları neticesinde 1908-1922 arasında sadece Darüleytam'dan zanaat eğitimi için gönderilen toplam öğrenci sayısının 490 olduğunu belirtmiştir⁸²². İttifak grubunun savaşı kazanması nedeniyle zor durumda kalan Almanya, projeye verdiği malî desteği çekmek zorunda kalmıştır. Malî sorunlar nedeniyle zor durumda kalan Türk öğrenciler, 1918'deki ateşkesten sonra Ahmed İzzed Paşa Kabinesi'nin çalışmaları neticesinde yurda dönmeye başlamışlardır. Raporlarda öğrencilerin büyük çoğunluğunun yurda getirildiği; yaklaşık 110 öğrencinin ise Avrupa'da eğitimlerine devam etmekte olduğu belirtilmektedir⁸²³.

Özetle, 1908-1922 arasında Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitime gönderilen öğrencilerin çok önemli bir amacı temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Tanzimat Dönemi ile başlayan sanayileşme çabalarının, millî unsurlar tarafından desteklenmedikçe başarı sağlayamayacağını düşünen İttihat ve Terakki yönetimi, ekonomik kalkınmanın hızla gerçekleşebilmesi adına binlerce Türk öğrencisinin yetişmesi için Almanya'ya gönderilmesini sağlamıştır. Sayının fazlalığı beraberinde denetim ve istihdam sorunlarını getirirse de Türk-Alman ve Alman-Türk Derneğinin raporlarına göre öğrenciler, kendilerinden beklenen performansı göstermişlerdir⁸²⁴. Bu öğrenciler, millî ekonominin oluşmasına katkı sundukları gibi Türk toplumunun dış dünya ile kültürel ilişkilerinin gelişmesinde de faydalar sağlamışlardır.

3.2.3. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler

⁸¹⁹ Gencer, **a.g.e.**, s. 314-315.

⁸²⁰ Önsoy, **a.g.e.**, s. 95.

⁸²¹ Turan, **a.g.e.**, s. 131.

⁸²² Kırbaç, **a.g.e.**, s. 103.

⁸²³ Gencer, **a.g.e.**, s. 329.

⁸²⁴ Öğrencilerin teftişinden sorumlu olan Ryll, Russack ve Haydar Bey, 1917 yılında yaptıkları bir değerlendirmeye göre öğrencilerin %63'ü iyi ve ortanın üzerinde, %16'sı orta, %2'si başarısız ve geri kalan, %19'u ise hakkında kesin bir değerlendirme yapılamayan olarak sınıflandırılmıştır. Bkz. Önsoy, **a.g.e.**, s. 87.

1908-1922 arasında İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitime gönderilen 182 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 119'u devlet tarafından eğitime gönderilmiş, incelemelerimiz neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrenci sayısı 50'dir. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 77'de gösterilmektedir.

Tablo 77. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim alanlarına Göre Dağılımları

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Hukuk	28	2			30	60
Ulûm-ı Siyasiye	9		1		10	20
Maliye	4				4	8
Ticaret		1	1	1	3	6
İktisat	1	1			2	4
Maliye Müfettişliği	1				1	2
Toplam	43	4	2	1	50	100

Tablo 77'de görüldüğü gibi bu alanda eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenlerin başında 30 kişi ile hukuk dalında öğrenim görenler gelmektedir. %60'lık dilimi oluşturan bu gruptakilerden 16'sı Adliye ve Mezahip Nezâreti, 12'si Maârif Nezâreti ve 1'i de devlet tarafından eğitime gönderilmiştir. Hukuk eğitimi alanlardan 1 kişinin ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kontrolünün yapıldığı⁸²⁵ anlaşılmaktadır. Hukuk eğitimini başarıyla tamamlayan 27 kişinin Fransa'daki eğitim kurumlarında mezun oldukları anlaşılmaktadır. Geriye kalan 3 kişiden 2'si Amerika'da ve 1'i de İsviçre'de eğitim alıp yurda dönmüştür. Hukuk dalında eğitime gönderilenlerin 24'ü akademik ihtisas, 6'sı ise akademik tahsil eğitimi almıştır. Yurda dönen hukukçulardan 19'u, Kapitülasyonların kaldırılması ekibinde yer alarak, çok önemli bir diplomatik başarıya imza atmışlardır. Bu durum, nitelikli insan gücünün varlığının uluslararası bir meselenin çözümünde bir ülke için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu öğrencilerden hocalık yapanlar olduğu gibi ilerleyen süreçte milletvekilliği ve bakanlık yapanlar da olmuştur.

İkinci sırada 10 kişi ile Ulûm-ı Siyasiyye (Siyasal Bilimler) dalında eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %20'lik dilimi oluşturan bu öğrencilerin tamamı Maârif Nezâreti'nce eğitime gönderilmiştir. Bu öğrencilerin 9'u Fransa'da, 1'i de Almanya'nın

⁸²⁵ Türk Kızılayı Arşivi, 635/53.

ardından Fransa’da eğitim alıp yurda dönmüştür. Çok önemli isimlerin yer aldığı bu gruptakilerden bazıları gazetecilik, bazıları eğitimci bazıları ise siyasî yönüyle ön plana çıkmışlardır.

Dördüncü sırada 4 kişi ile maliye dalında eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %8’lik dilimi teşkil eden bu öğrencilerin tamamı Maliye Nezâreti adına eğitim görmüşlerdir. Bu gruba, maliye müfettişliği dalında eğitim gören 1 kişiyi de dâhil ettiğimizde 5 öğrencinin tamamının Fransa’da eğitim görüp yurda döndükleri anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler yurda döndükten sonra özellikle bankacılık sektöründe önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Ticaret dalında 3, iktisat dalında ise 2 kişi eğitimlerinin ardından yurda dönmüştür. Öğrencilerden 1’i gönderildiği Amerika’da iktisat dalına ek olarak sosyoloji, tarih, siyasal bilimler ve gazetecilik eğitimi de alarak yurda dönmüştür. Kendisi gazetecilik yönüyle ön plana çıkan Ahmet Emin Yalman’dır. 3 kişi Almanya’da 1 kişi de İsviçre’de eğitim görüp yurda dönmüştür. Bu öğrenciler arasında Vedat Nedim Tör *Kadro* dergisinin kurucuları arasında yer alıp önemli kurum müdürlüklerinde vazife almıştır. Cemal Hüsnü Taray ise Büyükelçilik yapan önemli bir isimdir. Maliye müfettişliği Eğitimi gören Ahmet Suphi Tanel, yurda döndükten sonra bankacılık ve sigortacılık sektöründe çalışmıştır.

3.2.4. Sosyal Bilimler

1908-1922 arasında Sosyal Bilimlerde eğitime gönderilen 171 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 133’ü devlet tarafından eğitime gönderilmiş, incelemelerimiz neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrenci sayısı 39’dur. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 78’de gösterilmektedir.

Tablo 78. Sosyal Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Sosyal Bilimler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S		S	%
Öğretmenlik	7	3		2	12	30,77
Pedagoji	6	3	1	1	11	28,21
Felsefe	2	1		1	4	10,26

Coğrafya	1		1	1	3	7,69
Lisan	3				3	7,69
Ulûm-ı İctimâiyye (Sosyoloji)	1				1	2,56
Tarih				1	1	2,56
Psikoloji			1		1	2,56
Psikoloji/Pedagoji	1				1	2,56
Tercümanlık	1				1	2,56
Tespit Edilemeyen	1				1	2,56
Toplam	23	7	3	6	39	100

Tablo 78’de görüldüğü gibi bu alanda eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenlerin başında 12 (%30,77)kişi ile öğretmenlik ve 11 (%28,21) kişi ile pedagoji dalında öğrenim görenler gelmektedir. Yaklaşık %60’lık dilimi oluşturan bu gruptakilerin tamamı Maârif Nezâreti’nce eğitime gönderilmiştir. 23 kişiden 1’i sonradan devlet bursu almaya hak kazanmıştır. Bu öğrencilerden 8’i Almanya’da, 8’i Fransa’da, 4’ü İsviçre’de, 2’si İngiltere’de ve 1’i de Avusturya-Macaristan’da bulunan eğitim kurumlarından mezun olduktan sonra yurda dönmüştür. Öğretmenlik ve pedagoji dallarında eğitim alan 24 kişiden 17’si akademik tahsil, 7’si ise akademik ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür. Eğitimlerini başarıyla tamamlayanlardan 9’u kız öğrencilerden oluşmaktadır. Kız öğrencilerden 1 kişi eğitiminin ardından Cenevre’de kalmıştır⁸²⁶. Diğer 8 kız öğrenci yurda dönmüş, bunlar çeşitli kurumlarda öğretmenlik, mürebbiyelik ve müdürlük gibi görevler almışlardır. Aralarından Hüviyet Hanım MEB müfettişliğine, Huriye Hanım ise sonradan milletveliliğine kadar yükselerek önemli çalışmalara imza atmışlardır. Fraklı milliyete sahip kız öğrencilerden 4 kişi yurda döndükten sonra devlet kurumlarında görev almıştır.

Erkek öğrencilerin tamamı devlet kurumlarında görevlendirilmiş, bu kişiler Batı’da aldıkları eğitimin kazanımları doğrultusunda Osmanlı’ya ve Türkiye’ye modern pedagojiyi transfer etmişlerdir. Öğrencilerden Halil Fikret Kanad, Ankara’da pedagoji bölümünün açılmasını sağlamıştır. Öğrenciler arasında Hıfzırrahman Raşid Öymen ve İbrahim Alaettin Gövsa milletvekilliği de yapmışlardır.

⁸²⁶ Daha önce hakkında detaylı olarak bilgi verdiğimiz Melek Said Hanım, sonradan devlet bursu almaya hak kazanmıştır. Anne ve babasının boşanması nedeniyle Cenevre’de babasının yanında kalmayı tercih etmiştir. Bu durum üzerine zaten kefil bulma sorunu yaşayan Melek Said Hanım’ın bursu kesilmiştir. Bkz. Çolak, a.g.e., s. 26-27.

Sosyal Bilimlerde diğ er dallarda eğitim alan 16 kişinin dağılımına baktığımızda 4 kişi Felsefe, 3 kişi Coğrafya, 3 kişi Lisan ve 1'er kişi Ulûm-ı İctimâiyye (Sosyoloji), Tarih, Psikoloji, Psikoloji ile Pedagoji ve Tercümanlık dalında eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. 1 kişinin eğitim aldığı dal bilinmemektedir. Bunlardan 11 kişi Maârif Nezâreti'nce, 4'ü Harbiye Nezâreti'nce ve 1'i de Bahriye Nezâreti'nce eğitime gönderilmişlerdi. Asker kökenli bu öğrencilerden 3'ü dil eğitimine, 1'er kişi ise tarih ve tercümanlık dallarında eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. Askerî kurumlarca gönderilen bu kişiler yurda döndüklerinde Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi'nde göre aldıkları gibi bu kurumlarda hocalık yaptıkları da anlaşılmıştır. Sivil kökenli öğrenciler ise başta İstanbul Darülfünunu olmak üzere çeşitli kurumlarda hocalık yapmışlardır. Bu öğrenciler arasından Necmettin Sadak 1936 da Montreux Boğazlar Konferansında ve Milletler Cemiyetinde Türkiye Delegesi oldu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir dönem Dışişleri Bakanı olmuştur. Mehmet Niyazi Aksu ve Rıfki Pasin milletvekilliği görevinde bulunmuş isimlerdir.

3.2.5. Sağlık Bilimleri

1908-1922 arasında Sağlık Bilimlerinde eğitime gönderilen 199 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 105'i devlet tarafından eğitime gönderilmiş, incelemelerimiz neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrenci sayısı 38'dir. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 75'te gösterilmektedir.

Tablo 79. Sağlık Bilimlerinde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Sağlık Bilimleri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Tıp	20	8	3	6	37	97,37
Röntgen	1				1	2,63
TOPLAM	21	8	3	6	38	100

Tablo 79'da görüldüğü gibi Sağlık Bilimlerinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönenlerin 37'si tıp dalında eğitim gören öğrencilerdir. %97,37'lik dilimle ilk sırada yer alan bu öğrencilerden 25'i akademik ihtisas, 12'si ise akademik tahsi (bunlardan 1 kişi hem tahsil ardından ihtisas yaptı) eğitimi alıp yurda dönmüştür. Röntgen eğitimi alan da

akademik ihtisas yapıp yurda dönmüştür. Öğrencilerden 16'sı Harbiye Nezâreti, 14'ü ise Maârif Nezâreti tarafından eğitime gönderilmişlerdi. Geriye kalanlardan 2 kişi devlet, 2 kişi Aydın Vilayeti, 1 kişi Sahra Sıhhiye Müfettişliği, 1 kişi Bahriye Nezâreti, 1 kişi Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve 1 kişi de Sıhhiye Nezâreti tarafından eğitime gönderilmiştir. Ülkelere göre dağılımlara baltığımızda ilksırada 21 kişi ile Almanya'da eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. Ardından 8 kişi ile Fransa, 5 kişi ile İsviçre ve 1'er kişi ile İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Yunanistan gelmektedir. 1 kişinin ise eğitim aldığı ülke belirlenememiştir. Tıpçıların ağırlıklı olarak Almanya'da eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile yönetimi ele alan İttihat ve Terakki, özellikle eğitim sahasında kız öğrencilere pekçok serbestiyetler sağlayarak tarihimizde ilk defa kızların eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilmesine imkân sağlamıştır. Bu dönemde sadece eğitim sahasında değil, iktisadî ve kültürel sahada kızların daha çok yer almaya başladığı görülmektedir. Tıp eğitimini başarıyla tamamlayıp yurda dönenler arasında 5 kız öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerden 2'si Almanya, 2'si İsviçre ve 1'i de İngiltere'de eğitim alıp yurda dönmüştür. 4 kişi akademik tahsil, 1 kişi ise akademik ihtisas yapıp yurda dönmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktoru Safiye Ali, bu öğrenciler arasındadır.

Tıp öğrencileri, Avrupa'daki birçok bilimsel buluşu ve teknolojiyi aldıkları eğitim sayesinde yurda getirmişlerdir. Tıpçılar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlarda kimisi cephelerde kimisi de cephe gerisinde görev alarak işgaller karşısında mücadele etmişlerdir. İstiklal Harbi'nde bölgesel ve ulusal kuruluşlarda yer alan bazı tıpçılar, Anadolu'nun ihtiyacı olan silah ve cephane temininde görev almışlardır. Savaş süresince Mustafa Kemal'in emirlerine ve direktiflerine bağlı kalarak bağımsızlık mücadelesinde kendilerine düşen görevi en iyi şekilde ifa etmişlerdir. Tıpçılar arasından çok yönlü insanlar çıkmış, sadece sağlık sahasında değil siyasî, kültürel ve eğitim sahasında da çok önemli başarılarla imza atmışlardır. Bu isimlerin kimler olduğu ve Türk modernleşmesine katkıları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylıca aktarılacaktır.

3.2.6. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi

1908-1922 arasında Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitime 98 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 68'i devlet tarafından eğitime gönderilirken incelemelerimiz neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrenci sayısı 25 olarak tespit edilmiştir. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 76'da gösterilmektedir.

Tablo 80. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Resim	8	2	2	1	13	52
Musiki	2	1		1	4	16
Heykeltıraş		2	1		3	12
İdare-i Beytiye (ev idaresi)		2			2	8
Terzilik				2	2	8
Beden Eğitimi-Jimnastik	1				1	4
Toplam	11	7	3	4	25	100

Tablo 80'de görüldüğü gibi bu alanda 13 kişi ile resim dalında eğitim alıp yurda dönenler başta gelmektedir. %52'lik dilimle en yoğun dilimi teşkil eden bu gruptakilerden 11'i akademik ihtisas, 2'si ise akademik tahsil eğitimi alıp yurda dönmüştür. Maârif Nezâreti'nce 9kişi, Harbiye ve Bahriye Nezâreti'nce 1'er kişi eğitime gönderilmiştir. 2 kişi ise Türk Ocakları hesabına iken sonradan devlet bursu almaya hak kazanmıştır. Bu öğrencilerden 8'i Fransa'da, 5'i ise Almanya'da eğitim alıp yurda dönmüştür.

Resimden sonra 4 kişi ile musiki eğitimi alıp yurda dönenler gelmektedir. %16'lık dilimi teşkil eden bu öğrenciler Maârif Nezâreti'nce (2 kişi sonradan nezâret hesabına geçmiş) eğitime gönderilmişlerdi. 3 kişi akademik tahsil, 1 kişi ise akademik ihtisas eğitimi aldıktan sonra yurda dönmüştür. Öğrencilerden 2'si Almanya'da, 1'i Fransa'da ve 1'i ise İsviçre'nin ardından Fransa'da eğitim alıp yurda dönmüştür.

Musikiden sonra 3 kişi ile heykeltıraş eğitimi alanlar gelmektedir. %12'lik dilimi oluşturan bu öğrencilerin tamamı Maârif Nezâreti'nce Almanya'ya gönderilmişlerdi. Öğrencilerden 2'si akademik tahsil, 1'i de tahsilinin ardından akademik ihtisas yapıp yurda dönmüştür.

Geriye kalan öğrencilerden 2'si İdare-i Beytiye, 2'si terzilik ve 1'i Beden Eğitimi ile jimnastik dalında eğitim alıp yurda dönmüştür. Terzilik dalında eğitim alan 2 kişi çıraklık eğitimi alırken, İdare-i Beytiye eğitimi alanlar akademik tahsil, Beden Eğitimi ve jimnastik eğitimi alan 1 kişi ise akademik ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür. Öğrencilerden 4'ü Maârif Nezâreti'nce Beden Eğitimi'ne gönderilen Selim Sırrı Tarcan Harbiye Nezâreti'nce eğitime gönderilmiştir.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitimlerini tamamlayıp yurda dönen 5 kız öğrenci bulunmaktadır. Bu grupta yer alan Aznif Mehderyan Hanım, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya göndermiş olduğu ilk kız öğrenci olarak bilinmektedir. Kendisi resim eğitiminin ardından yurda dönmüş ve devlet kurumlarında öğretmenlik yapmıştır. Diğer isimler de yurda döndükten sonra kendi alanlarında öğretmenlik yapmışlardır.

3.2.7. Temel Fen Bilimleri

1908-1922 arasında Temel Fen Bilimlerinde eğitime gönderilen 87 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 82'si devlet tarafından eğitime gönderilmiş, incelemelerimiz neticesinde eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen öğrenci sayısı 13'tür. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 81'de gösterilmektedir.

Tablo 81. Temel Fen Bilimlerinde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Temel Fen Bilimleri	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Kimya	5	1	1		7	53,85
Matematik	3				3	23,08
Fizik	1		1		2	15,38
Doğa Bilimleri	1				1	7,69
Toplam	10	1	2	0	13	100

Tablo 81'de gösterildiği gibi bu alanda başta 7 kişi ile Kimya dalında eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir. %53,85'lik dilimle ilk sırada yer alan bu öğrencilerden 6'sı Maârif Nezâreti'nce gönderilirken 1'i Harbiye Nezâreti'nce eğitime gönderilmiştir. Kimyacıardan 4'ü akademik tahsil (bunlardan 2'si tahsillerinin ardından ihtisas yaptı), 3'ü ise sadece akademik ihtisas eğitimi alıp yurda dönmüştür. Bu öğrencilerden 5'i

Almanya’da eğitim görürken, 1’er kişi İsviçre ve Fransa’da eğitim görüp yurda dönmüştür. Yurda döndükten sonra kimyagerlik dalında önemli çalışmalar gerçekleştiren bu öğrenciler, çeşitli bakanlıklarda görev aldıkları gibi aralarında milletvekilliği yapanlar da olmuştur. Türkiye’de meslekî ve teknik eğitimin modern anlamda kök salmasında büyük emekleri geçmiş olan Mehmet Rüştü Uzel, kimya dalında eğitim gören öğrencilerden birisidir.

Matematik dalında eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 3 kişi mevcuttur. Bunların tamamı Maârif Nezâreti’nce eğitime gönderilmiş, 2 kişi akademik ihtisas ve 1 kişi de akademik tahsil eğitimi alıp yurda dönmüştür. Öğrencilerden Abdullah Hamdi Toker matematik eğitimine ek olarak elektrik dalında eğitim alarak yurda dönmüştür.

Geriye kalan 3 kişiden 2’si fizik, 1’i de Doğa Bilimleri dalında eğitimlerini tamamlayıp yurda dönmüştür. Tamamı Maârif Nezâreti’nce eğitime gönderilen bu öğrencilerden 2’si Fransa’, 1’i de İsviçre’de eğitim alıp yurda dönmüştür. Bu 3 öğrenci yurda döndükten sonra önemli görevler üstlenmişlerdir. Milletvekilliği ve başbakanlık yapmış olan Şemsettin Günaltay bu grupta yer alan öğrencilerdendi.

3.2.8. Tarımsal Bilimler

1908-1922 arasında Tarımsal Bilimlerde eğitime gönderilen 157 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 140’ı devlet tarafından eğitime gönderilmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda bu öğrencilerden eğitimlerini başarı ile tamamlayıp yurda dönenlerin sayısı 9’dur. Bunların dağılımları Aşağıda yer alan tablo 82’de gösterilmektedir.

Tablo 82. Tarımsal Bilimlerde Yurt Dışı Eğitimlerini Başarıyla Tamamlayıp Yurda Dönen Öğrencilerin Öğrenim Alanlarına Göre Dağılımları

Tarımsal Bilimler	1908-1913	1914-1918	1919-1922	Gönderildiği Yılı Bilinmeyen	Toplam	
	S	S	S	S	S	%
Çiftçilik			1	3	4	44,44
Ziraat		3			3	33,33
Baytarlık		1			1	11,11
Baçıvanlık				1	1	11,11
Toplam		4	1	4	9	100

Tarımsal Bilimlerde eğitimlerini tamamlayıp yurda dönenlerin başında 4 kişi ile çiftçilik dalında eğitim gören öğrenciler gelmektedir. Geriye kalanlardan 3 kişi ziraat, 1 kişi baytarlık ve 1 kişi de bahçıvanlık eğitimi alıp yurda dönmüştür. Öğrencilerden 4 kişi Maârif Nezâreti'nce, 3 kişi Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nce, 1'er kişi ise Konya Vilayeti ve Harbiye Nezâreti'nce eğitime gönderilmiştir. 8 kişi Almaya'da, 1 kişi ise Avusturya-Macaristan'da eğitim alıp yurda dönmüştür. Bu öğrencilerin ekserisi Darüleytam'dan seçilmiş ve meslekî eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilmişlerdi. Yurda döndükten sonra Anadolu'nun çeşitli merkezlerine dağılmışlardır.

1908-1922 arasında devlet tarafından yurt dışı eğitime gönderilen 12 kişinin hangi alanda eğitim aldıkları belirlenememiştir. Yurda dönen bu kişilerden 7'si hanedan üyesidir. Geriye kalan 5 kişi ise çeşitli devlet kademelerinde görev almışlardır.

3.3. YURT DIŞI EĞİTİMLERİNİ TAMAMLAYIP YURDA DÖNEN ÖĞRENCİLERİN BURS VEREN KURUMLARA GÖRE DAĞILIMLARI

1908-1922 yılları arasından yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerden 660'ının eğitim durumlarının belirlendiğini önceden belirtmiştik. Aşağıda yer alan tablo 79'da bu öğrencilere burs veren kurumların hangileri olduğu, başarı ve başarısızlık sayıları oranları ile birlikte gösterilmektedir. Tabloda ayrıca kendi imkânı ile gidenler, burs alarak gidenler ve göndereni bilinmeyen öğrencilerin de başarı başarısızlık durumları gösterilmiştir. Tablo 83 bize, resmî ve özel statüdeki öğrencilerin eğitim durumlarını kıyaslama imkânı sunmaktadır.

Tablo 83. Yurt Dışı Eğitim Durumları Belirlenen Öğrencilerin Burs Veren Kurumlara Göre Dağılımları

Burs Veren Kurumlar	Başarılı	Çalışmama	Savaşlar Nedeniyle	Hastalık	Ödeneinin Kesilmesi	Derslerde Başarısızlık	Ahlâksızlık	Tahsili Terk Eden	İntihar ve Vefat	Maddî Yetersizlik	Ailevi Nedenler	Tutuklanma	Kefil Bulamama	Siyasî Faaliyetler	Görev Yerine Gitmeme	İhraç	Başka Ülkeye Yerleşme	Haber Alınmayan	TOPLAM	%
Maârif Nezâreti	138	23	13	4	2		3	2	2		1		1	1	1	1	5		197	29,85
Harbiye Nezâreti	102		2	3															107	16,21

Bahriye Nezâreti	37		1	2		2													42	6,36
Kendi Hesabına	31		2						2	1									36	5,45
Ticaret ve Ziraat Nezâreti	15	1	4		1				1		1								23	3,48
Devlet Tarafından	15				2														17	2,58
Adliye ve Mezahib Nezâreti	16																		16	2,42
Türk-Alman Cemiyeti	6			3				1	1										11	1,67
Özel Bursa	9																		9	1,36
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti	8																		8	1,21
Maliye Nezâreti	6																		6	0,91
Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti	3																		3	0,45
Hilal-i Ahmer Cemiyeti	2		1																3	0,45
Hicaz Demir Yolu Nezâreti	1					2													3	0,45
Aydın Vilayeti	2																		2	0,30
Konya Vilayeti	2																		2	0,30
Adana Vilayeti			1																1	0,15
Ticaret ve Nafia Nezâreti	1																		1	0,15
Sıhhiye Nezâreti	1																		1	0,15
Dahiliye Nezâreti	1																		1	0,15
Sahra Sıhhiye Müfettişliği	1																		1	0,15
Vidin Maarif Encümeni ve İslam Cemiyeti İdaresi	1																		1	0,15
Mektuplaşma Yoluyla	1																		1	0,15
Göndereni Bilinmeyen	150		12	1				2			1						1	1	168	25,45
Toplam	549	24	36	13	5	4	3	5	3	3	2	2	1	1	1	1	6	1	660	100

Eğitim durumları tespit edilen 660 öğrenci'den 549'u eğitimlerini başarıyla tamamlarken; 111 öğrencinin eğitimleri yarıda kalmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi yurt dışı eğitime gönderilen ve yurda dönen öğrencilerin büyük bir kısmı Maârif Nezâreti'nce gönderilenler oluşturmaktadır. Nezâret tarafından gönderilen ve eğitim durumları tespit edilen 197 kişiden 138'i (%70,05) eğitimlerini başarı ile tamamlayıp

yurda dönmüştür. Nezâretin kaybı ise 59 (%29,95) kişi olup bu öğrenciler, tabloda görülen sebepler neticesinde eğitimlerini tamamlayamamışlardır.

İkinci sırada 107 kişi ile Harbiye Nezâreti gelmekte ve bu kurum adına eğitimini başarıyla tamamlayanların sayısı 102 (%95,33)'dir. Nezâretin kaybı 5 (%4,67)'tir.

Üçüncü sırada 42 kişi ile Bahriye Nezâreti gelmekte ve başarılı olanların sayısı 37 (%88,10)'dir. Nezâretin kaybı 5 (%11,90)'tir. Ardından 36 kişi ile kendi hesabına eğitime gidenler gelmektedir. Eğitimini başarıyla tamamlayanların sayısı 31 (%86,11) iken başarısız olanların sayısı ise 5 (%13,89)'tir.

Diğer kurumların gönderdiği öğrencilerin sayıları ile başarı ve başarısızlık durumları Tablo 79'da gösterilmektedir. Tablo 83'ten yola çıkarak en çok öğrenci gönderen ilk 3 Nezâretin ve kendi imkânı ile gidenlerin başarı ve başarısızlık oranlarının dağılımına bakarak, bu öğrencilerin meslekî durumlarını tablo ve grafiklerle görmekte fayda vardır.

3.3.1. Maârif Nezâreti

Aşağıda yer alan tablo 84, Maârif Nezâreti tarafından gönderilen öğrencilerin yurda döndükten sonra istihdam edildikleri ilk kurumlar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Grafik 24'te ise Maârif Nezâreti tarafından yurt dışına gönderilip eğitimlerini başarıyla tamamlayan 138 öğrencinin alanlarının dağılımı gösterilmektedir. Buradan yola çıkarak Nezâret adına hangi alanda daha çok başarı sağlandığı daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo 84. Maârif Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları

Maârif Nezâreti Adına Eğitim Görülen Alanlar	Resmî Kurum	Üniversite	Özel Çalışma	Anadolu'ya Gönderilmiş	Bilmiyor	TOPLAM	%
Sosyal Bilimler	26	8				34	24,64
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	4	1		20	1	26	18,84
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	16	4	1	1	1	23	16,67
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	11	7		2		20	14,49
Sağlık Bilimleri	7	3	3	1		14	10,14
Temel Fen Bilimleri	9	3				12	8,70

Tarımsal Bilimler				4		4	2,90
Alanı Bilinmeyen	4				1	5	3,62
Toplam	77	26	4	28	3	138	100

Tablo 84’te gösterilen meslekî durumlarının dağılımlarına baktığımızda Sosyal Bilimler 34 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Bu öğrencilerden 26’sı resmî kurumlarda 8’i ise üniversitede göreve başlamıştır.

Öğretmenlik eğitimi alıp yurda dönen 12 kişiden 11’i resmî kurumlarda, 1’i ise üniversitede göreve başlamıştır. Bu kişilerin Darülmullimatı Aliye, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, Konya Sultanîsi, İnas İdadîsi, İzmir Darümuallimat ve Çapa Darümuallimat gibi devlet kurumlarında öğretmenlik, mürebbiyelik ve müdürlük vazifesi almışlardır. Bazı öğrencilerin ise Teftiş Kurulu Üyeliği ve bakanlıkta müfettişlik vazifeleri aldığı anlaşılmaktadır. Yurda dönen 1 kişi İstanbul Darülfünunu’nda göreve başlamıştır. 1 kişinin ilerleyen süreçte Kütayha Milletvekilliği yaptığı anlaşılmaktadır.

Pedagoji eğitimi alıp yurda dönen 11 kişinin tamamı resmî kurumlarda görev almışlardır. Biyografi bilgilerine ulaşabildiğimiz bazı öğrencilerin ilk görev yerleri arasında Adana İdadîsi, İzmir Erkek İdadîsi, Selânik İdadîsi ve Çamlıca İnas Sultanîsi gibi kurumlar yer almaktadır. Bazı öğrencilerin akademik başarıları dikkat çekmektedir. Eğitim Bilimleri alanında yurt dışında doktora yapan ilk Türk öğrenci olan ve Ankara’da Pedagoji Bölümü’nün açılmasını da sağlayan Halil Fikret Kanad, bu grupta yer alan öğrencilerdendi. Bu öğrencilerden 4 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

Coğrafya, felsefe ve psikoloji dallarında eğitim alıp yurda dönen 10 kişiden 5’i resmî kurumlarda göreve başlarken geriye kalan 5’i de üniversitede göreve başlamıştır. Resmî kurumlar arasında tespit edebildiğimiz İstanbul Sultanîsi, İstanbul Darümuallimat ve Maârif Nezâreti Telif ve Tercüme Dairesi yer almaktadır. Bu grupta, liselerde ilk defa okutulan sosyoloji kitabının yazarı Mehmet İzzed Efendi yer almaktadır. Bu öğrencilerden 2 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır. Amerika’da eğitim alan fakat bilim dalı bilinmeyen 1 kişi (Mithat Efendi), yurda döndüğünde resmî kurumda göreve başlamıştır.

Maârif Nezâreti tarafından Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alıp yurda dönen 26 kişinin meslekî durumları anlaşılmaktadır. Çıraklık eğitiminden dönen 20 kişinin Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde görevlerindikleri anlaşılmaktadır. 4 kişinin resmî kurumlarda ve 1 kişinin de üniversitede göreve başladığı görülürken 1 kişinin nerede göreve başladığı tespit edilememiştir. Öğrencilerden 1 kişi, İstanbul Darülfünunu'nda göreve başlarken 3 kişi çeşitli merkezlerde öğretmenlik ile göreve başlamıştır. 1 kişinin orduda görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 23 kişinin meselki durumları anlaşılmaktadır. Bunlardan 16'sı resmî kurumlarda, 4'ü üniversitede göreve başladığı anlaşılmaktadır. Geriye kalan 1 kişinin Anadolu'ya gönderildiği, 1 kişinin özel çalıştığı (gazetecilik) ve 1 kişinin (çıрак) de Anadolu'da görev aldığı anlaşılmaktadır. Resmî kurumlarda görev alanların çoğunluğu hukuk ve Siyasal Bilimlerde eğitim alıp yurda dönenlerdir. Bu öğrencilerin kapitülasyonların kaldırılmasında ve uluslararası alanda önemli çalışmaları olmuştur. İstanbul Hukuk Fakültesi, İstanbul Darülfünunu, tespit edilen kurumlar arasındadır. Bu gruptaki öğrencilerden 7'si ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde meslekî durumları belirlenen 20 kişi vardır. Bunlardan 11'i resmî kurumlarda ve 7'si üniversitede görev alırken 2 kişi Anadolu'ya gönderilmiştir. Belirlenen kurumlar arasında Sanayi-i Nefise Mektebi, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Darülelhan (müzik okulu), İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi-i, Çamlıca Kız İdadîsi, İzmir İdadîsi, Edirne Öğretmen Okulu, Üsküdar Mithat Paşa Kız Sanayi-i Nefise Mektebi, İstanbul Darülmualimat ve Eskişehir Öğretmen Okulu yer almaktadır.

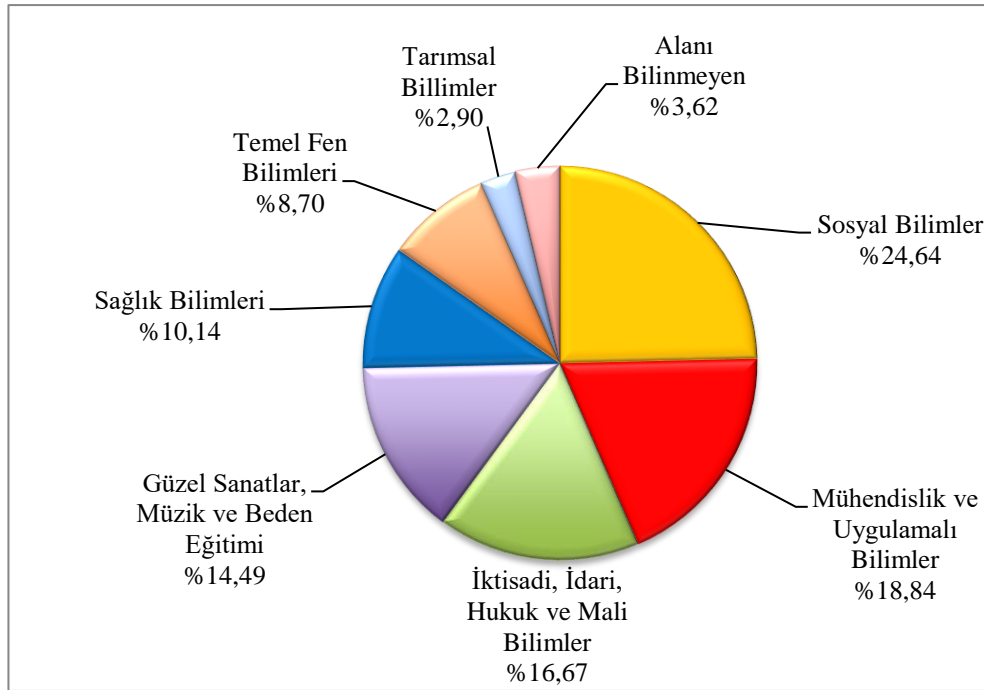
Sağlık Bilimlerinde 14 kişinin meslekî durumları anlaşılmaktadır. Bunlardan 7'si resmî kurumlarda ve 3'ü üniversitede görev almıştır. 3 kişi özel çalışmış, 1 kişi de Anadolu'ya gönderilmiştir. Belirlenen kurumlar arasında Maarif Vekâleti Hıfzıssıhha Şubesi, Şam Tıbbiyesi, Gostivar Belediye Tabipliği, İstanbul Sıhhiye müdürlüğü, İstanbul Tıp Fakültesi, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatı Tababet-i Adliye Şubesi ve Gureba Hastanesi yer almaktadır. Bu gruptaki öğrencilerden 3 kişi milletvekilliği yapmıştır.

Temel Fen Bilimlerinde 12 kişinin meslekî durumları anlaşılmaktadır. Bunlardan 9'u resmî kurumlarda 3'ü ise üniversitede görev almıştır. Belirlenen kurumlar arasında

Ziraat Nezâreti Baytarlık Şubesi, Elektrik Etüt İdaresi, Beyrut Sultanîsi, Kastamonu İdadîsi, Selânik İdadîsi, Sıhhiye Nezâreti Merkez Kimyahanesi, İstanbul Darülfünunu, Sıhhiye Müdüriyeti, İktisat Vekâleti ve Midilli İdadîsi yer almaktadır. Bu öğrencilerden 3 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

Tarımsal Bilimlerde 4 kişinin meslekî durumları belirlenmiştir. Bu kişiler çeşitli zanaat dallarında eğitim alıp yurda döndükten sonra Anadolu'nun çeşitli merkezlerine gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Grafik 25. Maârif Nezâreti'nce Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları

Grafik 25'te gösterildiği gibi Maârif Nezâreti tarafından gönderilip eğitimlerini başarı ile tamamlayan öğrencilerin başında %24,64 ile Sosyal Bilimler gelmektedir. İttihat ve Terakki yönetiminin her kademedede ihtiyacını hissettiği nitelikli öğretmen kadrosunun temini için en çok bu alanda başarı sağlanması anlaşılır kılınmaktadır. Sosyal Bilimlerden sonra sırayla %18,84 ile Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler, %16,67 ile İktisadi, İdari ve Mali Bilimler, %14,49 ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi, %10,14 ile Sağlık Bilimleri, %8,70 ile Temel Fen Bilimleri ve %2,90 ile Tarımsal Bilimler gelmektedir. Nezâret adına eğitim gören fakat alanı tespit edilemeyenlerin oranı ise %3,62'dir. Öğrencilerin 67'si Almanya'da, 47'si Fransa'da, 11'i İsviçre'de,

6'sı Amerika'da, 3'ü İngiltere'de, 1'i Avusturya-Macaristan'da, 1'i Avusturya'da, 1'i Belçika'da ve 1'i de Japonya'da eğitim alıp yurda dönmüştür. Maârif Nezâreti'nce gönderilip eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar arasında 16 kız öğrenci bulunmaktadır. Kız öğrencilerden 8'i Sosyal Bilimler, 5'i Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi ve 3'ü de Sağlık Bilimlerinde eğitim alıp yurda dönmüştür.

3.3.2. Harbiye Nezâreti

1908-1922 arasında Osmanlı Devleti'nin en çok öğrenci gönderdiği alanların başında askerî alanların geldiği belirtilmiştir. Ordunun ihtiyacı olan asker, doktor ve teknisyen gibi nitelikli kadroların temini için gönderilen öğrencilerden 102 kişi eğitimlerini başarıyla tamamlayıp çeşitli kadrolarda istihdam edilmişlerdir. Aşağıda yer alan tablo 81'de bu öğrencilerin istihdam edildiği alanlar gösterilmektedir.

Tablo 85. Harbiye Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları

Harbiye Nezâreti Adına Eğitim Görülen Alanlar	Resmî Kurum	Üniversite	Özel Çalışma	Anadolu'ya Gönderilmiş	Bilmiyor	TOPLAM	%
Askerî alanlar	75				1	76	74,51
Sağlık Bilimleri	14		1		1	16	15,69
Sosyal Bilimler	4					4	3,92
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	2					2	1,96
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	2					2	1,96
Temel Fen Bilimleri	1					1	0,98
Tarımsal Bilimler	1					1	0,98
Toplam	99	0	1	0	2	102	100

Tablo 85'te gösterildiği gibi askerî alanlarda meslekî durumları belirlenen 76 kişiden 75'i resmî kurumlarda görev alırken 1 kişinin nerede göreve başladığı bilinmemektedir. Yurda dönen askerlerin tamamına yakını buldukları yıl itibari ile Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaş'ına katıldıkları anlaşılmaktadır. Öğrencilerden bazıları Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde hocalık, bazıları ise uzman oldukları alanda önemli komutanlıklar yapmışlardır. Belirlenen kurumlar arasında Bakırköy Dumansız Barut Fabrikası, Erzurum Silah Tamirhanesi, Hava Kuvvetleri Müfettişliği,

Genelkurmay Harp Tarihi Şubesi ve Topçu Okulu yer almaktadır. Bu öğrencilerden 7 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır. 1 kişi ise Dışişleri Bakanlığı görevine kadar yükselmiştir.

Harbiye Nezâreti adına Sağlık Bilimlerinde eğitim alıp meslekî durumları belirlenen 16 kişi bulunmaktadır. Bunların tamamını tıp dalında eğitim alan kişilerden oluşturmaktadır. 14 kişi resmî kurumlarda göreve başlarken 1 kişi özel çalışmış, 1 kişinin meslekî durumu ise bilinmemektedir. Belirlenen kurumlar arasında Edirne Müstahkem Mevki Hastanesi, Üsküp Hastanesi, Gülhane Askerî Tatbikat Mektebi, Sahra Sıhhiye müdürlüğü, Askerî Tıbbiye, Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi ve Kuleli Askerî İdadîsi yer almaktadır. 1 kişi Özel Fransız Hastanesinde çalışmıştır. Asker kökenli tıpçılar arasından İbrahim Refik Saydam dikkatimizi çekmektedir. Kendisi Türkiye Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Sağlık Bakanı olarak tarihimizde yer aldığı gibi Millî Eğitim Bakanı olarak da görev alan önemli bir devlet adamıdır.

Sosyal Bilimlerde meslekî durumları belirlenen 4 kişi vardır. Tamamı resmî kurumlarda görev alan bu kişilerden 1'i Askerî Tatbikat Okulu'nda, 1'i ise çeşitli devlet kurumlarında öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Lisan eğitimi alan 2 kişi ise orduda görev almıştır.

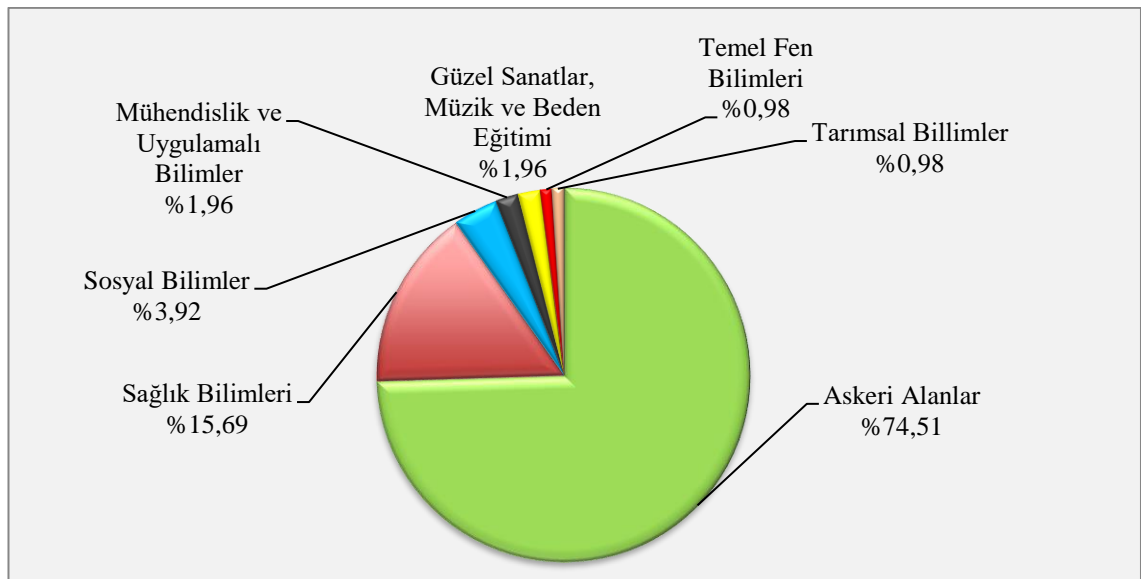
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alan 2 kişi bulunmaktadır. Her ikisi de demir yolları üzerine eğitim alıp yurda dönmüştür. Resmî kurumlarda görev alan bu kişilerden Zihni Üner sonradan milletvekilliği görevinde bulunmuştur. Mehmet Vehbi Kıpçak'ın ise Demir yolları Alay Komutanı olarak görev aldığı anlaşılmaktadır.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde Avrupa'ya gönderilen 2 önemli isim vardır. Bunlardan ilki Selim Sırrı Tarcan'dır. Kendisi yurda döndükten sonra İstanbul Beden Terbiyesi Müfettişliği ile göreve başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra sadece beden eğitimi dalında değil müzik, halk dansları ve pedagoji dalında da modern anlayışla çalışmalar yapmıştır. Tarcan, ilerleyen süreçte milletvekilliği görevinde bulunmuştur. İkinci önemli isim ise sanat tarihçilerimizden Celal Esat (Arseven)'dir. Yurda dönünce Şehremaneti Umur-u Fenniye ve İstatistik müdürlüğü ve Darülbedayi-Şehir Tiyatroları müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.

Tarımsal Bilimlerde meslekî durumu belirlenen 2 kişi vardır. Mehmet Zühdi Berke, Berlin Veterinerlik Fakültesi'ndenki eğitiminin ardından İstanbul Darülfünunu'nda hocalığa başlamıştır. Bu görevinde iken tıp eğitimine de başlamıştır.

Temel Fen Bilimlerinde meslekî durumu belirlenen 1 kişi vardır. Mustafa Azmi Sümen, Münih'teki Kimya eğitiminin ardında yurda dönmüş ve Kimyager olarak devlet kadrosunda göreve başlamıştır.

Grafik 26. Harbiye Nezâreti'nce Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları

Harbiye Nezâreti'nce gönderilip yurda dönen öğrencilerin en çok başarı sağladığı alanlar Grafik 26'da gösterilmektedir. 76 (%74,51) kişi ile askerî alanlarda eğitim alan kişiler ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada 16 (%15,69) kişi ile Sağlık Bilimleri, üçüncü sırada ise 4 (%3,92) kişi ile Sosyal Bilimlerde eğitim alan kişiler gelmektedir. Geriye kalan alanlarda eğitim alan kişilerin sayısı 2 ve altında kalmakta ve bunlar grafikte gösterilmektedir.

3.3.3. Bahriye Nezâreti

1908-1922 arasında Avrupa'ya en çok öğrenci gönderen kurumlar arasında Bahriye Nezâreti üçüncü sırada gelmektedir. Nezâret adına eğitimlerini başarıyla tamamlayıp

yurda dönen 37 kişinin meslekî durumları belirlenmiştir. Aşağıda yer alan tablo 86’da bu öğrencilerin istihdam edildiği alanlar gösterilmektedir.

Tablo 86. Bahriye Nezâreti Adına Eğitim Görüp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları

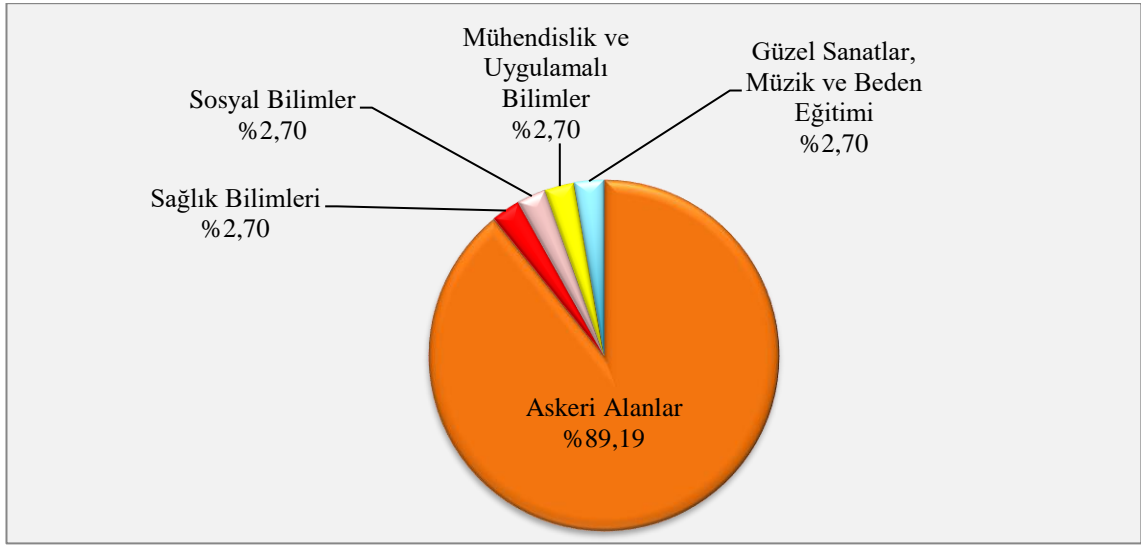
Bahriye Nezâreti Adına Eğitim Görülen Alanlar	Resmî Kurum	Üniversite	Özel Çalışma	Anadolu'ya Gönderilmiş	Bilmiyor	TOPLAM	%
Askerî Alanlar	33					33	89,19
Sağlık Bilimleri	1					1	2,70
Sosyal Bilimler	1					1	2,70
Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler	1					1	2,70
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	1					1	2,70
Toplam	37	0	0	0	0	37	100

Öğrencilerin meslekî durumlarını görmek üzere hazırladığımız Tablo 86’da görüldüğü gibi 37 kişinin tamamı yurda döndükten sonra resmî kurumlarda görevlendirildikleri görülmektedir. Bahriyeli öğrenciler arasından özellikle denizaltıcılık eğitimine gönderilenler, eğitimlerine ek olarak çarkçılık, torpidoculuk elektrik ve akü fabrikalarında staj yapıp yurda dönmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin denizaltı kuvvetlerinin olmaması nedeniyle yurda dönen bu öğrenciler, çeşitli zırhlı gemilerde görevlendirilerek önemli komutanlıklara getirilmişlerdir. Öğrencilerden bazıları da Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Harita Şubesi, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı ve Umuru Bahriye Müdüriyeti gibi şubelerde görev yapmışlardır.

Bahriye Nezâreti tarafından resim eğitimine gönderilen Ali Sami Boyar, yurda döndükten sonra Bahriye’den ayrılarak, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi’nde müdür olarak göreve başlamıştır. Kendisi Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk pullarının ve paralarının resimlerini yaparak İngiltere’de basılmasını sağlayan kişidir.

Nezâretçe tıp eğitimine gönderilen Mustafa Hayrullah Diker, yurda döndükten sonra Bahriye Merkez Hastanesinde göreve başlamıştır. Ruh ve sinir hastalıklarında uzman olan Diker, ilerleyen süreçte milletevekilliği de yapmıştır. Meslekî durumları belirlenen bu öğrencilerden 6’sının ilerleyen süreçte milletvekili olarak görev yaptığı belirlenmiştir.

Grafik 27. Bahriye Nezâreti Tarafından Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları

Grafik 27’de görüldüğü üzere Bahriye Nezâreti adına alınan eğitimde en başarılı alan doğal olarak 33 (%89,19) kişi ile askerî alanlardır. İncelemelerimiz neticesinde geriye kalan 4 kişinin tabloda gösterilen alanlarda eşit sayıda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır.

3.3.4. Kendi İmkânı İle Avrupa’ya Gönderilen Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alanlar ve Meslekî Durumları

II. Meşrutiyet’te yurt dışı eğitim uygulamalarında büyük bir genişleme yaşandığını, bunun neticesinde gönderilen öğrencilerin sayısında ve eğitim alınan alanların çeşitliliğinde önceki dönemlere nazaran artış olduğunu önceden belirtmiştik. Ayrıca incelemelerimiz neticesinde gönderilenlerin sosyokültürel düzeylerinin çeşitliliğinde de genişleme olduğu görülmüştü. Avrupa’ya kendi imkânları ile giden öğrencilerden eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen 31 kişinin meslekî durumları hakkında bilgi sahibiyiz. Aşağıda yer alan tablo 87’de bu öğrencilerin alanları ve hangi kurumda görev aldıkları gösterilmektedir.

Tablo 87. Kendi İmkânı İle Avrupa’da Eğitim Alıp Yurda Dönen Öğrencilerin Meslekî Durumları

Kendi İmkânı İle Eğitime Gidenler	Resmî Kurum	Üniversite	Özel Çalışma	Anadolu’ya Gönderilmiş	Bilinmiyor	TOPLAM	%
Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi	5	1	3		4	13	41,94
Sağlık Bilimleri	4	5			1	10	32,26
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler	2		1		1	4	12,90
Sosyal Bilimler	1					1	3,23
Temel Fen Bilimleri		1				1	3,23
Askerî Alanlar	1					1	3,23
Alanı Bilinmeyen	1					1	3,23
Toplam	14	7	4	0	6	31	100

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim alıp yurda dönen 13 kişiden 6’sı resmî kurumlarda, 1’i ise üniversitede göreve başlamıştır. 2’si özel çalışırken, 4 kişinin meslekî durumu bilinmemektedir. Öğrencilerin görev aldığı kurumlar arasında Darülmuallimat, Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Belediyesi, Ankara Radyosu, Ankara Devlet Konservatuarı, Sanayi-i Nefise Mektebi ve Telefon İdaresi yer almaktadır.

Sağlık Bilimlerinde eğitim alıp yurda dönen 10 kişiden 4’ü resmî kurumlarda ve 5’i üniversitede göreve başlamıştır. 1 kişinin ise durumu bilinmemektedir. Öğrencilerin görev aldıkları kurumlar arasında İstanbul Tıp Fakültesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Gülhane Askerî Hastanesi, Şişli Eftal Hastanesi ve Gureba-i Müslimin Hastanesi yer almaktadır. Kendi imkânı ile giden tıpçılardan 2 kişinin ilerleyen süreçte milletvekilliği yaptığı anlaşılmaktadır.

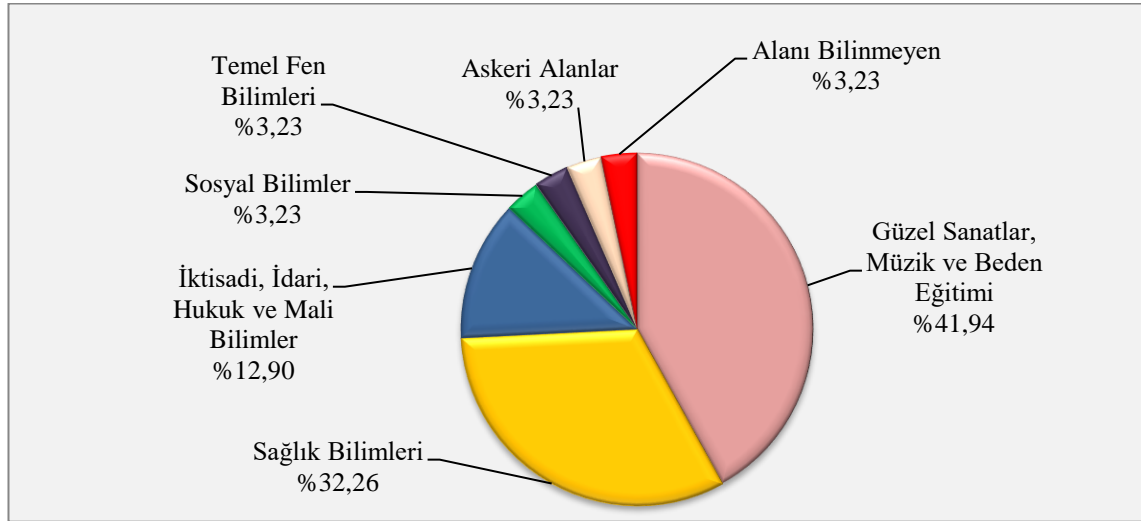
İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitim alıp yurda dönen 4 kişiden 2’si resmî kurumlarda göreve başlarken 1’i özel çalışmıştır. 1 kişinin durumu ise bilinmemektedir. Çok önemli isimlerin yer aldığı bu gruptakilerden Mahmut Esad Bozkurt, ilerleyen süreçte milletvekiliği yapmıştır.

Geriye kalan 4 kişiden 3’ü resmî kurumlarda göreve başlarken, 1’i ise üniversitede göreve başlamıştır. Bu gruptakilerden Kerim Erim Mühendis Mekteb-i Âlisi’nde⁸²⁷,

⁸²⁷ Kerim Erim, doktora sözlü sınavını verip yurda dönükten sonra, 6 Kasım 1919’da Mühendis Mekteb-i Âlisi’ne 22 lira ücretle ‘Nazari hesap’ (Teorik hesap) ve ‘Hendese-i tahliliye’ (Analitik geometri) derslerinin muallimi olarak atandığı ve aynı kurumda, 1933 yılına kadar farklı tarihlerde ‘Kozmografya’,

Nahit Sırrı Örik MEB Tercüme Bürosunda ve Tahir Çağatay Ziraat Bankası'nda göreve başlarken, Latife Mustafa Kemal'in Paris'ten dönüşte herhangi bir kurumda çalıştığına dair bilgi tespiti edilememiştir.

Grafik 28. Kendi İmkânı İle Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilerin Alanlarına Göre Başarı Durumları

Grafik 28'de görüldüğü üzere kendi imkânı ile eğitim alıp yurda dönenlerin en çok %41,94 ile Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde başarılı oldukları anlaşılmaktadır. İkinci sırada %32,26 ile Sağlık Bilimleri ve üçüncü sırada %12,90 ile İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler gelmektedir. Geriye kalan 1'er kişinin dağılımları tabloda gösterilmektedir.

3.3.5. Devlet ve Devlete Bağlı Diğer Kurumlar

Yurt dışı eğitim durumları belirlenen öğrencilerin burs veren kurumlara göre dağılımlarının gösterildiği tablo 79'dan yola çıkarak sayıları en çok olan ilk üç Nezâretin ve kendi imkânı ile giden öğrencilerin başarı ve meslekî durumları yukarıda irdelenmişti. Çalışmanın bu kısmında sayıları 15 ve 15'in altında olan kurumlar, ele alınmıştır.

'Müsellesat' (Trigonometri), 'Felsefe-i ilmiye' (Bilim felsefesi) ve 'Mihanik' (Mekanik) dersleri muallimlikleri ile 'Tamami ve tefazuli hesap' (İntegral ve diferansiyel hesap) ve 'Mihanik-i riyazi' (Matematiksel mekanik) derslerinin muallim muavinliğini üstlendiği belirtilmektedir. Kerim Erim ve çalışmaları hakkında Bkz. Zekeriya Duru, "Kerim Erim'in Akademik Yaşamı ve Matematik Çalışmaları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.20, S.1, Yıl 2019, s. 52.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti adına eğitim alıp başarıyla yurda dönenlerin sayısı 15'tir. Bunlardan 9'u Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 3'ü İktisadi, İdari ve Mali Bilimlerde 3'ü ise Tarımsal Bilimlerde eğitim alıp yurda dönmüştür. 15 öğrenciden 7'si resmî kurumlarda, 1 kişi üniversitede göreve başlamıştır. 7 kişinin ise göreve hangi kurumda başladığı bilinmemektedir. Belirlenen kurumlar arasında Matbuat Umum Müdürlüğü, Denizli Çekirge Mücadele Müdürlüğü, Zonguldak Maden Dairesi, İstanbul Darülfünunu ve İstanbul Orman Ameliyat Mektebi yer almaktadır. Bu öğrencilerden 2 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır. Bu grupta yer alan öğrencilerden Mehmet Cemaleddin (Cemal Sahir), ticaret tahsili için gönderilmesine rağmen opera sanatçısı olarak yurda dönmüştür. Kendisi Türkiye'nin ilk opera sanatçısı olarak bilinmektedir.

Adliye ve Mezahib Nezâreti adına eğitim alıp başarıyla yurda dönenlerin sayısı 16'dır. Bu öğrencilerin tamamı, Fransa'da hukuk eğitimi almış ve yurda döndüklerinde resmî kurumlarda göreve başlamıştır. Belirlenen kurumlar arasında Evkaf Mektebi, Adliye Nezâreti Müfettişliği, Adliye Nezâreti Müsteşarlığı, Adliye Nezâreti Hukuk İşleri Müdürlüğü ve İstanbul Bidayet Mahkemesi⁸²⁸ yer almaktadır. Bu öğrencilerden 1 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

İncelemelerimiz neticesinde 15 kişinin devlet tarafından eğitime gönderilip eğitimlerini başarıyla tamamladıktan sonra yurda döndükleri anlaşılmaktadır. Askerî alanlarda 3, Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi 2, Sağlık Bilimlerinde 2, İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 1 ve Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde 1 kişi eğitim alıp yurda dönmüştür. 6 kişinin ise alanları bilinmemektedir. Bu öğrencilerden 12'si yurda döndükten sonra resmî kurumlarda, 1'i ise üniversitede göreve başlamıştır. 2 kişinin ise göreve başladığı yer bilinmemektedir. Belirlenen kurumlar arasında Konya Öğretmen Okulu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Trabzon İdadîsi, Edirne Merkez Numune Okulu ve Garbî Anadolu Emraz ve Haşerat Mücadele İstasyonu yer almaktadır. Bu istasyon, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu alandaki ilk araştırma kuruluşu olan İzmir Bornova Zirai Mücadele Enstitüsü'nün ilk ismidir. Bu öğrencilerden 2 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

⁸²⁸ İlk mahkeme; davaları birinci derecede gören ve çözümleyen merci.

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti hesabına eğitim alıp yurda dönen 8 kişi vardır. Öğrencilerin tamamı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim alıp yurda dönmüştür. Öğrencilerin nezârete bağlı kurumlarda görev aldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 79’da görüldüğü gibi 21 kişinin devlete bağlı diğer kurumlarca eğitime gönderilip, yurda döndükleri anlaşılmaktadır. Bunların dağılımına baktığımızda Maliye Nezâreti adına 6, Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti adına 3, Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına 2, Aydın Vilayeti adına 2, Konya Vilayeti adına 2, Hicaz Demir Yolu Nezâreti adına 1, Ticaret ve Nafia Nezâreti adına 1, Sıhhiye Nezâreti adına 1, Dâhiliye Nezâreti adına 1 ve Sahra Sıhhiye Müfettişliği adına 1 kişi eğitimlerini tamamlayıp yurda dönmüşlerdir. Mektuplaşma yoluyla 1 kişinin eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır.

21 kişiden 8’i İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde, 6’sı Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde, 5’i Sağlık Bilimlerinde ve 1’i Tarımsal Bilimlerde eğitim görüp yurda dönmüşlerdir. 1 kişinin alanı bilinmemektedir. Bu öğrencilerden 13’ü resmî kurumlarda göreve başlarken, 3 kişi özel olarak çalışmıştır. 1 kişi Anadolu’ya gönderilmiş ve 1 kişi de yurt dışında kalmıştır. 3 kişinin meslekî durumu bilinmemektedir. Öğrencilerin göreve başladığı kurumlar arasında Ergani Maden İşletmeleri, Orman Genel Müdürlüğü, Maliye Müfettişliği, Meclisi Mebusan Kavanin Müdürlüğü, Mısır’da özel avukatlık, Gülhane Hastanesi, Kangal Kaymakamlığı, Mekteb-i Mülkiye ve Haseki Nisa Hastanesi yer almaktadır. 3 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

Türk-Alman Cemiyeti adına eğitim görüp yurda dönen 6 kişi vardır. Alanların dağılımına baktığımızda Sosyal Bilimlerde 3, Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde 2 ve İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde 1 kişi eğitim almıştır. Bu öğrenciler yurda döndüklerinde 3 kişi resmî kurumlarda göreve başlarken 3 kişi ise özel olarak çalışmaya başlamıştır. Belirlenen kurumlar arasında Fransız Bankası (Banque Française Des Pays Orient) ve Zonguldak Maden Dairesi yer almaktadır. Şaziye Hayri, ilk kadın felsefe öğretmeni olarak bilinmektedir. Kendisi yurda dönünce öğretmenlik yapmış fakat okul ismi tespit edilememiştir.

Son olarak özel burs alarak yurt dışı eğitimlerini başarıyla tamamlayan 9 kişi gelmektedir. Öğrencilerden 5’i Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde, 2’si Sağlık

Bilimlerinde, 1'i Sosyal Bilimlerde ve 1'i de iktisadî, İdari, Hukuk ve Mali Bilimlerde eğitim alıp yurda dönmüştür. Yurda dönen 6 kişi resmî kurumlarda göreve başlamıştır. 3 kişi ise özel olarak çalışmıştır. Göreve başlanan kurumlar arasında İstanbul Tıp Fakültesi, İstanbul Sultanîsi, İstanbul Konservatuarı, Sanayi-i Nefise Mektebi ve İstanbul Hukuk Mektebi yer almaktadır. Öğrencilerden 2 kişi ilerleyen süreçte milletvekilliği yapmıştır.

3.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNDE İZ BIRAKAN YURT DIŞI EĞİTİMLİLERİN KISA BİYOGRAFİLERİ

II. Meşrutiyet'te devlet merkez kurumları, vilayet ve belediyeler adına ve hesabına, kendi imkânı ile ve özel burs olarak yurt dışına gönderilen Türk ve Türk olmayan 660 kişinin eğitim durumları belirlenmiş ve yurda dönen bu öğrencilerin bilim dalına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, yurda dönenlerin görev aldıkları (istihdam) alanlar, buldukları ortak ve farklı özellikleri, bu görevde gösterdikleri yararlılıklar, 1908-1922 ve sonrası Cumhuriyet Türkiye'si'ni de kapsayan faaliyetlerine göre 'ilk', 'öncü' olması özelliğinde temayüz edenlerin kısa ve uzun biyografik bilgileri verilmiştir.

3.4.1. Sağlık Bilimlerinde

Yurt dışına lisans, ihtisas ve staj amacıyla gönderilen askerî ve sivil tıpçılar yurda döndükten sonra orduda ve çeşitli hastanelerde doktorluk, yöneticilik, akademisyenlik ve milletvekilliği gibi bir takım görevlerde bulunmuşlardır. Bu kişiler, yurt dışında aldıkları modern bilgi ve eğitim anlayışlarını Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde modern tıbbın gelişmesinde ve insan yetiştirme sürecinde kullanmışlardır. Yurt dışı eğitilmiş bu doktorlar ayrıca Avrupa dillerinde yazılan eserlerin Türkçeye kazandırılmasında önemli çalışmalar yapmışlardır. 1908-1922 yılları arasında resmî ve özel öğrenci statüsünde toplam 198 kişinin Sağlık Bilimlerinde eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 113 kişinin eğitim durumları hakkında bilgi edinilmiştir. 113 kişiden 111'i tıp (2'si röntgen), 1'i eczacılık ve 1'i de diş hekimliği dalında eğitim almıştır. Sağlık Bilimlerinde eğitim durumları belirlenenlerden 44'ü devlet/kurum

tarafından eğitime gönderilirken, 10'u kendi hesabına eğitime gitmiştir. 2'si ise özel burs olarak eğitim görmüştür. Eğitim durumu belirlenen 57 kişinin ise gönderen kurum bilgileri veri eksikliği nedeniyle belirlenememiştir.

3.4.1.1. Maârif Nezâreti

Maârif Nezâreti adına 22 kişinin tıp eğitimi aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 1 kişi sonradan nezâret adına burs almaya hak kazanırken, 1 kişinin de sonradan bursunun kesildiği anlaşılmaktadır. Bu grupta yer alanlardan 5'i kız öğrencilerden oluşmaktadır. Osmanlı'da kızların tıp eğitimine başlaması II. Meşrutiyet'te mümkün olabilmiştir. 1842-1843 ders yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de anne ve bebek ölümlerinin azaltılması için ebelik sınıfı açılmış olsa da artan toplumsal ihtiyaç nedeniyle Tanzimattan sonra sadece yabancı uyruklu kadın doktorların çalışmasına izin verilmiştir⁸²⁹. II. Meşrutiyet sürecinde kızların yurt içinde olmasa da yurt dışında tıp eğitimi almalarına ilk defa izin verilmiştir. Devlet adına 1915 yılında tıp eğitimi için yurt dışına gönderilen ilk kişiler, Suat Mahmut ve Fatma Saada (Süeda) hanımlardır⁸³⁰. 26 Teşrinisani 1335 tarihli bu belgede Cenevre'ye önceden gönderildiği anlaşılan Zübeyde Hanım'ın da ismi geçmektedir⁸³¹.

Fatma Saada (Süeda) (1898-1982)

Cenevre Tıp Fakültesi'ne gönderilen ilk kadın tıpçılarımızdan Fatma Saada, yurda döndükten çocuk doktorluğu, milletvekilliği ve serbest doktorluk yapmıştır. Kendisi iş yeri hekimliği, işçi sigortaları, analık sigortası ve iş kazaları üzerine ülkemize önemli yenilikler getirmiştir⁸³². Suat Mahmut Hanım ise mezuniyetinin ardından bir süre İsviçre'de çalıştıktan sonra İstanbul'a dönüp kendi muayehanesini açmıştır⁸³³.

Safiye Ali (1894-1952)

⁸²⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 5.

⁸³⁰ Suat Mahmut ve Fatma Saada hanımlar Aydın Vilayeti tarafından gönderilmiş fakat bunların masrafları sonradan Maârif Nezâreti bütçesinden karşılanmıştır. DH. UMVM. 79/21, Lef 1. 001-HR. SYS. 2654/5, Lef 17. Ayrıca bkz. Avrupa'da Osmanlı Kızları, Güldane Çolak, s.71.

⁸³¹ BOA DH. UMVM. 36/22, Lef 3-1.

⁸³² Çolak, **a.g.e.**, s. 70.

⁸³³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 6.

Tıp eğitimine gönderilen üçüncü kişi ise Safiye Ali'dir. Maârif Nezâreti'nce 1916 yılında Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gönderilen Safiye Ali⁸³⁴, 1923 yılında yurda dönerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktoru olma unvanını almıştır⁸³⁵. Mary Mills Patrick'in müdürlüğü döneminde İstanbul Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü (Department of Medicine, Constantinople Woman's Collage), Türkiye'nin kız öğrenci kabul eden ilk tıp okuludur. Safiye Ali, bu okulda ders veren ilk kadın doktor olarak tarihe geçmiştir. Kendisi Batılılar tarafından Türkiye Cumhuriyeti'ne bağışlanan ilk hayır kurumu olarak belirtilen Süt Damlası Derneği'nde çocuk sağlığı konusunda önemli çalışmalar yapmıştır⁸³⁶.

Bedriye Veysi Bora (Şükrü Kamil)

Maârif Nezâreti'nce Münih Tıp Fakültesi'ne gönderilmiştir⁸³⁷. Bedriye Hanım, eğitiminin ardından yurda dönmüş ve Maarif Vekâleti Hıfzıssıhha Şubesi müdürlüğü yapmıştır.⁸³⁸

Havva Hayrünnisa Ataullah Hanım

Havva Hanım, Osmanlı Devleti'nce din adamı olarak gönderilen ve aslen Erzurumlu olan Ebubekir Efendi'nin torunu, Ahmet Ataullah Efendi'nin kızıdır. Havva Hanım, sonradan devlet bursu almaya hak kazanan tıp öğrencilerdendir. İngiltere'de lise tahsilini birincilikle tamamladıktan sonra 1913 yılında tıp eğitimine başlamıştır. Maârif Nezâreti'nin bağladığı 300 frank bursla yaklaşık 7 yıl süren tıp eğitiminin ardından ebe ve cerrahi kadın hastalıkları uzmanı olarak yurda dönmüştür. Bir süre İstanbul'da çalıştıktan sonra Cape Town'a giderek bir Hollandalı ile evlenmiştir⁸³⁹. Afrika çalışmaları ile bilinen Halim Gençoğlu, araştırmaları neticesinde Cape Town Üniversitesinin kayıtlarında ülkenin siyahi ilk erkek doktoru olarak Muhammed Şükrü Efendi'nin, ülkenin siyahi ilk kadın doktoru olarak da kuzeni Havva Hayrünnisa'nın isminin geçtiğini belirtilmektedir⁸⁴⁰. Havva Hanım'ın kardeşi Fuat Ataullah Bey de

⁸³⁴ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1., MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

⁸³⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 27.

⁸³⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 38-40.

⁸³⁷ BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.

⁸³⁸ Çolak, **a.g.e.**, s. 82.

⁸³⁹ BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1., BEO. 4624/346766, Lef 2-1. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 72-73.

⁸⁴⁰ <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/guney-afrika-nin-ilk-musulman-doktoru-bir-osmanli-torunu/535832>. 27.04.2021.

İstanbul'a gelip Galatasaray Sultanisi'nden mezun olmuş ve daha sonra kardeşlerinin eğitim aldığı İngiltere'ye eğitime gönderilmiştir. İncelemelerimiz sonucunda Fuat Bey'in devlet bursu aldığına dair bir bilgi bulunamamıştır fakat II. Abdülhamit döneminin önemli bir siması olan babası Ahmet Ataullah'ın konumundan dolayı devlet bursu aldığı da düşünülmektedir. I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitimi yarıda kalan Fuat Bey, yurda döndükten sonra subay olarak orduda görev almıştır⁸⁴¹. Fuat Ataullah Bey'in, 17.5.1939 tarihli kararname ile resmî izin almadan yabancı devletin (İngiltere) vatandaşlığına geçmesi gerekçe gösterilerek vatandaşlıktan çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁸⁴².

Katerina Hanım

Bulgar tebaasından olan Katerina Hanım, 1911 yılında tıp eğitimi için Rusya'ya gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nden burs almaya hak kazanan Katerina Hanım'ın, Petersburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde iken kefil bulamaması nedeniyle bursunun kesildiği anlaşılmaktadır⁸⁴³.

Belkıs Bekir Hanım

Diş Hekimliği dalında eğitime gönderilen ilk kız öğrencinin Belkıs Bekir Hanım olduğunu ileri sürebiliriz⁸⁴⁴. İlk önce kendi imkânı ile Paris'e eğitime giden Belkıs Hanım daha sonra nezâret hesabına geçerek 200 frank burs almaya hak kazanmıştır. Savaş nedeniyle Cenevre'ye geçen Belkıs Hanım, nevrasteni (sinir bozukluğu) hastalığı nedeniyle intihar ettiği anlaşılmaktadır⁸⁴⁵.

⁸⁴¹ Fuat Ataullah Bey, savaşın sonunda eğitimini tamamlamak üzere tekrar İngiltere'ye dönmüştür. Eğitimini tamamlamasının ardından BBC televizyonunda dil bilimci olarak görev yapmıştır. Kendisinin bu görevi haricinde Fransızca, İngilizce, Arapça, Farsça, Yunanca, Afrikaansça ve Türkçe lisanlarını iyi derece bilmesi nedeniyle İngiltere'deki elit ailelerin fertlerine özel dersler verdiği belirtilmektedir. Kendisinin İngilizce dil bilimi üzerine yazmış olduğu iki kitabı, halen Londra Üniversitesi'nde kaynak eser olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Özellikle Tükçe-İngilizce pratik öğrenim konusunda kaleme aldığı "*Turkish-Self Taught by the natural method with English Phonetic Pronunciation*" isimli eseri, ünlü dilbilimci W. Redhouse'un çalışmalarından sonra bir Türk tarafından kaleme alınmış olan ilk telif eser olduğu da belirtilmektedir. Bkz. https://afam.org.tr/ebubekir-efendinin-vatandasliktan-cikarilan-torunu-fuat-ataullah-bey-ve-hazin-hayat-hikayesi/#_edn4. 27.04.2021.

⁸⁴² BCA. 30. 18. 1. 2. / 87.42.6. (17.05.1939)

⁸⁴³ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1., MF. ALY. 93/51, Lef 1.

⁸⁴⁴ BOA ŞD. 229/32, Lef 32.

⁸⁴⁵ Çolak, a.g.e., s. 65.

Maârif Nezâreti adına Sağlık Bilimlerinde eğitim görmek üzere yurt dışına gönderilen 10 erkek öğrencinin ismi belirlenebilmiştir. Bunlardan 9'u tıp ve 1'i de eczacılık dalında eğitim görmüştür.

Tevfik Remzi Kazancıgil (1894-1969)

Askerî Tıbbiye'den birincilikle mezun olduktan sonra hükûmet tarafından 1918 yılında Tıbbi Fizik Tatbikatı eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Savaş nedeniyle dönmek zorunda kalan Kazancıgil, daha sonra Besim Ömer Paşa'nın desteğiyle Muhtar Ata ile birlikte 1919-1924 yılları arasında tekrar tıp eğitimi görmek üzere İsviçre'ye gönderilmiştir. Cenevre'deki bir yıllık eğitiminin ardından Dresden Üniversitesinde çalışmıştır. 1924 yılında yurda dönen Kazancıgil, kadın doğum kliniğine yataklı servisin açılmasını sağlayarak doktorluk görevine başlamıştır. Kazancıgil'in kişisel çabaları sonucunda Jinekolojik Patoloji Laboratuvarının temeli atılmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesinin Kadın-Doğum Kliniklerinin çağdaş bir görünüm alması onun sayesinde olmuştur. Türkiye'nin ilk hormon ve radyoloji laboratuvarını kuran Kazancıgil, gebelik ve beden sağlığı konusunda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kendisinin Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin kadın doğum kliniğinin kurulmasında da önemli katkıları olmuştur. Tevfik Remzi, Türk Viladiye ve Emrazı Nisaiye Cemiyeti'nin (Türk Jinekoloji Derneği) kurucu üyelerindendir. Kazancıgil'in, kadın hastalıkları konusunda yayımlanmış olan 164 makalesi ve 2 kitabı bulunmaktadır⁸⁴⁶.

Osman Şerafettin Çelik (1881-1945)

Maârif Nezâreti'nce 1909 yılında Fransa'ya tıp eğitimi için gönderilmiştir⁸⁴⁷. Yurda döndükten sonra 1915'te İstanbul'da Sıhhiye Müdürlüğü Bakteriyojoloji Şubesinde Müdür Muavini olarak göreve başlamıştır. Aynı zamanda Eczacı ve Dişçi Mektebi Bakteriyojoloji Hıfzısıhha muallimi olmuştur. Bir sene sonra ölümüne kadar sürecek Gureba Hastanesi İntaniye ve Bakteriyojoloji Mütahassıslığı görevine getirilmiştir. Gerek tıbbî mecmualarda gerekse günlük gazetelerde yazdığı yazılar sayılamayacak kadar çoktur. Türk Tıp Cemiyeti İdare Heyeti Reisliği yapmış, Türk Tıp Cemiyeti

⁸⁴⁶ Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, "Türkiye'de Modern Jinekoloji ve Doğum Bilgisinin Babası Ord. Prof.Dr.Tevfik Remzi Kazancıgil", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 18, Yıl 2001, s. 210-212.

⁸⁴⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

Mecmuasının kuruluşunda bulunmuş ve yazılarıyla Türk Tıp Edebiyatına büyük hizmetleri dokunmuştur. Türk Hekimleri Dostluk ve Yardım Cemiyeti'nin ilk genel sekreteri olmuş ve kurucu üyeleri arasında yer almıştır⁸⁴⁸.

Fazıl Berki (1881-1940)

Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra askerî hekimlik öğrenimi için açılan sınavı kazanarak Almanya'ya gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra Balkan Savaşlarında görev almış ve Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Kendisi Cumhuriyetin ilanından sonra Kastamonu milletvekilliği yapmıştır⁸⁴⁹.

Hasan Reşad Sığındım (1884-1971)

Tıp fakültesi tarafından açılan imtihanı kazanarak 300 frank bursla Almanya'ya gönderilmiştir.⁸⁵⁰ Akut myleoid lösemi teşhisi konulan bir hastanın kan örneklerinin çok farklı mikrobik görüntüsü olduğunu tespit etmiştir. Bu buluşunu, tek başına yayımlandığı takdirde kabul edilmeyeceğine inanan Reşad Efendi, 1913 yılında Dr. Schilling ile beraber “Über eine neue leukämie durch echte Übergansformen – Splenozytenleukämie- und ihre Bedeutung für die selbstverständigkeit selbststandigkeit dißer Zellen” adında makale olarak yayınlamıştır. Kendisi 1913 yılında Hidrofil pamuk tesislerini kurmuştur. 1919 yılında Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Cemiyeti'nin kurucu üyelerindendir. Kendisi ayrıca Şam ve Beyrut Tıbbiyelerinde müdürlük ve fizyoloji hocalığı yaptığı gibi Kabil Tıp Fakültesi'nin de kurucusudur⁸⁵¹.

Saim Ali Dilemre (1880-1954)

Tıp eğitime gönderilen bir diğer isim de Saim Ali Dilemre'dir. Kendisi, Türk Dili üzerine çalışmaları dolayısıyla “Dilemre” soyadını Atatürk'ten almış çok yönlü bir bilim insanıdır. Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra 1908'de Almanya'ya gönderilmiştir. Burada Giessen Üniversitesinde patoloji dalında ihtisas yapmıştır. 1909-

⁸⁴⁸ Osman Şerafeddin Çelik hakkında detaylı bilgiler için bkz. <http://www.oktayaras.com/osman-serafettin-celik/tr/29475/rand/0/0/0/0/1>. 10.01.2020.

⁸⁴⁹ Kurdoğlu, **a.g.e.**, s. 367.

⁸⁵⁰ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁸⁵¹ Nil Sarı, “Hematoloji Tarihinde Bir Türk Hasan Reşad Sığındım (1884-1971)”, **Nobel Medicus 07**, C. 3, S. 1, s. 33-34.

1910 arasında yurda döndüğünü düşündüğümüz Dilemre, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde patoloji asistanlığına getirilmiştir. Profesör olduktan sonra yaklaşık 15 yıl kadar morg müdürlüğü yapmıştır. Atatürk'ün sofrasında sıkça yer alan bilim insanlarından birisi olan Dilemre, Türk Dili'nin gelişimine yönelik önemli çalışmaları vardır. Kendisinin Türk Antropoloji Mecmuası'nda dilbilgisi üzerine yazıları bulunmaktadır. Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi üzerine de çalışmaları mevcuttur. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde 1935-1940 yılları arasında dil üzerine dersler vermiştir. İlerleyen süreçte Erzurum (1935-1939) ve Rize (1939-1943) milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Kendisi ayrıca Türk Dil Kurumu'nun üyesi olarak uzun yıllar görev yapmıştır⁸⁵².

Memduh Necdet Otaman (1895-1969)

Merzifon Amerikan Koleji'nde Türkçe öğretmenliği esnasında Maârif Nezâreti'nce tıp eğitimi almak üzere Amerika'ya gönderilmiştir. Fakat sağlık sorunları nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmış ve İstanbul Darülfünunu'nda tıp eğitimini tamamlamıştır. Pataloji, göz ve hariciye kliniklerinde ihtisas yaptıktan sonra Mütareke Dönemi'nde Askerî Tıbbiye'de İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra yurdun çeşitli hastanlerinde 14 yıl süren doktorluk görevlerinde bulunmuştur. Kendisi 1946'da Manisa milletvekili olarak meclise girmiştir. Doktorluk mesleği haricinde edebî yönüyle de öne çıkan Otaman'ın, *Dilimizi Nasıl Onarmalıyız* ve *Gazi'nin Yolu* (İstiklal Harbi'nde halkı coşturup davaya katılmak için söylenen nutuklardan oluşmaktadır) isimli eserleri, Atatürk'ün önerisiyle hükümet tarafından para ödülüne layık görülmüştür. Kendisi, Harold Lamb'ın *Cengiz Han* isimli eserini Türkçeye çevirmiştir⁸⁵³.

Tıp eğitimi alan diğer isimler arasında Cevad Efendi, Akif Mehmed Efendi, Ekrem Hayri (Üstündağ) Efendi⁸⁵⁴, Cevdet Nasuhi (Savran), Vasfi Efendi ve Hasan Yusuf (Başkam) yer almaktadır.

Aldıkları burs nedeniyle devlet ve diğer kurumlar tarafından tıp eğitimine gönderildiğini düşündüğümüz 8 kişi bulunmaktadır. Bunlardan Murad Rami (Aydın), Sahra Sıhhiye

⁸⁵² Şaduman Halıcı, "İsmail Müştak Mayakon'un Atatürk'ün Sofrasında Tuttuğu Notlar", **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 51, 2008, s. 173.

⁸⁵³ Kurdoğlu, **a.g.e.**, s. 420-421.

⁸⁵⁴ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

Müfettişliği tarafından Berlin Üniversitesi Göz Kliniği'ne gönderilmiştir. Aydın, İstanbul Üniversitesi Göz Kliniği'nde 1939 yılına kadar Almanca verilmekte olan göz hastalıkları dersinin Türkçeye çevrilmesini sağladı⁸⁵⁵.

Behçet Sabit Erduran (1887-1980)

Mevlevi dedesi olan Ahmet Dede'nin tavsiyesi ile Sultan Reşat'ın 5 altın lira maaş bağlamasıyla 1917 yılında Berlin'e üroloji eğitimine gönderilmiştir. Alman devleti tarafından da kendisine 250 mark maaş bağlanan Erduran, Prof. Bier'in cerrahi kliniğinde ve Prof. Joseph'in üroloji servisinde eğitim almış ve ameliyatlara devam etmiştir. Üroloji kariyerine Almanya'nın önemli doktorlarının yanında çalışarak katkı sağlayan Erduran, 1918 yılında yurda dönmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal'in böbrek rahatsızlığı geçirmesi üzerine Ankara'ya çağrılmış olan Erduran, 1,5 yıl Ankara'da kalmıştır. Erduran Türk Üroloji Derneğinin kurucuları arasında yer alarak ilk başkanı olmuştur. Kendisi dünyaca ünlü keman virtüözü Ayla Erduran'ın babasıdır⁸⁵⁶.

Tıp eğitimine gönderilen diğer öğrencilerden Kamil Emrullah Efendi⁸⁵⁷ ile Miditali Veledi Todori Gaytanaki⁸⁵⁸ devlet tarafından, Ahmet Lebib Karan⁸⁵⁹ ve (Ali) Sedat⁸⁶⁰ Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından (Sıtkı Bey Sıhhiye Nezâreti tarafından gönderilirken, Fuat Fehim Caculi ise sonradan devlet bursu almaya hak kazanan öğrencilerdendir.

Maârif Nezâreti'nce 1912 yılında İsviçre'ye eczacılık dalında eğitime gönderilen İbrahim Nazif Efendi, kadavra ve kobaylık dalında çalışmalar yapmıştır. Kendisinin Cenevre'ye yerleştiği anlaşılmaktadır⁸⁶¹.

3.4.1.2 Harbiye Nezâreti

Sağlık Bilimlerinde tıp eğitimi için gönderilen 17 kişi, Harbiye Nezâreti adına eğitim almıştır. Bahriye Nezâreti adına ise 1 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir.

⁸⁵⁵ Murad Rami (Aydın), Prof. Dr. İgersheimerin iki defa basılan (Göz Hastalıkları) ve A. Cuenod ve R. Nataf'ın "Trahom" adlı kitaplarını Türkçeye tercüme etmiştir. Bkz. Erden, **a.g.e.**, s. s. 30.

⁸⁵⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 85-86. Ayrıca bkz. <https://history.uroturk.org.tr/biyografiler/behcet-sabit-erduran/>. 13.01.2013.

⁸⁵⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁸⁵⁸ BOA MF. ALY. 81/66, Lef 4-1.

⁸⁵⁹ Erden, **a.g.e.**, s. 134.

⁸⁶⁰ Türk Kızılayı Arşivi, 979/97.

⁸⁶¹ BOA DH. EUM 1. Şb. 8/9, Lef 12. / MF. ALY. 45/60, Lef 1.

Murat Cankat (1886-1963)

Harbiye Nezâreti adına 1914 yılında gönderildiği Almanya'nın Hamburg şehrindeki Eppendorf (University Medical Center Hamburg-Eppendorf, University Cancer Centre Hamburg)⁸⁶² hastanesinde eğitim aldıktan sonra yurda dönmüştür. Kendisi anatomi patholoji asistanı daha sonra hariciye (dış hastalıklar) asistanı olarak eğitim görmüştür. Savaş döneminde üstlendiği görevleri başarıyla yerine getiren Cankat, Gülhane'de çok önemli asistanlar yetiştirmiş ve bilimsel alanda Türk tıp tarihine önemli katkıları olmuştur. Katıldığı yurt içi ve dışı tıp kongrelerinde harp yaralarının ilk tedavisi hakkında önemli bir bildiri sunmuştur. Özellikle Bükreş'te *Birinci Cihan Harbinde elde ettiğimiz tecrübelerle göre gelecek harplerde yara tedavisi nasıl bir prensibe dayanmalıdır?* başlığıyla sunduğu bildiri, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca dillerine çevrilerek bilim dünyasına kazandırılmıştır. Prof. Dr. Murat Cankat "Etibba Muhadenet (dostluk) Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer almıştır. Kendisi birçok akademik nişanı almakla birlikte Birinci Cihan Harbi'nde Harp, Gümüş Liyakat, Alman Harp Madalyaları ile Mecidi Nişanı ve İstiklâl Harbinde de Gümüş İstiklâl Harp Madalyalarını almıştır⁸⁶³.

İbrahim Refik Saydam (1881-1942)

1910 yılında Almanya ve Fransa'ya gönderilecek stajyerler için açılan sınavı kazanmış ve Berlin Askerî Tıp Akademisi'nde kurs gördükten sonra Brandenburg Zırhlı Süvari Alayında staj yapmıştır. Kendisi, Alman ordusunun manevralarına, Alman Sahra Sıhhiye Subayı gibi katılmış ve tekrar Berlin'e dönerek Scharite Kliniği'nde eğitim görmüştür⁸⁶⁴. Yurda döndükten sonra Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda önemli faydalar

⁸⁶² Eppendorf Hastanesi günümüzdeki adıyla University Medical Center Hamburg-Eppendorf, University Cancer Centre Hamburg (UCCH), 17 Mayıs 1889 tarihinde Almanya'nın kuzeyinde yer alan Hamburg'un modern ilk ve en büyük hastanesi olarak faaliyete başlamıştır. Bkz. <https://www.uke.de/english/general/about-us/history/index.html>. 9.12.2019.

⁸⁶³ Murat Cankat, Almanya'dan döndükten sonra Edirne Müstahkem Mevki Hastanesi operatörlüğünde başladığı devlet görevine, I. Dünya Savaşı süresince Çanakkale ve Kafkas cephelerinde başhekim ve operatör olarak ara vermeden devam etmiştir. Cankat, Yıldırım ordusunun teşekkülünde Halep'te Mecruhın (yaralı) Merkez Hastanesine nakledilerek Başhekimlik ve Operatörlük vazifelerini yapmıştır. Ayrıca Halep'in tahliyesinde, tahliye işlerini ve hastane teşkilatını idare etmiştir. İstiklal Harbi'nin başlamasıyla Anadolu'ya geçerek millî harekete katılmıştır. Harbin sonuna kadar Garp Cephesi Başkumandanlık Cerrahi Müşavirliğini yapmış ve bu süre zarfında Gülhane'de Cerrahi Profesörlüğü vazifesine atanmıştır. Erden, **a.g.e.**, s. 61. Cankat, ilerleyen süreçte Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müfettişliği de yapmıştır. BCA. 30. 11. 1. 0. / 183. 17. 13. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı).

⁸⁶⁴ İbrahim Refik Saydam, açılan müsabaka sonucunda ilk olarak Fransa'ya gönderilecek öğrenciler arasında yer almıştır. Fakat dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri ile seçilen diğer

sağlayan Sağlam, 16 Mayıs 1919 akşamı İstanbul'dan Samsun'a hareket eden Bandırma vapurunda Mustafa Kemal ile birlikte yolculuk yapanlar arasındadır. 30 Ekim 1923'te, Cumhuriyet'in ilânından sonra, kurulan ilk Cumhuriyet hükûmetinin ilk Sıhhiye ve İctimâî Muavenet Vekili (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı) olmuştur. Kısa süreli de olsa Maarif Vekilliği ile birlikte birçok hizmetleri bulunan Saydam'ın sağlık alanındaki en önemli çalışmalarından biri de bugünkü Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teşkilâtını kurmasıdır⁸⁶⁵.

Nurettin Ali Berkol (1881-1952)

1908-1910 yılları arasında Anatomi dalında ihtisas yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiştir⁸⁶⁶. Berkol, aldığı eğitimle daha önce ülkemizde hiç uygulanmamış olan tahnit yöntemini getirmiştir. Tahnit, kadvraların bozulmaması için ilaçlanarak soğuk hava depolarında modern cihazlarla saklanması yöntemidir. Kendisi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Kürsüsü'nde hocalık yapmıştır⁸⁶⁷. Berkol, ilerleyen süreçte dekanlık, rektörlük ve milletvekilliği görevlerinde de bulunmakla birlikte Türk Antropoloji Merkezi'nin de kurucusudur⁸⁶⁸.

Kutsi Esencan (1884-⁸⁶⁹?)

öğrencilerle birlikte Almanya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. BCA. 58. 228. 2. 490. 1. 0. 0. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri üzerine, 11 hekim, 3 eczacı ve kimyager ile 3 veteriner subaydan oluşan bir grupla 4 Ağustos 1910'da Almanya'ya gönderilmesi hakkında Ayrıca bkz. Mustafa Hacıömeroğlu, "Dr. Refik Saydam", **İnfeksiyon Dünyası**, 2005/1, s. 77.

⁸⁶⁵ Özata, **a.g.e.**, s. 343-345.

⁸⁶⁶ Ayşe Nur Gökçe, "1933 Üniversite Reformu'na Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri", **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. 62, S. 4, Yıl 1999, s. 448.

⁸⁶⁷ BCA. 63 - 12 - 18. 30. 11. 1. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı))

⁸⁶⁸ Ozan Turamanlar-Enis Uluçam, "Türkiye'de İlk Tahnit Yönteminin Uygulayıcısı: Nurettin Ali Berkol", **Lokman Hekim Dergisi**, 2016;6(2):94-99, s. 94.

⁸⁶⁹ Kutsi Esencan üst düzey bir aileye mensup, babasının Çaycı İzzet Paşa olarak bilinen önemli bir devlet adamı olduğu belirtilmektedir. Edirne ünlülerinin bilgilerinin verildiği 03.09.2015 tarihli bir haberde babası hakkında şu bilgiler mevcuttur: *İzzet Paşa "Hicaz Vali Vekili, Suriye Merkez Mutasarrıfı, Ağustos 1886 - Eylül 1887 arası Basra Valisi, Mart 1892 - Ocak 1893 arası Adana Valisi olmuştur. Çaya düşkünlüğü, çayla ilgili bir risalesinden dolayı adı "Çaycı"ya çıkmıştır. Resmî kayıtlarda adı Hacı İzzet Efendi olarak geçmektedir. Arapça, Farsça, Fransızca bildirdi. Bilgili bir kimse olduğundan dolayı resmî sanı Efendi olmakla birlikte Paşa sanıyla anılmıştır. 1879'da çay üzerine "Çay Risalesi" ya da "İzzet Efendi Risalesi" olarak bilinen bir risale yazmıştır. Burada adı Mehmet İzzet Seyit bin Ahmet Efendi olarak geçmektedir. Çaycı İzzet Paşa'nın risalesi Türkiye'de çay konusunda yapılan ilk özgün çalışmadır. 1731'de Damatzade Ebül Hayr Ahmet Efendi'nin yayımladığı çay risalesi Yusufi'nin Farsça yapıtının çevirisiydi. 1893'te Ali Nazıma'nın "Çay" , 1912'de Mehmet Arif'in "Çay Hakkında Malumat" adlı kitapları bu alanda daha sonra yapılan çalışmalardır. Çaycı İzzet Paşa'nın risalesi Maârif Nezâreti'nin onayıyla Beyazıt'taki Müzellefzade Rıza Efendi Basimevinde basılmış olup, 81 sayfadır." Bkz. <http://www.marmarahaber.com.tr/haber/37267/edirnenin-unluleri-6-cayci-izzet-pasa.html>. 09.12.2019.*

1906 yılında Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesi ile mezun olduktan sonra Askerî Hijyen ve Askerî Hekimlik eğitimi için açılan sınavı kazanarak 1910 yılında Almanya'ya gönderilmiştir. Bir süre Berlin Askerî Tıbbiyesi'nde bir süre de Granada Alayı'nda staj yaptıktan sonra 1912 yılında yurda dönmüştür. Sağlık Bakanlığı tarafından Sosyal Hijyen tahsili almak, sağlık merkezleri ve ziyaretçi hemşirelik teşkilatı hakkında araştırma inceleme yapmak üzere Rockefeller bursuyla 1930 yılında yeniden yurt dışına İngiltere'ye gönderilmiştir. Esencan, bir yıl Londra Hijyen okulunda okumuş, ve İngiltere'nin çeşitli teşkilatlarında staj yaptıktan sonra Fransa, Polonya, Macaristan, Yugoslavya, Hırvatistan ve Slovenya'da beş ay kadar hijyen üzerinde incelemeler yaptıktan sonra yurda dönmüştür. Esencan, yurda döndükten sonra Türkiye'nin ilk sağlık merkezini (Edirne Kapı Sıhhat Merkezi) açmıştır. Ayrıca ilk ziyaretçi hemşire merkezini de açarak toplum adına önemli faydalar sağlamış ve sağlık alanında tüm Anadolu'ya örnek olmuştur⁸⁷⁰.

Şükrü Yusuf Sarıbaş (1883-1962)

1918'de Harbiye Nezâreti Sıhhiye Dairesi tarafından Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gönderilmiştir. Berlin Tıp Fakültesi'nin Fizyoloji Enstitüsü'nde ve Nöroloji Polikliniği'nde 1920'ye kadar asistan olarak çalışmıştır. Aynı yıl yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir. Yurda döndükten sonra Gülhane Askerî Tatbikat Mektep ve Seririyatı'nda Sinir-Akıl Hastalıkları Kliniğinde asistan, baş asistan ve muallim vekili olarak çalışmıştır. Sarıbaş, tıp dalındaki birçok yabancı eseri çevirerek Türkçeye kazandırmıştır⁸⁷¹.

Ömer Lütfi Eti (1882-?)

1910 yılında açılan sınavı kazanarak Askerî Tababet ile Hıfzısıhha tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir. Almanya askerî hastanelerinde, kliniklerinde ve

⁸⁷⁰ Kutsi Esencan, Üsküp Hastanesinde göreve başladıktan sonra katıldığı Balkan Savaşında esir düşerek Belgrad'a gönderilmiştir. Esaret hayatının bitmesiyle Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde görevler üstlenmiş ve 1924 yılında emekli olmuştur. Bkz. Erden, **a.g.e.**, s. 94-95.

⁸⁷¹ Şükrü Yusuf Sarıbaş, 1923-1927 yılları arasında Ankara-Cebeci Askerî Hastanesinde Sinir-Akıl Hastalıkları Mütahassısı olarak göreve yapmıştır. 1927'de Ankara Numune Hastanesi Sinir-Akıl Hastalıkları Mütahassıslığının'da göreve başlamıştır. 18 yıl bu görevde çalıştıktan sonra 1945'te yeni kurulan Ankara Tıp Fakültesi Profesörler Kurulu kararı ile Nöroloji Profesörlüğüne seçilmiştir. Çağatay Üstün, Nuray Demirci, "Prof. Dr. Şükrü Yusuf Sarıbaş (1883-1962)", **Nobel Medicus** 33 | C. 11, S. 3, ss. 101-103.

akademilerinde iki sene çalıştıktan sonra memlekete dönmüştür⁸⁷². Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden yapılanmasında ve faaliyetlerinde görev almış olan Eti, savaş nedeniyle harap olan Batı Anadolu'nun, yeniden onarımında ve mübadeleyi yürütecek karma komisyonda yer almıştır. Eti ayrıca nüfus mübadelesi esnasında sağlık hizmetlerini yürütme görevini de üstlenerek Hilal-i Ahmer'in temsilciliğini de yapmıştır⁸⁷³. Aynı zamanda 1923 yılında Türk Yunan esirleri mübadele komisyonunda Türk Murahhası olarak görev almıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin açmaya karar verdiği Hastabakıcı Mektebi'nin kurucu müdürlüğünü de yapmıştır⁸⁷⁴.

Mazlum Boysan

Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra Paris'e tıp eğitimine gönderilmiştir. Val de Grace Askerî Tıp Akademisi'ndeki eğitiminin ardından yurda dönen Boysan, İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'un en kritik yerinde 4. Sıhhiye Reisliği yapmıştır⁸⁷⁵. Kendisi Bursa Askerî Hastanesinin kuruluşunu sağlamıştır. Boysan, 13 Şubat 1935 tarihli kararname ile Dr. Besim Ömer Akalın'ın da içerisinde ye aldığı Yüksek Sağlık Şurası üyeliğine getirilmiştir⁸⁷⁶. İlerleyen süreçte 18 Ağustos 1943 tarihinde Tümgeneral rütbesiyle Genel Kurmay Başkanlığı Sıhhiye Müfettişliği'ne getirilmiştir⁸⁷⁷.

Celal Abdi Çelebioğlu (1891-?)

1918 yılında ihtisas yapmak üzere Harbiye Nezâreti tarafından Berlin'e gönderilmiştir. Kayzer Vilhelm Tedavi ve Tecrübi Enstitüsü'nde eğitim almış olan Çelebioğlu, Prof. Wasserman'ın yanında çalışmıştır. Yurda döndükten sonra bir süre Askerî Tıbbiye'de Dâhiliye Bölümünde çalışmıştır. İstiklal Harbi'ne katılmış, daha sonra Millî hükûmetin kurulması üzerine Sıhhiye Dairesi Dördüncü Şube Müdürlüğü'nde vazife almıştır. II. İnönü Savaşı esnasında görevlendirildiği hastanede tifüs hastalığına yakalanmış ve 1931 yılında emekli olmuştur. İstiklal Harbi'ndeki başarıları sebebiyle kendisine İstiklal

⁸⁷² Eti, Balkan Savaşına katılmış ve Yanya'da Tümen başhekimliği yapmıştır. 1913'te Almanya'dan getirilen Prof. Mayer'in yardımcılığına, Birinci Cihan Harbi'nin başlarında ise Sahra Sıhhiye Umum-i Müfettişliği muavinliğine getirilmiştir. Bkz. Erden, **a.g.e.**, s. 94.

⁸⁷³ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.18.

⁸⁷⁴ Bu okulun amaçlarına ve Ömer Lütfi Eti'nin okula müdür olarak görevlendirildiğine dair Bkz. Akgün-Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 87.

⁸⁷⁵ Metin Özata, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, 2. Basım, Umay Yayınları, 2009, İzmir, s. 34-35.

⁸⁷⁶ BCA. 30. 11. 1., 93. 4. 20. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı)

⁸⁷⁷ BCA. 30. 11. 1., 162. 18. 11.

Madalyası verilmiştir⁸⁷⁸. Çelebioğlu'nun tıp dünyasına kazandırdığı *Mektep Hıfzıssıhhası* adlı eseri mevcuttur⁸⁷⁹.

Nazım Şakir Şakır (1888-1969)

Balkan Harbi esnasında 6 aylığına nöropsikiyatri eğitimi için Viyana'ya gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra İstiklal Harbi'ne katılmış, ardından birçok hastanede görevler almıştır. Kendisinin anatomi, fizyoloji ve anatomopatoloji üzerine kurup formüle ettiği Nöroloji eğitimi ve tam bir bilimsel disiplin içindeki çalışmaları sonucu Gülhane Nöropsikiyatri Kliniği'ni daha çok bir Nöroloji ekolü olarak şöhretinin zirvesine taşıdığı belirtilmektedir⁸⁸⁰. Generalliğe kadar yükselen Nazım Şakir 1969 yılında vefat etmiştir

Şükrü Emin Cangör (1884-?)

1907 yılında Askerî Tıbbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli hastanelerde görev almış ve ihtisas yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra Çanakkale cephesinde savaşmış daha sonra Milli Mücadele'ye katılmıştır. Röntgen dalında çok önemli talebeler yetiştirmiştir⁸⁸¹. Kendisi Türk Elektrofizyoloji Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır⁸⁸².

Server Kamil Tokgöz (1881-1943)

Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Bakteriyoloji ihtisası için Paris'e gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi öğretim üyeliğine getirilmiştir⁸⁸³. Tokgöz, 1927 tarihinde Fransa'nın Lion şehrinde yapılacak Beynelmül Hidroloji ve Klimatoloji Kongresi'ne katılarak ülkemizi temsil etmiştir⁸⁸⁴. İlerleyen süreçte Bakteriyoloji şefliğine ve Refik Saydam Hıfzıssıhha müdürlüğüne getirilmiştir⁸⁸⁵.

⁸⁷⁸ Erden, **a.g.e.**, s. 67.

⁸⁷⁹ Eser hakkında detaylı bilgiler için bkz. Selim Kadioğlu, Zehra Edisan, Funda Kadioğlu, "Okul Sağlığı Tarihesinden Bir Yaprak: M. Cemal'in "Yeni Mektep Hıfzıssıhhası" Kitabı", **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C. 2, S. 3, Yıl 2012, s. 67.

⁸⁸⁰ Dursun Kırbas, **Türkiye Nöroloji Tarihesi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 84,85 ve 97. Ayrıca bkz. Erden, **a.g.e.**, s. 211.

⁸⁸¹ Erden, **a.g.e.**, s. 60.

⁸⁸² Türk Radyoloji Derneği, <https://www.turkrad.org.tr/hakkimizda/tarihimiz/>. 11.12.2019.

⁸⁸³ BCA. 30. 11. 1., 24. 18. 4. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı))

⁸⁸⁴ BCA. 30. 18. 1. 1., 25. 52. 9. (Kararlar Daire Başkanlığı 1920-1928).

⁸⁸⁵ Erden, **a.g.e.**, s. 316-317.

Zühtü Rıza Tinel (1881-?)

1901 yılında Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. 1911 yılında Askerî Hıfzıssıha ihtisası için Almanya'ya gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra Birinci Cihan Harbi'ne katılmış ve muhtelif birlik ve kıtalarda vazife görmüştür. Binbaşı rütbesile emekliye ayrıldıktan sonra, Edirnekapı Sıhhat Merkezi'nde görev almıştır⁸⁸⁶.

Reşit Süreyya Gürsey (1889-1962)

1914 yılında Askerî Tıbbiye'den yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. Kendisi dâhiliye uzmanı olmasına rağmen röntgen ihtisası yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Fransa ve İngiltere'de eğitim alan Gürsey, Sorbon'da Madam Curie ve Langevin'den, Cambridge Üniversitesinde Rotford ve J.J. Thomson'dan fizik ve matematik dersleri almıştır. Paris Tıp Fakültesi'nde Röntgen Müttehassıslığı sınavını başarıyla vermiştir. 1927'de fizikçi ve röntgenci olarak yurda dönmüş fakat röntgen şartlarının yetersiz olması onu, fizik hocalığı yapmaya yönlendirmiştir. 1935 yılına kadar Kuleli Askerî İdadisi'nde fizik hocalığı yapmış ve buradan emekli olmuştur⁸⁸⁷. Almanya'da Leipzigh Fakültesi'nden meşhur fizikçi Heisenberg'den ve Viyana'da Schrödinger'den dört sene daha matematik ve fizik öğrenmiştir. 1939'da II. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde askerî hizmete çağırılmıştır. Topçu Akademisi'nde fizik ve matematik derlerini okutmuş ve savaşın sona ermesinden sonra Amerika'ya Chicago'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir⁸⁸⁸.

Mustafa Hayrullah Diker (1875-1950)

Bahriye Nezâreti adına eğitim alan doktorlardan eğitim durumunu tespit edebildiğimiz Mustafa Hayrullah Diker, 1910'da Paris'e gönderilerek adli tıp, psikiyatri ve nöroloji dallarında 3 yıl boyunca ihtisas eğitimi almıştır. İstanbul'a döndükten sonra ise Bahriye Merkez Hastanesinde asabiye uzmanı olarak çalışmıştır. Kendisi Adli Tıp Müessesesi'nin yapılandırılmasında görev almış ve 1919'da Zeynep-Kamil Bimarhanesi psikiyatri kürsüsünde, ardından Toptaşı Bimarhanesi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. Adli Tıp'ta önemli önemli görevler alan Diker, ilerleyen yıllarda Kastamonu (1939) ve

⁸⁸⁶ Erden, **a.g.e.**, s. 315-316.

⁸⁸⁷ BCA. 30. 11. 1., 97. 24. 4.

⁸⁸⁸ Kurdoğlu, **a.g.e.**, s. 399-404.

İstanbul (1943) delegesi olarak iki dönem milletvekilliği yapmış ve TBMM tarafından oluşturulan Sıhhat ve İctimai Muavenet Encümeni heyetinde bulunmuştur⁸⁸⁹.

Sağlık Bilimlerinde, kendi imkânı ile yurt dışında tıp eğitimi alıp yurda dönen önemli isimler vardır.

Nureddin Ali Berkol (1881-?)

Nureddin Ali Berkol, Fransa’da öğrendiği tekniklerle yurdumuza dönmüştür. O tekniklerden birisi de daha önce ülkemizde uygulanmamış olan tahnit yöntemidir. Tahnit, kadaveraları fiske etmek için formol verilmesi ve soğuk Hava depolarında saklanması yöntemidir. Nurettin Ali Berkol aynı zamanda dekanlık, rektörlük ve milletvekilliği görevlerinde de bulunmuştur. Kendisi Türk Antropoloji Merkezi’nin de kurucusudur⁸⁹⁰.

Mazhar Osman Usman (1884-1951)

Mazhar Osman, kendi imkânı ile gittiği Almanya’nın Münih şehrinde Deutsche Forschungsanstalt für Psychiatrie’de Emil Kraepelin’in yanında bir dönem çalışmış ve onun deskriptif-organik psikiyatri ekolünü benimsemiştir. 5 Mart 1920’de Yeşilay Cemiyeti’ni kurmuştur. Aynı zamanda seroloji, nöro-patoloji, deneysel psikoloji laboratuvarları oluşturarak Türkiye’de nöro-psikiyatri dalının kurulmasına öncülük etmiştir. Sürdürdüğü çalışmalar sonucu 1927’de Bakırköy’de Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’ni kurarak uzun yıllar başhekimliğinde bulunmuştur. Türkiye’nin ilk müstakil cüzzam hastahanesinin Elazığ’da kurulmasını da sağlamıştır. Deliliğin tedavi edilebilir bir hastalık olduğunu gösteren Mazhar Osman, Nazım Şakir Şakar, Ahmet Şükrü Emet, Şükrü Hazım Tiner, Hüseyin Kenan Tunakan ve Fahrettin Kerim Gökay gibi ilk nöropsikiyatristlerin hocalığını yaparak bir ekol kurmuştur⁸⁹¹.

Neşet Ömer İrdelp (1881-1948)

⁸⁸⁹ **TBMM Albümü**, C. 1, s. 335. Mustafa Hayrullah Diker hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Emre Karacaoğlu, “Doktor Mustafa Hayrullah Diker ve “Felsefe-i Tıp” Adlı Eseri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C. 4, S. 2, Yıl 2014, s. 33.

⁸⁹⁰ Ayşe Nur Gökçe, “1933 Üniversite Reformu’na Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri”, **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası** 62:4 1999, s. 448.

⁸⁹¹ Kurdoğlu, **a.g.e.**, s. 247.

Neşet Ömer İrdelp, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel doktoru olarak Atatürk'ün son anına kadar yanında olmuştur. İrdelp, 1902'de Tıp Fakültesinden mezun olduktan sonra, Beypazarı ve Ankara Belediyesi Hastanesinde çalışmıştır. 1908 yılında Mehmet Kamil Berk ile birlikte Paris'e ihtisas yapmaya gitmiştir. Prof. Henry Vaquez'in yanında çalışmıştır. Yurda dönünce Tıp Fakültesinden Prof. Fevzi Paşa'nın yardımcısı olarak göreve başlamıştır. Savaş nedeniyle Kudüs ve birçok cephede görev yapmıştır. 1921'de tekrar Tıp Fakültesine dönmüş ve ilerleyen süreçte rektör olmuştur⁸⁹².

Burhaneddin Toker (1890-1951)

Burhanettin Toker, 1913'te cerrahi dalında ihtisas yapmak için Almanya'ya gitmiştir. Berlin ve Hamburg'ta asistanlık yaptıktan sonra cerrahi ile birlikte röntgen dalında da sertifika alıp 1921'de yurda dönmüştür. Kendisi, Cerrahpaşa hastanesi operatörlüğü esnasında modern bir röntgen laboratuvarı kurmuştur. 1943'te Ordinaryüs unvanı alan Toker, Avrupada'ki uluslararası cerrahi kongrelerine katılarak Türkiye'yi temsil etmiştir. Türk Tıp Cemiyeti ve Türk Cerrahi Cemiyeti Reislikleri görevinde bulunmuştur⁸⁹³.

Kendi imkânı ile yurt dışı eğitime giden diğer isimler arasında Ahmet Nabi Kastarлак⁸⁹⁴, Abdülhak Adnan Adıvar⁸⁹⁵, Semiramis Rıfat Ekrem Hanım, Mehmet Kamil Berk, Şemun Efendi ve Akif Şakir Şakar gibi tıpçılar yer almaktadır.

Dikkatimizi çeken bir husus da dışçılık dalında yurt dışı eğitime gönderilen kişi sayısının çok az olmasıdır. Bu durumu, dışçılık eğitiminin pahalı bir eğitim olması nedeniyle açıklayabiliriz. Çünkü öğrencilere verilen ödenekle, bu ders için gerekli olan pahalı malzemelerinin alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu dalda eğitim alanların sayısının çok düşük oranda kaldığı düşünülmektedir.

3.4.2. Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi

⁸⁹² Özata, **a.g.e.**, s. 348-349.

⁸⁹³ Kurdoğlu, **a.g.e.**, s. 224.

⁸⁹⁴ Nabi Kastarлак, Türkiye'ye modern farmakoloji ve tedavi ilmini getiren hocalardan birisi olarak bilinmektedir. <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/kastarлак/kastarлак-tr.htm>. 14.01.2020.

⁸⁹⁵ II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1908'de yurda dönen Adnan Adıvar, yarım kalan ihtisasını tamamlamak üzere 1909 yılında tekrar Almanya'ya gitmiştir.

1908-1922 yılları arasında 98 kişinin Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim aldığı belirlenmiştir. Bunlardan 57'sinin eğitim durumları hakkında bilgi edinilmiştir. Eğitim durumları belirlenenlerden 28'i resim, 14'ü müzik, 3'ü heykeltıraş, 4'ü idare-i beytiye (ev işleri), 2 kişi tiyatro dalında eğitim alırken 1'er kişi ise Beden Eğitimi ve Jimnastik, folklor, inas el işleri, lise eğitimi ve musiki, terzilik ve dokumacılık dalında eğitim almışlardır. Eğitim durumları belirlenenlerden 32'si devlet/kurum tarafından eğitime gönderilirken 15 kişi kendi hesabına eğitim almıştır. 5 kişi özel burs alarak eğitimlerini tamamlamıştır. 5 kişinin ise gönderen kurum bilgisine ulaşamamıştır.

3.4.2.1. Maârif Nezâreti

II. Meşrutiyet'te yurt dışına Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim almaları için en çok öğrenci Maârif Nezâreti'nce gönderilmiştir. İsimleri tespit edilen 27 kişiden 2'si kız öğrencidir. Bu gruptakilerden 12 kişi resim dalında eğitim alıp yurda dönmüştür.

Ali Sami Yetik (1878-1945)

Maârif Nezâreti tarafından 1910 yılında Fransa'ya resim eğitimine gönderilmiştir. Julian Akademisi'nde eğitim gören Yetik, asker ressam kuşağının önemli bir temsilcisidir⁸⁹⁶. Paris'te aldığı eğitim anlayışını ülkemize ilk getiren isimlerden birisidir. Amerika'da 79 ülke sanatçısı arasında "Kağnılar" adlı tablosu ile madalya alarak büyük bir başarı göstermiştir⁸⁹⁷. Sami Yetik, hem savaşarak hem de savaş resimleri çizerek, eserleriyle gelecek kuşaklara model olan ressamlar arasındadır⁸⁹⁸.

Hikmet Onat (1882-1977)

Maârif Nezâreti'nce 1910 yılında Fransa'ya gönderilen Onat, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin (1908) ve kurucuları arasında yer almıştır. 1917'de Viyana ve Berlin'deki Savaş Resimleri Sergisi'ne katılmıştır. Genellikle manzara resimleriyle öne çıkan sanatçı, yaşamı boyunca empresyonist (izlenimcilik) anlayışa bağlı kalmıştır. Kendisi

⁸⁹⁶ Nüzhet İslimyeli, "Mehmet Sami Yetik" olarak bilgi vermiştir. İslimyeli, **a.g.e.**, C.3, s. 839.

⁸⁹⁷ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 843.

⁸⁹⁸ Candaş Keskin, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmî", **Akademik Bakış Dergisi**, C. 7, S. 14, 2014, s. 270-271.

Şişli Atölyesi'nde yer alarak Türk Ordusunun ve halkının içinde bulunduğu zor şartları resme döken önemli ressamlarımız arasındadır. Ayrıca Çanakkale ve Kurtuluş Savaşında bizzat savaşmış ve savaş temalı resimler çizmiştir. Akademide hocalık yaparak Cumhuriyet kuşağı ressamlarının yetişmesinde önemli faydalar sağlamıştır⁸⁹⁹.

Süleyman Nazmi Güran (1881-1937)

Süleyman Nazmi (Ziya Güran), Fâtiş Sultan Mehmet'in Hocası Molla Gürani soyundan gelmektedir. Divan-ı Muhasebat Mektubu Mümeyyizlerinden, ilk Nüfus Umum Müdürlerinden ve 1884'de Dâhiliye Nezâreti Muhasebecisi olan Ziya Bey'in oğludur. İslimyeli, Nazmi Güran'ın 1908'de Paris'e gittiğini belirtmektedir⁹⁰⁰. İncelemelerimiz neticesinde, Güran'ın ilk olarak kendi imkânı ile eğitime gittiği ve resim eğitimi esnasında 1910'yılında Maârif Nezâreti'nden 300 frank burs almayı hak ettiği anlaşılmaktadır⁹⁰¹. Yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda memurluk yapan Güran, daha sonra Sanayi-î Nefise Mekteb-i Âlisi'nin müdürlüğüne getirilmiştir.

İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960)

1918 yılında Almanya'ya gönderilen öğrenciler arasında yer alıp eğitimini yarıda bırakarak yurda dönmek zorunda kalmıştır. Tonguç Almanya'da resim, el işi, beden eğitimi ve iş eğitimi dallarında seminer ve kurslara katılmıştır. Yurda döndükten sonra Eskişehir, Konya, Adana ve Ankara öğretmen okullarında resim, el işleri ve beden eğitimi öğretmenlik yapmıştır. Levazım ve Ders Araçları Genel Müdürlüğü'nün yanı sıra İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Tonguç, 1932 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim El İş Bölümü'nü kurmuştur. 1935 ile 1946 yılları arasında İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş ve 3 yıl Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yapmıştır. Kendisi 1940 yılında kurulmaya başlanan Köy Enstitüleri'nin mimarı olarak bilinmektedir⁹⁰².

Arnif (Aznif) Mehderyan

Nezâretçe resim eğitime gönderilenler arasında iki kız öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan Arnif (Aznif) Mehderyan Hanım'ın, 1910 yılında Paris Güzel Sanatlar

⁸⁹⁹ İslimyeli, **a.g.e.**, C. II , s. 527-531.

⁹⁰⁰ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 241-242.

⁹⁰¹ BOA. MF. ALY. 45/60 Lef 1.

⁹⁰² Bahri Ata, "İsmail Hakkı Tonguç", TRT Radyo,

<https://www.youtube.com/watch?ve=0Q3CYUMM8nQ>. 11.02.2020. Ayrıca bkz. Yahya Kemal Kaya, "İsmail Hakkı Tonguç", Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 514.

Akademisi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır⁹⁰³. Çolak, eserinde Aznif Hanım'ın Osmanlı Devleti'nce yurt dışı eğitime gönderilen ilk kız öğrenci olduğu bilgisini vermektedir. Aznif Hanım, yurda döndükten sonra 800 kuruş maaşla İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim öğretmenliğine başlamıştır. Görevine farklı kurumlarda öğretmenlik ve müfettişlik yaparak devam etmiştir⁹⁰⁴.

Belkıs Mustafa Hanım (1896-1925)

Gönderilen diğer kız öğrenci ise Belkıs Mustafa Hanım'dır. Maliye müsteşarlığı aynı zamanda tüccarlık yapan Mustafa Bey'in kızı olan Belkıs Hanım, önceleri kendi imkânı ile eğitime gitmiş, sonradan Maârif Nezâreti'nden burs almayı hak etmiştir. Mütareke'nin imzalanması nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan Belkıs Hanım, 5 Eylül 1335 (5 Eylül 1919) tarihinde, tekrar tahsil ettiği ülkeye giderek eğitimini tamamladığı anlaşılmaktadır⁹⁰⁵.

Maârif Nezâreti'nce resim eğitimine gönderilen diğer önemli isimler arasında Kenan Temizan, Mehmed Ruhi (Arel), Hasan Salahaddin, Hayri Çizel (Hasan Hayrettin Çizel), Süleyman Nazmi (Ziya Güran)⁹⁰⁶, İbrahim Hulusi ve İbrahim Çallı gibi önemli kişiler yer almaktadır.

Özel burs alarak resim eğitimine gönderilen 3 kişi bulunmaktadır. Bunlardan Hüseyin Anvi Lifij Veliaht Abdülmecid Efendi⁹⁰⁷, Feyhaman Duran Abbas Halim Paşa⁹⁰⁸, Namık İsmail Yeğenoğlu ise İstanbul Merkez Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa tarafından⁹⁰⁹ eğitime gönderilmişlerdir.

Türk Ocağı tarafından Almanya'ya gönderilen 2 kişi sonradan devlet bursu almaya hak kazanmıştır. Bunlar Ali Avni Çelebi⁹¹⁰ ve Zeki Kocamemi'dir⁹¹¹.

Celal Esat Arseven (1875-1971)

⁹⁰³ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁹⁰⁴ Çolak, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁹⁰⁵ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁹⁰⁶

⁹⁰⁷ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 282.

⁹⁰⁸ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 153.

⁹⁰⁹ Gülce Çermikli, **Namık İsmail'in Yaşamı ve Sanatı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 5.

⁹¹⁰ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 122.

⁹¹¹ İslimyeli **a.g.e.**, s. 419-420.

Celal Esat Arseven, Paris'te açılan Mekteb-i Osmanî'nin müdürlüğünü yapan daha sonra sadrazamlığa yükselen Müşir Esat Paşa'nın oğludur⁹¹². Üst düzey bir aileden gelen Arseven, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de eğitim almış, kendisi resme olan ilgisi nedeniyle Sanayi-i Nefise Mektebi'ne de yazılmıştır. II. Abdülhamid, kendisinin sadrazam ve paşa çocuğu olması nedeniyle, Harbiye'de eğitim almalarını istemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından 1909 yılında Paris'e gitmiştir. Şehremaneti Umur-u Fenniye ve İstatistik Müdürlüğü ve Darülbeydi-Şehir Tiyatroları müdürlüğü ile birlikte I. Dünya Savaşı esnasında Kadıköy Belediye Şube Müdürü olarak görev yapmıştır. Arseven'in girişimleri sonucunda 1915 yılında İttihat ve Terakki üyeleri tarafından Türk Kültürünü Avrupa'da tanıtmak için Viyana ve Berlin gibi şehirlerde Konserler ve Resim Sergileri tertiplenmiştir. Kendisi de bu amaç doğrultusunda tekrar Avrupa'ya gönderilerek mütarekenin imzalanmasına kadar Viyana'da kaldığı anlaşılmaktadır⁹¹³. Kendisinin bu esnada resim dalında ihtisas yaptığı düşünülmektedir.

Diğer nezâret ve kurumlar tarafından resim eğitimine gönderilenler arasında Harbiye ve Bahriye Nezâreti adına 2 kişi, özel bursla gönderilen 3 kişi ve Türk Ocağı tarafından gönderilip sonradan devlet bursu almaya hak kazanan 2 kişi bulunmaktadır.

Selim Sırrı Tarcan (1874-1957)

Beden Eğitimi ve Jimnastik dalında ihtisas yapmak üzere Harbiye Nezâreti'nce 1909 yılında İsveç'e gönderilmiştir. Bu ülkede Stockholm Beden Eğitimi Merkez Enstitüsü'nde, İsveç Kraliyet Askerî Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisi'nde eğitim almıştır. Yurda döndükten sonra 1910 yılında İstanbul Vilayati Beden Terbiyesi Müfettişliği, 1911 yılında Maârif Nezâreti Genel Müfettişliği, 1923 yılında Galatasaray Beden Eğitimi Öğretmenliği ve 1925 yılında Beden Terbiyesi Müfettişliği yapmıştır. Daha sonra hayalini kurduğu Beden Terbiyesi Okulu, 1926 yılında Maarif Vekili Mustafa Necati Bey zamanında açılmıştır. Bu okulun öğretmen kadrosunda İsveç'ten getirilen İnge Narman, Ragnar Jonson ile masaj ve tıbbî jimnastikte uzman Sven Alexanderson da yer almıştır. Tarcan, bu okulun gelecekte deneyimli isimlerin ellerinde olması için İsveç'e kendi eğitim aldığı okula öğrenci göndermiştir. Bu isimler arasında

⁹¹² Mehmet Akif Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşhurların Okul Anıları**, Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2018, Ankara, s. 42.

⁹¹³ Taha Toros Arşivi, "Celal Esat Arseven", <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32331/001595384013.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 14.02.2020. Ayrıca bkz. İslimyeli, **a.g.e.**, s. 53-54.

Nizamettin Kırşan (1919'da Almanya'da pedagoji eğitimi aldı), Vildan Aşir Savaşır beyler ve Zehra Alagöz gibi önemli isimler yer almaktadır. Selim Sırrı Tarcan, Cumhuriyet Döneminde yurt dışından aldığı eğitimle sadece beden eğitimi dalında değil müzik, halk dansları ve pedagoji dalında da modern anlayışla çalışmalar yapmış ve çok önemli eserler bırakmıştır⁹¹⁴. Kendisi 1935 yılında Ordu Milletvekilliği de yapmıştır⁹¹⁵. Ayrıca Türk Ocakları hars heyetinde görev almıştır⁹¹⁶.

Ali Sami Boyar (1880-1967)

Mühendishanenin ilk mezunlarından Hüseyin Hüsnü Bey'in oğludur⁹¹⁷. Bahriye Mektebi'nde ve Sanayi-i Nefise'de eğitim görmüştür. Deniz Subayı olduktan Bahriye Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atanmıştır. Nezâretçe 1910 yılında resim eğitimi için Paris Güzel Sanatlar Akademisi'ne gönderilmiştir. Cormon Atölyesinde 4 yıl süren eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Devlet kurumlarında görev alan sanatçı, ilk pullarımızın ve paralarımızın resimlerini yapmış ve bunların Londra'da basılmasını sağladı⁹¹⁸.

Beden eğitimi ve jimnastik dallarında eğitim aldıkları anlaşılabilir fakat haklarında yeterli bilgi sahibi olmadığımız 2 kişi bulunmaktadır. Bu isimlerden Mehmed Fuad Efendi'nin 16 Temmuz 1334 (1918) tarihli bir belgede İsviçre'nin Bern şehrinde jimnastik eğitiminde olduğu anlaşılmaktadır⁹¹⁹. Nesim Sabatay'ın ise Bulgaristan'ın Sofya şehrinde spor ve öğretmenlik dallarında eğitim aldığı anlaşılmaktadır⁹²⁰. İsmail Hakkı Tonguç (Resim) ve Nizamettin Kırşan (pedagoji), eğitimlerine ek olarak Beden eğitimi ve spor dalında eğitim alan isimlerdir.

Müzik dalında eğitim alan 14 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 6'sı Maârif Nezâreti tarafından, 1'i özel bursla gönderilirken 7'si kendi imkânı ile eğitim almıştır. Müzik

⁹¹⁴ Cemal Alpman, "Selim Sırrı Tarcan", Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 480-486.

⁹¹⁵ Bahri Ata, Selim Sırrı Tarcan, TRT Radyo Konuşmaları, <https://www.youtube.com/watch?ve=XufrhuSXWpw>. 19.02.2020.

⁹¹⁶ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 56.

⁹¹⁷ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 97.

⁹¹⁸ Taha Toros Arşivi, Ali Sami Boyar'ın gönderildiği yılın 1909 olduğu bilgisini vermektedir. Taha Toros, "İlk Pullarımız ile ilk Paralarımızın Ressamı Ali Sami Boyar", <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/41667/001552741007.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. 12.02.2020.

⁹¹⁹ MF. ALY. 148/4, Lef 43-1. 16 Temmuz 1334 (1918) tarihli belgede Mehmed Fuad Efendi'nin eğitiminin 4. senesinde olduğu belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak kendisinin 1914 yılında gönderildiği düşünülmektedir.

⁹²⁰ MF. ALY. 118/64, Lef 1.

dalında eğitim alan kişilerin 4'ü kız 1'i de erkek öğrencilerden oluşmakta ve bunların tamamının Maârif Nezâreti'nce gönderildiği anlaşılmaktadır.

Mediha Rifat

Süleyman Paşa'nın kızı olan Mediha Rifat, nezâretçe Almanya'ya gönderilmiştir⁹²¹. Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde piyano eğitimi alırken yediği mantardan vefat etmiştir⁹²². Öğrencilerden Betül Hanım ise Fiham Paşa'nın kızıdır ve nezâret hesabına İsviçre'ye gönderilmiştir. Müfettiş raporundan Betül Hanım'dan istenen verimin alınmadığı hatta kendisinin burada gayri münasip hareketlerinin bulunmasından İstanbul'a geri çağırılması talep edildiği anlaşılmaktadır⁹²³. Kendi imkânı ile Paris'e müzik eğitimine giden Hamide Melek Hanım ise sonradan nezâretten 300 frank burs alması uygun görülmüş fakat bütçe yetersizliği nedeniyle bursunun kesildiği anlaşılmaktadır⁹²⁴. Öğrencilerden Harenuş (Hranuş) Hanım da sonradan nezâretçe desteklenen öğrencilerdendir. Lozan'da eğitime başlayan Hranuş Hanım, 1912 yılında Paris'te geçerek eğitimine 1914 yılına kadar burada devam etmiştir. Üsküdar Mithat Paşa Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Piyano Muallimi olarak çalışmış daha sonra Eyüp Sultan İnas Numune Mektebi'nde Fransızca muallimi olarak göreve başlamıştır. Burada iken gerek öğrencilerle yaşadığı sorunlar gerekse pedagojik yetersizlik gerekçe gösterilerek açığa alınmıştır⁹²⁵.

Ahmet Cevdet Çağla (1900-1988)

Maârif Nezâreti'nce 1916 yılında müzik eğitimi için Berlin'e gönderilmiştir⁹²⁶. Keman eğitimi aldıktan sonra 1918 yılında yurda dönen Çağla, Darüttalim musiki cemiyetinde 15 yıl çalışmıştır. Kendisi Almanya ve Mısır'da bulunmuştur. İstanbul Radyosunun ilk açılışında Radyoya geçmiştir. Daha sonra Ankara Radyosunda görev alan besteci, Türk musikisi kısım şefi olarak İstanbul'a gelmiştir. Çağla, bir ara Bağdat Konservatuvarına yollanmış ve burada üç yıl görev yapmıştır⁹²⁷.

⁹²¹ BOA DH. EUM. SSM. 59/31, Lef 2.

⁹²² Çolak, a.g.e., s. 78-79.

⁹²³ BOA DH. EUM I. Şb. 8/35, Lef 19.

⁹²⁴ BOA HR. İD. 1380/43, Lef 4.

⁹²⁵ BOA ŞD. 229/32, Lef 30. Ayrıca bkz. Çolak, a.g.e., s. 32-33.

⁹²⁶ BOA MF. MKT. 438/5. (28.10. 1316) (11 Mart 1899)

⁹²⁷ Taha Toros Arşivi Şadi Kurtuluş, "Ahmet Cevdet Çağla", <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/53211/001528271006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 18.02.2020.

Musa Süreyya Bey (1884-1932)

Müzik eğitimi alan erkek öğrencilerden Musa Süreyya Bey, Prusya Kraliyet Akademisi ve Berlin Konservatuvarı'nda altı yıl süren eğitiminin ardından 1915 yılında yurda döndü⁹²⁸. Dârülelhan, Galatasaray İdadîsi, İstanbul Kız Muallim Mektebi, İstanbul Erkek Muallim Mektebi ve Selçuk Kız İdadîsi'nde müzik öğretmenliği yapmıştır. Birçok önemli eserleri vardır. Mülkiye Marşı'nın bestesi Musa Süreyya Bey'e aittir⁹²⁹. Diğer öğrenci ise Hüseyin Saadettin Arel tarafından yurt dışı eğitime gönderilen ve Tamburi Cemil Bey'in oğlu **Mesut Cemil Tel**'dir⁹³⁰.

Maârif Nezâreti'nce İdare-i Beytiye dalında 4, İnas El İşleri dalında ise 1 kişi eğitim almaları için gönderilmiştir. Öğrencilerden 1'i farklı milliyetten olan **Arenik (Aranik) Siramirkiyan Hanım**'dır. Kendisi 1910 yılında gittiği Cenevre'de İnas El İşleri dalında eğitim görmüştür. Tarihi tam olarak bilinmemekle beraber bursu kefil sorunu yaşaması üzerine kesilmiştir⁹³¹. Diğer öğrencilerden **Emine Müzeyyen Hanım** 1915 yılında gönderildiği Paris'te bir süre kaldıktan sonra Berlin'e geçtiği anlaşılmaktadır. Darülmullimat'ta biçki dikiş hocalığı yapmıştır. Daha sonra bursunu ödemediği için açığa alınmıştır⁹³².

Havva Hikmet Hanım

25 Kanunisani 329 tarihli öğrenci listelerinin yer aldığı belgede Fransa'nın Lille şehrinde eğitim aldığı belirtilmektedir⁹³³. Çolak, Fenelon Kız İdadîsi'ndeki eğitiminin ardından İdare-i Ümur-ı Beytiyye, tarih ve coğrafya derslerine devam ettiğini, 1913 yılında savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Havva Hanım, 1914 yılında Darümuallimat ana sınıfı muallimliği ve Erenköy İnas Sultanîsi muallimliği görevlerinde bulunmuştur⁹³⁴.

⁹²⁸ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁹²⁹ Musa Süreyya hakkında detaylı bilgiler için bkz. <http://www.musiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/musa-sureyya-bey-1884-1932>. 16.02.2020.

⁹³⁰ Mesut Cemil Tel, Dârülelhan'da ve Gelenbeveî İdadîsi'ndeki görevleri sırasında Cemal Reşit ile Ekrem Reşit (Rey) kardeşler ve Muhiddin Bey'le (Sadak) birlikte 1925-1927 yılları arasında Union Française konserlerine viyolonsel ile katılmış ve 1930'lu yılların ortalarında kurduğu Unison Erkekler Korosu ile toplu icranın ilk ciddi örneklerini vermiştir. Klasik Türk Müsiki Korosu'nda kendi koro anlayışını ortaya koymuştur. Daha detaylı bilgiler için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tel-mesut-cemil> 16.02.2020.

⁹³¹ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁹³² BOA ŞD. 229/32, Lef 30. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 78-79.

⁹³³ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.

⁹³⁴ Çolak, **a.g.e.**, s. 67.

Fazıla Fazlı Hanım, 1916 yılında ailesi tarafından gönderildiği Almanya’da özel olarak Almanca öğrenmiştir. 1917’de Maârif Nezâreti’nden burs almaya hak kazanmıştır. Kendisi, Almanya’nın köklü kurumlarından Pestalozzi-Fröbel-Haus Okulu’nda⁹³⁵ idare-i beytiye, fenn-î terbiye (eğitim bilimi) ve anaokulu öğretmenliği dallarında eğitim almıştır. Yurda döndükten sonra Çamlıca Kız İdadîsi’nde Almanca öğretmeni iken 1925 yılında intihar etmiştir⁹³⁶. Fazıla Hanım, 1918 yılında Avrupa’daki talebelerin teftişi için gönderilen Muslihiddîn Âdil (Taylan) Bey’in kardeşidir⁹³⁷.

Son olarak **Zehra Hakkı Hanım**, nezâret hesabına 1913 yılında gittiği Paris’te İdare-i Beytiye ve terzilik dalında eğitim almıştır. Zehra Hanım’ın 8 ay süren biçki dikiş eğitiminin ardından I. Dünya Savaşı nedeniyle Berlin’e geçtiği anlaşılmaktadır. Yurda döndükten sonra Adile Sultan İnas Sultanîsi’nde biçki-dikiş hocalığı yapmıştır⁹³⁸.

Heykeltıraşlık, folklor, tiyatro ve terzilik gibi dallarda eğitim alan 9 kişinin ismi belirlenmiş, bunlardan 5’i devlet tarafından gönderilirken, 2’si kendi imkânı ile eğitim almıştır. Diğer 2’sinin ise göndereni tespit edilememiştir.

Mehmed Mahir Tomruk (1885-1949)

⁹³⁵ Pestalozzi-Fröbel-Haus Okulu (PFH), Friedrich Fröbel’in yeğeni olarak gösterilen Henriette Schrader-Breyman tarafından 1874’te Berlin’de kuruldu. PFH Okulu’nun amacı, sosyoeğitim projesi kapsamında küçük yaştaki çocukların hayata hazırlanmasında görev alacak kadınların akademik bir eğitimden geçmesine destek sağlamaktır. 19. yüzyıl şartlarında kadınların bağımsız, sosyal ve eğitimsel profesyonel çalışmalarına imkân sağlayan bu okul, çocuk eğitimine uzman mesleki anlayış çerçevesinde yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Almanya’da anaokulu öğretmeni yetiştiren ilk kurum olması yönüyle dikkat çekicidir. PFH Okul’unda anaokulu öğretmenleri yetiştirildiği gibi ev işleri dersleri de verilmekteydi. Okul, her ne kadar Henriette Schrader-Breyman tarafından kurulmuşsa da ismini Johann Pestalozzi ve Friedrich Fröbel gibi pedagoğlardan almıştır. İsveç’in ilk anaokulu öğretmenlerinin bu okulda yetiştirilmesi dikkat çeken diğer bir özelliğidir. Bkz. <https://www.pfh-berlin.de/de/artikelseite/grosse-ideen-seit-1874>., Ayrıca bkz. <http://www.froebelweb.org/images/niece.html>.

⁹³⁶ BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1., MF. ALY. 120/33, Lef 1-2. Ayrıca bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 78.

⁹³⁷ Muslihiddîn Âdil (Taylan), Mekteb-i Mülkiye’den 1902’de mezun olduktan sonra öğretmenlik ve kaymakamlık gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 26 Haziran 1913’te İstanbul Hukuk Fakültesi Müdürlüğü ve Müderrisliği, 2 Ekim 1913’te de Maârif Nezâreti Müsteşarlığı’na getirilmiştir. Daha sonra Tedrîsât-ı İbtidâiyye Dairesi (İlk Öğretim) Umum Müdürlüğü, 20 Nisan 1914’te de Tedrîsât-ı Tâliye (Orta Öğretim) Diresi Umum Müdürlüğü yapmıştır. Taylan, “Talebe-i Osmanî’nin teftişine memur edilen heyetin muamelâtını tanzim ve talebenin ahvâl-i umûmiyyesini tedkik etmek üzere...” 10 Nisan 1918’de Almanya, Avusturya ve Macaristan, İsviçre’ye gönderilmiştir. Kendisi, Lozan Konferansı’nda Türk Heyeti Müşaviri olarak da yer almıştır. Gazeteciliği ile de öne çıkan Taylan, *Asır* gazetesinin başyazarlığını yapmış ayrıca 1919’da *Tarîk* adında siyâsî bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Burada Millî Mücadele’yi savunarak mandacılık fikrini savunanlarla mücadele etmiştir. Bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 2, s.936-938.

⁹³⁸ Çolak, **a.g.e.**, s. 78-79.

Yurt dışında heykeltıraş dalında eğitim alan Mehmed Mahir Tomruk, 1916 yılında gönderildiği Almanya’da⁹³⁹ 10 yıl kaldıktan sonra 1926 yılında yurda dönmüştür. Sanayi-i Nefise Mektebi Heykel Bölümü’ne öğretmen olarak atanan Tomruk, Cumhuriyet Döneminin heykel sanatında öncü isimlerinden birisidir. Kendisi Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk heykeltıraşları olan Zühtü Müritoğlu ve Hadi Bara gibi önemli isimlerin hocalığını yapmıştır⁹⁴⁰.

Nejat Sirel (1898-1959)

Öncü heykeltıraşlarımızdan bir diğer isim de Nejat Sirel’dir. Ressam Harika Sirel’in ağabeyi, Hüseyin Avni Lifij’in ise kayınbiraderidir. 1915 yılında heykeltıraşlık eğitimi için Almanya’ya gönderilmiştir. Devlet kurumlarında öğretmenlik ve müdürlük yapan Sirel, Mahir Tomruk’un öğrencisi olmuştur. Cumhuriyet Döneminin ilk anıt heykellerini yapan sanatçı, ülkemizde anıt heykelciliği yabancı sanatçılardan devralan ilk Türk heykeltıraşlarından. Mahir Tomruk ile birlikte 1931 yılında gerçekleştirdiği Bursa Atlı Atatürk anıtı, en güzel eserlerinden biri olarak kabul edilir. Bu ilk denemeyi 1933’de yaptığı Çanakkale Atatürk anıtı, Kocaeli Atatürk anıtı, Bolu Atatürk anıtı, Hakkı Atamulu ile birlikte yaptığı Malatya’daki Atatürk ve İnönü anıtları izlemiştir⁹⁴¹.

Ratip Aşir Acudoğu (1898-1957)

Yurt dışı eğitime ilk olarak Osmanlı’nın son dönemlerinde gönderilmiştir. Gönderim yılı tam olarak bilinmemekle birlikte 1920, 1921 veya 1922 yılında Almanya’ya gönderilmiş olabileceği belirtilmektedir. Acudoğu, ikinci olarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1925 yılında Fransa’ya gönderilmiştir⁹⁴². Kendisi 1928 yılında yurda dönmüş ve Ali Hada Bara ile birlikte fikri temelleri Fransa’da atılmış olan ‘Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği’nin kurucuları arasında yer almıştır. Acudoğu, çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmakla birlikte, heykel çalışmaları ile de adından söz ettirmiştir. Kendisinin Menemen Kubilay Anıtı, Bolu Atatürk Anıtı (Nejat Sirel ile

⁹³⁹ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁹⁴⁰ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 762. Mehmed Mahir Tomruk’un yaşamı ve yapıtları hakkında Bkz. Derya Uzun Aydın, “Cumhuriyet Dönemine Işık Tutan İki Heykeltıraş; Mahir Tomruk ve Ali Nijat Sirel”, **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi (İstanbul Journal of Social Sciences)**, 2013: 3, s. 4. (1-17)

⁹⁴¹ Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, C. III. Fasikül I, MEB Yayınları, s. 21. Ayrıca bkz. İslimyeli, **a.g.e.**, s. 685. Ayrıca bkz. Aydın, **a.g.m.**, s. 7.

⁹⁴² Ercan Yılmaz, “Cumhuriyetin İlk Heykeltıraşlarından Ratip Aşir Acudoğu: Yaşamı ve Anıtları”, **Anadolu Üniversitesi, Sanat Tasarım Dergisi**, s. 253. Ayrıca bkz. İslimyeli, **a.g.e.**, s. 9.

birlikte), Erzincan İnönü Anıtı ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Atatürk Anıtı gibi birçok önemli eserleri bulunmaktadır⁹⁴³.

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitiminde eğitim alan 6 kişinin göndereni tespit edilememiştir. Bu kişilerden resim dalında eğitime gidenler Melek Celal Sofu, Şerif Renkgörür⁹⁴⁴ ve Galip Ubeydullah'tır⁹⁴⁵. Hikmet Turan Dağlıoğlu⁹⁴⁶ folklor, Nureddin Sevin⁹⁴⁷ tiyatro ve Ercüment Behzat Lav⁹⁴⁸ ise musiki dalında eğitime gitmiştir.

Bu alanda kendi imkânı ile yurt dışı eğitime gidip geri dönen 15 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Resim dalında eğitim gören öğrenciler arasında Mihri Müşfik, Hale Asaf, Emine Fuad (Tugay)⁹⁴⁹, Celile Hikmet (Enver)⁹⁵⁰ ve Sabiha Rüştü (Bozcalı)⁹⁵¹ hanımlar ile İhap Hulusi (Görey) ve İbrahim Safi⁹⁵² beylerdir. Müzik dalında eğitim gören öğrenciler ise Cemal Reşit (Rey), Ekrem Reşit (Rey), Muhlis Sabahattin (Ezgi) ve Mahmut Ragıp (Gazimihal) beyler ile Hamiyet Derviş ve Hatice Suat Derviş (Hatice Saadet Baraner) hanımlardır. Tiyatro dalında Muhsin Ertuğrul ve terzilik-dokumacılık dalında ise Mişel Bahar efendiler kendi imkânı ile eğitim gören öğrencilerdendir.

3.4.3. Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde 494 kişinin eğitim aldığı belirlenmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda gönderilenlerden 118'inin yurt dışı eğitim sonrası hakkında

⁹⁴³ Yılmaz, a.g.m., s. 253.

⁹⁴⁴ İslimyeli, **a.g.e.**, s. 650-651.

⁹⁴⁵ Galip Ubeydullah, Subay Yusuf Bey'in oğlu olup küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Teyzesi Halide Edip Adıvar'ın koruyucu anneliğinde büyütüldüğü belirtilmektedir. Galip Bey'in resim dalındaki yeteneği ona yurt dışı eğitim kapısını açtığı ve Almanya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Kendisinin kim tarafından gönderildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Halide Edip'in farklı kaynaklardan birçok öğrenciye burs sağladığı düşünüldüğünde bu imkânla yurt dışı eğitime gönderilmiş olacağı düşünülmektedir. Köse, **a.g.e.**, s. 216.

⁹⁴⁶ Turgut Akpınar, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, <https://islamansiklopedisi.org.tr/daglioglu-hikmet-turhan>. 20.02.2020.

⁹⁴⁷ **Mülkiyeliler Tarihi** s. 1194.

⁹⁴⁸ Ercüment Behzat Lav, 1921-1925 yılları arasında Berlin'de Stern Müzik Konservatuvarı ve Reinhart Tiyatro Akademisi'nde öğrenim görmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra yurda dönmüştür. Bir süre Ferah Tiyatrosunda ve İstanbul Şehir Tiyatrosunda çalışmıştır. Lav, Muhsin Ertuğrul'un "Bir Millet Uyanıyor" adlı filmde Emel Rıza ile dudak dudağa öpüşmesi Türk filmlerinde ilk öpüşme sahnesi olarak tarihe geçtiği belirtilmektedir. <https://edebiyatvesanatakademisi.com/cumhuriyet-donemi-sairleri/ercument-behzad-lav-hayati-ve-sairligi/541>. 20.02.2020.

⁹⁴⁹ Bkz. sayfa 171-172.

⁹⁵⁰ Bkz. sayfa 196-197.

⁹⁵¹ Bkz. sayfa 197.

⁹⁵² Bkz. sayfa 214.

bilgiye sahibiz. 118 kişiden 11'i maden mühendisliği ve 8'i madencilik dalında, 9'u ziraat mühendisliği, 7'si telgraf müfettişliği ve başmüdürlük ve posta-telsiz-telgraf dallarında, 4'ü inşaat mühendisliği ve inşaat dalında, 4'ü elektrik mühendisliği ve elektrik dalında, 3'ü makine mühendisliği ve makinecilik dalında ve 3'ü mimarlık dalında eğitim almıştır. 1'er kişi su mühendisliği, jeoloji mühendisliği ile gemi inşaa mühendisliği dalında eğitim almıştır. Diğer öğrencilerin sayısı 2 ve 2'den daha az olduğu için genel olarak demircilik, demir yolları, dericilik, mensucat, otomobilcilik, ormancılık, tenekeci, tesviyeci ve tornacı dalında eğitim almışlardır. 2 kişinin ise eğitim aldığı dal belirlenememiştir.

3.4.3.1. Maârif Nezâreti

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almak üzere en çok öğrenci gönderen kurumların başında 37 kişi ile Maârif Nezâreti gelmektedir. Nezâretçe gönderilen Darüleytam öğrencilerinden 23'ünün çalışmadıklarından⁹⁵³, 2'sinin de ahlâksızlıkları sebebiyle iade edildikleri anlaşılmaktadır⁹⁵⁴.

Ahmet Şerif Önay (1892-?)

Ahmet Şerif Önay, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Eylül 1911'de Maârif Nezâreti Tedrisat-ı Aliye Umum Müdürlüğü 3. Sınıf Kâtipliği'ne atanarak devlet hizmetine girmiştir. Burada iken açılan sınavı kazanarak “Teknik Öğrenim” yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Ekim 1919'da Dresden “Technische Hochschule (Teknik Üniversite) Makina Bölümünü Yüksek Mühendis olarak bitirmiştir. Bu arada Teknik Üniversite'de Türkçe Muallimliği ve Dresden'de bulunan Endüstriya Sigara Makinaları Fabrikası İşletme üdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Aralık 1922'de yurda dönmüştür. Ahmed Şerif Önay, aldığı idarî eğitimle birlikte Almanya'da aldığı mühendislik eğitimi ve dil alanındaki çalışmalarıyla kalkınma projelerine sadece teknik ve iktisadî açıdan değil, siyasal ve kültürel açıdan da bakabilme yeteneği buldu. Projelerinde “millî birlik” duygusuna dikkatleri çekmiş ve bu kavramın içini millî ekonomi unsurlarıyla doldurmuştur. Önay, devletçilik ilkesini savunarak yabancı

⁹⁵³ BOA HR. İD. 1391/77, Lef 2-1.

⁹⁵⁴ Darüleytam mezunlarından Musa Rıfki ve Selim efendiler, ahlâksızlıkları gerekçe gösterilerek geri çağırılmışlardır. BOA HR. İD. 1391/74, Lef 1, 2.

sermayenin Türkiye’den el çekmesiyle millî kalkınmanın gerçekleşeceğini savunmuştur. Önay, ayrıca Alman edebiyatının ve bilim insanlarının eserlerini Türkçeye çevirerek, özellikle Alman bilim ve kültürel anlayışının Türkiye’de anlaşılmasına ve bilinmesine de katkı sağladı⁹⁵⁵.

Ahmet Malik Sayar (1892-1965)

Ünlü matematikçi Salih Zeki Bey’in oğludur. Maârif Nezâreti tarafından jeoloji eğitimi için Fransa’ya gönderilmiş ve Lyon Üniversitesinden 1913 yılında mezun olduktan sonra yurda dönmüştür. İstanbul Darülfünunu’nda akademisyenliğe başlayan Sayar, ayrıca taş ve fosilleri inceleyerek koleksiyonlar yapmıştır. Eğitim tarihimize eserleriyle çok önemli hizmetler gerçekleştiren Sayar’ın, “Arziyat” ve “Jeoloji” kitapları 26 yıl boyunca Türkiye’de liselerde okutulan tek ders kitaplarıdır. Kendisinin omurgalı hayvan fosilleri üzerindeki çalışmaları Avrupa literatürüne girmiş ve Türkiye’de gelecekteki jeoloji çalışmalarına yol göstermiştir⁹⁵⁶. Kendisi Türkiye Cumhuriyet’inde basılan ilk ayrıntılı bölgesel jeoloji haritasının hazırlanmasında görev almıştır⁹⁵⁷.

Maârif Nezâreti’nce bu alanda eğitime gönderilen diğer isimler arasında Abdurrahman Zeki⁹⁵⁸, Abdülkadir⁹⁵⁹, Ömer Faruk Celal⁹⁶⁰, Hikmet Mustafa⁹⁶¹, İsmail Abdullah⁹⁶², Mehmed Fuad⁹⁶³ ve Mehmed Hamid efendiler yer almaktadır.

⁹⁵⁵ Ahmet Şerif Önay, Mart 1923’te İzmir Sanayi Mekteb-i Makina-Teknoloji Muallimliği, Aralık 1923’te D.D.Y. Eskişehir Atölyesi Cer (çekme, sürükleme) Mühendisliği, Kasım 1924 yılında İktisat Vekâleti İzmir Bölgesi Sanayi ve Mesai Müdürlüğü, Nisan 1928’de İktisat Vekâleti Marsilya Ticaret Mümessilliği, Eylül 1931’de İktisat Vekâleti Sanayi ve Mesai Umum Müdürlüğü, Mart 1933’te T. C. Ziraat Bankası Fen Müşavirliği, Aralık 1939’da Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Müşavir Müdürlüğü, Mayıs 1942’de Türkiye İş Bankası Sanayi Müfettişliği ve Teknik Müşavirliği görevlerinde bulunmuştur. Önay ve eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Ayhan, Bahri Ata, “Mülkiyeli Mühendisler: Avrupa’ya Mühendislik Eğitimine Gönderilen **Mülkiyeliler** (1908-1922)”, Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye Sempozyumu, 19-20 Kasım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2019, s. 18-21.

⁹⁵⁶ Jeoloji Mühendisleri Odası resmî web adresi, “Ord. Prof. Malik Sayar”, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/827d1ec626c891d_ek.pdf. 23.02.2020.

⁹⁵⁷ İhsan Ketin, Türkiye’de Jeoloji Araştırmalarının ve Jeoloji Haritalarının Kısa Tarihçesi, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/6957b8d97243a2a_ek.pdf?dergi=YERYUVARI%20VE%20DDNSAN. 23.02.2020.

⁹⁵⁸ Belçika’da mühendislik eğitime gönderilmiştir. BOA ŞD. 229/32, Lef 33. İstiklal Savaşı’na katılmıştır. Bkz. İstiklal Savaşı ve Atatürk’ün Silah Arkadaşları, **a.g.e.**, s. 445.

⁹⁵⁹ Almanya’daki tornacılık eğitiminin ardından Anadolu’ya gönderildiği belirtilmektedir. Hakan Aytekin, **1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 106.

⁹⁶⁰ I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönmüş daha sonra eğitimini tamamlamak üzere tekrar gönderildiği belirtilmektedir. BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁹⁶¹ Meslekî eğitiminin ardından yurda dönmüş ve Anadolu’ya gönderilmiştir. Aytekin, **a.g.e.**, s. 106

⁹⁶² BOA MF. MKT. 1243/90, Lef 1. Meslekî eğitiminin ardından yurda dönmüş ve Anadolu’ya gönderilmiştir. Ayrıca bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 106.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde özellikle Maden mühendisliği dalında eğitim almak üzere diğer nezâretlerce 14 kişinin gönderildiği belirlenmiştir.

Ali Yar (1885-1965)

Ali Yar, her ne kadar matematik dalında eğitime gönderilmişse de mühendislik ve makine üzerine çalışmalarıyla öne çıkan ve Türkiye'nin ilk uçak mühendisi olarak yurda dönen bir isim olması sebebiyle kendisi hakkında bu bölümde bilgi vermeyi uygun gördük. Ali Yar, 1885 yılında Oral Dağları eteğinde Turuski şehrinde doğduğunu, aile isiminin “Allah Yar” olduğunu fakat nüfus memurunun hatası nedeniyle soyadının “Yar” olarak kaldığını belirtmektedir⁹⁶⁴. 1908 tarihinde Fransa'ya gönderilen Yar, Sorbon Darülfünunu'ndan mezun olmuştur. Matematik bilgisi nedeniyle bu eğitime ek olarak Aeronotik ve Makine İnşaatı Yüksek Mühendis Mektebi (şimdiki “L'ecole Nationale Superiure de L'aeronautinque) yani “Millî Yüksek Aeronotik Mektebi”ni de tamamlamıştır. Paris'teki bu eğitimini 1912'de tamamlayarak yurda, ilk Türk Tayyare Yüksek Mühendisi olarak dönmüştür. Türkiye'de ilk olarak Galatasaray Sultnisi'nde matematik dersi 1 yıl sonra ise fizik hocası olmuştur. 1915'te İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Cebr-i Âlâ ve Tahlilî Riyazî Müderris Muavini olarak görev yapmıştır. 1927 yılında ise Mühendis Mektebi (şimdiki İTÜ) hocalığına getirilmiştir. 1946'da Üniversiteler Kanunu'nun kabul edilmesiyle Mühendislik Mektebi'nden ayrılarak İstanbul Üniversitesinde matematik hocalığına getirilmiştir. Kendisinin liseler için çıkardığı *Müsellesat*, *Müsellesat Tatbikatı*, *Kozmoğrafya* isimli ders kitapları mevcuttur. Çeviri eserleri arasında ise O. Perron'un *Algebra* adlı eserini *Cebir* isminde yayınlamıştır. Van der Waerden'in *Modern Algebra* isimli iki ciltlik eserini de *Modern Cebir* adında çevirmiştir. Ernest Steinits'den *Cisimlerin Cebirsel Teorisi* isimli eseri de dilimize kazandırmıştır⁹⁶⁵.

3.4.3.2. Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti

⁹⁶³ BOA BEO. 4675/350604, Lef 5-1.

⁹⁶⁴ Oktay Aras, Ali Yar'ın doğum tarihi ve yeri hakkında 1884 yılında Terviski'de (Rusya) doğduğunu belirtmektedir. <http://www.oktayaras.com/ali-yar/tr/28726>. 16.04.2021. İncelemelerimiz neticesinde bu yerin Moskova yakınlarındaki Troitsk şehri olduğu düşünülmektedir.

⁹⁶⁵ Semiha Betül Takıcağ, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Matematikçilerinden Ord. Prof. Ali Yar'ın Matematik Kitapları” ERDEM, Aralık 2019, S. 77, s. 220-222.

Abdullah Hüsrev Guleman, Hendese-i Mülkiyeyi bitirdikten sonra Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına 1909 yılında Fransa'nın École nationale supérieure des mines adlı okula madencilik eğitimi için gönderilmiştir⁹⁶⁶. Abdullah Hüsrev, hatıratında Paris'teki eğitimi devam ederken izinli olduğu süreçlerde özellikle Zonguldak Ereğli'de araştırma-inceleme gezilerinde bulunduğunu ve buradaki büyük sermayedarların Fransız madencilik şirketlerinden oluştuğunu gözlemlemiştir. Bu durumun gayri millî bir görüntü meydana getirdiğini üzülenek belirtmektedir. Bu duygularla, Paris'teki eğitimini tamaladıktan sonra Yüksek Maden mühendisi olarak yurda dönmüştür. Kendisi 1915 yılında Ergani Maden Müdürü ve Mühendisi olarak görev yaptığı esnada tesadüfen krom cevheri ile karşılaştığını ve araştırmaları sonucunda bakır madenine yakın sahada Guleman köyünde krom cevherinin asıl yatağına ulaştığını belirtmiştir⁹⁶⁷. İlerleyen süreçte Guleman krom yatakları, Etibank tarafından işletmeye alınarak Türkiye için önemli bir millî kaynak haline getirilmiştir⁹⁶⁸.

Cevat Eyüp Taşman (1893-1956)

Cevat Eyüp Taşman, alanında yaptığı çalışmalarla iz bırakmış önemli Türk jeologlarından birisidir. Kendisi, 1 Kanunusani 1326 (14 Ocak 1911) tarihinde devlet tarafından 500 frank bursla Maden ve Elektrik Mühendisliği dalında eğitim almak üzere Amerika'ya gönderildi⁹⁶⁹. Columbia Üniversitesinde Maden mühendisliği eğitimini tamamladıktan sonra I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönememiştir. Kendisi Amerika'da Anaconda Copper Company isimli büyük bir bakır şirketinde işe başlamıştır. Bir yıl sonra Cities Service adlı büyük bir petrol şirketine girmiş ve jeolog olarak yaklaşık 17 sene çalışmıştır. Şirketin Amerika ve Meksika'daki petrol arama sahalarında çalışmıştır. 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulunca Cevat Bey ikinci defa hükümet tarafından yurda davet edilmiştir⁹⁷⁰. Taşman, yurt dışında

⁹⁶⁶ Teşrinisani 1325 (15 Kasım 1909) tarihli belgede Orman ve Meadin Ziraat Nezâreti tarafından gönderilen üç öğrenciden (Abdullah, Halid Ziya ve Hasan Tahsin) bahsedilmekte, bu öğrencilerden biri de Abdullah Hüsrev Efendi'dir. BOA HR. İD. 1380/56, Lef 3-1.

⁹⁶⁷ Abdullah Hüsrev Guleman; "Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra", **MTA Enstitüsü Dergisi**, C. 13, Ankara, 1938, s. 29.

⁹⁶⁸ Guleman krom yatakları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özkan Demir, "Tek Partili Yılların Ekonomi Politiginde Etibank'ın Krom Madenciligi", **Asya Studies, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 6, 2018, s. 34.

⁹⁶⁹ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

⁹⁷⁰ İlk olarak 1929 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol kaynaklarını araştırmak üzere yurda dönmesi istenmiştir. Kısa bir saha incelemesi yaptıktan sonra tekrar Amerika'ya gitmiştir. Kemal Lokman, "Cevat Eyüp Taşman Türk Jeoloji Âleminin Büyük Bir Kaybı", **Türkiye Jeoloji Bülteni**, C. 6, S. 2, 1958, s. 148.

aldığı eğitim sayesinde ülkemizde modern cihaz ve tekniklerle (kablo=darbe sistemi) petrol arama gerçekleştirmiştir. Onun sayesinde Hermes (Diyarbakır), Raman Dağı, Adana, Mürefte (Tekirdağ) ve Hatay sahalarında modern metotlar kullanılarak çalışmalar yapılmış ve Raman Dağında 1 numaralı kuyuda petrole rastlanılmıştır. Bunun üzerine Garzan ve Reşan bölgelerinde de kuyuların açılması sağlanmıştır. Taşman, ayrıca birçok petrol uzmanı yetiştirmekle birlikte yazmış olduğu 25 bilimsel makale ile petrol alanında önemli akademik çalışmalar gerçekleştirmiştir⁹⁷¹.

Ahmet Esat Kerimol (1892-1952)

Belçika'da Liège Üniversitesindeki maden mühendisliği eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Kendisi Hicaz Demir Yolları ve Demir Yolları Fen Heyeti Mühendisliği, Ticaret ve Tarım Bakanlığı Maden Dairesi Mühendisliği, Ergani Bakır İşletmesi Komiseri ve Mühendisliği, İktisat Vekâleti Umûm Müdürlüğü Maden Başmühendisliği, Zonguldak Maden Müdürlüğü, Ereğli Havza Fahmiyesi Umûm Müdürlüğü, Zonguldak Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü, İş Bankası Şirketler Müdürlüğü ile Maden ve Sanayi İşletmeleri İdare ve Fen Müşavirliği görevlerinde bulundu. Ayrıca IX. Dönem Zonguldak Milletvekili seçilmiştir⁹⁷².

Maden mühendisliği dalında eğitim alıp yurda dönen diğer isimler arasında Cemalettin Zühtü Aysan⁹⁷³, Halil Pekmen⁹⁷⁴, Naci Üçer⁹⁷⁵, Hasan Hayri (Hayri Ögelman)⁹⁷⁶, Lütfi

⁹⁷¹ Lokman, a.g.m., s. 148-151.

⁹⁷² **TBMM Albümü**, C. 2, s. 602.

⁹⁷³ Cemalettin Efendi, Aachen Teknik Üniversitesi Maden Fakültesindenki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Zonguldak Maden mühendisliği Mektebi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmıştır. Daha sonra Zonguldak Maden Dairesi, Etibank, Garp Linyitleri İletmesi (GLİ) Müdürlüğü, Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) Müdürlüğü, Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Yönetim Kurulu Üyeliği, 11. Dönem Demokrat Parti Milletvekilliği, 1958-1960 arası 3 dönem Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Maden mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanlığı yapmıştır. **TBMM Albümü**, C. 2, s. 761. Ayrıca bkz. Nadir Avşaroğlu, Türkiye'de Maden mühendisliği Eğitimi Tarihçesi, s. 59. <https://independentresearcher.academia.edu/NadirAVE%C5%9EARO%C4%9ELU>. 03.03.2020.

⁹⁷⁴ Halil Efendi'nin, Türk-Alman Dostluk Cemiyetinden 8 Ağustos 1334 (8 Ağustos 1918) tarihinde ödenek aldığı dair bilgi mevcuttur. BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 8-1. Kendisi yurda döndükten sonra Zonguldak Maden Dairesi, Zonguldak Yüksek Maden mühendis Mekteb-i Alisi'nde Öğretim Görevlisi, MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü ve EKİ'de müşavir olarak çalışmıştır. Bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 60.

⁹⁷⁵ Naci Efendi, Berlin Maden Akademisi'ndeki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2. / HR. SYS. 2654/8. Yurda döndükten sonra Öğretim Görevlisi olarak göreve başlamış daha sonra Zonguldak Havza Müdürlüğü ve TKİ Yönetim Kurulu Üyeliği yapmıştır. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 57.

⁹⁷⁶ Hayri Efendi, Almanya'da Freiberg Maden Akademisi'ndeki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2., HR. SYS. 2654/8. Kendisi Balya-Karaaydın TAŞ, Fethiye Krom ve Değirmisaz Linyit İşletmelerinde göreve yapmış, ayrıca Serbest Maden mühendisi olarak da çalışmıştır. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 60.

Grum⁹⁷⁷, Mahmut Rasim Mutuk⁹⁷⁸, Burhaneddin (Burhan Bey)⁹⁷⁹, Reşit Gençer⁹⁸⁰, Osman Server Atabek⁹⁸¹, Bedri⁹⁸² ve Ahmed Kemal efendiler yer almaktadır.

3.4.3.3. Harbiye ve Bahriye Nezâreti

Harbiye ve Bahriye Nezâreti tarafından bu alanda eğitim almak üzere yurt dışı eğitime gönderilen 7 kişinin yurt dışı eğitim sonrası durumları belirlenmiştir. Bunlardan Mehmed Efendi, İngiltere'nin Portsmouth şehrinde makine mühendisliği dalında eğitim aldığı süreçte geçirdiği hastalık nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır⁹⁸³. Öğrencilerden Mehmed Ali ve Mehmed Kamil efendiler, gönderildikleri Greenwich Bahriye Mektebi'nde (Greenwich Royal Naval Collage) başarısız olmalarından geri çağırılmışlardır⁹⁸⁴.

Salih Murat Uzdilek (1891-1967)

Bahriye Nezâreti'nce Londra'ya Elektrik ve Telsiz Telgraf Mühendisliği eğitimi için gönderilen Salih Murat Uzdilek, önemli bir bilim insanıdır. Uzdilek, mühendislik eğitiminin dışında matematik tarihi ile de ilgilenmiştir. Özellikle ünlü matematikçi ve yurt dışı eğitimli olan Salih Zeki Bey'in eserlerinden çok faydalanmıştır. Yabancı bilim

⁹⁷⁷ Yugoslavya doğumlu Lütfi Grum, Macaristan'daki madencilik eğitiminin ardından Türkiye'ye gelmiştir. Kendisi Yugoslavya Civa İşletmeleri, GLİ, Etibank'a bağlı çeşitli işletmeler, Diveriği Demir Madenleri ve EKİ'de görev almıştır. Ereğli Kömür Madenleri, Pamuk Sanayi Kuruluşu ve Linyit Fabrikalarında çalışmıştır. Who's Who in Turkey s. 89. Ayrıca bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 61.

⁹⁷⁸ Mahmut Resim Bey, Berlin Maden Akademisi'ndeki eğitiminin ardından Alman maden ocaklarında çalışmıştır. Yurda döndükten sonra MTA'da çalışmış, serbest mühendislik ve IV. Dönem Tekirdağ milletvekilliği yapmıştır. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 224. Ayrıca bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 59.

⁹⁷⁹ Burhan Bey (Burhanettin), Almanya'daki madencilik eğitiminin ardından yurda dönmüş ve Zonguldak Maden Dairesi'nde görev yapmıştır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 10-2. Ayrıca bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 60.

⁹⁸⁰ Reşit Efendi, Belçika'da Mons Hannon Maadin Mektebi'ndeki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Kendisi Ağaçlı Linyit ve daha sonra Maden Umum Müdürlüğü yapmıştır. Ayrıca Balya-Karaaydın Kurşun Gümüş tesisinde, Zonguldak Maden Dairesi'nde, MTA ve Etibank Genel Müdürlüğünde çalışmış ve Fethiye Maden Şirketi'nde Murahhas Üyelik yapmıştır. Who's Who in Turkey s. 85. Ayrıca bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 56.

⁹⁸¹ Osman Server Efendi, Ahıska Türklerindedir. Almanya Freiburg Yüksek Maden mühendis Mekteb-i, Breslau Yüksek Ziraat Mektebi ve Petersburg Hukuk Fakültesinde eğitim almıştır. Kendisi Serbest Maden mühendisliği ve Milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 12. Ayrıca bkz. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 60.

⁹⁸² Bedri Efendi, Türk-Alman Dostluk Cemiyeti tarafından masrafları karşılanmış ve Almanya'da Freiberg Maden Akademisi'ndeki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. BOA MF. MKT. 1224/54, Lef 3-1. Kendisi Zonguldak Maden Dairesi Baş Mühendisi, Öğretim Görevlisi, TKİ Yönetim Kurulu Üyesi olarak göreve yapmıştır. Avşaroğlu, **a.g.e.**, s. 58.

⁹⁸³ BOA HR. SFR. 3. 629. 9. 0.

⁹⁸⁴ BOA HR. İD. 1389/23, Lef 3-1.

insanları ile de kurduğu yakın ilişkiler sayesinde kendini daha da geliştiren Uzdilek, 25 Temmuz 1914'te Royal Society of Edinburgh'ta sunduğu "Logaritmanın Türkiye'ye Girişi" (Introduction of logarithms into Turkey) başlıklı bildiri, Türk bilim tarihi dalında yurt dışında yapılan ilk sunum olarak gösterilebileceği belirtilmektedir⁹⁸⁵.

Mehmet Vehbi Kıpçak (1875-1946)

Harbiye Nezâreti'nce 1910 yılında 1 yıllığına demir yolları konusunda eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. 1911 yılında yurda dönen Kıpçak, Demir Yolu Alay Komutanı olmuştur. İlerleyen süreçte çeşitli askerî görevler üstlemiş ve bir dönem Elazığ Vali Vekilliği yapmıştır. Kendisi Balkan, I. Dünya ve İstiklal savaşlarına katılmış, birçok nişan ve madalya almaya hak kazandı⁹⁸⁶.

Zihni Üner (1900-1962)

Demir Yolları konusunda eğitim alan diğer bir isim de Zihni Üner'dir. Kendisi Fransa Versaille Yüksek Askerî Mühendis Okulu'ndaki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Aldığı görevler arasında Fen ve Tatbikat Okulu Demir Yolu Öğretmenliği, Genelkurmay Başkanlığı Demir Yol Mütahassıslığı, Demir Yol Tugayı Komutan Muaviniği, Genelkurmay Ulaştırma Dairesi Başkanlığı, Devlet Demir yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü yer almaktadır. Ayrıca X. Dönem Niğde Milletvekiliği yapmıştır⁹⁸⁷.

Mazhar Diker (1899-1952)

Orman Mekteb-i Âlisi'nden 1917 yılında mezun olduktan sonra Almanya'ya gönderilmiştir. Tübingen Üniversitesi Ormancılık Bölümü'nden mezun olduktan sonra 1919 yılında yurda dönmüştür. Bir süre İstanbul Orman Ameliyat Mektebi'nde öğretmenlik yaptıktan sonra Orman Genel Müdürlüğü'nde görev almıştır. Devlet tarafından tekrar 1927 yılında Almanya'ya gönderilmiştir. 1929 yılında yurda dönen Diker, Yüksek Orman Mektebi'ne Amenajman⁹⁸⁸ hocası olarak görev yapmıştır. Daha sonra bu okula rektör olarak atanmış ve 1945 yılında Ordinaryüs Profesörlüğe yükselmiştir⁹⁸⁹.

⁹⁸⁵ Etker, a.g.m., s. 56, 71.

⁹⁸⁶ Toker-Aslan, a.g.e. C. 2, s. 134-135.

⁹⁸⁷ TBMM Albümü, C. 2, s. 662.

⁹⁸⁸ Ormanda, kesilmesi gereken ağaçların, doğal denge göz önüne alınarak düzenlenmesi.

⁹⁸⁹ <https://orman.istanbulc.edu.tr/tr/content/dekanlarimiz/ord.-prof.-mazhar-diker>. 28.02.2020.

Ali Şafak Bakay (1900-1983)

1918 tarihli bir belgede Almanya’da Breslau’da ziraat mühendisliği dalında eğitim aldığı belirtilmektedir⁹⁹⁰. İkincil kaynaklardan kendisinin Jena Üniversitesi mezunu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca çeşitli okullarda öğretmenlik yapmakla birlikte Alpullu Şeker ve İspirto Fabrikası Ziraat Genel Müfettişi, Eskişehir İdman Yurdu Spor Kulübü Kurucusu Başkanı, Şeker Fabrikaları Genel Müdürü, Ziraî Kombinalar Direktörü, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Genel Müdürü, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Müşaviri ve Atatürk Orman Çiftliği İşletmesi yöneticisi olarak görev yapmıştır. Bakay IX. Dönem Kırklareli Milletvekili olarak Meclis’te yer almıştır⁹⁹¹.

Emin Aslan Tokat (1893-1960)

Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına 1913 yılında Fransa’ya gönderilmiş ve burada Marsilya Ziraat Ameliyat Mektebi’nde eğitim almıştır⁹⁹². Kendisi hatıratında Fransa’nın Monpelliye Tarım Fakültesi’ne eğitime gönderildiğini belirtmektedir. Yüksek Tarım Mühendisi olarak yurda dönen Tokat, tarım öğretmeni olarak ve Tarım Mücadele Müdürlüklerinde görev almıştır. 1925 yılında ise Denizli Milletvekilliğine seçilmiştir⁹⁹³.

3.4.3.4. Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti hesabına yurt dışı eğitimi alıp yurda dönen 7 kişi belirlenmiştir. Tespit edilen bu isimler arasında Baha Tali Öngören, Bekir Vefa Çeyrekbaşı, Hüsnü Sadık Durukal, Abdurezzak, Abdüllatif, Ali Ulvi ve İsmail Hakkı efendiler yer almaktadır. Öğrencilerin tamamı Paris Ecole Supérieure des Télégraphes Okulu’nda eğitim aldılar⁹⁹⁴. Bunlardan Baha Tali Öngören, Galatasaray İdadîsi mezunu iken diğerleri ise Darüşşafaka mezunudur. Bu iki okul, sivil eğitim kurumları olarak açılmışlarsa da müfredatlarına konulan meslekî ve teknik derslerle öğrencilerin farklı meslekler edinmelerinin önü de açılmış oluyordu⁹⁹⁵.

Burhaneddin Sezerar (1886-1953)

⁹⁹⁰ BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.

⁹⁹¹ TBMM Albümü, C. 2. s. 576.

⁹⁹² BOA HR. SYS. 2653/11.

⁹⁹³ Emin Aslan Tokat, **Millî Mücadelede Sarayköy Anılarım**, Yayınları: Sarayköy Belediye Başkanlığı, Ankara, 2017, s. 89. Ayrıca bkz. TBMM Albümü, C. 1, s. 196.

⁹⁹⁴ BOA DH. MKT. 2632/90.

⁹⁹⁵ Ata, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Telgrafçılar...”, s. 290.

Burhaneddin Sezerar bu öğrencilerden farklı olarak Paris’te Elektrik Mühendisliği eğitiminin ardından ikinci bir dal olarak Paris Yüksek Telsiz, Telgraf Mektebi’nde de eğitim almış ve 1912 yılında mezun olmuştur. Paris’teki eğitimi esnasında İstanbul’dan gelen telegraf emri ile Medine’nin elektrik aydınlatma tesisatının yapımına memur edilmiş ve bu işi başarı ile tamamlamıştır. Sezerar, 1913 yılında yurda dönmüş, İstanbul Darülfununu’nda hocalık ve ilerleyen süreçte çeşitli kurumlarda mühendislik yapmıştır. Sezerar, Cumhuriyet devrinde Balıkesir, Bandırma, Afyonkarahisar, Gaziantep, Kilis, Ereğli, Zonguldak, Samsun, Karaköse ve Uzunköprü şehirlerinin elektrik projelerini yapmış ve tesis etmiştir. Üsküdar Tramvayları, Adapazarı elektrik tesisatı, Dolmabahçe Sarayı ve İstanbul’daki camilerin hemen hemen hepsinin elektriğe kavuşması Sezerar’ın sayesinde olmuştur⁹⁹⁶. Yurt dışı eğitimi esnasında ikinci dal eğitimi olarak Posta, telsiz ve telgraf dalında eğitim aldığını belirlediğimiz diğer isimler arasında Salih Murat Uzdilek, Ali Rana Tarhan⁹⁹⁷ ve Ziya Hurşid Günday yer almaktadır⁹⁹⁸.

Ziraat mühendisliği ve Ziraat Teknolojileri dalında eğitim alıp yurda dönen 9 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 4’ü devlet tarafından eğitime gönderilirken, geriye kalan 4 kişinin göndereni tespit edilememiştir. 1 kişi ise kendi imkânı ile eğitim alıp yurda dönmüştür. Yurda dönen isimler arasında **Edip Ayel**⁹⁹⁹ kendi imkânı ile eğitim alırken, Emin Aslan Tokat (Milletvekilliği)¹⁰⁰⁰, **Ali Şefik Bakay** (Milletvekilliği)¹⁰⁰¹, **Nihat Şevket İyriboz** (Milletvekilliği)¹⁰⁰², **Mehmed Ali** ve **Ömer Nazmi** efendiler¹⁰⁰³ devlet tarafından eğitime gönderilmişlerdir. **Mehmet Yasar Özey** (Milletvekilliği)¹⁰⁰⁴,

⁹⁹⁶ M. Münir Ülgür, **İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz**, Ed: Mehmet Karaca, İstanbul, 2012, s.208-209.

⁹⁹⁷ Tarhan, Mekteb-i Sultânî Türkçe Öğretmenliği, Maârif Nezâreti Mektup Memurluğu, Posta-Telgraf Nezâreti Fen Müşavirliği Mühendis Kalemi Memurluğu, Paket ve Kıymetli Mukaddereli Mektup Kalemi Müdürlüğü, Posta-Telgraf İstanbul Müfettişliği, Aydın İli Başmüdürlüğü, Posta-Telgraf Umûru Müdürlüğü ve III. Dönem Samsun Milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 168.

⁹⁹⁸ Günday, Lazistan Milletvekilliği ve Diveân-ı Riyâset (Başkanlığı) Kâtibliği görevlerinde bulunmuştur. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 47.

⁹⁹⁹ Edip Ayel, her ne kadar ziraat mühendisliği eğitimi almış olsa da edebiyata olan ilgisi ve bu alandaki yeteneği ile ön plana çıkmıştır. Ayel, ilk şiirlerini Fransızca yazmış ve Fransa’da düzenlenen bir şiir yarışmasında birincilikle ödüllendirilmiştir. Ayel’in özellikle İstanbul üzerine yazdığı şiirleri 1941 yılından itibaren *Çınaraltı* dergisinde yayımlamaya başlamıştır. Kendisi ayrıca birçok kurumda öğretmenlik yapmıştır. Necati Tonga, “Edip Ayel’in Şiirlerinde İstanbul”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.1, S. 5, 2008, ss. 811-812.

¹⁰⁰⁰ BOA HR. SYS. 2653/11.

¹⁰⁰¹ BOA. MF. ALY. 118/64, Lef 1. **TBMM Albümü**, C. 2, s. 576.

¹⁰⁰² **TBMM Albümü**, C. 2, s. 617

¹⁰⁰³ BOA HR. SYS. 2653/11.

¹⁰⁰⁴ **TBMM Albümü**, C. 1, s. 117.

Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu (Milletvekilliği)¹⁰⁰⁵ ve Reşat Muhlis Erkmen (Milletvekilliği)¹⁰⁰⁶ efendilerin ise gönderen kurum bilgisi bilinmemektedir.

Bu isimlerden 6'sı, çeşitli devlet kademelerindeki görevlerinin ardından yukarıda belirtildiği gibi milletvekilliği ve bakanlık görevlerine kadar yükselmiş kişilerdir.

Nihat Şevket İyriboz (1893-1988)

Nihat Şevket İyriboz, babadan gelen ziraatçılık mesleğini Almanya'da ihtisas yaparak geliştirmiştir. Yurda döndükten sonra 1931 yılında Garbî Anadolu Emraz ve Haşerat Mücadele İstasyonu adı altında, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu alandaki ilk araştırma kuruluşu olan İzmir Bornova Zirai Mücadele Enstitüsü'nü kurmuştur. İyriboz, tahıl ve asma hastalıkları konusunda uzman olmuş, Megamecus Shevketi Marshall adlı asma parazitinin keşfini yapmış ve bilimsel isim hakkını almıştır. Kendisi 19. Dönem I. Menderes Hükûmeti Döneminde Çanakkale Milletvekili olarak Tarım Bakanı olmuştur. İyriboz'un kardeşi Celal Bey'in de ziraat eğitimi için Amerika'ya gönderildiği ve kendisinin "akala pamuk tohumunu" Türkiye'ye getiren ilk kişi olduğu belirtilmektedir¹⁰⁰⁷.

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde yurt dışında eğitim alıp yurda dönen farklı branşlardaki bazı kişilerin de bürokratik ve milletvekilliği yapmış olmaları dikkatimizi çekmektedir.

Zeynel Abidin Özmen (1890-1966)

¹⁰⁰⁵ TBMM Albümü, C. 2, s. 672.

¹⁰⁰⁶ TBMM Albümü, C. 1, s. 141. Reşat Muhlis Erkmen, 4 Mayıs 1931-30 Ekim 1937 ve 25 Ocak 1939-9 Temmuz 1942 arasında iki defa Tarım Bakanlığı yapmıştır. <https://www.tarimorman.gov.tr/sayfalar/tarimeskibakanlarimiz.aspx?ogeid=4>. 5.11.2020. İnternet kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilerde kendisinin İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdiği, Almanya-Berlin'de Zootečni ve Sütçülük İhtisası yaptığı, yurda döndükten sonra Yüksek Ziraat Okulu Müderrisliği, Ziraat Bakanlığı Müsteşarlığı, III., VIII. Dönem Bursa, IV., V., VI., VII. Dönem Kütahya Milletvekilliği yaptığı belirtilmektedir. Ankara Ziraat Mektebi ile Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşunda öncü rol oynadığı bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat "Erkmen" soyadının verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Boğaziçi'nin Anadolu Hisarı'nda tarihi Nuri Paşa Yalısı olarak bilinen tarihi yapının ikinci sahibi olduğu da verilen bilgiler arasındadır. (Bu yalı, 60'lı yıllarda Koç ailesine satıldı). Eşi İffet Erkmen, oğlu Reşat Erkmen (1926-) kızı Dilek Erkmen Evren (1931-1981) dir. <https://tr.vubita.org/?a=1YwUn5VVm5L>. 5.11.2020.

¹⁰⁰⁷ Melih Aktaş, 1969 yılında dedesi Nihat Şevket İyriboz'un hayat hikâyesini sözlü olarak kaleme almıştır. Aktaş'tan aktaran Hasan Göksu, (03.12.2017) "Türkiye'nin İlk ziraatçilerinden Nihat Şevket İyriboz", <http://blog.milliyet.com.tr/--turkiye-nin-ilk-ziraatcilerinden--nihat-sevket-iyriboz--/Blog/?BlogNo=231461>. 13.03.2020.

Eldeki veriler doğrultusunda tespit edebildiğimiz bu isimler arasında Su Mühendisliği eğitimi alan Zeynel Abidin Özmen¹⁰⁰⁸, Siyasal Bilimler Fakültesi mezunu olmakla birlikte Belçika’da su mühendisliği dalında da eğitim görmüştür. Her iki alanda almış olduğu eğitim ona çok yönlü bir devlet adamı kimliği kazandırmıştır. Gerek valilik, gerek bakanlık ve gerekse umum müfettişlik gibi hassas görevlerde bulunan Özmen, Türkiye Cumhuriyeti’nin idarî yapılanmasında Batılı anlayışta önemli yenilikler getirmiş ve göreve aldığı yerlerde kalkınmaya yönelik çok önemli projelere imza atmıştır.

Mehmed Fuat Zincirkıran (1897-1958)

İnşaat Mühendisliği eğitimi alan Mehmet Fuat Zincirkıran, demir yollarında inşaat mühendisliği yapmıştır. Devlet Demiryolları, Limanları Genel Müdürlüğü ve Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü gibi önemli devlet kadrolarında görev almıştır. Kendisi ayrıca Ulaştırma Bakanlığı Başmüşavirliği ve Müsteşarlığı yaptıktan sonra X. Dönem Ankara Milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur¹⁰⁰⁹.

İhsan Şeref Dura (1901-1984)

Bakanlık yapan isimlerden birisi de İhsan Şeref Dura’dır. Kendisi Harp Okulu’nu bitirdikten sonra Fransa’da yüksek teknik okulda eğitim almıştır. Korgeneralliğe kadar yükselmiş olan Dura öğretmenlik, Harita Umum Müdürlüğü, Alman Fotometri Cemiyeti Milletlerarası Geodezi Birliği Konseyi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Şehircilik Enstitüsü Asli Üyeliği de yapmıştır. Kendisi ayrıca XII. Dönem Kastamonu Milletvekilliği de yapmıştır. 27. Hükûmet Ulaştırma Bakanı olmuştur¹⁰¹⁰.

Ahmed Hamdi Gürsoy (1898-1960)

Ahmet Hamdi Gürsoy Almanya’daki dericilik eğitiminin ardından yurda dönmüş ve Yedikule Debagat Fabrikası Ustabaşı Muavini olarak göreve başlamıştır. Kendisi sonradan IV. Dönem İstanbul Milletvekilliği yapmıştır¹⁰¹¹.

Hasan Vasıf Dokuman (1886-1953)

¹⁰⁰⁸ Ayhan-Ata, a.g.e., s. 10-15.

¹⁰⁰⁹ TBMM Albümü, C.2, s. 615.

¹⁰¹⁰ TBMM Albümü, C. 2, s. 805.

¹⁰¹¹ TBMM Albümü, C.1, s. 204.

Mensucat-boyacılık dalında eğitim alan Hasan Vasıf Dokuman, İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Almanya-Crefeld Boyacılık ve Kimya Sanayi Yüksek Okulu'nda eğitim almıştır. Çok yönlü bir insan olan Dokuman, mühendis, kimyager ve öğretmen olarak birçok kurumda görev almıştır. Kendisi Sanayi Umum Müfettişliği ve IV. Dönem İstanbul Milletvekilliği görevlerinde de bulunmuştur¹⁰¹².

3.4.4. Askerî Alanlar

Osmanlı Devleti'nce 1908-1922 yılları arasında askerî alanlarda eğitim almak üzere yurt dışı eğitime gönderilen 303 kişinin ismi belirlenebilmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda bunlardan 121'inin yurda döndükten sonraki bilgilerine sahibiz. Yurda dönen bu kişiler ekseriyetle orduda görev aldıkları gibi bu kişilerden valilik ve milletvekilliği yapanlar da olmuştur. Yurt dışına gönderilenlerin 24'ü havacılık, 16'sı topçuluk, 33'ü denizcilik, 2'si fişek yapımı, 1'i atış eğitimi ve 1'i harp tarihi dalında eğitim alıp yurda dönmüştür. Yurda döndükleri belirlenen 42 kişinin isimlerinin geçtiği belgelerde sadece askerî eğitim aldıkları yönünde bilgi mevcuttur. Öğrencilerden 2'sinin ise dalları tespit edilememiştir. Yurda dönenlerden 81'i Harbiye, 34'ü ise Bahriye Nezâreti'nce eğitime gönderilirken, 3'ü devlet ve 2'si kendi imkânınca eğitim almıştır. 2 kişinin ise gönderen kurum bilgisi bilinmemektedir.

Harbiye Nezâreti adına gönderilen kişilerden özellikle havacılık, topçuluk, makinistlik ve haritacılık dallarında eğitim alıp yurda dönen önemli isimler anlaşılmaktadır. Birçok asker ise gönderildikleri ülkelerin ordularında staj ve ihtisas yaparak geri dönmüştür. Ordu mensubları arasında tıp, resim ve müzik gibi farklı alanlarda eğitime gönderilen öğrencilerin sayısı da az değildir. Bu öğrenciler hakkındaki bilgiler eldeki veriler doğrultusunda ilgili bölümlerde verilmiştir.

Havacılık eğitimine gönderilen öğrenciler arasında Mehmed Fesa (Evrensev), Yusuf Kenan, Mithat Nuri (Tuncel), Mehmet Ali (Okar), Salim (İlkuçan), Salim (Batur), Cemal, Emin Fuat, Fevzi, Mehmet Nafi, Hüseyin Hüsnü, Mehmet Şükrü, Refik, Mehmet Ali ve Halil efendiler yer almaktadır. Bu kişiler, ekseriyetle Fransa'da R.E.P

¹⁰¹² TBMM Albümü, C. , s. 204.

Uçak Fabrikasına ait uçuş okulunda eğitim alıp yurda döndüler¹⁰¹³. Diğer öğrencilerden Abdullah Yusuf, Abdurrahman, Ahmed Saffet, Aziz, Fethi, Fazıl, Mehmed Ali, Mehmed Fethi ve Sabri Said efendiler ise İngiltere’de bulunan Bristol Tayyare Fabrikası’nın Bruoklyn şubesinde eğitim alıp yurda döndüler¹⁰¹⁴.

Mehmed Fesa Evrensev (1878-1951)

21 Şubat 1912 tarihinde Fransa’daki Bleriot Fabrikasına ait uçuş okulunda pilotaj eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra Fransa Hava Kulübü’nün (Aero Club de France) verdiği 780 numaralı uluslararası brövesinin sahibi olmuş ve “ilk Türk pilotu” unvanını almıştır¹⁰¹⁵. Yusuf Kenan ise bröve alan ikinci Türk pilotu olmuştur. İlk pilotlarımız, İstanbul’da Ayastefanos’ta (Yeşilköy) açılmış olan Tayyare Mektebi’nde görev almışlar ve Fransa’dan getirtilen Depérdessin marka uçaklar bu isimlere teslim edilmiştir¹⁰¹⁶. Mehmet Fesa (Evrensev), Türk semalarında uçan ilk Türk pilotu unvanına da sahiptir¹⁰¹⁷. Tayyare Mektebi’nde hocalık yapan yurt dışı eğitilmiş diğer isimlerden Mithat Nuri Tuncel, *Vesait-i Tayyaran* ismiyle Türkçe ilk teknik uçuş kitabını yazan kişidir¹⁰¹⁸.

Osmanlı Devleti, idaresi altındaki topraklara havacılık dalında geldiği düzeyi göstermek amacıyla 1914 yılında İstanbul-Kahire seferi düzenlemiştir. Bu seferde Fethi ve Nuri efendiler görevlendirilmiştir. Görevlerini başarıyla tamamlayan pilotlarımız dönüşte kötü hava koşulları ve uçakların arızalanması nedeniyle düşmüş ve şehit oldular¹⁰¹⁹.

Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet’te havacılık dalında özellikle Fransa’daki R.E.P uçak fabrikasından daha çok uçak aldığı ve havacılık eğitimi için en çok bu fabrikaya ait uçak okuluna öğrenci gönderdiği anlaşılmaktadır. Bunda Fransa’nın önemli pilotlarından biri olan Marquis Louis de Goys’un Tayyare Mektebi’nin müdürlüğüne

¹⁰¹³ Kurt-Korkmaz, a.g.m., s. 207-251. Ayrıca bkz. Ekmelettin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, **Çağın Yakalayan Osmanlı Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995, s. 497-596.

¹⁰¹⁴Havacılık eğitimi için İngiltereye gönderilenlerin isimleri için bkz. BOA HR. SFR. 3. 667/60, Lef 4, 11. Ayrıca bkz. Ahmet Çelik, **II. Meşrutiyet Devri’nde Türk Hava Kuvvetleri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 48.

¹⁰¹⁵ Kurt-Korkmaz, **a.g.e.**, s. 223.

¹⁰¹⁶ İhsanoğlu-Kaçar, **a.g.e.**, s. 534.

¹⁰¹⁷ Zekeriya Türkmen, Türkiye’de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Sempozyumu**, Mayıs 2013, Ankara, s. 46. (28-56).

¹⁰¹⁸ İhsanoğlu-kaçar, **a.g.e.**, s. 536.

¹⁰¹⁹ Şehit Türk Tayyareciler için bkz. <http://www.tayyareci.com/hvesehitleri/19141933.asp>. 30.03.2020.

getirilmesinin de etkisi büyüktür. Goys, Yeşilköy’de açılan mektebe özellikle Fransızca bilen ve Fransa’da eğitim gören öğrencileri hoca olarak almıştır. Doğal olarak alınacak uçakların Fransa’dan getirilmesini de sağlamıştır. Goys ayrıca Osmanlı’daki ilk havacılık kanununun çıkartılmasını da sağlamıştır. Bu durum, Osmanlı havacılığının Fransa’ya bağımlı olmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında ise Osmanlı hava teşkilatının idaresi ise Almanların yönetimine bırakılmıştır. Türk pilotları Almanya’dan getirilen uçaklara tam uyum sağlamakta zorluk çekmişlerdir. Savaş süresince Osmanlı havacılığı önemli varlık gösterememişse de İstiklal Harbi’nde, özellikle Büyük Taarruz esnasında, Türk pilotlarının Yunanlılara karşı keşif ve devriye uçuşları yaparak önemli yararlılıklar sağladıkları da belirtilmektedir¹⁰²⁰.

Topçuluk eğitiminin ardından yurda dönen 16 öğrenci belirlenmiştir. Bunlardan 4’ü askerî görevlerine ek olarak milletvekilliği de yapmışlardır. Hasan Durudoğan Kars Milletvekilliği¹⁰²¹, Ali Tunalı Samsun Milletvekilliği¹⁰²², Mehmet Nurettin Alpkartal Çanakkale Milletvekilliği¹⁰²³ ve Mehmet Sami Orberk Trabzon Milletvekilliği¹⁰²⁴ yapmıştır.

Musa Azmi (Hattat Hamid Aytaç) (1891-1982)

Dikkatimizi çeken diğer bir kişi de asıl ismi “Musa Azmi” olan Hattat Hamid Aytaç’tır. Kendisi, Erkân-ı Harbiye matbaasındaki görevi esnasında I. Dünya Savaşı başlamış ve Yıldırım Orduları Grubu emri üzerine Almanya’ya haritacılık dalında eğitime gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra devlet hizmetine girmiş fakat daha sonra devlet memurluğundan istifa ederek özel olarak çalışmaya başlamıştır. 1960 yılında Paşabahçe cam fabrikasında çalışmaya başlamış ve 1975 yılında emekli olmuştur. Kendisi Osmanlı son dönemlerinde yetişen önemli bir hattattır. Gerek yurt içinden gerekse yurt dışından birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ankar Kocatepe Camisi ve İstanbul Şişli Camisi başta olmak üzere birçok yerde yazıları bulunmaktadır¹⁰²⁵.

¹⁰²⁰ İhsanoğlu-kaçar, **a.g.e.**, s. 553-554.

¹⁰²¹ **TBMM Albümü**, C.1, s. 404.

¹⁰²² **TBMM Albümü**, C.1, s. 284.

¹⁰²³ **TBMM Albümü**, C.1, s. 623.

¹⁰²⁴ **TBMM Albümü**, C.1, s. 672.

¹⁰²⁵ Süleyman Berk, **Hattat Hâmid Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994, s. 25-50.

Eldeki veriler doğrultusunda diğer askerî alanlarda eğitim alıp yurda dönenlerden tespit edebildiğimiz 42 isim mevcuttur. Bunların 29'u Almanya'da, 8'i Fransa'da, 3'ü Avusturya-Macaristan'da ve 1'er kişi ise İngiltere'de ve Belçika'da eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. Bu kişilerin tamamı döndükleri yıl itibari ile hemen orduya dâhil olarak Trablusgarb, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılarak yararlılıklar göstermişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra bu kişilerden valilik, milletvekilliği ve bakanlık görevine yükselenler olmuştur.

Saffet Arıkan (1888-1946)

Saffet Arıkan, Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra orduda görev almış ve 1918 yılında Almanya'ya staja gönderilmiştir. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Anadolu'ya geçerek İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Kendisi Moskova Ataşemiliterliği, Berlin Büyükelçiliği yaptıktan sonra çeşitli dönemlerde Erzincan ve Konya Milletvekilliği, daha sonra 1935-1938 arasında da Millî Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur¹⁰²⁶.

Yurt dışında askerî eğitim alan kişilerden ileryen süreçte siyasi görevler üstlenen diğer önemli isimler şunlardır: Ali İhsan Sabis¹⁰²⁷ ve Ömer Lütfü Argeşo¹⁰²⁸ Afyon Milletvekilliği, Saffet Arıkan Erzincan Milletvekilliği¹⁰²⁹ Kemalettin Sami Paşa Sinop Milletvekilliği, Cafer Tayyar Eğilmez Edirne Milletvekilliği¹⁰³⁰, Asım Gündüz Kütahya Milletvekilliği¹⁰³¹, Cavid Erdelhun Kars Milletvekilliği¹⁰³², Mürsel Bakü Kocaeli Milletvekilliği¹⁰³³, Atıf Ulusoglu Çanakkale Valiliği¹⁰³⁴, Fethi Uzgören Bakü Valiliği¹⁰³⁵ ve Ali Sami Sabit Karaman Kars Vali Vekilliği¹⁰³⁶ yapmıştır.

Kemalettin Sami Paşa (1884-1934)

¹⁰²⁶ Bahir Sorguç, "Saffet Arıkan", Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 37-53.

¹⁰²⁷ Toker-Argeşo, **a.g.e.**, C.III, s. 232.

¹⁰²⁸ Toker-Argeşo, **a.g.e.**, C.III, s. 95.

¹⁰²⁹ Bahir Sorguç, "Saffet Arıkan", Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁰³⁰ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 130.

¹⁰³¹ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 79.

¹⁰³² Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 190. Cavid Erdelhun, 1958-60 arasında Genel Kurmay Başkanlığı yapan Rüşti Erdelhun'un ağabeyidir. Bkz. M. Orhan Bayrak, **Türkiye'yi Kimler Yönetti**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1992, s. 31.

¹⁰³³ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 135-136-137.

¹⁰³⁴ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, 2. Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 173-175.

¹⁰³⁵ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 25.

¹⁰³⁶ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.II, s. 342-345.

Kemalettin Sami Paşa, 1884'te Sinop'ta doğmuştur. 1908'de Erkân-ı Harbiye'den mezun olduktan sonra çeşitli komutanlıklarda görev almıştır. 1912'de Almanya'ya öğrenime gönderilmiş ve 5 ay sonra yurda dönmüştür. Ataşe Militer, Ordu Kurmay Başkanlığı ve müfettişlik görevlerinde bulunmuştur. 1920'de İstiklâl Harbi'ne katılmıştır. 1923-1924 arasında Sinop mebusu olarak görev almış ve daha sonra Berlin'e büyükelçi olarak atanmıştır. Kemalettin Sami Paşa, Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan edeceğini açıkladığı 28 Ekim 1923 Akşamı Çankaya'da bulunan misafirleri arasındadır¹⁰³⁷.

Askerî eğitime gönderilenler arasında şehzadelerin ve çeşitli saray mensuplarının olduğundan önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Yurt dışına askerî eğitime gönderilen şehzadeler Şehzade (Osman) Fuad, Şehzade Abdurrahim (Hayri), Şehzade Abdülhalim, Şehzade Cemalettin ve Şehzade Ömer Faruk efendiler yer almaktadır¹⁰³⁸. Askerî yeteneği ile öne çıkanlardan biri de II. Abdulhamid'in oğullarından **Şehzade Abdurrahim Hayri** Efendidir. Kendisi Prusya ordusunda staj yapmış, daha önce de Galiçya Cephesi'nde savaşmıştır. I. Dünya Savaşı'na katılmış olan Şehzade Abdurrahim, 1923 yılında hanedan üyesi olması sebebiyle sınır dışı edilmiştir¹⁰³⁹.

İsmail Hakkı Tevfik Okday (1881-1977)

Saray mensuplarından birisi de Padişah Vahdettin'in damadı ve son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Tevfik (Okday)'dır¹⁰⁴⁰. Yurt dışı eğitimini Prusya ordusunda tamamladıktan sonra yurda dönen Okday, Balkan Savaşlarında görev almış ve Von Der Goltz Paşa'nın yaverliğini yapmıştır. Kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsuna yolculuğunun İngilizler tarafından engelleneceğini haber vermiştir. 1922 yılında Anadolu'ya geçerek İstiklal Harbi'ne katılan Okday, İstiklal Madalyası almayı hak etmiş komutanlardandır¹⁰⁴¹.

¹⁰³⁷ Semih Yalçın, **Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın Yayın Gen. Müd., Ankara, s. 30-31.

¹⁰³⁸ BOA HR. İD. 1391/11, Lef 3-1.

¹⁰³⁹ Toker-Aslan, **a.g.e.**, C.III, s. 177.

¹⁰⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin son Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa, 1921 yılında düzenlenen Londra Barış Konferansı'nda İstanbul temsilcisi olarak görev almıştır. Oktay, konferansta "Biz Ankara'dan gelen heyet ne istiyorsa, aynı şeyi istiyoruz. Biz Türkler birbiriyle harp etmiyor, düşmanın memleketten çıkmasını arzu ediyor. Onun için sözü Bekir Sami Bey'e bırakıyorum." diyerek Ankara heyetine sözü bırakmıştır. İnan, **a.g.e.**, s. 36-38.

¹⁰⁴¹ İnan, **a.g.e.**, s. 54-55. İsmail Hakkı ve Babası Tevfik Okday hakkında İlber Ortaylı, 4 Kasım 2012 tarihli *Milliyet* gazetesindeki yazısında bazı bilgiler aktarmaktadır. Bı yazıda babasının ve kendisinin

Bahriye Nezâreti tarafından denizcilik dalında eğitim alıp yurda dönen 33 kişi belirlenmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda isimlerini tespit edilen 22 kişi Almanya’da eğitim alıp yurda dönmüştür. Almanya’da eğitim alan kişiler Mehmet Emrullah Nutku, Hattat Hamid Aytaç (Musa Kâzım Bey), Mehmet Necati Özdeniz, Mahmut Savni, Osman Yümnü, Mehmet Sadık Altıncan, Abdurrahman Benlioğlu, Mehmet Şükrü Okan, Avni Şerif Gemicioğlu, Mustafa Fahri Tümbilen, Şefik Ali Civa, Ahmet Hulusi Gökdalay Mahmut Sait Halman, Hüseyin Sabri Abdülkerim, İbrahim Rıza Ülman, İbrahim Süleyman, Ekrem Cafer, Müfit Nihat, Remzi Duygu, Rifat İbrahim, Salih Mevlüd ve İsmail Hüseyin efendilerdir¹⁰⁴².

İngiltere’de eğitim alan kişiler ise Şevket Doruker, Mehmet Ali Ülgen, Ahmet Şevket Akyazı, Mehmet Şemsettin Sunal (Şemsi Sunal), Mehmet Fahri Engin, Eşref, Kemal ve Nusret efendilerdir.¹⁰⁴³ **Ali Muharrem ve Hilmi efendiler** de Greenwich Bahriye Mektebine (Greenwich Royal Naval Collage) topçuluk eğitimine gönderilenler arasındadır. Bu öğrencilerin İtalya’ya karşı istihdam edilmeyeceklerinin İngiltereye garanti verilmesi şartıyla celplerine izin verildiği anlaşılmaktadır¹⁰⁴⁴.

Bahriye öğrencilerden **Ahmet Rasim Barkınay** mesaha dalında eğitim almak¹⁰⁴⁵, **İbrahim Münir** Bey ise Rusça lisanı öğrenmek¹⁰⁴⁶ üzere 1911’de Rusya’ya gönderilmişlerdir.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra bu öğrencilerden Remzi Duygu, Mehmet Şükrü Okan, Hüseyin Sabri Abdülkerim ve İbrahim Süleyman efendiler denizaltıcılık ile ilgili incelemeler yapmak üzere 1910 yılında Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya’ya gönderilmişlerdir. 1912 yılında yurda dönen bu öğrenciler, özellikle Fransız

İstiklal Savaşı’na katkıları anlatılmaktadır. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/cumhuriyet-e-gecis-4-kasim-1922-1621501>. 15.04.2020.

¹⁰⁴² Fahri Çoker, **Deniz Harp Okulumuz 1773**, 7. Baskı, Dz. K.K’lığı Mrk. D. Bşklığı Deniz Basımevi, İstanbul, 2006, s. III-45-107. Ayrıca bkz. Mercan, a.g.t., s. 56.

¹⁰⁴³ İngiltere’de eğitim alan denizcilerin isimleri için bkz. BOA. HR. İD. 1389/23, Lef 3-1. HR. İD. 1389/7, Lef 5-1. Ayrıca bkz. Serdar Başaran-Levent Düzcü, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Denizciler**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2016, s. 125-154.

¹⁰⁴⁴ BOA HR. İD. 1389/46, Lef 2-1., HR. İD. 1389/23, Lef 3-1.

¹⁰⁴⁵ Ahmet Rasim Barkınay, “Adalar Deniz Kılavuzu”, Denizler Kitabevi, 2005. isimli eserden aktaran: Taylan Köken, Ahmet Rasim Barkınay ve Ayvalık, s. 1. https://www.academia.edu/28302731/AHMET_RAS%C4%B0M_BARKINAY_ve_AYVALIK. 08.04.2020.

¹⁰⁴⁶ Yurda döndükten sonra topçuluk dalında hocalık ve çeşitli gemilerin komutanlıklarını yapmıştır. 1920 yılında İstiklal Savaşına katılmış ve Karadeniz donanmalarında, Batum Lima’nında ve Naveorososiski’de görev almıştır. Çoker, a.g.e., s. III-77.

denizaltıların başarısına yönelik raporlar sunmuşlardır. Bu doğrultuda 1914 yılında Fransa'dan iki adet denizaltı sparişi verilmiştir. Gemilerin yapımı 18 ay sürecek olup bu gemilere komutan olarak Mehmet Şükrü Okan ve Mehmet Nail, komutan olarak görevlendirilmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle denizaltıların Osmanlı Bahriyesine verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile müttefik olması, denizcilikte rotanın bu ülkeye kaymasına neden olmuş ve 1914 yılında Almanya'ya 6 öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu isimler Mehmet Şükrü Okan¹⁰⁴⁷, Rıfat İbrahim, Avni Şerif Gemicioğlu, Salih Mevlüd, İbrahim Rıza Ülman ve Şefik Ali Civa'dır. Bu isimlerce, Türk denizaltıcılık tarihinde ilk defa subay, astsubay ve er denizaltıcılık kursu verilmiştir¹⁰⁴⁸.

Şevket Doruker (1887-?)

Şevket Doruker, 1910'da gönderildiği İngiltere'deki eğitiminin ardından 1917 yılında ikinci defa torpidoculuk eğitimi için yurt dışına gönderilmiştir. Doruker, Millî Mücadele'nin başlamasının ardından Anadolu'ya geçmiştir. Kendisi mevcut gemi ve motorlarla Rusya'dan silah, cephane ve birçok askerî malzemenin Karadeniz'e getirilmesini sağlamıştır. Doruker, Lozan Barış görüşmelerinde Türk delegasyonu içerisinde deniz müşaviri olarak yer aldı¹⁰⁴⁹. Rusya'dan silah ve cephane getiren yurt dışı eğitimli komutanlar arasında Mustafa Fahri Tümbilen'de vardır. Tümbilen, gösterdiği büyük başarı nedeniyle İstiklal Madalyası aldı¹⁰⁵⁰.

Mehmet Şemsettin Sunal (1887-?)

Bahriye Mektebi'nden İnşaiye Mühendisi olarak mezun oldusa da kendisi ressamlığı ile ön plana çıkan denizcilerimizdendir. Eğitim için gönderildiği İngiltere'de, resim sergisine katılarak ikinciliği elde etmiştir. Sunal, donanma ve Kızılay için resimler yapmış ve bunların satışından elde edilen gelirler buralara bağışlanmıştır¹⁰⁵¹.

Mehmet Ali Ülgen (1888-1952)

¹⁰⁴⁷ Mehmet Şükrü Okan, yurt dışı eğitiminin ardından Bahriye Nezâreti'nde görevlendirilmiştir. İstiklal Savaşı'nda önemli başarılar sağlamış olan Mehmet Şükrü Bey'e "Okan" soyadı Atatürk tarafından verilmiştir. Okan, 1928 yılında teşkil edilen Denizaltı Gemileri Komutanlığının ilk komutanı olmuştur. Bkz. Çoker, **a.g.e.**, s. III-63-64.

¹⁰⁴⁸ Başaran-Düzcü, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁰⁴⁹ Çoker, **a.g.e.** s. III- 49. Ayrıca bkz. Başaran-Düzcü, **a.g.e.**, s. 125-126.

¹⁰⁵⁰ Çoker, **a.g.e.**, s. III-61.

¹⁰⁵¹ Başaran-Düzcü, **a.g.e.**, s. 134-135.

1911’de topçuluk eğitimi için İngiltereye gönderilen Ülgen, yurda döndükten sonra Bahriye Nezâreti’nde idarî görevler almış ve Bahriye Mektebi’nde hocalık yapmıştır. 1913 yılında Yavuz zırhlısı ile Odessa ve Sivastopol bombardımanlarına katılmıştır. Ülgen, 1949 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’na atanmıştır¹⁰⁵².

Mehmet Fahri Engin (1888-1970)

1910’da gönderildiği İngiltere’deki eğitiminin ardından 1911’de yurda dönerek, güverte mühendislerine matematik öğretmeni olarak atanmıştır. 1912 yılında Rauf Orbay’ın komutanı olduğu Hamidiye Kruvazör’üne Seyir Subayı olarak katılmış ve Akdeniz, Kızıldeniz ve Adriyatik’te gerçekleştirilen deniz harekâtlarına katılmıştır. Sultan Vahdettin’in yaverliğini de yapan Engin, Cumhuriyet’in ilanından sonra askerî görevlerinin haricinde 1939’da Samsun Milletvekiliği ve II. Refik Saydam Hükûmetin’de Ulaştırma Bakanlığı yapmıştır¹⁰⁵³.

Yurt dışı eğitimli Bahriyeli öğrenciler arasında yazdıkları eserlerle Türk Deniz Tarihçiliği’ne önemli katkılar sağlayan kişiler bulunmaktadır.

Ahmet Rasim Barkınay (1881-1950)

1911 yılında Rusya’da Petersburg Bahriye Nezâreti’nde haritacılık eğitimi almış,¹⁰⁵⁴ yurda döndükten sonra asıl ilgisini deniz tarihine verdiği anlaşılmaktadır. “Cumhuriyet’in Piri Reisi” olarak gösterilen Ahmet Rasim, denizcilikle ilgili yazmış olduğu 17 eser, arşiv belgelerine dayanmakta ve günümüze değin gelen önemli akademik çalışmalar arasında yer almaktadır¹⁰⁵⁵.

Emrullah Nutku (1902-1980)

1918 yılında gönderildiği Almanya’dan 1919 yılında yurda dönmüştür. İstiklal Harbi’nde Anadolu’ya geçerek önemli görevler icra etmiş olan Nutku, 1926 yılında hukuk eğitimine başlamıştır. 1931 yılında ise aldığı bu eğitim neticesinde Askerî

¹⁰⁵² Başaran-Düzücü, **a.g.e.**, s. 136-137.

¹⁰⁵³ Çoker, **a.g.e.**, s. III-45-46.

¹⁰⁵⁴ Köken, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁰⁵⁵ Salih Murat Hatip, “Cumhuriyet Dönemi Denizcilik Tarihçileri Üzerine Analitik Bir İnceleme: Bahriye Kökenli Deniz Tarihçileri ve Eserleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi, Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2016; 4(1), s. 70. (59-84)

Hâkimliğe geçmiştir¹⁰⁵⁶. Kendisi, Erzurum ve Trabzon Milletvekiliği de yapmış ve denizcilik dalında sekiz önemli esere sahiptir¹⁰⁵⁷.

3.4.5. Sosyal Bilimler

1908-1922 yılları arasında 171 kişinin Sosyal Bilimlerde eğitim aldığı belirlenmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda bunlardan 60 kişinin eğitim durumları hakkında bilgi edinilmiştir. 60 kişiden 14'ü pedagoji, 14'ü Toplumsal Bilimler (felsefe-sosyoloji-psikoloji), 14'ü öğretmenlik, 3'ü dil eğitimi, 4'ü Coğrafya, 3'ü tarih, 2'si edebiyat, 1'i Arkeoloji ve Sanat Tarihi, 1'i tercümanlık ve 1'i de haritacılık dalında eğitim alıp yurda dönmüşlerdir. 3 kişinin ise hangi dalda eğitim aldığı belirlenememiştir.

Sosyal Bilimlerde eğitim durumları belirlenen 60 kişiden 41'i Maârif Nezâreti tarafından eğitime gönderilirken 4 kişi Harbiye Nezâreti, 3 kişi Türk-Alman Cemiyeti, 1 kişi Bahriye Nezâreti, 1 kişi özel bursla, 1 kişi Vidin Maarif Encümeni İdaresi ve İslam Cemaati adına eğitim almıştır. 2 kişi ise kendi hesabına eğitim alıp yurda dönmüştür. Yurda dönen 7 kişinin göndereni belirlenememiştir.

3.4.5.1. Maârif Nezâreti

Maârif Nezâreti tarafından yurt dışına gönderilen 14 kişi pedagoji eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Eldeki veriler doğrultusunda tespit ettiğimiz bu isimler Halil Fikret (Kanad), Sadrettin Celal (Antel), Mehmet Cevad (Dursunoğlu), Hıfzırahman Raşit (Öymen), Mustafa Rahmi (Balaban), Ahmet Hilmi, Ali Haydar (Taner), Nizamettin (Kırşan) (Savaş nedeniyle eğitimi yarıda kaldı), Mehmet Şerif (Bilgehan) ve İbrahim Alaaddin (Gövsâ) efendilerdir. Gönderilenler arasında Huriye Baha Hafize (Öniz), Melek Said ve Refika Refik hanımlar da yer almaktadır.

Halil Fikret Kanad (1892-1974)

Halil Fikret Kanad eğitim bilimleri alanında yurt dışında doktora yapan ilk Türk öğrencidir. Kendisi E. Spranger'in danışmanlığında hazırladığı "*Pestalozzi'nin Devlet*

¹⁰⁵⁶ Emrullah Nutku, **İstiklal Savaşı'nda Denizciler**, Der: Figen Atabey, Ank. Dz. İk. Grp. K.lığı Dz. K. K. Basımevi A.lığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2008, s. 10-11.

¹⁰⁵⁷ Hatip, a.g.e., s. 75-76.

Okullarına Karşı Düşünceleri (1809' Kadar)” adlı doktora tezi ile Türkiye'nin ilk eğitim doktoru unvanını almıştır¹⁰⁵⁸. Yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda Fenn-i Terbiye ve Malumatı Ahlâkiye öğretmeni olarak görev almıştır. 1923 yılında Azerbaycan'da Bakü Üniversitesinde psikoloji ve pedagoji dallarında ders vermek üzere bu ülkeye davet edilmiştir. Üç yıl burada görev yaptıktan sonra Türkiye'ye dönen Kanad, 1927 yılında Gazi Orta Öğretmen Okulu içinde Pedagoji Bölümü'nün (Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü) açılmasını sağlayan ilk kişi olmuştur¹⁰⁵⁹. Kanad, millî kalkınma unsurlarına çok önem vermiş ve yaşadığı dönem itibariyle nüfusunun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Türkiye'nin, kalkınmak için önceliği köylere vermesi gerektiğini savunmuştur. Dönemin ilköğretmen okullarının köye göre öğretmen yetiştirme düzeylerinin yeterli olmadığını ileri sürerek “köye göre öğretmen” fikrinin savunucusu olmuştur. Bu amaçla “Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli ?” başlığı altında dört makale yazmış ve bu yazılarını yurt dışı eğitim tecrübesine sahip Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a sunmuş ve bu konuda onun desteğini almıştır¹⁰⁶⁰. Halil Fikret Kanad, Batı'da ortaya çıkan liberal nitelikteki “İş Okulu” akımının Türkiye'deki savunucusu olarak görülmüştür. Bu görüşü ileri süren Osman Kafadar, Cumhuriyet Türkiye'si'ne miras kalan okulların hedeflenen modernleşmeyi gerçekleştirecek nitelikli insanları yetiştirmekte çok geride kaldıklarını belirterek, burada Halil Fikret Kanad'ın yenilikçi fikirlerinin devreye girdiğini belirtmektedir. Türk köylüsünün kalkınmada en önemli unsur olarak öne çıkarılması ve açılacak köy okullarında yapıcı ve üretici insan tipinin yetiştirilmesinin hedeflenmesi , “köye göre öğretmen” fikrinin mimarı olan Halil Fikret Kanad sayesinde oldu¹⁰⁶¹. Kanad'ın bu fikirlerinin temelinde Batı'da aldığı eğitimin ve incelemiş olduğu okulların da etkisi büyük paha sahiptir. Bahri Ata'nın, 14 Mart 1927'de Odenwald Okulu'nu ziyaret eden Halil Fikret Kanad'ın okula yönelik gözlemlerini aktardığı çalışmasında, okuldaki öğrencilerin karma eğitim almaları, işbirliğine dayalı etkinlikler yapması ve öğrencilerin kaldıkları odaları yine kendilerinin temizlemesi, Kanad'ı etkileyen unsurlar arasında gösterilmektedir. Ayrıca bu okulda

¹⁰⁵⁸ Türk Eğitim Derneğinin Halil Fikret Kanad'ı anma toplantısında, Kanad'ın öğrencisi Cavit Binbaşıoğlu tarafından sunulan bildiriye Kanad'ın eğitimci kişiliği, eğitim görüşleri, öğretmenliğe verdiği önemi ve eğitim ile ilgili eserleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Cavit Binbaşıoğlu, **Halil Fikret Kanad Yaşamı ve Hizmetleri**, IX. Anma Toplantısı (14 Aralık 2000), Yayına Haz. Cahit Kavcar, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2002, s. 17.

¹⁰⁵⁹ Cavit Binbaşıoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 155.

¹⁰⁶⁰ Hasan Cicioğlu, “Halil Fikret Kanad”, Ed. Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 331.

¹⁰⁶¹ Osman Kafadar, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, C : 3, **a.g.e.**, s.372-373.

doğramacılık, çilingirlik, ciltçilik, terzilik, aşçılık, çamaşırcılık ve ev idaresi gibi uygulamalı derslerin verilmesi, Kanad'ı etkileyen diğer unsurlardır¹⁰⁶². Özetle Halil Fikret Kanad, Türk modernleşmesinin toplumun her katmanının eğitilmesiyle mümkün olacağını ileri sürmüştür. Türkiye'deki ekonomik ve kültürel gelişmenin işbirlikçi ve üretime dayalı eğitim anlayışıyla çözülebileceğini, bunun da çaresinin köy okullarında verilecek eğitimde ve köye göre öğretmen yetiştirilmesinde aranmasını savunmuştur.

Sadrettin Celâl Antel (1890-1954)

1909 yılında Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya eğitime gönderilmiş ve erkek öğretmen okulu olarak faaliyet gösteren 'Ecole Normale Superieure de Saint Cloud'dan mezun olmuştur. Ayrıca Sorbonne'da Durkheim'in pedagoji derslerini de takip etmiştir. Yurda döndükten sonra çeşitli okullarda öğretmenlik ve müdürlük yapmakla birlikte, Talim ve Terbiye Dairesi'nde çevirmenlik, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden, kuruluşunda çok emeği geçtiği Pedagoji Enstitüsü'nde hocalık yapmıştır. Antel, yurt dışı eğitimi esnasında birçok Avrupalı eğitimcinin etkisinde kalmış ve bu eğitimcilerin görüşlerini ülkemize getirmeye çalışmıştır. Kendisi okullardaki eğitimin merkezinde öğretmenden ziyade öğrencinin olması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesini, eğitim alanındaki ilk çeviri eser olan *Decroly Usulü* isimli eserde kaleme almıştır. Ayrıca J. Dewey'in *Yarının Mektepleri* isimli eserini de dilimize kazandırmıştır. Antel, derslerin çekici ve verimli olması için çeşitli ders materyalleri hazırlamıştır. Türkiye'de pedagojik olarak ilk defa materyal hazırlayarak derslerin oyun yöntemi ile anlatılmasını savunan Antel, bu yöntemle bilginin çocuklarda daha kalıcı olacağını savunmuştur¹⁰⁶³. Kendisi tarih ders materyali de hazırlayarak farklı bir yönünü göstermiş ve öğrencilerin tarihteki olayları neden-sonuç ilişkisi içerisinde düşünebilmelerini sağlamak istemiştir¹⁰⁶⁴. Antel, eğitime yönelik düşüncelerini İstanbul'da Sultan Ahmet'te "44. Okul" adında bir okul açarak uygulama imkânı bulmuştur. Bu okulda uyguladığı yöntemlerin sonuçlarını çeşitli kongrelerde sunmuştur. 19 Temmuz 1937'de Cenevre'de, 23 Temmuz 1937'de Paris'te "İlk Tahsil ve Halk

¹⁰⁶² Ata, "Dr. Halil Fikret Kanad ve Odenwald Okulu", Yayına Haz. Güçlü-Aslangilay, **a.g.e.**, s. 45 ve 49.

¹⁰⁶³ Refia Şemin, "Sadrettin Celâl Antel", Ed. Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 25-36.

¹⁰⁶⁴ Sadrettin Celâl Antel'in tarih öğretimine yönelik çalışmaları hakkında Bkz. Bahri Ata, "Marksist Siyaset ile Durkheimci Pedagoji Arasında Bir Türk Aydını: Sadrettin Celâl Antel ve Tarih Öğretimi", **Eğitim ve Bilim**, C. 39, S. 175, Yıl 2014, s. 27-40.

Terbiyesi” kongrelerine katılmak üzere görevlendirilmiştir¹⁰⁶⁵. Antel’in, eğitim alanında Türkiye’ye getirdiği yeniliklerden biri de test yöntemidir. Avrupalı eğitimcilerden Dr. Decroly’nin Terman testini ve Harry J. Backer’in Grup testini Türkiye’de uygulayan ilk kendisi oldu¹⁰⁶⁶. Özetle Antel, yurt dışında elde ettiği kazanımlarla Türk eğitimi sistemindeki aksaklıkları gidermeye çalışmış özellikle okullardaki sorgulamayan, araştırmayan ve ezbere dayalı eğitim anlayışının kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır.

Mehmet Şerif Bilgehan (1887-1954)¹⁰⁶⁷

Hayatı ve eserleri hakkında çok az eser neşredilmiş pedagoglarımızdan birisidir. 1887 yılında Azerbaycan’da doğan Bilgehan, 1908’de Rus idadîsini bitirmiştir. 1910’da Osmanlı vatandaşı olmuştur. 1913 yılında Maârif Nezâreti tarafından İsviçre’ye gönderilmiştir. Askerlik hizmeti nedeniyle Doğu’da daha verimli olacağı düşüncesiyle Teşkilatı Mahsusa’ya alınmış, Rusya ve İran’da görevlendirilmiştir. Bu görevlerinin ardından tekrar İsviçre’ye, yarıda kalan eğitimini tamamlaması için gönderilmiştir. J.J. Rousseau Enstitüsü’nde pedagoji eğitimi aldı¹⁰⁶⁸. 1917’de yurda döndükten sonra İzmir Muallim Mektebi’nde öğretmenlik yapmıştır. Kendisi İzmir’de İttihat ve Terakki Merkez kulübünde konuşma yapan ilk kişilerden biri olan Bilgehan, İzmir Muallimler Cemiyeti’nin kurucuları arasındadır. İlerleyen süreçte memleketi Azerbaycan’ın eğitim işleri ile de ilgilenmiş ve İsviçre Sefaretinde görevlendirilmiştir. İstiklal Harbi’nin başlamasıyla Anadolu’ya dönmüş ve Sivas Darülmuallimini’nde lisan hocalığı ve ilerleyen süreçte İstanbul’da çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Öğretmenliğinin ilk dönemlerinde yazdığı *Rehber-i Tedris* isimli eserinde, ilk okuma ve yazma öğretiminde her yazaç biçiminin deftere yazılmasından önce yazacın biçiminin havada

¹⁰⁶⁵ BCA. 30. 18. 1. 2. / 77. 61. 15. (Kararlar Daire Başkanlığı).

¹⁰⁶⁶ Şemin, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁰⁶⁷ Şerif (Mehmet Şerif Bilgehan) Efendi hakkında Arşiv belgesinde yer alan bilgilere göre Pedagoji tahsil etmekte olduğu aynı zamanda Darülfünunda Ulûm-ı İctimaiyye derslerini de takip ettiği bilgisi mevcuttur. Ayrıca Şerif Efendi’nin tahsilinin 332 senesi Eylül ayında sona ereceği fakat seferberlik nedeniyle İstanbul’a geri geldiği ve 1333 senesi Eylül ayına kadar kalmak zorunda olduğu bilgisi verilmektedir. BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

¹⁰⁶⁸ Mehmet Şerif Bilgehan ile birlikte bu dönemde eğitime devam edenler arasında İbrahim Alaettin Gövsa, Mustafa Rahmi Balaban ve Mülkiye mezunlarından Münir Mazhar Kamsoy yer almaktadır. Bkz. Ömer Özcan, “Efendizade Mehmet Şerif Bilgehan”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 249, Eylül 2014, s. 64. (62-68) Bahri Ata, II. Meşrutiyet döneminde pedagoji eğitimine gönderilen öğrencilerin isimleri arasında Bilgehan’ın ismini de belirtmiştir. Bkz. Bahri Ata, “1924’te İlkokullarda Tarih Öğretimi: D’alembert Etkisi Altında Türk Deneyimi”, **Turkish History Education Journal (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, C. 3, S. 1, Yıl 2014, ss. 43-61.

çocuklarca çizilmesini, yazaçların gazete parçaları üzerinde imletme gibi davranışlarla yeni bir metotla derslerin işlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bilgehan'ın ileri sürdüğü bu yöntem 2005-2006 eğitim-öğretim yılına kadar kullanılan "havada parmakla yazma" ve "sırada parmakla yazma" gibi davranışların Bilgehan'ın o dönemde ileri sürdüğü bu metottan etkilenildiğini göstermektedir. Bilgehan, Satı Bey'in eğitim görüşlerinden etkilenmiş ve bunu da eserinde yansıtmıştır. Yazılı eseri çok az olan Bilgehan, Cumhuriyet Döneminde *Çınaraltı* ve *Tanrıdağ* gibi Türkçü dergilerde yazılar yazmıştır¹⁰⁶⁹.

Mehmet Cevat Dursunoğlu (1892-1970)

Yurt dışında pedagoji eğitimi alan önemli bir isim de Mehmet Cevat Dursunoğlu'dur. 1910 yılında Maârif Nezâreti'nin açmış olduğu sınavı kazanarak Almanya'ya gönderilmiş ve 1 yıl süren dil eğitiminin ardından 1911-1914 yılları arasında Jena Üniversitesinde felsefe, sosyoloji ve pedagoji eğitimi aldı¹⁰⁷⁰. Yurda döndükten sonra ordu emrinde çalışmış, Doğu Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Kendisi Erzurum Kongresi'nin toplanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Eğitimci yönüne baktığımızda Dursunoğlu, öğrenlerin yurt dışında eğitim almalarını daima savunmuştur. Yurt dışı eğitim tecrübesi nedeniyle kendisine Avrupa Öğrenci Müfettişliği görevi verilmiştir. Özellikle kendi hesabına öğrenim gören öğrencilerin devlet hesabına geçmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Dursunoğlu, Batı müziğinin okullarda yer almasını ve Batı tarzında müzik eğitimi veren öğretmenlerin yetişmesini savunmuştur. Dursunoğlu'un, Devlet Konservatuarı ile buraya bağlı tiyatro bölümünün ve Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nın kurulmasında çok emekleri oldu¹⁰⁷¹. Kendisi Millî Mücadele sürecinin başlangıcında önemli görevler üstlendiği gibi, çeşitli kurumlarda öğretmenlik, müdürlük, Maarif Müfettişliği ve Orta Öğretim Genel Müdürlüğü yaparak Türk eğitim sistemine Batılı tarzda getirdiği yeniliklerle önemli bir isimdir.

Mustafa Rahmi Balaban (1888-1953)

¹⁰⁶⁹ Özcan, a.g.e., s. 67-68.

¹⁰⁷⁰ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1. Ayrıca bkz. Tolga Başak, **Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2010, s. 2.

¹⁰⁷¹ Bahir Sorguç, "Cevat Dursunoğlu", Ed. Ciritli-Sorguç, a.g.e., s. 145-157. Ayrıca bkz. Aslan, a.g.e., s. 41.

Mustafa Satı Bey'in kendisine kefil olmasıyla pedagoji eğitimi için İsviçre'ye gönderilen öğrencilerdendir¹⁰⁷². İstanbul Darülmualimini'nden sonra Adana Öğretmen Okulu'nda müdürlük vazifesine başlamış olan Balaban, yakın arkadaşı Ali Haydar Bey'in¹⁰⁷³ yönlendirmesiyle yurt dışı eğitime gitmek için müracat etmiş ve bu talebi nezâretçe uygun görülüp 1913 yılında Cenevre'ye eğitime gönderilmiştir. Yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve müdürlük yapmış ardından Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğine kabul edilmiştir. Kendisine ek olarak öğrenci müfettişliği görevi de verilmiştir. Başkanlığını Ziya Gökalp'in yaptığı bu heyete, Gökalp milletvekili seçildikten sonra başkan olarak atanmıştır¹⁰⁷⁴. Balaban, eserlerinde Batı'nın bilim ve teknolojiye yakaladığı başarıların örnek alınmasını ve Türkiye'nin geri kalmışlık sorununa çare olarak Batı'nın örnek alınması gerektiğini sıklıkla kaleme almıştır. Bu doğrultuda Adolf Ferrière ve Pierre Bovet gibi Batılı birçok bilim insanını Türkiye'ye davet etmiş ve konferanslar vermiştir. Hilmi Ziya Ülken'in "Cumhuriyet devrinde ansiklopedik bilgi yaymanın son temsilcilerinden biri" olarak gördüğü Balaban¹⁰⁷⁵, 80'e yakın kitap ve 900 makale yazmıştır.

Nizamettin Kırşan (1900-1990)

1919 yılında devlet tarafından gönderildiği Almanya'da Heidelberg Pedagoji Akademisi'nde başladığı eğitim savaş nedeniyle yarıda kaldı¹⁰⁷⁶. Yurda döndükten sonra çeşitli okullarda Beden eğitimi Öğretmenliği yapan Kırşan, Selim Sırrı Tarcan'ın yönlendirmesiyle devlet tarafından 1925'te İsveç Stokholm'da bulunan 'Kraliyet Merkezi Jimnastik Enstitüsüne (Kunglika Gymnastiska Central Enstitüted) beden eğitimi tahsiline gönderilmiştir. Burada, pedagojik cimnastikler, tıbbi jimnastik, masaj ve cimnastik antrenörlüğü dallarında diploma alarak 1928 yılında yurda dönmüştür. Aktif bir yaşam sergilemiş olan Kırşan, Türk Spor Teşkilatının üst kademelerinde görev

¹⁰⁷² BOA DH. EUM 1. Şb. 8/9, Lef 12..

¹⁰⁷³ Ali Haydar Bey, 1916 yılında tarih eğitimi için Fransa'ya gönderilmiştir. Kız kardeşi Zübeyde Hanım ile Mustafa Rahmi Balan evlenmiştir. BOA ŞD. 229/32, Lef 26-27.

¹⁰⁷⁴ Mustafa Şahin, **Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005, s. 4-13.

¹⁰⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Rahmi Efendi'nin Cumhuriyet Döneminde daha çok eser vermesine rağmen az bilinen eğitimcilerden olduğunu ve Şarkla Garp arasında bağlantıyı temsil eden İsmail Fenni ve Mehmet Ali Aynî gibi fikir adamları grubundan olduğu belirtmiştir. Bkz. Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce...**, s. 617.

¹⁰⁷⁶ A.Cevdet Arun, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Beden Eğitimi Öğretmeni Yetiştirmede Öncü S. S. Tarcan'dan Sonra II. Kuşaktan Nizamettin Kırşan", **Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 19, Yıl 1997, s. 31.

yapmıştır. Kendisi, Batı sporlarının Türkiye'ye getirilmesinde çabalar gösterdiği gibi geleneksel ve millî sporlarımızın gelişmesi içinde mücadele etmiştir. En önemli çabaları arasında Ankara'da Millî Spor Müzesi'nin kurulmasını gösterebiliriz. 1956-57 arasında Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi Başkanlığı da yapan Kırşan, 11. Dönem Demokrat Parti İstanbul Milletvekiliği de yapmıştır. Ayrıca Spor Toto'nun kurulmasında ve 1959 yılında deplasmanlı profesyonel futbol liginin başlatılmasında büyük katkıları olmuştur. Selim Sırrı Tarcan ekolünün Türkiye'deki en önemli öncülerinden gösterilen Kırşan, Türkiye'de modern anlamda bir beden eğitimi ve spor anlayışının yerleştirilmesinde büyük çabalar sarf etti¹⁰⁷⁷.

Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın sağladığı bursla 1917 yılında Macaristan'a gönderildi¹⁰⁷⁸. Budapeşte Dar'ül-Muallimin-i Ali'sini (pedagogium) 1921 yılında bitirmiştir. 1922 tarihinde bakaloryayı tamamladıktan sonra Budapeşte Üniversitesinde 1923 yılında Felsefe bölümünde lisan ve Türkoloji bölümüne devam ederek "Türk Silah Adları" adıyla hazırladığı tezle doktorasını tamamlamıştır. Ayrıca Berlin Üniversitesinde Türkolog Prof. Bang Kaup'un derslerini izlemiş, millî kütüphane ve müzelerde incelemelerde bulunmuştur. Koşay, 1925'te yurda döndükten sonra Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Bakanlık Müzeler Dairesi Müdürlüğü ve TTK üyeliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Kendisi, Ankara Etnografya Müzesi'nin kurucusu olmakla birlikte bu kurumun müdürlüğü görevinde de bulunmuştur¹⁰⁷⁹.

Mustafa Şekip Tunç (1886-1958)

Osmanlı Devleti tarafından Fransız Edebiyat Tarihi için eğitime gönderilmesine rağmen eğitim bilimlerine yönelik arzusu nedeniyle J.J Rousseau'da eğitim alma isteği, Maârif Nezâreti'nce uygun görülmüştür. Kendisi ayrıca Cenevre Üniversitesinde psikoloji eğitimi almıştır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Tunç, Cenevre'de bir ressamın atölyesinde sulu ve yağlı boya eğitimleri de almıştır. Mekteb-i Mülkiye Mezunu olan Tunç, yüksek memuriyetten ziyade kendini pedagoji ve psikolojiye vererek çeşitli

¹⁰⁷⁷ Özbay Güven, 'Türk Spor Tarihi Müzesi (Nizamettin Kırşan'ın Aziz Hatırasına)', **Türk Yurdu Dergisi**, Şubat 2010, C. 30, S. 270, s. 68-69.

¹⁰⁷⁸ Hamit Zübeyr Koşay'ın yurt dışı eğitime gönderiliş tarihi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Necmettin Sefercioğlu ve Ömer Özcan gönderiliş tarihini 1917, Cengiz Aslan ise 1918 olarak belirtmiştir.

¹⁰⁷⁹ Ömer Özcan, "Cumhuriyet Dönemi Müzeciliğinin Büyük Önderi Hamit Zübeyr Koşay", **Türk Yurdu Dergisi**, C. 30, S. 270, Yıl 2010, s. 61.

kurumlarda öğretmenlik, müdürlük ve İstanbul Üniversitesinde hocalık yapmıştır¹⁰⁸⁰. Aktif siyasette kendini göstermeyen Tunç, daha çok fikri çalışmalar ile kendini göstermiştir. Bergsonculuğun Osmanlı'daki en önemli temsilcilerinden olan Tunç, pozitivism ve ilimcilik akımlarına karşı çıkıp ruhi (anti zihinci) gücü bir medeniyetin en temel unsuru sayan düşünceyi geliştirmek için çalışmış ve bu yönde eserler kaleme almıştır¹⁰⁸¹.

İbrahim Alaaddin Gövsa (1889-1949)

İbrahim Alaaddin Gövsa her ne kadar eğitimci kişiliği ile öne çıkan bir isim olsa da mizah ustalığı ile ve edebiyata olan ilgisiyle de öne çıkan bir eğitimcidir. Gövsa, 1913 yılında Maârif Nezâreti'nin açtığı sınavı kazanarak yurt dışı eğitime gönderilmiştir. Başlangıçta edebiyat eğitimi için gönderilmişse de kendisi pedagoji ve psikoloji dallarında eğitim almayı tercih etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yurda dönmek zorunda kalmış fakat 1915 yılında eğitimini tamamlamak üzere tekrar İsviçre'ye gitmiş ve J.J. Rousseau Pedagoji Enstitüsü'nden diplomasını ve Cenevre Üniversitesi Psikoloji Laboratuvarı'ndan bitirme belgesini alıp yurda döndü¹⁰⁸². Çok yönlü bir eğitimci olduğunu belirttiğimiz Gövsa özellikle çocuk edebiyatı ve çocuk psikolojisi alanındaki eserleri ile önemli bir isimdir¹⁰⁸³.

Hasip Ahmet Aytuna (1895-1980)

Yurt dışı eğitimli önemli pedagoglarımızdan biri de Bulgaristan Vidin'de dünyaya gelen Hasip Ahmet Aytuna'dır. Vidin Türk-İslam Maarif Encümeni ve İslam Cemaati İdaresi tarafından kendisine verilen bursla, Sofya Üniversitesinin Pedagoji Bölümü'nde eğitim almıştır. 1926 yılında bu üniversiteden mezun olduktan sonra Vidin'de çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmıştır. 1931 yılında Türkiye'ye ailesiyle göç eden aytuna, Gazi İlköğretmen Okulu'nda pedagoji öğretmenliği yapmıştır. 1939-1943 yılları arasında Tokat Milletvekili olarak görev yapan Aytuna'nın Vidin'de iken yazmış olduğu "Şen Alfabe ve İlkokuma Kitabı" ile Şen Kıraat" isimli kitapları Bulgar Millî Eğitim Bakanlığınca Türk okulları için ders kitabı olarak kabul edilmiştir. Kendisinin

¹⁰⁸⁰ Nezahat Arkun, "Mustafa Şekip Tunç", Ed. :Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 521-530.

¹⁰⁸¹ Nazım İrem, "Mustafa Şekip Tunç", Ed. Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 256-257.

¹⁰⁸² Zeki Gürel, **İbrahim Alâettin Gövsa**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi 160, Ankara, 1995, s. 3.

¹⁰⁸³ İbrahim Alâettin Gövsa'nın *Çocuk Ruhü* isimli eseri, ilköğretmen okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitapta Gövsa, psikoloji ve eğitim ilişkisini ele almıştır. Bkz. M. Feyzi Öz, "İbrahim Alâettin Gövsa", Ed. : Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 283.

Türkiye’de yazdığı “Metodika” ve “Yeni Umumi Pedagoji” isimli eserleri öğretmen okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. Kendisinin ilköğretim öğretmenlerine yönelik de birçok eseri bulunmakta ve çeviri eserler ile toplamda 39 kitabı mevcuttur¹⁰⁸⁴.

Ali Haydar Taner (1883-1956)

Bulgaristan doğumlu diğer bir isim de Ali Haydar Taner’dir. İlk önce kendi imkânı ile 1907 yılında Almanya’ya giden Taner, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yurda dönerek Türk vatandaşlığına geçmiş ve hükümet tarafından öğrenimini tamamlamak üzere kendisine 1 yıllık ödenek verilerek ve tekrar Jena Üniversitesine gönderilmiştir. 1910 yılında yurda dönen Taner, çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. İlerleyen süreçte Avrupa’daki talebelerin askerlik, devam ve başarı durumlarını teftiş etmek üzere 1918 yılında müfettiş olarak gönderilmiştir. 1919 yılında yurda dönünce İstanbul Darülfünunu’nda hocalık yaptığı gibi Talim ve Terbiye Kurulunun ilk üyeleri arasında yer almıştır. “Beyaz Zambaklar Memleketinde” ve “Ülkücü Öğretmen” gibi Bulgarcadan çevirdiği birçok çeviri eseri ile birlikte toplam 15 eseri bulunmaktadır. Dernekçilik çalışmalarına da çok önem vermiş olan Taner, kurucuları arasında olduğu Türk Eğitim Derneği’nde Genel Sekreterlik görevi yapmıştır. Heyet-i İlmiye toplantılarına katılarak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun hazırlanmasında, rüştiye ve idadîlerin ayrı birer bölüm haline getirilmesinde ve ilkokullarımızda 8 Ekim 1913 tarihine kadar okutulan And’ın usul haline getirilmesinde Ali Haydar Taner’in de imzası vardır¹⁰⁸⁵.

Pedagoji dalında yurt dışında eğitim alıp yurda dönen 3 kız öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar Hafize Huriye Baha Öviz, Refika Refik ve Melek Said hanımlardır. Buna, kendi imkânı ile pedagoji eğitimi alan Behice Feham¹⁰⁸⁶ Hanımı da eklersek sayı 4 olmaktadır.

Hafize Huriye Baha Öviz (1887-1950)

Hafize Huriye Baha Öviz Hanım, ilk ve ortaöğrenimini Leylî Sanayi Mektebi’nde yaptıktan sonra Londra Üniversitesi Kadın Bölümü Bedford Kolejinde pedagoji eğitimi

¹⁰⁸⁴ Cavit Binbaşıoğlu, “Hasip Ahmet Aytuna”, Ed: Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 87-111.

¹⁰⁸⁵ Bahir Sorguç, “Ali Haydar Taner”, Ed. : Ciritli-Sorguç, **a.g.e.**, s. 451-463. Ali Haydar Taner hakkında yapılan diğer önemli çalışmalar arasında Bkz. Ata, “**1938’de Lise Bakalorya Snavında Bir Kopya Olayı...**”, s. 37-39, ve Aslan, **a.g.e.**, s. 38. yer almaktadır.

¹⁰⁸⁶ BOA MF. ALY. 132/48, Lef 1-2.

almıştır. 1912’de yurda döndükten sonra öğretmenlikle başlayan kariyerine 1913’te İstanbul Dârümuallimât Terbiye Öğretmenliği ile devam etmiştir. Balkan Savaşı nedeniyle Türkiye’ye gelen göçmenlere de öğretmenlik yapan Öniz ayrıca Musevi, Rum ve Ermeni okullarında da öğretmenlik yapmıştır. Kadınların ilk kez oy kullandığı 5. Dönem seçimlerinde (1935) Diyarbakır Milletvekili olarak meclise giren ilk kadın milletvekillerinden biri olmuştur. Milletvekiliği sürecinde Çocuk Bakıcı Mektebi ile Hasta Bakıcı Mektebi açılması yönünde çalışmaları olmuştur. Kendisinin “Köprüaltı Çocukları” isminde bir kitabı mevcuttur¹⁰⁸⁷.

Refika Refik Hanım

Maârif Nezâreti’nce pedagoji eğitimi için Cenevre’ye gönderilen kız öğrencilerdendir¹⁰⁸⁸. Kendisi yurda döndükten sonra Çamlıca İnas Sultanîsi’nde öğretmenlik yapmıştır. Eğitim bilimleri alanındaki çalışmaları ve Türk eğitim sistemine katkıları hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz¹⁰⁸⁹.

Hüviyet Bekir Bek (Örs) (1902-?)

Hüviyet Bekir Bek (Örs) Hanım, Şehit Albay Ahmet Bekir Bey’in kızı olarak Irak’ta doğmuştur. 1917 yılında öğretmenlik eğitimi için Almanya’ya gönderilmiş ve Breslav şehrinde bulunan öğretmen okulundan 1923 yılında mezun olmuştur. Yurda döndükten sonra İstanbul Kız Öğretmen Okulu’nda ve Çapa Eğitim Enstitüsü’nde öğretmenlik yapmıştır. 1952-64 arasında Bakanlık Müfettişliği yapmakla birlikte birçok telif ve çeviri eseri bulunan bir eğitimcidir. Batılı bilim insanlarının ülkemizde tanınmasına yönelik 1930’da yazdığı *Beş Mürebbiye* isimli eserinde J.Lock, J.J Rousseau, Basedow, Salzman ve Pestalozzi gibi isimleri tanıtmıştır. Pişano, gitar ve mandolin çalmasını bilen Hüviyet Hanım, Güzel Sanatlara büyük ilgi göstermiş ve Avrupa’daki müzelerde yer alan eserlere yönelik büyük ilgi duymuştur. Kendisi 1944 yılında Ali Haydar Taner ile birlikte “Özel Öğretim Metotları” kitabını yazmıştır¹⁰⁹⁰.

¹⁰⁸⁷Hatice Altunok, Muaz Ayhan Işık, Fatma Gül Gedikkaya, **Siyasette İlk Kadın Parlamenterler Dönemi**, Yasama Derneği Yayınları, 2018 s. 221.

¹⁰⁸⁸ BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

¹⁰⁸⁹ Çolak, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰⁹⁰ Binbaşoğlu, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, s. 160.

II. Meşrutiyet'te öğretmenlik eğitimi alan diğer isimler arasında Ekrem Saraç¹⁰⁹¹, Eyüp Hamdi Akman¹⁰⁹², M. Fuat Gündüzalp¹⁰⁹³, Hüseyin Avni Yukarıuç¹⁰⁹⁴, Mehmed Ali Sancaktar¹⁰⁹⁵, Mehmet Ali Cevdet Barlas¹⁰⁹⁶, Cemil Sena Ongun¹⁰⁹⁷ ve Nihat Adil Erkman¹⁰⁹⁸ efendiler ile Anastasyas Karayanides, Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın), Ester Esknazi, Katrina (Katerina) Danilçef, Subiha Hasan ve Vartanuş Aleksanyan hanımlar yer almaktadır¹⁰⁹⁹.

¹⁰⁹¹ Ekrem Saraç, Fransa'nın Lille Üniversitesinden mezun olduktan sonra yurda dönmüş, 1939'da Maarif Vekâleti Başmüfettişliği ve 1946'da Teftiş Kurulu Başkanlığı yapmıştır. Aslan, **a.g.e.**, s. 44. Görevlendirmeler hakkında Ayrıca bkz. BCA. 30. 11. 1., 131. 17. 18. BCA. 30. 11. 1., 187. 36. 18.

¹⁰⁹² Eyüp Hamdi Akman, Romanya'da doğmuş ve yükseköğretimi de bu ülkede tamamlamıştır. 1918'de yurda döndüğünde çeşitli merkezlerde öğretmenlik yapmıştır. Kendisinin 1923 yılında hazırlamış olduğu *Usul-u Tedris* isimli kitabının basımı için Maarif Vekâletine başvurduğu anlaşılmaktadır. BCA. 30. 10. 0. / 5-30-18. (Muamelat Genel Müdürlüğü). Fakat kitabının basımı konusunda bir takım sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. 1927 yılında Osmanlıca basılabilen bu kitap, Türkiye Cumhuriyeti'nin telif edilmiş ilk öğretim yöntemleri kitabı olarak bilinmektedir. Binbaşıoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, s. 153-154.

¹⁰⁹³ M. Fuat Gündüzalp, 1918'de İstanbul Öğretmen Okulu'ndan mezun olduktan sonra Almanya'ya gönderilecek 20 kişilik grubun içerisinde yer almıştır. Çeşitli merkezlerde öğretmenlik yaptıktan sonra Hasanoglan Köy Enstitüsünde görev almıştır. Daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsüne geçerek pedagoji hocalığı yapmıştır. Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 335-336. 1956 yılında Maarif Vekâletince Faik Reşit Unat ile birlikte *İmparatorluk ve Cumhuriyet Devirlerinin Maarif Faaliyetleri ve Tarihçeleri* isimli eserin tetkik işlemlerinde görevlendirildiği anlaşılmaktadır. BCA. 30. 18. 1. 2/142. 30. 10. (Kararlar Daire Başkanlığı)

¹⁰⁹⁴ Fransa'da Besançon Öğretmen Okulu'nda eğitim alıp yurda dönmüştür. Yozgat'ta öğretmenlik, Bakanlık müfettişi ve Konya Mıntıkası Maarif Eminliği görevlerinde bulunmuştur. Aslan, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁰⁹⁵ Mehmed Ali Sancaktar, Sorbonne Üniversitesinde A. Binet'in öğrencisi olmuştur. Yurda dönünce Bakanlık Müfettişliği görevinde bulunmuş ve önemli eserler meydana getirmiş bir eğitimcidir. Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 103. Ayrıca bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 45. Sancaktar'ın, 1915 senesinde Emile Durkheim'ın öğrenciliğini yaptığı da belirtilmektedir. Bkz. Bahri Ata, "Emile Durkheim ve Tarih Eğitimi",

https://www.academia.edu/38566202/Emile_Durkheim_ve_Tarih_E%C4%9Fitimi?email_work_card=abstract-read-more. 28. 06. 2020.

¹⁰⁹⁶ M. Ali Cevdet Barlas, 1910'da devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Paris'te Ecole Normal Superieur'da eğitim alıp yurda dönmüştür. Cevdet Bey, Konya Sultanisi'nde başladığı öğretmenlik görevine ilerleyen süreçte Kütahya Milletvekili olarak devam etmiştir. Kendisi ayrıca Millî Eğitim, Dışişleri ve Anayasa Komisyonları'nda çalışmıştır. 4 Aralık 1920'de Meclis tarafından Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliği'ne seçilmiştir. 4 Mayıs 1931 tarihinde Meclis'ten ayrılınca, öğretmenlik görevine dönmüştür. Taha Toros Arşivi, "Mehmet Ali Cevdet (İzrab) Bey (Barlas)", <https://core.ac.uk/download/pdf/149222867.pdf>. 28.06.2020.

¹⁰⁹⁷ Cemil Sena (Ongun), İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nda felsefe dalından mezun olmuştur. Paris'te Felsefe eğitimi alıp yurda dönmüştür. Çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmış ve pedagojik alanda 3 önemli eser yazmıştır. Bkz. Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁰⁹⁸ Nihat Adil Erkman, 1917-1922 arasında Almanya'da eğitim almıştır. Kendisinin İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda başladığı öğretmenlik kariyerine, MEB 2. Sınıf Müfettişliği (1939), Orta Avrupa Öğrenci Müfettişliği (1940), MEB. TTK üyeliği (1947), Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü (1948), MEB Orta Öğretim Genel Müdürlüğü (1949), MEB Müsteşarlığı (1962) ile devam etmiştir. BCA. 30. 11. 1., 128. 4. 9. / 142. 14. 12. / 197. 10. 12. / 210. 36. 3. / 292. 22. 5. Ayrıca bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 43. Erkman'ın 1940 yılında Orta Avrupa Müfettişliği görevinde iken Almanya'da eğitim gören öğrencilerin durumlarını belirttiği raporu, bu dönemde Almanya'da eğitim gören öğrencilerin içinde buldukları şartları görmemiz açısından önemlidir. BCA. 30. 10. 0. / 142. 14. 12. (Muamelat Genel Müdürlüğü).

¹⁰⁹⁹ Kız öğrencilerin meslekî durumları hakkında Tablo 74'te bilgi verilmiştir.

Psikoloji, felsefe ve sosyoloji dallarında yurt dışında eğitim alanların 4'ü kadın 11'i erkek olmak üzere toplamda 15 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerden eğitimci yönü ile öne çıkanlar olduğu gibi sanatçı ve siyasetçi yönüyle de öne çıkanlar vardır. Safiye Sami Erol, Şaziye Hayri (Berin Kurt), Sabiha Sertel ve Benal Nevzat İstar Arıman hanımlar ile Mehmed İzzet Efendi, Halil Nimetullah Öztürk, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Mehmet Niyazi Aksu¹¹⁰⁰, Zekeriya Sertel, Necmeddin Sadık (Sadak), Münir Hayri Egeli, Münir Mazahar Kamsoy, Tahir Çağatay ve Mustafa Fazıl efendiler Sosyal Bilimler dalında eğitim alıp yurda dönen isimlerdendir.

Mehmet İzzet Efendi (1891-1930)

Mehmet İzzet Efendi, Osmanlı Devleti tarafından tahminen 1908-1909 yıllarında eğitim amacıyla Fransa'ya gönderilmiştir. Louis-Le Grand lisesindeki dil eğitiminin ardından Sorbonne Üniversitesinde Felsefe eğitimi aldı¹¹⁰¹. Mehmet İzzet Efendi'nin felsefi, sosyolojik ve ahlâki yöndeki fikirlerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin en kritik dönemlerinde önemli etkileri olmuştur. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* adlı eserini yayımlaması, halkı Batılı ve Millî fikirlere göre yetiştirmek isteyen Atatürk için en önemli temel eserlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu ve bunun gibi önemli eserlerin hazırlanması için kurulan Te'lif ve Tercüme Heyeti'nde Ziya Gökalp de görevlendirilmiştir. Yeni kurulan devletin ideolojisinin dayanağı olan fikirlerin fikir babalığını yapan Ziya Gökalp'in, 1924 tarihinde vefat etmesi büyük bir boşluk meydana getirmiştir. Bu süreçte, diğer önemli düşünürler gibi Mehmet İzzet Efendi'nin eserleri de bu boşluğu kapatmaya çalışmıştır. Kendisinin *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* isimli eseri en önemli çalışmaları arasındadır. Birçok tercüme ve telif eseri bulunan İzzet Eendi'nin, Fransız sosyologlardan Rene Hubert'den tercüme ettiği ve bir kısmında da kendi düşünceleri olan *İçtimaiyat Dersleri* isimli eseri, Türkiye Cumhuriyeti'nde Öğretmen Okullarında ve liselerde ilk resmî sosyoloji kitabı olarak kabul edilmiştir. 1934 yılına kadar okutulan

¹¹⁰⁰ Mehmet Niyazi Aksu, pedagojik çalışmaları ve bu alana dair katkıları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız eğitimcilerden biridir. Aksu, çeşitli kurumlarda öğretmenlik, eğitim müfettişliği ve VIII. Dönem Antalya Milletvekilliği yapmıştır. Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 451.

¹¹⁰¹ Mehmet İzzet Efendi, Sorbonne'da L. Levey Bruhl, Emile Durk'heim ve F. Rauh gibi birçok filozof ve sosyologdan ders almıştır. Mehmet İzzet Efendi'nin eğitimini hangi gerekçeyle bitirdiği bilinmemekle birlikte 1913 yılında yurda döndüğü anlaşılmaktadır. Yurda dönüşünde Kızılay'da göreve başlamış, ilerleyen süreçte çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Çoşkun Değirmencioğlu, **Mehmet İzzet**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi 53, Ankara, 1987, s. 1-6.

bu kitap daha sonra öğretimden kaldırılmış ve yerine yurt dışı eğitimli Necmettin Sadık (Sadak)'ın eseri getirilmiştir¹¹⁰².

Necmettin Sadık Sadak (1890-1953)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sosyologları arasında yer almakla birlikte gazetecilik ve siyasî yönüyle de ön plana çıkmış bir isimdir. 1910 yılında devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiş ve Lion Üniversitesinde Ulûm-ı İctimâiyye (Sosyoloji) dalında eğitim görmüştür¹¹⁰³. Yurda döndükten sonra Telif ve Tercüme üyeliği yapmış olan Sadak, Ziya Gökalp'in yardımcılığını ve ilerleyen süreçte Darülfünun'da Sosyoloji kürsüsünün başkanlığını yapmıştır¹¹⁰⁴. Batılı düşünürlerin ve eğitimcilerin etkisinde kalan birçok öğrenci gibi Necmettin Sadak da yazdığı lise sosyoloji ders kitabı ile 1950'li yıllara kadar Türkiye'de, Durkheim'in görüşlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına hizmet ettiği ileri sürülmüştür¹¹⁰⁵. Sadak, 1932 de Cenevre'de Silahların bırakılması konferansında, 1936 da Montreux Boğazlar Konferansında ve Milletler Cemiyetinde Türkiye Delegatesi olmuştur. 1949 tarihinde Dışişleri Bakanı olmuş ve Demokrat Partinin iktidara geçmesi üzerine de 1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığında ayrılmıştır¹¹⁰⁶.

Münir Mazhar Kamsoy (1891-1973)

Münir Mazhar Kamsoy, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra ihtisas yapmak üzere 1913'te Cenevre'ye gitmiştir. Cenevre Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji eğitimine başlamış fakat savaş nedeniyle dönmek zorunda kalmıştır. Kamsoy'un, 27 Mart 1336 (27 Mart 1920) tarihli arşiv belgesinde 200 frank burs aldığı belirtilmesi, resmî öğrenci statüsünde olduğunu göstermektedir¹¹⁰⁷. Yurda döndükten sonra Mekteb-i Mülkiyede, İstanbul ve Ankara'daki idadîlerde öğretmenlik yapmış ayrıca Banka ve Ticaret Hukuku araştırma Enstitüsü'nde "Ticarî Muhaberat"

¹¹⁰² Değirmencioğlu, a.g.e., s. 11-12.

¹¹⁰³ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹¹⁰⁴ Mustafa Özyürek, "Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak", **Atatürk Üniversitesi AİTE Atatürk Dergisi**, C. 4, S. 2, 2015, s. 1.

¹¹⁰⁵ Bahri Ata, Emile Durkheim ve Tarih Eğitimi, s. 1, https://www.academia.edu/5328932/Emile_Durkheim_ve_Tarih_E%C4%9Fitimi. 1.05.2020.

¹¹⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Adresi, "S.n Necmettin Sadak'ın Özgeçmişi", http://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa. 1.05.2020.

¹¹⁰⁷ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

dersi vermiştir¹¹⁰⁸. Daha sonra hariciye Nezâreti'nin konsolosluk şubesinde göreve başlamıştır. Ardından Ziraat Bankası'nda umumi kâtiplik görevine başlamış ve 36 yıl bu bankada çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Farklı meslek dallarında çalışan ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Kansoy, müzik dalındaki yeteneği ile Türk Sanat Müziği dalında üstat kabul edilmiş ve eserleriyle önemli müzisyenler arasına ismini yazdırmıştır. Bunda, müzik yeteneği ile bilinen bir aileden gelmesinin büyük etkisi oldu¹¹⁰⁹.

Tahir Çağatay (1902-1984)

Sosyoloji dalında önemli isimlerden birisi de Türkistan doğumlu Tahir Çağatay'dır. Rus idadîsi'nden sonra Bakü Öğretmen Okulu'ndan mezun olan Çağatay, kendi imkânı ile gittiği Almanya'da Heildelberg Üniversitesinde sosyoloji eğitimi almıştır. II. Dünya Savaşı esnasında ailesiyle birlikte Türkiye'ye yerleşmiştir. Türk Ocakları hars heyetinde yer alan Çağatay'ın, Türkiye'de modern sosyoloji eğitimine çok önemli katkılar sağladığı belirtilmektedir¹¹¹⁰. Çağatay'ın "Göçebe Hayat Ekonomisinin Ana Hatları" isimli doktora tezi, Alman akademisyenler tarafından bu ülkede yazılan gerçek manadaki ilk etnik sosyolojik çalışma olarak gösterilmektedir. Çağatay, 1934 yılında Türkiye'ye gelmiş ve bir süre Ziraat Bankası müşavirliğinde çalışmıştır. 1948-1972 yılları arasında Ankara Ünivesitesi DTCF'de sosyoloji dalında akademisyenlik yapmıştır. "Günün Sosyolojisine Giriş" adlı kitabı ile modern ve bilimsel sosyoloji anlayışını Türkiye'ye yerleştiren kişi olduğu savunulmaktadır. Ayrıca Türkiye'de "Kadın Olgusu'nu" ilk ele alan sosyolog olarak gösterilmektedir¹¹¹¹.

Halil Nimetullah Öztürk (1880-1957)

Halil Nimetullah Öztürk, II. Meşrutiyet'te Maârif Nezâreti'nce felsefe eğitimi için yurt dışına iki defa gönderilen öğrencilerden birisidir. Hayatı ve eserleri ile ilgili sınırlı sayıda bilgiye sahip olduğumuz Öztürk, Hafız Mehmet Şükrü Bey'in oğludur. Mekteb-i

¹¹⁰⁸ "Münir Mazhar Kamsoy", **Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı**, S. 21, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 412.

¹¹⁰⁹ Sosyoloji eğitimi ile birlikte J.J. Rousseau Enstitüsünde psikoloji derslerini de takip eden Kamsoy, annesinin rahatsızlığı nedeniyle yurda dönmek zorunda kalmıştır. Münir Mazhar Kamsoy hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 3, s. 1485-1490.

¹¹¹⁰ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 126-127.

¹¹¹¹ A. Selcen Arslangilay, "Tahir Çağatay'ın Eğitim ve Öğretime Dair Görüşleri", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**", C. 8, S. 14, Nisan 2018, s. 541-542.

Hukuk'tan 1904'te mezun olduktan sonra ilk olarak 1906'da Maârif Nezâreti'nce edebiyat ve felsefe dersleri için Fransa'ya gönderilmiştir. 1910'da yurda döndüğü anlaşılan Öztürk, 1911-1912 eğitim öğretim yılında tekrar Fransa'ya gönderilmiş ve burada Lille Üniversitesinde ihtisas yaptığı anlaşılmaktadır. Kısa süreli de olsa Sorbonne Üniversitesinde felsefe derslerini takip etmiştir. Kendisinin memuriyet ve eğitim hayatının aynı anda olduğu görülmektedir. Memuriyet hayatına 1896'da Levzım-ı Umumiye 4. Şube Mülazımlığı ile başladığı, ilerleyen süreçte sırayla Erkân-ı Harbiye'de, Darülfünun'da, Vefa Sultanîsi'nde, Kabataş İdadîsi'nde, İlahiyat ve Edebiyat Fakültesi'nden, Feyziye ve İstiklâl İdadîsi'nde hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. 1933 yılındaki tensikat gereği Darülfünun'daki görevine son verilmiş çeşitli liselerde felsefe öğretmenliğinde görevlendirilmiştir. Öztürk, yurt dışından geldiği ilk yıllarda Darülfünun'da Felsefe Müderrisi olarak görev yapan Emrullah Efendi'nin yardımcısı, o ölünce de onun yerine müderris olarak görev yapmıştır. 1951'de toplanan Türk Dil Kurultayında TDK'nın yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. Kendisinin *Türkleşmek, Lâyıklaşmak, Çağdaşlaşmak* isimli eseri önemli bir çalışmadır. Öztürk, yıllarca devrimin felefesini yapmaya çalışmış, öz Türkçe konusunda çok önemli görüşler ileri sürmüştür. Dokuz adet basılmış, üç adet ise basılmamış eseri mevcuttur. *Ergene* isimli çıkardığı dergi vardır¹¹¹².

Benal Nevzat İstar Arıman (1903-1990)

Benal Nevzat İstar Arıman, ilk Türk kadın milletvekillerindendir. Kendisi ünlü gazetecisi ve Jön Türkler'den Tefvik Nevzat Bey'in kızıdır. 1920'de Paris'te Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümüne girmiş olan Arıman¹¹¹³, yine ünlü

¹¹¹²Sami N. Özerdim, "Prof. Halil Nimetullah Öztürk Hayatı-Eserleri", **Türk Dili Dergisi**, S. 93, C. VIII, Ankara, 1959, s. 497-499. Halil Nimetullah Öztürk'ün 1910 yılında İstanbul Darülfünunu'ndan dönem birincisi olarak mezun olduğu, tahsilini ilerletmek için 1910 yılında Avrupa'ya gönderildiği ve Avrupa'dan dönüşünde ise Edebiyat şubesinde muallim muavini olarak istihdam edildiği ve Öztürk'ün ilerleyen süreçte fakültede muallimlik ve müderrislik vazifelerinde bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. Mustafa Selçuk, **İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 109.

¹¹¹³ Benal Nevzat Hanım'ın yurt dışına gönderiliş tarihinde farklılıklar vardır. Sibel Duruoğlu'nun tezinde gidiş tarihi olarak 1922, dönüş tarihi olarak ise 1926 şeklinde belirtilmektedir. Rabia Merve Kağnıcı, Benal Nevzat Hanım'ın torunu Supsun Güralp'ten alınan bilgilere göre Paris'ten dönüş tarihi olarak 1923 yılı gösterilmektedir. Kağnıcı, Benal Nevzat Hanım'ın kendi tercüme hal kâğıdında ise yurt dışına gidiş tarihinin 1920 yılı olduğunu belirtmektedir. Rabia Merve Kağnıcı, **Türkiye'nin İlk Kadın Milletvekillerinden Benal Nevzat Arıman'ın Siyasi, Kültürel ve Toplumsal Faaliyetleri**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2019, s. 55. Arı İnan ise Nevzat Hanım'ın 1921 yılında mezun olduğunu belirtmiştir. Bkz. İnan, **a.g.e.**, s. 420.

jön Türkler'den birisi olan amcası Refik Nevzat Bey¹¹¹⁴ tarafından eğitim masraflarının karşılandığı belirtilmektedir. Sorbonne Üniversitesinde felsefe eğitimi alan Arıman'ın daha çok siyasî faaliyetleri ile öne çıktığı anlaşılmaktadır. Latin alfabesinin öğrenilmesi ve yaygınlaştırılmasında gayretleri çok olan Arıman, belediyeçilik te yapmıştır. Kendisi 5. 6. 7. Ve 8. Dönemde İzmir milletvekilliği yapmıştır¹¹¹⁵.

Safiye Sami Erol (1902-1964)

Safiye Sami Erol, Türk-Alman Cemiyeti tarafından burs alarak, erken yaşta yurt dışı eğitime gönderilen kız öğrencilerdendir¹¹¹⁶. 1914 yılında Almanya'da lise eğitimine başlamıştıktan sonra çeşitli sebeplerle yurda dönmek zorunda kalmıştır. Tekrar Almanya'ya dönerek 1921'de Marburg an der Lahn'da felsefe dalında eğitim almıştır. 1923'te ise Münih Üniversitesinde hazırlanmış olduğu Eski Arap Şiirlerinde Bitki isimleri (Die Pflanzennamen in der altarabischen Poesie) adlı teziyle doktor unvanını aldı¹¹¹⁷.

Ayşe Şaziye Hayri (Berin Kurt) (1899-1994)

Ayşe Şaziye Hayri (Berin Kurt), Türk-Alman Dostluk Cemiyeti'nin himayesinde 1917'de Almanya'ya tıp eğitimi için gönderilmiştir. 1 yıllık dil eğitiminin ardından 1918'de Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe eğitimine başlamıştır. Daha sonra pedagoji bölümüne geçtiği anlaşılmaktadır. Almanya'da 7 yıl süren eğitim ardından mezun olamadan yurda dönen Şaziye Hanım, İstanbul Darülfünunu Türkoloji Bölümü'ndeki yarım kalan eğitimini tamamlamıştır. 1935'te kadın milletvekili olabilmek için seçimlere girmişse de kazanamamıştır. 1936'da Ankara'da I. Orta Mektebi'ne öğretmen olarak atanmıştır. Eşi Safvet Kurt Bey'in Etibank Genel Müdürlüğü'ndeki üst düzey görevi nedeniyle yurt içinde ve dışında çeşitli yerlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Heidelberg'te felsefe eğitimi alan Şaziye Hanım'ın, yurt dışı eğitimli ilk kadın felsefe öğretmeni olduğunu düşünmekteyiz. Kendisinin Platon, Sophokles, Joseph Victor von

¹¹¹⁴ Refik Nevzat Bey'in Sosyalist Enternasyonale katılan ilk Türk olduğu belirtilmektedir. Kağmıcı, **a.g.e.**, s. 55.

¹¹¹⁵ İnan, **a.g.e.**, s. 420.

¹¹¹⁶ Çolak, **a.g.e.**, s. 88.

¹¹¹⁷ "Safiye Sami Erol", <https://islamansiklopedisi.org.tr/erol-safiye>. 2.05.2020.

Scheffel, Henryk Sienkiewicz, Henrik İbsen, Oscar Wilde, Johann Gerthart Hauptmann, Wilhelm Raabe gibi isimlerden felsefi ve edebi çeviriler yapmıştır¹¹¹⁸.

Emin Ali Çavlı (1889-?)

Tarih dalında yurt dışında eğitim alıp yurda dönen 3 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Emin Ali (Çavlı), Mülkiye'den mezun olduktan sonra Bursa İdadîsi'nde tarih öğretmenliğine başlamış ve bu görevi esnasında 23 Ekim 1913'te Maârif Nezâreti tarafından öğrenimini geliştirmek ve Kuzey Fransa Bölgesi'ndeki Türk öğrencilerinin denetlemesini yapmak amacıyla Fransa'ya gönderilmiştir. Annesinin hastalığı nedeniyle görevini ve eğitimini yarıda bırakarak 1914'te yurda dönmek zorunda kalmıştır¹¹¹⁹. Ülken, Çavlı'nın yurt dışına görevlendirilme sürecini şu şekilde açıklamaktadır: "Öğretmenliği esnasında İslâmîyetin doğuşunun sosyal sebeplerine dair yazdığı bir yazı sebebiyle açığa alınmıştır. Bu yazısı nedeniyle Emrullah Efendi kendisini tebrik etmiş ve Emin Ali Bey, Avrupa'ya öğrenci müfettişliğine tayin edilmiştir. Bu esnada Lille Üniversitesinde tarih metodolojisi üzerine eğitim almıştır"¹¹²⁰. Yurda döndükten sonra İstanbul İdadîsi'nde tarih öğretmenliğine atanmıştır. Ülken, Emin Ali Bey'i "II. Meşrutiyet'in yetiştirdiği değerli tenkit zekâlarından biri" olarak göstermiştir. Dönemin önemli kalemleri arasında yer alan Ahmet Refik ve Celal Nuri'nin kitaplarına tenkit yapmıştır. Çavlı, tarihin objektif zamanın bir ürünü olduğunu ve sübjektif kanaatleri yaymaya hakkı olmadığını savunmuştur. Çavlı'ya göre Tarih, vakaların objektif bir şekilde tespit edilmesinden başka bir görev almamalıdır. Çavlı, Afganistan'da maarif müşaviri olarak görev almış ve bu ülkede hastalığa yakalanmıştır. Bu hastalığı nedeniyle önceden yazmaya başladığı *Usulde Tarih* isimli eserini tamamlayamadığı belirtilmektedir¹¹²¹.

Sedat Zeki Örs (1888-1966)

Diğer bir önemli isim de Sedat Zeki (Örs)'tür. Kendisi padişah yaverliği ve şehzadelerin hocalığını yapan Tophane Müşiri ve Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın oğludur. Sedat Bey'in kardeşi Vedat (Örs) Bey de filoloji eğitimi için yurt dışında eğitim gören öğrenciler arasındadır. Akrabalık bağı olan bazı isimleri burada belirtmekte fayda

¹¹¹⁸ Sazyek, **a.g.e.**, s. 1. Güldane Çolak, Ayşe Şaziye Hanım'ın felesefe dalında eğitime yönelmesinde öğrenci müfettişi Hüseyin Ragıp Bey'in etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Çolak, **a.g.e.**, s. 107-109.

¹¹¹⁹ Çankaya, **a.g.e.** C. IV, s. 1267-1270.

¹¹²⁰ Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, s. 613.

¹¹²¹ Emin Ali Çavlı'nın bu eseri ve diğer çalışmaları hakkında Bkz. Ülken, **a.g.e.**, s. 613-616.

vardır. Müşir Zeki Paşa'nın damadı ve Zeki Kuneralp'in babası olan gazeteci yazar Ali Kemal Bey'dir¹¹²². Londra Belediye Başkanlığı yaptıktan sonra Birleşik Krallık Başbakanı olan Boris Johnson, Ali Kemal Bey'in önceden evlendiği İngiliz bir kadından olan ikinci kuşak torunudur¹¹²³. Sedat Zeki Örs, Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra İstanbul Hukuk Mektebi'ne başlamıştır. Buradaki eğitimini yarıda bıraktığı anlaşılan Sedat Bey, Fransa'da tarih ve sosyal ilimler dallarında tahsil yapmıştır. Yurda döndükten sonra diplomasiye atılan Sedat Bey, Londra, Paris ve Atina Büyükelçiliği müsteşarlığı¹¹²⁴ ile İskenderiye Başkonsolosluğu gibi görevlerde bulunmuştur¹¹²⁵. 1950 yılında Demokrat Parti'den IX. Dönem Sivas milletvekili oldu¹¹²⁶.

Vedad Örs (1899-1981)

Askerî Mektepler Nazırı Zeki Paşa'nın diğer oğlu Vedat Örs de yurt dışı eğitilmiş önemli bir isimdir. Vedat Örs, 1915'te gittiği Berlin'de ilk önce tıp eğitimine başlamış fakat devam etmemiştir. Daha sonra 1924'te İsviçre'nin Bern şehrinde filoloji tahsiline başlamıştır. Buradaki eğitiminin ardından Bern, Paris ve Londra elçiliklerinde çevirmenlik görevi yapmıştır. Örs, sahip olduğu üstün zekâsıyla Avrupa ve latin dillerini ayrıca Japonca, Farsça, Rusça, İbranice, Çince, Sanskritçe ve daha birçok Doğu dilini bilmekteydi. Bu yeteneği sayesinde uzun yıllar çeşitli devlet kadrolarında çevirmenlik yapmış ve dil üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ağabeyi Sedat Örs'le yaptığı “Réflexions sur une réforme de la syntaxe turque (Türk sentaksının ıslahı üzerine düşünceler)” adlı çalışma 1935 yılında Paris'te bir dergide yayınlanmıştır. Kendisi, Atatürk'ün Florya'da gerçekleştirdiği dil toplantılarına katılarak Türkçe'nin yapısı ve ıslahı konusunda önemli fikirler ileri sürmüştür¹¹²⁷.

Rıfkı Refik Pasin (1890-1972)

¹¹²² Taha Toros Arşivi,

<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 8.05.2020.

¹¹²³ Tayfun Er, “Paşa Servet”, 06.04.2013 tarihli yazısı. Bkz. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2013/04/06/pasa-servet>. 8.05.2020.

¹¹²⁴ BCA. 30. 11. 1., 119-10-3. 161-12-20.

¹¹²⁵ Oktay Aras, “Sedat Zeki Örs”, <http://www.oktayaras.com/sedat-zeki-ors/tr/29587>. 8.05.2020.

¹¹²⁶ TBMM Albümü, C. 2, s. 596.

¹¹²⁷ Yahya Akyüz, “Büyük Dil Bilgini Dr. Vedat Örs'ün Ardından”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 37, S. 1, 1982, s. 40.

Rıfki Refik Pasin, 1890 yılında İstanbul'da doğmuş, Sorbonne Üniversitesi Tarih Bölümü mezunudur. Hakkında çok bilgi sahibi olmamakla birlikte TBMM Albümünde kendisi hakkında yer alan bilgilerde İşkodra Sultanîsi'nde Tarih, Mercan İdadîsi'nde Tarih-Coğrafya ve İstanbul Sultanîsi'nde Coğrafya öğretmenliği yaptığı belirtilmektedir. Daha sonra çeşitli yüksek öğretmen kurumlarda hocalık yapmış olan Pasin, Hariciye Vekâleti Şehbenderlik Umûm Müdürlüğü 2. Şube Başkâtibliği, Brüksel Maslahatgüzarlığı 2. Kâtibi, Roma Büyükelçiliği 2. Başkâtibi, Atina Elçiliği Başkâtibi, Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilâtında Şube Müdürlüğü, Berlin Büyükelçiliği Müsteşarlığı, Beyrut Başkonsolosluğu ve VII. Dönem Ağrı Milletvekilliği görevlerinde bulunduğu belirtilmektedir¹¹²⁸.

Coğrafya dalında eğitim alıp yurda dönen dört öğrenci olduğu anlaşılmaktadır.

Faik Sabri Duran (1882-1943)

Bunlardan ilki Faik Sabri Duran'dır. Kendisi 1908 yılında Fransa'da Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden 1912 yılında mezun olarak yurda dönmüştür. Çeşitli kurumlarda öğretmenlik yaptıktan sonra 1920-26 arasında tekrardan Avrupa'ya gitmiştir. Yurda döndükten sonra Maârif Nezâreti'nde görev alan Duran, Türkiye Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasındadır. Kendisi Türkiye Cumhuriyeti'nin Ülkeler Coğrafyası ile ilgili ilk kitaplarını yazan kişidir. Çok sayıda makale ve kitap yazmış olan Duran, Fransızcadan yaptığı çeviri eserleri de mevcuttur¹¹²⁹. Hazırladığı *İlk Atlas, Orta Atlas ve Büyük Atlas* uzun yıllar kullanılmıştır¹¹³⁰.

İbrahim Hakkı Akyol (1888-1950)

İbrahim Hakkı Akyol, 1908'de Maârif Nezâreti'nce Fiziki ve Doğa Bilimleri dalında eğitim görmek üzere İsviçre'ye gönderilmiştir. Lozan Üniversitesinde üç yıl eğitim aldıktan sonra Balkan Savaşları nedeniyle yurda dönmüştür. Dönüşünde mezunu olduğu Galatasaray İdadîsi ve çeşitli kurumlarda Doğa Bilimleri öğretmenliği yapmıştır. 1916

¹¹²⁸ TBMM Albümü, C. 1, s. 374.

¹¹²⁹ Ali Yiğit- Harun Tunçel, **100. Yılında Türkiye'de Coğrafyacılar**, Türkiye Coğrafya Kurumu Yayınları: 8, Bilecik, 2017, s. 11-14.

¹¹³⁰ Faik Sabri Duran, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın milletvekillerinden Fakihe Öymen'nin hocasıdır. Bkz. İnan, **a.g.e.**, s. 442.

yılında Ziraat ve Maadin Nezâreti tarafından tekrar eğitim için almanya'ya gönderilmiş ve Berlin'de "Technische Hochschule" üç yıl süren maden mühendisliği eğitimi aldı¹¹³¹. Akyol, uzun yıllar görev yaptığı İstanbul Üniversitesinde Fiziki Coğrafya Bölümü'nü kurmuştur. Akyol, coğrafya ile jeoloji biliminin bir arada olması gerektiğini savunmuş ve çalışmalarıyla bunu ispatlayan bilim insanlarından birisi olmuştur. Akyol, liseler ve dengi okullar için Coğrafya kitapları yazdığı gibi birçok yabancı eseri tercüme yaparak Türkiye'ye kazandırmıştır¹¹³². Kendisi ayrıca 1932 yılında yapılması planlanan demir yolu için, jeolojik araştırmalarda bulunacak ekibin içinde yer aldı¹¹³³. Akyol, yurt dışındaki bilimsel toplantılara katılarak ülkemizi temsil etmiştir. 1937'de Alman üniversitelerinde incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir¹¹³⁴. Türk Coğrafya Kurumunun kurucuları arasında yer alıp bu kurumun, 1949'da katıldığı 16'ncı Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde, Uluslararası Coğrafya Birliği'ne katılmasını sağladı¹¹³⁵.

Ali Macit Arda (1885-1967)

Ali Macit Arda, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ilk gönderilenler arasında yer alan öğrencilerdendi. Arda, eğitim için devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiş ve Paris'teki eğitiminin ardından 1918'de yurda dönmüştür. Arda ilk olarak Darülfünun Coğrafya öğretmenliğine getirilmiştir. Faik Sabri Duran'ın ayrılmasıyla boşalan Beşerî Coğrafya dersine müderris oldu ve ardından Edebiyat Fakültesi Genel Sekreteri olmuştur. Daha sonra çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmış olan Arda'nın çok sayıda makale ve kitabı mevcuttur¹¹³⁶.

Hamid Sadi Selen (1892-1968)

Hamid Sadi Selen, 1920-23 arasında yılında Viyana Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde eğitim görmüştür. "Tarihi Belgelere Göre Anadolu'da Türklük" isimli doktora tezini verdikten sonra yurda dönmüş, 1924-1933 arasında İstanbul Daülfünunu'nda daha sonra

¹¹³¹ Arda, **a.g.e.**, s. 1-2.

¹¹³² İbrahim Hakkı Akyol'un hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Betül Batır, "Darülfünun'dan Üniversite'ye geçişte Edebiyat Fakültesi'nin ilk personel dosyasına sahip öğretim üyesi: Ord. Prof. Dr. İbrahim Hakkı Akyol", **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 69, Yıl 2017, s. 16-17.

¹¹³³ BCA. 30. 10. 0. / 202. 377. 9. (Muamelat Genel Müdürlüğü).

¹¹³⁴ BCA. 30. 18. 1. 2. / 78. 75. 9. (Kararlar Daire Başkanlığı).

¹¹³⁵ Batır, **a.g.e.**, s. 12-13.

¹¹³⁶ Yiğit- Tunçel, **a.g.e.**, s. 17-19.

çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapmıştır. Kendisi 1953'te kurulan İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nün kuruculuğunu ve 10 yıl süren müdürlüğünü yapmıştır. En çok yayın yapan coğrafyacılar arasındadır¹¹³⁷.

Asker kökenli kişilerden Sosyal Bilimlerde eğitime gönderilen 4 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 3'ü dil, 1'i de tercümanlık eğitimine gönderilmişlerdir.

Kâzım İnanç (1880-1938)

Kâzım İnanç, 1902 yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra dil eğitimi için 1911 yılında Almanya'ya gönderilmiştir¹¹³⁸. Yurda döndükten sonra üst düzey askerî görevlerde bulunan İnanç, 24 Şubat 1918 tarihinde Mareşal Liman Von Sanders'in Sina-Filistin Cephesi'nde bulunan Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanması sonucunda ve onun isteğiyle Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Kurmay Başkanı olmuştur¹¹³⁹. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, bu görevi devralmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından birisi olan İnanç, İstiklal Savaşının hazırlık sürecinde Mustafa Kemal'in geniş yetkilerle donatılmasında ve ordu müfettişliği ile Anadolu'ya görevlendirilmesinde bizatihi katkısı olmuş bir isimdir¹¹⁴⁰. İnanç, 1920 yılında Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. TBMM tarafından, Millî Mücadele'nin en yoğun yaşandığı Batı Cephesi'nde emniyet, asayiş ve asker alma işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. İstiklal Madalyası sahibi İnanç, 1926 yılında

¹¹³⁷ Yiğit- Tunçel, **a.g.e.**, s. 27-31.

¹¹³⁸ Özlem Elif (Polat) Taş, **Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880 - 1938)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 14. Ayrıca bkz. Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, s. 124.

¹¹³⁹ Taş, **a.g.e.**, s. 17.

¹¹⁴⁰ 4 Mart 1919'da Damat Ferid Paşa kabinesi iş başına geldikten sonra Kâzım İnanç, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reis-i Sanisi (Genel Kurmay İkinci Başkanı) olarak görev almıştır. Mustafa Kemal, kendisine IX. Ordu Müfettişliği tebliğ edildikten sonra Erkân-ı Harbiyye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı makamında ziyaret etmek istemiş fakat bulamamıştır. Arkadaşı Kâzım Paşa'yı görünce verilen görevi söylemiş ve amacının ne olduğunu anlatmıştır. Mustafa Kemal, Kâzım Paşa'dan verilen göreve ek olarak, Samsun'dan başlayarak bütün Doğu Vilayetleri'ndeki komutanlıklara ve bu komutanlıkların bağlı olduğu valilere emir verebilme yetkilerinin de eklenmesini istemiştir. Kâzım İnanç bu maddeleri ekleyip gerekli onayları almayı başarabilmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. 1, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 366-367. Kâzım İnanç bununla da kalmayıp seri bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket edebilmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasını sağlamış ve Samsun'a hareketinden sonra İngiliz yetkililerin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki endişelerini gidermeye çalışmıştır. Bkz. Taş, **a.g.e.**, s. 12-13.

Samsun Valiliği ve ilerleyen süreçte IV. ve V. Dönemde İzmir Milletvekilliği yapmıştır¹¹⁴¹.

Dil eğitimi alıp yurda dönen diğer asker kökenli isimler **İsmail Hakkı Erdener**¹¹⁴², **Ahmet Hamdi**¹¹⁴³ ve **İbrahim Münir**¹¹⁴⁴ beylerdir.

Mehmed Ali Nurullah (Nurullah Ataç) (1898-1957)

Edebiyat dalında kendi imkânı ile yurt dışı eğitime giden öğrencilerden birisi de Mehmed Ali Nurullah (Nurullah Ataç) Efendi'dir. Babası Halep doğumlu Mehmet Atâullah Mefharî'dir. Çevirmenliği ile öne çıkan bir isim olan Ataulah Efendi, Hammer Purgstall'den 10 ciltlik Devlet-i Osmaniye Tarihi'ni ve bazı Batılı yazarların eserlerini Türkçeye çevirmiştir. Kendisi Maliye Nazırlığı görevlerinde bulunmuş önemli bir isimdir¹¹⁴⁵. Nurullah Ataç'ın ağabeyi Galip Efendi, Lyon Askerî Tıbbiyesi'nde eğitim görmüş, 1909'da Sivil ve Askerî Tıbbiye'nin birleştirilmesiyle kurulan Darülfünun-i Osmanî Tıp Fakültesi'nin ilk müdürlüğünü yapan kişidir¹¹⁴⁶. Eğitimli bir aileden geldiği anlaşılan Nurullah Ataç, babasının vefat etmesi üzerine İsviçre'den Mondros Mütarekesi esnasında yurda dönmüştür. Kendisi çeşitli okul ve kurumlarda öğretmenlik ve müdürlük gibi görevlerde bulunmuştur. Daha sonra Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi mütercimliği, ardından Mukavelat-ı Ticariye Tetkik Dairesi Heyet-i Tahiriye Müdürlüğü, Talim ve Terbiye Dairesi Mütercimliği, İlk Tedrisat Dairesi Şube Müdür Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1947'de cumhurbaşkanlığı baş mütercimliği yapan Ataç, Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda da görev almıştır. 1949'da girdiği

¹¹⁴¹ TBMM Albümü, C. 1, s. 266. Göreve aldığı komutanlıklar hakkında Bkz. **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, s. 125.

¹¹⁴² Erdener, 1911 yılında Almanya'ya dil eğitimi için gönderilmiştir. Askerî teşkilatın birçok kademesinde göreve alan alan Erdener, Şey Sait İsyanı'nın bastırılmasında da göreve alan komutanlardandır. Toker-Aslan, **a.g.e.**, C. 3, s. 140-142.

¹¹⁴³ Ahmet Hamdi, 1909 yılında Almanya'da yayınlanan süvari talimnamesini tercüme etmek amacıyla gönderilmiş daha sonra 1910'da Almanya ordusunda 1 senelik görevlendirilmiştir. Toker-Aslan, **a.g.e.**, C. 1, s. 234-235.

¹¹⁴⁴ BOA HR. İD.1393/27, Lef 3-1. İbrahim Münir, yurda döndükten sonra topçuluk dalında bahriyede hocalık yapmış ve çeşitli gemilerin komutanlıklarında görevlendirilmiştir. 1920 yılında İstiklal Harbi'ne katılmış, Karadeniz donanmalarında, Batum Lima'nında ve Naveorososiski'de görev almıştır. Bkz. Çoker, **a.g.e.**, s. III-77.

¹¹⁴⁵ Tuba Açıkgöz, **Nurullah Ataç'ın Edebiyat Eğitimindeki Yeri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017, s.6.

¹¹⁴⁶ Özata, **a.g.e.**, s. 22.

Türk Dil Kurumu'nda Yayın Kolu Başkanı olarak görev yapmış ve vefatına kadar bu unvanla Türk Dili dergisini yönetmiştir¹¹⁴⁷.

3.4.6. İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimlerde eğitim alan 182 kişi tespit edilmiştir. Bunlardan 119'u devlet ve devlete bağlı kurumlarca, 2'si ise özel burs alarak eğitime gönderilmiştir. 1 kişi Türk-Alman Cemiyeti tarafından eğitime gönderilmiştir. Kendi imkânı ile eğitime gönderilen kişi sayısı ise 12, göndereni tespit edilemeyenler ise 47'dir. Bu öğrencilerden 88'i hakkında yurt dışı eğitim sonrası bilgilere sahibiz. Hakkında bilgi sahibi olduklarımızın bilim dalları dağılımına baktığımızda 88 kişiden 50'si hukuk dalında eğitimini tamamlayıp yurda dönenlerdir. Hukuktan sonra 20 kişi ile Siyasal Bilimler, 11 kişi ile ticaret, 5 kişi ile maliye 2 kişi ile iktisat dalında eğitim alıp yurda dönenler gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, modern hukuk sistemini kurmaya yönelik çalışmalar çok eskilere dayanmaktadır. II. Meşrutiyet'te hukuk sisteminin modernleştirilmesi adına Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması arasında önemli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan ilk kabinede kapitülasyonların kaldırılması meselesi, ilk gündemlerden biri olmuştur¹¹⁴⁸. İttihat ve Terakki hükûmetinin en önemli millî meselelerinin başında gelen kapitülasyonlar, önceleri gerçekleştirilen tüm ıslahat hareketlerine rağmen kaldırılamamıştı. Kapitülasyonların kaldırılması için Batılı devletlerce Osmanlı Devleti'ne şart koşulan bir husus da hukuk sisteminin yenileşmesine yönelik adımlar atılmasıydı. Bu amaçla devlet, Avrupa'dan Fransız hukukçu Kont Leon Ostorog'u getirtmiş ve bu kişi Adliye Hukuk Müşaviri olarak görevlendirilmiştir¹¹⁴⁹. Ostorog'un yapılacak ıslahatlara yönelik hazırladığı raporda, hukuk fakültelerindeki eğitimin kalitesinin artırılması, talebelerin daha iyi yetiştirilmesi ve fakülteler için modern hukuk eğitimi almış hocalardan müteşekkil kadroların kurulması da yer almaktaydı. Tahir Taner, bu amaç

¹¹⁴⁷ Açıkgöz, a.g.t., s. 1.

¹¹⁴⁸ Ali Adem Yörük, "Kapitülasyonların Kaldırılması Sürecine Dair Bibliyografik Bir Deneme: 1909-1927 Yılları Arasında Yazılmış Kapitülasyon Kitapları", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 5, 2008 (Bahar), s.102.

¹¹⁴⁹ Tahir Taner, **Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s. 7.

doğrultusunda Adliye Nezâreti tarafından 15, Maârif Nezâreti tarafından ise 6 kişinin Fransa'ya hukuk eğitimine gönderildiğini belirtmektedir. Bu öğrencilerin teftişinden sorumlu isim ise Yusuf Kemal (Tengirşenk) olmuştur. Adliye Nezâreti'nce gönderilen öğrencilerin isimleri Tahir Taner, Samim Gönensay, Mustafa Reşit Belgesay, Ahmed Esad (Arsebük)¹¹⁵⁰, Abdurrahman Münib Berkan¹¹⁵¹, Cevdet Ferit (Basman)¹¹⁵², Mişon Ventura¹¹⁵³, Kâzım Berker, Seyid Haşim¹¹⁵⁴, Feyzi Daim Germeyanlı, Hüsameddin Haydar Çamer, Mehmet Ali, Bahir Verdi ve İsak Frera'dır. Maârif Nezâreti adına gönderilenlerin isimleri ise Muammer Raşit Seviğ, Baha Kantar, Mustafa Şeref Özkan, Hüseyin Münir(tüccar), Salahattin Sırmalı (tüccar) ve Legofet (avukat) efendilerdir.¹¹⁵⁵ Adliye Nezâreti tarafından gönderilen bu kişilerin hemen hepsi yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesinde Medeni Hukuk dalında hocalık yapmışlardır. Eldeki veriler doğrultusunda bu ve diğer kurumlarca gönderilen hukukçulardan kısaca bahsetmekte fayda vardır.

3.4.6.1. Adliye Nezâreti

Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969)

¹¹⁵⁰ Bkz. sayfa 523.

¹¹⁵¹ Bkz. sayfa 523.

¹¹⁵² Cevdet Ferit Basman, Türkiye'nin ilk kadın hukuk profesörü ve Dünya'daki ilk kadın Roma hukuku profesörü Türkan Rado'nun babasıdır. Türkan Rado, İstanbul Üniversitesinin ilk kadın asistanıdır. Kendisi, gazeteci, yazar ve şair Şevket Rado ile evlenmiştir. Kâzım Taşkent ise bu evliliğin nikâh şahitliğini yapmıştır. Bkz. Şemsi Sılkım, "Tarih ve kültür yayıncılığını zirveye taşıyan büyük usta", **Yeniçağ Gazetesi**, 29 Ağustos 2010. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tarih-ve-kultur-yayinciligini-zirveye-tasiyan-buyuk-usta-14672yy.htm>. 18.01.2021.

¹¹⁵³ Mişon Ventura (1883-1961), Selanik Hukuk Mektebi'nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Adliye Nezâreti'nin yetenek sınavını kazanarak Paris'e hukuk eğitimine gitmiştir. 1912'de Paris Hukuk Mektebi'nden mezun olarak yurda dönmüştür. Daha sonra 1916 yılında dava vekili ve Darülfünun Hukuk Mektebi'nde müderris (Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüşmesini takiben de görevini sürdürmüştür) olarak görev yapmıştır. 1922'de Lozan görüşmelerinin başlamasından önce, Albert Ferid Asio (Asseo) Asoy ve askerî hekim İzidor Greiwer Paşa ile hazırladıkları, Filistin'deki İngiliz Mandasının Türkiye'ye devredilmesi gerektiğini belirten ayrıntılı bir raporu İsmet Paşa'ya sunmuşlardır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kurulan Karma Komisyon'da Avukat Kalef Gabay'la birlikte Türk Yahudilerini temsil etmiştir. Türkçe, Fransızca ve İspanyolca dillerini bilen Mişon Ventura, Demokrat Parti kurulduktan sonra 1946 seçimlerine bağımsız aday olarak katılmış, fakat seçilememiştir. Naim A. Güleriyüz, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde Yahudi Milletvekilleri", https://www.academia.edu/44788553/Me%C5%9Frutiyet_ve_Cumhuriyet_D%C3%B6nemlerinde_Yahudi_Milletvekilleri. 17.04.2021.

¹¹⁵⁴ M. Orhan Bayrak, Cumhuriyet ilan edilmeden 2 ay evvel Adalet Vekilliğine getirilen ve Mart 1924'e kadar bu görevde kalan "Seyit Bey" isminde bir devlet adamının bilgisini vermektedir. Bu kişinin Adliye Nezâreti'nce hukuk eğitimine gönderilen Seyid Haşim Efendi'nin olduğu düşünülmektedir. Bkz. Bayrak, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁵⁵ 1909 yılında hukuk eğitimi için Fransa'ya öğrenci gönderilmesi yönünde girişimde bulunan ve bu kararda imzası olan dönemin Adliye Nazırı Necmettin Molla'dır. Bkz. Taner, **a.g.e.**, s. 6-7.

İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte hukukçu olmasının kattığı deneyimle, diplomatik sahadaki çalışmalarıyla önemli başarılarla imza atan bir hukukçudur. 1905 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süreliğine, mezun olduğu üniversitede hocalık yapmıştır. 1909 yılında Adliye Nezâreti tarafından hem hukuk eğitimi almak için hem de öğrenci müfettişi olarak Fransa'ya gönderilmiştir. 1914 yılında savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan Tengirşenk, Mecelle Kanunu üzerinde çalışmıştır. 1919'da Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak görevlendirilmiştir. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine 1920'de Anadolu'ya geçerek İstiklal Harbi'ne katılmıştır. İlk kabinede İktisat Vekilliği'ne getirilmiştir. Kendisi TBMM ve Sovyet Rusya arasında ikili ilişkilerin başlatılmasında, Türk-Afgan Dostluk ve Barış Antlaşması ile Türk-Rus "Moskova Muaahedesi" antlaşmasının imzalamasında bizzat görev almış ve TBMM adına imza atmıştır¹¹⁵⁶. Tengirşenk, aynı zamanda Adalet, Dışişleri ve İktisat Vekilliği görevlerinde bulunmuş önemli bir devlet adamlarındandır¹¹⁵⁷.

Tahir Taner (1883-1962)

Tahir Taner, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Fransızca öğretmenliği yapmış olup ardından Düyûn-ı Umumiye'de görev almıştır. 1909 yılında açılan sınavı birincilikle kazanarak Adliye Nezâreti tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Paris Hukuk Fakültesi'ndenki eğitiminin ardından 1913'te yurda dönmüştür. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik müzekkere ve projeler ilk defa Tahir Taner tarafından hazırlanmıştır. İlerleyen süreçte üst düzey görevler alan Taner, Kapitülasyonların kaldırılmasının yabancı devletlerce kabul edilmesi noktasında çok ciddi mücadeleler vermiştir. Kendisi Ceza Hukuku dalında en önemli isimlerden birisidir. Bu alanda İstanbul ve Ankara Üniversitesinde dersler vermiştir. Ayrıca gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında incelemelerde bulunarak ve önemli kongrelere katılarak Türkiye'yi temsil etmiştir¹¹⁵⁸.

Abdurrahman Münib Berkan

¹¹⁵⁶ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 1, s. 1096-1098.

¹¹⁵⁷ Bayrak, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁵⁸ Erk, **a.g.e.**, s. 499-500.

Abdurrahman Münib Berkan, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra 1909'da Adliye Nezâreti tarafından Paris Hukuk Mektebi'ne gönderilmiştir. 1914 yılında yurda döndükten sonra ilk olarak İstanbul Bidayet Mahkemesi¹¹⁵⁹ azalığı görevine getirilmiştir. İstanbul Darülfünunu'nda Medeni Hukuk müderrisliği de yapmış olan Berkan, ilerleyen süreçte siyasete de atılmış ve VIII. Dönem İstanbul milletvekili olmuştur. Kendisinin, Medeni Kanunu'nun tercüme edilmesinde önemli faydaları oldu¹¹⁶⁰.

Ahmed Esad Arsebük (1884-1954)

Ahmed Esad Arsebük, 1909 yılında İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Adliye Nezâreti tarafından ihtisas yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. 1913 yılında Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönen Arsebük, ilk olarak Adliye Nezâreti Teftiş Heyeti Reisliğinde görev almıştır. Çeşitli görevlerin ardından 1935 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Profesörlüğüne getirilmiştir. Ölümüne kadar burada çalışmış olan Arsebük, Borçlar kanunu ve Medeni Kanun hakkında çok sayıda esere imza atmıştır¹¹⁶¹.

Veliyüddin Saltıkgil (1880-1935)

Veliyüddin Saltıkgil, 1905'te Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra açılan sınavı kazanarak Maârif Nezâreti hesabına Fransa'ya gönderilmiştir. 1911'de Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirerek lisans diploması almıştır. Yurda döndükten sonra çeşitli memurluklarda çalışmış ve ilerleyen süreçte 1920 yılına kadar Mekteb-i Mülkiyede Anayasa profesörlüğü yapmıştır. İlk Meclis'te Burdur Sancağı Mebusu olarak görev almıştır. Lozan Sulh Konferansı Delegasyonu'na müşavir olarak katılarak önemli görevler ifa etmiştir. Kendisi İstanbul ve Ankara Üniversitesinde hukuk hocalığı¹¹⁶² ayrıca Türk Ocağı Haysiyet Divanı üyeliği de yapmıştır¹¹⁶³.

Mazhar Nedim Göknil (1897-?)

¹¹⁵⁹ İlk mahkeme; davaları birinci derecede gören ve çözümleyen merci.

¹¹⁶⁰ Erk, **a.g.e.**, s. 435-436.

¹¹⁶¹ Erk, **a.g.e.**, s. 445.

¹¹⁶² Çankaya, **Mülkiyeliler C. 2**, s. 1062-1063.

¹¹⁶³ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 28., Erk, **a.g.e.**, s. 537.

Mazhar Nedim (Göknil), 16 Temmuz 334 (16 Temmuz 1918) tarihli belgede kendisinin 1750 kuruş ödenekle Lozan'da eğitimde olduğu belirtilmektedir¹¹⁶⁴. Kendisi Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ne zaman mezun olduğu hakkında bilgiye sahip değiliz. Eğitiminin ardından Mısır'da avukatlık, İstanbul'a dönüşünde ise yabancı bankalarda çalışmıştır. 1927 yılında ise Deniz Ticaret Hukuku ve İflas Hukuku alanlarında Ankara Üniversitesinde hocalık yapmıştır. Göknil, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ilk defa Hava Hukuku kürsüsünü kurmuştur¹¹⁶⁵.

Şükrü Kaya (1883-1959)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Fransa'ya hukuk eğitimine gönderilen önemli hukukçular arasındadır. Her ne kadar hukuk eğitimi almış olsa da siyasî kimliği ile öne çıkmış olan Kaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra üst düzey görevlerde yer alarak Atatürk döneminin 11 yıl ile en uzun süreli bakanlık yapan ismi olmuştur. Kendisi İttihat ve Terakki Hükûmeti yönetiminde uygulanan Ermeni tehcir, iskân ve sevk politikalarının uygulanmasında aktif bir görev almıştır. Aldığı bu görev, Kaya'nın Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Dışişleri Bakanlığına getirilmesinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Kaya ayrıca İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin dış ilişkilerinden mesul bir üyesi olarak, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine karşı çıkararak halkın bilinçlendirilmesi konusunda önemli çalışmaları oldu¹¹⁶⁶. 1925'te Hariciye Vekili olarak göreve geldiğinde Lozan'da halledilemeyen Türk-İrak sınırı ve Musul meselesi, Yunanistan ile yaşanan nüfus mübadelesi ile patrik sorunları ve Şeyh Sait isyanı gibi iç ve dış sorunlarda millî bir hareket tarzıyla hareket etmiştir. Dâhiliye Vekilliği döneminde, Atatürk İlke ve İnkılaplarının halka benimsetilmesinde büyük çabalar göstermiştir¹¹⁶⁷.

Mustafa Şeref Özkan (1885-1938)

Siyasî yönüyle öne çıkan hukukçulardan birisi de Mustafa Şeref (Özkan)'dır. 1909'da Maârif Nezâreti'nin açtığı sınavı kazanarak hukuk eğitimi için Fransa'ya gönderilmiştir.

¹¹⁶⁴ BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1.

¹¹⁶⁵ Erk, **a.g.e.**, s. 535-536.

¹¹⁶⁶ Yakup Kaya, **Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2012, s. 365.

¹¹⁶⁷ Kaya, **a.g.e.**, s. 368.

1912’de yurda dönen Özkan, İstanbul Üniversitesinde İdare Hukuku dalında hocalığa başlamıştır. 1916 yılına kadar çeşitli makamlarda görev alan Özkan, Sait Halim Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuştur. 1920’de Anadolu’ya geçerek Millî Mücadele’ye katılmıştır. Lozan Barış Konferansı için kurulan heyette Dâimi Müşavir olarak görev almıştır. İlerleyen süreçte milletvekilliği ve çeşitli adli görevler üstlenen Özkan, Mekteb-i Mülkiyenin Ankara’ya taşınmasından sonra ilk hukuk profesörlerinden birisi olmuştur. Mustafa Şeref Özkan, dünyada ekonomik krizin etkisini gösterdiği süreçte 1930’da İktisat Bakanı olmuştur¹¹⁶⁸. Bu görevi esnasında yurt dışı eğitilmiş Ahmed Şerif Öney’i “Sanayi Genel Müdürlüğü”ne, getirerek önemli çalışmalar gerçekleştirdi. Öney’in gençlik yıllarında “Devletçilik” ile ilgili yaptığı çalışmalar, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’in daha devletçi bir çizgide kararlar almasında etkili olmuştur¹¹⁶⁹.

Muammer Raşit Seviğ (1885-1971)

Maârif Nezâreti’nce 1909 yılında Fransa’ya Paris Hukuk Fakültesi’ne gönderilen öğrenciler arasındadır. Ayrıca Sorbonne Hukuk Fakültesi mezunudur. 1914’te yurda döndü fakat 1917-1925 arasında tekrar Avrupa’ya gitmiş ve Almanya’da staj yapmıştır. Şam ve Beyrut Üniversitelerinde bir süre hukuk okutmuştur. Kendisi Osmanlı Devleti’nin son Ticaret ve ziraat Nezâretinde müsteşarlık yapmıştır¹¹⁷⁰. Muammer Bey’in küçük kardeşi Vasfi Raşit (Seviğ) de hukuk eğitimi alanlar arasındadır. Vasfi Bey’in hangi kurum veya kuruluşça gönderildiği bilinmemektedir. Vasfi Bey, yurda döndükten sonra bir süre İstanbul Belediye Meclis üyeliği daha sonra Sivas milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Ankara Üniversitesinde Roma Hukuk profesörlüğü vazifesinde bulunmuştur¹¹⁷¹.

Ali Fuat Başgil (1893-1967)

Maârif Nezâreti’nce gönderilen diğer önemli bir hukukçu da Ali Fuat (Başgil)’dir. 1920’de gönderildiği Fransa’da Grenoble Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne başlamıştır. 1925’te buradan mezun oldu ve ardından Paris Hukuk Fakültesi’nde Doktora eğitimine

¹¹⁶⁸ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 1, s. 1189-1190.

¹¹⁶⁹ Ayhan-Ata, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹⁷⁰ Erk, **a.g.e.**, s. 457.

¹¹⁷¹ Erk, **a.g.e.**, s. 503-504.

başlamıştır. Buradan başarıyla mezun olduktan sonra Sorbon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nde eğitim almıştır. Daha sonra da Paris Siyasî İlimler Okulu'ndan (Ecole Libre des Sciences Politiques) 1928 yılında mezun olmuştur. Lahey Devletler Hukuku Akademisi yaz kurslarında bir nevi staj yaptıktan sonra 1930'da yurda dönmüştür. Birçok kurumda görev alan Başgil, 1937 yılında Hatay meselesinin çözümü için Cenevre'ye giderek çalışmalar yapmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yapmıştır¹¹⁷².

Ahmet Şükrü Esmer (1891-1982)

Gazeteciliği ile öne çıkan yurt dışı eğitilmiş hukukçulardandır. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra Maârif Nezâreti'nin açtığı sınavda başarılı oldu ve Amerika'ya gönderilmiştir. Columbia Üniversitesinde Hukuk dalında lisans eğitimi, Devletler Hukuku dalında ve Siyasî Tarih üzerine ise doktora yapmış olduğu¹¹⁷³ belirtilmektedir. Elimizdeki verilere göre 01.16.1916 tarihli belgede coğrafya ve sosyoloji dallarında da eğitim aldığı anlaşılmaktadır¹¹⁷⁴. Esmer ayrıca aynı üniversitede bir süre gazetecilik eğitimi de almıştır. Amerika'da Türkçe yayın yapan ilk gazete özelliği taşıyan “*Sadây-ı Vatan*” isimli haftalık bir gazete çıkardı. Yurda döndükten sonra nezâretçe Galatasaray İdadîsi'nde İngilizce öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Bu görevine ek olarak *Vakit* gazetesinin yazı kuruluna da girmiş olan Esmer, Mudanya Konferansı'na gazeteci olarak katıldığı gibi Lozan Barış Konferansı'na da gazeteci olarak katılmıştır. İlerleyen süreçte Mekteb-i Mülkiye ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde dersler vermiştir. Esmer, 1939-1950 arasında İstanbul milletvekilliği yapmış ayrıca bir dönem Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü olarak da görev yapmıştır¹¹⁷⁵.

A.Samim Gönensay (1884-1910)

1910-1911 arasında Adliye Nezâreti tarafından hukuk eğitimi için Paris Hukuk Fakültesi'ne gönderilen öğrencilerdendi. Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında görev

¹¹⁷² Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 1, s. 869-870. Ayrıca bkz. Erk, **a.g.e.**, s. 513-514.

¹¹⁷³ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 2, s. 1112.

¹¹⁷⁴ BOA HR. İD. 1394/4. Ayrıca bkz. HR. İD. 1390/4, Lef 4-1.

¹¹⁷⁵ Işıl Arpacı, Prof.Dr. **Ahmet Şükrü Esmer'in Yaşamı, Yapıtları, Fikirleri, Uygulamaları ve Türk Toplumsal Yaşamına Katkıları: Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma**, İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 150-151.

alan Gönensay, Ordinaryus mertebesine kadar yükselmiş önemli hukukçular arasında yer almıştır¹¹⁷⁶.

Mustafa Reşit Belgesay (1887-?)

Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında görev alan diğer bir hukukçu da Mustafa Reşit Belgesay'dır. 1909 yılında Adliye Nezâreti adına Paris Hukuk Fakültesi'ne gönderilen Belgesay, yurda döndükten sonra yaklaşık 40 yıl hocalık yapmıştır¹¹⁷⁷.

Baha Kantar (1883-1955)

1909'da Maârif Nezâreti'nce gönderilen hukukçulardandır. 1914'te yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda adli görevler alan Kantar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hocalık yapmıştır. Türkiye'de Ceza Hukuku dalında Tahir Taner'den sonra gelen önemli bir isimdir. Kantar, Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında görev almıştır¹¹⁷⁸.

Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)

Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminin çağdaşbir görünüm kazanmasını sağlayan önemli hukukçulardandır. II. Meşrutiyet'te, Osmanlı Devleti'nde aldığı hukuk eğitimine ek olarak İsviçre'de de hukuk dalında eğitim almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında dayısı Ubeydullah Efendi'nin teşvikiyle eğitim masrafları karşılanmak üzere İsviçre'ye hukuk eğitimine gönderildiği belirtilmektedir¹¹⁷⁹. 22 Kasım 1918 tarihinde Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne sunduğu "Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine" isimli doktora çalışması ile doktora derecesini almıştır. Bozkurt, İstanbul'un daha sonra İzmir'in işgal edildiği zor süreçte tezini yazmıştır. Bu çalışmasında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı ilgasının haklılığını savunmuştur¹¹⁸⁰. Lozan Türk Yurdu'nun başkanlığını üstlendiği süreçte Avrupa kamuoyunda ve basınında Türkler'e karşı ön

¹¹⁷⁶ Erk, **a.g.e.**, s. 493-494.

¹¹⁷⁷ Erk, **a.g.e.**, s. 489-490.

¹¹⁷⁸ Erk, **a.g.e.**, s. 465-466.

¹¹⁷⁹ Kemal Arı, Ubeydullah Efendi'nin zeki ve canlı bir kişiliğe sahip olduğunu ve Amerika dahil birçok farklı ülkede bulunduğunu belirtmektedir. Küçüklüğünden beri Mahmut Esat'ın eğitimi ile ilgilenen Ubeydullah Efendi, onun İsviçre'de eğitim almasını sağlamıştır. Kemal Arı, "Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. : 4, Yıl 1994, s. 190. Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 8, Ocak 1998 s. 218.

¹¹⁸⁰ Apaydın, a.g.t., s. 289.

yargıların kırılması adına bilimsel çalışmalar yaparak Avrupa dillerinde bu çalışmalarını yayınlamıştır. Türkiye’de Ermeniler’den ziyade Türklerin daha çok nüfusa sahip olduğunu ve Türklerin Anadolu’ya Osmanlı’dan önce yerleştiğini akademik çalışmalarla ispatlamıştır¹¹⁸¹. Aldığı bu eğitimler ve içinde doğup büyüdüğü sosyokültürel ortamın da etkisiyle çok yönlü bir insan olan Bozkurt, yurda dönünce Kuşadası bölgesinde Kuva-i Milliye’yi kurmuş ve Millî Mücadeleye katılmıştır. Rauf Orbay¹¹⁸² kabinesi’nde 30 yaşında iktisat vekili olmuştur. 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nin toplanmasını sağlayan kişilerdendir. 1924’te Adliye Vekili olmuş ardından 1925’te Ankara Hukuk Mektebi’ni kurmuştur. Türk hukuk tarihine bilimsel çalışmalarıyla ve yetiştirdiği öğrencilerle çok önemli katkılar sağlayan Bozkurt’un girişimleri sayesinde Almanya’dan sonra kadınlara hâkimlik mesleğine sahip olma hakkı tanınan ikinci ülke Türkiye olmuştur¹¹⁸³. 1920’de mebus olarak başladığı siyasî yaşamına 1922-23 arasında İktisat Vekili, 1924-1930 arasında ise Adalet Vekili olarak devam etmiş ve siyasî yaşamı 1940 yılına kadar sürmüştür¹¹⁸⁴.

II. Meşrutiyet’te devlet tarafından ve diğer kurumlarca gönderilen diğer hukukçuların isimleri şunlardır: **Ahmed Midhad (Yenel)**, **Nazım Poroy**, **Ahmed Şükrü (Esmer)**, **Nikolaki Ağnidi**, **Tevfik Kamil Koperler**, **Nüzhet Sabit** ve **Memduh Efendi**. Kendi imkânı ile hukuk eğitimi alan iki önemli isim vardır. Bunlar: **Latife (Mustafa Kemal) Hanım**¹¹⁸⁵ ve **Hüseyin Şükrü (Baban)**’dır¹¹⁸⁶.

¹¹⁸¹ Halıcı, **a.g.e.**, s. 16-17.

¹¹⁸² Rauf Orbay, 1905’te taşıt gemileri satın alması, gemi inşâ tezgâhlarını ve denizaltı gemilerini incelemesi için önce İngiltere’ye sonra Amerika’ya gönderilmiştir. 28 Ocak 1906’da ise *Âsar-ı Teyfik Zirhlisi*’nda görevlendirilerek Almanya’nın Kiel Tersanesi’nde onarılp modern hale getirilen bu geminin yurda dönmesini sağlayacak subaylarla birlikte Almanya’ya gitmiştir. Mustafa Alkan, “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı (1880-1964)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 20, S. 59, Yıl 2004, s.601. Gazeteci Ward Price, I. Dünya Savaşı’ndan sonra savaş muhabiri olarak Türkiye’ye gelmiş ve uzun yıllar dönemin önemli simaları ile röportajlar yapmıştır. 1922 yılında *Daily Mail* gazetesi adına Latife Hanım ile yaptığı röportaj esnasında, Latife Hanım nikâh törenine katılan Rauf Orbay’ın İngiltere’de eğitim aldığını belirtmektedir. Sadi Borak, “Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price’a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 6, S. 16, Yıl: 1989, s. 175.

¹¹⁸³ Özdemir İnce, Önsöz, Yay. Haz. : Şaduman Halıcı, **a.g.e.**, s. 31.

¹¹⁸⁴ Bayrak, **a.g.e.**, s. 88.

¹¹⁸⁵ Latife Hanım İzmir İdadisi’nden mezun olduktan sonra Paris’te ve Londra’da hukuk eğitimi almıştır. Kendisi 1921 yılında yurda dönmüş ve kısa süreli de olsa Türk Ocağı Fahri Reisliği yapmıştır. Bkz. Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 46.

¹¹⁸⁶ Hüseyin Şükrü Baban, 1909’da Paris Hukuk Fakültesini’ne başlamış ve 3 yıl eğitim almıştır. Ardından Ecole Libre des Sciences Politiques Okulu’nun “Mali” şubesinden mezun olmuştur. Ayrıntılı bilgiler için bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 1, s. 858-860.

Göndereni tespit edilemeyen fakat Türk hukuk sisteminin gelişmesinde önemli katkıları olan isimler arasında, Ahmed Hamdi Ülkümen¹¹⁸⁷, Atıf (Akgüç)¹¹⁸⁸, Feridun Cemal Erkin¹¹⁸⁹, Feridun Fikri Düşünsel¹¹⁹⁰, Fikret Özdoğancı¹¹⁹¹, Galip Gültekin¹¹⁹², Hilmi Kamil Bayur¹¹⁹³, Sıddık Sami Onar¹¹⁹⁴, Kemal Galip Balkar¹¹⁹⁵, Mehmet Sadık Eti¹¹⁹⁶,

¹¹⁸⁷ Ahmet Hamdi Ülkümen, savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan öğrencilerdendir. Yunus Nadi'nin sahibi bulunduğu *Yenigün* gazetesinde yazılar yazmıştır. Bu yazılar sebebiyle hakkında çıkarılan tutuklama kararı nedeniyle Anadolu'ya geçmiştir. 1920'de TBMM I. Dönem Trabzon milletvekili ile başlayan siyasi yaşamı 22 yıl sürmüştür. 1926-1927 yılları arası Zekeriya Sertel ile *Yenises*'i çıkarmaya başlamışlardır. *Cumhuriyet* gazetesinde de yazılar yazmıştır. Bkz. Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 45. Ayrıca bkz. TBMM C.1, s. 359.

¹¹⁸⁸ Atıf Akgüç, Roma Hukuk Fakültesinde lisans ve ceza hukuku dalında doktora yapmıştır. 1935-39-43 ve 46 seçimlerinde CHP listesinden Bursa milletvekili olarak seçilmiştir. 1953-55 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev almıştır. Afganistan'da Kabil Üniversitesinde öğretim üyesi ve Afganistan hükümetinin hukuk danışmanlığını yapmıştır. 1960'ta Türkiye Sosyalist Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C.1, s. 1115. Ayrıca bkz. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 274.

¹¹⁸⁹ Feridun Cemal Erkin, Paris Hukuk Fakültesindenki eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Hukukçu olmasının verdiği katkıyla diğer hukukçular gibi bürokratik olarak önemli görevler üstlenmiştir. Kendisi, Duyun-u Umûmiye İdaresi Muhasebe Memuru, Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Delegasyonu Başkâtibi, Londra Büyükelçiliği, Başkâtibi, Berlin Büyükelçiliği Müsteşarı ve Maslahatgüzarı, Beyrut ve Berlin Başkonsolosu, Dışişleri Bakanlığı Ticaret İktisat ve Siyasi Daireler Umûm Müdürü, Roma, Washington, Madrid, Paris, Londra Büyükelçisi, Birleşmiş Milletler San Francisco Konferansı Başdelegesi, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları İdare Kurulu Üyesi, XIII. Dönem Ordu Milletvekili, 26., 27. ve 28. Hükümet Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. **TBMM Albümü**, C.2, s. 881.

¹¹⁹⁰ Feridun Fikri Düşünsel, Paris Hukuk Fakültesindenki doktora eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Bir süre serbest avukatlık yaptıktan sonra II. Dönem Dersim, VI., VII., VIII. ve IX. Dönem Bingöl Milletvekili olarak görev yapmıştır. VIII. Dönem TBMM Başkanvekili de yapmıştır. **TBMM Albümü**, C.2, s. 549.

¹¹⁹¹ Fikret Özdoğancı, İsviçre'deki eğitiminin ardından yurda dönerek 1923 yılında Dışişlerinde göreve başlamıştır. 1942-1945 arasında Paris Başkonsolosu olarak görev yaptığı esnada II. Dünya Savaşı süccinde TC uyruğuna ve kimliğine sahip Yahudilere, Türk Pasaportu sağlayarak nazi kamplarına gönderilmekten kurtardığı belirtilmektedir. 2011 yılında çevrilen "Türk Pasaportu" adlı filmde de onun bu çabaları anlatılmaktadır. 1956-1957'de Tunus'ta maslahatgüzar olarak ilk Türk temsilcisi olmuştur. Uzun yıllar Dışişlerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Addis Ababa Büyükelçiliği görevini (1957-1958) yaparken yaş haddi dolayısıyla emekli olmuştur. <http://www.oktayaras.com/fikret-sefik-ozdoganci/tr/29021/rand/0/0/0/2>. 7.11.2020.

¹¹⁹² Galip Gültekin, yurda döntükten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kara ve Deniz Ticaret Hukuku Doçenti olarak görev yapmıştır. Daha sonra 1939 genel seçimlerinde VI. Dönem (26.03.1939-08.03.1943) Konya Milletvekili seçilerek TBMM'de yasama çalışmalarına katıldı. Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 367.

¹¹⁹³ Hilmi Kamil Bayur 1900 doğumlu ve Kıbrıslı Kamil Paşa'nın yirmiikinci oğludur. Annesi paşanın üçüncü eşi Laika Hanım'dır. Yusuf Hikmet Bayur ise 1891 doğmuş ve Kamil Paşa'nın torunudur. Hilmi Bayur, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Paris Siyasal Bilgiler Mektebi'nden mezun olmuştur. Kendisi, Moskova Büyükelçiliği üçüncü Kâtiplik, Brüksel Daimi Maslahatgüzarlığında ikinci Kâtiplik, daha sonra Moskova Büyükelçiliğinde başkâtiplik görevlerinde bulundu. Daha sonra 1938 yılında Kabil Büyükelçiliği başkâtipliği ve 1942 yılına kadar aynı yerde müsteşarlık, 1942-1943 dönemi Kudüs Konsolosluğu ve Şarki Ürdün Emiri Abdullah nezdinde Türkiye temsilciliği, 1943-1949 dönemi Sofya Elçiliği müsteşarlığı, 1955-1960 Varşova Büyükelçiliği müsteşarlığı ve elçiliği görevlerinde bulunmuştur. <http://www.oktayaras.com/sadrazam-kamil-pasanin-oglu-hilmi-kamil-bayurun-galatasaray-hatiralari/tr/36278>. 07.11.2020.

¹¹⁹⁴ Sıddık Sami Onar, 16 Ekim 1924'de, İstanbul Asliye Mahkemesi Hâkim Muavinliği ile devlet hizmetine girdi. Daha sonra İstanbul Üniversitesinde öğretim üyesi ve 1949'da bu üniversitenin rektörü olmuştur. Onar, 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun başında yer almıştır. Ekin Erdem, "Osmanlı Modernleşmesinin Hukuk Eksenli Bir Okuması: Reşat Kaynar'ın "Türkiye'de Hukuk Devleti Kurma

Numan Menemencioğlu¹¹⁹⁷, Osman Server Ahıska Atabekogulları, Salamon Adato, Selim Rauf Sarper, Suphi Nuri İleri¹¹⁹⁸, Vasfi Raşid (Seviğ)¹¹⁹⁹ gibi isimler yer almaktadır. Bu hukukçuların ekseriyeti devlette görev almış ve müsteşarlık, büyükelçilik, milletvekilliği ve bakanlık gibi görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Hukuk eğitiminden sonra en çok 19 kişi ile Siyasal Bilimler dalında eğitimlerini tamamlayıp yurda dönen kişiler oluşturmaktadır. 19 kişiden 10'u devlet tarafından eğitime gönderilmiş kişilerdir. Bu isimler arasında başbakanlık, milletvekilliği ve gazetecilik gibi önemli görevlerde bulunan isimler yer almaktadır.

Şükrü Saraçoğlu (1887-1953)

Devlet hesabına ilk olarak 1914'te eğitim amacıyla Belçikaya gönderilmişse de I. Dünya Savaşı nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra İzmir'in bağlı bulunduğu Aydın Vilayeti hesabına 1915 yılında tekrar İsviçre'ye gönderilmiştir. Burada Cenevre Üniversitesinde Siyasî İlimler Fakültesi'ndeki 3 yıllık eğitiminin ardından mezun olmuştur. Cenevre'de iken önemli hukukçulardan Mahmud Esad Bozkurt ile birlikte Cenevre Türk Talebe Cemiyeti'ni kurmuştur. İstiklal Harbi'nin

Yolundaki Hareketleri”, **U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 8, S. 1, Yıl 2015, s. 81. Ayrıca bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C.1. s. 1198.

¹¹⁹⁵ Kemal Galip Balkar, yurda döndükten sonra hâkimlik, hukuk müşavirliği, Ereğli Kömür Havzası Müdürlüğü, Maden Umum Müdürü ve Danıştay Başkanlığı sözcülüğü gibi görevler üstlendi. Bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. II, s. 1156. Ayrıca bkz. “Kemal Galip Balkar”, <https://www.danistay.gov.tr/icerik-24-kemalgalipbalkar.html>. 07.11.2020.

¹¹⁹⁶ Mehmet Sadık Eti (Sadık Ahî)'nin İmalat-ı Harbiye ustası olarak staj için Almanya'ya gittiği ve orada iken Türk İşçi Sendikası'nın başkanlığını yaptığı belirtilmektedir. Yurda döndükten sonra kasaplık yapmış, daha sonra CHP'den VIII. ve IX. Dönemde Malatya Millevekili seçilmiştir. Bkz. Tunçay, **a.g.e.**, s. 295. Aynı zamanda Berlin Hukuk Fakültesinden mezun olduğuna dair Bkz. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 488.

¹¹⁹⁷ Numan Menemencioğlu hakkında Dışişleri Bakanlığı'nın resmî internet sitesinde verilen bilgilere göre 1914'te Viyana Sefaretinde kâtiplik göreviyle başladığı devlet hizmetine, ilerleyen süreçte maslahatgüzarlık, müsteşarlık, başşehbenderlik ve büyükelçilik görevleriyle devam etmiştir. 1937'de Gaziantep Milletvekili olmuştur. Kendisi 1942-1944 arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Arşivlerinde yer alan belgelere baktığımızda, Menemencioğlu'nun Türkiye ile Almanya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, İtalya, Sovyetler Birliği, Japonya ve Amerika gibi birçok ülke ile ikili ticaret anlaşmalarının imzalanmasında görev aldığı görülmektedir. BCA. 30.18.1.2 / 53.25.6.- 54.40.8.- 57.65.11- 63.29.10.- 79.84.2.- 79.88.8.- 85.105.16.- 92.80.10.

¹¹⁹⁸ Suphi Nuri İleri, Siyasal Bilimler ve hukuk dallarında eğitim almış fakat gazetecilik yönüyle ön plana çıkan bir kişidir. Kendisi hakkında detaylı bilgiler için bkz. dipnot 1209.

¹¹⁹⁹ Vasfi Raşid Seviğ, yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde hocalık yapmaya başlamış bir yandan da avukatlık mesleğini icra etmiştir. Türkiye'de Lozan Antlaşmasının ön gördüğü kurumlardan biri olan Karma Hakem Mahkemesinin Türk azalığını yapmıştır. İlerleyen süreçte Afyon ve Sivas mebusu olarak TBMM'de görev yapmıştır. Bkz. Erk, **a.g.e.**, s. 503-504. Ayrıca bkz. “Vasfi Raşid Seviğ” <http://www.oktayaras.com/vasfi-rasid-sevig/tr/29732>. 15.11.2020. Kendisi Hukukçu Muammer Raşid Seviğ'in kardeşidir.

başlaması üzerine yurda döndü¹²⁰⁰. Saraçoğlu, bölgesel kurtuluş mücadelelerine katılmış, TBMM tarafından düzenli ordunun kurulması üzerine bu gruptan ayrılmıştır. Siyasî hayatına TBMM'nin ikinci döneminde İzmir milletvekili olarak başlayan Saraçoğlu, Ali Fethi Okyar kabinesinde Maarif Vekili, İsmet Paşa tarafından kurulan üçüncü kabinede Maliye Vekili ve 1933'te Adliye Vekili, Celal Bayar ve Refik Saydam kabinelerinde ise Hariciye Vekili olarak görev yapmıştır. Refik Saydam'ın hastalanarak ölmesi üzerine 1942-1946 arasında Başbakanlık yapmıştır. Türk ve Yunan halkının mübadele sorununun çözülmesinde, Türk parasının değerini korumak adına Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kuruluşunda, Türkiye'de pamuk sanayinin kurulmasında ve İmralı'da modern bir cezaevinin yapılmasında Saraçoğlu'nun imzası vardır¹²⁰¹.

Hasan (Hüsnü) Saka (1885-1960)

Başbakanlığa kadar yükselmiş diğer bir yurt dışı eğitilmiş öğrencilerdendir. Kendisi 1908'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra kısa süreliğine devlet memurluğu yapmıştır. 1909'da açılan sınavı kazanarak devlet tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Burada Paris Siyasal İlimler Akademisi'nde diplomasi dalında eğitim almıştır. 1912'de yurda dönen Saka, çeşitli kurumlarda memurluk ve hocalık yaptıktan sonra 1919'da Meclisi Mebusan'a Trabzon mebusu olarak girmiştir. 1921'de Ankara'ya geçmiş ve TBMM'de yine Trabzon milletvekili olarak uzun yıllar yer almıştır. Maliye dalında uzman olan Saka, İş Bankasının kuruluşunda rol almış, İzmir İktisat Kongresine önemli katkılar sağlamış bir siyaset adamıdır¹²⁰². Kendisi sırasıyla Maliye, İktisat ve Ticaret vekillikleri görevlerini üstlenmiştir. İsmet Paşa Kabinesi'nde Maliye Vekilliği ve ilerleyen süreçte Meclis Başkanlığı, Şükrü Saraçoğlu ve Recep Peker Kabinesi'nde Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. 1947'de Başbakanlığa getirilerek kendi kabinesini kurmuştur¹²⁰³. II. Dünya Savaşı'nı müttefik güçlerin kazanmasının kesin olduğu süreçte Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Saka, San Francisco Konferansına baş delege

¹²⁰⁰ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1229.

¹²⁰¹ Şükrü Saraçoğlu'nun Maarif Vekilliği yaklaşık beş ay sürdüğünden eğitim alanında önemli çalışmalara imza atması mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Başar, **a.g.e.**, s. 152-162.

¹²⁰² Fatih Öztürk, **Hasan Saka (1885-1960)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 102.

¹²⁰³ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1191-1192.

olarak katılarak Türkiye'yi temsil etmiştir. Döneminde birçok ikili antlaşmalar gerçekleşmiştir¹²⁰⁴.

Ali Muzaffer Göker (1888-1959)

Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra 1909 yılında Maârif Nezâreti'nin açtığı sınavı kazanarak Fransa'ya gönderilmiştir¹²⁰⁵. Burada Siyasal Bilimler Okulu'nda (Ecole Libre des Sciences Politiques) diploması dalında eğitim görmüştür. 1912'de yurda dönen Göker, Darülfünun'da müderris muavini olarak başladığı meslekî hayatına muallim ve müderris olarak devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Siyasî Tarih Profesörlüğüne getirilmiş, bu görevine ek olarak TTK üyeliği ve Genel Sekreterliği de yapmıştır. DTCF dekanlığı esnasında 1934'de Konya milletvekilliğine seçilerek 10 yıl sürecek olan siyasî yaşamı başlayan Göker, ilerleyen süreçte Tokyo, Ottawa ve Moskova büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur¹²⁰⁶.

Ali Şefik Başman (1889-1968)

Maârif Nezâreti'nce 1909 yılında Fransa'ya gönderilen öğrencilerdendi. Kendisi Paris'te bulunan Siyasal İlimler Okulu'ndan mezun olmuş ve 1912'de yurda dönmüştür. Başman'ın Galatasaray İdadisi'nde başlayan meslekî hayatı, Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiyede hocalık yaparak devam etmiş ve ilerleyen süreçte Maliye Nezâreti'nin üst düzey memurluklarında görev alarak devlet hizmetine devam etmiştir. İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine Ankara geçen Başman, 17 Kasım 1921'den Ekim 1922'ye kadar Tiflis'e gönderilen ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya ile ticâret, konsolosluk, demir yolları ve sınır anlaşmazlıkları konularında sözleşmeler yapacak olan Delegasyon'a delege olarak, 13 Kasım 1922'de de Lozan Konferansı Türk Delegasyonu'na Mali Müşavir olarak katılmıştır. 19 Ağustos 1923'te ikinci defa Trabzon Mebusu olarak TBMM'ye girmiştir. Bu arada Milletlerarası Parlamentolar

¹²⁰⁴ Hasan Hüsnü Saka'nın çok hareketli bir siyasî yaşamı vardır. Kendisinin Dışileri Bakanlığı dönemindeki faaliyetleri hakkında bkz. Salih Güney, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Akademisyen Dışileri Bakanlarının Türk Dış Politikasına Etkileri**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019, s. 80-85.

¹²⁰⁵ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1249.

¹²⁰⁶ Ali Muzaffer Göker'in hayatı ve çalışmaları hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Saatçı Ata, **a.g.e.**, 239-240. Ali Muzaffer Göker'in Darülfünun'da görevlendirilmesi hakkında Ayrıca bkz. Selçuk, **a.g.e.**, s. 104.

Konferansı'nın Ticarî İşler Bölümü Türk Delegatesi olarak 1924'te Brüksel'de, 1925'te Roma'da, 1926'da Londra'da yapılan toplantılarına katıldı. Ayrıca Paris'te toplanan Düyûn-ı Umumiye Türk Borçlarını Tasfiye Konferansı'nda delege olarak bulunmuştur¹²⁰⁷.

Akil Emrullah

II. Meşrutiyet'te Maârif Nezâreti'nce Paris Siyasal İlimler Okulu'na gönderilen öğrenciler arasındadır. 1910'da Mülkiyeyi bitirdikten sonra Maârif Nezâreti Meclis-i Kebîr-i Maârif Kalemî 3. Kâtibliğinde göreve başlamıştır. Görevi esnasında açılan sınavı kazanıp¹²⁰⁸, Maârif Nezâreti hesabına Paris'e gönderilmiştir. Burada Ecole Libre des Sciences Politiques'in Diploması Şubesinde 3 yıl eğitim almıştır¹²⁰⁹. 1914'te yurda döndükten sonra Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Tercümanlığına ve ek görev olarak ta Darülfünun Edebiyyat Şubesi Fransız Dili Doçentliğine getirilmiştir. Kendisi I. Dünya Savaşı'na katılmış daha sonra 12 Mayıs 1923'te TBMM Hükûmeti Hariciye Vekâleti tarafından Millî Hükûmet'in Roma Mümessilliği Evrak Memurluğuna, 1924'te aynı yerde 2. Kâtibliğe, 1925'te ise Hariciye Vekâleti Siyasî İşler Şubesi Başkâtibliğine getirilmiştir¹²¹⁰. Akil Efendi, II. Meşrutiyet Devrinin ilk Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'nin oğludur.

İbrahim Fazıl Pelin (1886-1944)

1909'da Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu ve Maliye Nezâreti'nde memurluğa başlamıştır. Bir süre sonra açılan sınavda başarı göstererek, bu Nezâret tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Burada Paris Siyasal İlimler Okulu'nda (Sciences Politiques) malî ve İktisadî kısmında 3 yıl süren bir eğitim alıp 1912'de yurda dönmüştür. Eğitimci kişiliği ile öne çıkan bir isim olan Pelin, Galatasaray Sultanîsi'nde, Mekteb-i Mülkiye ve İstanbul Darülfünununda görev yapmış, önemli eserler kaleme almış ve talebeler yetiştirmiştir¹²¹¹.

¹²⁰⁷ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1241-1242. Ayrıca bkz. İstiklal Savaşı ve Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Ata Düşünceleri Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 376-377.

¹²⁰⁸ BOA MF. MKT. 1161/16, Lef 1.

¹²⁰⁹ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹²¹⁰ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1272-1273.

¹²¹¹ Sıddık Sami Onar, "İbrahim Fazıl Pelin", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.11, S. 1-2, Yıl 1945, s. 5-6. Ayrıca bkz. Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1246-1247.

Zeki Mesut Alsan (1889-1984)

Mekteb-i Mülkiye'yi 1910'da bitirdikten sonra aynı yıl açılan sınavı kazanarak¹²¹² Maârif Nezâreti tarafından eğitim amacıyla Fransaya gönderilmiştir. Paris'te Siyasal İlimler Mektebi'nde "Diplomat Şubesi"nde üç yıllık eğitimden sonra 1913'te yurda dönmüştür. Aynı yıl, Mekteb-i Mülkiyede "Devletler Hukuku" ve Siyasî Tarih doçenti olarak görevlendirilmiştir. 1914'te Avrupa'ya Türk Talebe Müfettişi olarak gönderilmiştir. 1918'de yurda dönmüş ve Galatasaray Sultanîsi'nde görev almıştır. İstiklal Harbi'nden sonra TBMM Hükûmeti Maarif Vekâleti tarafından ikinci defa Avrupa'ya gönderilerek "Türk Talebesi Umum Müfettişi" olarak görevlendirilmiştir. Buradan yola çıkarak kendisinin 1920 yılında TBMM tarafından yurt dışı eğitim için görevlendirilen ilk müfettişlerden olduğu anlaşılmaktadır. 1923'te yurda döndüğünde yeni kurulan Maârif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Azalığında görevlendirilmiştir. 1927'de, kendisine Devletler Umumi Hukuku Profesörlüğü de verilerek Mülkiye Mektebi Müdürlüğüne getirilmiştir. Aynı yıl Edirne milletvekili seçilerek diğer görevlerinden istifa etmiştir¹²¹³.

Abdurrahman Velid Ebuzziya (1884-1945)

Velid (Abdurrahman Velid Ebuzziya) Efendi'nin, Paris Ulumu Siyasiye Mektebi'nde eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Kendisi hakkında yapılan bir çalışmada, 1910-1912 arasında yurt dışında eğitim aldığı, Sorbonne Üniversitesinden sonra Paris Sciences Politiques'ten mezun olduğu, fakat buradaki doktora eğitiminin yarıda kaldığı belirtilmektedir. Ebuzziya, Paris'te iken boş zamanlarını şehrin ünlü gazeteleri olan *Le Figaro* ve *Le Temps* gazetelerinde staj yaparak geçirdiği de belirtilmektedir. Ebuzziya'nın burada kazandığı modern gazetecilik anlayışını, 1912'de yurda dönünce abisinin sahibi olduğu *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde uygulama imkânı bulmuştur. Fakat uygulanan sansür gereği çoğu kez bu gazete kapatılmış ve benzer isimlerle tekrar gazete çıkarmaya devam etmiştir. Çağdaş Türk gazeteciliğinin kurucusu olarak gösterilen Ebuzziya'nın modern matbaanın Türkiye getirilmesini sağladığı belirtilmektedir. Kendisi, Lozan Muahedesi'nin imzalanışını fotoğraflarla belgeleyen kişi olarak tarihe geçmiştir. İlerleyen süreçte Cumhuriyet'in kurulması ve halifeliğin kaldırılması

¹²¹² BOA MF. MKT. 1161/16, Lef 1.

¹²¹³ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 3, s. 845-847.

yönünde gerçekleşen yeniliklere karşı çıkararak, yönetimi eleştirmeye başlamış ve bunun sonucunda İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır¹²¹⁴.

Mahmut Celal Yalnız (Sakallı Celal) (1886-1962)

Mahmut Celal Yalnız (Sakallı Celal), 1907 yılında Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra, devlet tarafından Paris'e gönderilmiş ve Sorbonne Üniversitesinde 1 yıl süren Siyasal Bilimler eğitimini yarıda bırakarak yurda dönmüştür. Yurda dönünce Üsküp İdadisi'nde öğretmen olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Kastamonu Sultanîsi, İzmit ve ardından Ankara'da öğretmenlik ve müdür yardımcılığı görevlerini yapmıştır. Celal Yalnız, T.İ.Ç.S.P'nin kadrosunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Kendisinin Kadro dergisinde yazıları yoktur. Fakat 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen Komintern'in 4. toplantısına katılan isimler arasında adı geçmektedir. Kendisi partinin delegesi olarak katılsa da Mustafa Kemal ve inkılaplarının sıkı bir savunucusu olarak yaşamını sürdürmüştür¹²¹⁵.

Ahmet Faik Kurdoğlu (1892-1891)

Ahmet Faik Kurdoğlu, İstanbul Hukuk Fakültesini ve Brüksel Üniversitesi Siyasî ve İktisadî İlimler Okulunu bitirdikten sonra yurda dönmüş, ilk olarak *Tanin* gazetesinde ve çeşitli gazetelerde çalışmıştır. Daha sonra avukatlık yapmaya başlamıştır. 1925 yılında Adana Ticaret Müdürü iken Adana Ticaret Borsası'nın yeniden yapılandırılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Kendisi biri 1924, diğeri 11 Ekim 1925 tarihinde olmak üzere iki defa yurt genelinde pamuk kongresi düzenlenmesini sağlamıştır. Devlet hizmetine Ticaret Bakanlığında genel müdürlük ile başlayıp müsteşar olarak devam etmiştir. 1926'da Amsterdam Ticaret Mümessilliği'ne tayin edilen Kurdoğlu, 1935'te Manisa Milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir. Daha sonra I. ve II. Celal Bayar ve Recep Peker kabinelerinde Tarım Bakanı olarak görev yapmıştır. 1950'den sonra tekrar avukatlık mesleğini icra etmeye başlamıştır. Bir süre de

¹²¹⁴ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1. Şule Mazmano, Abdurrahman Velid Ebuzziya'nın Yazıları Işığında Türkiye'de Mütareke Yılları, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, 2019, s. 5-9.

¹²¹⁵ Tunçay, **a.g.e.**, s. 276. Ayrıca bkz. Karaveli, **a.g.e.**, s. 133.

Akbank'ta genel hukuk müşavirliği görevinde bulunmuştur. Türk Ocakları yönetim kurulunda da yer almıştır¹²¹⁶.

İbrahim Grantay (1883-?)

İbrahim Grantay, Türkiye'nin 1928'de yayımlanan ilk imlâ Lügati'nin yazarıdır. Mustafa Necati döneminde Latin alfabesine geçiş için 23 Mayıs 1928'de bir dil encümeni kurulmuştur. İbrahim Grantay da bu encümende yer alan isimlerdendir. Kendisinin, kalame aldığı alfabe raporunda İstanbul konuşma dilinin ve tek harfli yazı sisteminin esas alındığı belirtilmektedir. Grantay, Avrupa dillerinde kullanılan “ch”, “sch”, “tsch” gibi harfler yerine tek ç, ş, t gibi harflerin kullanılmasının, Arap imlâsındaki S (kef), j (kaf), L (ü), h (zı), j (zel) gibi ikili kullanımlar yerine tek harflerin kullanılmasının gerektiğini belirtmiştir¹²¹⁷.

Müfide Ferit Tek (1892-1971)

Göbek adı Meryem Fevziye Müfide olan Müfide Hanım, Kemahlı Mahzar Paşa'nın oğlu Şevket Bey'in kızıdır. Ahmet Ferit'le evlenmesinden sonra Müfide Ferit adını kullanmıştır. Versailles Lisesi'ndeki eğitiminin ardından Siyasal Bilimler okudu. Müfide Hanım, eşi Ahmet Ferit'in Fransa'da Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi olarak bulunduğu 1921-1923 arasında eğitim aldığı düşünülmektedir. Ahmet Ferit Tek, Türk Ocağı'nın kurucularından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İçişleri Bakanı'dır. Müfide Ferit, İstanbul'da ve Ankara'da yayımlanan İfham, Türk Yurdu, Büyük Mecmua, Türk Kadını, Yarın, Şehbâl ve Hâkimiyet-i Millîye gibi gazete ve dergilerde Millî Mücadele'ye destek veren yazılar kaleme alarak önemli çalışmalar yapmıştır. Feminizm üzerine konuşmalar yapmıştır. Türklerin Millî Mücadele'de haklı olduklarını savunan Fransız yazar Pier Loti'ye Büyük Millet Meclisi'nin gönderdiği hediyeyi (El dokuması bir halı) bizzat takdim etmiştir¹²¹⁸.

¹²¹⁶ Sefercioğlu, **a.g.e.**, s. 45-46. Ayrıca bkz. Bayrak, **a.g.e.**, s. 61,128. BCA. 30.18.1.1., 20.51.7. (04.08.1926).

¹²¹⁷ Ayşe Aktaş, “Atatürk ve Harf Devrimi”, **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C.11, S. 33, Yıl 1999, s. 709-710. <http://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/sunus/>. 09.11.2020. Grantay, Türkiye'nin 1928'de yayımlanan ilk imlâ Lügati'nin yazarıdır. <http://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/sunus/>. 09.11.2020.

¹²¹⁸ Müfide Ferit Tek'in eserleri ve çalışmaları hakkında Bkz. Ayten Er, Hidayet Özcan, “Türk Ulusal Hareketi Bayan Ferit-Bey'in Konferans Metni”, **Akademik Bakış Dergisi**, C.6, S.11, Yıl, 2012, s. 293-294. Müfide Ferit Hanım'ın feministlik anlayışına yönelik yapılan çalışma hakkında Bkz. Sevim Karabela Şermet, “Müfide Ferit'e Özgü Feminizm”, **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.1, Yıl 2019, ss. 140-159. Ayrıca bkz. Mesut Bulut, “Bayan Ferid Bey'in (Müfide Ferit Tek) Paris'te

Mustafa Suphi (1883-1921)

Mustafa Suphi, İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilimlerde (Ecole libre des Sciences Politique) eğitim görmüştür. Kendisinin “Türkiye’de İtibarı Ziraî Teşkilatının Hal ve İstikbali” isimli mezuniyet tezi kabul görmüş ve Türkiye’ye dönmüştür. İstanbul’da *Tanin*, *Servet-î Fünun* ve *Hak* gazetelerinde yazılar kaleme almış, Ticaret Mekteb-i Alisi’nde “Malumat-ı Hukukiye” dersi okutmuştur. Darümuallimin-i Âliye ve Mekteb-i Sultanî’de “İlmî İktisat” dersleri vermiştir. Kendisinin Prof. Célestin Bouglé’den çevirdiği *İlm-i İçtimaî Nedir?* isimli kitabı bulunmaktadır. Mustafa Suphi, Ahmet Ferit Tek’in sahibi olduğu *İfham* gazetesinde yazı işleri müdürü olarak da görev yapmıştır¹²¹⁹.

Eşref Şefik Atabey (1894-1980)

Eşref Şefik Atabey’in, Fransa’da Siyasal Bilimler eğitiminin ardından I. Dünya Savaşı esnasında yurda döndüğü belirtilmektedir. Türkiye’nin ilk radyocuları arasında yer alan Atabey’in, kesin olmamakla birlikte 1927 yılında İstanbul Radyosu’ndaki ilk yayını seslendiren kişi olduğu belirtilmektedir. Atabey, özellikle boks müsabakalarını sunmasıyla ün yapmış bir radyo spikeri olduğu belirtilmektedir. 20 Temmuz 1934’de Kadıköy’de düzenlenen Fenerbahçe ile Avusturya’nın WAC takımları arasında gerçekleşmiş ve bu maçı sunan kişi Eşref Şefik Atabey’dir. Bu maç, Türkiye’nin hem spor, hem de yayın tarihinde bir futbol maçının radyodan ilk kez yayını olması nedeniyle tarihe geçmiştir¹²²⁰.

Suphi Nuri İleri (1887-1945)

Suphi Nuri (İleri), Osmanlı Devleti’nin son döneminde Âyan Meclisi’nde üyelik yapan önemli bürokratlardan Mustafa Nuri Efendi’nin oğludur. Ağabeyi II. Meşrutiyet Dönemi’nde Batıcı fikirleri ile öne çıkan aydınlarından ve önce *Atî* sonra *İleri* ismi ile çıkarılan gazetenin sahibi Celal Nuri İleri’dir. Diğer kardeşi ise İstanbul Radyosunun kurucularından Sedat Nuri (İleri)’dir. Suphi Nuri’nin eşi Leyla Hanım ise dayısı Rasih

Vermiş Olduğu Konferansın, Fransızca’dan Türkçeye Çevrilmiş Tam Metni”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S.11, Yıl 2005, ss. 249-269.

¹²¹⁹ Mustafa Suphi hakkında daha detaylı bilgiler için bkz Tunçay, **a.g.e.**, s. 192-242. Ayrıca bkz. Mustafa Yılmaz, “Mustafa Suhi Olayı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1, Yıl, 1987, ss. 300-312.

¹²²⁰ https://www.turkiyeninsesiradyosu.com/files/magazine_files/1421762728_S1S_RV_Say%C2%A6-%201.pdf. 10.11.2020.

Bey ile Saffet Gazi Turhan Hanım'ın kızıdır. Leyla Hanım'ın kardeşleri Ali Ekrem, Ali, Arif, Abidin ve Ahmet Dino'dur. Bu kardeşler, Türkiye'nin meşhur ressamlarından. Suphi Nuri, 1914'te yurda dönünce Suriye Cephesinde ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak görev almıştır. Savaştan sonra yazarlık yapmaya başlamıştır. İstiklal Harbini destekleyen yazıları nedeniyle Malta'ya sürülen abisi Celal Bey'in yokluğunda *İleri* gazetesinin başına geçmiştir. 1920'de İsviçre'ye giderek Mustafa Kemal adına gayri resmî temaslarda bulundu. İlerleyen süreçte Hukuk Mektebi, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebinde profesörlük yapmıştır¹²²¹.

Osman Nevres (1888-1919)

Osman Nevres (Hasan Tahsin), İstanbul Darülfünunu'ndaki eğitimi esnasında 1908 yılında Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenci kafilesi içinde yer almıştır. Dr. Nazım Bey'in desteğiyle gönderildiği Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde siyaset ve sosyal bilimler okuduğu fakat eğitimini tamamladığına dair kesin bir bilginin olmadığı ve kendisinin Teşkilat-ı Mahsusa'ya, eğitimi esnasında katıldığı belirtilmektedir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli fedailerinden biri olarak Trablusgarp Savaşı nedeniyle 1912'de yurda döndüğü anlaşılan Nevres, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösteren örgütlere karşı gizli görevler alarak tekrar Avrupa'ya gitmiştir. Buxton adındaki İngiliz kardeşlerin faaliyetlerine son vermek amacıyla "Hasan Tahsin" ismiyle Bükreş'e gönderilmiştir. İngiliz kardeşleri öldürmek amacıyla gittiği Bürüksel'de yakalanarak hapsedilmiştir. 1916'da Türk-Alman birliklerinin 1916'da Bükreş'e girmeleriyle serbest kalan Hasan Tahsin, İstanbul'a dönmüş ve kısa bir zaman sonra İsviçre'ye gitmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonucunda 1918'de İzmir'e dönmüş ve "Hukuk-u Beşer" adında gazete çıkartmıştır¹²²². 15 Mayıs 1919'da İzmir'e giren Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir¹²²³.

¹²²¹ Suphi Nuri İleri hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Deniz Şahinli, Suphi Nuri İleri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Konya, 2007, s. 19-27. Ayrıca bkz. Necmi Uyanık, "Baticı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, Yıl 2004, ss.232-233.

¹²²² İzmir'in işgali üzerine *Hukuk-u Beşer* gazetesindeki yazıları için bkz. Salahi R. Sonyel "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesinin Doğuşu", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Cilt 15, Ankara, 2002, s. 1013-1017.

¹²²³ Osman Nevres hakkında **bkz.** Hakan Ayaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s.79-80.

Siyasal Bilimler dalında eğitime gönderilip yurda dönen diğer önemli isimler arasında, **Halil Vedad Uşaklıgil**¹²²⁴ ve **Hasan Tahsin Efendi**¹²²⁵ **Mehmet Emin Ali (Türkgeldi)** ve **Fazıl Ahmet (Aykaç)** (mektuplaşarak bitirmiş) yer almaktadır.

İktisat dalında eğitimlerini tamamlayıp yurda dönen 2 kişi bulunmaktadır. Bunların tamamı devlet tarafından eğitime gönderilmiştir.

Vedat Nedim Tör (1897-1985)

Elimizdeki verilere göre Ticaret Nezâreti adına gönderildiği Almanya’da, doktora eğitimi için kendisine verilen eğitim süresinin uzatıldığına dair bilgi mevcuttur¹²²⁶. Kendisinin 1916’da Berlin’de Yüksek Ticaret Okulu’na başladığı belirtilmektedir¹²²⁷. Tör’ün 1921 yılında Berlin Üniversitesinde hazırlamış olduğu “*Türkiye Nasıl Bir Emperyalizm Konusu Oldu?*” adlı doktora tezinde, Osmanlı’nın “Şark Meselesi” haline gelişi anlatılmıştır. Tör, Berlin’de iken Profesör Werner Sombart’ın “Kapitalizm Tarihi” derslerinden etkilenmiştir¹²²⁸. Ayrıca Lenin, Marks, Engels, Kautsky’nin kitaplarını da heyecanla takip etmiştir. Tör, Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası’nın kuruluşunda yer almış ve kendisinin partinin yayın organı *Kurtuluş* dergisinde yazıları yayınlanmıştır. Tör ayrıca Berlin’de bulunduğu esnada Moskova’da TİÇF temsilcisi olarak Komintern’in dördüncü kongresine katılmıştır. Berlin’den gelmesine aracılık eden kişilerin Sadrettin Celal (Antel), Celal (Yalnız) (Sakallı Celal), Dr. Şefik Hüsnü beylerin olduğu belirtilmektedir¹²²⁹. Tör, tek parti döneminde “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” başkanlığı, Matbuat Umum müdürlüğü, Turizm ve Ankara Radyosu müdürlüğü yapmış, ilerleyen süreçte Yapı Kredi ve Akbank’ta kültür danışmanlığı görevinde bulunmuştur¹²³⁰.

Ahmet Emin Yalman (1888-1972)

¹²²⁴ Halil Vedad Uşaklıgil, Maârif Nezâreti hesabına 1921 yılında Paris’te Siyasal Bilimlerde eğitim almıştır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1. Kendisi yazar Halid Ziya Uşaklıgil’in oğludur.

¹²²⁵ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yurt dışı eğitime gönderilen ilk öğrenci kafilesinde yer alanlardandır. Kendisinin Fransa’da Siyasal Bilimler dalında eğitim aldığı anlaşılmaktadır. BOA., *ŞD.*, 229/32, Lef 26.

¹²²⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2.

¹²²⁷ Oğuzhan Atilla İlhan, Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşmasında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketinin Rolü, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi)*, İstanbul, 2011, s. 12.

¹²²⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 297.

¹²²⁹ Tunçay, *a.g.e.*, s. 276.

¹²³⁰ Tunçay, *a.g.e.*, s. 297.

Türk basın tarihi açısından dönemine kalemiyle damga vuran önemli gazetecilerden birisidir. Her ne kadar gazetecilik yönüyle öne çıksa da Mekteb-i Mülkiyedeki istatistik hocalığı¹²³¹ ve önemli ticarî faaliyetleri ile de dikkatleri çekmektedir. 01.16.1910 tarihli belgede Maârif Nezâreti tarafından Amerika'ya gönderilen beş kişilik öğrenci grubunda kendisi ile birlikte Abdullah Hamdi (Toker), Nikolaki Agnidi, Cevad Eyüp (Taşman) ve Ahmet Şükrü (Esmer)¹²³² efendiler de yer almaktadır. Yalman'ın Amerika'ya ulaştıktan sonra ayrıca iktisat, siyasal bilimler ve gazetecilik dallarında da eğitim aldığı anlaşılmaktadır¹²³³. Yalman, 1912'de Columbia Üniversitesinden mezun olduktan sonra, Columbia Pulitzer Gazetecilik Okulu'na kaydolduğu ve kendisinin gazetecilik alanına ilgi duymasında ve bu alanda gelişmesine Mardin doğumlu Dr. Talcott Williams'ın büyük katkısı olduğu belirtilmektedir.¹²³⁴ Yalman'ın gazeteciliğe duyduğu bu ilgi, onun Türk basını üzerine yapılan ilk akademik çalışma olan “*The Development of Modern Turkey As Measured By It's Press (Modern Türkiye'nin Gelişmesinin Basın Yoluyla Ölçülmesi*” isimli eserini meydana getirmesini sağlamıştır¹²³⁵. Yurda döndükten sonra *Tanin*, *Sabah* ve *Vakit* gazetelerinde çalışmıştır. İlerleyen süreçte ortakları arasında bulunduğu ve aralarında Sertel ailesinin de yazılarının yayınlandığı *Tan* gazetesini çıkarmıştır. Çeşitli sebeplerle bu gazetelerden ayrılan Yalman, ticaretle de uğraşmıştır. Kendisinin Amerikan sermayesinin Türkiye'ye gelmesinde çabaları olmuştur. Yalman, Goodyear, Dodge Brothers, Caterpillar gibi büyük Amerikan firmalarının Türkiye'deki bayiliğini üstlenen TATKO (Otomobil, Lastik ve Traktör Komandit Şirketi) adlı bir şirket kurmuştur¹²³⁶. Yalman'ın gazetecilik yönü dönemindeki bazı aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin temelinde ise hangi

¹²³¹ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 3, s. 926-927.

¹²³² BOA HR. İD. 1394/4 Ayrıca bkz. BOA HR. İD. 1390/4, Lef 4-1.

¹²³³ BOA MF. ALY. 93/51, Lef 1./MF. ALY. 45/60, Lef 1. Ahmet Emin Yalman, Columbia Üniversitesine 1911 yılında kaydını yapmış ve Prof. Charles Beard'ın Amerikan Meşruyetinin Tarihi, Prof. Farrand'ın Sosyal Antropoloji, Prof. Franklin Henry Giddings'in Sosyoloji, Prof. Robinson'un İngiliz İktisadi Tarihi, Prof. Shotwell'in Dinde İhtilal derslerini almıştır. Ayrıca Prof. Gottheil ve Prof. Seligmann gibi hocalarla da yakın ilişkiler kurmuştur. Bkz. Asuman Tezcan, Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği (1918-1938), **Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2007, s. 17.

¹²³⁴ Ahmet Emin Yalman, Talcott Williams sayesinde Amerikada yayınlanmakta olan birçok gazete ve dergide gözlem yapma ve yazılarının yayınlanmasına imkân bulmuştur. Yalman'ın Inter Ocean, St Louis Post-Dispatch, Globe, Republican, Herald, Christian Science Monitor gibi gazetelerde yazıları yayınlanmış ve de Amerika'dan ayrılmadan önce New York Evening Post'un Türkiye muhabiri olmuştur. Bkz. Tezcan, **a.g.e.**, s. 18.

¹²³⁵ Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, Çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. IX.

¹²³⁶ Tezcan, **a.g.e.**, s. 20.

iktidar güçlüyse ona göre değişen fikri yapısı sebep olarak gösterilmektedir. 1914'te yurda döndüğünde büyük destek verdiği İttihat ve Terakki Partisi'ni I. Dünya Savaşı'ndan sonra aşırı Türkçü politikaları nedeniyle eleştirmiştir. Türkçülük politikasının, Ermeni sorununa neden olduğunu belirtmiş hatta Ermenilere Doğu'da toprak verilmesi gerektiğini ileri sürecek kadar ileri gittiği belirtilmektedir¹²³⁷.

3.4.6.2. Maliye Nezâreti

Maliye Nezâreti hesabına eğitimlerini tamalayıp yurda dönen 5 kişi bulunmaktadır.

Ahmet Ziya Orbay (1880-1948)

Maliye Nezâreti tarafından maliye dalında ihtisas yapmak üzere 1909'da Fransa'ya gönderilmiştir¹²³⁸. Bir yıllık eğitimin ardından yurda dönen Orbay, aynı nezârette Maliye Müfettişi olarak görev almıştır. 1915'te Maliye Nezâreti Teftiş Heyeti Umum müdürlüğüne getirilmiştir. 1918'de Ankara'ya geçmiş olan Orbay, Millî Hükûmet tarafından Maliye Vekâleti 1. sınıf müfettişliğine atanmıştır. Aralık 1922-1924 arasında TBBM tarafından Berlin'e gönderilerek I. Dünya Savaşı askerî malzemelerinin geri kalan kısmını teslim almak ve sipariş hesaplarını tasfiye etmekle görevlendirilmiştir. Yurda döndükten sonra yeni kurulan Tapu-Kadastro Umum müdürlüğüne getirilmiştir. Orbay, bugünkü Tapu — Kadastro Teşkilatının temellerini atmış olan kişidir. İlerleyen süreçte Sayıştay üyeliği ve 7. Dönemde Kastamonu milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur¹²³⁹.

Namık Zeki Aral (1888-1972)

Namık Zeki Aral, Mekteb-i Mülkiye ve İstanbul hukuk mezunudur. 1912'de Mâlîye Nezâreti'nce müfettişlik stajı için Paris'e gönderilmiştir. Bir yıl Fransa Maliye Nezâretinde staj yaptıktan sonra 1913'te yurda dönmüştür. Nezârette 1. Sınıf Müfettişliğine kadar yükselmiştir. 1920-1923 arasında Mülkiyede hocalık yapmıştır. 1924'te İ'tibar-ı Millî Bankası Şube Müdürlüğüne atanmıştır. 1927'de Osmanlı Bankası

¹²³⁷ Ahmet Emin Yalman'ın gazeteciliği ve diğer çalışmaları hakkında Bkz. Tezcan, **a.g.e.**, s. 214.

¹²³⁸ BOA İ. ML. 83/30, Lef 1.

¹²³⁹ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C.1, s. 835-836.

Umum Müdürlüğü'nde de görev almıştır¹²⁴⁰. 1931'de Merkez Bankası Genel Müdür yardımcılığı yapmıştır¹²⁴¹. Bu görevi esnasında Balkan Antantı Merkez Bankaları yöneticilerinin Belgrad'ta yapacakları 3. Toplantıya katılmak üzere Başkan Kemal Zaim Sunel ile birlikte görevlendirilmiştir¹²⁴².

Mustafa Saffet Tuncay (1884-1965)

1913'te çılan sınavı kazanarak Maliye Nezâreti tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Paris'te "Ecole Libre des Sciences Politiques"ın Maliye şubesinden mezun olmuştur. 1915'de Meclis-i Mebusan Kavânin (Kanunlar) Müdürlüğüne, 1917'de İstanbul Belediyesi Adalar Şubesi Müdürlüğüne getirilmiştir. 1918'de Mekteb-i Mülkiye'de Mebâdî-i İlm-i Hukuk (Hukuk Başlangıcı) dersi hocalığına getirilmiştir. Tuncay, aynı zamanda *Şûrây-ı Ümmet* gazetesinde yazarlık da yapmıştır. 1925'te Dâhiliye Vekâletine bağlı olan Matbuat Umum Müdürlüğüne tayin edilerek Ankara'ya gelmiştir. 1942-1946 arasında Siirt Milletvekili olarak görev yapmıştır¹²⁴³.

Ahmet Suphi Tanel (1891-1956)

1912'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra 1913'te açılan sınavı kazanarak staj amacıyla Maliye Nezâreti hesabına Fransa'ya gönderilmiştir. 1914'te eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönen Tanel, 1924'de Ziraat Bankası'nda göreve başlamış ve bankanın 1. Sınıf Müfettişliğine kadar yükselmiştir. Ziraat Bankası'nın çeşitli birimlerinde uzun yıllar çalıştıktan sonra emekliye ayrılmıştır¹²⁴⁴.

Albert Ferid Asseo

1901'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra çeşitli devlet memurluklarında bulunmuştur. 1909'da Maliye Nezâreti'nde Fransa'ya ihtisas yapmaya gönderilmiştir¹²⁴⁵. Burada "Ecole Libre des Sciences Politiques"ın maliye dalında eğitim almıştır. 1910'da yeni kurulan Maliye Müfettişliği teşkilatında 4. Sınıf Maliye Müfettişliğine getirilmiştir. Hakkında çok bilgi bulunmayan Asio Efendi'nin Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki çalışmaları ve diğer faaliyetleri hakkında

¹²⁴⁰ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C.4, s. 1344-1345.

¹²⁴¹ BCA. 30. 18. 1. 2. / 21. 46. 17.

¹²⁴² BCA. 30. 18. 1. 2 / 85. 110. 1. (Kararlar Daire Başkanlığı)

¹²⁴³ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1135-1136.

¹²⁴⁴ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 1546-1547.

¹²⁴⁵ BOA. İ. ML. 83/30, Lef 1.

yeterli bilgi mevcut olmayıp kendisinin, İbranice'den başka Türkçe, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Rumca ve Bulgarca dillerine hâkim olduğu belirtilmektedir¹²⁴⁶.

Ticaret dalında eğitim alıp yurda dönen üç kişi bulunmaktadır. Bu gruptakilerden dikkat çeken ilk isim Ziraat Bankası memurlarından Hüseyin Hüsni Bey'in oğlu Cemal Hüsni (Taray) Bey'dir.

Cemal Hüsni (Taray) (1893-1975)

Kendisi Millî Eğitim Bakanlığına kadar yükselmiştir. Cemal Hüsni Efendi'nin ilk olarak Veliâht-ı Saltanat'ın tavsiyeleri ile Dâhiliye ve Maliye Nezâreti tarafından eğitime gönderildiği, "Ulûm-ı İctimâiyye dalında mezuniyet istihsal (elde etmek) ettiği ve 1 sene müddetle gönderildiği" belirtilmektedir. Ayrıca Cenevre şehrinde Ulûm-ı Âliye-i Ticarîyye eğitimi için kendisine iki sene daha kalması yönünde müsaade edildiği anlaşılmaktadır¹²⁴⁷. Cemal Hüsni Taray'ın Millî Eğitim Bakanlığı döneminde önceki bakan Vasıf Çınar zamanında hazırlanan "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" adıyla hazırlanan 1416 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanun Cumhuriyet Dönemi yurt dışı eğitim esaslarını belirleyen ilk kanun olması nedeniyle önemlidir. Döneminde orta eğitim kurumlarına öğretmen yetiştirilmesi adına birçok branşta eğitim görmek üzere yurt dışına öğrenci gönderildi¹²⁴⁸. Bu dönemde ilk defa bir kız öğrenci beden eğitimi ve spor dalında eğitim görmek üzere (Zehra Alagöz) İsveç Stokholm'deki Kraliyet Yüksek Beden Eğitimi Enstitüsü'ne gönderildi¹²⁴⁹. Ayrıca bazı Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerini incelemek üzere Avrupa'ya öğretmenler gönderilmiştir. Bunlar: Hasan Ali Yücel (Fransa'ya), Reşat Şemsettin Sirer (Almanya-

¹²⁴⁶ Çankaya, **Mülkiyeliler**, C. 4, s. 897-898.

¹²⁴⁷ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1. İkincil kaynaklardan Cemal Hüsni Taray'ın, I. Dünya Savaşı nedeniyle Belçika'dan İsviçre'ye geçtiği, Lozan Üniversitesinde İktisadi İlimler ve Sosyoloji bölümleriyle Ulum-ı Adliye-i Ticarîyye Mektebi'ni bitirdiği belirtilmektedir. Yurda döndükten sonra 18 Şubat 1922 tarihinde Paris Elçiliği İkinci Kâtipliği'ne atanmıştır. 1923'te İktisat Vekâleti İstatistik Müdürlüğüne atanmasıyla yurda dönmüştür. Altı ay sonra Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcılığına getirilmiştir. 1925-1929 arasında Gümüşhane milletvekilliği yapmıştır. 1929'da Vasıf Çınar'dan boşalan Millî Eğitim Bakanlığı'na getirilmiştir. Bkz. Başar, **a.g.e.**, s. 222.

¹²⁴⁸ Başar, **a.g.e.**, s. 233.

¹²⁴⁹ Zehra Alagöz, Beden Eğitimi Öğretmenliği için yurt dışı eğitimine gönderilen ilk kız öğrenci, aynı zamanda, "Türkiye'nin ilk kadın Beden Eğitimi öğretmeni" olarak gösterilmektedir. Bkz. İçke, **a.g.e.**, s. 238. Erdoğan Başar, İsveç'e gönderilen bu kişinin isminin Zehra Tahsin olduğunu belirtmektedir. Bkz. Başar, **a.g.e.**, s. 233.

Avusturya) ve Tevfik Bey (İsviçre)'dir¹²⁵⁰. Cemal Hüsnü Taray'ın, yurt dışı eğitilmiş olmasının da etkisiyle, yurt dışı eğitim politikalarına önem verdiği anlaşılmaktadır.

Nurullah Esat Sumer (1899-1973)

Ticaret dalında eğitim alıp yurda diğer önemli bir isim de Nurullah Esat (Sumer)'dir. Kendi imkânı Almanya'ya gittiği anlaşılan Nurullah Esat Efendi, Berlin Yüksek Ticaret Okulu'nda eğitim almıştır¹²⁵¹. Buradaki eğitiminin ardından Frankfurt Üniversitesinde 1920'de iktisat doktorası yapmaya başlamıştır. "Anadolu Tarımı" adlı tezini 1922'de verdikten sonra yurda dönmüştür. Nurullah Esat Sumer, Sümerbank'ın kurucusu ve ilk genel müdürü olmuştur. Kendisinin Türkiye'de tekstil, kâğıt ve demir-çelik sanayilerinin kurulmasında büyük hizmetleri olmuştur¹²⁵².

Halil Naki Köstem

Elimizdeki verilere göre Halil Naki isminde, biri Almanya'da diğeri de Belçika'da eğitim alan iki kişi bulunmaktadır. Cumhuriyet arşivlerinden ve ikincil kaynaklardan tespit ettiğimiz Halil Naki (Köstem) isminde önemli görevlerde bulunan bir bürokratin bu kişilerden biri olduğunu yahut Halil Naki'nin her iki ülkede de eğitim aldığını düşünmekteyiz. Cumhuriyet arşivinde, Halil Naki (Köstem)'in 1938 yılı içerisinde uluslararası düzenlenen "demiryolları" ve "eşya nakliyat" konulu konferanslara Türkiye'yi temsilen gönderildiği anlaşılmaktadır. Köstem'in 1939'da Nafia Vekâleti Müsteşarlığı'na, 1942'de Posta Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'ne, 1948'de Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarlığı'na ve 1950'de aynı kurumda Başmüsavirliğe getirildiği anlaşılmaktadır¹²⁵³.

Ticaret dalında eğitim aldıkları belirlenen diğer 2 isim ise Mehmet Niyazi bin Hidayet¹²⁵⁴ ve Muhtar¹²⁵⁵ efendilerdir. Kendileri hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir.

¹²⁵⁰ Başar, **a.g.e.**, s. 231. Taray'ın bakanlığı dönemindeki diğer faaliyetleri için bkz. Başar, **a.g.e.**, s. 221-234.

¹²⁵¹ BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.

¹²⁵² Hasan Aslan Akpınar, **Bir Cumhuriyet Akıncısı, Türkiye'de Millî Sanayinin Mimarlarından Nurullah Esat Sumer**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 8-9.

¹²⁵³ Almanya için bkz. BOA DH. EUM 1. Şb. 8/9, Lef 12., Ticaret ve Ziraat Nezâreti hesabına Belçika için bkz. ŞD. 229/32, Lef 26-33. BCA. 30.18.1.2/83.39.20.(05.05.1938)-85.97.8.(15.11.1938)-85.99.20.(01.12.1938), BCA. 30.11.1.0./ 128.1.10. (06.01.1939)-151.1.5. (0.01.1942)-201.29.11.(27.10.1948)-217.35.6.(22.09.1950).

¹²⁵⁴ Mehmet Niyazi Efendi'nin, 28 Mayıs 1332 (10 Haziran 1916) tarihli belgede 600-1800 kuruş burs aldığı, ikmali tahsil ettiği ve kendisine 29 Kanunisanı 1337 tarihine kadar eğitimi için süre verildiği

3.4.7. Temel Fen Bilimleri

1908-1922 yılları arasında 87 kişinin Temel Fen Bilimlerinde eğitim aldığı belirlenmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda bunlardan 19'unun eğitim durumları hakkında bilgiye sahibiz. Bu öğrencilerden 9'u kimya, 5'i matematik, 2'si fizik, 2'si fen bilimleri ve 1 kişi ise Doğa Bilimleri dalında eğitim alıp yurda dönmüşlerdir.

Temel Fen Bilimlerinde eğitim durumları belirlenen 19 kişiden 15'inin Maârif Nezâreti tarafından eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. 1 kişinin Harbiye Nezâreti tarafından gönderildiği düşünülmektedir. 3 kişinin ise göndereni bilinmemektedir.

Kimya dalında eğitim alıp yurda dönen 10 kişi tespit edilmiş, bunlardan 8'i devlet tarafından gönderilmiştir.

Fazlı Faik Yegül (1882-1965)

Mülkiye Baytar Mekteb-i Alisi'nden Veteriner Hekim olarak mezun olmuştur. 1909 yılında kimya eğitimi için Almanya'ya gönderilen ilk 6 kişi arasında yer almıştır. Yegül, bir süre de Ziraat Nezâretinin verdiği emir üzerine, Berlin Mezbahasında çalışmalar yapmıştır¹²⁵⁶. 1911'de yurda dönen Fazlı Bey, Ziraat Orman ve Maadin Nezâreti Ziraat Heyet-i Fenniyesi'ne bağlı Baytar Müfettişliği görevinde bulunduktan sonra birçok ilde çeşitli görevler yapmıştır. 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü Umumi Kâtipliği ile birlikte Veteriner Fakültesi'nde de görev almıştır. Yegül'ün çalışmaları ile ilk toksikoloji laboratuvarı kurularak analizlere başlanmıştır¹²⁵⁷. Yegül, 1947'de Yüksek Ziraat Enstitüsüne rektör seçilmiştir. Kendisinin bu kuruma rektör seçilen ilk kişi

belirtilmektedir. Kendisinin 1919'da dersadete mecburen avdet edip tekrar azimet ettiği ve 9 Kanunisani 1336 (9 Ocak 1920) tarihinden itibaren ödeneğinin tekrar ödenmesine karar verildiği anlaşılmaktadır. BOA BEO. 4675/350604, Lef 9-2. HR. SYS. 2654/8.

¹²⁵⁵ Muhtar Efendi'nin, 250 frank burs ile Marsilya Ticaret Mektebi'ne gönderildiği, I. Dünya Savaşı nedeniyle Konya'ya geldiği ve tekrar gitme talebinde bulunduğu dair bilgi mevcuttur. BOA MF. ALY. 69/82, Lef 1.

¹²⁵⁶ Fazlı Faik Yegül, dönemin dünyaca en meşhur kimya profesörlerinden biri olan ve albüminler üzerine buluşları ile tanınan Nobel ödülü kazanmış Berlin Üniversitesi Birinci Kimya Enstitüsü Müdürü Ord. Prof. Emil Fischer'den ders almıştır. Ayrıca enstitünün müdür yardımcısı olan Prof. Gabriel'den, sentetik petrolün mucidi Prof. Franz Fischer'den, radyo aktif elemanlar üzerindeki büyük çalışmaları ile bilinen Prof. Hahn'dan, aynı Enstitünün Şube Müdürlerinden Prof. Pekar (Otto) Diels ve Prof. Stehler gibi diğer büyük bilim insanlarından dersler de almıştır. Yegül ayrıca Patoloji Enstitüsü, Biyolojik Kimya Şubesinde Prof. Zalskofski'nin (Sazkowsky) fahri asistanı sıfatı ile derslerinden ve laboratuvarlarından da faydalanmıştır. Bkz. Ferruh Dinçer, "Veteriner Hekimliği Arşivinden Bir Örnek: Fazlı Faik Yegül'ün Otobiyografisi", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Emre Dölen Armağanı, C. 6, S. 2, 2005, s. 118-119.

¹²⁵⁷ Şule Osmanoğlu, "Türk Tarihinde Veteriner Hekim Büyüklüğümüz", **Veteriner Hekim Dergisi**, C. 81, S., 1, 2010, s. 4.

olduğu belirtilmektedir¹²⁵⁸. Yegül, 9 basılmış eseri ve 100'den fazla makalesi ile alanında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Ömer Şevket Öncel (1880-1950)

Bursa Gureba Hastahanesi eczacılığında çalışırken Darülfünun'da açılan sınavı kazanarak 1910'da Eczacı Mekteb-i Âlisi'nde yeni konulmuş olan analitik kimya dersi için 4 yıllığına Berlin'e gönderilmiştir¹²⁵⁹. Öncel, biokimya sahasının tanınmış profesörlerden biri olan Carl Neuberg'in yanında 4 yıl çalışmış ve burada 8 araştırma yapmıştır. 1913'te Türkiye'ye dönen Ömer Şevket Bey, Eczacı Mektebi'nde ve Darülfünun'da hocalık yapmıştır. 1934 yılında Afganistan hükûmetinin daveti üzerine Kabil Tıp Fakültesi'nde Kimya profesörü olarak göreve başlayan Ömer Şevket, Afganistan'ın ilk Eczacı Mektebi'ni ve modern eczahanesini kurmuştur. Kimyager kızı Saliha Hanım da ona bu çalışmalarında yardımcı olmuştur. 1937 yılında Türkiye'ye dönen Ömer Şevket 1945'e kadar Yedek Subay Okulu'nda Zehirli Gaz Kimyası okutmuştur¹²⁶⁰.

Fazlı Faik Yegül ve Ömer Şevket Öncel'in Berlin'de eğitim almış olmaları, Almanya'nın önemli kimyagerlerinin Darülfünun'da ders vermelerini sağlamıştır. 1902 Nobel Kimya Ödülü sahibi Emil Fischer gelemese de kendisinin yetiştirdiği Dr. Fritz Arndt, Alfred Stock ve G.Fester gibi Almanya'nın önde gelen kimyagerleri Darülfünun'da hocalık yapmışlardır¹²⁶¹.

Arif Kâzım Taşkent (1895-1991)

Kimya eğitimi için gönderilen önemli isimlerden biri de Arif Kâzım Taşkent'tir. Devlet tarafından 1920 yılında gönderildiği Almanya'da Braunschweig'de ve Hannover Technische Hochschule'de kimya eğitimi almıştır. 1925 yılında yurda kimya yüksek mühendisi olarak dönen Taşkent, Alpulu, Uşak, Turhal ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının açılmasında önemli çabalar göstermiştir. Kedisinin ayrıca Doğan Sigorta

¹²⁵⁸ BCA, 30. 11. 1. 2. -191.13. 14.

¹²⁵⁹ İnönü-Bahadır, **a.g.e.**, s. 75. Ömer Şevket Öncel hakkında yazılan biyografik bilgilerde, kendisinin Almanya'ya gidiş tarihi 1909 olarak belirtilmişse de hal tercümesinde gidiş tarihinin 1326/1910 olduğu görülmektedir. Bkz. Şeref Etker, "Ömer Şevket Öncel'in Yayınlarına Bir Ek: Kimya-yı Tahlili-yi Tavsifi Dersleri Birinci Basım (1336/1920)", **VIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (İstanbul, 29-30 Mayıs 2008)**, s. 121.

¹²⁶⁰ www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/biyografiler/biyografiler.htm. 06.01.2020.

¹²⁶¹ Feza Günergün, "Darülfünun Kimya Eğitiminde Reform: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'a Gelen Üç Alman Kimyager", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.10, S. 1, Yıl 2008, s. 53-54.

Şirketi'nin ve Yapı ve Kredi Bankası'nın kurulmasında çok büyük katkıları oldu¹²⁶². Taşkent ayrıca IX. Dönem Manisa Milletvekiliği de yapmıştır¹²⁶³.

Muammer Tuksavul (1900-?)

Türk-Alman Cemiyeti tarafından 1917 yılında gönderildiği Almanya'da, liseyi bitirmesinin ardından üniversite eğitimine Kimya dalında başlamak istediye de laboratuvar malzemelerinin çok pahalı olması nedeniyle iktisat dalında eğitime başlamak zorunda kalmıştır¹²⁶⁴. Maddî sorunlarını hallettikten sonra Darmstadt Teknik Üniversitesi Kimya Fakültesi'ne başlayan Tuksavul¹²⁶⁵, yurda döndükten sonra özel sektöre ait yağ fabrikalarında bir süre işletmecilik yapmıştır. Daha sonra Sanayi Umum Müdürü Kâzım Taşkent'in teklifi ile İş Bankası girişimi olan Eskişehir şeker fabrikasında göreve başlamıştır. Ardından Turhal, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının kurulmasında ve geliştirilmesinde de önemli görevler üstlenerek Türkiye'de sanayinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur¹²⁶⁶.

Mustafa Azmi Sümen (1881-1949)

1911 yılında kimya eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir. Münih Yüksek Teknik Okulu'ndaki (München Technische Hochschule) 2 yıllık eğitiminin ardından savaş nedeniyle yurda dönmüş fakat 1916'da eğitimini tamamlamak üzere tekrar gönderilmiştir. Sümen, 1917 yılında yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda kimyagerlik ve müdürlük yapmakla birlikte, mütareke döneminde Galiçya'daki barut fabrikasından gelen parçaları sabun makinaları olarak gösterip işgalci kuvvetlerden kurtararak önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Askerî

¹²⁶² Kâzım Taşkent, *Yaşadığım Günler*, YKY Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 20018, s. 1.

¹²⁶³ **TBMM Albümü**, C. 2, s. 584.

¹²⁶⁴ Tuksavul, **a.g.e.**, s. 262.

¹²⁶⁵ Muammer Tuksavul İktisat tahsilini yaparken burada eğitim alan yakın arkadaşlarından Mahmut Seyda ve Bulgaristan Türkü Hakkı Meçik'in ismini vermektedir. Mahmut Seyda'nın Mersin Ticaret Odası Başkâtipliği, Ticaret Bakanlığında memurluk ve Batı Almanya Ateşliği görevlerinde bulunduğu bilgisini vermektedir. Hakkı Meçik'in ise ithalat ve ihracat ile uğraştığını belirtmektedir. Darmstadt'daki eğitimi esnasında ise İstanbul'lu Sami ve Şeref adında, eğitimlerini çeşitli sebeplerle tamamlayamayan iki arkadaşı olduğunu belirtmektedir. Millî Müdafaa Cemiyeti hesabına makine mühendisliği eğitimi alan Nuri isminde bir arkadaşının olduğunu, kendisinin Hava Kuvvetleri'nde çalıştığı bilgisini vermektedir. Kimya tahsili yapan Nejat (Ezracıbaşı) ve Nimetullah (Mahruki) isminde Türkiye'de tanınmış iki aradaşının da bilgisini vermektedir. Elektrik yüksek mühendisliği tahsili yapan Ahmet Aslan'ın Darmstadt'lı bir ailenin kızıyla evlendiğini, Trabzon Elektrik Şirketi Müdürü iken bir kaza sonucunda vefat ettiği bilgisini de vermektedir. Tuksavul, Türkistanlı İbrahim Sabir adında Darmstadt'da kimya yüksek mühendisliği eğitimi alıp Türkiye'ye getirdikleri bir arkadaşına da Türkiye'de Şeker Fabrikası'nda görev verildiğini belirtmektedir. Tuksavul, **a.g.e.**, s. 278-287.

¹²⁶⁶ Tuksavul, **a.g.e.**, s. 352-353.

Fabrikalar ve Millî Savunma Bakanlığında kimyager ve patlayıcı uzmanı olarak görev yapmıştır. Kendisi ayrıca 1926-1929 yılları arasında Uşak Şeker Fabrikası müdürlüğü de yapmıştır¹²⁶⁷. Erdal İnönü, Sümen'in kimya dalında mühendislik doktorası yapan ilk Osmanlı vatandaşı olduğunu ileri sürmektedir¹²⁶⁸. Fakat Emre Dölen, Osmanlı'da Avrupa'da kimya öğrenimi görmüş olan ilk kişi olmamakla birlikte, kimya dalında doktora yapmış olan ilk Osmanlı vatandaşının Joseph Zanni (1854-1934) olduğunu belirtmektedir¹²⁶⁹.

Avnirrefik (Avni Refik) (Bekman)

Avni Refik Efendi'nin 300 frank bursla Berlin Darülfünunu'nda kimya dalında eğitim aldığı anlaşılmaktadır¹²⁷⁰. Cengiz Aslan ise Bekman'ın kimya dalında eğitim almakla birlikte felsefe dalında doktora yaptığını belirtmektedir¹²⁷¹. Mondros Mütarekesi'nden sonra 1919'da Ankara'da "Azm-i Milli Cemiyeti" adlı bir örgütün kurucuları arasında yer almıştır. Bu örgüt, işgallere karşı halkın bilinçlendirilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyet daha sonra kurulan Ankara Müdâfaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti ile birleşmiştir. Bekman, Mustafa Sagir'in görünmez mürekkeple yazdığı mektubu ortaya çıkararak onun İngiliz casusu olduğunu ortaya koymuştur¹²⁷². Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kimyaya olan ilgisi ve bu alanda ders almak istemesi üzerine Hasan Ali Yücel'den aldığı tavsiye ile Avni Refik Bekman, İsmet İnönü'ye Çankaya'da özel ders vermiştir. Bekman bu dersleri, Hitler'in İnönü'ye hediye ettiği laboratuvarında vermiştir. İnönü daha sonra bu laboratuvarı, açılmasını istediği ve kuruculuğunu Bekman'ın

¹²⁶⁷ İnönü-Bahadır, **a.g.e.**, s. 81-82.

¹²⁶⁸ İnönü-Bahadır, **a.g.e.**, s. 81-82.

¹²⁶⁹ Joseph Zanni'nin doktorasını 1876'da Heidelberg Üniversitesinde dönemin ünlü kimyacı Robert Wilhelm Bunsen'in yanında tamamladığı belirtilmektedir. Bkz. Emre Dölen, "Prof. Dr. Remziye Hisar'ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında Düşünce ve Katkılar", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 20, S. 2, Yıl 2019, s. 136. Şeref Etker'in Merzifon Anadolu Koleji'nin tarihçesi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda Kayseri'de 1875 yılında doğan Gavriil Statiropulos isimli Osmanlı vatandaşının, Amerika'da Kimya dalında ilk doktora yapan kişi olduğu belirtilmiştir. Bkz. Şeref Etker, "Yurtdışında Kimya Doktorası Yapan Türklere Ek", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 21, S. 1, Yıl 2020, s. 201-202.

¹²⁷⁰ BOA. MF. ALY. 45/60 Lef. 1.

¹²⁷¹ Cengiz Aslan, Avni Refik Bekman'ın 1910'da Ankara İdadisi'nden mezun olduğunu sonra Almanya'ya giderek Reichenbach Realgimnasium'undan 1912 yılında mezun olduğunu belirtmektedir. Yüksek kimyager ve felsefe doktoru olarak yurda döndükten sonra öğretmenlik, Sıhhiye Vekâleti Merkez Kimyahanesi Müdürlüğü, müfettişlik, MTTH üyeliği, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nin kuruculuğu ve fakülte dekanlığı görevlerinden sonra 1946'da Ankara milletvekilliği yaptığı da belirtilmektedir. Bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 41.

¹²⁷² A. Seza Baştuğ, "Fenol Ftaleyin ile Görünmez Mürekkep ve Sagir Olayı", **Kimya ve Sanayi**, Türkiye Kimya Derneği Yayınları, C. 2, S. 8, Yıl 2016, s. 22-26.

yaptığı Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'ne hediye etmiştir. Bekman liselerde okutulan ders kitaplarının da yazarıdır¹²⁷³.

Berlin Üniversitesi'nde kimya dalında doktora yapan diğer öğrenciler ise **Osman Nuri Somer'dir**.

Mehmet Rüştü Uzel (1891-1965)

Mehmet Rüştü Uzel, yurt dışında kimya dalında eğitim almış, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin meslekî ve teknik eğitime yönelik önemli çalışmaları ile ön plana çıkan önemli bir eğitimcidir. Uzel'in küçük yaşta birçok alet yapma yeteneğine ve araştırmacı ruha sahip olduğu anlaşılmaktadır. Maârif Nezâreti tarafından 1910'da yükseköğrenimini yapmak üzere Fransa'ya gönderilen Uzel, Clermont-Fernand Üniversitesinde, Genel, Endüstriyel ve Tarımsal Kimyası lisansı ile 1913 yılında mezun olmuştur. Yurda dönünce Kastamonu ve Galatasaray İdadisi'nde, İstanbul Kız ve Erkek Öğretmen Okullarında daha sonra Yüksek Öğretmen Okulu'nda görev almıştır¹²⁷⁴. Çok önemli başarılarla imza atan Uzel'in üst düzey devlet görevleri haricinde Türkiye'nin meslekî ve teknik eğitime yönelik en önemli katkılarından kısaca bahsetmekte fayda vardır. Kendisinin, yurdumuzda ilk defa telsiz telefon ve radyo yayını yapması¹²⁷⁵, Gezici Köy Sanat Kurslarını açması, Kimya Sanat Enstitüsü'nü kurması, erkek ve kız teknik okullarının sayısının 275'e, öğrenci sayısının ise yaklaşık 58000'ne yükseltmesi başarılarının sadece bir kısmıdır¹²⁷⁶. Bugünkü meslekî ve teknik eğitim seviyemizin her alanında imzası olan Rüştü Uzel, Osmanlı Devleti'nde Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında başlattığı meslekî ve teknik eğitim mücadelesini, Batı'da aldığı eğitimle Türkiye Cumhuriyeti döneminde sistemli hale getirerek daha da ilerletmiştir.

¹²⁷³ Mete Akyol'un, Avni Refik Bekman'ın oğlu İnşaat Yüksek Mühendisi Nermi Refik Bekman ile 2013'te yaptığı röportaj "İsmet İnönü'nün 71 Yıllık Sırrı: Cumhurbaşkanı iken kendi isteği ile kimya öğrencisi oldu". file:///E:/umhurbafkan-iken-kendi-ste-iyle-kimya-rencisi-oldu.pdf. 17.04.2021.

¹²⁷⁴ Kemal Turan, **Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 54.

¹²⁷⁵ Rüştü Uzel, Bursa İdadisi'nde iken tahtadan bir çerçeveye muşambadan bir körük ile mercek takarak ve tenekeden yaptığı obtüratörü (fotoğraf makinesinde sensörü yani ışığa duyarlı alanı örten bir unsurdur) de ilave ederek basit bir fotoğraf makinesi yapmıştır. İlerleyen süreçte Avrupa'da eğitim alarak bu yeteneğini pekiştirmiştir. Kendisi ayrıca Türkiye'de ilk telsiz telefon yapan kişidir. Çanakkale Cephesi'nde I. Ordu Grup Komutanı General Cafer Tayyar Bey'in Soros Bölgesinde yaptığı incelemeler esnasında, geride kalan karargâh ile görüşmek istemesi üzerine Uzel, cebinden çıkardığı ve kendisinin yapmış olduğu telefonu komutana vererek mikrofon ve ahizesine birer iğne bağlamış ve oradan geçen telefon teline eklemiştir. Böylece komutanın karargâh ile konuşmasını sağlamıştır. Reşat Özalp, "**Rüştü Uzel**", Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, Ankara: UNESCO Yayınları, 1987, s. 80.

¹²⁷⁶ Özalp, **a.g.e.**, s. 577-593.

Asaf Nazmi (1880-1935)

1909'da Cenevre'ye kimya tahsiline gönderilen diğer bir öğrencidir¹²⁷⁷. Elimizdeki verilere göre ismi Asaf Nazmi olarak belirtilen kişinin İstanbul Darülfünunu Kimya müderrislerinden Nazmi Asaf Bey'in olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin Cenevre Darülfünunu'nda tahsilde iken kefaletname ile ilgili sorun yaşadığı ve bir dönem bursunun kesildiği anlaşılmaktadır¹²⁷⁸. I. Dünya Savaşı sürecinde İstanbul Darülfünunu'nda görevlendirilmeye başlanan Alman kimyagerlerin 1918 sonlarında Osmanlı'dan ayrılmaya başlamaları üzerine, Nazmi Asaf Bey'in "tahlilat-ı sınaie" isimli dersi vermek üzere görevlendirildiği anlaşılmaktadır¹²⁷⁹.

Kimya dalında eğitime gönderildiği belirlenen diğer bir kişi de **Kutbeddin Efendizade Rıza Efendi**'dir. Kendisinin önce Meadin Nezâreti hesabına gönderildiği ancak 1914-1915 kış sömestirinde ilgili Nezâretin bursunu kesmesi nedeniyle 1915 yılında Marif Nezâreti'nce kendisine burs bağlandığı anlaşılmaktadır¹²⁸⁰.

Kimya dalında eğitim almak üzere devlet tarafından gönderilen fakat eğitim durumları hakkında bilgi sahibi olamadığımız diğer isimler şunlardır: Hüseyin Besim (Almanya)¹²⁸¹, Arakil Kırkor Çakıryan (Fransa)¹²⁸², Ferid Recep (İsviçre)¹²⁸³, Karabet Haçıkyan (Fransa)¹²⁸⁴, Mehmed Enver (İngiltere)¹²⁸⁵, Ahmed Adnan (İsviçre)¹²⁸⁶, Yusuf Nazar (İsviçre)¹²⁸⁷.

Matematik dalında eğitimlerini tamamlayıp yurda döndükleri belirlenen 5 kişi vardır. Bunların 3'ü devlet tarafından eğitime gönderilmişlerdir.

Abdullah Fevzi Hamdi Toker (1891-?)

¹²⁷⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹²⁷⁸ BOA MF. İBT. 392/4. (09.10.1330) 21 Eylül 1912.

¹²⁷⁹ Feza (Günergün), Nazmi Asaf'ın Darülfünun Kimya müderrisi olduğu dönemde İstanbul Darülfünunu Fünun Fakültesi'nin Reisi'nin de Hüsnü Hamid (Sayman) Bey'in olduğu belirtilmektedir. Diğer Kimya müderrisleri arasında ise Ömer Şevket (Öncel), Cevat Mazhar, Ligor ve Mösyö (Marius J.) Faillebin beylerin yer aldığı bilgisi verilmektedir. Bkz. Şeref Etker, Feza Günergün, "Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası'nın 'Kimyager Berthelot'nun Yüzüncü Sene-İ Devriyesi İçün Nüsha-İ Fevkalade'si (1927)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 15, S. 1, Yıl 2013, s. 6. Ayrıca bkz. Günergün, a.g.m., s. 85.

¹²⁸⁰ BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

¹²⁸¹ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹²⁸² BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹²⁸³ BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.

¹²⁸⁴ BOA MF. MKT. 1155/95, Lef 1., MF. ALY. 45/60, Lef 1.

¹²⁸⁵ BOA HR. İD. 1389/1, Lef 2-1., HR. İD. 1389/4, Lef 3-1.

¹²⁸⁶ BOA BEO. 4675/350604, Lef 7-1.

¹²⁸⁷ BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1.

Bu grupta öne çıkan isimlerden Abdullah Fevzi Hamdi Toker, daha önce de belirttiğimiz gibi 01.16.1910 tarihli belgede Maârif Nezâreti tarafından Amerika'ya gönderilen beş kişilik öğrenci içerisinde yer almıştır¹²⁸⁸. Matematik eğitimine ek olarak elektrik dalında da eğitim alan Toker'in yurda döndükten sonra Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde mülga (kapatılan) Elektrifikasyon Bürosu Reisliği görevinde bulunduğu daha sonra 11465 nolu kararname ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğüne atandığı anlaşılmaktadır¹²⁸⁹. Hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Toker'in, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de EİE (Elektrik İşleri Etüt İdaresi)¹²⁹⁰ müdürlüğüne devam ettiği anlaşılmaktadır. Toker'e, 1945 tarihinde 4061 sayılı kanuna istinaden diplomatik pasaport verilerek, kendisinin devlet tarafından elektrik santralleriyle elektrik malzemesi ve fabrikalarında inceleme yapmak üzere Amerika'ya gönderildiği anlaşılmaktadır¹²⁹¹.

Hüsnü Hamit Sayman (1890-1975)

Hüsnü Hamit Sayman¹²⁹² önemli Türk matematikçileri arasında yer alır. Sayman, Mülkiye Mühendis Mekteb-i'nin alî kısmından mezun olduktan sonra “mühendis” unvanını almıştır. 1909'da açılan sınavı kazanarak Maârif Nezâreti'nce İsviçre'ye matematik eğitimine gönderilmiş ve 1912'de yurda dönmüştür¹²⁹³. Yurda döndükten sonra Selânik ve Beyrut'ta matematik öğretmenliği, 1915'te İstanbul Darülfünûnu'nda müderris muavinliği (doçent) görevlerinde bulunmuştur. Sayman, Salih Zeki Bey'in yanında çalışmış ve Riyâziyat-ı Umumiye (1920-1933) ve Yüksek Hendese (1926-

¹²⁸⁸ BOA HR. İD. 1394/4 Ayrıca bkz. BOA HR. İD. 1390/4, Lef 4-1.

¹²⁸⁹ BCA. 30. 11. 1., 96.19.13. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı).

¹²⁹⁰ Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğü'nün temeli 1934'te İktisat Vekâleti bünyesinde bir Elektrifikasyon Bürosu kurulması ile başladığı anlaşılmaktadır. Bu büronun kapasitesinin ülke çapında bir elektrifikasyon planlaması yapmaya yeterli olmadığına anlaşılmaması üzerine 24.06.1935 tarih ve 3036 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2819 sayılı Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teşkiline Dair Kanun ile EİE kurulmuştur. Bu kurum, memleketin hidrolik potansiyelini tespit için çalışmalar yapmak ve enerji ekonomisine en uygun yeraltı ve su kaynaklarını tespit ederek memleketin elektrifikasyon planlamasını hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Kurum hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. <http://www.yegm.gov.tr/hakimizda.aspx>. TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmî internet adresi. (30.05.2020)

¹²⁹¹ BCA. 30. 18. 1. 2. / 108. 28. 10. (Kararlar Daire Başkanlığı)

¹²⁹² Ali Birinci, Hüsnü Hamit Sayman'ının doğum tarihini İçişleri Bakanlığından aldığı bilgilere dayanarak 1891; Meltem Akbaş ise “*Catalogue des étudiants de l'Université de Lausanne 1909-1912*” adlı kaynağa göre Hüsnü Hamid'in 1890 doğumlu olduğunu belirtmektedir. Akbaş ayrıca Lozan Üniversitesi kayıtlarında adının “Husein Husni” olarak geçtiğini ve mezuniyet tarihinin de 22 Temmuz 1912 olduğunu aktarmıştır.

¹²⁹³ Ali Birinci, “Hüsnü Hamit Bey: Çok Meçhullü Bir Matematikçinin Hikâyesi”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 19, S. 142, Haziran 1999, s. 12.

1933) derslerinin hocalığını yapmıştır. Kendisi farklı şubelerde müdürlük vazifelerinden sonra 1924-1930 arasında Fen Fakültesi Reisliği (Dekanlığı) yapmıştır¹²⁹⁴. Mehmet Refik Fenmen ile Kerim Erim'den sonra Einstein'ın görelilik teorilerinin Türkiye'de tanınmasına eserleriyle katkıda bulunmuş bilim insanlarından birisi olarak gösterilmektedir. Kendisi sigortacılık matematiğini ülkemizde tanıtan ilk kişidir. Sayman, 1933 Üniversite Reformu'nda üniversiteden uzaklaştırılanlar arasındadır¹²⁹⁵. 1933'ten sonra Haydarpaşa İdadîsi'nde ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde matematik hocalığı yapmış ve 1955 yılında emekli olmuştur¹²⁹⁶.

Naci Efendi, çalışmaları ve faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız bir diğer öğrencidir. Kendisi 1910'da Maârif Nezâreti'nce matematik eğitimi için Fransa'ya gönderilen öğrencilerdendir. Lyon Darülmualimini'ndeki eğitiminin ardından İstanbul'a geldiği, nezâretçe Mekteb-i Sultanî'de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu görevini terk etmesi sebebiyle kefilinden yurt dışı eğitim masraflarının karşılanmasının devlet tarafından talep edildiği anlaşılmaktadır¹²⁹⁷.

Matematik dalında eğitim görmek üzere kendi imkânı ile yurt dışında eğitim alıp yurda dönen iki önemli isim olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar: **Kerim Erim**¹²⁹⁸ (Almanya) ve **Yusuf Hikmet Bayur**¹²⁹⁹ (Fransa)'dur.

¹²⁹⁴ Meltem Akbaş, Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtanlar (II): Hüsnü Hamid [Sayman], **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 1, 2003, s. 64.

¹²⁹⁵ Ali Birinci, Hüsnü Hamid Sayman'ın kadro dışında kalmasında ıslahat heyeti içinde yer alan kendisi gibi yurt dışı eğitilmiş ünlü matematikçi Kerim Erim'in de bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Birinci, **a.g.e.**, s. 15.

¹²⁹⁶ Birinci, **a.g.e.**, s. 15. Eserleri hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Akbaş, **a.g.e.**, s. 64-67.

¹²⁹⁷ BOA MF. ALY. 45/60, Lef 1., ŞD. 229/32, Lef 32.

¹²⁹⁸ Asıl adı "Abdülkerim" olan Kerim Erim, Buharalı Molla Ahmed Zade Mirliva Arif Paşa ile Kazan Şeyhül Müderrisi Kerim Hazretzade Ferik Abdürrahman Paşa'nın kızı Naciye Hanım'ın oğludur. Yüksek Mühendis Mekteb-i'nden mezun olduktan sonra matematik öğrenimi için Berlin Üniversitesine gitmiştir. Gidiş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1914 veya 1917'de gittiğine dair bilgiler mevcuttur. Kendisi hakkında yapılan bir çalışmada Friedrich-Alexander-Universität Erlangen'in kayıtlarına göre, 22 Ağustos 1919 tarihinde "Über die Trägheitsformen eines Modulsystems" adlı doktora tezinin sözlü savunmasını yapmış olan Erim'in tez danışmanı Prof.Dr. Ernst Fischer (1875-1954) olduğu belirtilmektedir. Türkiye'ye döndükten sonra Yüksek Mühendis Mekteb-i'nde matematik, analitik geometri, mekanik, kozmografya dersleri vermiştir. 1933 üniversite reformunda görevlendirilmiş ve ardından da, Fen Fakültesi Dekanlığına getirilmiştir. Ancak bu görevden kısa bir süre sonra kendi isteğiyle ayrılmıştır. 1939 yılından ölümüne kadar İstanbul Üniversitesi Matematik Enstitüsü Direktörü olarak görev yapmıştır. Kerim Erim, Türk Matematik Derneğinin ve Türk Fizik Derneğinin kurucu üyesidir. Ayrıca, Uluslararası Teorik ve Uygulamalı Mekanik Cemiyeti'nin (International Union of Theoretical and Applied Mechanics/ IUTAM) 1926'da Zürih (İsviçre), 1930'da Stockholm (İsveç), 1938 yılında Cambridge (ABD) ve 1946'da Paris'te (Fransa) yapılan kongrelerine katılmıştır. Kerim Erim, Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden Hilmi Ziya Ülken'in anne tarafından yeğeni olduğu belirtilmektedir. Kerim Erim ve çalışmaları hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Meltem Akbaş, "Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtanlar (I): Mehmed Refik Fenmen ve Kerim Erim",

Fizik dalında yurt dışında eğitimlerini tamamlayıp yurda dönen 2 kişi vardır.

Ahmet Kemal Zaim Sunel (1889-1967)

Ahmet Kemal Zaim Sunel, Fransa'ya nezâret hesabına gönderilen talebeler arasında yer almış, ilk olarak Puvatya (Poitiers) şehrindeki Fen Fakültesi'nde 2 lisans sertifikası aldığı ve kendisinin 1 seneliğine (1920-1921) gönderildiği anlaşılmaktadır¹³⁰⁰. TBMM Albümünde kendisi hakkında verilen bilgilere göre riyaziye, fizik ve eğitim alanında uzman olduğu belirtilmektedir. Sunel, Beyrut Sultanîsi'nde ve Mekteb-i Sultanî'de Matematik, Çamlıca Kız ve Kabataş liselerinde fizik, Edirne Sanayi Okulu'nda matematik ve makine grubu, Üsküdar Sultanîsi'nde Fransızca ve Kadıköy Sultanîsi'nde fizik öğretmeni olarak görev yapmıştır¹³⁰¹. Kemal Zaim Efendi, 1925'te Maarif Vekâleti 1. Sınıf Müfettişliği¹³⁰², 1927'de Yüksek Öğretim Dairesi Müdürlüğü ve aynı yıl Nafi Atuf (Kansu) Bey'den boşalan Maarif Vekâleti Müsteşarlığı¹³⁰³ görevlerinde bulunmuştur. Sunel, 1929'da Konya Milletvekili olarak meclise girmiştir¹³⁰⁴. 1933'te Ziraat Bankası Umum Müdürü olması sebebiyle milletvekilliğini bırakmıştır¹³⁰⁵. Kendisi 1938, 1943, 1948, 1949 ve 1952 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanlığı ile görevlendirilmiştir¹³⁰⁶.

Tevfik Subaşı (1879-1954)

Hakkında çok az çalışma olan bilim insanlarından birisidir. Kendisinin Darüfünun Fen Fakültesi'nin ilk fizik mezunlarından biri olduğu, Salih Zeki'den fizik dersleri aldığı ve onun asistanlığını yaptığı, ilerleyen süreçte ise bu kurumda Umumi Fizik müderrisi olarak görev yaptığı belirtilmektedir¹³⁰⁷. Subaşı, 1910'da Darüfünun Fen Şubesi Fizik

Osmanlı Bilimi Araştırmaları C. IV, S. 2, İstanbul 2003, s.29-59. ss. 49-52. Ayrıca bkz. Duru, **a.g.m.**, s. 50.

¹²⁹⁹ 21 Ocak 1890 yılında doğan Yusuf Hikmet Bayur, Bolayır Mutasarrıfı Haşmet Bey'in oğlu, Sadrazam Kâmil Paşa'nın torunudur. Galatasaray Sultanîsinden mezun olduktan sonra Paris Üniversitesi Fen Fakültesi'nden 1913'te mezun olmuştur. Bkz. İnan, **a.g.e.**, s. 314.

¹³⁰⁰ BOA BEO. 4675/350604, Lef 4-1.

¹³⁰¹ TBMM Albümü, C. 1, s. 160.

¹³⁰² BCA. 30. 11. 1., 17. 38. 2. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı)

¹³⁰³ BCA. 30. 11. 1., 34. 26. 13. (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı)

¹³⁰⁴ BCA. 74. 487. 16. Ayrıca bkz. TBMM Albümü, C. 1, s. 160.

¹³⁰⁵ BCA. 74. 490. 3.

¹³⁰⁶ BCA. 82. 19. 19. (1938). / 101. 17. 4. (1943) / 116. 20. 2. (1948) / 118. 104. 3. (1949) / 119. 41. 20 (1949). / 129-48-18(1952). TC. Merkez Bankası'nın resmî internet adresinde 1952 tarihinde Osman Nuri Göver'in başkanlık yaptığı belirtilmektedir. "Kuruluşundan Günümüze Merkez Bankası Başkanları", <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Banka%20Hakkinda/Tarihce/Baskanlar.31.05.2020>.

¹³⁰⁷ İnönü- Bahadır, **a.g.e.**, s. 131-132.

Muallim Muavinliği görevinde iken aynı kurumda çalıştıkları Halil Nimetullah Öztürk, Mehmed Avni ve Bedii Nurettin ile birlikte Sorbonne Üniversitesinde eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Tefvik (Subaşı)'nın uzun yıllar fizik öğretmenliği yapmasından, verdiği eserlerden ve çalışmalarından yola çıkılarak Sorbonne Üniversitesinde fizik dalında eğitim aldığı düşünülmektedir. Doktora yaptığına dair bir bilgi mevcut değildir. Subaşı, 1926-1927 yıllarında yaptığı çalışmalarla kuantum mekaniğini ve Einstein görelilik teorisini Türk okuyucusuna tanıtan fizikçiler arasında yer almıştır¹³⁰⁸.

Mehmet Şemsettin Günaltay (1883-1961)

Hilmi Ziya Ülken'nin “Modernist ve Türkçü” olarak nitelediği Mehmet Şemsettin Günaltay, tanınmış ilim ve siyaset insanlarından birisidir. Medrese eğitiminin ardından Yüksek Öğretmen Okulu ve Fen Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Paris'e fizik eğitimine gönderildiği belirtilmektedir¹³⁰⁹. TBMM Albümü'nde ve İslam Ansiklopedisi'nde kendisinin 1909'da İsviçre'nin Lozan şehrinde Doğa Bilimleri dalında eğitim aldığına dair bilgi verilmektedir¹³¹⁰. Günaltay, yurda döndükten sonra çeşitli kurumlarda öğretmenlik ve müdürlük yaptıktan sonra 1915'te Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi Profesörü olarak görevlendirilmiştir. *Sebil-ür-Reşat*'ta modernist İslamcı bakış açısıyla makaleler yazmıştır. Buradaki makalelerini *Zulmetten Nura* ve *Hurafattan Hakikate* isimli kitaplarında toplamıştır. *Maziden Atiye* isimli kitabı ise Türk tarihi ile ilgilidir. Atatürk'ün isteği ile İstanbul'da Halk Partisi'nin teşkilatını kurmakla görevlendirilen Günaltay, mebus seçilerek siyasî yaşamına başlamıştır. Kendisi Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmıştır¹³¹¹. Günaltay, 17.01.1949'da Hasan Saka Kabinesi'nin istifa etmesiyle başbakanlığa getirilmiştir¹³¹². Daha sonra 1950'de Erzincan milletvekilliği yapmıştır¹³¹³.

Ahmet Tefvik (Göymen) (1887-1949)

¹³⁰⁸ Tefvik Subaşı, 1920 yılında Kerim Erim'in başını çektiği, Refik Fenmen, Salih Murat Uzdilek, Hüsnü Hamid Sayman'ın yer aldığı kervene 1927 yıllarında katılmış ve görelilik teorisini Türk okuyucusuna tanıtanlar arasına girmiştir. Bkz. Ali Yusuf Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 157-158.

¹³⁰⁹ Ülken, **a.g.e.**, s. 582.

¹³¹⁰ **TBMM Albümü**, C. 2, s. 559. Ayrıca bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gunaltay-mehmet-semsettin>. 06.06.2020.

¹³¹¹ M. Şemsettin Günaltay'ın eserleri ve düşünceleri hakkında Bkz. Ülken, **a.g.e.**, s. 582-588.

¹³¹² BCA. 30. 10. 0. / 14. 81. 9. (Muamelat Genel Müdürlüğü)

¹³¹³ BCA. 30. 10. 0. / 77. 510. 12. (Muamelat Genel Müdürlüğü)

Maârif Nezâreti'nce 1913 yılında gönderildiği Fransa'da Grenoble Fen Fakültesi'nde eğitime başlamıştır. Burada iken çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitimini tamamlamak üzere İsviçre'ye geçmek zorunda kalmıştır. Cenevre Üniversitesi Fen Fakültesi'nde jeoloji ve zooloji dallarında eğitim almıştır. 1919'da yurda dönen Ahmet Tevfik, bir süre Ulûm-ı Tabiiye öğretmenliği yapmıştır. 26 Ekim 1927 tarihi itibari ile Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Heyeti Azalığı'na seçilerek öğretmenlik görevini bıraktı. Bu görevini 1935 yılına kadar sürdürdü. Daha sonra 1937 yılında kurulan Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü'nün kuruluş kanunu tasarısını bizzat hazırlamış ve 27 Şubat 1937 tarihinde bu kurumun müdürlüğüne atanmıştır. Ahmet Tevfik Göymen, bu görevini, vefat ettiği 5 Ekim 1949 tarihine kadar 12 yıl boyunca sürdürmüştür.

İlyas Ragıp Nurettin (Eğ̈e) (1888-1960)

Ulûm-ı Tabiiye dalında eğitime gönderilen öğrencilerden birisi de İlyas Ragıp Nurettin (Eğ̈e)'dir. Doktor Abdurrahman Nureddin Bey'in dört oğlundan biri olan Ragıp Efendi, Maârif Nezâreti'nin 1909'da açtığı sınavı kazanarak Lozan'a gönderilmiştir. Lozan'daki eğitimi esnasında Lozan Talebe-i Osmaniyye Cemiyeti ve Lozan Türk Yurdu'nun kurucuları arasında yer almıştır. İlyas Ragıp Bey, kardeşi Enver Bey'in de dayısının desteği ile Lozan'a eğitime geldiğini ve bir süre aynı şehirde eğitim aldıklarını belirtmektedir. Balkan Savaşları'nın başlaması üzerine yurda dönmek zorunda kalan Ragıp Efendi, Yenice Vardar muharebesine katılmış ve burada yaralanmıştır. Daha sonra İzmir'e dönerek bir süre Tasvir-i Efkâr gazetesinde muhabirlik yapmıştır. Bir sene kadar da Kastamonu ve Bursa sultanîlerinde öğretmenlik yapmıştır. İlyas Ragıp Bey, nezâretçe talebe müfettişliği görevi nedeniyle 1913 yılında Paris'e gönderilmiş fakat 1914'te seferberlik sebebiyle tekrar geri çağırılmış ve İhtiyat Zabiti olarak orduya dâhil olmuştur. Kendisi, Maarif Vekâleti'nce 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk Türk Talebe Müfettişliğini kurmakla görevlendirilmiş ve altı yıl New York'ta kalmıştır¹³¹⁴.

¹³¹⁴İlyas Ragıp Nurettin Eğ̈e hakkında Bkz. Güneş Nurettin Eğ̈e-Akter, **Babamın Emanetleri-Ragıp Nurettin Eğ̈e'nin Birinci Cihan Harbi günlükleri ve Harbin Sonrası Hatratı**, Dergâh Yayınları, 2006, İstanbul, s. 9-31.

Temel Fen Bilimlerinde eğitim görmek üzere devlet tarafından gönderilen **Ahmed Fethi**¹³¹⁵ ve **Espastel Veledi Vasil**¹³¹⁶ efendiler hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.

3.4.8. Tarımsal Bilimler

Tarımsal Bilimlerde 158 kişinin yurt dışına eğitime gönderildiği belirlenmiştir. Eldeki veriler doğrultusunda bunlardan 22'si hakkında yurt dışı eğitim sonrası bilgilere sahibiz. 21 kişiden 12'sinin göndereni bellirlenmiş, bunların 6'sı Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nce, 4'ü Maârif Nezâreti'nce, 2'si Harbiye Nezâreti'nce ve 1'i de Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti'nce eğitime gönderildiği anlaşılmaktadır. 9 kişinin ise göndereni tespit edilememiştir. Göndereni tespit edilen 12 kişiden 6'sı ziraat, 3'ü çiftçilik, 2'si baytarlık, 1'i de bağcılık dallarında eğitim alıp yurda dönmüşlerdir.

Ziraat dalında eğitime gönderilen 6 kişiden dikkatimizi çeken ilk isim Mehmet Cemalettin (Cemal Sahir)'dir.

Mehmet Cemalettin (Cemal Sahir) (1900-1973)

İlk Türk operet sanatçısı olarak bilinen Mehmet Cemalettin, ilk operetini açarken "Cemal Sahir" adını Şair Celal Sahir'den almıştır. İlköğretimini özel, ortaöğretimini Hadikatül Maarif Rüştüyesi'nde, liseyi de Vefa İdadisi'nde okumuştur. Babası, Sahir'in hafız olmasını istemişse de Budapeşte'ye ticaret tahsiline gönderilmiştir. Ticaret Akademisi'ndeki eğitimi esnasında fırsat buldukça Budapeşte operet tiyatrolarına gitmiş ve ilgiyle izlemiştir. İran Şahı'nın doğum günü münasebetiyle gerçekleşen törende okuduğu şiir, Macar Kültür Bakanı'nın dikkatini çekmiş ve Konsolos Ahmet Hikmet Bey'e Cemal Sahir'in Budapeşte Konservatuvarı'na kaydedilmesi önerilmiştir. 6 ay süren hazırlık eğitiminin ardından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar eğitimine devam etmiştir¹³¹⁷.

Elimizdeki veriler doğrultusunda devlet tarafından ziraat eğitimine gönderilen diğer öğrencilerin isimleri haklarındaki bilgiler şu şekildedir: Ali Galip Bin Ragıp ve

¹³¹⁵ Ahmet Fethi hakkındaki Arşiv belgesinde "Ahvali hazıra dolayısıyla Dersaadete avdet etmiş olmasına nazaran 1917 senesinin teşrin evelinde lisans şehadetnamesini alabilmesi memuldür" bilgisi mevcuttur. BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43-1.

¹³¹⁶ BOA DH. MB. HPS. M. 12/22, Lef 1.

¹³¹⁷ Türk Tiyatrosu, "Kaybettiğimiz Büyük Sanatçı Cemal Sahir", Yörük Matbaası, S. 407, Aralık 1973, s. 11.

Abdullah Reşad Ethem efendiler, I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönmüşlerdir¹³¹⁸. Ahmed İrfan Efendi, sonradan devlet bursu almaya hak kazanan öğrencilerdendi. Kendisinin I. Dünya Savaşı nedeniyle yurda dönmesi gerektiği nezâret tarafından bildirilmiştir¹³¹⁹. Mehmed Şükrü Efendi'nin Berlin'de iken tutuklandığına dair bilgi mevcuttur¹³²⁰. Vehbi Efendi de savaş nedeniyle yurda dönmek zorunda kalan öğrencilerdendi¹³²¹.

Çiftçilik eğitimine gönderilen üç kişi bulunmaktadır. Bunlar, Ahmed Şükrü¹³²², Arif¹³²³ ve Mehmed Adil efendilerdir. Darüleytam öğrencileri olan bu kişiler, çeşitli meslekî dallarda eğitim gördükten sonra yurda döndüler ve Anadolu'nun çeşitli merkezlerine gönderildikleri anlaşılmaktadır¹³²⁴.

Mehmed Zühti Berke (1897-1979)

Yüksek Askerî Veteriner Okulu'ndan 1918 yılında mezun olduktan sonra bakteriyoloji ve hijyen ihtisası için Almaya'ya gönderilmiştir. Burada Veteriner Fakültesi Hijyen Enstitüsü'nde şap hastalığının süzülebilene bir hastalık olduğunu ortaya çıkaran Prof. Dr. Paul Frosch'un derslerine katılmış ve 1919'da Dr. Veteriner Hekim unvanını alarak 1920'de yurda dönmüştür¹³²⁵. Berke, 1921 yılı sonunda da "Anaerop Mikropların Üretilmesi ve Yeni Bir Cihaz" adlı tezi kabul edilerek Müderris Muavini (Doçent) olmuştur. Kendisi aynı zamanda İstanbul Tıp Fakültesi'nden de mezun olmuş ve tabip unvanı ile 1927'de bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla tekrar Almanya'ya gönderilmiştir. Berke'nin yurt dışında edindiği bilgi ve tecrübeler sayesinde Türkiye'de ilk defa insan ve ineklerde Bang Enfeksiyonu (Brucella) bulunduğu ortaya konulmuştur. Berke'nin, 1933'te Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi'ne bağlı olan Hijyen Enstitüsü'nün kurulmasında büyük emeği vardır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesinin kuruluşu esnasında Veterinerlik Fakültesi Mikrobiyoloji ve Salgınlar

¹³¹⁸BOA HR. SYS. 2653/11.

¹³¹⁹ Ahmet İrfan Efendi'nin ilk olarak kendi hesabına ziraat eğitimi için Almanya'ya gittiği anlaşılmaktadır. Babası Sabit Paşa tarafından 30 Teşrinievevel 1335 (30 Ekim 1919) tarihli dilekçe ile Ahmet İrfan'ın devlet hesabına okuyan öğrenciler sınıfına dahil edilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda kendisine 700 kuruş burs bağlandığı anlaşılmaktadır. BOA HR. SYS. 2654/8.

¹³²⁰ BOA HR. SYS. 2654/5, Lef 52.

¹³²¹ BOA DH. UMVM. 79/15, Lef 1.

¹³²² BOA HR. SYS. 2716/6, Lef 66.

¹³²³ BOA MF. MKT. 1243/90, Lef 1.

¹³²⁴ Aytakin, **a.g.e.**, s. 106.

¹³²⁵ Alper Akçalı, "Doğumunun 110. Yılında Prof. Dr. Mehmet Zühti Berke", **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, C. 63, S. 3, Yıl 2007, s. 2.

Bilgisi Enstitüsü doçentliğine getirilmesi üzerine Tarım Bakanlığında ayrılarak İstanbul Üniversitesine geçmiştir. 1935'te yurt dışı eğitimli Hasan Reşat Sığındım'ın tavsiyeleri üzerine Afganistan hükûmeti, Kabil Tıp Fakültesi Bakteriyoloji Profesörlüğüne Mehmet Zühti Berke'nin getirilmesini Türkiye'den talep etmiştir. Bu istek neticesinde Berke, Afganistan tıbbına hizmet etmek amacıyla görevlendirilmiştir. Berke, burada hocalık yaptığı gibi kurumsal açıdan da önemli çalışmalar yapmıştır. Berke'nin kişisel gayreti ile Afganistan'da çiçek aşısı laboratuvarı ve Bakteriyoloji ve Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştur¹³²⁶.

Meteoroloji dalında yurt dışında eğitim alan ilk Osmanlı talebesinin Abdülkadir Bey olduğu düşünülmektedir. Kendisinin Almanya'ya devlet tarafından gönderildiği, burada Darmstadt Teknik Üniversitesinde Meteoroloji Enstitüsü'nde eğitim aldığı ve Türkiye'ye döndükten sonra uzun yıllar Meteoroloji İşleri Müdürü olarak görev yaptığı belirtilmektedir¹³²⁷. Araştırmalarımız neticesinde Meteoroloji Umum Müdürlüğü yapan kişiler arasında bu isme rastlanılmamıştır¹³²⁸. Bu kişinin bölge müdürlüklerinde görev aldığı düşünülmektedir.

Naki Cevat Akkerman (1891-1986)

Naki Cevat Akkerman, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılıp Milli Hükûmetin kurulmasının ardından yaklaşık 2 ay sonra 14 Haziran 1920'de kurulan Umûr-ı Baytariye Dairesi'nde görev alan kişilerdendir. Bu kurum, İstiklal Harbi'nin yaşandığı süreçte ve sonrasında Türkiye'deki veteriner işlerinin kontrolü, salgın hastalıkların kaldırılması, hayvan ırkları ıslahı ve verimlerinin çoğaltılması bakımından önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Akkerman hakkında TBMM Albümünde çeşitli kurumlarda müdürlük ve öğretmenlik yaptığı bilgisi yer almaktadır.

¹³²⁶ Tahsin Ş. Berkin, "Mehmet Zühti Berke Emekliye Ayrıldı", **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, C. 22, S. 2, 1962, s. 103-110.

¹³²⁷ Muammer Tuksavul Almanya'daki eğitimi esnasında tanıştığı Abdülkadir Bey'in, Ziraat Bakanlığındaki memurluğu esnasında Almanya'ya gönderildiğini ve ona Almanca dersleri verdiğini, ayrıca hassas bir kişiliğe sahip olan bu kişinin isminin Abdullah ya da Lütfullah olabileceğini de belirtmektedir. Tuksavul, Türkiye'de meteoroloji dalının yerleşmesini bu kişinin gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir. Bkz. Tuksavul, **a.g.e.**, s. 290-291.

¹³²⁸ <https://www.mgm.gov.tr/kurumsal/genel-mudurlerimiz.aspx>. 30.10.2020.

Kendisi ayrıca Askerî Talebe Baytar Mecmuası'nın kurucusu olarak belirtilmektedir. VIII. Dönem Ankara milletvekili olarak mecliste yer almıştır¹³²⁹.

Ali Rıza Erten (1887-1964)

Ali Rıza Erten hakkında ÇAYKUR'un resmî internet sitesinde bazı bilgiler verilmektedir. Erten, Fransa'daki ihtisasının ardından yurda dönmüştür. Kendisi Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi müderrisliği görevinde iken 1918'de Kars, Ardahan, Artvin, Rize ve Batum'da zirai incelemeler yapmak üzere gönderilen heyetin içinde yer almıştır. Erten, çay konusunu ilk defa bilimsel anlamda ele alıp inceleyen ve Doğu Karadeniz kıyılarında çay yetiştirilebileceğini ilk defa ortaya koyan kişi olarak tarihe geçmiştir. Bu bilimsel çalışmalar sayesinde Rize ve çevresinde çay yetiştirmek için önemli çabalar başlamıştır. Prof. Erten'in çalışmaları, Türk çaycılığının kuramsal düzeyde ele alındığı ve fikir temellerinin atıldığı ilk aşamasını oluşturması yönüyle önemli olduğu belirtilmektedir¹³³⁰. AliRıza Erten, II. Dönem (Ara Seçim), III., IV., V., VI., VII. ve VIII. Dönem Mardin Milletvekili olarak görev almıştır. Hasan Saka'nın kurduğu 17. Hükûmette 13 Ocak 1949-16 Ocak 1949 arasında 3 gün gibi kısa süren Adalet Vekilliği yapmıştır¹³³¹.

Tarımsal Bilimlerde yurt dışında eğitim alan fakat göndereni tespit edilemeyen diğer isimler şunlardır: **Ahmed Faik Abasıyanık**¹³³² (Almanya-Baytarlık), **Ahmed Hamdi Dikmen**¹³³³ (Almanya-Bağcılık ve Bahçe Ağaçları), **Kadri Cemil Paşa** (İsviçre-Ziraat),

¹³²⁹ **TBMM Albümü**, C. 1, s. 448. İstiklal Harbi'nin kazanılmasından sonra Ankara'da var olan aş evinin ismi 1923'te Dr. Cevat Naki Akkerman olarak değiştirilmiştir. Bkz. <https://www.kizilayankara.org.tr/hakkimizda/>. 15.11.2020.

¹³³⁰ Bkz. "Ali Rıza Erten", <http://www.caykur.gov.tr/Pages/Kurumsal/KurumHakinda.aspx?ItemId=20&ItemId2=26&ItemType=Detail>. 15.11.2020.

¹³³¹ Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 492.

¹³³² Ahmed Faik (Abasıyanık) hakkında TBMM Albümünde, Düzce Kazası Sıhhiye Baytarlığı, Adapazarı Rehberi Terakkî Mektebi Müdürlüğü, Adapazarı Sıhhiye Baytarlığı, Yüksek Baytar Mektebi Dâhiliye Müdürlüğü, Serbest Ticaret, Çiftçilik, Belediye Veterinerliği, Türk Ocağı Başkanlığı, Adapazarı Belediye Başkanlığı, Hayvan Hastanesi Müdürlüğü, 4. Kolordu Hayvan Hastanesi Veterinerliği, İl Genel ve Belediye Meclisleri Üyeliği yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Kendisinin TBMM VII. Dönem (Ara Seçim) ve VIII. Dönem Kocaeli Milletvekilliği yaptığı da belirtilmektedir. Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 408. Kendisi Sait Faik Abasıyanık'ın amcasıdır. Sakarya'da adına bir kültür merkezi bulunmaktadır.

¹³³³ Ahmet Hamdi Dikmen hakkında TBMM Albümünde Bursa Erkek Öğretmen Okulu'nda öğretmenlik, İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda müdür yardımcılığı, Eskişehir Öğretmen Okulu'nda müdürlük, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda Bağcılık ve Bahçe Ağaçları Öğretmenliği, Fenni Escar ve Bağcılık müderrisliği ve Ziraat Vekâleti Ziraat Genel Müdürlüğü yaptığına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca TBMM III., IV., V., VI. ve VII. dönemlerinde Konya Milletvekilliği yaptığı da belirtilmektedir. Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 410.

Ali Nureddin Efendi (Fransa-Ziraat), **Ali Süleyman Bey** (Almanya-Ziraat), Aziz Duru¹³³⁴ (İtalya- Ziraat) ve **Salih Süreyya Gençğa**¹³³⁵ (Almanya-Bağcılık ve Şarap).

¹³³⁴ Aziz Duru hakkında TBMM Albümünde yer alan bilgilerde Bursa Vilâyeti Kırmastı Ziraat Muallimi, Bursa Vilâyeti Mustafa Kemal Paşa Kazası Ziraat Fen Memuru, Adliye Vekâleti Muhasebe Müdüriyeti Muvazene Kâtibi, Büyük Millet Meclisi Kanunlar Kalemi Memuru, Bursa Merkez Ziraat Fen Memuru, Bursa Mücadele Müdürü, Ziraat Vekâleti Teftiş Heyeti Mümeyyizi, Bursa İpek Böcekçiliği İstasyonu Müdürü, Çiftçi, Bursa Halkevi Sosyal Komite ve İdare Heyeti Azası, Kızılay Bursa Şubesi İdare Heyeti Azası ve Çocuk Esirgeme Kurumu Bursa Şubesi İdare Heyeti Azası görevlerinde bulunduğu belirtilmektedir. Kendisi VII. Dönem Bursa Milletvekili olarak mecliste yer almıştır. Bkz. **TBMM Albümü**, C. 1, s. 383.

¹³³⁵ Salih Süreyya Gençğa hakkında TBMM Albümünde yer alan bilgilerde Zabıt Kâtibi, Mülazım-ı Sani, Kafkas Cephesi Talimgâhı Takım ve Bölük Komutanı, Bağcılık, İstimar Dersleri öğretmen yardımcısı, Ankara Yüksek Ziraat Okulu Öğretmeni ve Emni – III. Dönem Tokat Milletvekili – Divân-ı Riyâset Kâtibi gibi görevler üstlendiği belirtilmektedir. Bkz. **TBMM Albümü**, C.1, s. 171.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 1908-1922 yılları arasında nitelikli insan kadrosunu çoğaltmak amacıyla yurt dışı eğitim uygulamalarının kapsamını genişletmiş ve bu uygulamayı eğitimin merkezine alarak kalıcı hale getirmiştir. İttihat ve Terakki iktidarının eğitim faaliyetlerinde en hareketli alanın yurt dışı eğitim uygulamaları olduğu görülmektedir. Prosopografik yöntemle hazırladığımız bu çalışmada, Osmanlı'nın yurt dışı eğitimle neyi amaçladığı, ne derece başarılı veya başarısız olduğu ortaya konulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nden önce nüveleri atılan yurt dışı eğitim uygulamaları, 1908-1922 arasında yaşanan askerî ve ekonomik zorluklara rağmen farklı bir boyut sergileyerek daha da büyümüş ve olgunlaşmıştır. Osmanlı'nın önceleri geçici olarak gördüğü ve seçici hareket ettiği bu uygulama, İttihat ve Terakki yöneticilerinin toplumun her katmanındaki insanların faydalanmasını sağladığı, bizzat takibini yaptığı ve eğitimin merkezine aldığı bir uygulama haline gelmiştir. Bunun neticesinde, yurt dışı eğitimli kadroların Türk eğitim sistemi başta olmak üzere ekonomik, askerî, iktisadî, sağlık ve idari sistemin modernleşmesinin ve bu alanlarda yapılması gereken değişimlerin en önemli savunucuları ve uygulayıcıları oldukları ortaya çıkmıştır.

Tanzimat ile başlayan yurt dışı eğitim uygulamasında en çok tercih edilen ülkeler Fransa ve İngiltere iken; II. Meşrutiyet'in ilanı ile 34 ülkeye öğrenci gönderilmiştir. Bunlar arasında ise Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Amerika ve İtalya gibi ülkeler önemli oranda öğrenci kabul etmiştir. Devlet, ülkelerin seçiminde yönlendirici konumda olmuş, bu konuda önceliği kişilere bırakmamıştır. Fakat İtalya (Toscana Fabrikası) örneğinde olduğu gibi bazı öğrencilerin dilekçelerde bizzat gitmek istediği ülke belirtilmiş ve bu istek genel olarak devlet tarafından kabul görmüştür. Bazı öğrencilerin ise akrabalarının yurt dışında olması, eğitimin kalitesi ve prestijli hocaların olduğu ülkelerde eğitim almasına da izin verilmiştir.

Devlet, Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi bu dönemde de önemli sayıda askerî öğrenci göndermiştir fakat modernleşme çabasındaki kurumların ihtiyacı olan öğretmen kadrolarının temini ve bu kurumları geleceğe taşıyacak öğrencilerin daha modern nitelikleri taşımaları için sivil halktan daha çok gönderim yapmıştır. Devlet kurumları, kanunlar çerçevesinde hareket etmişse de halktan gelen yoğun talepler karşında

yetenekli oldukları tespit edilen kişiler de özel izinler dâhilinde yurt dışı eğitime gönderilmişlerdir. Halktan gelen taleplerin bu denli yoğun olması, özellikle Mühendislik ve Uygulamalı Bilimlerde eğitim almak isteyenlerin çokluğu, önceleri tepki gösterilen ve sıkça eleştirilere maruz kalan yurt dışı eğitimin toplumun her tabakasındaki insanlar için artık daha prestijli bir konumda olduğunu bize göstermektedir.

II. Meşrutiyet'te de devlet, vatandaşları arasında ayırım yapmamış hatta bu dönemde farklı milliyete mensup Müslim ve gayrimüslim öğrenci sayısında artış olduğu belirlenmiştir. İsimleri tespit edilen kişi sayısı 175'tir. Arşiv belgelerinde, II. Meşrutiyet'te yurt dışına gönderilenlerin, dinlerine/cemaatlerine göre değil "tebaa" olarak kayıt altına alındığı görülmektedir. Öğrenci isimlerinin ve bilgilerinin bulunduğu toplu belgelerin bazılarında ve müfettiş raporlarında, öğrencilerin inanışlarından ziyade yurt dışı eğitimi kaldırabilecek düzeyde ve karakterde olup olmadıkları üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Burada, Tanzimat ve Islahat fermanları ile sıklıkla vurgulanan "Osmanlılık politikasının" yani vatandaşlar arasında din, dil ve ırk ayrımı yapılmayacağını ve bunun devlet garantisi altında olduğunu, II. Meşrutiyet Dönemi yurt dışı eğitim uygulamalarına yansıtıldığını görmekteyiz. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya göndermiş olduğu ilk kız öğrencinin Ermeni asıllı Aznif Mehderyan Hanım'ın olması, bize bunu gösteren örneklerden sadece bir tanesidir. Tanzimat Dönemi'nde farklı milliyete mensup kişilerden devlet burslusu gidenler olduğu gibi kendi imkânı ile eğitime gidenlerin sayısının çokluğu dikkatleri çekmektedir. II. Meşrutiyet'te ise farklı milliyete mensup 175 öğrenciden 132'sinin devlet ve devlete bağlı kurumlardan burs aldıkları hatta bazı kişilerin zor durumda kalması sebebiyle sonradan devlet bursu almaya hak kazanmışlardır. Farklı milliyete mensup olduğunu isimleri üzerinden tespit ettiğimiz bu kişilerin çoğu hakkında yeterli bilgi ve belge olmadığından bu öğrencilerin inanışlarına göre sınıflandırılması mümkün olmamıştır. Bu kişiler hakkında yapılacak ayrıntılı bir arşiv çalışmasının, bu konudaki eksikliği kapatacağını ümit etmekteyiz.

Yurt dışı eğitime gönderilen öğrencilerin büyük çoğunluğunun İstanbul doğumlu yahut İstanbul'da yetişmiş kişilerden oluşması, dönem itibari ile anlaşılabilir bir davranış olduğu ortadadır. Çünkü iyi ailelerde ve çevrede yetişen ve de en iyi okullarda eğitim gören genç nüfusun büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşamaktadır. Dolayısıyla, devlete en

iyi kaynak sağlayan şehir İstanbul'dur. Devrin en modern resmî ve özel eğitim kurumlarının İstanbul'da bulunması, Avrupa'ya gönderilecek nitelikteki öğrencilerin daha çok İstanbul'dan seçilmesinde diğer bir etken olmuştur. Araştırmalarımız neticesinde, yurt dışı eğitime en çok öğrenci kaynağı sağlayan okulların başında Galatasaray Sultanîsi, Tıp Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye, Bahriye Mektebi, Askerî Tıbbiye, Erkân-ı Harbiye Mektebi ve Darüleytam gelmektedir. İncelemelerimiz neticesinde, medreselerin diğer kurumlar gibi organize bir şekilde Avrupa'ya öğrenci gönderme teşebbüsünde bulunduğu dair bir bilgi tespit edemedik. Buradan muhafazakâr yapıdaki ailelerin yurt dışı eğitime karşı oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim sayıları az da olsa gönderilen öğrencilerden 9 kişinin babasının molla, şeyh, din adamı ve ulema sınıfından olduğunu belirtmek isteriz.

Gönderilen öğrencilerin sosyokültürel seviyeleri anlamak adına ailelerine yönelik incelemelerimiz sonucunda ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Hanedan üyesi olduğu tespit edilen 13 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 9'u erkek 3'ü kadındır. Büyük bütçeler harcanarak eğitime gönderilen bu grubun sadece eğitim amacıyla değil, Osmanlı Devleti ve diğer ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin sağlanması amacıyla da görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Hanedan üyelerinin, buldukları ülkelerdeki kralların taç giyme törenlerine katıldığı, askerî ve kültürel ilişkilerin sağlanması adına girişimlerde bulunduğu da görülmektedir. Elimizdeki verilerde 3 sultanın Avrupa'da bulunduğu ve bunlara da önemli bir bütçe ayırdığı tespit edilmiştir. Fakat sultanların, Avrupa'ya akademik bir eğitim almak amacıyla mı yahut bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla mı gönderildikleri tam olarak belirlenememiştir.

Yurt dışına gönderilecek kişilerin seçiminde meritokrasi (liyakat) kuralına dikkat edildiği gibi nepotizm (akraba kayırcılık) uygulamalarının da olduğu görülmektedir. Öğrenci gönderen kurumların özellikle lisan bilen, yetenekli ve bireysel üstünlükleri öne çıkan kişilerin seçilmesine özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Resmî ve özel kurumların yurt dışı eğitim kanalıyla hedeflerinin, daha modern bir kurum haline gelebilmek ve gelecekteki yönetim kadrolarını teşkil edecek kişilerin, Avrupa'da kaliteli eğitim almış bireylerden müteşekkil olmasıdır diyebiliriz. Ayrıca modern teknolojileri kullanabilecek nitelikli kişilerin Avrupa'daki okullarda ve fabrikalarda eğitim alması, bu kurumların ayakta kalabilmesi adına büyük önem arz etmektedir. Nezâretler ve diğer kurumlar, gönderilecek kişilerin hangi şartlara tâbi olacaklarını, hangi elemelerden

gececeklerini ve ne zaman mülakatlara gireceklerini resmî ve özel gazetelerde halka ilan etmişlerdir. Bu aşamalardan geçip başarılı olan kişilerin isimlerinin gazetelerde yayımlandığı görülmektedir.

Dikkatimizi çeken diğer bir sonuç, gönderilen öğrencilerden 53'ünün üst düzey stadüde yer alan ailelere mensup olmalarıdır. Bu öğrencilerin babalarından sadrazam, nazır, vali, başşehbender ve paşa gibi yüksek gelire sahip olanların bir kısmının devlet bursuyla okuması dikkatimizi çekmiştir. Bu gruba mensup öğrencilerin yurt dışına gönderilmesinde ve bunlara devlet bursunun bağlanması noktasında hatırı sayılır kişilerin araya girerek nezârete başvurdukları tespit edilmiştir. Yüksek düzeydeki bu kişilerin kendi çocukları yahut akrabaları için referans oldukları açık ve net bir şekilde belgelerde ifade edilmiştir. Nezâretlerin, ekseriyetle bu talepleri kabul ettiği ve bu öğrencilere destek verdiği görülmektedir. Bu durum, bir nevi nepotizm olarak görülebilir. Fakat elimizdeki belgelere ve hatıratlara dayanarak gördük ki bu ailelerden bazılarının çocuklarına ve yakınlarına devlet bursu istemelerinin dönemin koşulları gereği oldukça mantıklı gerekçeleri bulunmaktadır. Öncelikle sahip oldukları maddî birikim ve kültürel düzeyin bozulmaması ve çocuklarının bu mirası kaldırabilmesi adına kaliteli bir eğitim almalarını arzulayan, modernleşme ve gelenek arasında kalan bu aileler, kanaatimizce çocuklarının devletin kontrolünde oldukları sürece Avrupa'da maddî ve manevî açıdan daha iyi korunacaklarını ve onları bu sayede daha düzenli takip edeceklerini düşünmüşlerdir. Çocuklarının devlete olan aidiyetlerini kaybetmemeleri adına bu aileler, her ne kadar Batılı tarzda eğitime önem verseler de, çocuklarının ahlâken bozulmaması ve geleneklerinden kopmamaları adına devleti, koruyucu bir pozisyonda gördüklerini düşünmekteyiz. I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu en önemli sorunlardan birisi de ailelerin çocuklarıyla iletişim kanallarının kesilmesidir. Bu sorun, doğal olarak üst düzey meslek grubuna mensup ailelerin de karşısına çıkmıştır. Dolayısıyla çocuklarından haberdar olmak, çocuklarının aldıkları eğitimin sonunda güvenle yurda dönmelerini ve de devlet kadrolarında önemli mevkilere getirilebilmelerini sağlamak adına bu ailelerin, devlet bursunu talep ettiklerini düşünmekteyiz.

Osmanlı-Türk modernleşme ve eğitim tarihinde örneklerine ilk defa bu dönemde rastladığımız en önemli gelişme, 77 kız öğrencinin yurt dışı eğitim imkânlarından faydalanmış olmasıdır. Bu sayının, her ne kadar az görünse de Osmanlı toplumunun

okuma yazma oranının düşüklüğü ve kadının kamusal alandaki etkilerinin çok az olması dikkate alındığında önemli bir oran olduğunu söyleyebiliriz. Kız öğrencilerin büyük bir kısmı devlet tarafından yurt dışı eğitime gönderilmiş ve özellikle tıp, pedagoji, ev işleri, sosyoloji, felsefe ve müzik gibi alanlarda eğitim almışlardır. Kız öğrencilerden 36'sı eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönmüşler ve devletin kendilerine uygun gördüğü kurumlarda öğretmenlik, müfettişlik ve idarecilik yapmışlardır. Tıp dalında eğitim alan 7 kişinin 5'i özel muayehane açmış, 2'si ise devlet kurumlarında görev almıştır. Bu durum, Osmanlı devlet ve toplum yapısının hâlâ kadınların devlet hastanelerinde istihdam edilmesine hazır olmadığını bize göstermektedir.

Yurt dışı eğitimin sonuçlarını en çok burs veren kurumlara göre değerlendirmesini yapacak olursak farklı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. En çok öğrenci gönderen kurum Maârif Nezâreti'dir. Nezâret hesabına eğitimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönenler öğretmenlik, okul müdürlüğü, müfettişlik, akademisyenlik, dekanlık ve milletvekilliği gibi çeşitli alanlarda görev almışlardır. Öğrencilerden bazılarının ilerleyen süreçte milletvekilliği yaptığı belirlenmiştir. Maârif Nezâreti adına alınan eğitimin, en çok üniversiteleri ve bürokratik kadroları beslediğini söyleyebiliriz.

Askerî kurumları bir arada düşünecek olursak Harbiye Nezâreti ile Bahriye Nezâreti hesabına eğitim alıp yurda dönenlerin ekseriyeti savaşlarda görev almış ve önemli ordu komutanlıklarına kadar yükselmişlerdir. İstiklal Harbi'nin başarıyla sonuçlanmasında yurt dışı eğitilmiş askerlerin önemli katkıları olmuştur. Asker kökenli öğrencilerden de ilerleyen süreçte milletvekilliği yapanlar olmuştur. Askerî kurumlar, İttihat ve Terakki döneminde önceki dönemlere nazaran daha çok öğrenci göndermiştir. Burada dikkatimizi çeken husus Avrupa'ya mühendis, öğretmen, doktor ve ziraat gibi sivil alanlarda da birçok öğrenci gönderilmesidir. Bu durum, askerî kurumların modernleşmenin her alanına ilgi duyduğunu ve halka öncülük ettiğini göstermektedir. Nitekim asker kökenli birçok yurt dışı eğitilmiş öğrencinin yurda döndükten sonra üniversitelerde hocalık yaptıkları gibi siyasi alanda da çok etkili oldukları belirlenmiştir.

Yurt dışı eğitimin başarısızlıkla sonuçlandığı alanlardan biri Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nin gönderdiği öğrenci gruplarıdır. Çok sayıda öğrenci gönderilmesine rağmen eğitimlerini başarıyla tamamlayanların sayısı çok düşük kalmıştır. Nezâret hesabına

eğitim alanlar arasında Türk tarımının modern hale getirilmesinde ve ülke zenginliklerinin keşfedilmesinde kişisel çabalarıyla öne çıkan isimler vardır.

1908-1922 arasında uygulanan yurt dışı eğitimin genel olarak Osmanlı Devleti'ne ve onun mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti'ne katkılarını, kurumsal yenilikler ve bilimsel yenilikler açısından ele almakta fayda vardır. Özellikle Sağlık Bilimleri başta olmak üzere toplamda 47 öğrenci yurda döndükten sonra çeşitli modern okullar, fabrikalar, hastaneler, klinikler, labaratuvarlar, enstitüler, üniversite kürsüleri, cemiyetler, tesisler, müzeler ve sanat merkezlerinin açılmasına öncülük etmişler ve bunlar sayesinde Osmanlı'da ve Türkiye'de Batılı bilginlerin çalışmalarının ve teknolojilerinin yurt çapında tanınması sağlanmıştır. Bu kurumlar, modern Türkiye'nin kurulması aşamasında da lokomotif görevi üstlenmişlerdir. Atatürk dönemi ve sonrasında modern bir devlet olma mücadelesinde önemli rol üstlenen kişilerin çoğunluğu, II. Meşrutiyet kuşağının açtığı bu kurumlarda yetişen öğrencilerdir.

1908-1922 yılları arasında yurt dışında eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrencilerin, TBMM hükümetinin diğer devletler tarafından kabul görmesinde en sağlam iletişim kaynaklarını oluşturduklarını görmekteyiz. Bu öğrenciler arasından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde Avrupalı devletlerle bilimsel ve kültürel etkileşimini sağlamada önemli görevler üstlenenler olduğu gibi Türkiye ile diğer Türk ve İslam devletlerinin mevcut bağlarının güçlendirilmesinde de önemli görevler üstlenenler olmuştur. Avrupa'da eğitim alan 5 Türk öğrencinin Afganistan'da ve Azerbaycan'da görevlendirilmiş olmaları dikkatimizi çekmektedir. Bu lkeler, tıp, hukuk ve eğitim gibi alanlarda ihtiyaç hissedilen modern kurumların açılması ve öğrenci yetiştirmek amacıyla Türkiye'den bilim insanları talep etmişlerdir. Kurulan siyasî ilişkiler ve kültürel yakınlığın da etkisiyle Atıf (Akgüç) (hukuk), Emin Ali (Çavlı) (eğitim) ve Ömer Şevket Öncel (tıp) Afganistan'da, Halil Fikret Kanad ve Mehmet Şerif Bilgehan ise Azerbaycan eğitim kurumlarında görevlendirilmişlerdir. Modernleşme çabalarını zorlukla sürdüren bazı Türk ve İslam lkelerinin, kendilerine model olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek alması bize, Türkiye'nin sahip olduğu nitelikli insan gücünü ve modern bir ülke olma yolunda başarılı bir şekilde ilerlediğini göstermesi bakımından önemlidir.

II. Meşrutiyet Dönemi modernleşme çabalarında yurt dışı eğitim uygulamalarının başarısız olarak değerlendirilmesinin eksik bir bakış açısı olacağını belirtmek isteriz. Çünkü 19. yüzyıl ile başlanan modernleşme sürecine baktığımızda sıkça eleştiri konusu olan ve başarısızlıkla neticelenen “Kanun-i Kadimi İhya etmek”, “Nizâm-ı Cedîd” ve “İttihad-ı Anasır’ı” gerçekleştirmek çabalarından farklı olarak II. Meşrutiyet modernleşmesi sonucunda Batılı tarzda fakat Batı dışında Türk modernleşmesinin oluşumunda önemli bir adım atılmıştır. Bu oluşumun sağlanmasında yurt dışı eğitilmiş önde gelen isimlerin katkıları çok büyüktür. Batı’da eğitim alıp yurda dönen birçok asker ve sivil öğrenci, Anadolu coğrafyasında başlayan İstiklal Harbine her açıdan destek verdikleri gibi modern Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadroların önemli bir kısmını teşkil etmişlerdir. Atatürk, hayalini kurduğu modern Türkiye’nin kurulması ve gelişmesi aşamasında aldığı cesurca kararlarda (1922’de saltanatın kaldırılmasından, 1937’de lâikliğin anayasaya girmesine kadar olan süreçte) yurt dışı eğitilmiş kadroların önemli desteğini görmüştür. Geleneksel aile ortamında yetişip Batı’da eğitim alan bu öğrenciler, Atatürk inkılaplarının halka özümsetilmesi sürecinde karşılaşılan sorunların çözümünde uzlaştırıcı ve bütünleştirici görev üstlenmişlerdir. Yurt dışı eğitilmiş kadrolar, Anadolu’da var olan ekonomik, sağlık ve eğitim sorunlarına gerçekçi ve yenilikçi çözüm önerileri ile yaklaşarak çare aramışlardır. Osmanlı’nın son dönemlerindeki sıkıntılardan dolayı aldıkları eğitimi tam olarak yansıtamayan bu öğrenciler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla yeteneklerini gösterebilme ve uygulayabilme imkânına kavuşmuşlardır.

Yurt dışı eğitimin sonuçlarını “beyin göçü” boyutu ile ele aldığımızda, II. Meşrutiyet’te gönderilen ve eğitimlerinin başarıyla tamamlayan öğrencilerin neredeyse tamamı yurda dönmüştür. Öğrencilerden 2’si kız 4’ü erkek toplamda 6 kişi yurt dışında kalmıştır. Bunların 3’ü farklı milliyete mensup kişilerdir. Özellikle mühendislik, tıp ve resim dallarında akademik tahsil amacıyla gönderilen Osmanlı talebelerinden bazılarının Avrupa’da ve ABD’de uzun yıllar kaldıktan sonra yurda döndükleri (Cevat Eyüp Taşman), bazı öğrencilerin de yurda döndükten sonra tekrar Avrupa’ya yerleştiği (Safiye Ali) görülmektedir. Akademik tahsillerinin ardından yurda dönen birçok öğrenci, gittikleri ülkelerle bağlarını kesmemiş ve hocaları ile bilimsel bağlamda kurdukları yakınlıklar neticesinde önemli çalışmalar yapmışlardır. Kurulan bu ikili

ilişkiler ile birçok Türk bilim insanı uluslararası kongrelere davet edilmiş ve bu kişiler Türkiye'yi temsil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrencileri grup biyografisi metoduyla ele aldığımız bu çalışmanın, Türk modernleşme ve eğitim tarihine yönelik önemli bir boşluğu doldurmasını temenni etmekteyiz. II. Meşrutiyet Dönemi ile alakalı yapılan çalışmalarda, bu dönemin aktörleri ile ilgili biyografik ve monografik çalışmaların azlığı sıklıkla vurgulanmıştır. Çalışmamız, yurt dışı eğitime gönderilen 2150 kişinin isimlerini bir araya getirerek, eldeki veriler ışığında bu kişilerin Batı bilim ve teknolojisinin aktarımında ne derece başarılı olduklarını ortaya koymaktadır. Tanzimat ile Cumhuriyet reformcuları arasında köprü görevi gören bu kuşak, Atatürk'ün inşaa ettiği modern Türkiye'nin yönetim, eğitim, sanat, kültür ve ekonomik kadrolarında görevler alarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı devletler nezdinde kabul görmesinde önemli rol almışlardır.

Bu çalışmanın, 1908-1922 yılları arasında yurt dışı eğitime gönderilen fakat haklarında fazla bilgi sahibi olunmayan kişiler için daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlanması açısından küçük de olsa kaynakça olması temennisindeyiz.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, TBMM Kütüphanesi, C.1, 13 Şubat 1325/ 26 Şubat 1910.

Düstûr, I. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1329.

Düstûr, II. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1330.

Düstûr, V. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1332.

Düstûr, VI. Tertip, (TBMM Kütüphanesi), 1334,

TÜRK KIZILAY ARŞİVİ

Türk Kızılay Arşivi, 979/97.

Türk Kızılay Arşivi, 979/84-1.

Türk Kızılay Arşivi, 635/53.

“Almanya’da Yetiştirilecek Askerî ve Sivil Mühendisler, Talebeler, Fenni Memur, Usta ve Amelelere ezaret Vazifesiyle Mükellef Olmak ve Berlin Sefareti Seniyyesi’ne Merbut Bulunmak Üzere Teşkil Edilen Askerî Murahhasların Vazaifine ve Salahiyetine Dair Talimatnamedir”, Matba-i Askerîye, İstanbul, 1332 (1916).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri**, 2. Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVLERİ

BOA A. AMD.79 / 66.

BOA A. MKT. MHM.744/13, Lef 4-1.

BOA BEO. 4675/350604, Lef. 5-1.

BOA BEO. 1627/121971.

BOA BEO. 2988/224, Lef 42.
BOA BEO. 3481/261064.
BOA BEO. 3750/281250, Lef 6-2.
BOA BEO. 4624/346766, Lef 2-1.
BOA BEO. 4675/350604, Lef 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10.
BOA BEO. 780/58450.
BOA DH. EUM. 1. Şb., 8/35, Lef 19.
BOA DH. EUM. 1. Şb., 8/9, Lef 12.
BOA DH. EUM. 2. Şb., 48/31.
BOA DH. EUM. 3. Şb., 26/2, Lef 12.
BOA DH. EUM. 4. Şb., 12/32, Lef 3.
BOA DH. EUM. SSM. 59/31, Lef 2.
BOA DH. KMS. 41/53.
BOA DH. MB. HPS. M. 12/22, Lef 1-1.
BOA DH. MKT. 2632/90.
BOA DH. MKT. 530/45.
BOA DH. MUİ. 29/1, Lef 51-3-1.
BOA DH. UMVM. 36/22, Lef 3-1.
BOA DH. UMVM. 79/12, Lef 1.
BOA DH. UMVM. 79/15, Lef 1.
BOA DH. UMVM. 79/17, Lef 1-4-5-6-8-25-30-35
BOA DH. UMVM. 79/20, Lef 1-2.
BOA DH. UMVM. 79/21, Lef 1.
BOA HR. İD. 1377/70, Lef 2-1.
BOA HR. İD. 1380/43, Lef 4-1.
BOA HR. İD. 1380/51, Lef 3-1.
BOA HR. İD. 1380/56, Lef 3-1.
BOA HR. İD. 1380/57, Lef 3-1.
BOA HR. İD. 1380/59, Lef 2-1.
BOA HR. İD. 1380/65, Lef 2-1.
BOA HR. İD. 1380/67, Lef 3-1.
BOA HR. İD. 1380/69, Lef 2-1.
BOA HR. İD. 1384/58, Lef 2-1.
BOA HR. İD. 1384/60, Lef 2-1.

BOA HR. ÌD. 1384/73, Lef 3, 4.
BOA HR. ÌD. 1384/83, Lef 8-10.
BOA HR. ÌD. 1384/87, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1384/88, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1384/90, Lef 7-1.
BOA HR. ÌD. 1384/91, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1387/3, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1387/4, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1388/29, Lef 1, 2.
BOA HR. ÌD. 1388/34, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1389/1, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1389/23, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1389/36, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1389/39, Lef 5-6-7-8-9.
BOA HR. ÌD. 1389/4, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1389/46, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1389/7, Lef 5-1.
BOA HR. ÌD. 1390/15, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1390/23, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1390/24, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1390/33, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1390/39, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1390/4, Lef 3, 4.
BOA HR. ÌD. 1390/51, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1390/55, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1391/11, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1391/13, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1391/16, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1391/19, Lef 7-1.
BOA HR. ÌD. 1391/20, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1391/21, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1391/30, Lef 5-1.
BOA HR. ÌD. 1391/40, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1391/53, Lef 1, 3, 4.

BOA HR. ÌD. 1391/74, Lef 1.
BOA HR. ÌD. 1391/77, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1393/27, Lef 3-1.
BOA HR. ÌD. 1393/50, Lef 2-1.
BOA HR. ÌD. 1394/4.
BOA HR. ÌD. 69/49.
BOA HR. SFR. 3. 611/11.
BOA HR. SFR. 3. 629/9.
BOA HR. SFR. 3. 667/60, Lef 4-11.
BOA HR. SYS. 2653/1, Lef 45, 47, 62.
BOA HR. SYS. 2653/11.
BOA HR. SYS. 2653/5.
BOA HR. SYS. 2654/2-3-4-5-8.
BOA HR. SYS. 2654/4 Lef 36.
BOA HR. SYS. 2654/5, Lef 17, 52.
BOA HR. SYS. 2716/6, Lef 15, 66.
BOA HR. SYS. 2976/8, Lef 1.
BOA I. ML. 83/30, Lef 1-7-10.
BOA Ì. AS. 11/30.
BOA Ì. BH. 8/30, Lef 1.
BOA Ì. DH. 1012/79915.
BOA Ì. DUÌT. 4/134, Lef 1.
BOA Ì. HB. 159/3, Lef 2-1.
BOA Ì. MBH. 16/102, Lef 2-1.
BOA Ì. MMS. 166/24, Lef 9-10.
BOA MF. ALY. 118/28, Lef 1.
BOA MF. ALY. 118/64, Lef 1.
BOA MF. ALY. 118/68, Lef 1-2-8.
BOA MF. ALY. 120/33, Lef 1-2.
BOA MF. ALY. 121/66, Lef 1-2.
BOA MF. ALY. 126/76, Lef 1.
BOA MF. ALY. 132/48, Lef 1-2.
BOA MF. ALY. 145/15, Lef 13-2.
BOA MF. ALY. 148/4, Lef 43.

BOA MF. ALY. 43/134, Lef 1.
BOA MF. ALY. 55/79, Lef 1.
BOA MF. ALY. 67/97, Lef 2-1.
BOA MF. ALY. 69/12, Lef 8-1.
BOA MF. ALY. 69/82, Lef 1.
BOA MF. ALY. 81/66, Lef 4-1.
BOA MF. ALY. 93/51, Lef 1.
BOA MF. ALY. 94/90, Lef 1, 2, 3, 4, 5, 7.
BOA MF. ALY.45/60, Lef 1-7.
BOA MF. İBT. 392/4.
BOA MF. MKT. 1095/22, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1143/22, Lef 1-2.
BOA MF. MKT. 1152/11, Lef 1, 2-1.
BOA MF. MKT. 1155/95, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1157/32, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1159/1, Lef 3-1.
BOA MF. MKT. 1161/16, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1189/6, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1224/54, Lef 3-1.
BOA MF. MKT. 1233/30, Lef 2, 21, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58.
BOA MF. MKT. 1235/41, Lef 1.
BOA MF. MKT. 1243/90, Lef 1.
BOA MF. MKT. 438/5.
BOA MV. 146/3, Lef 1.
BOA MV. 196/139, Lef 1.
BOA ŞD. 213/17.
BOA ŞD. 229/32, Lef 1.
BOA ŞD. 229/32, Lef 26-33.
BOA Y. EE. 112/6.
BOA Y. MTV. 38/136.
BOA Y. PRK. ASK. 93/5.
BOA Y. PRK. HR. 33/41, Lef 1-2.
BOA Y. A. HUS. 509/24, Lef 3-1.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA. 119.41.20.

BCA. 129.48.18.

BCA. 183. 17. / 13.

BCA. 74. 490. / 3.

BCA. 74. 487. 16.

BCA. 82. 19. / 19 (1938).

BCA. 118.104.3.

BCA. 30.11.1. / 119.10.3. 161.12.20.

BCA. 30.10.0. / 14. 81 / 9.

BCA. 30.10.0. / 202. 377. 9.

BCA. 30.10.0. / 77.510.12.

BCA. 30.11.1.0. / 128.1.10. -151.1.5. — 201.29.11.-217.35.6.

BCA. 30.18.1.1. / 25. 52 / 9.

BCA. 30.11.1./93. 4 / 20.

BCA. 63. 12. / 18. 30.11.1.

BCA. 30.18.1.2 / 85. 110. 1.

BCA. 30.18.1.2 / 53.25.6.- 54.40.8.- 57.65.11- 63.29.10.- 79.84.2.- 79.88.8.- 85.105.16.- 92.80.10.

BCA. 30.11.1.2. / 191. 13. 14.

BCA. 30.11.1. 24. 18 / 4.

BCA. 30.10.0. / 5.30.18.

BCA. 116. 20 / 2.

BCA. 101. 17 / 4.

BCA. 58. 228. / 2. 490. 1. 0. 0.

BCA. 30.11.1. / 128.4.9. / 142.14.12. / 197.10.12. / 210.36.3. / 292.22.5.

BCA. 30.11.1. / 187.36.18.

BCA. 30.11.1. / 34.26.13.

BCA. 30.11.1. 97. 24. 4.

BCA. 30.10.0. / 142.14.12.

BCA. 30.11.1. / 131.17.18.

BCA. 30.11.1. / 17.38.2.

BCA. 30.18.1.2. / 142.30.10.

BCA. 30.18.1.2. / 108. 28. 10.
 BCA. 30. 18. 1. 2. / 87.42.6.
 BCA. 30.18.1.2. / 77. 61. 15.
 BCA. 30.18.1.2. / 78. 75. 9.
 BCA. 30.18.1.2 / 83.39.20.-85.97.8.-85.99.20.
 BCA. 30.11.1./ 162. 18. 11.
 BCA. 30.11.1. / 96.19.13.
 BCA. 30.18.1.2. / 21. 46. 17.
 BCA. 30.18.1.1. / 20.51.7.
 BCA. 180.09.32.171.

KİTAPLAR

“Münir Mazhar Kamsoy”, **Türk Musikisi Bestekârları Külliyyatı**, S. 21, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.

AKGÜN, Seçil Karal- ULUĞTEKİN, Murat, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

AKPINAR, Hasan Aslan, **Bir Cumhuriyet Akıncısı, Türkiye’de Millî Sanayinin Mimarlarından Nurullah Esat Sumer**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010**, Pegem Akademi Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 2010.

Ali Vasıp Efendi, **Bir Şehzadenin Hatıratı, Vatan ve Menfada Gördüklerim ve İştittiklerim**, Haz.: Osman Selahaddin Osmanoğlu, YKY Yayınları, 3. Baskı, 2012.

ALKAN, Mehmet Ö., **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 6, Ankara, 2000.

ALTUNOK, Hatice, IŞIK, Muaz Ayhan — GEDİKKAYA, Fatma Gül, **Siyasette İlk Kadın Parlamenterler Dönemi**, Yasama Derneği Yayınları, 2018.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2014.

ARSEVEN, Celal Esad, “**Türk Sanatı Tarihi**”, C. III, Fasikül IV, MEB Yayınları, İstanbul.

ARSEVEN, Celal Esad, **Türk Sanatı Tarihi**, C. III. Fasikül I, MEB Yayınları, Ankara.

ARSLAN, Ali- SELÇUK, Mustafa- NAM, Mehmet, **Türkiye’nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919)**, İdil Yayınları, İstanbul, 2012.

ASO, Makoto — AMANO, Ikuo, **Japon Eğitim Sisteminin Kültür Kaynakları**, Çev. Mustafa Özcan, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

ATA, Bahri, “Dr. Halil Fikret Kanad ve Odenwald Okulu, **Cumhuriyetin Öncü Eğitimcileri Halil Fikret Kanad-İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu**, Yayına Haz.: Mustafa Güçlü, A.Selcen Aslangilay, Bizim Akademi Yayınları, Ankara, 2014.

ATA, Bahri, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Telgrafçılar Nasıl Yetiştirildi?”, **Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları**, Eğitim ve Kültür Yazıları, Ankara, PEGEM Akademi, 2011.

ATEŞ, Toktamış, **Üniversitelerimiz ve Demokrasi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

AVCI, Yusuf, **Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. 1, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

BAL, Mehmet Akif, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Meşhurların Okul Anıları**, Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, 2018.

BALTACI, Cahid, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, C. 1, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

BARDAKÇI, Murat, **Mahmut Şevket Paşa’nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014.

BAŞAK, Tolga, **Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2010.

BAŞAR, Erdoğan, **Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019.

BAŞARAN, Serdar- DÜZCÜ, Levent, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Denizciler**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2016.

BAŞKAN, Seyfi, **Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türk Ressamları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

BAYRAK, M. Orhan, **Türkiye'yi Kimler Yönetti**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1992.

BELGE, Murat, **Batılılaşma: Türkiye ve Rusya**", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

BERKES, Niyazi **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY Yayınları, 16. Baskı, İstanbul, 2002.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Halil Fikret Kanad Yaşamı ve Hizmetleri**, IX. Anma Toplantısı (14 Aralık 2000), Yayına Haz.: Cahit Kavecar, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2002.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.

BOULET, Michel **Établissements D'enseignement Agricole XIXe-XXe siècles**, 1998.

BOUQUET, Olivier, **Sultanın Paşaları (1839-1909)**, Ç.: Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

CARR, Edward Hallett- FONTANA, John, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.

CHARMASSON, Thérèse Anne-Marie Lelorrain et Yannick Ripa, **L'enseignement agricole et vétérinaire de la Révolution à la Libération**, I.N.R.P., Paris, 1992.

ÇOKER, Fahri, **Deniz Harp Okulumuz Harbiyemuz 1773**, 7. Baskı, Dz. K.K'lığı Mrk. D. Bşklığı Deniz Basımevi, İstanbul, 2006.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)**, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.: 16.

DEĞİRMENCİOĞLU, Coşkun, **Mehmet İzzet**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi 53, Ankara, 1987.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1997.

EĞE, Güneş Nurettin-Akter, **Babamın Emanetleri-Ragıp Nurettin Ege'nin Birinci Cihan Harbi günlükleri ve Harbin Sonrası Hatıratı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

ERDEN, Fethi, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948.

ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERGÜN, Mustafa, "Eğitim ve Kalkınma (Bölgesel Kalkınmada Eğitimin Rolü)", **3. Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Dicle Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezi, Diyarbakır, 2011.

ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

ERK, Hasan Basri, **Meşhur Türk Hukukçuları**, Adana, 1960.

FİNDLEY, Carter V., **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Ç.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

GENCER, Mustafa, **Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhu"**, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2015.

GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 1990.

GÜREL, Zeki, **İbrahim Alâettin Gövsa**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi 160, Ankara, 1995.

GÜVEN, İsmail, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014.

HELLOT-BELLIER, Florence, "Les Chrétiens d'Iran au XIXème Siècle (1800-1918)", Rika Gyselen (Ed.), **Chrétiens en Terre d'Iran: Implantation et Acculturation**, Association Pour L'Avancement des Etudes Iranniennes, Paris, 2006.

İNAN, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler – Cumhuriyetin Kurucu Kuşağı İle Söyleşiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2018.

İSLİMYELİ, Nüzhet, **Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi**, C.1, Ankara Sanat Yayınları, 1967.

İstiklal Savaşı ve Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Ata Düşünceleri Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

KARAL, Enver Ziya, “İslahat Fermanı Devri 1861-1876”, **Osmanlı Tarihi VII**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2011.

KARAL, Enver Ziya, “Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri”, **Osmanlı Tarihi**, C. 5, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

KARAVELİ, Orhan, **Sakallı Celal**, 4. Baskı, Pergamon Yayınları, İstanbul, 2004.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KAYA, Yahya Kemal, “İsmail Hakkı Tonguç”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri**, Ed: Hüsni Ciritli-Bahri Sorguç, Ankara: UNESCO Yayınları, Ankara, 1987.

KAYA, Yahya Kemal, **Eğitim ve Kalkınma**, Bilim Yayıncılık, Ankara, 1998.

KAYALI, Kurtuluş, “Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KIRBAÇ, Safiye, “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Kişisel, 2003.

KIRBAŞ, Dursun, **Türkiye Nöroloji Tarihçesi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

KIRPIK, Cevdet, **Osmanlı'da Şehzade Eğitimi**, Ötüken Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2016.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999.

KRAMER, Samuel Noah, **The Sumerians**, The University Of Chicago Press, Chicago, 1963.

- KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- KURDOĞLU, Veli Behçet, **Şair Tabipler**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraat**, MEB Yayınları, Ankara, 2002.
- MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, Çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1989.
- NEZİROĞLU, İrfan- YILMAZ, Tuncer, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, C. 1, Ankara, 2013.
- NUTKU, Emrullah, **İstiklal Harbi'nde Denizciler**, Ank. Dz. İ. K.lığı, Dz. K.K. Basımevi A.liği, Ankara, 2008.
- NUTKU, Emrullah, **İstiklal Harbi'nde Denizciler**, Der: Figen Atabey, Ank. Dz. İ. K. Grp. K.lığı Dz. K. K. Basımevi A.liği Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2008.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÖNSOY, Rıfat, **Türkiye'deki Almanya 1914-1918 “Almanya'nın Türkiye'deki Kültürel Etkinliği ve Robert Bosch “**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No: 106476, Yer No: A. VİI. / 5475
- ÖZALP, Reşat, **“Rüşti Uzel”**, Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, Ankara: UNESCO Yayınları, 1987.
- ÖZATA, Metin, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, 2. Basım, Umay Yayınları, 2009.
- PULTAR, Gönül, **Moderniteyi Sorgularken, Kültür ve Modernite**, Türkiye Kültür Araştırmaları – Tetragon Yayınları, İstanbul, 2003.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliği'nin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

SAZYEK, Hakan, **Bir Osmanlı Kızının Almanya Günlüğü-Şaziye Berin'in Heidelberg Hatıratı-**, Çolpan Yayınları, Ankara, 2020, s. 1.

SEFERCİOĞLU, Necmeddin, **Türk Ocağı'na Hizmet Edenler Ocakta Kim Kimdi?**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2004.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 5. Basım, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

SERTEL, Yıldız, **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı ?**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.

SEZEN, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Nu.: 21, Ankara, 2006.

SOMEL, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞAFAK, Nurdan, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

ŞAHİN, Mustafa, **Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2005.

ŞİŞMAN, Adnan, **Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK Yayınları, Ankara-2004.

TANER, Tahir, **Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi?**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.

TAŞKENT, Kâzım, **Yaşadığım Günler**, YKY Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018.

TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.

TOKAT, Emin Aslan, **Millî Mücadelede Sarayköy Anılarım**, Yayınları: Sarayköy Belediye Başkanlığı, Ankara, 2017.

TOKER, Hülya- ASLAN, Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C. II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)**", Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TOPUZLU, Cemil, "Ülkemizde Cerrahliğin Tarihçesi", Yayına Hz.: Semih Baskan, Osman Akata, İbrahim Ceylan, Yılmaz Kadıoğlu, Adnan Ataç, **Türk Cerrahi Derneği Tarihçesi**, Türk Cerrahi Derneği Yayınları, Aralık 2010.

TUKSAVUL, Muammer, **Doğudan Batıya ve Sonrası**, TİFDruk A.Ş., İstanbul, 1981.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1967.

TURAN, Kemal, **Meslekî Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

TURAN, Kemal, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul, 2000.

ULUĞTEKİN, Murat - Uluğtekin, M. Gül, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2013.

UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yayınları, Ankara, 1964.

ÜLGÜR, M. Münir, **İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz**, Ed: Mehmet Karaca, İstanbul, 2012.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 12. Baskı, İstanbul, 2013.

ÜNAL, Uğur, BİRBUDAK, Togay Seçkin, **Mustafa Satı Bey ve Eğitime Dair Layihaları**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

YALÇIN, Semih, **Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın Yayın Gen. Müd., Ankara.

YALMAN, Ahmet Emin, **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, Ç.: Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922)**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul, 1997.

YILDIRIM, Nuran, **Türkiyenin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

YİĞİT, Ali-TUNÇEL, Harun, **100. Yılında Türkiye'de Coğrafyacılar**, Türkiye Coğrafya Kurumu Yayınları: 8, Bilecik, 2017.

MAKALELER

ACUN, Fatma, “Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 22, Yıl 2015, s. 434-435.

Ahmet Muvaffak (Menemenlizade), “Pariste Talebe Hayatı”, **Tanin**, 14 Temmuz 1909.

AKBAŞ, Meltem, “Einstein’ın Görelilik Teorisini Türkiye’ye Tanıtanlar (II): Hüsnü Hamid [Sayman]”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 1, 2003, ss. 51-68.

AKBAŞ, Meltem, “Einstein’ın Görelilik Teorisini Türkiye’ye Tanıtanlar (I): Mehmed Refik Fenmen ve Kerim Erim”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları** C. IV, S. 2, İstanbul 2003, ss. 49-52.

AKÇALI, Alper, “Doğumunun 110. Yılında Prof. Dr. Mehmet Zühdi Berke”, **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, C. 63, S. 3, Yıl 2007, ss. 1-4.

AKSANYAR, Necati, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Haziran, 1999, ss. 229-244.

AKTAŞ, Ayşe, “Atatürk ve Harf Devrimi”, **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C.11, S. 33, Yıl 1999, ss. 699-714.

AKYÜZ, Yahya, “Büyük Dil Bilgini Dr. Vedad Örs’ün Ardından”,

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/38361>. 21.08.2020.

AKYÜZ, Yahya, “Büyük Dil Bilgini Dr. Vedat Örs’ün Ardından”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.37, S. 1, Yıl 1982, ss. 29-46.

ALEMDAR, Korkmaz, “Türkiye’de İletişim Bilimleri: Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe”, **Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Yıl 1, S. 1, 2018, ss. 8-28.

ALKAN, Mustafa, “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı (1880-1964)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 20, S. 59, Yıl 2004, s.601.

ARI, Kemal, “Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. : 4, Yıl 1994, s. 190.

ARIKAN, Zeki, “Mahmut Esat Bozkurt”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 8, Ocak 1998 s. 218.

ARSLANGİLAY, A. Selcen, “Tahir Çağatay’ın Eğitim ve Öğretime Dair Görüşleri”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**”, C. 8, S. 14, Nisan 2018, ss. 537-554.

ARUN, A. Cevdet, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Beden Eğitimi Öğretmeni Yetiştirmede Öncü S. S. Tarcan’dan Sonra II. Kuşaktan Nizamettin Kırşan”, **Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 19, Yıl 1997, ss. 31-32.

ATA, Bahri, “1924’te İlkokullarda Tarih Öğretimi: D’alembert Etkisi Altında Türk Deneyimi”, **Turkish History Education Journal (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, C. 3, S. 1, Yıl 2014, ss. 43-61.

ATA, Bahri, “1938’de Lise Bakalorya Sınavında Bir Kopya Olayı ve Eğitim Bilimci Ali Haydar Taner’in Başına Gelenler”, **Türk Yurdu Dergisi**, C. :30, S. 278, Yıl 2010, s. 37-39.

ATA, Bahri, “Amerikalı İş Adamı, Hayırsever ve Diplomat Charles R. Crane’in Türkiye’deki Eğitim ve Kültür Faaliyetleri”, **Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu 23-25 Ekim Eskişehir, C. II, Yayına Haz.: Arzu Güvenç Saygın**, Ankara, 2016, ss. 853-888.

ATA, Bahri, “Emile Durkheim ve Tarih Eğitimi”, ss. 35-50.

https://www.academia.edu/5328932/Emile_Durkheim_ve_Tarih_E%C4%9Fitimi.

1.05.2020.

ATA, Bahri, “İsmail Hakkı Tonguç”, TRT Radyo Konuşmaları
<https://www.youtube.com/watch?ve=0Q3CYUMM8nQ>. 11.02.2020.

ATA, Bahri, “Marksist Siyaset ile Durkheimci Pedagoji Arasında Bir Türk Aydını: Sadrettin Celâl Antel ve Tarih Öğretimi”, **Eğitim ve Bilim**, C. 39, S. 175, Yıl 2014, ss. 27-40.

ATA, Bahri, “Osmanlı Dönemi’nde Avrupa’ya Tahsile Gönderilen Öğrenciler”, TRT Radyo Konuşmaları <https://www.youtube.com/watch?v=bGCi0irhxnQ&t=549s>. 17.10.2018.

ATA, Bahri, “Selim Sırrı Tarcan”, TRT Radyo Konuşmaları,
<https://www.youtube.com/watch?ve=XufrhuSXWpw>. 19.02.2020.

ATA, Meltem Begüm Saatçı, “Müdürlükten Büyükelçiliğe Bir Yakınçağ Tarihi Uzmanı Ali Muzaffer Göker”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 12. S. 23. Bahar 2016, ss. 213-248.

AYDIN, Derya Uzun, “Cumhuriyet Dönemine Işık Tutan İki Heykeltıraş; Mahir Tomruk ve Ali Nijat Sirel”, **İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi (İstanbul Journal of Social Sciences)**, 2013: 3, s. 4. (1-17)

AYDIN, Derya Uzun, “Sanayi-i Nefise Mektebi” ve Paris Güzel Sanatlar Okulu “L’ecole Des Beaux-Arts” Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, S. 6, Eylül 2014, ss. 71-81.

AYDIN, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 15, Yayın Tarihi: 2004, ss. 185-207.

AYHAN, İsmail, ATA, Bahri, “Mülkiyeli Mühendisler: Avrupa’ya Mühendislik Eğitimine Gönderilen Mülkiyeliler (1908-1922)”, **Türkiye’nin Modernleşme Süreci ve Mekteb-i Mülkiye Sempozyumu, 19-20 Kasım**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2019, s. 18-21.

BALTACIOĞLU, Ali Yusuf, “Müdürlük Tevfik (Subaşı) 1879-1954”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 19, S. 2, 2018, ss. 153-186.

BALTACIOĞU, İsmail Hakkı, “İçtimaiyat Tahsil Etmek İsteyen Gençlere”, **İ.Ü.E.F. 2009 Sosyoloji Dergisi**, Çevrim yazım haz. Aynur Erdoğan, S. 19, ss. 297-302.

BARDAKÇI, Murat, “31 Mart’ın Paşasına İsyân Haberini Karısı Vermişti” <http://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-31-mart-in-pasasina-isyân-haberini-karisi-vermisti-39249372>. 21.12.2018.

BATIR, Betül, “Darülfünun’dan Üniversite’ye geçişte Edebiyat Fakültesi’nin ilk personel dosyasına sahip öğretim üyesi: Ord. Prof. Dr. İbrahim Hakkı Akyol”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S. 69, Yıl 2017, ss. 1-18.

BERKİN, Tahsin Ş., “Mehmet Zühti Berke Emekliye Ayrıldı”, **Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi**, C. 22, S. 2, 1962, ss. 103-110.

Berlin Üniversitesi hakkında Bkz. <https://www.hu-berlin.de/en/about/humboldt-universitaet-zu-berlin>. 10.07.2019.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908”, **Dinî Araştırmalar**, C. 2, S. 5, Yıl 1999. Ss. 131-157.

BİRİNCİ, Ali, “Hüsnü Hamit Bey: Çok Meçhullu Bir Matematikçinin Hikâyesi”, **Türk Yurdu Dergisi**, C. 19, S. 142, Haziran 1999, ss. 13-17.

BORAK, Sadi, “Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price’a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 6, S. 16, Yıl: 1989, s. 175.

BULUT, Mesut, “Bayan Ferid Bey’in (Müfide Ferit Tek) Paris’te Vermiş Olduğu Konferansın, Fransızca’dan Türkçeye Çevrilmiş Tam Metni”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 4 , S.11, Yıl 2005, ss. 249-269.

COŞGUN, Melih, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 44, Temmuz-Ağustos 2014, ss. 1-15.

ÇETİNTAŞ, Vildan, “Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler**, C. 1, Ankara 2012, ss. 925-936.

DEMİR, Özkan, “Tek Partili Yılların Ekonomi Politikğinde Etibank’ın Krom Madenciligi”, **Asya Studies, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 6, 2018, ss. 31-38.

DENTU, E., Abdul-Azis; Libraire Editeur; Palais-Royal, 17 Et 19; Galerie Dorleans; Paris, 1867 eserinden çeviren Nihat Karaer, “Abdülaziz”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S. 37, Yayın Tarihi 2005, ss. 313-326.

DİNÇER, Ferruh, “Veteriner Hekimliği Arşivinden Bir Örnek: Fazlı Faik Yeğül’ün Otobiyografisi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Emre Dölen Armağanı, C. 6, S. 2, 2005, ss. 117-124.

DOĞAN, Recai, Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 37, S. 1, Yayın Tarihi 1997, ss. 407-442.

DÖLEN, Emre, “Prof. Dr. Remziye Hisar’ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında Düşünce ve Katkıları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 20, S. 2, Yıl 2019, ss. 133-146.

DURKHEİM, Emile, “Education and Sociology,’den aktaran Mine Tan, “Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma”, **A.Ü.E.B.F.**, C. 23, S. 2, 1990, s. 561.

DURU, Zekeriya, “Kerim Erim’in Akademik Yaşamı ve Matematik Çalışmaları”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.20, S.1, Yıl 2019, ss. 47-91.

ER, Ayten- ÖZCAN, Hidayet, “Türk Ulusal Hareketi Bayan Ferit-Bey’in Konferans Metni”, **Akademik Bakış Dergisi**, C.6, S.11, Yıl, 2012, ss. 293-312.

ERDEM, Ekin, “Osmanlı Modernleşmesinin Hukuk Eksenli Bir Okuması: Reşat Kaynar’ın “Türkiye’de Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Hareketleri”, **U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 8, S. 1, Yıl 2015, s. 81.

ERDOĞAN, Aynur, “Tanzimat Dönemi’nde Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S. 20, 2010, ss. 121-151.

ERKEK, Salih, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Avrupa’ya Gönderilen Osmanlı Talebeleri”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, 20-24 Eylül 2010 Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt IV, II. Kısım, Ankara 2015, ss. 793-813.

EROL, Pelin Önder, “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”, **Sosyoloji Dergisi**, 2016, S. 33, ss. 49-66.

ESERPEK, Altan, “Eğitim ve Sosyal Değişme”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 11, S.1, 1978, s. 124-125.

ESKİCUMALI, Ahmet, “Eğitim ve Sosyal Değişme: Türkiye’nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü”, **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran, 2002, S. 45, ss. 496-508.

ETKER, Şeref- Günergün-Feza, “Darülfünun Fen Fakültesi Mecmuası’nın ‘Kimyager Berthelot’nun Yüzüncü Sene-İ Devriyesi İçün Nüsha-İ Fevkalade’si (1927)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 15, S. 1, Yıl 2013, s. 6.

ETKER, Şeref, “Salih Murat Uzdilek ve ‘Logaritmanın Türkiye’ye Girişi’, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 2, S. 1, Yıl: 2011, ss. 55-76.

ETKER, Şeref, “Yurtdışında Kimya Doktorası Yapan Türklere Ek”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 21, S. 1, Yıl 2020, ss. 201-202.

ETKER, Şeref, **Ömer Şevket Öncel’in Yayınlarına Bir Ek: Kimya-yı Tahlili-yi Tavesifi Dersleri Birinci Basım (1336/1920)**, VIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı (İstanbul, 29–30 Mayıs 2008), ss. 117-125.

GEÇİLİ, Derya, “Osmanlı Devleti’nin Donanma İçin Model Olarak Aldığı İngiltere Bahriye Mektepleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XL, 2016/1, ss. 121-133.

GENÇOĞLU, Mustafa, “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 34, S. 58, Yıl: 2015, ss. 603-628.

GÖKÇE, Ayşe Nur, “1933 Üniversite Reformu’na Kadar İstanbul Tıp Fakültesi Reisleri”, **İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası**, C. 4, S.62, Yıl: 1999, ss. 446-449.

GÖKÇE, Nilüfer- KARLIKAYA, Esin, “Türkiye’de Modern Jinekoloji ve Doğum Bilgisinin Babası Ord. Prof.Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil”, **Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, 2001, 18(3), ss. 209-217.

GRANT, Jonathan, Osmanlı “Gerilemesini” Yeniden Düşünmek: Osmanlı’da Askerî Teknolojinin Yayılması, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Çev. Salim Ayduz, Yıl 2011, S. 19-20, ss. 57-80.

GULEMAN, Abdullah Hüsrev, “Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra”, **MTA Enstitüsü Dergisi**, C. 13, Ankara, 1938, s. 29.

GÜNERGUN, Feza, “Darülfünun Kimya Eğitiminde Reform: I. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul’a Gelen Üç Alman Kimyager”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 10, S. 1, Yıl 2008, ss. 47-90.

GÜVEN,Özbay, ‘Türk Spor Tarihi Müzesi (Nizamettin Kırşan’ın Aziz Hatırasına)’, **Türk Yurdu Dergisi**, Şubat 2010, C. 30, S. 270, ss. 65-69.

HACIÖMEROĞLU, Mustafa, “Dr. Refik Saydam”, **İnfeksiyon Dünyası**, 2005/1, ss. 76-80.

HALICI, Şaduman, “İsmail Müştak Mayakon’un Atatürk’ün Sofrasında Tuttuğu Notlar”, **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 51, 2008, ss. 171-178.

HATİP, Salih Murat, “Cumhuriyet Dönemi Denizcilik Tarihçileri Üzerine Analitik Bir İnceleme: Bahriye Kökenli Deniz Tarihçileri ve Eserleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2016; 4(1), ss. 59-84.

Hüseyin Cahit, “Avrupa’ya Talebe İzamı”, **Tanin**, 13 Ağustos 1909.

İHSANOĞLU, Ekmelettin,- KAÇAR, Mustafa, **Çağını Yakalayan Osmanlı Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1995, ss. 497-596.

KADIOĞLU, Selim- EDİSAN, Zehra- KADIOĞLU, Funda, “Okul Sağlığı Tarihçesinden Bir Yaprak: M. Cemal’in “Yeni Mektep Hıfzıssıhhası” Kitabı, **Lokman Hekim Journal**, 2012;2(3), ss. 58-72,

KÂHYA, Esin, “Osmanlı İmparatorluğunda Deneysel Fizyolojinin Kuruluşu”. **OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S.1, Yıl 1991, ss. 127-140.

KARACAGİL, Ö. Kürşad, “II. Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğu’nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa’nın Günlüğü (1898)”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 24, S. 2, Yıl 2014, ss. 73-97.

KARACAOĞLU, Emre, “Doktor Mustafa Hayrullah Diker ve “Felsefe-i Tıp” Adlı Eseri”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C. 4, S. 2, Yıl 2014, ss. 32-42.

KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyeti’ne Giriş Gayretleri (1700-1839)”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. 6, S. 06, ss. 173-194.

KARAGÖZ, Savaş- ŞANAL, Mustafa, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, ss. 679-691.

KARSANDIK, Özlem, “Maârif Salnâmelerine Göre Adana Sancağı’nda Eğitim Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 30, S. 50, Yıl 2011, s. 151-171.

KESKİN, Candaş, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmî”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 7, S. 14, 2014, ss. 263-279.

KETİN, İhsan, “Türkiye’de Jeoloji Araştırmalarının ve Jeoloji Haritalarının Kısa Tarihçesi”,

https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/6957b8d97243a2a_ek.pdf?dergi=YERYUVARI%20VE%20DDNSAN. 23.02.2020.

KILIÇ, Fahri — Güçin, Gökhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Alanında Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Tarihçiliğine Etkileri”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Aralık 2017, Yıl 10, S. XXXII, ss. 19-54.

KIRBAŞ, Dursun, “Nöroloji Tarihinden”

http://www.journalagent.com/tjn/pdfs/TJN_19_1_VIII_X.pdf. 21.08.2020.

KIRPIK, Cevdet, “Hanedan-ı Saltanat Nizamnamesi ve Uygulanması”, **Belleten**, C. LXXIVE, S. 269, Yıl: 2010, ss 181-226.

KIRPIK, Cevdet, “Şehzade Eğitimi Çağdaştırma Teşebbüsleri”, **Belleten**, C. LXXI, S. 261 – Yıl: 2007 Ağustos, ss. 575-620.

KNITTEL, Fabien “L’Europe agronomique de C.J.A. Mathieu de Dombasle”, <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2010-1-page-119.htm>. 16.03.2021.

KURT, Deniz- KORKMAZ, Erdal, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, S. 2, C.17, Kasım 2018, ss. 207-251.

KÜÇÜKERMEN, Önder, “1930’lu Yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi’nde Bir Kubizm Ustası: Ressam Zeki Kocamemi ve Mobilyaları”, **Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Mobilya, Der: Umut Şumnu**, TMMOB İçmimarlar Odası Yayınları, İstanbul, 2013.

LOKMAN, Kemal, “Cevat Eyüp Taşman Türk Jeoloji Âleminin Büyük Bir Kaybı”, **Türkiye Jeoloji Bülteni**, C. 6, S. 2, 1958, s. 148. (147-154)

MATHİSEN, Ralph W., “Where are all the PDBs?: The Creation of Prosopographical Databases for the Ancient and Medieval Worlds”, s. 98.

ONAR, Sıddık Sami, “İbrahim Fazıl Pelin”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.11, S. 1-2, Yıl 1945, s. 5-6.

OSMANOĞLU, Şule, “Türk Tarihinde Veteriner Hekim Büyüklerimiz”, **Veteriner Hekim Dergisi**, 81(1): 3-7, 2010, ss. 3-7.

Ozan Turamanlar-Enis Uluçam, “Türkiye’de İlk Tahnit Yönteminin Uygulayıcısı: Nurettin Ali Berkol”, **Lokman Hekim Dergisi**, C. 6, S. 2, Yıl 2016, ss. 94-99,

ÖZCAN, Ömer, “Cumhuriyet Dönemi Müzeciliğinin Büyük Önderi Hamit Zübeyr Koşay”, **Türk Yurdu Dergisi**, C. 30, S. 270, Yıl 2010, ss. 59-64.

ÖZCAN, Ömer, “Efendizade Mehmet Şerif Bilgehan”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 249, Eylül 2014, ss. 62-68.

ÖZER, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, ss. 121-152.

ÖZERDİM, Sami N., “Prof. Halil Nimetullah Öztürk Hayatı-Eserleri”, **Türk Dili Dergisi**, S. 93, C. VIII, Ankara, 1959, s. 497-499.

ÖZTEL, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327/1909-1912)”, **Maliye Dergisi**, S. 160, Ocak-Haziran 2011, ss. 204-227.

ÖZYÜREK, Mustafa, “Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadık Sadak”, **Atatürk Üniversitesi AİTE Atatürk Dergisi**, C. 4, S. 2, 2015, ss. 82-97

SADIKLAR, Cafer Tayyar, “Japon Ekonomik Kalkınma Modeli ve Türkiye”, **Kalkınmada Japon Modeli ve Türkiye**, Ankara Ticaret Odası ve Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası Tarafından Düzenlenen Seminer, Ankara, 1985.

SARI, Nil, “Hematoloji Tarihinde Bir Türk Hasan Reşad Sığındım (1884-1971)”, **Nobel Medicus 07**, C. 3, S. 1, ss. 33-34.

SEVAL, Hasan Fatih, “Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti”, s. 104.
http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/55_japon_kalkinmasin_nin_temel_tasi_meiji_restorasyonu_ve_iwakura_heyeti.pdf. 12.09.2018.

SEZER, Hamiyet, “Tanzimat Dönemi’nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler” **Osmanlı Dünyası’nda Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi**, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, Tebliğler İstanbul 2001.

SONYEL, Salahi R. “Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesinin Doğuşu”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 15, Ankara, 2002, ss. 1009-1028.

ŞAHİN, Zulfıya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5/2, Yıl: 2014, ss. 171-191.

ŞERMET, Sevim Karabela, “Müfide Ferit’e Özgü Feminizm”, **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.1, Yıl 2019, ss. 140-159.

ŞİŞMAN, Adnan, “IX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Avusturya’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri Hakkında”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi**, S. 1, Yıl 1998, s. 11.

ŞİŞMAN, Adnan, “Tanzimat Dönemi’nde Fransa’ya Gönderilen Gayr-i Müslim Osmanlı Öğrencileri”, **X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, 1986, ss. 2515-2533.

TAKICAK, Semiha Betül, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Matematikçilerinden Ord. Prof. Ali Yar’ın Matematik Kitapları” **ERDEM**, Aralık 2019, S. 77, ss. 217-238.

TAŞ, Umut-YENİLMEZ, Füsün, “Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı,” **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 9/1, ss. 155-186.

TONGA, Necati, “Edip Ayel’in Şiirlerinde İstanbul”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.1, S. 5, 2008, ss. 810-824.

TUNCOKU, Mete, “Japon Kalkınmasında Sosyo-Politik Etmenler”, Kalkınmada Japon Modeli ve Türkiye, **Ankara Ticaret Odası ve Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası Tarafından Düzenlenen Seminer**, Ankara, 1985.

TURAL, Necla, “Eğitim Yatırımlarının Getirileri ve Eğitimde Kaynak Dağılımı”, **A.Ü.E.B.F Dergisi**, C. 32, S. 1, 1999, ss. 113-127.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Türkiye’de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Sempozyumu**, Mayıs 2013, Ankara, ss.28-56.

UYANIK, Necmi, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 15, Yıl 2004, ss. 227-235.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Türkiye’nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 1, Yıl 1963, ss. 27-30.

VERBOVEN, Koenraad-CARLIER, Myriam-DUMOLYN, Jan, “A Short Manual to the Art of Prosopography” **Prosopography Approaches and Applications A Handbook**, s. 36-37.

YAVUZ, Yıldırım, “Batılılaşma Dönemi’nde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. VIII, S. II, Ankara 1988, ss. 123-142.

YAYLA, Rumeysa Işık, “Kültür ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven”, **Uluslararası Amisos Dergisi**, C. 2, S. 3, Aralık 2017, ss. 146-174.

YAZICI, Nurcan, “Türkiye’de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 7, S. 14, 2009, ss. 571-608.

YETİŞ, İbrahim, “Kaçar Hanedanlığı Dönemi’nde İran Ordusu”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 41, Ağustos 2017, ss. 35-66.

YILDIRIM, Nuran ,“Dr. Akif Şakir Şakar ve Türkiye’de Çocuk Cerrahisi ve Ortopedinin Kuruluşu”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 190, Yıl 2009, ss. 40-43.

YILDIRIM, Nuran, “Mazhar Osman Usman (1884-1951)”, **TDVE İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/usman-mazhar-osman> pdf. 10.07.2019.

YILDIRIM, Rifat Vedat, “Genç Yaşta Kaybedilen Bir Değer: Tıbb-ı Adlî Müderrisi Dr. Vasfi Bey (1884-1924)”, **Lokman Hekim Dergisi**, S. 7, No 3, Eylül — Aralık 2017, ss. 200-210.

YILMAZ, Ercan, Cumhuriyetin İlk Heykeltıraşlarından Ratip Aşir Acudoğu: Yaşamı ve Anıtları, **Anadolu Üniversitesi, Sanat Tasarım Dergisi**, s. 253. (250-265).

YILMAZ, Mustafa, “Mustafa Suphi Olayı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1, Yıl, 1987, ss. 300-312.

YÖRÜK, Ali Adem, “Kapitülasyonların Kaldırılması Sürecine Dair Bibliyografik Bir Deneme: 1909-1927 Yılları Arasında Yazılmış Kapitülasyon Kitapları” , **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 5, 2008 (Bahar), ss. 97-130.

“Avrupa’da Bulunan Talebe Hakkında”, **Tanin**, 9 Nisan 1911.

“Avrupa’ya Talebe İzamı”, **Tanin** gazetesi, 17 Ağustos 1909.

“İtalya’ya Talebe İ’zâmı”, **Sabah**, 28 Haziran 1909.

Abdullah Cevdet, “Şehzade Mecid Efendi Hazretleriyle Mülâkât,” **İctihad**, 7 Mart 1329, nr:57, s.1257.

TEZLER

APAYDIN, Bahadır, **Kapitalasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Katkıları**, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

ARPACI, Işıl, **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'in Yaşamı, Yapıtları, Fikirleri, Uygulamaları ve Türk Toplumsal Yaşamına Katkıları: Kamu Yönetimi Açısından Bir Araştırma**, İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2005.

ASLAN, Cengiz, **Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940)**, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

AYTEKİN, Hakan, **1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

KOOCHAKZADEH, Leila, **L'influence du système scolaire français sur le système scolaire iranien de l'inauguration de l'école Dar ol-Fonoun jusqu'à la fin de l'époque des Qâdjârs (1851-1925)**, Département d'histoire Faculté des Arts et des Sciences (doktora tezi), Montréal, 2016.

BERK, Süleyman, **Hattat Hâmid Aytaç Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994.

BULUŞ, Abdülkadir, **Osmanlı Tekstil Sanayi-i Hereke Fabrikası**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

COŞGUN, Melih, **Osmanlı ve Rus Modernleşmesi'nin Siyasî Alanda Karşılaştırılması**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012.

ÇELİK, Ahmet, **II. Meşrutîye Devri'nde Türk Hava Kuvvetleri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

DURUOĞLU, Sibel, **Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

ERDOĞAN, Aynur, **Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

ERKEK, Mehmet Salih, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

EROĞLU, Özkan, **Hofmann Atölyesi'nde Çalışan Türk Ressamları ve Türk Resmîne Katkıları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

GENÇOĞLU, Mustafa, **Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) —Bir Grup Biyografisi Araştırması—**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

ÇERMİKLİ, Gülce, **Namık İsmail'in Yaşamı ve Sanatı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

GÜNEY, Salih, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Akademisyen Dışişleri Bakanlarının Türk Dış Politikasına Etkileri**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019.

GÜRAKAR, Tolga, **Devrimci Dinamikler Açısından Osmanlı ve İran Çağdaşlaşması**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

İÇKE Aysen, **Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

İLHAN, Oğuzhan Atilla, **Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşmasında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketinin Rolü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2011.

KAĞNICI, Rabia Merve, **Türkiye'nin İlk Kadın Milletvekillerinden Benal Nevzat Arıman'ın Siyasî, Kültürel ve Toplumsal Faaliyetleri**, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2019.

KAYA, Yakup, **Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2012.

KÖSE, Yavuz, **Osmanen in Hamburg–eine Beziehungsgeschichte zur Zeit des Ersten Weltkrieges**, Herausgegeben von Yavuz Köse, mit Beiträgen von Camilla Dawletschin-Linder Malte Fuhrmann Elke Hartmann Yavuz Köse Sabine Mangold-Will Ulrich Moennig Stefan Rahner Sandra Schürmann Tobias Veölker, Hamburg University Press Verlag der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, Hamburg, 2016.

MAZMANO, Şule, **Abdurrahman Velid Ebuzziya'nın Yazıları Işığında Türkiye'de Mütareke Yılları**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2019.

MERCAN, Evren, **Osmanlı Bahriyesi'nde Modernleştirme Stratejisi Bağlamında İlk Türk Denizaltıları: "Abdülhamid" ve "Abdülmecid"**, GK. Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

METİN, Celal, **Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

ÖZTÜRK, Fatih, **Hasan Saka (1885–1960)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

SADRİ, Manizheh, **İran Yenileşme Hareketlerinde Osmanlı Etki ve Katkısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

SELÇUK, Mustafa, **İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900–1923)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

ŞAHİNLİ, Deniz, **Suphi Nuri İleri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.

TAŞ, Özlem Elif (Polat), **Kâzım (İnanç) Paşa; Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1880-1938)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

TEMİZYÜREK, Fahri, **Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedid İçerisindeki Yeri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

TEZCAN, Asuman, **Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği (1918-1938)**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

TÜRKER, Pınar Yiğit, **Türk-Macar İlişkileri**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2013.

ÜNAL, Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

YAKIN, Meltem, **Türk Resmî'nde Melek Celal Sofu'nun Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

YILDIRIM, Seyfi, **Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

İNTERNET KAYNAKLARI

“A. Nabi Kastarlak”. <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/kastarlak/kastarlak-tr.htm>. 15.11.2020.

“A. Tevfik Göymen”, <https://www.mgm.gov.tr/kurumsal/genel-mudurlerimiz.aspx>. 30.10.2020.

“Abbas Hilmi Paşa”, <https://www.theresianum.ac.at/de/stiftung/kuratorium/geschichte>. 12.09.2018.

“Ahmet Ataullah”, https://afam.org.tr/ebubekir-efendinin-vatandasliktan-cikarilan-torunu-fuat-ataullah-bey-ve-hazin-hayat-hikayesi/#_edn4. 27.04.2021.

“Ahmet Faik Kurdoğlu”, <https://www.tarimpusulasi.com/biyografiler/faik-kurdoglu-11>. 09.11.2020.

“Ali Avni elebi”, <https://kimdirkimdir.com/ali-aveni-celebi-kimdir/>. 03.12.2018.

“Ali Rana Tarhan”, <http://www.oktayaras.com/ali-rana-tarhan/tr/28741/rand/0/0/0/0/21>. 15.11.2020.

“Behçet Sabit Erduran”, <https://history.uroturk.org.tr/biyografiler/behcet-sabit-erduran/>. 13.01.2013.

“Budapesti Tudományegyetem”, <https://www.elte.hu/content/az-egyetem-tortenete.t.4?m=18>, 20.07.2019

“Celile Hikmet”,
<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/11296/001507740006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 10.02.2019.

“Cenevre niversitesi”, <https://www.unige.ch/universite/historique/>. 31.08.2019.

“Ecole libre des sciences politiques”, <http://chsp.sciences-po.fr/en/fond-archiv/ecole-libre-des-sciences-politiques-1872-1945-sciences-po>. 03.08.2019.

“Ecole nationale superieure des mines (Mines Paris Tech)”, <http://www.mines-paristech.fr/Ecole/Histoire/>. 20.07.2019.

“Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğü”,
<http://www.yegm.gov.tr/hakkimizda.aspx>. TC. Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı resmî internet adresi. 30.05.2020.

“Emine Fuad (Tugay)”,
<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/52675/001553416007.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 15.02.2019.

“Emine Fuad (Tugay)”, <https://www.iskultur.com.tr/yazarlar/emine-fuat-tugay>. 8.01.2019.

“Eppendorf Hastanesi günümüzdeki adıyla University Medical Center Hamburg-Eppendorf, University Cancer Centre Hamburg (UCCH)”,
<https://www.uke.de/english/general/about-us/history/index.html>. 9.12.2019.

“Ercüment Behzat Lav”, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/cumhuriyet-donemi-sairleri/ercument-behzad-lav-hayati-ve-sairligi/541>. 20.02.2020.

“Eşref Şefik Atabey”,
https://www.turkiyeninsesiradyosu.com/files/magazine_files/1421762728_S1S_RV_Sa_y%C2%A6-%201.pdf. 10.11.2020.

“Fahrettin Kerim Gökay”,
<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/28728/001515705006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 15.03.2019.

“Feyheman Duran”,
<http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters.artistDetailID=240>. 03.12.2018.

“Fikret Mualla”, <http://www.fikretmualla.com/hayati.html>. 04.02.2019.

“Fikret Mualla”, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/fikret-mualla-kimdir-15302372>. 04.02.2019.

“Fikret Mualla”, <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1062>. 04.02.2019.

“Fikret Özdoğan”, <http://www.oktayaras.com/fikret-sefik-ozdoganci/tr/29021/rand/0/0/0/0/2>. 7.11.2020.

“Ganz Villamossági Művek”. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/magyarorszag-A343/ipari-iranytu-A4B9/4-gepgyartas-A4F5/ganz-villamossagi-muvek-A50A/>, 20.07.2019.

“H. Şükrü Baban” <http://www.oktayaras.com/h-sukru-baban/tr/29049> 26.12.2018.

“Hale Asaf”, <http://www.biyografya.com/biyografi/10506>. 8.01.2019.

“Harbiye Nazırı Cihangirli Hüseyin Hüsnü Paşa”,
http://www.ibrahimpazan.com/index.php?option=com_Content&view=article&id=233:harbiye-naziri-cihangirli-hueseyin-huesnue-pasa-1850-1926&catid=18&Itemid=142. 21.12.2018.

“Hermann Emil Fischer (1852-1919), <https://inovatifkimyadergisi.com/hermann-emil-fischer>. 10.07.2019.

“Hilmi Kamil Bayur”, <http://www.oktayaras.com/sadrazam-kamil-pasanin-oglu-hilmi-kamil-bayurun-galatasaray-hatiralari/tr/36278>. 07.11.2020.

“İbrahim Grantay”, <http://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/sunus/>. 09.11.2020.

“İsmail Hakkı Tevfik (Okday)”, <http://www.oktayaras.com/ismail-hakki-tevfik-okday/tr/29164/rand/0/0/0/0/3>. 08.11.2020.

“Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü”,
<https://www.unige.ch/archives/aijir/archives/institut/>. 31.08.2019.

“Kemal Galip Balkar”, <https://www.danistay.gov.tr/icerik-24-kemalgaliqbalkar.html>. 07.11.2020.

“Kuruluşundan Günümüze Merkez Bankası Başkanları”,
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Banka%20Hakkinda/Tarihce/Baskanlar>. 31.05.2020.

“Kutsi (Esencan)”, <http://www.marmarahaber.com.tr/haber/37267/edirnenin-unluleri-6-cayci-izzet-pasa.html>. 09.12.2019.

“Londra Üniversitesi”, <https://london.ac.uk/about-us>. 4.09.2019.

“Lozan Üniversitesi”, <http://www.unil.ch/central/home/menuinst/unil-en-bref/hier-et-aujourd'hui/lunil-au-16e-siecle.html>. 31.08.2019.

“Lozan Üniversitesi”, <http://www.unil.ch/central/home/menuinst/unil-en-bref/hier-et-aujourd'hui/lunil-au-19e-siecle.html>. 31.08.2019.

“Mahmut Celal (Yalnız)”, <http://www.oktayaras.com/mahmut-celal-yalniz/tr/29257/name/0/29/0,0/0/4>. 15.02.2017.

“Mahmut Ragıp Gazimihal”,
<http://www.turkishmusicportal.org/tr/besteciler/detay/mahmut-ragip-gazimihal>.

“Mazhar Diker”, <https://orman.istanbulc.edu.tr/tr/content/dekanlarimiz/ord.-prof.-mazhar-diker>. 28.02.2020.

“Mazhar Osman Usman”, <https://www.trtarsive.com/izle/77102/iz-birakanlar-mazhar-osman-usman>. 25.12.2018.

“Mehmet Şemsettin Günaltay”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gunaltay-mehmet-semsettin>. 06.06.2020.

- “Mesut Cemil Tel”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tel-mesut-cemil> 16.02.2020.
- “Musa Süreyya”, <http://www.musikiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/musa-sureyya-bey-1884-1932>. 16.02.2020.
- “Münih Üniversitesi”, http://www.en.uni-muenchen.de/about_lm_u/introducing_lm_u/history/index.html. 10.07.2019.
- “Nabi Kastarlık”, <http://www.bilimtarihi.org/bilimadamlari/kastarlık/kastarlık-tr.htm>. 14.01.2020.
- “Ord. Prof. Dr. Akif Şakir Şakar”, <http://www.dirim.com> 26.12.2018.
- “Ord. Prof. Malik Sayar”,
https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/827d1ec626c891d_ek.pdf. 23.02.2020.
- “Osman Şerafeddin Çelik”, <http://www.oktayaras.com/osman-serafettin-celik/tr/29475/rand/0/0/0/0/1>. 10.01.2020.
- “Pasteur Enstitüsü”, <https://www.pasteur.fr/en/institut-pasteur/history>. 20.07.2019.
- “Reşat Muhlis Erkmen”, <https://tr.vubita.org/?a=lywUn5VVm5L>. 5.11.2020.
- “Reşat Muhlis Erkmen”,
<https://www.tarimorman.gov.tr/sayfalar/tarimeskibakanlarimiz.aspx?ogeid=4>. 5.11.2020.
- “Sabiha Bozcalı”,
<http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15001/001507750006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 10.02.2019.
- “Safiye Erol”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/erol-safiye>. 02.05.2020.
- “Sedat Zeki Örs”, <http://www.oktayaras.com/sedat-zeki-ors/tr/29587/rand/0/0/0/0/19>. 15.11.2020.
- “Sedat Zeki Örs”, <http://www.oktayaras.com/sedat-zeki-ors/tr/29587>. 8.05.2020.
- “Selânik”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Selânik>. 23.10.2019.
- “Sn. Necmettin Sadak’ın Özgeçmişi”, http://www.mfa.gov.tr/sayin-necmettin-sadak_in-ozgecmisi.tr.mfa. 01.05.2020.

“Sorbonne Üniversitesi”, <http://www.sorbonne-universite.fr/universite/histoire-et-patrimoine/histoire>. 03.08.2019.

“Şükrü Saraçoğlu”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Adresi, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-saracoglu.Nun-ozgecmisi.tr.mfa>. 20.07.2018.

“Tahir Taner”, <http://www.oktayaras.com/tahir-taner/tr/29658>. 13.01.2019.

“Türk Kızılayı Hakkında”, . <https://www.kizilayankara.org.tr/hakkimizda/>. 15.11.2020.

“Türk Radyoloji Derneği”, <https://www.turkrad.org.tr/hakkimizda/tarihimiz/>. 11.12.2019.

“Vedat Nedim Tör”, <http://www.oktayaras.com/vedat-nedim-tor/tr/29740/rand/0/0/0/0/21> 15.03.2019

“Wilhelm veon Humboldt”, **Britannica Concise Encyclopedia**, <https://www.britannica.com/science/sociolinguistics>. 15.11.2020.

“Zeki Kocamemi”,
http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=334.
14.11.2020.

“Zürih Üniversitesi”, <https://www.uzh.ch/cmsssl/en/about/portrait/history.html>.
31.08.2019.

AKPINAR, Turgut, “Hikmet Turhan Dağlıoğlu”,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/daglioglu-hikmet-turhan>. 20.02.2020.

AVŞAROĞLU, Nadir, Türkiye’de Maden mühendisliği Eğitimi Tarihçesi, s. 59.
<https://independentresearcher.academia.edu/NadirAVE%C5%9EARO%C4%9ELU>.
03.03.2020.

BARKINAY, Ahmet Rasim , “Adalar Deniz Kılavuzu”, Denizler Kitabevi, 2005. İsimli eserden aktaran: Taylan Köken, Ahmet Rasim Barkınay ve Ayvalık, s. 1.
https://www.academia.edu/28302731/AHMET_RAS%C4%B0M_BARKINAY_ve_AYVALIK. 08.04.2020.

Ekrem Reşit (Rey)’in Hayatı”, <https://www.trtarsive.com/izle/100623/ekrem-resit-rey-in-hayati>. 26.12.2018.

Hasan Göksu, “Türkiye’nin İlk ziraatçilerinden Nihat Şevket İyriboz”, <http://blog.milliyet.com.tr/--turkiye-nin-ilk-ziraatcilerinden—nihat-seveket-iyriboz--/Blog/?BlogNo=231461>. 13.03.2020.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b96bf665e7086.29496418. 10.09.2018.

http://turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=458. 18.03.2019.

<http://www.grafikerler.net/cumhuriyet-donemi-grafik-tasarimcileri-t32447.html>. 15.11.2020.

<http://www.musikiklavuzu.net/?/blog/bestekarlar/ahmet-Cevdet-cagla-1900-1988> 15.03.2019.

<http://www.nazanazeri.com.tr/m.aspx?id=1&lang=0> 10.02.2019.

http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=239 12.02.2019.

<https://indigodergisi.com/2016/01/mihri-musfik-hanim-sira-disi-bir-kadin-ressam-resim-sanati-cagdas-resim-ataturk-portresi-fahrunisa-zeyd-aliye-berger-cumhuriyet-sanatcileri/>. 10.02.2019.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/asim-bey-giriftzen>. 12.02.2019.

<https://jurix.com.tr/article/268>. 13.01.2019.

https://www.academia.edu/20254213/II_Me%C5%9Frutiyet_D%C3%B6neminde_Avrupaya_G%C3%B6nderilen_Osmanl%C4%B1_Talebeleri.

<https://www.inkilaptarihi.gen.tr/1-dunya-savasinin-nedenleri/28.11.2019>.

<https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/cumhuriyet-e-gecis-4-kasim-1922-1621501>. 15.04.2020.

SILKİM, Şemsi, “Tarih ve kültür yayıncılığını zirveye taşıyan büyük usta”, **Yeniçağ Gazetesi**, 29 Ağustos 2010. <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tarih-ve-kultur-yayinciligini-zirveye-tasiyan-buyuk-usta-14672yy.htm>. 18.01.2021.

Şehit Türk Tayyareciler”, <http://www.tayyareci.com/hvesehitleri/19141933.asp>. 30.03.2020.

Taha Toros Arşivi, “Celal Esat (Arseven)”, <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32331/001595384013.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 14.02.2020.

Taha Toros Arşivi, “Cemal Sahir, Ziraatçı Olarak Gitmiş Sanatçı Olarak Dönmüştü”, <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/50483/001526336006.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi 12.02.2019.

Taha Toros Arşivi, “İlk Pullarımız ile ilk Paralarımızın Ressamı Ali Sami Boyar”, <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/41667/001552741007.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. 12.02.2020.

Taha Toros Arşivi, “Mehmet Ali Cevdet (İzrab) Bey (Barlas)”, <https://core.ac.uk/download/pdf/149222867.pdf>. 28.06.2020.

Taha Toros Arşivi, <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 8.05.2020.

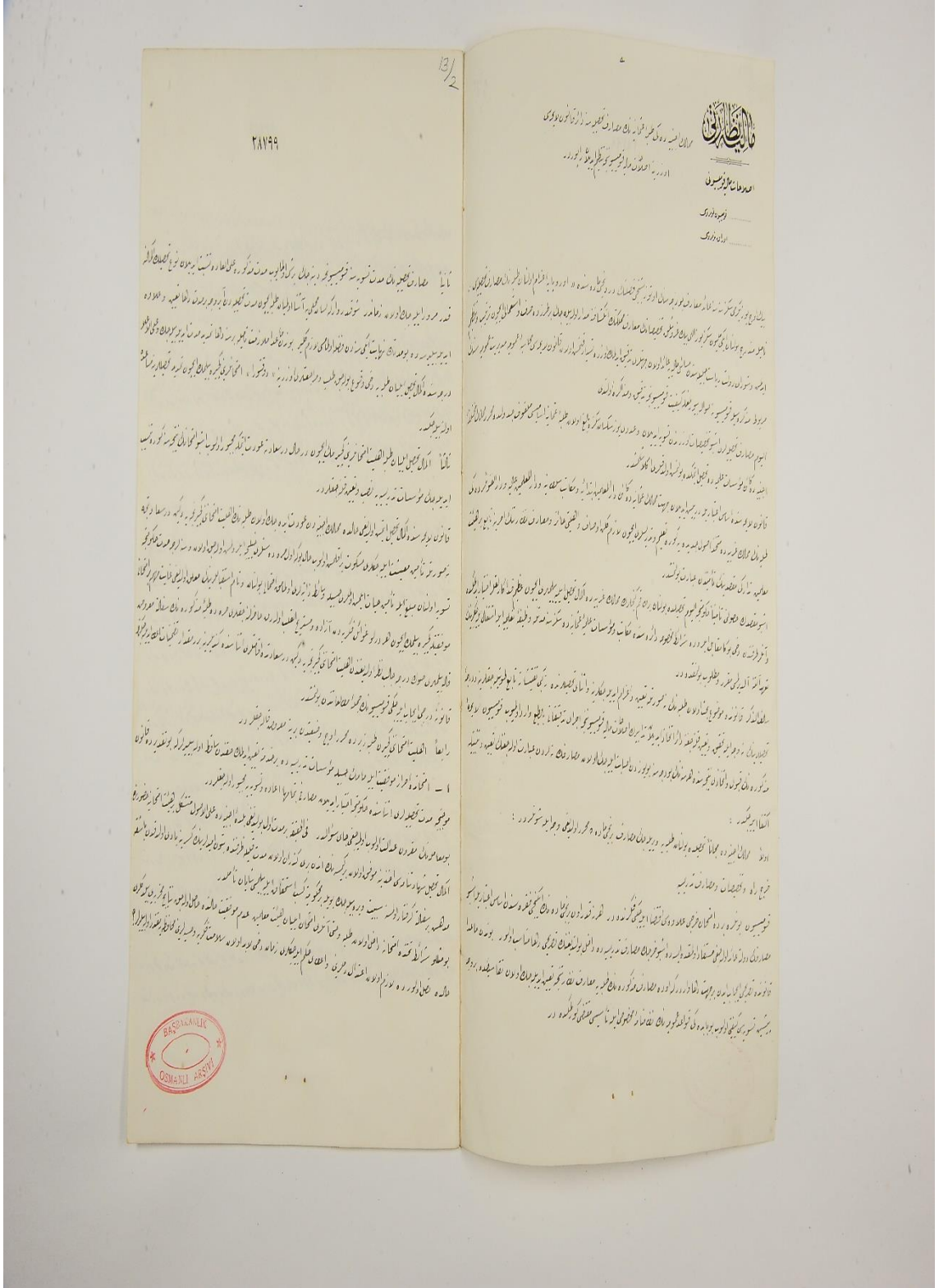
Taha Toros Arşivi, Şadi Kurtuluş, “Ahmet Cevdet Çağla”, <http://earsive.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/53211/001528271006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. 18.02.2020.

Tayfun Er, “Paşa Servet”, 06.04.2013 tarihli yazısı. Bkz. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2013/04/06/pasa-servet>. 8.05.2020.

EKLER

EK: 1

Memalik-i Ecnebiyedeki Talebe-i Osmaniyenin Masarafı Tahsiliyesine Dair Kanun Layihası Üzerine Islahat-ı Maliye Komisyonunca Tanzim Edilen Rapordur.

EK: 2

Maârif Nezâreti'ne Mensup Olup Avrupa'da Tahsilde Bulunan Talebe-i Osmaniye Hakkında İttihaz Olunan Mukarrerat

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

نظام المعارف
وزارت اوقاف

مخبرات اداره سی

عدد

معارف نظارتنه منسوب اولوب اوروپاده تحصیلده بولنار
طلبة عثمانیه حقیقده اتخاذا اولنان مقررات

- ۱ - معارف نظارت طرفندن کرک اوچویز بکرمی بش سنه سنده و کرک اوچویز بکرمی الی سنه سنده اورویایه اعزام قلمش و یاخود ذاتاً اوروپاده تحصیلده ایکن کندیلرینه تخصیصات ویرلش اولان بالعموم طلبة عثمانیه مدت تحصیلیه لری مداوم بولندقلری مکاتب و مؤسساتک مدت تدریسیه سندن عبارت اوله جقدر. مدت تحصیلیه ظرفیده یالکز بر سنه دوتمک معذرت صایله جقدر. ایحقی صوک سنه ظرفنده دونان طلبهیه ویرلش اولان تخصیصاتک آلی ایلی مملکته عودتله بر خدمته تمیینه تقاسیط مناسبه ایله معاشندن قطع و توقیف اوله جقدر.
- ۲ - بعدما نظارت حسابنه کوندریله جک طلبة یایله جق تعلیمات مخصوصه ده کی شرائط دأره سنده منحصرأ مکاتب عمومیه و دارالمعلمینلر خدمات اداره و تعلیمییه سنده استخدام اولمق اوزره مسابقه امتحانیله بالانتخاب یالکز فنون و ریاضیات فا کولته لرینه و یاخود Ecole normale primaire supérieure « لره و نظارتدن تسبب اوله جق شعله رده کسب اختصاص ایتمک اوزره حقوق فا کولته لرینه اعزام قلنه جقدر. مسابقه امتحانلرینه اشتراک ایتمانلره کرک بوراده بولنسون و کرک اوروپاده تحصیلده اولسون قطعاً تخصیصات ویرلز بو کیفیت غزته لرله ده اعلان ایدیله جقدر.
- ۳ - پارس علوم سیاسییه مکتبی ایله ادبیات فا کولته سنده موجود اولان طلبة کافی درجه ده اولدیغندن بر مدت ایچون بومکتب وفا کولته یه طلبة کوندریله جقدر.
- ۴ - خسته لوب طیب راپوریه و نظارتک معلومات و مآذونیتی تحتده مملکته عودت ایده جک اولان طلبهیه بوراده قالدقلری مدتیجه تخصیصاتلرینک یالکز نصفی اعطا اوله جقدر.
- ۵ - صنایع نفیسه دن رسم و معماری تحصیل ایتمکده اولان طلبة نک استانبول صنایع نفیسه مکتبی اداره سی ایله و موسیقی تحصیل ایتمکده بولنانلرک پارس و برلین سفارت سنیه لری و طلبة عثمانیه مفتشدریه بالخباره مدت تدریسیه لری تمین ایدیله جقدر.
- ۶ - طب فا کولته سی طرفندن بالانتخاب نظارتجه آلمانیا و فرانسه یه اعزام قلنسان طیب اجزاجی کیمیا کر و سایر طلبة نک مدت تحصیلیه لری شمیدین فا کولته مدیریتی ایله بالخباره قرارلشدیریله جق و طلبه یه ده بو یایده تبلیغات اجرا قلنه جقدر.
- ۷ - دارالفنون معلم معاونلری مستنا اولمق اوزره صور بونده بولنسان نظارتنه منسوب طلبة عثمانیه ایله ۳۳۶ سنه سنده حقوق فا کولته سنه کوندرلش اولان طلبة اشبو سنه تدریسیه نهایتنه قدرینه صور بونده قالدق دوام ایتمکده اولدقلری شعبه لری تعقیب ایده جکلردر. ایحقی کله جک سنه درسیه ابتداسنده آلقده اولدقلری مخصوصاً خلل کلمکسزین ولایات فا کولته لرینه نقل و تقسیم ایدیله جکلردر.
- ۸ - ۳۳۵ سنه سنده حقوق فا کولته سنه کوندرلش و یا بوقا کولته ده بولنوبده کندیلرینه بوسنه تخصیصات ویرلش اولان طلبة « لیسانس » ایله اکتفا ایتمیوب دوقتورا یایه جکلردر. ایحقی دوقتورا ایچون فا کولته نک مدت معینه تحصیلیه سندن بشقه کندیلرینه بر سنه مدت ویرله جقدر. بر سنه ظرفنده دوقتورایه موفق اولمالانلرک اسباب معذرتی نظارتجه تدقیق ایدیله جک وشایان قبول کورلدیکی تقدیرده مدت مناسبه ویرله جکلردر.

OSMANLI ARŞIVI		
MF.MKT		
1169	53	1

MF.MKT.01169.00053.001

Ek: 2. a

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

- ۹ - ۳۲۶-نه سنده حقوق فاكولته سيله صور بونه دوام ايچون كوندربلو بده فرانسز جه لرى ضعيف اولوق حسييله برسنه مدتله ليسه لرده براقلمش اولان طلبه او كزده كي سنه درسيه ابتداسنده ولايات فاكولته لرينه دوام ايده جك قدر كسب اقتدار ايده مزلر ايسه كيرويه چاغريله جقدر .
- ۱۰ - علوم سياسيه مکتبته بولنان طلبه ينه بو مکتبته قاله جقدر در . آتجق بونلرك كافه سي ديپلوماسي ويا ماليه شعبه لرني تعقيب ايتكده اولدقلرندن ايچلرندن بر قاجنك اصول اداره ملكيه قسمنده اختصاص كسب ايتسي ايچون سفارت سنيه يه ومفتشلكه تيليغات اجرا قلنه جقدر .
- ۱۱ - نظارت طرفندن اوروپايه كوندريلن ويا خود اوراده ايكن كنديلرينه تخصيصات ويريلن طلبه در بر قسسي اكل تحصيل ايتكدرنده معارف نظارتنك تعيين ايده جكي خدماتي قبول ايده جكلرينه دائر على الاصول كيفيل وبرمامشلردر . بونلرك كفاتتامه لري بولندقلري محللر سفارت وشهيندرلكلرينه كوندريله جكدر . تعيين اولنه جق مدت ظرفنده كفاتتامه يي امضا ايله ممالك عثمانيه ده كيفيل اراشمسندن امتناع ايدنلرك تخصيصاتلري در حال قطع ايديله جك ومصارف تحصيله لرنيك تضمينه تشبث ايديله جكدر .
- ۱۲ - ۳۲۶-نه سنده فرانسنك ولايات ليسه لرينه كوندريلش اولان طلبه عثمانيه نك كله جك سنه درسيه ابتداسنده ينه ولاياتده كي «Ecole normale primaire supérieure» لره دوام ايتدلملري تقرر ايتشدر . آتجق فرانسنك ولاياتده كي فنون فاكولته لرنده علوم طبيعيه ويا فنون رياضيه تحصيل ايتك اوزره كيره بيله جك اقتداري حائر اولنره بو خصوصه مساعده ايديله جكدر . كله جك سنه درسيه ابتداسنه قدر ليسه لرده بودارالمعلمينلره ويا فنون فاكولته لرينه كيرمك اقتداري كسب ايتيه جك اولنلر كرى به چاغريله جقدر .
- ۱۳ - آلمانيا ژيمازلرنده بولنان طلبه برسنه لسان تحصيلدن صكره آلمانياك ابتدائي دارالمعلمينلرينه دوام ايتدرييله رك على اصول تدريس اوكرنه جكلر ، مع مافيه فوق العاده اثبات اقتدار ايدنلر استعدادلريله متناسب اولان فاكولته لره كيره بيله جكلردر .
- ۱۴ - اشبو مقررانك ايجاب ايدن تيليغاتي ايفايه تحريرات مديرتي وتخصيصات واجرت تحصيله معاملاتيله طلبه نك بولندقلري محللر سفارت وشهيندرلكلرينه كوندريله جك برر مصدق اسامي دفترنيك تنظيمه محاسبات مديرتي مأموردلر .

او- ويا ده برسانه طلبه عثمانيه حقهده مقامنك نفعه نينا لصدقه تقاضا درسانه بارده كي سفارت سفارتيه سوليا آلمانيا فرانس
طلبه مستكدرينه تبليغ وزيارته لر برينجه يي طلبه قديره نوريه جكمه ودره ايسال غنسه لر برينجه يي ادره مديرتي نوريه جكمه
لر مامورده

OSMANLI ARŞIVI		
MF.MKT		
1169	53	2

Ek: 3

Avrupa'ya İzam Edilecek Zabitan-ı Askerîyenin Şerâiti İntihabiye ve Ta'limiye ve
Tahsisat Manzumesi Hakkında Ta'limat-name

نومرو ۴۴ — اوروپایه اعزام ایدیله جک ضباط عسکریه نك شرائط آتخابیه و تعلیمیہ و تخصیصات
منظمه سی حقدہ تعلیماتنامہ .

• محرم ۱۲۲۷ ۱۵ کانون ثانی ۱۲۲۵

{ تقویم وقایع ایله نشر واهلائی : ۱۰ جمادی لاول ۱۲۲۹ ۳۰ نیسان ۱۲۲۷ - نومرو ۸۶۱ }

ماده : ۱ اردوی همایون عثمانینک ازهر جهت ترقی و تعالیسی ملتزم اولدیغندن
عسکر لکده مترقی اولان اوروپا دولترینک صنوف مختلفه سنده و قنون عسکریه شعباتنده
فعالاً استخدام اولنمق و عودت لرنده کسب اختصاص ایلدکلری سنفلرده قول لائتمق اوزره ارکان
حریبه پیاده سواری طویجی استحکام و طیب سنفلرندن بالاتخاب ضابطان کوندریله جکدره .

ماده : ۲ برای تحصیل اوروپایه اعزام اولنه جق صنوف مختلفه ضابطان ملازمدن
قول اغاسی (داخل) رتبه سنه قدر استعداد و اهلیت لری بالامتجان تین ایده جکلر میانندن
لزومی قدری تفریق اولنه جقدر .

ماده : ۳ کوندریله جک ضابطانک لا اقل ایکی سنه قطعات عسکریه ده خدمت ایش
اولملری و اطبانک دخی ایکی سنه مدت خسته خانه لرده ایفای وظیفه ایش بولملری شرطدور .

ماده : ۴ برای تحصیل اوروپا دولترین پای تخت و یامو اقعنه اعزام قلنه جق ضابطانه
مخصصات عسکریه لرینک بالغ اولدینی مبلغ اوزرینسه کیده جکلری مملکتک حاله کوره
ضمیمه زیزده ارأه اولنان جدول موجبجه معاش اعطا اولنه جقدر .

ماده : ۵ ضابطانک اعزامندن اول کوندریله جکلری دولتجه تعیین اولنه جقلری
صنف و قطعاته قبول و استخدام لرینه موافقت لری خارجیه نظارت جلیله سی واسطه سیله
استمزاج و استحصال اولنه جقدر .

EK: 3. a

— ۱۰۹ —

ماده : ۶ برای تحصیل اوروپایه کوندریله جک صنوف مختلفه ضابطانك هانكي محلا ره کوندریله جکلری ونه قدر مدت تحصیلده قاله جکلری ونه کبی شیلری تحصیل ایدمه جکلری ارکان حربیه عمومیه دائره سنجه تعیین اولنه جقدر و هر صنف ضابطان ایچون اولدینی کبی اطبا دخی ارکان حربیه دائره سنجه کوستریله جک صورتده فنی وعسکری تحصیلده بولنه جکلردر.

ماده : ۷ مصارفی دولت طرفندن تسویه ایدیله رک اوروپایه کوندریله جک ضابطانك هر درلو شرایطی مساوی اولدینی حالده لسان محلی بیلملری سبب ترجیح اوله جقدر .

ماده : ۸ برای تحصیل بوضورتله اوروپایه اعزام اولنه جق ضابطانك درجه تحصیل و صورت دواملریله حال و حرکتلری حقنده دولتر نزدنده کی آتسه میلترل طرفندن اجرای تدقیقات اولنه رق اوج آیدمه برکزه نتیجه تحقیقاتلرینی و مطالعه لرینی ارکان حربیه عمومیه ریاسته بیلدیره جکلردر .

ماده : ۹ برای تحصیل اوروپایه اعزام ایدلمک اوزره دولتجه انتخاب و تعیین اولنان ضابطانن ماعدا صنوف مختلفه ضابطانندن تحصیل مقصدیه کندی حسابلرینه اوروپایه عزیمت ایتمک ایستیانلر اصول و امثالی وجهله قبول اولنه جقدر و بونلر مکتبدن چیققدن صکره ایکی سنه هر قنی بر خدمتده بولنمش اولملری یعنی لاقلا ایکی سنه لك ضابط بولنمش اولملری شرطدر .

اضوار و اخلاقه اوصاف مطلوبه بی حائر اولدقلری حالده لاقلا ایکی سنه مدت ایچون عزیمتلرینه مساعدده اولنه جقدر. آتیا بوشرط دخی لاقلا ایکی سنه بالفعل خدمت عسکریه ده بولنق صورتنه تحویل ایدیله جقدر .

ماده : ۱۰ کندی حسابنه اوله رق برای تحصیل اوروپا یا تختلرندن برینه عزیمت استدعاسنده بولنان صنوف مختلفه ضابطاننه دولتجه یالکزر تبه لری مخصصاتی و یریه جکلندن آندن فضله و قوعی طبیعی اولوب رتبه لرینه و کیده جکلری محله کوره مقداری مربوط جدولده ارانه اولنان مبالغی ایکی سنه ایچون کندی یدلرندن تسویه ایتمک اوزره برانقه طرفندن تأمین ایتدیرمهک مجبور طوتیه جقدر .

ماده : ۱۱ بوضورتله برای تحصیل عزیمت ایدن صنوف مختلفه ضابطانك صورت دوام و درجه تحصیل و اطوار و حرکتلری آتسه میلترل طرفندن متادیا ترصد اولنه رق اوج آیدمه برکزه تنظیم ایدمه جکلری راپورلری کذلک ارکان حربیه عمومیه ریاسته تقدیم ایدمه جکلردر.

EK: 3. b

-- ۱۱۰ --

ماده : ۱۲ کندی حسابلرینه تحصیل ایچون اوروپایه کیتمک استءءاسنده بولنان ضابطانك كیده جكلری پاتخت ویا محل مکمل بر تحصیل عسکری کورمکه مساعد اوله جق وجهه تعیین ایدیلور .

دولتجه برای تحصیل اوروپایه اعزام اولنه جق صنوف مختلفه ضابطانه
مخصصات عسکره لرینه ضمیمه اوله رق شهری ویریه جك مخصصات

مخصصات ذاتیه لرینه علاوه هر رتبه ایچون بلا فرق	كیده جكلری محللر
فرانق	
۳۰۰	پارس
۳۰۰	برلین
۳۰۰	ویانه
۳۰۰	روما
۴۰۰	پترسبورغ
۴۰۰	لوندره

کندی حسابنه تحصیل ایچون عزیزیت ایده جك ضابطان اشبو جدوله محرر مبالغی ایکی سنه ایچون عثمانلی بانقه لر نجه تأمین ایللری لازم کلور .
دولت طرفدن کوندریه جك اولانلره ایلک دفعه الی ضابطانه ۱۰۰۰ فرانق حیوان پاره سی و برقات البسه ایچون (۲۰) لیرای عثمانی وامثالی وجهه عزیزیت و عودت خرج جراهی ویریه جکدر .

۵ محرم ۱۳۲۷ ۱۵ کانون ثانی ۱۳۲۴

EK: 4

Memalik-i Ecnebiyede Muhassesatı Zatiyesi İle Tahsil İstid'asında Bulunan
Zabitanı Harbiye Hakkında Nizamname

— ۲۹۸ —

نومرو ۹۳ — ممالك احديه ده محصصات ذاتيه سي ايله تحصيل اسدعاسده بولان صابطان
بحريه حقنده نظامامه .

۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۸ ۲۲ مایس ۱۳۲۶

[تقویم وقایع ایلہ نشر واملاتی ۲۳ محرم ۱۳۲۹ ۱۱ کانون تانی ۱۳۲۶ - نومرو ۷۳۰]

ماده : ۱ خدمات اساسیه لرینه متعلق هر هاسکی برون ویا صنعتده اكمال تحصیله طالب
بولنان صابطان توسیع معلوماتی تأمینه کافی درجه معلومات اولیه سی اولدیغنی واهلیت
ذاتیه سی بولندیغنی متضمن مستخدم بولندیغنی سفائن و مواقع آمرلری طرفدن برر شهادتنامه
اخذ ایده جکلر واشبو شهادتنامه لر ضابطانک منسوب اولدیغی شعبات مأموریتجه یعنی
حرجی ایسه فابریقه لر قومیسو نتیجه وانشائییه ایسه سر معمارلق دائره سنجه و قپودان ایسه
ارکان حربیه بحریه حه مصدق بولنه جقدر .

ماده : ۲ مستدعیلرک احوال صحیه لرینک تحصیله مساعد اولدیغی دائره بحریه
هیئت صحیه سی طرفدن تصدیق اولنه جقدر .

ماده : ۳ مستدعیلرک محصصات عسکریه سی تحصیل ایچون شهری تقدیر اولنان
اون بش لیرادن دون ایسه اوست طرفی مدت تحصیلیه نه قدر امتداد ایده جک ایسه اومده عائد
اولان مقداری نایقه یه تودیع ایتدیریلرک شهری اصابت ایدن مقداری نایقه واسطه سیله
ائنا ی تحصیلده مستدعی یه اعطا اولنه جق و عزیمت و عودت خرج راهلری کندی لرینه عائد
اوله جقدر .

ماده : ۴ تحصیلده بولتان ضابطانک حرکات و سکناتی آتاشه ناوالر و آتاشه ناوال
بولنیمان محللرده سفارات سنیه و سفارات بولنیمان یرلرده دخی شهیندر لر طرفدن تحت تفتیشده
بولندیریلرک و کندی لرینه تحصیل خصوصده تسهیلات لازمه ابراز اولنه جقدر .

ماده : ۵ تحصیله طالب اولانلره مأذونیت نظامنامه سنک ماده محصصه سنه توفیقاً
ادن و یریه جک و اولجه کندی مخصصاتیله تحصیله کیدن برضابط ینه کندی مخصصاتیله
تکرار تحصیله طالب اولدیغی حالده مأذونیت و یرلیه جقدر .

ماده : ۶ تحصیلدن عودت ایدن ضابطان عودتی متعاقب اوچ سنه مدت حق استعمادن

EK: 4. a

— ۲۹۹ —

استفاده ایدہ میہ حک و عمریتمدن اعتساراً درت سه ایچرو سنده تحدیدسه او عرایہ حق اولادیر
کو بدریہ میہ حکدر .

مادہ ۷ . عودتی متعاقب تحصیل ایتمش اولدیعی خصوصاتده کفایتیری اثبات
ایدہ میالرایاہ حکومت طرفدن برامر ویرلمکسیرین ویامدت تحصیلیه سی ختام بولمقسیرین
بلامعدرت مشروعه خودن خود عودت ایدیلر قادر و حارحی عد اوله رق عودتی رمانه قدر
آلمش اولدقیری ورق محصصات کندیلریه تصمین اتدیریلور .

مادہ ۸ . حکومت امر ایلدیکی رمان عودت محوریدر .

مادہ ۹ . تحصیلدن عودت ایدن صائطان عودتلرنده تحصیل ایتدکیری فن ویاصعتک
خدمت محریه به نعلقی بطة نظریدن محریه بطارته بررپور اعطا اتمک و بونی بالفعل ارانیه
وانسانه محور اولوب بولرک درحه کفایتلریک تقدیری ارکان حریه محریه به عاند اوله حقدر .

مادہ ۱۰ . حقلرنده موحب شکایت احوال وقوعنده درحه مظنونیتلریه کوره
عودتلرنده ویاحود عیاناً ویاحود حلب اوله رق و حاهماً حقلرنده قوابین عسکریه موحسحه
احرای محارات اوله حقدر . ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۲۸ ۲۲ مایس ۱۳۲۶

EK: 5

Avrupa'da Ekmel-i Tahsil Eden Talebinin Darülfünun Muallim Muavinliklerinde İstihdamı İçün 1329 Maarif Bütçesinde 34,560 Kuruşun Münakalesi Hakkında Kanun-i Muvakkat

نومرو ۳۲۲ - اوروپاده اكمال تحصيل ايدن طلبه نك دارالفنون معلم معاونلكلارنده
استخدای ایچون ۱۳۲۹ معارف بودجه سنده ۳۴,۵۶۰ غروشك مناقله سی حقنده
قانون موقت

۲۲ ذی القعدة ۱۳۳۱ ۱۰ تشرين اول ۱۳۲۹

[تقويم وقایع ایله نشر واعلانی : ۲۶ ذی القعدة ۱۳۳۱ ۱۴ تشرين اول ۱۳۲۹ - نومرو ۱۶۲۳]

ماده : ۱ معارف عمومیه نك بیک اوچ یوز یکر می طقوز سنه سی بودجه سنك اون
بشنجی فصلنك برنجی احتیاط صنفلی ماده سندن اوتوز درت بیک بش یوز آلتمش
غروشك بالتزیل سکز بیک آلی یوز قرق غروشك یدنجی استانبول دارالفنونى فصلنك
برنجی علوم عالیه دینه و ادبیات فاکولته سی و اون یدی بیک ایکی یوز سکسان غروشك
ایکنجی حقوق فاکولته سی و سکز بیک آلی یوز قرق غروشك ده اوچنجی علوم وقون
فاکولته سی معاشاتی ماده لرینه نقلاً ضمیله صرفه مالیه و معارف عمومیه ناظرلی
مأذوندر .

ماده : ۲ اشبو قانون نشری تاریخندن اعتباراً مرعی الاجرا اوله جقدر .

اشبو لایحه قانونیه نك مجلس عمومینك اجتماعنده قانونیتی تکلیف اولنمق اوزره موقتاً
موقع مرعیتیه وضعی وقوانین دولته علاوه سنی اراده ایتدم .

۲۲ ذی القعدة ۱۳۳۱ ۱۰ تشرين اول ۱۳۲۹

محمد رشاد

معارف ناظرلی	مالیه ناظرلی	صدراعظم
احمد شکری	رفعت	محمد سعید

EK: 6

Tahsisatı Fevkalade İle Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil İçin Gönderilecek Zabitanı Bahriyenin Tahsisat ve Harcırah ve Sairesi Hakkında Kanun-i Muvakkat

— ۱۲۷ —

نومرو ۲۸ : — تخصیصات فوق العاده ایله ممالک اجنبیهیه تحصیل ایچون کوندریله جک ضابطان بحریه نك تخصیصات و خرجراه و سائرهمسی حقنده قانون موقت

۲۰ محرم ۱۳۳۲ ۷ کانون اول ۱۳۲۹

[تقویم وقایع ایله نشر واهلائی : ۲۶ محرم ۱۳۳۲ ۱۳ کانون اول ۱۳۲۹ - نومرو ۱۶۷۹]

ماده : ۱ ممالک اجنبیهیه تحصیل ایچون کوندریله جک صنوف مختلفه بحریهیه منسوب ضابطانه رتبه لری نظر دقته آلمق سزین مخصصات عسکریه لری اعطا اولنماق اوزره هر درلو مصارفه مقابل اوچ بیک غروش تخصیصات شهریه فوق العاده ایله حین عزیمت و عودتلرنده کیده جکلری و کله جکلری محله قدر اولان وسائط نقلیه نك یمک و یتاق مصرفیه برنجی صنف اجرتی و یریلور . بونلره لوازم و احتیاجات ضروریه لرینک تسویه سنه مدار اولق اوزره حین عزیمتلرنده بر دفعهیه مخصوص اولق اوزره آریجه بیک یدی یوز غروش اعطا اولنور .

آمریقایه کوندریله جک اولانلرک یالکز تخصیصات فوق العاده لری آلتی بیک غروشدر .

ماده : ۲ ماده سابقه ده کی تخصیصات ضابطانک محل تحصیل و وصولدن اعتباراً اعطا وانفکاکلری آئنده قطع اولنه جقدر . ضابطان بر مملکتده تحصیلده بولنور ایکن بالایجاب بحریه نظارتک امر و موافقتی ایله برای تحصیل دیگر بر مملکت و یا عین مملکت داخلنده تحصیل ایجاباتی اوله رق بولندینی مؤسسه و یا مکاتب و قورس و دونمانک اک بیولک آمری طرفدن رسماً صورت قطعیه ده کوریلان لزوم اوزرینه بر محله عزیمتلرنده وسائط نقلیه نك یمک و یتاق مصرفیه برنجی صنف اجرتی اعطا اولنه جق و کندی آرزولریله بر محله عزیمتلرنده هیچ برشی و یرلیه جکدر .

ماده : ۳ ضابطاندن مکاتب عسکریه و قورس و دوننامه تحصیل ایچون ممالک اجنبیهیه کوندریلنلره کتاب و آلات و ادوات و البسه ائمانی اوله رق حین عزیمتلرنده بر دفعهیه مخصوص اولق اوزره بهرینه آریجه درت بیک غروش و یرلیه جک و تحصیلده ایکن دیگر بر مملکت نقل ایدنلره اشبو مبلغ تکرار و یرلیه جکدر .

ماده : ۴ نظامنامه مخصوص موجبجه مأذون اولانلر ایله احوال صحیه سندن طولانی موقتاً عودت ایدنلره عزیمت و عودت خرجراهی و یرلر . احوال صحیه دن

EK: 6. a

— ۱۲۸ —

طولایي مآذون اولانلرک تخصیصات فوق العاده لری یالکزایکی آیه قدر ویریلور. احوال عییه نك غیرى سبيله مآذون اولانلرک تخصیصات فوق العاده لری محل تحصیلرندن انفکاکلری تاریخندن اعتباراً عودت لری قدر قطع اولنور .

ماده : ۵ تحصیلده بولنان ضابطان، بحریه نظارتی طرفندن احوال سیاسیہ ویا منع و تأخیری قابل اوله میان ایجابات قانونیه و رسمیه دن طولایي موقتاً جلب و دعوت اولندقلرنده عودت و عزیمت لریه مخصوص اولوق اوزره وسائط نقلیه نك یمک و بتاق مصرفیه برنجی صنف اجرتی اعطا اولنور انجق بوصورتله جلب اولنلرک مدت اقامتی تاریخ موصلتندن اعتباراً بر آیی تجاوز ایتدیکی تقدیرده ایکنجی و متباقی آیلر ایچون تخصیصات فوق العاده ویرلیه جکدر .

ماده : ۶ نظامنامه مخصوص موجبجه تحصیلده بولنان ضابطانک مدت تحصیلده سی ائناسنده احوال و حرکات و صورت تحصیلي مطلوبه غیر موافق اولدینی آکلاشیلانلرک و دعاوی جزائیهدن طولایي مظنون ویا محکوم بولندینی و دعاوی حقوقیه دن طولایي محکوم اولوب محکوم بهی تماماً ادا و تسلیم ایتماش اولدینی عزیمت لریدن صکره تحققی ایدوب جلب ایدیلنلرک و بولندقلری مؤسسه ویا مکاتب ویا قورس و دونماده نصف درجه دن آشانجی درجه اکتساب ایدنلرک واکال تحصیلدن صکره قومیسون مخصوص مواجهه سنده اثبات اهلیت ایلیمینلرک عزیمت و عودت خرج راهلری و سائر صورتله اعطا ایدیلن مبالغ و عودت لریه قدر آلمش اولدقلری تخصیصات فوق العاده لری یکنونی تحصیلده بولندقلری مدت طرفنده برنجی ماده موجبجه قطع ایدیلن تخصیصات عسکریه لرندن بالتزیل باقی مبالغ بعد العوده آله جقلری مخصصات عسکریه لرندن نظامی وجهه مقسطاً قطع اولنه جقدر .

ماده : ۷ تحصیلده بولنان ضابطانندن خسته لره رق تداوی ویا عملیات جراحیه لرینک بهمه حال خسته خانه لرک برنده اجراسی ضابطانک بولندینی مکاتب و قورس و دونمانک سرطیبی جانیندن تصدیق ایدیلنلر سفارت سنیه آتاشه ناواللری ویا شهیندرلر واسطه سیله خسته خانه دیرکتوری ایله یاپیله جق مساوله اوزرینه برنجی صنف موقعه یاتیریله جق و اجرت تداوی خسته نك مخصصاتنک نصفی تجاوز ایلدیکی تقدیرده فضله سی طرف حکومتدن تسویه ایدیله جکدر .

EK: 6. b

ماده : ۸ اشبو قانون موجبنجه تخصيصات فوق العاده سی قطع اولنان ضابطانه
قطعی تاریخندن اعتباراً تخصيصات عسکریه سی اعاده اولنور .

ماده : ۹ اشبو قانونك اجراى احكامنه بحریه نظارتی مأموردور .

اشبو لایحه قانونیه نك مجلس همومینك كشدنده قانونیتی تكلیف اولنمق اوزره موقتاً
موقع مرعیته وضعی و قوانین دولته علاوه سنی اراده ایدرم .

۲۰ محرم ۱۳۲۲ ۷ كانون اول ۱۳۲۹

محمد رشاد

صدر اعظم	بحریه ناظری
محمد سعید	همود

EK: 7

Memalik-i Ecnebiyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamname (Düstûr, VII. Tertip)

نومرو ۳۱۷ — ممالک اجنبیه به کوندریله جک طلبه حقنده نظامنامه

۲۷ جمادی الاخره ۱۳۳۲ ۱۰ مایس ۱۳۳۰

[تقویم وقایع ایله نشر و اعلانی : ۶ رجب ۱۳۳۲ ۱۸ مایس ۱۳۳۰ نومرو - ۱۸۳۳]

ماده : ۱ مؤسسات علمیة عمومییه صاحب اختصاص معلملر یتشدیرمک اوزره معارف نظارتی طرفندن بالمسابقه ممالک اجنبیه به کوندریله جک طلبه نك خرج راهلری و تخصیصاتی و مصارف تدریسیه لری و امتحان اجرتلری کوندریله جکلری محالره و دوام ایده جکلری مؤسسته کوره تعیین و تقدیر اوله رق معارف نظارتی بودجه سندن بروجه پیشین تسویه اولنور .

ماده : ۲ ممالک اجنبیه به اعزام اوله جق طلبه نك اوصاف آتیه بی حائر اولملری

لازمدر :

اولاً تابعیت عثمانیه ده بولنمق ؛

ثانیاً مکاتب عالیه شهادتنامه سنی و یا ملازمت رؤسنی حامل اولمق ؛

ثالثاً سنی اون سکزدن دون یکریمی بشدن افزون اولماق ؛

* حین امضاهه بولمندی

EK: 7. a

— ۷۴۴ —

رابعاً جنایت و یا مغل ناموس جناحه ایله محکوم اولماق ؛
 خامساً علل و امراض مزمنه و ساریه دن و تعلیم و تدریسه مانع اوله جق
 درجه ده عوارض جسمانیه دن سالم بولنق .

طلبه نك صورت انتخاب و قبولی

ماده : ۳ معارف نظارتی اقسام علوم و قوندن هانگیلری ایچون نه مقدار طلبه
 اعزام اولنه جقنی و مسابقه امتحاننك زمان اجراسنی غزته لرله اعلان ایده جقدر .

ماده : ۴ مسابقه یه داخل اولق ایچون ویریله جك استدعا نامه لره تذکره عثمانیه
 ر شهادتنامه و یا ملازمت رؤسی و جنایت و یا مغل ناموس جناحه ایله محکوم اولدیغنی
 مین مجلس اداره مضبوطسی و علل و امراض مزمنه و ساریه دن سالم بولدیغنه دائر
 وثیقه رسمیه طیبه و مقواسز ایکی قطعه یارم فطوغرافی ربط اولنه جقدر .

ماده : ۵ مسابقه امتحانی تحریری و شفاهی اولوب دارالفنونده نظارتجه تعیین
 اولنان هیئت ممیزه حضورنده اجرا ایدیله جقدر .

ماده : ۶ مسابقه امتحاننده هر درس ایچون تام نومرو اوندر . مختلف
 درسلردن قزاندیغنی نومرولرك وسطیسی یدیدن دون اولانلر ایله ولو بر درسدن صفر
 آلانلر قطعاً رد اولتورلر . یدی و یا دهها زیاده نومرو قزانانلر قزانقلری صره ایله
 انتخاب و تفریق ایدیلولر . مساوی نومرو قزانانلر حقنده کوندریله جکلری مملکتك
 لسانه اولان فضلّه و قوف سبب ترجیح عد اولنه جقدر . بوده اولدیغنی صورتده قرعه
 ایله ترجیح ایدیله جقدر .

ماده : ۷ مسابقه ده قزانهرق ممالک اجنبیه یه اعزامی تقرر ایتمش اولان طلبه
 اکمال تحصیل تاریخندن اعتباراً سکنر سنه مدته معارف نظارتجه اختصاصلری دائره سنده
 تکلیف اولنه جق خدماتی قبول و ایفا ایده جکلرینه و مواد آتیته ده محرر اسبابدن طولانی
 قیدلری ترقین اولدیغنی تقدیرده مصارف تحصیلیه یی تضمین ایلیه جکلرینه دائر مقاولات
 محررلکنندن مصدق بر کفیل ویره جکاردر .

تحصیل مدتی

ماده : ۸ مدت تحصیلیه طلبه نك دوام ایده جکلری مکاتب و مؤسساتك و یا

EK: 7. b

— ۷۴۵ —

شعبات علمیه نك معین اولان مدت تدریسه لرندن عبسرتدر انجق كیده جكلى ممالكك لسانه تدریساتی تعقیب ایده جك درجده واقف اولیانلرك لسان اوكرنملى ایچون مدت تدریسه لرینه بر و یا ایکی سنه ضم جائز ایسه ده هر حالده علاوه ایدیله جك مدت ایکی سنه نی تجاوز اتمه جكدر . ا کال تحصیل ایدنلرك مدت لرینه معارف نظارتجه لزوم کورلدیکی تقدیرده تطبیقات و تبعات ایچون بر سنه ضم اولنه جكدر .

ماده : ۹ شعبات علوم و فنونی تحصیل ایده جك اولان طلبة لیسانس (مأذونیت) درجه سنده شهادتنامه استحصالیه مکلفدر . علی الاعلی درجده مأذونیت شهادتنامه سی استحصال ایدنلرك دو قنورا (اجازت) تدریساتی تعقیب ایتلرینه مساعده اولنه جكدر . بو مساعده لزومی قدر تمدید اولنه بیله جكدر .

ماده : ۱۰ طلبة هر سنه درسیه نهایتنده دوام ایتدکلى مؤسساتدن سنه امتحانلری نتایجی مین بر وثیقه آله رق نهایت بر آی ظرفنده نظارته و یا مفتشه کوندرمکه مجبوردرلر .

مخصصانك قطع و ترقین قید و تضمین

ماده : ۱۱ بولندیفی . مکتب و یا مؤسسه ده ولو بر سنه ترفیع صنف ایده مامک و اونجی ماده موجبنجه وثیقه کوندرمامک و طلبه لك صفتیه غیر متناسب احوال و حرکات ایله مألوف اولمق یا خود هر ها نکی بر سببه حکمی ساقط اولان کفالتی اوج آی ظرفنده تجدید ایتمامک ترقین قیدی مستلزم اولور . امتحانلری ا کاله قالان طلبه نك امتحان تاریخندن ا کال امتحاننك ختامه قدر کافه مخصصاتی ویریه جك انجق ا کال امتحانی مصارفی کندیلرینه عاند اوله جكدر شو قدرکه صوك سنه ده ابتداء و یا ا کالاً امتحان ویره میانلرك قیدلری ترقین اولنمیوب کندی مصرفلریله بر سنه ده تحصیلده دوام ایتلرینه مساعده اولنه جكدر . بو مساعده دن استفاده ایتمک ایسته میانلرله استفاده ایدوبده یه امتحان ویره میانلرك كذلك قیدلری ترقین ایدیلور .

ماده : ۱۲ ا کال تحصیلدن صکره مدت معینه ظرفنده تکلیف اوله جق خدمات تعلیمییه معاش مخصصلریله قبول ایتیمان یا قبول ایلدکلى حالده ایفای وظیفه ایله میان و یا خود اون برنجی ماده ده بیان اولنان اسباب و احوال دن طولایی قیدلری ترقین ایدیلان طلبه نك مصارف تحصیلیه سی کندیلرینه و یا کفیلرینه تضمین ایتدیریلور .

EK: 7. c

— ۷۴۶ —

صورت و شرائط اشترام

ماده : ۱۳ ممالک اجنبیه اعزام اولئسان طلبه نك اكمال تحصیللری متعاقب اهلیت امتحانلری اجرا ایدلک اوزره درسعادته عودتلری مجبوری اولوب ورودلری تاریخندن اعتاراً اكمال امتحانلرینه قدر کندیلرینه شهری یدی یوز غروش تخصیصات ویریلیر و اهلیتلری معارف نظارتجه تشکیل اولنه جق بر هیئت ممیزه حضورنده تدقیق اولنور. بو تدقیق طلبه نك تحصیل ایتدیکی شعبه علم ویا فنك موضوعاتی اوزرینه بردرس تقریری وائسای تقریرده هیئت ممیزه طرفندن درمیان اولنه جق تنقیداته جواب اعطاسی صورتیله شفاهی و واسع بر موضوع حقنده تحصیل ایتدیکی مملکتک لسانیه تحریری اولوق اوزره ایکی امتحانندن عبارت اوله جقدر .

ماده : ۱۴ تدقیق اهلیت امتحاننده احراز موفقیت ایدنلر اختصاصلرینه کوره دارالمعلمین ابتدایه و مکاتب اعدادیه و سلطانیه معلملکلرینه و دارالفنون شعباتیله مکاتب عالیه و دارالمعلمین عالیه معلم معاونلکلرینه تعیین اولنورلر . منحل موجود اولمدینی حالده وقوعنه دکین کندیلرینه دارالفنون شعباتیله مکاتب عالیه و دارالمعلمین عالیه معلم معاونلکلرینه تعیینه استحقاق کسب ایتمش ایسه لر شهری یدی یوز و تحصیل عالی کورنلردن اهلیت امتحاننده برنجی درجه معلمک ایچون اثبات رویت ایده میوبده ایکنجی درجه معلمک تصدیقنامه سی آلانلر ایله دیکرلرینه طلبه تخصیصاتندن بشر یوز غروش معاش ویریلهرک نظارتجه تحصیللریله متناسب خدمتدرده استخدام اولنورلر .

ماده : ۱۵ برنجی امتحانده موفق اوله میانلره سنه آتیده اجرا ایدیله جک تدقیق اهلیت امتحانده کیرملرینه مساعده اولنور . دارالفنون و دارالمعلمین عالیه معلم معاونلکلری ایچون اثبات اهلیت ایتکه مکلف اولوبده موفق اوله میانلر دارالمعلمین ابتدایه و مکاتب اعدادیه و سلطانیه معلملکلری ایچون شعبه تحصیللرینه نظراً اهل کورلدکلری حالده اثبات اهلیت ایدنلر تکلیف اولنه جق خدمتی قبولده و یاخود تضمیناتی ووروب چیقمقده مختاردلر . تدقیق اهلیت امتحانلرنده اصلا موفق اوله میانلره تخصیصات ویرلیه جکی کبی مصارف تحصیلیلری کندیلرینه یا کفیللرینه تضمین ایتدیریلور .

ماده : ۱۶ ممالک اجنبیه اكمال تحصیل ایدنلر بر مأموریته تعیینلری تاریخندن اعتباراً سکز سنه مدتله معاشرینک یوزده اوننی مصارف تحصیلیه مقابلی اوله رق خزینه دولته ترک ایده جکلردر .

EK: 7. d

— ۷۴۷ —

ماده : ۱۷ بر شعبه علمیه و یا صنعتیه اختصاص پیدا و یا تدقیقات اجرا اتمک اورده مأمورین و معلمیند مناسبی دخی نظارتجه تعیین اوله جق شرائط مخصوصه ایله آریجه اعزام اوله بیلور .

ماده : ۱۸ ممالک اجنیهده کندی مصرفلی ایله تحصیلده بولتوب محتاج معاونت اولدقلری سفارات سنیه و یا شهیندرلکلرک اشعاراتی و تحصیله سعی و اقداملی بولندقلری مؤسسات مدیرلرینک و ناتیق ایله تحقق ایدمک طلبه نك شعبه تحصیلیه مسلك تعلیمه و یا مملکتک احتیاجاته موافق کورلیدیکی تقدیرده اگال تحصیل ایدنجهیه قدر معارف نظارتی طرفندن معاونه کندیلرینه طلبه اصلیه تخصیصات شهریه سنک نصفی تجاوز اتمیه جک درجهده تخصیصات ویرلمسی جائزدر انجق معاونت طلب ایدنلر اول امرده اگال تحصیل عقبنده ممالک عثمانیه ه عودت ایدمک لرینه و مصارف تحصیله لری اگال تحصیل ایتدکلری تاریخندن بر سنه مرورندن اعتباراً سکنز سنه ظرفنده مقسطاً مصارف نظارتیه تأدیه ایدمک لرینه دائر مقاولات محررلکندن مصدق بر کفالتنامه ویرمکه مجبوردرلر . بوضورتله معاونه ویریه جک تخصیصاتک مجموعی طلبه مخصصات عمومیه سنک یوزده اونتی تجاوز اتمیه جکدر . بونلر معارف نظارتی طرفندن اعزام اولنان طلبهیه اشبو نظامنامه ایله تأمین ایدیلان حقوقدن مستفید اوله میه جقلری کبی آنلره عائد وظائف ایله دخی مکلف دکدرلر .

تفتیش

ماده : ۱۹ طلبه نك تحصیلده بولندقلری مدتجه دوام و اقدام و طور و حرکت و طرز معیشتلی دائمی مفتشدر ولدی الايجاب نظارتدن کوندریله جک مأمورین واسطه سیله تفتیش اوله جقدر .

ماده : ۲۰ مفتشدر طلبه نك هر بری ایچون هر اوج آیده بر دفعه نظارتجه ترتیب اوله جق بر تفتیش ورقه سنه تفتیشات واقعه لری نتایجنی املا ایدمک نظارتیه کوندرمکه مجبوردرلر .

ماده : ۲۱ مفتشدر هر سنه درسیه نهایتده طلبه نك سنه امتحانلری نتایجنی دوام ایتدکلری مؤسساتک اولبایده کی و ناتیقیه برلکده نظارتیه بیلدیره جکلردر .

EK: 7. e

— ۷۴۸ —

ماده : ۲۲ مفتشدر دخول و یا تجدید قید معاملاتند و طلبه نك تحصیلرینی تسهیل و تقویه و اسكان و استراحتلرینی تأمین ایده جك خصوصاتده لازم كلان معاوتی ایفا ایتمكده مكلفدرلر .

ماده : ۲۳ و طیفه تفتیشیه اون یدنجی ماده موجبجه کوندریله جك مأمورین و معلمینه تودیع اولنه بیلیر .

ماده : ۲۴ اشبو نظامنامه نشری تاریخندن اعتباراً مرعیدر .

ماده : ۲۵ اشبو نظامنامه نك اجراسنه معارف ناظری مأمورددر .

اشبو نظامنامه نك موقع مرعیه وضعی و نظامات دولته علاوه سنی اراده ایلرم ،

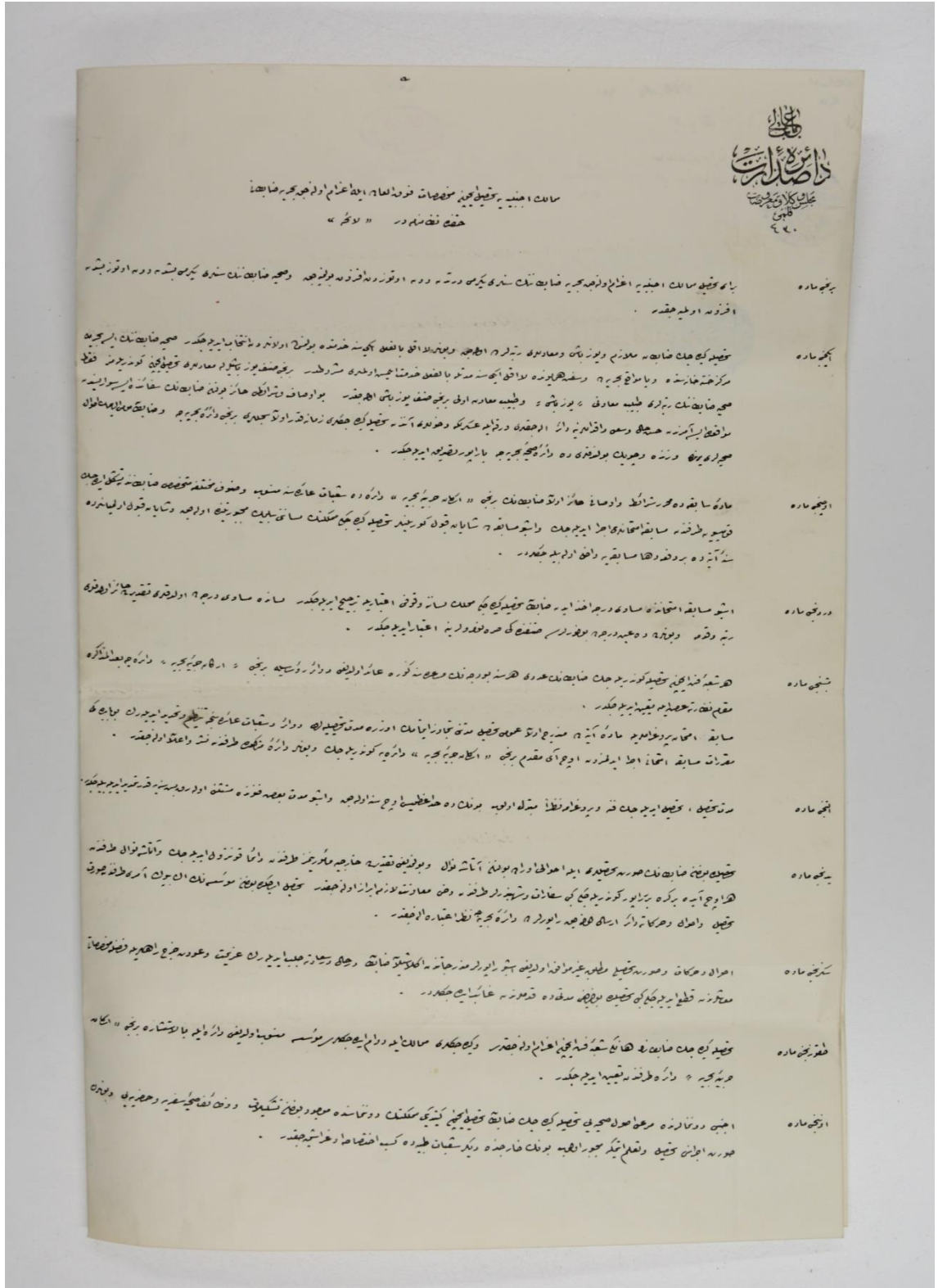
۲۷ جدی الاخره ۱۳۳۲ ۱۰ مایس ۱۳۳۰

محمد رشاد

داخلیه ناظری	حربیه ناظری	شیخ الاسلام و اوقاف هایون ناظری	صدراعظم و خارجیه ناظری
طلعت	انور	خبری	عمد سعید
نافعه ناظری	شورای دولت رئیس	مالیه ناظری	بحریه ناظری
عمود	خلیل بك*	جاوید	جمال پاشا*
پوسته و تلفراف و تلفون ناظری	معارف ناظری	تجارت و زراعت ناظری	عدلیه ناظری
اوسقان	احمدشکری	سلیمان البستانی	ابراهیم

EK: 8

Memalik-i Ecnebiyeye Tahsil İçin Muhasesasatı Fevkalaede İle İzam Olunacak Bahriye Zabitanı Hakkında Nizamnamedir.

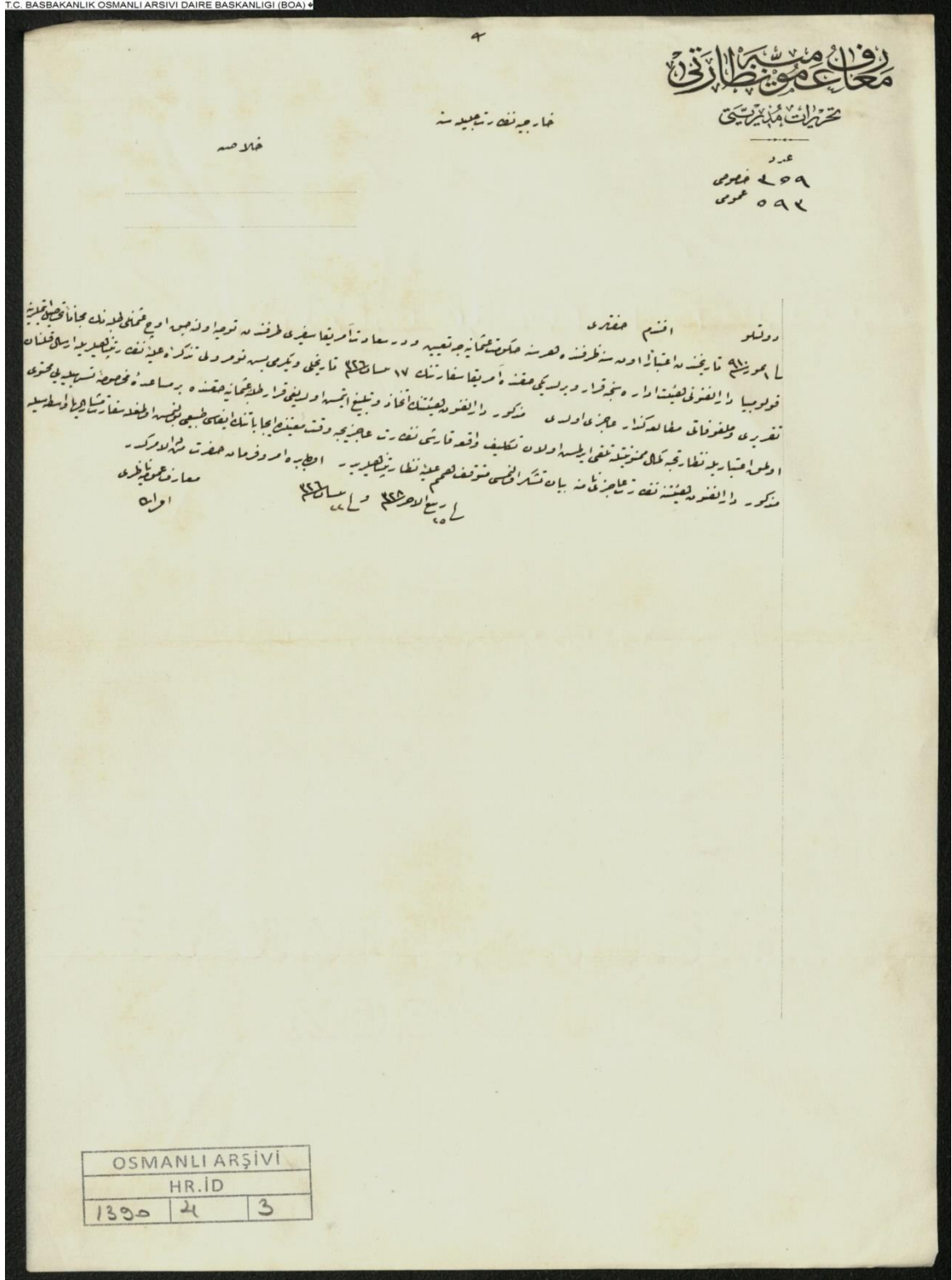
EK: 8. a

و تصدیق کیه صائب نکت برخی « اکتاد هر چه » داره چ ما درین وقت ضایع و بدید معذرت مشورتی نظر اعیان دارند و رعایت و حقوق هر راهی که برین راه دارند
 اوزره تصدیق مایه اولی می خوانند ما درین وقت اکتاد هر چه .
 و هادی جانی در طریقه و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 سزایه ماره می خوانند معادل اول اکتاد هر چه .
 تصدیق برین صائب با دوماً درین حاکم صائب سرف حکمین اصولاً به جهت اوضاع و احوال و در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 و سزایه ماره می خوانند سزایه ماره می خوانند معادل اول اکتاد هر چه .
 تصدیق برین صائب با دوماً درین حاکم صائب سرف حکمین اصولاً به جهت اوضاع و احوال و در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 حکومتی مایه ماره می خوانند معادل اول اکتاد هر چه .
 تصدیق برین صائب نکت بعضی عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین
 تصدیق کیه صائب نکت بعضی عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین
 هر چه کیه « داره چ اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 تصدیق عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 قیسو برین صائب و دوماً درین حاکم صائب سرف حکمین اصولاً به جهت اوضاع و احوال و در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 اکتاد هر چه « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 بتوفیق عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 و یا معادل اول اکتاد هر چه « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 البته در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 و یا معادل اول اکتاد هر چه « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 سزایه ماره می خوانند سزایه ماره می خوانند معادل اول اکتاد هر چه .
 و سزایه ماره می خوانند سزایه ماره می خوانند معادل اول اکتاد هر چه .
 تصدیق عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 تصدیق برین صائب نکت بعضی عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور
 معاملات و طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور و یا در سایر امور
 صائب نکت بعضی عودت به آن که خدماته در طریقه حکم برخی « اکتاد هر چه » داره چ تحقیقاً تا قبل از تصدیق بر صورت و نحوه و یا حکم و ارادین و عادی حقوقی در طریقه حکم و احکام و یا در سایر امور

EK: 9

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1910 senesinden itibaren her yıl üç öğrenci kabul edeceğine dair belge.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

HR.İD.01390.00004.003

EK: 11

Amerika'daki Osmanlı talebelerinin düzenli ve başarılı olduklarına dair belge.

معلومات	امور شمس مباری	تاریخ	موضوع	ملاحظات
معلومات	امور شمس مباری	تاریخ	موضوع	ملاحظات
<p>بسم الله الرحمن الرحيم عازم کربلا اظہار شکرتیہ تہذیب</p>	<p>بسم الله الرحمن الرحيم عازم کربلا اظہار شکرتیہ تہذیب</p>	<p>تاریخ</p>	<p>موضوع</p>	<p>ملاحظات</p>
<p>بسم الله الرحمن الرحيم عازم کربلا اظہار شکرتیہ تہذیب</p>				

OSMANLI ARŞIVI
 HR. ID
 1590 28 1

2 v. 6
 (35th box)

EK: 13

Ecnebi Memleketlere Tahsil İçün Gönderilecek Talebeye Mahsus Kanun Projesidir (1922)

1922

تاریخ:

لامه:

مختار اف و كالتور

ماده ۱- وكالتور، مدیریت عمومی له كندی زمره فعالیتلرینی علاقه دار ایدن حمومات ایچون ششمینیشدیرمك اوزره اجنبی ملکتلره طلبه و یا خود مسکلو کونده کی کورکولرینی تزیید مقصدیله تدقیقات و تسمیانه بولونق اوزره مأمور لر کونده برلر.

ماده ۲- ولا یتلر اداره عمومی له لرندن بلدی له لر کندی بودجه لرندن تفریق ایده جکلری تسمیانه اجنبی ملکتلرینه طلبه کونده برلر.

ماده ۳- بلدی له لر واردات عمومی له لرینك اداره عمومی له لر ایه بودجه لرندن حارف همه سی چیققدن موکرا کره قالان مقدارک بهراوجیوزیمک لیراسی ایچون اجنبی ملکتلره بر طلبه تحصیل ایتدیبرر.

ماده ۴- وکالتله مدیریت عمومی له ولا یتلر و بلدی له لر آتجاق اجنبی ملکتلره احتماسنه لزوم کورولن حالاً موجود و یا ایلریده لزوم حاصل اوله جعی شیدیدن تحقق ایدن بروتیفه به ششمینیشدیرمك اوزره اجنبی ملکتلرینه طلبه اعزام ایده بیلیرلر. کونده برلن طلبه عودتنده ضمراً احتماسلری داخلنده کی بروتیفه سی ایلریده برلر.

ماده ۵- طلبه بلدی له لر داخلنده احتماسلرندن بحیری برایشله توفیق ایدیله لری جائز دکلر.

ماده ۶- یوتانولک شوری تاریخندن اعتباراً تورکیه ده تاسس ایده جک لیرلی، اجنبی و یا مختلط بالجه امتیازلی و امتیاز سز تشیبات مناعه و تجاریه شرکتلرندن سرمایه موضوعه لری بر میلیون تورک لیراسی و یا دایما قشله اولانلرک امتیاز نامه و یا مقاوله نامه لرینه، شرکتک کندی احتیاجی ایچون اولمادیقی تقدیرده حارف وکالتنک کندیلرینه کوستره جکی هر هانکی بر احتماس شبعه سی ایچون مالک اجنبیه به طلبه کونده ره به مجبور اولدق دایر بر ماده علاوه ایدیلر.

ماده ۷- شرکتلر هر بر میلیون لیرا سرمایه موضوعه لرینه قایل مالک اجنبیه ده بر طلبه تحصیل ایتدیبرمکه مجبور لرلر. اكمال تحصیل ایدن طلبه عودت لرنده کندیستی کونده ره ن شوکت نر دنده استخدام ایدیلر. شرکتلر بروتیفه بولا مادتلری تقدیرده بوللر حکومت طرفندن احتماسی داخلنده کوستره جک بروتیفه ده ایلریده.

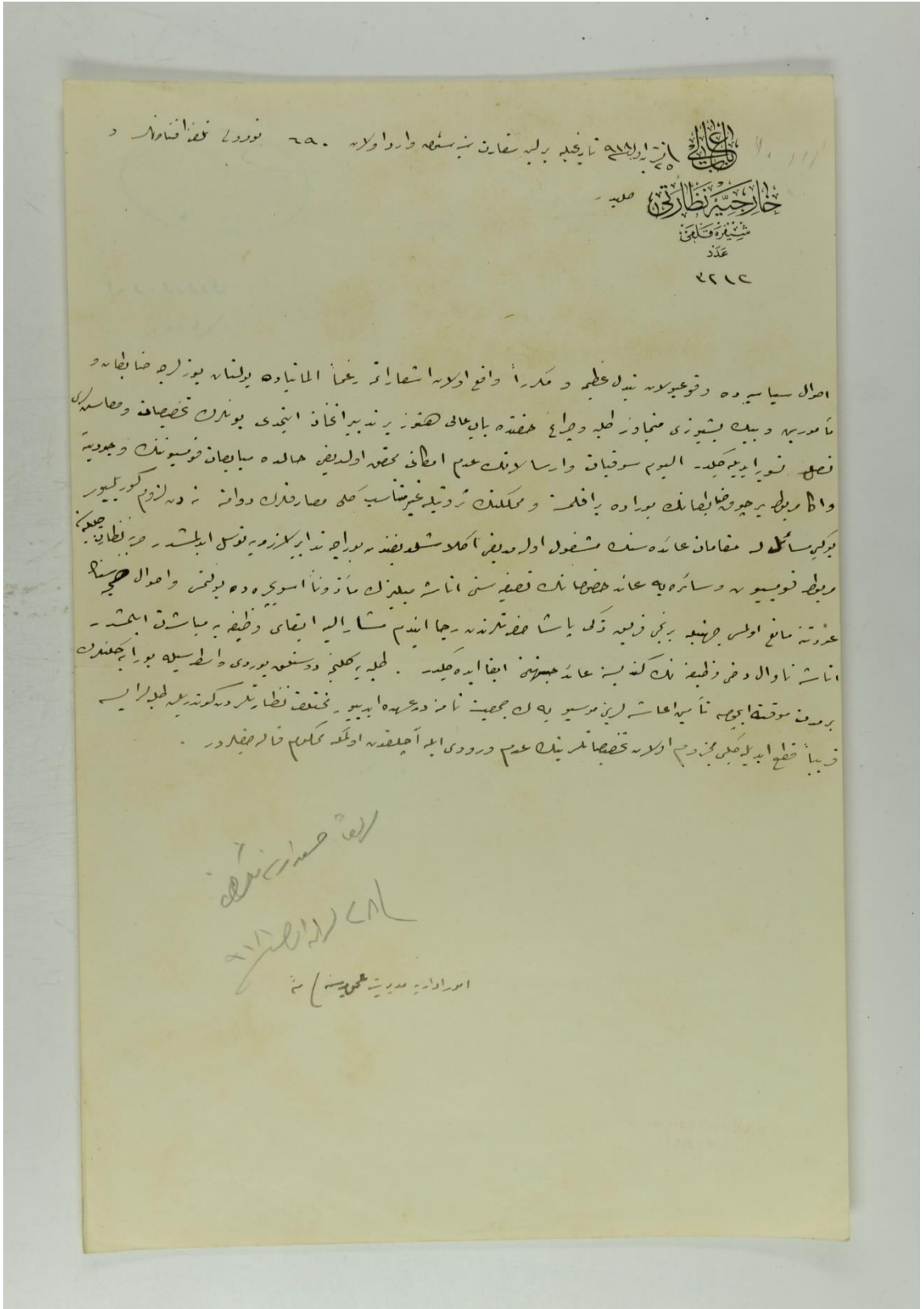
ماده ۸- شرکتلر شتار ایچون مالک اجنبیه به کونده ره جکلری مأمور لر قنده بر سیتیلرینی محافله ایده ولر. برای تحصیل اجنبی ملکتلره کونده برلر جک بتون طلبه حارف وکالتی طرفندن یا ایلا جق بر مسابقه ایلر - انتخاب و تفریق ایدیلر. بوماده نك کندی حسابنه کیده جک اولان طلبه به شولای بر قندر.

ماده ۹- طلبه تحصیل ایتماننده قازانان و اجنبی ملکتلره کونده برلر سی حارف ایدن عودتنده احتماسی داخلنده کندیستی بوللر جک شدتلر دن بر سیده (تحصیل مدتک بر سیتیلی) بالباشنه دایر مورتی تعلیماتنامه به مربوط بر تصدیق نامه و برور.

ماده ۱۰- هر هانکی اداره اقدمشله یازیلان اوداه جواب تشکیل ایتدیجک ترمیمی دیا اولونور.

EK: 15

Almanya'da bulunan 1500 talebe ve çırak hakkında bir belge.

EK: 16

Darüleytam talebelerinin teftişinin Harbiye Nezâreti tarafından yapılması talebi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

مذكرة وقرارنامه نومردی		معارف عمومی نظارتی دائره		مخصوص مسوده	
خصوصی دوسیه نومردی		دوسیه اولیائی		عمومی دوسیه نومردی	
۷۷۷		۱۱۶		۳۳	
محررات واردہ نك		خلاصہ			
نومردی	تاریخی	نوی	پا	مرد	تاریخی
محررات واردہ نك		عنوان نظریہ			
<p>جوبہ نظارت جلیہ</p> <p>مخاطبہ دو کور تہذیبیہ اوزرہ اگاسیہ لکھنؤ دارالاسلام</p> <p>طہرینڈو امرادارہ وقتتہندک بلجندہ کلینہ نظارت</p> <p>جلید/۱ حکیمہ تقیتہ نو تقویتہ تقرائیمہ اوزرہ</p> <p>دجلبہ سرکارہ عائدہ معالہ دوریہ نڈو او اسلاو لکھنؤ</p> <p>جلید حکیمہ عثمانیہ حکیمہ تقیتہ ربا سہ لکھنؤ</p> <p>تہذیبک نظارت جلیہ/۱ حکیمہ تقیتہ سہ دہ اوزرہ</p> <p>امرو تہذیبیہ انبارہ مقربہ معہ عیدہ نظارتہ صدر</p> <p>کتابانہ بورجیہ لکھنؤ بائندہ</p>					
<p>OSMANLI ARSIVI</p> <p>MF.MKT</p> <p>1235 41</p>					
استانبول - مطبعہ عامرہ					

MF.MKT.01235.00041.001

EK: 17

Münih Mühendis Mekteb-i'nde eğitim alan Kemal Adil Efendi'nin teftiş tapuru.

تفتیش نامی	
<p>تفتیش نامی: Kemal Adil</p> <p>تاریخ: ۱۹۰۳-۹-۳</p> <p>مکان: ازمیر</p> <p>مدرسه: ازمیر پالته کولپ باشکابی</p> <p>مدرس: عماد</p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	<p>تصویر: </p>
<p>تصویر: </p>	

EK: 18

1908-1922 Arasında Yurt Dışı Eğitime Gönderilen Öğrencilere Dair Bilgiler

Mühendislik ve Uygulamalı Bilimler			
Adı	Ülke	Tarih	Tahsili
Abdülhak Behçet Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik Mühendisliği
Ahmed Fahri Efendi	Macaristan	1920	Elektrik Mühendisliği
Ahmed Naci Efendi	İngiltere	1910	Elektrik Mühendisliği
Ahmed Sadık Efendi	İngiltere	1910	Elektrik Mühendisliği
Akil Efendi	Belçika	1912	Elektrik Mühendisliği
Alaaddin Efendi	İsviçre	1916	Elektrik Mühendisliği
Arif Hikmet Bin Derviş	Almanya		Elektrik Mühendisliği
Aşkı Nailli Efendi	İsviçre	1913	Elektrik Mühendisliği
Burhanettin Sezerar	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Ekrem Efendi	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Emin Kemaleddin Bey	Belçika	1911	Elektrik Mühendisliği
İpekyan Jiran Efendi	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Kivorak Corch Gümüşyan	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Mahmud Ekrem Efendi	İsviçre	1913	Elektrik Mühendisliği
Muhip Mehmed Efendi	Belçika	1913	Elektrik Mühendisliği
Mustafa Arif Efendi	Belçika	1909	Elektrik Mühendisliği
Nedim Agustin Efendi	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Talat Hüseyin Efendi	İsviçre	1917	Elektrik Mühendisliği
Reşit Osman Efendi	Belçika	1912	Elektrik Mühendisliği
Sadık Efendi	İngiltere		Elektrik Mühendisliği
Sami Efendi	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Süleyman Oktay	Amerika		Elektrik Mühendisliği
Süleyman Refik Baha Efendi	Belçika	1913	Elektrik Mühendisliği
Vangel Mişiko Efendi	Fransa		Elektrik Mühendisliği
Salih Murat Uzdilek	İngiltere	1912	Elektrik ve Telsiz Telgraf Mühendisliği
Ziya Hurşid Günday	Almanya		Gemi İnşaa Mühendisliği-Telsiz Telgraf
Mehmed Fuat Zincirkıran	Almanya		İnşaat Mühendisliği
Kemal Adil Efendi	Almanya		İnşaat Mühendisliği
Ahmed Malik Sayar	Fransa		Jeoloji Mühendisliği
Abdullah Hüsrev (Guleman) Efendi	Fransa	1909	Maden Mühendisliği
Hasan Hayri Bin İsmail Hakkı Efendi	Almanya	1916	Maden mühendisliği
Cemalettin Zühtü Aysan	Almanya		Maden Mühendisliği
Ahmet Esat Kerimol	Belçika		Maden Mühendisliği
Halil (Pekmen) Efendi Bin Ali Ağa	Almanya	1917	Maden Mühendisliği
Halid Ziya Efendi	Fransa		Maden Mühendisliği
Naci (Üçer) Efendi	Almanya	1916	Maden Mühendisliği
Hasan Tahsin Efendi	Fransa		Maden Mühendisliği
İsmail Efendi	Fransa	1916	Maden Mühendisliği
Lütfi Grum	Avusturya-Macaristan	1914	Maden Mühendisliği
Mahmut Rasim Mutuk	Almanya		Maden Mühendisliği
Osman Ziya Efendi	Almanya	1917	Maden Mühendisliği
Abidin Kemal Efendi	Almanya	1918	Maden Mühendisliği
Mustafa Sami Efendi Bin Ahmed	Almanya	1918	Maden Mühendisliği
Reşit Gençer	Belçika	1914	Maden Mühendisliği

Bedri Efendi Bin Hüsni	Almanya	1917	Maden Mühendisliği
Ahmed Kemaleddin Efendi Bin Mehmed	Almanya	1917	Maden Mühendisliği
Cevad Eyüp (Taşman)Efendi	Amerika	1911	Maden ve Elektrik Mühendisliği
Ahmed Tevfik Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Makine Mühendisliği
Ömer Faruk Efendi	Almanya	1917	Makine Mühendisliği
Ahmed Sedat Efendi	İsviçre	1916	Makine Mühendisliği
Mehmed Ali Şerhi Efendi	Almanya	1917	Makine Mühendisliği
Veysel Sıtkı Efendi	İsviçre	1918	Makine Mühendisliği
İsmail Makdem Efendi	İsviçre	1918	Makine Mühendisliği
Ahmed Şerif (Önay) Efendi	Almanya		Makine Mühendisliği
Mehmed Efendi	Hollanda	1916	Makine Mühendisliği
Sezai Ziya Efendi	Avusturya-Macaristan	1917	Makine Mühendisliği
Şaban Nazmi Efendi	Almanya		Makine Mühendisliği
Mustafa Naim Efendi	İsviçre	1916	Makine Mühendisliği
Refik Efendi	İsviçre	1919	Makine Mühendisliği
Mehmed Efendi	İngiltere		Makine Mühendisliği
Muzaffer İhsan Efendi	Almanya	1918	Mimar Mühendisliği
Abdurrahman Zeki Efendi	Belçika	1916	Mühendislik
Adnan Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Ahmed Mazhar Efendi	Almanya		Mühendislik
Ömer Faruk Celal Efendi	Almanya	1917	Mühendislik
Ali Ratip Efendi	Almanya		Mühendislik
Ahmed Vasfi Efendi	Almanya		Mühendislik
Ali Nazım Efendi	Almanya		Mühendislik
Kemal Halil Efendi	Almanya		Mühendislik
Mehmed Cemal Efendi	Almanya		Mühendislik
Osman Salahaddin Efendi	Almanya		Mühendislik
Ekrem Cemil Paşa (Cemilpaşazade Ekrem)	İsviçre —Belçika		Mühendislik
Ali Ziya Efendi	İsviçre	1916	Mühendislik
Aristofan Çalikes			Mühendislik
Bekir Sıtkı Efendi	Almanya		Mühendislik
Bekir Sıtkı Efendi	İsviçre	1914	Mühendislik
Ömer Bey	İsviçre		Mühendislik
Yusuf Farhi Efendi	Amerika		Mühendislik
Mustafa Enver Adakan	Almanya		Mühendislik
Hasan Efendi	Fransa	1910	Mühendislik
Hasan Nuri Efendi	Almanya		Mühendislik
Nizamettin Âli Sav	Almanya		Mühendislik
Hayik Filteryan (Kalenderyan) Efendi	Belçika	1916	Mühendislik
Hayreddin Mükerrerem	Almanya		Mühendislik
Hüseyin Hilmi Efendi	Almanya		Mühendislik
Hüseyin Nuri Efendi	Almanya		Mühendislik
Kerim Tevfik Efendi	İsviçre		Mühendislik
Mahmud Ekrem Efendi	İsviçre	1916	Mühendislik
Mehmed Asım Efendi	Almanya	1916	Mühendislik
Mehmed Dürri Efendi	Belçika	1912	Mühendislik
Mehmed Fuad Efendi	İsviçre		Mühendislik
Abdülbaki Efendi	Almanya		Mühendislik
Mihail Mukbil Efendi	Almanya		Mühendislik
Mustafa Hulusi Efendi	Almanya		Mühendislik
Ahmed İsmet Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Asaf Seyfeddin Efendi	Almanya	1918	Mühendislik

Devad Mizani Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Dimitri Min'a Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Mustafa Necip Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Mümtaz Fazlı Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Nobar Abro Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Muhlis Efendi	Belçika	1912	Mühendislik
Reşad Fehmi Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Vasnoviç Efendi	Almanya	1918	Mühendislik
Muhsin Mehmed Efendi	Belçika	1916	Mühendislik
Hüseyin Muhyiddin Efendi	Almanya		Mühendislik
Nuri Kemal Efendi	Fransa-Almanya	1916	Mühendislik
Osman Nuri Efendi	İngiltere		Mühendislik
Palaton Frankya Efendi	Belçika	1912	Mühendislik
Reşad Fehmi	Belçika-Almanya	1912	Mühendislik
Hüseyin Cavid Efendi	Almanya	1920	Mühendislik
Sadullah Efendi	Belçika	1916	Mühendislik
Süleyman Efendi	Belçika	1916	Mühendislik
Şecaüttin Efendi	Almanya		Mühendislik
Şevki Efendi	Almanya		Mühendislik
Yaşar Efendi	Almanya		Mühendislik
Anastas Efendi	Fransa		Mühendislik
Zihni ÜNER	Fransa		Mühendislik
Abdüllatif Efendi	Fransa	1910	Mühendislik Telsiz Telgraf
Fikret Mualla	İsviçre-Almanya	1920	Mühendislik/Resim
Ahmed Fahri Efendi	İsviçre	1913	Mühendislik-Ulûm-ı Ticariyye
Esat Muhlis Oksal	Almanya	1910	Orman Mühendisliği
Mazhar DİKER	Almanya	1917	Orman Mühendisliği
Zeynel Abidin Özmen	Belçika	1913	Su Mühendisliği
Mehmed Beşir	Almanya	1916	Ziraat Mühendisliği
Hasan Tahsin	Almanya	1916	Ziraat Mühendisliği
Şemseddin Vasfi Efendi	Almanya	1917	Ziraat Mühendisliği
Arkeleoz İncipulo Efendi	Fransa	1908	Ziraat Mühendisliği
Ekrem Efendi	İngiltere	1914	Ziraat Mühendisliği
Emin Aslan (Tokat) Efendi	Fransa	1913	Ziraat Mühendisliği
Şerefettin Süleyman Efendi	Almanya	1918	Ziraat Mühendisliği
Ali Şefik Bakay Efendi	Almanya	1918	Ziraat Mühendisliği
Tevfik Dünder Efendi	Almanya	1918	Ziraat Mühendisliği
Mehmet Yasar Özey	Almanya		Ziraat Mühendisliği
Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu	Almanya		Ziraat Mühendisliği
Müfid Cemal Efendi	Almanya	1916	Ziraat Mühendisliği
Reşat Muhlis Erkmn	Almanya		Ziraat Mühendisliği
Şükrü Efendi	Almanya	1916	Ziraat Mühendisliği
Mehmed Ali Efendi	Almanya-İsviçre	1913	Ziraat Mühendisliği
Nihat Şevket İyriboz	Almanya		Ziraat Mühendisliği
Şemseddin İhsan Efendi	Almanya	1916	Ziraat Mühendisliği
Ömer Nazmi Efendi	Fransa	1912	Ziraat Mühendisliği
Edip Ayel	Fransa		Ziraat Mühendisliği (Ziraat Teknolojileri)
Ahmed Şevket Efendi	İngiltere	1911	Çarkçılık
Fahri Bin Mahmud Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Hasan Bin Hamdi	İtalya	1909	Çarkçılık
Hasan Enver Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Hikmet Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Kamil Efendi	İngiltere		Çarkçılık

Mehmed Bin Abdülkerim Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Mehmed Salim Bin Salih	İngiltere		Çarkçılık
Ömer Lütfü Bin İbrahim Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Reşid Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Salih Cemal	İngiltere		Çarkçılık
Şefik Bin Ali Efendi	İngiltere		Çarkçılık
Naim İsmail Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Çinkografi
Ali Haydar Efendi	Almanya		Değirmenci
Hasan Sabri Efendi	Almanya		Değirmenci
İsmail Hakkı Efendi	Almanya		Değirmenci
Seyid (Said) Abdullah Efendi	Almanya		Değirmenci
Mehmet Vehbi Kıpçak	Almanya	1910	Demir Yolları
Hasan Basri Efendi	Almanya		Demircilik
Hasan Ferhat Efendi	Almanya		Demircilik
İsmail Hakkı Bin Salih	Almanya	1917	Demircilik
Mahmud Nedim Efendi	Almanya		Demircilik
Mehmed (Hamid) Efendi	Almanya		Demircilik
Mehmed Efendi	Almanya		Demircilik
Mustafa Efendi	Almanya		Demircilik
Ziya Efendi	Almanya		Demircilik
Ahmed Hamdi Gürsoy	Almanya		Dericilik
Hüseyin Vasıf Efendi	Yunanistan		Dokumacılık (Mensucat)
Reşad Fehmi Efendi	Yunanistan		Dokumacılık (Mensucat)
Namık Efendi	Almanya		Dökümhane
Abdullah Sadettin Efendi	İsviçre	1909	Elektrik
Abdullah Ziya Efendi	Fransa	1909	Elektrik
Mustafa İrfan Efendi	İtalya	1913	Elektrik
Ahmed Nafiz	İtalya	1909	Elektrik
Ahmed Naim	İtalya	1909	Elektrik
Ahmed Sadık Belig Efendi	İsviçre	1913	Elektrik
Ali Fahri Efendi	Macaristan	1920	Elektrik
Ali Haydar Efendi	Avusturya-Macaristan	1912	Elektrik
Ali Kevser Efendi	Fransa	1916	Elektrik
Artin Kirkor	İtalya	1909	Elektrik
Asador Radoyan	İtalya	1909	Elektrik
Asaf Bin İsmail	İtalya	1909	Elektrik
Asım Rıdvan Efendi	Amerika	1913	Elektrik
Bedreddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Elektrik
Behzat Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Cemal Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Ahmed Necati	İtalya	1909	Elektrik
Davut Esad Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Enver Efendi	İngiltere	1909	Elektrik
Haim Abdullah	İtalya	1909	Elektrik
Halim Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Elektrik
Halim Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik
Hasan Cemal	İtalya	1909	Elektrik
Hasan Ekrem	İtalya	1909	Elektrik
Hasan Nazmi Efendi	Fransa		Elektrik
Hikmet Ali Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Hulusi Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Hüseyin Arif Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik
Hüseyin Nazmi Efendi	Fransa		Elektrik
İbrahim Bin Hamdi	İtalya	1909	Elektrik
İbrahim Ferid Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Elektrik

İbrahim Necati	İtalya	1909	Elektrik
İsmail Hakkı	İtalya	1909	Elektrik
Rahmi Efendi	Almanya		Elektrik
M. Adil Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Mahmud Celaleddin Nazif	İtalya	1909	Elektrik
Mahmud Cevad	İtalya	1909	Elektrik
Mecid Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Mehmed Ekrem Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik
Mehmed İhsan Efendi	İngiltere		Elektrik
Mehmed Macid Efendi	Belçika	1916	Elektrik
Şevket Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Elektrik
Mehmed Nuri Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik
Mehmed Said	İtalya	1909	Elektrik
Mehmed Suphi Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Elektrik
Mehmed Vahid Efendi	Avusturya-Macaristan	1909	Elektrik
Ahmed Kemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Elektrik
Mustafa Afif Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Elektrik
Mustafa Faik	İtalya	1909	Elektrik
Mustafa Latif	İtalya	1909	Elektrik
Mustafa Nazif	İtalya	1909	Elektrik
Naci Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Necati Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Nimet Efendi	İtalya	1909	Elektrik
Osman Fevzi Efendi	İngiltere	1910	Elektrik
Ömer Faruk Efendi	İtalya	1913	Elektrik
Ömer Faruk Efendi		1909	Elektrik
Saadettin Efendi		1909	Elektrik
Şemseddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Elektrik
Talat Efendi		1909	Elektrik
Vahan Agopyan	Amerika	1911	Elektrik
Yervant Hazarosyan	İtalya	1909	Elektrik
Ziya Efendi	Fransa	1916	Elektrik
Ziya Zeki Efendi	Fransa	1912	Elektrik
Mehmed Emin Efendi	İsviçre	1921	Elektrik Ve Makine
Hüseyin	Avusturya-Macaristan	1909	Elektrik ve mensucat
David Siyaki Efendi	Almanya	1918	Elektrotekniker
İlya Samuel Efendi	Almanya	1918	Elektrotekniker
Bedri Tahir Efendi	Almanya	1915	Fenni Mimari ama kesin değil
Ali Askar Efendi	Almanya	1918	Fenni Tabaat Müessesesi (Basım-Matbaa)
Hrant Odabaşyan Efendi	Fransa	1916	Fenni Tabaat Müessesesi (Basım-Matbaa)
Kamil Emrullah Efendi	Fransa	1916	Fenni Tabaat Müessesesi (Basım-Matbaa)
Mehmed Efendi	Almanya		Garson
Celaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan		Halı dokuma
Ethem Efendi	Avusturya-Macaristan		Halı dokuma
Sabri Efendi	Avusturya-Macaristan		Halı dokuma
İsmail Nail Efendi	Avusturya-Macaristan		Halı dokuma
Enver Efendi	İngiltere		İnşaiyye
Eşref Efendi	İngiltere		İnşaiyye
Mehmed Ali Efendi	İngiltere		İnşaiyye
Mehmed Kamil Efendi	İngiltere		İnşaiyye
Sadık Efendi	İngiltere		İnşaiyye
Hasan Alur Efendi	İngiltere		İnşaiyye

Veysel Hamdi Efendi	Almanya		Kunduracı
Recep Hamdi Efendi	Almanya		Kürkçü
Osman Server Ahıskaatabekogulları	Almanya-Rusya		Maden/Ziraat/Hukuk
Ahmed İhsan Efendi	Almanya		Madencilik
Durmuş Hüseyin Efendi	Almanya		Madencilik
İsmail Hakkı Efendi	Fransa	1912	Madencilik
Mehmed Efendi	Almanya		Madencilik
Mustafa Remzi	Almanya	1918	Madencilik
Burhaneddin Efendi	Almanya	1920	Madencilik
Mehmed Şükrü Efendi	Almanya		Madencilik
Ömer Mustafa Efendi	Almanya		Madencilik
Ümmet Ali Efendi	Almanya		Madencilik
Ahmed Kemal Efendi	Almanya-İsviçre	1917	Madencilik/Sanayi-i İnşaiye
Nuri Efendi	Almanya		Makineci
Zeki Cebrail Efendi	İngiltere	1910	Makineci
Mustafa Osman	Almanya	1918	Makine-Doğramacılık
Selim Yusuf Efendi	Fransa		Makineressamlığı ve tesvicelik sanatları
Abdullah Efendi	Almanya		Makinistlik
Ahmed Efendi	Almanya		Makinistlik
Bahri Efendi	Almanya		Makinistlik
Cemal Efendi	Almanya		Makinistlik
Hakkı Efendi	Almanya		Makinistlik
Halil Efendi	Almanya		Makinistlik
Hüseyin Efendi	Almanya		Makinistlik
İbrahim Edhem Efendi	Almanya		Makinistlik
Kamil Efendi	Almanya		Makinistlik
Kerim Efendi	Almanya		Makinistlik
Mehmed Kemal Efendi	Almanya		Makinistlik
Mehmed Reşid Efendi	Almanya		Makinistlik
Mustafa Efendi	Almanya		Makinistlik
Nazım Efendi	Almanya		Makinistlik
Osman Kemal Efendi	Almanya		Makinistlik
Sadri Efendi	Almanya		Makinistlik
Sami Efendi	Almanya		Makinistlik
Selahaddin Efendi	Almanya		Makinistlik
Suphi Efendi	Almanya		Makinistlik
Şemseddin Vasfî Efendi	Almanya		Makinistlik
Şevket Efendi	Almanya		Makinistlik
Tahsin Efendi	Almanya		Makinistlik
Turan Efendi	Almanya		Makinistlik
Adil Efendi	Almanya		Marangozluk
Ali Efendi	Almanya		Marangozluk
Derviş Efendi	Almanya		Marangozluk
İsmail Necmi Efendi	Almanya		Marangozluk
Mahmud Sadık Efendi	Almanya		Marangozluk
Mehmed Galib Bin Hasan	Almanya		Marangozluk
Servet Efendi	Almanya		Marangozluk
Muhlis Recep Efendi	Fransa	1909	Mensucat
Hasan Vasıf Dokuman	Almanya		Mensucat — Boyacılık Kimya
A. Vasıf Bey	Avusturya-Macaristan	1917	Mensucat — Dokumacılık
Hamdi Fuad Efendi	Almanya	1916	Mimarlık

Hanet Boşnakyan Efendi	Fransa	1909	Mimarlık
Hilmi Efendi	Fransa	1910	Mimarlık
Hüseyin Kaşif Efendi	Fransa	1910	Mimarlık
Mustafa Şahin Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	Mimarlık
Mizani Efendi	Fransa		Mimarlık
Josef Kazez Efendi	Almanya	1914	Mimarlık
Ohannis Polatyan	İtalya	1914	Mimarlık
Zare Efendi	Fransa	1909	Mimarlık
Zeki Besim Efendi	İtalya	1910	Mimarlık
Mukbil Kemal Taş	Amerika	1911	Mimarlık
Asaf Efendi	Fransa		Ormancılık
Feridun Efendi	Almanya		Ormancılık
Hrant Efendi	Fransa		Ormancılık
Tevfik Ali Efendi	Almanya	1917	Ormancılık
Mehmed Mazhar Efendi	Almanya		Ormancılık
Münir Efendi	Almanya	1918	Ormancılık
Ahmed Mithat Efendi	Almanya	1918	Ormancılık
Mahmut Şakir Efendi	Almanya	1918	Ormancılık
İsmail Abdullah Efendi	Almanya		Otomobilci
Bedreddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Oymacılık
Osman Recep Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Oymacılık
Ali Rana Tarhan	Almanya-Belçika		Posta Telefon Telgraf
Abdullah Sami	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Abdurrahim Bilal Efendi	İtalya		Sanayi
Yusuf Ziya Efendi	Almanya	1916	Sanayi
Ali Rıza	İngiltere	1910	Sanayi
Bayram	Almanya		Sanayi
Cevad Osman Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Sanayi
Halim Musa Rıfki	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Hasan	Almanya		Sanayi
Hüsameddin	Almanya		Sanayi
İbrahim Zeki	Almanya		Sanayi
İsmail Fikri	Almanya		Sanayi
İsmail Hakkı	Almanya		Sanayi
Mehmed Ali	Almanya		Sanayi
Mehmed Bahaeddin Efendi	İsviçre	1918	Sanayi
Mehmed Emin	Almanya		Sanayi
Mehmed Vehbi	Almanya		Sanayi
Musa Rıfki Efendi	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Mustafa	Almanya		Sanayi
Mustafa Arif	Almanya		Sanayi
Namık	Almanya		Sanayi
Nihat	Almanya		Sanayi
Osman	Almanya		Sanayi
Osman Atif	Almanya		Sanayi
Osman Fehmi	İngiltere	1910	Sanayi
Osman Nuri	Almanya		Sanayi
Ömer Nuri	Almanya		Sanayi
Ahmed Efendi	Almanya	1916	Sanayi
Mustafa Cavid Efendi	Almanya	1916	Sanayi
Saadettin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Sanayi
Sabri	Almanya		Sanayi
Sadullah	Almanya		Sanayi
Selim Efendi	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Sıtkı	Almanya		Sanayi

Şaban	Almanya		Sanayi
Şakir Sadeddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Sanayi
Şeref	Almanya		Sanayi
Şevket	Almanya		Sanayi
Tahir	Almanya		Sanayi
Veysel Efendi	İsviçre	1918	Sanayi
Yusuf Ziya Efendi	Fransa	1919	Sanayi
Ziya Efendi	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Mahmud Celaleddin Efendi	Almanya		Sanayi-i Hadidiyye (Demir Sanayi)
Mehmed Celaleddin Efendi	Almanya		Sanayi-i Hadidiyye
Hasan Muhiddin (Muhyiddin) Efendi	Almanya		Sanayi-i Hadidiyye
Hasan Şevket Efendi	Almanya		Sanayi-i Hadidiyye
Hasan Zühdü Efendi	Almanya		Sanayi-i Hadidiyye
Mehmed İhsan Efendi	Avusturya-Macaristan		Sanayi
Mehmet Kemal Efendi	Almanya		Sanayi
Musa Anber	Almanya	1917	Saraçlık
Kâzım Efendi	Avusturya-Macaristan	1915	Suni Kol ve Bacak Yapımı
Selahaddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1915	Suni Kol ve Bacak Yapımı
Yavanis Efendi	Avusturya-Macaristan	1915	Suni Kol ve Bacak Yapımı
Selahaddin Münir Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Şimendifer
Latif Efendi	Almanya		Şimendifer Tahsili
Mustafa Remzi Efendi	Almanya		Şimendifer Tahsili
Osman Tevfik Efendi	Almanya		Şimendifer Tahsili
Münir Nazmi Efendi	İsviçre	1916	Teknik
Ömer Gazavi	İsviçre		Teknik
Şevket Turgut Efendi		1916	Teknik
Ali Ragıb Efendi	Hollanda	1916	Teknik Resim ve Tezyinat (süsleme)
Abdurezzak	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
Ali Ulvi	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
Baha Tali Öngören	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
Bekir Vefa Çeyrekbaşı	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
Hüsnu Sadık Durukal	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
İsmail Hakkı	Fransa	1908	Telgraf Müfettişliği ve Başmüdürlük
Osman Said Efendi	İngiltere		Telsiz Telgraf
Salim Saim Efendi	Amerika		Telsiz Telgraf
Hikmet Mustafa Efedî	Almanya		Tenekeci
İbrahim Nihad Efendi	Almanya		Tesviyecilik
Selim Efendi	Almanya	1920	Tesviyecilik
Abdülkadir Efendi	Almanya		Tornacı
Delöt Yervant Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir (Yol ve Köprü Yapımı)
Galip Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir
Haiki Gorkin Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir
Halid Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir

Kirkor Serkizyan Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir
Nizami Efendi	Fransa		Turuk ve Maabir
Mehmed Nafiz Efendi	Belçika		Ulûm-ı Tabiiye ve Elektrik
Hulusi Bin Süleyman	Avusturya-Macaristan	1912	Vagon
Tevfik Bin Hasan	Avusturya-Macaristan	1912	Vagon
Abdurrahman Bin Halid	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Abdülhamid Bin İsmail	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Abdülkadir Bin Hasan Hüsnü	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Abdülrahim Ali Bin Abdulrahman	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Gazanfer Bin Rıza	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Kemal Bin İsmail Hakkı	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Mesud Bin İbrahim	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Naji Bin İsmail Hakkı	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Nureddin Bin Mustafa	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Samim Bin İhsan	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Şahab Bin Mehmed Fuad	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ali Eltaf Bin Süleyman	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ali Fuad Bin Hüsameddin	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ali Hayri Bin Besim	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ali Said Bin Faik	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Asım Bin Mehmed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Bahaaddin Bin Mecid	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Esad Bin Şükrü	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Fadıl Bin Safi	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Fuad Bin Asım	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Halid Bin Sami	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Hamid Bin İzzed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Hüseyin Muhib Bin Cemal Paşa	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Hüseyin Naim Bin Ahmed Hilmi	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Hüseyin Yaşar Bin Mehmed Selim	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
İhsan Bin Mehmed Şükrü	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
İhsan Sabid Bin Abdülmecid	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Kamil Bin Mehmed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mahmud Seyfeddin Bin Tevfik Daniş	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Adnan Bin İsmail	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Ali	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Bin	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Kamil Bin Salih	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Lütfü Bin Ali	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Namık Bin Ubeydullah	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Nebil Bin Cemal	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Sacid Bin Cevdet	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mehmed Tevfik Bin Ahmed İshak	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Muammer Bin Lütfi	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Muammer Bin Nuri	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mustafa Bin Mehmed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mustafa Celaleddin Bin Hayri	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mustafa Cemal Bin Erşed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mustafa Naşid Bin Derviş	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Mustafa Nuri Bin Rifat	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Münir Bin Nazmi	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Naci Bin Edhem	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Nejad Bin Tevfik	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Neşed Bin Mustafa	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat

Nuri	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Osman Senai Bin Mehmed	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Osman Tevfik Bin Hasan Hüsnü	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Recai Bin Mustafa Sıdkı	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Saffet Bin Hasan Şükrü	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ali Bedii Bin Rasim Paşa	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Samim	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Selahaddin Bin Abdulrahman	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Semih Bin Rüstem	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Süleyman Neşed Bin Mustafa Fadıl	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Şahabeddin Bin İskender	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Şakir Bin Mazhar	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Ahmed Reşad Ebusadık Bin Şerif Adnan Paşa	Avusturya-Macaristan	1916	Zanaat
Abdurrahman Hilmi Efendi	Almanya		Ziraat Aletleri
Ahmed Kamil Efendi	Almanya		Ziraat Makinaları
Mehmed Hızır Efendi	Almanya	1916	Ziraat Makinaları
Avidi Kasarcıyan Efendi	Amerika	1910	
Hasan Tahsin	Avusturya-Macaristan	1909	
Hikmet Bin Dilaver	Almanya		
Hüseyin Arif	Avusturya-Macaristan		
İhsan Şeref Dura	Fransa		
Mazhar Salih Bin Hayreddin	Almanya		
Mehmed Fuad Efendi	Almanya	1913	
Mörp Vitali Efendi	Almanya	1918	
Mecid Rıza Efendi	Almanya		
Mecudiddin Tevfik Efendi	Almanya		
İsmail Reha Efendi	Almanya		
Yümni Reşid Efendi	İsviçre	1919	
Mustafa Zekai Bin Saffet	Almanya		
Mehmet Nureddin Efendi	Almanya	1918	
İbrahim Sedat Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Orhan Efendi	Almanya	1918	
Ala Efendi	Almanya	1918	
Akçura İbrahim Efendi	Almanya	1918	
Tahsin Efendi	Almanya		

Askerî alanlar			
Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Abbas Bey	Almanya	1914	Askerî
Abdulkerim Bey	Almanya	1914	Askerî
Abdurrahim Efendi	Almanya		Askerî
Abdurrauf Efendi	Almanya		Askerî
Abdülkadir Bey	Almanya	1914	Askerî
Ahmed Bey	İsviçre		Askerî
Ahmed Hamdi Efendi	Almanya		Askerî
Ahmet Necati Bey	Almanya	1914	Askerî
Ahmet Şevket Galatalı	Almanya, Avusturya-Macaristan	1917	Askerî
Akif Bey	Almanya	1914	Askerî
Alaaddin Bey	Almanya	1914	Askerî
Alaaddin Efendi	Almanya		Askerî
Alaaddin Efendi	Almanya		Askerî
İsmail Hakkı Tevfik (Okday)	Almanya	1910	Askerî

Ali Hayri Arıburun	Almanya	1911	Askerî
Ali İhsan Sabis	Almanya	1909	Askerî
Ali Rıza Efendi	Almanya	1914	Askerî
Ali Sami Efendi	Fransa	1909	Askerî
Ali Şakir Efendi	İsviçre		Askerî
Anastas Karazipol Efendi	Almanya	1918	Askerî
Asım Bey	Almanya	1914	Askerî
Asım Efendi	Almanya		Askerî
Aslan Nuri Efendi	Fransa		Askerî
Atıf Ulusoğlu	Almanya	1915	Askerî
Avni Efendi	Almanya		Askerî
Basri Efendi	Almanya	1914	Askerî
Behçet Efendi	Fransa	1910	Askerî
Cavid Efendi	Almanya		Askerî
Cavid Erdelhun	Fransa	1910	Askerî
Cavit Paşa	Fransa	1910	Askerî
Cemal Bey	Almanya	1914	Askerî
Cemal Efendi	İngiltere		Askerî
Cemal Efendi	Fransa		Askerî
Cemil Efendi	Fransa		Askerî
Cemil Efendi	Almanya		Askerî
Emin Efendi	Fransa		Askerî
Emin Zihni Bey	Almanya	1914	Askerî
Esad Efendi	Almanya		Askerî
Esad Sagay	Almanya	1910	Askerî
Eyüp Bey	Almanya	1914	Askerî
Fahredden Efendi	Fransa	1909	Askerî
Fahredden Efendi	Almanya		Askerî
Fahri Efendi	Almanya		Askerî
Fasih Efendi	İsviçre		Askerî
Ferid Bey	Almanya	1908	Askerî
Fethi Uzgören	Almanya	1909	Askerî
Fevzi Bey	Almanya	1914	Askerî
Fuad Efendi	Almanya, Fransa		Askerî
Fuad Efendi	Almanya		Askerî
Hakkı Bey	Almanya	1914	Askerî
Hakkı Efendi	Almanya		Askerî
Hakkı Efendi	Almanya		Askerî
Hakkı Efendi	Almanya		Askerî
Halid Efendi	Almanya		Askerî
Halid Efendi	Almanya		Askerî
Hamid Fahri Efendi	Almanya	1909	Askerî
Harem Efendi	Almanya		Askerî
Hasan Askerî Bey	Almanya	1914	Askerî
Hasan Bey	İsviçre		Askerî
Hasan Cevad Efendi	Almanya	1915	Askerî
Hasan İzzed Paşa	Almanya	1914	Askerî
Hasan Tosun Bey	Almanya	1914	Askerî
Haydar Bey	Almanya	1914	Askerî
Haydar Efendi	Almanya		Askerî
Hayri Bey	Almanya	1914	Askerî
Hikmet Efendi	Almanya		Askerî
Hürrem Efendi	Almanya	1909	Askerî
Hüseyin Hüsnü Efendi	Almanya		Askerî
Hüseyin Hüsnü Efendi	Almanya		Askerî

Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet	Almanya	1910	Askerî
Hüsnü Rıza Ünsal	Almanya	1909	Askerî
İbrahim	İngiltere		Askerî
Ömer Lütfü Argeşo	Almanya	1909	Askerî
İhsan Efendi	Almanya		Askerî
İsmail Hakkı	Fransa	1910	Askerî
İsmail Hakkı Efendi	Almanya		Askerî
İsmet Efendi	İsviçre		Askerî
İzzed Bey	Almanya	1914	Askerî
Kadri Efendi	İsviçre		Askerî
Kâzım Bey	Almanya	1914	Askerî
Kâzım Bey	Almanya	1914	Askerî
Kâzım Efendi	Almanya		Askerî
Kemal Efendi	Almanya		Askerî
Kemalettin Sami Paşa	Almanya	1912	Askerî
Lütfü Efendi	İngiltere		Askerî
Asım Gündüz	Almanya	1909	Askerî
Mahmud Nedim Efendi	Almanya		Askerî
Mehmed Ali Bey	Almanya	1914	Askerî
Mehmed Ali Bey	Almanya	1914	Askerî
Mehmed Ali Efendi	Fransa		Askerî
Mehmed Ali Efendi	Almanya		Askerî
Mehmed Arif (Ayıcı) Efendi	Almanya	1909	Askerî
Mehmed Bey	Almanya	1914	Askerî
Mehmed Cafer Efendi	Almanya		Askerî
Mehmed Emin Efendi	Almanya		Askerî
Mehmed Kemal Efendi	Almanya		Askerî
Mehmet Arif	Almanya	1909	Askerî
Emir Malik Aslan Bey	Fransa		Askerî
Mehmet Şevket	Fransa	1913	Askerî
Muhtar Bey	İsviçre		Askerî
Muhtar Bey	İsviçre		Askerî
Muhyiddin Bey	İsviçre		Askerî
Muhyiddin Bey	Almanya	1914	Askerî
Mukbil Efendi	Belçika	1914	Askerî
Mustafa Feridun Efendi	Fransa		Askerî
Mürsel Bakü	Almanya	1910	Askerî
Mürsel Efendi	Almanya		Askerî
Naci Efendi	Almanya		Askerî
Ali Sami Sabit Karaman	Almanya	1910	Askerî
Naim Efendi	Fransa		Askerî
Şehzade (Osman)Fuad Efendi	Almanya		Askerî
Nasuhi Bey	Almanya	1914	Askerî
Nazif Bey	Almanya	1914	Askerî
Şehzade Abdurrahim (Hayri) Efendi	Almanya	1917	Askerî
Şehzade Abdülhalim Efendi	Almanya		Askerî
Necmettin Sarana	Avusturya-Macaristan	1916	Askerî
Şehzade Cemaleddin Efendi	Almanya		Askerî
Abdülkerim Bey	Almanya	1914	Askerî
Ali Rıza Bey	Almanya	1914	Askerî
Nuri Bey	İsviçre		Askerî
Nuri Bey	Almanya	1914	Askerî
Ali Rıza Efendi	Almanya	1914	Askerî
Baha Bey	Almanya	1914	Askerî

Cafer Tayyar Bey	Almanya	1914	Askerî
Osman Efendi	İsviçre		Askerî
Cemal Bey	Almanya	1914	Askerî
Halil Sami Bey	Almanya	1914	Askerî
İbrahim Tali Bey	Almanya	1914	Askerî
İrfan Bey	Almanya	1914	Askerî
Mehmed Ali Bey	Almanya	1914	Askerî
Ömer Asım Efendi	Fransa	1908	Askerî
Mustafa Nimed Bey	Almanya	1914	Askerî
Ömer Lütfü Efendi	Almanya		Askerî
Rıza Bey	Almanya	1914	Askerî
Sabri Efendi	Almanya	1914	Askerî
Sadık Sabri Bey	Almanya	1914	Askerî
Şemseddin Bey	Almanya	1914	Askerî
Rauf Efendi	Almanya		Askerî
Refet Bey	Almanya	1914	Askerî
Refet Bey	Almanya	1914	Askerî
Remzi Efendi	Almanya		Askerî
Rıfat Efendi	Almanya		Askerî
Rüşdü Bey	Almanya	1914	Askerî
Rüştü Efendi	Almanya		Askerî
Sabri Efendi	Almanya		Askerî
Saffet Arıkan	Almanya	1918	Askerî
Said Efendi	Almanya		Askerî
Salih Bey	Almanya	1914	Askerî
Sami Efendi	Almanya		Askerî
Selahaddin Efendi	İsviçre		Askerî
Süleyman Efendi	Almanya		Askerî
Süleyman Fehmi Bey	Almanya	1914	Askerî
Süleyman Fethi Bey	Almanya	1914	Askerî
Şefik Avni Özüdoğru	Almanya	1909	Askerî
Şefik Bey	Almanya	1914	Askerî
Şefik Efendi	Almanya		Askerî
Şehzade Ömer Faruk Efendi	Avusturya- Macaristan, Almanya	1918	Askerî
Şehzade Şerefeddin Efendi	İsviçre	1918	Askerî
Şevket Efendi	Fransa		Askerî
Şükrü Efendi	Fransa		Askerî
Tahir Bey	Almanya	1914	Askerî
Tahsin Efendi	Almanya		Askerî
Tevfik Efendi	Fransa		Askerî
Tevfik Efendi	Fransa		Askerî
Tevfik Efendi İbn-İ Atf	Fransa		Askerî
Veysel Özgür	Avusturya-Macaristan	1910	Askerî
Yunus Bey	Almanya	1914	Askerî
Yusuf Efendi	İsviçre		Askerî
Yusuf Rıza Efendi	Almanya		Askerî
Zekeriya Bey	Almanya	1914	Askerî
Cemil Bey	Fransa		Askerî
İhsan Efendi	İngiltere		Askerî
Ragıp Bey	Almanya		Askerî
Hafız İsmail Hakkı	Fransa	1912	Askerî
Şehzade Ahmed Nureddin Efendi	İsviçre	1916	Askerî
Mahmut Nedim	Avusturya-Macaristan	1910	Atış Eğitimi
Mahmut Savni	Almanya	1914	Deniz Tayyareciliği

Osman Yümnü	Almanya	1914	Deniz Tayyareciliği
İsmail Hüseyin	Almanya	1914	Deniz Tayyareciliği
Avni Şerif Gemicioğlu	Almanya	1915	Denizaltı
Mehmet Şükrü Okan	Almanya	1910	Denizaltı
Hüseyin Sabri Abdülkerim	Almanya	1910	Denizaltı
İbrahim Rıza Ülman	Almanya	1915	Denizaltı
İbrahim Süleyman	Almanya	1910	Denizaltı
Remzi Duygu	Almanya	1910	Denizaltı
Rıfat İbrahim	Almanya	1915	Denizaltı
Salih Mevlüd	Almanya	1915	Denizaltı
Şefik Ali Civa	Almanya	1915	Denizaltı
Mahmut Sait Halman	Almanya	1916	Denizcilik
Ahmet Şevket Akyazı	İngiltere		Denizcilik
Şevket (Doruker) Bin Ahmed Efendi	İngiltere	1910	Denizcilik
Mehmet Emrullah Nutku	Almanya	1918	Denizcilik
Ekrem Cafer	Almanya	1917	Denizcilik
Müfit Nihat	Almanya	1917	Denizcilik
Muharrem Efendi	İngiltere	1912	Denizcilik
Nusret Efendi	İngiltere		Denizcilik
Şevket Efendi	İngiltere	1912	Denizcilik
Zavik Hanzadyan	Fransa		Denizcilik
Mehmet Sadık Altıncan	Almanya	1918	Denizcilik
Abdurrahman Benlioğlu	Almanya	1918	Denizcilik
Mustafa Fahri Tümbilen	Almanya	1918	Denizcilik
Ahmet Hulusi Gökdalay	Almanya	1917	Denizcilik
Mehmet Necati Özdeniz	Almanya	1916	Denizcilik
Ali Muharrem Efendi	İngiltere	1911	Denizcilik (Topçuluk)
Hilmi Efendi	İngiltere		Denizcilik (Topçuluk)
Ahmet Tacettin Talayman	Almanya	1917	Denizcilik-Mühendislik
Eşref Demirel	Almanya		Fişek Yapımı
Hüsameddin Bey	Almanya		Fişek Yapımı
Mehmet Şemsettin Sunal (Şemsi Sunal)	İngiltere	1911	Gemicilik
Hattat Hamid Aytaç	Almanya		Haritacılık
Ahmet Tevfik	Almanya	1915	Harp Tarihi
Emin Fuat	Almanya	1912	Havacılık
Fethi	İngiltere	1912	Havacılık
Hüseyin Hüsnü	Almanya	1912	Havacılık
Mehmed Fesa	Fransa	1911	Havacılık
Yusuf Kenan	Fransa	1911	Havacılık
Abdullah Yusuf	İngiltere	1912	Havacılık
Ahmed Saffet Efendi	İngiltere	1912	Havacılık
Cemal Efendi	Fransa	1912	Havacılık
Fazıl Efendi	İngiltere	1912	Havacılık
Fevzi Efendi	Fransa	1912	Havacılık
Mehmed Ali Efendi	İngiltere	1912	Havacılık
Mehmed Fethi Efendi	İngiltere	1912	Havacılık
Mithat Nuri Tuncel	Fransa	1912	Havacılık
Mehmet Şükrü	Fransa	1912	Havacılık
Refik Efendi	Fransa	1912	Havacılık
Sabri Said Efendi	İngiltere	1912	Havacılık
Salim Batur	Fransa	1912	Havacılık
Salim İlkuçan	Fransa	1912	Havacılık
Mehmet Ali Bey	Almanya	1916	Havacılık
Halil Bey	Almanya	1917	Havacılık

Mehmet Nafi	Fransa		Havacılık
Mehmet Ali Okar	Almanya, Fransa	1914	Havacılık- Hava Gözlemciliği ve Fotoğrafçılık
İsmail Hakkı Bin Hasan	İngiltere		Levazım
Mehmed Fazlı Bin Ömer	İngiltere		Levazım
Naim Bin Abdülkerim Efendi	İngiltere		Levazım
Tahir Bin İsmail	İngiltere		Levazım
Ziya Bin Salih Efendi	İngiltere		Levazım
Abdurrahman Efendi	İngiltere	1912	Makinistlik (Havacılık)
Aziz Efendi	İngiltere	1912	Makinistlik (Havacılık)
Ahmet Rasim Barkınay	Rusya	1911	Mesaha
Fahri Bin Ali Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Fahri Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Hafız İbrahim Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
İbrahim Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Nail Bin Hasan Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Nail Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Nureddin Bin Hasan Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Nureddin Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Nuri Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Rahmi Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Şevket Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Şevket Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Veli Bin İbrahim Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Veli Efendi	İngiltere		Seyrüsefain
Halid Bey	Almanya	1914	Silah eğitimi
Muhiddin Bey	Almanya	1914	Silah Eğitimi
Müfit Bey	Almanya	1914	Silah Eğitimi
İzzed Bey	Almanya	1914	Silah eğitimi
Mehmet Kâzım Orbay	Almanya	1908	Topçu ve Piyade Atış
Zihni Toydemir	Almanya	1917	Topçuluk
Ahmet Nazif	Almanya	1918	Topçuluk
Ali Tunalı	Almanya		Topçuluk
Alaaddin Bin İzzed Efendi	İngiltere		Topçuluk
Alaaddin Efendi	İngiltere		Topçuluk
Ali Efendi	İngiltere	1911	Topçuluk
Ali Efendi	İngiltere	1911	Topçuluk
Ali Rıza Efendi	İngiltere	1910	Topçuluk
Ertuğrul Bin Neşet Efendi	İngiltere		Topçuluk
Ertuğrul Efendi	İngiltere		Topçuluk
Halil Kemal Koçer	Almanya	1910	Topçuluk
Hilmi Efendi	İngiltere		Topçuluk
M. Münir Altuğ	Almanya	1911	Topçuluk
Mehmed Bin Ömer Efendi	İngiltere		Topçuluk
Mehmed Efendi	İngiltere		Topçuluk
Mehmed Necip Bey	Almanya	1909	Topçuluk
Mehmet Nurettin Alpkartal	Fransa		Topçuluk
Mehmet Emin Çolakoğlu	Almanya	1909	Topçuluk
Mehmet Sami Orberk	Fransa-İngiltere		Topçuluk
Muharrem Efendi	İngiltere		Topçuluk
Mustafa Asım Berkman	Almanya	1910	Topçuluk
Mustafa İhsan	Almanya	1914	Topçuluk
Nahid Efendi	Fransa		Topçuluk
Osman Şükrü	Avusturya-Macaristan	1915	Topçuluk
Rıza Efendi	İngiltere		Topçuluk

Salih Ulvi Sezer	Almanya		Topçuluk
Süleyman Avni	Almanya	1909	Topçuluk
Tahsin Bin Mehmed Efendi	İngiltere		Topçuluk
Tahsin Efendi	İngiltere		Topçuluk
Mehmet Ali Ülgen	İngiltere	1911	Topçuluk (Deniz)
Hasan Durudoğan	Almanya		Topçuluk-Barut
Ahmed Bin Mükrim Efendi	İngiltere	1910	Torpidoculuk
Ahmed Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Eşref Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Ethem Bin Neşed Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Ethem Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Kemal Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Kemal Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Mehmet Fahri Engin	İngiltere		Torpidoculuk
Mustafa Eşref Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Necip Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Raif Efendi	İngiltere		Torpidoculuk
Şefik Efendi	İngiltere		Torpidoculuk

Sağlık Bilimleri

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Ahmed Şevki Bey	Fransa		Diş Hekimliği
Belkıs Bekir Hanım	Fransa	1913	Diş Hekimliği
Nimet Kâzım	Almanya	1918	Diş Hekimliği
Refik Efendi	Fransa	1910	Diş Hekimliği
Ahmed Mithat Efendi	İsviçre	1908	Eczacılık
Kemal Efendi		1908	Eczacılık
Mehmed Ali Efendi	Fransa-Almanya	1908	Eczacılık
İbrahim Nazif Efendi	İsviçre	1912	Eczacılık/Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Tevfik Efendi	Fransa	1916	Fenni Cerrahi İsnan (Diş Doktorluğu)
Sıtkı Bey	Fransa	1908	Röntgen
Zakar TARVER	Fransa-Amerika	1919	Röntgen İhtisası
Ahmet Nabi Kastarlık	Fransa-İsviçre	1911	Tıp
Abdülaziz Cevad Efendi	Fransa		Tıp
Ali Rıza Efendi	İsviçre		Tıp
Abraham Bey	Fransa	1910	Tıp
Adil Atak	Almanya		Tıp
Ahmed Adil Efendi	Fransa		Tıp
Ahmed Ali Efendi		1909	Tıp
İsmail Saip Özer	Avusturya- Macaristan, Almanya	1914	Tıp
Abdülkadir Cahit (Tuner)	Almanya	1922	Tıp
Ahmed İhsan Efendi	Fransa		Tıp
Ahmed Nureddin	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Ahmed Ratip Efendi	Fransa		Tıp
Hasan Reşad (Sığındım)Efendi	Almanya	1909	Tıp
Fahreddin Kerim Gökay	Almanya, Avusturya-Macaristan	1922	Tıp
Neşet Ömer İrdelp	Fransa	1908	Tıp
Bahri İsmet Temizer	Fransa	1908	Tıp
Ali Bahri	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Ali Haydar Erel	Almanya	1918	Tıp
Hasan Yusuf Başkam	Almanya	1909	Tıp
Behçet Sabit Erduran	Almanya	1917	Tıp

Ali Rıza Efendi	Fransa	1908	Tıp
Hüseyin Kenan Tunakan	Avusturya	1922	Tıp
Ali Ulvi	Almanya		Tıp
Ali Zeki Efendi	İsviçre		Tıp
Nazım Ilgar	Avusturya	1920	Tıp
Aziz Saim	Almanya	1908	Tıp
Nuri Fehmi (Ayberk)	Avusturya	1921	Tıp
Bedriye Bedri Bora (Şükrü Kamil) Hanım	Almanya	1916	Tıp
Ekrem Behçet Tezel	Almanya	1921	Tıp
Abdüllatif Efendi	İsviçre	1914	Tıp
Murat Cankat	Almanya	1914	Tıp
Cevad Efendi	İsviçre	1916	Tıp
Cevad Efendi	İsviçre	1912	Tıp
Cevdet Efendi	İsviçre	1916	Tıp
Ruhi SOYER	Almanya		Tıp
Civani Bey	Fransa	1910	Tıp
Constantina	Fransa	1912	Tıp
Akif Mehmed Efendi	Almanya	1909	Tıp
Ekrem Hayri (Üstündağ)Efendi	Almanya	1909	Tıp
Doktor Süleyman Ethem Bey	Fransa		Tıp
Jesi Aram Haçator Efendi	Almanya	1909	Tıp
Kemal Cenap Berksoy	Almanya	1909	Tıp
Najor Samuel Spon Efendi	Almanya	1909	Tıp
Tahir Aslan	İsviçre		Tıp
Ömer Şevket Efendi	Almanya	1909	Tıp
Fahri Arel	İsviçre		Tıp
Şuayıp Barım	Fransa	1913	Tıp
Kutsi (Esencan)	Almanya	1910	Tıp
Fazıl Berki	Almanya	1908	Tıp
Fazıl Efendi	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Süleyman Rıfat Efendi	Almanya	1909	Tıp
Nebil (Bilhan)	Almanya	1919	Tıp
Raif Sirer	Fransa	1911	Tıp
Fikret Raif	Almanya	1908	Tıp
Georges Pavlopoulos	İsviçre		Tıp
Şükrü Yusuf Sarıbaş	Almanya	1918	Tıp
Halid Mazhar Karakaya	Almanya		Tıp
Hamdi Efendi	Fransa	1910	Tıp
Hasan Fuad Efendi			Tıp
Hasan Hulki	Almanya		Tıp
Hasan Şükrü	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Hulusi Behçet Efendi	Avusturya- Macaristan, Almanya	1918	Tıp
Hüsameddin Efendi	Fransa		Tıp
Hüsameddin Said	İsviçre		Tıp
Cevdet Nasuhi Savran	Almanya	1918	Tıp
Hüseyin Efendi	Fransa	1908	Tıp
Hüseyin Saip	Fransa	1910	Tıp
Abdülhadi Efendi	Almanya		Tıp
Abdülhak Adnan Adıvar Efendi	Almanya	1909	Tıp
Ertuğrul Baykal	Fransa	1910	Tıp
İbrahim Efendi	Fransa		Tıp
İbrahim Besimi Efendi	Almanya		Tıp
İhsan Efendi	Fransa	1916	Tıp
İhsan Hilmi Alantar	Fransa-Almanya	1916	Tıp

İrfan İhsan Aker	Almanya		Tıp
Hatice Safiye Ali Hanım	Almanya	1916	Tıp
Ahmed Asım Onur	Almanya	1922	Tıp
İbrahim İskender Ülman	Almanya		Tıp
Kamil Emrullah Efendi	Fransa	1910	Tıp
Katerina Hanım	Rusya	1911	Tıp
Kâzım Esad Efendi	İsviçre		Tıp
Kenan Efendi	Almanya		Tıp
Kevork Kasapyan	İsviçre		Tıp
Kostaki Efendi	Fransa	1908	Tıp
Mahmud Ata	Almanya	1908	Tıp
Saim Ali Dilemre	Almanya	1908	Tıp
Mahmud Sabit Akalın	İsviçre	1912	Tıp
Fuad Kamil Beksan	Almanya		Tıp
Ali Eşref (Gürsel)	Fransa	1922	Tıp
Ali Şükrü Şavlı	Almanya	1921	Tıp
Mehmed Advî Efendi	Almanya		Tıp
Mehmed Ali	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Mehmed Ali Efendi	İsviçre	1917	Tıp
Mehmed Arif Efendi	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Mehmed Efendi	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Celal Abdi (Çelebioğlu)	Almanya	1918	Tıp
Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım	İsviçre	1915	Tıp
Mehmed Hasan Efendi	Fransa		Tıp
Aziz Fikret Derlen	İsviçre		Tıp
Mehmed Reşid Efendi	Fransa		Tıp
Mehmed Sani Efendi	Fransa		Tıp
Mehmed Süfyan Efendi			Tıp
Mehmed Ziyaüddin Efendi	Fransa	1908	Tıp
Ali Mazhar Pamir	Fransa		Tıp
Fikri Altan	Almanya	1915	Tıp
Hüseyin Naşid Bin İsmail Paşa	Macaristan-İsviçre	1920	Tıp
Fatma Reşit Atasagun Hanım	Amerika	1919	Tıp
Mazhar Osman (Usman)	Almanya	1908	Tıp
Memduh Necdet Otaman	Amerika		Tıp
Miditali Veleği Todori Gaytanaki	Yunanistan	1910	Tıp
Sani Yaver	Fransa	1911	Tıp
Niyazi Müştak Berker	Almanya	1922	Tıp
Semiramis Rıfat Ekrem Hanım	Almanya		Tıp
Cevad Efendi			Tıp
Ahmet Lebib Karan	Rusya	1913	Tıp
Şükrü Hazım Tiner	Almanya		Tıp
Namiye Neşe	Almanya	1917	Tıp
Murad Rami Aydın	Almanya		Tıp
Burhanettin (Toker) Bey	Almanya	1914	Tıp
Naci Erim	Fransa	1913	Tıp
Mehmet Ali Ersan	İsviçre		Tıp
Nazım Şakir Şakır	Avusturya-Macaristan	1913	Tıp
İbrahim Rebii Efendi	Almanya	1918	Tıp
Numan Rıfat Efendi	İsviçre	1914	Tıp
Nureddin Ali Berkol	Fransa	1908	Tıp
Nurullah Ata	İsviçre		Tıp
Osman Nuri Efendi	Almanya		Tıp
Osman Şerafettin Çelik	Fransa-Almanya	1909	Tıp

Nuri Osman Eren	Fransa		Tıp
Tevfik Akif Ayışık	Fransa	1910	Tıp
Ömer Naci Efendi	Fransa	1916	Tıp
Mustafa Hayrullah Diker	Fransa	1910	Tıp
Ömer Neşet Efendi	Fransa		Tıp
Remzi Gönenç	Avusturya-Macaristan		Tıp
Rasih Efendi	Fransa	1908	Tıp
Raşid Efendi	Almanya		Tıp
Rauf Fehmi Banerman	Almanya	1909	Tıp
Rıza Efendi	Fransa	1910	Tıp
Rıza Efendi	İsviçre	1916	Tıp
Rıza Nur Efendi	İsviçre	1912	Tıp
Rıza Nur Efendi	Fransa	1916	Tıp
Faik Çelebi	Almanya		Tıp
Şükrü Emin Cangör	Almanya		Tıp
Zeki Nasır Barker	Almanya-Amerika-Kanada		Tıp
Nazmi Fahri Başpınar	Almanya	1922	Tıp
Salih Bekir		1908	Tıp
Salih Efendi	Almanya		Tıp
İhsan Şükrü Aksel	Almanya, Fransa	1922	Tıp
Ali Vasfi Atabay	Almanya	1918	Tıp
Ahmed Kemal Atay	Almanya	1916	Tıp
(Ali)Sedat	İsviçre		Tıp
İbrahim Refik (Saydam) Bayazıd	Almanya	1910	Tıp
Selehaddin Efendi	Fransa	1908	Tıp
Server Kamil Tokgöz	Fransa	1908	Tıp
Ahmet Şükrü Emed	Almanya	1922	Tıp
Suat Mahmut Hanım	İsviçre	1915	Tıp
Şefik Mehmed Efendi	İsviçre	1914	Tıp
İskender Enver Tayyip Efendi	Almanya	1918	Tıp
Aleksandır Salhan Efendi	Almanya	1918	Tıp
Şemun Efendi	İsviçre	1909	Tıp
Mehmet Kamil Berk	Fransa	1908	Tıp
Ömer Lütfi Eti	Almanya	1910	Tıp
Akif Şakir Şakar	Avusturya-Macaristan	1912	Tıp
Mehmet Saib Sav	Fransa	1910	Tıp
Şükrü Bey	Amerika		Tıp
Zühtü Rıza Tinel	Almanya	1911	Tıp
Hazım Pekin	Fransa		Tıp
Şerafettin Kam	Fransa		Tıp
Talât Vasfi Öz (İbrahim Talat Öz)	Avusturya-Macaristan /Danimarka		Tıp
Tanaş Efendi	Almanya		Tıp
Halit Akın	Almanya	1916	Tıp
Fuat Fehim Caculi	Almanya		Tıp
Havva Hayrünisa Atullah Hanım	İngiltere	1912	Tıp
Tevfik Remzi Kazancıgil	İsviçre-Almanya	1919	Tıp
Vahan Balasanyan	Almanya	1916	Tıp
Vahid Tahsin	İsviçre		Tıp
Vasfi Efendi	Fransa	1908	Tıp
Vasfi Efendi	Fransa-Almanya	1908	Tıp
Yusuf Kenan Efendi		1908	Tıp
Şükrü Mehmed Sekban	Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya		Tıp

Ziya Naki Yaltırım	Fransa		Tıp
Mazlum Boysan	Fransa	1909	Tıp
Ahmet Raşid (Reşit) Süreyya Gürsey	Fransa-İngiltere	1922	Tıp
Kemal Osman Bozkurt	İsviçre	1913	Tıp
Süleyman Edhem Efendi	Fransa	1919	Tıp
Ahmed Ferid Efendi	Almanya	1918	

İktisadî, İdarî, Hukuk ve Malî Bilimler

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Ali Muzaffer Göker	Fransa	1909	Diplomasi
Sıddık Sami Onar	Fransa		Hukuk
Ahmed Mazlum Efendi	Fransa		Hukuk
Ahmed Midhad (Yenel) Efendi	Fransa	1910	Hukuk
Mehmet Sadık Eti	Almanya		Hukuk
Mahmud Esat (Bozkurt)	İsviçre	1912	Hukuk
Mustafa Reşid (Belgesay)	Fransa	1908	Hukuk
Aziz Nizamettin Efendi	Fransa	1910	Hukuk
Baha Kantar	Fransa	1909	Hukuk
Bahaüddin Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Bahir Verdi	Fransa	1909	Hukuk
Selim Rauf Sarper	Almanya	1918	Hukuk
Cevdet Ferit (Basman)	Fransa	1909	Hukuk
Constantin Pavlopoulos	İsviçre		Hukuk
Diran Babikyan	İsviçre-Almanya	1908	Hukuk
Feridun Cemal Erkin (İsmail Feridun Erkin)	Fransa		Hukuk
Feridun Fikri Düşünsel	Fransa		Hukuk
Feyzi Daim Germeyanlı	Fransa	1909	Hukuk
Galip Gültekin	İsviçre		Hukuk
Habib Edip Efendi	Almanya		Hukuk
Haydar Çamer	Fransa	1909	Hukuk
Lion Peterson Efendi	Almanya	1918	Hukuk
Hüseyin Münir	Fransa	1909	Hukuk
Atıf (Akgüç)	İtalya		Hukuk
Yusuf Kemal (Tengirşenk)	Fransa	1909	Hukuk
İsak Frera	Fransa	1909	Hukuk
Hüseyin Şükrü (Baban)	Fransa	1909	Hukuk
Kemal Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Kemal Galip Balkar	Fransa		Hukuk
Kerim Tevfik Efendi	İsviçre		Hukuk
Latife Mustafa Kemal	Fransa-İngiltere		Hukuk
Legofet	Fransa	1909	Hukuk
Lütfü Efendi	Fransa	1910	Hukuk
Mazhar Nedim (Göknil)Efendi	İsviçre	1916	Hukuk
Elpa İlyadis Efendi	Almanya	1918	Hukuk
Gerson Kon Efendi	Almanya	1918	Hukuk
Ahmed Esad (Arsebük)	Fransa	1910	Hukuk
Mehmed Salih Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Mehmed Vasıd Efendi	İsviçre		Hukuk
Mehmet Ali	Fransa	1909	Hukuk
Mehmed Şevket (Şevket Mehmet Ali Bilgişin) Efendi	Fransa-İsviçre	1915	Hukuk
Mehmet Kâzım Berker	Fransa	1909	Hukuk
Muammer Raşit Seviğ	Fransa	1909	Hukuk

Vasfi Raşid (Seviğ) Efendi	Fransa-Almanya		Hukuk
Memduh Efendi	Fransa	1909	Hukuk
Mişon Ventura	Fransa	1909	Hukuk
Mustafa Şeref Özkan	Fransa	1909	Hukuk
Münib Berkan (Abdurrahman Münib Berkan)	Fransa	1909	Hukuk
Ahmed Hamdi Ülkümen	Fransa		Hukuk
Numan Menemencioğlu	İsviçre		Hukuk
Parsih Şahbaz Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Tevfik Kamil Koperler	Fransa	1911	Hukuk
Recai Efendi	İsviçre	1914	Hukuk
Rober Mitrani Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Sadi Çelebi Efendi	İsviçre	1916	Hukuk
Salahattin Sırmalı	Fransa	1909	Hukuk
Salamon Adato	Fransa		Hukuk
Samim Gönensay	Fransa	1909	Hukuk
Selcan Anber Efendi	Fransa	1912	Hukuk
Seyid Haşim	Fransa	1909	Hukuk
Seyyid Yahya Çelebi Efendi	İsviçre		Hukuk
Sihento Toledo Efendi	Fransa	1910	Hukuk
Süleyman Anber Efendi	Fransa	1916	Hukuk
Tahir Taner	Fransa	1909	Hukuk
Şükrü Kaya	Fransa	1908	Hukuk
Veliyüddin Saltıkgil	Fransa	1908	Hukuk
Nazım Poroy	Fransa		Hukuk
Zekeriya Mazlum Efendi	İngiltere	1920	Hukuk
Vaynberk Hires Efendi	Almanya	1918	Hukuk ve İktisat
Nikolaki Ağnidi Efendi	Amerika	1911	Hukuk ve İktisat
Fikret Özdoğancı	İsviçre		Hukuk ve Siyasal Bilimler
Hilmi Kamil Bayur	Fransa		Hukuk ve Siyasal Bilimler
Nüzhet Sabit	Fransa	1909	Hukuk ve Siyasal Bilimler
Ali Fuad Başgil	Fransa	1918	Hukuk-Felsefe ve Siyasal Bilimler
Ahmed Şükrü (Esmer) Efendi	Amerika	1911	Hukuk-Gazetecilik-Coğrafya-Sosyoloji
Hilmi Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	İktisat
Ahmed Muhiddin Efendi	Almanya	1914	İktisat
İsmail Hakkı Efendi	Almanya		İktisat
Vedat Nedim Tör	Almanya	1917	İktisat
Vahid Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	İktisat-Ulûm-ı Siyasîyye
Ahmed Cemal	İsviçre		İşletme
Ahmed Emin Efendi	Fransa	1909	Maliye
Ahmed Muhtar Bey	Fransa		Maliye
Ahmed Muvaffak Bey	Fransa		Maliye
Ali Faik Efendi (Çikozade)	Almanya		Maliye
Aram Hazdecı Efendi	Fransa		Maliye
Arif Hikmet Bey	Fransa		Maliye
Corci Corciyan Efendi	Fransa		Maliye
Ferdi Efendi	Fransa		Maliye
İhsan Rıfat Efendi	Fransa		Maliye
İsmail Bey	Fransa		Maliye
Namık Zeki Aral	Fransa	1912	Maliye
Kâzım Ziya Efendi	Fransa		Maliye

Mahmud Nedim Efendi	Fransa		Maliye
Mehmed Turhan Efendi	Fransa		Maliye
Albert Ferid Asio	Fransa	1909	Maliye
Mustafa Saffet Tuncay	Fransa	1913	Maliye
Nazmi Bey	Fransa		Maliye
Remzi Bey	Fransa		Maliye
Ahmed Ziya (Orbay) Bey	Fransa	1909	Maliye
Rens Terfiyan Efendi	Fransa		Maliye
Salahaddin Efendi	Fransa		Maliye
İbrahim Ali Bey	Fransa	1920	Maliye
Şerif Bey	Fransa		Maliye
Yani Nikoladis Efendi	Fransa		Maliye
Ziya Efendi	Fransa		Maliye
Ahmed Suphi Tanel	Fransa	1913	Maliye Müfettişliği
Müfide Ferit Tek	Fransa	1921	Siyasal Bilimler
İbrahim Fazıl Pelin	Fransa	1909	Siyasal Bilimler
Mahmut Celal (Yalnız)	Fransa	1908	Siyasal Bilimler
Hasan (Hüsnü) Saka	Fransa	1908	Siyasal Bilimler
Hasan Tahsin Efendi	Fransa	1909	Siyasal Bilimler
Eşref Şefik Atabey	Fransa		Siyasal Bilimler
Abdurrahman Velid Ebüzziya	Fransa	1909	Siyasal Bilimler (Hukuk eğitimi yarıda kalmış)
Mustafa Suphi	Fransa	1910	Siyasal Bilimler-Ekonomi
Suphi Nuri İleri	Fransa		Siyasal Bilimler-Hukuk
Ahmet Faik Kurtoğlu	Belçika	1915	Siyaset ve Ekonomi
Mehmet Edip Alpsar	Almanya		Ticaret
Kemal Ziya Efendi Bin Mehmed Ziya Bey	Almanya	1917	Ticaret
Artin Kelekyan Efendi	Bulgaristan	1918	Ticaret
Sadettin Fethi Efendi	İsviçre	1917	Ticaret
Bedri Nedim Göknil	İsviçre		Ticaret
Cevad Nizami	İsviçre		Ticaret
Nusret Namık Efendi	İsviçre	1919	Ticaret
Halil Naki Efendi	Belçika	1916	Ticaret
Halil Saki Efendi	İsviçre		Ticaret
Mehmed Niyazi Bin Hidayet Bey	Almanya	1916	Ticaret
Hüseyin Saib Efendi	Belçika	1916	Ticaret
Mehmed Vedat Efendi Bin Ahmed Nedim Bey	Almanya	1916	Ticaret
İrfan Şaban Efendi	Almanya		Ticaret
İsmail Hakkı Gedik	İsviçre	1914	Ticaret
İzzed Akosman	İsviçre		Ticaret
Mehmed Hilmi Efendi	Fransa	1916	Ticaret
Mehmed Münib	Almanya	1918	Ticaret
Mevrud Fuad Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	Ticaret
Muhtar Efendi	Fransa		Ticaret
Cafer Mecit Efendi	Almanya	1919	Ticaret
Said Koray	Avusturya-Macaristan		Ticaret
Simon Çayan Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	Ticaret
Muhsin Hüsnü Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Rıfki Şevki Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Said Davud Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Garson Firitman Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Ahmed Kemal Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Hayrihan Han Efendi	Almanya	1918	Ticaret

Mehmed Necayet Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Nejat Mithat Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Yorgi Mavrodi Efendi	Almanya	1918	Ticaret
Hüseyin Balık	Almanya		Ticaret
Nurullah Esat Sumer [Mustafa Nurullah Sümer (Sumer)]	Almanya		Ticaret ve Ekonomi
Cemal Hüsni (Taray)Efendi	İsviçre	1919	Ulûm-ı Aliye-i Ticariye/Ulûm-ı İctimaiye
Aleksandır İlyiç Efendi	Belçika	1910	Ulûm-ı İktisadiye
Bora Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı İktisadiye
Mehmed Emin Efendi	Almanya	1909	Ulûm-ı İktisadiye
Ahmed Emin Efendi (Yalman)	Amerika	1911	Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye (Felsefe), Tarih—Siyasî İlimler
Süreyya Nurullah Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı İktisadiye/Ulûm-ı Siyasiye
Ahmed Niyazi Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Akil Emrullah Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Ali Şefik Başman	Fransa	1909	Ulûm-ı Siyasiye
Fahri Efendi	İsviçre		Ulûm-ı Siyasiye
Hakil Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Siyasiye
Halil Davud Efendi	İsviçre		Ulûm-ı Siyasiye
İbrahim Grantay	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
İsmail Efendi	İsviçre	1916	Ulûm-ı Siyasiye
Mehmed Tahir Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	Ulûm-ı Siyasiye
Şükrü Saraçoğlu	İsviçre	1914	Ulûm-ı Siyasiye
Tevfik Efendi	Fransa	1908	Ulûm-ı Siyasiye
Mehmet Emin Ali Türkgeldi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Nedim Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Fazıl Ahmet Aykaç	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
Pertev Kemal Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Siyasiye
Sava Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Şemseddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Ulûm-ı Siyasiye
Yanko Bora Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Siyasiye
Zeki Mesut (Alsan) Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Siyasiye
Ziya Nurullah Efendi	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
Ahmed Niyazi	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
Salih Zeki	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
Vedad Uşaklıgil	Almanya, Fransa	1921	Ulûm-ı Siyasiye
Mollazade Mehmed Selahaddin	Fransa		Ulûm-ı Siyasiye
Mehmed Reşid Efendi	İngiltere	1910	Ulûm-ı Siyasiye ve İktisadiye
Semento Toledo Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Siyasiye/Nazariyatı Maliye
Hüseyin Ali Efendi	Almanya	1920	Ulûm-ı Siyasiye-i Milliye
Yakir Bahar Efendi	İtalya	1910	Ulûm-ı Ticariye ve İktisadiye

Sosyal Bilimler

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Ali Macit Arda	Fransa		Coğrafya

Hamid Sadi Selen	Avusturya	1920	Coğrafya
Rıza Efendi	Fransa	1910	Coğrafya
Faik Sabri Duran	Fransa	1909	Coğrafya
İbrahim Hakkı Akyol	İsviçre-Almanya	1908	Coğrafya (Fiziki ve Doğa Bilimleri)
Abdülmeccid Efendi	Rusya		Dil Eğitimi
Ahmed Fazıl Efendi	Fransa		Dil Eğitimi
Ahmed Vahid Efendi			Dil Eğitimi
Asaf Efendi	Fransa	1911	Dil Eğitimi
Atiye Murtaza	Almanya	1918	Dil Eğitimi
İbrahim Münir Bey	Rusya	1911	Dil Eğitimi
Hayri Efendi	Fransa	1910	Dil Eğitimi
Hüseyin Lütfü Efendi	Fransa		Dil Eğitimi
İsmail Hakkı Efendi	Almanya		Dil Eğitimi
İsmail Hakkı Erdener	Almanya	1911	Dil Eğitimi
Kâzım İnanç	Almanya	1911	Dil Eğitimi
Mahmud Sami Efendi	Almanya	1918	Dil Eğitimi
Mehmed Cevad Efendi	Almanya	1918	Dil Eğitimi
Muammer Efendi	İtalya		Dil Eğitimi
Mustafa Kemal Efendi			Dil Eğitimi
Münir Bey Efendi			Dil Eğitimi
Nimet Faik	Almanya	1918	Dil Eğitimi
Nizyon Afamado Efendi	Almanya	1918	Dil Eğitimi
Rasim Efendi			Dil Eğitimi
Reşid Efendi			Dil Eğitimi
Sıdıka Sabiha	Almanya	1917	Dil eğitimi ve Terbiye-i Eftal
Mehmed Ali Nurullah Efendi (Nurullah Ataç)	İsviçre	1914	Edebiyat
Selim Nüzhet Gerçek	İsviçre	1914	Edebiyat
Vedad Örs	Almanya-İsviçre	1915	Edebiyat (Filoloji)
Mehmet Niyazi Aksu	Almanya		Felsefe
Seniha Fuad Hanım	Amerika		Felsefe
Halil Nimetullah Öztürk	Fransa	1911	Felsefe
Mehmet Vehbi (Sarıdal)Efendi	Almanya	1918	Felsefe
Löyman Cıp Efendi	Almanya	1918	Felsefe
Mehmed İzzet Değirmencioğlu	Fransa	1909	Felsefe
Mehmed Terzi Efendi	Fransa	1916	Felsefe
Benal Nevzat İstar Arıman Hanım	Fransa	1922	Felsefe
Nimet Efendi	Fransa	1910	Felsefe
Safiye Sami Erol	Almanya	1917	Felsefe
Ayşe Şaziye Hayri (Berin Kurt)	Almanya	1917	Felsefe
Veliyüddin Efendi	Fransa	1916	Felsefe
Tahir Çağatay	Almanya	1922	Felsefe-Sosyoloji ve Ekonomi
Mahmud Nedim Zabcı	Fransa		Haritacılık
Abdullatif Efendi	İsviçre	1918	Öğretmenlik
Abdülhadi Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Halil İbrahim Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Abdülmeccid Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Abdülkadir Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Ahmed Kemal Efendi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Ali Galib Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Halil İbrahim Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Ahmed Refik Efendi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Hüviyet Bekir Örs (Bek)	Almanya	1917	Öğretmenlik

Ahmed Hikmed Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Ecved Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Refik Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Aleksiyen Vartanos Hanım	İsviçre	1911	Öğretmenlik
Ahmed Şerif Efendi	Almanya	1912	Öğretmenlik
Anastasyas Karayanides Hanım	İsviçre	1911	Öğretmenlik
Anşi Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Aşki Naili Efendi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Efzayiş Yusuf (Suat Yalçın) Hanım	Almanya	1917	Öğretmenlik
Ekrem (Saraç) Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Ester Eskinazi	Fransa	1911	Öğretmenlik
Eyüp Hamdi Akman	Romanya		Öğretmenlik
Fuat Gündüzalp	Almanya	1918	Öğretmenlik
Baki Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Burhaneddin Efendi	Almanya		Öğretmenlik
İzzed Fettah Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Mehmed Celal Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Haydar Kerrar Efendi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Haydar Niyazi Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Hristo Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Hüseyin Avni Yukarıuç	Fransa		Öğretmenlik
Şadi Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Ferich Rayzer Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Ahmed Said Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Ali Galip Efendi	Almanya		Öğretmenlik
Feridun Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Mehmed Nihad Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Mustafa Zeki Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Sadi Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Muhyiddin Hüseyin Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
Osman Tahir Efendi	Almanya	1917	Öğretmenlik
İsmail Sadrettin Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Katrina (Katerina) Danilçef Hanım	Fransa	1911	Öğretmenlik
Mehmed Ali Sancaktar	Fransa		Öğretmenlik
Mehmed Mustafa El Tunusi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Mehmet Ali Cevdet Barlas (Veya Izrab)	Fransa	1910	Öğretmenlik
Mustafa Nuri Efendi	Fransa	1916	Öğretmenlik
Ahmed Said Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Ali Elgani Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Nihat Adil Erkman	Almanya	1917	Öğretmenlik
Pertev Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Salih Efendi	Fransa	1910	Öğretmenlik
Ahmed Burhaneddin Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Ahmed Salih Efendi	Almanya	1918	Öğretmenlik
Subiha Hasan Hanım	İngiltere	1910	Öğretmenlik
Vartanuş Aleksanyan Hanım	Fransa	1911	Öğretmenlik
Sadrettin Celal (Antel)	Fransa	1909	Pedagoji
Adil Efendi	İsviçre	1916	Pedagoji
Ahmed Muhyiddin Efendi	Almanya	1914	Pedagoji
İbrahim Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Mahir Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Mehmed Kemal Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Mehmed Münir Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Mustafa Sabri Efendi	Almanya	1910	Pedagoji

Osman Memduh Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Salih Saffet Efendi	Almanya	1910	Pedagoji
Behice Feham Hanım	Almanya	1918	Pedagoji
Hasip Ahmed Aytuna	Bulgaristan	1922	Pedagoji
(Ahmet)Hilmi Efendi	Almanya	1916	Pedagoji
Huriye Baha Hafize Öviz Hanım	İngiltere		Pedagoji
Kadri Efendi	Fransa	1916	Pedagoji
Mehmed İzzed Efendi	Amerika	1913	Pedagoji
Moriç Loytal Efendi	Almanya	1918	Pedagoji
Mustafa Hayri Efendi	Almanya	1916	Pedagoji
Nebahat Nihat Hanım	Almanya	1918	Pedagoji
Refika Refik Hanım	İsviçre	1914	Pedagoji
Şerif Efendi (Mehmet Şerif Bilgehan)	İsviçre		Pedagoji
Hamit Zübeyr Koşay	Avusturya-Macaristan	1917	Pedagoji
Melek Said Hanım	İsviçre	1915	Pedagoji ve Anaokulu Öğretmenliği
Ali Haydar Taner	Almanya	1909	Pedagoji ve Psikoloji
İbrahim Alaaddin Gövsa	İsviçre	1913	Pedagoji ve Psikoloji
Nizamettin KIRŞAN	Almanya-İsveç	1919	Pedagoji/ Beden Terbiyesi
Halil Fikret (Kanad) Efendi	Almanya	1910	Pedagoji-Felsefe
Mehmet Cevad (Dursunoğlu)Efendi	Almanya, Avusturya-Macaristan	1910	Pedagoji-Felsefe
Mustafa Rahmi (Balaban)	İsviçre	1913	Pedagoji-Felsefe
Zübeyde Hanım	İsviçre	1915	Pedagoji-İdare-i Beytiyye (Ev idaresi)
Hıfzırrahman Raşit Öymen	Almanya	1918	Pedagoji
Münir Hayri Egeli	Fransa	1919	Psikoloji
Mustafa Şekip Tunç	İsviçre	1910	Psikoloji/Pedagoji
Ali Haydar Efendi	Fransa	1916	Tarih
Ali Macid Efendi	Fransa	1916	Tarih
İsmail Efendi	Fransa	1916	Tarih
Emin Ali (Çavlı)	Fransa	1913	Tarih
Rıfkı Pasin	Fransa		Tarih
Sedat Zeki Örs	Fransa		Tarih
Ahmet Hamdi	Almanya	1909	Tercümanlık
Ahmed Hamdi Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı İctimaiyye
Sabiha Sertel	Amerika	1919	Ulûm-ı İctimaiyye
Zekeriya Efendi (Sertel)	Fransa-Amerika	1913	Ulûm-ı İctimaiyye
Necmeddin Sadık (Sadak) Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı İctimaiyye
Mustafa Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı İctimaiyye
Mustafa Fazıl Efendi	Fransa-Almanya-İsviçre	1913	Ulûm-ı İctimaiyye
Mustafa Nazmi Efendi	Fransa		Ulûm-ı İctimaiyye
Münir Mazhar Efendi	İsviçre		Ulûm-ı İctimaiyye
Ziya Hüsnü Efendi	İsviçre	1912	Ulûm-ı İctimaiyye
Ziya Hüsnü Efendi	Belçika	1916	Ulûm-ı İctimaiyye
Kadri Efendi	Fransa-İsviçre		Ulûm-ı İctimaiyye ve Pedagoji
Abdullah Efendi	Amerika		
Ali Galib Efendi	Almanya	1917	
Muhyiddin Tevfik Efendi	Almanya	1918	
Aleksandır Visel Hafasyos	Almanya	1918	
Ameriklio Muisli	Almanya	1918	
Arif Cemil Efendi	Amerika	1910	
Avidis Sarrafyan	Amerika	1910	

Çakıryan Efendi	Fransa	1913	
Hanok Bağdoyan	Amerika	1910	
Hanok Bağdoyan	Amerika	1910	
Şinasi Efendi	Almanya	1920	
Mehmed Fuad Efendi	Almanya		
Kâzım Şinasi Dersan	Fransa		
Kemal Edip Efendi	Amerika	1910	
Mehmed Emin	Amerika	1910	
Mehmed Fazlı Efendi	Amerika	1910	
Mithat Efendi	Amerika	1910	
İsmail Baha Efendi	Almanya	1917	
Ohanis Hacadoryan Efendi	Amerika	1910	
Hamid Rıfat Efendi	Almanya	1920	
Arnold Aygına Efendi	Almanya	1918	

Tarımsal Bilimler

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Ahmed Hamdi Dikmen	Almanya		Bağcılık
Salih Süreyya Genççağa	Almanya		Bağcılık-Şarap
Ahmed Abdullah Efendi	Almanya		Bahçivanlık
Ahmed Hamdi Efendi	Almanya		Bahçivanlık
İsmail Necmi Efendi	Almanya		Bahçivanlık
Servet Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	Baytar/Fen-Biyoloji
Mehmed Zühdi Berke	Almanya	1918	Baytarlık (Bakteriyoloji ve Hijyen)
Ahmed Faik Abasıyanık	Almanya		Baytarlık
Ahmed Hulusi Efendi	Almanya	1917	Baytarlık
Cemal Efendi	Almanya	1909	Baytarlık
Hasan Basri Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Ahmed Tevfik Efendi	Almanya	1918	Baytarlık
Ali Cevdet Efendi	Almanya	1918	Baytarlık
Kimon Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Mehmed Azmi Efendi	Fransa	1909	Baytarlık
Mehmed İzzed	Fransa-Almanya	1908	Baytarlık
Mehmed Nureddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1917	Baytarlık
Mahmud Şemsi Kural	Almanya	1917	Baytarlık
Mustafa Santor Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Samuel Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Süreyya Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Takor Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Yorgi Efendi	Fransa	1910	Baytarlık
Naki Cevat Akkerman	Almanya		Baytarlık-Felsefe
Adil Emin Efendi	Almanya		Çiftçilik
Ahmed Şükrü	Almanya	1920	Çiftçilik
Arif Efendi	Almanya		Çiftçilik
Mehmed Adil Efendi	Almanya		Çiftçilik
Mehmed Tevfik Efendi	Almanya		Çiftçilik
Mahmud Abdullah Efendi	Almanya		Çiftçilik/Tesviyecilik
Ali Rıza Efendi	Almanya	1918	Mayiatı Muhabire Ve Şeker İmali
Nuryan Efendi	Amerika	1911	Pamuk Ziraatı
Abdullah Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Nüşet Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Abdurrahim Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Abdurrahman Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat

Ali Fevzi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Abdülbaki Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Bahri Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Celaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Cemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Cevdet Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Fevzi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Yusuf Refik Bey	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Hilmi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Nizameddin	Almanya	1916	Ziraat
Ahmed İzzed Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Kemaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Reşad Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Rıfat Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Şerif Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ahmed Tahir Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ali Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ali Galip Bin Ragıp Efendi	Fransa	1913	Ziraat
Ali Hayri	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ali Nureddin Efendi	Fransa		Ziraat
Ali Rıza Efendi	Fransa		Ziraat
Hasan Fahir Efendi	Almanya		Ziraat
Ali Rıza Erten	Fransa		Ziraat
Ali Ruhi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ali Süleyman Bey	Almanya		Ziraat
Aristokles	Fransa	1908	Ziraat
Asır Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Aziz Duru	İtalya		Ziraat
Bekir Nühzed Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Burhaneddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İsmi Okunamadı	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Danen Efendi	Fransa		Ziraat
Ekrem Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Fazlı Efendi	Almanya		Ziraat
Abdullah Reşad Ethem Efendi	Fransa	1913	Ziraat
Feyzi Efendi	Fransa	1916	Ziraat
Sadullah Arif Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Yusuf Süreyya Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Halid Efendi	Fransa	1916	Ziraat
Ahmed İrfan Efendi	Almanya	1916	Ziraat
Hapik Efendi	Fransa	1910	Ziraat
Hasan Fevzi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Hasan Halki Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Suad Şevki Bey	Almanya		Ziraat
Hayik Efendi	Fransa	1916	Ziraat
Hulusi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Hüseyin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Hüseyin Fethi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Hüseyin Rızvan Efendi	Almanya		Ziraat
İbrahim Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İbrahim Halil Bey	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İhsan Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İsmail Adnan Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İsmail Kemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat

İsmail Sumuh Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Şükrü Efendi	Almanya	1920	Ziraat
Kemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
İsmail İlhami Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Celaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Celaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Hikmet Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Kemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Mazhar Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Mübarek (Silik Yaz)	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Münir Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mahmud Necip Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Cevad Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Abdullah Cevdet Efendi	Fransa	1913	Ziraat
Mehmed Ali Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Ali Efendi	Fransa		Ziraat
Mehmed Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Ender Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Ferid Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Hadi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed İhsan Efendi	Avusturya-Macaristan		Ziraat
Mehmed Kemaleddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Muzaffer Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Reşad Efendi	Almanya		Ziraat
İzzeddin Hadi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Sabri Efendi	Almanya		Ziraat
Mehmed Sadık Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Sadreddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Suphi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mehmed Tevfik	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Musa Kâzım Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Fehmi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mithad Recai Efendi	Almanya		Ziraat
Mustafa Pertev Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Necati Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Hasan Cevad Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Vehbi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ali Şeddat Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Namık Kemal Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Nazım Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Eşref Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Nureddin Efendi	Fransa		Ziraat
Yusuf Ziya Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Orhan Necdet Efendi	Avusturya-Macaristan		Ziraat
Osman Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Osman Fahreddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Osman Nuri Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ömer Aziz Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ömer Ekrem Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Ömer Lütfü Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Rahmi Efendi	Fransa		Ziraat
Rasim Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Remzi Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat

Reşad Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Rüşdü Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Salih Mazhar Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Seyfeddin İsmail Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Mustafa Asım Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Şaban Fahri Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Şemseddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat
Vehbi Efendi	Almanya	1918	Ziraat
Yusuf Efendi	Avusturya-Macaristan		Ziraat
Kadri Cemil Paşa	İsviçre	1913	Ziraat
Mehmet Cemalettin (Cemal Sahir)	Avusturya-Macaristan	1916	Ziraat

Güzel Sanatlar, Müzik ve Beden Eğitimi

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Selim Sırrı Tarcan	İsveç	1909	Beden Eğitimi ve Jimnastik
Hikmet Turan Dağlıoğlu	Avusturya-Macaristan	1916	Folklor
Mehmed Mahir (Tomruk) Efendi	Almanya	1916	Heykeltıraş
Nijad Sirel	Almanya	1915	Heykeltıraş
Ratip Aşir Acudoğu	Almanya	1920	Heykeltıraş
Mevlud Ali Necat Efendi	Almanya	1916	Heykeltıraş
Zare Büyükyan Efendi	İtalya-Fransa	1910	Heykeltıraş
Emine Müzeyyen Hanım	Fransa	1915	İdare-i Beytiyye
Fazıla Fazlı Hanım	Almanya	1916	İdare-i Beytiyye
Zehra Hakkı Hanım	Fransa	1913	İdare-i Beytiyye, Terzilik
Havva Hikmet Hanım	Fransa	1910	İdare-i Beytiyye
Arenik (Aranik) Siramirkiyan Hanım	İsviçre	1910	İnas el işleri ve Musiki
Nuran Hanım	İsviçre	1910	İnas el işleri ve Musiki
Mehmed Fuad Efendi	İsviçre	1914	Jimnastik
Behice (Osman) Hanım	Almanya, Fransa	1919	Musiki
Mediha Rıfat (Silinecek)	Almanya		Musiki
Cemal Efendi	Fransa	1920	Musiki
Betül Hanım	İsviçre	1916	Musiki
Hamide Melek Hanım	Fransa		Musiki
Harenuş(Hranuş) Hanım	İsviçre-Fransa	1910	Musiki
Hayra Munis Hanım	Fransa	1910	Musiki
İskohi Kavanoz Hanım	Fransa	1912	Musiki
Sezai Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Musiki
Seyfeddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1913	Musiki
Musa Süreyya Efendi	Almanya	1910	Musiki
Mehmed Ali Efendi	Avusturya-Macaristan	1910	Musiki
Cemal Reşit (Rey)	Fransa-İsviçre	1913	Musiki
Mehmed Sezai Efendi	Avusturya-Macaristan	1916	Musiki
Ekrem Reşit (Rey)	Fransa-İsviçre		Musiki
Depram Gürcüyan	Almanya	1918	Musiki
Muhlis Sabahattin Ezgi			Musiki
Mesut Cemil Tel	Almanya	1920	Musiki
Ercüment Behzat Lav	Almanya	1921	Musiki
Refet Süreyya	Almanya	1916	Musiki
Asım Efendi	Almanya	1910	Musiki
Mahmut Ragıp Gazimihal	Almanya, Fransa	1921	Musiki
Mediha Süleyman Hanım	Almanya	1918	Musiki
Hamiyet Derviş	Almanya	1920	Musiki
Ahmet Cevdet Çağla	Almanya	1916	Musiki

Mükerrem Hasan Hanım	Almanya	1917	Musikî ve Dikiş
Hatice Suat Derviş Hanım (Hatice Saadet Baraner)	Almanya	1918	Musikî, Felsefe
Havva Feriha	Almanya	1918	Musikî, Keman, Almanca özel ders aldı
Kenan Temizan	Almanya		Resim
Ali Avni Çelebi	Almanya	1922	Resim
Ahmed Mikdat Efendi	Fransa	1910	Resim
Ali Sami Yetik	Fransa	1910	Resim
Melek Celal Sofu	Fransa		Resim
Mihri Müşfik Hanım	Fransa		Resim
Ali Sami Boyar	Fransa	1910	Resim
Arnif (Aznif Mehderyan)Hanım	Fransa	1910	Resim
Hale Asaf	Fransa-Almanya	1920	Resim
Hikmet Onat	Fransa	1910	Resim
Emine Fuad (Tugay)	İsviçre-Almanya		Resim
Fazlı Şah Hanım	İsviçre	1916	Resim
Mehmed Ruhi (Arel) Efendi	Fransa	1909	Resim
Nazire Osman Hanım	Fransa	1919	Resim
Zeki Kocamemi	Almanya	1922	Resim
Hasan Salahaddin	Fransa	1908	Resim
Hayri Çizel (Hasan Hayrettin Çizel)	Almanya	1918	Resim
Süleyman Nazmi (Ziya Güran)Efendi	Fransa	1908	Resim
İhap Hulusi Görey	Almanya	1920	Resim
Hüseyin Anvi Lifij	Fransa	1909	Resim
İbrahim Hulusi Efendi	Fransa	1909	Resim
İbrahim Çallı	Fransa	1910	Resim
Mehmed Muhsin Efendi	Avusturya-Macaristan	1914	Resim
Çolkaryan Efendi	Almanya	1918	Resim
Diyamant Josef Efendi	Almanya	1918	Resim
Lion Kabli Efendi	Almanya	1918	Resim
İbrahim Safi	Rusya		Resim
Feyhaman Duran	Fransa	1910	Resim
Belkıs Mustafa Hanım	Almanya-İsviçre	1917	Resim
Celile Hikmet veya Celile Enver	Almanya	1920	Resim
Sabiha Rüştü Bozcalı	Almanya, Fransa, İtalya	1918	Resim
Namık İsmail Yeğenoğlu	Fransa	1911	Resim
Şerif Renkgörür	Almanya, Fransa	1913	Resim
Celal Esat (Arseven)	Fransa	1908	Resim
Galip Ubeydullah	Almanya		Resim
İsmail Hakkı Tonguç	Almanya	1918	Resim-El İşleri-Beden Eğitimi Öğretmenliği
Mukbile Reşad Hanım	İsviçre-Fransa	1914	Resim-Heykeltıraş
Nesim Sabatay Efendi	Bulgaristan	1918	Spor-Öğretmenlik
Ahmed Refik	Almanya		Terzi
Mehmed İhsan Efendi	Almanya		Terzi
Mehmed Nuri Efendi	Almanya		Terzi
Mişel Bahar Efendi	Almanya	1918	Terzilik Ve Dokumacılık
Muhsin Ertuğrul	Fransa	1911	Tiyatro
Nureddin Sevin	İngiltere		Tiyatro
Seyit Bilal Efendi	İsviçre	1921	
Abdullah Efendi	Avusturya	1920	
Ahmed Hikmed Efendi	Fransa	1916	
Ahmed Vahdettin Efendi	İtalya	1910	

Hilmi Efendi	Fransa	1916	
Hrant Boşnakyan Efendi	Fransa	1916	
Kazina Hanım	Fransa	1916	
Mehmed Nuri(Ruhi) Efendi	Fransa	1916	
Mehmed Zeki Efendi	Avusturya	1920	
Mehmed Hilmi Efendi	Almanya		
Zara Bogos Efendi	Fransa	1916	
Zare Eleksan Efendi	Fransa	1916	

Temel Fen Bilimleri

Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Mehmet Şemsettin (Günaltay)	İsviçre	1909	Doğa Bilimleri
İspantel Efendi	Fransa	1910	Fizik
Tevfik (Subaşı)	Fransa	1910	Fizik
Ahmed Kemal Zaim (Sunel)Efendi	Fransa	1920	Fizik
Ahmed Şerif Efendi	Almanya	1913	Fizik
Muammer (Tuksavul)	Almanya	1917	Kimya Mühendisliği
Fazlı Faik Yegül	Almanya	1909	Kimya
Ahmed Şevket Efendi	Fransa	1909	Kimya
Rüştü Uzel	Fransa	1910	Kimya
Hüseyin Besim Efendi	Almanya	1910	Kimya
Arakil Kırkor Çakıryan Efendi	Fransa	1909	Kimya
Asaf Nazmi Efendi	İsviçre	1909	Kimya
Ferid Recep Efendi	İsviçre	1916	Kimya
Karebet Haçıkyan (Ağacanyan) Efendi	Fransa	1909	Kimya
Kutbeddin Efendizade Rıza Efendi	İsviçre	1915	Kimya
Nuri Refet Korur	Almanya	1918	Kimya
Mustafa Nuri Efendi	Fransa	1910	Kimya
Ahmed Adnan Efendi	İsviçre	1916	Kimya
Ömer Şevket Öncel	Almanya	1910	Kimya
Arif Kâzım Taşkent	Almanya	1920	Kimya
Yusuf Nazar Efendi	İsviçre		Kimya
Mustafa Azmi Sümen	Almanya	1911	Kimya
Mehmed Enver Efendi	İngiltere	1909	Kimya ve Elektrik
Hamid Nafiz (Pamir)Efendi	İsviçre	1909	Kimya ve Maden-Jeoloji
Avnirrefik (Bekman) Efendi	Almanya	1910	Kimya, Fizik ve Felsefe
Agopyan Efendi	Fransa	1912	Matematik
Ahmed Cevdet Efendi	Fransa	1910	Matematik
Ahmed Efendi	Fransa	1910	Matematik
Ahmed Fahri Efendi	Belçika	1916	Matematik
Ali Faig Efendi	Almanya	1918	Matematik
Hüsnü Hamit Sayman	İsviçre	1909	Matematik
Abdülkerim (Kerim) Erim	Almanya	1914	Matematik
İbrahim Halil Efendi	Almanya	1910	Matematik
Kamil Efendi	Almanya	1910	Matematik
Arif Efendi	Fransa	1910	Matematik
Mülkiyet Efendi	Almanya	1910	Matematik
Artin Merukyan Efendi	Fransa	1910	Matematik
Şerif Efendi	Almanya	1910	Matematik
Cevad Nizam Efendi	Belçika	1916	Matematik
İsak Efendi	Fransa	1910	Matematik
Mehmed Rasih Efendi	Almanya	1916	Matematik
Mehmed Ziya Efendi	Almanya	1916	Matematik
Naci Efendi	Fransa	1910	Matematik

Ragıp Efendi	Almanya	1916	Matematik
Refik Ata Efendi	Almanya	1916	Matematik
Yusuf Hikmet Bayur	Fransa	1912	Matematik
Şahab Nazmi Efendi	Fransa	1910	Matematik
Şükrü Efendi	Belçika	1916	Matematik
Tahir Boriç Efendi	Belçika	1916	Matematik
Yusuf Cemil Efendi	Almanya	1916	Matematik
Abdullah Hamdi (Toker) Efendi	Amerika	1911	Riyaziyat ve Elektrik
Abdurrahman Mahir Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı Tabiiye (Fen İlimleri)
Abdülhalim Emin Efendi	İsviçre	1916	Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Tevfik Efendi	Fransa		Ulûm-ı Tabiiye
Adil Efendi	Fransa	1914	Ulûm-ı Tabiiye
Agop Çakıryan Efendi	Fransa	1914	Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Fethi Efendi	İsviçre	1913	Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Malik Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Refik Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Ahmed Served Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Halis Efendi	Almanya	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Aram Efendi	Fransa	1909	Ulûm-ı Tabiiye
Avni Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Behcet Efendi	İsviçre	1916	Ulûm-ı Tabiiye
Cemal Efendi	İsviçre	1914	Ulûm-ı Tabiiye
Cevad Salih Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Cevdet Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Dikran Haçikyan Efendi	İsviçre	1909	Ulûm-ı Tabiiye
Espastel Veledi Vasil	Fransa		Ulûm-ı Tabiiye
Fikri Tevfik Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı Tabiiye
Haik Kırıkçıyan Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Tabiiye
Hapik Kırıkçıyan Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı Tabiiye
Hayik Kırıkçıyan Efendi	Fransa		Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Edhem Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Ethem Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Hulusi Efendi	Almanya	1914	Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Orhan Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
İbrahim Vasaf Efendi	İsviçre	1916	Ulûm-ı Tabiiye
İlyas Ragıp Efendi	Fransa	1916	Ulûm-ı Tabiiye
İzrael Rayhat Efendi	Almanya	1918	Ulûm-ı Tabiiye
Karebet Kürekçıyan Efendi	Fransa	1909	Ulûm-ı Tabiiye
Mehmed İzzed Efendi	İsviçre		Ulûm-ı Tabiiye
Mehmed Şükrü Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Mihail Efendi	Fransa	1912	Ulûm-ı Tabiiye
Mustafa Nuri Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Raf Mihravmi Efendi	Fransa	1909	Ulûm-ı Tabiiye
Selim Sabit Efendi	İsviçre	1912	Ulûm-ı Tabiiye
Şükrü Efendi	Fransa	1910	Ulûm-ı Tabiiye
Yusuf Nazir Efendi	İsviçre	1916	Ulûm-ı Tabiiye
İlyas Ragıp Nurettin (Ege)	İsviçre	1909	Ulûm-ı Tabiiye

Alanı Bilinmeyenler			
Adı	Ülke	Yılı	Tahsili
Abdullah Cevdet Efendi	Almanya		
Abdullah Efendi	Almanya		
Abdullah Efendi	Almanya	1920	

Abdullah Efendi	Almanya	1920	
Abdullah Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Abdullah Rauf Efendi	Almanya	1918	
Abdullah Vehbi Efendi	İsviçre		
Abdurrahim Efendi			
Abdülfurkan Efendi	Almanya	1918	
Abdülhamid Efendi	Almanya		
Abdülkerim Bin Ömer Efendi	Almanya		
Abdülkerim Efendi	Almanya		
Abdüllatif Efendi	İsviçre		
Abdülmecid Efendi	Almanya		
Abdülmesih Efendi	Almanya	1918	
Abdürrezzak Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	
Abraham Şoşanyan Efendi	Almanya	1918	
Adil	Almanya	1920	
Adil Efendi	Almanya	1920	
Adil Efendi	İsviçre		
Adil Efendi	Almanya		
Adnan Efendi	Almanya	1918	
Adnan Halil Efendi	Almanya	1916	
Affan Şahabeddin Efendi	Almanya		
Agah (Akach Belgede Geçen)	Almanya	1920	
Agah Efendi	Almanya		
Ahmed	Almanya	1920	
Ahmed	Almanya	1920	
Ahmed	Almanya	1920	
Ahmed Adnan Efendi	İsviçre		
Ahmed Ali Efendi	Almanya	1918	
Ahmed Belig Efendi	İsviçre		
Ahmed Cevdet Efendi	Almanya		
Ahmed Efendi	Almanya	1920	
Ahmed Efendi	Almanya		
Ahmed Efendi	Almanya		
Ahmed Efendi	Almanya		
Ahmed Efendi	Almanya		
Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Ahmed Ertuğrul	Almanya	1918	
Ahmed Fahri Efendi	Avusturya-Macaristan		
Ahmed Fahri Efendi	İsviçre		
Ahmed Fevzi	Almanya	1920	
Ahmed Fevzi Efendi	Almanya		
Ahmed Hamdi	Almanya	1920	
Ahmed Hamdi Efendi	Almanya		
Ahmed Hamdi Efendi	Fransa		
Ahmed İhsan Efendi	İsviçre		
Ahmed Kemal Efendi	Almanya	1916	
Ahmed Medeni Efendi	İsviçre		
Ahmed Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Ahmed Muhib Efendi	Belçika		
Ahmed Nedim	Almanya		
Ahmed Saim Sultani	Almanya	1918	
Ahmed Servet Efendi	Almanya		
Ahmed Suad Efendi	Almanya	1918	
Ahmed Suphi Efendi	Almanya		
Ahmed Tavan Efendi	Almanya	1917	

Ahmed Ziya	Almanya	1920	
Aişe Sultan	İsviçre	1916	
Alber Gategano Efendi	Almanya	1918	
Aleksandr Löpold Efendi	Almanya	1918	
Alfons İskinizai Efendi	Almanya	1918	
Ali	Almanya	1920	
Ali Efendi	Almanya	1918	
Ali Efendi	Almanya		
Ali Fahri	Avusturya-Macaristan		
Ali Faik Efendi	Almanya		
Ali Haydar Efendi	Avusturya-Macaristan		
Ali İlyas Efendi	Almanya	1918	
Ali Nazım Efendi	Almanya	1917	
Ali Necat Efendi	Almanya	1918	
Ali Nihad Efendi	Almanya		
Ali Nuri Efendi	Almanya	1918	
Ali Nusret Efendi	Almanya		
Ali Nusret Sultanî	Almanya	1918	
Ali Raif Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Ali Rıza Efendi	Almanya		
Ali Rıza Efendi	İsviçre	1912	
Ali Rıza Efendi	Fransa		
Ali Said Efendi	Almanya	1918	
Ali Turgut Efendi	Almanya		
Ali Zeki Bin Abdurrahim	Almanya		
Amir Pertev Efendi	Almanya	1918	
Anjel Şemil Efendi	Almanya	1918	
Arif	Almanya	1920	
Arif Promiyes (Rumiyes)	Almanya	1915	
Arife Kadriye Sultan	İsviçre	1917	
Asnai Cemal Efendi	Almanya	1918	
Aşık Mahmud Efendi	Almanya	1918	
Atıf Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Bahri Efendi	Almanya		
Baki Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Balkoni Hada Efendi	Almanya	1918	
Barako Viktor Efendi	Almanya	1918	
Bayram Zeki Efendi	Bulgaristan	1918	
Bedii Nurettin	Fransa		
Bedreddin Efendi	Almanya	1915	
Bedri Tahir Efendi	Almanya		
Bekir Sıtkı Efendi	Almanya	1918	
Beyzade Faik Efendi	Almanya	1918	
Burhaneddin Davud Efendi	Almanya	1918	
Celal Sultanî	Almanya	1918	
Celaleddin Efendi	Fransa		
Celaleddin Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Celaleddin Vehbi Efendi	Almanya	1918	
Cemal Bey	İsviçre		
Cemal Bey (Veliahd)	İsviçre		
Cemal Bin Cemil	Almanya	1918	
Cemal Derviş Bin Mehmed Tevfik	Almanya		
Cemal Efendi	İsviçre		
Cemal Efendi	Avusturya-Macaristan		
Cemal Hakkı Efendi	Almanya	1918	

Cemaleddin Efendi	Almanya	1918	
Cevad Nizami Efendi	Belçika	1917	
Cevdet Efendi	İsviçre		
Cevdet Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Cevdet Sudi Efendi	Bulgaristan		
Damat Raşid Efendi	İsviçre		
Dikran Yusufyan		1918	
Dimitri Efendi	Almanya	1918	
Diran Berberyan	Almanya		
Edhem Efendi	Japonya		
Edvard Serkis Efendi	Almanya	1918	
Elmas Zeki Efendi	Almanya		
Emin Efendi	Almanya	1920	
Emine Suad Hanım	İsviçre		
Ermenak Barojyan Efendi	Almanya	1918	
Esad Kâzım Efendi	Almanya		
Eşref Nizameddin Efendi	Almanya	1918	
Ethem	Almanya	1920	
Ethem Nejat	Almanya	1918	
Ethem Osman Efendi	Almanya	1918	
Eyüp Efendi	Almanya	1920	
Fahredden Efendi	Almanya	1920	
Fahri Efendi	İsviçre		
Faig Efendi	Almanya	1920	
Fatima Meliha İzzeddin Hanım	İsviçre		
Gabriel Efendi	Almanya	1918	
Hakkı Efendi	Almanya	1918	
Hakkı Hayri Efendi	İtalya		
Hakkı Ömer Efendi	Almanya	1918	
Halid Efendi	Almanya	1920	
Halil	Almanya	1920	
Halil Efendi	Almanya	1920	
Halil Efendi	Almanya		
Halil Kamil Efendi	İsviçre	1917	
Halil Naki Efendi	Almanya		
Halil Zühdü Efendi	Bulgaristan		
Hami Hüsnü Efendi	Almanya	1918	
Hamid	Almanya	1920	
Hamid	Almanya	1920	
Hamza Efendi	Almanya	1920	
Harun Efendi	Almanya	1920	
Harun Efendi	İsviçre		
Hasan	Almanya	1920	
Hasan Cevad Efendi	Almanya	1918	
Hasan Efendi	Almanya		
Hasan Fehmi	Japonya	1911	
Hasan Halil Süleyman Efendi	Almanya	1918	
Hasan Recep Efendi	Almanya	1918	
Hasan Sadi Efendi	İsviçre		
Hasan Tahsin Efendi	Almanya		
Havva Zarife Hanım	İngiltere		
Haydar Ali Efendi	Almanya	1918	
Haydar Bey			
Haydar Sabri Efendi	Almanya	1918	
Hayreddin Fuad Efendi	İsviçre		

Hayri Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Hayri Efendi	Almanya		
Hayri Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Hayri Yenigün			
Hayrullah Efendi	Fransa	1916	
Hayrunisa Zekeriya Hanım	Almanya	1918	
Hazinadarzade Ahmed Zeki Efendi	Almanya	1918	
Hediye Bahtiyar			
Hektor Dökay Efendi	Almanya	1918	
Hikmet İbrahim Efendi	Almanya	1918	
Hilmi Bin Hakkı	Almanya	1918	
Hilmi Naili Barlo	Amerika	1910	
Hüsameddin Atif Efendi	Almanya	1918	
Hüsameddin Hüsnü Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin	Almanya	1920	
Hüseyin	Almanya	1920	
Hüseyin Agah	Almanya	1920	
Hüseyin Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin Ali Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin Ali Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin Arif Efendi	Avusturya-Macaristan	1909	
Hüseyin Avni Efendi	Almanya		
Hüseyin Besim Efendi	İsviçre		
Hüseyin Cavid Efendi	Almanya		
Hüseyin Cemal	İtalya		
Hüseyin Cevdet Bin Eyüp Sabri	Almanya		
Hüseyin Efendi	Almanya	1920	
Hüseyin Efendi	Fransa		
Hüseyin Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin Efendi	Almanya	1918	
Hüseyin Fuad Efendi	İsviçre		
Hüseyin Hayri	Almanya	1920	
Hüseyin Safder Efendi	Bulgaristan	1918	
Hüsnü Efendi	Almanya	1920	
İbrahim	Almanya	1920	
İbrahim Efendi	Almanya	1920	
İbrahim Ethem	Almanya	1916	
İbrahim Ethem	Almanya	1918	
İbrahim Ethem Efendi	Almanya		
İbrahim Galib Efendi	İsviçre		
İbrahim Necat Efendi	Belçika	1919	
İbrahim Refik Efendi	Almanya		
İbrahim Şükrü Bin İsmail Efendi	Bulgaristan		
İdris Alimcan Efendi	Almanya	1915	
İhsan Efendi	Almanya		
İhsan Mehmed Efendi	Almanya	1918	
İshak Yakop Efendi	Almanya	1918	
İsmail	Almanya	1920	
İsmail Ali Efendi	Almanya	1918	
İsmail Efendi	Almanya	1920	
İsmail Efendi	Almanya	1920	
İsmail Efendi	Almanya		
İsmail Efendi	Almanya		
İsmail Hakkı Efendi	Almanya	1917	
İsmail Hami (Danışmend)	Fransa	1912	

İsmail Kemal Efendi	Almanya	1918	
İsmail Subuh Efendi	Almanya		
İspira Petroviç	Almanya	1918	
İstefan Çarçakyan Efendi	Almanya	1918	
Kadri Ahmet Efendi	Almanya		
Kamil	Almanya	1920	
Kamil Efendi	Almanya	1920	
Kamil Efendi	Almanya		
Kamil Efendi	Almanya		
Kâzım	Almanya	1920	
Kâzım Efendi	Almanya		
Kemal Adil Efendi	Almanya	1918	
Kemaleddin Efendi	Almanya		
Kemalettin Efendi	Almanya		
Kerim Efendi	Almanya		
Kirkor Kaçıkyan Efendi	Almanya	1918	
Kuris Efendi	Almanya		
Lion Sakkoloviç Efendi	Almanya	1918	
Lütfü Affan Efendi	Almanya	1918	
Macaroğlu Çodromos Nikola	Almanya	1918	
Macaroğlu Nikola Corch Efendi	Almanya	1918	
Mahir Efendi	Almanya		
Mahmud Hamdi Efendi	Almanya	1918	
Mahmud Hayreddin Necmettin Efendi	Almanya	1918	
Mahmud Kemal	Almanya	1916	
Mahmud Reşad Efendi	Almanya		
Mahmut Sabit Efendi	İsviçre		
Manilyan Bazilos Efendi	Almanya	1918	
Marko Parval Efendi	Almanya	1918	
Mazhar Ali Efendi	İsviçre		
Mazliyah Lion Efendi	Almanya	1918	
Mecid Rıza Efendi	İsviçre		
Mehmed	Almanya	1920	
Mehmed	Almanya	1920	
Mehmed Abdullah Bin Mustafa	Almanya	1918	
Mehmed Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Ali Efendi	Almanya		
Mehmed Ali Efendi	Almanya		
Mehmed Ali Efendi	Almanya		
Mehmed Ali Efendi	İsviçre		
Mehmed Ali Efendi	Almanya		
Mehmed Ali Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Ali Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Ali Haşmed Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Ali Süleyman	Almanya	1918	
Mehmed Avni	Fransa		
Mehmed Edip Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Efendi	Almanya	1920	
Mehmed Efendi	Almanya	1920	
Mehmed Efendi	Almanya		
Mehmed Efendi	İsviçre	1917	
Mehmed Emin Efendi	Almanya	1920	
Mehmed Emin Efendi	Almanya		
Mehmed Emin Efendi	Almanya	1918	

Mehmed Fahreddin Efendi	Avusturya-Macaristan		
Mehmed Fethi			
Mehmed Fuad Bey	İsviçre		
Mehmed Fuad Necati Efendi	İsviçre		
Mehmed Hayreddin Efendi	Almanya	1920	
Mehmed Hayri Efendi	Almanya		
Mehmed İhsan Efendi	Almanya		
Mehmed İlhami Mazhar Efendi	Almanya	1918	
Mehmed İsmail	Almanya	1920	
Mehmed Kâzım Esad Efendi	İsviçre	1915	
Mehmed Lütfü Efendi	Almanya		
Mehmed Mahir Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Muharrem Efendi	Almanya		
Mehmed Muhyiddin Efendi	İsviçre		
Mehmed Nureddin Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Nuri Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Nuri Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Raşid	Almanya	1920	
Mehmed Raşid Efendi	Almanya		
Mehmed Sadi Efendi	İngiltere	1910	
Mehmed Sami Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Selahaddin Efendi	Almanya		
Mehmed Şevki Efendi	Almanya	1918	
Mehmed Şükrü	Almanya	1920	
Mehmed Tevfik	Almanya	1920	
Mehmed Tevfik Efendi	Avusturya-Macaristan		
Mehmed Zeki Efendi	Almanya		
Mehmet Ali Süleyman Efendi	Almanya		
Mehmet Cemaleddin Efendi	Almanya	1917	
Mehmet Fethi Efendi			
Mehmet Kemal Efendi	Almanya		
Mehmet Muhtar Efendi	Fransa	1916	
Mehmet Nuri Kemal Efendi	Almanya	1918	
Mehmet Reşid Efendi	Almanya		
Mehmet Selahaddin Efendi	Almanya	1917	
Mehmet Suphi Efendi	Almanya		
Mehmet Tahir Efendi	Almanya		
Michael Hacı Vakil Efendi	Almanya	1918	
Muhammed Bahir Efendi	Fransa		
Muharrem Hilmi Efendi	Almanya		
Muhyiddin Efendi	Almanya		
Murad Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Murat Sarıca Efendi	Almanya		
Mustafa Abdi Efendi	Almanya		
Mustafa Asım Efendi	Almanya		
Mustafa Bahri Efendi	Almanya		
Mustafa Besim	İsviçre		
Mustafa Edip Efendi	Almanya	1918	
Mustafa Efendi	Almanya	1920	
Mustafa Efendi	Almanya	1920	
Mustafa Efendi	Almanya		
Mustafa Efendi	Almanya		
Mustafa Efendi	Almanya	1918	
Mustafa İbrahim Efendi	Almanya	1918	
Mustafa Kemal Efendi	Almanya	1918	

Mustafa Lütü Efendi	Almanya		
Mustafa Reşid Efendi	Bulgaristan		
Mustafa Rıfık Efendi	Almanya		
Mustafa Sabri Efendi	Almanya		
Münir Efendi	İsviçre		
Nahit Sırrı Örik	Gürcistan, Almanya, Fransa, Avus.-Mac.	1915	
Nail Mecid Efendi	Almanya		
Naim Cemil Efendi	İsviçre		
Naman Birman(Burhan) Efendi	Almanya	1918	
Nasıf Matar Efendi	Almanya	1918	
Natan Vitalis Efendi	Almanya	1918	
Nazım Emin Efendi	Almanya	1918	
Nazmi Bey			
Nazmi Mustafa Efendi	Almanya	1918	
Necad Efendi	Almanya		
Necati	Almanya	1920	
Necmeddin	Almanya	1920	
Nevzat Nuri	Almanya		
Nihad Basri Efendi	Almanya	1918	
Nijeman Vayzrik Efendi	Almanya	1918	
Niko Efendi	Almanya	1918	
Nikola Diyanis Efendi	Almanya	1918	
Nimet Tali		1918	
Niyazi Ali Efendi	Almanya	1918	
Niyazi Efendi	Fransa	1908	
Niyazi Lütü Sultanî	Almanya	1918	
Niyazi Tefik Bey			
Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu	Rusya		
Nureddin	Almanya	1920	
Nuri	Almanya	1920	
Nuri	Almanya	1920	
Nuri Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Nusret Uzgören	İsviçre		
Ohanis Hacadoryan Efendi	Amerika	1910	
Orhan Cemil Efendi	İsviçre		
Orhan Sabri Efendi	Almanya		
Orhan Şemseddin Efendi	Almanya	1918	
Osman Cemal Efendi	Almanya	1918	
Osman Kemal Efendi	Almanya		
Osman Nuri Efendi	Almanya		
Osman Nuri Efendi	Almanya		
Osman Nuri Efendi	Almanya		
Osman Nuri Efendi	İsviçre		
Osman Ziya Efendi	İsviçre		
Osmanoğlu İsmail Efendi	Almanya	1918	
Ömer	Almanya	1920	
Ömer	Almanya	1920	
Ömer Besim Efendi	Almanya	1918	
Ömer Efendi	Almanya	1918	
Ömer Efendi	Almanya		
Ömer Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Ömer Tarık	Almanya	1918	
Ömer Vasıf	Almanya	1918	
Parnak Sandalcıyan Efendi	Almanya	1918	

Pervana Basil Efendi	Almanya	1918	
Peter Kokozaki Efendi	Almanya	1918	
Puano Kigorak Efendi	Almanya	1918	
Ragıp Efendi	Almanya	1920	
Ragıp Bey			
Rasim	Almanya	1920	
Rasim Hüseyin Efendi	Almanya	1918	
Raşid Efendi	Almanya	1920	
Recai Mithat Efendi	Almanya	1918	
Recep Efendi	Almanya	1918	
Reis Aziz Efendi	Almanya	1918	
Remzi Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Remzi Efendi	İngiltere		
Resul	Almanya	1920	
Rıza	Almanya	1920	
Rıza Katabi Efendi	İsviçre		
Roger Nikolayidis Efendi	Almanya	1918	
Rüşdü Efendi	Almanya	1918	
Saadettin Efendi	Almanya	1920	
Saadettin Efendi	Almanya		
Sabri Efendi	Almanya		
Said Ahmed Efendi	Almanya	1916	
Said Celal Efendi	Almanya	1918	
Said Saffet Efendi	Almanya	1918	
Saim Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Salih	Almanya	1920	
Salih Fuad Efendi	Almanya		
Salim Efendi	Almanya	1918	
Sami Efendi	Almanya		
Sami Hayrettin Efendi	Almanya		
Sarıca Hayreddin Efendi	Almanya	1918	
Selahaddin	Almanya	1920	
Selahaddin Efendi	Almanya		
Selim Ziyad Efendi	Almanya	1918	
Sıdkı	Almanya	1920	
Sıdkı Hüseyin Efendi	Almanya	1918	
Siret Efendi	İsviçre		
Süleyman Adil Efendi	İsviçre		
Süleyman Efendi	Almanya		
Süreyya Bey	Almanya		
Şadiye Sultan		1917	
Şefik Esad Efendi	İsviçre		
Şehzade Abdulkadir Efendi	İsviçre	1916	
Şehzade Burhaneddin Efendi	İsviçre	1917	
Şehzade Cahit Bey Efendi	İsviçre		
Şemseddin Efendi	Avusturya-Macaristan	1909	
Şerefeddin Said Efendi	Almanya	1918	
Şevket Efendi	Almanya		
Şinasi Nadir Efendi	Avusturya-Macaristan	1918	
Şükran Kemal Hanım	Almanya		
Şükrü Ahmed Efendi	Almanya	1918	
Şükrü Mehmed Efendi	Almanya	1918	
Tahsin Efendi	Almanya		
Tevfik Ali Efendi	Almanya	1918	
Tevfik Efendi	İsviçre		

Tevfik Efendi	Japonya		
Turgut Rahmi Efendi	Almanya		
Vahan Cisyan Efendi	Almanya	1918	
Yani Behir Kirant Efendi	Almanya	1918	
Yervant Kazazyan Efendi	Almanya	1918	
Yunus Efendi	Almanya		
Yusuf Besim Efendi	Almanya	1918	
Zekai Rasim	İsviçre		
Ziya Abdullah Efendi	Almanya	1918	
Ziya Efendi	Almanya	1920	
Ziya Mehmed Efendi	Almanya	1918	

EK: 19**Türk Siyasî ve İdari Hayatında Görev Alan Yurt Dışı Eğitimli Öğrenciler**

TBMM Başkanları	
Şükrü Saraçoğlu	01.11.1948-22.05.1950
Mehmet Kâzım Orbay ¹³³⁶	09.01.1961-28.10.1961

Başbakanlar	
İbrahim Refik Saydam	25.01.1939-08.07.1942
Şükrü Saraçoğlu	09.07.1942-05.08.1946
Hasan Hüsnü Saka	10.09.1947-14.01.1949
Şemsettin Günaltay ¹³³⁷	16.01.1949-22.05.1950

Genelkurmay Başkanı	
Mehmet Kâzım Orbay	12.01.1944-01.08.1946

Deniz Kuvvetleri Komutanı	
Mehmet Ali Ülgen	01.07.1949-01.06.1950

Devlet Bakanı	
Nurullah Esat Sumer	16.01.1949-07.06.1949

Adalet Bakanları	
Mahmut Esat Bozkurt	23.11.1924-27.09.1930
Yusuf Kemal (Tengirşenk)	27.09.1930-23.05.1933
Şükrü Saraçoğlu	23.05.1933-11.11.1938
Ali Rıza Erten	13.01.1949-16.01.1949

Bayındırlık Bakanı	
Adnan Adıvar	19.06.1922-13.07.1922

Dışişleri Bakanları	
Yusuf Kemal (Tengirşenk)	17.05.1921-27.10.1922
Şükrü Kaya	22.11.1924-05.03.1925

¹³³⁶ 27 Mayıs İhtilâli sonucunda Meclis 27.05.1960-09.01.1960 arasında kapalı kalmış ve hükûmet üyelerinin tamamı TBMM dışında kalmıştır. Daha sonra kurucu meclis başkanlığına Mehmet Kâzım Orbay getirilmiştir. Bayrak, **a.g.e.**, s. 14 ve 20.

¹³³⁷ Çok partili sisteme geçişin son CHP hükûmeti sayılır. Bayrak, **a.g.e.**, s. 19.

Şükrü Saraçoğlu	11.11.1938-12.08.1942
Numan Menemencioglu	12.08.1942-13.09.1944
Hasan Hüsnü Saka	13.09.1944-10.09.1947
Necmettin Sadak	10.09.1947-22.05.1950
Feridun Cemal Erkin	01.04.1962-24.02.1965

Gümrük ve Tekel Bakanı¹³³⁸	
Ali Rana Tarhan	30.12.1931-27.05.1939

İçişleri Bakanları	
Şükrü Kaya	02.11.1927-11.11.1938
İbrahim Refik Saydam	11.11.1938-25.01.1939

İmar ve İskân Bakanı¹³³⁹	
Fahrettin Kerim Gökay	27.05.1962-05.11.1963
İşletmeler Bakanı¹³⁴⁰	
İsmail Hakkı Gedik	09.03.1951-18.09.1952

Maliye Bakanları	
Hasan Hüsnü Saka	a)19.05.1921-24.04.1922 b)04.04.1925-14.07.1926
Şükrü Saraçoğlu	03.11.1927-23.01.1930
Nurullah Esat Sumer	14.09.1944-07.08.1946

Milli Eğitim Bakanları	
Şükrü Saraçoğlu	22.11.1924-03.03.1925
Cemal Hüsnü Taray	10.04.1929-15.09.1930
Yusuf Hikmet Bayur	27.10.1933-08.07.1934
Zeynel Abidin Özmen	09.07.1934-09.06.1935
Saffet Arıkan	10.06.1935-28.12.1938

Milli Savunma Bakanı	
Saffet Arıkan	04.04.1940-12.11.1941

¹³³⁸ 13.12.1983 tarihinden itibaren Maliye Bakanlığı'na bağlandı. Bayrak, **a.g.e.**, s. 48.

¹³³⁹ 13.12.1983 tarihinden itibaren Bayındırlık Bakanlığı'na bağlandı. Bayrak, **a.g.e.**, s. 50.

¹³⁴⁰ 12.11.1979 tarihinden itibaren Sanayi Bakanlığı'na bağlandı. Bayrak, **a.g.e.**, s. 51.

Sağlık Bakanları	
Adnan Adıvar	03.05.1920-16.05.1921
İbrahim Refik Saydam	a) 19.05.1921-24.12.1921 b) 30.10.1923-22.11.1924 c) 04.03.1925-15.10.1937
Ekrem Hayri Üstündağ	20.09.1950-09.12.1955
Fahrettin Kerim Gökay	05.11.1963-26.12.1963

Tarım Bakanları	
Şükrü Kaya	30.08.1924-21.11.1924
Reşat Muhlis Erkmen	a) 30.12.1931-10.06.1937 b) 25.01.1939-09.07.1942
Ahmet Faik Kurdoğlu	a) 12.04.1938-25.01.1939 b) 07.08.1946-05.09.1947

İktisat Bakanları¹³⁴¹	
Yusuf Kemal (Tengirşenk)	03.05.1920-30.01.1921
Hasan Hüsnü Saka	a) 28.04.1922-09.07.1922 b) 24.09.1923-06.03.1924
Mahmut Esat Bozkurt	12.07.1922-24.09.1923
Mehmet Şeref Özkan	28.09.1930-08.09.1932

Ticaret Bakanları¹³⁴²	
Hasan Hüsnü Saka	06.03.1924-22.11.1924

Ulaştırma Bakanları	
Mehmet Fahri Engin	13.10.1941-10.03.1943
İhsan Şeref Dura	11.06.1963-26.07.1963

¹³⁴¹ 1924-1928 arasında Ticaret Bakanlığı adını almıştır. Daha sonra 1949 tarihinde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı adını almıştır.

¹³⁴² 1928-1930 arasında İktisat Bakanlığı adını almıştır. 1939-1949 arasında ise İktisat ve Ticaret Bakanlığı birbirinden ayrılarak iki ayrı bakanlık olmuşlardır. 1949-1957 arasında ise Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı adını almıştır. 1983 tarihinde ise Sanayi Bakanlığı'na bağlanmıştır.

EK: 20

Milletvekilliği Yapan Yurt Dışı Eğitimli Öğrenciler

Ahmed Faik Abasıyanık
Ahmet Faik Kurdoğlu
Ahmed Hamdi Dikmen
Ahmed Hamdi Gürsoy
Ahmed Hamdi Ülkümen
Ahmed Midhat Yenel
Ahmed Suphi Tanel
Ahmed Şükrü Esmer
Ahmed Ziya Orbay
Ahmet Esat Kerimol
Ahmet Hulusi Gökdalay
Ahmet Şevket Akyazı
Ali Avni Çelebi
Ali İhsan Sabis
Ali Muzaffer Göker
Ali Rana Tarhan
Ali Rıza Erten
Ali Sami Sabit Karaman
Ali Şefik Bakay Efendi
Ali Şefik Başman
Ali Şükrü Şavlı
Ali Tunalı
Arif Kâzım Taşkent
Asım Gündüz
Atıf (Akgüç)
Atıf Ulusoğlu
Avnirrefik Bekman Efendi
Aziz Duru
Bedri Nedim Göknil
Benal Nevzat İstar Arıman
Cafer Tayyar Eğilmez
Cavid Erdelhun
Cemal Hüsnü Taray
Cemalettin Zühtü Aysan
Ekrem Hayri Üstündağ
Emin Aslan Tokat
Eşref Demirel
Fahredden Kerim Gökay
Fatma Süeda Emin Kaatçılar Hanım
Fazıl Ahmet Aykaç
Fazıl Berki
Feridun Cemal Erkin (İsmail Feridun Erkin)

Feridun Fikri Düşünsel
Fethi Uzgören
Galip Gültekin
Halid Mazhar Karakaya
Halil Fikret Kanad
Hasan (Hüsnü) Saka
Hasan Durudoğan
Hasan Vasıf Dokuman
Hasip Ahmed Aytuna
Hıfzırrahman Raşit Öymen
Huriye Baha Hafize Öniz Hanım
Hüseyin Balık
İbrahim Alaaddin Gövsa
İbrahim Grantay
İhsan Şeref Dura
İsmail Hakkı Gedik
İsmail Saip Özer
İzzed Akosman
Kemalettin Sami Paşa
Mahmud Esat Bozkurt
Mahmud Nedim Zabcı
Mahmut Rasim Mutuk
Mehmed Fuat Zincirkıran
Mehmet Ali Cevdet Barlas (veya Izrab)
Mehmet Ali Okar
Mehmet Edip Alpsar
Mehmet Emrullah Nutku
Mehmet Fahri Engin
Mehmet Necati Özdeniz
Mehmet Niyazi Aksu
Mehmet Nurettin Alpkartal
Mehmet Sami Orberk
Mehmet Yasar Özey
Memduh Cevdet Otaman
Muammer Raşit Seviğ
Mustafa Enver Adakan
Mustafa Hayrullah Diker
Mustafa Şeref Özkan
Münip Berkan (Abdurrahman Münip Berkan)
Mürsel Bakü
Nazım Poroy

Necmeddin Sadık (Sadak)
Neşet Ömer İrdelp
Nihat Şevket İyriboz
Nizamettin Âli Sav
Mehmet Nizamettin Kırşan
Numan Menemencioğlu
Nureddin Ali Berkol
Mustafa Nurullah Esat Sumer
Osman Server Ahıskaatabekogulları
Ömer Lütfü Argeşo
Reşat Muhlis Erkmen
Rıfkı Pasin
Ruhi Soyer
Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu
Saffet Arıkan
Saim Ali Dilemre
Salamon Adato

Salih Süreyya Gençğa
Sedat Zeki Örs
Selim Sırrı Tarcan
Server Kamil Tokgöz
Mehmet Şemsettin Günaltay
Şükrü Kaya
Talât Vasfi Öz (İbrahim Talat Öz)
Vasfi Raşid Seviğ
Veliyüddin Saltıkgil
Yusuf Hikmet Bayur
Yusuf Kemal (Tengirşenk)
Zakar Tarver
Zeki Mesut Alsan
Zeynel Abidin Özmen
Zihni Üner
Ziya Hurşid Günday
Ziya Naki Yaltırım

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 24/05/2021

Tez Başlığı / Konusu: Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 535 sayfalık kısmına ilişkin, 01/03/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı:	İsmail AYHAN
Öğrenci No:	16414181556
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı:	Doktora Tezi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 24/05/2021

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT
PRESIDENCY

Date: 24/05/2021

Thesis Title / Topic: Students sent abroad for the aim of education (1908-1922): An example of prospographical study

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 01/03/2021 for the total of 535 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8%.

Filtering options applied:

1. Approval and Decleration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname: İsmail AYHAN
Student No: 16414181556
Department: Atatürk Institute
Program: Ph.D's Thesis
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 24/05/2021

APPROVED.

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 24/05/2021

Tez Başlığı / Konusu: Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:	İsmail AYHAN
Öğrenci Numarası:	16414181556
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Programı:	Doktora Tezi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 24/05/2021

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT
PRESIDENCY

Date:24/05/2021

Thesis Title/Topic: Students sent abroad for the aim of education (1908-1922): An example of prospographical study

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: İsmail AYHAN
Student No: 16414181556
Department: Atatürk Institute
Program: Ph.D's Thesis
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 24/05/2021

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım